EVLİYA ÇELEBİ

Tam Metin SEYAHATNÂME

ÜÇDAL
BELDE

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

YEDİNCİ CİLT

üçdal
1966 NEŞRİYAT

Ankara Cad. No : 46
SİRKECİ — İSTANBUL
Tel : 5 26 49 84 - 5 27 83 32

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ ● Mehmed Zıllioğlu EVLİYA ÇELEBİ ● Tertip, tanzim, tashih ve sadeleştirme : Mümin Çevik ● Cop. Üçdal Neşriyat ● Dizgi - Baskı : Tasvir Matbaası/İstanbul, 1985

— Bismillahirrahmanirrahim —

(Vallahu veliyyül Hidaye ve bihî nestaîn)

Elhamdülillâhillezi şerefenâ bi-şerefi sahbeti şeyhissıddık. Ve lekaanni bi-seyyâhâti seyyahinel berri ve'lbahr ve ehlittahkik. Vessalâti alâ men câe bi'd-delîlilhakik. Ve âlihi ve sahbihî ve't-tâbiin ellezine hüm kânu ehl'it-tevfiki ve't-tasdik.

AMANSIZ KÜFİRİSTAN VİLÂYETİ, İMANSIZ ALMAN DİYÂRININ FETİHLERİNİ ANLATIR.

Evvelâ sınırın sonu, serhaddin sağlam kilidi ve kalesi olan, İslâmın sığınağı, Kanije altından, Alman, Hırvatistan, İslâven, Engerus, Mekemorya vilâyetlerinde yağma etmeğe gittiğimiz kaleleri beyan eder.

MÜNÂSİP KASÎDE

Benâm-ı Hâlik ve Hayy-i kadîm ferd-i Yezdânî
Yarattı dân-ı kevneyni kadı cinniyle insânı
Benî âdem edîm-i arz içinde sâkin oldular,
Hemen Hâbîl ile Kaabîl'den biridir cengin olan
Cenâb-ı Kibriyâ Hâbîlliye evvel hitâb edip,
Cihâd idin gazâ eylen dedi Hâlif-i Rabbânî
Hemen sen de mücâhid-i fi sebilillah olup sa'yet
Halaâs olgil, cehennemden yana ref'eyle nirânı
Gel imdi dinle vasf-ı pür-melâlin cümle küffârın
Denilmez kamu evsâfı kesilmez hadd ü pâyânı
Belî bu rûy-i dünyâda nice kavm-i nasârâ var
Velî İslâm kavmi fethediptür cümle Yuânı
Hemîşe Âl-i Osman sell-i seyf olup cihâd eyler
Ne Çeh, ne Leh ve Moskof kor, komaz İran u Türânı
Bihamdillah bu sâl içre yöneldik Engerus üzre
Yakıldı tâk-ı kisrâsı kesildi bâğ u bostânı
Dağıldı her diyâra müşrikin ekser cüzâm oldu
Nice bini esir olup, gezer hâl-i perişânı
Kimi pâbeste vü dilhoste kimisi şikeste-bâl
Cefâdan her bir âlâsı unuttu kasr u eyvânı

Bu müşrikler ikilik vâdisinde kaldılar hayrân
Dönerken devri velhâsıl bozuldu çarh-ı mîzânı
Nice İslâm diyârın nehb idem derken müşrikler
Murâdı olmadı hâsıl geriye döndü devrânı
Alman Çehistan mülkünü vurmağa emroldu
Hemen ol an müsellâh oldu cümle cünd-i Osmânî
Hemen ey Evliyâ cehdet kuvvâ vu kudretin varken
Demidir, durma uruş it, budur âyin-i insânî
İlâhî her ne yire azmedersem, yâverim olsun
Ricâl'ül-gayb cündullâh ile ayât-ı rahmânî.
Yeter, ettin duâyı Evliyâ, durma gazâ eyle,
Refikindir senin cümle kamu sâhib kerem kânî

Allah'ın hikmeti:

Burada bütün İslâm askeri ile Alman diyârına gitmek niyetinde iken evvelce Tatar hanının oğlu Ahmed Giray Sultan'ın kethüdası Sefer Gazi oğlu, İslâm Ağa on bin adet Tatar ile Kanije ve Balatin taraflarını yağma edip, esir getirmeğe gitmişti. Bizim asker hareket etmek üzere iken adı geçen İslâm Ağa, binlerce güneş parçası gibi esirlerle İslâm ordusuna döndü. Bütün mirzalara ve İslâm serdârı ağaya ve hanın oğluna hil'atlar giydirip, ihsanlar ettiler. Getirdikleri esirlerden on altı adet kapudanı ve yüz adet seçme esiri İslâm Ağa sadrazama hediye ettiler. Esırlerin en itibarlısı Çil adlı kâfir kapudanını konuşturdu: «Hâlâ Nemçe kralımızın askeri Yanık kalesi altındadır. Ve sizin dostunuz olan Fransa kralı, Nemçe çesarına elli bin hıristiyan imdâdı ile Rabe suyu kenarında, Kanije kalesi altında Donkarkız (Danimarka) kralları, Nemet Uyvar altında toplanıp, Türk askeri Yanık kalesine geliyor diye büyük bir ordu ile sizi bekliyorlar.» diye faydalı bilgiler verince sadrazam derhal, «Ganimet malı almak isteyenler şimdi gidecek Tatar askeri ile gitsinler» diye ferman etti. Bunun üzerine on bin serhadli de bize katıldı. Kırk yedi bin asker olduk.

Allah'ın başka bir hikmeti:

Hanzâde kethüdası İslâm Ağa, babası Sefer Ağa'nın Kırım'da öldürüldüğü haberini duyunca, hemen Hanzâde kethüdalığından kaçıp, sadrâzamın ayağına kapanarak kapıcıbaşılar arasına katıldı. Ve hemen «Devletlû vezir seferden şimdi geldim. Beni serhadlilere serdâr eyle, yine sefere gideyim» dedi. Başına bir tel, bir hil'at giydirilerek altı yüz yiğidiyle bizimle birlikte sefere memur oldu. Ağa ile birlikte hemen haşır neşir olarak 1074 (1663) senesinde Kanije altından kalkıp Balaton ve Morova sâhillerini yağma etmek üzere hareket ettik.

Önce deniz gibi askerle besmele çekip Allah'a dayanarak bütün serhad gazileri orduya öncü olup, Kanije kalesinin güneyine yanık Ekresek kalesine geldik.

Ekresek kalesinin vasıfları :

938 (1531) tarihinde Süleyman Han, Alman seferine giderken fetholunmuş, sonra yine Nemçe kâfirleri istilâ etmiş. Hâlâ Nemçe kralının elindedir. Bir tepe üzerinde dört köşe taş bina güzel bir kaledir. Bir konak uzaklıktan görünmektedir. Yeni kaleyi sadrâzam döverken Budin veziri İsmail Paşa çetin bir savaştan sonra bu kaleyi fethedip, cephâne ve hazinesini aldıktan sonra ateşe vererek berbât etti. Burada yapılan savaşı tasavvur etmek mümkün değildir diye gaziler naklederler. Ben bu savaşta bulunmadım. Ama kâfir tekrar gelip tâmir etmeye başlamışlar. Buradan ganimet alamadık. Bize birçok şâhî toplar attılar. Bu sebepten kalenin açığından geçerek, güneye yedi saat ormanlar içinde yol alarak, Kapolniye kalesine geldik.

Kapolniye Kalesi :

Bunu da Süleyman Han 938 (1531) senesinde fethetmiştir. Hâlâ Beğanoğlu idaresindedir. Sağlam bir kale olduğundan buradan da elimiz boş geçtik. İki saat yol aldıktan sonra bu kalenin yakınında Şile palangasına vardık.

Şile Palangası:

Bu da Süleyman Han asrında fethedilmiş olup, hâlâ Beğanoğlu idaresindedir. Burada bizden evvelki serhad gazileri, iki yüz kâfiri kılıçtan geçirip, atlarını yedeğe alarak, elleri kolları kan içinde bize karşı geldiler. Atları bize bırakıp yine gittiler. Bizler dahi gölgelerinde kâfir leşlerinin yattığı ağaçlıklar arasında üç saat yol aldıktan sonra Belvar kalesine vardık.

Belvar Kalesi:

Bu kale de Süleyman Han zamanında fetholunmuştu. Hâlâ Zirinoğlu idaresinde, bir haliç kenarında küçük bir palangadır. Kârgir değildir. Yağmalanacak bir şeyi bulunamadı. Çünkü Kanije gazileri bu kaleyi Ciğerdelen'le birlikte yağma ederek hiçbir şey bırakmamışlar. Onu da geçip geniş ve ormanlı bir sahranın ortasında çadırlarımızı kurup, etrafa karakollar koyarak yattık. Burada sahranın batısında Vatoş kalesi var.

Vatoş kalesi:

Süleyman Han zamanında fetholunup, hâlâ Macar Zirin idaresinde bir palangadır. Ama önce giden Tatar askeri varoşunu harâb ederek ganimet mallarını almışlar. Kaleye düşman dolduğu için onu geçip, kuzey tarafındaki Çiçun kalesine geldik.

Çiçun kalesi:

Bu da Süleyman Han asrında fetholunup, yine Zirinlilerin idaresindedir. Alçak bir yerde kurulmuş palangadır. Kâfirler bizim askerin geleceğini önceden haber almış, korkularından bütün hepsi kale duvarı üzerine kara şapkalarıyla kara nehir gibi silâhlı oldukları halde cenge hazır bekliyorlardı. Buradan da bir şey elde edemeden yine o kazânın kıblesinde bulunan Zakan kalesine yöneldik...

Zakan kalesi:

İbrahim Paşa tarafından fethedilmiştir. Hâlâ Zirinli elindedir. Sarp bir yerde göl kıyısında inşa edilmiş palangadır. Ama hayli sağlam görünüyordu. Bize kırk parça top atarak yanaşmamızı önlediler. Bu kalelerin hepsi Kanije yakınında olduklarından bütün mallarını kale içine alıp kaleye kapanmışlar. Daha önce varoşunu bizim askerler yakmışlar ve olduğu gibi bırakıp gitmişler. Bu kaleden yedi saat batıya dağlar arasından geçip, derd ve belâlar çekerek Kopornok kalesine geldik.

Kopornok kalesi:

939 (1532) senesi başında Süleyman Han fethetmiş; fakat yine Zirin kâfiri tekrar istilâ etmiştir. Hâlen Nemçe kralının idaresinde olup içinde Nadajoğlu keferesinin askeri var. Gayet sağlam palangadır. Hatta ileri giden gazilerimiz iki yüz adet kâfire rast gelirler. Bunlar yüzelli kadar Müslüman esirlerini kaleden çıkarıp, nehir kapısından bir ark kazıp, kalenin hendeğine atmak isterlerken hemen Müslüman gazileri üzerlerine varırlar. Fakir esirler gazileri görüp «Allah» diye bağırınca bizim asker dalsatır olur. Kâfirlerle bizim öncüler çarpışmaya başlarlar. Biz de ilerleyince gördük ki, bir meydan muharebesi kurulmuş. Hemen bizim yürük atlılarımız ileri atılıp, derhal cenge iştirak ettiler. Bin altmış kadar kâfiri kalelerine kaçmaya fırsat vermeden kılıçtan geçirdik. Ancak kapudanlarıyla üç yüz kâfiri esir alıp, yüzelli Müslümanı esirlikten kurtardık. Dua ettiler. Ama her birinin ayaklarında yirmişer otuzar kıyye gelir demir zincirler vardı. Balta, keser ve eğelerimiz de yok. Sonunda bu yüzelli Müslümanı zincirleriyle birlikte arabalara bindirip, iki yüz kadar atları zayıf olan yiğitlerle Koban kalemize gönderdik. Sonra Kopornok kalesini geçip, bir saat yol alarak Pelentvar kalesine geldik.

Pelentvar kalesi:

Serhad gazileri bu kalenin fethini bilmiyorlar. Ama sağlam bir kaledir. Burada da yağma edecek bir şey bulamadık. Yolumuza devam ederek bu kalenin kuzeyindeki Lâk kalesine geldik.

Büyük Lâk kalesi :

Süleyman Han zamanında fetholunmuş hayli büyük kaledir. Burada Koban kalesine gönderdiğimiz esirlerin selâmetle vardıkları haberini bizimkiler vardıktan sonra yola çıkıp bize yetişen beş yüz Kobanlı ve Kaoşvarlı gazilerden öğrendik. Sonra bu Lâk kalesinden bir şey alamayıp ormanlar ve dağlar içinde batıya üç saat yol alarak Beleşge kalesine geldik.

Beleşge kalesi:

Bu kale de 939 (1532) senesinde fetholunmuş. Hâlâ Nemçe Çesarı idaresinde çit palangadır. Düz ve geniş bir yerde kavrulmuş olup, Zirinoğlunun hası imiş. Bunun mallarını da Yeni Kale altından gelen İslâm askeri almış ve kalesini yakıp yıkarak külünü göğe savurmuş. Bu kale altında korkusuzca atlara yem kestirerek Tatarvârî kazanlar kurup, yorgun kalan atlardan iki yüz tanesini kaynatarak zevk ve sefâlar ettik. Dört tarafımıza karakollar koyup, gece yarısına kadar dermansız yattık. Ama bir taraftan da kan yuttuk. Çünkü etrafımızı düşmanlar sarmıştı. Yakılan kalelerin bütün kâfirleri etrafa dağılmışlardı. Gece yarısı mehtâb çıkınca kalkıp, kılavuzlarımızın öncülüğünde yine batıya ağaçlık ve bataklıklar içinde azâb çekerek seher vaktine kadar yürüdük. Allah'ın hikmeti yine Beleşge kalesi altında İslâm askeri ile birleştik. Meğer gece biz kalkıp gidince, bütün kâfirler dağlardan inip Beleşge'ye gidiyorlarmış. Ansızın seher vaktinde bunları basıp, kalenin dışında papazları ile müzakere ederek yollarına devam eden yetmiş adet kâfir kapudanı ve üç bin askerin içine at bırakıp, el bile kaldıramadan hepsini esir aldık. Yüzlercesi Beleşge kalesine kaçtılar. Onlar da esaret zincirlerinden kurtulamadılar. Kale Kabb nehri kenarında iç kalesi kârgir bir haldedir. Dış kalesi yanmıştır. Fakat görülmeğe değer eski bir kilisesi var. Allah'a hamdolsun buradan birçok esir alıp, yine Kabe nehri kenarını takip ederek bir saat gidip Şavar kalesine geldik.

Şavar kalesi:

Süleyman Han zamanında Budin kralı Yanoş'a tâbi olup, yine kâfirler istilâ etmişlerdir. Bu da sağlam bir kaledir. Ama Beleşge altındaki cengimizi haber aldıklarından bütün hayvanlarını kale altına çekip, kendileri de kaleye kapanmışlardı. Buradan da geçip Keminvar kalesine geldik.

Keminvar kalesi:

Nemçe çesarı idaresinde ağaçlık içinde sarp bir kaledir. Tam yedi saat altında beklediğimiz halde bu kaleden bir esir almak mümkün ol-

madı. Ama müthiş ve sert bir rüzgâr esiyordu. İki bin Tatar oklarına paçavra bağlayıp, kibritle yanmış paçavralı okları o rüzgârda kale içine atınca hemen bütün tahta örtülü evlerin damları alev alev yanmaya başladı. Kale içinde bir gürültü koptu. Kâfirler kalede tutunamayıp kale kapılarını açtılar. Bu kadar kâfirler mallarıyla birlikte kaleden dışarı çıkıp yangından kurtulalım derken, Tatar ateşine uğradılar. Bir anda bin yüz altmış kadar esir ve hesapsız mal alıp dört yüz yiğidimizle Kanije'ye gönderdik. Çünkü Kanije daha yakındı. Oradan Rumçivar palangasına geldik.

Rumçivar palangası :

Zirin idaresindedir. Bunlar da bizden haber alıp kale içine gizlenmişler. Orman içinde yüksek bir tepe üzerine kurulmuş sağlam bir kaledir. Oradan Eprevar kalesine geldik.

Eprevar kalesi:

Bu da Süleyman Han zamanında 939 (1532) senesi muharreminde fetholunup, hâlâ Macar kralı idaresinde ve Zirinoğlu toprağındadır. Kalesi bir dağlık ve ormanlık içinde olup dört tarafı bataklıktır. Kale içindeki kâfirler geçerken bizi görüp top attılar. Bu kale bizim Kanije kalesine bir merhaledir. Ama kış günleri göller buz tutunca bir konakta gidilir. Bu Eprevar kalesini de geçip Meşter kalesine geldik.

Meşter (Manastır) kalesi:

Bize karşı çıktılar. Biz de «Allah Allah» diye bir hayli cenk ettik. Kâfirler bizi topa tutmak için kaleye kaçtılar. Biz de kâfirleri kovarak varoşlarına girip kıymetli ganimet eşyalarını aldıktan sonra ateşe verdik. Bu Meşter kalesini de geçip, batıya üç saat giderek Sonbodhel kalesine geldik.

Sonbodhel kalesi:

Bu da Süleyman Han zamanında fetholunup Zirin kâfiri idaresinde küçük bir palangadır. Bağ ve bahçesi gayet çoktur. Kale altında durup, atlarımıza yemler açtık. Burada hepimiz bir araya gelerek müşavere ettik. Bundan sonra ne yapacağımızı konuştuk. Bütün kasaba ve köyler yerli yerinde ama içlerinde bir şey yok. Ama cengâver katanalar gayet çok. Ganimet malından hiçbir eser yok. Gelen gaziler «Rabb nehrinin karşısına geçmeyince bize doyum olmaz.» dediler. Bazıları da «Siz bilmez misiniz ki, Uyvar fethinden sonra seksen bin askerle Kapdan Paşa Rabb nehrini geçerken atları ve askerleri kırılmıştır. Ve eli boş olarak Metroviçse kasabasına dönmüştür. Rabb karşısında bütün kâfirlerin toplandığı

yer orasıdır. Av dediğiniz mal orada neredadir?» dediler. Bütün serhad gazileri ve Tatarlar «İşte biz öyle bir kâfir diyârı isteriz. Ya taht ola, ya baht.» deyip, besmele çekerek atlarımıza bindik. İki saatte Rabb nehri kıyısına vardık. O gün akşama kadar Rabb kıyısında dolaştık. Karşı tarafa geçerek münasip bir yer bulamadık. Her nereden geçmek istedi isek karşı taraf ya yüksek uçurumdu, ya da birbirine haber veren haberci kuleleri vardı. Geçit ümidi olan yerlerin su içinde tahtalara harbeler çakılmış. İnsan ve at ayak basamaz. Tekrar müşavere ettik. Kırımlı Ali Mirza bir yol bulup hepimiz karşıya geçtik. «Karşı tarafta deniz gibi kâfir var. Onu biliyor musunuz? Karşı çıkıp, bir gün iki gün cenk ederiz. Savaş hâlidir. Bozmak ve bozulmak Allah emridir. Kâfir bizi bozarsa dönüşte bu suyu nasıl geçelim?» deyince Rabb nehrini geçmekten vaz geçtik.

Yeni yapılan Kösek Kalesi:

Süleyman Han zamanında bu kale altında nice insan oğlu şehit olmuş. Hâlâ mezarları durmaktadır. Yere batası kâfirler kaleden bizi görünce top ateşine tuttu. Onu da geçip, bir günde büyük Şobron kalesine geldik.

Büyük Şobron Kalesi:

Hâlâ Nemçe çesarı idaresinde mâmur bir kaledir. Üç bin adet demirci, Nacakçı (Bıçakçı), usturacı, iki bin çuhacı, bin kâğıtçı ve başka san'atkâr dükkânlarının olduğunu esirlerimiz ve esir olan kılavuz Müslümanlar naklettiler. Süleyman Han buraya gelip topraktan yüksek bir tepe yığmış. Kalesi bir bataklık kenarında alçak ve sarp bir yerdedir. Yanına yaklaşmanın imkânı yok. Çünkü yüz binlerce kâfir kale altında cenge hazır dururlardı. Bunu da geçip giderken ileride öncü olarak giden adamlarımızdan altı kişi at boynuna düşüp, koşarak geldiler. «Müjde... Kâfirlerden kırk esir ve dil aldık» dediler. Esirleri konuşturduk: «Bizleri âzâd ederseniz Rabe suyunun geçidini size gösterelim. Ne kadar esir ve mal isterseniz alın. Çünkü bütün kadanalar ve Hıristiyan askeri şimdi, Yanık ve Nimet Uyvar kalesinde, bizi karşı tarafta hemen bırakmayın, sizinle birkaç gün gezelim. Çünkü bizi karşıda bıraktığınız gibi kâfirler görüp, Türklere geçidi siz gösterdiniz diye bizi kebap ederler» dediler. Hepimiz geçit başına varıp, Rabb nehrini kolaylıkla geçtik. Esirlerin başlarına sarık koyup, elbiselerini değiştirip atlara bindirerek kendimize kılavuz yaptık. O gün at koşturup Selejinvar kalesine geldik.

Selejinvar Kalesi:

Bu da Süleyman Han zamanında alınmış, hâlen Alman kralı idaresinde Zirinli toprağında gayet sağlam bir kaledir. Her tarafı taştan ya-

pılmıştır. İç kalesi yüksek bir tepe üzerinde görünüyordu. Kılavuzumuz olan kâfirler bizi ormanlar içine götürdüler. Çünkü sahradan götürsek kâfirler sizi kaleden görüp haber topları atarlar. Bütün il ve vilâyet kâfirleri sizin geldiğinizi duyar ve hiçbir av bulamazsınız, dediler. Bizim serhad gazilerinden gün görmüş ve tecrübeli bir yiğit, kılavuzlarımızın içine girerek «Bakın mel'unlar, eğer bizi düşman içine götürüp kırdırarak siz kurtulmak isterseniz önce sizi kırarız» deyip bunlardan birine bir kılıç vurdu ki, gûya kellesi pazar ipliği ile dikili imiş, hemen yere yuvarlandı. Öteki kâfirlerin akılları başlarından gidip «Hâşâ, biz size hiyânet etmeyiz. Hemen bizi âzat edin, görün size ne kadar ganimet malı alırız,» dediler. O gün at koşturup gece bir ormanlık içinde yatarak seher vakti atlarımıza binerek bir saat yol aldıktan sonra Poronduk şehrine geldik.

Poronduk şehri :

929 (1522) tarihinde Sultan Süleyman Han zamanında Kasım voyvoda fethederken burada büyük savaş olmuş. Hâlâ şehitler mezarlığı şehrin kıble tarafında tepe tepe durmaktadır. Hayvanlar mezarları çiğnemesin diye kâfirler mezarlığın etrafına hendekler kazmışlar.

Bir mezar taşında «Mihaloğlu Mehmed Bey rûhuna fâtiha...» diye yazılmış. Bir sahranın sonunda taştan inşa edilmiş sağlam bir kaledir. Küçük bir iç kalesi var. Orta kalesi İstanbul'un Galatasına benzer Dış varoşu Halep kalesinden büyük olup, içinde yetmiş adet manastır çanı saydım. Büyük bir şehirdir. Bu varoşun etrafında kale yoktur. Ancak mahalle kapıları gibi üzerleri toplu ve sarma kumbaralı sağlam kapılardır. Her tarafında mazgar delikleri ve dirsekleri var. Seher vakti bütün kâfirler rahat uykuda iken Müslüman gaziler ormanlar içinden çıkıp at koşturarak kale dibine gelerek «Allah Allah» sesleriyle varoş duvarına sarıldık. Bütün asker karınca gibi dam ve duvarlara tırmanarak şehri yetmiş seksen yerden ateşe verdik. Derhal yüzlerce yıllık nice bina alev alev olup bütün kâfirler Nemrud ateşi içinde kaldılar. Bazı kadınlar çocuklarını kucaklarına alıp kocasıyla dışarı çıkınca yakalandılar. Kaledeki kâfirler bu feryadı işitip yüzlerce top güllesi yağdırmaya başladılar. Kâfirler kaleden domuz sürüsü gibi çıkıp bize hücum ettiler. Biraz savaştan sonra biz sahraya doğru geri çekildik. Düşman bizi kovarak sahraya çıkınca, birden geri dönerek bu geniş sahrada düşmanı ortamıza aldık. Kısa zamanda hepsini kılıçtan geçirdik. Kılıç artıkları kalelerine kaçarlarken bizler de peşlerinden kaleye girip, Allah'a hamdolsun kolaylıkla kaleyi zaptettik. Kale kapılarını kapatıp tam yedi saat asker bu kale içinde konakladı. Karılarına, kızlarına yemekler pişirtip yedik. Yemekten sonra bu büyük şehirden pek çok gümüş takım, şamdan, buhurdan, kıymetli ku-

maş, cevâhir, halis altından haçlar aldık. Yüz kadar papaz ve keşiş esir oldular. Merhametsiz Tatarlar bazı kadınların memelerini kesip başların geçirerek «Mal nerededir?» diye sorarak yer altından pek çok hazineler çıkarmışlar. Bunların hepsini götüremiyerek ortalıkta bıraktık. Yüz yetmiş araba kıymetli mal ve üç bin adet erkek ve kadın güzel Alman esirleri aldık. Esir aldığımız güzel Alman kızlarının her teli bin Tatar yükü misk değer. Üç binin üzerindeki atları arabalara koşup, Kasım voyvoda şehidlerinin ruhları için fâtiha okuduktan ve yedi şehidimizi burada toprağa verdikten sonra şehri ateşe verip, verdiğimiz söz gereği esirlerimizden ikisini daha âzât ettik. Geri kalan otuz sekizini de nice baskınlardan sonra âzâd etmeğe karar vererek atlara bağladık. Sonra amansız Alman vilâyetine yollandık.

Büyük ve amansız Alman vilâyeti:

Esir kılavuzlardan biri gizlice bize «Zahmetsizce elinize mal girmesini ister misiniz?» diyerek bizi altı saat geniş bir yolu takiben batıya götürdü. Diğer kâfirler bu tarafa gitmemize razı değillerdi. «Niçin bu tarafa gitmemizi istemezsiniz?» dediğimizde «Buralara Türk ve Tatar ayağı basmamıştır. Ganimet malı pek çoktur. Alacağınız bu mallar size ayak bağı olur. Sizin Türk askeri size uzak kalır. Bu vilâyetlere Alman vilâyeti derler. Kasım voyvodanın kırk bin adamı bu vilâyette şehid olmuştur. Siz de bu kadar mal ile selâmete zor çıkarsınız. Bütün Alman kâfirleri sizi duydular. Sonunda dönüşte önünüzü keserler.» diye çeşitli makul cevaplar verdiler. Kimimiz «Doğru söylüyorlar,» dedik. Bazılarımız ise «Başa gelecek olan gelir. Bize ganimet lâzımdır.» dediler. Azınlık çoğunluğa uyarak o gün Poronduk altından kalkıp, batıya Tuna'nın başı olan Alman dağlarının eteklerinde ılgarla yol alıp, Baytanad kalesine geldik.

Baytanad Kalesi:

Büyük bir şehirdir. Nemçe çesarının atası hükmündedir. Elimizdeki bütün mal ve esirleri dağlar içinde iki bin yiğit gazimize bırakıp, bu kalenin kuzeyindeki seyrek ağaçlı koru içinden birdenbire şehre daldık. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde kale kâfirlerine bir kılıç vurup çarşı, pazar ve kiliselerinden o kadar mal, güneş parçası mahbup ve ay yüzlü kız ve oğlanlar aldık ki, eteklerine diken ilişmemiş, yüzleri açılmamış, birer gül idiler. Ganimet toplamaktan İslâm askeri o kadar bıktılar ki, sonunda yükte hafif ve bahada ağır olanları üç yüz araba yükü tuttu. Bütün Müslüman gazileri ganimete boğuldular. Bu şehrin ortasında kaleden daha sağlam taş yapı, eski ve büyük bir manastır var ki, İstanbuldaki Ayasofya'ya benzeyen büyük bir kubbesi var. Etrafında üç yüz adedi bulan diğer kubbeleri var. Hepsi kurşun kaplı. Dört köşesinde göğe yüksel-

miş dört adet çan kuleleri var. Ortadaki büyük kubbenin âlemi, beş adam boyu kadar vardı.

Öteki üç yüz kubbenin âlemleri üçer adam boyunda gümüş haçlar idi. Hepsi hâlis altınla kaplanmışlardı. Dünyaca meşhur bir kilisedir. «Bu kilisede mal çoktur.» diye İslâm askeri kuşattı. Meğer kilisenin saçma topları çokmuş. Bir anda yedi gazimiz şehid oldu. Şehidlerin karınlarını yarıp tuzlayarak arabalara yüklettik. Bol ganimetle bu kale altından hareket ederek yedi saat kuzeye ağaçlık ve ormanlık Alman toprağı üzerinde giderken büyük bir asker izine rastladık. Hemen esirlerimize sorduk: «Bu Fransa vilâyeti yoludur. Allah bilir Fransa kralı, Donkarkız vilâyeti, Danimarka vilâyeti ve Dış Fransa vilâyetlerinin askerlerini bizim krala yardıma gönderdi. Alman dağlarını aşıp Yanık kalesine gittiler.» dediler. Asker izlerine dikkatle baktık. Kalabalık bir askere ait, fakat henüz yeni geçmişler. Biz yine batıya bir gün giderek Korokondor kalesine geldik.

Korokondor Kalesi:

Hiçbir zaman düşman eli değmemiş büyük bir şehirdir. Nemçe idaresinde olup, dört tarafı bataklık olduğu için yağma etmek mümkün olmadığından sahrasında konakladık. Bu şehrin ta ortasında İskender seddine benzer bir büyük manastır var. Süleyman Han ile Budin'de savaşan Kral Ferdinand tarafından yaptırılmış. Gayet sanatlı, mâmur ve inci gibi beyaz bir manastırdır. Bu şehri de geçerek kuzeye doğru giderken geniş bir ovada büyük bir ağaç gördük ki, dünyada öyle gölgeliği, dalı, yaprağı çok ağaç yoktur. Üç yüz dalı var ki her biri fil gövdesi kadar... Yaprakları Rum salatası gibi ekşice. Yenilebilir lezzette. Bütün ekşi şeyler kabız yaptığı halde bunun yaprağı sinameki gibi müshildir. Meyvesi Bağdat hurması lezzetinde ve mısk gibi kokar. Çok kuvvet vericidir. Çekirdeği yoktur. Yeryüzünde bu ağacın benzeri yoktur. Her dalının gölgesinde onar bin adam oturup gölgelenir. Gölgesinde yedi yerde tepecikler ve kârgir sofacıklar vardır. Üç yüzden fazla meyhâne ve fahişe evi vardır. Bu ağacın yüksekliğini tahmin etmek güçtür. Gövdesi o kadar kalındır ki yetmiş yedi kişi ancak kucaklayabildik. Ağacın tâ tepesindeki çatallanmış yetmiş seksen aded dallarının arasından bir nehir, şadırvan gibi havaya sıçrar. Sıçrayan bu su ağaçtan epey uzakta, mermer bir havuzun içine dökülür. Suyun gürültüsü insanı korkutur. Çok lezzetli bir sudur. Bu su, ağacın gövdesinden, minare yüksekliğindeki tepesine kadar çıkar ve oradan da bir minare boyu havaya yükselir. Oradan da adı geçen havuza dökülür. Seyretmeğe değer. Bu büyük havuzun etrafında çeşit çeşit maksureler, yaldızlı fıskiyeler, mutbak ve odalar, bağ ve bahçeler var ki, geçmişteki krallar yaptırmışlardır.

Hakir, bütün gazilere rica ettim ve hiçbir yerine dokundurmadım.

Hemen cebimde olan demir âletlerini çıkarıp bu ağacın gövdesine Nemçe dili ile «Marya cot kapor Hamd makarfand», yani «Meryem ana için» ve Kut kapor Hand «Ulu Allah için» makarfand «duç eder Evliyâ» diye kazıdım. Alman diyarında bir nişan olması düşüncesiyle bu yazıyı yazdım.

Hâkir, bu ağacın aslını esir olan papazlardan sordum. Dediler ki: «Bizim peygamberimiz Hz. İsa dünya seyyahı idi. Seyahatleri sırasında buraya gelip bu ağacı dikti. Mucize olması için Tuna'ya işaret etti. Tuna gelip, bu ağacın içinden girip havaya çıkar ve yere dökülmeye başlar. Sonra krallarımız bu havuzu ve köşkleri, tekkeleri yapıp hayrat ettiler.» diye naklettiler. Doğrusu ben on padişahlık, yedi iklimde böyle ağaç görmedim. Bu ağaç sanki canlı gibidir. «Muhakkak ki Allah her şeye kadirdir.» Buradan yedi saatte Yenore şehrine geldik.

Yenore şehri:

Süleyman Han asrında bunu da Kasım voyvoda harâb etmiş, Hâlen çesar idaresinde mâmur bir şehirdir. Şehre yakın bir bataklık var. Karşı yakaya yedi saatte varılabilirmiş. Yol üzerinde gâyet mâmur köyler varmış. Ondan vaz geçilip bu şehrin varoşunu gaziler yaktılar. Sur ve duvarları çok sağlam olduğundan kâfirler kalelerine kapanıp mukavemet ettiler. Bunun üzerine Tatar askeri kale içine kibritli ateş okları atıp yaktılar. Binlerce kâfir ateşten kaçıp dışarı çıkınac, esir alındılar. Binlercesi de kalenin gizli kapısından kayıklarına binip adı geçen göl içine kaçarken kayıklarını kurşuna tuttuk. Çoğu battı. Oradan Beşloko şehri kalesine geldik.

Beşloko şehri kalesi:

Nemçe kralı idaresinde mâmur bir şehirdir. Bu şehirde de büyük ve mâmur manastırlar var. Çan kulelerinde papazlar çanlar çalıp, çeşitli gürültüler çıkardılar. Fakat bu kale altında konakladığımız sırada öyle yağmur yağdı ki arabalarımız başımıza belâ oldu. Esirleri zincirlerle birbirine bağlayarak götürme derdine düştük. Ormanda bir çamursuz yer bulup bu şehri uzaktan seyrettik. Yetmiş adet kilise çanı saydım. Pek çok kurşunlu kubbeleri ve kat kat sarayları var. Kalesi Nemet nehri kıyısında ve beşgen şeklindedir. Nemet Uyvar kalesi bu şehre iki merhale uzaklıktadır. Bu şehirden ganimet malı alma düşüncesinden vaz geçip canımızı kurtarmayı düşünmeye başladık. Çünkü yüklerimiz ağır, kış da yakın olduğundan buradan altı saat bir dağ içinde giderken yedi sekiz yüz kadar besili atlara rast geldik. Hepsini önden ve arkadan çevirip sürücülerini dahi esir edip konuşturduk. «Vallahi bu dağlar kralımızın korusu ve atlar da kralımızın atlarıdır» dediler. Sanki Hızır'a rast gelmiş-

tik. Bütün atları yakaladık. Arabalar içindeki eşyayı ve sekiz yüz yetmiş kadar esiri atlara bindirdik. Bütün arabaları yaktık. Bir hayli hafifleyerek o gün yine kuzeye bazan orman, bazan da düz yollarda yolumuza devam ederek Gradçe şehrine geldik.

Gradçe şehri:

Öteden beri Nemçe krallarının tahtıdır. Esirlerimizin anlattıklarına göre «Beç, Prag ve Esirine şehirlerinden büyüktür. Buralarda bu şehirden daha mâmur şehir yoktur. Sakın buradan ganimet alma sevdasına kapılmayın. Çünkü bu şehirde kralın oğulları ve akrabaları oturur. Kral ölürse, bunlardan biri kral olur.» Bunun üzerine ben kırk elli kadar gazi ile top atımı uzaktan şehri seyrettim. Beş altı katlı saraylar, manastırlar, bağ ve bahçeler, çan kuleleri vardı. Bütün damları has kurşunla örtülü idi. Saraylar baştan başa renk renk kiremitle yapılmış. İçinde pek çok asker vardı. Buradan geçerek ertesi gün kuzeye gidip Esloş kalesine geldik.

Esloş Kalesi:

Kuruluşundan beri Nemçe kralının idaresindedir. Uzakta bir ormanlık içinde konakladık. Orman dışına bir adamımızı çıkarmadık. Çünkü buralarda düşman askerine çok rastlamağa başladık. Kalesi sahra ortasında ve gayet yüksekti. Doğusunda bir varoş görünüyordu. Hayli uzaktan seyrettik. Bu kaleden bize yedi pâre top attılar. Esirlerden sorduk. «Çesar tarafından bir vezir gelmiştir. Onun için atarlar, başkasına böyle top atmazlar» dediler. Bu kaleyi de geçip, yine ulu dağlar içinde yol alarak Semani kalesine geldik.

Semani Kalesi :

İmparator himayesinde Morova nehri kenarında küçük bir hisardır. Yedi başlı, ejdere benzer ses çıkaran üç balyemez topu ateşlediler. Sarsıntıdan dağlardaki ağaçların yaprakları döküldüler. Esirlerimiz «Bu kaleye düşmanın yaklaştığını haber veren toplardır.» dediler. Kaleye yaklaşmadan dağlar içine girdik. Önde giden askerlerden bir «Allah Allah» sesi koptu. Hemen bütün asker esirlerimizin yanında mutemed adamlar bırakarak ileri atılmak istedik. İhtiyarlar bizi durdurdular. Esirlerimizi ortamıza aldık. İleri varınca öncülerimizin bize doğru gelerek: «Bre ne durursunuz?» dediklerini gördük. Hemen kâfirler üzerine at bırakıp tam iki saat cenk ettik. Düşman bize iki defa hamle ettiyse de başarılı olamadı. Biz yedi defa hamle yaparak kâfirleri demet demet yere sermeye başladık. Düşman bizi zayıf sanarak hücum etmişti. Ama sonunda şaşır-

dı ve geri dönerek dağlara kaçtı. Kaçanları kovalayıp, kimini öldürdük, kimini de esir ettik. Esir ettiklerimiz dediler ki: «Siz bu kadar azıcık Türk askeri, biz on üç bin Hıristiyan askeri. Siz nasıl kırabildiniz bu kadar askeri?.» Şaşırıp kaldılar: «Biz yedi gündür sizi kırmak için asker toplayıp fırsat gözetirdik. Meğer fırsat sizin imiş. Bundan sonra hemen Rabe suyunu karşıya geçegörün, Kanije'ye düşegörün, yoksa malınızla, canınızla, başınızla kurtulamazsınız.» dediler. Hamdolsun bu gazâda üç bin yedi yüz altmış esir aldık. Kadınları ve çocukları atlara ikişer ikişer bindirdik. Beş yüz adet arabayı yaktık. Yine bir hayli hafifledik. Morova ve Kabe nehirleri kıyısında birer gece yattık. Ertesi gün Kabe nehrini karşıya geçtik. Bu geçiş sırasında hiçbir güçlükle karşılaşmadık. Kılavuzumuzun birini katledip birini âzâd ettik. Geride kalanlara «Bizi selâmete çıkarın sizi de âzad ederiz» dediğimizde bizi selâmete çıkarmağa söz verdiler. Oradan doğuya Rabe nehrini takip ederek evvelce yanından geçtiğimiz ve ansızın basarak kumandan ve papazlarını esir aldığımız Yelşeke kalesine tekrar geldik. Bir orman içinde rahat uykuya daldık. Karakol beklemek sırası o gün adamlarımla birlikte bende idi.

Büyük temâşâ:

Evvelce geldiğimiz yol tarafından büyük toplar atıldı. Acaba bu ne haldir derken dağlar içinden bir gürültü koptu. Beş yüz kadar kâfir bize hücum ettiler. Biz de atlarımıza binip üzerlerine varınca kaçmağa başladılar. Hemen kâfirlerin ardı sıra yine kâfir kıyafetli bir asker onları kovalamağa başladı. Biz onları da kâfir sanıp üzerlerine «Allah, Allah» diye at bırakınca onlar da «Allah Allah» dediler. Meğer bizim Kanije, Kuban ve Kapoşvar kalelerinin serhad gazileri imiş. Bunlar evvelce top atılan kale altında kaçan kâfirlere rast gelip, onları bozarak kaçırmışlar. Kâfirler bize rastlayınca bizden de kaçtılar. Gaziler bize «Kâfir kovalamaktan bizim atlarımız yorgun düştü. Düşman atları da yorgundur. Bre gaziler şu kâfirleri kaçırmayalım. Onları siz kovalayın.» diye rica ettiler. Hemen Tatar askeri göz açıp kapayıncaya kadar o atları yorgun kâfirlere yetişip, beş yüz kadar kâfiri esir ettiler. Yarısını onları kovalayan gazilere verdik. İki yüz ellisini kanun üzere biz aldık.

Bu yeni gelen gazilerden sadrazam ve İslâm askerini sorduk. Onlar «Biz İsmail Paşa ile öncü tâyin edilip, tuğlar ile giderken bu kâfirler tuğlar üzerine hücum edip bizi bastılar. Hayli boğuştuktan sonra dayanamayıp kaçtılar. İslâm askerine bugün kavuşursunuz» dediler. Hepimiz Allah'a duâ edip, orman içinde yattık.

Ertesi gün 1074 senesi ..... günü sadrazam büyük alay ile bizim kaldığımız orman önünden geçtik. Bize yakın bir yerde askerle birlikte

konakladılar. Biz de atlanıp esirleri atlara ve arabalara bindirdik. Sadrâzam otağı önünden ihtişamla geçtik. Böyle büyük küçük iki bin altmış aded araba yükü ganimet ve on bir bin atla İslâm ordusu içinden geçerken Müslüman gaziler son derece sevindiler. Kumandanımız olan Hanzâde Kethüdası İslâm Ağa ve diğer gazilerin kumandanları getirdiğimiz ganimet malından beş aded seçme esiri sadrazama hediye için hazırlayıp ben de dahil olduğum halde sadrâzam huzuruna vararak önünde yere kapandık. Sadrâzam «Safâ geldiniz, hoş geldiniz Alman vilâyeti gazileri.» diye okşayıcı sözlerle iltifat etti. Hediyelerimiz makbule geçti. Vezir huzurunda birçok kimselere hil'at giydirirken hakiri görünce:

«İşte Evliyâ Çelebi Almanya seyahati de yaptın. İnşallah Beç ve Prag vilâyetlerini de görürsün» deyip hal ihsan ve sırmalı kuşaklı hil'at giydirdi. Hanzâde'ye «Yüzün ak olsun, iyi asker göndermişsin!» diye ikramlarda bulundu ve şöyle dedi: «Evvelce sizin kethüdanız olan İslâm Ağa'nın babası Kırım'da katlolunmuş. Kendisi de korkup bu gazâya serdar oldu. İzniniz olursa bizim hizmetimizde olsunlar.» Akıllı Hanzâde: «Efendim ben de senin hizmetindeyim. Ayrılık seçilik yoktu. O da ben de senin kulunuzuz. Fakat Kırım'da babasının katlinin sebebi odur ki, Han babamı Sultanımın hizmetine gelmeğe bırakmayıp beni gönderdi. Babam da buna üzülerek veziri Sefer Ağa'yı onun için katletti. Ama İslâm Ağa kendi garibindir. İyi gözle bakmanız rica olunur.» deyip yer öptü ve kendi koğuşuna döndü.

Sadrâzam benimle üç saat Alman vilâyetlerinde gördüğümüz şeyler üzerine konuştu. Bütün gördüklerimi bir bir anlattım. Pek hoşlandı. Ama yolların bataklık olduğunu naklettiğim zaman hoşlanmadı. «Hele bu söz burada kala.» deyince «Sultanım, meclis emanettir.» deyip çadırıma çekildim. Sonra arkadaşlarımızla bir yere gelip bütün ganimetlerimizi satışa çıkardık. Bir pul etmedi. Çünkü İslâm ordusunda kıtlık vardı. Herkes can pazarına düşmüştü. Ne esire ne de mala bakan vardı. Herkes birbirlerine derd yanıyordu. Bir yandan da göz açtırmadan yağan yağmur yüzünden atlar ve insanlar çamur içinde kalmışlardı. Binlerce at açlıktan ölmüş ve yüzlerce adam yollarda kalmışlardı. Esirlerimizden bin altmış kadar seçme esiri serhadillere ucuza verip on beş bin kuruş elde ettik. Ganimet mallarını on bin kuruşa sattık. Arabaları ateşe verdik. Yükümüz hafifledi. Kırk sekiz bin yiğit yirmi beş bin kuruşu aramızda paylaştık. Arkadaşlar, «Mallarımızı Kanije ve Sigetvar'a götürüp orada satalım.» dediler. Sonra kılavuzluk yapan esirlerimizin üçünü verdiğimiz söz gereği âzâd edip diğerlerini bağlayarak «Bizi Kanije ve Sigetvar'a selâmetle götürün, sizi de onlar gibi âzâd edelim.» dedik. Onlar «Emir sizindir.» dediler. Hemen o saat hareket ettik. Burada satılan eşyadan bana üç nefer güneş parçası gibi Alman gulâmları, üç adet bâkir kızlar kaldı.

BELEŞKE KALESİ YAKININDAN KANİJE'YE DÖNÜP GANİMET MALLARIMIZI SATMAĞA GİDERKEN GÖRDÜĞÜMÜZ KONAKLARI VE KALELERİ ANLATIR

İslâm ordusundan kırk sekiz bin yiğidin Kanije'ye mal ve esir satmaya gitmesini sadrâzam doğru bulmadı. Üç bin yiğit için ferman yazıldı. Bütün arkadaşlarımız güvenilir kimselere esirlerini verdi. İslâm ordusunun bulunduğu yerden doğuya ormanlar ve dağlardan geçerek Şadran kalesi menziline geldik. Birkaç gün önce bu kaleye uğramış fakat bir av bulamadan geçmiş idik. Şimdi yine dağlar içinde bir gece yattık. Ertesi gün Kapoline kalesine geldik. Hâlâ Zirinli idaresindedir. Bu kaleyi de geçerek Şilye kalesine geldik. Süleyman Han asrında fetholunmuştur. Hâlen Zirin oğlu idaresindedir. Ama sarp bir kaledir. Oradan Çihon kalesine vardık. Bir hayli uzaktan seyrederek geçtik. Oradan Merede kalesine geldik. Hâlâ Nemçe çesarı hükmünde, Zirinoğlu toprağında düz bir yerde kurulmuş eski bir kaledir. Uzak bir mesafeden seyredip dağlar içinde yattık. Oradan yine doğuya giderek Egersek kalesine vardık. Birkaç gün önce uğramış ve ganimet alamamıştık. Yine bu kalenin dağlarında bir gece yattık. Oradan tekrar doğuya sarp, ormanlık ve balkanlık dağlar geçip Komar kalesine geldik. Bu harâb kaleyi geçerek dağlarda rahat uyuduk. Harâb olmuş Yeni kaleyi de geçerek Kanije kalesine geldik.

Kanije Kalesi:

Allah âfâttan korusun. Bu kaleye bol miktarda ganimet malı ve esirle büyük bir alay halinde girdik. Herkes bir konağa yerleşti. Ben vilâyet vâlisi Şir Hasan Paşa'ya misafir oldum. Sadrâzamın çolak müezzini Ahmed Çelebi ile can sohbetleri ettik. Ertesi gün bütün esirleri ve ganimet mallarını pazara çıkarıp yedi gün yedi gece bütün mallarımızı pahalı fiyatla satıp sekiz günde seksen altı bin kuruş topladık. Üçüncü sultan Mehmed Han câmiinde kırk sekiz bin arkadaşımızın vekillerine bu parayı ben taksim ettim. Bütün gaziler memnun oldular. Ama bana ayrıca ortadan üç yüz altın, altı at, iki köle ve üç adet Alman güzeli kızlar verdiler. Ben de onları satıp aldığım paraları yeniçeri ağası Bodur Ali Ağa'ya emânet bıraktık. Bütün İslâm askeri sadrâzamın peşi sıra gitmeğe karar verdik. Ama hangi yoldan gitsek diye Kanije ileri gelenleri ile müşavereye başladık. Sonunda Kanije'de birer kuruşa at yemi almak canımıza yetti. Her birimiz birer serhad yolunu tutup alış verişten zengin olmuş gaziler birer tarafa gitti. Bizimle kalan beş yüz aded silâhlı yiğit birlik olarak Kanije'den otuz kuruşa üç tane yol ve iş bilir yiğit kılavuz tutup 1074 senesi zilhiccesinin üçüncü kurban bayramı günü Kanije ileri gelenleriyle vedalaşarak Kanije'den batıya İslâm askeri tarafına yönelerek dağlar ve bağlar geçip Komar kalesine geldik...

Komar Kalesi :

Süleyman Han asrında fetholunmuştur. Hâlen Nemçe çesarı idaresinde kralların hasıdır. Kalesi yüksek bir yerdedir. İç hisarı kârgir ve taşra varoşu sağlam bir palangadır. Dört tarafı sazlık ve bataklıktır. Sadrâzam Yeni kaleyi döverken Budin askeri bu kaleyi alarak malını yağma edip bütün cephâne, top ve tüfeklerini Kanije'ye gönderip kaleyi ise yerle bir etmiş. Ancak iç hisarı ve bir iki kârgir kilisesi kalmış. Biz bu harap yerde atlara yem kestirip akşamdan sonra yola çıkıp ta sabaha kadar Egersek kalesine geldik.

Egersek Kalesi :

Daha önce Alman seferine giderken yanından geçip, herhangi bir ganimet almamıştık. Vasıflarını da yukarıda yazmıştık. Oradan yine batıya doğru hızla yol alıp, yedi saat bataklık içinde gitmekten canımız çıktı. Kılavuzlarımızın ikazı üzerine her an çatışmaya hazır bir durumda yola devam ederek Merede kalesine geldik.

Merede Kalesi :

Kanije'ye esir götürdüğümüz sırada bu kaleyi uzaktan görmüştük. Şimdi yanında konakladık. Hâlâ Nemçe çesarının idaresindedir. Düz bir ovada kurulmuş olup, ilk kalesinde kale büyüklüğünde süslü ve eski bir kilise var. Budin veziri İsmail Paşa bu kiliseyi lâğım ile atmış, bütün papazları ve kilisenin duvarları havaya uçmuş. Bütün papaz, patrik ve ruhbanlarının cesetleri yerde yatıyordu. Bu kale içinde kırk adet Müslüman esir bulunmakta idi. Hepsini kurtarmışlar. Kalenin bütün cephâne ve toplarını Kanije'ye göndererek kaleyi yerle bir etmişler.

Bu viranlıkta bir esir yakalayarak İslâm askerinin hangi yöne gittiğini sorduk. Sorumuza cevap vermemekte inat ettiği için boynunu vurup cesedini orada bıraktık. Oradan geçip giderken yol üzerinde kurulmuş bir İslâm askeri çadırı bulduk. İçinde bir adam hastalıktan mı, yoksa açlıktan mı ölmüş kalmış. Burun ve kulaklarını çakallar yemiş. Bunu görünce anladık ki, İslâm askeri buralarda çok sıkıntı çekmiş. Biz de bu çamur deryası yerde bin zahmet çekerek Hedvik kalesine geldik.

Hedvik Kalesi :

Süleyman Han'a itâat etmiş hâlâ Engerus kralı idaresinde bir küçük kaledir. Daha önce uğradığımız Köşk adlı kale buradan görünmekte idi. Buradan geçerek Şarvar kalesi altında yattık. Bu kaleyi de daha önce Alman içlerine yağmaya giderken yukarıda anlatmıştık. Bu kale dahi yakılıp yıkılmış idi. Buradan da Yeleşke adlı kale görünüyordu.

Egrevar Kalesi :

Süleyman Han asrında fetholunmuşsa da hâlâ çesarın uğursuz hakimiyetindedir. İç kalesi yüksek bir tepe üzerinde dört köşe bir bina olup, dış varoşu sağlam ve eski bir palanga imiş. Sadrâzam fethetmiş ve bütün cephâne ve toplarını Kanije'ye göndermiş. Kaleyi de yakmış. Bu harap kalede on adet kâfir bulduk. Meğer yanan evlerinin içindeki kuyularda saklı malları varmış. Eşyalarını çıkarırken yakaladık. Bütün saklı malları buldurduk. Bol ganimet elde edip, bu kâfirlere İslâm askerinden haber sorduk. «Rabe nehrinin kıyısını takip ederek Yanık kalesine doğru gittiler.» diye haber verdiler. Dokuzunun boynunu vurup birisini kılavuz olarak alıkoyduk. Çünkü o kâfirler bize ayak bağı olurdu. O gün yolumuza devam edip Keminvar kalesine geldik.

Keminvar Kalesi :

Kemendvar, Kementvar da derler. Daha önce Alman diyârına giderken ateşe verip bol ganimet almıştık. Ve yukarıda tafsilâtlı olarak anlatmıştık. Ama çesar idaresinde olduğundan iç kalesini kâfirler hemen tâmir etmeğe başlamışlar. Bizi görünce hepsi dağlara kaçtılar. Bu kale altında öyle bir yağmura tutulduk ki, yola devam etmeye dermanımız olmadığından yıkık bir kiliseye sığındık. Kâfirler bizi ansızın basmasın diyerek çan kulesine adamlarımla çıkarak gözetlemeğe başladım. Bu kale altına bizden önce İslâm askeri gelip konmuş ve göçmüş. At, deve, katır ve top çeken sığırların leşlerinden geçilmiyordu. Hatta katırlar, atlar ormanlar içinde serseri gezerlerdi. Hesapsız eşya yerlerde çamurlara serilmiş, hiç kimse olmadığından öylece kalmış. Cephâne arabaları yükleriyle ve koşulmuş atlarıyla ormanlar içinde terkedilmişti. Biz İslâm askerinin bozulduğunu sandık. Meğer askerler ve hayvanlar açlıktan ve yağmurdan canlarından bezerek bütün mallarını bırakıp gitmişler. Biz de beş saat gidip akşama doğru Vaşvar kalesine vardık.

Vaşvar Kalesi :

Bu dahi sapık ve kötü huylu kralın idaresinde sağlam bir kale imiş. Sadrâzam fethedip bütün cephânesini Kanije'ye göndermiş ve kaleyi yakmış. Ancak kârgir kiliseleri kalmış. Bu kale altından geçerek bir ormanlık içinde etrafa karakollar koyarak atlarımıza yem astıktan sonra biz de yemek yiyerek yattık. Sazlık ve sık ağaçlı bir orman idi. Kanije'den buraya iki gün iki gecede geldik. Bu zaman zarfında gözümüze uyku girmedi. Sabahleyin kalktık. Kanije'den tuttuğumuz otuz kuruşluk kılavuzun biri kaçmış, ikisi durur. «Bre o bir arkadaşlarınız nice oldu?» diye sorduk. «İleriye ince karakol olmaya yalnız gitti.» deyince şüpheye düştük. «Acaba kâfirlere haber vermeye mi gitti?» diye düşünerek yola de-

vam ederken Rabe nehri göründü. Sol tarafımızdan yağan yağmurdan Ceyhun nehri gibi akardı. İslâm askerinin yükleri, at ve katırları yerde yatarlardı. Nice hasta adamlar aç inleyerek yerde yatıyorlardı. İslâm askerinin yakınlarda olduğunu anladık. Bizim de atlarımızın yemleri ve kendi yiyeceğimiz kalmamıştı. Çaresiz o gün ve o gece Rabe nehri kıyısınca yol aldık. Gece yarısında atlarımızı yemleyip, etrafa karakollar koyduktan sonra yattık. Sabaha karşı kalktık. Güneş bir mızrak boyu çıktığı sırada bir gece evvel kaçan kılavuzumuzun önümüzden at boynuna düşmüş har har soluyarak geldiğini gördük. Bize «Bre gaziler müjde! Bugün Kerbelâmız günüdür. Hazır olun. İki bayrak kâfir geliyor. Her birinde ikişer yüz kâfir var ama hepsi kuvvetli kâfirlerdir, dedi. Biz de bir araya toplanıp «Bu kılavuz, kâfire haber verip üzerimize kâfir getirdi.» diye karar verdik. Bazıları «Başı kesilsin.» dediler. Ben (Evliyâ), «Hele gelen kâfirle cenk edip onlardan esir alıp soralım.» dedim. Doğru buldular. Bazımız «Gelin hemen Kanije'ye gidelim.» dediler. Bazıları ise «Bre adamlar! Daha kâfir görmedik. Ve cenge tutuşmadık. İslâm askeri yakınımızda, anlardan bir haber almadık. Hepimiz kırılıncaya kadar cenk etmeye mecburuz.» diye yemin billah ettiler. Hepimiz heybelerimizi, terkimizdeki yağmurluk ve elbiselerimizi bir araya toplayıp, atsız kalmış bazı kişilerle benim (Evliyâ) adamlarımı onların başında bırakıp bin dört yüz adet atlı gaziler helâllaşıp silâhlarımız ellerimizde yol alıp giderdik.

Yoldaki büyük cenk, Allah'ın yardımı ve fetih:

Rabe nehri kenarında boru ve davul sesleri işitildi. Biz de ileriye öncü olarak silâhlı üç yüz elli yiğit gönderdik. Onlar ileri çıkınca hemen kâfir alayları da belirdi. Biz de derhal Muhammed topu olup adım adım yürümeye başladık. Ben (Evliyâ) güzel sesle, feth-i şerifi okuyorum. Orada bizim öncülerimiz kâfire yaklaştı. Kâfirin de yüz kadar tüfenkli ve yaya öncüsü var. Sağ tarafta mavi ipek bir bayrak altında yüz kadar kâfir sancak var. Sol kolda altın haçlı ve altın işlemeli kırmızı bayrak altında tahminen yüz elli kâfir var. Onlar ve biz seyrek ağaçlı bir düzlükteyiz. Atlarımızın tökezlemesinden korkmuyoruz. Ama pusuları vardır. «Gaziler kâfiri kovalamayalım...» diye haberleştik. Çünkü bu durumda iken bizim öncüler ve onların öncülerinin yayaları birer yaylım ateş ettiler. Kâfirlerin atlıları hücuma geçtiler ve öncüler karşı karşıya geldiler. Hemen bütün kâfirler domuz topu olup bize çattılar. Hemen ben (Evliyâ) «Bre gaziler, kâfirler pek azdır. Kerbelâmız günüdür. Allah, Allah çağırıp kâfire bir hû edelim.» diye bağırınca bin beş yüz gazinin «Allah Allah!» sedası yeri göğü sarstı. Çünkü gayet dağlı ve ağaçlı yerlerdi. Hemen cümlemiz dalsatır olup, kırmızı bayrak altındaki kâfirlere «Allah Allah!» devip daldık. Bir yaylım kurşun onlar bize ve bizler de hepimiz birden onlara giriştik. Allah'a hamdolsun bir anda yere batası kâfirle-

rin yüz kadarı yerlere serildi. Solumuzdaki mavi bayraklı kâfirler bize saldırınca elbiselerimizin yanında bıraktığımız arkadaşlarımız da kâfirin arkasından hücum etti. Pis kâfirler «Hay Türk'ün de imdâdı geliyor!» diye geri dönüp kaçmaya başladı. Bu sırada kaçan kâfirler daha önce pusuya koyduğumuz gazilerimizin üzerine vardılar. Gaziler, kâfirin önünü kestiler. Hepimize taze can geldi. Kâfirler can havliyle tekrar geriye dönüce bizimle pusuda bekleyen askerimiz arasında kaldı.

O at oynatmanın rahat olduğu düzlükte kâfirleri topa tutulmuş maymuna döndürdük. Allah'a hamdolsun kâfirleri öldüre kovalaya yorulduk. Tam dört saat savaştık. Beş yüz seksen aded yaya kâfirden kimse kurtulmadı. Kılıcın ucundan ecel şerbetini içip, hepsi sarhoş iken cehennemi boyladılar. Beş yüz kırk üç kadar atları ve sekiz aded kapudanları zincire vuruldu. Bunlar bizi, gece kaçan kılavuzumuzu görüp Macarca «Bre neşkelen karakte ve basun şekest Pasamanya» deyip kılavuza söverlerdi. Esirlerden sorduk. Meğer mel'un Komar kalesine varıp «Bu kadar mal ile Türk askeri geliyor. Kalkın!» diye kâfirleri getirmiş. Hemen kâfirlerin yanına gece kaçan kılavuzumuzu getirdik. Bir sürü küfürler ettiler. Buna karşılık kılavuzumuz «Vallahi gaziler, sizin bir alay elli, kolları kanlı ve arslan canlı yiğitler olduğunuzu görerek fırsat ganimettir. Ben bu kâfirlere esir oldum. Bunlardan bu gaziler vasıtasiyle intikam alayım.» diye onlara «Azıcık Türkler'dir.» diye söyledim. Allah'a hamdolsun sizin sebebinizle bu kâfirlerden intikam aldım. Ve size bu kadar gaza sevabı kazandırdım. Bu kadar kapudan esir olarak ele geçti.» Kâfirlerin sözüne veya kılavuzun sözüne inanmakta güçlük çektik. Bu sırada diğer iki kılavuzumuz: «Bre kâfir, sen ne zaman Komar kâfirine esir düştün? Bre haydut oğlu haydut, bizi bu kadar gazilerin içinde mahçup ettin.» diye kılavuzun yüzüne tükürürlerdi. O anda hemen Tatar satıbali, kılavuzun yanından geçer gibi yapıp bir kılıç vurdu. Kılavuzun kellesi meydana düştü.

Bu hakire (Evliyâ) dahi bu gazâda iki gazâ nasib oldu. Biri ok, biri kılıç ile. Ama bizim askerden yedisi şehid oldu. Kırk yiğit de yaralanmıştı. Biri de kâfiri kovalarken atıyla birlikte bir ağaca çarparak atıyla birlikte şehid oldu. Dokuz atımız da kurşun yarasından öldü. Kâfirlerden yüz yetmiş beş katana ve üç yüz Macar atı elimize geçti. Bunların çoğu Osmanlı atı idi. Esirleri zincire vurduk. Ölen kâfirleri elbiselerini soyup kemerlerindekileri ve silâhlarını aldık. Kendi şehidlerimizi de orada toprağa verdik. Sonra eşyalarımızı bıraktığımız arkadaşlarımızın yanına geldik ve onlara «Bre size Allah Allah deyin diye tenbih etmemiştik.» deyince onlar da «Vallahi Allah'ın hikmeti, Kanije tarafından on iki yeşil sarıklının atlara binmiş oldukları halde geldiklerini gördük. İçlerinden biri yassı yüzlü ve siyah sarıklı, bir büyük katıra binmiş. Bütün

elbiseleri ve çizmeleri siyah. Hemen yanımıza gelip «Allah Allah çağırsanıza. Kâfiri bozup Kanije'ye dönsenize» deyip on ikisi birden cânu gönülden «Allah Allah!» diye çağırdılar. Biz de çağırdık. O on iki kişi size doğru gittiler. Gerisini bilmiyoruz. Kâfiri bozduğunuzu şimdi anladık.» dediler. Hayret ettik. Sonra yine eşyamızı atlarımıza yükledik, esirlerimizi bağladık. Atları ölenlere atlar verdik. Şenlik yaparak Rabe nehri kıyısını takiben iki saat yol aldıktan sonra ormanlar içinde yaralı atlar, kâfir leşleri ve bizim şehidlerimizin taze mezarlarını gördük. Gömülmemiş şehidlerimizin bütün zekerlerini (erkeklik âletlerini) ve hayalarını kesip ağızlarına sokmuşlar. Bu ne korkunç şeydir diye üzüntü içinde devam ederken ileriden ormanlar içinden «Bre ümmet-i Muhammed, dininiz aşkına bizi alın!» diye feryatlar işittik. Yaklaşarak «Bu ne haldir?» diye sorduk. «Biz Gürcü Mehmed Paşalı idik. Budin veziri İsmail ile öncü olarak giderken, kâfirler bizi burada bastı. Beş saat savaştık. Kâfir bizi bozdu. Üç gündür şu dağlarda açlıktan kırıldık. Sakın bizim ordu tarafına gitmeyin, kıtlıktan ve kâfirin çokluğundan işleri Allah'a kalmıştır!» dediler.

Bu haber üzerine biz bir araya gelip konuştuk. Kılavuzlarımız da orduya gitmemize razı olmadılar. «Çünkü kırdığımız kâfirlerin kaçanları bugün yarın mutlaka kalabalık bir askerle elinizdeki kâfir kapudanlarını kurtarmak için yolunuzu keserler. Gelin yüz akı ile sizi Kanije'ye başka bir yoldan selâmetle götürelim.» dediler.

Bütün arkadaşlarımız bu fikri makul buldular. Fâtiha okuyup Kanije'ye geri dönerken ormandan dört adam daha çıkageldi. Onları da boş atlara bindirdik.

1074 (1664) zilhiccesinin 16. günü Kanije'ye gidişimiz:

Önce Kabe nehri kenarından doğuya Sekesvar ve Kaposvar yollarını takip ettik. Yenter Hasan Paşa askeri, kethüdası, Kanije askerinin yarısı, bizim Tatar ve serhadli askerleri hep bir araya toplandık. Esir kâfirlerin ellerine birer kâfir kellesi verdik. O gün yola devam edip, Komar kalesi karşısında yatıp, sabahleyin dokuz saat yol aldıktan sonra Hevanka menziline vardık.

Hevanka menzili:

Geniş bir sahada ve topraklı bir bayırdadır. Bayır sonradan yığma topraktan yapılmıştır. Orada bir gece tetikte yattık. Sabahleyin büyük bir alay ile, Kanije kalesine topraklık kalesi tarafından girdik. Zengin, fakir, büyük küçük bütün Kanijeliler karşılamaya çıktı. Büyük bir karşılama merasimi yapıldı. Hattâ, katlettiğimiz kılavuzumuz için bütün Ka-

nijeliler «Bizi o şakînin şerrinden kurtardınız.» diye bize duâ ettiler. Bütün gazilerimizi herkes evlerine misafir ettiler. Bütün esirleri zindanlara koyduk. «İyi katanalar ve yarar kapudanlar devşirmişsiniz, ucuza vermeyin.» diye bazı dostlar esir kapudanlara fiyat biçtiler. Sabahleyin bütün mallarımızı pazara çıkardık. Beş günde hepsini sattık. Beş baş kâfirimizi biner, beş kefereyi beşer yüz, diğerlerini ise üçer yüz altına sattık. On esiri kanun üzere paşaya verdik. Ama hayli münakaşa ettik. İki bayrak kapudanını «Saadetlû padişah esiridir.» diye aldılar. Onlar için de hayli çekişdiysek de «Kanundur» diye elimizden aldılar. «O iki kapudanı onar bin altına satarız» diye umuyorduk. Bunların dışında kalanlardan elimize on sekiz bin yüz altmış altın geçti. At, kılıç ve tüfengi kaybolanların zararlarını ve iki kılavuzun ücretlerini çıkardık. Ondan sonra kırk kuruş fakirler için, on kuruş Kanije'nin iki kapısının bekçileri, Kanije kalesi duvarları üzerinde yatan şehidlerin kurbanları ve şehidlerin helvası ve bizim sekiz neferin lokması, bizden yaralanan on sekiz gazinin merhem parası hep ortadan çıktıktan sonra toplanıp, artanı kardeş payı yaptık. Hakir nice işlerini gördüğüm için bana iki pay fazla verdiler. Bütün şehidlerin ruhuna Fâtiha okuyup, herkes konaklarına dağıldı.

Ertesi günü Hünkâr hasekisi Başkalfası Hasan Ağa hatt-ı şerif ile Kanije'ye geldi. «Beni mutlaka sadrâzama götürün» deyince bütün Kanije âyânı koşuşup «Haseki Ağa'yı, İstolni Belgrad üstünden sadrâzama emin şekilde ancak ulaştırabiliriz» dediler. Bizler de yol için hazırlandık.

KANİJE'DEN İSTOLNİ BELGRAD'A, ORADAN RABE NEHRİ GAZÂSINA GİTTİĞİMİZ YERLERDEKİ KONAKLARI ANLATIR

Evvelâ Kanije'de bütün dostlarla vedâlaştık. Haseki Ağa'ya bin kadar yiğit verdiler. Bizim de bin seçme askerimiz vardı. Kanije'den doğuya korkunç yolları ve bataklık gölleri sekiz saatte geçip, Seksvar kalesine geldik.

Seksvar Kalesi :

Macar krallarından Ferdinadoş tarafından yaptırılmıştır. 1009 (1609) tarihinde Üçüncü Mehmed zamanında İbrahim Paşa tarafından fethedilmiştir. Ama 1024 (1615) te düşman istilâ ederek yakıp harâb etti. Sonra ..... senesinde Pîr Hasan Paşa yeniden imâr edip, üç kat palanga yaptı. Üç yüz kulu Kanije'ye gönderilmiş olup, hâlâ beş yüz neferli ve bir dizdarlı kaledir. Kanije paşasının voyvodalığıdır. Huduttaki İslâm kalelerinin kilididir. Bir câmii, bir medresesi, bir mektebi, bir hanı, hamamı ve dükkânları vardır. Çarşı ve pazarı o kadar süslü değildir. Oradan yine kuzey ve batıya gidip Âl-i Osman serhaddi Kuban kalesine geldik.

Kuban Kalesi

Miklos Neski Bân tarafından yaptırılmıştır. Süleyman Han'dan korkusundan yaptırmıştır. 1009 (1600) senesinde Üçüncü Murad zamanında İbrahim Paşa, Zirinoğlunun elinden almıştır. Hâlâ Kanije eyâletinde sancak beyi tahtıdır. Beyin hası 230.000 akça olup, on üç zeamet, üç yüz on bir tımar erbabı vardır. Alaybeyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Sefer sırasında beyinin askeriyle tamamı üç bin asker olur. Yüzelli akça pâyeli kazadır. Nâhiye ve köyleri yoktur. Her tarafı kâfiristandır. Müftü ve nakibi yoktur. Ama sipahi kethüda yeri ve Budin yeniçeri serdârı vardır. Fakat kapıkulu yeniçeri serdârı yoktur. Bir keresinde yeniçeriler bu kaleyi aman ile kâfire verdiklerinden bu kaleye aslâ yeniçeri koymazlar. Hâlâ üç oda cebeciler ile cebeci ağası ve bir oda topçular ile topçu ağası vardır. Muhtesibi, bacdârı, haraç emini, şehir emini, mimar ağası, dizdar ağası, beş yüz kulu, oniki ağalığı ve yüzlerce âyân ve eşrafı vardır.

Kalesi, düz bir yerde ve beşgen şeklinde olup, taştan yapılmıştır. Batıya bakan sağlam bir kapısı vardır. Hendeği bataklıktır. Havalesi yoktur. Etrafı iki saatlik mesafeden uzak sarp ağaçlık dağlardır. Kalenin dört tarafındaki sağlam kulelerinde balyemez topları olup, mükemmel ve mükellef cephânesi ve çeşitli malzemesi mevcuttur. Bedenleri ve kapı önünde köprüsü hazır olup köprüsünü her gece bekçiler makara ile kaldırırlar. Kalenin etrafı iki bin beş yüz adımdır. Hisar içinde altı yüz kırk beş aded tahta örtülü altlı üstlü evler vardır. Bahçeleri yoktur. Dört câmii vardır. Süleyman Han câmii iç kalededir. Faydalı, küçük ve eski bir câmidir. Hasan Ağa câmii, ferahtır. Alaybey câmii ruhâniyetli bir câmidir. Saçlı İmam câmii duâların kabul olunduğu bir ibadethânedir. Bunlardan başka kale içinde ve dışında on bir aded mahalle mescidleri vardır. Müslüman ve kâfir olmak üzere on altı mahalleden meydana gelmiştir. Mahallelerin çoğu dış varoştadır.

Kuban Kalesi varoşu:

Düz ve geniş bir arazide kurulmuş büyük bir varoştur. Kat kat tahta örtülü, çok odalı geniş evleri var. Etrafında gayet sağlam tabyalar vardır. Kalenin büyüklüğüne göre askeri az fakat özdür. Kâfir bu kaleyi birçok kereler kuşatıp dövdü ise de yenilerek geri döndü. Hatta 1074 tarihinde yine kâfir gelip, kuşattı ise de bir taş bile koparamadan başsız buğsuz gittiler. Bu derece namlı gazileri vardır. Dış varoşunun etrafı su dolu hendekle çevrilidir. Bu sebeple gazilerin hiçbir korkusu yoktur. Varoşun kaç adım olduğu hatırımda değildir. Dış varoşun üç kapısı vardır. Biri Süleymaniye, biri Kanije, biri Sipet kapısıdır. Mescid ve câmileri yukarıda yazılmıştır. İki medresesi, üç aded çocuk mektebi, iki tekkesi ve iki hamamı vardır. Biri iç kalede Süleyman Han hamamı ve biri dış varoş-

ta Bey hamamı var. Hanları yoktur. Çünkü misafirleri hana konmazlar. «Ayıptır» diye han yapmazlar. Bütün gelip geçen gaziler yıllarca evlerde misafir olurlar. Yüz kadar sanatkâr dükkânı vardır. Dükkânlarında her şey mevcuttur.

Havası ve suyu lâtif olduğundan erkek ve kadın güzelleri çoktur. Halkı garip dostu, gaza ile geçinen bahâdır gazilerdir. Ama Müslüman kılığında gezmezler. Hepsi göderi, dolama, yeşil, kırmızı Macar kalpağı, sıkma deri çakşır ve kısacık elbise giyerler. Çokluk Türkçe bilmezler. Hepsi Macarca konuşurlar. Çünkü ekseri temasları Macar kâfirleriyledir. Ama çok dindardırlar. Bu şehirde üç binden fazla ayağı demirli kâfir esirleri vardır. Her gece bütün esirleri iç kaledeki zindanlara kapatırlar. Palagoş kalemizin zindanına benzer bir cehennem guyusu zindanı vardır.

Bu kalede bir gece yatıp sabahleyin kale ağalarından üç yüz nefer kılavuzlar alıp Balatın gölü taraflarından Rabe nehrine doğru gitmek üzere iken kale kapıları açılıp bir gün önce bu kaleden çeteye giden gaziler geldiler. Yüzlercesi yaralı, yetmiş kadar şahbazları atları üzerinde bağlı şehidleri ile çıka geldiler. Bütün gaziler başlarına üşüştüler. Ve perişan hallerini sordular. «Vallahi Palatın gölü kenarı yani sizin bugün geçeceğiniz yerdir, o tarafta dört bin kâfir bir yerde, elli bin kâfir de ileride İslâm askerini kollamaktadırlar. Biz bir bölüğüne rastladık ve cenge tutuştuk. Bu kadar yiğitlerimizi kırdılar. Cansız bu kaleye geldik. Aman sakının o yola gitmeyin!» dediler. Çünkü Balatın gölü kenarında Torba, Küçük Kopornok, Şimek, Marçiyel, Tabyasa, Kösri, Klatiş ve nice büyük kale ve varoşları var. Oradan sonra Sarvaş, Nadaş, Mahalo, Lovik, Senbetre, Çanarbaş, Hanarof kaleleri palangaları var. Ayrıca Tobuh, İslanca ve yine Kuban sancağına bağlı doğu tarafta dokuz saat mesafede Tomastin palangası var. Nehir kıyısına bakan bir bayır üzerinde dört köşeden uzunca hendekli, bir kapılı, dizdâr, üç yüz askeri, bir câmii vardır. Ama pazarı ve başka imareti yoktur. Oradan yine Kuban sancağında Kuban'a dört saat mesafede Zeyfol kalesi var. Beş köşeli taş yapı hendekli, bir kapılı, bir câmili, dizdâr, üç yüz adet mükellef evleri, yeteri kadar dükkânları, bir hanı var. Fakat hamam ve diğer imaretleri yoktur. «Bütün kalelerin kâfirleri bir yere toplanıp Rabe suyu kıyısına gitmek üzereler. Sakın o tarafa gitmeyin.» Biz de razı olup geriye Sigetvar kalesi tarafına gitmeğe karar verdik.

MACAR, NEMÇE, LÂTİN VE YUNAN TARİHLERİNE GÖRE BÜYÜK VE ESKİ BALATİN GÖLÜ

Tarihlerin yazdıklarına göre İskender-i Zülkarneyn Karadeniz boğazını kesmezden evevl, Kıpçak, Azak Hamamı, Salatya sahrası, bütün Ma-

caristan, tâ Alman dağına varıncaya kadar deniz olup, Akdenize, Venedik körfezinde birbirlerine karışırlarmış. İskender Karadeniz boğazını kesince Karadeniz İstanbul şehrini basar. Kıpçak, Kırım, Macaristan perişan olur. Bu Balatin gölü o zaman Macaristan içinde kalmıştır diye Madyan oğlu Yanko'nun biraderi Yanvan, tarihinde Yunan dili ile yazmıştır. İnanılır kefere tarihidir. Balatin gölü Kanije, Kuban ve Konsuvar kaleleri yakınında birer merhale yerde büyük bir göldür. Doğudan batıya uzunluğu bin kırk yedi mildir. Etrafında kırk parça kaleler vardır. Suyu çok hazmettiricidir. Bir kuzunun tamamını yiyen bir adam bu sudan içse tekrar acıkır. Kıyısında oturan kadınlar çamaşırlarını bu suda yıkarken aslâ sabun kullanmazlar. Kenarında çeşitli kıymetli taşlar vardır. Suyu temmuzda gayet soğuk kışın ise sıcak olur. Kanije gölü yakın olduğu halde donar, fakat Balatin gölü donmaz. Bu gölde bin çeşitten fazla balık yetişir. Tatları diğer göllerde yetişen balıklara hiç benzemez. Kırk elli parça gemi işler. Kaleden kaleye tüccar götürürler. Derinliği on kulaçtır dediler. Ama ölçmedim. Yalan haramdır. Ayağı Seksvar kalesi yakınından geçerek Tuna'ya karışır. Bu sebeple gölde Tuna balıkları da bulunur. Velhasıl âb-ı hayat gibi bir göldür vesselâm.

Bundan sonra Haseki ağamızla Kuban kalesinden binip, bin kadar asker alıp dört saat geriye dönerek tekrar Seksvar kalesi yakınından gelip on saat ormanlardan giderek geniş bir sahrada Kapoşvar kalesine geldik.

Kapoşvar Kalesi:

Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Sultan Süleyman asrında 961 (1553) de Toygun Paşa tarafından fethedilmiştir. Kanije eyâletinde voyvodalıktır. 150 akçelik kazadır. Etrafı tamamen kâfiristanla çevrilidir. Hatta kâfirler bu kaleyi aman ile vermişken, sözlerinden döüp iç kaleye kapanarak üç gün daha çarpışmışlar ve yedi binden fazla kâfir kılıçtan geçirilmiştir. İç kalesi kılıç ile fetholunduğu için hâlâ şehir kadıları her cuma hutbeyi kılıç ile okur. Fetih günü hapishaneden binden fazla Müslüman esir kurtarırlar. Bunlardan yaşı ilerlemiş ihtiyarlar hâlâ hayattadır. Sağlam bir kaledir. On üç hâkimi vardır. Şeyhülislâm ve nakibül-eşrâfı yoktur. Ama Sipah Kethüda yeri Budin yeniçerisi kul serdarı vardır. Kapıkulu serdarı yoktur. Muhtesip ağası, dizdâr ağası, beşli ağası, gönüllü ağası, sağ kol ağası, sol kol ağası, yerli cebeciyân ve yerli topçuyân ağaları vardır. Altı yüz adet kale neferi vardır. Kuşatma sırasında 5000 askeri olur. Kale tamiri ile görevli ve vergiden muaf haraç ağası, hacdar ağası, şehir emini, mimar başısı ve altı bin adet reayası vardır.

Kaposvar kalesinin şekli:

Sözün kısası bu kale, Kanije kalesinin oğludur. Kanije gibi derin bir bataklık ve sazlık içinde kurbağa gibi dört ayak üstünde durur. Batağının suyu Kiş nehrinden gelir. Hendek içinden akar. Büyük bir deryadır. Kanije kadar büyük kale değildir. Kanije'ye çok benzeyen küçük bir kaledir. Dörtgen şeklindedir. Etrafı dolma rıhtım bir palangadır. İç kalesi gayet serttir. Üç yüz kadar tahta örtülü daracık bahçesiz evleri, Süleyman Han câmii, cephâneliği, kıtlık anbarları vardır. Doğuya açılan bir demir kapısı önünde asma köprüsü ve mehterhane kulesi vardır. Çevresinin kaç adım olduğunu bilmiyorum.

Dış varoşu:

Kiş nehrinin bataklığı içinde dörtgenden biraz uzuncadır. Palanga dolma rıhtımdır. Duvarının eni elli ayak kalınlığında olup, yüksek duvarlıdır. Etrafında tabyalar vardır. Her köşesindeki dirseklerde mazgallar bulunur. Bu kaleyi defalarca yedi kral kuşatmış ise de elleri boş dönmüşlerdir. Hendek üzerinde asma köprüleri vardır. İç kalede bir hünkâr câmii olup, diğer ibadethâneleri mesciddir. İki adet medresesi vardır. Altı adet çocuk mektebi vardır. İki adet derviş hânegâhları vardır. Elli kadar dükkânları vardır. Şehre göre dükkân adedi az ise de bu dükkânlarda her çeşit kıymetli eşya bulunabilir. Üç adet Müslüman ve kefere mahallesi vardır. Su ve havası güzel olduğundan kadınları güzel, erkekleri ise yakışıklıdırlar. Bu sebeple maral gözlü, şirin sözlü kızları ve bahadır gazileri meşhurdur.

Sendebekab, Korotne ve Depiden kaleleri bu kaleye yakın olan kalelerdir. Kaposvar kalesinden arkadaşları alıp, ahbaplarla vedalaşarak doğuya doğru yol alıp bir mezarlığa rast geldik.

Grajgal kalesi şehidliği:

Önce Şehid Deli Mehmed ziyaretgâhı. Çeşitli menkibeleri vardır. Ama bir menkıbesini kısaca yazalım: Grajgal kalesini kuşatan kâfirlere karşı bu Deli Mehmed, kapıyı açtırarak düşmana hücum edelim der. Diğer gaziler «Deli Mehmed, şimdi henüz Kurban bayramı namazı vaktidir. Namazı kılıp, ondan sonra bismillah ile düşmana hücuma geçelim.» derler. Deli Mehmed «Bre gaziler! Bugün Kurban bayramı namazı, daha mübarek, gaziler ve şehidler bayramıdır. Hemen kâfir üzerine hücuma geçelim.» der. Bunun üzerine kalenin dışına fırlayan bütün gaziler at koşturarak düşmana öyle bir kılıç vururlar ki, bu arada Deli Mehmed de göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde kırk yedi kâfirin başını kestikten sonra kendisi de şehid olur. Bir kâfir Deli Mehmed'in başını keser

ve gövdesinden ayırır. Deli Mehmed'in vücudu toprak üzerine uzanmış yatarken, Mehmed'in Deli Hüsrev adlı arkadaşı, onu başsız yerde yatarken görünce «Bre hey gidi deli! Bugün, bu Kurban bayramında Hak yoluna kurban oldun. Namus değil midir böyle ne yatarsın. Bre koma, kâfir başını götürür!» deyince hemen Allah'ın emriyle başı kesilmiş Deli Mehmed derhal yerinden kalkıp başını kesen kâfire yetişir. Sağ eliyle kâfiri atından aşağı çekip bir muşta vurur ki kâfirin başı hurdahaş olur. Hemen Deli Mehmed başsız kâfir içine dalarak önüne gelene muşta vurur. Bu hali gören kâfirler kaçmağa başlarlar. Bütün gaziler düşmana öyle bir kılıç vururlar ki, kâfirlerden bir can bile kurtulamaz. Allah'ın hikmeti bu hücum sırasında Deli Hüsrev de şehid olur. Deli Mehmed gelir, Deli Hüsrev'i kucaklar ve öyle kalırlar. Gazilerin ve gönül ehli kişilerin ziyaret yeridir. Allah rahmet eyleye. Bu olay yakın zamanda olduğundan, onu gören ihtiyarlar sağdır. Onlardan işitip yazdık. Oradan doğuya yarım saat gidip Grajgal kalesine geldik.

Grajgal Kalesi:

Süleyman Han asrında Miloş'un elinden Makbul İbrahim Paşa almıştır. Geniş bir ovada arkasını dağa yaslamış dört köşe bir küçük palangadır. Sahrada konakladık. Kaleye girip seyredemedik. Haseki Ağamıza ağaları gelip silâhlı muhafızlar getirdiler. Onlardan sordum. «Bu kale Kanije eyâletinde Sigetvar kazasına bağlı niyâbetliktir.» dediler. Oradan yine doğuya üç saat gidip büyük Sigetvar kalesine geldik.

Büyük Sigetvar Kalesi:

Bu sağlam kaleyi Haseki Ağa bir saat seyretti. Bu arada kale muhafızlarından üç yüz adet silâhlı muhafız hazır oldu. Dizdar Ağa'nın yemeklerini yedik. Kalede yatmadan yine doğuya bir saat gittikten sonra Süleyman Han türbesine geldik.

Süleyman Han türbesi:

974 tarihinde Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır. Sultan Süleyman Sigetvar fethinden üç gün evvel vefat etmiş ve Sokollu Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın vefat ettiğini birden orduya bildirmeyip, sağdır diye hizmetleri önceki gibi sürdürmüştür. Bu arada Sultan Süleyman'ın kalb, ciğer ve barsaklarını çıkartarak vücudunu tahnit eder. Kalb, ciğer ve barsaklarını da altın leğen içinde orada defneder. Sonra Selim Han tahta çıkınca bu nurlu türbeyi yaptırır. Sigetvar'a bir saat mesafede Süleyman Han'ın otağı büyüklüğünde, yüksek bir tepe üzerinde Sigetvar'ın doğusunda bağlı, bahçeli bir yerde dört kö-

şeden uzuncadır. Bütün Sigetvar sahrası bu kaleden görünür. Bütün Sigetvarlılar buraya gelerek piknik yaparlar. Kuzeye açılan bir kapısı ve hendek üzerinde asma köprüsü vardır. 1074 tarihinde düşman gelip, bu kaleyi yakar. Süleyman Hanın türbesindeki altın leğeni almak isteyen kâfirlerden üçü, Allah'ın emriyle kuru kadid olup ölürler. Bunun üzerine kurşunlu türbeyi yıkamayıp, halı ve şamdanlarını bırakıp yalnız kubbesi üzerindeki altın kaplama âlemini alıp, Kanije yakınındaki Yenikale'ye götürürler. Allah'a hamdolsun, bu defa Yenikale de fetholunup, bu âlem tekrar Sultan Süleyman'ın nurlu türbesine konuldu. Bu 1074 senesinde Sultan Dördüncü Mehmed Han'ın fermanıyla bu türbe kaleyi daha güzel ve büyük olarak yaptırdı. Çevresi tam bin beş yüz adım oldu. Palanga duvarları ve hendeği de sağlamlaştırıldı. Daha önce nurlu türbe, câmi, mescid, medrese, han, hamam, tekke ve dükkânların hepsi ikinci Selim'in iken bu mübarek senede hepsi Dördüncü Mehmed Han'ın hayratı oldu. Dizdarı, yüz adet neferi ve yeteri kadar cephanesi var. Şeriat hâkimi Sigetvar kadılığı adına nâibdir.

Bu kaleyi seyredip Süleyman Han türbesini ziyaret ederek bir Yâsin-i şerif okuduktan sonra burada da yatmayıp doğuda Peçoy kalesine uğramadan Peçoy sağımızda, Erşak denilen dağ doğuda kalıp, korkulu yollar, ormanlar geçerek on dört saat gidip Nadaj kalesine geldik.

Nadaj Kalesi:

Kurucusu Kral Nadaj'dır. Süleyman Han 950 (1543) tarihinde Peçoy kalesini fethettiği zaman bu kale de aman ile teslim olmuştu. Çünkü dört tarafı fethedilmişti. Hâlâ Peçoy sancağında voyvodalıktır. Yüzelli akça pâyeli kazadır. Sekiz pâre köyleri vardır. Budin yeniçerisi, serdarı, dizdarı ve yüz neferi vardır.

Kalenin şekli:

Topraklı bir bayır üzerinde badem şeklinde iki kat çit palangadır. Sağlam duvarları ve derin hendeği var. Kıbleye bakan kapısı önünde köprüsü var. İçinde kiliseden bozma Süleyman Han câmii, kırk kadar tahta örtülü evleri vardır.

Dış varoşu:

Yüz kadar tahta örtülü bahçeli evleri, bir câmii, bir mescidi, bir tekkesi, bir mektebi, bir hanı, bir hamamı ve yüz adet dükkânları var. Bağ ve bahçesi çoktur. Hatta meyve zamanı olduğundan Haseki Ağa'ya seksen küfe armut getirdiler. Bu armutlar sicilde yazılıdır. Diğer meyveleri de buna kıyas edilebilir. Suyu ve havası gayet lâtiftir. Macar reayaları-

nın yakışıklı erkekleri ile güzel kadınları meşhurdur. Kalenin batısında bir ahşap köşk ve mesire yeri vardır. Herkesin uğradığı güzel bir yerdir. Oradan aşağı, akan dere kenarında gülistan bahçeleri vardır. Buradan bir araba yükü çeşitli meyveler yükledik. Kale âyânı ile Haseki Ağa'mız konuştular. «Sultanım yollar emindir. Budin yoluna Sekisvar kalesi üzerinden gidiniz» dediler. Sabahleyin yanımıza yeni arkadaşlar alıp, Nadaj kalesinden kuzeye doğru Şimetorna kalesi tarafına 13 saat gidip Şimetorna kalesine geldik.

Şimetorna Kalesi:

951 tarihinde Sultan Süleyman Han asrında Mustafa Paşa ve Kasım Bey tarafından fethedilmiştir. Budin eyâletinde başkaca sancak beyi tahtıdır. Bin kadar askeriyle livâyı zapteder. Süleyman kanun üzere beyinin hası 240.000 akçadır. On üç zeâmet, dört yüz iki tımar erbabı, alay beyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kanun üzere sefer sırasında cebelileri ile beraber üç bin altmış aded silâhlı askeri olur. Yüzelli akçalık kazadır. Yetmiş altı parça köyü vardır. Nakibi, Şeyhülislâmı, sipahi kethüdayeri, Vidin yeniçerisi, serdarı, kale dizdarı, beş yüz neferi, iki bölüm nefer ağaları, muhtesibi, bacdarı, haraç emini, şehir kethüdası, mimar ağası, âyân ve eşrafı mevcuttur.

Kalesinin şekli:

Şerviz nehri kenarında bataklık göl içinde dört köşeden uzunca bir kaledir. Dış varoşu sarp palangadır. Çevresi bin dört yüz adımdır. Bir demir kapısı, hendeği üzerinde asma köprüsü vardır. Bir mahallesi ve dört yüz kadar tahta örtülü dar evleri vardır. Bey ve dizdar sarayı gayet mükelleftir. İç hisarda Süleyman Han câmii, kıtlık anbarı ve mükemmel cephânesi vardır. Ama varoşu Şarviz nehri kenarında ağaç palangadır. Bu nehir Balatin gölünün ayağıdır. Simetorna altından geçip Sekesvar kalesi önünde yeni palanga adlı kalenin köprüsünün altından geçip hemen orada Tuna nehrine dökülür. Onun için Şimetorna bataklık içinde ..... adet tahta örtülü varoştur. Çevresi duvarla çevrilidir. Tabyaları ve dirsekleri mâmurdur. Suyu ve havası çok güzeldir. Yer yer mahbup ve mahbubeleri vardır. Beşer onar okka gelir Macar somunu, bal suyu, meyveleri meşhurdur. Bağ ve bahçesi çoktur. Halkı garip dostu, dindardır. Serhadli elbisesi giyip Boşnakça ve Macarca konuşurlar.

Buradan da iki yüz aded silâhlı asker alıp, yine kuzeye orman içinde 10 saat giderek Küçük Began kalesine geldik.

Küçük Began Kalesi:

950 (1543) tarihinde Süleyman Han tarafından fethedilmiştir. Began oğlu tarafından yapıldığı için, Began kalesi derler. Eskiden büyük bir pa-

langa imiş. Süleyman Han fetihten sonra lüzumlu bulmadığından harab etmiştir. Halen İstolni Belgrad'dan görünen küçük bir palangadır. Geçit başında dört köşe bir kapılı batak içinde sağlam kaleciktir. İçinde yüz aded tahta örtülü evleri, bir câmii, anbar, mükemmel cephânesi, mehterhâne kalesi önünde hendek üzerinde asma köprüsü, on dükkânı, dizdarı ve yüzseksen adet muhafazası vardır. Muhafızlar gayet şehbaz yiğitlerdir. Bu kale İstolni Belgrad kafirlerine karşı siper olduğundan bu gaziler üçer, dörder kâfirle cenk etmektedirler. Çünkü Şaroz nehri üzerindeki hendek köprüsünden geçmek için başka yol yoktur. Bu köprüden geçen mallardan kale neferleri baç alırlar. Ekseriya kafirler bu kaleyi kuşattıklarında bir anda İstolni Belgradlılar yetişerek kurtarırlar. Buradan bir saatte İstolni Belgrad kalesine geldik.

İstolni Belgrad kalesi:

Macar tarihçilerinin dediğine göre, Hazreti Yahya asrında Melyaş adlı bir papas dünya ile ilişiğini kesip Hazreti Yahya'nın izniyle Hazreti İsa'nın doğduğu sene bu İstolni Belgrad'ı yapmıştır. Lâtince, Hırvatça, Sırçpa, Bulgarca, Boşnakça, Lehçe ve Rusçada İstolni «iskemle» demektir, Beograd «beyaz» demektir. Yani beyaz iskemle kalesi derler. İskemle kalesi tabirinin aslı bu kale Hazreti Yahya nefesi ile bina olunup hisar içinde kaleyi bina eden Melyaş papas, Hazreti Yahya'nın mübarek ağzı yârını alıp, bir altın hokkaya koyarak bu kale içinde, bir mabed inşa ederken Hazreti Yahya'nın ağzı yârını kireç ve kum içine karıştırıp, büyük bir manastır yapar. Alem olması için bu eski kiliseye üçyüz kulaç yükseklikte çan kulesi yaptırır ve Hazreti Yahya'nın ağzı yârını koyduğu altın hokkayı bu kulenin ta tepesine koyar. Onun için Macarlar bu kaleye «Kızılelma» derler. Halen kâfiristanda altı kızılelma var. Birisi budur. Ve Hazreti Yahya'nın nazargâhı olduğundan bu kale kâfir elinde iken bütün krallar tahta çıktıklarında Beç'ten, Prag'dan ve İstermiye şehirlerinden merasimle bu İstolni Belgrada' gelip iskemle üzerinde duâ ettikleri için bu kaleye İstolni yani İskemle kalesi demişlerdir. Macar lisanında adı Şakeş Mairvar'dır. Kâfirlerin bu kaleye olan itibarları Kudüs-i Şerif'ten fazladır. «Engürüs Kızılelması», benzetmek gibi olmasın kâbeleridir.

Zamanla kâfir kralları bu kaleyi İskender seddi gibi imar ede ede büyük bir şehir haline getirmişlerdir ki, yaya bir adam etrafını iki günde ancak dolaşır. 950 (1540) senesinde Süleyman Han bu İstolni kalesinin medhini işitip bizzat deniz gibi bir askerle karşısında ordugâh kurarak kaleyi kuşatır. İslâm askeri bataklıkları doldurup, Anadolu veziri İbrahim Paşa bir koldan, vezir Mehmed Paşa yeniçeri ağası ile diğer koldan, Deli Hüsrev Paşa bir koldan, Rumeli veziri Ahmed Paşa bir koldan sa-

rılıp yedi koldan yetmiş pâre balyemez toplarla bu kaleyi dâve dâve onuncu gün hücum yapılır. Bütün ganimet mallarının gazilerin olacağı ilân olunur. Seher vakti «Allah Allah» sesleriyle askerler birbirleri ardından kale gediklerine girerler. Fakat bu kale kafirlerin kâbesi makamında olduğundan yetmiş bin kâfir bâtıl dinleri uğruna canlarını feda edip öyle çarpışırlar ki, onbinden fazla kâfirin leşleri üç gedikde birbiri üzerine yığılır. İslâm askerinden yediyüzden fazlası şehitlik şerbetini içer. Bu acıklı hâli padişah görüp mübârek ellerine kılıçlarını alıp yürüyünce bütün gaziler padişahın peşine takılır. Önce «Uzun Varoş» sonra «Beşli Varoş» o gün zaptolunur. Yine boğaz boğaza cenk ederek 950 (1540) senesi cemaziyelâhirinin üçüncü günü iç kaledeki kâfirler de âman dilediler. Nemse'ye ve Frengistan'a saadetli padişah aman verip Macar kâfirlerini kırmağı ferman eder. Sonra onlar haraca bağlanarak Melyaş kilisesi kendilerinin olmak üzere aman isterler. Kale fethi böylece tamam olunca Süleyman Han kalenin paşalığını Budin veziri Yahya Paşazâde Mehmed Paşa'nın kardeşi İnebahtı Beyi Ahmed Beye ihsan etti. Kadılığı Beğlizâde Recep Efendiye sadaka olundu. Süleyman Han bu kalenin bütün ihtiyaçlarını görerek İstanbul'a doğru hareket edince, reâya kaydolunan Macarların hile yoluna sapıp kâfirleri hisar içine ve evlerine ve kiliselerine doldurduklarını vilâyet valisi haber alır. Ansızın bütün kâfirlerin evlerini basıp, o gün ve o gece yirmiyedi bin seçkin kâfiri kılıçtan geçirir. İkinci fetih kılıç ile olduğundan hâlâ kale dizdarının elinde kılıç ile çarşı ve pazarı dolaşması kanundur. Bu kanun hiçbir kalede yoktur. Süleyman Han'dan başka hiçbir padişah bizzat kaleye hücum etmemiştir. Süleyman Han kırksekiz yıl padişahlık yapıp yediyüz yetmişyedi kale fethetmiştir. Sonra 1002 tarihinde Sultan Üçüncü Murad zamanında Arnavud Süleyman Paşa serdar-ı muazzam iken yere batası kâfirleri yedi kral ile İstolni Belgrad'ı dört ay kuşatıp, bir taş koparmağa kadir olamadılar. Kaleyi döverlerken Sinan Paşa deniz gibi askerle gelip Esprim ve Polata kalelerini alıp bu İstolni Belgrad'a yardımına gelirken küffar İstolni kalesini bırakıp İslâm askerine karşı çıkar. Kanlı çarpışmalar sürerken daha önce pusuda olan iki bin araba yükü zahireyi ve sekizbin sekizyüz piyade askerinin hepsini İstolni'ye yardımcı olarak bırakıp, Sinan Paşa kuvvetleriyle kâfirin taburları kıyasıya savaşa tutuşurlar. Allahın hikmeti savaş alanında İslâm askeri tutunamaz ve kimi Budin'e ve kimi Can Bey kalesine, binlercesi Val kalesine, onbin kadar süvari İstolni Belgrad yakındır diye Belgrad'a kaçarlar. Sinan Paşa da yedi saat çarpıştıktan sonra Budin'e kaçar. Kâfirler Polata kalesini de yetmiş günlük muhasaradan sonra istila ederler. Dizdarı, Peçevî Beyi, Mihac Beyi ve iki bölük sipahi ağaları şehid olur. Kış mevsimi geldiğinden Kasımdan onyedi gün sonra kâfirler yine İstolni Belgrad'ı kuşatayım diye kale altında konaklar ve görürkü daha önce kendi kazdığı metrislerden eser kalmamış. Bü-

tün kâfirler bir araya gelerek konuşurlar ve «Kış yaklaştı. Gerçi Türkü bozup kaçırdık ve Polaya kalemizi aldık. Şimdi bu Belgrad'a yeniden metris kazsak bir ayda bitmez. Üç dört gün sonra kar ve yağmur yağar» derler. Bu sırada hisar içinde mahsur kalan gaziler de konuşup, el ve gönül birliği edip Budin'den Sinan Paşa ile yardıma gelenler ve kalede bulunanlar yirmi otuzbin asker kale kapılarını açıp, seher vaktinde kâfirler sarhoş ve mahmur iken kaleden yediyüz pâre balyemez toplarını ateşleyip kâfirleri allak bullak ederler. Peşinden hisar içinden gaziler «Allah Allah» sedasıyla kâfiri basıp bir Muhammed satırı vururlar ki, ancak yedi kapudan yediyüz kadar kefere ve fecereleriyle kaçarlar. Geri kalanı İstolni sahrasında yaya kalırlar. Gaziler küffarı kıra kıra yorgun düşerler. Durup yemek yerler ve yemekten sonra tekrar kırarlar. Bu sevinçli gazâda kırkyedibin kâfirin kırıldığı sicilde yazılıdır. Hala Polata, Beşli ve Uzun Varoşun kapılarının sağ ve solunda çam direklerine, servi gibi dizilmiş kâfir kafaları görülür. Allah'a hamdolsun böyle bir zafer neticesinde İstolni kalesi düşman eline geçmekten kurtulmuştur. Amma benzetmek gibi olmasın burası kâfirin kâbesidir, Murdar kâfir durur mu? Sonunda 1010 (1601) senesinde Güzelce İbrahim Paşa serdar iken vefat edince Sultan Üçüncü Mehmed Han Yemişçi Hasan Paşa'yı sadarete getirdi. Hasan Paşa Belgrad'a gelinceye kadar kâfirler kaleyi istilâ etti. Gerçi Hasan Paşa imdada yetişmeğe çalıştı ama kâfirler yedi aydır Belgrad'ı döverlerdi. Hastalığı zamanında Belgrad alınmış, içinde olan erkek, kadın, kız hepsi kılıçtan geçirilmişti. Hisar içine elli bin savaşçı asker koymuşlardı. Yemişçi Hasan Paşa küffarın taburuna yedi koldan hücum edip kırardı. Fakat kâfir taburda, İslâm askeri ise açıkta idi. Sonunda akşama yakın vakte kadar büyük çarpışmalar olup, güneş battıktan sonra ara verilir. Her tarafa karakollar konur, sabahleyin yine iki taraftan cenge başlanarak kâfirleri kırmağa devam olunurken meğer küffâr geceden bütün rabalarından tabur çatıp savaş meydanından batıya doğru cenk ede ede Belgard sahrası hududuna varılır kâfir burada taburunu durdurur ve dört tarafına ateş yağdırmaya başlar. Bu sırada hemen Budin veziri Mankir kuşu Mehmed Paşa düşmana bir kere «Huu!» deyince vezir-i azâm kethüdası Mehmed Ağa ve Mehmed Paşa şehid olur. Küffâr taburunu toparlayarak Polaya taraflarına kaçıp gider. İstolni Belgrad da o sene düşman elinde kalır. Yemişçi Hasan Paşa selâmetle Budin'e gelir. Oradan Belgrad'da kışlayıp ilkbaharda İslâm askeri kışlasından çıkar.

1011 (1602) SENESİNDE İSTOLNİ BELGRAD'IN DÜŞMAN ELİNDEN KURTARILIŞINI ANLATIR

Yemişçi Hasan Paşa menzil ve yolları geçerek Budin'e gelince Budin valisi olan Uzun Mehmed Paşa öncü olarak İstolni Belgrad altına gel-

di. Rumeli ve Budin askeriyle Kalenin güney tarafında, Uzun Varoş önünde durdu. O gün kâfirin yeni yaptırdığı tabyasını fethedip metrislere girerler. Battal kapıya kadar metrisler uzatırlar. Kaleyi döverek cenge başlarlar. Çünkü merhum Süleyman Han bu kaleyi Battal kapıdan fethetmiştir. Bu kaleye tehlike her zaman o taraftan gelir. Hakikaten bütün İslâm askeri bu Battal kapıdan tarafa topların yıktığı yerlerden içeriye girerek Battal kaleyi zaptederler. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa burada bir çadır kurarak bütün gazilere bol ihsanlarda bulunur. Tabyanın bütün toplarını kaleye çevirerek kale içini dövmeğe başlarlar. Bu durumda can kaygısına düşen bütün kâfirler Basgrof adlı kapudanlarına gelip «Biz bu kaleyi aldığımız vakit Türklerin amanına bakmayıp hepsini kılıçtan geçirmiştik. Şimdi Türk bu kaleyi zorla alırsa hepimizi kılıçtan geçirir. Çünkü Çesarımız İsveç kralıyla Cenkdedir. Bize yardım gelme ihtimali yoktur. Türk'ü darıltmadan kaleyi hemen aman ile verelim. Kırılmadan kurtulalım» derler. Aman ile kaleyi verirler. Gaziler kaleye girip cephâne ve pâdişah hazinesini zaptederler. O gün bütün kâfirler kaleden bir merhale uzaklıktaki Polata kalesine üçbin kadar yaya kâfirleri Budin askeri götürür. Allah'a hamdolsun 1011 (1602) tarihinden beri İslâm elindedir. Nice kere kâfirler gelip dolaşır amma yenilerek geri dönerler. İşte bu kalenin başından geçenleri, ihtiyarlardan işitip kısaca yazdık. Çünkü hünkâr hasekisi Kabe nehri seferine gitmek için acele etti.

İltolni Belgrad'ın hâkimleri :

Bu kale Süleyman Han kanunu üzere Budin eyâletinde Paşa tahtıdır. Padişah hası 600 bin akçadır. Kale ikibin cebeli askeri tarafından korunur. Onüç zeamet, üçyüzellibeş tımar sahibi vardır. Alay beyi, Çeribaşısı var. Kanun üzere cebelileri ile üçbin askeri olur. Hepsi kalenin muhafazası ile görevlidirler. Aslâ başka yere gitmezler. Şeyhülislâmı, nakibüleşrâfı, eşrâfı, kethüda yeri, üç oda ile kapıkulu yeniçeri ağası ve topçubaşı kapı kulları vardır. Budin yeniçeri serdarı, kale dizdarı Süleyman Han'dan beri muhteşem ağalıktır. Ağa elinde kılıç ile gezer. Ağa'nın iki bin sekizyüz askeri var. Estergon askeri gibi ateş parçası gazilerdir. Yirmidört adet sancak ve bayrak sahibi ağaları var. Üçyüz akçalık kazadır. Amma mahsulü azdır. Muhtesip ağası şehir kethüdası, bacdârı, haraç emini ve mimar ağası üç bin nefer muaf kefereleri var ki, imarla meşgul olurlar.

Kalenin yeri ve şekilleri :

Kale geniş bir sahra ortasında, etrafı birer merhale uzaklıkta orman ve ağaçlık içinde Şerviz nehri kenarında, bataklık içinde kıbleden batıya uzunca, sürahi su kapağı şeklinde sağlam ve gösterişli bir binadır. Çev-

resi altı bin adımdır. Onbir adet büyük tabyaları var. Etrafı bataklık olduğu için lağım ve metris yapmak mümkün değildir. Etrafında hendek yoktur. Gölünün etrafı bir günde güçlükle dolaşılabilir. Kırk elli kulaç derinliği olan yerleri vardır. Kıyıları sığdır. Çeşitli balıkları olur. Ama Ganize gölünün balıkları kadar lezzetli değildir. Fena kokuludur. Fakat reâyası başını ve kılçığını bile yerler. Duvarının yüksekliği on arşın, kalınlığı elli ayaktır. Dolma rıhtım çimli ve horasânî ile yapılmış bir palanga hisardır ki, duvarlarının üstünde çadırlar kurulup, paşalar cirid oynarlar. İçi dışı meşe ve pelit ağaçlarıdır. Her sene çürüyen direklerini muaf olan kâfirler yenilerler. Dokuz büyük tabyaları vardır. Toprak tabya, Ulama Paşa tabyası, Battal tabyası, Karakaş Paşa tabyası, Kral tabyası, Tiryaki Hasan Paşa tabyası, Arslan Paşa tabyası ve Polata tabyasıdır. Bu son tabya kaleye bitişik değildir. Tabyaların her birinde kırkar ellişer aded balyemez Nemse ve Macar topları var. Her biri altın gibi parlayan cilâlı toplardır. Tamamı 263 toptur. Bu kalede bulunan silâhları gördüğümüz gibi yazsak ayrı bir cilt olur. Bunların çokluğunu kale kapıları arasındaki duvarlarda bulunan silâhlardan anlamak mümkündür. İki kapısı var. Biri Budin kapısıdır ki, dört kat kargir, kemerli eğri büğrü sokaklı, sağlam ve yeni demir kapılardır. Bu kapı üzerindeki kulede bir köşk vardır. Gönül sahipleri orada toplanıp sohbet ederler. Bir kapısı da güneye bakar ve Polata varoşuna açılır. Bu da dört kat demir kapıdır. Her biri Acem diyarında Hazar denizi kıyısındaki Demir kapı kalesinin kapıları gibi sağlam kapılardır. Kapıların arası gece gündüz askerle doludur. Tavla ve satranç oynarlar. Çeşit çeşit alet ve silâhlarla süslü kapıcı ve bekçilerle donatılmış tedbirli kapılardır. İki kapı önünde ikişeryüz adım uzunluğunda kazıklar üzerinde tahta köprüler vardır. Her köprü üçer yerden zemberekli makaralar ile her gece kalkan asma köprüler vardır.

İç kale:

Büyük kalenin kıble tarafında kapıkulu, cebeci ve topcuların oturduğu küçük bir kaledir. Ama sağlamdır. Her tarafta karakolhâne odaları olup, yeniçeriler ve öteki askerler tâ sabaha kadar nöbet beklerler. Yirmi dört aded kale ağaları dolaşarak uyuyanları cezalandırırlar. Çünkü bu kale de Kanije gibi Budin'den üç konak uzaklıkta ve kâfiristan içinde kalmıştır. Allah düşmanın şerrinden korusun.

Mahalleleri:

Ondört mahallesi vardır. Dördü bu kale içindedir. Süleyman Han asrında küffar isyan edip, kale içindeki haraç veren kâfir kırılalıdanberi bu kalede kâfir mahallesi kalmamıştır. Kale içindeki mahalleler Battal kapı, Karakaş Paşa ve Polata mahalleleridir.

Câmileri:

Dört aded câmii vardır. İlki ve hepsinden mükellefi Süleyman Han câmii. Eskiden meşhur bir kilise imiş. Eğer bu kilisedeki mimarî ilmini ve süslemeleri anlatacak olsak diğer yazacaklarımıza engel olur. Çok süslü bir câmidir. Ama kubebleri kârgir olmayıp tavanı kiriv kubbelerdir. Hatta kıblesi biraz eğridir. Dörtköşe bir çan kulesi var. Şimdi minare olarak kullanılır. Çanının sesi bir konak yerden duyulur. 220 basamak merdiveni vardır. Hakir (Evliyâ) çıkıp Belgrad'ı seyrettim. Sürahi kapağına benziyordu. Began kalesi tarafı sivri, bağlar tarafı kapağın karnı şeklinde yüksek bir kaledir. Bu minareden Belgrad sahrasındaki çayır, çimenlik, bahçe, bağ ve bostanlar ebrulu kâğıt gibi görünmektedir. Polata, Çoluka, Val, Can Bey kalelerinin hepsi dağları ve ormanları ile görünmektedir. Minareden inip câmiin kapısının üst eşiğinde celî yazı ile yazılmış olan tamir tarihini okudum;

Hudânın lütfuna mazharsın elhak kalmadı şüphe
Ki İstolni Belgrad içre yaptı câmii âlâ
Dedim işbu iki mısra içinde böyle üç târih
Birisi lâfzan u mânâ, biri mâna dürür hakka
Yapılıp binyirmi ikisinde buldu itmâmı
Sevâba girdin Ahmed Bey idüp bu câmii ihyâ

Sene: 1022 (1613)

Karakaş Paşa câmii:

Küçüktür. Bundan sonra Veli Bey câmii vardır.

Harab câmii:

Yukarıda büyük kilisenin Hazreti Yahya'nın nefesi ile yapıldığını anlatmıştık. Sultan Süleyman benzetmek gibi olmasın kâbeleri yerinde olan bu ateşperest şeytan papas Melyoş kilisesinin bir tarafında Müslümanların, bir tarafında Hristiyanların ibâdet yapmalarına izin vermişti. Çünkü bu kilisenin yakınında hâlâ büyük ve yüksek bir kubbe vardır. O kubbe içinde yetmiş seksen kadar sapık kral mezarı vardır. Sonra kâfirler hileye sapıp anlatıldığı şekilde kaleyi istilâ etmek isteyince vali, Hristiyanların gururunu kırmak için bu kiliseyi baruthâne ve cephanelik yapmış ve içine binlerce kantar sayih barut koymuştu. O asırda bu kilisenin öyle bir çan kulesi varmış ki, doğu tarafta üç konak mesafede Tuna nehri, güneyde Kabe nehri, Balatin gölü kıble tarafında görünürmüş. Kâfirler zamanında yedibin papaz, keşiş ve patrik varmış. Sonra papazları da katletmişlerdir. Sonra Allah'ın emri ile bu kilise içindeki baruta yıldırım düşmüş ve kilise ile adı geçen çan kulesini havaya uçurmuş. Ya-

rısı hâlâ cephânelik olarak kullanılmaktadır. Böyle harap olduğu halde yine görenin aklı başından gider. Ama kralların gömülü olduğu kubbeler mâmurdur. Hâlâ bir kral ölse murdar cesedini bu kaleye gönderirler. Dizdarlara gizlice para vererek orada gömerler. Yahud Belgrad toprağından vilâyetlerine götürüp, krallarının ve namlı kişilerinin leşlerini Belgrad toprağına gömerler. Eğer gömecek kadar toprak getiremezlerse, hiç olmazsa iki gözlerine konacak kadar toprak getirirler. Belgrad kâfirlerce bu derece kıymetlidir. Hâlâ bir taşına bin baş, bir ağacına yüzbin leş vermek canlarına minnettir. Ama inşallah bugünden sonra kâfirler bu kaleyi rüyalarında bile göremezler. Çünkü hâlen vali olan Hacı Mustafa Paşa gayet sağlamlaştırıp, bütün Cevâzının ve mühimmatını ve askerini tamam etmiştir. Ama yine de bütün Hristiyanlar «Ah Estergon, vah Budin, vah İstolni Belgrad» diye feryad ederler. Mezkür büyük kilisenin vasıfları münasebetiyle bu kilise kubbesinde gömülü olan kâfir kralların isimlerini Alman diyarında esir aldığımız bir papazın Macar tarihinden alarak yazdık.

İstolni Belgrad'da gömülü kâfir krallarının isimleri: Evvelâ kaleyi yaptıran Melyaş papaz, sonra Lagoş kral 1503'de doğmuştur. Layoş kralın babası Laslo, anası Annaason, Golya kralının kızı idi. Burada yatarlar. Sonra Matyaş kral ki, Budin kralı idi, Leh ve İsveç krallarının mülküne sahip olup, Fatih ile Belgrad'da cenk edip Belgrad'ı Fatih'e vermeyen kralın oğludur. İkisi de burada yatarlar. Süleyman Han ile Mohaç'ta cenk edip ölen kral Laposş'un leşini Süleyman Han bu İstolni Belgrad'a gönderdi. Sonra Süleyman Han Budin'i fethedip Yanoş krala Budin'i verdi. Ölünce vezir Süleyman Paşa leşini Belgrad'a gönderdi. Süleyman Han ile Budin altında cenk eden Ferdinand kral dahi İstolni'de yatar. Ferdinand'ın oğlu Makşi kral da buradadır. Milen Patori Mikloş, Mikloş Yanoş, Nemet Uyvar kalesinde yatarlar. Çünkü İstolni Belgrad o zaman Osmanlı elinde idi. Büyük Yanoş kralın oğlu Meteyoş kral, Nemşe Çesarının Prankoprok şehrinde yatar. Topal Hersek, Prag şehrinde yatar. Boçkay kral Anpin şehrinde. Sonlok Gabor, Batori Gabor ve Helbe Gabor, bunlar İstolni Belgrad'da tahta geçmişlerdir. Ama Kaşe şehrinde yatarlar. Jil Toşki ve Kons Toşki (bunlar Leh kralıdır) bu ikisi de İstolni'ye gelerek orada ölmüş ve orada gömülmüşlerdir. Cesar Sulabi Yanoş Eski Budin'dedir, Nator İşpan ve Batori İstivan (bunlar İspanya vilâyeti hâkimidir) İstolni Belgrad'ı Macar krallarının elinden almağa geldikleri vakit cenkte ölüp ikisi de İstolni'de gömülmüşlerdir. Büyük İrşek Papa Erem (Papadan üç rütbe aşağı olana derler) İstolni, Osmanlı elinde iken ölüp, vasiyeti üzerine İstolni dışında kefere mezarlıkları arasında gömülüdür. Mihaali Laslo kral ve Grandi Mikloş kralların ikisi de Nemse'nin ve bazen de bizim olan Tata kalesinde gömülüdürler. Büyük Zirin Ban'da İstolni'de yatar. İstolni'de daha nice sapık krallar yatar diye tarihler yaz-

mışlardır. Bunların dışında daha pekçok ikinci derecede kefereler yatarsa da usanç verir diye yazmadık ve bu kadarla yetindik.

Mescidler :

Belgrad'ın içinde ve dışında on bir tekke vardır. Bunlardan Karakaş Paşa zaviyesi, Hacı Paşa zaviyesi, Yeniçeri Ağası zaviyesi ve Çeribaşı zaviyesi meşhurdurlar.

Medreseler :

Dört aded tefsir okunan medresesi vardır. Amma Dârülkurrâ ve Dârülhadisi yoktur. Yedi aded çocuk mektebi vardır. Beş adet tekkesi vardır. Bunlardan en meşhuru Budin kapısı dışındaki ..... baba tekkesidir. Gazi Süleyman Paşa merhum bu tekkede yatar. Herkes tarafından ziyaret edilen bir tekkedir. Onbir yerde sebilhânesi vardır. Karakaş Paşa, Dizdar Ağa, Yeniçeri Ağası ve Hacı Paşa sebili meşhurlarıdır. Kale içinde binyüz adet altlı üstlü kârgir güzel konakları vardır. Hepsi tahta örtülüdür. Meşhurları Hacı Paşa, Alaybeyi, Dizdar Ağa, Çeribaşı, Sorotlu Mehmed Sipahi sarayıdır. Bunlardan başka bahceli ve geniş evleri vardır. Bütün caddeleri geniş ve kaldırım döşelidir. Üç adet tüccar misafirhânesi han, bir adet hamam vardır. İki yüz adet dükkânları var. Ama süslü değildir. Bedesteni kârgir değildir. Fakat yine de herşey bulunur. Bu şehir göl içinde olduğundan çeşmeleri yoktur. İkiyüz adet kuyu vardır. Ama Pazar meydanında ve Budin kapısından dışarda ..... tekkesi yakınında kral kuyusu adlı bir kuyu vardır ki, suyu temmuzda soğuk, kışın sıcaktır. Bütün şehir halkı susuzluklarını buradan giderirler. Hatta bu kuyunun etrafına Osmanlı askeri gelip konaklamış, gece gündüz yüzbinlerce asker yüzbinlerce kova su çekmiş yine de kuyunun suyu diz boyu kadar bile eksilmemiştir.

Büyük Sorot Varoşu :

İstolni Belgrad'ın güneyinde Polata tarafında. Began kalesine giden köprü üzerinde büyük bir varoştur ki, derin bataklık içinde mamur bir varoştur. Etrafı çit palanga hisardır. Dolma duvarlı değildir. Çünkü dolma duvar bataklık içinde durmaz. Derin göldür. Etrafında mazgalları, dirsek köşebendleri ve şahî topları vardır. İki kapısı vardır. Biri kıble tarafına bakar. Began kalesine gider büyük kapıdır. Kara Pelid ağacındandır. İki kanat ve büyük köprüsü var. Diğeri batıya bakan Polata kapısıdır. Bu da iki kat ahşap kapıdır. Köprüsü de asma ve zembereklidir. Yerden makaralar ile kalkar. Her gece kapıcılar bu kapıları kaldırıp her köprü üzerinde üçeryüz adam nöbet bekler. Çünkü bu kalenin korkulacak

tek yeri bu köprülerdir. Allah korusun. Bu varoşda iki Müslüman ve altı kâfir mahallesi vardır. Müslüman ve kâfir evlerinin tamamı binyüz seksen adettir. Ve tahta örtülü, çoğunluğu tek katlı fukara evleridir. Ama gayet geniş evlerdir. İki câmii vardır. Sorot câmi eskidir, cemaatı kalabalıktır. Biri de Polata câmiidir. Beş adet mescidi vardır. Bir tekkesi, seksen kadar dükkânları vardır. Han, hamam gibi imaretleri yoktur. Üç tane bakımlı kilisesi vardır. İkisi Sırp ve Bulgarların, biri Macar keferelerinindir.

Beşli varoşu :

İstolni Belgrad'ın Budin kapısı dışında kuzeyde hendek kenarında kefere zamanında ikibin haneli büyük varoş imiş. Birkaç kere muhasaraya uğramış. Şimdi harab bir haldedir. Çünkü kâfirler bu kaleyi birkaç kere bu varoş tarafından almıştır. Bu sebeple Osmanlı harab etmiştir. Hâlâ yüz kadar evi, bir mahalle câmii ve bir mescidi ..... babanın tekkesi kalmıştır. Etrafında palanga hisarı kalmamıştır. Çarşı, pazar ve diğer imaretlerden eser yoktur. Beşli varoşunun doğusundaki dağlar ve bayırlar baştanbaşa yedibin adet bağ ve bostanla bezenmiştir. Bu bağların hepsinde birer maksure, mutbak ve su kuyuları vardır. İstolni halkı üç ay burada sefa ederler. Birkaç kere kâfirler bu bağları basıp, yüzlerce Müslüman kadınını esir etmişlerdir. Sonunda Budin veziri Kara Murtaza Paşa bu bağların tâ ortasında yüksek bir tepeye Galata kulesi gibi bir kule yapıp içine elli yiğit koymuştur. Sonra bağlar daha da genişleyince bu kule yetmemiş şimdiki vâli Hacı Mustafa Paşa, Murtaza Paşa'nınkinden daha büyük kale gibi bir kule yapıp içine elli yiğit ve toplar koymuştur. Kâfirler gelirse beş saat uzaktan görüp top atarak bütün halkı toplarlar. Çünkü kale yarım saat uzaktadır. Top sesi duyulur duyulmaz derhal üç dörtbin kişi bağlar içine gelerek düşmanı gözetlerler. Eğer kâfirler bağlardan adam aldıysa kâfirleri kova kova esirleri mutlaka bıraktırırlar. Eğer kâfir adam almadıysa tâ Tata, Papa ve Pers kalelerine varıncaya kadar kovarak onlardan esir alırlar. Selâmet ve ganimetle Belgrad'a dönerler. Bu bağlarda hesapsız mesire yerleri vardır. Ama vasıflarını yazmak için vakit yoktur.

Seçme meyvelerinden yirmi çeşit üzümü, şeftali, armud ve eriği boldur. Hava ve suyu güzel olduğundan erkek ve kadın güzelleri hiçbir diyarda yoktur. Gümüş tenli, etine dolgun, başı yumuşak kızları olur. Gerçi hayırsızdırlar ama edepsiz değillerdir.

Kadın ve erkeklerinin kıyafetleri :

Kadınlar siyah ferace, yassı serpuş takke giyip, beyaz çenber örtünüp edepli gezerler. Çarşı ve pazarda asla kadın görünmez. Erkekleri kısacık dolama, kopçalı çakşır, elvan çuha kalpak, ihtiyarları beyaz destar,

ayaklarına kubadî papuçlar giyerler. Halkın tamamı Boşnaktır. Ama çok güzel Macarca ve Nemsece bilirler. Türkçeyi pek iyi bilmezler. Gâyet garib dostu, ikram sahibi ve halim selim kimselerdir. Bolluk memlekettir. Bütün sahrası mahsuldardır. Sırp, Boşnak ve Macar reayâları itaatlidirler. Bir okka beyaz ve has ekmek bir akça, bir okka koyun eti iki akça, sığır eti bir akça, bir araba yükü kavun ve karpuz beş akçadır.

Şehidler, Budin kapısı dışında Gazi ve Şehid Süleyman Paşa tekkesinde yatar.

Allah'a hamdolsun birkaç gün vilâyetin valisi Hacı Mustafa Paşa ile safalar ettik. Haseki Ağa ile Reha nehri tarafına sadrâzama gitmek için müşaverede bulunduk. Vilâyet ileri gelenleri «Siz padişah tarafından hatt-ı-şerif ile sadrâzama geldiniz. Sadrâzamın nerede olduğu belli değil. Buradan ötesi kâfiristandır. Biz sizi içerlerde götüremeyiz.» dediler. Birkaç gün daha Belgrad'da kalmağa karar verildiği sırada Sadrâzama bir hatt-ı-şerif geldi. Bunda «Sen ki, İstolni Belgrad Paşası Hacı Mustafa Paşa'sın, emr-i şerifim ulaşınca bir an durmayıp derhal İslâm askerine zahire yetiştiresin, eğer ihmal ve müsamaha edersen başın gider» deniyordu. Hacı Paşa hemen bir gün bir gecede beşyüz arabaya dörder at koşup bütün yiyecek ve içecekleri arabalara yükleyip o gece beşbin seçme askerle yola çıktı.

İSTOLNİ BELGRAD'DAN KABE SUYU TARAFINA SEFERE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI, KALELERİ VE ÇEKTİĞİMİZ ACILARI, ELEMLERİ ANLATIR

Evvelâ İstolni Belgrad'dan çıkıp güneye bir saat giderek Began kalesine geldik. Haseki Ağa ile evvelce Belgrad'a gelirken bu kaleye uğramış ve yazmıştık. Burada bütün asker toplandı ve yine batıya ormanlar içinde dört saat yol alarak Polata kalesine geldik.

Polata kalesi :

Macarca ..... demektir. Engerus krallarından Leslo tarafından yaptırılmıştır. 1002 (1593) tarihinde Üçüncü Murad zamanında Sinan Paşa bu kaleyi ve Vesprim kalesiyle birlikte bir seferde fethetmiştir. Hâlâ Budin eyâletinde İstolni Belgrad sancağı hükmünde subaşılıktır. Dizdarı ve dörtyüz hisar eri vardır. Kalesi Polata dağı eteğinde dörtköşe sarp bir hisardır. Doğuya bir kapısı var. Önünde hendeği üzerinde bir asma köprüsü vardır. Hisar içinde üçyüz kadar bakımsız küçük evleri, anbarları, cephaneleri ve Murad Han'ın bir küçük câmii var. Gayet cesur ve namlı askerleri var. Gece gündüz Vesprimlilerle cenk ederler. Polata, Began ve Çoka kalelerinin 1200 neferleri tâyinatlarını Budin defterdarından alırlar. Bu kalenin bağ ve bahçeleri çoktur. Etraflarına kâ-

firden korunmak için karakollar koyarak işlerinde çalışırlar. Tam sınırdadır. Eriği ve armudu gayet çoktur. Çok lezzetli suları vardır. Burada Hacı Paşa'dan elli yiğit alıp batıda Bakon dağları içinden giderken bu dağların erik, elma, kızılcık ve çilek meyveleri ile dolu olduğunu gördük. Bunlardan yiyerek üç saat gidip Çavka kalesine geldik.

Çavka kalesi:

Macarca ..... demektir. Rumlar Karga kalesi derler. Dağlarında ceviz ağacı çok olduğundan doğrusu kargası da boldur. Hatta Rum halkı arasında «Karga koza bakar gibi bakar» sözü darbımesel halindedir. İstolni Belgrad hükmünde subaşılıktır. Dizdarı ve iki yüz hisar neferi vardır. Kalesi Polata ve Bokan dağları arasında küçük bir tepeye yapışmış bir küçük kaleciktir, içine girmedim. Hisar içinde Üçüncü Murad câmiinde ezan okunduğunu işitip sordum, 1002 (1593) senesinin Muharrem ayında Yemen Fatihi Sinan Paşa imiş. Askeri azdır. Ama kâfirin Tata, Papa ve Sen Martin ve Yanık altlarına varıp avlayarak şahin yuvasına gelir gibi kalelerine dönerler. Kâfire sayısız aman dedirtmişlerdir. Kıbleye bakan bir kapısı olup, cephânesi mühimmatı ve zahiresi yeterlidir. Bundan ileri bir kalemiz yoktur. Hudud kalesidir. Her tarafında kâfir kalelerinin horoz sesleri işitilir. Bu derece amansız kaledir. Bunun da bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan da yirmi adet kılavuz alıp yine dağlar ve sık ormanlıklar içinde tam yedi saat gidip atları biraz dinlendirdikten sonra dokuz saat sonra Çobaniçse kalesine geldik.

Çobaniçse kalesi :

Bu da Üçüncü Murad zamanında Sinan Paşa tarafından fethedilmiş. Sonra 1006 tarihinde Üçüncü Mehmed asrında düşman Yanık kalesini istilâ ettiği sırada bu kaleyi de istilâ etmiştir. O tarihten bu yana kâfir elindedir. Halen Nemse Çesarının idaresindedir. Began oğlu hükmünde dörtköşe küçük bir kaledir. Bizim İslâm askeri bu kalenin altından geçerken kırk elli adet balyemez toplar attılar. Kalenin burç ve bedenlerini haçlı bayrakları donatarak cenk için hazırlanmağa başladılar. Oradan Küçük Varoş kalesine geldik.

Küçük Varoş kalesi :

Ötedenberi Nemse Çesarınındır. Began kâfiri hükmündedir.

Tabyasa kalesi:

Bu da Nemse Çesarınındır. Fakat Beganoğlu hükmündedir. Bu kale Balatin gölü kenarında gayet sağlam bir palangadır. Bunun dağlarında bir gece yatıp ertesi gün Marçiyel kalesine geldik.

Marçiyel kalesi :

Süleyman Han zamanında fetholunmuş. Sonra düşman istilâ etmiş. Hâlâ kâfir elindedir. Biz geçerken Nemrud ateşi gibi yanmakta idi. Meğer Tatarlar varoşunu yakmışlar.

Şimşek kalesi:

Bu da Nemse'nindir. Zirinoğlu'nun hasıdır. Göklere yükselen bir kale imiş. Ama İslâm askeri tarafından yakılmış. Solumuzda iki saat uzaklıkta görünüyordu. İstolni Belgrad'dan çıkıp buraya gelinceye kadar ne bir kâfir ne de bir Müslüman görünmedi. Bir esirden bir haber alamadık. Ertesi gün müşavere edip Balatin gölü kenarından çıkıp güneye doğru Kabe nehrini takip ederek daha önce yaktığımız Beleşge kalesine gitmeye karar verdik. Getirdiğimiz zahirenin beş altı araba yükünü yiyip arabaları bıraktık. Çünkü yavaş yavaş yağmur yağmaya başladı. O gün güneye doğru dokuz saat yol aldık. Öncü birliklerimiz iki kâfir esir getirdiler. Konuşturduk. «Sabah Türk askerine rastlarsınız ama, açlıktan çok atları, adamları öldü. Kabe suyu kenarından geliyorlar.» dediler. Dünya bizim oldu. Kâfirleri Hacı Paşa esir alarak zincire vurdurdu. Sabahleyin kalkıp esir kâfirleri kılavuz yapıp giderken İslâm ordusuna rastlayıp sadrâzama selâm durduk. Hacı Mustafa Paşa, alaybeyleri ve hakir at üzerinde dizlerini öptük. «Hoş geldin Haseki Ağa ve hoş geldin Hacı Mustafa Paşa, zahire nerededir?» diye sordu. «Efendim beşyüz araba zahire getirdim» deyince Sadrâzam hemen attan inip eline asasını alarak hemen orada elli araba yeniçeri ocağına, elli araba sipahi ocağına, elli araba vezirlere, elli araba beylerbeylerine, elli araba emirlere, elli araba topçu, cebeci ve öteki halka, elli araba kendi askerine velhâsıl beşyüz araba yükü zahireyi bütün Osmanlı askerine taksim etti. Atına binip teşekkür etti. Meğer Osmanlı askeri açlıktan ölmüşler. Allah'a hamdolsun biz de askere selâmet ve ganimetle ulaşıp taze can bulduk. Ama islâm askeri açlıktan canlar yitirmişler. Haseki Ağa ile Sadrâzam at üzerinde söyleşip bir saat gidip Rabe nehri kenarındaki menzilde İslâm askeri konakladı. Rabe nehrinin karşısında yüz bin kral askeri de çadırlarını kurmuştu. Hakir sordum: «Vallahi on beş gündür biz Rabe suyunun beri tarafında konarız. Kâfir karşı tarafında konar. Ordudan dışarı bir adım otluğa çıkmağa imkân yoktur. Onun için bütün asker açlıktan kırıldılar,» diye haber verdiler. Hele ki benim seyishânelerimde çok zahire vardı. Efendilerime verdim dünya onların oldu. Başımdan geçenleri İbrahim Kethüda'ya ve Sadrâzama anlattım. Ertesi gün müthiş bir yağmur ve korkunç sert bir rüzgâr başladı. Asker göz açamayıp, hayvanlar ve arabalar çamura battı. Herkes canından bezdi. Asker arasında kıtlık baş gös-

terdi ve bir at yemi bin kuruşa çıktı. Çünkü bütün kâfir köy ve kasabaları evvelce yağma edilmişti. Onun için kâfirler canlarının derdine düşüp, sarp kalelere kapanmışlar ve yüz binlercesi evsiz kalıp asker olmuşlardı. Kıtlığın sebeplerinden biri de bu idi. Bu tufan yerinde Gürcü Mehmed Paşa ve İsmail Paşa Beleşge kalesi altından geçerken kâfirler ile büyük bir cenk edip, iki taraftan da hayli adam can vermiş, fakat sonunda zafer bizimkilerde kalmış, kâfirlerin çoğu Rabe nehrini geçerek kaçmışlardı. Düşman askeri Rabe nehrinin bir tarafında, İslâm askeri bir tarafında kara göçe gidiyorlardı. Garip olan o idi ki düşman tarafı günlük güneşlik, bizim taraf ise yağmur ve çamur içindeydi. Yağan yağmurdan Rabe nehri taşmıştı. Her gün bin kadar küheylan atlar açlıktan çamura gömülüp, binlerce İslâm askeri yaya kaldılar. Açlık ve perişanlık içindeydiler. Bir çoğunu dermansızlıktan ağaç altlarında feryat içinde bırakırlardı. Binlerce at arabası, kıymetli eşyalariyle çamurlara batar kimse bakmazdı. Bazıları malım kâfire kalmasın diye yakarlardı. Böylece yedi gün gittik. Düşman karşı tarafta hora teperdi. Ama ne onlardan bize ve ne de bizden onlara bir top ve tüfenk atılmayıp, bazı serhadliler ile kâfirler karşıdan karşıya söyleşirlerdi. Çünkü Rabe nehrinin genişliği yüz adım kadar ancak vardır. Ama yağmur sebebiyle derin olduğu için karşıya geçmek imkânsızdı. Herkes canından bezdi. Bu menzilde iki bin adet top güllelerini toprağa gömdüler. Diğer savaş malzemelerinin de İslâm ordusuna ulaşmayacağı, kumandanlar tarafından anlaşıldığından pek çok barutları çamurlara döktüler. İki yüz bin ok, iki yüz bin yay ve binlerce çeşit âlet ve mühimmatı arabalarıyla birlikte ateşe verip cephâneyi biraz hafiflettiler diye Cebecibaşı Ali Ağa ve Fazlı Kethüda şükrettiler. Fakat devlet hazinesinden bir Mısır hazinesinin eksildiğinin farkında değillerdi. Sadrâzam, Tatar Hanzâde'yi huzuruna çağırıp, Tatar askerine at başına bir altın verip yüzelli parça şâhi darbezen alay toplarını ve yedi parça balyemez topları tereyağından kıl çeker gibi çekip menzil menzil taşıtarak her gün kâfirden önce menzile varır oldu. Bu menzilde Kanije ve Sigetvar kalelerinden bin araba yükü zahire geldi. Önce atların sonra adamların yüzü gülüp ordu biraz sevindi. Fakat yağmur bir türlü durmadı. Bu Macar toprakları inişli yokuşlu olduğundan çamurda yürümek azap vericidir. Asker gece gündüz bu inişli yokuşlu yolları yürümekten bıkıp, ormanların dal ve yapraklarını kırıp çamur üzerine köprüler yaparak ilerledi. Sonunda bu menzilde Budin veziri İsmail Paşa ve Haleb veziri Gürcü Kethüda Mehmed Paşa yolları temizlemeğe mecbur oldular. Yine o gece öyle yağmur yağdı ki atlar durdukları yerde bedenlerine kadar çamura batarlardı. Askerin çadırından çıkmağa ve yeniden çadır kurmağa imkânları yoktu. Velhâsıl bu musibet Âd ve Semud kavmine olmamıştır. Seherle yine yola çıkarak Zakanvar kalesine geldik.

Zakanvar Kalesi:

Daha önce Yeni kale fethinden sonra Kanije altından Tatar askeriyle Alman vilâyeti seferine giderken yanından geçmiştik. Ama şimdi sadrâzam, deniz gibi askerle gelince kâfirler kaleyi olduğu gibi bırakıp dağlara kaçmışlar. Osmanlı askeri hemen kaleye girdi. Yapılan aramalar neticesinde bol miktarda kıymetli eşya bulundu, fakat «Neyleyelim, bunlar yenmez» diye kimse yüzüne bakmadı. Açlık sebebiyle zahire arıyorlardı. Allah'ın hikmeti kaçan kapudanın sarayında birkaç ihtiyar bulundu. Bunlar bize o kadar bol zahire, arpa, buğday, peksimet, un, firik, bakla, nohut, bal ve yağ gösterdiler ki, orduda bolluk oldu. Sadrâzam burada üç gün konaklanmasını emretti. Bu üç gün içinde kalenin zahiresi zerre kadar eksilmedi. İlk gün kalede zahire yağması için birçok yiğitler birbirlerini katlettiler. Sonra İslâm askeri kaleyi ateşe vererek gitti. İsmail Paşa yollarda temizlik ve köprüler yaparak öğleden sonra, Rabe nehrine gelindi. Sözün kısası tam on yedi konak Rabe nehri kenarında konup göçmüşler. Biz dahi beş konağı böyle bin bir zahmetle geçtik. Kalkdığımız konakların ateşleri konduğumuz menzillerden görünürdü. Çamur ve batak yüzünden bir saatlik yolu beş saatte zor alırdık. Kâfirler de karşı tarafta konup göçerek yirmi birinci gün yine güçlükler içinde Rabe nehri menziline gelip konakladık. Allah'a hamdolsun o gün İslâm askerinin başına güneş doğdu. Yağmur dinip yerini güneşli bir gün aldı. Bütün İslâm askeri şenlik yapıp herkes elbiselerini ve silâhlarını kuruttu. Sıcak yemekler yenilip dinlenilirken dellallar üç gün konaklanılacağını haber verdiler. Allah'ın hikmeti kâfir askeri üç günden beri Rabe nehrinin karşısında konup göçmez oldu. Kâfirin nereye kaybolduğundan bir haber alınamıyordu. Her gün karşı tarafa geçmek için uğraşılıyor, fakat bir netice alınamıyordu. Bu menzilde Rabe nehrinin iki tarafı topraklı uçurumdu. Yüksek bir tepenin başından Rabe nehrinin batı tarafında, üç saat uzaklıkta Nemet Uyvar kalesi göründü. Yedi başlı beyaz bir ejder gibi duruyordu. Bu yerde Rabe nehrinin güzel bir geçidi bulundu. Karşı tarafta düşman da görünmüyordu. Hemen, fırsat ganimettir diye nehri geçmek için hazırlık yapıldı. Sadrâzam silâhlı üç yüz yiğidi Rabe nehrinin karşısına geçirdi. Su ancak üzengilere çıkıyordu. Bir hayli uzaklara gidip bir kâfir köyünden bol ganimetler getirdiler. Bunlara sadrâzam tarafından bol ihsanlar verildi.

RABE NEHRİ GAZÂSININ ÖZETİ, SONRA KÖTÜ TEDBİR YÜZÜNDEN RABE KENARINDA İSLÂM ORDUSUNUN BOZGUNU

Rabe nehri kıyısında divan kurulup ehl-i divan ihtiyarlarıyla konuşuldu. Rabe nehri üzerine köprüler kuruldu. Nemet Uyvar altından Beç kalesi üzerine gidilip kuşatma yapılmasına karar verildi. Hiç kimse «Bu

kış gününde İslâm askeri üç sefer yaptı. Kanije düşmandan kurtarıldı. Yeni kale ve yetmiş yedi kale fetholundu. İslâm askerinin dermanı kalmadı. Kış geldi ve kıtlıktan at, eşek ve askerde can kalmadı. Beç, Prag ve Yanık'a nasıl gideriz?» diyemediler. Çünkü Gürcü Mehmed Paşa ve İsmail Paşa kimseyi konuşturmadılar. «Bugün cumadır cenk olmaz. Ama yarın cumartesi karşıya geçip kâfiristanı yakıp yıkalım. Bugün nehir üzerine birkaç yerden köprüler yapılsın. Nehrin iki tarafındaki yarları ve bayırları yarsınlar. Geniş yollar yapsınlar. Köprülerin karşı yakalarında büyük tabya ve metrisler kazsınlar,» diye havadan sudan konuştular. Ama İslâm askerinde karşıya geçip cenk etmek için derman yok. Hakir hemen bu perişan hali ve tedbirsizliği görüp kıtlıktan ve tayinatın azlığından altı atım ve on bir adamımla birlikte bir gece gizlice yer değiştirir gibi Tatar ordusuna geçtim. Ahmed Giray Sultanla bir yerde konup, çayırdan çayıra at otlatarak zevk ve sefa içinde oldum. Ama yine de her an bir iki adamımla İbrahim Kethüda ve sadrâzamın huzurundan ayrılmazdım. Çünkü cenk cumartesine kalmıştı. Cuma günü bütün çavuşlar bağırarak «Yarın sabahleyin karşıya geçilip büyük cenge başlanacak. Herkes bugünden ota, otluğa gitsinler.» diye tenbih edince birçok yiğitler zahireye ve ota gittiler. İslâm ordusunun içi, suyu kesilmiş değirmene döndü. Sadrâzam bu cuma günü Defterdar Ahmed Paşa'ya ferman etti ve vezirin otağı önünde derhal beş on bin asker toplanarak Rabe nehri üzerine piyade askerin geçmesi için bir küçük köprü yapıldı. Top tahtalarını ipleri ile bağlayıp yeniçeri ocağından Samsuncubaşı Abdi Ağa on oda yeniçerisiyle yavaş yavaş köprüden karşıya geçti. Rabe nehri sahilinde köprü başında bütün yeniçeri gazileri ayın ilk günü metrislere birdiler. Siperler yapıp yerleştiler. Binlerce atlı da sudan karşıya geçti. Hakir dahi, «Bari karşıya geçip küffar yok iken bir kelepir alabilsem» diye beş bin askere katılıp batıya bir saat gidip kuşluk vaktinde Nemet Uyvar kalesi altına vardık.

Nemet Uyvar Kalesi:

Murdar kâfirler bu kaleye Nemet Ogvar derler. Serhadliler Nemet Uyvar derler. Bir büyük sahranın batısında, göklere yükselmiş yalçın bir kaya üzerinde beş kâse sarp, beyaz kuğu gibi sağlam bir kaledir. Kürdistan'daki Mardin kalesine benzer. Ama küçüktür. Aşağıda Nemet nehri kenarında büyük varoşu vardır. Ansızın bağları, bahçeleri basıp ta varoş kenarındaki top altına kadar sokularak sayısız ganimet malından başka yediyüz aded Nemse esirleri aldık. Hakirin eline bir beygir üzerinde şapkalı Nemse gulamcığı geçti. Oradan yine süratle geri dönerek Rabe nehri kenarına geldik. Sadrâzam huzuruna bu kadar kelle, paça, ganimet malı ve esir ile geldiğimizden herkese üçer kese ihsan etti. Son derece memnun kalarak «Düşmandan haberiniz var mı?» deyince Hakir sadrâzamın

yanına varıp «Sultan, esirlerimiz: 'Kâfir vardır. Bu gün yarın görünürler,' diyorlar.» dedim. Kâfirleri konuşturduk. Onlar da «Çok askeriniz var» dediler. Hemen bir köprü daha yapılması ferman olundu. Meğer bizden sonra bir ikibin asker bir tarafa göz açıp kapayıncaya kadar gidip mamur köy ve kasabalar bulup binlerce nur gibi Alman güzelleri ve camlı hintu arabaları ile geldi. Onlar da sadrâzamdan ihsanlar aldılar. Bu sevinç sebebiyle cuma günü karşıya birkaç bin asker fazla geçti. Allah'ın hikmeti o gün karşı tarafta onbin kadar murdar kâfirler trampet, boru ve nâkuslar çalarak alay alay göründüler. Nehrin karşı tarafındaki ormanlıkta durdular. Beri tarafta sadrâzam ordusunda irili ufaklı üçyüz parça top düşmana karşı dizildi. Hepsi dolduruldu. Amma karşı tarafta kâfirin yer yer iş görmüş katana atlıları görünmeğe ve çeşit çeşit oyunlar göstermeğe başladılar. Hemen Gürcü Mehmed Paşa ve İsmail Paşa sadrâzamın otağına gelip «Sultanım, ferman buyurun bu karşıdaki kâfirleri varıp kıralım. İslâm askeri karşıya geçsin.» dedikleri vakit sadrâzam hayli düşünüp, birçok umur görmüş kimselerle konuştu. Bu görüşmeler sırasında Hayli Efendi dedi ki: «Sultanım, bugün cumadır, cenk olmaz. Yarın padişah cengidir buyurduğunuzdan orduda kimse kalmadı. Bütün gaziler fermanınız üzerine taraf taraf ota otlaga gittiler. Ve bu görünen azıcık kâfir hile ile meydana gelip hemen bir cenk için bahane ararlar. Onların üzerlerine asker gönderip cenk etsek askeri pusuya çekerler. Bir yüz karalığından Allah korusun. Cuma günleri cenk etmek, geçmiş padişahların ve vezirlerin âdeti değildir.» Bunun üzerine inatçı İsmail Paşa «Muhammed ümmetinin gayreti bu mudur? Bir Sadrâzam huzurundba bu kadarcık kâfirler peygamber sancağı karşısında at oynatıp giderek karşı taraftaki yeniçerileri kırarlarsa sonra padişaha ne cevap verirsiniz?» diye çeşitli cevaplar verince sadrâzamın babalığı Kazancızâde Süleyman Ağa: «Bugün durup yarın cenk edilmek üzere Fâtiha... Orduda asker yoktur. Karşıya az askerle geçilip Allah korusun askere ve sancağı şerife bir hâl olursa bu tedbirsizlik ile padişaha değil, padişahlar padişahına ne cevap verirsiniz?» diye gerekli cevabı verdi.

Yeniçeri ağası Salih ve Gürcü Mehmed Paşalar «Bak canım karşıda bu kadar yeniçeri yalnız mı kalsınlar? Süleyman Han kanunu üzere kafadarları sipahiler karşı karşıya yeniçerilere yardıma gitsinler» diye cevap verdiler. Her taraftan «Yeniçeriye sipahi askerini yardımcı göndermek kanundur» denilince önce sipahi askerine, sadrâzam askerine ve diğer vezir ve beylerbeyleri askerlerine emirler verildi. İslâm askeri hayret içinde kaldı ve «Bre canım cenk yarınki cumartesi günü olacak idi. Şimdi biz karşı tarafa kiminle geçelim. Bari Tatar askerine haber edelim» diye çeşit çeşit kötü sözler söylediler. Sonunda cuma günü bütün asker Rabe nehrine uğrayıp sırılsıklam karşıya geçtiler. Yeniçeri metrisleri yanına varıp, yeniçeriye kafadar durdular. Ve bütün piyade askeri

iplerle bağlı köprüden geçip karşı tarafta herkes yerlerini aldılar. İsmail Paşa ve Bosna Alaybeyi İsmail Bey öncü tayin olundu. Kat kat İslâm askeri hazır oldular. Bu sırada beş yüz kadar yiğit ileri gidip bir köyü yakıp ganimet malı ve bâkire kızlarla geri dönerlerken kâfir bunlara sataşmış. Cenk ede ede selâmetle birkaç kelle esirle sadrâzam huzuruna geldiler. Hepsi bol bol ihsan aldılar ve tekrar karşıya geçerek yerlerini aldılar.

Kabe nehri cengi bozgunu:

Kâfirler yakılıp bu kadar mal alındığını görünce savaş meydanına çıkmağa başladılar. Beri tarafta sancağı şerif çıkarıldı ve on iki Fetih sûresi okuyanlar bir yere gelip: «Ve yansurakallahu nasran azîzâ» fethi şerifini okumağa başladığımız sırada sadrâzamın Hacızâdesi yanıma gelip, «Evliyâ Efendi, vallahi karnımız acıktı, hâlimiz nereye varır?» deyince hakir: «Bre şimdi karnınız acıktı diyecek zaman mı? Feth-i şerif okumaya devam edelim. Ve sancağı şerifin dibinden ayrılmayalım. Bu cenk dedikleri bir saat içinde ya ala ya vere olur. Görelim âyine-i devrân ne sûret gösterir.» dedim. Bu mısraı bitirir bitirmez kâfirin meydana onbin asker çıkardığını gördüm. Meydan geniş etraf ise ormanlıktı. Hemen bu ormanlıktan beş altıbin kâfir atlısı daha savaş meydanına at sürdü. İki taraf askeri şöyle birbirleriyle hâl ve hatır soruştular. Ve derhal birbirleriyle kılıç pazarına giriştiler. İslâm tarafından «Allah Allah» sesleri göklere yükselip bir anda Müslüman gazilerinin Budinlisi, Eğrelisi, Kanijelisi ve Bosna serhadlisi kâfirlere öyle bir satır vurdular ki, bütün kâfirler yerle bir oldular. Bütün Müslümanlar sevindiler. Sadrâzam huzuruna binlerce kelle, parça ve yüzlerce esir getirdiler. Yer yer gaziler pek çok mal hintu arabalar dolusu erkek ve kadın esirlerle İslâm ordusuna döndüler. Ganimet edip baş ve dil getirenlere yetmişer, seksener altın, hil'at ve çelenkler ihsan olundu. Bu sevinçli durumu gören Müslüman gaziler birbirlerini savaşa ve yağmaya teşvik edip Kabe nehri karşısına geçtikleri zaman sadrâzam musahibi Hacızâde ve hakir savaş meydanına varınca kâfir cesetlerinin yüzü koyun yerlerde yattıklarını gördük. Öldürülen kâfir sayısının dokuz bin yediyüz altmış olduğunu sadrâzama haber verdiler. Müslümanların verdiği şehid sayısı ise yediyüz altmış idi. Hemen hakir bu şehidleri görerek diğer gazilerin gözleri korkmasın diye bunları toplayıp gömsünler dedim. Yeniçeri Ağası Salih Ağa acemi oğlanlarına tenbih edip derin bir hendek kazdırarak bütün şehidlerin üzerlerindeki silâhları beytülmal ağası vasıtasıyla aldırtarak Hacızâde Efendi imam, hakir müezzin olup, «Şehidler namazına» diye niyet edip, bütün şehidlerin namazını birden kılıp, hepsini elbiseleriyle bir araya defnettik. Savaş mey-

danında sadece düşman leşleri kaldı. Sonra Müslüman gaziler köşe köşe yağma ve baskın için cesaretlenmeğe başladılar. Bazı gaziler ganimet malları ile geldiler. Daha sonra gelen gaziler düşmanın büyük askerinin altı koldan geldiği haberini getirdiler.

Bu haberi alan sadrâzam, bütün sekban ve sarıcalarını Kabe nehrinin karşısına geçirdi. Yeniçeri metrislerinden ileride hazır durdular. Çarhacı İsmail Paşa ve Yeniçeri Ağası Salih Paşa, öteki vezirler ve beylerbeyleri de askerleriyle hazır durdular. Ama askerin asıl iş görecek levend kısmı zahire tedarikine gitmişler ve henüz dönmemişlerdi.

KABE NEHRİ KENARINDA OSMANLI ASKERİNİN BOZGUNU

Bu cuma günü zafer kazanmış iken etrafa çete ve yağmaya çıkıp, vezirler düşmanı mühimsemediler. Askeri yağmaya gönderdiler. Halbuki habercilerin bildirdikleri gibi, savaş meydanının batı tarafından Uyvar, Beşloka, Gravçe, Prandeporg taraflarından düşman gelmeğe başladı. Daha evvel bütün Alman diyarını bizim çetelerimiz harab ettiklerinden, bütün kâfirler «Acaba Türk'ten nasıl intikam alsak» diye bütün harp âletleriyle gök demire bürünmüş olarak harp meydanına geldiler. Gördüler ki, meydan kâfir leşleriyle dolu. Bir zaman homurdanarak bu leşler arasında dolaştılar. Sonra atlarına binip Kabe kenarındaki Yeniçeri metrislerine doğru yavaş yavaş yürüdüler. Sol tarafta hepsi kırmızılar giyinmiş, sanki kızıl kana batmış gibi kırmızı elbiseli, yeşil kadifeli ve beyaz bayraklı Fransa askeri göründü, sonra baştan başa göderi, dolama ve yeşil çuha kalpaklı ikişer atlı ve beşer altışar çakmaklı tüfekli Zirinoğlu ve Beganoğlu, Nadajoğlu, Gebanoğlu, İslavan, Mekemorya askerleri geçti. Velhâsıl yedi Hersek askerleri alaylarını gösterip geçtiler. Kabe nehrinin sağ tarafında durdular. Sonra kırk, elli bin Nemse piyadesi balyemez toplarıyla Zora ve Kokola adlı vezirleri başlarında oldukları halde geçtiler. Sonra Çil kralı askerleri, kız kral askerleri geçip arabalar içinde binlerce Samsun köpeklerini savaş meydanında salıverdiler. Bunlar da geçip gittiler ve batı tarafta durdular. Sonra Donkar kız kralı askeri, Danimarka askeri egçti. Velhâsıl yedi Hersek, yedi Ban, yedi kral ve iki vezir birlikte gelip, bütün kâfirler yerli yerinde durdular. Sonra bütün rahipler, patrik, keşiş ve papazlarının ellerinde mücemmereler içinde öd ve kara günlükleri alev alev yakarak rehâvi makamında yüksek sesle Zebur âyetleri okuyarak ve askere şarap dağıtarak gidiyorlardı. Sanki karıncaya binmişlerdi. Savaş meydanının ta ortasında durdular. Beri tarafta bizim İslâm askeri çeteden yorulmuş, yağmur ve çamurdan bitkin hale gelmişlerdi. Atları ve kendileri aç ve dermansızdı. Ama ne çare ki, karşı tarafta düşman askeri kara bulutlar gibi her tarafı tutmuş. Sadrâzam, Tatar Hanzâdesine kırgın olduğundan onları cenge davet etmedi.

Bütün vezirler, beylerbeyleri ve ocak ağaları islâm askerini kâfirler üzerine sürdüler. Bütün gaziler «Bismillah gazâ niyetine deyip önce İsmail Paşa Sirem, Semendire, Kanije, Budin, Eğri ve Estergon gazileriyle sancak-ı şerife yüz sürüp «Bizi duadan unutmayın, hemen feth-i şerif okuyun» deyip hepsi ileri gittiler. Biz de güzel bir sesle Kur'ân-ı Kerim okuyorduk. Onyedi beylerbeyimiz, yetmiş beyimiz ve onbin vezirlerimiz kol kol olup herkes merkezinde durdu. Önce düşman hareket etti. Sonra İslâm askeri ile İsmail Paşa, Budin askeri ve öteki serhadliler ile çarha ve öncü olup çıktılar. Sağ kolda Haleb veziri Gürcü Mehmed Paşa ve Salih Paşa ve Orta kolda sadrâzam askeriyle Bosna askeri ve İsmail Alaybeyi çarhaya çıktılar. Ama merkezde sadrâzamın onbin seçme Hırvat, Arnavud, Boşnak yiğitlerinden sarıca ve sekbanları vardı. Yirmibin kadar da tüfenksiz yeniçeriler vardı. Sadrâzam daha Kabe suyunu karşıya geçmemişti. Hemen yeniçeri yayaları metrislerinden çıkıp ileriye düşmana doğru gittiler. Sipahiler de kanun üzerine arkalarında kafadarlık edip durdular. Ama bir tedbirsizlik yapılarak kırk elli adet Şâhi top geçirilmedi. Diğer bir tedbirsizlik de yeniçeriyi metrislerinden çıkarıp yaya askeri düşmana karşı sahra içinde cenge gönderdiler. Hemen İsmail Paşa ve İsmail Alaybeyi ve Silâhdar ağası Zülkadir Ağa ve Samsuncubaşı Abdi Ağa bunlar başlarına çigalar giyip zırha bürünerek sipahi askerini cenge teşvik ediyorlardı. Yeniçeri ağası Salih Paşa ve yeniçeri Kethüda'sı ..... Ağa ve Zağarcıbaşı ..... Ağa ve Turnacıbaşı ..... Ağa velhâsıl bütün dergâh-ı âli yeniçerileri vezir fermanı ile nehir kıyısındaki metrislerinden çıkıp ileri bir ok menzili gidip, göz açıp kapayıncaya kadar metris kazıp girmişler ve bütün asker cenge hazır olmuşlar idi.

Evvelâ kâfirler kös, davul, kudüm, trampete ve nâkus çalarak «Yâ Jorj, yâ Jorj» diye İslâm askeri üzerine hücum ettiler. İslâm askeri de «Allah Allah» deyip aç kurt koyuna girer gibi ve koyun tuza seğirdir gibi düşman üzerine saldırdı. Önce cesaret meydanında at sıçratan Bosna Alaybeyi, İsmail Alaybeyi, Sirem ve Semendire beyleri ve diğerleri öyle bir hücum ettiler ki, düşmanı domuz kırar gibi demet demet kırdılar. Önce Nemse askeri bozularak dağlara kaçtı. «Bre kâfirler bozuldu» diye gaziler peşlerinden gittiler. Bu sırada sol tarafta ormanlar içinden Fransa kâfirleri kırmızı elbiseler içinde savaş meydanına geldiler. Sağdan Kız kral askeri geldi ve Çek tüfenklileri sürü sürü ortaya çıkarak bizim İslâm askerinin ardını aldılar. İki asker birbirine girdi. Tam altı saat göğüs göğüse savaş oldu. Düşmanın taraf taraf yorulmamış taze kuvvetleri gelerek top ve tüfenk ateşine aldırmadan bâtıl dinlerinin gayretlerine düşüp savaş meydanına atılanlar. Öyle bir top ve tüfenk yağdırdılar ki, sadrâzam'ın sekban ve sarıcalarının yarısı şehid oldu. Diğerleri de Nemrud ateşi içinde kaldılar. Biraz yan verdiler. Ama hilekâr kâfir-

ler asla durumlarını bozmayıp «Payan Payan» diyerek asker üzerine gelmeye devam etti. Bozulan Nemse askerlerini kovalamaktan dönen İslâm askerleri savaş meydanına gelince, düşmanın meydanı alıp galebe eder şekilde olduklarını görünce hemen ellerindeki esirleri kılıçtan geçirip canugönülden «Allah Allah» deyip, düşman alaylarına hücuma geçtiler. Ama onbin kadar yiğit selâmete çıkmadılar. Hepsi şehitlik şerbetini kana kana içtiler. Çünkü deniz gibi düşman askeri içinde bir damla gibi az asker idiler. Hepsi o vadide kaldılar. Ben sancak-ı şerif dibinden bir adım bile ayrılmayıp diğer arkadaşlarımla Kur'ân okurken adamlarımdan birini bir kâfir önüne katmış kovup gelirdi. Hemen hakirin gayret damarları harekete geldi. Adamıma yardım edeyim diye at teptim. Biraz meydana çıktım. Meğer kâfirin tüfengi varmış. Hakire havale edince hakir yan verdim. Atım yaralandı. Ama bu sırada adamım kâfire bir ok vurup tepesi üzere düşürüp kafasını kesti. Kâfirin atı düşmana doğru kaçtı. Bu arada atımın vurulmasına pek üzüldüm. Hemen yine sancak-ı şerifin dibine gelip Musahip Hacızâde'ye «Atım vuruldu, ben karşıya geçerim. Benim yerime adamımın biri kalsın. Karşıya geçip başka bir ata binip inşallah yine gelirim.» deyince Hacızâde «Doğru. Bu yaralı at ile sadrâzama var. Sana bir at verir. Ve kelle kesen adamını da götür ona da ihsanda bulunur. Ve karnımız çok acıktı. Bize sefer taslarıyla yemek gönder.» dedi. Hakir gördüm ve anladım ki, savaş meydanı düşmanın eline geçer. Çünkü İslâm askeri allak bullak olmuş. Hemen atımı dizgininden yedeğe alıp Kabe nehri kenarına adamımla geldim. Karşıya geçelim derken hemen suyun karşı tarafındaki divan çavuşları ve asker sürücüleri «Bre vur gidiyi, bre öldür gidiyi, bre alarga gidiyi.» demeye başladılar. Gerçi bekâr idim. Ama bu kadar küfürü duyunca hemen atımın boynundaki kurşun yarasından akan kanı gösterip «Bre adamlar atım yaralandı ve dermansız kaldı. Gidip başka bir ata binip geri geleceğim» diye bağırdım. «Ya o yanındaki oğlan nedir?» dediler. «Adamımdır. Bir baş kesti. Sadrâzamdan ihsan alsın.» dedim. Meğer dünyada insana sadık dost lâzım imiş. Birçok adamlar beni görüp tanıdılar. «Bre bırakın şu adamı, at değiştirsin.» dediler. Eğrikapılı Oruç Çavuş'un çırağı Ali Çavuş «Bre Evliyâ Efendi, gel şuradan geç. Derindir ama zarar etmez. Atın yelesine sıkıca sarıl.» diye yol gösterdi. Hemen atı suya vurdum. Atla birlikte bir kere suya daldım. Meğer kıyı derinmiş. At yelesini bırakmadım. «Bre oğlan peşimden ayrılma» deyip Tatar tarzı yeldirerek karşı tarafa adamımla birlikte güçlükle geçtim. Atımı yine yedeğe alıp sadrâzamın huzuruna geldim. «Bre Evliyâ hoş geldin. Bre askerden ne haber.» deyince «İşte huzurunda görünüyor. Birçok asker yardıma gönderilirse islâm askeri taze can bulurdu. Hacızâde kulun ayağına yüz sürüp selâmlar eyledi. Sancak dibinde feth-i şerif okurken atım vuruldu.» dedim. «Tez Evliya'ya bir güzel at verin.» dedi. Adamım da kelleyi vezir

huzurunda yuvarladı. «Bu gulamım ile ortaklaşa Peygamber sancağı önünde bu kâfiri kestik.» deyince adamıma elli altın, hakire seksen altın ve bir küheylan at verdi. El öpüp, oradan Hacızâde çadırına varıp «Efendiniz karşıda sefer taslarıyla kahvaltı ister.» diye haber verdim. Sonra çadırıma geldim. Atın yarasını yumurta, tuz ve şap ile sararak başka bir ata binerek yine Kabe nehri kenarında yüksek bir yere vardım. Karşı tarafa baktım gördüm ki, kâfir galip, bizim asker mağlup görünüyor. Ama yine de göğüs göğüse savaş devam etmekte. Ama bizim asker düşmanın hücumuna dayanamayıp yan verip yine düşmanı sürerler.

KÖTÜ TEDBİR YÜZÜNDEN İSLÂM ASKERİNİN BOZULMASI, MUSİBET VE BÜYÜK VÂVEYLA

Sadrâzam İslâm askerinin allak bullak olduğunu karşı taraftan görür. Müzakere sırasında Gürcü Paşa «Sultanım, yeniçeri ağasına hitaben bir ferman gönderin. Fermanınızla yeniçeriler ileri yeni metrislerinden çıkıp köprü başındaki eski sağlam metrislerine girip köprü başını sıkıca muhafaza eylesinler.» dedi. Bu ferman yeniçeri ağasına varınca bütün yeniçeriler buna sevinip «Başüstüne» dediler. Fakat «Kul tedbir alır, Allah takdir eder.» Cenab-ı Hakk'ın ezeli hikmetine akıl ermez. Çünkü «Allah bir şey dilerse sebeplerini hazırlar.» Meğer Allah'ın Osmanoğullarını bozguna uğratıp kâfir askerini sevindirmek muradı imiş... Hemen sadrâzamın kötü tedbiri ile çıkan ferman gereğince yeniçeriler metrislerinden çıkıp gerideki metrislerine giderlerken beri tarafta cenge kızışmış ve susamış asker bunları gördüler. Ve yeniçerileri kaçıyor sandılar. Çünkü fermanla çekildiklerinden haberleri yoktu.

OSMANLI ASKERİNİN BOZULMASI

Hemen Sipahi ve öteki gaziler yeniçerinin böyle firar ettiğini görünce «Bre gidi yeniçeriler, biz kâfiri kırarken siz nereye kaçarsınız?» diye feryad ettiklerinde yeniçeriler «Bize ferman geldi» dediler ve gittiler. Yeniçerinin ferman sözüne kimse inanmadı. Sadrazâmın sekban ve sarıcalarının kaçtıklarını zannedip, zaten bahane arayan asker at boynuna düşüp geri döndüler. Bu kere fermansız bunların kaçtığını yeniçeri görünce ferman ile metrislerine girmeyip hemen Kabe nehri üzerindeki iple bağlı köprüye yüklendiler. Sipahiler de atlarıyla Kabe suyuna vurdular. İlk gelenler suyu rahatça geçtiler. Ben karşı tarafta at üzerinde bu hali görünce aklım başımdan gitti. Meğer Allah tarafından atım vurulup beri tarafa geçerek kurtulmuşum. Ama yeniçerileri yine çavuşlar metrislerine girmek için püskürtmeğe çalışırken yeniçeriler, sipahinin, atlarını suya vurduğunu sadrâzam sekbanlarının da suya atılıp yüzerek karşı tarafa geçtiğini gördüler. «Arkamızda sipahi olmayınca biz burada bu ka-

dar piyade ne yaparız. Sipahiler kaçtı, biz ne dururuz» deyip, zâbitlerini dinlemeyip karşıya geçmek için köprüye can attılar. Köprü ise alelacele inşa edildiğinden bazı yerleri top palamarlarıyla bağlı idi. Hemen bu kadar asker karınca gibi birbirlerine basıp geçerken dayanamayıp çöktü. Bütün yeniçeriler suya döküldü. Kimi ağaçlara, kimi iplere yapışıp durunca Kabe nehri kabardı. Nehir kenarına gelen atlıların tamamı boğuldular. Karşı taraf sahili yüksek yar olduğundan çıkmak mümkün değil. Binlerce adam atlarını bıraktı. Kimi suya karışmakta atlar ise su içinde birbirlerine girip dizgin ve üzengileri birbirlerine dolaşıp zavallı insanlar at ve katır arasında kaldılar. Sanki kıyamet günü idi. Böyle iken bazı akıllı adamlar attan ata, adam üstünden adam üstüne sıçrayıp karşıya geçerek kurtuldular. Diğer bazı akıllılar da suyun yükseldiği kalabalık yerden ya daha yukarıya, ya daha aşağı tenha yerlere ve suyun az olan yerlerine gidip atlarıyla veya yayan suya girip karşıya ulaştılar. Bazı akıllı yiğitler bu kalabalıkta boğulanları görüp hemen köprüden aşağı kâfir tarafına inip nicesi atlarıyla ve nicesi yüzerek karşıya geçip kurtuldular. Çünkü suyun derinleşerek insanların boğulmasına köprünün çökmesi ve neticede köprünün kazıklarına ve iplerine tutunan insanlar ve birden suya uğrayan at ve katırlar sebep olmuşlardır. Yoksa Kabe nehrinin köprüden yukarısı ve aşağısı derin olmayıp aklı başında olan yiğitler oralardan geçerek kurtuldular. Ama oralarda kâfir çok idi. Düşman korkusundan köprü başındaki kalabalığa girenler ise kurtulamayarak boğuldular. İslâm askerinin pek çoğu da nehire atlamayıp savaş meydanında düşmanla cenk ede ede şehid oldular. Binlerce kâfirin pis leşlerini savaş meydanına çakıl daşı gibi serip, kendileri de şehidlik şerbetini içtiler. Bütün islâm askeri beri tarafta bu cengi seyretti. Fakat yardım etmeğe imkân yoktu. Bu arada binlerce insan karşıdaki askerin yardımı ile boğulmaktan kurtarıldı. Kâfirler, Osmanlı askerinin kendiliğinden savaştan çekilip suda boğulduklarını görünce şapkalarını çıkarıp Allah'a şükrederlerdi. Sanki karıncaya binmiş İslâm askerini kıra kıra Kabe nehri kenarına gelmede... Tuhaf olan bu ki, sadrâzam otağı tarafında düşmana havale bir bayır üzerinde üçyüzaltmış pare şâhiler ve bu kadar balyemez toplar vardı. Bir topçu, bir adam çıkıp da bu topları ateşlemedi.

Sadrâzam otağı içinde serseri gezinir. Ve «Bre gaziler hal nice olur? İşte kâfirler karıncaya binmiş gibi ağır ağır geliyor. Bre şu karşıdaki askere yardım gitsin!» diye feryad ettikçe herkes can kaygısına düşüp çadırlarını bozarak kaçmak sevdasında. Karşı tarafta düşman içinde kalan sipahi, Budin, Bosna ve Kanije askerleri görürler ki köprü çöktü ve binlerce islâm askeri boğuldu ve kendilerine yardım gelme ihtimali yoktur. Onbine yakın bölümü bir araya gelerek su tarafına hiç bakmadan önce İsmail Paşa ve silâhdar ağası Zülkadir Ağa, Bosna Alaybeyi İsmail Ağa,

Sipahiler kâtibi Foçalı kâtib Boşnak Mu tafa Efendi, ... yeniçeri odabaşılarından ve bayraktarlarından ve binlerce namus sahibi yeniçeri, sipahi, cebeci ve topçu yiğitler deniz gibi düşmana «Huu!» ede ede öyle bir Muhammed satırı vurdular ki, Kabe nehrinin beri tarafında olan Sadrâzam askeri ve diğerleri uzaktan, bu gazilerin cengine parmak ısırıp «Allah'ın yardımı sizinle olsun» dediler. Ama doğrusu İsmail Paşa, Zülkadir Ağa ve İsmail Alaybeyi düşmana hamle ettiklerinde kâfirleri sokak sokak, bölük bölük bölüp ecel kasabı gibi düşmanı kırarlardı. Türk askerinin artık ölümü göze aldığını gören kâfirler İslâm askerini ortaya aldılar. Her taraftan askeri top ve tüfenge tuttular. Burada iki İsmail ve Zülfikâr Ağa, üçü bir yerde şehid oldular. Yeniçeri gazileri de başsız kaldı ve onlar da şehid oldular. Geride kalanlar İsmail Paşa, İsmail Ağa ve Zülfikâr Ağa'nın şehid olduklarından at boynuna düşüp kızıl kanlar içinde Kabe nehri kenarına gelip suya vurdular. Su yuta yuta hepsi boğuldular. Salih Paşa su içinde çok çabaladı ama sonunda sular karıştı. Fakat Hacızâde Efendi çıplak olduğu halde güçlükle beri tarafa geçti. Ama akıllı Samsuncubaşı Abdi Ağa köprü başındaki kalabalığa uğramayıp köprüden aşağıdaki düşman kalabalığına bakmayıp atıyla suya vurup selâmete çıktı. Nice piyadeler boğulup, niceleri ise kurtuldular. Bu hali gören düşman «Bre fırsat bizimdir. İsa ve Meryem Ana ve havariler, Sarı Saltuk, Esvet Nikola, Hızır İlyas, Kasım ve Avustos sultanlar bize yardım ettiler. Artık bundan zafer Hristiyanlarındır.» diye askerleri, bayrakları, hintu arabaları sürü sürü çekip trampete, erganon, lateryani borular, çanlar, davullar çalarak ağır ağır İslâm askerini takip ederek aslâ askerin kafasından ayrılmayıp tâ Kabe nehri kenarında kat kat olup durdular. Burada islâm askerinin suda boğulduğunu gördüler. Su kenarına çıkan askeri kurşunla vurup yıktılar. İslâm askerini bu halde görünce İsa'ya hamdedip, kara kalpaklarını kara saçlı başlarından çıkarıp, nehir içinde kurtulmağa çalışan İslâm askeri üzerine bir yaylım ateş daha açtılar. Sanki gökten lânet yağmuru yağıyordu. Kazan içinde bulgur kaynar gibi su içinde kurşun kaynıyordu. Kurşun vızırtısından kulak sağır oldu. Bütün hayvanlar ve insanlar rahmet denizinde boğuldular. Beri tarafta bütün ordu şaşırıp kalmıştı. Kâfire karşı bir top ve tüfenk atmak hiç kimsenin aklına gelmedi. Kâfirin attığı bir top güllesi, Sadrâzamın otağında Sadrâzamın Mirahor ağası Şahin Paşa oğlunun gerdanını omuzlarından alıp götürdü. Beri tarafta yüzlerce kişi de top güllelerinden şehid olmağa başladı.

Kâfirin çoğu burada suyun karşı tarafında ayıptır söylemesi o has ve beyaz kıçlarını açıp suda boğulanlara ve bizim seyircilere «Hey Türk hey!» diye, pis elleriyle dübürlerine vurup çeşitli herzeler yerlerdi. Ama iyi düşünülürse bu bozgun, İslâm askerine Allah tarafından bir ihtardır. Biz Yenikale'yi fethettiğimiz zaman kılıç darbesinden düşman firar eder

ken Morava üzerindeki köprü yıkılmış düşman askeri suya dökülmüş, bizim asker kâfirlere «Hey! Hey!» diye kurşun yağdırmıştı. Bir kâfir kurtulmamış hepsi boğulmuştu. Bunlara karşı bizim asker «Hey! Hey!» deyip, iki ellerini dübürlerine vurarak güya şaka yapmışlardı. Bu Yenikale'nin fethini Cenab-ı Hak'dan bilmeyip. askerin çokluğundan, cephâne ve hazinenin bolluğundan ve kendi tedbirlerinin neticesi olarak bildiler. Allah ise âlemlerin rabbıdır. Ve bir ismi de intikam alıcıdır. Yirmi gün sonra bize de bu Kabe nehrinde aynı şey oldu. Kâfirin köprüsü çöküp boğuldular ise bizim de Kabe nehrinde köprümüz çöktü ve öyle boğulduk. Kâfir dahi bize kıçını açıp «Hey! Hey!» diye bağırdı. Çünkü «Men dakka dukka» demişlerdir. Bu Kabe nehri bozgunu günü kıyamet gününe benzedi. Ve Allah'a olan itikadım daha da arttı. Çünkü bütün vezirler müşavere edip iyi tedbir aldıklarını sandılar. Çünkü «Kul tedbir alır, Allah takdir eder.» Garip olan bu ki, bir kötü tedbir emri ile yeniçerinin metrisinden çıkması bahane oldu ve savaş meydanı düşmana kaldı. Ama kahramanlık meydanı İslâm askerinde idi. Bozmak da, bozulmak da Allah'tandır. İslâm askerine ne çeşit bir gaflet ve telâş verdi ki, İslâm ordusunda üçyüz pâre şâhi ve başka çeşitli toplar ve bunların gülleleri hazır dururken ve bütün toplar karşı tarafta düşmana doğru çevrilmişken ve bu kadar bin topçu da varken kimsenin aklına düşmanı topla perişan etmek gelmedi. Ama Allah'ın rızası yok idi. Onun için bir topçu bulunmadı. Hatta Sadrazam, topçubaşıyı siyaset meydanına getirip çökertti, yine müsahipler kurtardılar. Ama Allah'a hamdolsun düşman beri tarafa geçmedi, «Türk'e bozulmk Allah'tan oldu. Bizden olmadı. Vallahi atları suda boğdu. Eğer biz de suyun karşı tarafına geçersek biz de Türk gibi suda boğuluruz.» diye bütün kâfirler suyun karşı tarafında ormanlar içinde konakladılar. Ama, top tüfenk danelerini beri tarafa yağmur gibi yağdırırlardı. Ve bizim taraftan iki adet topumuzu çalıp, su içinden karşıya geçirip götürdüler. Askerimiz bu derece gaflet içinde idi. Askerimiz yer yer dağlara kaçmaya başladılar. Arkalarına asker tâyin olunup yetiştikleri yerde öldürdüler.

DOĞRU FİKİR VE KAHRAMAN SADRÂZAM'IN GÜZEL TEDBİR VE FERMANI

İleri görüşlü sadrâzam, askerin bozulup kaçtığını görünce, derhal muhteşem otağını kurup cenk davullarına tokmaklar vurup, etrafa karakollar koydu. Askeri okşayacak şekilde iltifatlar yağdırdı. Herkese rütbesine göre ihsanlar verip, yaralılara merhem bahası ve cerrahlar tayin etti. Sakat kalanlara tekaüdiye bağladı. Böylece askerin kaçma fikrini kafasından çıkardı. Su içinde kalan adamları ve atları çıkarıp, şehidleri defnettiler. Sudan çıkan yaralılara da hesapsız yardımda bulundular. Ama bütün düşman da Rabe nehrinin karşı tarafında top ve tüfenk şenlikleri

yapardı. Sadrâzam aldırış etmedi. Konaklamayı emretti. İslâm askerinde hiçbir ses ve seda yok iken hemen üçyüz pâre toplara ve nice tüfenklere bir fitilden ateş verip, karşı tarafta keyif eden düşman saflarının askerlerini perişan etti. Düşman ölülerini alarak top menzilinden uzağa çekildi. Bütün gaziler tâ sabaha kadar Rabe nehri kenarında kalıp boğulan şehidlerin âlet ve silâhlarını ve İsmail Paşa, yeniçeri ağası Salih Paşa, İsmail Alaybeyi ve diğer şehidlerin cesetlerini savaş meydanından ve Rabe nehrinden çıkarıp, beri tarafta öteki şehidlerin yanında defnettiler. Doğrusu Sadrâzamın bozgun hali takınmayıp böyle davranması çok iyi idi. Ama Azmi-zâde Hâleti Efendi'nin rubaiyâtının bir beytinde der ki:

«Aşk ehli olalıdanberi ıstılah ettik
Kan yutmanın adını tahammül komuşuz.»

dediği beyti bu seferde sadrâzama yakışır olmuştur. Ama böyle olmakla birlikte sadrâzam hakikaten cesaret sahibi ve tabanı kuvvetli imiş. Eğer zerrece yerinden hareket etse asker darmadağınık olmuştu. Öyle bir metanet ve cesaret göstermiştir ki, hiçbir kumandan bu cesareti göstermemiştir. Hakikaten Yenikale'nin fethinden bu yana düşmana aldırış etmez olmuşlardı. Her zaman bu kahpe felek diledikleri gibi döner sandılar. Ama bu feleğin çarkı öyle değildir.

«Yef'alâllahu mâ yeşa' bi kudretihi ve yahküm mâ yürid bi-izzetihî» ve dahi «Elmülki billâhi'l - vâhidi'l - kahhâr» dir. Ve mülkün sahibi odur. Devleti de, izzeti de, zaferi de istediği kuluna verir. Sözün kısası bu hakir bu savaşta bulunup gözümle gördüm ki, bu savaşta Osmanlı askeri yenildi. Üç vezir öldü. Altı beylerbeyi, altı sancak beyi, on bir alaybeyi ve yeniçerilerden bin seksen elbise hazine sandığına teslim olundu. Sipahiden binsekizyüz aded şehid olup, geri kalanı rüzgâr süratli atlarıyla suya vurup kurtuldular. Diğer gazilerden tam dört binyetmiş kişi şehid oldu. Diğer sayılamayan bey gariblerin şehid olanlarının sayısı bilinmiyor. Allah hepsine rahmet eyleye. Bu belâ, başta olanların gururlarından ve garazsız kimselerle müşavere etmemelerinden meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde dokuz kere serdâr-ı muazzamlar bozguna uğramıştır:

Birincisi 1012 (1603) senesinde Tebriz altında Cağaloğlu'nun Serav sahrasında Acemlere yenilmesi. İkincisi ..... tarihinde Revan altında Öküz Mehmed Paşa'nın yenilmesi. Üçüncüsü 1000 (1591) tarihinde Tavaşi Hasan Paşa'nın Bosna Serhaddi bozgunu. Dördüncüsü 1002 (1593) tarihinde Uzun Hasan Paşa'nın İstolni Belgrad altındaki yenilgisi. Beşincisi 1002 (1593) tarihinde Hatvan kalesi altında Hasan Paşa ve Sinan Paşazâde bozgunu. Altıncısı 1035 (1625) tarihinde Salanta sahrasında Budin veziri Nasuh Paşazâde'nin bozgunu. Yedincisi 1060 (1650) ta Bağdad altında Hâfız Ahmed Paşa'nın bozgunu. Sekizincisi 1055 (1645) tarihinde

Venedik'in Sibenik kalesi altında Tekeli Mustafa Paşa'nın bozgunu. Dokuzuncusu 1060 (1650) ta Budin Veziri Gürcü Kenan Paşa'nın Tameşvar yakınında Moroş nehri kenarında Rakofçioğlu'na yenilişidir. Amma bu uğursuz 1074 (1663) senesinde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Rabe nehri kenarında Nemse kâfirlerine yenilişi çok büyüktü. Sadrâzam ve İslâm askeri bu felâket içinde iken Balatin gölü kenarından dağdan dağa geceleri yol alarak gelen Budin Veziri Sarı Hüseyin Paşa'nın Mehmed Çelebi'si Sadrâzam'a feryad mektupları getirince, sadrâzamın başına dünya dar oldu. Meğer Hüseyin Paşa'yı Budin askeriyle Love kalemiz altında ..... adlı Nemçe Veziri bozup Çatra Patra Ali Paşa'yı, yeniçeri ağası Halil Ağa'yı esir ve binlerce askeri kılıçtan geçirip, Love kalesini eline geçirmiş. Esir olan Çatra Patra Ali Paşa, yeniçeri ağası Halil Ağa ve birkaç alaybeyinin serbest bırakıldığı haberini alan sadrâzam kendi yenilgisini unutarak Love'de kırılan İslâm askerine ve elden çıkan cephâneye çok üzüldü. Mezâkî Süleyman Efendi, Hacızâde Efendi, Kazancızâde Süleyman Ağa, Halil Efendi ve İbrahim Kethüda sadrâzamı teselli edip «Sultanım öyle olur, sen sağ ol. Nitekim hâlâ Peygamber sancağı bizdedir. Sultanım Love ve Litre kalelerini tekrar alırsınız. Hemen sabahleyin buradan hareket edelim.» deyince sadrâzam öfkesinden Hüseyin Paşa'nın Mehmed Çelebi'sini ve ocak ağalarından birkaçını çağırıp. «Bre ağalar duydunuz mu? Biz burada Allah'ın emriyle böyle olduk. Ama Love altında Budin veziri Hüseyin Paşa karındaşımız da bozulmuş, kaçmış. Bütün cephâne, padişah hazinesi ve Love kalesini kâfir almış. Bütün İslâm askeri de bizim gibi dağılmış. Önce Eflâk ve Boğdan askeri isyân ederek kaçmış...» deyip içinin zehirini döker. «Eğer yardıma gelmezseniz Uyvar kalesi de gider demişler.» deyince sadrâzam «Yârabbi ahvalimiz neye varır? Sen gizlileri bilensin. Yârabbi biz kendi derdimizle yanarken bu kötü haber geldi. Padişaha ne cevap verelim. Bilhassa Haseki Ağa felâketi gördü. Hünkâra ne cevap edelim, Uyvar'a nasıl yardım edelim?» diye telâşa düşüp, yemedi, içmedi, durup oturmadı. O nazik çelebi zatın bir günde penbe yanakları sararıp hazan yaprakları gibi soldu. «Görelim âyine-i devrân ne suret gösterir» deyip bu kötü haberi orduya duyurmadılar.

Sadrâzam, müşavere için Kanije Belgrad ve Belgrad'dan gelen Hacı Paşa'yı, Ocak ağalarını ve o serhaddin işbilen ihtiyarlarını toplayarak: «Ne tarafa gidersek selâmete çıkabiliriz?» diye sordu. Bizim Osmanlı ağaları «Kanije bize pek yakındır. Oraya çıkalım.» dediler. Fakat serhadliler «Geriye dönmek, yağmur ve bataklık çekmek olur mu? Ve kâfire Türk geriye döndü dedirtmek olur mu? Muhammed namusu değil mi?» dediler. Bizim asker «Siz serhaddinizi koruyup, Kanije'ye Osmanlı uğramasın diye öyle konuşursunuz. Ama bizim için selâmet Kanije'ye gitmektir.» dediler. Budin ağaları da «Devletli vezir, çabuk selâmete çıkmak istersen en yakın yer İstolni Belgrad'dır. Gerçi kâfir içidir, ama selâmet-

tir. Hem de geriye kaçmayıp, kâfiristanı sökerek çıkmış oluruz. Ve eğer Estergon'a, Uyvar'a giderseniz Budin'e çıkarsınız. Hepsi geniş caddedir. O tarafa gidişimizden düşman da korkar. 'Türk belki Yanık kalesine gider. Ya Tata ya Papa kalelerine ya Perstperem veya Semartin kalesine gider' düşüncesiyle korkuya kapılırlar. Görürsünüz mutlaka elçi gönderirler» dediler. Bu fikir beğenilerek «Mâreel müminûne hasanen fehüve indallah hasen» hadis-i şerifi okunarak Fâtiha denildi. Tatar Hanzâde Ahmed Giray Han Sultanı, sadrâzam huzuruna çağırıp bir hil'at ihsan etti. Toplara koçmak için Tatar askerine üçbin at ve yevmiye üçerbin altın ücret verdiler. İki milyon ok, yedibin yay Tatar askerine ihsan olundu. Ben burada Tatar askeriyle konup göçerdim. Cephâne ve ağırlıkların bazı fazlalıklarını yaktık. Üçbin gülleyi Defterdar Ahmed Paşa defter ile kendi adamlarına dağıttı. Bütün hasta ve yaralıları Defterdar ile Dündar'a teslim edildi. Burada yeniçeri ağalığı Siyavuş Paşa Kethüda'sı Muharrem Ağa'ya verildi.

RAB (RABE) NEHRİNDEN DÖNÜP UYVAR'A YARDIMA GİDİŞİMİZİ ANLATIR

Evvelâ ..... ayının ..... gününde Rabe nehrinin kenarında göç davulları çalınıp kuzeye İstolni Belgrad tarafına yönelindi. Yerleri cehennem olası düşmanlar Rabe nehri kenarında kaldılar. Dağlarda, bellerde ormanlarda, bataklık ve çamurlu yollarda sekiz saat yürüdükten sonra Şimek kalesine geldik.

Şimek kalesi:

Evvelce yağma etmiştik. İç kalesi göklere yükselmiş, iki saat solumuzda kaldı. Nemse çesarınındır. Oradan kuzeye ormanlardan geçerken balyemez toplardan birisi çamura battı. İbrahim Kethüda Tatarlara bin altın vererek topu çamurdan çıkarttı. Bu kalenin altından kalkıp Marçiyel kalesine geldik.

Marçiyel kalesi:

939 (1532) da Süleyman Han fethetmiş. yine düşman istilâ etmiştir. Bu kale yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiş, sağlam bir kaledir. Kale dibinde bir alay peyda oldu. Bir saat önce bizim Ahmed Giray Han'ın Ali Batır adlı bir bahadırı bin atlı yiğit ile gidip dağlar içinde yediyüz atlı yiğidi pusuya koyarak üçyüz atlı yiğit ile Marçiyel kalesi varoşunu sarmışlar. Sevmedikleri Tatarları gören kâfirlerin hepsi varoştan çıkıp Tatarları kovarak bir top menzili uzaklaştıktan sonra hemen pusuda olan yedi sekizyüz Tatar pusudan çıkıp varoş içine girerek öyle bir kılıç vururlar ki, anlatmak mümkün değil. İç kaleden toplar atılın-

ca Tatarı kovan kâfirleri geri dönüp varoşa gelirler. Görürler ki, varoşlarını Tatar zaptetmiş. Kâfirlerin canları başlarına sıçrar. Geriye kaçmak isterlerken iki Tatar askeri arasında kalırlar. Hepside kılıçtan geçirilir. Varoşun sayısız mal ve ganimetlerini alıp, üçyüz esir, yetmiş papaz şeytanlarını alıp, içeride kalanlar kiliselerinde yanarlar. İkiyüz kadar güneş parçası çocuk ve kızları arabalara yükleyip İslâm ordusuna geldilerse de malları bir akçe bile etmedi. Çünkü herkes kendi canından bezmişti. Esir ve ganimet malına kimse bakmadı. Tatarlar hemen, Rabe nehrinde şehid olanların kanı için, kâfirleri, papazları yollarda kıra kıra bitirdiler. Diğer çocuk ve kızları atlarına alıp gittiler. Buradan yine kuzeye sekiz saat bin güçlükle gidip Veland dağı eteğinde durduk. Etrafa karakollar koyup, ertesi gün Tabyasa kalesine geldik.

Tabyasa kalesi:

Balatin gölü kenarında olup, Nemse Çesarı hükmünde olup, Beganoğlu toprağında bulunduğunu yukarıda yazmıştık. Oradan yine kuzeye yağmur ve çamur içinde binbir güçlükle ormanlarda yol aldık. Tatar askeri pek çok at yemi getirdi ve bir kuruşa sattılar. Oradan Büyük Varoş palangasına geldik.

Büyük Varoş palangası:

Yukarıda Haseki Ağa ile İstolni Belgrad'dan Rabe'ye gelirken küçük varoşuna uğramıştık. Bu dahi Nemse Çesarınındır. Fakat Beganoğlu idaresindedir. Birçok at ve katır sürdüler ama ardları sıra serhad gazileri yetişip kırdılar. Ve alınan bütün hayvanları orduya getirip sahiplerine verdiler. Ben burada yolların çamur ve batak oluşundan Tatar ordusuna varamayıp, sipahi ordusundan velinimetimiz olan Kazancızâde Süleyman Ağa'nın çadırı yanında çadır kurdum. Büyük ateşler yakıp elbiselerimizi kuruttuk. Sıcak yemekler yiyip rahat ettik. Kazancızâde ile can sohbetleri ettik. Konuşma sırasında ben «Sultanım bu sefer neden bu kadar zahmet çekip, yağmura tutulup, bozulduk?» dedim. Cevap olarak dediler ki: «Evliyâ! Meclis Allah emanetidir. Madem ki sordun. Bu Allah sırrı burada kalsın, can kulağı ile dinle ve sırra ortak ol,» «Nola Sultanım?» dedim. Kazancızâde Süleyman Ağa'nın garip nasihatları: Buyurdular ki:

«Evliyâm, bu bizi bozan Nemçe kâfirleri, önce sulha aykırı bir iş edip, Budin eyaletinde Hamza Bey, Arçin, Pentili, Val, Can Bey ve Naman kalelerini yakıp, yıkıp halkını esir ettiler. Biz de üzerlerine sefer edip Estergon sahrasında yirmiyedi bin kâfirlerini kılıçtan geçirip, Uyvar kalesini ve etrafındaki otuzyedi kalelerini daha fethederek yetmişyedibin esir aldık. Bu kadar vilâyetlerini harab ettik. Düşman haracı kabul edip

elçiler gönderdi. Sadrâzam elçilerini geriye döndürdü. Kâfir tekrar elçi gönderdi ve sulh istedi. Elçileri yine reddedildi. Bu hale göre kâfir mazlum olmuş oldu. Beri tarafta bizim vezirlerimiz İslâm askerine, reâya'ya ve berayaya eziyet edip mal tahsili yolunu tuttular. Nefislerini korumak için İslâm askerinin burunlarını seferle kırmak istediler. Yenikaleyi fethedince bu kadar mal ve can heba oldu. Bir kızıl mangır faydası olmayıp yerle bir ettiler. Kumandanlarımız gurura kapıldı. Kendilerini beğendiler, kendi fikirleriyle iş gördüler. Yaptıklarıyla öğündüler. Ve hulika'l-insânu zaifen (insan zayıf olarak yaratılmıştır.) Zayıf olan insan kendini bilmeyip bu kötü huylardan birine müptelâ olursa, bütün iyi tedbirleri kötüye döner. Yaptığı bütün işler hata olur. İçki içen fâsık, fâcir, lûtfî olan idareciler bilgileri ile dünyayı tutsalar bile «Senes tedricülhüm min haysû la ya'lemûn» (Kalem sûresi, âyet 44, mânâsı: Biz bilmeyecekleri noktalardan derece derece helâle yaklaştırırız) ve «ve ümlî lehüm inne keydî metir» (Âraf sûresi, âyet 183, mânâsı: Ben onlara mühlet veririm. Benim lütfum yüzünden kahrım çetindir.) âyetleri üzere yüzleri ak ve âkıbetleri hayır olmaz. İşte canım Evliyâm bizim taze, civan yeni yetişme idarecilerimizin kendilerini beğenmeleri yüzünden âlemlerin rabbı kâfirleri üzerlerimize musallat edip, bu Rabe nehrinde yara almamızı sağladı. Osmanlı devletine leke geldi. Love ve Litre kaleleri elden gitti. Allah beterinden korusun. Hemen Evliyam aklın varsa bu seferlerde bulunmayıp Arabistan'a git. 'Bekârlık sultanlıktır' demişler. Bu seferlerde ve dünyada ne kadar yüksüz olursan o kadar rahat edersin.» deyince Kazancızâde'nin elini öpüp bu söylediklerini kafama nakşettim. O gece kölelerimizin bütün yorgan, kebe, velense ve diğer yüklerimizi yakıp, ancak dervişler gibi birer ihram aldık. Hafifledik. Ertesi gün yine bin zorluklarla yola düştük. Bu sırada arkadan fereyatçılar gelip «Cephâne ve toplara kâfir indi,» deyince askerin yarısı geriye döndü. Toplara imdat yetişti. Bütün kâfirler dağlara kaçtılar. Ama yardıma giden askerler düşmanı dağlardan kovmadılar. Belki kâfirin geride, ileride pususu vardır diye düşündüler. Oradan Çobaniçse kalesine geldik.

Çobaniçse Kalesi:

Bu kale yakınında durduk. Nemse çesarı idaresinde, Began oğlu toprağında yüksek bir tepe üzerinde beş köşeden uzuncadır. Burada sadrâzama kaleyi aman ile teslim edecekleri haberi geldi. Sadrâzamın emriyle Defterdar Ahmed Paşa, yedi bölük ağaları ile kale altına vardı. Bu sırada kale içinden İslâm askeri üzerine melun kâfirler tarafından bir yaylım ateş açıldı. Yüzlerce at ve insanı şehid etti ve yaraladı. Defterdar Ahmed Paşa'nın baş ağalarından velinimetimiz peksimed emini Osman Ağa'nın da at üzerinde vireyi beklerken dizine bir top güllesi isabet etti. Atı

cansız yere yıkıldı. Bütün şehid ve yaralılarımızı toplayıp orduya geri döndük. Kendi kendime yüzlerce lânet ederek yine yola dizildik. Bir orman içine girdik. Yanımızdaki bütün eşyayı bir araya yığarak ateşe verdik. Yanımızda ancak bir okka peksimet kalmıştı. Onları da adamlarımın heybelerine koyduk. Ama atlara bir arpa tanesi yok. Ancak ot ve su çok. Hepimiz aç ve biilâç yollara düştük. Değil benim, bütün İslâm askerinin atları ve adamları kırk elli günden beri ne arpa ve ne de sıcak yemek yüzü görmemiş atlar ve adamlar var. Binlerce seçme küheylan atlar dilenci atları gibi yürüyerek bütün yiğitler de açlıktan perişan bir halde yola devam ederek çamurlara bata çıka bin bir zahmet çekerek dokuz saatte Vije nehrine geldik

Vije nehri menzili :

Bu küçük nehir, Vesprim dağlarından çıkıp, buradan geçerek kıbleye doğru akıp Tabyosa kalesi yakınında Balatin gölüne dökülür. Burada sadrâzamın Harbendebaşısından bir at yemini bir altına alıp, on bir altın verdim. Allah'a hamdolsun altın var. Ama yenmez. İkişer altın dese verirdim. Ama hilekârlığını da anladım. Efendilerine nasıl ihânet ettiğini gördüm. Çünkü harbendebaşı benden on bir altın alıp hakiri ormanda katırların yanına götürdü. Birkaç katırın semerlerini indirdi. Meğer daha önce semerlerin sazları içine arpa doldurmuş. Her semerden bir at yemi arpa çıkardı. «Bu sırrı kimseye söyleme. Her gece gelirsin, bir altına sana bir yem veririm. Başkalarına ikişer altına veririm. Ama sen eski dostumuzsun.» dedi. İlâhî hilekâr adamlar berhüdar olmayalar. Çünkü kırk elli yıldan beri hizmetçi kahrı beni perişan etti. Bu Vije nehri kenarında atlara yem bulduk. Ama adamların zerre kadar yiyecekleri yok. Atlara yem asmadan önce güzel bir atımı boğazlayıp yarısını dostum olan Tatarlara verdim. Yarısını da kendim adamlarımla beraber yedim. İslâm askeri nehri geçerken suya bir top güllesi düştü. Yeniçeri Ağası Muharrem Paşa ve sadrâzam kethüdası İbrahim Ağa top güllesini nehirden çıkarttılar. Nehir üzerine yedi yerden köprüler kurdular. Köprüden geçen bütün gaziler İbrahim Kethüda'ya dualar ettiler. Bu menzilden sonra İstolni Belgrad'a beş menzillik yol kaldı. Sadrâzam Mutasarrıf Hacı Paşa'yı İstolni Belgrad'a gönderip: «Başın gerekli ise İslâm askerine zahire temin et.» diye ferman etti. Burada dört tarafa çeşitli karakollar konuldu. Bir gün dinlenildikten sonra ertesi gün güneş battıktan sonra İslâm askerinin sonu Dündar Paşa ile gelerek İslâm ordusuna yetiştiler. Bu sırada güneş açtı. Sıcaktan askerin cesaret damarları harekete gelip yüzleri güldü. İslâm askeri arasında sanki Nevruz bayramı yaşanıyordu. Ordu cansızken birdenbire canlandı ve o gün on bir saat yol alınarak selâmetle Vasvar kalesine gelindi.

Vasvar Kalesi:

Süleyman Han vezirlerinden Yahya Paşa tarafından fethedilmişse de sonradan yine kâfir eline düşmüştür. Kalesi yüksek bir tepe üzerinde olup, iç kalesi ve aşağı varoşu yukarıda geniş bir şekilde anlatılmıştı. Bu menzilin yolu ormanlık içinde olduğundan burada yüzlerce zayıf ve dermansız kimseler kaldı. Kimse onlara bakmadı. Onlar gelmek için can attılar. Fakat hepsini geride pusu kuran düşman şehid etti.

Allah'ın hikmeti ve ihsânı:

Bu hakir (Evliyâ) bu konakta adamlarımla birlikte bin güçlükle ormanlık içinde düşe kalka giderken sol tarafımızda bir ateş peyda oldu. «Acaba bu ne ateşi?» diye at sürüp yaklaştım. Gördüm ki, iki ağacın dibinde Yemen akiki gibi kızarmış koyun kebapları durur. Hemen adamlarıma «Bre oğlanlar, etrafı gözden geçirin, bunun aslı nedir?» dedim ve adamlarımı etrafa saldım. Ben de atla etrafı dolaştım. Etrafta insandan eser yok. Ama oradaki işaretlerden iki bin kadar askerin konaklayıp yeni gittikleri anlaşılıyordu. «Burada konaklayan ne askeri ola?» diye yeri göğü araştırırken yerde bir kefere çantası içinde bir kara şapka ve telâtin derisinden çizme bulduk. Anladık ki, kefere taburu konaklamış. Ama henüz kaçmışlar. Yahut kalkıp gitmişler. Hakir «Bre oğlancıklar, Cenâb-ı Hak bu dağ içinde bize pişmiş koyun kebapları ihsan eyledi. Evvelâ can, sonra cihan, gelin şu pişmiş koyun kebabı 'ekele, ye'külü' sigasını çekerek yiyip rızk veren Allah'a şükredelim.» dedim. Adamlarımdan biri «Ağa, korkarım bu kebaplar domuz etidir» deyince ben «Hey hınzır oğlu hınzır. Domuz eti olsun da şişte olsun dedikleri işte bu kebap hakkında söylenmiştir. Siz kâfir evlâdı belinden gelesiz, domuz eti ile yetişesiniz... Siz sakınasınız da ben sakınmayayım mı? İşte koyunların başları, paçaları ve derileri.» diye adamlarıma gösterip, aç kurt gibi kebapları yedik. Bir koyun kebabını da meşin sofraya sarıp sakladık. Yemekten sonra adamlarım iki karabina, üç çarklı kol tüfekleri, bir kılıç ve bir balyoz buldular. Eşyaları yükleyip oradan ayrılmak üzereyken iki adamımız bir çalı dibinde iki yük yulaf bulup getirdiler. Her birini bir adam kaldıramıyordu. «Yârabbi sana binlerce hamdolsun, şu amansız dağda bize koyun kebabı ve atlarımıza yulaf verdin. «Yeryüzünde hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üzerinedir!» (Hud sûresi, âyet 6) dedik. Bu âyeti kerime hatırıma gelerek Allah'a olan ezelî itikadım daha da arttı. Ama bu yulafları atlara yüklesek atların götürmeye güçleri yetmez. Hemen bir kısmını atlara yedirdik. Bu sırada biz de ateş başında dinlendik. Atlar yemleri bitirince ben yaya olarak ana yola çıkıp İslâm askerinin durumunu öğrenmek istedim. Bu sırada Seyfi isimli adamım har har soluyarak gelip, «Bre Ağa, müjde. Av var. Kal-

kın gidelim. İki kâfir bir ağaçlık içinde uyuyorlar. Dört atları boşanmış gezerlerken onları tutup bizim atların yanına bağladık.» deyince hemen dört adamımla gittim. İki kâfir silâhlarını bir ağaç dalına asıp derin uykuda domuz gibi horlayıp dururlar. Derhal kâfirlerin üzerine iki adamımla atıldım. Meğer birinin yanında silâhı varmış. Davranınca hemen koluna bir balta vurdum. Silâhı düştü. Rüstem isimli adamım kâfire sıkıca sarıldı. Ben de kafasına bir balta vurdum. Kâfir sersemleyince elini kolunu bağladık. Diğer kâfiri Kâzım ve Söhrab isimli adamlarım derhal bağlamışlar. Ama bu kâfirler zevk ehli imişler. Elinde mezes'v'e, yanında bir çotura şarabı vardı. Sarhoşluktan zorla uyanmış. Seyfi isimli adamım Macar idi. İki kâfiri de konuşturdu. Bunlar dediler ki: «Vallahi ağam, biz Yanık kalesinden iki bin kişi, dereden geçen Türkleri basalım diye buraya geldim. Fakat casuslarımız «Deniz gibi Türk askeri geliyor.» deyince askerimizin canları başlarına sıçrayıp, yoldaşlarımız kaçmışlar. Biz de şu ateş başında iki koyunun kızarmasını beklerken içtiğimiz şarap yüzünden uyuya kalmışız. Başımıza bu hal geldi,» dediler. Hemen bu kâfirleri soyup bellerine baktım. Birer göderi meşin kemerleri vardı. Birinde yetmiş sulyetaler kuruşları ve kırk adet Macar altını var. Diğerinde on sulye kuruş ve yüz beş Macar altını vardı. Bu altınları aldım. Beşer altın adamlarıma verdim. Kâfirlerin atlarına baktım, dördü de işe yarar atlar olup, eğer başlarında ikişer, terkilerinde ikişer kol tüfenkleri, telatin altın yaldızlı kuburları ile sanatlı tüfenkleri, yağmurlukları, heybelerinde çamaşırları, nalları, mıhları, peksimet ve peynirleri vardı. Fakat koşumlarının tamamı kayış idi. Kılıçları eski Almandı. Gümüşlü külünkleri ve boy tüfekleri gayet sanatlı idi. Adamlarımın birkaçı dağlar içinde dolaşıp av ararken iki araba yükü arpa, peksimet, şarap, çanta çanta kebaplar iki gümüş işlemeli kılıç, gümüş kadeh, altın rakı kadehi, gümüşlü bıçaklar, gümüş sahanlar, çeşitli çamaşırlar ve elbiseler bulup getirdiler. Sevinçten ölecektim.

Beyaz ihramı ateş başına döşeyip esirlerime sordum. «Vallahi bu elbiseler bizim Yanık kapudanının elbiseleridir. Gece karanlığında haber gelince şaşkınlıktan bizi bile bırakıp gittiler.» Hemen ateş kenarında iki rekât namaz kıldım. Ve ilâhi bu âsi, âciz ve hakir kulun aşağının aşağısı iken bu kadar ihsan ettin. Bu iki dağ arasında iki dağ parçası gibi kâfirleri elime düşürdün. İhsan, kudret, kuvvet ve yardım senindir diye şükür secdesine kapandım. «Hâzâ min fazlı Rabbi» âyeti kerimesini dilimden düşürmedim. Allah'ın ihsanını gör ki, üç gün evvel aç idik. Varımızı yoğumuzu ateşe vermiş, yemek için sevdiğim atlarımdan birini kesmek zorunda kalmıştık. Bu kere Cenâb-ı Hak onun on mislini verdi. Ey canımla beraber kardeşim, lâfı bu kadar uzatmaktan maksadım şudur ki, bir kul kulluğunda sebat edip, bütün işlerini Cenâb-ı Hakk'a bırakır, temiz kalp ile Allah'a tevekkül ederse, onun rızkını Allah hiç ummadığı

yerden verir. «Şüphesiz rızkı veren, o pek çetin kuvvet sahibi Allah'ın kendisidir.» (Zâriyat sûresi, âyet 58) diyerek ganimetleri alıp herkesten habersiz ateş kenarında safa ettik. İslâm askeri ise öte tarafımızda bin bir güçlük içinde aç ve perişan idi. Ateş kenarında adamlarımla konuştum:

«Ne dersiniz oğlanlar? Biz bu kâfirler ile orduya gidersek sadrâzam duyup ya ucuz fiyatla elimizden alır ya da söyletip boyunlarını vurur. Ve aç asker bizdeki bu kadar ganimet ve zahireyi görürse yağma eder. Biz de vermemek için çarpışırız. Ama çoğunluğa muhalefet etmek hatadır. Bu kere herkese uymak gerekir. Bizim bu ganimetlerimize askerin saldıracağından hiç şüphem yoktur. Çünkü tam yirmi altı gündür sadrâzamın atları bile meşe ağacı filizleri ve çamurlu otları yerler. Kâfir korkusundan asker ordudan bir fersah ayrılamayıp, askerin gariplerini çeşitli kere kâfir aldığı bilindiğinden herkes atlarını gözleri önünde çamura bağlayıp atları ve kendileri aç durmaktalar. Şimdi bizde bu kadar zahireyi görünce yağma etmeleri muhakkaktır. Gelin sizinle, sağ tarafımızda asker, sol tarafımızda dağların kenarını kollayarak gidelim.» deyince adamlarımdan Söhrab dedi ki:

«Yâ sultanım! Bizim gibi yoldan çıkıp ormanlara dalmış askerlere, yahut bu esir kâfirler gibi kâfirlere rastgelirsek... Yoldur, izdir, askerliktir bize ve size sarkıntılık ederler. Bu durumda dövüşmemiz gerekir. Çünkü bu dağlar boş değildir. Kâfirlerle doludur. Yol iz bilmeyiz, herhangi asker bize rastlarsa mutlaka bu kâfirleri ve malları elimizden alırlar» dedi. «Hele bir kere esirleri konuşturalım» dedim. «Siz nerelisiniz?» deyince onlardan benim bağladığım kâfir «Ben bir garip fakirim. Yanık kalesinde yanmışım, bu askerle gelmişim, dedi. «Yâ fakirsin de bu küheylan atlara, yaldızlı tüfeklere ne oluyor? Tez doğru söyle, yoksa sizi katlederim!» diye kâfire bir iki Hacı Bektaş baltası vurunca «Ben Sen Martın kalesinin yüzbaşısıyım. Bu da benim efendim, kapudanın oğludur. Eğer bizi öldürmezseniz size çok para verelim. İstolni Belgrad'a gidersek, orada bize esir olmuş kimseler çoktur. Bizi çok iyi bilirler. Sizden onlar bizi gümüşlerle kurtarır» dedi. Adamlarım «Siz İstolni Belgrad yolunu bilir misiniz? Kaç günlük yoldur?» diye sordular. Kâfirler «Elli yedi saatlik yol kaldı. Bizi yakaladığınız yerden kalkıp bir gece sizin Çavka kalesi altında kalıp ertesi günü seğirtip ikindi zamanı İstolni Belgrad altında varoşlarından ve bağlarından ganimet alıp yine döneriz.» diye cevap verdiler. Anladım ki Osmanlı askerinin yürüyüşüyle tam dört konaklık yer var. Fakat belki mel'unlar kendilerini kurtarmak için bizi kâfir askeri üzerine götürürler diye çeşitli ihtimalleri düşünerek yine bizim orduyu kollayarak gitmek doğrudur diye karar verdim. «Önce arkadaş sonra yol» sözü gereğince bize de arkadaş lâzımdır diye adamlarıma «Oğlanlar, ga-

fil olmayın.. Ben yine yaya olarak ana yol üzerine varıp bir tanıdık bakayım,» diye silâhımla ana yola çıktım. Gördüm ki İslâm askeri yollara dökülmüş, ağlaya inleye, aç ve perişan, yalınayak Allah Allah diye geçer. Saatime baktım. Henüz öğle vakti idi. Bir garip yiğitten «Askerin gerisi var mıdır?» diye sordum. «Biz öncüyüz, topçular ve ardçılar akşama doğru gelirler» dedi. Allah'ın hikmeti bu sırada bizim silâhdar sipahinin baş halifesi Gedüzlü Mehmed Efendi'nin saracı Mustafa, Demiroğlu, Kara Ali adlı oniki eski arkadaşlarımı görüp canım yerine geldi. «Bre gelin ağalar, şu geride dere içinde adamlarımla ateş yakalım. Biraz nefes alıp, rahatladıktan sonra gidelim.» dedim. Onların da canlarına minnet, yoldan sapıp derhal ateş başına gelip oturdular. Allah'a hamdolsun nazikçe arkadaşlar edindim deyip, bunların bütün atlarına birer silme yem astım. Hz. İbrahim sofrası gibi kebap ve peksimetleri de meydana getirince hayrette kaldılar. Kendileri de atları da ateş başında safalar ettiler. Açlıklarını giderip, ibadet ettiler. İkindiden sonra birlikte atlara binip, yükleri de yükleyerek sağ tarafımızda büyük askerin hay huy seslerini işiterek ormanlar içinde yol alıp, akşama yakın ordunun içine girdik. Gedüzlü Nahife'nin çadırında arkadaşlarımızla bir arada konakladık. Bize pek çok ikram ve itibarda bulundular. Bana Çavka nehri kenarında ayrı bir çadır kurdular. Adamlarımızla zevk ve safa etmeye başladık. Allah'a hamdolsun çadırımızı yakmışken yeni bir çadıra sahip olduk.

Çavka nehri dağlardan çıkıp, kıble tarafına Balatin gölüne dökülür. Küçük bir sudur. Orada Gedüzlü Mehmed Efendi'ye on yem, Hacızâde Efendiye beş yem, sadrâzam Kethüdası İbrahim Ağa'ya on yem, kâtibi Selim Efendi'ye bir yem, Cebecibaşı Ali Ağa'ya, Samsuncubaşı Abdi Ağa'ya ve öteki dostlara yeteri kadar yem verip, bu şekilde iki yük arpayı dostlarıma dağıttım. Onlar da Evliyâ bize Hızır gibi yetişti diye sevinçlerinden adamlarıma onar, yirmişer altın ihsan ettiler. Mezkûr koyun kebabının birini parça parça ettirip velinimetlerim efendilerime gönderdim. Bazıları «Evliyâ doğrusu böyle kıtlık yerde nice büyüklere at yemleri, koyun kebapları, beyaz ve has peksimetler dağıttı. Doğrusu evliyâlığını ispat etti.» diye şaka ederlermiş. O gece kefere katanalarının iki atlarını Gedüzlü Efendi'ye yüz kuruşa satıp, ikisini satmadım. Diğer zahireleri saklayıp, o gece atlarına bol bol yem verdim. Sabahleyin yine atlara binip her biri bir çeşit cünbüş hâsıl etmişler. O gün hava güzel oldu. Yine dağlar içinde doğuya doğru altı saat gidip Polata ile Bakovan dağları eteginden geçip Lâk kalesini gördük. Bu Lâk kalesini evvelce anlatmıştım. Oradan sağlam ve eski bir kale olan Pespirim kalesine geldik.

Pespirim Kalesi :

Çokları Persprem, Pespirem derler ama halk dilinde, Nemçe lisanında ve Macarcada Pespirim adıyla meşhur sağlam bir kaledir. 958 (1551)

de Süleyman Han zamanında Hadım Ali Paşa tarafından fetholunup Budin eyaletinde sancak beyi tahtı yapılmıştır. Sonra yine Süleyman Han 973 (1566) te Sigetvar seferine gittiği zaman Ferdinand kral, Tata, Papa ve bu Pespirim kalesini kâfirler aldığı için Süleyman Han Peçoy altında Budin veziri Arslan Paşa'yı otağı önünde, Pespirin kalesi için katletti. Sonra 1002 (1593) tarihinde Muharrem ayında Yanık kalesi fatihi Sinan Paşa, bu kaleyi kuvvet zoruyla Nemçe çesarı elinden aşura gününde aldı. Bu kalenin fethi sevinci nedeniyle Üçüncü Sultan Murad Han, mührü Sinan Paşa'ya ihsan edip, Yanık kalesi üzerine serdar-ı muazzam tayin etmiştir. Sonra 1006 (1597) tarihinde Üçüncü Sultan Mehmed Han asrında kâfirler hile ile Yanık kalesine ağaç top atıp, muvaffak olurlar ve içine asker koyarlar. Yine aynı sene Papa, Tata ve Pespirim kalesini alırlar. O zamandan beri düşman elinde kalıp imar edilmiştir. İslâm askeri buraya bir saat uzaklıkta Bakovan adlı bir derenin kenarında konakladı. Etrafa karakollar konması ferman olundu. Çünkü bu kalenin muhafızları çok cesur ve savaşçıdırlar. Hatta altı bin merd atlısı vardır derler. Kalesi bir ormanlık içindedir. Bu kaleye, İslâm askeri ulaşıp büyük toplar attı. İstolni Belgrad'ın topları Pespirim'den, Pespirim'in topları da İstolni Belgrad'dan işitilir. Çünkü aralarında altı mil kadar mesafe vardır. Bizim Polata ve Çavka kalemizle kâfirin Pespirim kaleleri birbirlerine yakındır. Saçayağı şeklinde kurulmuşlardır. Bu menzilde daha önce sadrâzam'ın emri ile Vasvar kalesi altından İstolni-Belgrad'a zahire getirmeğe giden Hacı Paşa geldi. İki yüz araba yükü zahire, beş yüz sığır ve diğer erzakla İslâm askerine Hızır gibi yetişti. İslâm ordusu sevince boğuldu. Oradan kalkıp giderken Pespirim kalesinin varoşunu İslâm askeri yaktı, diye haber geldi. Peşinden esir ve ganimet malları sadrâzam'a takdim edildi. İhsanlar dağıtıldı. Oradan yedi saat yine doğuya doğru giderken bazı dostlarla atbaşı beraber olduğumuz sırada heybeden has ve beyaz Macar ekmekleri çıkarıp verdiğimde hayret edip «Bu kıtlıkta bu ekmekleri Evliyâ nereden bulur?» diye yüzüme aları aları bakarlardı. Hacı Paşa ile gelen zahire arabaları boş kalıp, kalan cephâneleri ve bazı şâhi topları bu arabalara yükledik. Yükler biraz hafifledi. Bu menzilde süratle fazla yüründü. Çünkü Lova kalesi altında daha önce yenilgiye uğrayan Sarı Abaza Hüseyin Paşa'dan yardım istekleri gelip «Efendim mutlaka Uyvar imdadına yetişsin.» deniyordu. Bu yüzden hızla yürünüp İslâmın duvarı Çavka kalesine geldik.

Çavka Kalesi :

Hâlâ bizim İstolni Belgrad sancağı hududunda subaşılık olup kalesi göklere yükselmiştir. Tata, Papa, Pespirim, Sen Martin ve Naman kalelerinin sınırında olduğu yukarıda anlatılmıştı. Allah korusun, sağlam ve sığınılacak bir kaledir. Bu kalemizin yakınında İslâm askeri konaklayın-

ca Sadrâzam şenlikler yapılması için büyük toplar attırdı. Dizdarı ve neferleri sadrâzama geldiler. Hil'atlar giydirildi ve ihsanlar verildi. Oradan kalkıp yine doğuya yedi saat yol alıp, sarp dağlar içinden geçerek Polata kalesine geldik.

Polata Kalesi:

Bu da İstolni Belgrad'a bağlı bizim kalemiz olup, hududun son noktası olduğu yukarıda geniş bir şekilde anlatılmıştı. Dizdarı, neferleri ve öte âyânlarının hepsi sadrâzam'a geldiler. Top şenlikleri yapılıp hil'atlar ve ihsanlar verildi. Bir alay gaziler ve mücahidler sevinç içinde kalelerine döndüler. Oradan kalkıp yine İslâm askeri ile doğuya doğru yola devam ederek yedi saatte Began kalesine geldik.

Began Kalesi:

İstolni Belgrad'dan akan Şerviz nehrinin geçit başında dört köşe küçük bir palanga olduğu yukarıda anlatılmıştır. Fakat şimdi sadrâzam gelip bu kale dibinde konaklayınca kanun üzere top şenlikleri yapıp, kale ağaları ve neferleri sadrâzamdan hil'at ve ihsanlar alıp gittiler. Daha önce Çobaniçse kalesi altında top ile yaralanan peksimet emini Osman Ağa bu menzilde vefat etti. Naşını sadrâzam İstolni Belgrad'a gönderip orada toprağa verdiler. Bu menzilde sadrâzamın kardeşi Ali Bey rahatsızlandığından iyileşmesi için Budin'e gönderildi. Orada vefat etti ve Paşa sarayı camii avlusunda Ahemd Bey'in türbesinde toprağa verildi. Bu kaleden İstolni Belgrad görünmeğe başladı. Divan erbabından başka kim varsa Belgrad'a gitti. Vezirin otağı etrafında herkes kanun üzere oturdu. Ben yine Hacı Paşa'nın sarayında Hünkâr hasekisi Bostancı Hasan Ağa ile oturduk. Ama Belgrad kazasında yedi sekiz bin çadır ile konaklamış yetmiş seksen bin asker var. Meğer bunlar Rabe nehri seferine yetişemiyenlerdenmiş. ..... Kanbur Mustafa Paşa, eski Defterdar Siyavuş Paşa hazinedarı Arnavud Hüseyin Paşa ..... Paşa ve yirmi adet mirlivalar, yetmiş adet alaybeyleri askerleriyle Belgrad vadisinde konaklamışlar. Ertesi günü 1074 (1663) ..... ayının ..... gününde sadrâzam büyük bir alay ile İstoni Belgrad'a girerken Belgrad kalesinde öyle top şenlikleri yapıldı ki, yer ve gök tir tir titredi. Kalenin burç ve bâruları bayraklarla süslendi. Bütün hisar erleri bir yaylım tüfenk atışları ile üç nöbet gülbank-ı Muhammedi çektiler. Sadrâzamdan bütün ağaları, âyânı ve ileri gelenleri ihsanlar alıp, herkes menzillerine döndüler. Bütün Osmanlı askeri Belgrad'a cennete girer gibi girdiler ve elleri bol nimet gördü. Burada daha önce gelen Kanbur Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa ve öteki mirmirânlar, beyler, alaybeyleri sadrâzam'a vardıklarında sadrâzam: «Bakın bre adamlar! Saadetlû padişah geçen seneden beri size kapıcıbaşı gön-

derip, serdar-ı muazzama memursunuz deyu haber gideli bir yıl oldu. Ya şimdi yetmiş seksen bin askerle niçin Rabe seferine gelmeyip, böyle ayak süründürüp gezersiniz. Biz Rabe'de böyle yenilmezdik. Tez cellat, kaldırın şu hainleri!» deyince bütün ocak halkı ve bölük ağaları, divan hocaları sadrâzamın ayağına kapanıp: «Sultanım! Bu sefer üzerinde bunları kırmandan ise şimdi Love veya Litre kalesini kurtarmak için saadetle gidersin. Bunları o kalede birer top yoluna koyun, orada cenk ede ede şehid olsunlar. Yahut kaleleri fethedip, suç defterlerine af kalemi çekilsin!» diye genç ihtiyar herkes yalvarınca, ricaları kabul olundu. Affedilen vezirler sadrâzamın ayağına kapanıp canları yerine geldi. Sadrâzam: «Tez buradan kalkıp Uyvar altına Hasan Paşa'ya hepiniz yardıma gidin» diye ferman etti. Derhal göç boruları çalmış üç vezir ve yedi beylerbeyi seksen yedi bin asker ile kalkıp acele Uyvar'a gitmek için yola çıktılar. Sonra sadrâzam Belgrad'da on gün konaklanmasını emretti. Bütün yaralılar ve hastalar mahalle mahalle imam ve hatiplere defter ile dağıtıldılar. Burada Nemçe çesarı tarafından sulh için elçiler geldi, reddettiler.

Durumu bilmeyen kimseler bu şehre gelince bütün hastalara fazlaca yemek verdiklerinden bu kadar zamandan beri açlık çeken adamlar yemekten ishal ve dizanteri hastalığına yakalandılar. Yüzlerce kişi öldü. Binlerce asker İstolni'ye geldiklerinde ölü gibi oldukları halde buranın güzel suyu ve havası neticesinde ölüye can gelir gibi dirildiler. Çünkü İstolni halkı son derece garip dostu adamlar olduklarından bütün askere yaşlısına, gencine, zenginine, fakirine, hasta ve yaralılarına malları ve canlarıyla hizmet edip, varlarını yoklarını sarfettiler. Allah hepsinden razı olsun.

Sadrâzam kalenin etrafını gezip gördükten sonra gölünü askere temizlettirdi. Kalenin bazı yerlerini tamir ettirdi. Her kalede yaptıkları gibi burada da on günde büyük bir tabya inşa ettirdi. Bütün cephâne ve mühimmatları yoklayıp her şeyi yerli yerine koydurdu. Bütün neferlere on kese zahire parası ihsan etti. Hakir burada Hacı Mustafa Efendi'miz sarayında konakladım. Mustafa Paşa bizim iki esiri konuşturarak biri Sen Marten kapudanının oğlu olduğunu, diğerinin ise kale yüzbaşısı olduğunu anladılar. Her birine beşer yüz kuruş verdiler. Ben razı olmayarak «Biz Uyvar altında kale muhasarasında iken Gürcü Mehmed Paşa kethüdasıyla Komran kalesi altında küffar ile cenk edip yenildiğimiz gün bir adamım esir oldu. Hâlâ o kölem Komran'da Zeçeşvar adlı kapudanın yanındadır. Nice kere adamımdan Estergonlular ile mektuplar geldi. «Benim adamıma karşılık yüzbaşıyı veririm. Adamımı Zeçeşvar'dan kurtarsın. Bu kapudanzâde için beş bin gümüş riyal isterim. Olursa hoş, olmaz ise bunları İstanbul'a götürüp küreğe korum» dedim. Kâfirler «Biz Komranlıya karışmayız. Eğer bizim kalede olsa idi şimdi köleni getirirdik. Ama Komran serhaddinde alâkamız yoktur» deyince, ister istemez serhad gazileri

araya girip, Allah'a hamdolsun yüzbaşı kâfiri bin adet taler kuruşa ve Sen Marten kapudanının oğlunu beş bin kuruşa kesiştiğimiz sırada karşıdan bir dostum «Razı olma» işareti yaptı. Ben de anladım ki, on bin kuruş eder idi. Fakat arada Hacı Paşa olduğundan utanıp beş bin kuruşa razı oldum. Keferelerin atlarını, silâhlarını, diğer mallarını alıp, onlar içinde bin sulye kuruş verdiler. Ayrıca yedi adamıma da beş yüz kuruş verdiler. Hepsi için yedi bin yedi yüz kuruşu alıp esirleri Hacı Mustafa Paşa'ya teslim ettim. O dahi kâfirleri tekrar zindana koyup hapsetti. Hâkir yanımdaki on kesem kuruşumu kardaşlığım Budin ağası Ömer Ağa'ya, bütün ocak ağaları yanında teslim ettim. Ömer Ağa Budin'e gitmek üzere yola çıktı.

Allah'a şükür ki, Yeni kalede Rabe nehri seferinden beri bu kadar zahmet çekmişken, kerim Allah lütfedip nice kere giden mallarıma karşılık «Men câe bilhaseneti felehu aşrü emsâliha» (En'am sûresi, âyet, 160, mânası: Kim Allah'a bir iyilikle, bir güzellikle gelirse, işte ona bunun on katı var.) âyet-i kerimesi gereğince, Cenâb-ı Hak giden mallarıma karşılık yirmi kat ihsanlar edip, bir gün ah ve vah dedirtmedi. Bütün adamlarımla ve nice atlarımda çeşit çeşit ihsanlar verdi ve İstolni Belgrad'da yüzümüzü güldürdü. Doğrusu bu İstolni Belgrad kalesi mübarek kaledir. Ne vakit buraya gelsem faydalanırım. Burada bir kurban, pirinç, bal ve yağ alıp, Budin kapısından dışarıda göl kenarında merhum Gazi Süleyman Paşa türbesi tekkesinde kurbanları kesip, yüzlerce fakir ve gaziler gelip yediler. Yemekten sonra tekke fakirleri gülbang-ı Muhammediler çektiler. Hakire hayır dualar ettiler. Sonra bu menzilde hünkâr hasekisi Hasan Ağa İstanbul'a doğru yola çıktı. Rabe suyu ve Love kalesi altından Hüseyin Paşa bozgunu pâdişaha bildirildi. Sonra göç davulları çalınarak yola çıkıldı.

İstolni Belgrad'dan Love Litre Kalelerinin kurtarılmasına gidiş:

Hünkâr hasekisi ağa uzun müddet kendisine yaptığımız arkadaşlık sebebiyle giderken hakire iki yüz altın ihsan etti. Ben bütün Belgrad halkı ve Hacı Mustafa Paşa efendimle vedalaştım. Sadrâzamın göç davulları çalındı. Kuzeye on saat yol aldıktan sonra Patka gölüne geldik.

Patka Gölü :

Latince ördek gölü demektir. Suyu tatlı küçük bir göldür. Hakikaten ördeği çoktur. Askerler bu göl etrafında konaklayıp zevk ve safa ederler. Bu göl kenarında otururken Estergon tarafından kırk elli pâre top sesleri duyuldu. Sadrâzam derhal göç boruları çaldırıp, Patka gölü kenarından kalkarak oniki saat kuzeye doğru dere, tepe orman ve susuz yerler geçtik. Bu sırada sıcaktan ve susuzluktan kırk elli kadar asker öldü. Bin türlü dert ve belâdan sonra Estergon kalesine gelindi.

Estergon Kalesi:

1073 (1662) tarihinde Uyvar gazâsına giderken bu Estergon kalesinin kaç kere İslâmın eline geçtiğini ve kaç kere küffâr tarafından istilâ olunduğunu geniş olarak anlatmıştık. Şimdi Patka gölü kenarında iken top sesleri işitilip oradan acele ile gelinmişti. Meğer daha evvel Uyvar imdadına gönderilen Kanbur Mustafa ve Hüseyin Paşaların gelişini sadrâzam zannederek top atışları ile karşılamışlar. Bu topların aslı bu imiş. Sonra sadrazam Estergon altında konaklama emri verdi. Burada bin adet zahire gemileri bulundu. Orduya altı aylık zahiresi verildi. İslâm ordusu içinde öyle bolluk oldu ki bütün insan ve hayvanlar taze can buldular. Sadrâzam o gün yeniden Tuna üzerine büyük köprü inşa etmek için ferman çıkardı. Bütün zahire gemileri üzerinden köprü yapılmağa başlandı. Daha önce geçen sene, Estergon bir top menzili uzaklıkta köprü yapılıp Uyvar gazâsına gidildi. Şimdi ise Estergon kalesi altından köprü kurulup karşı tarafta Ciğerdelen kalesine dayandı. Çok sağlam bir kale oldu. Evvelce biz İslâm askeri ile Rabe nehri cenginde iken Nemçe kâfiri Love ve Litre kalelerini İslâmın elinden almıştı. Ciğerdelen kalesini de yakıp yıkıp köprüsünü harap etmişti. Daha sonra İslâm askerinin Rabe'den döndüğünü işitip Komran'a kaçmışlar. Sadrazam harap olan Estergon ve Ciğerdelen kalelerinin acele tamirini emretti. Ben de o gün bazı arkadaşlarımla, biraz eşya alarak altı saat doğudaki Vişgrad kalesini görmeğe gittik.

Vişgrad Kalesi:

Lâtincede Vişegrad derler. Grad kale adıdır. Menucehir evlâdından Grand Ban tarafından yaptırılmıştır. Hatta Grand Ban, İskender tacını Acem diyarından getirip bu kale içinde gizler. O taç yüzünden bu kale imar edilerek büyük bir şehir haline gelir. Sonra kraldan krala geçerek 951 (1544) senesinde Sultan Süleyman zamanında Budin veziri Yahya Paşazâde Mehmed deniz gibi askeri yanına toplayıp, Budin'den balyemez toplar götürüp bu kaleyi döve döve yıkar. Aşağı kale aman ile teslim olur. Bütün kâfirler yukarı iç kaleye toplanarak cenge tutuşurlar. Sonunda serdar Mehmed Paşa yukarı kaleye top çekmeye başlayınca kâfirler bu durumu görüp korkarak onuncu günde kaleyi vire ile teslim ederler. Anahtarları serdara verip kaleden çıkarken İskender tacını hisarda unuttuklarını anlayarak tekrar kaleye girip tacı almak isterler. Yeniçeriler kâfirleri kaleye komayıp, tekrar cenge başlarlar. Yeniçeriler bütün kâfirleri kılıçtan geçirirler. Kapudanını serdar Mehmed Paşa yeniçerilerin elinden kurtarır. Kale kapudanı ile anahtarları Sultan Süleyman'a gönderir. Vişgrad kalesi bu şekilde fetholunur. Hâlâ Süleyman Han zamanındaki tahrire göre Budin eyâletinde Estergon sancağı toprağında voyvodalıktır. Ve Estergon nâibliğidir, Müftüsü, nakibi ve kethüda yeri yoktur. Ama Budin yeniçerisi, serdarı, kale dizdarı ve üç yüz adet hisar eri vardır.

Vişgrad kalesinin yeri ve şekilleri:

Tuna nehri kıyısında göğe baş kaldırmış kırmızı yalçın kaya üzerinde beş köşeli bir kaledir. Budin, Eğri, Kanije ve İstolni Belgrad sahraları ve serhadlerinde benzeri yoktur. Meğer Estergon kalesi ola. Böyle sarp bir kaledir. Güya Tuna Belgrad'ının iç kalesi gibi Tuna kenarında bir burunda kurulmuştur. Taştan inşa olunmuş sağlam ve güzel bir kaledir. İç kalesinin kuzey yönüne bakan bir küçük kapısı var ki, çok yüksektir. Aşağı varoş hisardır, bu kapıya hiçbir atıcı ok yetiştirememiştir. Bu derece yüksek bir kaledir. Gerçi bu kapı dar ama kat kat dolma demir kapıdır. Hisar içinde yetmiş kadar tahta örtülü evleri, Süleyman Han'ın bir küçük camii, kıtlık anbarları, yedi adet sağlam kuleleri vardır. Başkaca han, hamam, çarşı ve pazarları yoktur. Ama usta mimar Tuna kenarında bir kayayı oyarak aşağı Tuna nehrine inecek bir su yolu yapmıştır ki, ibretle seyretmeğe değer. Ama hâlâ suları yağmur suyunun toplandığı sarnıçlardan temin olunur. Fakat yine her gün saka beygirleri aşağı Tuna'dan zenginler için su taşırlar.

Bu kale Süleyman Han ile Mohaç'da cenk eden Lagoş kralın hazinesinin bulunduğu yer idi. Çünkü sarp kale olduğundan bütün hazine ve İskender tacını buradan kaldırıp Budin'e götürdüler. Orada üç sene durur. Oradan Nûşirevan'a geçer. Sonra Osmanoğulları elde ederler. Bilâhare Süleyman Han, Nemçe ile dost olup, İskender tacını Nemçe cesarına hediye ederek Began ve Zirinoğullarının elinden yüzlerce kale alır. Süleyman Han Zigetvar kalesini fethederken vefat etti. Böylece de taç Nemçe çesarının elinde kaldı. İnşallah tacın şekilleri yeri gelince yazılır.

Şişgrad varoşunun şekilleri:

Aşağı hisarı Tuna kenarında, dört tarafı sarp ve sağlam kaledir. Her tabyası birer İskender seddidir. ..... adet kapıları var. Üç adet Müslüman, iki adet kefere mahalleleri vardır. Dört yüzelli adet tahta örtülü evleri vardır. Kargir binalı evleri azdır. ..... adet mihraptır. ..... camii ..... mescidi, bir medresesi, üç adet çocuk mektebi vardır. İki adet tekkesi vardır. Bir adet misafirhanesi vardır. Bir hamamı vardır. Elli kadar dükkânı vardır. Bu varoşun etrafı bağ ve bahçeliktir. Halkı cesur ve bahadırdırlar. Hatta gazileri gemilere binip bu kalenin karşısındaki İpol ve Gara nehirleri yolu ile Love ve Novigrad kalesi altlarından esir alırlar.

Vişgrad şehri:

Bu kaleyi de gezip gördükten sonra atlara çul, adamlara Macar kabeleri alıp, oradan yine batıya altı saat bağlar ve bahçeler içinde yol alarak tekrar Estergon kalesine geldik. O gün Estergon köprüsü tamam oldu.

Vezirin fermanı ile bütün asker karşı tarafa geçip rahat uykuya daldığı sırada Tuna nehri üzerinden bir top ve tüfenk sesi işitildi. Bunun üzerine asker içinden bir «Allah! Allah» nidası duyuldu ve bir anda savaşa başladılar. Meğer kâfir 12 parça silâhlı fırkatelerle gece karanlığında nehirden gelip, Tuna kenarındaki İslâm askerinin çadırlarını toplayıp, nice at ve adam yaralayarak geri kaçarken su akıntısının tersine gitmek kolay olmadığından bütün kâfirler küreğe asıldıkları halde bir adım dahi gidemezler. Bu sırada sadrazam Estergon kapudanı fırkatelerine ve diğer gemilere asker doldurarak gemileri at ve adamlar vasıtasiyle karadan iplerle çektirerek kâfir gemileri üzerine gönderir. Estergon karası tarafından da Kanbur Mustafa Paşa ve Defterdar Hüseyin Paşa şâhi toplarla düşmanı döverler. İslâm askeri tarafından Seydi Ahmet Paşazâde Mehmed Paşa askerleriyle kâfirlere yetişip cenge başlar. Seydizâde Mehmed Paşa bu gazada kâfirin önünü keser. Kâfir Tuna'dan, Mehmed Paşa karadan cenge devam ederler. Mehmed Paşa bu sırada düşmanın iki fırkatesini alır. Kâfirler suya dökülünce Estergon kapudanı da fırkateleriyle hemen yetişip «Allah Allah» diyerek kâfire girişir. Öte taraftan Kanbur Mustafa Paşa ve Hüseyin Paşa, beri taraftan Seydizâde Mehmed Paşa ve Tuna içinde Estergon kapudanı kâfirleri Tuna nehri içinde ortaya alıp, o anda oniki parça düşman gemisini binaltı yüz kadar kâfir ile esir alıp aşağı inmiş haçlı bayraklarıyla gemileri Estergon altına getirip sadrazam huzuruna çıkardılar. Paşalara ve Tuna kapudanlarına hil'atlar giydirildi. Gemilerin Estergon altında limana çekilmesi bütün kâfirlerin de zindana atılması ferman olundu.

Sadrazam, Ciğerdelen kalesinin tamiri işi ile Kayserili Dilâver Paşazâdeyi görevlendirdi. Sonra Ciğerdelen kalesinden kalkıp, geçen sene kırdığımız düşmanın çürümüş, kurumuş leşleri arasından geçtik. Allah'ın büyüklüğü imansız kâfirlerin bütün leşleri kurumuş. Derileri kemiklerine yapışmış, çakıltaşı gibi olmuşlar. Merhum Kadızâde İbrahim Paşa ile «Huu!» edip kâfiri kırdığımız harp meydanına vardım. Orada dahi kâfir leşleri tepeler halinde yığılmış. Ama bir yıldan beri bunları ne kurt, ne kuş, ne yılan, ne karınca yemiş, hepsi de kuruyup kalmışlar. Telef olan atlarımızı bir yere yığmıştık, onlar dahi taptaze dururlardı. Orada şehid ruhları için birer Yâsini Şerif okudum. Altı saat yol aldıktan sonra Babye gölüne geldik.

Babye Gölü:

Geçen sene buradan geçmiş ve bir küçük göl olduğunu yukarıda anlatmıştık. Buradan beş saatte Uyvar kalesine giderken Abaza Hasan Paşa ve Uyvar paşası Kurd Paşa sadrazamı karşılamaya çıktılar. Tarifi imkânsız top şenlikleri yapıldı. Uyvar halkı İslâm askerini görünce taze can

buldular. Dört bin araba yükü zahireyi Uyvar eminine teslim edip mahzene koydular. Arabaları Estergon'a tekrar zahire getirmeye gönderdiler. Ertesi günü bir o kadar daha zahire getirdiler. Meğer kıtlıktan Uyvar halkının halleri perişan imiş. Estergon'dan gelen zahirelerle Uyvar'da bolluk oldu. Hayvanlarla odun taşıtıldı. Uyvar'ın içi ve dışında odun dağlar gibi yığıldı.

Love ve Litre kalelerine yapılacak sefer için yapılan müzakere:

Bu iki kalenin geri alınması konusunda herkes birleşti. Bütün sefer hazırlıkları tamamlandı. Cephâneler ve kırk pâre balyemez toplar hazır edildi. Sabahleyin sadrazam Letre kalesine, Hüseyin paşaların ikisi ve Kaptan Paşa da Love kalesi üzerine gitmek üzere iken 1074 (1663) Safer ayının 29. günü Nemse çesarının üçüncü defa elçisi geldi. Can u gönülden barış istediler. Çesardan mektuplar sundular. Mektupta «El aman ey Osmanoğulları! İlim, memleketim harab oldu. Alman diyarına varıncaya kadar mamur yerim kalmadı. İstediğiniz şartlarla barışı kabul ediyorum,» diye kulluğunu göstermiş ve «Üç senelik haracımı ve hediyelerimi padişahıma vereyim,» diye taahhütlerde bulunup vakar sahibi, güzel konuşan tedbirli bir kâfiri elçi olarak göndermiş. Baş papazları mühürlü, İsa yeminli kâğıtlar göndermiş. Bu durum karşısında İslâm askerinin ileri gelenleri tekrar bir araya gelip müzakere ve müşavere ettiler. Ve Letre ve Love kalelerinin geri verilmesini istediler. Buna karşılık uzak görüşlü kâfir «Vallahi O iki kale bizim din büyüğümüz baş papazın haslarıdır. Onların yerine size Heluk, Bubak ve Sıçan kalelerini verelim. Bunları mansur edin, içine istediğiniz kadar asker koyun» dediler. Uzun münakaşalardan sonra zarurî olarak Love Letre kalelerine karşılık Sıçan, Kermat, Direkli, Helak ve Bubak kaleleri bize bırakıldı. Daha önce Tatar Hanzâde, Kaptan Paşa ve Eğri veziri Filibeli Pirinççi Mehmed Paşa bu kaleleri fethedip boş ve bakımsız bırakmıştı. Sadrazam herkesin rızası ile Uyvar kalesinin fethi senesinde yağma edilen ve yakılan 34 parça ve Kanije'yi, Yeni kale altında yakılıp yağma edilen 32 parça yıkılan kalelerinin tamir edilmemeleri şartıyla Love ve Litre kalelerine karşılık yukarıda sayılan kaleleri kabul etti. Kâfir elçisi de «Öyle olsun,» diye barışı kabul etti. Buna karşılık elçi de birkaç şey rica etti. Birincisi «Aksu kenarında, Pojan toprağımızdan geçip Uyvar adında bir geçit kale yapalım, izin verin,» deyince sadrazam Uyvarlıdan ve Estergonludan sorup hakikaten bu yerin Pajon toprağı olduğunu tahkik ettikten sonra elçinin isteğini kabul etti.

Yine elçi rica etti ki «Erdel vilâyetinde Varat kalenize yakın Sipel Hit adlı bir kale vardır. Her vakit bizim askerlerimiz burada toplanarak sizin Varat ve Yenova taraflarını vururlar. Bir gün barışa aykırı davra-

nırlar. Barış bozulur. Biz hemen o Sepel Hit kalesini yıkalım,» deyince, bütün serhadliler «Çok isabet olur yıkılsın» dediler. Bu hakir kulun tahammülü kalmayıp hemen ileri atılıp «Barışa aykırı iş olur korkarız diye sureti hakdan görünüp öyle güzel ve sağlam bir kaleyi yıkmak isterler. Çünkü bizim Varat kale yakınındadır. Belki onu da fethederiz ve Orta Macarı ve Erdel vilâyetlerini de almamızdan korkmaktadırlar.» deyince hemen sadrazam «Aferin Evliyâm, berhudar ol,» dedikten sonra elçiye «O kale Erdel'indir. Sizin olsa yıkın derdim ama, dursun» dedi. Ve sadrâzam Segel Hit kalesinin yıkılmasına izin vermedi. Hemen yine elçi: «Bizim ve sizin taraftan elçiler hürmet ve itibar görerek gelip gitsinler. İki taraftan da elli kişiden fazla çeteye çıkılmasın. İki tarafta birbirinin kalelerine top atmasın. Her sene muhabbet mektuplarını ve hediyelerimizi padişaha gönderelim,» dedi. Elçinin bu dedikleri kabul edildi.

Elçi: «Bu barış kırk yıllık olsun.» deyince sadrazam bu sulha razı olmayıp, «Sizinle kırk yıllık sulh antlaşması yaparsak, ya Âl-i Osman kiminle cenk etsin?» dedi. Ve elçiyi kırk yıl sulh sözü için kovdu. Sonunda sadrâzam güçlükle yirmi iki yıla razı oldu. Barış 22 madde üzerine yapıldı. İlk baharda kâfirin büyükelçisi padişaha çıkıp mezkûr beş kalenin anahtarlarını verdi. Elçi sadrâzamın yanında rehin olarak kaldı. Sadrâzam tarafından Canpoladlı Bekri Hasan Ağa, Çesara elçi olarak gitmeğe hazırlandı. Uyvar'ın bazı mühimmatı görülünce sadrâzamın arzı yirmi günde padişaha gidip geldi. Padişahtan gelen hatt-ı şerifte şöyle deniyordu:

«Büyük atalarımdan Süleyman Han barışından fazla haraç verirse, Uyvar, Kanije, Çavka kalelerinden içeri tâ Rabe nehrine varıncaya kadar onikişer saat mesafelik bir sınır verirse sulh yaparım. Yok derse, ilkbaharda deniz gibi askerle kalkıp, Alman dağlarında av kuş avlayıp, ilini vilâyetini harab edip Yanık kalesini kuşatarak tâ Peç ve Prag'a varıncaya kadar üstüne asker çekerim. Vaktine hazır olsun!»

Bu emir, elçi huzurunda okununca uzağı gören elçi, «Başüstüne, Rum padişahı ne isterse peki. İsteğinden daha fazla haraç, daha fazla sınır verelim. Hemen dostluk kuralım.» deyip gelen mektubu Capoladlı Hasan Ağa'ya verip o da Pojon kalesi üzerinden Çararın Beç kalesine varıp mektubu krala verdi. O da «işittim ve kabul ettim» dedi, sadrâzama üç günde mektupları gelip sadrâzam memnun oldu.

UYVAR KALESİ ALTINDA REHİN OLAN ELÇİ İLE BELGRAD'A DÖNÜŞTEKİ KONAKLAR

Önce Uyvar kalesi altından bütün İslâm askeriyle birlikte hareket edilerek kıble yönünde altı saat yol alınarak Babye gölü menziline gelindi.

Burada sadrâzam nezaket göstererek kâfir elçisini geçen sene katlettiğimiz kâfir leşleri arasından geçirdi. Elçi bu kadar bin kâfir cesedinin çakıltaşı gibi yattığını görüp hac çıkarıp kanlıyaşlar dökerek yürüdü. Oradan geçip Estergon kalesine geldik. Köprü üzerinde sadrazam geçtikten sonra elçi geçerken Estergon kalesinden o kadar büyük top şenlikleri yapıldı ki, elçinin parmağı ağzında kaldı. «Âl-i Osman iki kaleye sahiptir. Biri Budin biri de bu Estergon» diye bir âh çekti. Oradan altı saatte Kızılhisar kalesine, oradan da Budin kalesine geldik. 933 senesinde feth edilip yine Yanoş krala ihsan olunduğu yukarıda yazılıdır. Bu menzilde Can Arslan Paşa, Love kalesini kâfire veren Çatra Patra Ali Paşa, Love yeniçeri ağası, Halil Ağa ve Erdel krallığını isteyen Gabor kefere, hep Budin altında katlolunup, Erdel kralı Agop: Mihal, vezirin fermanı ile Erdel diyarına gittiler. Burada da Budin, Peşte, Gürs İlyas ve Barudhâne kaleleri elçiye rağmen üç nöbet top atışları ve deniz gibi askerle merasim yapmışlardır. Oradan kalkıp iki saatte Hamza Bey kalesi menziline geçip, oradan da iki saatte Pentili kalesine geldik. Burada sadrâzamın bir sekbanı, yine bir sekbanın bir adamını kandırıp kaçtığı için tutulup yolsuz olduğu için adam kaçıranı bir ağaca sarıp kurşuna dizdiler. Ahlâksız adamı da parça parça ettiler. Burada Koca Gürcü Mehmed Paşa'ya Budin eyâleti ihsan olundu. Paşa Budin'e gitti. Oradan üç saatte Cankurtaran menzilini geçip beş saatte Kotaran kalesine oradan beş saatte Bahsa kalesine, oradan dört saatte Yeni Palanza kalesine, oradan bir saatte Seksan kalesine, oradan dört saatte Batoşek kalesine, oradan beş saatte Secuy kalesine, oradan dokuz saatte Geçup kalesine, oradan sekiz saatte İllihaç kalesine, oradan sekiz saatte Pernovaz kalesine, oradan beş saatte Darda kalesinden geçip bir saat yol alarak Ösek kalesine geldik. Burada Kasım ulufesi elçisinin gözü önünde verildi. Kâfir şaşırdı kaldı. Yine o an elçiye ve Tatar Hanzâdeye büyük ziyâfetler verildi. Ahmed Giray Sultan'a, Sombor eyâletinde kışlağa gitme emri verildi. Bütün vezir, vükelâ ve beylerbeylerine, ocak halkına kışlalar verildi. Onlar yerlerine gittikten sonra sadrâzam, divan erbabı, yeniceri, topçu ve cebeci ocakları ve kendisi sekiz bin askeriyle kaldı. Sonra Ösek'den kalkıp beş saatte Val kalesi altında duruldu. Sil nehri kenarında dört köşe bir palangadır. İçinde çevresi dört mil olan bir kilise var. Bir küçük gölü ve içinde çeşit çeşit balıklar var. Bu gölün genişliği üç mil olup, suyunu Tuna nehrinden aldığı yukarıda yazılmıştır. Oradan beş saatte Vokvar kalesine geldik. Hindli Baba tekkesinde fukaraya bir kurban kestik. Oradan beş saatte Lotin, üç saatte Tvarnik, beş saatte Metroviç'e, beş saatte Voyka köyüne, oradan beş saatte cihad yeri Belgrad kalesine geldik. Büyük bir alay ile Belgrad'a girerken Tuna kenarındaki kulelerden sekdirme toplar ve Yukarı Kaleden balyemez toplar atılıp büyük şenlikler yapıldı. Herkes konaklarına çekilip tam dört ay zevk ve sefalar ettik. Sonra 1074 senesi

Ramazanının bayram günü, İstanbul'dan Rumeli eyâleti payesiyle Kara Mehmed Paşa, Nemçe çesarına elçi olarak gitmek için geldi, Sadrâzam ona. «Bak paşa! Sen bu kıyafetle Alman kralına elçi mi gideceksin?. Tez kapunu, adamlarını mükemmel düz!» deyip Yeni Kale altında şehit olan Kıbleli Ali Paşa'nın, Rabe nehrinde şehid olan İsmail Paşa, yeniçeri ağası Salih Ağa'nın, Budin'de vefat eden Serdar Ali Paşa'nın ve Budin'de katlolunan Can Arslan Paşa, Çatra Patra İsmail Paşa'nın ve diğer bey ve beylerbeylerinden kalan âletleri, silâhları, cephâneleri, altın ve gümüş eşyalarından satıp alıp padişahın şerefini yerine getirip, Nemse kralı vilâyetine ihtişamla gidip, dört beş yüz kese harcamaktan çekinmeyesin. Yine Cenâb-ı Hak sana kat kat fazlasını verir. Esnaftan, askerden bilgili ağaları beraberinde götür. Sen bostancı ocağından yetiştin. Nemse serhaddi ahvalini bilmezsin. Hâlâ yanımızda Melek Ahmed Paşalı Evliyâ derler bir âlem-seyyahı, nedim-i âdem bir kimse vardır. O serhadlerin ahvâlini o bilir, onu götür. Dikkatli olup, hemen hazırlığını gör» diye elçi Paşa'ya pek çok nasihatlarda bulundu. Ertesi gün elçi Paşa, Hacı İshak Ağa, sadrâzam kethüdası İmrahim Ağa ile konuşup, sadrâzamın fermanı üzere şehid olan vezirlerin bütün eşyalarını üçyüz yetmiş keseye aldı. O gün sadrâzam hakiri huzuruna çağırıp: «Evliyâm bugünkü gün sen bize lâzım oldun. Elçi Paşa ile Nemse kralına gideceksin. Tez hazır ol,» deyip bir kese kuruş harcırah, bir samur kürk, bir köle, Eğri yeniçeri ağasının ve Eğri paşası Mehmed Paşa'nın yerlerinde bırakıldıklarına dair emirlerini verip «Eğri'den Budin'e elçi paşaya yetişip Nemse'ye beraber git!» dedi. Elini öpüp dışarı çıktım. İbrahim Kethüda Efendi'mizin dahi mübarek elini öptüm. Efendimiz İbrahim Kethüda «Evliyâm işte Beç vilâyetini görmemiştin. Seyahatini tamamlarsın ama şu bizim Halhâli Derviş Ahmedi de beraber götür,» deyince «Sultanım, gideceğimiz yer kâfir ülkesidir. Derviş Ahmed ise bir Horasanlı candır. Olmaya ki kâfir ülkesinde kendinden geçip elçi paşamızın şahsına leke getire.» dedim. «Âferin Evliyâm, iyi dedin. Hemen gidi eşşek öyle bir kötü harekette bulunursa kes yakasını, al başından sikkesini bir iyi cezalandır. Zapteyle, hemen Derviş Ahmed'i ve Baba Turâbî'yi beraber götür,» deyince «N'olâ?» dedim. Sonra «Devlet sahibi. Eğri ağalığı, paşalığı ve bu kadar ihsanlar etti,» deyince İbrahim Kethüdâ Efendi'miz de birer kat elbise, samur kafası kürkle, bir at, sanatlı bir çadır, yüz altın ile Eğri ağalarına ve paşasına «Evliyâmın hatırını hoş tutun, diye tenbih ve tekidli mektupları yazdı. İbrahim Kethüda Efendi'mizin kâtibi Selim Efendi ve Hayli Çelebi ve kapucular kethüdası Köse İbrahim Ağa, ordu Mollası Ünsî Efendi, sadrazam biraderi Mustafa Efendi, Çavuşbaşı Mahmud Ağa ve Defterdar Ahmed Paşa efendilerimiz «Evliyâm Beç'e gider,» diye her biri birer hediyeler verdiler. Mükemmel ve mükellef bir adam oldum. Allah'a şükür hamdolsun!

Yine o gün elçi paşa hakiri çağırıp tenbih etti «Evliyâ Çelebi, be-

nimle beraber Nemçe çesarına gitmeğe hazır, ol!» dedi ve bir kese verdi. Adamlarımın yedisine de ellişer aded riyal kuruş verdi. Hakir: «Sultanım! Sadrâzamın fermanı ile Eğri'ye gidip, size Eğri serhaddinden iş görmüş adamlar getirip Budin'de buluşuruz,» diyerek el öpüp, bütün tanıdıklarımla vedalaşıp, Bismillah ile...

BELGRAD'DAN EĞRİ VİLÂYETİNE, ORADAN ENGERUS VİLÂYETİNDE NEMSE KRALINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

1065 (-654) bayramının dördüncü günü dört adamımla yola çıktım. Öteki arkadaş ve adamlarımı eşyalarımla birlikte elçi paşanın yanında bıraktım. Altı adet menzil beygirleriyle Belgrad'dan Sava nehrini geçip, Allah'a tevekkül ile Voyka köyüne geldik. Oradan Metroviçe kasabası yolunu solda bırakarak yedi saat Sirem sahrası içinde gidip İrek kasabasına geldik. Sirem sancağı toprağında voyvodalık ve yüzelli akçalık kazadır. Bu güzel kazanın yıldız tarafı bayırlıktır. Kıble tarafındaki sahrada hesapsız bağ ve bahçelikler vardır. Tamamı altı mahalledir, ikibin kadar tahta örtülü geniş evleri vardır. Bir medresesi, iki derviş tekkesi, üç adet çocuk mektebi, bir hamamı ve bir marangozlar hanı vardır. Bu han ve hamam vâiz Abdi Efendi'nin hayratlarıdır. Yetmiş kadar dükkânları var. Halkı gayet garip dostudurlar. Hepsi ticaretle geçinirler. Sofraları açık ve fakir sever kimselerdir. Oradan kalkıp dağlar eteğinde mamur köyler geçip altı saat sahralar içinde yol alarak, Garkoviçse kasabasına geldik. Sirem sancağı toprağında voyvodalıktır. Yıldız tarafı bayırlı, çayırlı, bağlı ve bahçeli yerlerdir. Kıble tarafı sahralardır. Yedi Müslüman mahallesi, üç adet de kâfir mahallesi vardır. İki bin kadar tahta örtülü geniş evleri vardır. İki medresesi, üç çocuk mektebi, bir derviş hanı vardır.

Halkı ticaretle geçinirler, dürüst kimselerdir. Recep Efendi çok dindar, hânedan adamdır. Oradan ..... saat Furuşka dağları eteğinden gidip, Furuşka kasabasına geldik. Sirem sancağı toprağında voyvodalıktır. Serdarı, kethüda yeri ve âyânı vardır. İmaretleri Furuşka yaylası dibinde olup, lodos tarafı Metroviçse kasabası sahrasıdır. Dört tarafı bağlıktır. Hatta bağları bir burun gibi ileri çıkmış olup, Furuşka bağlarının dağları görünüş, yirmidörtbin adet öşür verir bağları, dağları kaplamış durumdadır. Şehrin bütün imaretleri Müslüman mahallesindedir. Dört mahalle Hristiyan vardır. ..... adet tahta örtülü geniş evleri vardır. Hepsinin de ikişer kanatlı porta kapıları vardır. ..... adet mihrabdır. ..... adet camii, ... adet mahalle mescidleri vardır. İki medresesi, iki adet çocuk mektebi vardır. İki adet dervişler tekkesi, han, hamam ve çarşısı vardır.

Halkı bağcıdır. Bir çoğu da vezir ve garipsever kimselerdir. Su ve havası gayet güzel olduğundan mahbubeleri meşhurdur. Bu Sirem sancağında ki Nemse Metroçivse ve Furuşka kasabaları gayet bolluk ve mamur yerlerdir. Furuşka üzümü, bol güneş olduğundan sulu ve lezzetlidir. Beyaz balı ve vişnesi meşhurdur. Oradan kuzeye gidip Furuşka yaylasını aşarak yedi saatte Islankamin kalesine geldik. Belgrad kralı tarafından inşa olunmuştur. Latincede ..... taş kalesi demektir. 927 (1520) tarihinde Süleyman Han Belgrad'ı fethettiği zaman Bosna Beyi Yahya Paşazâde Küçük Bâli Bey yedi sancak askeriyle bu kaleyi kuşatıp, bir gece kâfirlerin kaçmaları neticesinde kaleyi ele geçirerek içine yeteri kadar muhafız koyduktan sonra anahtarlarını Süleyman Han'a göndermiştir. Hâlâ Sirem sancağı toprağında Budin askerinin iltizamında eminliktir. Kaza ve niyâbetle idare olunur. Tuna nehri, kenarında dört köşeden uzunca sağlam bir kaledir ..... kapısı var. ..... mahalledir. ..... adet tahta örtülü mamur evleri vardır. ..... adet camii vardır. ..... zaviyeleri vardır. Medreseleri, çocuk mektebi, dervişler tekkesi, hamamları ve tüccar hanları vardır. Amma kervansarayı yoktur. Bu kalenin karşısında Tise nehrinin Tuna'ya karıştığı yerde Titel kalesi görünür.

Karlofça Kalesi :

Lâtincede ..... demektir. Engerus krallarından biri tarafından yaptırılmıştır. 927 de Süleyman Han asrında Yahya Paşazâde Küçük Bâli Bey fethetmiştir. Gayet sağlam kale iken fetihten sonra yer yer yıkılmıştır. Bu da Tuna kenarında Sirem sancağı toprağında Budin'e bağlı emirliktir. Haracı, pazar bacı hep Budin kulu tarafından zaptolunur. Varadin kazası naibliğidir. Kethüda yeri, Budin yeniçerisi, serdarı, dizdarı, elli kadar hisar eri vardır. Başka idarecileri yoktur. ..... Müslüman mahallesi, üç kefere mahallesi, ... tahta örtülü mamur ve süslü konaklar vardır. En güzel olanları Tuna'ya bakanlardır. ..... câmii vardır. ..... mahalle mescidleri vardır. Cemâatleri çoktur. Çünkü halkı ibâdete düşkün kimselerdir. Medresesi, çocuk mektebi, tekke, han, hamam ve esnaf dükkânları vardır.

Bu şehrin bağ ve bahçesi gayet çoktur. Ekmeği ve eriği meşhurdur. Halkı Boşnak'tır. Hacıları ve tüccarları çoktur. Bu kaleden Tuna'nın karşı tarafındaki Segedin sancağı toprağında Koyle kalesi görünür. Buradan kalkıp dağlar, bağlar, mamur köyler, kazalar ve âb-ı hayat sular geçerek batı yönüne Tuna kıyısını takip ederek üç saat gidip Petervaradin kalesine geldik. 932 (1525) Recep ayında Süleyman Han Mohaç Seferine gider iken Varadin kalesini fethetmeden ileri gitmek doğru değildir, diye sadrâzam Makbul İbrahim Paşa'yı serdar tayin edip, Anadolu veziri Behram Paşa, ikinci vezir Mustafa Paşa, üçüncü vezir Ayas Pasa ve kırkse-

kiz oda yeniçeri, on oda topçu, on oda cebeci, dört aşağı bölük sipahileriyle hızla yol alınarak 932 senesi Şevvalinde kale kuşatıldı. Çarpışmalar yedi gün yedi gece bütün şiddetiyle devam eder. Kale kapudanı olan Tumoripal adlı dinsiz, yüzbin askeri Tuna'nın karşısından beri tarafa geçirip, yedi günde yetmiş kere kaleden çıkıp metrisleri basar. Nice gazileri esir ve şehid eder. Velhâsıl üç ayda yeniçeri ocağından yedi kethüda bey, üç yeniçeri ağası, üç vezir ve binlerce asker şehid olduğu halde kalenin fetholunamadığını Sultan Süleyman işitir. Alelacele gerek Oyluk kalesi altında konaklar. Sonra bu Varadin kalesi altına gelir ve çadırlarını kurar. Ve «Daha bu ateşe yanası Varadin fetholunmadı mı?» der demez. Allah'ın emriyle iç kaledeki barut mahzeni ateş alır ve binlerce kâfir havaya uçar. Kale duvarları da yer yer delinir. Amma kâfirin çokluğundan ve kalenin sağlamlığından İslâm askeri yanaşamaz. Süleyman Han derhal on iki bin serdengeçti yazıp sekizyüz pâre Tuna gemilerine ve fırkatelerine Süleyman Reisi kumandan tayin ederek önce kâfirin karşı taraftan kaleye yardım getiren üçyüz parça gemisini zapteder. Kumandanları olan Patori adlı kapudanı ve on bin kâfir esir olunca hemen kale içindeki kâfirler Süleyman Han'ın gelişinin yedinci gününde «El aman ey Süleyman Han» deyip, kaleyi vire ile teslim ederek karşı Segedin taraflarına silâhsız olarak geçip giderler. Süleyman Han şehid olan bütün vezir, ağa, bey ve yeniçerileri defnedip, kalenin bütün ihtiyaçlarını temin ederek kaleyi Sirem paşasının hası yapar. Yüzelli akçelik kazadır. Aşağı ve yukarı dizdarı, ikibin hisar eri, yeniçeri serdarı, kethüda yeri, emini, muhtesibi, bacdarı, şehir kethüdası tayin olunur. Cephânesini de yerleştirdikten sonra Süleyman Han Sadrâzam İbrahim Paşa'yı Eylak kalesi fethine gönderir. Kendisi de deniz gibi askerle Mohaç kazasına giderler.

Varadin kalesi, Tuna nehri kenarında iç kalesi göklere yükselmiş, yüksek bir tepe üzerinde altı köşeli sağlam ve eski bir kaledir. Macar tarihçileri, İskender-i Rumî zamanında yapılmıştır diye yazmışlardır. Yedi adet büyük kulesi, bir kapısı, kale içinde ikiyüz adet tahta örtülü bahçesi açık evleri vardır. Süleyman Han câmii, cephânesi, kıtlık anbarları vardır. Kıble tarafı baştanbaşa dağlıktır. Kalenin bağlar tarafı tehlikeli olduğundan o tarafı sağlam inşa edilmiş ve otuz ayak eninde duvar yapılmıştır. Derin hendekleri vardır. Bu taraftan kaleye lâğım kazmak ve metris yapmak mümkün değildir.

Varadin Kalesinin Aşağı Varoşu:

Tuna nehri kenarında ..... Müslüman mahallesi, beş adet Hristiyan mahallesi, tahta örtülü ..... evleri ..... câmii, ... mescid, üç adet müfessirler medresesi vardır. Bu şehirde bilginlere çok itibar ederler. Çünkü bilgin yoktur. Çoğu tüccar ve gemicidirler. Dört adet çocuk mektebi, abdal

tekkeleri, hamamları, tüccar hanları vardır. Hepsinden güzeli iskele başındaki handır. Çarşısı sultanî olup, pazarı yoktur. Böyle olmasına karşılık bütün diyarların kıymetli mallarını burada ucuz olarak bulmak mümkündür. Güzelleri meşhurdur. Buradan Tuna kenarından yukarıya bayırlı, bağlı, bahçeli, köyler geçip batıya altı saat gidip Kiviz kalesine geldik. Macarcada ..... su demektir. 967 (1559) senesinde Süleyman Han asrında Rüstem Paşa eliyle fethedilip yıkılmıştır. Sonra bu kalenin lüzumlu olduğu anlaşılmış ve tahtadan küçük ve faydalı bir kale haline sokulmuştur. Tuna kenarında dört köşe, bir kapılı ve yetmiş kadar tahta örtülü evleri, bir câmii, dizdarı, elli kadar hisar eri ve yeteri kadar cephânesi var. Bu kale de Sirem sancağı toprağında Oyluk kazası naibliğidir. Padişah defterhânesinde Gerevik diye yazılıdır. Eskiden bakımlı imiş. Hâlâ yine câmii, mescitleri, medresesi, mektepleri, tekkeleri, hamamı, hanları, iskele başında mahzenleri ve yeteri kadar dükkânları var. Buranın da bağ ve bahçeleri sayısızdır. Havası ve suyu gayet güzeldir. Kalenin güneyi havadar, mesirelik dağlı ve bağlıktır. Tuna'nın karşı tarafında Segedin sancağı toprağında nehir kenarında Tavek palangası vardır. Segredin kalesi onun için geçit başında kurulmuş ve iskelesi Budin askerine verilmiştir. Buradan kalkıp iki saatte Baboştra palangasına geldik. Lâtincede ..... karı kalesi demektir. Halk dilinde ..... kalesi derler. Bu dahi 927 tarihinde Süleyman Han zamanında Sarı Rüstem Paşa tarafından fethedilmiştir. Voyvodalıktır. Bir hâkimi Budin eminidir. Ama Kanije askeri aklâmıdır. Ve Oyluk kazası niyabetidir. Dizdarı, kırk kadar hisar eri var. Palangası Tuna kıyısında ve o kadar mamur değildir. Bir câmii, yüz kadar kiremitli ve tahta örtülü evleri vardır.

Buradan üç saatte dağlar, bağlar ve taşlar içinde giderken birçok kaleler göründü. Meselâ Kopnik, Verbi, Yemzoce, Gorgofça, Baye, Lokay ve daha nice kaleler Tuna'nın sağ ve solunda görünüyordu. Amma gözümle görmedikçe yazmak adetim olmadığından yazmaktan âcizim. Bunları uzaktan seyrederek geçtik. Baboştra'dan kalkıp üç saat yol gidip Oyluk kalesine geldik. Lâtincede ..... demektir. Amma Hersek vilâyetinde bu kale ismine münasip bir kasaba var ki, Oluk derler. Engerus krallarının yapısıdır. 932 (1525) tarihinde Süleyman Han Tuna'dan bin pâre gemi ve karadan yüzbin askerle giderken Maktul İbrahim Paşa'yı serdar-ı muazzam tayin edip, otuz bir günlük çetin çarpışmalardan sonra kalenin fethi imkânı ortadan kalkınca bizzat Süleyman Han gelerek kaleyi cebren zaptetmiştir. Bu fetih sırasında düşmana vurulan kılıcın destanı oralarda hâlâ anlatılır.

Süleyman kanunu üzere bu kale hâlâ Budin eyâletinde Sirem sancağı toprağında Budin askeri tarafından zaptolunur. On yük akçe ile ilti-

zam olunur. İskelesinde Budin ağalarından bir muhteşem ağa, yetmişsekiz adamı ile hükümet eder Şeyhülislâmı, nakibi, âyânı ve eşrafı vardır. Kanun üzere yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazadır. Budin yeniçerisi serdarı, Kethüda yeri, kale dizdarı, yüzelli hisar eri, muhtesibi, bacdarı, şehir kethüdası, mimar ağası ve yedi adet kale ağaları var.

Oyluk Kalesinin Şekilleri:

Tuna kıyısında, yüksek bir tepe üzerinde dört köşe sağlam bir kaledir. Etrafında dört adet büyük tabyaları var. Çevresi dokuzyüz adımdır. İki kapısı vardır. Biri büyük kapı ki, kuzeye açılır ve aşağı Varoş kalesine iner. Diğeri küçük kapıdır. Bu kalede iki câmi vardır. Biri Süleyman Han'ındır, diğeri Sababaşı Mehmed Ağa'nındır. Bu câmi yakınında bir de güzel hamamı var. Ama kimin yaptırdığını bilmiyorum. Ama suyu ve havası hoş bir hamamdır. İki kurnalı ve dört sofalıdır. Kale dışında çarşı câmii önünde mesiresi ve kahvehânesi var. Bütün dost ve ahbablar burada oturup konuşurlar. Kahvehânenin bir tarafında tüccar hanı vardır. Bu han sanki şehrin pazar yeridir. Bu hanın bir köşesinde de bir kahvehâne mevcuttur. İki yüz adet sanatkâr dükkânları vardır. Buralarda herşey bulunur. Çarşı içinde Mehmed Bey câmii var. Üç vakit namaz kılınır ve cemaatı çoktur. Yine bu sokak içinde adı geçen çarşının tâ ucunda Arslan Bey câmii önünde tatlı suyu olan bir çeşme vardır. Bu câmiin bir tarafı şehrin mezarlığıdır. Bu mezarlıktan dik aşağı inen yol Tuna iskelesine gider. Çarşısının sağ tarafında olan yol ile dik aşağı gidip Hacı İslâm mescidi, oradan sol yola gidip dik aşağı yolun sonunda Küçük Mehmed Bey câmii, ondan öte Mustafa Bey mescidi, oradan da yuakrıda Karabelâ mescidi vardır. Burası şehrin dışına giden büyük yoldur ki, Metroviçse, Nemse ve Tvarnik kasabalarına gider.

Aşağı Varoşda oniki Müslüman, beş de kefere mahallesi vardır. 1160 adet altlı üstlü kargir tahta örtülü geniş evleri vardır. İki medrese, altı çocuk mektebi, tekkesi, bir hanı, yüzelli mahzeni, hamamı, altmış kadar dükkânı vardır. Sokakları temizdir.

Hava ve suyu güzel olduğundan mahbub ve mahbubesi çoktur. Halkı boşnaktır. Garip dostu, halim selim kimselerdir. Belgrad'dan başlamak üzere Tuna kenarından Budin'e kadar böyle mamur şehir yoktur. Ama iç kısımlarda mamur şehirler çoktur. Bu Oyluk kalesi de bölgenin sağlam kalelerindendir. Allah korusun. Fakat kale sınır kalesi olmadığından neferleri az, kale de tamire muhtaçdır. Oradan «Mecnun Baba ziyareti»... Buradan kalkıp bütün ahbablarla vedalaşarak batıya beş saat gidip Vokin kalesine geldik. Engerüs krallarından Büyük Loslo kızı için yaptırmıştır. Sanatlı ve şirin bir kaledir. 937 senesinde Süleyman Han'a bu kaleyi Nemse kralları vire ile verdi. Ertesi sene yine düşman aldı. Süleyman Han,

Budin fethine giderken bu kaleyi döve döve tekrar aldı. Top güllelerinin yıktığı yerler hâlâ durmaktadır. O asırda Lapoş kralın kızı May Frav adlı kızın tahtı imiş. Hâlâ iç kalede kat kat saraylar, sofalar ve büyük köşkler vardır. Kalesi Tuna kenarında yüksek bir yerde dört köşe taş bir yapıdır. Akkerman kalesi gibi derin hendeği vardır. Bütün duvarlarının yüzünde yontma cilâlı taşlardan meydana gelmiş bayraklar haçlar, resimler vardır. Bütün kâfiristanda böyle resimler yoktur. Ancak Arabistan'daki Hama ve Humus kalelerinin duvarlarında böyle resimler vardır. Çevresi yediyüz adımdır. ..... kapısı vardır. ..... Müslüman mahallesi, üç kâfir mahallesi vardır. ..... adet altlı üstlü kârgir yapı, tahta örtülü evleri vardır. Bir Süleyman Han câmii, bir zaviyesi ve kıtlık anbarı, yeteri kadar cephânesi vardır.

Vokin Kalesinin Varoşu :

..... adet mahallesi ve ..... adet tahta örtülü, bahçeli, mamur ve geniş evleri vardır. Câmileri, mescidleri, medreseleri, çocuk mektepleri, hamamları, misafirhaneleri, çarşı ve pazarı vardır.

Sotin Palangası :

Bağ ve bahçeleri çoktur. Öyle sulu meyveleri olur ki, dalından koparıldıktan sonra uzun zaman geçse de lezzetini kaybetmez. Etrafta bol akarsular vardır. Her köşede ötüşen bülbüllerin nâmeleri insanın ruhunu ferahlatır. Şehir, bağ ve bahçeleri kadar mamur değildir. Tuna nehrinin bu kale önünde karşı yakasında Başka vilâyeti sahrası vardır. Sonra buradan kalkıp yine batıya doğru bazan Tuna kıyısından bazan da dağlar ve bağlar içinden geçerek beş saatte Volkovad kalesine, oradan da dört saatte Dal kalesine geldik. Tuna'dan ayrılma küçük bir göl kıyısında dört köşe bir kaledir. Pajoga sancağı toprağında Voyvodalıktır. Ösek kazası naibliğidir. Kale içinde bir câmii, bir mescidi, hamamı, hanı ve seksen kadar tahta örtülü evleri vardır. Elli kadar dükkânları, dizdarı, elli adet hisar neferi vardır. Bağ ve bahçeleri cihanı süslemiştir. Eriği Pajoga eriğinden lezzetli ve boldur. Hatta bütün diyarlara fıçılarla Pajoga eriği diye gönderilen eriklerin çoğu burada yetişir. Oradan yine batıya giderek Ösek köprüsünden ve Darda kalesinden geçip saatlerce ağaçlık sahralarda yol alarak Erdot ve sonra Leşmart kalelerine, oradan sekiz saatte Mihaç palangasına, oradan Seçuv, oradan beş saatte Kosvar, Pentili, Cankurtaran, Ercin, Hamza Bey Palangasına geçip Budin kalesine geldik. Derhal Budin veziri Gürcü Mehmed Paşa huzuruna varıp sadrâzamın ve vezirlerin ve İbrahim Kethüda Efendi'mizin bütün mektuplarını ve Eğre'ye gidiş emrini verip, Nemse kralına gidecek elçiden ve nasıl gideceğinden sordu. Hepsine cevap verdim. Gürcü Paşa dedi ki: «Vallahi Evliyam eğer bizim el-

çi paşamız Âl-i Osman'ın ırzını gözetip, ihtişamla temsil ederse hoş geldi, aksi halde gidinin boynunu vurup yerine benim Mehmed Kethüdamı bin kese sarfederek Nemse kralına gönderirim,» diye ağır yeminler etti. Hakikaten Gürcü Mehmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın Kethüdası iken yüzbinlerce insanın kılıçtan geçirilmesine sebep olmuş, akılsız, idraksız, katil bir şahıs idi. O gece Budin sarayında misafir kaldım. Gece yarısına kadar dünya işlerinden konuştuk, sadrâzamdan sora sora zaten yoldan gelmişim yorgunum, dermansız kaldım. Hele kethüdası Mehmed Efendi ve reisi Deli İbrahim Çelebi «Sultanım, Evliyâ Çelebi kulunuz yorgundur. Siz de istirahat buyurun» dediler. Hakir kalkıp Allah'a şükür sohbetten kurtuldum. Sabahleyin Gürcü Mehmed Paşa'dan buyurdumlar alıp...

BUDİN'DEN KALKIP EĞRİ VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI VE KALELERİ ANLATIR

Evvela Mehmed Paşa fermanıyla Budin'den nehir üzerindeki köprü vasıtasıyla Tuna nehrini geçip Pestiye kalesine geldik. Orada defterdara, kale ağalarına emr-i şerifleri ve Gürcü Mehmed Paşa'nın fermanlarını gösterdik. Elli adet seçme atlı yiğit, yirmi araba içinde piyade tüfenkli yiğitler aldık. İki adet menzil arabası, yeteri kadar yiyecek ve içecek alıp, kuzeye Peşte ve Geçkemet sahralarında giderek Sen Gotar köyüne geldik, Rakoş nehri kenarındadır. Bu nehir Macaristan'ın Fülek dağlarından doğar. Vac kalesiyle Peşte arasında Tuna'ya karışır. Oradan doğu yönüne doğru gidip Taşçay, Kriştuş (yani Allah köyü), Çapa, Yiyeçel denilen köyleri geçip, Değirmenderesi denilen eşkiya yatağı korkunç geçide geldik. Kâfirler Allah'ın kullarını burada basarlar. Hamdolsun biz selâmetle geçtik. Oradan Toray köyüne vardık. Bu zikri geçen köylerin hepsi Budin'in üçer dörder ve beşer yüz evli, etrafı hendekli, köprü ve kapıları olan ve her birinde birkaç tane büyük kilise bulunan bağlı, bahçeli, köylerddir. Bu köyleri onüç saatte geçip, Hatvan kalesine geldik. Macar dilinde altmış demektir. Yani altmış yılda tamam olmuş eski bir kaledir. Menucekir evlâtları Acem diyarından kaçıp bu kaleyi yapmışlar. Sonunda Nemse kralı Lagoş cenginde Süleyman Han askeri elinde ölünce bu kale iki Macar kardeş kapudanının elinde olduğundan biri kaleyi Sultan Süleyman'a vermek istiyordu. Büyük kardeşi olan Mikloş, ecdadımızın kalesini Türk'e vermektense yakarım diye kaleyi ateşe verdi. Budin veziri Mehmed Paşa yetişerek kalenin birçok yerlerini yanmaktan kurtardı. Yanan yerlerini de tamir ederek sağlam bir kale haline getirdi. Mirlivalığını da Veli Bey'e ihsan etti. Sonra 1002 (1593) tarihinde Üçüncü Murad zamanında kâfirler kaleyi yedi ay dövdükleri halde zafer kazanamadılar. Ama Novgrad kalesini alarak kendilerini tatmin ettiler. İslâm askeri Hatvan altında yenildi. 1004 (1595) tarihinde Sultan Üçüncü Mehmed zamanın-

da düşman Hatvan'ı aldı. İçindeki bütün Müslümanları kılıçtan geçirip, büyük küçük kadınları esir ettiler. Düşmanın bu kaleyi almasına Cağaloğlu Sinan Paşa'nın yardıma gelmemesi sebep olmuştur. Sonra yine Sultan Üçüncü Mehmed Han zamanında 1005 (1596) tarihinde Eğri Seferine giderken Sunluk ve bu Hatvan kalesini fethetti. Hâlâ Üçüncü Mehmed Han takriri üzere Eğri eyâletinde paşa sancağı tahtıdır. Paşasının hası 400.000 akçedir. 12 zeameti, 353 timarı var. Alay beyi, çeri başısı ve yüzbaşısı var. Kanun üzere tımar sahipleri, paşası, cebelileri ile sefer sırasında altıbin adet seçme askeri olur. Yüzelli akça pâyeli kazadır. Müftü ve nakibül eşrafı yoktur. Eğri kulu serdarı, dizdarı, on adet kale ağaları, üçyüz adet kale neferi, muhtesibi, bacdarı, emini, harac ağası, mimar ağası ve şehir kethüdası vardır.

Hatvan Kalesinin Yeri ve Şekilleri:

Geniş bir sahrada Zekova batağı ve gölü içinde sanki kulpsuz bir bardak gibi yatar, bir kaledir. Meselâ bardağın karnı varoşu, bardağın boğazı iç kalesidir. Kanije, Sigetvar, İstolni kaleleri gibi dolma rıhtım üç kat sağlam kaledir. Her kat duvarının aralarında geniş ve derin hendekler var. Her hendeğin içinden Zebova nehrinin suyu doludur. İçinde halkın kayıkları gezer. Çevresi bin adımdır. Sekiz adet büyük tabyaları vardır. Bu tabyalar üzerinde yirmibir adet uzun balyemez toplar vardır. Bundan başka büyük küçük seksenaltı parça topu daha var. Diğer harp âletleri sayısızdır. İki kapısı vardır. Büyük bir kapısı kıbleye açılır. Sağlam kapılardır, aralarında bütün kale neferleri hazır beklerler. Her kapı önünden bir ahşap köprü ile geçilir. Büyük kapı kulesi üzerinde büyük bir saat kulesi vardır ki, çanının sesi Sunluk'ta ve Değirmendere'sinde duyulur. Diğer kapısı küçük olup, batıya açılır. Bu kapıdan araba girip çıkamaz yalnız atlı ve yayalar içindir. İç kalede beşyüz adet daracık evler vardır. Hiç birinde bahçe bulunmaz. Hepsi ahşap ve tahta örtülü evlerdir. En güzelleri Paşa sarayı ve alaybeyi evleridir. Câmilerinden biri Süleyman Han Câmii olup, düşman yaktığından, imar edilip Üçüncü Mehmed Câmii olmuştur. Budinli Hacı İbrahim Câmii, tahta örtülü ve kârgir minareli aydınlık bir câmidir. Bir tekkesi, bir medresesi, iki çocuk mektebi, bir tüccar hanı, bir hamamı elliüç dükkânı vardır. Sokakları tahta döşelidir. Çünkü bu kale bataklık içinde olduğundan kaldırım döşemek mümkün değildir.

Hatvan Kalesinin Varoşu:

Büyük kapının hendeği dışında büyük bir varoştur. Etrafı palangadır. Etrafında tabyaları, dirsekleri, mazgalları ve yer yer şâhi topları vardır. İki kapısı vardır. Büyük kapı önünde Zekova nehri üzerinde üç

katlı köprülerin yanında üç göz su değirmenleri vardır. Varoş içinde ikiyüz kadar hepsi tahta örtülü ve tahta avlulu evleri vardır ki, çoğu fakir evleridir. Câmileri, çarşısı, pazarı, han ve hamamı yoktur. Hasan Baba ve Velim Baba ziyaretleri büyük kapı dışındadır. Şehrin mezarlığı ve cephâneliği bu taraftadır. Çünkü bu taraf bataklık değildir. Bağ ve bahçeleri şehrin dışında ve bir top menzili uzaklıktadır. Suyu ve havası lâtiftir. Halkı gece ve gündüz Seçan, Fülek, Kermat ve Semendire kâfirleriyle cenk ederler. Bu Hatvan kalesinden de üçyüz adet silâhlı gazi yiğitler alıp, oradan doğuya Hatvan kırları içinde menzil arabalarıyla koşturup Çandır köyü menziline geldik. Büyük bir Macar köyüdür. Fakat Hatvan nahiyeleri köyüdür. Burada büyük bir hendek vardır. Bir ucu batıda, Tuna kenarında Val kalesindedir. Bir ucu Eğri altından dolaşıp Tise nehrine varır dayanır.

Meğer bir sapık kral, Tuna'yı Eğri sahralarına akıtıp, mamur etmek istemiş. Yedi yıl kazmış. Bu büyük hafriyatı gören insanın aklı başından gider. Çünkü insan gücünün yapacağı iş değildir. Sonra bir işçi yedi yıl bu hendeği kazmaktan bıkıp elindeki kazma ile kralın kafasına vurup öldürmüş. Hendek de yarım kalmış. Oradan Nakot ve Kapona köylerini geçtik. Kapona, Tuna nehri kenarında beşyüz evli ve kiliseli Macar köyüdür. Bu nehir Henut dağlarından ve Tera dağlarından doğuya, Sunluk yakınında Tise nehrine karışır. Oradan Yazma köyüne geldik. Adı geçen bu köyleri onbir saatte geçerken kadın ve erkek Macar güzelleri gördük. Yolumuza devamla Eğri kalesine geldik. Söylendiği gibi kalesi eğridir. Macar tarihçilerine göre, ilk yapıcısı Manucehir'in oğullarından Nekban Ejder'dir. Sonra Hristos yaylasında Eğri fâtihi Mehmed Han'ın yedi kral ile cenk ettiği yerde Türk Uru adı ile toprak bir kale yapmıştır. Hâlen Türk Uru derler. O da Menucehir oğulları yapısıdır. Bu Eğri kalesi birçok kralın eline geçmiştir. Sekiz yüz yıl Orta Macar elinde bakımlı olarak kalmıştır.

959 (1551) tarihinde Tameşvar fâtihi ikinci vezir Ahmed Paşa, Süleyman Han'ın fermanı ile Eğri kalesi üzerine kumandan tayin edilip sefer eder. Tameşvar etrafındaki kurkatlı parça kaleyi fetheder. Sunluk gibi aşılmaz bir kaleyi de aldıktan sonra Eğri kalesine sarılır. Kırk gün, kırk gece Eğri kalesini döğdüğü halde çok sayıdaki kâfirler İslâm askerine göz açtırmaz. Kırkbirinci günü soğuğun şiddetiyle ve kar yağışından askerlerin el ve ayakları tutmaz olur. Bövlece kale alınamadan geri dönülür. Bütün gaziler Tameşvar'a gelirler. Allah'ın hikmeti, Eğri'nin fethi Sultan Süleyman'a nasip olmaz. 1004 (1595) senesinin Şevval ayının 24 ncü günü Sultan Üçüncü Mehmed, Eğri seferine çıkar. 1005 (1596) senesi Safer ayının ilk günü bizzat Sultan Üçüncü Mehmed, Eğri kalesini kuşatır. O gece kâfirler İslâm askeri korkusundan dış varoşu bırakıp kaçarlar ve orta kaleye girip savaşa girişirler. Sabahleyin de İslâm askerleri varoşa gi-

rerler. O saat Eğri'yi onbir yerden topla- ile dövmeye ve metrislere yürümeye başlarlar. Ama kalenin doğusundaki bağlar bayırında olan metrisler Frenk kalesi içindeki kâfirlerin amanını keser. Anadolu veziri Tavil Lala Mehmed Paşa ve Rumeli veziri Hasan Paşa bağlar tarafından hisara toprak sürüp kaleye baskın yaparlar ve yürüyüş ederler. Böylece Allah'a şükür kaleyi fethederler. Sonra kâfirlerin hepsin iç kaleye dolarlar. Safer ayının ondokuzuncu günü aman dileyen kâfirler kaleden çıkarlar. Birkaç bey ve bey oğlu kâfire aman verilip rehin tutulur. Diğerleri de kaleden silâhsız olarak çıkıp giderlerken İslâm askerleri kâfirlere sataşırlar. Onlar Hatvan'da Müslümanları vire ile nasıl kırdılar ise onları da öyle kılıçtan geçirirler. Sadece bey oğulları kalırlar. Eğri kalesi muhafazası için Anadolu eyâleti rütbesiyle Koca Mehmed Paşa tayin edilir. Kalenin tamiri için emir veren Sultan Mehmed, Tabur cengine gider. Eğri kalesinin fethine dair Çatalzâde şu tarihi düşürür:

«Nemseden Sultan Mehmed aldı Eğri kalesin»
Sene: 1005 (1596)

Bu Eğri savaşı nice tarihlerde yazılmıştır. Ama benim gördüğüm şekilde bir parça bazı özelliklerini yazalım. Sultan Üçüncü Mehmed kaydı üzere bu Eğri kalesi eyâlettir. Çoğu zaman iki tuğ ile mirmiranların idaresine verilirdi. İlk defa Sultan İbrahim zamanında doğancıbaşılıktan çıkan Ak Mehmed Paşa'ya Eğri eyâleti vezâret ile verildi. Ondan sonra daha birçok kişilere de vezâret ile verilmesi İbrahim Han kanunu oldu. Eğri eyâleti hâlen altı sancaktır. Sunluk, Hatvan, Seçan, Kermat, Başka ve Segedin sancakları.

Eğri sancağı, paşaların merkezidir. Padişah tarafından vezirinin hası 650.000 akçedir. Mal defterdarı, tımar defterdarı, defter kethüdası, defter emini, çavuşlar, kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, şehir emini, gümrük emini, bacdarı, dokuz adet zeamet sahibi, üçyüzelli adet tımar sahibi, alay beyi, çeri başısı ve yüzbaşısı vardır. Paşasının ve bütün tımar sahiplerinin kanun üzere cebelüler ile savaş sırasında yirmibin adet seçkin, silâhlı, cesur, yiğit askerleri olur. Ama bunlar diğer serhad askerleri gibi değildirler. Hepsi ha deyince hazırlanırlar. Diğer hâkimleri şunlardır: Askeri düzen ve nizamı için Nemse hisarı dizdarı, Macar hiasrı dizdarı, aşağı varoş dizdarı, Baruthâne kalesi dizdarı. Bu dört dizdarda başka kırk adet sancak, bayrak, tuğ sahibi ağaları vardır. Sağ, sol. batı hisar, beşli, martolos, gönüllü, yerli topçu, yerli cebeci, yerli humbaracı ve yerli barutçubaşı askerleri ile hepsi hazır halde onikibin askeri vardır. Ayrıca dört adet yeniçeri odası ile bir kapıkulu yeniçeri ağası vardır. Yine oniki oda, frenk hisarda yerli yeniçerileri odalariyle ayrı yeniçeri ağaları vardır ki ben emirlerini getirmiştim. Ama talihimize onlar paşa ile Dubroçin varoşuna para toplamağa gitmişlerdi. Ayrıca iki adet ka-

pıkulu topçubaşı odaları ve ağaları var. Halen binbeşyüz adet yerli yeniçerileri bulunup, kapı kulları gibi üsküf, keçe ve fes giyerler ve yerli yeniçeri çorbacıları gibi kuka, zerdür, üsküf taşırlar. Yine binbeşyüz adet arap askeri vardır. Bu sayılan kale askerlerinden başka kalenin bedenleri, tabyaları, burçları, dirsekleri ve karakollarında yatıp, kalkan üçbin adet tam teçhizatlı, garip, yiğit mazulcü askerleri var ki dirlikte ilgileri yoktur, ama kalede her gece nöbet tutup, bekçilik yaparlar. Bir gedik sahibi ölse bu mazulcünün en eskisine Eğri veziri tarafından ölenin gediği verilir. Bu sınıf askerlere «mustahferân-ı ma'zülciyân» derler. Allah için hizmet ederler. Her zaman çeteye ve potureye giderler. İyi at, silâh, kol ve karavaş bunlardadır. Allah yolunda bir alay mücahid gazilerdir. Velhâsıl bu Eğri kalesi insan denizidir. Zira dirliği değerlidir. Malı kalemlerde sağdır. Kimse el koymaz. Bütün kale ağaları has, haraç, emânet ve iltizamlarını kendileri kullanırlar. Hiç kimse birbirine karışmaz. Onun için hasları ve ulufeleri sağ olup, dirlikleri meşhurdur.

Şeriat Hâkimleri :

Beş yüz akçe mevleviyet pâyesiyle saçaklı abayı taşır, yeniçeri çuhadarlı şeyhülislâm ve nakibüleşrafı vardır. Üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazadır. Nahiye ve köylerinden kadıya her sene onar kese rumî gelir olur. Eğri eyâletinin köy ve nahiye ve kazalarından başka kırk adet büyük varoşu vardır. En büyüğü olan Durbroçin varoşu onikibin Macar evlidir. Dört bin adet çıka işleyen tezgâhı, oniki bin adet elleri gümüş değnekli zâbit ve hâkim keferesi var. Velhâsıl kırk, elli bin nüfuslu büyük bir şehirdir. Ama kalesi yoktur. Kenkuş varoşu da bir irem bağıdır. Eğri eyâletinde yüzonbir adet irili, ufaklı kale var. Böyle geniş bir eyâletten paşasına senede adâlet üzere kırküç, kırkdört bin kuruş gelir olur. Ayrıca her taraf elçilerinden, krallardan ve varoşlardan hediye alarak da kırkbin kuruş kadar gelir olur. Eğer bir tarafta kâfir isyan ederse gaziler kâfirlerin üezrine çeteye giderler ve ganimet malları ile gelip paşaya da binlerce kuruş ganimet hakkı, pencik ve esirler verirler.

Eğri Kalesinin yeri ve şekli:

Kalenin doğusu, kıblesi ve güneyi verimli ovalar ve güzel köylerdir. Batı tarafının sonunda Karabağdale denilen yüksek bir bayırdır. Bu bayırın eteklerindeki bağ, dere ve tepeli yere kurulmuş, havalesi azıcık iki iç kaledir. Ama o engel olan yerlerden bu kaleye bir korku yoktur. Zira buralardan kaleye top atılsa top gülleleri aşırı gider. Topları aşağı atsalar toplar kendilerini kundaklarından dışarı atar. Kısacası bu kaleye engel toplarından ölüm yoktur. Ancak toprak sürüldüğünde kalenin hâli yaman olur. Kalenin sırtındaki dağlar tamamen bağlıktır. Nemse hisarı ha-

vale önündedir ki Osmanlı değil on sekiz padişah, yirmi dört kral ve bu kadar Hersekler bu Frenk hisarı gibi Kahkaha seddi gibi bir kaleye sahip olmamışlardır. Sadece Osmanlı, Eğri kalesine sahip olmuştur. Zira bu Frenk hisarının havale tarafındaki duvarının yüksekliği kırk yedi arşın olup, sağlam ve metin, kârgir duvardır. Her taşı fil gövdesi ve hamam kubbesi kadar yontulmuş, büyük taşlardır. İki kat duvar olup her katı ellişer ayak enli duvardır ki üzerinde yan yana üç araba gidebilir. Bu tarafın hendeği tam seksen adım enliliğindedir. Derinliği ise seksen yedi ziradır. İnsan aşağı bakmağa cesaret edemez. Kalenin on iki bin halkı her sene bu hendeği enine ve derinliğine kazarlar.

Hisarın içinde yerli yeniçerilerin odaları kanun üzere birinci, ikinci, üçüncü direk kârgir odalardır. Her bir orta odalarının üzerlerinde örtüleri servi gibi ve sürahi şeklinde yüksek tahta örtülerdir. Bu kalede hiç kadın ve çocuk yoktur. Çarşı ve pazardan da bir şey yoktur. «Alem-i şerif» câmii bu kalededir. Alem-i şerif adı ile söylenmesinin sebebi şudur: Sultan Mehmed bu kaleyi fethettikten sonra Hazret-i Peygamber'in mübarek sancağını kendi eline alıp ilk defa cuma günü bu camiin minberine Peygamber sancağını çıkarır. Hutbeyi de bizzat kendisi okur. Hutbeden sonra Sultan Mehmed, Hazret-i Peygamber'in sancağının püsküllünden bir parçasını çıkarıp «Ya Resulullah, senin aleminin parçasiyle bu kaleyi senin korumana saldım» diye dualar eder. Binlerce gaziler de «Âmin!» derler. Hâlâ o mübarek sancağın parçası bu câmi minberinin sağ tarafında, duvar dibinde, altın alemli ve yeşil bir zarf içinde dikili olarak durur. Gece, gündüz bu alem dibinde bir kandil yanıp durur. Bütün Eğri, Budin ve diğer serhad halkının hepsi bu Resulullah sancağı parçasına saygı gösterirler. Hatta Gazi Mehmed Han bu kalenin fethinden sonra Hristos yaylasında yedi kral ile savaş için geldiğinde Hazret-i Peygamber'in büyük sancağını cenge getirmeyip bu câmide bırakmış ve bu câmideki sancak parçasını altın alemiyle götürür. Allah'ın hikmeti, cenk esnasında üç bayraktar şehit olup padişah hazinesi ve Osmanlı ordusu ağırlıkları kâfirlerin eline geçer. Cenâb-ı Hak sevgili Peygamberi yüzü suyuna bayraktarlar şehit olunca Resulullah sancağı yere düşmeyip bir delikli taşa geçmiş olarak bulunur. Hâlâ yine bu câmi içinde Resulullah sancağı parçası yine o delikli taşa saplı olarak durur. Bu durumu o savaşta bulunup gören kırk, elli ihtiyardan duydum ve onların şahitlikleriyle yazmaya cesaret ettim. Hakikaten insan bu sancak dibine varınca dehşete kapılıyor. İman sahibi kimselerden her kim o sancak dibine varıp, temiz iman ile iki rekât namaz kılıp, hayır dua etse Allahın emri ile her isteği kabul olur. Onun için bu kalede bu câmiye «Alem-i şerif» câmii derler. Dört köşe, nurlu bir câmidir. Enine ve boyuna ikişer yüz ayaktır. Çatısı kiremitlidir. Sanat işi kârgir bir minareye sahiptir. Bu serhadlerde benzeri yoktur. Ancak Peçevî kalesinde Kasım Paşa câmiinin minaresi benzer. Ama bu ondan yüksek ve

yuvarlaktır. Ben bu minareye çıkıp şehrin dere, tepe ve düzlüklerini seyrettim. Hakikaten İrem bağlı, gelişmiş eski ve büyük bir şehirdir. Bu Frenk hisarında yeniçeri odalarından ve câmiden başka on adet de ev vardır.

Macar hisarı:

Frenk hisarından batı tarafa doğru elli adım enindeki hendek üzerinde yapılmış kârgir bir köprüden geçerken bu iki hisar arası anlatılamıyacak derecede gayya kuyusundan iz verir derin bir hendektir ki yüksekliği elli arşındır. Hendeğin içinde hayat suları kaynar. Bu iki kale halkı sularını bu hendekteki kuyulardan alırlar. Bu kârgir yapı köprü ile geçilen Macar hisarının kapısı üzerinde Ali Paşa tabyası sanki Mardin seddidir. On iki adet balyemez topları var ki her biri beşer tane kale değerinde, altın gibi yaldızlı, parlak, kırmızı çullu büyük toplardır. Bir topuna Şahin topu derler. Allah bilir benzeri bir serhadde yoktur. Siperinin arkasında yedi başlı ejder gibi durur. Ali Paşa tabyasından biri ta Macar hisarının ortasında Zurnazen Mustafa Paşa tabyasıdır ki şehrin dört yanını korur. Uçan kuşlar bile uçurmazlar. Yirmi tane uzun toplardır. Bu tabyanın yanında büyük bir manastır var. Bütün Erdel ve orta Macaristan kâfirlerinin benzetmek gibi olmasın sanki Kâbe'leridir. Bu kilisede olan mimarî ilmini, sanat yapısını ve üslubunu anlatsak ayrı bir tomar kâğıt olur. Ama Osmanlı, keferelere rağmen bu kiliseyi cephânelik edip, içine binlerce top âletleri ve diğer malzemelerle doldurmuşlardır. Bu tabyanın yanında Hünkâr tabyası vardır. Bu bütün tabyalardan büyük ve sağlamdır. Bu Macar hisarı üç Nemse hisarı kadar vardır. İkisi de İskender seddi gibi kaleler olup, hendekleri derin, otuzar arşın rıhtım, dolma duvarlı kalelerdir. Frenk ve Macar hisarlarının toplam çevre uzunluğu üç bin germe adımdır. On bir köşeli yuvarlakımsı şekildir. Her köşesinde çeşitli tabyadır, kuleler, burçlar, dirsekler ve mazgal delikleri vardır. Birbirine bitişik iki kaledir. Ama dizdarları ve neferleri ayrıdır. Bu kalenin taşları fil gövdesi kadar büyüktür. Duvarları üzerinde, dört tarafında sobalı, hamam gibi karakollarında geceleri ellişer adam nöbet bekler. Onlardan başka bir sabaha kadar on adet kale ağası nöbet tutmakla görevlidir. Macar hisarı daha sıkı beklenir. Zira paşa sarayı buradadır. Eski zamanda krallara mahsus yapılmış büyük saraydır ki son derece sanat işidir. Ama yangın geçirdiğinden ayrı üslupta yapılmıştır. İçinde Paşa ağalarının odaları, divanhane, hamam ve ahırları olan büyük bir saraydır. Kapıkulu ğası bu kalede oturur. Yanında derin bir su kuyusu vardır. Seksen kulaç derinliğindedir. Suyu çok güzeldir. Yerli yeniçeri ağası da burada oturur. Paşa sarayı meydanı hayli geniştir. Meydanın ortasında iki adet esir zindanı var. Allah korusun, bütün esirler bu zindanda dururlar. Her birine ellişer ayak merdiven ile inilir. Sanki cehennem kuyusu hapishanelerdir. Her gece üzerlerinde ellişer adet bekçileri silâhlı olarak nöbet bekler. Paşa câmii bu zin-

dan meydanındadır. Uzunluğu iki yüz ayak, genişliği yüz ayak, kârgir, bir minareli güzel bir câmidir. Büyük cephanelik de bu saray meydanındadır. Küçük paşa câmii de buradadır. Ama içinde islâm askerleri için peksimet, buğday, arpa ve diğer erzak çeşitleri doludur. Câmiin kapısı üzerindeki tarihi şudur:

«Bir yâ Hatif didi târihini,
Bârekallah câmi-i cennetmekân»

Sene: 1023 (1614)

Bu Nemse hisarının ve Macar hisarının alt kısımları tamamen boşluktur. Mağara mağara ve kemer kemer olup içlerine binlerce asker alır. Burada da padişah cephaneliğinin çeşitleri vardır. Bu kale yüz ay kuşatılmış olsa içindeki cephaneler bitmez. Kuşatma sırasında bütün vilâyet halkı çocuk, çoluk hep bu iki kalenin altındaki oyuklara, mağaralara ve mahzenlere gizlenip kendilerini top atışlarına karşı güven altına alırlar. Bu mağaraların içinde hendeğe bakan ayrı ayrı, büyük toplar var ki kirpi tüyü gibi sıralanmış toplardır. Her birinin içine insan sığar. Bunlardan başka yüzlerce yedek top da kundakları, arabaları ve diğer malzemeleri ile hazır durur. Sözü edilen bu mağaralarda ve yer altlarında şehrin urgancıları ip bükerler. Tâ bu derece geniş ve büyük mağaralar olup, yüzlerce hayat suyu kuyuları vardır. Bu Macar hisarında yirmi adet, dükkânlardan aşağı, yüzelli adım kıbleye doğru dört kat, kemerli kapılar var. Bu kapıların aralarındaki kemerleri kasten karanlık yapmışlar. Eğer dışarıdan gelen düşman içeri girerken gözleri görmesin ve yürüyüş yapamasınlar diye Ama buralarda oturanlar dışarıdan gelenleri görüp, düşmanı vururlar. Yol üzerinde şâhane topları durur. Gerektiğinde düşmanları vururlar. Bütün kapı bekçilerinin âlet ve silâhları bu karanlık kapı aralarındaki duvarda asılı durur. Gece ve gündüz kapı aralarında biner adet, silâhlı asker bulunup nöbet beklerler. Bu kapı üzerinde büyük bir tabya vardır. Dört tarafı İskender seddi gibi olup, burada dahi büyük toplar bulunur. Bu tabyalar üzerinde bir saat kulesi var ki çanının sesi bir konak yerden duyulur. Kapının kemeri altında küçük bir kapı daha vardır. Oradan aşağı varoşa otuz ayak merdiven ile inilir. Büyük kapıda devamlı zincir gerilidir. Dışındaki hendeği üzerinde zincir ile asılmış köprüden geçip, kıbleye doğru yüz adım yokuş aşağı inilip bir kapıya daha rastlanır. Bu büyük kapı güneye açılır. Bu kapının üst eşiği üstünde beyaz mermerden bir arslan resmi vardır ki bu arslanın demirden dili vardır. Görenler bu arslanı canlı zanneder. Ama geçmiş bilginler arslanı bütün hayvanların padişahı olarak kabul etmişler. İnsanoğluna da arslan gönüllüdür demişler. Arslana demir dil yapmalarının aslı, insan oğlunun demir dilli olup, dilini tutup, diline gelen her kötü sözü söylemesin diyedir. Bu Eğri kalesini de bir arslana benzetip içinde olan adamlara arslanı pek tutun diye işaret etmişler. Yine arslan yanında,

bir kapı üzerinde beyaz mermerden, iki başlı bir Macar kuşu yani kâfirlerin zolta adlı kuşlarından olan iki başlı, iki kanatlı ve iki pençeli karakuş resmi var. Hemen bu Eğri kapısı üstündeki kuş resmi ile ona benzer. Bunun da iki başında demir dilleri var. Bu kuşu da bilginler sembol olarak kabul etmişler ki Eğri kalesi iki kaledir. «İki başlı, demir dilli kuşların padişahı karakuş gibidir, elden kaçırmayasın, bu kaleyi düşmana uçurmayasınız, iki başlı ve iki dilli idareci olmayınız» diye işaret etmişlerdir. Bu kapı Mısır'ın Nâsırî ve Demir kapısı gibi garip ve acayip bir kapıdır. Kalenin bu kısımları seksen arşın dolma, rıhtım, yüksek duvarlıdır. Adam yukarı baksa başından sarığı düşer. Tâ bu derece yüksek bir hisardır. Ama kâfirlerin elinde iken bu kale bu kadar sağlam ve kullanışlı değil imiş. Fetihten sonra Mehmed Han yedi paşa ve on ikibin işçi reaya yaz, kış yedi yıl işletip kaleyi böyle sağlam ve teşkilâtlı hale getirmiştir. Hâlen her yıl Başka, Laşka, Alanta ve diğer reâyâlar bütün vergilerden af olunup on iki bin kişi kalenin tamir ve bakımında çalışırlar. Hendekleri temizlerler. Hatta 1068 (1657) tarihinde, Köprülü Mehmet Paşa vezir-i âzâm iken bu Eğri kalesinin büyük varoşunu kalenin içine almak için eski, üçüncü Mehmed Hanın kanunu üzere on iki bin işçi reâyâ, yedi sancak paşası ve halkının yiyecek ve içeceklerini arabalara yükleyip, üç yılda bu büyük varoşu kalenin içine aldırmıştır ki diller ile anlatılamaz, kalemler ile yazılamaz.

Eğri Kalesi varoşu:

Bu cennet bahçesi kalenin çevre uzunluğu tam on iki bin adımdır. Beş köşeli olup on iki büyük kulelidir. Etrafı mazgal delikli ve derin hendeklidir. Beş kapılı büyük bir varoştur. Kıbleye açılan Ilıca kapısı üç katlıdır. Üç yerden asma köprü ile geçilir. İki tarafında mazgal delikleri vardır. Bu kapının sağ tarafında güneye açılan Hatvan kapısı iki kat, meydanlı ayrı bir kaledir. Başka bir köşede iki kat hendeği, dört kat kuvvetli kapıları etrafında yerle beraber büyük topları vardır. Bunlar da asma köprüler ile geçilen kapılardır. Hatvan kapısından içeri doğru gidince Yeni kapı gelir. Bu da iki kat kuvvetli ve asma köprü kapıdır. Bu kapının iç yüzünde Martolos kapısına varınca tahta döşeli, bin beş yüz adım, enli, temiz caddededir. Martolos kapısı Eğri'nin batı tarafına bakan sağlam, iki kat kapıdır. Bu da asma köprülüdür. Halkın çoğu bu semtte oturur. Gelişmiş bir kısımdır. Hepsi Martolos keferesidir. Paralı kale askerleridir. Kalemet kapısı da batı tarafa açılan iki kat kapıdır. Kârgir duvarlı bir kaledir. Tam dört kapısı vardır. Kapısının önündeki asma köprü ile geçilir sağlam kapılardır. Kalemet kapısı üzerinde Kara Mahmud Ağanın asılı çizme ve mahmuzları vardır. Kapının demir çarkları var ki savaş sırasında atını bununla mahmuzlarmış. Bu kapıdan dışarısı Makla deresi üzerinde bazısı zeâmet, bazısı ise sahipli su değirmenleri var. Bu Kalemet

kapısı dibindeki kemer altından Makla deresi kalın, demir pencerelerden girip, varoşu ikiye bölüp, şehir içindeki su değirmenlerini, bağ ve bahçeleri ve büyük evleri sular.

Baruthâne Kalesi:

1068 tarihinde Köprülü Mehmed Paşa yaptırmıştır. Bu eyâlette Köprülü Mehmed Paşa çok zamanlar valilik yapmış, kâfiristanı sindirmiştir. Sadrazam olduğunda bu baruthaneyi yaptırmıştır. İrem bağına benzer bir gezi yeridir. Üç gözlü ve her gözü beşer hanlı, sanat işi Macar çarklı değirmenler var ki insanın aklı ermez. Bu değirmenleri Makla nehri çevirir. Dört köşeli, altı kuleli ve bir demir kapılı sağlam kaledir. Çevre uzunluğu beş yüz adımdır. Bu kale sanki büyük varoşun iç kalesidir. Dört yanı hep sudur. Kapısına köprü ile varılır. Dizdarı ve neferleri, barutçubaşısı ile neferleri mevcut olup gece, gündüz siyah barut işlenir. Zira bu kalede barut çok sürülür. Kale altından Makla nehri geçer. Çarşı içinden ve evlerin altlarından akan nehirde herkes balık avlarlar. Nehir çarşı câmiinin sol tarafından geçerek, yassı sokak köprüsünden, taş köprülerden, ağaç köprülerden geçip Ilıca kapısı dibinde yine demir parmaklıktan dışarı çıkar. Beşli çayır denilen yerden akıp kıble tarafında Tise nehrine karışır. Bir hayat suyudur. Eğri içinde bundan lezzetli kaynak ve kuyularda Kevser gibi sular vardır. Bu Ilıca kapısı dışında Makla nehri üzerinde, altı göz su değirmenleri görülmeğe değerdir.

Sıcak su ve yeraltı kaynakları:

Hepsi üç adet ılıcadır. Biri erkeklere, biri kadınlara ve biri de hayvanlara faydalıdır. Birçok faydaları görülmüş ılıcalardır. Erdel ve Macaristan'dan her sene binlerce frengi hastası frenk gelip bu ılıcalara girerler. Suyundan içip Allahın emri ile şifa bulurlar. Lâkin Budin'deki gibi güzel binaları yoktur. Bu ılıcalar olduğu için bu kapıya Ilıca kapısı derler.

Aşağı Varoş imâretleri:

Varoş on yedi mahalledir. Yedisi kâfir, onu Müslüman mahallesidir. Altlı ve üstlü üç bin altmış adet evdir. Zenginlerin evleri bağlı, bahçeli ve balkonlu evlerdir. Bazısı kiremit ve bazısı da şendire tahta örtülüdür.

Osmanlı sultanlarının câmileri:

Kırk altı mihraptır. Hatvan kapısı yakınında, varoş duvarına bitişik sultan üçüncü Mehmed câmii hepsinden büyüktür ki adı «Fethiye» dir. Kiliseden çevrilmedir. Çanlığı minare yapılmıştır. Gayet iç açıcı güzel bir câmidir. Allahın hikmeti ayrı bir ruhânilik vardır. Duaların kabul olun-

duğu bir ibadet yeridir. Çarşı câmiinin cemaati çok olur. Salih Efendi câmii, Benli Ahmed Ağa câmii, Memi Ağa câmii (eski yapıdır). Alay Beyi câmii, Yeni Zâim câmii, Kasım Paşa câmii, Pazaryeri câmii. Bunlar cuma namazı kılınan câmilerdir. Bunlardan başka otuz bir adet mahalle mescidi vardır. Yassı sokak mescidi ve Kethüda mescidi hepsinden büyüktürler. Dört adet medrese vardır. Kur'an ve hadis okunan medresesi yoktur. Zira bu şehirde hiç hâfız ve hadisçi yoktur. Sıbyan mektebi on yedi adettir. Yedi adet tekkesi vardır ki en meşhuru Hatvan kapısının dışındaki Baba Sultan tekkesidir. Yetmiş, seksen kadar Bektaşi dervişi hizmet ederler.

Sebilleri :

Yirmi adet Kerbelâ şehitleri ruhları için su sebili vardır. Ağa sebili, Alay Beyi sebili, Kasım Paşa sebili en meşhurlarıdır.

Çarşı ve pazar esnafı:

Altı yüz kadar dükkân vardır. Ama kârgir bir bedestanı yoktur. Dükkânları ve kahvehaneleri güzeldir. Tüccarları zengindir. Kıymetli mallar bulunur. İki adet hamamı var. Biri iç kale kapısından aşağı köprü başındaki Valide Sultan hamamıdır. Son derece ferah, iç açıcı, suyu ve havası güzel bir hamamdır. Altı adet halveti ile kubbeleri kırmızı kiremit ile örtülü şirin bir hamamdır. Bir hamamı da Kalemet kapısı yanında küçük, faydalı, soba hamamı denilen hamamdır. Bunlardan başka, şehir içinde yedi yüzden fazla soba hamamları vardır diye söylerler. Zira halkı gayet dindar ve temiz olup aile ve çocukları hep ev hamamlarına girerler. Çarşı hamamlarına nâdir giderler.

Tüccar hanları:

Beş adet küçük handır. Bu hanların birine ağır pazarcılar konarlar. Gelen giden misafirlerden çoğunlukla kefereler kalırlar. Yoksa bütün misafirler zenginlerin evlerinde kalırlar. Hiç kimsenin kapısı kapalı değildir. Zira zengin şehirdir.

Beğenilen şeyleri:

Beyaz ekmeği, Leh tavuğu, biryanı, beyaz poğaçası, yağlı çöreği, tavuk böreği ve girde çöreği meşhurdur. Bir okka semiz koyun eti üç akçeye, bal ve yağ sekiz akçeye satılır. Çeşitli meyveleri ise hesapsızdır.

Eğri şehrinin tamamlayıcı bilgileri:

Hatvan kapısından tâ Kalemet kapısına varıncaya kadar şehir içinde leevnt gibi yürüyüş ile tam dört bin germe adımdır. Su ve havası gü-

zel olduğundan seven ve sevileni çoktur. Ama gayet edeplidirler. Halkı hep Boşnaktır. Açık, seçik Macarca ve Nemçece bilirler. Hile ve köylük bilmezler. Bir hadis-i şerife göre bu Eğri halkı Oğuz ırkındandır. Hepsi yiğit gazilerdir. Her gün Fülek, Seçan, Kerman, Semendire, Henut ve Gülvar kalelerinin kâfirleriyle cenk ederler. Zira Eğri kalesi bu kâfir kalelerinin tam ortasındadır. Bu kale kâfirlerine Orta Macar derler. Eğri reayası dahi Orta Macar'dır.

Dokuz bin altı yüz bağ vardır. Ama üzümü pek lezzetli değildir. Zira kış şiddetli olur. Halkın çoğu kale neferleridir. Bir kısmı hizmetçi, bir kısmı tüccar, bir sınıfı okumuş, derviş, şair ve edip yeridir. Tıp bilginleri çoktur. Çocukları zeki, olgun, temiz ve asildirler. Hepsi öşme ve silâh ullanmasını bilip yiğitlik yaparlar. Bu şehrin toprakları geniş, verimli ve bereketlidir.

Eğri Kalesi ziyaret yerleri:

Hatvan kapısı dışında kale gibi duvarlı İrem bağından iz verir, tavus kuşunun süt gibi beyaz, yeşil ve rengârenk çeşitlerinin bulunduğu bülbüllerin ötüştüğü bir gezinti ve eğlence yeridir. Çeşitli derviş evlerinin, altlı ve üstlü köşklerin, yazlık ve kışlık meydanların süslediği bir Bektaşi tekkesi vardır. Budin'deki Gülbaba tekkesinden daha büyüktür. Baba Sultan tekkesi seyredilmeğe değer gayet güzel bir tekkedir. Yüksek bir kubbe içinde Hazret-i Dede Sultan yatmaktadır. Nurlu kabrinin etrafında çeşitli yazılarla yazılmış Kur'an âyetleri vardır. Duvarlarda kandiller, şamdanlar ve âvizeler de ayrı bir güzellik verir. Yetmiş, seksen kadar dervişi sadaka ve zekâtlar ile geçinirler. Çeteye giden gaziler aldıkları ganimet mallarından bunlara sadaka verirler.

Bu şehri de gezip, gördükten sonra ertesi gün Eğri paşası Birinci Mehmed Paşa, Dubroçin'den alay ile gelirken kalede bulunan bütün askerler Paşayı karşılamaya çıktılar. Biz de adamlarımızla karşıladık. At üzerinde görüştük. Atbaşı beraber şehre gelirken kaleden yüzlerce top atışı yapılıp, şenlikler edildi. Topların gürültüsünden dağlar inil inil ses verdi. O gün padişah divanı toplandı. Paşanın tayin kararı okundu. Bende bulunan hil'at Paşa'nın sırtına giydirilirken Paşa, kanuna uyarak hil'atin eteğini öpüp bütün adamları ve çavuşları kanun üzere Paşa'yı alkışladılar. Paşa, makamına oturdu. Sonra yerli yeniçeri ağasına ait emirler okundu. Ona da işlemeli bir hil'at giydirildi. Onu da çavuşlar alkışladılar. Ağa safa ile yerine gitti. Sonra Paşa'nın mehterleri bir fasıl ettiler. Paşa hemen Eğri kalesinin kırk adet tuğ, sancak, bayrak sahibi ağalarına hil'atlerini giydirdi. Herkes yerlerine gittiler. Sevinç gösterileri yapılıp, üç gün yer yer mehterler çalındı. Ağalardan paşaya belirli ödenekleri geldi. Paşa bana üç kese, üç at, üç köle ve bir samur kürk verdi.İbrahim Kethüda Efen-

dimizin mektubunu okudu: Evliya'ma hoş davranıp, Budin'e hoş hâtır ile yollayıp, elçi paşa ile Bec ve Prag'a Nemse kralına gitmesi için yolluk verip, tez yollayasın» denilmekteydi. İbrahim Kethüda Efendimizin hatırı için ileri görüşlü paşa bana üç yüz altın, bir kat elbise, adamlarımın üçüne ellişer altın ve birer kat elbise verdi. Yerli yeniçeri ağası Ahmed Ağa' dan da iki kese, bir köle, iki at, beş tüfek, bir takım çuha, beş donluk atlas ve kırk adet ağadan da birer güzel şeyler geldi. Ağır yükler elde ettik. Üçüncü gün getirdiğim Padişah fermanlarında olduğu üzere 1074 (1663) tarihinde Tatar ve bu Mehmed Paşa eliyle fetholunan Seçan, Kermat, Hö-luk, Buyak ve diğer kalelerin tamiri için bizzat Paşanın yola çıkacağını dellallar haber verip, hazır oldular.

EĞRİ'DEN MEHMED PAŞA İLE ORTA MACAR DİYARINDA FETH OLUNAN KALELERİ, GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Evvelâ Eğri'den kuzey tarafa, Eğri eyâletinin yarı askeriyle yedi saat gidip Hıristoş sahrası menziline geldik.

Hristoş sahrası menzili:

Bir göl kenarında, harap bir kilise yanında konakladık. Dört yana karakollar gitti. Zira kâfirlerin vilâyeti içindedir. 1005 (1596) senesinde Rebiülevvel ayının beşinci günü, Sultan Üçüncü Mehmed Han zamanında yedi kral ile bizzat Sultan Mehmed bu Hristoş yaylasında büyük cenk etmiştir. Bu büyük cengi Rum tarihçileri çeşitli şekilde yazmışlardır. Ama yakın zamanda olduğundan pederim merhum Derviş Mehmed Ağa da bu cenkte bulunduğundan onlardan dinlediğimize ve Eğri ihtiyarlarının anlattıklarına göre biraz yazalım.

Eğri cengi: Önce, Mehmed Han Eğri'yi fetheder. Sonra yedi kral yedi yüz bin asker ile İslâm ordusunu Eğri altında basıp, kaleyi İslâm elinden kurtarmak istediği haberini alan Tatar Han kardeşi Fetih Giray Sultan, kırk, elli adet kâfiri esir alıp padişahın huzuruna getirir. Kâfirleri söyletirler. Esirler «Elbette yarın, ya öbür gün sizi Nemse çesarı, kardaşı Hersek Maks Milan ve yedi kral basacaktır.» dediler. Saadetli padişah hemen «Onlar bizi basmadan bizim onları basmamız en doğrusu» diyerek Hadım Câfer Paşa, Rumeli veziri Veli Paşa, birçok sancak beyleri kırk bin asker ve on parça top ile öncü olarak ilerlerler. Bunlar kâfirlere doğru yaklaştıklarında kâfirler bunlara öyle top ve tüfek vurur ki hepsini kırar. Sadece Câfer Paşa ve Veli Paşa dört, beş bin askerleriyle İslâm ordusuna dönerler. Padişah bu durumu öğrenir. Rumeli eyaletini Hasan Paşa'ya inâm edip kâfirlere karşı kumandan eder. Sadrazam İbrahim Paşa da Hasan Paşa'nın ardından Fetih Giray Han'ın yetmiş bin Tatar askeriyle birlikte giderler. Kâfir taburu karşısında yerleşirler. İki ordu ara-

sında bir nehir vardı. O gece karakollar koyup, hazır olarak beklediler. Ertesi gün vakarlı padişah geldiğinde Allahü Teâlânın yardımı ile Cığalazâde tarafından kâfirlere iyi bir Muhammed satırı vururlar. Ne zaman ki akşam olur iki tarafın cengi bırakma boruları çalınıp, her tarafa karakollar konur ve rahatça yatarlar. Ertesi gün seher vakti yine cenk davullarına tokmaklar vurulur. İslâm askeri ayak, ayak sahranın ortasında toplanır. Burada hâlâ bir kilise vardır ki içinde Cığalazâdenin kırdığı kefere leşlerinden başka bir şey yoktur. Vezir-i âzam İbrahim Paşa ile Han kardeşi öncü olup ileri giderler. Saadetli padişah da yüz bin asker ile merkezden kâfir taburu üzerine varmada idi. Öğle vakti olunca kâfirler taburlarından görünmediler. İkindi vakti taburdan çıkıp İslâm askeri üzerine yürürler. Bütün kâfirler sırt sırta verirler. Cenge giren Nemçe, Çeh, Fransız, Hırvat ve Macardan yüz kat domuz alayları yürür ki her biri deniz gibi kâfir alaylarıdır. Yüz bin kadar asker, kırk, ellişer dirhem misket tüfekleri, yine her bir keferenin ellerinde, bellerinde, yakalarında, eğer kaşlarında, atların terkilerinde beşer, onar adet kol tüfekleri ile asker üzerine hücum edip, dağlar gibi sırıklı orman olmuş kâfir kösler, erganun ve trampetler çalarak, grup grup, karınca gibi yâb, yâb yürümekte idi. Kâfirin bu gelişine bizim askerimiz karşı koyamadı. Bir kişi dahi kâfire karşı duramayıp alan, talan dağılıp perişan olurlar. Düşman yine düzenini bozmayıp top ve tüfek atarak yürüdü. Rumeli veziri Hasan Paşa geçit başından ayrılmayarak kâfire yaylım top ateşi açıp, cenk ettiyse de Hasan Paşa'nın da askeri dayanamayıp İslâm ordusu içine çekilir. Düşman hemen Hasan Paşa'nın askeri ardından sürü sürü gelip hiç korkusuzca İslâm ordusunu dağıtıp, yağma ve talan etmeye başlar. Binlerce kâfir Osmanlı karargâhını ve padişah hazinesini ele geçirir. Şaraplar içip, hora tepip, raks etmeğe başlarlar. Cığalazâde ve sadrazam İbrahim Paşa tarafından yer yer çarpışmalar olmakta ise de ne fayda! Ordu içine kâfirler dolup yağma etmekte idiler. Hazine üzerine haçlı peykerlerini dikip, binlerce kâfir sandıklar üzerine çıkıp oturmuşlardı.

Padişah, ordu kenarında Resulullah sancağı ile bir tepe üzerinde durmakta idi. Huzurunda sipahi ve yeniçeriler göğüs, göğüse çarpışmakta, Resul sancağı önünde kırılmakta idi. Padişah bu hali görüp, yanında hazır olan Hoca Efendiye: «Efendi ne çâre edelim?» der. Hoca efendi:

«Padişahım, yerinden ayrılma. Şimdi cenâb-ı Kibriyanın yardım ve ihsanını görürsün.» diye cevap verir. Orada bulunan Koca Solak başı:

«Padişahım, asla elem çekme. Deden Süleyman Han ile Mohaç sahrası cenginde düşman biraz üstünlüğünü gösterip, sonunda bozulup, bir can kurtulamamıştı. Sabır iyidir.» deyip padişahı teselli ettiler. Ama ba-

zı tarihlerde hünkârı at karnı altından bukağıya vurdular diye yazarlar. Bunda hata ettiler. Lâkin burada nice iş görmemiş zülüflü, altın sırma hil'atlı, altın işli arakiyeli iç oğlanlarından yirmi kadarı çıplak ve yalolak atlara binip kaçarlarken sipahiler de bunları görüp tâ Eğri kalesine kadar kaçmışlardı. Padişahın yanında dört bölükten bir bölük asker kaldı. O da yaya kalan aşçı, başçı, karakullukçu, kaçan sipahi oğlanlarının at oğlanı, it oğlanı, hezele ve mezele takımı haşerât kalmıştı. İşin sonunda Hoca Efendi el kaldırıp dua eder. Padişahın huzurunda bulunanlar canü gönülden ve kalpten «Âmin!» deyip ellerini yüzlerine sürerler. Hemen Allah'ın hikmeti yâr olur. Kâfirler orduyu yağma edip karakullukçu askerleri kırmağa başlayınca bir sipahi oğlanı başından sarığını çıkarıp, bir mızrak ucuna bayrak gibi takıp:

«Bre gaziler şu kâfiri vurun!» deyince hemen garip aşçı, seyis ve at oğlanları odun baltaları, odun yarmaları, mutfaktan çıkmış uçları yanık odunlar ve ellerine ne geçirdiler ise onlarla kâfirlere bir kılıç ve bir odun vurmağa başladılar. İslâm çadırlarını ele geçiren kâfirler bu hali görünce çadırları ve malları bırakıp kaçmaya başladılar. O an İslâm askerleri içinden «Bre kâfir bozuldu!» diye ilâhî bir ses duyuldu. Kaçmak isteyen askerler taze can bulup, kâfirlere kılıç vurmaya başladılar. İkindi vaktinden akşam vaktine kadar yüz bin kâfiri kılıçtan geçirdiler. Yatsı vaktine varıncaya kadar, ay ışığında, dağlar içinde kâfiri kıra kıra İslâm ordusuna gelirler.

Bazı Osmanlı tarihlerinde, Macar tarihçileri kendileri için öyle yazmışlar ki, «Eğer İslâm askeri bizi kırmağa başladıkları vakit öğle vakti olsaydı akşama varıncaya kadar bizden can kurtulmazdı. Ama akşam olunca dağlara kaçıp kurtulduk.» diye yazarlar. Osmanlı tarihçileri de: «Hristoş sahrası kâfir leşleriyle dolduğundan başka kâfirden biri can kurtaramayıp suyu geçtikleri yerde birbirleri üzerine yığılıp suda boğulmuşlardır,» diye Edirneli Mehmed Çelebi ve Âli Efendi genişçe yazmışlar. Bizim tekrar yazmamıza ihtiyaç yoktur. Ancak bu savaş meydanını gördüğümüzden dolayı bu kadarcık anlatıldı.

Sultan Üçüncü Mehmed'in bu Hristoş sahrasında yedi kralı kırdığına dair Kur'an-ı Kerim ile tarihi şudur: «Fehezemûhüm biiznillah», (Allah'ın izni ile yenilgiye uğrattılar) Sene: 10003/4 (1595) tarihi düşülmüştür.

Osmanoğulları devleti kurulduğundan bu yana dört adet tabur cengi olmuştur. Biri 709 (1309) tarihinde Gazî Hüdavendigâr'ın, Sırp ve Hersek kâfirleri ile Kosova sahrası cengi, biri 920 (1514) tarihinde Birinci Selim Şah ile Şah İsmail'in Çıldır savaşı, biri 932 (1525) tarihinde Süleyman Han ile Lagoş kralın Mohaç savaşı, biri de bu Üçüncü Mehmed Han'ın Nemse, Macar ve Yedi kralın yedi yüz bin askerini kırdığı Eğri tabur savaşıdır. Ama bu bütün savaşlara üstün gelmiştir. Zira bu arbedede ye-

di kralın beşi ölmüş, ikisi kaçmış ve o kadar askerlerinden azıcığı kurtulabilmiştir. Halen gördüğümüze göre bu Hristoş sahrasının yetmiş, seksen yerinde kâfir kemikleri tepe tepe, kubbe gibi küme küme yığılı durur. Kâfir kelleleri top gülleleri gibi, çakıl taşları gibi sahrada dağılmıştır. Bu sahrada bizim şehit olan otuz bin yiğidimizin hepsi Sultan Mehmed Han'ın otağının kurulduğu yerde gömülüdürler. Etrafları kazılı olup, hayvanlar girip, şehitlerimizi çiğnemezler.

Eğri Tabur şehitleri ziyareti:

Allah'a şükür pederimiz bu savaşta bulunup, nice şehitleri eliyle defnetmiş. Allah'a hamd bize de ziyaret etmek nasip oldu. Şerefli ruhları için bir Yâsin-i şerif okuyup sevabını onların ruhlarına hediye ettik. Halen herkes tarafından ziyaret edilir. Bazı yerlerinde üzerlerine bina yapılmış, sofalı kabirler var. Bütün şehitler ruhu için ve Allah rızası için el Fâtiha.

Bu Hristoş sahrası hakikaten bir savaş meydanıdır. Sonu tâ Kaşe sahralarına ve Tise nehri kenarlarına varır. Bir tarafı Orta Macar'da Maden sahrasında son bulur. Bu sahranın ortasında kâfirlerin boğulduğu Hriştoş nehri akar. Gerçi küçük bir sudur ama Fülek ve Kermat dağlarından inip Tise nehrine karışır. Kâfir tarihlerinde: «Bu nehri Türk askerinden tarafa mağrur olup geçmeseydik yenilmezdik. Eğer Türk askeri bu suyun beri tarafına geçseydi Müslüman can kurtulmazdı» diye yazmışlardır. Osmanlı tarihçileri, bu savaşta yenilmezden önce kaçanların başlarına fetihten sonra boklu işkembeler giydirip, eşeklere ters bindirip, ceza ile İslâm ordusu içinde gezdirip, ibret olsun diye gösterip, ordudan sürüldüklerini yazmışlardır. Sonra onlar da bu siğnelerindeki utanç ile Anadolu'ya geçmişlerdir. İlk Celâli olanlar Eğri taburu savaşından kaçanlardır.

Sonra 1016 (1607) tarihinde Sultan Ahmed zamanında Kuyucu Murad Paşa, bu Celâlilerden Sait Arap, Kara Yazıcı, Tavil Hasan, Kalenderoğlu, Cennetoğlu, Canpoladoğlu ve Sahiboğlu adlı Celâlîleri kırmıştır. Buna dair mısra «Bin on altıda kırıldı sekbân.» Sene: 1016 (1607) dır.

Yine konumuza gelelim. Bu Hristoş savaşı meydanını seyredip, oradan Eğri paşası Mehmed Paşa ile kalkıp kuzeye doğru yedi saat gidip Saloka köyüne geldik. İki kılıç altında, güzel bir Macar köyüdür. Oradan Verpelid köyüne geldik. Tarna nehri kenarındadır. Bu nehir Domatra dağlarından gelip Sunluk'tan aşağı akıp, Hov ovasında Tise nehrine karışır. Oradan yine kuzeye gidip Domaslı köyüne geldik. Hatvan kalemiz kazasının köyüdür. Oradan Viştona köyüne vardık. Bu saydığımız köyleri dokuz saatte geçtik ve Kenkuş varoşuna geldik.

Kenkuş büyük varoşu:

Eğri eyaletinde sekiz bin adet altlı ve üstlü, şendire tahta örtülü, mamur, uğursuz evlerden kurulmuştur. Sekiz adet idarecileri ellerinde gümüş değnekleri, sırtlarında samur kürkleri «Bro» denilen zabitleri var. Bu büyük şehir Matra yaylası dibinde kurulmuş olup, Matra nehri içinden geçer. İki tarafı kat, kat üstüne bağlı, bahçeli, temiz yollardır. Bu şehrin uzunluğu Matra dağı eteğinden kıbleye dolayınca tam sekiz bin adımdır. Sekiz adet kârgir yapı, kale gibi manastırı vardır. Her birinin çanlık kuleleri göğe uzanmıştır. Her manastırda beşer, altışar yüz adet keşiş, patrik ve çok ihtiyar papazları var. Ayrıca iki yüz adet de küçük kilisesi bulunmaktadır. Hepsi bin altmış adet dükkânlarında güneş yüzlü kızlar, olgun kadınlar oturup, mallarını açık olarak satarlar. Asla ayıp değildir. Her ne mal istersen zibâ, şib, zurbat, çeşitli kumaşlar ve elbiseler bulunur. Seven ve sevilenleri çok olup hepsi âşıktırlar. Şehir içinden akan Matra nehri üzerinde yüzlerce su değirmenleri var. Bütün evleri kârgir yapı, kat kat kale gibi, şendire örtülü, sanatlı Hristiyan evleridir. Şehir uzunluğuna on sokaktır. Genişliğine elli sokaktır ki her sokak bir baştan bir başa görünecek şekilde düz ve doğrudur. Yollar üzerinde binden fazla çuha ve şayak dokuyan kârgir evler vardır. Halkı zengin tüccarlar olup vergi vermezler. Ama Orta Macar hâkimi Topal Platonaş'a da vergi verirler. Zira iki kılıç altındadırlar. Ama Osmanlı'ya hediyelerden başka bir şey vermezler. Lâkin her sene kanun üzere Eğri kalesinin tamirini yaptırmakla görevlidirler.

Kenkuş keferesinden vergi alınmamasının sebebi:

Bu şehir kâfirleri Eğri fâtihi üçüncü Sultan Mehmed Han'a bir ekmeği üç yüz çift su sığırı arabalarına çektirip hediye verirler. Onun için ellerinde vergiden muafnameleri vardır. Yine padişahın emri ile şehrin etrafına büyük hendek kazıp, dört yerden köprülü kapılar yapılmıştır. Kaleden daha sarp büyük bir varoştur. Kale duvarlı değildir. Ama her hane, manastır ve kiliseleri kaleden sarptır. Şehrin havası ve suyu gayet hoştur. Bağ ve bahçeleri beğenilen özellikleri olup yirmi sekiz bin bağ vardır. Öyle lezzetli, sulu, tatlı tam on yedi çeşit üzümü olur ki yedi çeşidi misket üzümüdür. Yiyenin siğnesi ferahlar ve zevk duyar. Kenduşiye şarabı dedikleri katresi haram olan şarabın Rum, Acem ve Arap'ta benzeri yoktur. Ancak Boğazhisar yakınında, Akdeniz içinde Bozcaadada misket üzümü olur. Ama bunun şarabından daha iyi şarap olmaz derler. Kırmızı, beyaz, sarı yakut gibi berrak ve parlak şarapları olup, bir çeşit sivri, toprak testiler Kenkuşiye şarabı diyerek hediye götürürler. Beyaz, süt gibi rakısı da olur. Onar, on beşer okka gelen, Halep kalkanları gibi beyaz, has, çörek otlu, süsenli ekmekleri olur ki katık istemez, gayet lezzetli ekmektir.

Kısacası gelişmiş bir şehirdir. Burada paşaya beş bin kuruşluk kadar hediyeler ve büyük ziyafetler verdiler. Bana da bazı hediyeler verildi. Oradan batıya doğru Matra yaylasını sekiz saatte aşıp, yedi adet gelişmiş Macar köylerini geçtik.

Fülek yüksek dağı yani yüksek Fülek kalesi:

Orta Macar krallarından Matra Platnaş yaptırmıştır. Nice hükümdardan, hükümdara geçmiş ve sonunda 972 (1564) tarihinde, Üçüncü Sultan Murad Han zamanında Mustafa Paşa fethetmiştir. Yirmi dört sene İslâm elinde kalmış ve 993 (1585) senesinde kâfir bu kaleyi ele geçirmiştir. Sonra 1005 (1596) tarihinde Sultan Mehmed Eğri kalesini fethedince bu kale de Mehmed Han'ın eline geçti. Eğri eyâlet oldu. Sultan Ahmed Han zamanında 1013 (1604) senesinde kâfir Estergon kalesini aldığı zaman bu Fülek kalesini de ele geçirmişti. O zamandan beri altmış senedir Macar elinde kaldı. 1073 (1662) tarihinde Sultan Dördüncü Mehmed'in veziri Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa mühür ile serdâr-ı muazzam olup Uyvar kalesini fethettiğinde bu Fülek kalesini de Tatar Hanzâde Ahmed Giray Sultan ile halen Eğri valisi olan Filibeli Pirinçci Mehmed Paşa yağma ve talan edip, harabe olarak bırakmışlardı. Sonra Köprülüzâde Ahmed Paşa, Rabe yenilgisi seferinden sonra tekrar Uyvar kalesi altına gelip kâfirin ele geçirdiği Love volter kalelerinin fethine giderken Nemse çesarı tarafından elçiler gelmiş ve barış istemişlerdi. Lovevolter kalesine karşılık bu Fülek kalesi ile Seçan, Kermat, Heluk ve Buyak kalelerini vermişti. Allah'a şükür bu Fülek kalelerine gelip girdi. İçine Eğri ve Hatvan kaleleri İslâm erlerinden iki bin yiğit zahire ve cephaneleri ile yerleştirildi. Eğri eyâleti sancağı oldu. Şükür Hüdâya bana bu kale fethinde de ilk defa ezan okuyup öğle namazını kılmak nasip oldu. Henüz fetholunduğu için bey, alay beyi, zeamet ve tımar sahibi ile kadı olarak kimse tâyin olunmadı. Hatvan beyinin biraderi mirliva vekili olup Eğrili Behlülzâde çelebi de kadı vekili oldu. Yusuf Ağa dizdar tayin edildi. Bütün kiliseler temizlendi. İç kalede Üçüncü Sultan Murad câmii kilise iken Sultan Dördüncü Mehmed Han'a bunu câmi yapmağa başlandı. Kalenin yer yer tamirine de girişildi.

Yüksek Fülek kalesinin yeri ve şekli:

Ucu gökle beraber yalçın, kırmızı, sarı ve boz kaya üzerine yapılmış, beş köşeli, sağlam bir kaledir. İçindeki manastırı Sultan câmii oldu. Kalenin sadece bir kapısı vardır. Hisarın içinde üç yüz ev olup, üstleri şendire tahta örtülüdür. Cephâneliği, erzak anbarları, bir su kuyusu, bir zindanı var. Toplarını daha önce kâfirler Henut kalesine götürmüşler. Hatvan ve Eğri'den top getirmek için adamlar gönderildi.

Fülek kalesinin aşağı varoşu:

İç kale kayasının kıble tarafında, kayaların eteğindeki bir düz sahadadır. Yedi yüz adet, kârgir, üstleri tahta örtülü evlerdir. Yarısına İslâm askerleri yerleşti. Yarısına da Hatvan kalemizin martolos kefereleri yerleşip, kale neferleri oldular. Bu varoş da beş köşeli, kârgir yapıdır. Derin hendekli olup yirmi adet tahta örtülü kulesi ve üç adet kapısı vardır. On adet büyük kilise ve üç yüz kadar da boş dükkânı var. Hendeğin dışında çepeçevre, şarrampov kazıklı, metin, yüksek bir kaledir. Bütün kuleleri, duvar dişleri güzel ve süslüdür. Bu aşağı varoşun bağlar tarafında biraz engeli vardır. Eğer yukarı kalede iyi, büyük toplar olursa o civara kuş kondurmaz. Bu kale Orta Macar elinde iken buranın katana kâfirleri civar hudutlarımızı kurutmuş idi. Allah'a şükür İslâm diyarına katılmakla yine Muhammed ümmetinin ibadet yeri oldu. Buradan yedi saat gidip Heluk kalesine geldik.

Heluk kalesi:

Orta Macar hanlarından biri yaptırmıştır. Bunu da Üçüncü Murad Han fethetmiştir. Kâfirler Fülek kalesine sahip oldukları sene bunu da almışlardı. 1074 (1663) tarihinde kâfirler Rum ayaklanması korkusundan bu kaleden el çekip, boş olarak bırakmışlardı. İçine Hatvan kalemiz erlerinden fermansız yüz on yiğit girip burayı ele geçirmişlerdi. Şimdi Eğri veziri Mehmed Paşa'ya: «Bu yiğitlerin bu kaleye önceden hizmetleri geçmiştir. Bunları yine kale ağalıklariyle, kethüdalık ve neferlikle memnun edersiniz.» diye ricada bulunduğumda ricam kabul olundu ve bütün gazileri Heluk kalesine ağa ve nefer etti.

Kale, yüksek bir tepe üzerinde, beş köşeli, küçük, güzel bir kaledir. Kapısı ağaçtır. İçinde yüz kadar tahta örtülü, kimsesiz boş evler vardı. İslâm askerleri ile doldurduldu. Kilisesi padişahımız için câmi yapıldı. Cephâne, erzak ve mühimmat konup, tamirine başlandı. Buradan batıya doğru bir saat gidip Seçan kalesine geldik.

Sağlam yapı, emin ev Seçan kalesi:

Bu da diğer kaleler gibi Üçüncü Murad Han zamanında fetholunmuştur. 1002 senesinde kâfir eline geçmiş ve altmış sene ellerinde kalmıştır. Allah'a şükür 1073 tarihinde Kaplan Paşa, Novigrad kalesini döverken buralardaki kâfirler korkularından kaleyi yakıp kaçmışlardı. Yapılan barışa göre kâfirler Love ve Litre kalelerine karşılık bu kalenin anahtarlarını sadrazama verdiler. Tamir olunduktan sonra eski Estergon kalesi beyi Çerkes İskender Bey Seçan beyi olup yine Eğri eyâletinde sancak beyi merkezi oldu. Beyinin hası 400.000 akçedir. On iki kılıç zeâmeti, üç yüz

on altı kılıç tımarı, alay beyi ve çeribaşısı vardır. Savaş sırasında beyinin askeriyle birlikte toplam üç bin asker olur. Bin nefer kalenin dizdarı, yeniçeri serdarı, üç oda yeniçerisi, bir oda topçu, bir oda cebeci, Hatvan'dan gelmiş üç yüz adet silâhlı Hatvan kulu, üç yüz akçe pâyesiyle henüz gelmiş kadısı, üç yüz adet köy reâyâsı, nahiyeleri ve köyleri oldu. İskender Bey ileri görüşlü, tedbirli bir adamdır.

Kalenin şekli:

Bir düzlükte, dört köşelidir. Bir tarafı tuğla, diğer tarafları palanga imiş. Yanıp, berbat olmuş. Binlerce reâyâ eskisinden daha sağlam yapmağa gayret ettiler. İçinde asla evlerden eser yoktur. Sanat eseri bir kilisesi kalıp Dördüncü Mehmed Han için câmi olunmasına başlandı. Varoşu da aynı şekilde tamir olmada idi. Kalenin etrafında bağ ve bahçeleri, değirmenleri, bostanları hepsi mâmur idi. İki top menzili uzakları Seçan yaylalarıdır. Su ve havası gayet hoştur.

Oradan yine Mehmed Paşa ile kuzeye doğru gittik.

İrem Zat vâdisi yani Cennet bağı Kermat kalesi:

Serhadlileri ve esir papazları bilmedikleri için kaleyi kimin yaptırdığını yazamadık. Bu da Üçüncü Murad Han devrinde Osmanlının eline geçmiştir. 1002 (1593) senesinde kâfirin eline geçip, altmış sene kâfir elinde kalmıştır. Allah'a hamd olsun bu sene 1074 (1663) te Love ve Litre kalelerine karşılık tekrar Osmanlıya geçmiştir. Budin alaybeyliğinden alınan Ömer Ağa buraya mirliva olmuştur. Sancak edilmiştir. Beyinin hası 400.000 akçedir. Dokuz kılıç zeametli, iki yüz on altı kılıç tımarı, alaybeyisi ve çeribaşısı henüz tayin olunmuştur. Dizdarı, üç yüz hisar eri, topçuları, cebecileri, Budin yeniçerisi serdarları konmuştur. Yüz elli akçe pâyesiyle Budin'den henüz geçici bir kadı gelmiştir. Şehrin tamirine başlanmıştır. Daha önce 1073 (1662) senesinde Uyvar altında Ahmed Giray Sultan, konak askeriyle gelirken bu kaleyi yakıp, yıkıp, harap etmişlerdir.

Semendire Kalesi:

Hiçbir zaman İslâm eline geçmemiştir. Orta Macar hanı Topal Platonaş idaresindedir. Paşa'yı top atışları ile selâmlayıp şenlik ettiler. Osmanlı ile Nemse çesarının barış anlaşması yapmalarından son derece sevinç duymuşlardır. Benim elçi paşa ile Beç'e gideceğimizi öğrenmişler. Bana hayli saygı ve ikram edip, fazlasiyle hediyeler verdiler. Paşaya aşağı varoş bağlarında büyük ziyafetler ettiler. Paşa'ya on, bana beş Müslüman esiri verdiler. Esirler o an serbest bırakılıp kendilerine birer at dahi verdi. Mert bir kapudan kefere imiş.

Kelvar Kalesi:

Yapıcısı bilinmiyor. Bu da hep Orta Macar elinde kalmıştır. Paşa'yı karşılamaya çıkan kale kapudanı büyük şenlikler edip, bir bağda ziyafetler ve hediyeler verdi. Bunlar da barıştan memnun kalmışlardı. Barış antlaşmaları örnekleri okunurken bütün kâfirler başlarını açıp İsa'ya şükrettiler. Kalenin askerleri çok mükemmel idi. Buradan batıya gidip eski Korkut yani Macar taht merkezi olan Henut kalesine geldik. Ertesi gün buradan kalkarak Kermat yakınından geçip Buyak kalesine geldik.

Yüksek hisar Yonak dârı, yani eşsiz kale Buyak suru:

Bu da daha önce Orta Macar kalesi idi. Sonra 1073 (1662) tarihinde Tatar Hanzâre Ahmed Giray Sultan, Uyvar seferine giderken Kazak askeriyle hisarın eteğine konmuştu. Kâfirler kaleyi yakmadan kaçtılar. Kaleye önce Hatvan kalesi askeri girip, ele geçirdiler. Zira Hatvan kalemiz pek yakındır. Halen içinde fermansız üç yüz nefer gazi vardır. Bunların hepsini dizdar ve hisar eri yazıp Koca Mehmed Paşa bir adalet etti ki sanki Hazreti Ömer adaleti idi. Hatvan beyine subaşılık olarak katılıp Hatvan kazası nâipliği oldu. Yeteri kadar cephane ve erzak kondu. Hatvan'dan on adet top getirmek için adamlar gitti. Kaleyi tamire başladılar. Hisar içinde üç yüz kadar daracık ev ve maanstırı da hünkâr için câmi yapıldı.

Kalenin şekli:

Yüksek, yalçın bir kanare kaya üzerinde İstolni Belgrad yakınındaki Çavka kalesi gibi sarp ve metin bir kaledir. Ama gayet küçüktür. Bir taraftan engeli yoktur. Güzel bir yapıdır. Bir kapısı, içinde cephanesi, erzak anbarları, su sarnıçları, Yusuf zindanı gibi derin, kement ile inilen gayya gibi bir zindanı var. Önceleri Osmanlı elinde imiş. Sultan Ahmed Han zamanında kâfirler Hatvan kalesini ele geçirdiklerinde bu Buyak kalesini de almışlar. Altmış yıldan beri câmimizin mihrabı ve minberi halen durur idi. Bu câmi yanında bir hayat suyu kuyusu var ki temmuz ayında suyu buz gibidir. Sanki dağ delen Ferhad bu kayayı burgu veya makkap ile delip su çıkarmış. Tam doksan kulaçtır. Bu kale kulelerinden aşağı bakmağa insan cesaret edemez. Ama Buyak aşağı varoşu gelişmiş bir Macar varoşudur. Bütün Hatvan reâyası bu varoşta dolmuştur, kaleye martolos kul oldular. Beş yüz adet tahta örtülü evlerle daha güzel olanlar bir varoştur. Zira Hatvan'a kadar gayet verimli, geniş ovadır. Buyak kalesi Seçan. Kermat ve Hatvan kaleleri arasına düşmüştür. Hakikaten güzel ve sağlam bir kale fethedilmiştir. Zira bu kale Hatvan ovası ortasında, yumurta gibi, yumru bir kaya üzerinde yapılmıştır. Buradan kalkıp Paşa ile kıble tarafına dört saat gidip Hatvan kalesi menziline geldik.

Hatvan kalesi menzili:

Burada Mehmed Pasa Efendimizden Budin veziri Gürcü Mehmed Paşa'ya, sadrazama, İbrahim Kethüda Efendimize ve Nemçe kralına gideceğimize dair mektuplar ve hediyeler ile üç yüz adet silâhlı yoldaş aldık. Onlar Eğri'ye dönüp, birbirimizle vedalaştık. Ben Hatvan kalesinden batıya doğru on dört saat hızlıca gidip Peşte kalesine geldik.

Peşte Kalesi menzili:

Allah'ın hikmeti meğer o gün Elçi Paşa da Budin'e girecek imiş. Elçi Paşayı karşılamak için Eğri askeri Peşte altındaki çadırlarından çıkıp alay ile Budin askerine karıştı. Elçi Paşa'yı Kile ovasında Eğri askeriyle yoldan selâmladık. Ben hemen attan inip, alay içinde elçi paşanın at üzerinde dizini öptüm. Bana «Bre Evliya Çelebi, bre hoş geldin,» dediğinde ben «Hoş bulduk sultanım, Belgrad'daki sözümde durup Eğri vilâyetine vardım. Size Eğri askerini getirdim. İşte selâma duranlar Eğrilidir. Sağ tarafta duranlar Budin askeridir.» dedim. Bana «Hele safa geldin, bin atına.» dedi. Saha rüzgârı, süratli atıma binip ağaların arasına girdim. Büyük bir alay ile Budin'e girerken Budin halkının küçük ve büyükleri ile Nemçe kralı tarafından gelen elçi kefereleri de seyre çıkmışlardı. İhtişamlı bir alay ile Budin'e girmek üzereyken Allah'ın büyüklüğü Koca Budin'in dört kalesinin top atışlarından Nemrut ateşi içinde kalındı. Yer ve gök dumandan gece karanlığına bürünüp, Gürz-i İlyas dağları ve Ardâle bağları inil inil inledi. Meğer çesar elçisinin adamları öncü olarak gelip bizim elçi paşanın askerini ve alayını gözden geçirip Budin vezirinin verdiği ücretleri ve elçi paşanın askerini gördükten sonra paşaya derler: «Sultanım, sizin askeriniz çoktur. Bu kadar çok asker ile bizim vilâyetimize böyle elçi geldiği ve bu kadar askerle vilâyetimize girdiği yoktur.» diye yol üzeri bu sözleri söylediler. Elçi paşa:

«Vallahi canım, ben Rumeli Beylerbeyiyim. Üç bin asker ile iner, binerim. Lâkin sizler hesapçısınız, bu kadar askerle paşayı besleyemeyiz, diye korkarsınız. Veya bu kadar askerle vilâyetimize niçin girer diye korkarsınız. Onun için beş yüz altmış adamla geldim. Korkmayın, bizden emin olun. Padişah devletinde, Tuna üzerinde yirmi gemi bu kadar yüz araba yükü zahirem gelir.» diye elçi paşa, tercümaniyle bu çeşit sözler edince kâfirlerin konuşmaya güçleri kalmayıp: «İmdi Sultanım, siz safa geldiniz. Bizim elçimiz, sultanımı bizim Komran kalesinde bir aydır bekler. Saadetle sizin Budin'e teşrif buyurduğunuzu elçi beyimize haber verelim, siz de yarın Budin'den kalkın.» deyip, imansız tercüman ileri gitti. Elçi paşa Budin halkına selam verip, mehterhânesini çaldırarak üstü açık ılıcaya vardı. Budin'den bir yaylım top atışı daha yapıldı. Elçi paşa kendi askeriyle Budin'in iç kalesindeki paşa sarayına geldi. Budin veziri

Gürcü Paşa ile buluştu. Bir büyük ziyafet verildi ki anlatılamaz. Yemekten sonra Gürcü Mehmed Paşa, elçi paşaya bir samur elbise, elçi paşanın oğluna, kethüdasına, velhasıl bana varıncaya kadar hil'atlar giydirildi. Gürcü paşa, elçi paşaya: «Bak adam, Allah sana bu derece ihsan ettiğim din uğruna, din düşmanları olan Nemse keferelerine varıp, haset ve kıskançlık edip padişahın namusuna bir kötülük getirmiyesin. Her an Beç'e benim casuslarım gidip, gelmektedir. Kâfirin malına kandığını ve göz koyduğunu işitirsem, sözünde durmayıp ticarete ve kâfirin verdiği hediyelere tamah edersen Allah hakkı için seni Beç'de otururken orada başını keserim. Yerine kethüdamı gönderirim. Tamaha düşme. Beş yüz kese para harca. Zahiren kalmazsa işte Budin yakındır. Hemen bana bir haber gönder. Yüz, iki yüz kese ve beş, on gemi zahire gönderirim. Rabe suyu cenginde savaş meydanı kâfirde kaldı şekilli olup, kâfirler ikide birde onu söyleyip, yüklerini yukarı yığarlar. Sadrazamın defterinde ve saadetli padişahın fermanında ne yazılmışsa ona göre hareket et. Uyvar'dan ve Rabe nehrinden içeri dokuz saat ileri ayak bastığımız yerler bizim hududumuz olursa onların elçisi buradadır. Sen ona göre git. Eğer aksi çıkıp barışı bu yüzden kabul etmezlerse hemen bana haber gönder. Tatar askeri dağılmadan iş görelim. Hayırlı olsun. Basiret üzere ol, öylece eyle.» diye Koca Gürcü Paşa, elçi paşaya din ve mübin uğruna yarar, sıkı tembihler etti. Bana da: «Evliyam, işte sen de paşa ile berabersin. Bu serhadin sen eski korsanısın. Paşa bu serhadlere gelmemiştir. Burada geçen seferleri görmemiştir. Sen de bu işlerde hazır ol.» dedikten sonra «Kâfir elçisi Komran kalelerine gelmiş, sizi bekler. Hemen sabahleyin Budin'den kalkın.» dedi. Elçi Paşa: «Ne ola sultanım.» deyip, Gürcü Paşa ile vedalaştı. Yine alay ile mehterhanemiz döğerek, aşağı varoşta, Gül Baba kapısı yanında bir saraya konduk. Bana da başka bir konak vermişler. Allah'a şükür bütün adamlarımızı ve atlarımızı sıhhatte bulduk. O gece Budin'de yattık. Sabahleyin yolculuk boruları çalındı. Budin'den batı tarafa yarım saat gidip Budin'i geçtik. Beş saat sonra Kızılhisar kalesi menziline geldik. Oradan ayrılıp Estergon kalesine geldik.

Estergon Kalesi menzili:

Meğer Gürcü Mehmed Paşa tarafından Estergonluya tembih olunmuş. Elçi paşa alay ile Estergon'a girerken bütün Estergon ve İstolni Belgrad askerleri elçi paşayı karşılamağa çıkmışlardı. Büyük bir gösteri ve üç yaylım top atışı şenliği oldu ki yer ve gök güm, güm ses verdi. Bu Estergon paşası İskender paşa, sancağı askeri ve kale askerlerinin yarısı elçi paşaya öncü tayin olundu. Ayrıca İstolni Belgrad paşası Elhâc Mustafa Paşa da sancağı askeri ve livasına bağlı kalelerinin yarı askeriyle kumandan tayin olundu. Budin ve Kanije askerleri sağ kola, Eğri ve Tameşvar askerleri sol kola tayin olunup Estergon sahrasında kırk bin asker çadır ku-

rup yerleşti. Estergon kalesi altında iki gün kalındı. Cuma namazını aşağı câmide kılarken Budin vezirinden bir ferman geldi. Fermanda: «Bu an Estergon'dan kalkıp bütün askerinle Alman hududuna gir. Orada kâfir elçisiyle barış antlaşması yap. Seninle giden serhad askerine kâfir elçisini teslim et. Sen onların kâfir askerine teslim olma. Irz ve namusunla gidip, gelesin. Allah elinden tuta.» denmekteydi. Câmide Kur'an okunup, hemen acele cuma namazı kılındı. Dua beklenilmeden dışarı çıkıldı. Yolculuk boruları çalınıp bütün İslâm askerleri o saatte Estergon kalesinden yine alay ile kalkıp Tuna kenariyle batıya doğru gittik.

UĞURSUZ ENGERÜS VİLÂYETİNİ VE AMANSIZ ALMAN DİYARLARINDA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Estergon'dan çıktıktan sonra Tuna kenarında Estergon alay beyisinin Macar köyü olan Uyfalube köyüne geldik. Onu geçtik. Sonra yine batı tarafta Şaktoy, Mesmel, Almaş köylerine geldik. Bunlar da Tuna kenarında Estergon toprağındadır. İki kılıç altında olduklarından kâfire harac veren Macar köyleridir. Ama gayet güzel, İrem bağı gibi kentlerdir. Bu köyleri beş saatte geçtik. Tuna nehri kenarınca sık ormanlığı ve nice pusu yerleri geçip Papa nehrinin Tuna'ya karıştığı bir sazlık, bataklık kenarındaki çimenlikte, ağaç bir köprü yanında konakladık.

Tata sahrası menzili:

Daha önce ben, Uyvar fethi senesinde Estergon altında beş altı nefer kölemle buraya gelmiştim. Burada arpa, buğday demetleri döküp Tire ve Manisa gazileri ile Tata kalesini bastık. Kelle, paça ve nice ganimetler ile sadrazama gelip ihsanlar almış idik. O zaman bu yerlere dikkatle bakmamıştım. Meğer kâfiristan içine hayli yer gitmişim. Şimdi görünce hayrette kaldım. O zaman Allah korudu. Bir kâfire rast gelmemiştim.

Burada konaklarken Budin kapudanı on parça firkate ile, Vişgrad kapudanı üç parça firkate ile, Estergon kapudanı altı parça firkate ile geldiler. Bütün firkateler direklerini, serenlerini, çarmıhlarını ve küreklerini nakışladılar. Çeşitli sancak, bayrak, alem, fanus, top ve tüfekleriyle süslediler. Kapudanlar paşanın otağına geldiler. Yaylım top ve tüfek şenlikleri yapıldı. Kapudanlar elçi paşadan hilatlar giyip gemilerine döndüler.

Onların peşinden paşanın yirmi parça tansa Tuna gemileri zahirelerle top ve tüfek atışı yaparak geldiler. Bizim yanımızda demir atıp konakladılar. Bu sırada elçi paşaya «Kâfirin elçisi, Komran kalesindedir.» diye haber geldi. Paşa gazaba gelip, buradan ayrılma emrini verdi. Ben hemen durumdan emin olmak için paşadan izin alıp, birkaç Estergon neferi ile kıbleye doğru yarım saat gittim.

Tata Kalesi:

Eengerüs kralları tarafından yaptırılmıştır. Gayet gelişken bir kale iken 950 tarihinde Süleyman Han, Estergon kalesini kâfir elinden aldığında bizzat kendileri bu Tata kalesi altına gelirken hisar içinde bulunan kâfirler Osmanlı'nın gelişini işitip, bir gece kaleyi bırakarak Bakon dağına ve Veylan kaleleri bağlarına kaçmışlardı. Bütün gaziler hisara girip, buldukları değerli eşyaları alıp, padişahın fermanı ile kaleyi yakıp, yıkmışlardır. Sonra kâfirler aynı sene içinde kaleyi tamir etmişler. Buranın kâfirleri İstolni Belgrad, Polato, Çavka ve Bukan adlı kalelerimizin halkına eziyet etmekten geri durmamışlardır. Bunun üzerine yine Süleyman Han zamanında İstolni Belgrad paşası Cündî Hamza Bey, Tata kalesinde esir olanların yardımı ile Tata kalesini basıp, fetheder. İçindeki kâfirleri kılıçtan geçirir. Süleyman Han'ın izni ile burayı sancak beyi merkezi yapar. Hisara yedi bin asker koyar. Kuvvetli bir serhad kalesi olur. Sonra 973 tarihinde Süleyman Han Sigetvar seferine giderken, kâfirler tabur ile gelip bu Tata kalesini yetmiş gün döğerek alırlar. Budin veziri olan Arslan Paşa —ki Yahya paşazâde Mehmed Paşanın oğludur— Peçoy kalesi altında Süleyman Han'a geldiğinde Süleyman Han «Sen niçin Tata kalesinin imdadına yetişmedin?» diye otağının önünde Arslan Paşayı Tata kalesi için öldürtür. 1002 tarihinde Sultan Üçüncü Murad Han zamanında Yemen fatihi Sinan Paşa, Bosnalı Şahinoğlu soyundan eski sadrazam Lala Mehmed Paşa yeniçeri ağası olup onun izniyle Tata kalesi fetholundu. Ardından Veylan, Sen Marten ve Yanık kaleleri alınıp Tata kalesi yine Engerüs hududu oldu. 1008 senesinde kâfirler Yanık kalesini bir hile ile aldığında bu Tata kalesi ile diğer kaleleri de idareleri altına aldılar. Yine aynı yıl Sultan Üçüncü Mehmed Han'ın veziri Satırcı Mehmed Paşa başkumandan olup önce Tata kalesini aldı. İçindeki kâfirler bir gece kaçıp Tata altındaki sazlık ve bataklıkta boğulup binlercesi de esir oldular. Kimileri de Komran kalesine kaçabildiler. 1010 tarihinde Sultan Mehmed Han zamanında kâfirler İstolni Belgrad ile bu Tata kalesini de tekrar almışlardı. İşte o asırdan beri kâfir elinde kalmış bir garip kaledir. Halen Nemçe çesarının idaresindedir. Yüksek bir bayır üzerinde, beş köşeli bir iç kalesi vardır. Engeli hiç yoktur. İçinde büyük bir kilisesi olup yüksek çanlığı gayet güzel bir sanat eseridir. Bizi iç kaleye koymadılar. Kapudanı bana aşağı kale yakınında ziyafet verdi. Aşağı kaleyi görmüş gibi olduk. Hayli büyük varoştur. Birkaç kilisesi, çarşı ve pazarları, iki bin kadar tahta örtülü evleri, üç varoş kapısı olup etrafı şarampa ve hendekli metin bir varoştur. Katanası gayet kuvvetli, eşkiya ve dilaver kâfirlerdir. Bu kaleyi gezip, kapudanından hediyeler ve yoldaşlar alıp dört saat batıya doğru gidip Tata kalesi yakınında Büyük Tisal kalesine geldik.

Burada Tata gölünün kolu akmaktadır. Tata kapudanının değirmen-

lerinin köprüsünden geçtik. Dağlar ve beller aşıp, batıya doğru beş saat giderek Veylan kalesine geldik.

Veylan Kalesi:

Yapıcısı bilinmiyor. 950 (1543) tarihinde bizzat Süleyman Han, Tata kalesini harap ettiğinde bu Veylan kalesini de berbat etmiş, sonra yine kâfirler tamir etmişlerdir. Bakon dağı eteğinde, dört köşeli, iki katlı bir kaledir. Kiliseleri, çarşı ve pazarı, akar suları, tahta örtülü evleri var. Katanaların durağı ve domuzların yatağıdır. Sarp bir kaledir. Kale kapudanı bana bolca yemek yedirdi. Yemekten sonra Rabe cenginde esir olan sipahiler halifesi Mustafa Efendiyi kapudandan sorduğumda zindandan getirilen altı yüz Müslüman esiri gördüm, ama Mustafa Halifeyi göremedim. Kapudandan hediyeler ve yoldaşlar alıp yine batıdan güneye doğru dört saat dağlar aşıp Papa kalesine geldik.

Papa Kalesi:

Rim Papa parasiyle yapıldığı için Papa kalesi derler. 1008 (1599) tarihinde Sultan Üçüncü Mehmed Han zamanında Kanije fatihi olan İbrahim Paşa, Engerüs üzerine kumandan iken on bin kadar Fransız kâfiri Beç kalesine yardıma gelmişti. Serdar İbrahim Paşa Beç kalesini kuşatmayıp diğer kaleleri almağa karar verdi. Bunun üzerine Nemse kralı yardıma gelen Fransız askerlerini kışlamak için Papa kalesine gönderdi. Nemse askerleri ile Fransız askerleri arasında kavga çıkıp Nemseliler Fransız askerlerinin çoğunu kılıçtan geçirirler. Fransa hemen gizlice Budin'e Lala Mehmed Paşa'ya haber gönderip «Papa kalesini size verelim» derler. Lala Mehmed Paşa, Budin'den ve İstolni Belgrad'dan on bin asker hazırlayıp kethüdası Abdi Ağa ile gönderir. Abdi Ağa bir gün, bir gecede varıp Papa kalesini basar. Fransız askerleri kaleyi açarlar. İslâm askerleri kaleye girince Fransa askeri cesaret bulup Macar ve Nemse kâfirlerini kılıçtan geçirirler. Papa kalesi bu şekilde İslâm eline geçer. Üç bin kadar Fransız Papa kalesinde kalır. İslâm askerleri ile dostça geçinirler. Diğer taraftan Nemse çesarı büyük bir tabur ile kuşatır. Tam bir ay cenk edilir. Bir taraftan yardım gelmediği görülünce önce karanlık bir gecede Fransız askerleri kaleden çıkıp, dağlara düşüp kaçarlar. Sonra İslâm askerleri de Papa kalesine altı mil mesafedeki İstolni Belgrad'a gelirler. Nemseliler Fransızların peşine düşerler. Bellerde ve yollarda Fransızları kıra, kıra kovalarlar. Ancak beş yüz kadar Fransız İstolni Belgrad'a can atıp kurtulurlar. 1008 tarihinden beri Papa kalesi Nemse elindedir. Büyük kapudanlık olup hudut kalesidir. Dört köşelidir. Üç katlı, kuvvetli bir kaledir.

Burada da bir İrem bağında kapudan bana ziyafet ve hediyeler verdi. Zindanda esir olan bin adet Müslüman esirden on yedi adet Mustafa adlı esir getirdiler, birisi de Foça şehrinden sipahiler halifesi değil idi. Başbakı kulu Kayserili Hasan Ağa'nın ısmarladığı Halil Bey adında biri de yok idi. Oradan kapudandan adamlar alıp, batıya doğru yarım saat gittik.

Papa Kalesi sıcak suları:

Geçmiş krallar kudret sıcak suları üzerine yüksek kubbeler, ona on büyüklükte havuz, şadırvan ve camekânlar yapmışlar. Hayat suyu gibi, hoş kokulu, normal sıcaklıkta ılıcadır. Atımdan inip, içeri elbisem ile girip seyrettim. Bütün kâfirler kadınları ve çocukları ile karış katış olup gitmişler. Çeşitli ejder ve arslan başlarından akan sular havuza dökülmektedir. Suyu gayet faydalı olduğundan her sene kiraz mevsiminde bütün kâfir ülkelerinden hasta olanlar gelip, bir ay zevk ve sefalar edip, sıhhat bulup vatanlarına giderler. Bu ılıca Estergon'a bir konak yakın olduğundan vire ile Estergon'dan da bazı sene yüzlerce insan gelir. Buradan çıkıp yoldaşlarımızla kuzeye doğru, dağlardan aşağı yedi saat gidip Küçük Tisal köyüne geldik.

Küçük Tisal köyü menzili:

Papa kalesi hududunda, üç yüz evli Macar köyüdür. Estergonluya haraç verirler. Oradan yine kuzeye, ormanlı dağlar geçip beş saatte Tata sahrası menziline geldik.

Tata sahrası menzili:

Burada elçi paşa efendimizle buluştuk. Bana: «Safa geldin Evliya, Mustafa Efendiyi bulabildin mi?» dedi. Ben: «Hayır sultanım! Adından ve izinden eser yok.» dedim. Burada Nemçe elçisinden haber geldi. Bizim elçi paşaya «Buyurursanız müşerref olalım» diye Altı atlı, işlemeli bir hanto araba ve nice hediyeler geldi. Bizim elçi paşa birine bile önem vermedi. Hemen yolculuk kösleri çalındı.

Tata kapudanı değirmenleri köprüsünden geçtik. İslâm askerleri alay alay oldu. Ayak, ayak Tata sahrası üzerinde toplanıldı. Sağ tarafımızda Tuna nehri üzerindeki firkateler ve zahire gemileri de alay ile yelkenlerini, flandre, sancak ve bayraklarını açıp gitmeye başladılar. Beri tarafta İslâm askerleri giderken Alman hududu olduğundan Sultan Süleyman milleri göründü. Kâfir elçisinin de haçlı elbiseleri, kara şapkalariyle deniz gibi askeri göründü. Binlerce araba ve alaylarındaki orman gibi sırıkları. Tuna üzerinde binlerce kayık ve firkate gemileriyle kaynaşarak

gelmeğe başladılar. Bizim elçi paşa da büyük bir alayla ayak, ayak giderek hudut millerine iki bin adım kadar yakın vardıktan sonra paşa hemen ihtişamını göstermek için kahvaltı etmek bahanesiyle göz açıp kapayıncaya kadar görülmeğe değer altın toplar arasında sofra kurdurdu. Her yana altın yaldızlar döşetti. Paşa Efendimiz ve diğer paşalar ile alay beyleri çadırına girdiler. İslâm askerleri de atları üzerinde, silâhlı olarak hazır durdular. Hazırlıktan sonra amber kokulu yemekleri yürüdüler. Bütün askerlere atları üzerinde çörekler ve beyaz ekmekler verildi. Yemekten sonra Paşa mehterhâne çaldırıp bir hayli zaman çadırında durdu.

O sırada kâfirin de elçisi gemilerinden çıkıp hudut milleri üzere geldi. O da bir kara çadırda konakladı. Yine Paşa'ya «buyursunlar» diye haber gönderdi. Paşa bu habere vücut vermeyip askeriyle cirit oynamağa başladılar. Bizim tarafımızdan Estergon odabaşıları kâfir elçisine gittiler. Hudut millerinde olan kâfir elçisini görüp, Paşaya gelip: «Sultanım, kâfirin elçisi millere gelmiş, sizi bekleyip hazır halde duruyor.» diye haber verdiler. Güzel yüzlü paşa derhal atına binip, mehterhânesini çaldırdı. Bütün asker ile ağır ağır gitmeğe başladı. Yanımız sıra alay gemileri de «Allah, Allah» diyerek, Muhammed gülbankını çekip, top ve tüfek şenlikleri ederek bizimle beraber miller başına vardı. Kara ve deniz bütün İslâm askerleri hazır olup durdular.

İSLÂM VE İSLÂM OLMAYAN İKİ ELÇİNİN BULUŞMALARI

Önce İslâm askeri atları üzerinde, silâhlı olarak, savaşa hazır şekilde durdular. Mehterhâneler de çalınmakta idi. Kâfir askerleri de hudut millerinin öte tarafında atları üzerinde, erganun ve nâkuslarını çalmadan sessizce durdular. Bizim elçi paşa atından indi. Yaya olarak, silahlı iç ağaları, beş adet Estergon odabaşısı, beş adet Estergon ağası, birkaç iş görmüş serhad ihtiyarı, iki paşa ve iki alaybeyi ile millere doğru, yokuş yukarı çıkmağa başladılar. Bütün askerler de atlariyle millere yakın geldiler. Daha önce ikinci Selim Han zamanında burada Zigetvar hududu sulhu için iki elçi birbirleriyle anlaşamayıp büyük cenk olmuş idi. O zamandan beri iki tarafın askeri silâhlı olarak dururlar. Karşı tarafta da bütün kâfir askeri grup grup kara karınca gibi, kara şapkalariyle, atlar üzerinde ve gemiler ile Tuna kenarında durmakta idiler. Zira bütün kâfirler barışa şükür için gemilerde kadınlarını bile getirmişlerdi. Bizim paşa da hudut mili bayırına çıkarken tamamen zîba gibi, zurbaf ve cevâhirlere bürünmüş, kemer kuşak, hançer, bıçak, kılıç belinde ve topuz elinde üzerinde bir kabaniçe ki düğmeleri içinde yumurta saklanır, kırmızı çukye kaplı siyah samur, kaz yumurtası kadar, her biri onar bin kuruş eder düğmeleri ile süslü kabaniçe vardı. Paşanın başındaki sarık üzerinde murassa, ablak sorguç bulunmaktaydı. İki tarafında matracılar ve tüfekçiler de

altın sırmalı, Hacı Bektaş-ı Veli üsküfleri giymişlerdi. Paşa'nın koltuğuna girip naz ve tâzim ile mil başına çıkardılar. Bizim tarafımızdaki mil başına yüz bin zenginlikle varan paşa mil dibinde, bir gölgelik altında, altın işli bir iskemleye oturdu. O an kâfir elçisi de onların tarafındaki mil dibinde bir iskemle üzerinde otururken bizim paşayı görür görmez hemen ayağa kalktı. Bizim paşaya saygı ve yakınlık gösterisinde bulundu. Hemen kâfir tarafından gün görmüş bir ihtiyar kefere gelip elçilerinden paşaya çok selâm getirdi ve paşanın yanında kaldı. Bizden de bir Estergon, bir İstolni, bir Eğri, bir Budin ve bir Kanije odabaşıları paşadan bir koyun yağlığı alıp kefere elçisine selâm götürdüler. Bu beş nefer odabaşı da kâfir elçisi yanında kaldılar. Bu bizim elçi yanında kalan ihtiyar kefere ve kefere elçisi yanında kalan beş nefer ihtiyarlar iki tarafın tercümanları yanlış söylemesinler diye Macar, Nemse, Çek, Leh ve Türkçe bilir kimselerdir.

Millerin şekilleri:

Bu mil dedikleri şey şudur: Sultan Süleyman (Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun) Han, Nemçe çesarı elinden Estergon ve İstolni Belgrad'ı aldığında bu milleri, Estergon ve İstolni'den on ikişer saat içeri, Komran'a yakın Tuna nehri kenarında, topraktan yüksek bir tepe yığıp üstüne bir çadır kurdular. Hayli genişçe bir yerdir. Bu yumru tepe, doğudan batıya dolayınca yapılmıştır. Bizden tarafa bir çam direği ve kâfirden yana bir çam direği dikilidir. Bu direkleri boyları beşer adam boyudur. Bu iki direğin tam orta yerinde yüksek bir çam direği daha var ki işte hudut mili dedikleri budur. Rabe nehri kenarında, Bosna serhaddinde Zirinoğlu hududunda, Eğri kalesinden içeri Hriştoş dağı eteğinde de birer hudut mili vardır. Süleyman Han bu hudutları tesbit ettiğinde bütün kâfiristan kralları bu hudutlara razı oldular. Süleyman Han'ın «Bu hudutlardan içeri girmek isteyen askerim vezirim veya evlâdım felâh bulmayıp yenilgiye uğrasınlar,» diye beddua ettiği miller bunlardır ki son hudutlardır. Hakikaten lânet olunmuş hudutlar. Rabe nehri hududundan içeri tecavüz ettiğimiz için kırk, elli bin Muhammed ümmeti helâk oldu. Daha sonra Yanık kalesine giden İslâm askeri yanar. Beç'e gidenler bir hiç olur. Prag'a gidenler yok oldu. Allah bizi affetsin. Zira Süleyman Han, Beç kalesine varıp, işi, gücü paç olur. Can kurtaranlar da güçleri ile can kurtardı. Almanlara kırk bin Muhammed ümmeti Kasım voyvoda ile kurban verip hazretin sancağı gücüyle kurtuldu. Yine konumuza gelelim.

İki elçi, Süleyman Han'ın yaptırdığı miller üzerine çıktılar. İki taraftan tercümanlar gidip gelmeğe başladılar. İki elçi miller başında ellişer kadar ihtiyar adamın iş bilir tedbirleriyle durdular. Bizim paşanın silâhdar ve çuhadar üsküfleri, çirkab, tirkeş, kemer ve kuşaklariyle, silâhlı

iç oğlanları, temiz matracı ve şatırları durdular. Ancak, İstolni Belgrad paşası Hacı Mustafa Paşa, Estergon paşası İskender Paşa ve birkaç ihtiyar ve tercümanlar ile sohbet ederlerdi. Bazı odabaşılar ve tercümanlar öteye, beriye varıp, gelip, iki tarafın elçilerini orta mile götürürler. İki elçi birbirlerine yakın gelip, el ele olup barış ola diye çalışırlar. Zira bir elçiden bir elçiye varınca araları yüz adımdır ki ortasındaki milin iki tarafı ellişer adımdır. Tertip üzere dizilmiş millerdir. Komran kalesine yarım saat yakınlıktadır. Sun köyü dibindedir. Bu millerin karşı tarafları Tuna aşırıdır. Uyvar kalesi hendeği içinden akan Litre ve Vac nehirlerinin Tuna'ya karıştığı yerdir. Burada kâfirin elçisi sonuçtan endişe edip, kendilerinin tarafındaki milin dibinden kalkıp, salınarak önce bizim paşanın ayağına doğrulup geldiğini gören bizim paşa, hemen o da iskemle üzerinden kalkıp, onların elçisine doğru ağır ağır yürüdü. Onların elçisi de geldi. İki tarafın askeri arasında sadece miller kaldı. Elçiler sanki karıncaya binip gitmede idiler. Bu durumda elçilerin yanında son derece soğukkanlı, ileri görüşlü, anlayışlı kimseler gerekir. Zira doğru hadis-i şerifte buyurulduğu üzere iki padişah arasını bulucu kimse gerektir, tâ ki barışa aykırı iş olmaya. Zira bir kere burada iki elçi arasında iki ay barış anlaşması yapılamayıp mücadele edilmiş sonunda bizim Osmanlı elçisi Osman Paşa, kâfirin barışı geciktirme hilesini ve çok sayıda asker topladığını öğrenince ılgar ile İstanbul'a varmış. Budin veziri olup deniz gibi asker ile Nemçe vilâyetini yağma ve talan ile yerle bir ederek yüz bin adet esir çıkarmıştır. Böylece kâfire «Elaman ey Âl-i Osman!» dedirtip tam otuz yıllık barış isteği ile kâfir elçi çıkarmıştı. Zira bu Nemse kâfiri hain ve hilekârdır. Elhasıl bu kâfir elçisi de yüz bin naz ve karınca basmaz ağırlıkla yürüyüp, bizimki de vararak orta milde birbirlerinin ellerine yapıştılar. Saygı gösterisinden sonra orta milin dibinde birer iskemle üzerine oturdular. Bir sürü sözlerden sonra saadetli padişahın hatt-ı hümâyunu üzere iki taraf elçileri yirmi iki yıllık, yirmi ikişer maddelik anlaşmayı kabul ettiler. Meğer anlayışlı kefere imiş. Ama bizimki onun yanında daha inatçı imiş. Zerre kadar kâfirin sözüne bağlı kalmadı. Çünkü Gürcü Paşa'dan ve Köprülüoğlundan korkardı. Kefere elçisi orta milden bizim tarafa girmeğe çalışırdı. Meğer herhangi bir elçi kendi hududu milinden düşmanın mili içine girerse «Barışalım diye müracaat edip aşağılık alâmeti ve yenilgi nişanesi imiş.» Kâfir elçinin hep ağır, ağır yürüyüp, bu kadar oyalayıcı sözleri bunun içinmiş. Ama Aristo akıllı, ileri görüşlü usta, bu milleri öyle sanatça koymuş ki ortadaki mil biraz yüksek bir yokuş başına dahildir. Bu iki elçinin iki baştaki millerden orta mile ne kadar yürüyüp geldiği belli olmaması için orta mili böyle yüksek yere dikmişler. Sonra bizim tercümanlar ve ihtiyarlar onların elçisine «Buyurun, Müslüman elçisi on adım yürüdü, siz de o kadar yürüyün, Paşa

sizi beklemektedir.» derler. Onların tercümanları ve ihtiyarları paşanın elini, ayağını öperek «Sultanım, bizim kral elçisi yirmi adım yürüdü,» derler. Eğer yürümedi ise bizim elçinin onların elçisi yanında durup, selâm götürüp haber getiren adamlarımız, «Yok, kral yirmi adım yürümedi.» deyip kâfirin yalanını tutup paşaya söylerler. Yahut göz işareti verirler. Sözün kısası olgun adamlar iki elçiyi birer kanunî hile ve nezaketle orta mile getirirler ve birbirleri ile buluşturup, el sıkıştırırlar. Kâfirin elçisi bizim elçinin göğsünü öper, bizim elçi de onun omuzunu öper şekilli olup hâl, hatır soruştururlar. Sonra konuşmalar başlar ve kâfirin elçisi der ki:

«Sultanım, Mekke ve Medine ve Kudüs'i şerif padişahının mutlak vekilisinizdir.» paşa da der ki: «Evet, vekiliyim ama siz de Nemçe çesarının vekilisiniz. Padişahımın hatt-ı şerifinde belirtildiğ üzere barış ve kurtuluşu kabul ettiniz mi?»

Sonra iki taraf da «Ettik!» deyip anlaşmalar yazılır. Bununla ilgili yüzlerce uygun sözlerden sonra hemen kâfir elçisi bizim paşanın göğsünü öpüp, önce orta milden içeri bizim hududa girip, gidince bizim Osmanlı askeri kâfir elçisini alıp Tuna kapudanı kadırgalarına koyarlar. Elçiyi bırakınca kendilerinin yüzlerce gemisinden top ve tüfek atışları ile şenlikler edip Tuna üzerinde alarga dururlar. Bizi getiren Eğri, Budin, Estergon, İstolni ve Kanije paşaları ile askerleri de bizim paşa ile vedalaşıp, kâfir elçisi yanı sıra elçiyi Budin'e ve oradan da devlet kapısına getirmeğe dururlar. Ondan sonra kâfir askerleri de bizim paşayı milden içeri alırlar. Kâfir askerleri içinde bizim Müslüman askeri bir bey gibi kalır. Kâfir elçisini getiren alay gemileri kaptanları paşaya gelip: «Sultanım, bizim gemilere binip safa ile Tuna üzerine gidin» derler. Paşa: «Ben askerimden ayrılmam ve biz atlara binmeyi öğrenmişiz.» der. Bunun üzerine onların bütün alay gemileri bizim zahire gemilerimizi yedeğe alıp, top ve tüfek şenlikleri yaparak Tuna üzerinden Komran'a doğru giderler. Derhal Komran kalesi veziri durumunda olan lânetli Zozo, atlı bin kâfir ile bizim elçi Paşanın askerini götürmeğe gelir. Kâfir elçisi gemileri alargaya gitmişken gemilerden büyük bir top ve tüfek atışları yapılır. Kâfirin elçisini götürmeğe memur olan ve bizi getiren serhad askerleri de yaylım top, tüfek ve Gülbank-ı Muhammedî şenlikleri yapıp, vedâ duaları ederek gittiler. Bizi götürmeğe gelen kâfir askerleri de bir yaylım top ve tüfek şenlikleri edip «Yâ Jorj, Yâ Jorj» diye bağırdılar. O an kâfirlerin Komran kalesinden de bizim paşanın askerini mehterhâne ile geçerken gördüklerinde bir fitilden beş yüz parça top atıldı ki Tuna nehri şahlandı. Biz de yavaş yavaş batıya doğru Tuna kenariyle bir saat gidip Sun köyüne geldik.

Sun Köyü:

Bu Sun köyü, Tuna nehri kenarında, bin adet kâfir evli, gelişmiş bir

köydür. Estergonlu buradan haraç alır. Kefereler eğer haraç vermeseler Estergonlular bu köyü harap ederler. Bağlı, bahçeli, kiliseli bir Macar köyüdür. Buradan yarım saat gidip Komran kalesine geldik.

MEDİHSİZ, İMANSIZ, GELİŞMİŞ KOMRAN KALESİ

Ebü'l-Feth zamanında Erşek han yaptırmıştır. 1003 (1594) tarihinde Sultan Üçüncü Murad Han devrinde serdar Sinan Paşa Yanık kalesini Nemçe elinden alıp Semiz Osman Paşa Yanık kumandanı olur. Kırk bin asker Yanık kalesi muhafızı olarak kalır. Bir, iki ay sonra Osman Paşa, Komran kalesini kuşatır. Bir ay dövdükten sonra kış gelip, İslâm askerinin elleri ve ayakları tutmaz olur. Bir gece kâfirler Komran'dan çıkarak gazilerin metrislerini basarlar. Bu kadar kötü durumdan sonra Osman Paşa, Komran'ı bırakıp geri döner. İslâm askerinin kimi Yanık kalesine, kimi Estergon ve Budin'e dağılır. Bu sefer Komran kalesi avcı elinden kurtulmuş ava döner. Macar kâfiri bu kaleyi öyle kuvvetli İskender seddi eder. Nemçe kralı kale içine bir büyük saray yaptırır ve üç bin Nemçe askeri koyar. Böylece sarp ve metin bir kale olur.

Kalenin şekli:

Tuna nehrinin içinde doğudan batıya beş konak uzunluğundaki bir adanın burnunda, üç köşeli, tuğladan yapılmış, sağlam bir yapıdır. Bizim elçi paşaya tafra satmak için o kadar top şenlikleri yapıldı ki hesabını Allah bilir. Kale bir ada burnunda iken kalenin batı tarafındaki varoş ile kalenin arasında büyük bir hendek kazılıp Tuna nehrini içinden akıtılarak kalenin üç tarafı Tuna içinde ada olarak kalır. Üçte bir kısmı da şarampolî hendektir. Batı tarafa bakan ve varoşa açılan bir kapısı var. Kalenin çevre uzunluğu tam üç bin adımdır. Hepsi on tabyadır. İçinde evleri seyrektir. Han gibi uzun, uzun, kat, kat asker odaları vardır. Büyük bir de kilisesi var. Kale duvarı ile iç kısımda olan evlerin arkaları varoştur. Bütün evlerin hendeğe bakan mazgal delikleri var. Kale ortasında, büyük bir meydanda ceza evi ve bir çanlık kulesi vardır. Bütün kapı ve duvarları o kadar enli ve kalındır ki kalın duvarlarının üzerinde dörder araba ile yürünür. Temelleri altında küçük kemerleri olup, boşluktur. Kuşatma esnasında lağım ile düşman girmesin diye boş yapmışlardır. Ama büyük topları ve ayrı cephâneliği var. Bütün evler şendire tahta örtülü olup Nemse ve Macar kapudanı sarayları en büyükleridir. Cehennem kuyusu gibi bir zindanı var. Jeçvan kapudandan sipahiler halifesi Mustafa Efendiyi, Kayserili Halil Ağa'yı ve Uyvar altından Gürcü Paşa ile zahireye gelip bu kale altından yenilgiye uğradığımızda esir olan Seyfi adlı kölemi göreyim diye istediğimde sıkılıp göstermediler. Ben de inşaallah Nemse kralına söyleyip kölemi çıkartırım deyip vazgeçtim.

Komran kalesi varoşu:

Bu kalenin batı tarafının hendeği önünde, köprü başında bir varoşu var. Ama o kadar gelişmiş değildir. Ancak iki bin kadar tahta ve saz örtülü evleri var. Zira bu varoş da yakında kurulmuştur. Yedi adet duvarı ve üç yüz kadar dükkânı görünmekte idi. Bağ ve bahçesi çoktur. Bu Komran adası içinde üç yüz kadar köy vardır ki bu köyler içinde büyük bir tabur kazmışlar. İçi yüz bin kâfir alır. Kuşatma sırasında kaleyi kurtarmak için gelen yardımcılar bu tabura dolup cenk ederler. Bu Komran kalesinde hâlen on beş bin asker bulunur. Kısacası her şekli ile sağlam ve gelişmiş bir kaledir. Gerçi adadır, ama Uyvar tarafında Tuna nehri azdır. Ama Tuna, beri Estergon tarafından akar. Uyvar tarafından bu kaleyi basmak daha kolaydır. Tata kalesi tarafında Tuna aşırı üç adet, topraktan tabyalar ve etrafına şarampolar yapmışlar ki kuşatma sırasında o tabyalar içine gemilerle karşıdan gelen yardımcı kuvvetler girerler. Sanki geçitbaşı tabyalarıdır. Uyvar tarafından Tuna üzerinde köprü yapıp, bu adaya geçip, kaleyi kuşatmak kolaydır. Hatta biz İslâm askeri ile Uyvar'ı döverken on bin kadar Tatar askeri bu Komran adasının Tuna suyundan atlar ile yeldirip, adayı yağma ve talan edip, altı bin kadar esir, bu kadar mal çıkardılar. Cenâb-ı Bâri fethini nasip etsin. Komran, Estergon'a on iki saatlik yerdir. Estergon'dan bu kalenin burç ve barobarı ile ateşlerinin dumanları görülür. Ciğerdelen kalesine de sekiz saattir. Zira bu kale Ciğerdelen'e aykırıdır. Her tarafından bu kaleye top çekmek mümkündür. Burayı da gezip, görüp, yine kayıklara binip, karşı tarafta elçi paşanın ordusuna geldik. Ertesi gün Komran karşısından kâfir askerleriyle kalkıp, batıya doğru altı saat gidip Ac köyü menziline geldik.

Ac köyü menzili:

Kralın komseri yani başbakı kulunun köyüdür. Tuna'dan iki saat uzaklıktadır. Beş yüz evli ve bir kiliselidir. Kral tarafından bütün geçtiğimiz yerlerin kapı ve duvarlarının ak kuğu gibi onarılması tembih edilmiştir. Bütün yolları silip, süpürüp, temizlemişler. Yollar kalabalık olsun diye diğer krallıklardan gelmiş ve giyinmiş kâfirler her yanı doldurmuş. Bu yerler hep Macaristan'dır ama Nemse çesarı idaresindedir. Bütün halkı Macar'dır. Bu yerlerde hiç Nemseli yoktur. Bu Ac köyünde açlıktan kendimiz ve atlarımız hakikaten helâk olacaktık. Sonra kral defterdarı yirmi kile arpa, iki yüz ekmek ve sekiz kuzu getirdi. Meğer meramları bizi imtihan etmek imiş. Paşa da getirdikleri şeylerin birisini bile kabul etmeyip, defterdarlarını kovdu. «Padişah devletinde benim elli arabamızda, on katar devemizde, yirmi katar katırlarımızda, yirmi parça gemimizde ve bu kadar ağalarımızın seyishâne ve katarlarında yiyecek ve içeceklerimiz çoktur.» deyip erzak getiren kâfirleri ve defterdarı geri çevirdi. Sonra bütün ağalara bol bol yeterince ihtiyaçları erzak getiren gemiler-

den verildi. Keykâvus mutfağında tatlı ve kokulu nefis yemekler pişirildi. On bir yerde Muhammed sofraları kuruldu. Bizim elçi paşayı götürmeğe gelen Komran hâkimi Zoza adlı meluna onların verdiklerini almadan öyle büyük bir ziyafet olmuştur ki bütün kâfirler hayrette kaldılar. Meğer kâfirler her elçiye burada böyle az miktarda yiyecek verirlermiş ki eğer azıcık erzağı elçi kabul ederse kral yanında da o şekilde verirlermiş. O kadar hesapçıdırlar. Bu kâfirde, elçi olanların pek sakınmaları gerekir. Ac köyünden kalkıp, sekiz saatte gelişmiş, güzel sahralar içinde köy ve kasabalar geçtik.

Yanık Karakolhânesi menzili:

Burada paşa, bir düzlüğe kurulup, kahvaltı yemeği yendi. Çeşitli alay kapları atlara yüklendi. Leventler gösterişli elbiselerini giydiler. Herkes yerli yerince, alay ile yürüdük.

Yanık ev yani Semender - Yanık kalesi:

Macarca adı Gülvar'dır. 935 (1528) tarihinde bizzat Süleyman Han Nemçe'nin melikler evi olan Beç kalesinin kuşatmasına giderken bu Gülvar kalesine uğrar ve kaleyi yakarlar. Süleyman Han bu yanık kaleye girer ve Yanık kale diye adlandırır. O zamandan beri Yanık kale olarak söylenir. Sonra Süleyman Han, Beç kalesini fethetmeden döndüğünde kral Ferdinand, Yanık kalesini palanga etmeyip kuvvetli, sağlam ve güzel bir kale yapar ki diller ile anlatılamaz. Hatta kâfirler Yanık kalesine yirmi bin katanasını doldurmuşlar. İstolni, Estergon, Vişgrad, Budin kaleleri ile etraflarını yağma ve harap etmekteydiler. Kâfirlerin bu şekilde kötülüklerini öğrenen Sultan Üçüncü Murad, 1003 (1594) tarihinde Yemen fâtihi Arnavut Sinan paşayı bu Yanık kalesi üzerine yapılan sefere kumandan eder. Tatar hanı Cengizoğullarından olan Gazi Giray Han da Sadrazam ile Budin altında buluşur. Süratle yol alıp Komran adası önüne varırlar. Görürler ki Komran adasından tâ Yanık kalesi önüne kadar büyük bir tabur var. «Bu tabir burada iken Yanık kalesini fethetmek mümkün değildir.» deyip Tuna üzerine üç yerde büyük köprü ve sığır derilerinden külekler üzerine azbarlı çiftler döşerler. Tatar ve diğer askerler geçerler. Üç gün yapılan büyük cenkten sonra Allah'ın emri ile yardım rüzgârı Osmanlı tarafına esip, kâfir askerleri yenilgiye uğratılır. Kılıçtan kurtulanlar Komran kalesi dibindeki köprüden karşıya geçip kaçtılar. Bütün graziler tabur içine girip bu kadar mal ile zengin oldular. Cephâne, top ve hazinelere devlet için el koydular. Yanık kalesinin fethine dair tarih:

«Târih-i feth-i gazâ-yı tabur-ı Yanık
Fehezemühum biiznillah.»

«Sene: 1003 (1594)»

Sonra ertesi gün bütün İslâm askerleri on yedi yerden 1003 senesi Muharrem ayının 12 nci günü Yanık kalesini kuşatırlar. Hemen göz açtırmadan kaleye toprak sürmeye başlarlar. Ama hendek içinden akan Rabe nehri toprağı götürür. Sonra çalı çırpı ile hendeği doldurup üzerine torbalarla toprak bir tepe yaptılar. Kâfirler bu hali görünce taburlarının yenileceğini anlarlar. Yardım geleceğinden de ümitlerini keserler. Ertesi gün birkaç köprücükten kale altına lağımcılar varıp iki yerden lağım atarlar ve duvarın yüzünü koparırlar. Halen bu yer bellidir. Neticede Cenâb-ı Hakkın ihsanı olup yirminci günde hisar içinden kâfirler vire ile çıkıp, hayatta kalan ama ölüme yaklaşan on bin kâfir aman ile Pajon kalesine giderler. Allah'a şükür Yanık kalesi Sinan Paşa eliyle İslâmların oldu.

Sonra Sinan Paşa kaleyi İslâm askeri ile doldurur. Yirmibin asker muhafız ve hisar içinde de onikibin muhafız asker kalır. Serdar Sinan Paşa da selâmetle Budin'e varıp oradan İstanbul'a gelir. Yanık kalesi üç sene İslâmların elinde kalır. Yanık valisi Mahmud Paşa yumuşak, yavaş bir kimse olup Yeniçeri ağası olan Yahya Ağa da gece, gündüz sarhoştu. Bütün askerler de sabah, akşam sarhoş ve işgörmez halde olduklarından kale gözedilmez olmuştu. Bu esnada Hadım Hasan Paşa Sadrazam oldu. Birkaç gün sonra zorbalar Hasan Paşa'yı öldürttüler. Cerrah Mehmed Paşa sadrazam oldu. Osmanlı Devleti karma karışık oldu. Yanık kalesine ne para, ne erzak gönderilmedi. Kalede asker azaldı ve kıtlık başladı. Kâfirler de fırsatı ganimet bilip kale etrafındaki halkı kaleye göndermediler. Kale bir adada kaldı. İslâm askeri yokluktan şaşkına döndü. Sonunda çaresiz kalıp erzak için kâfirlere müracaat ettiler. Kâfir de bu ricayı fırsat bilip bir gece beşyüz araba yükü erzak göndermek bahanesiyle kale altına geldiler. Kaleden bekçiler sarhoş olarak: «Nedir o arabalar?» dediler. Kâfirler: «Size dostluğa, kaleye erzak getirdik,» dediler. «Şimdi dışarıda yatın, sabahleyin kale kapısı açılınca gelip kaleye girin,» dediler. Kâfirler de hemen uykuya yatarlar. Ama her arabada ikişer adet sandık ve her sandıktan da beşer tane silâhlı katana asker, bin adet silâhlı arbacı, bin adet seckin, pazarcı şekilli kâfir, toplam sekizbin kâfir o gece karanlığında arabalardan çıkarlar. Yirmi adet ağaçtan, demir çemberli top ile yirmi adet havan topunu da arabalardan çıkarıp Beç kapısı hendeği kenarına korlarken kaleden gözcüler: «Zahire mi çıkarırsınız?» derler. Kâfirler: «Evet, arabaları boşaltırız» derler. Zira kalede paşa, kadı ve ağa ile bütün askerler sarhoştu. Zira kâfirler daha önce erzak göndermeyip kıtlık yaptırıp şarabı bol göndermişti. Bu arabalardaki askerlerden başka Rabe nehri kenarındaki siperlerde de onbin asker yerleşmişti. Henüz sabah olmadan bütün kale halkı sarhoş, mahmur ve kendilerinden geçmiş halde iken kâfirler kale kapısına dayalı olan ağaç topları bir fitilden ateşlerler. Beç kapısının iki kanadı da açılır. Kâfirler hep birden kaleyi basarlar. Önce evlilerin evlerine varıp, sarhoş olarak uyuyan erkekleri kılıçtan geçirir-

ler, kadınlarının koyunlarına girerler. Paşayı, yeniçeri ağasını ve diğer ağaları diri, diri tutup «Padişahımızın kalesini böyle mi gözetirsiniz?» deyip hepsinin başlarını keserler. Bir dilekçe ile devlet kapısına gönderip: «Padişahım, dinimizin düşmanı olan sarhoş paşa ve sarhoş ağaların başlarını kesip, Yanık kalesini yine alıp, bu sarhoşların başlarını devlet kapısına gönderdim.» derler. Bir gece paşanın ve ağaların başları Bâb-ı Hümâyun önünde bulunur. Bu mektup ile herkes şaşkına döner. Sabahleyin bütün divan ehli bu kelleleri görüp padişaha bildirirler. Sultan Mehmed Han hayli üzülür. Ama ne çare «Ba de harab el-Basra» deyip kendini teselli eder. Bir hafta sonra Budin vezirinin arzı gelir. «Hüküm Allah'ındır. Padişahım sağ olsun. Yanık kalesini kâfirler hile ile, barışa aykırı bir iş yapıp ele geçirdiler,» diye haber verir. İşte kâfir 1006 senesinde bu metin Yanık kalesini bu şekilde alıp, sahip olmuştur. O günden beri de kâfir elinde kalmıştır. Kâfir bu kaleyi hile ile, askerini kırdırmadan, para harcamadan, barışa aykırı olarak, açıkça asker ve balyemez top çekmeden böyle güzel bir hisara sahip olmuştur. Hüda yine İslâm eline nasip etsin.

Ey, imdi, ey vefâlı kardeşler! Bu hakir Evliyâ bu ana dek yirmiyedi yıldır dokuz padişahlık yerde binyediyüzkırk parça metin kaleler gördüm. Meselâ Van, Mardin, Mihek, İmâdiye, Sencar, Erbil, Hasan kale, Kemâh, Şebinkarahisar, Afyonkarahisar ve nice, nice kaleler. Ama Kıbrıs'ta Magosa kalesi, Rodos, Kandiye, Anavarin, Kördus, Budin, Eğri ve Varat kaleleri de sarptır. Fakat bu Yanık kalesi kadar sarp, metin ve sağlam kale görmedim. Ancak Venedik kâfiri elinde Dadra ve Sibenik kaleleri, Erdel'de Deve, Sokmar, Actuvar, Şerbatak ve Sigel kaleleri de bunun gibidir.

Yanık Kalesinin Şekli ve Yeri:

Öyle bir Yecuc, Mecuc seddidir ki bizim Budin ve Estergon toprağındadır. Tuna'nın karşı tarafında değildir. Bizim toprakta, İstolni Belgrad yakınındadır. Kuzey tarafında Tuna nehri batıdan gelip doğuya doğru akar. Kıble tarafında kanlı Rabe nehri akar. Bizim İslâm askerinin yenilgiye uğradığı sudur ki Yanık kalesinin hendeğinden arkada olan tabyaların hendekleri içinde Tuna'ya karışır. Batı taraftan Rabça nehri, Sen-Martin kalesi dağlarından gelip Yanık varoşunun hendekleri içinden akarak, tabya hendekleri içinde Rabe nehri ile birleşip Tuna'ya karışır. Kalenin ve varoşun hendeklerini dolaşıp kalenin doğu tarafındaki duvarları dibinde karışırlar. Gerçi bu Yanık kalesi adada değildir ama bu adı geçen üç büyük nehrin arasında ada gibi yerde kalmıştır. Bu kale kuşatılmış olsa Tuna nehrinden başka Rabe ve Rabçe nehirlerini başka yerlere akıtarak kaleyi kuruda bırakmak mümkündür. Rabe ile Rabçe'nin arası bir

ok menzili yerdir. Bu iki nehir kale altına sonradan akıtılmıştır. Daha önce akan yerleri ve yatakları bellidir. Ben gördüğümde çok beğendim. Mısra: «Bu meseldir ki su aktığı yere yine ahar,» demişler.

Yanık Varoşu :

Kalenin batı tarafındaki hendeğin öte tarafında adı geçen nehrin ortasında, ada gibi kalmış büyük bir Macar varoşudur. Yanık kalesine üç Macar keferesinden fazlası giremez. Bütün Macar halkı bu varoşta oturur. Uzunluğu ikibin adım gelir. Uzun bir varoştur. İkibin adet altlı ve üstlü, ağaçtan yapılmış, şendire tahta örtülü, İrem bağına benzer geniş evleri vardır. Evlerin pencereleri hep Rabe ve Rabçe nehirlerine bakarlar. Varoşun ortasındaki geniş caddenin sağı ve solu hep dükkândır. Hepsinde kadınlar oturup mallarını satarlar. Birkaç küçük, faydalı kilise vardır. Varoşun da etrafında Rabe ve Rabçe nehirleri akar. Daha etrafında bahçeleri ve bağları çoktur.

Yanık Kalesini Tamamlayıcı Bilgiler :

Bu Yanık kalesi hendeklerinin dışında Sinan Paşa'nın top koyup ve toprak sürdüğü yerlerde, halen metrislere girilecek kısımlarda, altı yerde alçak, alçak tabyalar var. Bunlar çeşitli hile ve şeytanlıkla yapılmıştır ki yer altında birbirlerine giden yollar vardır. Ama altlarında tamamen bağımlar hazır haldedirler. İlk metrise girilecek yerde bir hayli zaman cenk edip, zaman geçirmek için bu tabyaları yaptırmıştır. Ama bunların da bağımlarını bulup bu tabyaları su ve toprakla doldurmak Osmanlı askeri için çok kolay bir iştir. Bu alçak, toprak tabyaların gerçi engelleri yoktur ama beş tarafına da toplar koymak kolaydır. Bu kalenin Tuna aşırısı büyük bir adadır ki, bir ucu tâ Komran kalesinde son bulur. Bu ada burnuna kadar iki konaklık yerdir. Önce, adaya Uyvar tarafından geçip kaleyi adadan dövmek kolaydır. Zira o taraftan korkusu olmayıp, hile ve şeytanlıkları yoktur. Bu kısımda Tuna nehri azdır ve sığdır. Köprüler yapmak da mümkündür. Tuna, kale duvarını döverek akar. İskele kapısı buradadır. Bütün gemiler oraya yanaşıp, bütün kale kâfirleri suyu burada Tuna'dan alırlar. Sağlam bir kapıdır. Bu Yanık kalesi yedi köşeli olup, tuğladan yapılmış güzel bir yapıdır. Temelleri hep hendek içindedir. Temeller hamam kubbesi kadar iri, taşlardandır. Yedi köşesinde yedi adet İskender seddi gibi yedi adet tabyası var ki her birinde biner adet cengâver kâfirler bulunur. Her bir tabyada kırkar ve ellişer adet balyemez toplar var. Bunlardan başka hendek dışında da yedi adet tabya var. Bunlar gayet sağlam, büyük tabyalardır ki her biri kalenin esası durumundadır. Bu kale doğudan batıya dolayıncadır. Çevresinin uzunluğunu adımlıyamadım. Zira nöbetçileri engel oldular. Seyretmeğe dahi komazlardı.

Ama nezâketle yine seyrederdim. Kendilerinin söylediklerine göre onaltı-bin arşın kaledir derler. Gerçektir, zira hendeğin dışında olan tabyaların kenarlarınca onikibin adım saydım. Lâkin Tuna kenarını saymadım. Çünkü Tuna kenarı olduğundan, kale duvarını iskele kapısı tarafında Tuna döver. Kalenin üç adet, üç kat, yeni, sağlam ve kuvvetli kapıları var. Birincisi güney taraftaki Sen-Martin kapısıdır. İstolni ve Estergon kapısı da derler. Birbiri içine, eğri, büğrü, üç kat sarp kapılardır. Oranın girişinden hendek üzerindeki köprüye kadar tam ikiyüz germe adımdır. Oradan içeri şehir içine bin adım gidip batıya bakan Varoş kapısına gelinir. Bu da eğri, büğrü, kemerler altından geçilen kapılardır. Üzerleri dağlar gibi toprak yığılı tabyalardır. Bu iki kapı kalenin bir köşesinde olup, birisinden girilir, diğerinden çıkılır. Başka yol yoktur. Zira bu kale Rabe ve Rabçe nehirleri içinde ada gibidir. Diğer bir kapı da Tuna kenarındaki iskele kapısıdır. Kalenin doğu tarafı ucundan tâ yassı tabyaya varınca kalenin uzunluğu ikibin adım olup büyük bir caddesi vardır. Caddenin iki tarafı, bir kat alçak saraylardır. Altları yer altında olup kuşatma sırasında kadın ve çocuklar burada saklanırlar. Bu büyük yolun iki tarafı hep dükkândır. Ama düzenli olmayıp, dağınıktırlar. Berber dükkânlarının dışında bütün dükkânlarda kadınlar oturup, mal satarlar. Nemse sarayı önünde geniş bir meydan vardır. Orada bir cehennem zindanı var ki içinde Müslüman esirler doludur. Zindan yanında bir kuyu var. Çarklar ile kovalar dolup su çekilir. Bu Macar sarayı önünde güzel bir sanat eseri olan manastırı var. İçinde olan mücevher putlar ve çeşitli âvizeler insanın gözünü kamaştırır. Daha önce fethettiğimizde câmi yaptığımız kilisedir. Minberi, mihrabı ve müezzin yeri hâlen durmaktadır. Hüdâ yine İslâm eline nasib etsin. Bu kale içinde ikibin adet tahta şendire örtülü, bahçesiz evler var. Birbirlerinden uzak, seyrek evlerdir. Kuşatmada top güllesi korkusundan seyrek ve alçak yapılmıştır. Dışarıdan bir ev bile görünmez. Sadece beş adet manastır çanlığı kuleleri görünür. Bazı balkonlar ve bazı evler kalaylı ve pirinç teneke ile bazısı da kiremit ile örtülüdür. Günden güne daha güzelleşmektedir. Bütün, kiliselerin çanlıklarının külahları beyaz teneke ve altın yaldızlı haçlar ile süslenmiştir. Sınırda olması sebebiyle bizim yeniçeri odaları olan yerde hâlâ onikibin tüfek atan Nemse askerleri bulunur. Ama savaş sırasında otuzbin dilâver kâfir toplanır. Yirmi günde kıtlık başlar. Eğr yardım gelmesine engel olunursa kâfirin aman ile kaleyi teslim etmesi muhakkaktır. Zira bütün yardımları Beç'den ve Pajon'dan Tuna nehri ile gelir. Nehri kesmek ise kolaydır. Halen Osmanlı korkusundan binlerce nöbetçi kâfir gece ve gündüz, fitilleri ellerinde gezerler. Hatta ben tabyalara çıkıp seyredeyim dedim. Nöbetçi kâfirler komadılar. Tâ bu derece tedbirlidirler. Kalenin üç tarafının hendeği doksan adım enliliğinde derin hendektir ki içinde taransa gemiler gezer. Kırk arşın derindir. Bütün toplar hendek içine ve sahra-

lara bakarlar. Siperler arkasında köprü gibi dizilmiş olup kırmızı çulla örtülüdürler. Küçük ve büyük hepsi binyediyüz parçadır dediler.

Bu gezileri yaparken paşanın bütün ağırlık arabaları kale köprüsü başına gelmişti. Arabaları, develeri ve katar katırlarının hepsini adam saklı olmasın diye aradılar. Zira onlar bu kaleyi böyle araba hilesi ile aldılar. Bütün ağırlıklar yine bir kapıdan girip varoş kapısından kolayca dışarı çıkarılıp Tuna kenarına yerleştirildi. Tuna kenarını çadırlarla süslediler. Sonra bütün karakollukçular silâhlanıp paşa alayını karşılamağa gidip alaya karıştılar. Paşa da askerleriyle altınlara bulanıp grup grup askerleriyle Yanık kalesi dibine geldi. Kale kâfirleri bir fitilden binyediyüz parça topu ateş edince yer ve gök tir, tir titredi. Kale Nemrud ateşi içinde kaldı. Bize karşı çıkan Yanık hâkimi askerleri bizi götüren Zoza vezirin askerleri onlardan ayrıldı. Yüzlerce at top sesleri korkusundan sahiplerini yere vurup sahrada başıboş gezer oldular. Allah'a şükür bizim atlar top sesini seferlerde işite, işite alışıp bizleri yere vurmayıp, asla alay düzenini bozmadılar. Bizim alayı karşılamağa çıkan kara şapkalı, demir gibi kâfirleri seyrederek kalenin bir kapısından girip, varoş kapısından çıkarak Tuna kenarına yerleşildi. Bu anda kalede yine bir top şenliği yapıldı. Top gülleleri kaleler gibi her biri bir tarafa feryâd edip vızlıyarak gitti. O an Yanık kapudanı, elçi paşaya ziyafetler ve hediyeler verdi. O gece top, tüfek ve çeşitli havai fişek şenlikleri sanki Ebû Ali Sina'nın Mısır'daki Nil kesimi şenlikleri idi. Ziyafetten sonra paşa, sipahiler halifesi Mustafa Efendi'yi sordular ve zindana varıp hiçbir iz ve eserini bulamadılar. Elhâsıl kâfir elinde böyle metin bir kale yoktur. Burada üç gün kaldık. Büyük ziyafetler oldu. Ertesi gün bizi götüren ikiyüz adet sirem arabasına yol verildi. Arabalara üçyüz adet katana kâfir yoldaş oldu. Arabalar Estergon'a doğru yola çıktı. Yanık kapudanı tarafından üçyüz adet hintu araba gelip ağırlıklarımız yüklendi.

Yanık Kalesi Şehidlerini Ziyaretimiz:

İlk olarak Sinan Paşa bu kaleyi fethederken bütün şehitleri varoşun dışında defnettirmiş. Üç sene sonra kâfir kaleyi tekrar alınca Mahmud Paşa'yı, yeniçeri ağası Yahya Ağa'yı ve birçok ağa ile yüzlerce iş erlerini kırıp Sinan Paşa şehidliğini içeri taşıtırlar. Hâlâ bir çoğunun mezar taşlarında isimleri yazılı durur. Bütün esirlerimizin ölenlerini de buraya defnederler. Etrafına hendek kazılmış mezarlıktır. Bu şehidliği ziyaret edip, paşadan izin alarak yirmi adet serhadli yoldaş ile güneye doğru gidip, bir saatte Sen Martin kalesine geldik.

Sen Martin Kalesi:

Bazıları Samartin derler. Ama doğrusu Sanmarti'dir. Venediklinin bayraklarında, şekli bilinmiyen ve Sanmarka adıyla söylenen yüksek bir

kaledir. Bir Venedik prensinin, kırlarından Frau tarafından yaptırılmıştır. 1002 (1593) tarihinde Sinan Paşa, Yanık kalesini fethettikten sonra bu Sen Martin kalesini de fethetmiştir. Üçüncü sene kâfir bu kaleleri yine almıştır. Halen Nemse çesarının idaresinde, yalçın bir kaya üzerinde, beyaz inci gibi, kârgir, yuvarlak şekilli bir kaledir. Batı tarafında bir kapısı var. Küçük fakat çok sarp bir kaledir. Dört yanında ikişer konak yerden görünür. Bizi bu kaleye koymadılar. Ama aşağı varoşta kale kapudanı bana bir bağda ziyafet verdi. Yemekten sonra Mustafa Efendi'yi sorduk bize: «Vallahi, Rabe'de esir olanlardan bizde kimse yoktur. Hepsini iç Alman'a götürdüler» diye cevap verdi. Bu Sen Martin varoşu acâip, güzel ve gelişmiştir. Sarp yerde olduğundan Estergon'lu bu varoştan haraç alamazlar. Bütün sokakları satranç nakışı gibi döşenmiştir. Kat, kat, kârgir yapı, üçer kat ve üçbin adet, tahta şendire örtülü evler vardır. Bu varoş halkı tamamen Macar'dır ama yukarı kale hep Nemse elindedir. Varoşun bütün sokakları kaldırım döşelidir. Su ve havasının güzelliğinden bağ ve bahçesi hesapsız olup seven ve sevileni beğenilir. Yanık kalesine iki fersah uzaklıktadır. Oradan yine kuzey tarafa gidip başka bir yolla Yanık kalesine gelirken Rabçe nehri kenarınca köy ve kasabaları geçip ..... varoşuna geldik.

Bu varoş ve bu sahralarda geçtiğimiz köylerin hepsi bizim Kanijeli, İstolni Belgrad'lı ve Estergon'lu askerlerin tımar ve zeâmet köyleridir. İki kılıç altında Macar halkı köylerdir. Hatta bizim yanımızdaki arkadaşlar da bu köylerdendir. Bu ..... varoşu Nemse çesarı papazının manastırı vakfı olduğundan kiliseleri, sarayları, çarşı ve pazarları, bağ ve bahçeleri, bostanları gayet gelişmiş olup insan denizi bir Macar varoşudur. Burayı da seyredip yine kuzey tarafa doğru üç saat gidip tekrar Yanık kalesi menziline geldik. Sonra Yanık kalesi askeriyle paşa efendinin kalkıp, batıya doğru gidip, birçok köyü geçip, üç saat sonra Kastel kalesine geldik.

Kastel Kalesi :

Rabçe nehri kenarında, bir ağaç köprü başında, toprak, yağlı çim ve rıhtımlı, sarp hendekli, üç köşeli, palanga kârgir yapı bir kaledir. Topraktan bir dağ gibidir. Üçyüz adam ile kale kapudanı, elçi paşayı karşılamaya çıktılar. Kaleden beş adet top atışı yapıldı. Bu kale içinde hiç ev yoktur. Nemse skerleri için uzun hanlar vardır. Ancak geçit başında Macar ve Estergonlu, bu Rabçe nehrinden içeri geçmesinler diye bu Kastel kalesi yapılmıştır.

Majonvar Kalesi:

Beç kalesi içindeki Stefan manastırının vakfı bir Macar varoşudur. Üç bin evli, yedi manastırlı, çarşı ve pazarlı, bağ ve bahçeli, halkı mem-

nun, şenlikli bir varoştur. Burada Rabçe nehri Sen Martin ve Rabçe dağlarından gelip Yanık hendeği içinde Rabe nehri ile birleşip Tuna'ya karışır. Bu Kastel varoşundan kalkıp güzel köyleri ve tarlaları geçtikten sonra iki saatte May Frav varoşuna geldik.

May Frav Varoşu :

Nemse çesarı karısı olan May Frau adlı kadının hâsıdır. Geniş, verimli bir yerde, İrem bağına benzer büyük bir şehirdir ki iki varoş yanyanadır. Aralarından Rabçe nehri geçer. Dağ tarafındaki varoş da çesarın baş komiserinin hâsıdır. Bu iki varoş hepsi yedibin adet, tahta örtülü, bağ ve bahçeli evlerden ibaret olup, dokuz adet kale gibi manastırı, çarşısı ve pazarı vardır. Suyu ve havası hoştur. Buradan bir saat gidip Dolfoş varoşuna geldik.

Dolfoş Varoşu :

Bir kral vezirinin hâsıdır. Beşbin hânelidir. On adet idarecisi vardır. Halkı tamamen Macar'dır. On adet manastırı çanlığı görülmektedir. Ama bu şehir içinde göremedim. Birileri paşaya hediyeler getirdi. Buradan kalkıp, batıya doğru bir saat gittik.

Ovar Kalesi :

Devamlı Nemse çesarınındır. Gerçi Süleyman Han 935 (1528) tarihinde Beç savaşına giderken yakmışlar ama el koymamışlar. Kalenin dibinde bir büyük varoşu var. Bütün askerlerimizle gösteriş yaparak bu varoşun bir kapısından girip öbür kapısından çıkarken bir anda caddeden üçbin adım gittim. İki tarafı yüksek evler ve altları baştanbaşa kârgir kemerli dükkânlardı. Hepsi bin adet dükkândı. İçlerinden binlerce seven ve sevilenler alayımızı seyre çıkmıştı. Biz de onları seyrederek bu güzel varoş içinden çıktık. Ovar kalesine vardığımızda kaleden o kadar top atışları yapıldı ki kulaklarımız sağır oldu. Kale Nemrud ateşi içinde kaldı. O kadar davul, trampet ve çan çalındı ki Yahudi deccalı çıkmıştı sanki. Kale hendeği dibinde konaklandı. Çimenlik bir yerde kapudanın ziyafeti oldu. Şehrin bütün dilberleri gelip bizleri eğlendirdiler.

Ovar Kalesinin Şekli :

Tuna nehrinden biraz uzaktır. Geniş bir düzlükte yapılmıştır. Dayanıklı, güzel ve yüksekte kurulmuş yüksek bir kaledir. Hendeği içinden ve varoşunun hendeği kenarından Kalka nehri akar. Peçarut yaylalarından gelip bu Ovar kalesi altından geçerek Tuna'ya dökülür. Bu kale gerçi küçüktür ama gayet metindir. Bir kapısı vardır, güneye açılır. Kale için-

de üçyüz, tahta örtülü evleri ve iki adet manastırı var. Duvarı üzerinde yirmi adet karakolu var. Hendekten dışarı beş yerde toprak yığılı tabyaları var ki her birinde yüzbin şeytanlık bir hile yatar. Bu tabyaların da dört yanı derin hendeklerdir. Hendeklerin dışında, metrise girecek yerler ise hep lâğımlardır. Bu tabyaların arasında kale asla görünmez. Kuşatma sırasında bu tabyalardan kaleye yaklaşılmaz. Ama tabyaların birisi ele geçirilirse kale çabuk alınır. Daha önce Yanık kalesi bizde iken bu kale hudud sonu imiş. Kâfirler hemen bir yıldan önce yine almışlar. Onun için bu kale sarptır. Saroş kenarında toprak yığılı, hudud milleri olan bir tepe yığılıdır ki Süleyman Han, Beç ve Alman Savaşına giderken yığmıştır. Bu kale ikibin askere sahiptir. Ama Estergon askerinin korkusundan Estergonluya hediyeler ve haraç verirler. Etrafı gayet verimli, bağ ve bahçesi hesapsız geniş ve düz yerlerdir. Su ve havasının güzelliğinden seven ve sevilenleri meşhurdur. Macar vilâyeti burada sona erer. Buradan batıya tâ Peç'e, Prag'a, Esterni'ye ve onçat vilâyetlerine varınca Nemse ve Alman vilâyetleridir. Macar kâfirleri buradan içeri Nemse vilâyetlerine silâhlı olarak giremeyip yaya olarak yahut arabalarla giderler. Meğer çesarın bir kral üzerine seferi olup da yardıma çağırırlarsa o zaman Macar silâhlariyle gelirler. Ama ayrı bir yerde konarlar ve başlarına Macar askerlerinden çok Nemse askerini koruyucu olarak koyarlar. Çoğu zaman Nemse ve Macar birbirleriyle iyi geçinemezler. Birbirlerine güvenme ihtimâli de yoktur. Zira birkaç kere Macar veziri ağlamaklı olarak Süleyman Han'a sığınıp, Nemse'nin vilâyetini Osmanlıya aldırmışlardır. Macarlar Lotoryan mezhebinde olup Nemseliler başka mezheptendirler. Onun için bunlar birbirlerine zıttırlar. Ama ikisi de Hristiyan millettirler. Bu Ovar kalesinden içeri Estergon ve İstolni Belgrad tarafına Nemselilerinde silâhlı veya silâhsız olarak geçmeleri imkânsızdır. Gerçi vilâyet Nemse'nindir ama Macar korkusundan o semtlere Nemseliler varamazlar. Ancak büyük bir küme olup, gidip gelirler ve birbirleriyle harbenin ucuyla konuşurlar. Yine de birbirlerinden vazgeçmezler. Nemse devleti kalabalıktır. Macar devleti Süleyman Han zamanından beri Grune tacı, Estergon kalesi ve üçyüz parça kaleleri ellerinden gideli zayıftır. Sonra, Macar üzerine askıntı olup nüfuz edindi. Ama Macar halkı yanında Nemse halkı çürük kalır. Asla yürekleri yoktur. Kılıç vurup, ata binip, kurnaz değillerdir. Yaya tüfeklisi gerçekten atıcıdır. Ama bellerinde bir sis vardır. Kim tüfek atsa bir çatal ağaç üzerine koyup tüfek atar. Osmanlı gibi kolda tüfek atamaz. Gözlerini yumup bu milli tüfeği atarlar. Siyah şapkaları büyüktür. Pabuçlarının burunları uzundur. Ökçeleri yüksektir. Yaz, kış ellerinden eldivenleri çıkmaz. Macar halkının devletleri zayıftır ama sofra sahipleridir. Misafire katlanırlar. Ekilen ve biçilen vilâyetleri olduğundan ekinci halktır. Hakikaten bahadır kimselerdir. Tatar askerleri gibi her vilâyete çatal atlar ile seğirtirler. Beşer, onar tüfekleri ve bellerinde

kılıçları olur. Serhadli askerimizden ayırt edilemez. Öyle giyinip küheylân atlara binerler. Temiz gezerler, temiz yerler ve misafire hoş davranırlar. Esirlerine Nemse gibi işkence etmezler. Osmanlı gibi kılıç çatarlar. Elhâsıl ikisi de dinsiz kâfirlerdir. Ama Macarlar temiz kâfirlerdir. Nemseliler gibi her sabah yüzlerini sidikleri ile yıkamazlar. Osmanlı gibi su ile yıkarlar vesselâm. Burada yine konumuza dönelim. Ovar kalesinden içeri batıya Macar atlısının girememesinin sebebi Nemse'nin ilk, Macar'ın da son hududunun bu kale olmasıdır.

Burada, elçi paşa efendimize, Rabe cenginde ölen Zirinoğlu'nun oğlu gelip paşa ile buluştu. Babasının yerine tahta çıkıp hersek alma ricasında bulundu. İslâm ordusunun bir tarafında üçbin kadar silâhsız Macar askeri gelip konakladı. Orada paşa efendimiz yine Ovar kalesinden asker alıp, o gece ayrıldı. Meşaleler yakıp beş saat batıya doğru, bataklık yerlerin kuvvetli köprülerinden geçtik.

Varoş :

Gelişmiş bir Nemse kâfiri varoşudur. Yer, yer Macarlar da vardır. Bunun da bütün evlerini ağartmışlar. Yüksek bir dağın eteğinde üçbin adet kârgir yapıdır. Tahta ve kiremit örtülüdür. Bağ ve bahçeli, yedi adet kiliseli, çarşı ve pazarlı, sevgilileri olan büyük bir varoştur. Bu varoşun tâ ortasından alay ile geçtik. Güzel köyleri ve yeşil vâdileri geçip üç saat gittik.

Doneban Varoşu :

Bu kralın anası olan kadının hâsıdır. Etrafı hendeklidir. Nemse dilinde buna Done Frau derler. Yani kadınlar vilâyeti demektir. Hakikaten alayımızı seyre çıkanlar hep kadınlardı. Çarşı, pazar ve kiliseleri güzeldi.

Zareş Frau :

Bu da kızlar vilâyeti demektir. Bütün kızları naz ve cilve ile alayımıza karşı çıkmışlardı. Çeşit, çeşit güneş elli, ay yüzlü Nemse kızları var ki gören kimse muhakkak âşık olur. Manastırlarının çoğunda Hazret-i İsâ için rahibe olmuş kızlar vardır. Şehir üçbin evlidir. Manastırları, çarşı ve pazarı kârgir yapı, güzel bir şehirdir. Fenare nehri bu şehrin kenarından akar. Kenah dağlarından gelip Pajon kalesi karşısında Tuna nehrine karışır. Bu Frau şehrini de geçip batı tarafına iki saat gittik. Sağ tarafımızda, Tuna'nın karşı tarafında Pajon kalesi bir saat uzaklıkta, bir bayır başında görünmekteydi. Sonra üç saat daha gittik ve imparator şehrine geldik.

İmparator Şehri:

Yani çesar şehri demektir. Kenah dağlarının eteğinde düz, geniş, verimli bir sahra içinde kurulmuş güzel bir şehirdir. Büyük kiliseleri, ma-

nastırları, kat kat binaları kalay teneke, pirinç teneke ve sırça kiremit örtülüdür. Alemi aydınlatan güneşin ışığı şehre vurup, parıltısından insanın gözleri kamaşır. Şehirde onbin ev, ikibin dükkân ve kırk manastır vardır. Bağ ve bahçeleri hesapsızdır. Eğer her yanı ile bu şehri anlatsak uzun söz olur. Burada da paşaya büyük ziyafetler ve hediyeler verildi.

Anporok Kalesi:

Kral Laslo yaptırmıştır. Devamlı olarak Nemse çesarı elinde kalmıştır. Süleyman Han 935 (1528) tarihinde Beç savaşına giderken bu kaleyi yakıp geçmiştir. Biz para ile bu kale altından alay ile geçtik. Varoş içinden deniz gibi insan seyretmekteydi. Varoşun öte tarafında geniş, çimenlik bir yerde çadırlarımızı kurup konakladık. Varoşun geniş caddesinin iki tarafı büyük binalardır. Altları, hep kârgir dükkânlardır. Bunlarda da hep kadınlar satış yaparlar. Varoşunda kiremit örtülü üçbin ev vardır. Manastırları sekiz adettir. Varoşun etrafı derin ve şarampoli metrislerdir. Her evin kapılarının kemerleri üzerinde o evin sahibi hangi sanata sahipse sanatına dair resimler ve yazılar vardır. Böylece o kimsenin sarac, saatçi, bıçakçı ..... olduğu anlaşılır.

Anporok Kalesinin Şekli :

Layta nehri kenarında, bir vâdide, dört köşeli olarak yapılmış, sağlam bir kaledir. İçinde altın haçlı, çanlık kuleli beş manastırı var. İki kapısından biri doğuya, biri batıya açılır. Kalenin çevresi tam binbeşyüz adımdır. Oniki küçük tabyası ve bin adet askeri bulunur. Hendeği o kadar derin değildir. İçinden Layta nehri akar. Bu nehir batıdan Islavon yaylalarından gelip, bu kale varoşunun hendeği içinden geçip, üç saat kuzeye doğru aktıktan sonra Tuna'ya karışır. Şehrin suyu ve havası son derece güzeldir. Burada çok garip ve acâip şeyler vardır. Su değirmenleri de gariptir. Hem un öğütür, hem de elerler. Eleğe ve kalbura el değmeden un elenir. Has unu kral içindir. Geri kalanı sahibinindir. Kepeği de değirmencilerin olur. Kral unu sahibinden para ile alıp, zor kullanmazlar. Şehrin varoşundan dışarı, Layta nehri aşırı Yanık kalesi fâtihi Sinan Paşa bir yığın yapmış ki tâ Yanık kalesinden bu yığına kadar bizim Yanık eyâleti imiş. Burada bizim elçiye birkaç kuruş harçlık verdiler. Ama bu kaleden top şenliği etmedikleri için paşa, kale kapudanına çok kızdığından parayı ve hediyeleri almadı. Kapudan hemen yer öpüp:

«Vallahi sultanım, alayınıza çıkıp, büyüklüğünüzden ve gösterişinizden utandık,» deyip o an beşyüz parça top atışı yapılıp, şenlikler edildi. Sonra paşaya beş kese ve bu kadar hediyeler verip, özür dileyerek «Beni çesara ve vezir Rodolkoş'a şikâyet etmeyin» diye nice peşkeşler verdi. Sa-

bahleyin kale kapudanı bütün askeriyle paşayı uğurladı. Üç saat kadar İrem bağı gibi köyleri geçtik.

Parankoprok Varoşu :

Eskiden küçük devlet imiş. Gün geçtikçe gelişmiş. Baş vezir olan koca Rodolkoş'un hâsıdır. Yedibin ev, onbir manastır, ikibin dükkân, hesapsız bağ ve bahçesi vardır. Burada da paşaya büyük bir ziyâfet, on kese altın ve bir hintu araba dolusu hediyeler verdiler. Burayı da geçip üç saat gittik.

Varoş ..... Menzili :

Üçbin hâneli, kral defterdarının hâsıdır. Burada da ziyafetler ile hediyeler verildi. Bu şehrin sol tarafında görünen küçük, Alman yaylası eteklerinde on parça büyük varoş var ki, her biri birer büyük şehre benzer. Bağ bağa, mera, meralara bitişik, manastır ve sarayları ile süslenmiş şehirler idi. Ama ben içlerine varmadım. Ancak karşıdan seyredip, paşanın tercümanı olan Mikel'den sorup öğrendim.

Çesarın Varoşu :

Bu, bütün varoşlardan daha gelişmiş, şenlikli, şirin bir şehirdir ki bizzat çesar imparatorun kendi hâsıdır. Onun için Nemse'nin bütün ileri gelenlerinin burada kat, kat havuzlu, fıskıyeli ve şadırvanlı evleri vardır. Manastırlarının çoğu halis mavi kurşun ile örtülüdür. Zira bu şehir, Beç limanına çok yakındır. Ancak iki, üç menzil kadar vardır. Çesar tarafından paşaya burada büyük bir ziyaret verildi. Bütün atlarımız bile güzel yiyecekler yediler. Paşaya bir samur kabaniçe giydirdiler. On kese talar kuruş yol harçlığı verdiler. Bu şehrin sırtındaki küçük Alman yaylası üzerinde temmuz ayında dahi kar eksik değildir. Nuh tufanından beri Zuhâl sulu eski karları var. Buradan kalkıp, verimli ovalar geçerek batıya doğru üç saat gittik.

Eski Peşpehel Şehri Büyük Varoşu :

Sultan Süleyman (Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun), 935 (1528) tarihinde Beç kalesini döğerken bu şehri de berbat etmiştir. O zamandan beri hâlen imar olunmaktadır. Şehrin yapısı çok güzeldir. Biz bu şehre alay ile girerken kral tarafından adamlar gelip «Paşa dostumuz bir hafta Peşpehel şehrinde dinlensin, yorgunluğunu gidersin. Bir hafta sonra kendileriyle görüşelim,» diye haber getirdiler. Hepimize şehir içinde altın nakışlı konaklar verildi. Bir hafta istirahat edildi.

Bu şehrin kalesi yoktur. Tuna nehrinden biraz uzaklıktaki geniş bir vadide kurulmuştur. Güney tarafı Beç dağları etekleridir. Altlı ve üstlü,

tahta örtülü üçbin adet kârgir evleri var. Her biri birer milyona olmaz yeni binalardır ki başkomiserin anlattığına göre bu şehrin odaları onbin adet kapılı büyük evlerdir. Çarşı ve pazardaki dükkânları yediyüz adettir. Ama her dükkân düzenli değildir. Bazı dükkânlar evlerin altındadır. Burada da dükkânlarda kızlar oturup, mallarını satarlar. Kiliseleri yedi adet olup kale gibidirler. Her birinde beşer, altışaryüz papaz ve rahip var. Birinde ise sadece kızlar var. Yaşlı keşiş hiç yoktur. Bir kilise ise eski yapı olup tâ Hazret-i İsâ zamanında yapılmıştır. Kapısının üzerinde 1544 tarihi yazılıdır. Hattâ keferelerin ayanta dedikleri günleri idi. Onbin rahip ve yetmiş, seksenbin kadar imansız kâfir haçlı peykerleri, sancak, bayrak, erganon ve trampetleriyle bu büyük kiliseye gelip bâtıl âyinlerini yaptılar. Sonra Peşpehel şehrinin bağlarında öyle eğlenip, yeyip, içtiler ki anlatılamaz. Binlerce kâfir de papazlar ile ellerindeki altın ve mücevherli kaplarda, buhur, od, amber ve günlükler yakarak, trampetler çalarak sokaklarda gezip yine manastıra giderlerdi. Her büyük kilisenin kubbeleri teneke, kalay, sarı pirinç ve kurşun ile örtülüdür. Her birinde birer Mısır hazinesi değerinde putlar ve âvizeler var. Her kubbe ve çanlık kuleleri üzerinde adam boyu kadar altın haç alemleri var ki parıltısı şehri aydınlatır. Saat kuleleri de kalaylı demir teneke örtülüdür. Çanları bir konaklık yerden duyulur. Şehrin ortasından nehir akar. Küçük bir akar sudur ama hayat suyudur. Küçük Almanya'dan gelip, nice köy, kasaba ve beldeleri sulayıp, bu şehrin içindeki bağ ve bahçeleri de sulayarak şehrin alt yanında Tuna nehrine karışır. Bu nehrin iki tarafında baştan başa bağ, bahçe, gül, gülistanlar, fıskıyeli, havuzlu köşkler var ki her biri birer sanat eseridir. Beç kalesinin ileri gelen kefereleri bu şehrin bağ ve bahçelerinde haftalarca ve aylarca zevk ve sefâlar ederler. Bütün dilber ve güzel kızları şehir içinden akan nehirde cilvelikler edip, şarap ve rakı keyfiyle birbirleriyle kucak, kucağa olup eğlenirler. Şehrin su ve havası güzel olduğundan seven ve sevilen güzelleri ünlüdür. Erkek ve kadınları birbirlerinden kaçmazlar. Kadınları bizim Osmanlı ile beraber oturup, yeyip içtiklerinde kocası bir şey demeyip kapıdan dışarı çıkıp gider. Kendi aralarında ayıp değildir. Zira bu kâfir ülkesinde söz kadınındır. Tâ Meryem Ana'dan beri kötü âyinleri böyle olagelmiştir. Şehrin son derece zengin tüccarları ve yardım sevenleri vardır. Elhasıl bu şehrin seyre değer şeyleri çoktur. Hepsinden beri şehir içinden akan nehir üzerinde yüzlerce sanat eseri un değirmenleri var. Bir göz değirmenden üç, dört çeşit un çıkar. Biri hâs, beyaz ve ince, biri ortaca un, biri kabaca, biri de kepektir. Bunlarda da el değmeden un elenir. Bu şekilde çeşitli görülmeğe değer değirmenler vardır.

Paşa efendimiz bu Peşpehel şehrinde bir hafta oturduktan sonra Budin vezirine haber gönderir. Üç günde adam gidip, üç günde de geldi. Bu-

din'den buraya ve Beç'e sekiz konaktır. Ama bizi onbeş günde bu şehre getirip bazan kuzeye, bazan güneye, bazan doğuya ve bazan da batıya gezdirirlerdi. Zira Beç, Budin'e ve Estergon'a uzak olsun, dolayısiyle de vilâyetlerinin gelişmiş yerlerini göstermiş olsunlar diye, Budin vezirinden haber gelip; iki hafta otur derlerse otur ve bana haber gönder, denmişti. Ertesi gün kral tarafından başdefterdar gelip, paşaya bir hintu araba getirip: «Buyurun, kralımız size selâm etti. Sultan Süleyman Han bağımda sultanıma ziyafet hazırladı ve sultanıma kendi arabalarından bir araba gönderdi» dedi. Elçi Paşa da: «Bak Mikel tercüman! Biz buraya hapis olup ziyafet yemeğe ve ticaret yapmağa gelmedik. Bana akşama kadar haber getirin, yoksa Allah biliyor sabaha Budin'e giderim» diye cevap verdi. Bunun üzerine tercüman: «Sultanım, işte pazar günü kutsal günümüzdür. İşte yakın geldi. O gün alay ile girersiniz. Buyurun siz safâ edin. Misafirimizsiniz, bir yemek yeyip, gezip, görüp yine gelin,» dedi. Paşa: «Gitmem hey melun! İşte adamlarım çoktur, onlar gitsinler» deyince hemen paşadan hepimiz izin alıp Peşpehel şehrinden Beç tarafına, üç bin adım batı tarafa, bağlar içine gittik.

Cihan Bağı Çesar Kalesi Yani Osman Oğlu Süleyman Han Otağı:

Bu kalenin kapısı önüne vardığımızda çesarın bütün divan erbabı bizi selâmlamaya durmuşlardır. İçeri meram bağına girdiğimizde aklımız çâk, gözlerimiz şaşı oldu. Hepimiz hayretler içinde kaldık. Süleyman Han'ın otağı şeklindeki köşkün divanhânesinde oturduk. Atlarımızı dışarı çıkardılar. Bazı iş görmemiş adamlarımız atlarımızı niçin yanımızdan alıp, dışarı çıkardılar diye şüpheye düştüler. Ben: «Bre adamlar ayıptır. Bu manasız düşüncelerinizi kovun. Onların elçisi bizim Budin'e vardı. Burada birimize birşey olursa Budin'de onların elçilerini ve esirlerini kılıçtan geçirirler. Bizimki boşuna telâştır. Hemen şu garip ve acaib şeyleri gezip, görüp, zevk ve safâmızda olalım,» deyip, arkadaşlarımızla gezmeğe başladık.

Süleyman Şah Otağı Kalesi:

Süleyman Han 936 (1529) senesinde Alman keferesinden intikam almak için bizzat kendisi Beç kalesini kuşattı. Kaleyi dokuz koldan top ile döve, döve zorladı. Yürüyüşler edip kaleye girilip, bedenler üzerinde ezanlar okunurken Çerkez adlı bir yiğit atıyla, donuyla, topların yıktığı yerden tâ kalenin ortasına varmıştı. Çerkez yiğidini ve atını orada şehid ederler. Kâfirler İslâm askerini geriye döndürürler. Savaş sabaha kalır. Allah'ın hikmeti, ertesi gün şiddetli bir kış olur. Karlar yağıp, o kadar tipi ve bora olur ki bütün İslâm askeri kardan perişan olurlar. Bütün metrisleri kar basar, binlerce asker elden, ayaktan olup, binlerce hayvan kırılıp kıyametten bir gün olur. İslâm askerleri «Elaman ey zamanın Süleymanı!» diye

aman dilerler. Divan toplanıp baharda tekrar bu kaleyi kuşatmak için karar verirler. Oniki bin asker ile Ösekli Kâsım voyvodayı Alman vilâyetlerine gönderip yağma ve talana başlarlar. Kâfirler bu hâli görüp Kâsım voyvoda ile cenge başlarlar. Süleyman Han hemen burada otağını bırakıp Ösek'teki topu ve cephâneleri getirtir. Bütün ağalar yaya olurlar. Bin güçlük çekerek Tuna kenarında Kavin adası önünde can kurtarmaya düşüp, can kurtardılar. Sonra kâfirler Süleyman Han'ın otağını kaldırıp hazineye koyarlar. Şekli ve nakışlarına göre otağın yerine kârgir, metin bir kale yaparlar. Fakat savaş için değildir. Ancak nezaketen, ibret için bir eser olsun diye yapmışlardır. Süleyman Han'a bu kale altında otağını bırakmışız nâmı olsun diyedir. Çevresi dörtbin adımdır. Onaltı köşelidir. Her köşesinde birer kule yapılmıştır. Görenin aklı perişan olur. Bu kalenin yüksekliği hâlâ padişahımızın otağı kadardır. Şekli, tarzı, sokakları, nasıl beden, beden ise aynı şekilde yapılmıştır. Sözü edilen kuleler meselâ hâs odası, hazine odası, kiler odası, büyük oda, küçük oda, seferli oda, doğancılar odaları gibi yapılmıştır. Elhâsıl Süleyman Han zamanında otağ ne şekilde kurulu kalmış ise bir kulesi birer oda gibi inşa edilmiştir. Şimdi bu kule odaların içinde bahçıvan ve bostancı kefereler oturmaktadırlar. Arz odası ve adalet köşkü yine öylecedir. Leylek çadırı ve büyük divanhâne görülmeye değerdir. Bu otağ içinde kurulmuş çerkâlar, küçük çadırlar şeklindeki odalar ve padişah obası önündeki sofa önünde akıtığı sular halen akmaktadır. Bu otağ kırksekiz yüksek mermer sütun üzerine kurulmuştur. Dört yanı pirinç trabzanlar, çeşit. çeşit balkonlar, bütün kapı ve duvarları hep frenk işi nakışlardır. Süleyman Han'ın halvethânesi olan Acem tarzı sumasının kapısı kapalı durur. Bütün imaretleri hep kârgir olup, üstleri kırmızı bakır teneke örtülüdür ki binlerce kantar bakır gitmiştir. Hesabını Allah bilir. Elhâsıl ikibindoksan milyon mal harcanmıştır diye başkomser anlattı. Otağın, kulelerin ve diğer binaların yağmur saçakları ve olukları hep bakırdan olup ağızları arslan ve ejder başı gibidir. Yağmur suları bu ejder başlarından akar. Kulelerin kuleleri üzerinde, otağın, büyük çadırın, namusiyenin yirmidört sütunu, leylek çadırı ve arz odası üzerlerinde hepsi yetmişsekiz adet, insan boyu kadar, altın yaldızlı haçlar vardır. Bu çevresi dörtbin adım olan otağın içi İrem bağından iz verir. Yeryüzünde böyle garip ve acâip bir eser görülmüş değildir.

Süleyman Han Otağının İrem Bağı:

Bu bağın içindeki bütün sokaklar değişik şekillerde nakış gibi işlenmiştir. Her cadde kuş gözü gibi küçük ve kıymetli taşlar ile çeşitli şekillerde, sanki Hind işi gibi, görülmeğe değer kaldırım döşelidir. Her tarhındaki tahta denilen tarlalarında öyle çeşitli çiçekler var ki, Osmanlı diyarında, Arap, Acem, Leh, Çeh ve Moskof diyarlarında öyle çiçekler yoktur. Hatta bize kırkaltı çeşit gül hediye getirdiler. Gülün yaratılış renk-

leri kırmızı, sarı ve beyazdır. Ama bu meram bağında yeşil, mavi, al, ebru, ablak, lâ'l haşhaşî ve nive renkleri vardı ki kokuları insanın dimağını kokulandırır. Sözün kısası bu yeryüzünde olan çiçekler, bitkiler ve otlardan başka yeni dünyadan ve diğer kıtalardan hediye getirilen çiçek tohumlarından yüzbinlerce çeşit çiçekler yetiştirilmiştir ki gören hayretler içinde kalır. Dünyanın beğenilen bütün çiçekleri buradadır. Allah'ın hikmeti, bu bağda hurma, servi, şimşir, incir, zeytin, nar, ceviz, arar ve sonuber yoktur. Ama meyvelerin her çeşidi burada bulunur. Bir okka gelir elması olur. Lâkin üzümü biraz ekşice olur. Zira kışı çok şiddetli olduğundan birçok meyveler olmaz. Bu cennet bahçesi içinde her gelen ayrı huyla krallar çeşitli şekilde altlı, üstlü, sanat eseri köşkler yaptırmışlar. Hepsinin taşları yeşil, hırkânî, yerkânî, balgamî, fercî, mermer, somakı, zenburi, seykânî, akik, yemeni, savani ve ebri taşlardır. Her kralın binlerce çeşit eseri vardır. Hiçbiri birine benzemezler. Fiskiye, havuz, şadırvan ve çeşmelerini seyreden kimsenin aklı karışır. Bazı köşk ve şadırvanların önlerinde çeşitli sanat eseri çarklar var. Çarkların üzerleri çeşitli resimlerle süslüdür. Çarklar döndükçe bu resimler de dönerek su akıtırlar. Ayrıca dolap çarklarının üzerindeki çeşitli çalgılar da ayrı ayrı sesler çıkarır. Bazı yerlerde ise ney, kaval, düdük, miskâl, dankıyu ve çağırtma düdükleri su çarklarındaki körükler rüzgâr estikçe çeşitli şekilde çalarlar. Bu irem bağında daha nice acâyip ve garip görülecek eserler vardır. Eğer herşeyi gördüğümüz şekilde yazmış olsak bir cilt kitap olur. Bu bağın dört yanına sarı, pirinç tel çekilmiştir. Yine telden örülmüş ayrı bir kapısı vardır. Bağın içinde bülbül, kara tavuk, sarı asma, iskete, klaronye, ispinoz, tutî, papağan, mina, bozikal ve bunlar gibi kuşlar olur, her kuş çeşidi için ayrı yerler yapılmıştır. Bağın içi sık ormanlık olmayıp, güllük, gülistanlıktır. Bütün kuşlar yaz ve kış bu cennet bağı içinde yavrularlar. Ama Alman dağları eteğinde olduğundan kışı şiddetli olur. Onun için bağın duvarlarında ve diğer yerlerde yüzbinlerce delik yapmışlar. Kışın bütün kuşlar bu deliklerde kışlarlar. Bağın bir köşesinde de yine pirinç telden örülmüş tülek vardır. Doğan, şahin, balaban, zağnos, karakuş, karagöz, dülengeç, atmaca, delice ve yalva gibi bütün yırtıcı kuşlar için ayrı, ayrı tülek yerleri ve bakıcıları vardır. Bir köşesinde de hayvanların çeşitleri var ki yalnız fil, gergedan ve zürafa yoktur. Arslan, kaplan, panter, pülent, tilki, çakal, kurt ve yeni dünya hayvanlarından bu dünyada görülmemiş hayvanlar var ki gören kimse hayran olur. Bunların da bakıcıları ayrıdır. Diğer bir tarafta da kara ve deniz hayvanlarının uçucularından çeşitlileri var. Mısır'dan Münzile vilâyetinden, Foncistan padişahı vilâyetinden binlerce çeşit kuş bulunmaktadır. Kaz, ördek, güvercin ve akit kuşlarının çeşitli ve her ülkenin uçucu hayvan cinslerinden bulunduğundan başka ceylanlar, yaban eşekleri, sugan, karaca, tablalı, yağmurcu, geyik, yabani keçi, dağ keçisi, Alman ayısı ki fil kadar var, elhâsıl Cenâb-ı

Kibriyâ bu yeryüzünde canlı olarak ne yarattı ise bu bağda hepsi var. Zira bu Nemse çesarının bütün Hristiyan milletlerinin üzerinde nüfuzu olduğundan bu çeşitli eşyanın eli altında bulunması büyüklüğünden ileri geliyor olsa gerek. Bu bağda hiç ev yoktur. Ancak iki bin kadar, özel elbiseler giyen bakıcı kefereleri bulunur. Onlar da sözünü ettiğimiz kulelerde otururlar. Gelene, gidene can ve başla hizmet ederler.

Garip Bir İş:

Bağda, bazı garip kimseler yanında zenberekli lüleler var. Bilen kimseler bu zembereğe basınca zemberekten çıkan su bilmeyenin üstünü, başını sırılsıklam ıslatıp, gülüp seyrederler.

Bu bağda büyük bir havuz var. İçinde o kadar çeşitli balıklar var ki hesabını Hüdâ bilir. Geceleyin bağ bekçilerinin ellerinde bir çeşit kâfur billurdan meşaleler var ki onları havuzun kenarında yakarlar. Havuzun bir köşesinde bir kemer vardır, o kemer içinden küçük, küçük kalyonlar, kadırgalar çıkarlar. Bunlar birbirleriyle cenk ederler. Adamları toptan ve tüfekten olup kimisi havuzda boğulur, kimi kalyonlar batarlar. Kalan kalyon ve kadırgalar böyle cenk edip, kıyamet kopardıktan sonra tekrar o kemer içine girerler.

Yine geceleri bağ bekçileri havuz kenarına varıp, bir çeşit alaca mumlar yakarlar. Havuz içinde bir sürü çıplak insan görünür. Kadın ve oğlanlar birbirleriyle güreş edip fuhuş ederler. Su malakları şeklinde kimseler çıkıp, ağızlarından ateşler çıkarıp halkı kaçırırlar, kendileri de havuz içinde kaybolurlar.

Yine ihtiyar bağ bekçileri havuzun kenarında neft ve katran gibi fena kokulu şeyler yakarlar. Su içinde başlı ve başsız adam leşleri görünür. Havuzun suyu dalgalanıp tekrar sakinleşirdi. Sözü edilen ateşler üzerine bekçiler, bir çeşit darı, nohut, burçak ve bakla gibi şeyler dökerler. Havuz kenarındaki seyirciler o an kimi başlı, kimi başsız, kimi sarı, kimi kırmızı, yeşil ve kara çehreli kimseler olurlar. Bazıları korkudan kendini başsız sanıp başını yoklarlar. Hatta paşa imamının bir adamı kendini başsız görüp, havuza atlayıp boğuluyordu. Bekçiler çıkarıp kurtardılar. Elhâsıl bu şehirde bir hafta oturduk. Her gün gelip, padişah gibi seyredip, eğlenip, zevk ve safâlar ettik. Daha nice şeyler gördük ama yazmak imkânsızdır. Rum, Arap, Acem ve bütün kâfir ülkelerinde bu bağ gibi meşhur ve gözde bir yer yoktur. Hatta bir kral tahta çıktığında önce alay ile Beç'den buraya gelip, Sultan Süleyman'ın halvethânesinde baş papaz, krala kılıç kuşatır. Sonra yine alay ile Beç kalesine girip tahtına oturur. Bu cihan bağı, Beç kalesine bir top menzili uzaklıkta, yüksek bir yerde. Alman dağı eteğindedir. Bu yere böyle itibar edip, kale bağı yapmalarından mak-

sat şudur ki: Böyle büyük taht sahibi Süleyman Han buraya gelip, ikiyüzbin askerle üç ay Beç kalesini dövüp ve kışa kalıp, Beç kalesini alamayıp otağını bıraktı gitti diye kendi nâmlarını yükseltmek için bu kadar zengin hazine harcayıp böyle kale ve bağ yapmışlar. «İnşallah yine bizim için imar edilmiştir. Hüdâ yine İslâm eline nacib etsin» dedim. Kötü görünüşlü bir adam bana: «Allah, bu bağı ve kaleyi doksandörtte İslâm eline vermesin. Zira bu binaları hep harab ederler» dediğinde gözleri tas gibi oldu. Deli gibi bir kimse idi. Ama Allah yakın zamanda İslâm askerinin ayağıyla bu şehir toprağına ayak basmayı nasib etsin. (Amin!). Bu bahçenin dört yanında o kadar vezir, ayan ve ileri gelen keferelerin bağ ve bahçeleri var ki hesabını başkomiser bilir. Zira bu şehrin hâkimi odur. Şehrin doğu tarafı tâ Tuna nehrine iki saatlik yere varınca bağ ve bahçeler ile akar. Sulardan geri kalan yerler asker konaklayacak yerlerdir.

Bu eğlence ve gezi yerini görüp, kralın iki kere ziyafetini yeyip, paşa kethüdasına ve adamlarına kral tarafından az, çok hediyeler verildikten sonra buradan ayrıldık.

Peşpehel Şehri Menzili :

Burada bir hafta zevk ve sefâlar ettik. Sonra vakarsız çesar tarafından baş tercüman Mikel ve başkomiser geldiler. «İmparator hazretleri, Sultanıma selâmlar etti, sabahleyin kutsal pazar günümüzdür, İnşallah alay ile şehre buyursunlar» dediler. Ayrıca, «Ağırlık arabaları ve bütün ağırlıklar önden gitsinler diye çesar hazretleri buyurdular o dediklerinde paşa: «Kimsenin hükmü yoktur. İçinde padişahımızın hediyeleri vardır ağırlıklar bizden ayrılmaz» dedi.

Elçi Paşanın Tercüman ve Başkomiser İle Söyleşmeleri :

Kefereler derler: «Sultanımın ağırlığı önden gitsin demesinin maksadı, sultanımın konağı kaleden dışarıdadır. Siz saadetle, alayınızla kale kalabalığından geçersiniz. Onun için ağırlık önce gitsin.»

Paşa der :

«Şimdi araba ve develer dışardan gitsin, katar katırları hepsi benimle gelsin.»

Komser:

«Sultanım, çesar hazretleri azametiyle şöyle buyurdular ki» deyince paşa :

«Vallahi, dinsiz melun, bir daha senin ağzından çesar azametiyle şöyle buyurdu sözünü işitmiyeyim. Yoksa seni hançer kabzasiyle tepelerim. Azamet yalnız Allah'a mahsustur. Bizim Mekke ve Medine padişahı bile «azametiyle» diyemez de sen ikide, birde azametiyle dersin,» dediğinde

kâfirin konuşmaya mecâli kalmayıp şaşırıp kaldı. Bunun üzerine tercüman Mikel:

«Sultanım, çesârın size çok selâmları olup dilerler ki: alaylariyle kalemize girerken sancak, bayrak ve alemlerini açmasınlar; sancak sırıklarını kaldırmasınlar, omuzlarında götürsünler. Zira kale kapısı alçaktır, mehterhâneyi çalmasınlar; benim mehterhânem paşanın önü sıra çalınsın. Bizim sultanzâdeler ve vezir oğulları paşanın önü sıra gitsinler. Paşanın ardısıra benim iç oğlanlarım yürüsünler, bütün sipahilerim, groflar, kaptanlar, erşekler ve beylerim paşanın önü sıra gitsin diye buyurdular.» deyince paşa o an bir ateş parçası olup:

«Bakın kâfirler! Sizin beni bu şehirde bir hafta oturtmanızın aslı ve sonucu buna mı çıktı? Bu sizin ettiğiniz teklif ve asılsız sözler bize hürmet için midir, yoksa bizi alçaltmak mıdır?» dedi.

Kâfirler:

«Asla ve asla! Bu cevaplar sultanımı alçalmağa değildir. Biz elçi paşa kardeşlerimize böyle ederiz. Engerüs kanunları ve usulleri böyledir.» dediler.

Rüzgâr paşa der ki:

«Şimdi, sizin kanununuz öyle ise, bu dinsiz, kâfir âyin ve bâtıl kanunlarıdır. Ama biz İslâm padişahının vezirleriyiz. Bizim İslâma göre eskiden beri kanunumuz böyledir; ben Rumeli beylerbeyiyim. Teşrifat kanunumuz şudur ki padişah tarafından oniki yük akçe hâsım vardır. Gerek görev yerinde, gerekse başka görevde iken dava dinleyip suçluları cezalandırıp, öldürterek ve yedişer kat mehterhânemi çaldırtarak alay ederim. Alayımın içine yabancı bir kimse koymam. Eğer girerse vurdururum. Ben Mekke, Medine, Kudüs, Bağdad, Şam ve Haleb padişahının elçisi olayım da niçin Resulullah sancağını açmıyayım, niçin mehterhânemi çalmıyayım, niçin alayımın içine kâfirleri koyup bütün ağalarımı dağıtayım ve niçin kâfirlerin borularını, davullarını ve deccallarını çaldırayım! Ey, şimdi sizin maksat ve meramınızı anladım! Ben bu sizin teklifleriniz üzere krala varmam. Osmanoğulları kanununu bozmam. Beni diğer elçilerle bir tutmayın. Onlar Kanije eyâleti ve Tameşvar eyâleti pâyesiyle gelirlerdi. Mal isteğinde bulunup Osmanoğulları ırzına leke getirip, kral elinden şarap dedikleri haramı içerlerdi. Bana ise ne mal, ne menzil ve pis şarap lâzım. Ancak padişahın namusu ve Muhammed'in namusu lâzımdır. Eğer kânunumuz üzere beşyüzaltmış adet adamına birer okka ekmek, birer okka et ile beşyüz beş atıma birer yem ve diğer gerekli ihtiyaçlarımızı verirseniz uygun olur. İllâ kanunumuza uymayıp bize hakaret ederseniz ben burada on yıl bütün adamlarımla otursam süt ve hurma ile bolca nebat yedirip hepsine zîbâ, şib ve altın kumaş giydirip otururum. Sizin bana iltifat etmediğiniz tek, tek sadrazama bildiririm. Sizin de elçinizin İstanbul'da köpek yerine konmayıp rağbet ve iltifat edilmeyip, Ga-

lata meyhaneleri içinde pagurya, yengeç, kerevit, sagurna, midye, istiridye, sümüklü böcek, kaplumbağa ve ahtopot yesin diye söylerim.» dedikten sonra hemen :

«Tez divan efendisini çağırın, sadrazama halimizi bildirelim. Bütün askerleri ve Tatar askerlerini dağıtmasınlar.» deyip divan efendisine arz yazmasını tenbih buyururlar. O an tercümanın ve başkomserin akılları başlarından gider. Paşanın ayağına düşüp :

«Aman Sultanım, lütfeyleyin, arz yazmayın. Varalım bir kere çesara danışalım.» derler. Paşa :

«Bre hey melun dinsizler! Söze gelince çesar şöyle büyük, böyle namlı falan, falandır, dersiniz. Bunda çesara danışacak ne var? Çesardan başka iş bilir ve söz anlar adamlarınız yok mudur? Bizim Osmanlı vezirleri işler görür, kaleler alır, bozar, bozulur. Erdel kralını, Boğdan ve Eflâk beylerini yerlerinden alırlar. Erdel'de Yanve ve Varat kalelerini feth ederler Padişahın haberi olmaz, sonra fetih mektubunu gönderirler. Ama sizler elçiye bir ekmek ve bir okka et fazla vermek için çesara danışırsınız. Yine de Osmanoğlu ile eşit olmağa çalışırsınız.» dedi. Kâfirlerin özürleri kabahatlerinden büyük olup, baş eğip sustular. Kısacası bu şekilde nice konuşmalar oldu. Allah'a şükür elçi paşamız, yere batası kâfirlerin sözlerine zerre kadar uymayıp, hepsine karşı geldi. Bir hafta görüşmeler devam ettikten sonra kral, elçi paşanın her isteğinin yerine getirilmesine razı olur ve «safa geldin, hoş geldin, ayak getirip yüzümüz basa geldin. Ama kale içinden alay ile geçerken sancaklarını biraz eğsinler,» diye rica etmiştir. Daha önce «sancakları açmasınlar ve baş aşağı etsinler,» demişti. Şimdi «biraz eğsinler» demiş. Paşa hemen: «Asla, ben sancağı aşağı alacak iş sahibi olamam, ancak burada ölürüm!» diye büyük yeminler eder. Sonunda kâfirler çâresiz kalıp, hiçbir ricalarını kabul ettiremediler.

ALAY İLE BEÇ KALESİNE GİRİŞİMİZ

Ne zaman ki sabah oldu baş tercüman Mikel, başkomiser ve ikinci vezir, paşanın huzuruna gelip yer öptüler. Paşaya:

«Çesar size selâmlar etti. Buyurun bütün isteklerinize göre alayınız olsun.» deyip, kral tarafından cevahir işli, sekiz atlı bir hintu araba getirdiler. Hakikaten krala ait, sanat eseri bir araba ki gören kimsenin gözleri kamaşır. Hemen Paşa:

«Ben arabaya binmem. Biz Osmanlıyız. Bizim âdetimiz küheylan atlara binmek, cirit oynayıp, savaşlara gitmektir. Bizim İstanbul'da böyle arabalara avratlar biner. Bize lâzım değildir.» dediğinde:

«Siz bilirsiniz sultanım.» deyip, kâfirler bir yana dururlar. Bütün İslâm askerleri alay için hazır olurlar. Yedişer takım mehterhâne ile hepsi zırh ve silâha bürünüp durdular 1074 (1663) senesi, zilkade ayının ci

cumartesi günü idi. Bütün ağırlıklar ile tuğları konakçıbaşı Beç'e götürdü. Adamlarımız konaklarına kondular. Sonra hepsi silâhlandı. Heybetli görünüşlü hazinedar ağa ile seçkin, demir kuşanmış okçu iç ağaları, hazine katarları ve arabaları, erdâle ve çanları çalan develer, sopalarına bayraklarını süsleyip köslerini çalan çaşnigir ve kilerciler, silâhlı olarak küheylan atları üzerinde, ellerindeki mızraklarına takılı çeşitli ipek bayrakları ile askerler ve ağırlık dolu, süslü Nemse arabaları konağa vardılar. Bütün ağırlıklar yerleştirildi. Pazar günü sabahı, geriye kalan seyis ve haberci takımı, konakçıbaşı, hazinedarbaşı, karakullukçular ve diğer adamlar Peşhet şehrine geldiler. Bütün ağalar atlara bindiler. Öğleden üç saat önce bütün askerler hazır oldular. İlk olarak deveciler ve meşalelerinin saplarına çeşitli atlaslar sarıp, meşale boğazlarına değerli, nakışlı yağlıklar bağlayıp, meşalelerini içlerine lâle, sünbül, menekşe, erguvan, gül, fulya ve reyhanlar ile süsleyip, edep üzere «Allah sultanın yardımcısıdır,» diyerek geçtiler. Arkadan Tatar askeri, sonra çaşnigirler, kilerciler, aşçılar, müteferrikalar, reaya ağaları, bizimle gelen Budin, Eğri, Kanije, İstolni, Belgrad ve Estergon ağalarının vekilleri geçtiler. Bunlarda silâhlı, zırhlı, kaplan postlu, kartal kanatlı, arkalarında ve başlarında salihli, Yahyalı, Porçalı ve Gürzüilyas taçları ile yelken takkeler giymiş olup atları Haseni, Hüseyni, Tuna geçti kınalı atlar ve yedekleri idi. Ellerinde kurt tüyü sarılı kosdaniçse sırıklar üzerinde ipekli bayraklar, ellerinde ve bellerinde karabine tüfekler ile atbaşı beraber geçtiler. Sonra Paşa delilleri ve gönüllüleri temiz, silâhlı olarak düzgünce geçtiler. Onların arkasından atlı çift alay çavuşları acayip görünüşleriyle, silâhlı olarak altın işlemeli kaftanlar giyinip, altın ve gümüş işlemeli kemerler takınıp, kadife şalvarları, turna ve şahin telli sarıkları ile süslenip, atları dahi takımları ve çulları ile son derece gösterişli olarak, ikişer, ikişer çavuşlar «Allahu ekber» diyerek geçtiler. Arkalarından iskemle sahibi, katar ve hüner sahibi kapıcıbaşları silâhlı, altın işlemeli samur kürkler giymiş olarak atları üzerinde, ikişer, ikişer, yan yana geçtiler. Arkalarında da ağaların silâhlı, kantar sarıklı köçekleri bulunuyordu. Ağaların önlerinde de birer, ikişer küheylan atlarla yedekçiler vardı. Bunların peşlerinden tuğlar ve bayraklar önünde imam, müezzin, ben, paşanın şeyhi, kadı efendi, divan efendisi, kapıcılar kethüdası, paşanın oğlu beyefendi gösterişle geçildi. Arkadan askerlerin ortasında kırk, elli kadar kırmızı şalvarlı cündiler atlar üzerinde ayakta durarak, hazır at üzerinde tepesi üzere durur halde çeşitli silâhşörlükler yaparak, birbirlerine topuzlar atıp, tutup, at üzerinde bağdaş kurup, diz üzerinde eğer üstünde oturup, hızla at sürüp, atlarının karnı altından girip, öte tarafından çıkıp, atın gerdanına asılıp yere basıp tekrar ata binip, yine at koştururken atın kolanını çözüp, at yıldırım gibi şakıyıp giderken eğeri altına alıp çıplak at ile koştururken atı eğerleyip, at üzerinde namaz kılıp, at üstünde tek ayak üstü durup, kimisi uyuyup

ve daha nice oyunlar yaparak geçerlerken kâfirler şaşırıp kalırlardı. Yine bu askerlerin ortasında pehlivanlar, gürzcüler, okçular, matrakçılar, kılıççılar, at ve deve sıçrayan pehlivanlar, nice çift yağlı meşin toman giymiş yarı çıplak pehlivanlar sığır boyunduruğu kadar demir yaylar çekerek, yer yer birbirleriyle güreş eden pehlivanlar, çeşitli oyunlar oynayıp, hünerler göstererek geçtiler. Tuğların ardı sıra paşanın ahır emiri ağası bütün saraçları ile ellerinde kargı kantar sırıklar ile geçtiler. Sonra Padişahımızın çesara hediye gönderdiği on iki baş küheylan atlar —ki her biri Osmanlı has ahırının değerli atları olup, temiz gümüş işlemeli çullar ile süslü idiler— yanlarında arap seyisler olduğu halde geçtiler.

Arkadan da baş halife, krala verilecek çeşitli mücevherlerle süslü iki at geçti. Bunların ardı sıra paşanın ahır kethüdası ile dokuz adet altınlara bürünmüş yedekçileri küheylan atlar üzerinde geçtiler. Sonra altın taslı, başları beyaz, ablak telli on adet öncü asker işli, mücevherli kuşaklı ve kadolare kılıçları ile ikişer ikişer geçtiler. Arkadan da bizzat paşanın sağında ve solunda matracı ve tüfekçiler, kırmızı çuha dolamaları ile cevahirli Sinan paşa matrası —ki kırk bin kuruş kıymetindedir—, vakarlı paşa ise altın zırha bürünmüş, küheylan at üzerinde Rüstem gibi oturup, başında selimi sarığı ve sarığında işli sorgucu, sırtında samur kürkü, kılıç ve ok kuşanmış olduğu halde, peşinde kırmızı keçe üsküflü silahdar ve çuhadar, yüz çift silâhlı iç ağaları hepsi küheylan atlar üzerinde, yancıklı ve bahri hotaslı iç ağaların ellerinde gümüş sarılı, siyah sağrılı haşetler ile ikişer ikişer geçtiler. Daha sonra elli çift, silâhlı olarak tokmak ve tüfekler ile mehter takımı geçti. Arkasından paşanın kethüdası silâhlı adamlariyle birlikte geçti. Sonra sancaklar ve bayraklar. Sonra yedişer kat usta çalıcı mehterler segâh makamında bir hoş hava çalarak geçtiler. Sonra iç ağaların saraçlarının ellerinde kargı sırıkları ile silâhlı olarak geçtiler. Sakalar, müşküllerini ve atlarını çeşitli çiçekler ile süsleyip, siyah meşin dolama elbiseleri ile geçerken yanlarındaki kokulu şerbetlerinden iki taraftaki seyircilere dağıtmakta idiler. Bu şekilde padişah alayı düzeni içinde Süleyman Han otağı bahçesi önüne varıldı. Burada kral veziri olan Rodolkoş, kraldan paşaya mücevher eğerli küheylan bir at getirdi. Paşanın göğsünü öptü. Diğer sultan oğulları ve vezir oğulları ile diğerleri atlarından inip paşanın eteğini öptüler. Paşa da yüz bin naz ile kralın gönderdiği ata binip, biraz gittikten sonra tekrar indi. Zira melun kâfirler huysuz bir at getirmişlerdi. Paşa yine kendi atına bindi. Gelen bütün kâfirler bizim alayımızdan ileri gittiler. Vezir de çesare gitti. Ancak bizim alayımızda paşa yedekleri önünde altı vezir ile altı adet kâfir borusu çalınmaktaydı. Paşanın iç ağaları arasına da vezir oğulları ve sultan oğulları katılmışlardı. Bu şekilde ağır, ağır askerimizle gitmekte idik. İki tarafımızda deniz gibi, kara şapkalı kefere askeri sıralanmıştı. Beç kalesinin Poşpehel kapısından içeri girerken —hakikaten kapı küçük imiş—

sancakları, bayrakları ve tuğları kokalarından çıkarıp, omuzlara alınıp kale kapısından içeri girildi. İçeri girer girmez tekrar sancaklar açıldı ve «Nasrun minallahi ve Tehun karîb» âyetleri okundu. Beç kalesinin bütün sokakları, dükkânları, altışar, yedişer kat saraylarının pencere ve balkonları insan dolu idi. Alayımızı seyrediyorlardı. Bu şekil üzere kale içinde bir saat bazan kuzeye, bazan güneye sokak, sokak gezdirdiler. Sonra Beç kalesinin kuzey tarafındaki demir kapılardan yine kütür, kütür mehterhânemiz çalarak, şehir içi güm, gün öterek dışarı çıktık. Tuna nehri üzerinde, ağaç gemi direklerinden yapılmış bir köprüden geçtik. Ada varoşunda paşayı konağına bıraktık. Bütün ağalara ve altı adet kral vezirine —ki onlar bizi alay ile kılavuz olup getirmişlerdi— ve sultan oğullarına paşa bir büyük ziyafet vermiştir ki yemeklerin misk ve anber kokularından kâfirlerin ve diğerlerinin dimağları kokulandı.

Yemekten sonra kral tarafından başkomiser ile tercüman Mikel geldiler. Paşaya:

«Çesar size çok selâm ettiler, yoldan gelmişlerdir, şu meyveleri ve macun ve içecekleri, altın işli çarşaf, yorgan ve çamaşırları kabul edip, bir hafta istirahat edip, ertesi pazar günü inşaallah onlar ile görüşürüz buyurdular.» diye haber getirdiler. Yüz adet kefere ile o kadar yiyecek, içecek ve giyecek geldi ki hepimize pay düşüp zevk ettik. Sonra paşa bu hediyeleri getiren keferelerin her birine onar altın bahşiş ihsan etti. Kefereler gittiler. Bizler de konaklarımızda yerleştik. Her gün çeşitli geziler yapıp, safalar ettik. Ama benim Tuna kenarında şahane bir iç açıcı konağım var idi.

UĞURSUZ ALMAN'IN PAYİTAHTI ENGERÜS KRALI (İMPARATOR - ÇESAR)'NIN MÜLKÜ YANİ SAĞLAM SUR OLAN BEÇ (KIZILELMA - VİYANA) KALESİNİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Hıristiyan tarihçilerinin bildirdiklerine göre bu kale ilk defa Hazreti İsa halifelerinden (havârilerinden) Şem'un Safâ tarafından yaptırılmıştır. Şem'un Safâ, Hazreti İsâ gibi çok yer gezerdi. Bu Alman diyarına uğradığında Menûcehir oğullarından Mençuryan ile dost olmuş ve Şem'un Safâ'nın öğretmesiyle Mençuryan bu Beç kalesini yapmıştır. Şem'un Safâ: «Gelecek Muhammed'in tarihinde «Zale» kelimesi ile Kostantinopol'e Süleyman gelince korkmayın, kaleyi pek yapın. Sonra «Gânim» ve «Ganem» kelimeleri tarihlerinde Sultan Yusuf Muhammed-i Zaman gelmesinden pek korkup Muhammediler (Müslümanlar) ile barış yapın» diye bu Beç kalesi için rümuzlu sözler söylemiştir. Bu sözler hâlen Beç kalesi içinde İstefan kilisesi içinde, bütün Macar, Nemse, Latin, Yunan tarihlerinde bu

Beç Kızılelmasını ve Rimpapa Kızılelmasını Osmanlının alacağına dair açıkça belirtilmiştir.

Hakikaten Şem'un Safâ'nın inci gibi sözleriyle işaret buyurulduğu üzere zale tarihinde ki, Hicrî 935 (1528) senesinde Süleyman Han bu Beç kalesine gelmiştir. Sinan Paşa, Rüstem Paşa, makbul (beğenilmiş) iken maktul (öldürülen) İbrahim Paşa kollarından lağımlar atılmış, yürüyüşler yapılmıştır. Tam Çerkez meydanına kadar kâfirleri kıra kıra kılıçtan geçirirler. Kale duvarlarında ezanlar okurlar. Hisar içinde sonsuz ve hesapsız mallar alırlar. Allah'ın hikmeti, yürüyüşte askerin arkası işlemeyip biraz gecikme olur. Kaleye giren gazilerden Dayı Çerkez adında bir yiğit cenk ede ede, ilerlerken kâfirler atını ve kendisini kurşunla vurup, şehit ederler. Hâlen Beç kalesi içinde, Çerkez meydanında, bir kemer altında yatmaktadır. Cesedi halen çürümemiştir. Sonra Alman dağları eteği olduğundan bir gece öyle kar, tufan ve boru olur ki bütün İslâm askerleri yok olma durumuna gelirler. Zira Süleyman Han bu kaleyi kuşatmaya gelirken yollar üzerindeki altmış altı parça kaleyi fethettiğinden geç kalınmış ve askerler yorgun düşmüşlerdi. İslâm askerinin kışa tutulduğunu haber alan kâfirler hemen büyük bir ordu ile İslâm askerlerini dört taraftan kuşatır. Süleyman Han bu durumu öğrenince bütün iş görmüş, tecrübeli erleriyle görüşme yapar. Süleyman Han:

«Muradım, Beç kralı olan Ferdinand'a haddini bildirmek idi. Altmış altı parça kalesini aldık. Beç kalesini bu hale getirdik. Burç ve duvarlarından bir kısmını harap ettik. Allah'ın hikmeti kılıç gibi kış geldi. Şimdi alacağımız tedbir şudur ki; on iki bin yiğit ile, bazıları kırk bin yiğit ile Kasım voyvodayı kumandan edip Tuna'nın karşı tarafına geçip. Tuna köprüsünü keselim. Karşı taraftaki vilâyeti ateşe vurup, av ve esir almadan bütün kâfirleri kılıçtan geçirip karşıya geçsinler.» dedi. Kasım voyvoda, padişahın fermanı ile kırk bin ve oniki bin yiğit ile karşı tarafa Tuna'yı geçip, kâfirleri kılıçtan geçirirken beri taraftaki kâfirler bu hali görünce Süleyman Han'ı arkasından sarmaktan vazgeçerler ve Kasım voyvoda askerini kovmağa giderler. Süleyman Han hemen 936 (1529) senesi Safer ayının on altıncı günü Beç kalesi altında Süleyman otağını bırakır. Ama Ösek'teki büyük topu, hazineyi, Resulullah sancağını selâmete çıkarıp aynı ayın yirmi ikinci günü canlarını kurtarıp Budin'e gelirler. Lem'i Çelebi, Edirneli Mehmed Çelebi ve Celâl zâde Sâlih Çelebi tarihlerinde bu olay genişçe anlatılmıştır. Bizim yazmamıza ihtiyaç yoktur. Ancak bu hakir Evliyâ, Beç kalesini görüp, gezmem sebebiyle bazı durumları yazmam gerekti. Süleyman Han seksen yedi bin asker ile Beç kalesini kuşattığında yüzelli bin Tatar askeri de av ve esir almak için Sâhib Giray Han ile gelmişti. Süleyman Han o gün Tatar Han'ını Kırım'a gönderdi. Tatar askeri ise Osmanlıya lâzımdır. Bu Beç kalesi Alman dağı eteğindedir. Kışı ga-

yet katı olup, diğer ülkelerden üç ay evvel kış gelir. Beç kalesini kuşatacak olan, bir yıl önce Budin'e gelip, kışı orada geçirip, Nevruz'dan evvel kar alaca olmağa başlayınca Beç altında kar üzerine konaklamalıdır. Sonra diğer hazırlıkları görülünceye kadar ilkbahar da gelir. Deniz gibi Tatar askerini Osmanlı ordusu etrafında kondurup, kâfir ülkesinin her yanını vurdurup, yardıma gelen diğer kâfir askerlerini kırdırıp, kaleyi gereği gibi kuşatmak lâzımdır. Zira bu Beç kalesi yedinci iklimde bulunmaktadır. Astronomi (Gök ilmi)'ye göre filozof Batlamyus'un dediğine göre bu belde ..... enlem, ... boylam, ... derece ve ..... dakikadır. Onun için kışı şiddetli olur. Biz bu Beç'de iken en uzun gün olup onsekizbuçuk saat bir dakika idi. Süleyman Han zamanında Beç kalesi yalın kat imiş. Ama şimdi avcı elinden kurtulmuş gazâl gibi kendini çekip, çevirip, o kadar metin ve sağlam olmuş ki sanki Yecuc Mecuc seddi olmuştur. Hazret-i İsâ'nın havârilerinden Şem'un Safâ'nın rümuzunda Zale tarihinde Süleyman'dan korkmayın dediği çıkmıştı ve Süleyman Han kaleyi fethetmeden dönmüştü. Ama inşallah gânim ve (ganem) sözleri tarihlerinde Osmanlının bu kaleyi kuşatmaları muhtemeldir. Hüdâ fethini nasib etsin. Ama kâfir müneccimleri «Türk askeri gelir ama Tatar bize yardım edip Türk'ü bozar ve Türk vezirlerini kırıp, esir ederiz. Bir büyük kişi bu kale sebebiyle kaybolup, Türk'ten çok kale alırız,» derler.

BEÇ KALESİ'NİN YERİ VE ŞEKLİ

Bu kalenin güney tarafı Küçük Alman dağları etekleri olup, Beç bayırlarıdır. Tuna nehrini bir konak yerden böler. Batıdan doğuya doğru akan Tuna nehri kalenin kuzey tarafı duvarını döğer. Tuna'nın bu kale dibinden yolunu çevirip, yukarıdan kesip yine büyük Tuna'ya akıtılması mümkündür. Zira biz burada iken kale altından akan Tuna sığ kalıp, çocuklar karşıdan karşıya yürüyerek geçerdi. Sonra Türk askerinin suyun az aktığını görmemesi için çocukları suya sokmadılar. Kalenin güney tarafında Beç nehri akar. Kalenin kıble tarafındaki hendek içinden akıp, ağaç köprü başında Tuna'ya karışır.

Kalenin Macarca ismi Gülvar (oş)'dır. Rumeli'de Beç nehri denir. Ama Beç, kalenin dibinden akan küçük nehrin adıdır. Bu nehir Küçük Alman'dan gelir, bir hayat suyudur. Beç kalesi, Tuna kenarında iki kattır. Her kat duvarı beşer adım kalınlığında sağlam ve kuvvetli olup tuğladan yapılmıştır. Tuna kenarı katının temeli hamam kubbesi ve fil büyüklüğündeki taşlardandır. Bu Tuna kenarı tarafı tam ikibin adımdır. On adet büyük tabyalar vardır. Herbir tabyada biner adet kefere bekler. Zira bizim konaklarımıza karşı idiler. Her birinde ellişer parça balyemez toplar var. Kalenin su tarafı duvarları alçaktır. Çünkü su tarafından korkuları yoktur. İki kat duvarın araları hayli enli, geniş meydanlı yoldur. Yap-

raktan, çalı çırpı ve çalaştan kulube dükkânlar vardır. Fukara kefereler demir ve kömür gibi şeyler satarlar. Tuna kenarı tamamen iskeledir. Bütün transa gemiler, buraya yanaşırlar. Kayıklar, çarnıklar, balıkçılar ve çeşitli sallar hep buraya gümrük binası önündeki yerlerinde dururlar. Dört kere yüzbin altın geliri olan gümrük emirliğidir. Beç kalesi doğudan batıya uzunluğuna yapılmış olup badem şeklindedir. Tuna kenarında, alçak bir sahada yapılmıştır. Küçük, büyük, içinde ve dışında hepsi yirmiyedi adet tabyası vardır. Nâmı yüksek, amansız ve imansız bir Alman kalesidir. Allah iman sahibine nasib etsin. Kalenin esas yapısında olan on iki tabyası gayet sağlamdır. Her birinde biner kişi bulunur. Kırkar, ellişer parça balyemez topları vardır. Bunların dışındaki tabyalar küçüktür. Bu kalenin duvarı üzerinde çevresinin uzunluğu tam onbeşbin adımdır. Ama tabyaları üzerinden adımlamaya bekçileri izin vermediler. Eğer oradan hesaplayacak olsak yirmibin adım olurdu. Kalenin sekiz adet kapısı vardır. Beşi büyük caddelerin kapılarıdır. Üçü ise küçük kapıdır. Tuna kenarında birkaç kapısı daha vardır. Onların isimlerini bilmiyorum. Küçük su kapılarıdır. Kalenin etrafı büyük hendekle çevrilidir. Ancak Tuna kenarındaki iki katlı duvarı tarafında hendeği yoktur. Bu hendek kenarınca ağır, ağır yürüyüp, elimde tesbihimle saydım, hendeği sıra tam ondokuzbinbeşyüzelli adımdır. İkibin adım da Tuna kenarı idi. Bu hesap üzere Beç kalesi yirmibirbinbeşyüzelli adımdır. Kalenin doğu ve batı tarafında iki başları tâ Frenk kapısına kadar hendeğin içi Tuna nehridir. Frenk kapısı semtinde ikibin adımlık hendeğin içi kurudur. Çayır ve çimenli, verimli sahadır. Bu tarafı seksen kulaç derinliğinde hendektir ki Tuna nehri gelmemiştir. Her tarafın hendeği yüzer adım eninde olup derindir. Ama hendeklerin iki başları alçaktır. Batı tarafı başından hendek içine Tuna nehrinden büyük gemiler girip yatarlar. Hendeğin içi büyük limandır. Hendek içine bakan büyük topları var. Hendeğin dışında on adet toprak tabyaları kurudur. Büyük toplar bulunur. Bu tabyaların da ayrıca hendekleri var. Ama hendekte suları yoktur. Zira bu tabyaların etrafları ikişer, üçer kat ve her biri üçer, dörder hazneli lâğımlardır. Bu dış tabyaların etrafları şarampodan karıklı metrislerdir.

GAZİ SÜLEYMAN HAN'IN KERÂMETLERİ

Süleyman Han, batı tarafından kaleyi döğdüğünde yıktığı yer halen virandır. Her yıl bir vilâyetten papazlar gelip, bâtıl inançlarınca dua edip, buraya bir duvar yaparlar ki İskender seddi olur sanki. Duvarın yapılması tamam olunca Allah'ın emri ile duvar hemen temelinden yıkılıp harab kalır. Halen yine harab haldedir. Sonunda o yıkık yerlere gemi tahtalarından kalafatlı tahta duvar yapmışlardır. Sanki yamalı bir kaledir. Bu tahta duvardan kaleye ölüm gibi yokluk gelir korkusuyla bu yıkık duvarın önüne, Tuna kenarına bir kat duvar daha yapmışlardır. İki kat

olmasının aslı budur. Tuna nehrini bu yeni duvarın önünden akıtmalarının sebebi de kalenin daha emniyetli olmasıdır. Tahta kaplı yıkık duvarın batı tarafında hendek aşırı büyük bir varoş vardır. Burada bulunan kale gibi saraylar, kilise, manastır, han, hamam, bedesten ve dükkânlar bin hazineye almazdı. Gânim tarihinde Türk askeri bu kaleye gelip, bu varoşta siperlenip kaleyi döver diye korkularından biz orada iken yedi kraldan askerler gelip, varoşta bulunan hanedân sahiplerine paralar verdiler ve evlerini yaktılar. Üç ayda yerle bir edip, yer altına lâğımlar açıp, binlerce, şeytanlıklar etmeye başladılar. Yedi aded metin tabyalar, hendekler ve şarampollar yaptılar. Süleyman Han zamanından beri her sene onikibin kâfir gelir ve bu kalenin işlerini görürler. Ayrıca her vilâyetten mühendisler gelip, kalenin sağlam ve dayanıklı olması için hünerlerine göre yeni ilâveler yapıp, tabyaları Elbruz dağına döndürmüşlerdir. Kara tarafındaki duvar yirmişer adım kalınlığında, dolma, rıhtım, yıkılmaz bir yapıdır. Otuz adım enliliğindedir. Bu hesap üzere bütün toprağıyla bu kale duvarı elli adım kalın duvardır. Ama Frenk kapısı tarafı Süleyman Han zamanında top atışından hayli yaralar açılmış. Onun için o tarafı gayet metin, fil kadar büyük taşlarla yapılmıştır. Bu kapının iki yanlarındaki taşları yontma taş değildirler. Hepsi yumru, yamrı taşlardır. Bu tarafın duvarı seksen arşın yüksekliğindedir. Bu Frenk kapısı kıble tarafına açılır. Budin ve Estergon tarafı olduğundan elçi paşa ile bu kapıdan içeri girdik. Ama Babü'l-ebvâb kalesi kapısı gibi üçer kat, eğri, büğrü yolu klemerer altından geçilir, karanlık bir kapıdır. Bu kapıdan kral sarayına bin adım kadar yakın geniş caddedir ki sanki divan yollarıdır. Bu kapının üzerinde, beyaz mermere iki başlı altın ile işlenmiş bir kara kuş resmi var ki iki başı kalkık, kanatları açık, gagaları korkunç şekildedir. Hakikaten ustası mermere öyle işlemiş ki görenler o kuşu canlı zannederler. Diğer kapılarda da böyle birer garip eser vardır. Her birini ayrı ayrı yazsak Beç kalesi özellikleri bir cild olur. Ama bu kapı bütün kapılardan sağlamdır. Bütün kapılar böyle üçer kat, metin, kuvvetli, demirden kapılardır. Her kapının önündeki hendek üzerinde yüzer adım uzunluğunda ağaç köprüler var. Köprüler üçer yerden makaralar ile kaldırılır. Köprüleri kapıların önlerine sed edip, siper yaparlar. Bu Frenk kapısı tarafının duvarları seksen arşın yüksekliğinde olduğundan kale içinde kral sarayından başka evler ve saraylar görünmez. Kiliselerin çanlıkları görünür. Kalenin, Beç suyu aşırı, bağlar içinde biraz engeli vardır. O taraftan kaleye toprak ve metris sürmek mümkündür. Bu kale, çepe çevre etrafında temeli altındaki sokak, sokak, küçük kemerler ile yer altından dolaşılır. O temel sokaklarında saçma topları hazır durur ki kuşatma sırasında dışarıdan kaleye lâğım açıldığı anlaşılır. Temeldeki sokaklarda gece gündüz bekçiler gezerler. Temel içine dışarıdan kimse girdiğinde saçma topları ateşleyip yer altında cenk ederler.

Kalenin doğu tarafında saray kapısı denilen metin, üç katlı bir kapısı vardır. Hendek aşırı, elli adım uzağında Beç nehri akar. Bu nehir üzerinde beş gözlü, kuvvetli bir köprü vardır ama o kadar yüksek değildir. Nehrin öte tarafı varoşun tabakhanesidir. Bütün deri işleri görenler buradadır. Saray kapısı tabyası üzerinde Allah tarafından bir büyük kıltır ağacı vardır. Yeryüzünde bu ağacın benzeri yoktur. Kâfir ülkelerinin papazları gelip, bu ağacın gölgesinde oturup, ziyaret ederek ibâdet yaparlar. Bâtıl inançlarına göre Hazret-i İsâ, halifesi Şem'un Safâ ile bu şehre geldiğinde bir eserimiz olsun diye asâsını toprağa sokar. Allah'ın emri ile burada bu kıltır ağacı biter. Görülmeye değer, büyük bir ağaçtır. Beç suyu köprüsünden aşağı Tuna nehri kenarında köprü kapısı vardır. Üç kat, demir kapıdır. Bu kapı önünden akan Tuna nehri üzerinde gemi direklerinden yedi gözlü bir köprü vardır. Elçi paşa, varoşa bu köprüden gidip, gelir.

Soyte Varoşu:

Nemçe lisanında Beç kalesinin bir ismi de Soyte'dir. İlk defa Beç burada yapılmıştır. İki Tuna arasında, uzun bir odadadır. Üçbin adet bağ ve bahçeli, baştanbaşa kârgir, tahta ve kiremit örtülü, ikişer ve üçer katlı büyük evlerden kuruludur. Bütün elçi paşaları ve Budin tarafından gelen elçileri burada otururlar. Tuna kenarında, Beç'e bakan güzel evlerdir. Altları hep anbar ve mahzendir. Tershane iskelesi ve gemilerin yapıldığı yerler hep bu varoştadır. Beç'te ne kadar Yahudi varsa hepsi bu şehirdeki saraylarda otururlar. Aşağı evlerde ise Nemse kâfirleri otururlar. Son derece zengin Yahudi tüccarları vardır. Sapık kralın bu varoşta görülmeye değer bir bahçesi vardır ki bunu da her şeyi ile genişçe yazacak olsak ayrı bir kitap olur. Ancak güzelliği ve gelişmişliği şundan anlaşılır ki üçbin bahçıvanı, yetmişyedibin ağacı, yetmiş yerde her biri kral eseri olan köşkleri vardır. Gören insan vallahi hayran olur. Bahçenin ağaçlarının gölgesinden toprağa güneşin ışığı tesir etmez. İleri gelen keferelerin bağlarının etrafına kale duvarı gibi sur çekilmiştir. Herbiri aynı şekilde tarh edilmiştir. Bütün çamaşır yıkayıcı kefereler bu varoşta otururlar. Beş yüz evli ayrı bir mahalledir. Beç şehrinde asla bir evde çamaşır yıkanıp çirkef su dökülmez. Bütün keferelerin giyecekleri burada yıkanır. Usta yıkayıcılar vardır. Yıkayıcı güzel kızları meşhurdur. Bu varoştan başka Beç kalesinin etrafında beş adet büyük varoş daha vardır. Altı varoş iken biri daha yeni yıkılmış olduğundan beş kalmıştır. Bizim oturduğumuz varoş ile altı varoştur. Beç kalesinin doğu tarafında, Beç suyu aşırı Tabahâne varoşunda debbağcılar, güdericiler, kirişçiler, boyacılar, koyun, sığır ve domuz kasapları otururlar. Şehir içinde asla canlı kesilmeyip, kan akıtılmaz. Üçüncü varoş Peşpehel varoşudur ki daha önce anlatılmıştır. Sonra Beç'in batı tarafında, iki saat uzaklıkta Tuna ke-

narında eski Beç varoşu kalesini ecinniler ele geçirmiştir. Ama varoşu sağlamdır. Bu anlatılan varoşların altısında da komser hakimler vardır. Varoşların hepsi bağ ve bahçeli, onarbin evlidirler. Her birinde kırkar, ellişer, kilisecikler, altışar, yedişer kale gibi manastırlar ve yüzer, yüzellişer dükkân vardır. Altı varoşun hepsinde toplam altmışbin ev var. Hepsinin büyüğü Peşpehel şehri varoşudur. Ondan sonra bizim oturduğumuz varoştur.

Beç Kalesinin Tamamlayıcı Özellikleri :

Beç kalesinin içindeki imaristan hepsi kırkbin odadır. Çesar sarayından başka altışar ve yedişer kat kârgir saraylar var. Hepsinin sofasında çeşitli balkonlar, pencereler, küçük köşkler var. İşlemeli divanhâneler toplam ikiyüzbin pencerelidir diye başkomser söylemiştir ki doğrudur. Onlarda yalan söz olmaz. Bütün köşebaşlarında olan balkonların babalarında ayrıca tel kafes ile örülmüş kubbeli, küçük balkonlar var ki onlarda bülbüller, papağanlar, tûtîler, kara tavuklar, sarı asmalar gibi hoş sesli kuşlar bulunur. Kalenin iç sokakları hesap üzere satranç nakışı şeklinde yapılmıştır. Sokakların hepsi temiz kaldırım döşelidir. Bu şehire attan başka hayvan girmez. Eğer bir at pislerse hemen dükkân sahipleri ve ev sahiplerinin adamları at pisliklerini silip, süpürürler. Yağmur yağınca evlerden ve dükkânlardan oğlan ve kadınlar çıkıp sokakları öyle silip, süpürüp, parlatırlarki bal dökülse yalanır. Her sokak başında insan kolu kalınlığında zincirler hazır durur. Her gece bu zincirleri köşeden köşeye gererler. Kuşatma sırasında düşman kale içine atlar ile ve yaya olarak yürüyüş yapmasın diye bu zincirleri gererler.

Çarşı, Pazar ve Bedesten :

Hepsi binbeşyüz dükkândır. O kadar düzenli ve güzel yapılmışlardır ki her bir dükkânda bir Mısır hazinesi mal vardır. Her sokakta bir esnaf grubu dükkânları yer alır. Saatçılar, kuyumcular, kitap basmacılar, berberler ve diğer sanatçılara ait sokaklardır. Eşsiz sanat işleri ve âletler yapılır. Ay ve günlü, tembihli, asma ve çalar saatler işlenir. Çeşitli canlıların şekillerine benzer saatler yaparlar ki gözleri, elleri, ayakları hareket eder. Gören kimse o hayvanları hayatta zanneder. Halbuki onları ustalar çark ile hareket ettirirler. Şehirin içinde ne kadar değirmen varsa onları ne at, ne sığır ve ne de insan çevirir. Değirmenleri, kebap şişlerini, kuyulardan kovalarla su çekmeyi, ovalarında gezen arabaları atsız ve sığırsız olarak saat çarkları ile hareket ettirirler. Görülmeye değer arabalardır. Her araba yollarda giderken yüz kantar yük çeker. On camızın çeviremediği arabaları çarkları çevirir. Dar yerde rahat giderler ama yo-

kuşta gidemezler. Yokuş aşağı hızla giderken arabanın arkasındaki ağır bir yük sürter ve araba rahat gider. Arabanın üzerinde bir kişi olup elinde bir çatal demir uçlu sırığı vardır. Onunla arabayı sağa, sola çevirir. Eğer arabanın hızlı gitmesini isterse saat gibi arabanın çarklarını kurup hızlandırır. Bu çarklı arabaların bazısı hem arabadır, hem de dörder tekerleğin yanlarında un değirmenleri vardır. Bazısında ikişer değirmen işler. Bu değirmenli araba iki kattır. Az yük götürürler. Acaip ve garip arabalardır.

Diğer Bir Garip Sanat:

Bu Beç şehrinin içinde çeşitli, demirden el değirmenleri vardır. Bir heybe veya çuvallara koyup sefere götürürler. Bir saatte iki kile un öğütür. Gerçi bütün âlet ve çarkları demirdir ama hafiftirler. Sefer için çok elverişli el değirmenleridir. Bundan başka bir çeşit sandık içinde yine demirden un değirmenleri yaparlar. Bunları çarklar çevirir. Buğdayı hiç eksik etmeyip, çarkları kurdukça beyaz un öğütülür.

Diğer Bir Sanat:

Bir çeşit mum şamdanı yaparlar. Yarım saatte bir mum fitili kesmek için şamdanın içinden gülünç bir adam çıkar, elindeki makas ile mumun fitilini kesip yine şamdanın altında kaybolur.

Yine bir kutucuk içinde kav, çakmak ve kibrit ile çıra vardır. Hemen tüfek çarkı gibi çakınca çıra yanıp alevlenir. Dağları yakar. Sefere gidenler için lâzımlı şeydir.

Dörder ayaklı demirden çanklar vardır ki et kıymak, soğan doğramak, tütün kıymak ve bunlara benzer işler yapmak isteyen bu çarkları kurup o saatte beş okka tütün, elli okka eti öyle kıyar ki sanki macun yapar.

Yine demirden dört ayak üzerinde çarklar var ki kuş yeleklerinden yelpâzeye benzer. Tirşe deriden, yahut güderiden yelpâzelerdir. Hemen bu âletin çarklarını kurup sıcak havada yanına korsun. O döndükçe oda içinde rüzgârdan oturulmayıp belki kürk giymek gerekir. Kısacası bu şehir içinde binlerce çeşit bu gibi garip ve acayip sanat eserleri vardır.

Kara ve deniz ticaret hanları:

Hepsi yetmiş adet küçük ve büyük hanları var. Ama yirmisi kale gibi hanlardır ki Yeni dünyadan, İspanya, Portekiz, Danimarka, İsveç, Felemenk, Çek, Leh, Daniska, Karaku, Moskof, Çin, Maçin, Hıta, Huten, Fağfur, Acem, Özbek, Hind, Irak, Arabistan, Rum ve yedi iklimden büyük tüccarlar mutlaka buraya gelip, bu hanlarda binlerce yük çözüp, bağlarlar ve binlerce milyon para kazanırlar. Böyle büyük hanlardır.

Cana rahatlık veren hamamlar:

Hepsi beş adet iç açıcı hamamdır. Hamamları Rum, Arap ve Acem tarzında değildir. Dört köşeli olup, bütün kubbeleri camdır. Bu kubbelere varınca hamamın dört yanında taş merdiven ile basamak, basamak kubbeye çıkarsın. Merdivenin her basamağı enlidir. Alışkanlığına göre ne kadar sıcak istersen o kadar kubbeye çıkarsın. Gerçi kurnaları vardır ama Rumdaki gibi muslukları yoktur. Soba kazanlarının lüleli çeşmelerinden hamamcılar sıcak suları kırmızı, ardıç ağacı bakraçlar ile taşıyıp kurnalara koyarlar. Ayrıca soğuk su da hazır ederler. Bu kubbe merdivenlerinin pek sıcağına dayanamazsan birkaç basamak aşağı inersin. Daha soğuk istersen tâ aşağı basamakta yıkanırsın. Hekimler ve bilginler bu hamamları sıhhî şekilde düzenleyip her basamakta yıkanan kimsenin kirleri alttakilere dokunmayıp, bir kişi, diğer bir kişiyi görmeyip, istedikleri şekilde yıkanırlar. Havaları ve suları hoş, aydınlık, ferah hamamlardır. Geçmişteki kiremit ustaları öyle yapmışlar ki bu hamamların içinde, dört köşede kubbe gibi camlardan yapılmış sobalar vardır. İçinde alev, alev yanan ateşleri hamamda yıkananlar seyrederler. Onların altlarında menfezler var. Hamamın altına sobalardan alevler gider ve hamam sıcak olur. Cam sobalar üzerine iri iri kırmızı akik benzeri taşlar var. Hamam pek sıcak olunca bu kırmızı taşları hamamcılar demir kürekler ile kaldırıp bir köşeye koyarlar ve hamam soğur. Yine demir kürekler ile o taşlar sobaların üstüne konursa hamam tekrar sıcak olur. Soba kazanları bakırdan olup çeşmeleri vardır. Kazanlara kuyulardan çektikleri suyu dökerler.

Bu hamamların tellakları ve hizmet edenleri hep kocakarılardır ki her biri sanki Restalis, Calinus, Bokrat ve Sokrat gibi hekim karılardır. Keseyi onlar sürüp şerbetlerler; kırık ve çıkıkları olanlara ilâç yaparlar. Bütün hastalıklara tutulmuş olanlara hacamat (kan alma) lar edip, şişeler ve yakılar koyup tedavi ederler. Gariptir ki bu hamama giren keferelerin ihtiyarları beyaz fota kuşanırlar. Ama ne kadar genç ve çocuklar varsa hepsi çıplak yıkanırlar. Hamamda oyunlar oynayıp zevk ve sefa ederler.

Şehrin on yerinde pazar meydanları vardır. Yemiş pazarı meydanı, Ekmek meydanı, Unkapanı meydanı, Çerkes meydanı. Süleyman Han zamanında bir Çerkes yiğidi o yere gelince at koyup kâfirleri kıra kıra gelir ve kendisi de şehit olur. Bir kemer altında, o Çerkes yiğidi atı üzerinde kendisini doktorların dondurduğu şekilde, tunç gibi, silâhı zırhı, oku, kalkanı, başında kalpağı ve elbisesiyle durur. Atı da dondurulmuş olarak durur. Onun için bu meydana Çerkes meydanı derler. Bu yiğidi, tüfek ile şehit eden kâfiri Ferdinand kral getirtip: «Niçin böyle gazi yiğidi hile ile vurup tüfek ile vurdun, eğer yiğit idiysen atından yıkıp, yiğitlik ederdin, tüfekle vurup başını kesmezdin» diyen kral adalet edip, Çerkesi

şehit eden kâfiri Çerkes yiğidinin karşısında bir duvar yaptırır. İşkence ile kâfiri duvar içinde öldürtür. Hâlâ o dahi dondurulmuş olup duvar içinde pis cesedi durur. Diğerleri zindan meydanı, kral sarayı meydanı, Siyaset meydanı, Fil meydanı, Koç meydanı ve Stetan manastırı meydanlardır. Oldukça geniş pazar meydanlarıdır ki her birinde pazar kurulur.

Akar Sulu çeşmeleri:

Çeşmeler, havuz, şadırvan, sebil ve fıskıyeler ile çeşit çeşit mil ve taştan oyulmuş insan heykellerinin önlerinden, kara ve beyaz fillerin hortumlarından, bakır ve aygırlarının ağızlarından, demir eşeklerin ağzından, nice beyaz mermer arslanların ağzından ve bir, iki, üç, yedi başlı tunç ejderha heykellerinin ağızlarından hayat suları akar. Bunların suları büyük havuzlardan gelir, her bir havuz 10'a 10'dan geniştir. Beç kalesinde olan akar sular hepsi bir çeşit hayvan heykellerinden akarlar.

BEÇ KALESİNİN SEYRE DEĞER YERLERİ

Önce sözü edilen Fil meydanında yüksek bir kemer altında tunçtan bir Fil heykeli vardır. Dört ayağı üzerinde durur. Gözleri, kulakları ve hortumu devamlı hareket etmektedir. Ne zaman ki öğle vakti olur fil hemen bir kere kulaklarını oynatıp, gözlerini devirip, hortumunu havaya kaldırır. Yolun karşı tarafında bulunan evlerin damlarına kadar hortumunu kaldırıp sonra göğsüne vurur. Göğsü küp gibi güm, güm ötüp ses çıkarır. Meğer göğsü saat çanı imiş. Tam on iki kere sığnesine hortumuyla vurunca bilirler ki günün yarısı olmuş. Bir garip, görülmeye değer fil saattir. Buraya fil sokağı derler.

Başka bir yer:

Yine bir köşede, yine bir kemer altında beyaz bir fil daha var. Bu fil gece saat çalar. Güzel ve sevimli bir sanat eseridir. İçerisi tunçtur. Dışı ise fil derisidir. Bunun da hareketleri siyah fil gibidir. İnsan hayrette kalır.

Başka bir yer:

Bir köşe başında, biraz genişçe meydanda, kırmızı bir mermer sütun üzerinde, büyük bir sofra kadar bakır sini içinde, bakırdan, altın yaldızlı bir tavus kuşu heykeli var. Öğle vakti olduğunda tavuk bir kere kanat vurur. Bakır sininin kenarında on iki defa döndükçe on iki kere kanat vurur. Saatin sesinden insanın kulağı sağır olur.

Başka bir sanat eseri:

Başka bir köşede tunçtan, altın yaldızlı, bir keçi heykeli var. Bu da garip bir şeydir. Sanki bir teke keçidir.

Bir başka eser:

Siyaset meydanı denilen yerde, yolun iki tarafında, kemerler altında, iki tane tunçtan koç vardır. Üzerlerine koyun derisi geçirmişlerdir. Öğle zamanı olduğunda bu koçlar hareket ederler. Birer kere eşinip, birbirine tâ yolun orta yerinde başlarını vurup öyle tokuşurlar ki yer tir tir titrer. Öğle zamanı on iki defa baş vurup, başlardaki saat çanları ses verir. Eğer bir kimseye ceza verecekleri zaman o adamı bu koçların önüne getirip ellerini ve ayaklarını bağlayıp, iki koçun tokuşacağı yerin ortasındaki kemere ellerinden ve ayaklarından torba gibi asarlar. Suçlu suçunu saklarsa canı cehenneme gider. Eğer koçların vuruşmasından korkar da suçunu itiraf ederse ya kurtulur, yahut siyaset meydanında iki koç bu herife on iki kelle vururlar. Herif, tarif değil koçlar o başları file vursalar filler ölür. Süleyman Han bu kaleyi kuşatmaya başladığında bu saatleri ve diğer sanat eserlerini gemilere koyup Prag kalesine götürmüşler, sonra yine getirmişler. Şehrin sokakları hep bu sanat eserlerinin adları ile söylenmektedir.

Çok garip görülecek bir yer:

Beç şehrinin içini gezerken hekimler çarşısına uğradım. Yüz adet dükkân vardır. Bazı dükkânların önlerinde iskemleler üzerine beyaz, beyaz sarıklı, Boşnak kalpaklı, Teke ve Hamid külahlı, Tatar görünüşlü ve Tatar kıyafetli, elleri ve ayakları demir zincirli Müslüman esirlerinin kimi kara arap, kimi genç yiğitler, kimi ak sakallı ihtiyar kimselerdir. Mahzun, boyunları bükük halde iskemleler üzerinde oturmuşlar. Önlerinde tunçtan havanlar, içlerinde besbâse kebabe, tarçın, dârülfülfül, kakarla, zencefil ve diğer ilâçları öyle çalışıp döverler ki sanki enselerinde çabuk dövün diye kılıç ile duran adamlar var. İhtiyar olanlar yavaş yavaş, dermansız dövüp, sağına soluna bakıp güçsüz ve dermansız kaldıklarından merhamet damarlarım kabardı. İhtiyar esirlere birkaç akçe verelim diye kese çıkardım. Estergonlu Boşnak Ali Zâim engel olup «Şimdi ko, dursun; akşama doğru yine buraya gelip, geçtiğimiz zaman ver. Şimdi bu esirlerin sahipleri yanlarında duruyor. Verdiğin akçeleri ellerinden alırlar.» dedi. Ben de doğru deyip keseyi yine cebime koydum. Görmediğimiz çarşı, pazar, mahalle ve imaret yerlerini seyrederek akşama yakın yine esirlerin yanına vardık. Onları seyrederken dükkânlar kapanmağa başladı. Birkaç kâfir gelip bu Müslüman esirlerin bellerinden kuşaklarını çözüp, başlarından kalpakları, külahları ve elbiselerini alıp, her birinin koltuğu altlarına birer saat anahtarı sokup çevirdiler. Hemen bütün esirlerin elleri, başları, gözleri ve kaşları oynamaz oldu. Başlarından sarıkları ve sırtlarından elbiseleri alınca gördüm ki bunlar, hepsi tunçtan yapılmış insan heykeli olup, saat gibi kurulup, çarklar döndükçe hare-

ket edermiş. Ben hayret ettiğimde arkadaşımız Ali Ağa dedi ki: «Evliya Çelebi, Allah rızası için şu esirlere birkaç akçe» diye şaka etti. Gerçekten acayip ve garip şeylerdir.

Geçmiş üstadların tılsımları:

Bu Beç şehri içinde aslâ elbise yıkanmaz. Eğer yıkarlarsa parça parça eriyip gider. Sadece karşı, bizim tarafımızdaki varoşta yıkanır. Yukarıda anlatılmıştır bu şehirde hiç kan akıtılıp hayvan kesilmez. Eğer kesilirse tâun hastalığı yayılır. Halen tâun, sivrisinek, kara sinek, yılan, çıyan ve akrep görülmez. Karga, baykuş ve leylek şehir içinde yoktur. Ama dış varoşlarında vardır. Hekimler bunları hep tılsım etmişlerdir.

Ünsüz rahipler kilisesi:

Altmış altı adet patrik, metropolit ve papaz kilisesi vardır. Her biri büyük manastırlardır ki sapık kralların âyin yaptıkları yerlerdir. Bunlardan başka üçyüz adet, şehrin içinde ve dışında küçük kiliseler de vardır. Şehrin ortasındaki Stefan adlı manastır Rum, Arap, Acem ve diğer yerlerde öyle büyük bir bina ve öyle sanat eseri bir kilise yapılmamıştır ve olmaz da. Bütün kara ve deniz gezginleri bunun eşi yoktur derler. Hakikaten doğrudur. Ama ben Leh memleketini gezerken Daniska iskelesinde ve öte Macarda Kaşe şehrinde buna benzer büyük manastırlar gördüm. Lâkin bu Beç şehrindeki Stefan manastırı eski bir yapı ,gayet güzel bir sanat eseridir. Burada bulunan mal ve hazinelerin, cevâhirin, süslü işlerin ve kıymetli şeylerin hesabını Allah bilir. Bu ana kadar seyrettiğimiz ve gördüğümüz kiliselerin hepsinden büyüktür Stefan kilisesi. On altı adet yüksek sütunlar üzerine yapılmış bazı yerleri kârgir kubbelerdir. Bazı yerleri hovarnak tâkları üzerine uzun servi ağaçlarından yapılmış, nakışlı tavandır. Altın yaldızlı, renkli, acayip ve garip, sanki sihirli nakışlardır. Bu tavanlar üzerine has, mavi kurşun kaplanmıştır. Bazı yerleri de sırçalı, çeşitli kiremitlerle örtülüdür. Bu kiliseye uzaktan bakıldığında damlarının ve camlarının billur, necef, moran ve pencere camları ile üç yüz yerde insan boyundaki altın haçların parıltısından insanın gözleri kamaşır. Bu büyük kilise, Kürdistan'da altın madeni olan Akra dağı gibi parıldayıp, parıltısı insanın gözlerini kamaştırır. Öylece, ışık saçan bir dağ gibi duran Hıristiyan kilisesidir.

Kilisenin içinde olan on altı adet somaki, zenburî ve burkânî mermer sütunların her biri onar Mısır hazinesi değerindedir. Bunlar Hazreti Süleyman'ın karısı olan Belkıs Ana'nın doğum yeri olan Yemen diyarındaki Saba şehrinden getirilmiş olup yer yüzünde benzerleri yoktur. Kilisenin uzunluğu arka kapıdan mihrabına varıncaya kadar üç yüz ayaktır; genişliği de yüz seksen ayaktır. Katlar ve taklar arasında balgamî,

tutya, Ferh ve yeşim taşlarından direkler vardır. Bütün duvarların yüzü, küçük ve büyük kubbeleri, içinden ve dışından çeşitli kıymetli taşlarla süslenmiştir. Her bir kubbesinde, kapı ve duvarında, diğer tâkları kenarlarındaki pervazları beyaz, siyah, yeşil, kırmızı renkli, eşsiz, kıymetli taşlarla süslenmiştir. Her bir taşın şekli kiliseye ayrı güzellik vermiştir. Kilisenin kıblesi tarafında la'l, yakut, zeberced, seylan, firüze, Nişaburî, akîk, sarı ve gök yakut, kehribâ, sedef ve Habeş lülüsü değerli taşlarla yapılmış duvardır. İncil, Zebur, Tevrat ve Kur'an bulunan dolapların duvarları ve içi saf amber ile sıvalıdır. Dünyada ne kadar kavim var ise onların lisanları ile yazılmış, değerli eserlerden binlerce cilt kitap vardır ki onlara hizmet eden ayrı papaz ve adamları vardır. Bir büyük kitaplıktır ki seyredilmesi gerekir. Bu diyarlarda böyle kitap topluluğu yoktur. Ancak Mısır'da Sultan Berkuk ve Sultan Ferec câmiinde, İstanbul'da Ebül-Feth camiinde, Süleymaniye'de, Beyazıt ve Yeni Camide de hesabını Allah bilir kitaplar vardır. Ama bu Beç'teki Stefan manastırında kitap daha fazladır. Zira her lisanın yazarları resimli kitapları, teşrih kitapları, atlas minor, coğrafya, Papa Monte adlı kitaplar gayet çoktur. Bizde resim haramdır diye resimli kitaplar yoktur. Onun için bu Beç manastırında kitap çoktur. Hele ben, baş papazın izniyle bu kütüphaneye girip, gezip gördüğümde hayretler içinde kaldım. Amber ve misk kokusundan dimağım kokulandı.

Şimdi azizim bu uzun sözden çıkarılan mâna şudur ki: kâfir, kâfirliğince, Allah kelâmıdır diye bütün kitapları haftada bir kere silip, süpürüp, temizleyen yetmiş, seksen kadar adam var. Ama bizim Mısır, İskenderiyesinde Attârîn câmii derler büyük bir câmi vardır, yüzlerce dükkân, han, hamam, mahzen ve nice hayır yerleri olduğu halde câmi harap olup kütüphanesinde bulunan binlerce cilt kıymetli kitapları da üzerlerine yağan yağmurdan çürümüştür. Yakut Musta'sımî, Abdullah Kırımî, Şemseddin Gamrâvî ve Şeyh Cevşî yazıları ile yazılmış kıymetli Kur'an-ı Kerimler hepsi yağmurdan çürümüşler. Haftada bir kere cuma namazına varan kimse sözü edilen kitapları yiyen güvelerin, kurtların ve farelerin seslerini duyup da bir Muhammed ümmeti çıkıp: «Bu kadar kitap telef oluyor, buna bir çâre bulalım.» demeyi aklına getirmiyor. Zira onların, kitaplara kâfirler kadar sevgisi yoktur. Hemen o câmii bu kilise gibi imar edip bakıcıları ve idarecileri o garip camie acısınlar. Bu Beç kilisesinin içinde her gün bin adam bulunur. On sekiz krallık olan kâfiristan keferelerinin papazları, lâdikaları, papaları, ruhbanları bulunup, her Hıristiyan milletinin bu kilise içinde, birer köşede makamları var ki gece ve gündüz burada ilmî çalışma yaparlar. İstolni Belgrad kâfir elinden gideli nice kralları, erşanları ve baş papazları bu kilisenin mihrabı önüne ve kilisenin içine gömerler. İki tarafı tamamen meşatlık mezarlığıdır. Ortası tâ mihraba kadar iki yüz sütun üzerine yapılmış mahzendir ki burada olan al-

tın hazinesinin hesabını Allah bilir. Para hazinesi dış avlu altındadır. Hatta geçmiş kral kızlarından Ezâril Sun adlı kız ölüp bir milyon parasını ve yüz milyon altınını bu kiliseye vakfetmiştir, halen de durur. Bunun gibi nice milyon mallar burada gömülüdür. Onun için İsveç kralı bir kâse dolusu şarabı içip der ki: «Bu İskender tac ve tahtı dedemin tahtı bana haram olsun, Nemse'nin Beç kalesindeki Stefan manastırındaki mala sahip olmayınca. Bu İsveç devleti bana ve evlâdıma haram olsun...» diye söz verir. Tâ bu derece hesapsız para vardır. Burada bulunan binlerce âvizeler ve eşyaların her biri bir ülkenin kralından ve sanat ustalarından gelmiştir. O kadar altın, gümüş, işli kandil, şamdan, çırağdan, buhurdan ve mücmireler var ki görenin aklı gider. Ama bu kilise döşeli değildir. Yukarıda söylediğimiz taşlar, çeşitli eşyalar üzerine işlenmiştir ki her biri kuş gözü gibi işlenmiş garip şeylerdir. Kilisenin etrafında tam üç bin adet iskemle vardır. Cenab-ı Hak yeryüzünde ne yaratmış ise bütün varlıklardan işlenmiş iskemleler var ki her biri bir kralın ve bir büyük kimsenin hayrıdır. Üzerlerinde kâfirler oturup bâtıl inançlarına göre Hıristiyan âyinleri yapıp, ibadet ederler. Bu kilise içindeki iskemlenin hiç biri birbirlerine benzemezler. Kuş kemiğinden, insan kemiğinden, balık dişi ve fil dişinden kısacası her çeşit iskemle vardır. Kilisenin kıble kapısının iç yüzünde sekiz adet sütun üzerine yapılmış bir erganun mahfeli var ki henüz zamanımız üstadlarının öyle bir sanat eseri yapmaları mümkün değildir. Ancak Estergon kalesindeki Kızılelma camiinin içinde Süleyman Han mahfeli buna benzer. Ama bu Beç mahfeli ondan yüksektir. Burada olan Hazreti Davut erganunu hiçbir diyar keferelerinin kiliselerinde yoktur. Tam üç yüz adet saz, davul, nekkâre, nefir ve çeşitli çalgılardır ki ne diller ile söylenir ve kalemler ile yazılır. Ancak görmek ve dinlemek gerekir. Bütün sazlar sözü edilen mahfel üzerine süslenip, sazların sağında ve solunda camız derisinden, üstleri ve atları çam tahtası körüklerdir. Üstündeki makaraları ile papazları yukarı çekip bir körük iner ve biri çıkar ki bu sazların rüzgârları kesilip ve sazlar ses verir. Her körüğü çekmek için yirmişer papaz görevlidir. Bu körüklerin yanlarında yüksek merdivenler durur. Eğer kâfirlerin kötü günlerinde bu sazları çalmak istediğinde bu erganun ilminde yetişmiş üstadlar var ki mûsikide en yüksek derecede yetişmişlerdir. Her biri sanki Pisagors Tevhidi, Abdullah Faryabî, Gulâm Şâdî, Hüseyin Baykara derecesinde üstadlardır. Bunlar gelip bu erganun sazlarının çarklarını ve burgularını vurup, bütün zembereklerini kurup, körüklerini çekmeğe başlarlar. Bu körüklerin yanlarında olan merdivenlerden hadım Nemse oğlanları çıkıp hazır dururlar. Ne zaman ki körüklerin üst tahtası yukarı çıkıp, aşağı inerken hemen hadım oğlanlar merdivenlerden inip, körüklerin tahtalarına binip, körükler ile aşağı inerlerken körüklerden bir çeşit rüzgâr çıkar ki bütün sazları sarsıp her sazdan ayrı çeşit ses çıkar. Dinleyenler hayran olurlar. Körüğün

biri aşağı inince üstündeki hadım oğlanlar hemen merdivenden tırmanıp çıkarlar ve yine körüğe binerler. Bu oğlanlar sadece körüklere ağırlık olsun diye değildirler. Bunları, sesleri bozulmasın diye hadım etmişlerdir. Erganun sesiyle onlar da âhenk edip, hazin sesleri ile rehavî makamında Zebur âyetlerinden okurlar. Gerçi Tevrat ve Zebur'u Yahudiler okur. Zira onlar Davudî ve Musevîdir. Ama bu Nemseliler Hıristiyandır. Ya niçin bu Nemse halkı Zebur okurlar denilirse: Hazret-i Davut (A.S.) Zebur âyetlerini okurlardı. Onların saadetli zamanında Nemse kavmi Hazreti Davut'a iman edip, bütün âyinlerini ona göre yaparlardı. Sonra Davut âyini gidip Hıristiyan oldular. Hâlâ bu Nemse'nin bâtıl inançları üzere Hazret-i Davut, Zebur okurken erganun sazını çalıp, Zebur âyetlerini hazin bir sesle okurlardı. Cenab-ı Hak Hazret-i Davut'a bir hoş nefes verip Zebur okurlarken bütün melekler onu dinleyip «subhane'l-hallâkû derlerdi. Erganun, Hazret-i Davut'un mucizesidir. Zebur âyetlerini okurken binlerce imansız iman ederlerdi. Halen bütün milletler arasında Davut Nebi, Zebur okurken yüksek sesi meşhurdur. Hatta Kuran-ı Azîmde de buna dair âyet vardır. Nemse papazları da bunu bilip, erganun çalarlarken bütün patrikler ve rahipler rehavî makamında erganun çalıp Zebur âyetlerini okurlarken körükler üzerindeki hadım oğlanlar da hoş sesleri ile Zebur âyetlerini okurlar. Bunları dinleyenin ciğerleri kan, gözleri yaş olur. Gerçi Nemseliler Zebur âyetlerini okurlar ama, Hazret-i Davut'a Haktan indiği şekilde değildir. Zeburu kendi dillerine çevirmişlerdir. Ama bu erganun deccal sesi gibi insanın ciğerlerini delen sese sahiptir. İnsanın vücudundaki tüyleri ürpertir. Bilgisiz bir kimse dahi bunu dinlese Davut Nebî ve İsa mucizesidir. O erganun ise ne keramet ne de mucizedir. Ancak sihirli gibi bir saz topluluğudur. Dinleyenin aklı perişan olur.

Bu kilisenin içinde, kötü günlerde, baş papazın çıkıp vaaz ettiği bir kürsü vardır. Bunu da dil ile anlatmak güçtür. Bir mahfel de krallara ait bir köşkün içinde var ki Nemse üstadları hakikaten hünerlerini bunda göstermişlerdir. Mühendis ve sanatkârlar var hünerlerini gösterip bu kiliseyi ve çeşitli yerlerini yapmışlar. Yer yüzünde öyle bir eser daha yapılmamıştır.

Beç kilisesinin resim ve heykelleri:

Bu kilise içinde o kadar heykel, resim, put, nakış var ki Uyvar fethinden sonra Leh vilâyetinde, Leh, Çek, İsveç, Macar, Donkarkız, Danimarka ve Daniska iskelesindeki büyük kiliselerde bu kadar çok put görmemiştim. Hatta birkaç papaz ile dostluk kurup onlara şaka olsun diye, hâşâ, sümme hâşâ «Sizin ne çok tanrınız var ki her birine başlarınızdan şapkalarınızı çıkarıp, tapıp, secde edip geçersiniz» dediğimde onlar dedi ki: «Hâşâ, bunlar bize tanrı ola, Allah seni ve bizi yaratan birdir. Hâşâ biz bu resimlere tapıp, ibadet etmeyiz. Bunlardan oğul, nimet, devlet, dünya

ve ömür istemeyiz. Bunlar Peygamberimiz Hazret-i İsa ile havârilerin ve sonra gelen evliyalarımızın, hükümdarlarımızın resimleridir. Görüp, saygı ile hayır dua ederiz. Hepsinden çok Hazret-i İsa peygambere saygı gösteririz. Zira o Allah'ın ruhudur. Bizim dinimizde resim yapmak yasak değildir. Papazlarımız vaaz ve nasihat ederlerken sizin şeyhleriniz gibi halka güzel sözlerle anlatmaları zor olduğundan resimleri ile peygamberleri, evliyaları, cenneti ve bunların güzel şekilde resimlerini yapıp anlatırız. Cehennemi de böyle zebaniler alev saçan şekilde, korkulu tarafiyle yapıp halka Allah'tan korkun diye anlatırken bu resimleri gösteririz. Bunlara ibadet etmeyiz,» diye cevap verdiler. Ama bu Nemse kralının bahtsız tahtı olan Beç şehri içindeki Stefan kilisesinde bir çeşit cennet resmi var ki insan gördüğünde ruhunu teslim edesi gelir. Aden cennetini Firdevs cennetini, Südre ve Me'va cennetini kat kat köşkler, nehirler, kevser havuzları, bağlar, bahçeler, huriler, bütün melekler, arş, kürsî, sayfa ve kalemler ile öyle bir cennet göstermiş ki resim yapmakta frenkler Hind ve Acemden üstün olmuşlardır. Bu cennet resmine karşılık zalim bir genç de elli adım uzunluğunda bir duvar yüzüne cehennem resmi yapmış ki ben bu resmi gördüğümde Fâtiha sûresinden «İhdinassırâtelmüstakim» âyetini; Mîzan ve terâziyi görünce Rahman sûresinde «Ve lâ tuhsirül mîzan» âyetini, esfel kuyusunu gördüğümde Nisa sûresinde «innelmünâfıkîne fi'dderki'l esfeli minennâr» âyetini; gayyâ kuyusunu gördüğümde «Veylün liküllî» âyetini okudum. Veyl deresi, sakr yokuşunu, tamu deresini, sicin deresi, sağir beli ve diğer cehennem derelerini nakış ustası öyle nakşetmiş ki bir kere o cehennem içinde kulların neft ve katran ateşi içinde yandığını, zebaniler elinde, kırbaçlar altında feryat ettiğini, akrep, çıyan ve yılanların soktuğunu görenler Nemrutluktan, firavunluktan, Kârun şiddetliğinden, çekiştiricilikten, ayıplamaktan, fesatlıktan, herkesi kötülemekten, zinadan, faizcilikten, kötü huylardan, şarap içmekten ve bütün kötülüklerden tevbe edip temizlenir. Resimlerdeki bu acı azapları gören yemekten ve içmekten kesilir, elini ve eteğini dünyadan çekip, ömrünün sonunu ibadetle geçirir. İlâhi emir cennet olmazsa da bari cennet ile cehennem arası Âraf olsun der. Nakış ustası hünerini göstermek için kilisede bir de Âraf resmi yapmış ki bir tarafını gören sevinir, diğer tarafını gören üzülür. Beri tarafta Arasat meydanını gösterip bin bir ayak bir ayak üzere, bir vâveyla ve karışıklık içindedir. Bu şekilleri gören kimsenin vücudu tirtir titrer. Bu cennet, cehennem ve Âraf resimlerinde gösterilenler denizde damla, güneşte zerre kadar dahi değildir.

Bu manastırın üç kapısı vardır. Biri kıble kapısıdır ki bu da anlatılması güç kemerleri olan, burma, burma mermerden oyulmuş; sedef işlemeli yüksek bir kapıdır. Sol taraftaki kapı rahipler kapısıdır. Sağ taraftaki kapı güneye açılıp kral sarayı yoluna bakar. Bu kapının sağ tarafında bir kule vardır.

Görülmeğe değer çan kulesi:

Bu büyük kilisenin dört köşesinde dört adet saat kulesi var. Ama üçü küçük saat kulesidir .Bu sağ kapının yanındaki yüksek kulenin yeryüzünde benzeri yoktur. Şimdiki dünya üstatları bir yere gelseler bir taşı bir yere koyamazlar. Bu garip eser siyah taştan yapılmış gibi duruyorsa da taş değildir. Alçı gibi macun yapıp dondurulmuştur. Hakikaten ben o kadar dikkatli baktığım halde taşların birbirlerine bağlanan yerlerini görmedim. Bu çan kulesinin içi tam yirmi yedi tabakadır. İçinde bin adet rahip vardır. En yüksek kısmında inip, çıkmağa güç ve kuvvetleri olan papaz hizmetlileri oturur. Onun altında yirmi yaşına gelmiş küçük papazlar, onların altında kırk, elli yaşlarındaki rahipler, onlardan aşağıda yetmiş, seksen yaşlarındaki patrikler, en aşağı kısmında ise yüz elli, yüz altmış yaşlarındaki kuvvetten kesilmiş, hesap ilmi ile uğraşmaktan bir deri, bir kemik olmuş keşişler var. O derece yaşlanmışlar ki kuvvetleri gitmiş, görünüşleri yetmiş, ömürleri yüz altmışa, yüz yetmişe yetmiş, sohbetten kalmış, nicesi haftada bir defa iftar edip beş zeytin, on siyah üzüm, beş hurma ve bir iki fincan süt içerler. Bazısı bu yiyecek ve içecekleri yirmi günde bir ayda bir defa yer. Papaz ve rahipler var ki sapık ladikalardır. Hepsi de nane çöpüne ve lâdes kemiğine dönmüşler. Bunların yirmisine birden bir pehlivan yumruk vursa hepsi ölür. Allah'a şükürler olsun «İslâmda ruhbanlık yoktur.» Yeteri kadar yeyip, ibadet edip savaşmaya, helâlimizle büyük cihat etmeğe kuvvet buluruz. Ama gerçekten bu kefereler yemek içmekten çekilip nice işler görüp, zinde kalıp, hastalıklardan uzak kalırlar. Perhiz ile nefislerini dahi öldürmüşlerdir. Bu halde felsefe, tıp, hesap, cerrahî ve benzeri üç yüz yetmiş dört çeşit garip ve acayip bilgilere sahiptirler. Ama miras ilmi yoktur. Fakat hesap, hendese ve gök ilimleri bunlardadır. Allah'ın emri bu kâfirlerde falcılık da yoktur. Kâfiristanın bütün zina veletleri ve isimsiz bilginleri, sanatkârları hep bu manastırın çan kulesinde toplanıp faydasız ilim sohbetleri ederler. En büyük saat çanı bu kulededir ki çanı hamam kubbesi kadardır. Çekici at karnı kadardır ki öğle vakti bu saat on ikiyi vurduğunda çanın sesi iki konaklık yerden duyulur. Kış günleri çan, çekicin vurmasından parçalanmasın diye çekicin önüne keçe bağlanır. Kırk, elli çeşit saat vuruşu vardır. Tatar gelip şehri yağma edince ayrı, kötü günlerde, Sarı saltık, Kâsım, Hızır, İlyas, Nikola, Avustos ve Kızıl yumurta günleri ayrı, Ayabasyanma ve kralın özel bir işi olduğu günlerde ayrı şekilde vururlar. Heybetli bir çandır. Kırk hizmetlisi vardır. Saat vakitleri çan kendisi çalar, diğer zamanlarda adamlar vururlar.

Garip bir görünüş:

Beç şehri içinde tam 360 adet manastır ve duvarların birer, ikişer çanlıklarında 470 saat kulesi vardır. Ne zaman ki öğle vakti olur önce bu Ste-

fan kilisesinin büyük saati bir kuru vurup daha sesi kesilmeden Beç kalesi içindeki bütün saatlerin çanları bir anda çalarlar. Ama Rum'da bir adamın iki saati olsa biri bir derece ve iki dakika ileri, yahut geri olarak yürür. Ama Beç saatleri hepsi bir anda vurur. Saat kulelerinin en yükseği bu Stefan kilisesinin saat kulesidir. 770 basamak taş merdivendir. İçinde üç yüz adet küçük, büyük patrik odaları vardır. Tepesinde bir altın top var. Tam yüzelli vakıyye (117 kgr.), halis altın, top dolaptır. İçi on sinik buğday alır derler. Süleyman Han 936 (1529) tarihinde bu Beç kalesini kuşattığında bu yüksek kuleyi dövmeye kıyamamıştır. «Sonunda burası Müslümanlara ibadet yeri olacaktır, bu kule üzerinde alâmetim olsun» deyip sözkonusu altın topu yaptırıp krala göndermiştir. Sapık kral da o gece bu altın topu çan kulesinin tepesine koydurmuştur. Onun için Beç kalesine bu altın top sebebiyle «Alman Engerüs Kızılelması» derler. Sonra Süleyman Han kaleyi fethetmeden gidince kral Ferdinand, Süleyman Han'ın altın Kızılelma topu üzerine altın bir ay ve gümüşten güneş resmi yaptırmıştır. Süleyman Han kendi topu üzerine kâfirin başka sesler koyduğunu öğrenince «Hazır ol, üstüne seferim vardır» deyip Alman seferine çıkar. Bir yılda 176 parça kaleyi fethedip, illeri harap eder. Sonunda Ferdinand kral, Süleyman Han'ın topu üzerine koyduğu ay ve güneş resmini indirip Süleyman Han ile barış yapar. 1048 (1638) tarihinde Sultan Dördüncü Murad Han Bağdad'ı fethedip İstanbul'a gelince içki tevbesini bozup rahmetli olur. İbrahim Han'ın tahta çıkışından sonra Nemse çesarı, Süleyman Han'ın barış antlaşmasına aykırı bir iş edip, Süleyman Han'ın topu üzerine çatal, matal, haç gibi bir şey koymuş. «Niçin bu haç şekilli şeyi Süleyman Han'ın Kızılelma topu üzerine koydunuz» dediğinde: «Altın topun üzerine kuş konmasın diye o haç şekilli çarkı koyduk,» diye cevap verdiler. Hakikaten kuş konamaz. Rüzgârın esmesiyle o çark fırıldak gibi döner. Bunu da Süleyman Han gibi o topun üstünden indirecek bir çeri padişah elbette bulunur.

Bu kulenin dört yanının içindeki kat kat kemereler içinde kârgir yapı odaları var. Billur, necefi moran camlar ile süslü, nice sivri sivri, minare külahı gibi sivri kubebler ile bezenmiş, üzerlerinde çeşitli altın haçlı âlemler var. Bu çarlık kulesinin en aşağı kısmı İstanbul'un Galata kulesi kadar kalındır. Ama dört köşeli olup, siyah taştan yapılmıştır. Kulenin en yüksek yerine kadar iç içe on yedi kat vardır. En uçkısmı sivri olup Kızılelma topu bunun üzerindedir. Kulenin tepesinden doğuya doğru, üçer konaklık mesafedeki Pajon ve Anporok kaleleri görünür. Kuzey tarafında Uyvar sahraları, batı tarafında Prag dağları görünür. Tâ bu derece yüksek ve güzel bir çanlıktır. Allah onun minare olmasını ve ezanlar okunmasını nasip etsin.

Dış avlu :

Bu kilisenin dış avlusunun bir tarafı demir pencereli olup dışı kral yo-

ludur. Diğer tarafları ise öğrenci odalarıdır ki iki bin öğrenci öğrenim yaparlar. Odaların ortası büyük bir meydandır. Bu meydanda çeşitli meyve ağaçları bulunur. Ağaçların gölgesinden toprağa güneş düşmez. Bazı fakirler her ağacın gölgesinde oturup, ufak, tefek şeyler satarlar.

Şifa yeri hastahâne ve tımarhâne:

Şehrin iç kenarlarında, yedi yerde tımarhâne vardır. Hepsinden güzeli ve teşkilâtlısı Stefan kilisesinin tımarhânesidir ki kral hastalansa buraya gelir. Zira bu kilisede Eflatun, Bukrat, Sokrat, Batlamyus, Filkos gibi feylesof ve hekimler buradadır. Bütün kâfirler siyah elbise giyip, başlarına Eflatun şapkası giyerler. Ama bunun hekimleri beyaz, sade giyinip, başlarına telâtin ve güderiden bir çeşit takke giyerler. Elleri de daima eldivenden çıkmaz. Zira elleri daima yumuşak olup, hastanın nabzına yapıştığı an, mutlaka hastalığı bilip ona göre ilâç verirler. Rabe suyu cenginde kralın bir akrabasının başına kulağı yanından bir kurşun girip kafasının içinde kalmış.

Usta cerrahlar:

Bu yaralı kefere ne ölür ne iyileşir. Sonunda kral der ki: «Benim ecdadımın şifa evlerinde bu kadar para yiyen görevli usta cerrahlar var. Bu benim akrabama bir deva bulsunlar, yoksa hepsinin rızkını keserim.» Stefan kilisesinin cerrah başısının buna ilâç yapacağını öğrendiğimde cerrahbaşıya varıp samimiyet kurdum. O an yaralıyı getirdiler. Bir sedir üzerine yatırdılar. Başı Adana kabağı gibi, burnu Mora patlıcanı gibi her tarafı şişmişti. Hekimbaşı orada bulunanların hepsini dışarı kovdu. Yanında bir adamı ve ben kaldık. Sıcak, camlı bir oda idi. Hemen yaralıya bir fincan zağferan gibi bir su içirdi. Yaralı kendinden geçip mest oldu. Odanın içinde bir mangal yakıp, bir köşeye koydu. Hekimin adamı yaralıyı kucağına aldı. Hekim, yaralının başını kenarlı bir yere koyup kayış ile bağladı. Keskin bir usturayı eline aldı. Yaralının önüne oturdu. Herifin alnının derisini iki kulağına varıncaya kadar çizdi. Sağ kulağı yanından derisini biraz yüzdü. Bembeyaz kafa kemiği göründü. Ama bir damla dahi kan akmadı. Kulağın yanından, şakak kısmından kafayı deldi. Demir mengene sokup, mengenenin burgusunu burdukça herifin başının kemiği ayrılmağa başladı. Yaralı o an biraz hareket etti. Sonra yine mengeneyi burdukça kafatasının kapağı diş diş açılıp, enseden tarafa beyni göründü. Başının içi, kulakları arasında sümük gibi sıvılarla dolu idi. Beyninin yanında tüfek kurşunu duruyordu. Beşer dirhem çakmaklı tüfek kurşunu imiş. Beynin zarı yanında, kana bulanmış halde idi. Cerrah hemen çıkarıverdi. Bana: «Gel, bak gör, bu insanoğlunun bir lokma ekmek için başına gelene,» dedi. Ben, biraz ileri vardım. Ağzıma ve burnuma ör-

tü koydum. Yaralının kafasının içine baktım. Allah'ın büyüklüğü insanın beyni kafa içinde sanki tavuk yumurtasından yavrusu henüz çıkmış, gözleri, başı, burnu, kanatları bozulmuş gibi durur. Ama üzerinde kalın, beyaz bir zarı var. Cerrah beni ağzım örtülü olarak adamın başına baktığımı görünce bana: «Ağzını ve burnunu örtüp niçin bakarsın» diye sordu. Ben: «Bakarsın belki ya aksırırım, ya öksürürüm, nefes alıp verirken adamın başı içine rüzgâr girmesin diye ağzımı ve burnumu kapadım.» dedim. Cerrah: «Aferin, Allah mübarek etsin, sen bu ilmi öğrenseydin iyi bir cerrah olurdun. Bakışından anladım ki bu dünyada çok şey görmüşsün.» dedi. Sonra hemen acele ile yaralının beyni yanındaki kurşunu aldı. Sarı sünger gibi bir şey ile kurşunun çıktığı yerde pıhtılaşmış kanları, sarı suları aldı. Süngeri şarap ile yıkayıp yine kafanın içini ve beynin etrafını temizce sildi. Sonra yine kafayı yerine koyup tepesinden ve çenesi altından yassı kayışlar ile sıkıca sarıp, bir kutu alarak ortaya koydu.

Cerrahların hikmetinin seyri:

Yaralı adamın daha önce başının derisi kulaklarına kadar çizilmiş idi. O derileri birbirine yakın getirip, o kutunun içinden iri, atlı karınca dedikleri bir karıncayı alıp adamın kafasının derisinin kesilen yerlerine koydu. Aç karınca iki deriyi bir yerden ısırınca cerrah hemen karıncanın belinden makas ile kesti. Karıncanın başı iki deri kenarından ısırmış olarak kaldı. Onun yanına bir karınca daha aynı şekilde yaptı. Bir kulaktan bir kulağa varıncaya kadar seksen adet karıncanın başına kesik deriler ısırtıldı. Sonra merhemler sürüp, sarıp, sarmalayıp adamı bir döşeğin köşesine dayadı. Yanlarına yastıklar kondu. Baştaki kurşun çıkarılan deliğe fitil sokup onun da üzerine merhem sürüp sardı. Sonra oda içinde pis kokulu bir şey yakıldı. Yaralının burun deliklerine kırk, elli yıllık şarap sürüp, ellerine, kollarına, göğsüne, boynuna ve mümkün olan yerlerine de amber sürdü. Sonra yine oda içinde mum yakıldı ve yemek getirildi. Biz yemek yerken tam bir saat olunca yaralı adam gözlerini açıp yemek istedi. Ona badem şurubu ve tavuk suyu ile beş dirhem kadar şarap verdi. Yedi gün bu durumu seyrettim. Sekizinci gün adam biraz güç bulup hareket etmeğe başladı. On beşinci günde kralın yanına gitti. İşte bu Beç kalesi içinde böyle bilgili ve usta cerrah, hekimler ve bilginler vardır.

Diğer bir acayip cerrah olayı

Bir gün yine Kral Laslo adlı manastırın hastahanesini gezerken Kolonyalı bir usta cerrah ile tanıştım. Biraz Türkçe de biliyordu. Ondan İtalyan ve Nemse lisanlarından bazı sözler yazıp öğrenirken İstrinye şehrinden bir araba içinde, tulum gibi şişmiş, sarı bir adam getirdiler. Gözlerinden, kulaklarından ve burun deliklerinden sarı sular ve cerehatlar akı-

yordu ki pis kokudan yanına varılamıyordu. Cerrah bu şişmiş adamı görünce: «Bu, kırk gündür böyle olmalı, niçin bunu yirmi, otuz gün önce getirmediniz,» dedi. Hastanın adamları: «Biz Felemenk vilâyetinin Amsterdam şehrindeniz. Yirmi gündür araba ile size gelirken günden güne bu kapudanımızın hastalığı artıp, böyle tulum gibi şişti» dediler. O an adamı yağ tulumu gibi arabadan indirip bir sedire yatırdılar. Baş tarafı yüksek, ayakları alçak ve orta kısmı hacetini görecek şekilde idi. Hekim, sıska adamın elbisesini soydu. Bir çömlek içindeki sarı çamuru adamın bütün vücuduna sürdü. Çamur kibrit gibi kokuyordu. Adamın ağzına ve burnuna bir su sürdü, bir sabunu sivriltip makatına soktu. Sonra adamın ayaklarının topuklarının iç yüzlerinden, ellerinin nabız yerlerinden, kuyruk sokumundan beş yerden derisini deldi. Bir karış uzunluğunda, yağlı çıra ağaçlarına kırmızı bir merhem sürdü. Ağaçları adamın vücudunda açtığı deliklere soktu. Adama bir kâse beyaz şerbet verip üstünü örttü. Ondan sonra başka işlerle meşgul oldu. Üç saat sonra Allah'ın büyüklüğü, ağaçların sokulduğu deliklerden o kadar kırmızı, sarı, balgam gibi, koyu, koyu şeyler aktı ki anlatılamaz. Dördüncü saatte adamın makatına sokulan sabun çıkınca arkasından yirmi vakiyye kara, sarı, katran gibi pislik, safra, soda ve birbirine bağlanmış, top top, yumruk kadar yedi adet solucan yuvaları çıkınca adam feryat edip yiyecek istemeğe başladı. Ona bir kâse mavi şerbet verip başka şey vermedi. Ben o gün Beç kapıları kapanıncaya kadar paşanın yanına gitmeyip bu durumu seyrettim. Tâ ikindi vakti oluncaya kadar adamdan kötü kokulu, kara katranlar ve solucanlar çıkarken makatından üç karış uzunluğunda, yılan gibi, beyaz ve alaca, üstü sümüklü, gelincik başı gibi başları olan, dişsiz, gözsüz, dilli, karnı bir büyük elma kadar, kırmızı, kırmızı solucanlar çıktı. Ayaksız, gözleri kör soluncanlar idi. Adamın ellerinden ve ayaklarından, ayrıca makatından cerahatlar ve sarı tutkallar akmakta idi. Akşam vakti olunca adama sirkeli kebap ve bir kâse şarap verdi. Ben akşam olunca konağımıza vardım. Bütün gördüklerimi birer birer paşaya anlattım. Paşa ve diğer dinleyenler hep hayrette kaldılar. Sonra üçüncü gün yine hastahaneye vardım. Adamı gördüm. Adam tulum gibi iken incelip mesh olmuş. Ama yüzünde ve gözünde nur kalmayıp arı gibi vızıldıyordu. Yüzü, gözü ve vücudu öyle buruşmuş ki, yüz yaşındaki adama dönmüş. Halen ellerinde ve ayaklarındaki deliklerden sarı sular akmakta idi. Sonunda onuncu gün bütün hastalıklardan kurtulup, günden güne iyilik bulmakta idi. Yirminci gün ayak ve ellerinde açılan delikler iyi oldu. Yüzünün rengi kırmızılaştı. Cerraha bir kese kuruş verdi. Hastahaneye de İsa aşkına beş kese vakıf edip vilâyetine gitti.

Görülmeye değer diğer bir cerrahın hüneri:

Bir gün bir cerrah dükkânında otururken bir kefere geldi. Cerraha bir

Eengerüs altını verip: «Dişim ağrıyor, çıkar» deyip iskemle üzerine oturdu. Cerrah hemen eline milini alıp, adamın dişine mile ile vurunca adam feryat edip: «İşte ağrıyan dişim odur» dedi. Usta cerrah bir mangal ile ateş getirip içine sarı pirinçten tanbura telleri koydu. İki şişe su çıkardı. Biri mavi, biri kırmızı su idi. Ağaçtan yapılmış, küçük, maşa gibi bir âleti eline alıp adamın ağzını açtı. Ağrıyan dişin etlerine şişedeki mavi sudan sürdü. Elindeki ağaç maşa ile dişe yapışıp güçlük çekmeden, kolayca ve kan akmadan bir tane beyaz, üç çatal köklü dişi çıkardı. Sonra hemen ateşin yanına gidip, tanbura tellerinin birini ateşten çıkardı. Kızgın teli dişin köküne soktu. Tel, dişin iliği içinde cız, cız edince çürüğün içinden teli çıkardı. Çürüğün içinden karaca başlı ince, zayıf bir kurtcağız dışarı çıktı. Diğer kızgın teli alıp yine dişin çürüğüne soktuğunda bir kurtcağız daha çıktı. O an dişe el ile yapışmadan dişi yine çıkardığı deliğe koydu. Bu sefer öbür şişedeki kırmızı sudan su ve tuz sürüp, küçük bir tahta parçasını dişin üstüne koyarak adama «Isır şu tahtayı» dedi. Adam tahtayı ısırınca çıkan diş yerine yerleşip kaldı. «Bir daha ağrımasından kurtuldun, eskisinden sağlam olur» dedi. «Ama el ile yapışmayıver.»

Ben bu hali görünce canım yerine geldi. Zira Uyvar kalesi altında cirit oynarken Kıbleli Mustafa Paşa dişlerime bir cirit vurdu. Üç dişim sallanır hale gelmişti. O an cerraha dişlerimi gösterdim. O da kırmızı sudan dişlerimin etlerine sürdü. Sonra bana da tahta parçasını ısırttı. Dişlerim öyle sağlam oldu ki fındık ve ceviz kırabilirdim. Dünyalar kadar sevindim. Cerraha, bir Kaya Sultan yağlığı verdim. Sevindi. Bir küçücük şişe ile kırmızı sudan yarım dirhem kadar su verdi ve bana dedi ki: «Eğer, yüz altın verirsen sana suları kezzap gibi kaynatmasını öğreteyim. Hangi diyarda görürsen dişleri ağrıyan adamın dişini mavi su ile çıkarır, içindeki iliği dağlayıp dişi yine aldığın gibi yerine koyup, kırmızı sudan sürersin. Hemen bu diyarda durma, para kazan» dediğinde ben elli altın verdim. «Yok, yüz altın olmayınca öğretmem.» dedi. Ben de haset edip vermedim. Meğer bin altın verip öğrenilecek bir hüner imiş.

Yine bir gün bir keferenin üç kraliçka yani üç akçesini alıp, dişine mavi su sürüp, dişini eline verdi ve kefere gitti. Meğer yerine diş koymak için birer altın alırmış.

Kısacası bu Beç'te olan hekimler, kan alıcılar ve cerrahlar bir diyarda yoktur. Bunlarda gördüğümüz hünerleri birer birer yazsak Ebu Ali Sina kanunu olur. Her işlerini kolayca yaparlar. Birçok cerrah dükkânında berberler vardır. Gerçi bütün Nemseliler saçlıdırlar. Tıraş olmazlar. Ama yine başlarının orta yerlerini tıraş edip, saçlarını kokulu sabunlar ile yıkarlar. Yüz binlercesi yetmiş, seksen yaşlarındadır. Sakallarını tıraş ettirdiklerinde berber bunları yüksek bir iskemleye oturturlar. Çıraklar

adamların saçını ve sakalını yıkayıp başka iskemleye oturturlar. Tıraş olacak kimsenin oturduğu iskemle bir mil üzerinde olup fırıldak gibi döner. Berber tıraş ettikçe iskemleyi çevirip, hangi tarafını tıraş etmek isterse iskemleyi çevirir ve kendisi otururak kolayca tıraş eder. Rum'daki gibi berber ayak üzeri tıraş etmez. Dükkânları şadırmanlar ve çeşitli eşyalar ile süslüdür. Ama hastahanelerinde bulunan hayır ve iyilikleri, eserleri, yiyecek ve içecekleri bir diyarda yoktur. Her kim bu tımarhânelerde şifa bulursa, daha önce adamış olduğu eşyaları getirip verir. O kadar altın, gümüş, bakır, kalay sahan, tencere, sini, tepsi ve şamdan var ki her tımarhânede on Mısır hazinesi değerinde altın ve gümüş kaplar bulunur. O kadar altın ve gümüş kebap şişleri köşelerde dayalı durur. Her hastanın hastalığına göre altın, gümüş ve bakır tencerede çeşitli yemekler pişirip hastalara verirler. Kilerlerinde kuş sütü ve aslan sütü, hurmadan başka her çeşit nebattan yiyecek ve içecek bulunur. Öyle usta aşçıları var ki ne zaman bir kral bir krala, bir vezir ve bir elçiye ziyafet etse bu aşçılar getirtilip çeşitli yemekler pişirirler. Ama her yerin yemeği meşhur değildir. Bütün kefereler perhiz edip, çatal demir ucuyle elli dirhem yemek ve elli dirhem şarap yiyip, içerler. Yemek yerken Osmanlılardandır. Hind, Sind ve Acemde dahi yemek yoktur. Sadece pilavları meşhurdur.

Her hastahanenin macun yerinde hekimbaşı oturur. Günde bir kantar macunu fakir hastalara dağıtır. Yüz binlerce hokka ve kavanoz macun, yiyecek ve içecek tatlıları vardır. Her hastahanede yazlık ve kışlık odalarında çeşitli şadırvanlar ve havuzlar var. Kış odalarında hamam gibi sobaları, yaz odalarında şadırmanları olup pencereleri bahçelere bakarlar. Her hastanın huyuna göre çalgıcılar gelip, çeşitli sazlar çalıp eğlenirler. Ama gariptir ki bu Alman diyarında Rum'da ve Arabistan'daki gibi çok mecnun yoktur. Lâkin tımarhânelerde akıl hastası çoktur ve çâreleri de yoktur.

Fakir ve garipler aş evi:

On bir yerde yemek verilir. Gerçi hesapçı, hasis vilâyet olup kıtlık şehridir. Ama mutlaka her kral manastırının imaretlerinde buğday ve un çorbası pişirilerek kiliselerde oturan patrik ve keşişlerle bazı fukaraya dağıtılır. Stefan kilisesi ve kral sarayı imâreti hepsinden büyük olup zengin, fakir, genç, yaşlı, çocuk herkese bolca yiyecek dağıtılır.

Bütün manastırlar burada tamam oldu. Anlattığımız maanstırların hepsi kurşun örtülü değildir. Stefan kilisesinin de bazı yerleri kurşunla örtülmemiştir. Nakışlı tahta ve kiremit örtülüdür. Şehrin imâretleri ve yüzlerce sarayı hep renkli kiremit, kurşun, sarı pirinç, kırmızı bakır, kalay-

lı teneke ve yer yer şendire tahta örtülüdür. Eğer bu şehrin özelliklerini gördüğümüz gibi yazsak bir cilt kitap olur. Yazılması da mümkün değildir. Allah bu şehri düşman eline düşürmesin. Zira bu şehre yabancı ayak bassa viran olur. Hüda burayı İslamlar eline nasip etsin. Bu şehrin hemen her şeyi beğenilir ve meşhurdur. Bütün hekim, cerrah, berber, nakkaş, saatçi, tüfekçi ve çıkrıkçı sokaklarının temizliğine; hâkimlerinin idaresine, alış, verişlerinde ölçüsüne dikkat ederler. Yalan söylemediklerine, adaletli davrandıklarına, reaya ve berayanın huzur içinde olup zulüm etmediklerine, su ve havasının güzelliğine, seven ve sevilenlerin temizlik ve zarafetine, değişik şekilde kokulu çiçeklerine, herkesin birbiriyle iyi geçinip gariplere dostluk göstermelerine ve vilâyetlerinin her şeye karşı güvenli olduğuna Allah şahittir ki İslâm diyarında böyle güvenli ve adaletli yer yoktur. Bu şehrin binlerce güzelliklerini yazsak bir yılda tamam olmaz. Ancak biz istek ve maksadımız üzere sözümüze dönelim. Bu şehri altı günde gezip, gördük. Daha önce kralın bir hafta sonra elçi paşa ile görüşelim dediği günlerden yedinci günü cumartesi olup baş tercüman Mikel ve baş komiser, defterdar paşaya gelip «Sultanım, çesar imparator, sultanıma selamlar edip yarınki gün müşerref olalım diye buyurdular.» dedi.

ŞİRİN SÖZLÜ ELÇİ KARA MEHMED PAŞA İLE VAKARLI ÇESARIN GÖRÜŞMELERİ

Paşa der:

«Bak komiser, hoş geldiniz. Ama ben çesara vardığımda kral tahtından inip bana, divanhâne kapısına dek gelirse ve benim omuzumu çesar öpüp ben onun göğsünü öpersem; Mekke ve Medine padişahının nâmesini öpüp, başına koyup, nâme-i hümâyun okunurken kral ayak üzere durursa, bütün hediyelerimiz kanun üzere verilirse, nâme-i hümâyunda ve vezir mektubunda olan ahitnamemizin söz ve kararından fazla teklifte bulunmazlarsa çesarın huzuruna varıp buluşurum. Ve illâ yok derse Kâbenin Rabbi ve Hazret-i Muhammed Aleyhisselâmın hakkı için padişaha halimi arz ederim. Sizin elçinize de İstanbul'da itibar göstermeyip cefa ederler.» deyince baş komiser der:

«Behey sultanım, siz ne acayip ham sevdaya düşmüşsünüz. Bu yedi kralın vakarlı çesarına bu teklifi bir elçi kardeşiniz etmemiştir.» diyerek bir hayli münakaşa ettiler. Sonra baş komiser der: «Sultanım, bu tekliflerinizi varıp çesar hazretlerine danışalım.»

Üç kişi çesara üç defa vardı. Dördüncüsünde: «Çesar tahtından insin, sultanımı yedi adım karşılamaya gelsin, tacını başından çıkarsın, selâmınızı alsın. Siz çesarın göğsünü çesar sizin nâmenizi öpsün» deyince paşa: «Yok omuzumu öpsün.» dedi. «İyi sultanım, bu söze izin verilerek omu-

zunu öpsün ve çesar padişah nâmesini öpüp başına koyup, nâme okunurken çesar ayak üzeri dursun. Ama hediyeler verilirken çesar tahtına otursun.» dedi. Paşa da: «İyi, otursun» diye izin verdi. Onlar dediler: «Sultanımdan çesar efendimizin bir ricaları var. Sizin hediyelerinizi getiren ağaların hepsi çesar hazretlerinin eteğini öpsünler ve kralın huzurunda el kavuşturup dursunlar. Bir ricaları da, hediyelerinizi alay ile getirirken Osmanlı mehteri çalarak huzuruma gelsinler diye buyurdular.» deyince hemen bizim paşa der ki:

«Hediyeleri getirirken mehterhâne çalmak kanunumuz değildir. Hediye getiren ağalar da benim hizmetkârlarımdır. Çesar hazretleri yanına varıp, çesarın elini öpmeğe ne hadleri var. Onlar da benimle kral yanında bir mi olsunlar, İslâmın ırzı yok mudur ki, benim ağalarım beni koyup, kral önünde el kavuşturup duralar. Bu da Osmanlı âdetine aykırı hâm bir tekliftir. Bize böyle kanun dışı teklifler etmeyin.» diye öyle kuvvetli sözler söyledi ki hepimiz bayıldık. Özellikle hediyeleri getirirken mehterhâne çalınması teklifi gelince kanunumuz değildir diye cevap vermişti. Sonunda kâfirler çâresiz kalıp: «Şimdi Sultanım, sabahleyin mübarek pazar günümüzdür. Çesardan Sultanıma haber geldiğinde teşrif buyurun. Çesar tahtından inip kapının iç yüzünde durup sizi beklerken bulursunuz.» deyip, paşadan hediye defterlerini alıp gittiler. Bu hediye defterleri üzerine çesar yanında duranlarla görüştükten sonra hediyeleri kendileri, vezirleri ve vekillerine dağıtacağı şekilde düzenledikleri defteri paşaya gönderip «Kanunumuz budur, getirecekleri hediyeleri ve atları bu deftere göre dağıtsınlar» dedi. Defter paşaya geldi. Paşa da kralın gönderdiği deftere göre bütün hediyeleri krala, karısına, baş vezire, baş papaza, baş arşeke ve diğer vezir makamında olanlara dağıtılmak üzere hazır etti.

Ertesi gün zilkade ayının pazar günü idi. Sabahleyin çesar ikinci vezir ve başkomiser ile kendi arabalarından sekiz atlı işlemeli ve mücevher süslü bir araba göndermiş ki görenin gözleri kamaşır. Paşa hintu denilen bu arabaya bindi. Bütün ağaları gösterişli elbiselerini giyip, silâhlı olarak atlarına binerek hazır durdular. Önce nakışlı, ibrişim halı döşeli, divan döşemesi, sekizer atlı sekiz araba ilerledi. Arkadan bir direkli otağı on bir hintu arabaya yüklediler. Yanları sıra samur kürklü ağalar, yaya saraçlar, sofracılar, çadır mehterleri ve mehterbaşı geçtiler. Sonra üç değerli at ki biri murassa ve cevâhir eğerli, cevâhir takımlı, topuz ve gaddareleri, her yanı altın mücevher dikilmiş abalı, bahri hotaslı, altı parça mücevherli yanaklı, atın başında ablak murassâ çifteli, sağında ve solunda kırmızı dolamalı olarak has ahır yedekçileri ve has ahır kalfası ile geçti. Bir at da sâde dibâden çullu yelkendez yörük at idi. Sonra bir küheylân at, tamamen cevâhir eğerli, murassa, rikablı, temiz, silâh takımlı kralın karısına verilmek üzere yine ahır halifeleriyle geçtiler. Ondan sonra

yirmi çift ağır kuşaklık kıymetli hilatlar, her birini atlar üzerinde heybetli ağaların elinde düzen içinde geçtiler. Bunlardan sonra on külçe hünkârî, köse ve hezârî destâr-ı Muhammediler geçti. Arkadan on okka gül suları geçti. Sonra da on şemâme ham amber, altın işli bohça içinde bende idi; on göbek huten miski olan ayakdaşım, kapıcılar kethüdâsı ile beraber geçtik. Paşa kethüdâsı Hüseyin Ağa sorguç şâhî ile, baş kapıcı başı da bir cevahir topuz ile paşa kethüdâsı atbaşı birlikte geçtiler. Sonra paşa, Tuna nehri üzerindeki köprüden araba ile geçip kaleye girince küheylân atına bindi. Atı ve kendisi baştan başa altın cevahirlere bezenmiş olup ağır, ağır giderken selimî sarığı üzerine cevahirli padişah sorgucu takınmıştı. Nâme-i hümâyunu da koynuna sokmuştu. Nâmenin kesesi ve mücevherli altın kozalağı paşa'nın yakasında görünüyordu. Samur kapaniçse, mataracıları, tüfekçileri, şatırları, silâhdar, çukadar ve iç ağaları silâhlı olarak, hediyeleri getiren ağalar ve diğerleri ikişer, ikişer atbaşı beraber geçtiler. Çesarın saray meydanının kapısından içeri önce kaliçeler, sonra padişah otağı ve atlar girip meydanda durdular. Bizler de hediyeler ile saray meydanına indik. Yedi kat saraydan çıktık. Yedi sofasında binlerce çeşit garip şeyler seyrettik ki gören hayrette kalır. Bu yedi katlı sarayın her tarafını dolaşa, dolaşa üç büyük divanhâne geçtik. Yüzdoksanyedi basamak taş merdiven ile çıktık. Ama iki kat divanhânelerin aşağı katları merdiven değildir. İstanbul'daki Ayasofya câmii'nin katına çıkan düz yokuş gibidir. Buraya kral at ile çıkar. İkinci katta attan iner. Oradan dört ve beşinci katına ya yaya olarak ya da tezkerelere binip hamallarla çıkar. Yedinci katında yedi sıra büyük divanhâne var ki her biri üçer, dörden bin kişi alacak büyüklüktedir. Hepsi ayrı şekilde yapılmış olup birbirlerine benzemezler. Duvarları nakışlı ve çeşitli altın yaldızla süslenmiştir. Yüzlerce pencereleri billûr, nece, moran camlı pencerelerdir. Sekizinci divanhâne çesarın divanhânesidir. Üçyüzaltmış adet zerenderzer ile yapılmış kârgir yapı divanhâneye hepimiz çıktık. Paşa yüksek bir tahta oturdu. Beni ve matracıbaşıyı içeri kralın yanına gönderip:

«Varın, görün, kral tahtından inip kapının iç yüzünde durur mu?» dedi. Varıp gördük, meğer çesar tahtından inip matracıbaşıyı altın sırmalı üsküf Hacı Bektaşisiyle görünce hemen başından şapkasını çıkarıp bana ve matracıbaşıya tapınıp, selâm alır gibi bir, iki eğilip doğruldu. Biz de gördüğümüz şekilde paşaya haber verdik. Paşa hemen ağır, ağır ayak, ayak yürüyerek kralın özel divanhânesinden içeri girince kral hemen on adım ile elçi paşaya doğru yürüdü. Elçi paşa da apul, apul yürüdü.

Vakarlı Elçi Paşa ile Çesarın Karşılıklı Görüşmeleri:

Elçi paşa kralı ayak üzere görünce biraz çabukça yürüyüp krala selâm verir şekilde «Selâmün aleyküm» dedi. Kral da başından cevâhirli

şapkasını çıkarıp, başı açık olarak paşanın selâmını aldı. Paşa seğirtip kralın göğsünü öptü. Kral da elçi paşanın kararlaştırıldığı şekilde omuzunu öptü. Kral, paşanın elini eline alıp paşaya yer gösterdi ve kendi de tahtına oturdu. Sonra paşaya «Hoş geldin, safâ geldin,» deyip hürmette bulundu. Yüksek onurlu paşa göğsünden nâme-i hümayunu çıkarıp, öpüp, başına koydu ve sonra sağ eliyle krala verdi. Kral nâmeyi iki eliyle alıp, iki kere öptükten sonra başına koydu ve sağ tarafındaki vezirlerine gösterdi. Vezirlerin hepsi başlarından şapkalarını çıkarıp, secde edip, yüzlerini yere sürüp dualar ederek «Şükür, böyle barışı gördük,» dediler. Sonra kral nâmeyi sol tarafında bulunan emirlerine, papazlarına, iş erlerine ve divan erbabına gösterdi. Onlar da hepsi başlarını açıp, yere kapanıp, homurdanıp, Mariye kuvvet deyip dualar ettiler. Sonra nâmeyi, divanhânenin sağ tarafındaki köşede yüksek bir küçük maksurede oturan anasına gösterdi. Anası ayağa kalkıp, ellerini, kollarını, boynunu ve belini eğerek hamd edip dualar etti. Sonra çesar imparator, nameyi yine öpüp, başına koyup, tahtı üzerinde ayağa kalkıp sonra nâmeyi İskender tacı altına koydu. Nâmeyi Nemse lisanı üzere tercüme edilmesi için tercüman Mikel'e verdi.

NÂME-İ HÜMÂYUN ÖRNEĞİDİR.
BURAYA YAZILDI

Önce nâmenin başında: «Esselâmu alâ men ittebe'a'l-Hüdâ» deyip sonra: evvelâ benâm-ı Hüdâ celle celâluhu ve azeme şanuhu ve lâ ilâhe gayrihu, sâniyen Hazret-i Muhammed aleyhi's-selâtu ve's-selâm, sâlisen çâr yâr-ı güzîn rıdvanullahu teala aleyhim ecmain, rabian ben ki hadimü'l-Haremeynü'ş-şerefeyn sultâne'l-berrin ve hâkânü'l-bahreyn sâhibü'l-Irakeyn mevlâ mülüke'f-Arab ve'l-Acem halikü rikâbi'l-ümem olan e's-Sultan ibnü's-Sultan es-sultan Mehmed Han bin İbrahim Han'ım ki sahibü'l-mağrib ve'l-Cezâyir ve Tunus ve Trablus ve Mısır ve Habeş ve Mekke ve Medine ve Lahsa ve Basra ve Bağdad ve Van ve Diyarbekir ve Arz-ı Rum ve Ahiska ve Gürcistan ve Dağıstan ve Deşt-i Kıbçağ ve vilâyet-i Kırım ve eyâlet-i Trabzon ve Erzurum ve Sivas ve Konya ve Erden ve Maraş ve Karaman ve Haleb ve Şam ve Şam Trablus ve Kudüs-i Şerif ve sahibü'l-ber ve'l-bahr olup deryâda yediyüz pâre kılâ' sahibi olub husûsan Bursa ve Anadolu belde-i tayyıbe yani Kostantiniye ve Edirne ve Rum ili ve Özi ve Mora ve Budin ve Eğri ve Varat ve Tameşvar ve gayri üçbin yediyüz kılâ'-ı metine sahibi sülâle-i Âl-i Osman'dan Sultan Mehmed Han'ım. Sen ki imparator kral dostum olub düstûr-ı mükerrem vezirim üzerine sardıkda yirmi yıla akd-i sulh murad ettiğin mesmü'-ı hümayunum olup elçim ile nâme-i hümâyunum vusûl buldukda gerekdir ki yirmi sene sulhu kabul edib ve tarafeyden yirmiikişer madde üzerine.

TENBİH-İ NÂME-İ HÜMÂYUNDUR Kİ ZİKR OLUNUR

İbtidâ (madde-i evvel) oldur ki iki taraftan yirmi aded kadanadan ve çetecilerden ziyâde olub kaleden kaleye ..... asker ile top çekilmeye ve ağaç top hile ile atılmıya bizden Ciğerdelen ile Uyvar mabeynehümasındaki göl kenarında bir kale yapıla sizin ricanız üzere Uyvar'a bir merhale yer kendi toprağınızda nehr-i Vac kenarından geçip Uyvar nâmında bir geçit palangası bina olunmak fermân-ı hümayunum olmuştur. Bizim Uyvarımıza tabi fetheylediğimiz otuz iki pare kaleler harab ve yübab yata yeni kale tevâbilerinden yirmi pare kaleler dahi tarafeynden yapılmayıp kala ve sizin Komran kalesi dibinde Vac suyu ve Litre suyu Uyvar kaleme hudud ola ve Estergon tarafındaki Süleyman Han ecdadımın Sun köyü dibindeki millerine hudud ola ve anlardan Yeni kale harab kala. Bizim Erdel'de Sigelhit kalesini harab etmeği rica eylemişsiz münhedim ola ama vilâyet-i Erdel'deki kalelerde zerre kadar Nemse askerleriniz olmaya rızây-ı hümayunum yoktur, mesmü'-ı hümayunum olursa naks-ı ahd etmiş olursunuz, üzerinize sefer etmem mukarrerdir ve bizim de Zirinoğlu vilâyetinde alâkamız olmaya anlar sizin reâyânızdır. Fermân-ı hümayunum üzere bizim Budin önünde Peşte kalesiyle Konan Hatvan kalemizin mâbeyninde Değirmenlik deresi nâm mahalde bir kale bina etmeye fermân-ı şerifim olmuşdur. Bizim fethedip içine asker konan kılâ'lar bizde kala ve Love ve Litre kaleleri sizde kala ve sâir fermanlarım sâdır oldukda alâmet-i şerîfeme itimad edip zerre kadar sulha mugâyır iş etmeyesiz vesselâm,» diye nâme-i hümayun okundu. Çesar da «Baş üstüne» dedi. Barışa razı olup bizim ordu kadısı sicilinde ve onların Mesih milleti baş papazları sicillerinde bütün şartları ile kaydedildi. Düzen sağlanınca Çesar der:

«Süleyman Han zamanında yapılan anlaşma ve şartlarımız gereğince yirmibeş senede bir barışı yenileriz.»

Elçi Paşa der:

«Yok, bu söze padişahımızın rızası yoktur. Padişah fermanı yirmi yılda bir barışın yenilenmesidir. Zira bizim padişahımız ve bütün İslâm askerlerimiz cenksiz ve harpsiz olamazlar. Zira bizim Hazret-i Muhammed'imiz, Allah emriyle kâfire kılıç vurmak için gönderilmiş olup onların fermanıyla bizler de kılıç vurup savaşlar ederiz.»

Kral yirmidört senede bir barışın yenilenmesini ister. Elçi paşa, yirmi seneden fazlaya razı olmadı. Karşılıklı sözler söylendi. Kralın isteği üzerine sonunda kral tarafından yedi senede bir Osmanlı Devletine küçük elçi gönderilmesine ve yirmi yılda bir büyük hazine ve büyük hediyeler ile büyük elçileri padişaha gelip barışı yenilemeye, eğer yirmi yılda bir büyük elçi gelmezse Engerüs vilâyeti üzerine sefer edilmesine, her se-

ne başında devlet kapısına küçük elçi er Nemse kapı kethüdasına gele, her ay başında kraldan Budin vezirine ve oradan krala karşılıklı olarak elçiler varıp geleler. Her sene Süleyman Han kanunu üzere ..... bin Engerüs altını haracı, yetmiş aded gümüş kupa, birer vakye olmak üzere iki bin vakye gümüş, kap, kacak, sandık, havuz, şadırvan gibi gümüş leğeler ..... gümüş ve halis altın, nakışlı arabalar ile gelmek üzere ..... iki tarafın elçilerine her gün yüzaltmış aded riyâl kuruş verilip elçiler memnun olarak geleler. Elçilere padişah divânında bir zarar gelmeyecek yani burnu ve kulakları kesilmeyecek diye Çesar ricada bulundu. Hemen elçi paşa der:

«Vallahi Çesarım, eğer bizim tarafımızdan gelen elçiler huzurunuzda şarap içip, sarhoş olup, kötü sözler söylerse kulağını ve burnunu değil dilini kesin. Ama sizin elçiniz de padişah divanına geldiğinde hayasızca şarap içip, sarhoş olup, padişah huzurunda kötü söz söylerse padişahın huzurunda burnu, kulağı ve dilini kesmek değil hemen o an başını keserler. Şarap içip, uygunsuz hareketlerde bulunan elçinize bizde riayet etmek şart değildir. Elçilerinize tenbih buyurun ki şarap içip padişah huzuruna varmasınlar. Eğer ben de kralımın huzuruna sarhoş gelirsem benim de hakkımdan gelin,» deyince Çesar der:

«Hakikaten müslüman padişahı elçisi. Her elçinin böyle edepli, nâmus sahibi olup padişahımın şerefini gözetmesi gerek. Zira padişahların büyüklüğü ve şanlarının yüceliği varan elçisinden bellidir.» Ve kral yine devam eder: «Canım elçi paşa, sen bu vilâyetimize rahmet gelip, hoş geldin. Ama sizin Estergon, İstolni Belgrad ve Budin serhadlerimizin çete ve potureci levendlerimizden feryadımız vardır. Edepleriyle otursunlar. Allah'a şükür bu barış ve refahımız bu yüzden akd olundu. Kimin elinde kaleler, köyler, kasabalar ve nahiyeler bulundu ise onun idaresinde kalıp, sizin ve bizim tarafımızdan kadanalarımız ve sizin çetecileriniz birer hile ile hududlarından dışarı çıkıp bizim kalelerimize saldırmıyalar,» dedi. Bizim elçi paşa :

«Hemen Çesarım. Siz, sizin Macar katananızı elde tutun, bizim serhad halkı bir şey yapmazlar. Ancak sizlerin elçi göndermediğiniz yerlerde serhadliler fırsat bilip, elçi çıkmadı diye o zaman vilâyetler vururlar. Siz hemen katanalarınızı görün» dedi. Hemen Çesar'ın veziri Rodolkoş der:

«Bizim Macar katanamızın elde tutulması hiçbir şekilde mümkün değildir. Onlar hırsızdırlar. Siz onları serhadlerinizde bulursanız tutup kazığa vurun.»

«Aslında biz de Tatar askerini ve denizce Cezâyirli askeri elde tutamayız. Tatar askerimiz şimden sonra Kızılelma'ya ve Engerüs diyarlarına bu barıştan sonra gelirlerse siz de Tatar askerini tutup gözlerini oyun.»

O an Çesar, vezir Jose ve vezir Manti Kokola «Hayır, hayır!» deyip başlarından şapkalarını çıkardılar ve: «Ya bu barış böyle nasıl olur. Bir memlekete ki kırk, elli bin Tatar, ikiyüzbin at ile gele, o diyardan ne umarsın. Bre meded siz hemen Tatar askerinizi tutun. Biz de Macar katanalarımızı tutarız,» diye cevap verdiler. Sonra barış andlaşması yazıldı. Sonra elçi paşa:

«İnşallah bundan sonra biz Tatar'ı padişahımın fermaniyle zabtederiz. Eğer memleketlerinizde bir Tatar bulunursa barışa aykırı iş olmuş olur. Şimden sonra nizâm ve güvendir,» dediğinde, Çesar divanında bulunan bütün kâfirler başlarını açıp padişahımıza, elçi paşaya ve Çesar'a hayır dualar ettiler. Yukarıda anlatılan şekilde iki taraftan yirmi maddelik, yirmi senede bir büyük elçi ve büyük hazine çıkması yazılıp barış andlaşması yapıldı. «Fâtiha» okunup, padişaha arz ve tezkereler yazılması emrolundu. Ondan sonra hediyeler geçmeye başladı.

TERTİB ÜZERE OSMANLI HEDİYELERİNİN GEÇİŞİ

Önce paşa, padişah sorgucunu öpüp başına koydu. Sonra bu işli otağı elçi paşa kralın eline verdi. Kral da Frenk şapkası üzerine sokup tahtına oturdu. Paşa hemen cevahir ve işli topuzu öpüp yine Çesar'ın eline verdi. Çesar ayağa kalkıp, topuzu bütün divan ehline gösterdiğinde hepsi başlarını açıp dua ettiler. Sonra hepimiz Çesar huzurundaki sofa üzerinde iken Huten miski, han amber, od mâverdi, sarıklık ve kuşaklık, altın sırmalı hil'atlar meydana getirildi. Çesar'ın emri ile önce bir hilatı annesine gönderdi. Birini baş vezire, birini vezire, birini baş papaza giydirdi. Burada Rabe suyu cenginde ölen Zirinoğlu'na bir hilat giydirilip Zirin vilâyetine ban edildi ve çesar eline gümüş bir külünk verdi. Diğer hilatları da diğer vezirlerine, emirlerine, iş erlerine, kapudanlarına, komserlerine, Erşaklarına ve şaklarına giydirdi. Kral divanında bir sevinç ve şenlikler oldu. Bütün hediyeler çok makbule geçti. Sonra bütün altın işli, ipek, nakışlı halılar Çesarın huzuruna getirildi. Göz açıp kapayıncaya kadar bu halıları divanhânenin duvarlarına gerdiler. Bütün ağalar hediyelerden sonra aşağı divanhânelere gittiler. Ama bugün açlıktan hepimiz tamam olduk. Ne su, ne şerbet, ne kahve ve ne de bir lokma yemek yemeyip Osmanlı divânını burada anıp, Osmanoğlu Devleti'nin nimetinin kıymetini ancak bildik. Sonra yine paşa Pesara der:

«Padişahım, krala olan muhabbetinden dolayı kendi atlarından iki at gönderdi, teşrif buyurun görün,» dediğinde kral hemen etek toplayıp bütün divan erbabı ile dört kat aşağı indi. Saray meydanına bakan bir köşkte oturdu. Atları önüne çektiğinde gördü ki atlar cevahire boğulmuş onları hemen ahır emirine teslim etti.

Küheylânın Seyri :

Bizim ahır halifeleri, iki boş atı siyah şapkalı kâfirlere teslim edip gittiler. Eğersiz olan dibâ çullu Zarifi adlı küheylân, gördü ki siyah şapkalı kâfirler içinde kalıp, gördüğü bildiği Müslüman kıyafetinde adam yok, hemen iki ayağı üzerine kalkar. Yularını tutan iki aded kâfirin başlarındaki şapkaları üzerine ön elleri ile vurduğu gibi o an iki nefer kâfirin beyinleri dışarı çıkıp, canları cehenneme öldüler. Çesarın önünde cesaret göstereyim diyen birkaç kâfir, atın üzerine hücum ettiler. Yularından ata yapışmak istediler. Onlardan da dört kâfir tepelendi. Bu saray meydanı kalabalığındaki kâfirleri küheylân at birbirlerine katıp, bütün kâfirleri birbirine çiğnetip, tam yarım saat yıldırım gibi kâfirler üzerine seğirtip gezdikçe Allah'ın emri ile o kadar kâfiri kırıp, geçirip, yaraladı ki halen kâfiristanda dillere destandır. İşin sonunda elçi paşa gördü ki kâfirler demet, demet kırılıp, saray meydanından kalabalık sebebile çıkamazlar. «Bre şu atı tutun!» diye ahır halifelerine emredince bir beyaz külâhlı yedekçi varıp «gel ceyhunum, gel!» deyince hemen atın iki gözlerinden kanlı yaşlar akıp, kişniyerek yedekçinin yanına gelir ve yedekçi yularından tutar. O an elçi paşaya :

«Sultânım, bu at bir gazi attır. Bizzat Osmanlı padişahı binmiştir. Bu at bu meydanda bu kadar rüsvâylık edip, bu kadar kâfir kırmıştır. Sonra bu atı kâfirler öldürürler. Onu alıp yerine başka bir at verin,» dedim. «Hele görelim» deyip göz yumdu. Yedekçiler atı kralın ahırına bağlayıp gittiler. At hemen ayak bağlarını ve yularını koparıp, ahır içinde yedi kâfir daha teepledi. Bu kadar kefere atlarından yaraladı. Bir de gördük ki Ceyhun denilen at kişneyip, saray meydanından dışarı yıldırım gibi çıkıp, şehir içinde dolaşıp Çerkez meydanında sözü edilen Çerkez'in altındaki at leşini koklayıp yine birkaç kere kişnedikten sonra orada ruh teslim ettiği haberi geldi. Üzerindeki dibâ çulları getirildi. Paşa, onun yerine başka at getirtti. Bütün İslâm askerleri bu atın böyle iş ettiğine hayrette kaldılar. Sonra ahır halifeleri varıp atın cesedini Şehid Çerkez'in atı önünde, bir çukur kazıp, oraya gömdüler. Bütün halk ona endişe ile baktılar.

Sonra Çesarın önüne hintu arabalar içinde otağ getirildi. Hepsi halis altın işli ve altın yaldızlı idi. Kral bunu seyredip, çok hoşlandı ve «Tez, bu sanat bu otağı getirip, benim bahçemde kursunlar. Yarın elçi paşa dostumuza bu otağ içinde ziyafet edeyim. Sabah teşrif buyurun, deyip paşayı davet etti. Paşa «Nola!» deyip, kral ile daha nice sözler ettiler. Sonra ne yemek, ne hilat birisi bile ihsan olunmadan, paşa, kraldan izin istedi. Çesar baş açıp paşaya dualar ederek hürmette bulundu. Yine alay ile hepimiz konağımıza döndük. Paşanın Muhammed sofrası yemeğine öyle bir diş vurup açlığımızı giderdik.

Diğer Bir Olay:

Kralın emri ile otağ, kralın bahçesine getirilip kurulurken kuvvetli bir rüzgâr esti. Otağın on kantar ağırlığındaki direği ile beş kantar ağırlığındaki otağ göbeği tahtası rüzgârdan uçup, yedi nefer kâfir öldü. Birçoğu da yaralandı. Paşaya komser gelip:

«Sultanım, biz bu otağı kurmasını bilmeyiz. Yedi adamımız öldü ve bu kadar Hristiyanımız yaralandı,» dedi. Paşa, çadır mehterbaşısını gönderip bir anda çadırı kurup geldiler.

KÖTÜ GÖRÜNÜŞLÜ SAPIK KRAL LUİ'NİN ÇİRKİN ÇEHRESİNİN ŞEKİLLERİ HAKKINDADIR

Nemse Çesarı imparator kralın adı ..... ve babası ..... dır. Henüz yirmiikisine varıp ..... tarihinde Engerüs kralı olmuştur. Ama Cenâb-ı Hak bunu gerçi insan diye yaratmıştır. Orta boylu, ince belli, o kadar şişman değil, sakalsız bir çocuktur. Allah'ın emri Mevlev-î külâhı, yahut bal kabağı veya sürahi gibi kellesi var. Alnı tahta gibi yassı. Kaşları kalın, siyah kaş ama iki kaşın arası gayet açık. Ögü kuşu gözü gibi yuvarlak, âları gözlü, kirpikleri uzun ve siyah, yüzü hacı tilki gibi uzun çehreli, kulakları oğlancık pabucu kadar büyük, burunu Mora patlıcanı kadar büyük ve kırmızı, burun delikleri üç parmak sığacak kadar geniş, burun deliklerinin içinden otuz yaşındaki yiğidin bıyığı gibi kıllar çıkıp dudak bıyıklarına karışmış, ve kırış, mırış olmuş siyah fos bıyığı var ki tâ kulaklarına varmış dudaklar deve dudağı gibi ve ağzına bir somun sığar, dişleri de iri, beyaz, deve dişi gibi. Ne zamanki söz etse hemen ağzından ve deve dudaklarından ağzının salyaları kusar gibi akarken yanında duran adamları, akan salyaları kırmızı peçeteleri ile silerler. Kendisi de devamlı olarak bir tarak ile sakalını ve bıyıklarını taramaktadır. Ellerinin parmakları Langa hıyarı kadar vardır. Allah Teâlâ'nın emri ile bu Çesarların soyları hep böyle kötü çehreli imiş. Bütün kiliselerinde, evlerinde ve paralarında kralı böyle çirkin çehreli olarak yazarlar. Eğer sevimli çehreli olarak yazan olursa «beni kötüledin,» diye öldürürler. Zira çirkin çehreli olmalarından iftihar duyarlar. Ama Çesarın hizmetçileri her ne kadar sevimli ve güçlü ise kötü iş sahibi, sapık, çirkin, cehennemlik Çesar imparator o kadar kötü görünüşlü oldukları halde Hristiyan milletinin seçkiniyim diye gurur duyarlar. O kadar acayip ve çirkin çehrelidir ki bu kralı insanoğlu ve diğer hayvanlar görünce büyülenmiş gibi tir, tir titreyip, dilleri tutulur. O sebebten kralı hintu arabalar içinde gizleyip, gezdirerek bağ ve bahçeleri gösterirler. Ama o kadar asil, olgun, zekâ sahibi ve akıllı kimsedir sanki Aristo'dur. Bütün görüşmelerde ve toplantılarda büyük sözünden akıllıca söz edememişlerdir. Halkını sever, tedbirli ve hünerli bir keferedir. Lâkin sözünü dan, dan söyler, çirkin ve aba seslidir.

Çirkin Çehreli Kralın Kıyafeti :

Başında diğer kefereler gibi siyah, eflâtun şapkası var. Bazı zaman yine o büyüklükte yeşil, kırmızı, sarı, mavi keçeden yapılmış çeşitli şapkalar giyer. Ama üstünde cevâhirli, sorguç libaslar vardır. Şapkanın etrafında fındıktan iri, beyaz inciler vardır ve püskülleri hep incidir. Boğazında beyaz tülbent eşarp sarılıdır. Gömleğinin elbisesi, ruklesi ve dolaması hep siyah, papazların giydikleri sof kumaştandır ki beş akçe etmeyip on akçe arttıranın üstünde kalır. Kuşağı papaz kuşağı gibi ipten zenadır. Boğazında asılı, elmastan bir kuzu heykeli var ki kırk kırat gelir. Gariplik bunda ki elmas ustasının bu kuzu heykeline eli, ayağı, başı ve boynuzlarını koyunca ne kadar büyük elmas olması gerekirse o kadar koyup yapmıştır. Ben Çesarın huzuruna kırk, elli günde yüzlerce defa varıp, dikkatle o kuzuya seyrettim. Hakikaten kırk, elli kırat gelir, elmas kuzudur, boğazında salınıp durur. Gösterişli elbibesi bu kadardır. Başka bir şeyi yoktur. Sanki bir siyah rukleli papazdır. Her an boynundaki kuzuyu eline alıp, bakıp, yine koynuna kor. Ben bu kuzu elması sorduğumda baş papaz der ki:

Hazret-i İsâ, Hazret-i Allah'ın yanında kuzu sıfatlı, kuzu gibi yaratılışlı yavaş, kuzu gibi meler, enis ve munis olduğundan sizin padişahlarınızın vezir mührü nasıl nice padişahlarımıza dedelerinden kalmış ise bu kuzu elmas da 2600 yıldan beri Çesarlara dedelerinden kalıp, cihan padişahları bu şekilde ve bu büyüklükte elmasa sahip olmamışlardır,» dedi. Her an kralın bu kuzuya bakmasının sebebi ise «Eğer kral bir kimseye kızsa padişahların İsâ gibi kuzu olması gerektir diye kuzuya bakıp kırgınlıkları yatışır,» diye cevap verdiler.

İlgi Görmeyen Krune İskender Tacının Özellikleri :

Bütün Macar, Lâtin ve Yunan tarihçilerinin yazdıklarına göre bu krune tacın ilk sahibi Büyük İskender'dir. Ondan, Menucehir'e, ondan Mûşirevan Dadyan'a, ondan Gürcü Açıkbaş'a kalmıştır. Sonra Menucehir oğullarından Yejdirban adlı pehlivan krune'yi Gürcü Açıkbaş'tan alıp, başı açık kaldığından halen açıkbaş derler. Bazı kuruş paralarda açık başlı krallar vardır ki bu krune onların ellerinden giden krallardır. Yeri gelince onlar da anlatılacaktır. Ondan da Menucehir oğullarından Mekban Yejder, Eğri taraflarında vatan edinip nesli çoğalır ki Fars dilinde bunlara Mençar kavmi derler. Mençar'dan bozulmuş olarak Macar kavmi denmiştir. Bu Macar kavmi elinde İskender tacı yüzyıllarca kalmıştır. Süleyman Han zamanında 951 (1544) senesinde Vişgrad kalesi Macarların elinden alınır. Macar kâfirleri bu krune İskender tacını kalede unuturlar. Aman ile kaleden çıkıp, kurtulmuşken sulhu bozup tacı almak için kaleye dönerler. Hepsi birden kaleye hücum ettiklerinde hepsi birden kılıçtan geçirilir. Ta-

cı İslâmlar Budin hazinesinde saklayıp Süleyman Han'a arz ederler. Sonra Süleyman Han Budin'i Erdel kralı olan Yanoş'a ihsan eder. Kâfirlerin İskender tacına saygıları olduğundan Yanoş kral vakar sahibi olması için Süleyman Han'ın ihsan ettiği İskender tacını Hristiyan âyinine göre İstolni Belgrad'da başına giyer ve bağımsız Budin kralı ve Engerüs Çesarı oldu. Krune'nin korunması için Şikloş kalesi herseki Prin Petro adlı kefere görevlendirilir. Bu krune bazan Şigrad, bazan Estergon, bazan da Şikloş kalesine götürülüp, getirilirken birgün Peçevi kapudanı olan Peşyuk adlı bir lânetli onbin atlı katana ile krune'nin koruyucusu olan Prin Petro'ya baskın yapar. Kendisi ve yakınlarını kırıp, krune'yi alıp Subron kalesine kor. Sonra Süleyman Han 938 (1531) tarihinde Alman savaşına giderken Subron kalesini fethedip yine İskender tacı krune'yi alır ve padişah hazinesine koydurur. Süleyman Han sonra tacı Engerüs kralına verip ayrıca onikibin kapıkulu yeniçeri askeri de vererek Zirinoğlu Macar'ının ve bütün Hırvatistan'ın kale, şehir ve kasabalarını harab ve yağma ettirip kâfirden intikam alır. Sonra Süleyman Han, Sigetvar kalesi altında 974 (1566) tarihinde rahmetli olunca bugüne kadar İskender tacı Nemse Çesarlarının elinde kaldı. Ama Bağdad fâtihi Sultan Dördüncü Murad Han krune'yi Çesar elinden almak istedi. Ama Bağdad fethinden sonra ömrü yetmeyince tac öylece kaldı. Daha önceleri bu krune tacı devamlı Pajon kalesinde dururdu. 1073 (1662) tarihinde Sultan Dördüncü Mehmed zamanında serdâr-ı muazzam Köprülüzâde vezir Fâzıl Ahmed Paşa, Uyvar kalesini fethettiğinde tacın durduğu Pajon kalesi Uyvar'a yakın olduğundan kâfirler korkularından tacı Beç'den altı konak içeri Prag kalesine götürdüler. Şimdi, bu elçi paşa divanı olunca tacı Prag'tan getirip kendi divanhânesinde tahtının üstünde, bir kemercik altında, onsekiz adet cevahirli, altın zincir ile astırmış ve halen asılı durur haldedir. Ama aşağı kenarları kemerin duvarı üzerinde durur. Dış divanhâneden içeri kral yanına gelen kimse kralın tacı giymiş olduğunu zanneder. Tâ bu derece kralın başı üzerine yakın durur.

Krune tacın şekli:

Grune, tac, maniletke ve ..... derler. Her dilde bir çeşit ismi vardır. Ben dikkatle nice defa seyrettim. Rum'un buğday kilesi kadar, yuvarlak, sivri, Edhemî külahı gibi bir şeydir. Allah bilir gönden ve telâtinden ola. Zira üstü saf murassa ve cevahirden olduğundan içerisinin ne olduğu bilinmemektedir. Ancak muşmah ve mukavvalı kuca keçe külah gibi tak, tak eder. Eski zamanda böyle işli ve cevahirli değilmiş. Her gelen kral ona önem verip, birer şey yaptırıp, saf cevahir ile süslemişler. Bin Mısır hazinesi değerinde veya ona para yetişmez değerdedir de derler. Hakikaten on sekiz kral, on sekiz adet zincir takıp, tepesindeki cevahir bir halkaya bağlayıp asmışlar. Bu zincirlerin her birine değer biçilemez derler.

Ama tac her zaman bu zincirlere takılmazmış. Zincirlerin çengelleri geçmedir. Gösterişli ve önemli günlerde zincirleri takıp, tacı yerine koyarlarmış. Sonra yine Prag kalesine gönderirlermiş. Bu tac on iki terektir. Her tereki ardında sıra, sıra lâl, yakut, elmas, zümrüt ve incisi çoktur. Ağzının kenarları çepeçevre altı sıra, fındık kadar beyaz inciler arasında yeşil, damla zümrüt dizilmiştir. Beyaz ve yeşil taca öyle güzellik vermiştir ki insanın gözleri kamaşır. Bu şekilde bir İskender tacıdır.

VAKARLI İMPARATOR ÇESAR'IN YÜKSEK SARAYININ GÖRÜNÜŞÜ

Gerçi yukarıda divanhaneleri biraz anlatıldı. Ama her ne kadar anlatılsa denizde damla, güneşte zerre kadar övülmüş olmaz. Zira iki bin yıldan beri her gelen hükümdar bir kısım ve ayrı şekilde sanat eserleri yapa yapa zerre kadar eksiği olmamıştır. Anlatılması güç bir yapıdır ki yeryüzünün yedi ikliminde ve dört yanında benzeri yoktur. Ancak bir noksanı odur ki kale içinde ve dar yerde olduğundan bağı ve gülistanı yoktur. Fakat kat, kat üstüne, dünyaca meşhur köşkleri, odaları vardır, ama hiç döşemesi yoktur. Dört yanında yüzlerce işli, nakışlı, mücevherli iskemleler var ki Cenâb-ı Hak bu dünyada ne kadar varlık yarattı ise bütün maden, taş ve ağaçlardan yapılmış birer çeşit iskemlelerdir. Bunların üç yüz altmış adedi kralın kendisine aittir. Diğerlerine vezirleri, banları, hersekleri, şak ve erşakları otururlar. Ama krunenin bulunduğu sofa üzerinde kırk adet gümüş taht takı var ki her birine bakanın gözleri kamaşır. Kehribar, kırmızı mercan, yeşim, balgamî, Yemen akiki ve Seylan ve firuze tahtalardan olanlardan çok hoşlandım. Ayrıca kuş kemiğinden, balık dişinden, siyah abanoz üzerine beyaz gümüş kakma abanoz iskemle, necef, billur, moran, zeberced, Seylan, altın, gümüş, tutya, velhasıl inci ve zümrütten iskemleler var ki her biri birer kral yadigârları, birer eski üstat sanatlarıdır. Her diyarın kralları hediyeler gönderip bu saray Kisra tahtlariyle süslenip, pencereler ve balkonlar ile bezenmiş, görülmesi gereken bir saraydır. Ama ben her zaman kralın huzuruna vardığımda temmuz ayı günleri olduğundan kral, bir tutya ruhundan yapılmış tahtında oturmuş olup ben de kehriba taht üzerine padişah gibi otururdum. Sarayın bütün kapı ve duvarları nakışlı halılar ile süslüdür. Bu divânhanelerin ve bütün odaların tabanlarında halı ve kilimler döşenmeyip hepsi duvarlara gerilmiştir. Bütün yerler öyle küçük taşlarla döşelidir ki sanki Hindistan'ın büyüleyici işidir. Kuş gözü kadar taşlar ile nakışlanmış, görülmeye değer kıymetli firuze, mercan, Seylan, Yemen akiki, balgamî, yeşim ve billûr taşlar ile döşenmiş divanhanelerdir. Bütün tavanları öd, sanuber, servi, arar, plasanteğ ardıç, yeni dünya, sendiyan, şimşir, ceviz, çınar ve günlük ağaçlarından ve diğer kokulu ağaçlardan ya-

pılmış nakışlı tavanlardır. Aralarında balık kemiği ve kehribadan biçilmiş tahta tavanlar vardır. Aşağı kat tavanları kârgir olup toloz kemerli kubbeler ile yapılmış divanhane ve odalardır. Binlerce pencerelerindeki küçük camları bu sarayı aydınlatmıştır.

Bu sarayı olduğu gibi yazsak çok uzun söz olur. Ertesi gün sabahleyin paşa yine alay ile kralın veziri olan Koca Rudolkoş'a bir cevahir eğerli at ve bir çullu at götürüp, iki seccade ve iki külçe tülbent hediye verdi. Paşa ile beraberlik anlaşması yaptılar. Vezir akıllı, tedbirli, olgun, ileri görüşlü bir kâfir imiş. Paşa ile devlet işleri, dünya işleri, iki padişahın aralarını düzeltmek ve serhadde olan kalelerin korunması hakkında bir hayli konuşmalar yaptılar. Sonra ikisi öpüşüp, kucaklaştılar. Paşa, veziri selâmlayıp gittiğinde paşanın yanı sıra vezir de hayli dışarı çıkıp uğurladı. Paşa ile konağımıza gelip istirahate çekildik.

Çesar askerinin alayı:

Evvelki gün Çesar elçi paşayı otağında ziyafete davet etmişti. Bu defa kral, elçi paşaya, kuvvet ve büyüklüğünü göstermek için bir çamapur keferesi gibi çok sayıda asker ile geçti ki kara şapkalı kâfirler cihanı tutmuştu. Yetmiş yerde erganon, trampet, çan, boru, davul ve çemşid döğüldü. Haçlı peykerler ile kefere askerleri yaya ve atlı olarak o kadar geçtiler ki sonu yok idi. Öğle vakti kral, bir cevahirli ve on iki atlı hintu araba ile geçti. Ardı sıra iki binden fazla köleler ve onların arkasından da kendi davul, çan ve erganonları çalarak geçtiler. Meram bağına vardıkta hemen o an başkomiser gelip elçi paşayı ziyafete davet etti. İleri görüşlü paşa bütün askeriyle, silahlı olarak mehterhane çalıp çesarın bağına vardı. Çesar ayağa kalkıp yine tahtına oturdu. Paşa için Osmanlı tarzı otağ yanında bir otağ ve bir çerke kurulup, yerlerine oturunca yemekler geldi. Ama hep bizim aşçılar çeşitli yemekler pişirmişlerdi. Tam iki saat yemek yendi. Çesar yalnız başlı başına yedi. Bazı yemeklerden altın cevahirli tabaklar ile paşaya gönderdi. Yemekten sonra paşaya bir samur kürk, on kese ve bir hintu araba hediye verdi. Sonra kral ile paşa vedalaştı. Yine alayımız ile mehterhanemizi döğerek konağımıza geldik. Elhasıl kırk yedi kere ziyafet verildi. Paşa bol, bol hediyeler aldı. Ağalara yemekten başka bir şey yok idi. Ertesi gün paşaya kral vezirinden beş kese kuruş ve bir hintu araba yükü çuha, atlas, kumaş ve kırk çift Alman saati ile nice hediyeler getirdiler. Hediyeleri getirenlere paşa da üç yüz altın ve her kefereye birer tülbent verdi. Zira orada tülbent çok makbuldür. Paşanın kethüdası da kralın anasına bir çullu at, ipek bir halı, müşk, amber ve külçe kâse tülbent verdi. O da kethüdaya beş kese, on tüfenk ve on adet saat verdi. Paşa kethüdası gelip konağına çekildi. Ondan başka ağalar kralın gönderdiği deftere göre hediyelerini aldılar ve

biraz yüzümüz güldü. Kısacası eğer bütün olanları genişçe yazsak büyük bir kitap olur.

Paşanın ve yüksek ağaların masrafları:

Paşaya her gün yüz yetmiş kuruş yevmiye verilirdi. Belirli masraflardan başka beş yüz altmış altı, askere beş bin adet beyaz, has ekmek, sekiz yüz seksen at yemi, yirmi koyun, elli okka yağ, elli okka bal, on kile pirinç, altmış çift semiz tavuk, yüz çift güvercin ile diğer yiyecek ve içeceklerden başka bütün malzeme, şeker, kahve, misk, amber, biber, tarçın, karanfil her şey bol bol gelirdi. Elli adet müteferrikalara ve sergerde olanlara yirmişer kuruş, yüz kadar karakullukçulara günde çeyrek kuruş yevmiye defteri kraldan gelince karakollukçular naz ettiler. Bunun üzerine hepsine birer çeyrek verilmesine dair bir defter daha geldi. Ama hünkâr atlariyle gelenlere ve hünkâr mehterlerine yevmiye birer kuruş defteri geldi. Sonra konaklarımızda zevk ve sefa ettik. Ama sözün sonu, elçi paşalara her şeyden daha çok gerekli olan keremlilik, iyi huyluluk ve anlayış sahibi, padişahın şerefini, dinini gözetir insan olmaktır. Allah korusun eğer elçi bir hasis, edepsiz, sert ve alçak kimse olursa ona bu diyarlarda hiç saygı ve ilgi göstermeyip, sözüne güvenmeyip maymun gibi oynatırlar. Zira bu diyarın kâfirleri öyle nakkaş, uyanık, açıkgöz, geveze kötüleyicidirler ki bir adamın gidişinden, gelişinden, hareketlerinden nasıl bir kimse olduğunu anlayıp ona göre hareket ederler.

İbret alınacak büyük hünerler:

Ertesi gün kralın annesi konaklarımıza yakın olan kendi bahçesinde büyük bir ziyafet verdi. O kadar şeyler seyrettik ki diller ile anlatılamaz. Bir pehlivan kefere meydana geldi. Def ve kudüm çalıp iki adamı da oynuyordu. Sonra birbirlerine çıplak olarak varıldılar. İkisi bir vücut oldu. İki başlı, dört kollu ve dört ayaklı oldular. Öylece bir hayli zaman dönüp sonra havuz içine düşüp kayboldular. Bir müddet sonra iki adam başları ve gövdeleri pul, pul ejderha gövdeli, dört ayaklı iki ejderha olarak bahçe içindeki halkı birbirine kattı. Her birinin ağızlarından çıkan alevler yüksek ağaçların yapraklarını yakmış ve bütün ağaçların yaprakları hazan yaprağı gibi ateşten yere dökülmüştü. İki ejderha meydanda birbirleriyle o kadar boğuşup, koğuşup, oynaşıp, çiftleştiler ve yılan gibi birbirlerine sarmaştılar, havuza düşüp havuzun suyunu halkın üstüne saçtılar, yine halkın üzerine ağızlarından ateşler püskürttüler ki seyirciler feryat ettiler. Pehlivanın biri hemen zekerini eline alıp havuz içine işeyince havuzun suyu deniz gibi taşıp, dalgalanarak bağ içine akmağa başladı. Bütün seyirciler hemen ağaçlara çıkmaya, kimi de atına binip kaçmaya başladılar. Ben gördüm ki boğuluyoruz, simya ilmidir deyip vücut

vermeyim dedim ama gücüm kalmadı ve kralın annesiyle, paşanın yanına vardım. Oraya da su gelmeye başlayınca kaçtım. Bu görünen deryadan o kadar deniz hayvanları ortaya çıktı ki çeşitli oyunlar edip, birbirlerini kovup ve birbirlerini yutup yediklerini seyrettik.

Diğer bir hüner:

Usta pehlivan bu deniz içinde kuruyup, bahçenin bir köşesine bir ağaçtan bir ağaca perde gerdi. Elindeki sopa ile perdeye bir kere dışarı diye vurdu. Perdenin arkasından büyük bir alay ile çeşitli devler, elerinde kalkan, harbi, odun gibi silahlar ile çıkıp geçtiler. Sonra insan görünüşlü, fil kulaklı, arslan pençeli, kimisi fil tabanlı, kimi deve ayaklı, ellerinde silahlariyle, birbirlerini vurup, kıran bir grup geçti. Arkalarından ecinni askeri yürüdü ki görünüşlerini anlatmış olsam uzun laf olur. Ancak, hepsi Mısır alacalarından elbise giyip, ellerinde birer kamış ve hasır parçaları vardı. Gözleri yuvarlak, kimi sıçan kulaklı, kimi kedi kulaklı, kimi adam başlı, kuş başlı, ablık başlı, arslan ayaklı idiler. Cenab-ı Hak yeryüzünde ne kadar canlı yaratmış ise bu ecinne kavminde her canlı uzvundan birer şekil var idi. Ama bedenleri insan gibi ve binlercesinin başı yine insan başı gibi idi. Gözleri insan gibi açılıp kapanmayıp, yanına açılır, kapanır yuvarlak gözlerdir. Burunlarının orta direkleri yoktu. Milyonlarca çeşitte görünen ecinne kavmi birbirleriyle boğuşarak ve koğuşarak bir tarafa geçip gittiler.

Diğer bir hüner:

O havuzdan ortaya çıkan deniz kurudu. Yine eskisi gibi bağ oldu. Devler, ecinniler ve ejderhalardan iz kalmadı. Perdenin arkasında bir alay Rum halkı, Teke. Hamit, Konya külahlı adamlar, Mısır, Şam, Acem, Hint, Sind, Moskof, Tatar, Özbek velhasıl Cenab-ı Hak yeryüzünde ne kadar insan çeşidi yaratmış ise hepsi şekil ve elbiseleriyle göründü. İrem bağı içinde kimi geziniyor, kimi bir ağaç altında oturup sohbet ederlerdi. Ama bunların birinde ses olmayıp, birbirleriyle konuşmazlardı. Sadece heyula gibi birbirlerine bakıp gezerlerdi. Siyah zenci arap, Berberî, Fas, Sudan, Magrip, Urban, Foncistan, Afnu, Mayborni, Daco, Karmanika, Habeş ve Hint kavminden daah çok insan vardı.

Büyük hünerli bir gösteri:

Söz konusu perdenin arkasından bu anlattığımız kavimlere binlerce güneş pençeli oğlanlar yüz binlerce kâse, sahan, mücevher, zebdiye ve ağaç tekneler içinde çeşitli yemekler taşıyıp adamların önüne koydular. Bunlar grup grup toplanı o kadar yemek yediler ki anlatılamaz. Yemeklerin misk, amber, tarçın, gülsuyu ve zağferan kokuları dimağlarımızı koku-

ladı. Kokuların tesiriyle nice adamlarımız zevke gelip, yemeği beklemeye sabırları kalmayıp Muhammed sofrası yemeği gibi yemekleri yiyip kalktılar. Sonra paşa, bu yemek yiyen adamlarımıza «Nasıl yemekti?» diye sorduğunda «Vallahi Sultanım kokulu bir yemek yedik, ama çiğneyip ağzımızdan içeri girerdi; fakat halen bir lokmasını yememiş gibi açız» diye cevap verdiler. Sonra usta pehlivan yine meydana gelip bir tüfek attı. Bütün o yaratıklar yedikleri yemeklerin kaplarını alıp perde arkasına gittiler. Sonra yine pehlivanlar meydanda oynayıp, vücutları birbirine yapışıp havuz içine düştüler. Havuzdan ejderha sıfatında çıkan adamların pehlivan kispetleriyle meydana gelip, yeri sulayıp kabak, karpuz, havun, hıyar tohumları ektiler. Ustaları bu ekilen tohumların üstlerine sepe sepe eşti. Bir anda çeşitli kavun ve diğerleri yetişip, orada bulunanlara karpuz, kavun ve hıyar dağıtıp herkes yediler. En iyilerinden yirmi, otuz kadar kavun ve karpuzu sele sepetler ile paşanın ve kralın annesinin önüne hediye olarak getirdiler. Kralın annesi tohumlu hıyardan yedi. Paşa bir şey yemedi. Pehlivana üç yüz altın ihsan etti. Pehlivan sevinç ile gülerek dualar edip gitti. Hakikaten acayip ve garip bir usta imiş ki bir saatte bu kadar çeşitli gösteriler yaptı. Ben kendisine sordum; Frengistan'da uluc adamı imiş. «Mağrip'te, Kurtuba şehrinde, Tanca ve Talimsan şehirlerinde Şeyh Abdülhallâk'dan sanat öğrenip Hıristiyan milletindenim» dedi. Ama bu kralın annesinin bağı öyle ağaçlık bir bağdır ki, bizim konaklarımızdan o meram bağına varınca tam üç bin adımdır. Bu yolun sağı ve solu yüksek ağaçlarla kapalı olduğundan hiç güneş görmez. Ağaçların iki tarafı yoldur. Yolların etrafı, zengin keferelerin bağlarıdır ki her bağ ve saray yüzer Mısır hazinesine denk olmaz. Bu bağların hepsinde hesaplı dikilmiş çeşitli meyve ağaçları var ki diller ile anlatılmaz ve yazılamaz. Bağda yüzlerce atlı ve üstlü köşkler, havuz ve şadırvanlar var ki fiskiyeleri tavanlara suyu fırlatır. Çeşitli çarklar şadırvanların suları ile dönmektedirler. Kralın annesinin bağı yanında yine çesarın atalarından kalmış, kale gibi bir bahçe aspuzosu var ki anlatılması imkânsızdır. Eğer övmeye kalksak dilimiz aciz kalır. İkindiden sonra kralın annesinin yine bir ziyafetini yedik. Sonra mehterhanemiz fasıl ederek geliyorduk.

Nemrud ateşi mancınığı:

Bir vâdide, beş, on bin kefere ve fecereler toplanmıştı. Güzel bir kadını bir salıncağa bindirip dururlar. Meğer paşaya göstermek için bu kadını ateşe atmaları gerek imiş. Bu kadın zina yapmış. Hâkimleri bu kadını tutup mahkemesini görmüşler. Cezasını çekerken paşaya göstermek isterler. Paşa asla ona bakmadı. Mehterhane fasıl ederek geçti. Ben ve

birkaç dostum seyretmek için kaldık. Bu ceza meydanında dağlar gibi odun yığılıp, yüzlerce yerden ateş yakılmış idi. O an odunlar yanıp Nemrud ateşi göğe yükseldiği an İstanbul'daki bayram salıncağı gibi yüksek gemi direklerinden kurulmuş salıncağın ipleri yerinde hep zincirler bağlanmış idi, bir adam aslıncak direklerinin başına çıkıp oturdu. Zavallı kadının elleri ve ayakları dertop bağlanmış olup, demirden olan salıncak tahtına oturmuş, feryadı göklere yükseliyordu. «Aman adamlar fahişelikten haberim yoktur» diye bağırıyordu. Hemen kırk, elli kadar zebâni, amansız cellat, bayağı salıncak sallar gibi dört yerden ikişer adam kolonlar ile kadını sallaya sallaya yükseğe çıkarıp, nice kere Nemrud ateşi alevi içinde kadın girip çıkıyordu. Daha önce salıncak başına çıkan adam salıncağın zincirini koyuverince Allah'ın büyüklüğü zavallı kadın salıncaktan çıkıp, kuş gibi havada uçarak ateşin ta ortasına düştü. Zavallı kadın feryat ederek, alevler içinde cayır cayır yanıp kül oldu. Ben o gün Nemrut ateşi mancınığını görüp, hayrette kaldım. Gerçi Arefe'de iç hisar denilen yerde lânetli Nemrut'un Hazret-i İbrahim'i ateşe attığı mancınık millerini görmüştüm. Ama burada her şeyi ile tamam olan bir mancınık gördüm.

Ertesi gün Zoza vezirin oğlu ile yakın dost oldum. Onun sebebi ile Beç kalesinin bütün cephanesini, mühimmatını ve toplarını gezip gördüğüm sırada büyük bir cephaneliğin içine girdik.

İbret verici eser, ağaç top:

Bu cephanelik içinde dağlar gibi ağaç toplar var ki her birine birer adam sığar. Kırk, ellişer ve yüzer okka taş atan ağaç topların çeşitleri var ki sayılarını Allah bilir. Hepsi kara ağaç, plasanta, diş budak, şimşir ve sarma ağacından yapılmış toplardır. Binlercesi hazır haldedir. Binlercesi de tahtalarında rakam yazılı olup, demir çemberler ile yan yana durur. Topların boyları o kadar uzun değildir. Sanki su varilleri tahtası gibi perdah olunmuş rakamlı tahtalardır. İnsan beli kalınlığında direk gibi sert, dişbudak ağaçlardır. Gerektiğinde dördünü, beşini bir arabaya koyup uzaklara götürürler. Savaş meydanında da demir çemberler geçirip yirmi, otuz kere atılır. Bazısı on kere atılır. Ağızları ve falyası yanar. Onu bırakıp diğerini atarlar. Bu çeşit binlerce top var.

Başka çeşit bir ağaç top:

Bu öyle bir şekilde yapılmış ki yine dişbudak ağacının kökünden, hamam kurnasından yüksekçe, yahut buğday dibeği gibi veya boyacıların ağzı açık küpleri gibi demir, kalın çemberler ile kırk elli yerden kuşaklı olup insan boyu kadardır. İçine insan sığar. Bu ağaç topların falyaları altındadır. Öbür ağaç toplar gibi falyası üstünde değildir. Demir çem-

berlerinin her birinde ikişer, üçer adet demir halkalar ile, her topta yirmişer, otuzar dökme demir halkalar var. Bütün çemberler bile dökülmüş halkalardır. Ama bu topun öbür ağaç toplar gibi arabaları yoktur. Bir kalem kadar kara, meşe kütükleri pelıdden, kalın tahta kızaklar üzerinde durur. O kızakların da demirden, kuvvetli halka kulpları var. İkişer tekerlekli arabalar üzerine bu ağaç, havan topları urganlar ile bağlayıp ardı sıra arabaya içi boş, oyulmuş gemi serenlerini kuyruk gibi bağlarlar. Havai fişekler gibi bu serenler, top atıldığında eğri, büğrü gitmemesini sağlar. İçi boş, çam, sert direklerdir. Gerektiğinde bu havan, ağaç topu belli etmeden bir kale kapısının yakınına koyup ateş edince gerideki falyadan tarafa olan hazinenin barutu ateş alır. Arama çam siren direkler ile topu kale kapısına, yahut hendek kenarına götürür. Bu kere içeride bir barut hazinesi daha vardır, top güllesi ile sıkılanmıştır. Hemen o da ateş alıp ne kale duvarı kor, ne kapı ve ne de pencere kor. Kapıyı mutlaka yıkıp, içeri düşman girer. Yanık kalesini ve Papa'nın kalesini böyle ağaç havan top ile almışlardır. Ama bunlar bir kere atılır, başka atılmaz. Lâkin öbür çeşit ağaç toplar onar, on beşer kere atılır. Fakat bu havan top kadar tesiri yoktur. Erdel vilâyetinde Sin kalesinde ve Hasvar kalesinde ağaç toplar görmüştüm ama bu Beç kalesindeki gibi sanat eseri toplar görmedim.

Ertesi gün kralın veziri, elçi paşaya Beç suyu kenarında, güllük, gülistanlık, bağlık ve bostanlık içinde büyük bir ziyafet verdi. Seher vaktinde kahvaltı olarak bin tabak fağfuri çanak ve kâse ile çeşitli içkiler, reçeller, kokulu ve baharlı kuvvetli macunlar verildi. Yemekten sonra hemen yetmiş çeşit çalgıcı ve oyuncular gelip, rehâvî makamında fasıllar edildi. O kadar yeyip, içilip, zevk ve sefa edildi ki sanki Hüseyin Baykara meclisi idi. Ama bütün çalgıcıların sazları hiç Rum sazlarının şekillerine ve seslerine benzemiyordu. Gayet hareketli, yakıcı, hoş sesleri var. Okuyucuları rehâvî makamında çeşitli peşrev usulleriyle hazin, hazin şarkılar okudular.

Acayip güldürücüler ve taklitçiler:

O kadar maskara, zina çocuğu, kefereleri var ki anlatılamaz. Bütün taklitleri İsveç, Leh, Çek, Moskof, Yahudi ve Macar halkının hareketleri, kadınları ile iş görmeleri, alış verişleri ile konuşmalarını taklit ederler. Onların elbiselerini giyip, yüzlerine çeşitli maskeler giyip taklit ederler. Öyle sihirli şeyler yaptılar ki insan işi değildir. Mesela insanı Allahü Teâlâ yürümek için yaratmıştır. Onlar başları üzerinde seke seke ve sıçraya sıçraya kuru toprakta gezerlerdi. Birbirlerini baş aşağı ve baş yukarı kucaklayıp iki elleri üzerinde dans ederler. Yorulunca öbürü kucağında iken diğerinin bir kolu ve öbürünün bir ayağı üzerinde âhenk ile dö-

nerlerdi. Bazı maskara kefereler sanki kendi vücutlarından çıkıp, kendinden geçip, elleri ve ayakları ardına dönüp, yüzü ileride ayakları geride seğirterek gider. Kimisinin elleri ve ayakları bağlı iken karnı üstünde seke seke gider. Bazısı da başı üstünde sekip döner. Çırakları ayaklarını birbirine geçirip, ikişer elleri üzerinde sanki iki başlı ve dört ayaklı deniz hayvanı gibi, meydanda o kadar oyunlar gösterdiler ki hepimizin aklı başından çıkıp vallah hayran kaldık. Bunlarda bir hüner var ki bir yerde işitmedim. Bunların onu, on beşi bir araya gelip, bir köpek kavgası ederler. Kimi samson, kimi tazı, kimi fino köpeği gibi «cek, cek, vek vek» diye feryat ettiklerinde insan gülmekten kırılır. Birbirleriyle hırlayıp, dalaşıp, cenk ederler. Sanki dalaşırken, biri yaralanıp, acısından sızıldadıkları zaman sanki vay ayağım diye feryat edince insanın aklı gider. Köpek gibi çiftleşip, kasıla kalkıp, diğer bir köpek de gelip ya başından, ya yanından gerilip, cima edemeyince dilini çıkararak serserice gezmeye başlayınca insan gülmekten mest olur. Bir çoğu bir arada toplanıp, sanki sahibini kaybetmiş köpekler gibi uluduklarında adam dehşete kapılıp, tüyleri ürperir. Kediler gibi cenk edip, döğüşüp, boğuşup, miyavlayarak puh, kıh ettiklerinde insan ayrı zevk duyar. Hasılı kelâm Cenâb-ı Hak yeryüzünde ne kadar canlı yaratmışsa hepsinin haline göre hareket edip seslerini de taklit ederler. Başka milletlerde böylesini görmemişim. Her canlının sesini aynen çıkarırlar. Özellikle horoz, kaz, tavuk, ördek, ceylan, tavus, karga, leylek, bülbül, kara tavuk ve sarı asma kuşlarının seslerini aynen çıkarırlar. Tilki, çakal, yurt, pars, arslan, kaplan gibi nâra vururlar. At gibi kişnedikleri zaman küheylan at kişner zannedersin. Eşek gibi segâh makamında anırdıklarında sanki deccalın eşeği anırır. Hangi şeytanlıklarından söz edelim. Vilâyetlerinde deve olmadığından deve gibi yapamazlar. Paşanın çavuşuna bir top çuha ve bir top kumaş verip deve gibi böğürmeyi öğrendiler. Kabiliyetli keferelerdir. Paşadan yüz altın bahşiş aldılar. Sonra büyük yemek çıkarıldı. Yemekten sonra kralın veziri, paşaya beş kese kuruş ve yirmi nefer İslâm esiri verip «Rabe cenginde esir olanlardır» dedi. Ayrıca bir hintu araba yükü Alman kılıcı ve tüfekleri, bir hintu araba yükü atlas ve çuka verdi. Konağımıza gelirken yol üzerinde büyük bir kalabalığa rast geldik.

Uğursuz vâveyla alayı:

Bu kalabalık, üç ay önce on bin kadar kâfir ile Rabe'de cenk ettiğimiz yerden geliyormuş. Rabe nehrinde boğulan şehitlerimizin eşyalarını Rabe nehrinden çıkarmışlar. Şehitlerimizin cesetlerini nehirden çıkarıp başlarını kesip, tuzlayıp tam üç ay saklamışlar. Biz Beç'e vardığımızda bu ziyafet gününe rastlayıp, elçi paşa görsün diye alay ile gelirlerken elçi paşa bu durumu öğrenir ve cirit oynar şeklinde mehterhânesini döğdürüp bir tarafa çıkıp gitti. Ben adamlarımla seyretmek için kaldım.

Önce üç bin altmış kadar at, üç yüz a·aba tüfek, üç yüz araba da dağlarda bıraktığımız top gülleleri ve diğer cephâneler vardı. Her birinde kırkar, ellişer kargı, kantar sırık mızraklar, yedi adet mirmiran mehter davulları, yedi bin altmış adet kelleleri ellerindeki mızraklar üzerinde geçtiler. İki bin kadar yeşil, sarı, kırmızı bayrakları sırıklar üzerinde kefereler ellerine alıp, bütün sancak ve bayrakları baş aşağı edip geçtiler. Ama esirleri saklamışlar idi. Meğer ziyafette kral vezirinin verdiği esirler bu gelen esirlerden imiş. İki adet şâhi top, bu kadar kılıç ve kaddare, mızrak, kalkan, zırh, zırh külah, iri gümüş aşçı bıçaklarını hep arabalara doldurup İslâm askerlerine rağmen kötü bir alay ile geçtiler.

Ertesi gün ben paşanın verdiği bir görev ile başvezir olan Rodolkoş'a vardığımda «Gördün mü Evliyâ Çelebi, sizin Rabe cenginde bozulup, kesilen başları» deyince ben hemen:

«O cenk olayı Rabe'de olalı üç aydır. O kadar zamandan beri o başları ve sizin ölülerin traşsız başlarının saçlarını traş edip, bir yere koyup, üç aydan beri bizim Beç'e gelmemize bakıp, bugünkü gün görsünler diye alay ile getirdiler. İsa Peygamberi ve Meryem Ana'yı severseniz, doğru söyleyin Rabe cenginde siz bizi mi kırdınız. Yoksa biz mi sizi cenkte yedi yerde kırdık? Uyvar altına kadar sizi kıra, kıra bu kadar kelle, bu kadar mal alıp ordumuza gelmedik mi? Sonra İsmail Paşa ve Salih Paşanın kötü tedbiriyle geri dönüp, Allah emriyle Rabe suyunda boğulduk. Zira bizim Sultan Süleymanımız bu Rabe suyundan öte geçen oğullarım, vezir ve askerlerim, kâfirden de Rabe nehrinden bizim hududa geçenler olursa onlar da boğulsunlar diye dua etmişti. Biz Süleyman Han'ın vasiyetini tutmayıp, belâya uğrayıp, boğulduk. Yoksa sizin kılıcınız ile kırılmadık. Eğer bizi kırdınız ise Hazret-i İsa için doğru söyle.» dedim. Onlar da insaf edip «Yok, sizi Allah boğdu. Sonra cesetlerinizi sudan çıkarıp, meydanda kırdığımız başlarla bir yere toplayıp şimdi getirdik.» dedi. O zaman ben:

«Ama biz o cenkte sizden yirmi bin Hıristiyanı göz göre göre kılıçtan geçirip asla gösteriş yapmadık. Ama siz ahmak Hristiyanlarsınız. Karılarınıza gösteriş için az bir şeyi bahane edip gösteriş yaparsınız. Eğer İstanbul'da sizin elçiniz önünde gerçekten Estergon sahrasında bizim kılıcımızdan kırılanların kelleleriyle, Yedikule'de, Tershâne zindanında esir olan kapudanınızla elçinize bir gösteri yapsınlar ki biz Estergon sahrasında yirmi sekiz bin kelleyi vezir-i âzam otağı önüne dikip, hiç kelle gösterisi yapmadık.» dedim. O an bütün kâfirler «Si, si» deyip, başlarını eğip, sustular. Sonra bizim elçi paşa, kralın veziri ile bu şekil konuşmalarımızı işitince zevkinden beni huzuruna davet edip altmış üç altın ihsan etti. Bu konuşmalarımızı kral da duyup, elçi paşa efendimizin izniyle her fırsatta beni yanına davet ederdi. Ben de kehribar taht üzerine oturup, kral mu-

sahibi olur şekilli olup, kral ile nice zaman sohbetler ettik. Bir gün sohbet sırasında Uyvar kalesinin fethi dolayısiyle Komran altında esir olan Seyfi adındaki adamımın Jeçşivan adlı kapudanın esirliğinden kurtarılmasını rica ettim. O an kral bir papanta yazdırıp, adamımın değeri için kapudanına bir kese kuruş gönderdi. Beş gün sonra giden adam geri geldi. Adamım bir gün önce rahmetli olmuş. Onun bir atı, kılıcı ve elbiselerini getirdi. Ayrıca bir gün önce öldüğünden kabrini açıp sağ elinin çatal serçe parmağını ve sol ayağının yine çatal serçe parmağını kesip, tuz içinde bir kutuya koyup, bir kese kuruşu da krala geri getirdi. Ben merhum adamımın parmaklarını, atını ve diğer eşyalarını gördüğümde ağlamaya başladım. Kral keremlilik edip o bir kese kuruşu bana ihsan etti. Ama dağ parçası gibi, yiğit bir adamımdan ayrılınca dünya başıma dar oldu. Yedi kral kâfiristana gitmeyi arzu edip yine Beç içinde gezip, dolaşmaya başladım.

Güzel hava hakkındadır:

O kadar hoştur ki sihirli rüzgâr bu şehirde estiğinden bütün halkı zindedirler. Erkekleri son derece perhiz ettiklerinden zayıftırlar ama gayet canlıdırlar ve uzun ömürlü olurlar. Bütün halkı siyah rukle, frenk pabucu, başlarında tavus kuşu tüyleri bulunan çeşitli şapkalar giyerler.

Sevimli gençlerin ve ihtiyarların yüz renkleri:

Havasının letafetinden bütün halkı kâfurî beyazı rengindedir. Vücut âzâları son derece, kulak memesi gibi yumuşaktır. Gümüş tenli bir alay Alman güzelleri var ki beyazlıktan çoğu sarışındırlar. Bir melanetleri var ki anlatılamaz. Gerçi ayıptır ama başımızdan geçtiği için biraz, biraz yazalım, duyan dostlar affedeler.

Bir gün başkomiserin Mikael adlı oğlunu kırmızı yanaklar ve kiraz gibi al dudakları ile görünce seher vaktinde pembe yanaklarından öptüm. Dudaklarıma ter gibi nem bulaştı. Terlemiş sandım. Sonra gördüm ki bu güneş yüzlü oğlan yüzünü ve gözlerini sidiği ile yıkamaktadır. Anladım ki çocuğu öptüğümde dudaklarıma ter tadı veren sidik imiş. Ondan sonra artık dostluk kurduğumuz güzelleri öpmekten vaz geçtim. Onun için bu diyarın kefereleri sarıya yakın beyaz renktedirler. Yüzlerini sidikle yıkadıkları için de vücutları yumuşak olur. Bir müddet daha Nemse çesarının beş altı yüz adet seçkin güneş yüzlü. ay gibi, imansız ve utanmaz Alman güzelleri ve civanları ile eğlendik.

Kadınların giyinişleri:

Bunlar da erkekleri gibi üzerlerine siyah, çeşitli çukadan yansız rukle giyerler. İçlerine dibâ, şîb ve zurbat gibi çeşitli kumaşlardan yapılmış

fistan giyerler. Ama diğer kâfir ülkeler kadınları gibi daracık ve kısa değildir. Hepsinin etekleri birer arşın yere sürünüp, Mevlevî dervişlerinin eteklik fistanları gibi boldur. Asla don giymezler. Hepsi renkli kubâdî pabuç giyerler. Çoğunun kuşakları mücevher işlidir. Lâkin bâkire kızların dışında kadınların göğüsleri açık olup, beyaz, kar gibi berrak göğüsleri vardır. Fistanlarını Macar, Eflâk ve Boğdan kadınları gibi kuşanmazlar. Bellerinde birer kalbur çemberi gibi kalın kuşakları olup bütün kadınları kanbur gösteren çirkin kıyafetlerdir. Başlarında beyaz tülbentten örme, çitme örme nakışlı, incili, cevahirli arakiyeler giyerler. Allah'ın hikmeti, bu diyar kadınlarının memeleri Rum kadınları memeleri gibi tulum kadar değildirler. Hepsinin turunç kadar küçük memeleri vardır. Ama yine de çocuklarını bol süt ile beslerler. Kızların sineleri kadınlar gibi açık değildir. Üzerlerine rukle, sâde çeşitli fistan giyerler. Su ve havanın güzelliğinden bütün kadınlar güzel yüzlü, yumuşak huylu, ay yüzlü, güneş gibi olup öyle hareketli kızları var ki gören hayran olur.

Garip bir olay:

Yolda bir kadın giderken, kral o kadına rast gelse eğer at üzerinde ise kral, atın başını çekip durur ve kadın önünden geçer. Eğer kral yaya ise el kavuşturup durur, kadın kralı selâmlar, kral da başından şapkasını çıkarıp, kadına saygı gösterir ve kadın geçtikten sonra kral geçer. Bu diyarda ve diğer kâfir ülkelerinde söz kadının olup, Meryem Ana aşkına kadına saygılı olurlar.

Sebze, ürün ve tahılları:

Bu diyarın toprakları geniş ve verimlidir. Burada yetişenlerin başka vilâyetlerde benzerleri yoktur. Her taraf çeşitli bitkiler yetişen dağ ve bağdır. Bir kileden elli kile mahsul alınır. Ama halkı çiftçi değildir. Gerçi, boncukçu, bıçakçı ve kuyumcudurlar. Çoğu kayıtsız, tembel olup içki ve zevke düşkün olduklarından vilâyetlerinde daima kıtlık görülür. Çoğu zaman buğday ve arpası Macaristan'dan ve diğer vilâyetlerden gelir. Böylece şehirleri biraz zenginleşir.

Beç kalesi hakkında tamamlayıcı bilgiler:

Kralın sarayı yakınında «Temâşâ sokağı» denilen yolun iki tarafındaki duvarın uzunluğu yüzer arşındır ve on arşın yüksekliğindedir. Bu duvarın yüzüne Beç, Prag ve diğer şehirlerde ne kadar usta nakışçılar ve sanatkârlar varsa hepsi gelip birer resim yapmışlar ki görenler hayran olurlar. Yolun sağ tarafında kendilerinin, 1073 (1662) tarihinde Estergon savaşında Osmanlının kılıciyle otuz yedi bin kâfirin kırıldığı olayı öyle bir

yazmışlar ki diller ile anlatılamaz. Hatta Sadrazam Köprülüzâde otağı önünde cellatların kâfirleri kesip kelleleri ve leşlerinin dağlar gibi yığılmış resimlerini yapmışlar. Yolun sol tarafındaki duvarda da bizim Rabe nehri cenginde önce kendilerinin yenilgilerini sonra bizim Rabe nehrinde kötü tedbir yüzünden boğulduğumuzu, su içinden karşı tarafa çıkıp kurtulmak isteyenleri kurşunla vurduklarını yazmışlar. Hakikaten bütün tarihlerinde olayları doğru olarak yazmışlar. Yine bu duvarlarda kralın ayakta çirkin, deve dudaklı resmini yapmışlar ki gören canlı zanneder. Bu resmi usta nakışçı aslına uygun yaptığı için kral onu nakkaş başı yapıp birer kralıçka kuruş maaş bağlamıştır dediler.

Eski Nemse dili:

Halkın bazısı Nemse, bazısı Engerdür. Zira Engerüs, Alman ve ..... vilâyetleridir. Eski Hıristiyan belgeleridir. «Devletimiz 2600 yıllık eski devlettir» deyip övünürler. Osmanlı ve Moskof ile eşitlik iddiasında bulunurlar. Yedi kral eli altındadır. Bir kral öldüğünde bu Nemse çesarı olan imparator ile buluşup, onun izni ile birisi tatha geçer. Donkarkız, Danimarka, Felemenk, Çek, Leh ve ..... kralları hep bu Nemse çesarı imparatoruna bağlıdırlar. Savaş zamanında her kral yüz bin asker ile çesarın yardımına gelirler. Ama yine böyle iken Atlas Okyanusu kenarında Yeni Dünyaya karşı İsveç kralı, Nemse çesarının yedi yüz bin askeriyle ödlerini koparıp, dünyaya başlarına dar etmiştir. Zira İsveç kralı hemen hemen on iki kere yüz bin göçer, evli Tatar askerine sahiptir. Diğer askerlerinin de sayısı belli değildir. Yüz yirmi yedi yıldır Nemse çesarıyla devamlı savaş halindedir. Nemse çesarının daha yakında yedi adet kalesini almıştır. Her biri büyük, sağlam kalelerdi diye Nemseliler yakınmaktadırlar. Hatta «Biz Türk ile barışı bu İsveç derdinden ettik, yoksa Rabe savaşından sonra biz Türk ile barışır mıydık,» derlerdi. Ama İsveç krallığı Hıristiyan milleti olarak geçinip İncil okurlar. Fakat dilleri ayrıdır. Luteryan mezhebinde Mecusidirler. Nemseliler Hıristiyan olup İncil okurlar, mezhepleri ise Rim Papa mezhebidir. Lisanları ise Papa'nın İspanya lisanı gibi değildir. Nemse lisanı gayet ağır bir dildir. Sözlerinin çoğu Farsça bulunmuştur. Zira bunlar da Acem diyarından Menucehir oğulları ile gelmişlerdir. Yukarıda yazıldığı üzere Hazret-i Davut aleyhisselâm erganon sazı çalıp Zebur ayetleri okuduğu için Davut Peygambere gelen ayetleri Nemse lisanına çevirip erganon ile Zebur ayetleri okurlar. Bütün rahipler haçlı sancağı, bayrağı ve erganon ile kiliseden kiliseye giderlerken İsa'yı övücü ayetleri yüksek sesle okuyarak giderler. Erganon ile rahip ve çocukların hazin hazin oduklarında insanın mest olacağı gelir.

Nemse, Macar lisanında «nem» kelimesi «değilim» demektir. Yani «çeh değilim, Nemseliyim» derler. Ama Nemse bilginlerine sorarsak «Nems-

komiyiz» derler. Yani Nemse değiliz demektir. Her milletin bir çeşit söyleyişi vardır...

Paraları tam ayar olup halis gümüştendir. Buranın bir darphanesi var ki bir kral ve bir padişah sahip olmamıştır. Sadece Venedik kralı sahip olmuştur. Hele Venedik kimyaya da sahiptir. Ama bu Engerüsün bütün tüccarları mal götürüp, çeşitli şekilde altın getirerek eritip bir çeşit halis Engürüs altını keserler ki bir kralın altınına benzemez. Hatta Venedik'in yaldız altınına eşittir. Engerüs altınının bir yanında başı miğferli ve telli, gövdesi demir giyimli, beli ince, elinde bir deste ok ile ayak üzere duran bir resim vardır. Etrafında Nemse yazısiyle değeri yazılıdır. Diğer yanında dört köşe çerçeve içinde beş satır yazı vardır. Kenarında da başka yazılar yazılıdır.

Dökme Alman kuruşu:

Yuvarlak olup, dokuz dirhemdir. Halis beyaz gümüştür. Rum diyarında yüz dirhemine otuz dirhem bakır katılır ve yine damkıya geldi derler. Kuruşun bir tarafında krallarının başından beline kadar resmi, kenarında da tahta çıkış tarihi vardır. Öbür tarafında iki başlı, iki ayaklı ve iki kanadını açmış bir karakuş resmi vardır. Bütün bayrak, sancak ve paralarında bu karakuş resmi bulunur. Zira bâtıl inançlarına göre karakuş bütün kuşların yırtıcısıdır yani kendileri de bütün krallardan yırtıcı ve keskindirler. Yedi vilâyette para basılır. Beç'deki darphanesi görülmeğe değerdir. Kuruşun bir çeşidi zımba ile kesip sikke de yapılır. Bir çeşit yassı kuruş gibidir. Bir tarafta adamlar dolapları çevirdikte çarklar döner ve hem yuvarlak kuruş kesilir, hem de sikke basılır. Bir günde elli bin kuruş kesilir. Darphaneye başkomiser ve emininden başka kimse girip, seyredemez.

Sözün kısacası bu binlerce çeşit acayip ve garip şeyleri seyrettikten sonra iki ay on yedi gün Beç şehrinde zevk ve sefalar ettik. Gördüğümüzü, gezdiğimizi, konuştuklarımızı, dostları, dilleri ..... hep yazmış olsak Beç'e ait bir cilt olur. Görmediğimiz yüksek devlet ve büyük belde olduğundan vakarlı çesarın ne kadar yakını varsa vezir ve vükelâ hepsi ile tanıştık. Onlardan öğrendim ki bizim elçi, İstanbul'dan Nemse elçisi gelinceye kadar Beç'te bir, bir buçuk yıl oturmuş. Bunu duyunca aklım başımdan gitti. Acaba bu kâfir ülkesinde seyahat, ticaret ve ziyaret yoktur. Bir yıl, bir buçuk yıl hapis gibi nasıl dururlar diye düşündüm.

Yedi kralın vezirlerinin barıştan sonra hizmetleri bitince bütün vezirler kraldan gitmek için izin aldılar. Hemen ben de iyi fırsattır deyip, bu Beç'te bir yıl durmaktansa diğer vilâyetleri gezip, elçi paşa gidinceye kadar yetişirim dedim. Erdel diyarından beri kralın veziri Zoza çok iyi dostumuz idi. Onun yanına vardım. Ayrıca vezir Manti Kokul'a, baş-

vezir Rodolkoş'a ve Başkomiser ile baş papaza, nice iş erlerine gidip, kralın yakınları ile buluştum. Hepsine birer tane nakışlı Kaya Sultan mendili hediye verdim. Onlara yedi kralın ülkelerini gezmek istediğimi söyledim. Ertesi gün başvezir beni çesar ile buluşturdu. Çesara da iki tane nakışlı ve çok değerli Kaya Sultan yağlığı, iki adet Keşmir işi şal, bir adet büyüleyici, Frenk kalemiyle yazılmış Hazret-i İsa ile Meryem Ana resmi hediye ettim. Çesar binlerce hazine vermekten daha çok sevindi ve beni uzun uzun konuşturdu. İki saat can sohbetleri ettik. Velhasıl üç ay kadar şerefli sohbetlerde bulunduk. Sohbetlerimiz çoğunlukla seyahatlar ile ilgili idi. Şam Trablus'u, Sayda, Beyrut, Akka, Yafa, Askalan, Remle, Gazze, Kudüs ve sözü edilen liman iskelelerini sordu. Daha çok Kudüs'ü sordu. Ben de o şekilde anlattım ki hiçbir seyyah bu kadar bilemezdi. Hatta kral beni Kudüs hakkında nice papazlar ile imtihana çekmişti. Yıllarca Kudüs'te yaşamış papazlar Kudüs'teki Kamame kilisesini, Sahratullah'ı Mescid-i Aksa'yı, Tur-i Sina'yı ve Selvan kuyusunu benim kadar bilmiyorlardı. Bazı papazların yalanını çıkardım. Baş papaz yalanı çıkan patriklere kırbaçlar ile vurup, papazlıktan çıkarıp, kralın huzurundan değil şehirden sürgün ettiler. Kral, Kudüs'ü böyle gezip ona doğru şekilde anlatmamdan haz duyup bana bir kese kuruş, on çuka, on kumaş ve on üç adet Alman saati hediye etti. Ben hemen o an kendisinden yedi kralın vilâyetlerine gidip seyahat etmek için izin istedim. Başüstüne deyip, eline kalemini alıp «Yedi krallık vilâyetlerimde olan kaleleri, şehirleri, limanları, köyleri ve kasabaları rahatça gezsin ve görsün» diye bir papinte yazıp verdi. Ben hemen yazıyı kralın önünde öpüp, başıma koyup, ipek bir keseye koydum. Kral, yazısına saygı gösterdiğimi görünce memnun olup yazısını tekrar istedi ve «Her konakta günde bir koyun, elli çift ekmek, on tavuk, yirmi at yemi, on avrat ve on adet hizmetçi verilip, her konaktan konağa yüzer atlı ve yüzer yaya yoldaş verilmesini, her limanda hâkim, kapudan ve beylerin karşılamağa çıkmasını, alay ile şehirlerine götürülüp istediğim kadar o şehirde oturtulmamı ve gideceğim zaman her şehrin hakim ve âyânının uğurlamalarını» yazdı. Sonra kral ayrıca bir yazı yazıp beni başkomiser ile başvezire gönderip «Beni sevenler, dostum Evliyâ Çelebi'ye uysunlar» diye tembih etti. Başvezire vardığımda bana üç yüz altın ile hediyeler verdi. Ayrıca diğer vezir ve ileri gelenler de çeşitli hediyeler verdiler. Başvezir, kralın yazısı gereğince başka emirler çıkardı. Bizi kendi kethüdası ile İspanya, Danimarka ve diğer yedi kralın vezirlerine gönderdi. Yedi krallığın ülkelerini seyahat etmem için çesarın yazısını ve başvezirin emirlerini gösterdiğimde İspanya, Fransa ve diğer kralların vezirleri memnun kalıp: «Safa geldin, hoş geldin, bizimle beraber gelip, vilâyetlerimizi gezip, zevk ve safalar edersin, hemen hazır ol, biz pazartesi günü Beç'den kalkarız» dediler. Hemen bütün Beç âyânı, vezir, vekiller, kral ve anası ile vedalaştım.

Yine hediyeler aldım. Bizim elçi paşadan da izin alıp bir kese yolluk ve bir küheylan at ile adamlarıma da birer kat elbise hediye etti.

1075 (1664) SENESİ ZİLHİCCE AYININ ON BEŞİNCİ PAZARTESİ (GÜNÜ) BEÇ TAHTINDAN (ÇIKIP) ENGÜRÜS ALMAN DİYARLARINDAN TA (ATLAS OKYANUSU) KENARLARINDA İSPANYA, DONKARKIZ, VİLÂYETİ, DANİMARKA VİLÂYETİ, FELEMENK VİLÂYETİNDE, AMSTERDAM ŞEHRİNE, LONÇATA VİLÂYETİ, KOLONYA VİLÂYETİ, HOLLANDİYA VİLÂYETİ, BRENDEBURSK VİLÂYETİ, BRAKA ŞEHRİ, İSİZİNE ŞEHRİ VELHASIL YEDİ KRALLIK YERDE TA VO NEHRİ KENARINA KADAR GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDADIR

Beç kalesinden on iki adım ve dört nefer kölem, candan eski dostum Hindi Baba Mansur, Baba Ahmed Bektaşî, Baba Turabî Selmanî, İspanya veziri ve yedi bin asker ile kaktık. Allah'a sığınıp, selâmetle ve zenginlikle dönmek için dua ettik. Batı tarafta bizim konaklarımız olan ada içinde Tuna kenarınca başı yukarı üç saat gittik. Tuna kenarında bir ormanlık içinde, bir kiliseli, beş yüz haneli, bağlı ve bahçeli bir Nemse köyüne geldik. Burada yoldaşlarımız ile kayıklara binip Tuna nehrinin karşı tarafına geçtik.

Eski Beç kalesi:

Hazret-i İsa zamanında yapılan eski Beç bu kaledir. Tuna kenarında, küçük Alman dağı burnunda yapılmış yüksek bir kaledir. İçinde hiç kimse yoktur. «Bütün cephanesi ve malları ile ecinne kavmi bu kaleyi ele geçirdi.» diye bütün kâfirler kaleyi olduğu gibi terketmişlerdir. Ama yine de güzel, sağlam, şekilli bir kaledir. Biz de yüksek dağın tâ tepesine çıkıp eski Beç'i seyretmeye koyulduk.

Eski Beç varoşu:

Tuna nehri kenarında büyük bir şehirdir. Kale ile bu şehir arasında bir manastır vardır ki burada da kimse yoktur. Ama şehirde insanı çoktur. Üç bin kadar sırçalı kiremit örtülü, bağ ve bahçeli, çarşı ve pazarlı güzel bir şehirdir. Burada kralın kale gibi duvarlı bir bağı vardır ki diller ile anlatılamaz, kalemler ile yazılamaz. Bütün yüksek köşkleri ve binaları baştan başa yeşil ile örtülü bir cennet bahçesidir. Beç halkı ikindi vaktinden sonra Beç'ten yaya olarak buraya gelip sohbetler edip yine Beç kalesine dönerler, çok yakındır. Beç kalesine gelen Tuna'yı burada ana Tuna'dan ayırıp, dağlara ve bayırlara arklar açıp tam üç saatlik yoldan Beç kalesine getirmişler. Ama yine burada sedler yapmak suretiyle Tuna'yı Beç kalesi önünden kesmek mümkündür. Bu eski Beç'i ve dış varo-

şunu gördükten sonra yine bir kayığa binip, beri taraftaki konağımız olan köye geldik. Sabahleyin kâfir İspanya vezirinin lotoryan boruları çalındı. Köyden kalkıp, Tuna nehrini dört yerden ağaç köprüler üzerinden geçtik. Her köprü beşer gözlüdür. Tuna'nın büyük kolu üzerindeki bir eski köprü on bir gözlüdür. Buradan aşağı tâ Estergon'a ve Budin'e varınca Tuna üzerinde böyle ağaçtan köprü yapmak imkânsızdır. Hep gemi üzerinde köprü yapılır. Zira bu yerlerde Tuna'nın çıktığı Alman dağları yakın olduğundan Tuna'nın suyu azalır ve direkler üzerinde köprüler yapılabilir. Bu köprülerin karşı tarafında Uyvar toprağında yeni bina görülür.

Yeni kale:

Bundan önce Nemse çesarının köprü başında beş yüz haneli bir gümrük yeri imiş. Her sene İsveç, Leh, Çek, İspanya, Fransa, Karul, Telemenk vilâyetlerinden gelen tüccarlardan iki yüz milyon altın gümrük alınırmış. Sonra 1073 (1662) tarihinde Köprülüzâde vezir Fâzıl Ahmed Paşa, Uyvar kalesini fethedince kâfirler korkuya kapılırlar. Beç kalesi varoşlarını Türkler vurmasın diye bu Uyvar kalesi toprağıyla Pajon kalesi toprağındaki geçit başında bir kale yaptırmağa başlarlar. İri, merdiven gibi pergelli ve gânyeler ile binanın usta mühendisleri bir araya gelirler. Bütün hünerlerini bu kalenin yapımında gösterirler. Düşman bu kaleyi kuşattığında kalenin şöyle olması gerekir, böyle olması gerekir diye hesaplar yaparlar. Yedi köşeli bir temel kazmak için elli bin işçi toplanır. Önce ipler ile kalenin temeli çevrilir. Sonra dış hendekler ve tabyalar ile kapılar kazılmağa başlanır. Temeller kazılırken çıkan toz, toprak göğe yükselirdi. İçinde henüz bir ev yok idi. Sadece Tuna kenarında beş bin kadar asker alacak sazdan ve kamıştan odalar, büyük toprak tabyalar yapıp, kırk, elli parça top konmuş idi. Daha önce mamur olan gümrükhane köyü bu kaleye varoş olur. Eğer bu kale tamamlanırsa son derece metin ve dayanıklı bir kale olur. İki yüz yerde dağlar gibi, pişirilmiş kırmızı tuğla hazır durmakta idi. Bu kale tamamen tuğladan yapılsa gerek. Kalenin temellerini ve kazılmış yerlerini seyredip yine kuzeye doğru ilerleyip ovalardan ve gelişmiş köylerden geçip üç saat yol aldık.

Yeni kapı güzel Tuncavar kalesi:

Daha önce küçücük bir palanga olup kral vezirinin hası imiş. Şimdi Uyvar fetholunduğundan beri Uyvar gazilerinin çetecileri ile poturacılarının korkusundan tuğladan bu kaleyi yapmışlar. İçine üç bin seçkin Nemse askerini koymuşlar. Uyvar'dan bu kaleye gelinceye kadar ve Ok nehrinden bu yana böyle yeni ve sağlam kale yoktur. Tuna nehrinden altı saat uzaklıkta, yeşil bir sahada yapılmış olup hiç engeli yoktur. Beş köşelidir. Üç bin askeriyle kapudanı, İspanya vezirini karşılamaya çıkıp bü-

yük bir gösteri ile kaleye girerken top atışları ile şenlikler edildi. Bana İrem bağı gibi bir konak ve tahsisatlarımız verildi. İlk olarak konağımıza kale kapudanı geldi. Elimizdeki kralın yazısına baktı. Her ne emredildi ise hepsi yerine getirildi. On adet kadın, on köle on kap şarap getirdiler. Şarabı nöbetçi kâfirler yılan zehiri gibi içtiler. Kadınları reddettik. Köleleri alıkoyduk. Sabanleyin seher vakti kalkıp yola koyulduk. Dört saat kuzeye doğru gidip Ak Yaylayı geçtik. Öyle yüksek bir tepedir ki bütün ovalar aşağıda nakış gibi bağ, bahçe ve tarlalar ile görünür. Oradan üç saat yokuş aşağı gidip Pran nehrini geçtik ve An Pran kalesine geldik.

Alman An Pran kalesi:

Laslo kral yaptırmıştır. 936 (1529) tarihinde Süleyman Han, Beç'i kuşattığında Kasım voyvoda kırk bin yiğit ile aniden bu An Pran kalesini basıp fethetmiştir. Ganimet malı olarak bir şey almamış, bütün kâfirleri kılıçtan geçirmiş, varoşunu yakıp yıkmıştır. Ama kale gayet sağlam ve kuvvetlidir. Yalçın, kırmızı bir kaya üzerinde, beyaz kuğu kuşu gibi durur. Yuvarlak şekilli, yüksek bir kaledir. İçinde bin kadar tahta örtülü evleri, bir manastırı olup çarşı ve pazarı yoktur. Aşağı varoşu beş bin hane, yedi kilise ve altı yüz dükkânlıdır. Bağ ve bahçesinin içinden Ovo nehri akar. Ak yayladan doğan Ovo nehri bu kaleden beş saat aşağıda güney yönüne akıp Tuna nehrine karışır. Bu güzel varoşta İspanya vezirinin konağına bitişik bana da bir konak verilip hediyelerimiz gönderildi. Burada bir gece zevk ve sefa edip, top ve tüfek atışları ile şenlikler yapıldı. Oradan kalkıp batıya doğru suyu ve havası güzel ovalar içindeki köyleri geçip, beş saat yol aldık.

Büyük Şenoh kalesi:

Eski bir yapı olduğundan kimin yaptırdığı bilinmemektedir. Ama devamlı olarak Nemse çesarının mülkü olmuştur. Yine Süleyman Han zamanında Kasım voyvoda burada hayli cenk etmesine rağmen kaleyi alamamış, varoşunu yakıp yıkıp halkını kılıçtan geçirmiş, ganimet malı almamıştır. Sonra kâfirler bu varoşu tamir etmemeye karar vermiş ve varoş da halen harap olarak kalmıştır. Topraklarında bağ, bahçe, bostan ve güllükler bulunup içlerinde yirmi adet kârgir, büyük kiliseleri vardır. Kale, Tuna nehri kenarında, taş yapı, yüksek bir kaledir. Benzeri yoktur. Ustaları bu kaleyi Süleyman mührü gibi büyük tabyalar ile yedi köşeli olarak yapmıştır. Altı kapısı var. Altı vilâyetten gelen kervan halkından bu kapılarda vergi alınır. Kalenin önünde Tuna nehri deve boynu gibi dolaşıp, güneye doğru altı konaklık mesafe yine Alman'a doğru akıp sonra yine batı yönüne akar. Kale kapudanı bizi misafir edip, İspanya vezirine ve bana çeşitli hediyeler verip, büyük ziyafetler etti.

Kasım voyvoda şehitliğinin ziyâreti:

Bu kalenin doğu tarafında, yeşil bir sahada, Kasım voyvoda cengin-de şehit olanların kırk yerde yığın yığın mezarlıklarını ziyaret ettik. Kâfirler burada on iki bin Türk'ün yattığını söylediler. Her yığında tunçtan bir işaret yapmışlar. Meselâ on yığında tunçtan insan heykelleri, bir yığın üzerinde tunçtan at heykeli, birinde kılıç, birinde kalkan, birinde tüfek, birinde ok vardı. Bütün şehitlerin atlarını öldürüp, silâhlarını dahi almayıp, bir yerde gömüp üzerlerine toprak yığmışlar ve silâh çeşitlerine göre tunçtan örnekler yapmışlar. Bütün şehitlerin etraflarına kale ve tabur hendekleri gibi hendek kazmışlar. Bir hayvan girip şehitleri çiğnemezler. Kudretten şehitler üzerindeki gül, reyhan ve sünbül kokuları insanın dimağını kokular. Bu ziyaret yerinin tâ ortasında mermer bir sütun üzerinde bir kılıç koymuşlar. Yani bu ölüleri kılıç ile kırdık demek isterler. Lâkin kendilerinin söylediklerine göre her sene kasım günlerinde bu Kasım voyvoda askerleri üstlerine gökten Allah, Allah sesleri ile alaca alaca nur yağarmış. Allah'a şükür hepsini ziyaret edip ruhâniyetlerinden raydım istedik.

Bu kalenin ovalarında harap olmuş, o kadar büyük şehirler, kasabalar ve köyler var ki anlatılamaz. Meğer Uyvar fetholunduğu sene bizim askerlerden önce giden Haseki Paşazâde, Tatar askerleriyle tâ bu yerlere gelip, yakıp yıktıklarından buraları viran kalmıştır. Uyvar'dan buralara gelinceye kadar on dokuz konaklık yerdir (*).

Oradan iki buçuk yılda yine Beç kalesi beraberliğinde sahraya konduk. Beç kalesi sağ tarafımızda on iki saatlik yerde kaldı. O gün ..... varoşunda zevk ve sefalar ettik. Şehri gezip, dolaştık.Beç kalesi içinde kralın dedesi İstefan kralın yaptırdığı manastırın vakfı güzel bir şehirdir, ama kalesi yoktur. Üç bin adet kiremit örtülü, bağ ve bahçeli, yedi manastırlı, çarşı ve pazarlı bir şehirdir. Oradan kalkıp güneye doğru beş saat gittik. Hiç dağ, taş geçmeyip, yeşil çimenlik, otluk, düz ovalardan, gelişmiş güzel köyleri ve Ak yayladan akan suları geçtik.

(*) Evliyâ Çelebi'nin yazma kitabında burada bir sahifelik açık var. Buradaki bir sahifelik açığın çok daha fazla olması gerekir. Çünkü yedi krallık yeri iki buçuk yıl gezen Evliyâ'nın anlatacakları en az bir cilt tutar. Çok yazık ki yedi krallık yerde iki buçuk senelik gezisine dair bilgiler eldeki beş nüsha eserin birisinde de yoktur. Her halde kaybolmuştur. Bu eseri aslından yazan kişi burada bu bahsin kenarına şu açıklamayı yapmıştır. «Merhum seyyâhın yedi krallık yeri seyâhat edip yazdığı seyahatnâme notları galiba kaybolmuş ki burada iki buçuk yıldan sonra dönüşünden itibaren anlatmağa başlamıştır. Ben de ayrıca bir sahife açık bıraktım.»

Kaşevar şehri:

Nemse çesarının baabsı yaptırmıştır. Kale içindeki tımarhânenin vakfıdır. Ayrıca hâkimi vardır. Üç adet idarecisi vardır. Biri Boranda manastırı varoşunun hâkimidir. Bu manastırın da yeryüzünde benzeri yoktur. Burada bulunan tabip, hekim, cerrah ve teşrihat hiç bir yerde yoktur. Teşrih şudur: Bir hastalığa tutulmuş kimselerin kralın izni ile, yahut ölen kâfirlerin vasiyetleriyle karnını yarıp ölmelerine sebep olan hastalığa bakarlar. Bazı cesetleri tuzlayıp, mumyalayıp bir dolapta saklarlar ve ölüm sebebi olan hastalığı yazarlar. Bazısını derisiz, parçalanmış olarak sinirlerini ayırıp saklarlar. Kimisini de deri, sinir ve damarlarını ayırıp, kemiklerini teller ile birbirlerine bağlayıp yine bir dolapta saklarlar. Elhasıl bu büyük kilisenin her köşesinde olan dolaplar içinde insan cesetleri ve teşrihleri bulunmaktadır. Hepsinin ölüm sebepleri ve isimleri dolapların üzerinde yazılıdır. Binlerce görülmeğe değer şey bu Boranda kilisesinde bulunur. Bu şifa evinde şifa bulanlar tımarhaneye o kadar altın ve gümüş kazan, sahan, şiş, kalaylı, bakır kap, kacak yaptırıp vakfetmiştir ki anlatılması imkânsızdır. Kilisenin etrafı sanki bir İrem bağıdır. Şehrin diğer bir hâkimi de dış varoştadır. Gayet güzel, gelişmiş büyük bir şehirdir. Sekiz bin adet altlı ve üstlü, kârgir yapı, bağ ve bahçeli evlerden kuruludur. Lakin kalesi yoktur. Ama kaleden daha sarp etrafı gemi direklerinden ve diğer uzun ağaçlardan, kazıklı sağlam şaranpoldur. Dışındaki derin hendeğinden Kansı nehri geçip Tuna nehrine karışır. Şehrin evlerinin çoğu Tuna kenarındadır. Kat kat saraylar ve büyük duvarlar ile donanmış sokaklardan kurulmuştur. Şehirde bir gün kaldıktan sonra tekrar Beç'e gideceğim geldi. Zira bu şehir Beç toprağında olup, on iki saat yakınlıktadır. Buradan gemilere binip karşı Uyvar kalemiz olan tarafa geçtik. Doğuya doğru yedi saat bağ ve bahçeli, güzel köy ve kasabaları geçtik.

..... **kalesi:**

Uyvar sahibi Fargacı kapudanının dedesi, Süleyman Han'ın korkusundan yaptırmıştır. Nemse çesarının idaresindedir. Pajon kalesi hâkimi toprağında, Tuna nehri kenarında, topraklı, sivri bir bayır üzerinde dört köşe olarak yapılmıştır. İç kalesi yuvarlaktır. Kıbleye açılan bir kapısı var. Kale içinde kârgir yapı bir manastırı, aşağı varoşunda iki bin kadar şendiye örtülü evleri ve birkaç çan kuleli manastırları var. Ama dış kısmında bağ ve bahçeleri hesapsızdır. Çoğunlukla Beç kalesi âyânı ve Pajon kalesi âyânının bu vadilerde verimli bağları vardır. Buradan kalkıp bir saat gittik.

Koron'un tac şehri yani Pajon kalesi:

Laslo kral yaptırmıştır Daha önce küçük bir kale imiş. Sonra Sultan Süleyman Han, Nemse çesarlarına İskender tacı olan Krune'yi ihsan

edince bu Pajon kalesi temelinden yıkılıp yeniden yapılır. On bin asker ile İskender tacı da kaleye yerleştirilir.

Pajon kalesinin şekli:

Daha önce elçi paşa ile Beç'e giderken bu kale sağımızda kalmıştı. Ve görememiştik. Ama şimdi görmemiz nasip oldu. Tuna nehri kenarında ve nehrin kuzey tarafında topraklı bir bayır üzerinde, Uyvar'a üç saatlik mesafede yapılmış dört köşe, kuvvetli bir kaledir. Doğudan batı tarafına uzunluğuna olan iç kalesi de Kanije kalesi gibi uzunluğuna dört köşedir. Ortası inceciktir. Yani ensizdir. Kalenin bu ince yerinde gayet yüksek ve büyük bir sarayı var. Dört yanı balkon ve pencerelerle süslenmiş bir saraydır. Daha önceki krallara ait olup şimdi de Nemse çesarının özel sarayı imiş. Budin, Estergon, İstolni Belgrad kaleleri ellerinden çıkınca krallar Beç'i taht edinmişlerdir. İnşallah oradan da kaçarlar. Bu sözü edilen Pajon sarayı tam üçyüzaltmışaltı adet billur, necef ve moran camlı pencereler ile donanmıştır. Dört köşe tıpkı İstanbul'un Galata kulesi gibi dört adet kulesi vardır. Onlar da kat, kat pencereler ile süslüdür. Dört kulesi de halis kurşun ile örtülüdür. Sarayın çevre uzunluğu iç kale gibi bin adımdır. Kıble tarafına açılan görülmeğe değer, sanat eseri bir kapısı var. Sarayın etrafındaki hendek içinden Tuna nehri akar. Şimdi biz orada iken yüzbinlerce kâfir ırgat ve binlerce usta mühendis her diyardan toplanıp bu sarayın etrafına bir bina ve güzel bir varoş yapmak için hendekler kazmışlar ve iki yerden yüksek kapı koymuşlardı. Biri karada Uyvar kalenin toprağında ve biri batı tarafta Tuna nehri kenarında konmuş idi. Bu iç kalede olan sarayda önceleri krallar gelip taç takıp, kılıç kuşanıp sonra Beç'e giderlermiş. Zira Kruna dedikleri İskender tacı bu Pajen'de durduğundan Nemse halkı bu şehre Kudüs kadar saygı gösterirlerdi. Şimdi Osmanlı elinde 1073 (1662) tarihinde Sultan Dördüncü Mehmed Han'ın veziri Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar kalesini aldığından beri Nemse kralı, korkusundan İskender tacını Pajon'dan kaldırıp Beç kalesinden altı konak içeride Prag kalesine götürür. Hatta biz elçi paşa ile Beç'e vardığımızda tacı alay ile Parg'tan Beç'e getirirler. Zira Pajon kalesi bizim Uyvar kalemize üç merhale yakın olduğundan bütün Nemse kâfirleri korkuya düşüp tacı kaldırdılar. Pajon'u imar edip on iki bin asker koydular. İç kale olan sarayı şimdi kapalı olup, içinde cephaneden başka birşey yoktur. Sarayın etrafına batıdan, doğuya beş bin adım uzunluğunda, iki katlı, derin hendek kazıp, içinden Tuna nehrine akıtılmıştır. Bir kısmında Tuna gemileri bağlanır. Tâ bu derece geniş hendeklerdir. Aynı Roma kalesi hendeği gibidir. Kenarlarına da duvarlar yapmışlar. Bu hendek düz yerde olduğundan iki kat hendeğin içinde Tuna gemileri dolaşıp, girip, çıkarlar. Doğu tarafından bu hendeğe Ak Yaylalardan gelen Pajon nehri akıp, hendek içinde Tuna nehrine karışır. Bu hendeklerin et-

rafında onbir adet yeni yapılmış toprak tabyalar yapmışlar ki her biri İskender seddine benzer sedlerdir.

Pajon Varoşu :

Sanki akçe tahtası gibi badem şeklinde yapılmıştır. Bir tarafı Tuna kenarında, bir tarafı da Uyvar kenarındadır. Bütün evleri bağ ve bahçeli, kârgir yapı olup şendire tahta ile örtülüdürler. Üç bin adet güzel evlerdir. Bu varoşun çevre uzunluğu üç bin arşındır. Yalın kat duvarla çevrilidir. Yedi yerde kulesi vardır. Üç kapılıdır. İçinde dört manastır, dokuz kilise olup bazı yerde meydancıklar var. Beş yüz adet dükkân, üç hanı bulunup kâfirler henüz bu kalenin kıymetini bilip yeni, yeni imar etmektedirler. Kalenin kuzey tarafında dağı ve taşı hep bağ ve bahçeliktir. Bu bağlar şehre o kadar açıktır ki kalede bulunan kral sarayında ve aşağı varoş içinde top ve tüfekten adam gezemez, kuşatılması o kadar kolaydır. Allah İslâm eline nasib etsin. Burada da kralın papintelerini Pajon kapudanına gösterip üç gün sefâlar edip kraldan hediyeler aldık. Sonra yanımıza yoldaşlar alıp kuzeye doğru bir gün gittik.

MACARİSTAN VİLÂYETİ

Ta akşama kadar gidip yüzlerce yeri gelişmiş köy ve kasabalar ile nice yerle bir olmuş köyleri geçtik. Zira daha önce Uyvar'ı kuşatırken Hâcegi Paşazâde, askeriyle bu köyleri harab etmiştik. Uyvar'ı fethettikten sonra Tatar Hanzâde Ahmed Giray Sultanımın askeriyle Ak yaylalardan içeri Tot vilâyeti ile Kor Macarı ve Ortu Macar vilâyetlerini yağma ve talan ettiğimizde bu köyleri harab etmiştik. Henüz üç yıldanberi biraz imar edilmişlerdir.

Vak Nehri Sahili Menzili :

Bu nehir Ak yaylalardan gelip, Uyvar'a yakın geçip kâfirin kale komranı dibinde Tuna nehrine karışır. Bir gece çadırlarında Vak nehri sahilinde, çimenlik bir alanda yattık. Ertesi gün sabahleyin Vak nehrinin geçidini bulup, yüz bin güçlükle nehri geçerek Uyvar topraklarına düştük. Köy ve kasabaları geçtik. Nice yaktığımız köy ve şehirlere rastladık. Ama yüzlerce yeni kilise ve manastırlar yapılmış idi. Bunlar meydanlarda apaçık kalmışlar idi. Zira bu yerleri tâ Komran, Uyvar ve Ban kalesine varınca yirmi konak yerleri Tot vilâyetine kadar berbat etmiştik. Henüz yer, yer imar edilmekte idi. Fakat, yüz yüz elli bin kadar kişiyi esir ve bu kadar da mallarını ganimet olarak aldığımızdan üç seneden beri güzel imar edilmişti. Allah'a şükür üç sene sonra harab ettiğimiz bu yerleri

yine imar olur görmek nasib oldu. Buradan bu sahraları da bir günde ılgar ile geçtik.

Jebel Kalesi :

Yapıcısı bilinmiyor. Şimdi Nemse çesarı idaresindedir. Pajon hâkimi tarafından tayin edilen Aliban kapudan idare eder. Toprakları Tot vilâyetine aittir. Nice kere Orta Macar hâkimi Topal Pale Topuş, Hersek bu kaleyi eline geçirmiştir. Daha önce buraya Uyvar'dan birçok defa çete ve potureler seğirtmiştik. Bu kaleyi görmek nasib olmadı. Kale Macar halkı ile doludur. Hatta kale içinde Macar ve Nemseliler oturur. Dış köylerinde Tot ve Macar halkı vardır. Kale, Pajon nehri kenarında, engelsiz, tuğladan yapılmış, sağlam ve metin bir kaledir. Beş köşeli, küçük bir kale olup iki kapısının biri güneye, biri doğuya açılır. Beş köşesinde beş adet kahkaha var. Tabyaları kuvvetli ve metindir. Ama hendeği o kadar derin, duvarları o kadar yüksek değildir. Uyvar fethedildikten sonra Nemse çesarının fermaniyle yirmi bin Tot halkı bu kaleye üşerler. Önceki şeklinden ellişer adım her tarafından kale duvarlarını enli ve bir kat hendek daha yapmağa başlamışlar. Varoşun etraflarını da beş Uyvar kalesi tutarında genişletiyorlardı. Bütün halk deniz gibi üşenti edip, çalışıyorlardı. Ama beni görünce Uyvar altında alınan ve Rabe cenginde esir olan Müslümanların hepsini sakladılar. Lâkin Uyvar yılı fetholan kalelerin kâfire dönen halkı ile Uyvar köylerinin halkı ve Tot vilâyeti halkı bu aşağı Yeni Jebel varoşunda yerleşmiş olup bu kaleyi imar ettiklerinden Uyvar kalesinde az kişi kalmıştı. Bu Jebel kalesi ovası o kadar bağ ve bahçeli yerdir ki üzüm bahçeleri ve bostanları bir konaklık yeri süslemişlerdir. Buradan kalkıp kıble tarafına dokuz saat gittik.

Uyvar Geçit Kalesi :

Uyvar fetholunduktan sonra elçi paşa ile Beç kalesine vardık. Padişahın izni ile Nemse hududunda çesarın bir kale yapalım dediği yer bu kaledir. Henüz tamamlanmamıştır. Pajon nehri ile Vak nehri arasındaki ada içinde, Vak nehri kenarında ve Vak nehri ile Pajon nehrinin karıştığı yerdedir. Kırk, elli bin kâfir toplanıp binlerce araba ile taş, kireç, kereste ve diğer malzemeleri taşıyıp, yeri, göğü toz tutmuştu. Binlerce kâfir hendekler kazmağa ve kale temellerini açmağa çalışırlardı. Hatta kale temelini kârgir kısmı rıhtım duvarı bir adam boyu kadar toprak üstüne çıkmıştı. Yirmi arşın kadar daha yükselirse yetişir derlerdi. Tâ o kadar sağlam ve derin hendeği içinde Pajon ve Vak nehirleri gibi akardı. Temeli baştan başa küçük, küçük kemerler halinde olup, duvarı tam elli adım genişliğinde tuğla, rıhtım yapıdır. Uyvar kalesi gibi şekli altı köşeli ama, iki Uyvar kalesi büyüklüğündedir. Kale hendeğinden dı-

şarı bir kat hendek daha kazmak için yeri işaretlenip çizilmiş. Ama daha kazmamışlar. Lâkin yüz elli adım enli geniş hendekler kazmışlar. Bu hesap üzere bu kalenin yapısı tamamlanırsa Uyvar kalesinden sarp ve metin olur. Kale duvarı tamamlandıkta temelden ve hendekten çıkan toprakları kale duvarı üzerindeki tabya üzerine yedi adet, topraktan Elburuz dağı gibi dağlar yapmışlar. Bu kaleye iki kapı açmışlar. Uyvar kaleyi yapmağa başlamışlar. Ama ileri görüşlü kâfirlerin bu kaleyi bu yere, sağlam ve eksiksiz bir şekilde yapmasında elbette bir şeytanlık vardır. Benim anladığım şudur ki, kâfir bu kaleyi yapıp, içine kırk, elli bin kâfir koyup, Pajon kalesini koruyup, fırsat bulunca Uyvar kalesini Osmanlı elinden de kolaylıkla almak. Padişah tarafından bu kalenin yapılmasına izin verilmesi bir hata idi. Kötü tedbir oldu. Hüdâ, Uyvar kalesini düşmandan korusun. Hatta bu kaleyi yapma bahanesiyle kale etrafına yüz bin kadar kâfir toplanmıştı. Ama henüz dört hisarında evler ve manastır yapılmamış olup bütün kâfirler kale dışında çadırlarında bulunuyorlardı. Uyvar paşası Kurt Paşa kâfirlerin yaptıklarını padişaha arz ettiğinde Kurt Paşa'nın bu bildirisine itimad edilmemiş ve onun yerine Küçük Mehmed Paşa tayin edilmişti. Bu kalenin yapılışını gördükten sonra buradan kuzeye doğru beş saat gidip, harab köyleri geçtik.

Galgofça Kalesi:

Eskiden Uyvar hâkimi Kargacı kapudanın dedesi yaptırmıştır. Sonra Nemse'nin çesarı ele geçirmiş. Şimdi kral, imparator tarafından Pajon kapudanı idare eder. Vak nehri kenarında küçük kârgir, tuğladan yapılmış güzel bir yapı idi. Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar'ı döğerken Kıbleli Mustafa Paşa Şam eyâleti askeriyle ve kardeş Kazak askeriyle bu kaleyi kuşatması için görevlendirildi. Kıbleli Mustafa Paşa yirmi gün, yirmi gece bu kaleyi döğüp, fethi yaklaşmış iken Gürün üstünden Nemse çesarının vezirinin Osmanlı üzerine geldiği haber alındı. Bunun üzerine Galgofça'yı döğmekten vazgeçip, İslâm ordusuna gelmesi için sadrazam tarafından emir geldi. Kıbleli Paşa hemen kale altından topları çekip Şam ve Kazak askerleriyle Uyvar altına yöneldi. Ben de Ak yaylalar cephesinden üç bin asker ve bu kadar mal ile Galgofça kalesi altına geldim. Ama burayı fethedip iyice görmeden Kıbleli Paşa ile İslâm ordusuna geldik. Şimdi barış dolayısı ile hoşça seyredip gördüm.

Galgofça Suru :

Vak nehri kenarında, yeşil, düz bir ovada, dört köşeli, küçük bir kale idi. Etrafına şimdi Vak nehri kenarında sekiz köşeli, tuğladan, metin ve kuvvetli bir kale yapılıyordu. Eski Galgofça bu yeni kaleye iç kale gibi olmaktadır. Bunun dışına büyük bir varoş çevrilmiş. Kıbleli Paşa ile

Kazak askerlerinin metrise girdikleri hendekler hep bu varoştur. Bunun da etrafına dolma şarampolu, rıhtım büyük palanga ile sekiz dağ gibi sütunlar yapmışlar. Bu tabyalara da büyük hendekler kazıp içinden Vak nehrini akıtmak isterdi. Bu Uyvar'a yakın olan küçük kalelerin hepsini büyültüp Uyvar halkını bu kalelere koyup geliştirmede idi. Buradan Vak nehrine geçip Uyvar topraklarında oniki saat doğuya doğru gidip viran kasabaları geçtik.

Litre Kalesi Menzili:

Allah'a şükür Uyvar'ın fethi senesinde Siyavuş Paşa'nın kardeşi Gazi Abaza Sarı Hüseyin Paşa ile fetihte bulunmuş ve ilk olarak Ezân-ı Muhemmedi'yi okuyup hizmette bulunduğumuzu daha önce anlatmıştık. Ertesi sene Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Belgrad kışlığında iken kâfirler bu Litre kalesini ele geçirmişlerdi. Şimdi kâfir elinde iken yine iki gece misafir olup burayı gezip, görmemiz nasib oldu. Cenâb-ı Bari yâri kılıp mülkünü gâh Müslümana gâh kâfirlere eğlence için kırat, kırat verir, yine aldırır. Sözün kısası, hemen kullarına bu dünyayı eğlence verir. Her padişah bir vilâyet alıp, bir mülke sahip oldum zannedip, yine o mülkü bırakıp elden çıkarır. Cehennem olsaı kâfir bu Litre kalesini İslâm elinden alalı o kadar metin ve müstahkem edip, etrafına kuvvetli tabyalar yapmış ki, Litre kalesi daha şimdiden sanki Kahkaha kalesi olmuş. İnsan görünce hayran kalır. Kalenin zemini sert kayalı bir tepe üzerine kurulmuştur. Baş papazların hasları sarp bir kale iken on bin kadar asker ile hesapsız cephane konmuş. Bizi kaleye getiren yoldaş kâfirler gidip o gece kapudanları ile buluştular. İç kalede Hünkâr câmii yaptığımız manastıra vardım. Mihrab ve minberini bozmuşlar. Benim mihrab üzerine yazdığım «Küllemâ dahale aleyhâ zekeriyyel mihrâb» âyeti ve daha nice yazılarım durmaktaydı. Son derece haz duydum. Bu kilise Hristiyanların güvenli yeri olduğundan kefere ve fecereler ile dolu bir kale olmuş.

Sabahleyin kale kapudanı bana kralın fermanlarını verip nice ihsanlarda bulundu. Yanıma elli nefer kâfir arkadaş verdi. Oradan kıble tarafına üç saat yeşil sahalar ve güzel köyleri geçip, Allah'a şükür İslâm diyarı olan Uyvar kalesi toprağında bizim Şoran kalemiz toprağına ayak bastık. Beş saat daha yol aldık.

Büyük Hududun Sonu Şoran Kalesi Menzili :

Rumeli eyâleti veziri Teko Paşa ile fethinde bulunmuştum. Burada da sabah ezan okumak bana nasib olmuştu. Dış varoşu yakılıp, iç hisarda muhafız askerler konmuştu. Şimdi dış varoşu gayet güzel yapılmış olup, mücahid gazilerin mekânları olmuş. Hisar içinde bin adet seçkin yeniçeri, bin adet topçu, cebeci ve diğer hisar erleri vardı. O gece Şoran'da

yattık. Alman diyarında yedi krallık vi âyetleri çesarının fermaniyle gördüklerimi İslâm askerlerine anlattım. Herkes hayrette kaldılar. Oradan sabahleyin bana kale ağası arkadaşlar verdi ve kıbleye doğru gittik.

Uyvar Kalesi Menzili :

Allah'a şükür kale kapısından içeri ayak basınca kapı arasında İslâm diyarına ayak bastım diye Hüdâ'ya şükür secdesi ettim. Sonra üç vilâyetin valisi Küçük Mehmed Paşa Efendimizin sarayında istirahate çekildik. Şeref sohbetleriyle şereflenip, üç gün can sohbetleri ettik. Uyvar kalesi fetholunduğu yerden genişleyerek, yapı olarak son derece güzelleşmiş ve insan dolmuştu. Varoşun alt kısmı ve câmii, Litre nehri üzerindeki köşkler, balık dalyanları ve binlerce güzel eserler ile Uyvar çok gelişmiş. Küçük Mehmed Paşa yarar, bahadır, yiğit, hünerli ve bilgili bir kişi olduğundan etrafta bulunan kâfirler Mehmed Paşa'dan korkularından asla çete ve potura ile saldıramıyorlar. Bunun için Uyvar toprakları rahat olup ucuzluk ve zenginlik olmuş. Her yanı İslâm askeri ile dolu. Dördüncü gün Mehmed Paşa'dan hediyeler ve nimetler alıp, dostlarla vedalaşıp arkadaşlarımızla yola çıktık' Kıble tarafına dokuz saat gittik.

Ciğerdelen Kalesi Menzili :

Kale dizdarının yanında bir gece istirahat ettik. Sabahleyin Tuna nehri üzerinden gemiler ile geçtik. Estergon kalesi menziline geldik. Estergon hâkimi İskender Bey'de bir gece misafir kalıp eğlendik. Sabahleyin İstolni Belgrad paşası Elhâc Mustafa Paşa ile biraz hesabımız olduğundan onun yanına gitmek üzere Estergon'dan yarar kılavuzlar alıp güneye doğru, dağlar ve ormanlar içinden beş saat gittik.

Can Bey Kalesi :

Budin eyâletinde, İstolni sancağı topraklarında subaşılıktır. Kalesi bir bayır dibinde, dört köşeli, kârgir, güzel bir yapıdır. Dış varoşu palanga hisardır. Osmanlı askeri Erdel seferinde iken Zirinoğlu ve Baganoğlu, Macarları rahat ve ferah bulup, yetmiş, seksen bin askerle gelerek Budin etrafında nice kuvvetli kaleleri kuşatmıştı. Zafer elde edemediklerinden bu Can Bey kaleciğinin dış varoşunu yakıp, yıkarak zengin mal ve çok sayıda esir elde ederler. İç kalesini alamadan yerlerine dönerler. Sonra İsmail Paşa, Erdel seferinden gelip, bu kaleyi evvelkinden beş kat daha fazla imar edip metin, sağlam ve dayanıklı hale getirmiştir. Üç bin adet gönüllü, seçkin asker ile cephane koymuştur. Şimdi halen varoşunda mükemmel hâneler yapılmaktadır. Su ve havası güzel olduğundan bağ ve bahçesi çoktur. Oradan güneye doğru, dağlar içinden beş saat gittik.

İstolni Belgrad Hisarı :

Daha önce yapılışı, isim verilmesi ve diğer özellikleri Rabe suyundan gelirken genişçe yazılmıştı. Şimdi yine velinimetimiz Mustafa Paşa'nın konağında istirahat ettik. Tam bir hafta kendileriyle zevk ve sefalar ettik. Rabe seferi senesinde kendisine sattığımız iki baş kapudan oğlu ile yüzbaşı esirlerimizin kalan paraları ile elli adet bahadır, cesur ve namlı arkadaş alıp, bütün dostlarımız ile vedalaşarak doğuya doğru altı saat yol aldık. Amansız, imansız, kâfirlerin karargâhı olan korkulu ve tehlikeli ormanları Allah'a şükür selâmetle geçtik.

Val Palangası Menzili :

Bu da Budin eyâletinde subaşılıktır. Bu kaleyi hiç görmemiştim. Kıtlık ve amansız bir yerde, bir dere içinde olup bir câmii vardır. Kârgir, yüksek kulesinin etrafı gayet metin, dört köşeli palangadır. Hepsi yüz elli neferi vardır. Varoşu, çarşı ve pazarı, han ve hamamı yoktur. Gayet amansız bir adadır. Hatta bunu da Erdel seferi senesinde Zirinoğlu dış varoşunu ateşe vermiş, orta hisar olan dört köşeli kulesi de varoşun ateşinden içindeki üç yüz adet Müslüman ile yanmıştı. Sonra İsmail Paşa bu kaleyi yeniden yaptırmış ve eskisinden daha iyi olmuştu. Bağ ve bostanları gelişmiştir. Oradan doğuya doğru altı saat dağlar ve ormanlar aşıp Hamza Bey palangasını geçtik. Sonra kuzeye doğru üç saat gittik.

Emin Yer Budin Kalesi :

Daha önce nice kere özellikleri yazılmıştır. Burada Budin veziri Gürcü Mehmed Paşa Efendimize misafir olduk. Nemse çesarının barış mektubunu verdik. Barış anlaşması yapıldığından, Uyvar eyâletinin güven altında olduğu haberlerinden memnun oldu. Bunun karşılığında bana üç adet eyâletlerinin kalelerinin yoklamalarını tuğralı padişah emirleri ile ihsan etti.

BUDİN'DEN EĞRİ EYÂLETİNDE HATVAN, SUNLUK SEGEDİN KALELERİ SANCAKLARI, TAMEŞVAR EYÂLETİNDE ÇANAD, LİPVE, MEDOVA, GÖLE VE DİĞER SANCAKLARI, VARAT EYÂLETİNDE SENKÖY SANCAĞI İLE DİĞER KALELERİN YOKLAMASINA GİTTİĞİMİZ MENZİLLERİ ANLATIR

Besmele ile Budin önünde, Peşte kalesi köprüsünden Tuna nehrini geçtik. Peşte'den elli adet yarar nefer kılavuz aldık. Hepsi talika denilen arabalara silahlı olarak binip on saat doğuya doğru tepe ve kumsal yerleri geçtik.

Küçük Geçkemet Köyü Menzili :

Budin vezirlerinin haslarıdır. Halkı Macar'dır. Budin vezirinin bütün otunu ve otluğunu bunlar getirir. Oradan doğu tarafına on iki saat gidip amansız yerleri, kumsal çölleri, ağaçlı ormanları ve nice köyleri geçtik.

Hatvan Sancağı Kalesi:

Burayı üç sene önce görmüş idik. Şimdi tekrar görmek nasib oldu. Kaleden kırk, elli parça top atışı yapıldı. Yoklama şenlikleri yapıldı. Bir alay serhad gazileri olduğundan kolaylıkla neferlerinin hepsinin yoklaması yapıldı. Olmıyanlara göz yumduk. Hepsini tam olarak sicil defterine kaydettik. Bana üç yüz kuruş ayak bastı parası verildi. Sabahleyin buradan yüz elli adet, arabalı, silahlı, tüfek atan arkadaşlar alıp, kıble yönüne doğru yedi saat gidip, güzel köyler geçtik.

Sunluk Kalesi :

Gaziler Somluk derler. Yani somunluktan değiştirilmiş olarak Somluk, Sonluk derler. Gerçekten Spu denilen beyaz somun ekmeği yeryüzünde yoktur. Yapan Koca Laşlo kral Orta Macar'a rağmen Macar toprağında bu kaleyi yapmıştır. Sonra Erdellilerin eline geçmiştir. Daha sonra da Kurs Macarı eline girmiştir. 959 (1551) tarihinde Süleyman Han'ın fermanı ile ikinci vezir Ahmed Paşa Tameşvar kalesini fethedip Eğri kalesinin fethine giderken daha önce Budin veziri Hadım Ali Paşa bu Sunluk kalesini kuşatıp, metrise girmişti. Hisar içinde kuşatılmış bulunan kâfirler aman dilemek üzere iken Serdar-ı âzam Ahmed Paşa da yer götürmez asker ile yardıma gelmekte idi. Bunu haber alan kâfirlerin hepsi bir gece kaleyi bırakıp kimi Tise nehrinden, kimi karadan birer tarafa kaçmışlardı. Bu durumu üzüntü ile öğrenen İslâm askeri düşmanın peşine düşer. Binlerce kâfiri kılıçtan geçirirler. Kale kapudanını esir alırlar. Sunluk kalesi bu şekilde fethedilir. Sultan Süleyman'a müjde haberleri gider. Sonra 896 (1490) tarihinde yine Orta Macar hâkimi Topal Palatnoş kralın dedesi burayı ele geçirip imar etmiştir. 1005 (1596) tarihinde Sultan Üçüncü Mehmed Han fethetmiştir... Paşanın bizzat padişahın deniz gibi askeriyle Eğri savaşı için yola çıktığını haber alan kâfirler İslâm ordusuna karşı durmaya güçlerinin yetmiyeceğini anlayınca kaleyi vire ile teslim edip canlarını kurtarıp gittiler. İslâm askerleri kaleye selâmetle girdi. Kalenin fetih müjdesi ile anahtarları padişaha gönderildi. Padişahın fermanı ile Eğri, Ekre eyâletinin sancak beyinin merkezi yapıldı. Halen Sunluk beyinin padişah tarafından hası 400.000 akçedir. Zeameti 9, tımarı 300'dür. Alaybeyi, çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Bu livanın padişah kanunu üzere sefer zamanında cebelileri ve paşasının askeriyle toplam üç bin askeri olur. Sipah kethüda yeri yoktur. Ama kapıkulu serdarı, Budin ve

Ekre yeniçerileri serdarı, kale dizdarı ve beş yüz adet hisar eri bulunur. Şeyhülislâm, nakibüleşrafı, yüz elli akçe pâyeli kadısı, sancak beyi, voyvodası, muhtesibi, bacdârı, mimarı, gümrük ve haraç emirleri ile diğer âyân ve eşrafı vardır.

Sunluk Kalesinin Şekli:

Tise nehri kenarında, çimenli düz bir sahada, dört köşeli, dolma palanga, metin bir hisardır. Dolma rıhtım duvarı tam on beş adım kalındır. Kıbleden doğuya doğru uzunluğuna olup, doğu tarafını Tise nehri döver. Batı tarafından Hatvan kalesi içinden gelen Zako nehri akıp kara tarafındaki hendek ile varoş hisarı hendeği içinden dolaşıp Tise nehrine karışır. Bu kalenin dört tarafında dört adet büyük tabyası ve üç adet sağlam kapısı vardır. Biri batı tarafına varoşa açılan büyük kapıdır. Biri doğu tarafına bostanlara açılır. Diğeri de iskele kapısıdır. Varoş ile kale hendeği arasında akan Tise nehri üzerinde ağaç bir köprü var. Varat ile Göle kaleleri taraflarından gelen kimseler bu köprüden geçerler. Kaledeki Hünkâr câmii kârgir minareli, kubbeli bir câmidir. Evleri şendire tahta örtülü eski tarzda yapılmış, katlı, güzel, kârgir hanelerdir. Kalenin içi dar olduğundan evlerinin bağ ve bahçeleri yoktur.

Sunluk Varoşu:

Kalenin batı tarafında, uzunluğuna dört köşeli, güzel bir varoştur. Kuzey tarafı ve doğu tarafı derin hendektir. İçinden Zako nehri akar. Tise nehri tarafında ve kaleye giden semtinde varoşun duvarı yoktur. Varoşun beş adet tabyası vardır. Hatvan kalesi tarafına açılan büyük bir kapısı ile bir uğrun kapısı vardır. Dükkânları, medreseleri, dervişler tekkesi, câmii, sıbyan mektebi, iç açıcı hamamı ve tüccar hanları olup hiç çeşme yoktur. Tise ve Zako nehirlerinin sularından içip kullanırlar. Tise nehri bu şehrin doğu ve kuzey taraflarında, Orta-Macar ile Leh vilâyeti arasından, Seçan-Samur dağlarından iki kol halinde doğup, doğuya doğru akarlar. Bir kolu Leh ve Morava vilâyetleri ile Hotın ve Bender kalelerine uğrayan Turla nehridir ki Akkirman kalesi önünde Karadeniz'e dökülür. Seçan-Samur dağının batısından doğup, Leh, Erdel, Orta Macar'da Hısvare kalesi ile iki yüz parça kaleye uğrayıp Osmanlı hududunda Ekre evâletinde bu Sunluk kalesi ile Segedin ve diğer kalelere uğrayıp Yitil kalesi dibinde Tuna'ya karışan kolu da Tise nehridir. İçinde Turla ve Tuna nehri gemilerinin gezdiği büyük bir nehirdir.

Bu kale düz, çöl ve sahada iki büyük nehir kenarında kurulmuştur. Varoşundan dışarı Darağacı semtine doğru bağ, bahçe ve bostanları cihanı süslemiştir. Kalenin yanında Ada bağı denilen bir gezinti ve eğlence yeri vardır ki dört yanını Tise ve Zako nehirleri çevirir. İrem bağın-

dan iz verir bir gezinti yeri olup sanki Cennet bahçeleridir. Burada da şehitlerin mezarları vardır. Oradan köprü ile geçilir. Zako nehrinin karşı tarafında olan bağ, bahçe ve bostanları da sayısızdır. Burada da şehidler kabristanlığı var ki gönül vermişlerin ziyaret yeridir. Şehrin su ve havasının güzelliğinden seven ve sevilenleri dünyaca meşhurdur. Bütün halkı Boşnak gâzilerdir. Çoğunlukla ticaret ile geçinirler. Bir alay iyi huylu, ahlâklı, ağırbaşlı, yumuşak, dindar kişilerdir ki Allah yolunda canlarını veren mücahidlerdir. Dilleri yine Bulgar, Tinur, Lâtin ve Macarca'dır. Zira vilâyetleri Macar ülkesidir.

Burada da üç gün sohbet edip, kale neferlerini yokladık. Bana iki yüz kuruş, bir at, bir Macar kölesi ayak parası ile iki yüz adet silahlı arkadaş verdiler. Oradan bütün dostlar ile vedalaşıp, güneye doğru, çöl içinden binbir güçlükle dualar ederek dört saat gittik.

Çögrad Kalesi:

Seleşti kral tarafından yaptırılmıştır. 953 (1546) tarihinde Süleman Han, Segedin kalesi fethine giderken padişahın gücüne karşı koyamayan kale halkı kaleyi bırakıp kaçmışlardır. Sultan Üçüncü Mehmed'in kayıtları üzere Sunluk sancağı topraklarında eminliktir. Kırk keseye emânettir. Tise nehri kenarında dört köşeli, küçük bir palanga kaledir. Dolma, rıhtım duvarı, on adım kalınlığındadır. Etrafında iki kapısı, beş sağlam tabyası vardır. İki yüz adet neferi, kale dizdarı, Sunluk kazası, naibi, Ekre yeniçerisi, serdarı, mimarı, bâcdarı, haraç ağası ve muhtesibi var. Süleyman Han câmiinden başka câmi yoktur. Mescidleri, medresesi, küçük bir tekkesi, sıbyan mektebi ile bir hanı vardır. Hamamı yoktur. Çarşı ve pazarı azdır. Bağ ve bostanları çoktur. Göle kalesi hendeklerinden akan Keşreş nehri Erdel diyarlarında Macar dağlarından gelip burada Tise nehrine karışır. Suyu pek beğenilmez. Orta Macar kâfirlerinin saldırılarından dolayı zayıf düşen Çöğrad kalesi halkı zayıf olduğundan buradan yoklama için birşey amladım. Yalnız bütün neferlerinin yarısını silahlatıp tabla denilen arabalara doldurarak yola çıktık.

SEGEDİN SANCAĞINA GİTTİĞİMİZ KONAKLAR

Çögrad kalesinden kalkıp doğuya doğru onaltı saat gidip, çöl yerleri, Geçkemet köyleri içinden susuz bölgeleri geçtik. O gece mecbur kalarak Geçkemet çölünde yattık. Sabahleyin beş saat kıbleye doğru gittik.

Geçkemet Büyük Varoşu Menzili:

Budin vezirinin hasıdır. Amansız bir çölde binden fazla saz ve kamış örtülü Macar evleri, üç kilise ile yer yer küçük dükkânlar var. Hepsi Or-

ta Macar katanası kâfirleri burada yatıp, yemlenip, yiyeceklenip etraf ve vilayetlerde avlanırlar. Geçkemet Macarının kızları, sarayı ve bağları meşhurdur. Hâkimleri ellerinde gümüş değnekle dolaşırlar. Halkının iyi bir huyu vardır. Bu varoşa bir müslüman misafir gelse Macar katanasına söylemezler ve Müslümana Macar katanası var demeyip, birbirlerinden saklarlar. Müslümanın yanına arkadaşlar verip onu serbest bir yere getirirler. Zira Budin vezirinin fermanı böyledir. Buradan ayrılıp kırlık yerlerde kıbleye doğru yol aldık.

Bankofça Palangası :

952 (1545) tarihinde Süleyman Han yaptırmıştır. Segedin kalesi sancağı toprağında Ekre kalesi kulu hakemlerinden yedi yük akçe eminliktir. Sağlam ve güzel bir kaledir. Tam iki yüz adet gönüllü, isim yapmış gazi kula sahiptir. Hatta orada misafir iken Orta Macar'ın Semendire ve Gülvar kalelerinden Bankofça kalesi dibinde beş yüz kâfir pusuya yatmıştı. Kale kapısı açılınca sözü edilen iki yüz yiğit, beş yüz kâfire karşı çıktı. Göz açıp kapayıncaya kadar büyük bir cenk oldu. Bir anda kâfirden elli kelle ile yirmi adet üç yarar katana nefer esir, yüz baş katana atı ve bu kadar ganimet malı alıp sevinç şenlikleri yaptılar. Ben de bu gazilere merhamet edip kale yoklaması parası almadım. Sadece bir Macar kölesi, iki çift karabina çarklı tüfek aldım. İki yüz yiğit ile vedalaşıp batıya doğru, yine çöl kırlarında tepeler aştık.

Eski Kaleça Palangası :

Süleyman Han ile Mohaç ovasında savaşan ve o savaşta yenilerek bir batakta ölen Kral Lagoş yaptırmıştır. Sonra Süleyman Han bu kaleyi Süleyman Paşa eliyle fethetmiştir. Kale Tuna nehrine bir saat yakınlıktadır. Ama Tuna nehri taştığında bu kale altına kadar gelir. Kalenin etrafı bataklık olduğundan gayet sarp bir kaledir. İskelesinin karşısı Tuna nehri aşırı Budin yolunda Nohşin kalesidir. Ama kalesi Segedin sancağı toprağında, Ekre kulu kalemlerinin eminliğidir. Yedi yük akçe has iltizamdır. Bütün kapı ve duvarları iki kat dolma palangadır. İç katında iki adet dört köşeli, dayanıklı, güzel kuleleri var ki Süleyman Han kaleyi fethettiğinde kâfirler bu kulelere kapanıp iki gün savaştıktan sonra kimisi kemendlerle kaçmış, binlercesi de kılıçtan geçirilmiştir. Kalanları da esir alınmışlardır. Hakikaten sağlam kuleler olup kuvvetli kapıları vardır. Dış varoş kalesinin kıbleye bakan bir kapısı önünde asma, makaralı ağaç köprüsü var. Her gece bekçiler köprüyü kaldırıp, kale kapısına siper ederler. Köprünün altı tamamen sudur. Hendek içinde balıklar oynaşırlar. Köprünün önünde bir câmi, üç dükkân ve bir küçük han var. Dış varoşta eski bir kilise de var. Onda bulunan mermerler üzerindeki işlemeler ancak

Estergon kalesinde, Alman diyarında, Nemse çesarının eski taht merkezi olan Prag kalesinde olur. Ama bu kale halkı fakir ve gariptirler. Hepsi altmış nefer kulu olduğundan bunlardan da birşey almadım. Buradan ayrılıp kıble yönüne doğru yirmi nefer kul ile on saat bataklıklar içinden, biraz da çimenlikler ve ormanlık yerlerden köyler geçtik.

Baye Palangası :

Yapanı bilmiyorum. Ama eski bir kaledir. 954 (1547) tarihinde Süleyman Han, Maktul İbrahim Paşa eliyle fethetmiştir. Kalesi Segedin sancağı toprağında, Tuna nehri kenarında, iki kat kuvvetli ve dayanıklı bir kaledir. Yüz elli akçe şerif kazadır. Ekre yeniçerisi, serdarı, seksen adet hisar eri, başdarı, muhtesibi, gümrük emini, haraç ağası ve mimar ağası vardır. Kale, Tuna kenarında, dört köşeli, iki kat, büyük bir iskeledir. Başka ve Laşka vilâyetlerinin büyük liman iskelesi olduğundan dokuz yüz akçe Ekre kuluna sahiptir. Bu şehrin karşı Tuna nehri kenarında Bate iskelesi var.

Baye Kalesinin Şekli :

İki kat, dört köşeli, palanga duvarlı, gelişmiş, kuvvetli bir surdur. İç hisarda iki câmi vardır. Biri Sinan Paşa câmiidir. Eskiden büyük bir Hristiyan kilisesi imiş. Şimdi Müslümanların ibâdet yeridir. Minaresi binanın kulesidir. Kapısının önündeki hayat suyu olan kuyusunun yanında kalenin uğrun kapısı vardır. Bir de büyük kapısı var ki batı tarafa bakar. Mahkeme yeri bu kapının iç yüzündedir. Bu iç hisarda elli adet, şendire tahta ile örtülü, güzel evler ve on beş adet küçük dükkân vardır. Başka eserler yoktur. Bu kapının dışındaki dış varoş da bir kat dolma büyük palangadır. İçinde üç yüz adet altlı, üstlü, geniş, şendire tahta örtülü güzel evler var. Bir mescidi, bir tekkesi, bir medresesi, bir mektebi, bir hanı, bir hamamı ve yüz elli adet dükkânı var. İskele olduğundan halkı gayet zengin ve garip dostu kimselerdir. Bu varoşun bütün odaları tahta döşelidir. Zira toprağı yağmurdan oynak, çatlak ve batak olur. Bunun da iki kapısı vardır. Biri iskele kapısıdır, batı yönüne açılır. Diğeri kıbleye açılan ve Sobbar şehrine gidilen büyük kapıdır. Mezarlığı iskele başındadır. Eminhâne de buradadır. Bu iskele tarafı minare boyu yüksek yerler ve bayırlardır ki insan aşağı, Tuna'ya bakmaya cesaret edemez. Buradan da kale yoklamasını alıp yüz elli kadar adam alarak kıble tarafına sekiz saat gittik.

Sombor Eski Palanga Şehri :

Alman Engürüs krallarından Işkan yapmıştır. Eski zamanda büyük bir şehir imiş. Halen bazı yerlerde kalıntıları görülür. 959 (1551) tarihin-

de Süleyman Han vezirlerinden Pertev Paşa fethetmiştir. Kalesi Segedin sancağı toprağında geniş bir sahranın batı tarafında dört köşe, palanga yapı, kuvvetli bir kaledir. İç hisarı kârgir bir kaledir. İçinde ancak dizdarhânesi var. Başka bina yoktur. Bu kalenin kapısı önünde hendek aşırı Süleyman Han câmii ve hamamı vardır. Küçük, kiremit örtülü câmidir. Bu yer dış kaledir. İçinde hiçbir ev yoktur. Sadece iki yüz adet dükkân ile çarşı ve pazarı bulunur. Çoğu kuyumcu dükkânlarıdır. Her gece bu kale bekçileri bunları bekleyip, kapıları kaparlar. Dışardan hiç kimse giremez. Kısacası bir kurşunlu, kârgir câmii, kiremit örtülü hanı, on iki adet de bekçi neferi vardır. Ama savaş sırasında iki bin seçkin, atlı askeri çıkar. İki şâhî topu olup hiç barutu yoktur. Zira iç ildir diye siyah barutu yoktur.

Dış-Varoşu :

Bu varoş, kalenin kıble tarafında, bağlı ve bahçeli, bostanlı büyük bir varoştur. Ondört mihrab câmii vardır. Hepsinden büyüğü Paşa Câmiidir. Beş câmiinde cuma namazı kılınır. Diğerleri mahalle mescidleridir. İki bin adet, kiremit ile örtülü, altlı ve üstlü, güzel, büyük evleri var. Paşa sarayı en güzelidir. Sanki İrem bağıdır. Burada bir hafta kaldık. Gönlümüzü dilediğimiz gibi eğlendirip, hoş sohbetler ettik. Bu şehrin akar suları yoktur. Dört yerinde hayat sulu kuyuları vardır. Zengin bir şehirdir. Bir at yemi bir kuş gözü akçeye, bir kuzu on akçeye, bir araba kavun ve karpuz beş penz'e satılır. Halkın hepsi Macar değildir. Eflâk keferesidir. Bu yerler Macaristan topraklarıdır. Yahfa ve Laşka vilâyetleri sayılır. Şehirde iki medrese vardır. Derviş tekkesi iki adettir. Sıbyan mektebi altı adet olup iki adet han ve bir tane hamamı vardır. Dükkânların hepsi çarşı kalesindedir. Paşasının zengin ve fakire nimeti boldur. Halkın çoğu tüccardır. Serhadli elbiseleri giyerler. Savaş sırasında şehirden iki bin yarar cirid atlı asker çıkar. Bir gün Paşa Câmii avlusunda birkaç ihtiyar ile serhad durumunu konuşurken küçük bir çocuk oyun oynuyordu. Babası çocuğa «Niçin cemaat önünde edepsizlik edip, oynarsın,» deyip öyle vurdu ki zavallı çocuk sanki yere yapıştı. Orada oturanlar hemen yerlerinden kalkıp «Bire adam, bu oğlanı niçin böyle tokat ile halk arasında vurup haysiyetini ayaklar altına attın,» dediler. Çocuğun babası, «Terbiye için Allah aşkına dövdüm» deyip şu beyiti söyledi :

«Babası dövse oğlunu ahaldir,
Oğul candandır derler meseldir.»

«Bu benim oğlumdur, döverim, esirgerim. Bu çocuk sizin neyinizdir?» deyince oradakiler «Senin ciğerparen evlâdın ise, bizim serhaddimizin gülü ve gözümüzün nuru bir gazi yiğit olacaktır. Birkaç yıl sonra kâfirden

intikam alacaktır. Şimdiden tokat ile gözünü korkutursan yarın da bir gün kâfirin külenginden... korkup, kâfirle yaka, yakaya gelemez. Bu serhad oğlanlarını dövme» deyip çocuğun babasını azarlayıp, rezil ederek çocuğun da gönlünü alırlar. İşte böyle yiğitlerine saygılı ve sevgilidirler.

Bu şehir Ekre kulu kalemidir. Bütün gelirleri Ekre kulu tarafından alınır. Tuna nehrine bir saat mesafedeki iskelesi Erdud kalesine karşıdır. Erdud ise Tuna nehri kenarında büyük bir iskeledir. Metin bir kalesi vardır.

Şaban Baba ve Hümam Dede İmam Efendi ziyaretleri buradadır. Bu şehirden bir akçe yoklama almadım. Ancak paşadan yüz altın, bir at ve bu şehirde kışlayan tatarların kaçaklarından üç nefer köle ile yarar yoldaşlar hediye aldım. Sombor şehrinden kıbleye doğru, ovalık içinden giderek sekiz saat yol aldık.

Baç Eski Kalesi :

Menucehir oğullarından Bejder Ban yaptırmıştır. Macardan bozma Macar kavmi Beç'i budur. Sonra yanlış olarak Baç kalesi demişlerdir. Birçok devlet eline geçmiş eski bir kaledir. 932 (1525) tarihinde bizzat Süleyman Han kuvvet ile Macar elinden almıştır. Halen Süleyman Han kayıtları üzere Ekre eyâletinde Segedin sancağı beyinin kanun üzere idare merkezidir. Yüzelli akçe kazâdır. Şeyhülislâm, nakibüleşrafı, kale dizdarı iç il olduğundan sadece seksen adet hisar eri, sipah kethüda yeri, Budin ve Eğri yeniçeri serdarı, muhtesibi, başdarı, gümrük emini, haraç emini, mimar ağası ve subaşı vardır.

Baç Kalesinin Şekli :

Bu kale Tuna suyundan olma bir göl içinde olup, dört köşeli, tuğladan yapılma güzel bir yapıdır. Batıya açılan bir kapısı olup önünde asma makaralı köprüsü vardır. Köprünün başında iki adet sağlam yapı büyük kule ve üzerlerinde sekiz tane şahane top var. Kulelerin üzerleri şendire tahta ile kubbe örtülüdür. Kale içinde dizdar, kethüda, imam, müezzin, mehterbaşı ve topçubaşı evlerinden başka hiç bina yoktur. Kalenin ortasında, büyük bir kule içinde Payya kuyusundan nişan verir bir zindanı var. Her gece bütün vilayet ayanının esirleri burada hapsedilir. Bekçileri nöbet tutarlar. Bu zindanın yanında Süleyman Han Câmii vardır ki, eski tarzda yapılmıştır. Kalenin altı tamamen boş olup, kemerli olarak yapılmıştır. Zira batak yerdedir. Yine bu kale içinde göle bakan büyük bir kule var ki üzerinde bulunan seyir yerinden şehrin her yanı ve bütün sanat güzellikleri seyredilir. Kalenin çevre uzunluğu yediyüz adımdır ki Macar Beç'i dedikleri bu iç kaledir.

Dış Varoş:

Tamamen dolma çit, palanga duvardır. Ama gayet metin ve sağlam yapılmıştır. Zamanla bazı yerleri yıkılmış, iç il olduğu için idarecileri tamir ettirmemişler. Bu varoşun çevre uzunluğu tam üçbin altmış adımdır. Etrafı iç kalenin sazlığı ve bataklığıdır. Sadece bir tarafında yolu vardır. Kapısı iki adettir. Biri kıble tarafında dış varoşa açılır. Diğeri yıldız tarafında bağ ve bahçelere açılır. Varoşta ikiyüz adet altlı ve üstlü, tahta avlulu, kiremit örtülü, geniş evler vardır ki çoğu kireç ve taş duvarlıdır. Karşı kapısının iç yüzünde Mütedeyyin Paşa Camii ve yanında mahkemesi var. Bu varoşun da dükkân, han, hamamı, imaret ve medresesi yoktur. Ama dış büyük varoşda iki halvetli küçük bir hamamı, eski çarşısında yüz adet küçük dükkân, yeni çarşısında yüzkırk adet dükkân olup kıymetli ve kıymetsiz mallar bulunur. Bedestan yoktur. Sekiz mihrab vardır. Hepsinden büyüğü Eski Câmidir. Eskiden kilise imiş. Fetihten sonra Sultan Süleyman Han câmiye çevirtmiş. Kırk adım uzunluğunda, otuz adım enindedir. Eskiden çanlık olan yeri şimdi Ban'ın evidir. Minarenin tepesindeki külahı İstanbul'daki Bostancı külâhı gibi kurşunlu külâhtır. Süleyman Han bu Bac kalesini yağma ettirdiğinde bu gün câmi olan kiliseye binlerce kâfir malları ve çocukları ile kapanmışlardı. Yedi gün savaşıp, binlerce mücahid gazi şehidlik şerbetini içtikten sonra sekizinci gün kilise ele geçirilmiştir. Binlerce esir ve milyonlarca kese para alınmış, gaziler ganimet almışlardır. Varoşta iki yüz adet bağlı, bahçeli, altlı ve üstlü, geniş evler olup, hepsi kiremit ile örtülüdür. Bey sarayı varoşun en güzel evidir. Lâkın bu varoş palanga hisar içinde değildir. Zira hudud sonunda olduğundan etrafına sur çekmemişler. Şehrin su ve havası güzel olduğundan bütün serhadlerin âşıkları arasında Baç güzelleri meşhurdur. Gayet zengin bir şehirdir. İskelesi kıble tarafında, iki saat uzaklıkta, Tuna kenarında Budin yolu üzerinde Serun sancağı toprağında Satin palangasıdır. Bir bayır üzerinde görülür. Baç halkı Boşnakça ve Poturca konuşurlar. Hepsi ticaret ile geçinen Müslüman kimselerdir. Yine hepsi de serhadli elbisesi gibi kalpak giyerler. Erkeği ve kadını gayet edepli gezerler. Nimetleri bol bir alay Oğuz halkıdır. Kalenin hendeğinin karşı tarafında Ferhad Baba Sultan ziyareti bulunmaktadır. Buradan da yoldaşlar alıp altı saat kıble yönüne doğru gittik.

Votok Palangası:

Kimin yaptırdığını bilmiyorum. Ama eski yapı, büyük bir palanga imiş. Biraz harab olmaya yüz tutmuş. Süleyman Han zamanında Vezir Ahmed Paşa 935 (1528) tarihinde Macar elinden almıştır. Halen Süleyman Han kayıtları üzere Segedin sancağı toprağında voyvodalıktır. Kalesi Tuna nehri kenarında, dört köşeli, dolma duvarlı bir palangadır. Diz-

darı, seksen adet hisar eri, yeniçeri serdarı ve Baç kazası naibi olup başka hakimi yoktur. Dört aded mihrabdır. Biri Süleyman Han Câmiidir. Diğerleri mesciddirler. Yüzseksen adet ev bulunup, kiremitli olduğu kadar fakir evleridir. Buradan doğuya doğru yedi saat gittik.

Kobla Palangası :

Lâtin, Boşnak ve Sırp lisanlarında kobla su kalesi demektir. Zira buraları Macaristan değildir. Sırp ve Boşnak vilayetleridir. Belgrad sahibi Sırp kralı yaptırmıştır. Süleyman Han zamanında ikinci vezir Serdar Ahmed Paşa fethetmiştir. Süleyman Han kayıtları üzere Segedin sancağında eminliktir ki Ekre kulu kalemindendir ve naibliktir. Kale dizdarı, elli adet kulu, yeniçeri serdarı vardır. Kalesi Tuna nehri kenarında, beş köşeli, dolma palanga duvarlıdır. Hisar içinde ikiyüz adet kiremitli, daracık evler var. Dört mihrabdır. Bir han, bir hamam, bir tekke, azıcık dükkânları var. Buradan yoldaşlar alıp doğuya doğru beş saat gittik.

Titel Kalesi :

Bunu da Belgrad kalesi sahibi yaptırmıştır. 932 (1525) tarihinde Süleyman Han fethetmiştir. İbrahim Paşa nice kere kâfir içine girdiyse de sonunda ikinci vezir Ahmed Paşa ile Ulama Paşa fethetmiştir. Segedin sancağı toprağında voyvodalıktır. Dizdarı, yirmi adet kale neferi, nâibi, muhtesibi, yeniçeri serdarı, emini, haraç ağası ve mimar ağası vardır. Şeyhülislâmı, Belgrad'da olduuğndan yerine nakibüleşrâfı bulunur.

Kalenin Şekli :

Büyük Tise nehrinin nehirlerinin anası Tuna nehrine döküldüğü çimenlik bir alanda, dört köşeli, küçük bir kaledir. Çevre uzunluğu bin adımdır. Bir câmi, iki mahalle mescidi, üç medrese, iki tekke, dört sıbyan mektebi, bir hamam ve hanları var. Güzel çarşı ve pazarı olup dükkânları seksen adettir. Gayet işlek ve gelişmiş iskele olduğundan üçyüz adet tuz mahzeni ve evleri var. Zira Erdel diyarında tuz madeni olan Tuzda şehrinden kaya tuzu Deve kalesine gelip oradan da gemilerle bu kaledeki tuz mahzenlerine getirilir. Sonra buradan bütün Erdel vilayetine dağıtılır. Onun için bu Titel kalesi halkı tuz tüccarlarıdır. İçlerinde çok zenginleri vardır. Misafir seven, garip dostu, ikramcı kimseler bulunur. Süleyman Han Segedin kalesini fethettikten sonra bu kaleye gelirken hisar içinde kalan kâfirler pdaişahtan korkularından sofralarında pişmiş yemeklerini bırakıp etraf yerlere kaçmışlardı. Buraya giren Müslüman gaziler sofralardaki yemekleri zehirli zannedip yememişlerdi. Sonra şehirde birçok kör ve kötürüm ihtiyar papazlar: «Bu yemeklerden yeyin, vilayeti-

miz halkı padişahımıza bu kaleyi nimetimizle verelim deyip ziyafet hazırlıyarak her biri bir tarafa gittiler, eğer itimat etmezseniz bu yemeklerden önce biz yiyelim» deyip önce kendileri yediler. Sonra İslâm askerleri yediler. Bu büyük ziyafetten hoşlanan Süleyman Han: «Bu Segedin, Yaşka, Laşka ve Titel kalelerinin nimetlerini bol eyle Allah'ım» diye hayır dua eder. Halen bu Titel kalesi vilayetlerinin nimetleri boldur. Sonra yemeklerden önce yiyen hasta ve illetli papazların ellerine birer ferman verilip her türlü vergiden af edildiler. Şehrin havası hoş sevilen ve seveni boldur. Kalenin karşı tarafı Tuna aşırı Salankamen ve Varadin kaleleridir. Hatta Gazi Süleyman Han bu Titel kalesini fethettikten sonra Tuna nehri üzerindeki köprüden Varadin kalesine geçmiştir. Zira Varadin kalesi bir sene önce fethedilmişti. Titel kalesinden yoklama parasını ve yoldaşlar alıp, kuzey tarafına altı saat giderek köylerden geçtik.

Sente Kalesi :

Belgrad kralı akrabalarından bir Frenk kapudanı bu kaleyi yaptırıp tamamlandığında bütün işçi ve mimarları isyan edip Frenk kapudanı öldürerek kaleye sahip olmak isterler. Kapudan hemen askeriyle cenge başlayıp isyan eden işçilere «Sente baş» yani oturun, el kaldırmayın deyip devam edenleri tamamen kırar. Onun için adı Sente olarak kalmıştır. 932 (1525) tarihinde Süleyman Han, Sırp elinden almıştır. Segedin sancağı toprağında, Tise nehri kenarında, düz, yeşil bir sahada, dört köşeli, küçük bir palangadır. Kale dizdarı, yirmi adet hisar eri, emini ve nâibi olup diğer idarecileri Titel kalelerindedir. Hisar içinde kiliseden bozma bir câmi, birkaç yararlı küçük dükkân vardır. Bahçeleri çoktur. Buradan ayrılıp kırklık ovada sekiz saat yol aldık. Gelişmiş, güzel köylerden geçtik.

Sobocka Palangası :

Sobosko da derler. Hersek Bocka yaptırdığından doğrusu Sobocka'dır. Sırp hanlarından iyi idareci bir Hersek imiş. 932 (1525) tarihinde Süleyman Han fethetmiştir. Sonra 1002 (1593) tarihinde Sultan Üçüncü Murad Han zamanında Macar kâfiri bu kaleyi kuşatıp cenge başlarlar. Hisarda kuşatılmış bulunan Müslümanlar bir taraftan yardım gelmediğini görünce bir gece fırsat bulup, çocuklarını ve yakınlarını atlandırıp, hazırlanarak seher vakti kalenin kapılarını açarlar. Cehennem olası kâfirler domuz gibi horlayıp uyurlarken «Allah! Allah!» diyerek kâfirlere kılıç vurup yol açarlar ve Geçkemet ovasında cenk ederek binlerce kâfiri kılıçtan geçirirler. Sonra Budin kalesi önündeki Peşte kalesine sağ, salim girerler. Allah'ın hikmeti Sobocka kalesi dizdarının bir koçu bile yalnız başına kaleden çıkıp kaçan askerlerin arkasından ayrılmayıp onlarla birlikte Peşte kalesine gelir. Sonra kâfirler Sobocka kalesini ele geçirirler.

Kale sahibi olduk diye sevinilirken yine aynı yıl içinde Sinan Paşa Yanık kalesi savaşına giderken bu Sobocka kalesini tekrar fethederek geçip gider. O günden beri kale İslâmların elindedir. Halen Segedin sancağı toprağında gümrük emânetidir. Dizdarı ve yüzelli adet yiğit erleri vardır. Gece ve gündüz Orta Macar ile cenk ve savaş ederler. Zira Macar kralı olan Tlemnos bu kalenin miras ile sahibi olduğundan her an fırsat gözetip kale üzerine katana askerleri gönderir. Ama her seferinde de üzgün ve kederli olarak dönerler. Çünkü belde halkı gayet bahadır ve güçlü kimselerdir. Budin ve Ekre yeniçerileri serdar, nâibi, muhtesibi, bağdârı, emini, haraç ağası ve mimar ağası vardır. Kalesi kırlık bir ova ortasında olup, batı tarafı küçük bir göldür. Gölde çeşitli, lezzetli balıklar olur. Sobocka kalesi bu gölün kenarına iç kale şeklinde yapılmıştır. Yüksek, kârgir, küçük bir kaledir. Dalma rıhtım palangadır. Saz ve kumaş ile örtülü yüzkırk adet ev vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan da yoldaşlar alıp altı saat yol gittik.

Martenos Eski Kalesi :

Lâtin dilinde yapıcısının ismiyle söylenen eski bir kaledir. Bunu da 932 (1525) senesinde Segedin kalesiyle aynı günde Süleyman Han almıştır. Segedin sancağı toprağında Ekre kulu kalemlerinden eminliktir. Kale dizdarı, onbeş adet neferi ve Segedin kadısı naibi vardır. Başka idareci yoktur. Kalesi Tise nehri kenarında, dört köşeli, küçücük bir palangadır. Ama iç kalesi yine dört köşeli olup küçük, kârgir bir kaledir. Büyük dış varoşu sazla örtülü yüzelli hanelidir. Bir kiliseleri vardır. Bu varoş reayâsı serbest zeamettir. Buradan Segedin kalesine karadan dolaşmak ne belâdır. Onun için bütün atlarımızı gemilere koyup Martenos gölünden Segedin'e geçtik.

Segedin Gölü :

Çepeçevre onbir göldür. Çeşitli, lezzetli balıklar çıkar. Balıkçılar avladıkları balıkların onda birini emine verirler. Bir kimse bir balık alamaz. Zira devlet malı sayılır. Bu gölü bir saatte geçip, atlar ile doğuya doğru gittik.

SAĞLAM, GÜVENLİ, METİN SEGEDİN KALESİ

Süleyman Han ile kale kâfirleri çok zorlu cenk ve cidâl edip, kalenin fethinde güçlük çekildiğinden Süleyman Han «Şu seg (köpek, it) dinler de kale vermezler mi?» derken Allah'ın emri ile kale feth olunur ve adına Seg-e-din (yani dinine ihânet eden köpek demek olur) denir. Ka-

lenin ilk yapıcısı Orta Macar banı Pransoban'dır. 932 (1525) senesi zilhicce ayında serdar-ı muazzam Maktul İbrahim Paşa, Süleyman Han'dan bir konak ileride kapı kulu askeri ve kırkbin asker ile öncü olarak giderken Segedin kalesine üç merhale kaldığında kale civarının yağma ve talan edilmesi için Serm ve Semendire gazileri ile Gazi Bâli Bey'i ileri gönderir. O kadar mal, para, eşya alırlar ki hesabını Allah bilir. Hemen arkadan Serdar İbrahim Paşa da kale altında metrise girip cenge başlar. Üç gün, üç gece savaştan sonra Süleyman Han deniz gibi asker ile gelir. Şiddetli savaşlardan sonra kâfirler güçsüz kalıp aman ile kaleyi teslim ederler. Silahsız altı bin kadar kâfirin hepsi Sunluk kalesine gittiler. Segedin kalesindeki kiliseler putlardan temizlendi ve Müslümanların ibâdethâneleri oldu. Sonra uzak görülşü ve tedbirli Süleyman Han kalenin yerinin çok iyi fakat, kendisinin küçük olduğunu düşünür. Hemen Koca Mimar Sinan'a ferman edip kalenin dış kısmına kârgir, tuğla yapı bir kale daha yaptırır. Görenin aklı gider. Sanki İskender seddidir. Osmanlılar kale yapamaz derler. Vallahi istese Ye'cuc ve Kahkaha sedleri gibi kaleler yapar. Ama Osmanoğullarının aslı Mahan vilayeti tutarındandır. İmar edilmiş yeri sevmezler. Bir kale, bir ülke alınca hemen harab ederler.

Segedin Kalesi Şekli :

Çevre uzunluğu tam dört bin adımdır. Yedi adet büyük, sağlam ve kuvvetli kuleden meydana gelmiştir. Her kule biribirine bağlantılıdır. Bunlardan Su kulesi Tise nehri kenarında olup en büyüğüdür. Her kulede küçük, büyük kırkar, ellişer adet top bulunur. İki kapısı olup biri doğu tarafındaki bağ ve bahçelere açılır. Ama devamlı kapalı tutulur. Gerektiğinde açılır. Diğer kapısı kuzeye açılan Sunluk kapısıdır. Kalenin doğu tarafının duvarını Tise nehri döver. İskele de bu taraftadır ve bütün Tise ve Tuna gemileri buraya yanaşırlar. Lâkin Tise nehri büyük taşkınlık ettiğinden kale duvarını yer, yer yıkmıştır. Çünkü kalenin dört bir yanının etraf hendeğini Tise nehri dolaşır. Kâfirlerden kalan kale şimdiki iç kaledir. Dış kalenin içi o kadar mamur ve güzel değildir. Burada Süleyman Han'ın bir minareli camii vardır. Kale duvarının iç yanı dolma topraktır. Dış varoşunun etrafı çepeçevre dolma rıhtım, palanga duvardır. Hepsi üçyüz adet, şendire tahta örtülü altlı ve üstlü evler vardır. Bir hamam, bir han, küçük, büyük onbir adet kilise vardır. Ama viran kilisesi çoktur. İkiyüz adet dükkân, bir medrese, iki tekke ve iki adet de sıbyan mektebi var. Varoşunun etrafındaki hendeği de Tise nehri dolanır. Kısacası Koca Süleyman Han acayip, metin ve dayanıklı bir kale yapmıştır. Ama beceriksiz idareciler elinde harab olmaktadır. Dizdarlığı tam teşkilâtlı bir ağalıktır ve üçyüz adet isim yapmış, yiğit kulları vardır. Hatta biz orada iken Orta Macar'dan dörtyüz katana asker geldi. Kalenin dışında hankalar yığınlarının arkalarında Müslümanları kuşattılar. Seher vak-

ti İslâm askerleri dışarı çıkınca çata çat, küta küt bir cenk yapıldı. Beşli ağası Sübhanzâde, Martolos'un ağası ve onbir yiğit şehidlik şerbetini içtiler. Sonunda savaş meydanı gazilere kaldı. Elli adet kâfir kılıçtan geçirilip otuz adet kâfir de esir edilip zincire vuruldu. Bir kapudanın da sancak ve haçlı bayrağı ile seksen kadar atı ele geçirilip gazilere ganimet oldu. Bütün gaziler alay ile kaleye gelip, şenlikler yaparak şehit helvaları yendi ve şehitler defnedildi. Bu derece namlı, yararlı, hünerli, dilâver yiğitleri vardır. Ama fakirdirler. Onun için bunlardan yoklama parası almadım. Onlar da bana hediye olarak iki seir, iki katana atı ve iki Macar tüfeği verdiler. Kanun üzere Başka sancağı denilen işte bu Segedin kalesidir. Segedin beyi bazan burada bazan da Baç kalesinde oturur. Kanun üzere paşasının hası 50.000 yük akçedir. Dokuz adet zeamet olup, üçyüz tımarı vardır. Alay beyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Yine kanun üzere cebelüleri ve beyinin askeri ile savaş sırasında dörtbin askeri olur. Şeyhülislâmı, nakîbüleşrafı olup, yüzelli akçelik müflis kazâdır. Ekre yeniçerileri serdarı, gümrük emini, haraç emini vardır. Bütün Segedin livasında haymehâne reayâları —ki yirmidörtbin haraçdır— hepsi Ekre kulu kalemleridir. Cebecibaşı, topçubaşı, oniki adet kale kulu ağası, muhtesib ağası, başdârı, mimarbaşısı ve diğer hâkimleri bulunmaktadır. Allah imanını nasib ede. Zira Orta Macar'da bu kale sedlerin seddi olmuştur. Cenâb-ı Hak halkını da zengin ve uzun ömürlü etsin.

Segedin sancağı burada tamamlandı. Buradaki bütün mücahidler ile vedalaştık. Yanımıza yarar yoldaşlar alıp kale dibinde atlarımız ile birlikte gemilere bindik. Tise nehrinin karşı tarafına geçtik.

TAMEŞVAR EYALETİNDE ÇANAD SANCAĞI TOPRAĞINA AYAK BASIP YİNE KALELER YOKLAMAĞA GİTTİĞİMİZ MENZİLLERİ VE KALELERİ ANLATIR

Tise nehrinden Çanad kalesine giderken doğu tarafına doğru bir ok menzili gittiğimizde büyük Moroş nehri sahiline varılır. Bu Moroş nehri tâ Erdel vilayetinde Kolçovar yaylalarından çıkar. Nice şehirlere, varoşlara, Hojde ve Deve kalelerine uğrayıp, birçok küçük akar suların da katılmasıyla batıya doğru akarak Tameşvar'da Livo kalesinden geçerek bu Segedin kalesi yanında Tise nehrine karışır. İkisi deniz gibi akarak daha önce adı geçen Titel kalesi dibinde Tuna nehrine dökülürler. Sonra gemilerle Moroş nehrinin karşı tarafına geçtik. Bazan ovada, bazan ormanlık içinden, bazan da Moroş nehri kıyılarından giderek tam altı saat yol aldık.

Cihad Evi Yani Çanad Kalesi:

Menucehir oğullarından Doy ban Gavr yaptırmıştır. Nice hükümdarların ellerinden geçe, geçe gelişmiştir. 958 (1551) tarihinde Erdel kralı Bet-

len Gabor elinden Süleyman Han'ın ikinci veziri Serdar Ahmed Paşa, Ulama Paşa ve Gazi Küçük Bâli Bey'in yardımcıları almıştır. Sonra yine kâfirlerin eline geçmiştir. Üçüncü Mehmed Han zamanında 1007 (1958) tarihinde Satırcı Mehmed Paşa tekrar almıştır. Kaçan kâfirleri de kılıçtan geçirip esir etmiştir. Süleyman Han kayıtları üzere Tameşvar eyâletinde ayrı sancak beyi merkezidir. Mirlivasının hası 400.000 yük akçedir. Bütün zeameti on adettir. Tımar sahibi 600 olup hepsi de silahlı gazilerdir. Alay beyi, çeribaşı ve yüzbaşıları vardır. Beyinin bin nefer adamıyla zeamet, tımar ve cebelüleri savaş sırasında altı bin asker olur. Sipah kethüdâ yeri, kapıkulu yeniçerisi, serdarı, yeniçeri kale dizdarı, üç yüz adet temiz, silahlı kale kulu, şeyhülislâm, nakibüleşrafı, yüz elli akçelik kadısı, yedi adet nahiye başı, 240 adet nahiye köyü, muhtesibi, başdârı, gümrük emini (Tameşvar'dandır), haraç emini (Tameşvar'dandır), mimarı, bin adet tuğ sahibi nefer ağası, âyânı, topçubaşı, cebecibaşı ve martalosan ağası vardır. Ama kapıkulları ağası yoktur.

Çanad Kalesi Şekli:

Moroş nehrine iyi ok atıcı bir kişinin ok menzili uzaklığında bir çölde yapılmıştır. İç kalesi kârgir yapıdır. Dört köşeli olup çevre uzunluğu tam yediyüz adımdır. Baştanbaşa rıhtım tuğla ile yapılmış sağlam bir hisardır. Hisar içinde dört adet kiliseden bozma minareli camii vardır. Hünkâr camii iç kalededir. İmam müezzin, dizdar, kethüdâ, mehterbaşı evleri ile cephanelik, anbar ve mahzenleri de bu iç kalededir. Şahane balyemez topları var. İç kalenin iki kat metin, kuvvetli demir kapıları ile hendek arasında bir yer altı zindanı var ki, Cehennem kuyusuna benzer. Zindana bitişik tamamen tuğladan yapılmış büyük bir de kulesi vardır.

Çanad Varoşu:

Sözü edilen iç kale hendeği dışında cemaati bol olan bir mescid var. Şerî mahkeme de buradadır. Bu varoş rıhtım dolma, çit palangadır. Batı tarafında bir kapısı vardır. Varoşun çevre uzunluğu tam bin adımdır. İçinde altlı ve üstlü tahta şendire ve kiremit örtülü, genişçe yüzseksenbeş ev var. Beyzâde evi en güzelidir. Buna bitişik viran bir manastırı ve sekiz adet dükkâncığı var. Bu orta varoşun bütün sokakları tahta kaldırım döşelidir. Zira kışı şiddetli olup, yağmurlarından çamuru çok olur.

Büyük Dış Varoşu:

Hepsinden geniş, gelişmiş, etrafı tamamen ağaç direkler ile çevrili, yalın kat dolma, palanga hisardır. Üç adet sağlam ve büyük kapısı vardır. Doğuya, batıya ve kuzeye açılırlar. Geniş, bahçeli, kârgir duvarlı, porsa kapılı, kırmızı kiremit ile örtülü, güzel evleri üç yüz adettir. Bazı

yerlerde saz ve kamış örtülü, kulübe, gibi hüzünlü fakir evleri bulunur. On iki adet camii var. Hacı Osman Ağa Câmii yeni yapılmış şirin bir câmidir. Orta kale kapısı önünde kalenin fatihi Küçük Bâli Bey câmii olup kendisi de kârgir yapı güzel bir kubbe içinde yatmaktadır. Diğerleri mesciddirler. Çanad beyi sarayı bu câmie yakın garip bir konaktır. Üç adet medrese vardır. Derviş tekkesi de üç adettir. Dört adet sıbyan mektebi, üçyüz adet esnaf dükkânı olup bedestanı yoktur. Ama her türlü değerli ve pahalı mallar bulunur. Bir küçük hamamı ile üç küçük tüccar hanı olup kervansaray hanları yoktur. Zira her ileri gelen kişinin evinin kapıları misafirlerine açıktır. Başka yerlerden gelen garip kişileri hanlara muhtaç etmezler. Çünkü bu varoşta orta varoştan daha çok zengin kişiler vardır. Bu varoşun dışında da evler çoktur. Ama ne kadar olduklarını bilmiyorum. Etrafında palanga duvarları yoktur. Lâkin bağ ve bahçeleri çoktur. Vilâyet halkının hepsi suyu Moroş nehrinden taşırlar. Havası ve suyu gayet hoş olduğundan seven ve sevileni çoktur. Sihirbaz yaşlı kadınları da çoktur. Gördüklerimizden biri şöyle idi: Yedi yıldır bir Tatar yiğidini sihir ile eşek yapmışlar. Bir köşede durup saman ve ot yiyordu. Ekmek verince onu da yiyordu. İnsanlar ile görüşmeyip ağzından salyası akıyordu. İnsana aval aval bakıp, gece gündüz put gibi durur. Bazan eşek olduğunu hatırlayıp segâh makamında Acem neyi gibi anırdığından sesini duyan kimsenin ödü patlar. Benim de gönlüm incinip Allah kurtarsın demekten başka çaremiz olmadı.

Vilâyet çok zengindir. Bütün halkı kış geceleri birbirlerine ziyafetler verirler. Hepsi gazi, tüccar ve hacıdırlar. Bunlar da Boşnakça konuşurlar. Serhadli elbiseler giyinip, erkek ve kadınları edeplice gezerler. Yiğitleri devamlı şekilde hudut boylarına çete ve potureye giderler. Bu şehri de imkân olduğu kadar gezip, gördük. Kale yoklamasından üç yüz kuruş aldık. Yine yiğitler ile tekrar kıble tarafına üç saat gittik.

Beşova Kalesi:

Erdel kralı Afon Mecal yaptırmıştır. 958 (1551) senesinde Süleyman Han veziri Koca Mehmed Paşa fethetmiştir. Çanad sancağına bağlı voyvodalıktır. Kalesi Moroş nehrinin sularından oluşmuş bataklık bir göl kenarında, dört köşeli, küçük bir palangadır. Çevre uzunluğu bin adımdır. Dizdarı, seksen adet kale neferi ve Çanad kazası nâibi olup başka idarecisi yoktur. Kiliseden çevrilme bir câmii ile iki mescidi, bir medresesi, bir tekkesi, iki mektebi, küçük bir hamamı, bir hanı, sekiz adet dükkânı, ayrıca iki adet tahta örtülü hanı var. Bağ ve bostanlarında yetişen karpuz ve kavunu o kadar lezzetli, sulu ve bol olur ki bir araba kavun ve karpuzu bir beşliğe verirler. Moroş nehri taştığı zaman kale yanındaki bataklığı su bastığında kavun ve karpuz kıymetli olur. Ama en kıt zama-

nında bile bolluk bir palangadır. Buradan yine kıble tarafına ovalardan ve Tise nehri kenarınca sekiz saat gittik.

Sevimli Beci Kalesi :

Erdel kralı Yonak İstefan yaptırmıştır. Nice kere Osmanlıların eline girip çıkmış sonunda 958 (1551) tarihinde Süleyman Han zamanında Koca Mehmed Paşa fethetmiştir. Çanad sancağına bağlı voyvodalıktır. Uzun Mehmed Paşa evkafı, Beç'in Kerk kazası nâibliğidir. Dizdarı, kırk adet hisar eri, muhtesibi, Ekre yeniçerisi, serdarı, gümrük emini, Tameşvar kulu tarafından yedi yük akçe ile iltizam ile muhtesibi, başdarı ve haraç emini vardır. Kalesi Tise nehri kenarında dört köşe, tuğladan yapılmış küçük, güzel bir kaledir. Çevre uzunluğu beş yüz adımdır. Hendeği içinden Tise nehri akar. Bir iskele kapısı ile bir uğrun kapısı vardır. İskele başında bir hanı, elli adet mahzenleri, kiliseden çevrilmiş bir câmii, bir medrese, üç mektep, bir tekke, bir hamam, kırk dükkân ile hepsi yüz adet kiremit ve saz örtülü tek katlı evleri vardır. İskele büyük olduğundan halkı çoğunlukla tuzculuk ve balıkçılık yaparlar. Hanedan sahili zengin, garip dostu kimseler olup çoğu hacıdırlar. Hepsi serhadli elbisesi gibi kalpak giyerler. Oldukça gelişmiş, şirin bir kasabadır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan da yoklama parasını alıp, doğuya doğru, köyleri ve ovaları geçip altı saat yol aldık.

Büyük evkaf Beşkelek palangası :

Beçkelek de derler. Türkçede beş kavun demektir. Daha önce kâfirler elinde iken anlamsız, küçük bir palanga imiş. 958 (1551) tarihinde Sultan Süleyman Şah zamanında Koca Sokullu Tavil Mehmed Paşa Erdel elinden almıştır. Korkulu ve tehlikeli katanaların pusu yeri olduğundan Mehmed Paşa, padişahın fermanı ile kaleyi genişletip, geliştirmiştir. Büyük bir varoş yapmıştır. Padişahın emri ile bu şehirde oturanlar her türlü vergiden affedilmişlerdir. Hiç kimsenin bozamıyacağı şekilde bir vakfiye yazılıp vakfedilmiştir. Vakfiyeyi bozanın Firavun ve Yezid'in lânetine uğraması yazılmıştır. Oğuldan oğula geçmektedir. Şimdi İbrahim Hanzade efendilerimiz mütevellisidirler. Bu şehrin bütün han, câmi, hamam, ziyafet yeri, medrese, tekke, mektep ,mescit ve çarşı, pazarı ile diğer yapıları hep üstün akıl sahibi Sokullu Mehmed Paşa eserleridir. Halis kurşun ile yapılmış kârgir yapılardır. Gümrük vergi ve diğer gelirleri vakıf tarafından alınır. Tek idarecisi mütevellisidir. Gerçi Çanad sancağı toprağındadır, ama sancak beyi asla karışmaz. Yüz elli akçelik şerif kazadır. Müftü, nakip, emin ve bacdarı var. Ama yine vakıf tarafından emini elindedir. Bu kaleden İbrahim Hanzade beyefendimiz için bir akçe bile almadık ve vermezler idi. Bu kale dibinden akan Tekir nehri Er-

del diyarından gelip binlerce bağ, bahçe ve bostanları sulayıp, aşağıda Moroş nehrine karışır. Tise nehri de Tuna'ya karışır. Buranın su ve havasının güzelliğinden güzelleri de çoktur. Vergi vermediklerinden halkı zengin tüccar ve pazarcılar olup, hacıları da çoktur. Serhadli elbiseleri giyip, beturca konuşurlar. Bütün halkı Eflâk ve Sırplı olup gayet itaatkârdırlar. Buradan doğuya doğru bazan ovalık, bazan da meşe ormanları içinden sekiz saat yol aldık.

Fenlak Kalesi :

Koca Mahmut Paşa fethetmiştir. Tameşvar vezirinin iki yük akçelik hası ve voyvodalığıdır. Bir yar başında, küçük, kârgir ve güzel bir kale olduğunu daha önce Serdar-ı muazzam Ali Paşa ile Varat savaşına giderken bu kaleyi genişçe anlatmıştık. Şimdi tekrar anlatmaya gerek yoktur. Kale yoklaması parasını alıp doğuya doğru Moroş nehri kenarınca iki saat gittik.

Yeni Arat Kalesi :

958 (1551) tarihinde Erdel kralı elinden Sokullu Mehmed Paşa almıştır. Daha sonra Köprülü Mehmed Paşa Yanova kalesi fethine giderken bu kaleyi ayrı bir yerde yeniden yapmıştır. Burayı da Ali Paşa ile Varat seferine giderken etraflıca anlatmıştık. Şimdi daha gelişmiş olarak Köprülü Mehmed Paşa evkafı olmuş. Buradan da Moroş nehri kenarınca ormanlar içinden altı saat gittik.

Lip ve Kalesi :

Bu da Süleyman Han zamanında ikinci vezir Ahmed Paşanın kumandanlığında fetholunmuş ve fetih esnasında Ulama Paşa şehit olmuştur. Tameşvar eyaletinde ayrı sancak beyi merkezidir. Varat seferine gdierken bu da genişçe anlatılmış idi. Buradan gemiye binerek Moroş nehrinin karşı kıyısına geçtik.

Radna palangası :

Burayı da daha önce anlatmıştık. Buradan doğuya doğru dağlara doğru yarım saat bazan yayan, bazan ata binerek bin güçlük ile ilerledik.

Solmos Kalesi :

959 (1552) tarihinde Süleyman Han'ın fermaniyle ikinci vezir Ahmed Paşa, Erdel elinden almıştır. Moroş nehri kenarında göğe doğru yükselmiş yüksek, fakat küçük bir kale olduğu daha önce etraflıca anlatılmıştır. Oradan kuzeye doğru sazlık, bataklık ve meşe ormanlıkları arasından korkulu ve tehlikeli pusu yerlerinden geçip sekiz saat gittik.

Logoş Kalesi :

Bunu da 959 (1552) senesinde ikinci vezir Ahmed Paşa, Erdel elinden almıştır. Yanova toprağında, yüksek, küçük, kârgir bir yapı olduğu evvelce anlatılmıştır. Oradan yine kuzeye doğru dört saat gidip Ciğer deresini geçtik.

Yanova Kalesi:

Sultan Dördüncü Mehmed'in veziri Köprülü Mehmed Paşa, Erdel kralı Rakofçioğlunun elinden almıştır. Serdar Ali Paşa ile Varat savaşına giderken bu kaleyi de etraflıca anlatmış idik. Şimdi Yanova veziri Cerrah Kasım Paşa'dan hediyeler ve kale neferlerinin yoklama parasını alıp yine yüz elli adet yiğit ve silahlı yoldaşlar ile ayrıldık.

GÖLE KALESİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDADIR

Yanova kalesinden batıya doğru bir saat gidip Yanova'nın Cikola köyüne, oradan yine batıya doğru Saranda köyüne geldik. Yanova toprağında gelişmiş bir Eflâk köyü olup zeamettir. Yine batı semtine doğru kırlık alanda ilerleyip Sedergin köyüne geldik. Göle sancağı toprağında, gelişmiş, Eflak ve Macar halkı köyü olup serbest zeamettir. Bu köyde Orta Macar katanası kâfiri korkusundan damları üzerine güvenilir gözcüler koyup, atlarımıza yem kestirip biraz istirahat ettik. Gece yarısı yine atlanıp, silahlanıp hazır olduk. Tehlikeli ve korkulu çölleri, kâfir yatağı pusu yerleri içinden tam sekiz saat gittik.

METİN HİSAR CARKULA YANİ GÖLE (GÜLE) KALESİ

Pertev Paşa bu kalenin fethinde çok ağladığından gaziler bu kaleye Göle (Güle) demişler. Tarihçi Yenvan bu kalenin Karadeniz kenarında Akkirman kalesi sahibi Salsafoğlu kral Salsat'ın yaptırdığını yazar. Sonra Menucehir oğullarından Erdel vilâyeti banı Pejder Ban yaptırmıştır. Daha sonra yüzlerce kere bu kale hükümdarlar eline geçmiş, her biri istediği şekilde tamir edip geliştirmişlerdir. Süleyman Han Gazi (Allah sırrını uzun etsin, mekânını Cennet etsin), Zirinoğlu vilâyeti merkezi olan Sigetvar kalesi üzerine gittiklerinde saadetle Belgrad'a geldiler. Tameşvar eyaleti veziri Ahmed Paşadan adamlar gelip bu Göle kalesinin Erdel kâfirlerinden şikâyette bulundular. Süleyman Han hemen gazaba gelip üçüncü vezir Pertev Paşaya seksen bin asker, kırk parça balyemez top, yüz parça şâhi top ve yüz binlerce âlet ile yüz kese para verip Göle kalesi üzerine kumandan ederek Tuna nehrinin karşı Tameşvar tarafına geçirir. Kendisi de Resulullah sancağı ile ordunun başına geçip Si-

getvar üzerine varıp dövmeğe başlar. Beri tarafta Gazi Pertev Paşa, Tameşvar veziri Ahmed Paşayı öncü aşker edip süratle ilerleyip Göle kalesine varır. Kaleyi aman ve zaman vermeden kuşatır. Kırk gün, kırk gece ateşli cenk edilir. Top, güp sesleri ve çarpmaları ile Göle kalesinin nice yerleri harap edilir. Kale altında olan deniz gibi gölün bir tarafına dağ gibi toprak sürüp, kalenin yıkılan yerlerinden gaziler yürüyüşe geçerler. Kâfirleri kıra kıra dışardaki üç kat hisarı ele geçirip ezân-ı Muhammediler okunur. Kılıçtan kurtulan kâfirler iç kaleye kapanıp can ve gönülden cenge hazırlanırlar. Hisar içindeki kâfirler derlermiş ki: «Ey Türk askeri, Sigetvar kalesi altında sizin padişahınız Süleyman hasta olup ölmüş, biz size bu kaleyi verenlerden değiliz.» Akıllı Pertev Paşa, kâfirlerin bu sözleri yalan da doğru da olabilir, biz tedbirli olalım diye düşünüp gece, gündüz kaleye göz açtırmadan saldırır. Yedi koldan iç kaleye hücum eder. Sonunda kırk beşinci gün iç kaleden kâfirler haçlı bayraklarını açıp teslim olurlar. Vire ile iç kale, kılıç ile dış kale fethedilmiş olur. Müjdesini ve anahtarlarını Sigetvar altında olan padişaha gönderdikte meğer Göle kalesi fetholunduğu an Süleyman Han «İrci'î ilâ rabbike» emri ile rahmetli olmuş. O saatte Sigetvar kalesi de kılıç ile Sokullu Mehmed Paşa tarafından fetholunmuştur. Onun için birçok Osmanlı tarihlerinde «Sigetvar kalesi ile Göle kalesini Sultan Süleyman'ın ölüsü almıştır» diye yazmışlardır. Gerçekten öyle olmuştur diye mermer de kazmışlardır.

Sonra Pertev Paşa bu Göle kalesini gereği gibi tamir edip, lâzım gelen bütün mühimmat ve malzeme ile on iki bin asker koyar. Fetihten sonra Tameşvar eyaletinde ayrı bir sancak merkezi edip kendileri Sigetvar kalesi altına giderler. Kanun üzere Göle sancağı beyinin hası 340.000 yük akçedir. Zeamet sahibi on üç adet, tımarı beş yüz adettir. Alay beyi, çeri başı ve yüzbaşıları vardır. Savaş esnasında kanun üzere tımar sahiplerinin cebelüleri ile beyinin askeri ve kale neferlerinden toplam sekiz bin adet seçkin, silahlı askeri olur. Kanun üzere şeyhülislamı, nakibüleşrafı, üç yüz akçe pâyesiyle kadısı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, Ekre ve Budin serdarları, yeniçeri ocağından kale dizdarı, on iki adet tuğ sahibi kale ağası, toplam bin sekiz yüz adet gazi, yiğit, Rüstem gibi kale neferi, topçubaşı, cebecibaşı, gümrük emini, haraç emini, muhtesip ağası, bacdarı, mimar ağası, kapudanı ve diğer ağalar, âyân ve eşrafı bulunur.

Göle kalesinin şekli:

Tiye sahrası gibi kırlık, çöl bir yerde bulunmuş olup etrafı bataklık ve çataklıktır. Hiçbir taraftan engeli yoktur. Kerş nehri batağı içinde büyük bir kaledir. Kerş nehri ta Erdel vilâyetinden, Siçevar kalesi ve Litan dağlarından toplanıp gelerek Yanova kalesi hendeklerinden ve şehir içinden akıp gelir. Bu Göle kalesi etrafını sulayarak büyük, bataklık bir

göl olur. Buradan batı tarafında Ekre eyaletinde Çöğrad kalesi hendeği önünde büyük Tuna nehrine karışır. Göle kalesinin iç hisarı tamamen tuğla, rıhtım, kârgir yapıdır. Kale kırk arşın yüksekliğindedir. Dört köşelidir. Beş adet yüksek kuleli iç kalesi vardır ki kuleleri tamamen darı, buğday, çeltikli pirinç, diğer malzemeler ve savaş âletleri ile doludur. İç kalede sadece dizdar ağası oturur. Birkaç anbar, cephanelik, bir kuyu olup başka şey yoktur. Bu iç kale kapısı bendere karşı olup, kapıya kırk basamaklı ağaç merdiven ile çıkılır. Savaş sırasında merdivenler iç kaleye çekilip, kaleye bir taraftan çıkılmaz. Bu kapının arası da iki kapılıdır. İki kapı arasında cehennem kuyusuna benzer bir zindan vardır. Her gece bütün şehir âyânının esirleri burada hapsedilir. Sabahleyin yine çıkarılıp esirleri çalıştırırlar. Bu iç kale ile dışarıdaki üç kat kalenin hendekleri yoktur. Hepsi batak içindedir. Ancak büyük dış varoşun batı tarafındaki orta kapısı önünde bulunan az bir hendek üzerindeki ağaç köprü ile geçilir. O hendekten de Kerş nehri akar. Bu iç kalenin dört adet kulesi ortasında seci kule hepsinden yüksek olup buradan vilâyetin bütün ovaları, tarlaları kâğıt gibi görünür. Yüksek, ahşap bir köşk vardır. Etrafında şâhî toplar bulunur ki bu toplar bir fersah yerden kuş kondurmazlar. Köşkün üzerinde gece gündüz birkaç kale nöbetçisi gözcülük ederler. Bir taraftan düşman gelirse kale dizdarına haber verilip, top atarlar. Şehir ileri gelenlerinin bazıları bu köşke çıkıp sohbetler ederler. Elhasıl bir diyarda böyle iç hisar görülmez. Kefere zamanında bu iç hisarın dışında bir kat tuğla yapı kale duvarlarının temelleri halen görülmektedir. Meğer kuşatma sırasında Pertev Paşa iç kaleyi döverken bu kaleyi yıkmış. Eğer bu duvar tamir olunsa Göle kalesi İskender seddi gibi olur.

Orta varoş :

Orta varoş iç kalenin üç tarafını kuşatır. İç kalenin kıble tarafı bataklıktır. Bu orta varoşun duvarı göl kenarında, kırk ayak eninde rıhtım, dolma, palanga duvar olup yirmi arşın yüksekliğindedir. Derin bir bataklık içinde, dört köşeli bir sur olup, çevre uzunluğu iki bin arşındır. Büyük yapının üzerinde yedi adet yedi iklimden ve yedi seyyareden iz verir Ye'cüç seddi gibi görülmeye değer kaleler var ki her birinde yetmişer parça küçük, büyük balyemez toplar bulunmaktadır. Burada sadece elli adet şendire tahta örtülü evler, buğday anbarları olup anbarların içinde darı, buğday, arpa ve diğer ürünler doludur. Varoş iki kapılıdır. Biri su kapısı, biri büyük kapıdır. Kârgir kemerli yapılardır.

İkinci kat varoş :

Bu büyük varoş orta varoşu kuşatır. Kırk adım enliliğinde, rıhtım, metin, kuvvetli, dört köşeli, palanga duvardır. Bu varoşlardan birbirine ge-

çilen ara geçitler vardır. Yukarı kısımda bulunan Süleyman Han câmii güzel bir câmidir, üstü kiremit ile örtülüdür. Kârgir bir mimarisi vardır. Varoşta yüz adet ev olup, şendire tahta örtülüdürler. Bu katın kale kapısının üstünde bulunan saat kulesindeki saatin çan sesi bir konaklık yerden işitilir. Kârgir kule kuzeye açılan kemerli demir kapıdır. Kapının önündeki büyük dış varoşa geçilen kapı üzerinde de kârgir yapı, yüksek bir kule var ki ateş saçan kirpi tüyü gibi dizilmiş topları hazır halde durur. Bu kule ve kapı önünde büyük dış varoşa geçmek için Kerş nehri üzerinde yüz adım enli, ağaç bir köprü vardır. Sağlam bir köprüdür. İkinci kat varoşun çevre uzunluğu iki bin beş yüz elli adımdır. Altı adet büyük tabyası üzerlerinde onar parça balyemez topları ile su hizasındaki mazgal deliklerinde insan sığacak kadar şayka topları var. Bu sözü edilen iki kat iç hisarın etrafında hendek yerine tamamen Kerş nehri dolanır. Şehir içinde kayıklarla gezilir. Her evin pencere ve balkonları ile bahçelerindeki küçük köşkler hep Kerş nehri kenarındadır. Herkes köşklerinde çeşitli balıklar avlarlar. Herkes evden eve kayıklar ile gidip gezerler. Garip ve acayip bir şehirdir. Sanki Avrupanın Venedik şehridir. Ama onun denizi çekildiğinde halk yaya olarak gezerler. Burada ise gölde devamlı olarak kayıklar ile gezilir. Bütün sevgililer gece gündüz nehirde gezerler. Balıklar gibi insan balıkları şenlikler ederlerken nice âşıklar Kerş suyundaki dilberlerle geçirirler. Bu şehirde birçok yerde gemiler ile gezinirler ama iç kale bu anlatılan varoşların doğu ve kıblesindeki Yanova kalesi tarafı tamamen sazlık, kamışlık, bataklık ve çatak bir göldür. Asla top eremez büyük bir göldür.

Üçüncü kat büyük varoş:

Sözü edilen ikinci kat büyük varoşun batı tarafında son derece gelişmiş, şenlikli, dayanıklı bir hisardır. Etrafı öbür varoşlar gibi dolma rıhtım, yalın duvar değildir. Yalın kat, çit palanga duvardır. Bunun da hendek olacak yerinde çepeçevre Kerş nehri akar. Beş köşeli bir hisardır. Çevre uzunluğu dört bin germe adımdır. Nice kere adamlarım ile adımlamışımdır. Üç adet sağlam kapısı vardır. Kıble tarafına batı kapısı, batı tarafına orta kapı açılır. Doğu tarafına da Yanova kapısı açılır. Bu kapılar sanki Acem'de Hazar denizi kenarındaki Demirkapı kalesi kapılarıdır. Bunlar da demir, yeni kapılardır. Kuzey tarafında iki adet küçük su kapışı daha vardır. Bunlar şehrin özel ve halk kapısı olup yol değildir. Bu hesaba göre iç kale ile anlatılan dört kat kalenin içinde ve dışında ..... adet büyük kapı ile yedi yerde ağaç köprü vardır. Bu büyük dış varoşta bin altmış kadar bağlı bahçeli, şendire tahta örtülü, güzel evler vardır. Bütün sokakları baştan başa tahta kerş kaldırım döşelidir. Zira bu şehir bataklık bir göl içinde kurulmuş olduğundan zemini çamur olup şehrin ve evlerin içi hep tahta direkler döşelidir. Aynı Kanije, Tameşvar, Sigetvar ve

Kapoşvar kalelerinin sokakları gibidir. Dört mahalle olup dört camii vardır. Süleyman Han câmii, Ali Bey câmii kurşunlu güzel bir câmidir. Hayır sahibi Ali Bey de câminin kabristanlığında kurşunlu bir kubbe içinde yatmaktadır. (Allah rahmet eylesin). Bu iki câmi ve Ali Bey türbesinden başka kale içinde kurşun ile örtülü gelişmiş hayrat yoktur. İki câmiden başka kârgir minareli ibadet yeri de yoktur. Diğerleri hep mahalle tekkesidir. Üç adet medrese ve üç adet derviş tekkesidir. Sıbyan mektebi üç tanedir. On tane tüccar hanı, bir tane de Ali Bey hamamı var. İki yüz adet dükkân var. Bedestanı yoktur ama her çeşit kıymetli eşya bulunur. Hepsi dış varoşta üç tane kilise var. Buranın bütün eserlerini ve mevkilerini yazsak bir cilt olur. Burada şehir içinde evden eve, bağdan bağa, değirmenden değirmene herkes ve yoldaş dostuna kayıkla gezer. Böyle garip, görülmeye değer bir şehirdir. Su ve havası güzel olduğundan gül yüzlü güzelleri beğenilir. Ama gayet edepli kadın, erkek ve gençlerdir. Gündüz kadınları kapı dışarı hamama bile çıkmazlar. Herkes evinde sobalı hamamına girer. Bütün halkı biraz Türkçe bilirler. Eflâk ve Macarca bilirler. Bir alay serhad elbisesi giyen çuka ve kalpaklı gaziler ve tüccarlardır.

Başımdan geçen bir olay:

Bu kaleye arkadaşlarım, kölelerim ve seyislerimle ilk olarak girerken seher vakti idi. Kale kapısı açıldığında gördüm ki dört, beş yüz cirit atlı silahlı gaziler kale kapısından dışarı çıkmaktalar. Ben de köprü başında dururken hemen Kasabzâde Behlul Ağa ve Dizdar Ağa ile birçok gazi beni görünce: «Elhamdülillah, uğurdur, Osmanlı yüzü gördük. Ağa seni uğur tuttuk, hele dur, bizimle beraber çeteye ve potureye gidelim. İşte Bağdale tepesinde kâfirin katana boyakları bizi katlanır, durma gidelim.» dediler. Baktım Bağdale dedikleri yüksek tepenin dibinde karınca gibi kara şapkalı ve kara saçlı kâfirler çata, çat durmaktalar. Allah'ın hikmeti ben o taraftan geldim, kâfirler beni görüp, hiç hareket etmemişler. Her halde kale halkı duyar diye susup yatmışlar. Ben o kâfirlerin çokluğunu görünce: «Vallahi gaziler beni uğur tutmayın, ben bir uğursuz adamım. Zira kırk altı yıldır saçımı, sakalımı tıraş edip çullakı aşağı tuttum. Yanova'dan ılgar ile geldim, atlarımız yorgundur.» diye nice anlamsız özürler buldum. Özürümü asla kabul etmeyip: «Tâ biz sana sabahtan rast gelip uğur ettik, bre durma yürü, bre durma yürü!» diye her kafadan ses gelip, başıma üşüşüp, elim, eteğim öptüler. Sonunda kölelerim ve eşyalarımı kaleye gönderdim. Dört adamımla gazilere karıştım. Bismillah, Allah'a tevekkül ederek gazaya niyet ettim.» deyip kaleden yüz, yüzelli adım kadar çıktık. O an kâfirler tepe arkasından at tepip, savaş meydanına girdiler. Atbaşı birlikte durdular. Beri bizim taraf-

ta da gaziler atbaşı omuz omuza, silahlı olarak hazır durdular. Hemen o anda bana ilham gelip:

«Gülbank, gülbank-ı Nebi, sırr-ı Muhammed el-arabî. Gerçekler ve hazır ve gaib ve ricalü'l-gayb ve ümenâ ve budalâ ve evlâd ve cemi'ervâh-ı enbiyâ ve evliyâların ervâhları hazır ola. Gerçek erenler demine hû diyelim hu!» deyip bir gülbank-ı Muhammedî çekince bütün gaziler «Allah! Allah!» deyip ileri at sürdüler. Kâfirler ile aramızda bir tüfek menzili mesafe kaldı. Ardımda Göle kalesine bir nezaketle baktım. Kalenin burç ve barularını sancak ve bayraklarla süslemişler. Dört kat kaleden davullar çalınıyordu. Bütün burç ve baruların üzerinde küçük, büyük herkes el açıp, hayır dua etmekteydiler. Ben de hemen askerimiz arasında yüksek sesle, «Fetih sûresi»nden «Ve yensurehullahu nasren azizen» âyet-i şerifini okudum. O an kâfirlerden gök demire bürünmüş bir kâfir, küheylan atını meydana tepip, bir yaya edâsiyle savaş meydanında at başı çekip: «Hani benim bugünkü gün külüngüm altından canını kurtarır, Kasaboğlunu meydanıma okudum, gelsin!» deyip, el kaldırıp, birkaç nâra eder. Hicapsız şaraptan gözleri kan çanağına dönmüş olarak ileri, savaş meydanına gelip, yine Kasaboğlunu meydana istedi. Beri taraftan Kasaboğlu, gazilerine: «Hayır duadan unutmayın, sizi Allah'a ısmarladım» deyip cenk meydanına at sıçrattı. Meydanda birkaç kere atına muşvar kurup kâfire bir kere hamle etti. Bu hamle boşa gitti. Kâfir de elindeki Ferhadî külünk ile Kasaboğluna bir hamle etti. Allah'a şükür onun da hamlesi boşa gitti. Kasaboğlu hemen ikinci hamleye geçip elindeki yedi okkalık Hemedan demirini yedi yaprak şeşperiyle kâfire bir Kasab hamlesi yaptı. Kâfirin kellesindeki miğfer parçalandı. Herkesin gözü önünde kâfirin beyni dışarı çıkıp, atından tepesi üstü yıkıldı. Kâfirin atı hemen kâfirlere doğru kaçtı. Kasaboğlu atından inip, atının dizginini koluna geçirip, yaya olarak dal satır pehlivanı olup, kâfirin kellesini pis vücudundan ayırdı. Kâfirin kellesinin ağzından eğer kaşına kaşına yumruğu ile vura vura geçirip Allah'a şükür salimen gazilerin ve mücahitlerin içine girince asker içinden bir «Allah, Allah» sesleri göğe yükseldi. Kâfir tarafından hemen yine iki nefer gök demirlere bürünmüş olarak ortaya çıkıp biri Dizdarzâdeyi, biri Behlüloğlu'nu istediler. İki gazi, kâfirin üzerine at bıraktılar. O an ikisi de kâfirlere aman ve zaman vermeyip atlarından aktarıp, kellelerini kesip İslâm tarafına gelirken bütün kâfirler hemen İslâm askeri üzerine «ya Jorj, ya Jorj!» deyip hücum ettiler. Beri taraftan İman ordusu da «Allah, Allah!» deyip saldırdı. İki taraf birbirine karıldı ve katıldı. Kaleden yüzlerce top atıldı. Tam bir saat çata çat, küta küt cenk olup, savaş meydanı kandan bir haliç oldu. Kâfirler cesetleri ile meydan dolup, bir anda iki yüz kâfir yerle bir oldu. Dört yüz kadar silahlı, zırhlı kâfir esir edilip, zincire bağlandı. Hepsini yanıma getirdiler. Meğer ben cenk içinde «Feth-i şerif» okuyarak kendimden geçip kal-

mışım. Kılıç artığı kâfirler kaçınca yüzlerce gazi ile kaleden çıkan binlerce kişi atlı ve yaya olarak öğle vaktine kadar kâfirlerin peşinden kovaladılar. Yüz beş kelle ve yetmiş esir daha getirdiler. O gün, o gece kalede top şenlikleri ve oda sohbetleri yapıldı. On gün, on gece Göle kalesinde güle, güle zevk ve safa ettiler. İşte bu derec gazi v mücahitleri vardır. Hüdâ hepsini kötülükten korusun (Amin!) Bu savaşta on yedi gazi şehit oldu. Birer, birer cenaze namazları kılınıp defnedildi. Savaş malından ruhları için helvalar pişirilip fakirlere dağıtıldı. Bana da bu cenk malından bir kese yoklama parası ve iki esir verdiler. Yine o an iki esiri gazilere sattım. Hak berekât versin.

Kalenin üzümü, kavunu, karpuzu, eriği, balı, suyu ve beyaz ekmeği herkesçe beğenilir. Bütün reayası Eflâk ve Macar halkı olduğundan şehir gayet zengin ve ucuzluk yerdir. Zira Eflâk, Macar ve Boğdan kâfirleri çiftçi olup çok çalışkandırlar. Elhasıl Osmanlı ülkesinde böyle zengin, sağlam, dayanıklı bir kale yoktur. Allah âfât ve belâlardan korusun.

Göle kalesinin ziyaret yerleri:

Batı kapısından dışarıda ağaç köprü başında «Şehitler tepesi» ziyaret yeri var. Yüz binlerce şehit yatmaktadır. Himmetleri hazır ola. Sonra bu kaledeki bütün dost ve arkadaşlarla vedalaşıp, yüzelli adet temiz, silahlı yoldaşlarımızdan arkadaş alıp Topçu kapısından dışarı çıktık. Yedi saat yıldız rüzgârı tarafına gittik. Ovalar ve ormanlardan geçtik.

Salanta palangası varoşu:

Eskiden kâfir yapısı küçük bir hisar imiş. Sonra Pertev Paşa Göle kalesini fethettiğinde bu Salanta kalesini de genişletir. Gün geçtikçe yer yer harap olur. Budin veziri Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa bu Salanta kalesi altında Orta Macar, Kurs Macarı, Erdel Macarı, Sigel Macar ve Hayduşak Macarları ile büyük cenk edip, Allah'ın hikmeti üçüncü günün cenginde Hüseyin Paşa Budin askeriyle ve diğer askerlerle yenilip yetmiş bin asker şehit olmuştur. Hüseyin Paşa sadece iç ağalariyle kalıp, kaçar. Halen bu Satanla ovasında ziyaret yeridir. Bu kadar gazi, mücahit, iman sahibi şehit oluncaya kadar yüz bin iki yüz kâfir kılıçtan geçirilmiştir. Pis leşleri yedi yerde yığılıdır. Zira bu serhadlerde bir savaş yerine bütün halk toplanıp gerek Müslüman, gerek kâfiri dağlar gibi yığıp üzerlerine toprak yığıp, İslâm askerleri üzerine yeşil tahtadan bir sırığı üzerine bayrak takıp dikerler. Kâfir askeri yığını üzerine de ağaçtan haçlar dikerler. Müslümanların ve kâfirlerin işaretleri budur. Bu usul bir kanundur. Hâlâ bütün serhadlerde Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşanın Salanta sahrasında üç gün, üç gece büyük cenk edip, yüz bin kâfiri kırıp sonunda kendisi de yenilgiye uğradığı herkesçe bilinmektedir. O zaman·

dan beri Salanta kalesi yer yer harap durmaktadır. Varoşu ise gayet mâmurdur.

Salanta varoşu :

İki bin evli, Eflâk ve Macar halklı, iki hâkimli, üç kiliseli, birkaç dükkânlı, hesapsız bağ ve bahçeli gelişmiş, güzel bir varoştur. Göle kalesi kulunan kalemlerindendir. Buradan ayrılıp, yıldız tarafına beş saat gittik.

Fektebatur palangası:

Bu kale içinde nice yüz yıl yaşamış bir papaz keşiş varmış. Ölünce onun parasiyle mezarı üstüne büyük bir kilise yaptırıp, kiliseye papazın adını verip Fektebatur manastırı demişler. Sonra 1071 (1660) tarihinde Serdar Ali Paşa ile Varat fethine gittiğimizde Siyavuş Paşanın kardeşi Abaza Sarı Arslan Hüseyin Paşa Tameşvar askeriyle burada konaklamıştır. Gelene gidene ve İslâm askerine güvenli bir yer olsun diye buraya asker üşürüp, bir haftanın içinde bu Fektebatur kalesini yeniden yaptırdı ki hâlen gelişmiş olup Yanova kalesi ile Varat kalesi arasında güvenilir bir yer ve iman sahiplerinin palangası olmuştur. Varat toprağında Karakerş nehri kenarında, etrafı ormanlık, dört köşeli, metin, rıhtım dolma duvarlı, beş yüz adım çevreli bir müstahkem palangadır. İçinde dizdarı, elli adet hisar eri, cephaneliği, şâhî topları, beş dükkâncığı ve bir hanı vardır. Sözü edilen Fektebatur manastırını Hüseyin Paşa, Sultan Mehmed câmii yapmıştır. Kale kapısı batıya açılan ağaç bir kapıdır. Sık bir meşe ormanlığı içinde olduğundan korkulu ve tehlikeli bir yer olup Macar kâfiri askeri her an eksik değildir. Zira Yanova ile Varat arasında önemli bir geçit ve uğrak yeridir. Bu kale hendeğinden akan Varakerş nehri Erdel vilâyetinde Kolojvar kalesi dağlarından ve Şicevar kalesi derelerinden akıp gelerek bu Fektebatur kalesine uğrayıp, Göle kalesini sulayarak Ekre eyaletinde Sunluk kalesi yanında Tise nehrine karışır. O kadar güzel su değildir. Bu kaleden çıkıp yıldız rüzgârı tarafına düzlük ve ormanlık tehlikeli yerleri geçip beş saat gittik.

Kermensaray - Varat kalesi:

Allah'a şükür bu aşağılık kulunuz 1071 (1660) tarihinde serdar-ı muazzam Köse Ali Paşa ile buranın fethinde bulundum. İlk defa fetih ezanlarını okudum. Nice kere içlerinde bulunduk. İmar olmadan önce hisarda bulunan tılsımları, eski zaman pehlivanlarının tunçtan dökülmüş heykellerini gördük. Bunları bütün gaziler ile seyredip, şenlikler yaparken kumandan Ali Paşa Efendimiz beni Bosna diyarına Varat kalesi fetihnamesiyle Melek Ahmet Paşa Efendimize gönderdi. Ilgar ile gidip efendimizin nice ihsanlarını gördüm. Yine Melek Ahmed Paşa Efendimiz ya-

nında kalıp Bosna'dan Zirinoğlu vilâyetleri ile Venedik'te Moran ve Doduşkır vilâyetlerini gezip, gördükten sonra efendimiz ile Bosna'dan görevden alınmış olarak ayrıldık. Rumeli eyaleti görevi ile yine Erdel vilâyeti seferine serdar Ali Paşa ile giderken Tameşvar altında Seydi Ahmed Paşayı bir cuma günü Ali Paşa kendi odasında şehit edip, Seydi Paşanın başını devlet kapısına gönderdi. Sonra Demirkapı'dan Erdel diyarına girip, tam on ay Erdel diyarında seyahat ettik. Sonra Erdel'e Apofi Mahat adlı bir kâfiri kral tayin ettik. Erdel vilâyetinden iki yüz bin esir çıkarıp emin ve aman olduk. Daha önce Seydi Ahmed Paşanın yenip, öldürdüğü Rakofçioğlu kraldan geri kalan üç bin keseyi alıp sıhhat ve selâmetle Tameşvar'da kışladık. Ben, Melek Ahmed Paşa ile İstanbul'a geldim. Sultan Ahmed'in kızı Fatma Sultanı Melek Ahmed Paşa aldı. Paşa, devlet kapısında kubbe altında iken rahmetli olup, bir garip kaldık. Sonra ben hakir, Köprülüzâde Sadrazam Ahmed Paşanın yanında görev aldım. 1073 (1662) tarihinde Uyvar fethinde bulundum. 1074 (1663) senesinde uğursuz Rabe seefrinde yenilgiye uğradık. Allah'a şükür o yenilgide can ve baş kurtarıp, selâmetle Uyvar altına geldiğimizde Nemçe çesarı barışa yanaşmıştı. Bir küçük elçisi çıkıp Belgrad'a geldik. Bizim elçimiz Kara Mehmed Paşa ile Nemse çesarına gitti. Ben de birlikte gitmiş idim. Alman diyarını nice zaman gezip gördükten sonra Nemçe çesarının yazısı ile iki buçuk sene yedi krallık yere daha önce anlattığımız şekilde dolaşmıştım. Üçüncü yılda Budin veziri olan Gürcü Mehmed Paşaya gelip, sohbetleri ile şereflendiğimizde bana, Ekre, Tameşvar ve Varat eyaletlerinin kale yoklamalarını ihsan etti. Yukarıda anlatıldığı şekilde adı geçen eyaletlerin bütün kalelerini gezip, görerek süratle gidip Beç, Prag, Okyanus (Bahr-i Muhit), Donkarkız, Danimarka, İsveç, Çek ve Tot vilâyetlerinden üçüncü yılda Allah'a şükür yine sıhhat ve selâmetle döndük. Daha önce 1073 (1662) tarihinde fethinde bulunduğumuz Varat kalesine gelip Varat valisi olan Arnavut Hısım Mehmed Paşa sarayında istirahat ettik. Gece, gündüz şeref sohbetleri ile şereflendik. Varat kalesini, varoşunu, İrem bağlarını gezdim. Feth ettiğimizde İslâm askeri elinde harap idi. Şimdi o kadar gelişmiş ki kalesi, varoşları, sokakları, mahalle ve câmileri, bağ ve bahçeleri ile sanki cennet bağı olmuş.

Seyri vâcib, metin hisar Varat kalesi:

1071 (1660) tarihinde İbrahim Han oğlu Sultan Dördüncü Mehmed zamanında Seydi Ahmed Paşa, Çavuşzâde Mehmed Paşa, Çatalbaş Paşa, Hısım Mehmed Paşa, Cerrah Kasım Paşa, Abaza Sarı Hüseyin Paşa, Yenter Hasan Paşa ve diğer vezir ve mirmiranların yardımiyle Köse Ali Paşa, Varat kalesini fethetti. Tarihleri şöyledir:

«Varat'ı aldı adûndan
Ali Paşay-ı dilîr»

Diğer bir tarih:

«Varat alındı, Erdel erzel oldu.»

Nice sanat işi tarihleri vardır ama bu kadarla yetindik. Halen bu kale Dördüncü Mehmed Han kayıtları üzere ayrı bir eyalet ve vezirliktir. Padişah tarafından vezirinin hası Rumeli veziri hası gibi on bir kere yüz bin akçedir. Mal defterdarı, tımar defterdarı, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, defter kethüdası, kâğıt emini, mahlul kâtibi, kaleler tezkerecisi, tarihçi efendi, mükâtaacı efendi, şehir emini efendi, beytül'-mâl emini, beytül'-mal kâtibi, beytül'-mal nâibi, mimar ağa, gümrük emini, haraç emini, muhtesib ağası, bacdarı, muhtesib nâibi, şeyhülbeledi, sipâhiler kethüda yeri, altı oda yeniçeriyle bir haseki ağa, yeniçeri ağası, üç oda cebecilere cebeci başı, üç oda topçulara topçubaşı, lağımcıbaşı, humbaracı başı, çalıcı mehterbaşı, alay beyi, çeribaşısı, yüzbaşısı, sekiz yüz tımar erbabı, beş nefer zeameti vardır. Kanun üzere bütün tımar erbabının cebelüleri ile paşanın kendi askeri toplam sekiz bin asker olur. On iki adet tuğ ve tablhâne sahibi kale ağaları var. Meselâ: Dizdar ağa, sağ kol ağası, sol kol ağası, beşli ağası, martolos ağası, gönüllü ağasının sağ kolu, gönüllü ağasının sol kolu, yerli topçubaşı, yerli cebecibaşı, humbaracı başı gibi ağalardır. Kale dizdarı her gece kale kapılarının anahtarlarını kapı kulu yeniçeri ağasına teslim eder. Defter kayıtlarına göre üç bin adet kale kuludur ki Budin, Eğri ve Kanije kalelerinde böyle seçkin asker yoktur. Bu hesap üzere vuruş sırasında kuşatılma yerinde yirmi bin seksen adet silahlı asker olup, yirmi bin asker de kuşatma sırasında Varat eyaleti kalelerinden yardıma gelirler. Kanun üzere şeyhülislâmı, nakibüleşrafı olup, üç yüz akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Toplam dokuz yüz adet nahiyesinde üç yüz kırk parça kimi itaat eder, kimi isyancı nâhiye köyü vardır. Her sene kadıya adalet üzere altı kese gelir olur. Paşasına kırk sekiz bin kuruş gelir olur. Bedava pazar ve panayır yerinden sekiz bin kuruş da vergi alıp üç bin asker beslemesi ferman olunmuştur. Padişaha bayram hediyesi vermesi de şart olunmuştur. Tam hudut yeri olmuş, yeni fetih bir eyalettir. Doğu tarafında Erdel vilâyeti kâfiri, kuzey tarafında Kurs Macariyle Orta Macar, batı tarafında Nemçe kâfiri vardır. Allah korusun.

Varat eyaleti dört sancaktır:

Senkuy sancağı, Paymero kalesi sancağı, Belnoş kalesi sancağı, İşlenkor kalesi sancağı, Buhar nahiyesinin sancak beyi merkezi olması için Hısım Mehmed Paşa devlet kapısına arz etmişti. Tatar (posta) Nasuh, ulaklıkla henüz daha Edirne'ye gitmişti. Buhar nahiyesi güzel bir sancak olur. Erdel diyarının seçkin yeridir. Yedi yüz parça köye sahiptir. Diğer

sancaklar küçüktür. Halkı Tot ve Macar olup gayet itaatkârdırlar. Zira Seydi Ahmed Paşa ile üç sene bu kâfirleri kırıp zor ile itaat ettirdik. Varat eyaletinde elliden fazla kale de iki kılıç altında itaatkârdırlar. Yani kâfire de haraç verirler. Buna razıdırlar. On iki bin hane haraç sadece Köprülü evkafı vardır. Diğerleri devlete ait kayıtlı olup kalesi kullarının kalemleridir. Bütün Varat eyaletinde yirmi iki bin haraç kayıtlıdır. Haraç ağasına, haraç başına yarım kuruş geçim harcı konmuştur.

Varat kalesi yeri ve şekli:

Varat kalesi, Erdel ülkesinin İskender seddidir. Kral Rakofçi'nin taht merkezi idi. Şimdi İslâm elinde olup Mekke ve Medine vakfıdır. On iki bin altın Medine'ye surre gelir. Kalesi Olesi dağı dibindedir. Bu dağın kıblesinde Kerş nehri aşırı bir top menzili uzaklıkta, geniş, yeşil bir sahada, beş köşeli, tuğla yapı, güzel bir kaledir. Sanki Magosa kalesidir. Olesi dağı kalenin engelidir. Aralarından Şebeş Kerş nehri akar. Şebeş Kerş nehri ta Erdel vilâyetinde Şebeşvar kalesine, oradan bu Varat kalesi dibinden ve hendeği içinden akarak batı taraftan Göle kalesiyle Sunluk kalesi arasında Tise nehrine karışır. Olesi dağı, Varat'ın poyraz tarafında yüksek bir tepedir. Hatta kuşatma sırasında bu yüksek dağın tepesinden Yenter Hasan Paşa, kaleyi yedi parça top ile dövmüştü. Ama kaleye o kadar zarar verici isabetler almamıştı. Zira hayli uzaklıktadır. Su aşırı olup, deniz gibi hendek suyu aşırı da olduğundan top güllesi kaleye varmadan suya batıp kalırlardı. Zira kale hendeğinin eni tam yüz yirmi adımdır. İçi deniz gibi Şebeş Kerş ile doludur. Kırk yedi arşın derinliğinde büyük hendektir. Ta hendeğin orta yerinde, su içinde kaleyi kuşatan ensiz bir hendek daha vardır. O hendek on yedi arşın derinliğindedir. Bu hendeğin suyu yerlidir. Kerş nehrinin suyunu kesseler bu hendeğin suyu yine kalır. Bu hendek içinde çeşitli balıklar vardır. Kalenin çevre uzunluğu iki bin beş yüz adımdır. Beş büyük tabyalıdır. Her birinde on ikişer adet, kırmızı çullu arabalar üzerinde balyemez toplar var. Diğer kalelerde olduğu gibi tabyadan tabyaya varılmaz. Her tabyanın başka, başka kapıları ve başka başka cephanelikleri, ayrı kapudanları, ayrı nöbetçileri vardır. Her tabya üçer köşe olup, her köşesinde birer kârgir kubbeli karakolları bulunur. Her tabyanın hendek suyuna bakan üçer adet balyemez şayka topları var. Kale duvarı hendekten yukarı kırk mimar arşını yüksekliğinde ve on arşın enliğinde, tuğla bina olup yirmi arşın duvardan yukarı dağ gibi toprak yığılıdır. Bu toprak üzerinde de on arşın enli derin bir hendek içinde nice şeytanlıklar ve hileli şeyler bulunur. Kıbleye bakan tabyanın temelinden yukarı kale duvarının yarısında kaleyi sarmış bir taş kuşak vardır. Kale duvarı tuğla ve yontma taş ile yapılmıştır. Yüksek, metin ve kuvvetli bir kaledir. 1007 (1598) tarihinde Sul-

tan Üçüncü Mehmed zamanında bu Varat kalesini Satırcı ..... Paşa beş ay döve döve yerle bir etmişti. Ama bütün askerler Varat'ın bağ ve bahçelerinde zevk ve safa etmekte idi. Beşinci aydır yağmurların çokluğundan ve kışın başlamasından el, ayak tutmayıp asker arasında kıtlık ve yokluk baş gösterdi. Tatar Han dahi Satırcı Paşaya darılıp Kırım'a dönmüş idi. Bunun üzerine İslâm askeri isyan edip Varat kalesini fethetmeden üzüntü ile geri döner. O şiddetli kışta ağırlıklar, cephane ve hazine selâmetle Tameşvar'a getirilir ve orada kışlanır. Kâfirler de hallerine bin şükür edip, Varat kalesinin harap olan yerlerini taş ve kırmızı tuğla ile tamir ederler. Bu kalenin batı tarafında sadece bir kapısı vardır. Ama üç katlı olup, kuvvetli demir kapılardır. Kapı üzerinde taştan mermer ustası öyle sığır başları yapmış ki sanki canlı gibidir. Bu heykellerin iki yanında adam el ve ayakları ile davul, boru ve cephane çeşitleri oyulmuştur. Gayet sanat eseri resimlerdir. Kapının iç yüzünün sol yanında, bir saat kulesi var. Çanının sesi bir konaklık yerden işitilir. Kale içinde on dükkân, iki hamam, iki yüzelli adet şendire tahta örtülü, kârgir yapı asker odaları, üç yerde at değirmenleri, yeniçeri ağası kulesi önünde bir cehennem kuyusu zindanı olup, başka eser yoktur. Birkaç küçük meydan vardır.

İç kale:

Dış kalenin içinde bir iç kale olup, bin adım çevre uzunluğundadır. Beş adet şahane yüksek kulenin ikisi kırmızı kiremitli kubbe ile örtülüdür. Üç adet kulesinde de cephane, mühimmat ve erzak ile doludurlar. İç kalede yeniçeri ağası ve yeniçeriler, cebecibaşı ve cebeciler, topçubaşı ve topçular ile yerli kulları otururlar. Sanat işi, kat kat, kârgir yapı, kiremit ve şendire tahta ile örtülü gayet güzel saraylar vardır. Burada oturanların çoğu asker kişilerdir. İç hisarın etrafında hiç hendek yoktur. Çünkü büyük kalenin ortasında kurulmuştur. Dört kapısı vardır ama birisi işler, diğer üçü kapalıdır. Açık olan kapı üstünde Sultan Dördüncü Mehmed Han câmii olup kiliseden çevrilmedir. Nurlu bir Müslüman ibadet yeridir. Bunun nazik, sanat eseri yeni yapılmış, yüksek, güzel bir minaresi var ki tek parçadan yapılmış yuvarlak bir servi gibidir. Camiin üzeri bir çeşit kırmızı kiremit ile örtülüdür ki sanki sihirli bir eserdir. Sözü edilen eserlerden başka bir eser yoktur. İç kalenin ortası bir meydandır.

Dış varoş:

Kaleden dış varoşa tahta bir köprüden geçilir. Üç yerden makaralar ile her gece köprüyü bekçiler kaldırıp kale bir ada gibi kalır. Hendek köprüsünden varoşa batı tarafına giderken köprünün sol tarafında

üstü tahta ile örtülü, ahşap, sanat eseri bir lonca köşkü vardır. Şehrin bütün ileri gelenleri ve yabancıları bu köşkte oturup dinlenirler. Gayet güzel bir dinlenme ve eğlenme yeri küçük köşktür. Bu köprü başı ile varoş çarşısı arası yani kale önü, hendek kenarının kaleyi kuşatır şekilde geniş bir meydandır. Burası her gün kalabalık bir pazar yeri olur. Hamdolsun Varat şehrini gelişmiş olarak gördük. Fetih sırasında yıkık ve viran bırakmıştık. Daha önce bu Varat kalesi kâfir elinde iken Melek Ahmed Paşa sadrazam olunca Erdel kralı Rakofçi oğluna iki kere ulaklıkla gelip burayı görmüştüm Kalenin dört yanında İrem bağından iz verir yedi adet büyük varoşu olup, her birinde ayrı çeşit kalabalık pazar yeri olur. Hâlâ o zamandan beri bu pazarın kale önündeki meydanda kurulması eski bir âdet haline gelmiştir. Bütün genç kızlar ve kadınlar gizlice elbiselerini bu pazara getirip satarlar. Bu meydanın kale tarafı baştan başa kahvehane, bozahane ve diğer yiyecek ve içecek satan esnaf dükkânlarıdır. Varoşta beş adet küçük hamam var. Biri Olesi kapısının iç yüzündedir. Diğer dördü çarşı içinde güzel hamamlardır. İbadet yerleri on yedi tanedir. Üçünde cuma namazı kılınıp, cemaatleri çoktur. Varat fatihi Köse Ali Paşa Câmii kiremit örtülü, tamamen kârgir yapı, bir minareli, yeni camidir. Avlusu yoktur. Çünkü dar bir yere yapılmıştır. Çarşı ve pazarın en kalabalık yerinde olduğundan cemaati çoktur. Bir camii de mahalle içinde Köprülü Mehmed Paşa camiidir. Kırmızı kiremit ile örtülü, bir minareli, kârgir yapı, geniş avlulu bir camidir. Bu sırada Köprülü'den emir bekleyip camii kurşunla örtmek isterlerdi. Diğer bir cami de Taş kapısı dibinde Küçük Mehmed Paşa Câmiidir. Hakikaten küçüktür ve bir kısmı kiremitlidir. Henüz minaresi yoktur. Diğer ibadet yerleri mahalle mescidleridir. Üç adet medresesi vardır. Sıbyan mektebi dört adettir. İki yerde derviş tekkesi, üç adet tüccar hanı, bir adet fakirlere ziyafet yeri vardır ki, Köprülü Mehmed Paşa hayrıdır. Yedi adet susuzluğu gideren sebil, beş adet aydınlık hamam olup bin adet kârgir yapı, altlı, üstlü, kiremit ve şendire tahta örtülü evlerdir. Daha önce kâfir zamanında yedi varoşta oniki bin adet mamur, güzel saraylar olduğunu görmüştük. Dükkânların sayısı üçyüzdür. Sipahi pazarı ve kale önündeki pazar yeri halen güzel ve mamurdur.

Âyân Sarayları :

Paşa sarayı, Defterdar Ahmed Efendi Sarayı, İç hisarda Yeniçeri Ağası Sarayı, Olesi varoşunda Pançe Hüseyin Ağa Sarayı, Karamanlı Ali Beşe Sarayı. Ayrıca nice soba evli ve hamamlı hanedanlar vardır. Ama ancak bunları yazdık. Bu varoşun dört yanı bağdan ve bahçeden görünmez olmuş. Ama daha önce İslâm askerleri bu kaleyi kuşattığında bütün bağ, dağ ve hanedanları ile birlikte her yanı harab etmişlerdi. Hamd olsun beş yılda yine bağ ve bahçeleri geliştirilmiş, güzel bostanları yetişmiştir.

Büyük Varoş :

Bu büyük varoş dört köşelidir. Bütün sokakları hesap ilmine göre kâfir zamanında satranç nakışı gibi döşenmiştir. Varoşun çevre uzunluğu onbinelli germe adımdır. Varoş, büyük kalenin doğu tarafiyle kıble tarafı dışında diğer kısımlarını kuşatmıştır. Bunun da hendeği içinden Kerş nehri akar. Varoşun etrafı tamamen dolma rıhtım, yeni yapı duvardır. Güzel bir palangadır ki duvarının üstünde araba gezebilir. Çepeçevre oniki adet sağlam, dayanıklı tabyası olup hepsinin üstleri şendire tahta örtülü, sivri, sivri tahta bayraklı, kubbelidir ve karakol yerleri bulunur. Tabyaların en büyüğü Kadı tabyasıdır. Diğerleri Ali Paşa tabyası, Küçük Mehmed Paşa tabyası, Yeniçeri tabyası, Hısım Mehmed Paşa tabyası ve Sinan Paşa tabyası ile nice kuvvetli tabyalardır. Her bir tabyada beşer, altışar adet şâhî, klamborna ve darbren toplar bulunur. Varoş dört kapılıdır. Doğu tarafında Ali Paşa kapısı kârgir, tahta kanatlı sağlam kapıdır. Yine doğu tarafının öte poyraz yönündeki köprü başında Olesi varoşu kapısı sade, güzel bir kapıdır, yani kârgir değildir. Batı cephesinde Taş kapı kuvvetli, taş yapı, büyük bir kapıdır. Kıble yanında da Değirmen kapısı sade, tahta kanatlı, büyük bir kapıdır. Bu varoşun dört yanını çeviren hendeği içinden Kerş nehri aktığından sözü edilen kapıların önlerinde ağaç köprüler olup bu köprülerden geçilir. Her kapıda ikişeryüz silahlı, kale neferi bekler. Kapı önlerindeki lonca köşklerinde oturup, hay, huy ederek nöbet beklerler. Hendeklerin kenarında birçok yerde Kerş nehri üzerind bulunan su değirmenleri dönüp, ince beyaz un çıkarırlar.

Varat'ın Pazar ve Panayırı :

Değirmen kapısının dış kısmında, kaleden bin adım uzaklıkta, kıble tarafındaki bir alanda büyük bir pazar ve çarşı dükkânları ile hanlar var ki Solos pazarı derler. Ama dükkânların çoğu halas, melas ve palastan yapılma kulübe şeklinde hazin haldedirler. Yani kârgir yapı değildirler. Yaz, kış haftada bir gün pazar günü büyük bir pazar kurulur. Kırk, elli bin kişi burada toplanır. Paşa askeri, subaşı ve yeniçeri askerleri silahlı olarak buraya gelirler. Akşam vakti yine herkes dağılır ve yerlerine giderler. Burada pazar vergisinden hazineye gelir sağlanır. Kale neferlerine gelir kaydedilmiştir. Hepsi dört bin adet dükkândır. Geniş yolları satranç nakışı gibi döşelidir. Burada yıl başında bir kere kâfirin kızıl yumurtasından kırk gün önce yıl pazarı kurulduğunda Hind, Yemen, Acem ve Garp'ten yüzbinlerce kâfir Macar ve diğer milletlerin tüccarları toplanır. Varat sahrası çadır ve yüklerle süslenir. Yirmi gün, yirmi gece yenip, içilip, eğlenilip, binlerce yük mal satılır. Binlerce yük çeşitli mallar alınıp, bağlanıp ve Mısır ve Rum hazinesi kâr sağlanır. Burada kırk gün önceden Yanova ve Varat eyaletleri askerleri silahlı olarak gelip tam bir,

iki ay Varat sahrasında çadırlar kurup kalırlar. Pazar bozulup, tav tavlanıp, sav savlandıktan sonra Varat vezirinin izni ile korumak için gelen askerler de yerlerine dönerler. Osmanlı Devleti'nde böyle panayır, yani böyle pazar yeri ancak Ösek kalesi panayırı, Dolyan panayırı, Alasonya panayırı, Maşkolar panayırı ve Yanya panyırı kurulur. Ama bu Varat panayırı gayet büyük ve kalabalık olup görülmeye değer bir yerdir.

Olesi Varoşu :

Büyük varoşun poyraz tarafında, Kerş nehri aşırı Olesi denilen büyük bir varoştur. Kâfirler zamanında burası da İrem bağından iz verir, hükümdarların hasretini çektiği bir meram bağı idi. Şimdi yine gelişmektedir. Dizdarı ve kale neferleri ayrıdır. Altı ağalıktır. Üç yüz neferi ve martolosları vardır. Çevresi kavisli Kerş nehri kenarından dağlar eteğinde yapılmış, dolma çit palanga rıhtım duvardır ki uzunluğu binseksen germe adımdır. Hendekleri henüz temizlenmemiş alçak hendektir. Varat'a bakan kısmından Kerş nehri aktığından bu kısımda palanga duvarı yoktur. Lâzım da değildir. Lâkin ensesinde çayır ve bağlar tarafında palangası ve tabyaları vardır. Bütün çevresinde yedi adet sağlam ve dayanıklı tabyadır. Varoşun iki kapısı vardır. Biri kıble tarafında köprü başında, Kerş nehri kenarında büyük varoşa ve kaleye gidilen büyük kapıdır. Diğeri poyraz yönüne bakan Siguy kapısıdır. Bunlar ağaç kanatlı kapılardır Varoş içinde üçyüz adet sendire tahta örtülü, kârgir yapı, ikişer kat, mamur evler vardır. Panço Hüseyin Ağa burada oturur. Daha önce kâfir zamanında bu varoş da Aspazi bağı gibi mamur idi. Ama Varat kalesi fethinden sonra yine kâfir ansızın gelip bu varoşu yakıp, yıkmıştı. Şimdi yeniden gelişmektedir. İki kahvehânesi, beş dükkânı, bir hanı, iki mektebi, bir camii ve üç adet mahalle mescidi var. Daha önce kâfirler zamanında varoşun evlerinin çatıları kiremit ile örtülü idi. Şimdi çoğu şendire tahta ile örtülüdür. Bu Olesi varoşunun ensesindeki dağlar baştan başa bağlık ve bostanlıktır. Havası gayet güzel olduğundan halkı zinde kişilerdir. Seven ve sevilenleri güzellikte havası gibi hoş ve güzel olup meşhur Macar kızları vardır. Ama yeni fetih olduğundan halkın çoğu Rum kimselerdir. Serhadli Boşnak halkı azdır.

Yetiştirilen Ürünler :

Yaz ve kış sebze ve bitkileri eksik değildir. Hatta kılçıksız bir çeşit deve dişi buğdayı yetişir ki bundan Haleb kalkanı kadar büyük beyaz ekmek pişirirler, sanki nurdur. Üzümü, eriği, armudu, lahanası, kavunu ve karpuzu öyle bol olur ki bir araba kavun ve karpuz iki beşliğe ve bir okka et bir penze satılır. Sözün kısası gayet zengin bir vilayet feth olunmuştur. Cenâb-ı Hak İslâm elinde kalmasını nasib kıla. Ama bütün reayası Eflâk ve Macar'dır.

Nehirleri ve İçecek Suları :

Kale hendeği ve şehir içinde akan Kerş nehri Erdel diyarından gelip Tise nehrine karıştığı daha önce yazılmıştı. O kadar iyi su değildir. Zira devamlı olarak bu sudan içenlerin boğazlarında kuşka yani ur olur. Onun için çok kimse kuyu sularından içerler.

Macar müneccimleri, bu büyük şehrin gök ilmine göre beşinci iklimde olup ..... arz, ... tül, ... derece ve dakika olduğunu söylerler.

Bu şehri dilediğimiz gibi gezip, gördük. Sonra Sadrazam Köprülü oğlu tarafından elçi paşaya gelen padişahın emri Varat divanında okundu. Nemçe çesarı huzurunda Nâme-i Hümayun okunup barış antlaşması yapıldı. Nemçe çesarının ricası ile Varat kalesi yanında Hayduşak vilayeti içinde Sigelhit kalesi yoklama fermanı okunduğunda Varat hâkimi Hısım Mehmed Paşa ve bütün serhad askerleri bu emre göre hareket edip «Bize en faydalı olan Sigelhit kalesini yıktırmayız, inşallah gelecekte Erdel elinden feth edip, içine asker koyduğumuzda Varat kalemiz taze can bulur, iç il olduğundan geçilmez, sed olup serhat halkımız rahat eder,» dediler. Getirdiğimiz padişah emrine, Budin veziri Mehmed Paşa'nın fermanlarına, Elçi Paşa efendimizin mektuplarına, Nemçe çesarının barış mektuplarına asla önem vermeyip ve Padişah emrine uymayıp Sigelhit kalesinin yıkılmasına razı olmadılar. Allah'ın hikmeti bu emirlere uymayıp Sigelhit kalesini yıkmadıklarının üçüncü günü padişah tarafından bir silahşor ve hünkâr kapıcıbaşı, Varat valisi Hısım Mehmed Paşa'ya bir ferman getirir. Divanda okunur. Fermanda denir ki :

«Sen ki Varat veziri Mehmed Paşa'sın. Sana Hatt-ı Şerifim vardıkta Varat eyâletinde ne kadar askerin var ise kalkıp Nemçe çesarı dostumuzun ricasıyla Varat kalesi yakınında Erdel diyarının Hayduşak nahiyesinde Sigelhit kalesini yıkıp yerle bir edesin ve bizim Varat fethi sulhunda viran kalacak Erdel'in Adurban kalesi yine Erdel kralı bin sulha aykırı iş edip Adurban kalesini tamir edip içine Nemçe ve Erdel ve Hayduşak kâfir askerleri komuş. İmdi Hatt-ı Şerifim vardıkta hükümetinde olan Varat eyaleti askeriyle kalkıp cephane ve balyemez toplar dahi götürüp kral çesar dostumuzun ricasıyla Sigelhit kalesini harab edip bizim tarafımızdan Adurban kalesini yıkasın.»

Ferman okunduğunda o an Varat vezirinin tuğları ile çadır ve ağırlıkları Varat'ın Olesi tarafına çıkarıldı. Dellallar bağırıp, üç günde yirmi bin asker toplandı. Beşinci günde Yanova eyaleti askeriyle Cerrah Kâsım Paşa da yirmi bin asker, yirmi şâhî ve üç balyemez top ile gelip Varat askerine karıştı. İki aydın fikirli vezir bir yere geldi. Bütün serhad ayanlarıyla görüşüldü. «Tevekkel al' Allah» deyip yedi balyemez, kırk şahî top ve kırkyedi bin asker silahlanıp hazır oldu.

VARAT VİLÂYETİNDEN ERDEL DİYARININ HAYDUŞAK VİLÂYETİNE VE DİĞER KALELERE GİTTİĞİMİZ KONAKLAR

Varat altında hazır durumda iken Erdel vilâyetinin, Hayduşak nahiyesinin, Kurs vilayetinin, Orta Macar vilayetinin ve Varat eyaletinin ne kadar kefere hâkimleri, papazları, sipahileri, paralı askerleri varsa Kasım Mehmed Paşa'ya gelip «Seferiniz mübârek olsun» deyip, hediyelerini verdiler. Bütün kefere askerleri İslâm ordusuna öncülük edip itaat ederek kalelere Mehmed Paşa'yı götürürlerdi. Varat'tan kalkıp batıya doğru giderek, mamur köyleri geçtik.

Kral Değirmeni Vâdisi Menzili :

1071 (1660) tarihinde Varat kalesi feth olup, hisar içinden aman ile dışarı çıkan kâfirleri Siguy kalesine salimen getirip, teslim edip, kale kapudanından Hısım Mehmed Paşa hediyeler aldıktan sonra dönmekte iken pusu kurulmuş bir yerden üç bin kadar kâfir çıkıp paşaya bu Kral değirmeni denilen yerde saldırmıştı. Üç saat kadar büyük bir cenk ettik. Sonunda Hısım Mehmed Paşa kasığından kurşun ile vurulup, yaralı olarak bir kenara çekildi. Yaralı olduğunu kimseye belli etmeden askeri cenge teşvik ederdi. Hamd olsun zafer kazanılıp, kâfir hezimete uğratılmıştı. Bu kadar kelle ve esir ile İslâm ordusuna Varat altına gelindi. O zaman Mehmed Paşa «Ben yaralandım,» diye haber etti. Yüzlerce usta cerrahlar bir yere gelip Mehmed Paşa'nın kasığından kurşunu çıkaramadılar. Allah'ın yardımı ile bu sevinçli seferde Mehmed Paşa ile yaralandığı bu yere yine gelip, konaklaqık. Bir gün önce ben, Mehmed Paşa'nın kurşun saplı yerine bir fitil ile tavşan yüreği yağı koymuş idim. Hemen orada Mehmed Paşa, «Bire medet, kasığım!» diye feryad ederken cerrah Kâsım Paşa gelip «Nedir birâder?» diye sorup, Mehmed Paşa'nın yaracına ince mil soktuğu gibi henüz kâğıda asrılmış altı dirhemlik bir kol tüfeği kurşunu çıkarmıştı. Mehmed Paşa kırk koyun kurban edip üç kese riyâli fakirlere sadaka dağıttı. Böylece kurşun yarasından kurtulmuştu. Allah'ın hikmeti altı yıl önce burada vurulup, altı sene yaralı gezip, yedinci sene başında yine bu Kral değirmeni yanında şifa bulmuştu. Ertesi günü buradan yine büyük bir alay ile hareket ettik. Batı tarafa doğru dağlık, ormanlık ve meşelikler arasından pusu yerlerini geçip beş saat yol aldık.

Senkuy Kalesi :

Beten Gabor'un pis dedesi olan Betegor kral yaptırmıştır. 1071 (1660) tarihinde Arnavud Sinan Paşa fethetmiştir. Varat eyaletinde ayrı sancak beyi tahtıdır. Dördüncü Mehmed Han kanunu üzere padişah tarafından 300.000 akçe hası var. Yedi zeamet, altı yüz tımarlıdır. Alay beyi, çeribaşı,

yüzbaşı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı kale dizdarı, beş adet kale ağası, üç bin adet neferi, mükemmel cephaneliği ve yüzelli akçe payesiyle kadısı vardır. Bütün tımarlarının kanun üzere cebelüler ile beyinin askeri toplamı sefer zamanında altı bin asker olur.

Kalenin Şekli :

Varat kalesinin kuzey-batı tarafında, altı saat uzaklıkta, dağlar, bağlar ve bataklık arasında bir yerde bir havâleli, beş köşeli, kârgir bir yapıdır. Ama bir küçük kaleciktir. Lâkin gayet sarptır. Çevre uzunluğu binyediyüz adımdır. Doğuya açılan bir demir kapısı vardır. İçinde Sinan Paşa Câmii, bir mescidi, bir cephaneliği, erzak ambarları ve on adet dükkânı vardır. Başka bina ve hamamı yoktur. Kalenin bütün vasıflarını yazmak gerekmez. Varat kalesini gören aynen bunu görmüş olur. Nice kale kapısı Kanije'ye benzerse bu da Varat'a benzer, sanki Varat'ın oğludur. Varoşu henüz mamur değildir. Buradan kuzey yönüne gelişmiş köyleri, meşelikleri ve dağları geçip, beş saat yol aldık.

Erdel Hududu Yani Sigelhit Kalesi :

Başlangıçtan beri Erdel kalelerindendir. Yapıcısını bilmemekteyim. Varat fetholunduğunda Ali Paşa kaydına göre bu kale Erdel'in Hayduşak vilayetinde kalmıştır. Altıyüz parça köyü Buhar nahiyesine bağlanıp Varat köyleri olmuştu. Bu kale bizim Varat kalemize yakın olduğundan Nemçe kralı, korkusundan barış yapılırken bu kalenin yıkılmasını rica etmişti. Zira sonlarından endişeli ve uzak görüşlü kâfirler öyle düşündüler ki, «Osmanlı Varat kalesini aldı, eğer bu Sigelhit kalesini de alır ve böyle sarp bir kaleye asker korsa bütün Erdel vilayetini, Hayduşak ülkesini ve Orta Macar vilayetini eline geçirir» diye önceden bu Sigelhit kalesinin yıkılmasını rica etmişti. Bizim serdar Hısım Mehmed Paşa kırkbin asker ile kalenin altına vardığında Nemse çesarı tarafından da kırk, ellibin kadar insan, kazma, çapa ve kürekleri ile üçbin kantar siyah barut ve iki bin kadar kazan kumbaralar getirip kalenin her tarafında hazır durmakta idiler. Kale içinde olan Nemçe askeri de hemen yaya olup, silahları ile Macar kalesine gittiler. Kalede bulunan diğer ev sahipleri halk da çoluk, çocuklarını alıp «Hey gidi Sigelhit kalesi, senin kıymetini Osmanlı bilmedi, keşke Osmanlı elinde olaydı,» deyip kaleden çıkıp, ağlaşıp feryad ederek gittiler. Hemen arkadan kırk, elli bin kadar kâfir kara karınca gibi kalenin etrafına üşüşüp, kaleye yirmiyedi yerden lâğımlar kazarak siyah barut ile o nazlı kalenin kapı ve duvarlarını ateşe verdiler. Bütün binalar bataklık içine düşüp kale bir günde yerle bir edildi. O an kale içinde oniki bin, kılıç sahibi Hayduşak askeri ve halkı baş kaldırıp: «Bu kalemiz harab olduktan sonra şimdiden geri biz Nemse kralına bağ-

lıyız, Varat kalesine bağlı olmayız,» deyip Varat halkı olmaktan çıkıp gittiler. Bir anda darma dağınık oldular. Lânet olası Nemse kralı acayip nezâkette büyük topluluk sahibi oldu. Ama ne fayda. Elçi paşamızla Nemse kralına Beç kalesi içinde buluştuğumuzda barış yapılan yerde Nemse çesarı, elçi paşadan bu Sigelhit kalesinin yıkılmasını rica ettiğinde ben cahil ve fakir, elçi paşaya yavaşça «razı olmayın» dedim. Hamd olsun sözümü dinleyip kalenin yıkılmasına izin vermedi. Sonunda Nemçe çesarı Osmanlı Devleti kapısına, kendi elçilerine haber gönderdi. Saadetli padişahımızdan izin aldılar. Hatt-ı Şerif Varat'a gelince ferman ile kaleyi berbad ettik. Ama Varat kalesine kayıtlanmış yirmidört bin reayadan olduk. Emir ve ferman padişahındır.

Sigelhit kalesi bizim Macar hududunda, bir bataklık içindedir. İskender seddi gibi, yuvarlak şekildedir. Dokuz tabyalıdır. Kırmızı tuğladan yapılmıştır. Batı yönüne bakan bir kapısı vardır. Ferman sahibi Gazi Seydi Ahmed Paşa Efendimizle Erdel diyarında kuvvet ile yüzaltmış parça kaleyi ele geçirip, içlerine girip, hepsinin hediyelerini almışken, bütün kaleler itaat etmişken bu Sigelhit kalesi sarp ve metin olduğundan Seydi Ahmed Paşa'ya bir Girit mangırı vermedi ve paşaya binyediyüz parça alarga topu atıp asla uğur etmedi. Sonunda Seydi Ahmed Paşa gönülden «Hayır olsun, gidi kâfir Sigelhit kalesi» deyip üzüntü ile bırakıp gitmişti. Yani tâ bu derece sarp ve metin, deniz gibi batak içinde bir kale idi. Bu defa bir bahane ile Osmanlı eline geçmekte iken, harab etmeye içine girdiğimizde çıkmasa idik, feth olunmuş olurdu. İslâmların elinde bir Kahkaha kalesi olmuş olurdu. Ama şimdi her taraftan lâğımlar ile zavallı kale harab edildi ki sadece temelleri kaldı. Elhâsıl Erdel de öyle kale yok idi. Buradan kuzeye doğru giderken kalenin yıkıldığı devlet kapısına bildirildi. Sonra bütün İslâm askerleri ile üç saat dağlar ve taşlar aşıp Paymezo sahrasına geldik.

Paymezo Kalesi :

Bu da Erdel vilayetinde iken Varat feth olunduğunda içindeki kâfirler Osmanlı korkusundan kaleyi vire ile vermişlerdi. Bütün cephanesini de Varat'a getirmişlerdi. Şimdi yetmişdokuz parça gelişmiş nahiye ve köyleri ile kalesi hepsi İslâmların elinde olup, halkı itaat etmektedirler. Kalesi Paymezo dağı eteğinde kurulmuş, yüzü Paymezo ovasına bakar, dört köşeli, küçük, taş yapı, güzel bir kaledir. Buradan yine kuzeye dört saat gittik.

Planoş Kalesi :

Bin adet gelişmiş, şenlikli Macar ve Eflâk reayalı, güzel köyleri olan büyük bir nahiyedir. Kayıt sırasında bu nahiye Varat'a bağlanmıştır. Ga-

yet zengin bir yerdir. Güzellerinin hiçbir diyarda eşi yoktur. Hisarı bir bayır eteğinde, altı köşeli, kârgir bir yapıdır. Süleyman Han zamanında Betlen Gabor kral yaptırmıştır. Buna Macar halkı Betlengor derler. Şimdi nahiyesi ve reayası ile Osmanlı elindedir. Kalesi yine reaya elinde olup Osmanlıya bağlıdır. Buradan kalkıp doğuya beş saat gittik.

Henut Nahiyesi ve Şebeşvar Kalesi :

Üçyüz adet gelişmiş köylü Henut nahiyesidir. Asker kefereleri Hayduşak halkıdır. Bu nahiye içinde Şebeşvar kalesi düz bir yerde, ve ormanlık bir dağ eteğinde kurulmuştur. 1082 (1661) tarihinde serdar Ali Paşa ile Erdel savaşına gidip kral Kimyanoş'u öldürüp Apofi Mihal'i kral yaptığımız sene bu Şebeşvar kalesini yakıp, ganimet malı aldığımız zaman bunun özelliklerini genişçe anlatmıştık. Buradan kuzeye altı saat gittik.

Kozasunluk Nahiyesi ve Hadatvar Kalesi :

Bu büyük nahiye de Varat fethinde kaydolup, üçyüz parça gelişmiş köyünde onyedi bin Macar ve Eflâk reayası İslâm elinde Varat'a bağlıdır. Kalesi kefere elinde kalmıştır. Yüksek bir dağ eteğinde, Orta Macar elinde, küçük fakat güzel bir kaledir. İçinde kefere olduğundan girip, göremedik. Ama kapudanları, Hısım Mehmed Paşa'ya hediyelerini getirip, İslâm askerlerine büyük ziyafetler edip, top şenlikleri yaparak bağlılıklarını gösterdiler. Buradan da kuzeye doğru dağlar içinden ilerledik.

Çehivar Kalesi ve Beşosunluk Nahiyesi:

İkiyüz parça güzel köylerinde yedi bin adet reayası kayıt sırasında Varat'a kaydedilmiştir. Ama kalesi Erdel keferesi elinde olup içinde Nemse askeri vardır. Bütün İslâm askeri ile kale altında çadırlar kurup istirahat edildi. Kaleden top şenlikleri yapıldı. Serdar Hısım Mehmed Paşa'ya ve Cerrah Kâsım Paşa'ya hediyeler getirip, büyük ziyafetler verdiler. Yemekten sonra kale kapudanına büyük ikramlarda bulunuldu. Kalenin şekli, Ali Paşa zamanında anlatılmıştı. Buradan batı tarafın, dağlar içinden gittik.

Şomlovar Kalesi ve Nahiyesi :

Varat fethi kaydından sonra kalesi ve nahiyesi Erdel keferesi elinde kaldı. Metin ve sarp bir kaledir. Gerçi kâfir elindedir ama 1071 (1660) tarihinde Ali Paşa ile Erdel'i fethettiğimizde bu Şomlovar kalesi Ali Paşa'ya itaat etmişti. Şimdi Hısım Mehmed Paşa'ya da itaat edip, şenlik topları atıp, askere ve iki vezire ziyaretler edip, hediyeler verdiler. Kefe-

re elinde bu Şomluvar büyük nahiyedir. Askerleri Hayduşaklıdır. Buradan batı tarafına beş saat gidip, Tise nehri kenarında nice köyleri geçtik.

Sokmar Kalesi ve Nahiyesi:

Önceden ve sonradan hep Erdel kralı idaresinde kalmıştır. Tise nehri kenarındadır. 1071 (1660) senesinde Erdel diyarının Sigel vilayetini Budin veziri İsmail Paşa ile fethedip muzaffer olarak İslâm ordusuna katıldığımızda Tatar askeri ile bu Sokmar kalesini Tise kenarında vurup, gelişmiş nahiyelerinden yirmiyedi bin esir aldığımızı daha önce anlatmıştık. Buradan Tise nehri kenarınca yine kuzeye doğru gittik.

Aranyoş Mekşuvar Kalesi ve Nahiyesi:

Gelişmiş nahiyedir. Halen Erdel'e bağlıdır. Bunu da 1071 (1660) tarihinde Ali Paşa ile harab edip itaat ettirmiştik. Şimdi yine itaat gösterip, kapudanı hediyeler getirerek, büyük ziyafetler verdi ve top şenlikleri etti. Buradan yine bütün askerimiz ile bazan Tise nehri kenarınca bazan dağlar ve meşelikler içinden İştuvar kalesine geldik. Burası da Sokmar nahiyesine bağlıdır. Oradan Karol, Kak, Kolu kale ve nahiyelerinden geçtik ki bunlar da Sokmar'a bağlıdırlar. Bu sözü edilen kaleleri ve nahiyeleri de daha önce yazmıştık. Ali Paşa ile Erdel fethine giderken bu kaleler, itaat etmedikleri için yerle bir edilip kâfirleri esir ettiğimizi genişçe anlatmıştık. Ama o zamandan bu yana tekrar imar edilmiş. Serdar Mehmed Paşa'ya ve Cerrah Kâsım Paşa'ya kapudanları gelip, top şenlikleriyle hediyelerini getirip, büyük ziyafetler verdiler.

Saboş Nahiyesi ve Ebram Kalesi:

Devamlı olarak kâfir elinde olmuştur. Mamur bir kaledir. Ali Paşa zamanında bu kaleye uğramamıştık. Ama Saboş nahiyesini berbad edip, yedi bin adet esir almıştık. Şimdi yine imar edilmiştir. Ebram kalesi bir dağ eteğinden uzak, İskender seddi gibi kale imiş. Beşyüz parça top atışı edip, şenlikler yaparak, kale kapudanı ile ileri gelenleri hepsi kale dışına çıkıp, hediyelerini getirerek ziyafetler verdiler. Bu Ebram kalesi Menucehir oğullarından Yejder Ban'ın yapısıdır. Veraset yolu ile gele, gele Rakofçi oğlunun olmuş. Üç bin askere sahiptir. Sağlam, dayanıklı güzel bir kaledir. Lâkin küçüktür. Kuzey tarafına Tokay iskelesi ve Tokay kalesi yakındır. Ebram kalesinin içine girip, gezip, görmemize kale kapudanı izin vermedi. Ama Beç kalesinde Nemse çesarının bana yedi krallık yeri gezmem için verdiği izin kâğıdını Ebram kalesi kapudanına gösterince hemen ayak üzere kalkıp, yazıyı, yüzüne, gözüne sürüp, benim elimi öpüp o kadar saygı ve ikramda bulundu ki ben ve adamlarım hayret-

te kaldık. Ayrıca bana bir kese kuruş, iki Nemçe kuyruksuz atı, iki saat, bir Macar çukası, altı adet çarklı kol tüfeği, adamlarıma onar adet Macar altını, birer donluk çuka kumaş verdi. Sonra, hükümdar ziyafeti verip kaleden yedi parça top atışı yapılarak kale, bedenleri, çesarının bayrakları ile süslendi. Buradan ayrılıp batıya doğru gittik.

Bulgar Kalesi ve Büyük Nahiyesi :

Tise nehri kenarında, yüksek bir dağ üzerinde, dört köşeli, güzel bir kaledir. Daha önce Ali Paşa zamanında bunu da görmemiştik. Erdel'e bağlı, Hayduşak kulunda küçük bir kaledir. Bunlar da serdarımıza itaat ettiler. Hediyeler getirip, ziyafetler verdiler. Nahiyesi çok gelişmiştir. Halkı ve kapudanları hepsi Sigelhit kalesini yaktığımıza ağlaştılar. «Keşke Osmanlı elinde olaydı» dediler. Buradan yukarı kısımda, Tise nehri karşısında dağlar eteğindeki Hasvar kalesine geldik.

Büyük Hasvar Kalesi :

Orta Macar toprağındadır. 1071 (1660) tarihinde Serdar Ali Paşa ile Tise nehri kenarına vardığımızda Ali Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa ve Tameşvar veziri Sarı Abaza Hüseyin Paşa ile Tise nehrinin karşı tarafına geçip Hasvar kalesine vardığımızda Zolumu oğlunu krallığa istemiş ve Zolumu, oğlunu vermeyip, bizi Hasvar kalesinden kovmuştu. O zaman burayı genişçe yazmıştık. Şimdi Tise nehrinin karşı tarafına geçtik ama Hasvar kalesine varmadık. Uzak mesafeden seyrettik. Sonra Tise nehrinden kuzeye doğru iki gün gittik.

Orta Macar'da Şarbatak Kalesi :

Hakikaten bataklık içinde yıktığımız Sigelhit, Kanije, İstolni ve Sigetvar gibi batak içinde bir kaledir. Kapudanları ve diğer idarecileri serdarımıza hediyeler ve ziyafetleri ile geldiler. Buradan batıya doğru Tise nehri kenarıyla gittik.

Tokay Kalesi :

Orta Macar toprağında, Tise nehri kenarında olup Topal Platonaş, Hersek'in idaresindedir. Seyre değer bir İskender seddi olduğunu, Ali Paşa zamanında yazmıştık. Buradan da doğuya doğru bir konak mesafe gittik.

Kaşe Kalesi :

Orta Macar ve Maroş banı idaresinde olduğu daha önce Ali Paşa zamanında istediğimiz şekilde görüp, gezdiğimiz etraflıca anlatılmıştı. Ama

şimdi yine gördük. Bu Kaşe kalesi iremi yakınında bir vadide derin bir su kuyusu var. Bu sudan demir üzerine dökülünce demir o an kırmızı bakır olur. Adamlarımın heybelerinde birer nal var idi. Bu suyun özelliklerini kılavuzlarımızdan dinlediğimizde hatıramızı hatırladık. Ali Paşa bu suya demir sürmüş ve demir bakır olmuştu. Şimdi yine hemen heybeden bir nal çıkarıp bu kuyu suyundan sürünce nallar bir anda kırmızı bakır oldu. Hısım Mehmed Paşa ve Cerrah Kâsım Paşa'ya getirip gösterdiğimizde hayrette kaldılar. Adamlarını göstedip sudan getirterek nallara sürdüler. Onlar da hemen kırmızı bakır oldular. Meselâ kırmızı bakırı sirkeye koysalar nasıl bakır eriyip cengâri boya olursa bu kuyunun suyunu da demire sürünce demir kırmızı bakır olur. Kaşe şehri yakınında meşhur bir kuyudur. «Allah her şeye kâdirdir.» Ama bu temiz kokulu toprakta nice görülmeye değer şeyler vardır. Yazmaya kalksak seyahatimize engel olur. Sonra Serdar Mehmed Paşa bütün iş görmüş ihtiyarlarla görüşmeler yapıp, hep birlikte karar aldılar.

HAYDUŞAK VİLAYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDADIR

Bu amber kokulu verimli yeryüzünde kıble tarafına dokuz saat gittik.

Büyük Adurban Kalesi :

Yapıcısını bilmiyorum. Kalesi geniş, çimenlik bir düzlükte, Buhar nahiyesinde, bademi şeklinde, yontma taş ile yapılmıştır. Hatta Gazi Seydi Ahmed Paşa dış varoşunu yıkmış idi. Şimdi eskisinden daha gelişmiş şekilde imar edilmiştir. Bütün kefere askerleri Varat kalesine bağlıdırlar. Ama kaleleri yine Hayduşak kefereleri elindedir. Gayet güzel köyleri var. Kaleye giremedik. Ama uzak mesafeden gördük. Gayet gelişmiş bir kaledir. Kale kapudanı ve adamları hediyelerini ve ziyafetlerini getirdiler. Top şenlikleri yaptılar. Buradan kalkıp yıldız tarafına beş saat gittik.

Eski Tatar Kalesi :

Hep Macar elinde kalmış olup viranđır. Macaristan'da ilk olarak bu kaleyi Menucehir oğullarından Maverâünnehir'den bu bölgeye gelen dört kardeş burada topraktan dört adet yığılı kaleler yaparlar. Taş ve rıhtım dolma olmayıp büyük toprak yığılı, hendekli sur kalelerdir. Onun için bunlara Tatar kalesi derler. Bu Menucehir oğullarının dördüne diğer kefereler sorup; «Siz kimlersiniz?» derler. Bunlar da Fars diliyle «Biz mençârız» yani «Dört adamız» derler. Git gide bunlara, «Mencar, diye söylenip değişik olarak Macar demişlerdir. Şimdi Macar, Mencar'dan değişme olarak meşhur olmuştur. Onun için Fars diiinden Macar dili türemiş

olup Macar dilinde çokça Farsça sözler bulunur. Macar'ın aslı Menucehir'dir ki eski millettir. Hâlâ bu toprak kaleleri büyük bir varoştur. Ama topları ve tüfekleri yoktur. Halen Varat kalesindeki Köprülü Mehmed Paşa Câmii'nin evkafıdır. Lâkin halkı Macar'dır. Toprağı Hayduşak toprağıdır. Bu Tatar kalesinin bir eşi de Ekre kalesi yakınındaki Sultan Üçüncü Mehmed kalesidir ki Ekre fatihidir. Onun yedi krallık ile cenk edip bozulduğu ve sonra kâfiri hezimete uğrattığı Hrıştoş yaylasında Menucehir oğullarının bir kalesi de yine topraktandır. O da harab haldedir. Ama bu Hayduşak'taki ona göre daha mamur durumdadır. Sonra bu Tatar üzerinden kuzeye doğru üç saat gittik.

Keşkaraki Kalesi :

Menucehir oğullarından Sekban Ejder yaptırmıştır. Nice hükümdar imar etmiştir. Elden ele geçip, şimdi Erdel kralı Apofi Mihal idaresinde olup, Hayduşak'a bağlıdır. Yeşil bir sahrada metin bir kaledir. Rahmetli Seydi Gazi Ali Paşa ile bu kaleye aman ve zaman vermeyip büyük varoşunu yakarak binlerce esir ve bol miktarda mal almıştık. Varat kalesi fethinden sonra bu kalenin halkı itaat etmiş ve burası Köprülü Mehmed Paşa evkafı olmuştur. Buradan batıya doğru beş saat gelişmiş köyleri, dağ ve bağları geçip gittik.

Büyük Dubroçin Vadisi :

Süleyman Han'dan beri bu varoşun halkı Osmanlıya bağlı kalmıştır. Eski kayıtlarda Ekre eyaleti kalemlerinden idi. Şimdi Varat eyaletine bağlıdır. Her sene padişaha kırk bin adet Engürüs altını haraç verirler. Budin, Ekre, Varat ve Yanova paşalarına yüzlerce postav çuka ve diğer çeşitli hediyeler ile hintu arabaları verirler. Bu varoşta 12.800 adet baştanbaşa şendire tahta örtülü, altlı ve üstlü kârgir yapı, bağlı ve bahçeli ev vardır. Oniki adet elleri gümüş değnekli idareci hâkim bulunur. Kırk adet manastırı olup, kale gibidirler. Üçyüz adet çuka dokuyan dükkânı ve beşyüz adet de çeşitli şeyler satılan dükkânlarında hep kadınlar satış yaparlar. Üçyüz adet sokağı tertemizdir. Varoşun etrafı derin hendektir. Etrafına açılan kapıları altı adettir. Bu varoş hendeği ile bir kaleden daha sarptır. Etraf dağlarında yetmişyedi bin bağ vardır. Elhâsıl bu varoş Macar diyarının Mısır'ıdır. Gayet ucuzluk ve zengindir. Verimli ovalarında baştanbaşa, tahıl, üzüm ve bostan yetişir. Al ve beyaz üzümü, armudu, eriği, has ve beyaz ekmeği hiçbir yerde yoktur. Süleyman Han Budin'i Alman kralı elinden aldığı zaman bu Dubroçin halkı Süleyman Han'a «Gazan mübarek ola» deyip iki çift ekmek getirirler. Her bir ekmeği yüzer çift domuz kızaklarla çekerek Süleyman Han'ın huzuruna getirip hediye ederler. Süleyman Han, «Vilayetiniz zengin olup

evlatlarınız çok ola» diye ellerine muafnâme verir. Halen soy ve sopları çok olup, adam başına birer altın haraç, koyun hakkı ve bağ hakkı verirler. Diğer vergilerden muaftırlar. Onlar şimdi Varat kalesinin tamirine yardım eder oldular. Buranın su ve havası güzel olduğundan güzellerinin sayısı çoktur. Burada da serdarımıza büyük ziyafetler ve değerli hediyeler verildi. Sonra kuzey yönüne doğru gidip, dağlar ve köyler geçtik.

Poçay Kalesi :

Eskidenberi Erdel kralı idaresindedir. Şimdi Varat eyaletinde, kalesi ve nahiyesinin bütün haracı Varat'ındır. Lâkin varoşunu Varat fethinden önce Seydi Ahmed Paşa ile yakmıştık. Kalesinden de aman ile yetmiş kese para alıp gazilere dağıtmış idik. O zamanlardan beri güzel bir sur olarak durmaktadır. Mamur ve şenlikle kalesi bir gölün sahilinde, dört köşeli bir yapıdır. Kale içinde güzel, tahta örtülü evleri ve kiliseleri vardır. Dış varoşun etrafı hendektir. Buraya bağlı yerler de gelişmiş, güzel yerler olup Varat kalesi kalemlerindendir. Oradan da ovaları, dağları ve bağları geçip yedi saat gittik.

Küçük Adurban Kalesi :

Varat barışında eyalet yazılmıştır. Kalesi yüksek bir tepe üzerinde iken yıkılmış, nahiyesi Varat kalesi vezirine has kaydolmuş idi. Ama şimdi Erdel kralı olan Apofi Mihal'in barış anlaşmasına aykırı olarak bu Küçük Adarban kalesini tamir edip, içine asker koyduğu padişaha arz olunmuştur. Saadetli padişahtan derhal bir ferman gelip: «Küçük Adurban kalesini kâfir elinden alıp kaleyi yerle bir edesin,» diye Hısım Mehmed Paşa'ya emredilmiş idi. Serdar Mehmed Paşa hemen o an bu kale altına varıp, kaleye aman ve zaman vermeden gün doğarken bütün gaziler metrislere girmişlerdi. Daha dört adet balyemez top kalenin sinesine vurunca kalenin nice yerinden burç ve boruları ile beden dişleri havaya uçup, kale yıkılmıştı. Kale içindeki kâfirler durumu görür görmez «Elaman, ey seçkin Osmanlı askeri!» deyip kale burcuna beyaz aman bayraklarını diktiler. Haçlı bayraklarını da indirip vire ile kaleyi verdiler. Bütün kâfirler silahsız olarak Poça kalesine gittiler. İslâm askeri kaleye girip iki günde kale duvarlarını yerle bir ettiler. Bütün cephâne ve toplar ile diğer ağırlıkları Varat kalesine gönderdiler. Sonra kalenin yıkılması fermanını getiren Dergâh-ı âli kapıcıbaşı Mustafa Ağa'ya devlet kapısına dönmek için izin verildiğinde hemen ben de Serdar Mehmed Paşa'dan ve Cerrah Kâsım Paşa'dan izin alıp bir kese yolluk, üç at ve üç Macar kölesi ile birçok hediye ve adam alıp kapıcıbaşı Tameşvar tarafına giderken ben de Erdel kralına gitmek istedim. Serdar Mehmed Paşa

ve Kâsım Paşa'dan Erdel kralına mektuplar aldım. İslâm ordusu muzaffer kumandanlarıyla Varat'a, Cerrah Kâsım Paşa da Yanova'ya giderken onlarla vedalaştım.

KÜÇÜK ADURBAN KALESİNDEN ERDEL KRALINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Bütün arkadaşlarımızla birlikte Küçük Adurban kalesinden kıble tarafına doğru sekiz saat gidip, dağlar ve taşlar ve sarp yolları aştık.

Bohar Nahiyesinde Merfat Köyü :

Kasaba gibi, bin evli, sâz Macar köyüdür. Varat kalesine bağlıdır. Buradan doğu tarafına yedi saat gidip, yüksek dağlar ve ovaları geçtik.

Karesi Nahiyesinde Suvac Köyü :

Gelişmiş büyük bir nahiyede Suvac köyü eskiden Erdel'e bağlı idi. Şimdi Varat'a bağlıdır. Buradan yine doğuya doğru sekiz saat giderek nice köyleri geçtik.

Hazırbaş Yani Savaş Evi - Halmaş Hisarı :

Yapıcısı bilinmiyor. 1071 (1660) tarihinde Seydi Ahmed Paşa ile berbat etmiştik. Şimdi onarılmış olup Varat'a bağlıdır. İçinde Erdel kâfiri vardır. Nahiyesi büyüktür. Hepsi Varat'a kayıtlanmıştır. Kalesi üç köşelidir. Engelli, dayanıklı, güzel, taş yapıdır. Halmaş yaylası dibinde yapılmış olduğundan engel yerler hep bağlıktır. Batı tarafı Cahikâd nahiyesidir ki büyük nahiyedir. Hayduşak kâfirine bağlıdırlar. Sigelhit kalesini yıktıktan sonra Cahikad halkı Varat'a gelmez oldular. Hayduşak kâfiri de Nemçe çesarına bağlandı. Buradan da doğu yönüne altı saat gittik.

Büyük, Eski Şehir Bohar Varoşu :

Erdel vilayetinde böyle gelişmiş, şenlikli, İrem bağı gibi, büyük şehir ve eski nahiye yoktur. Tâ Menucehir oğulları zamanından beri oturulan eski evleri vardır. Böyle yeşillikli, bitkili, verimli bir diyar görmedim. İlk defa Seydi Ahmed Paşa ile, sonra iki defa Serdar Ali Paşa ve Küçük Mehmed Paşalar ile bu büyük nahiyeden yetmişer, seksener bin esir ve çok miktarda mal alıp, binlerce İslâm askeri sahrasında konaklayıp, yüzbinlerce hayvan nebat ve ürünlerini yemiş, denizde damla, güneşte zerre kadar eksilmemiş idi. Hatta Ali Paşa ile geldiğimizde 1059 (1649) senesinde bu Bohar şehrini yerle bir etmiştik. Altı seneden beri

eskisinden daha güzel hale gelmiştir. Bazı köyleri Varat kalesine bağlıdır. Şehir Samuş nehri kenarında bir İrem bağıdır. Şehir idarecilerinin anlattıklarına göre yirmiüç bin şendire tahta örtülü ev vardır. Yetmiş adet büyük kilise ve manastır, üçyüzelli adet değirmen, iki bin adet dükkân ile süslenmiş, yetmiş bin bağ ile bezenmiş bir şehirdir. Su ve havasının güzelliğinden kadınlarının güzelliği ve nezaketi bir diyarda yoktur. Bütün kadınları güzel yüzlü, terbiyeli, güzel huylu, ay gibidirler. Macarca açık ve seçik konuşurlar.

Beğenilen Şeyleri :

Beyaz ve has spu ekmeği, armudu, kırmızı yanaklı elması meşhurdur. Hatta meyveleri diğer ülkelere götürülür. Meyvesi uzun zaman tadını ve tazeliğini korur, lezzeti bozulmaz. Şehrin etrafı bağlık, bostanlık ve bahçeliktir. Aralarındaki akar suların kenarlarındaki köşklerde zevk ve safa edip, yeyip, içerler. O kuşluk bağlar içinde bülbüllerin hoş ve hazin ötüşleri insanı kendinden geçirir. Kokulu, temiz toprağının çamurundan Çin fağfuru gibi kâseler, tabaklar, sürahiler yapılır ki, hiçbir yerde görülmez. Hatta bana birkaç renkli kâse ve bardaklar verdiler, onları Rum'a getirdim, görenler portakal işi zannettiler. Elhâsıl bütün kâfirleri hünerli kimselerdir. Bu şeihrde bana çok ilgi gösterildi. İkiyüz adet, silahlı adam verdiler. Hısım Mehmed Paşa'nın verdiği adamlar geriye döndüler. Sonra Bohar şehrinden kalkıp, güneye doğru beş saat gittik.

Bele Sunluk Nahiyesi :

Daha önce İslâm askeri ile bu Bele Sunluk nahiyesinin bir yanında konaklamıştık. Şimdi Frau köyü yakınında konakladık. Frau, kral karılarının adlarıdır. Bu köy kralın karısının hası olduğundan Frau köyü derler. Gayet güzel bir köydür. Erdel'e bağlıdır. Burada bizim Varat kalesine bağlı köyler tamam oldu. Ve Varat'tan beri geçtikten sonra gelen il ve vilayetler hep Erdel'e bağlıdır. Ama halkı, binlerce köyü Varat eyaletine zeamet ve tımar, vezir, defterdar ve defter emini hasları olarak kaydolmuştur. Buradan doğuya doğru beş saat gittik.

Köyvar Kalesi :

Macarca taş kale demektir. Ama hudud halkı bu kaleye Çatal kale derler. Zira gerçekten iki çatal, yüksek bir tepe üzerinde, karşı karşıya iki kaledir. Ama biribirine gidilebilir. Bu kale halkı evvelce Serdar Ali Paşa'ya itaat etmediğinden bir gecede binlerce top attı. O gece Melek Ahmed Paşa Efendimiz Rumeli eyaletine sahip olduğundan Rumeli askerinden üç bin askeri gece yarısı pusuya koydu. Kendileri sabahleyin kâfire bek gösterince kâfirler hemen kaleden domuz sürüsü gibi çıkıp görünen

askerimizin üzerine hücum etti. Bir hayli cenk ve çatışmadan sonra bizim askerimiz yan verip kaçar şeklinde olunca kâfirler askerimizin peşine düşerek kovalar iken kaleden bir hayli uzaklaşınca Melek Ahmed Paşa Efendimizin geceden pusulara koyduğu askerler yedi başlı Ejder gibi pusudan çıkıp «Allah! Allah!..» diyerek saldırır. Kâfirler iki asker arasında kalıp, topa tutulmuş maymuna dönerler. Kırıla, kırıla canları kurtulmaz. Rumeli gazileri ganimet malı ile zengin olurlar. Aşağı dere kenarındaki varoşu yaktılar. Ama şimdi içinde iki gece misafir olduk. Kapudan ile konuşurken Melek Ahmed Paşanın bunları kırdığını hatırlattım. Kendileri de hayret edip, «Bize Seydi Paşa bile dokunmadı. Ama gidi Melek Paşa baba bize iyi kılıç vurup çok mal aldı,» dedi. Ben de kaleyi seyredip, yapılış şekline hayret ettim. Acayip, garip, metin İskender seddi gibi kale imiş. Bu kale gerçi Erdel'e bağlıdır ama Rakofçi oğlu Murde'nin mirası olduğundan üçer bin asker ile Rakofçioğlu anasına bağlıdırlar. Kalenin Samuş nehri aşırı, kıble tarafından bir hayli uzak yerde engeli vardır. Bu kaleyi seyrettikten sonra kıble yönüne beş saat gittik. Önce Macar köyü olan Kure köyüne, dört saat sonra Samuş nehri kenarında Oranyar köyü yani ağalar köyüne geldik. Gayet güzel ve büyük bir köydür. Yine kıbleye doğru giderken Samuş nehri kenarında köyleri, nice sarplık dağları, dere ve tepeleri, belen yerleri geçip altı saat yol aldık.

Samuş Kalesi Menzili :

1069 (1658) tarihinde bu kale Ali Paşa'ya itaat etmediğinden, varoşu yıkılmış idi. Ama şimdi eskisinden daha mamur olmuş. Kalesi bir gölün içinde olup, Samuş nehrinin Varat kalemiz tarafında değildir. Beri, Erdel tarafında Bele Sunluk nahiyesindedir. Şarbatak, Sigelhit ve Kanije gibi bataklıkta, sarp bir kaledir. Buradan doğuya doğru yedi saat gittik.

Dejvaroş Şehri :

Bunu da 1069 (1658) tarihinde Ali Paşa ile geldiğimizde öyle yakıp, yıkmıştık ki görenler acaba burada bir eser varmıydı? derlerdi. Şimdi o kadar mamur olmuş ki İrem bağı gibi yeni bir şehir olup kale gibi manastırları, han, saray ve dükkânları ile süslenmiş. Ama kalesi olmadığından şehrin etrafına yalın kat çit palanga ile, derin hendekler kazılıp, yerde köprülü kapılar yapmışlar. Buradan kıble tarafına gidip, mamur yerleri, geçip görülmeye değer yerler seyredip, yedi saat yol aldık.

Kolojvar Kalesi :

Bana bu kaleye yedi kere gelmek nasib oldu. Üç keresi Melek Ahmed Paşa Efendimiz sadrazam iken 1062 (1651) tarihinde sadrazamlıktan alınıp Silistre eyaleti verildiğinde Rakofçi oğlu isyan ederek Leh vilayeti-

ni ele geçirmeye giderken Silistre'den ılgar ile Erdel vilayetine girmiştik. Rakofçi oğlunu bu Kolojvar'da bulup, Melek Ahmed Paşa Efendimizin mektuplarını verip Rakofçi'den mektuplar alıp gitmiştim. Sonra yine iki kere geldim. Dördüncü gelişimiz 1071 (1660) tarihinde Seydi Gazi Ahmed Paşa ile oldu. Bu Kolojvar kalesi sahrasında Rakofçi'nin yüzseksen bin askerini kılıçtan geçirmiş, Rakofçi oğlu da bu cenkte yaralı olarak kaçmış, anasının Maman kalesinde ölüp canı cehenneme gitmişti. Böylece Osmanlı Devleti Tameşvar hududunda güvenli hale gelmişti. Beşinci gelişimiz 1072 (1661) tarihinde Serdarı, Muazzam Ali Paşa ile oldu. Altıncı gelişimiz yine Ali Paşa ile dönüşte uğramıştık. Şimdi bu Kolojvar'a yedinci gelişimizdir. Hatta benim bu Erdel diyarıyla Leh ve Moskof ülkelerine o kadar çok seferler edip, gezmelerim olmuştur ki bir daha görmeye nefret etmişimdir. Ama Cenâb-ı Hak nasib kılıp yine gelip ziyaret ettik. Bu Kolojvar kalesinin Erdel diyarının ortasında kurulmuş büyük, metin, kuvvetli bir kale olduğunu daha önce genişçe anlatmıştık. Bu kale Samuş nehrinden uzaktır. Samuş nehrinin Varat kalemiz tarafında, Varat'a üç merhalelik bir yerde, Macar hududundadır. Bu yere kadar yazılan Erdel kaleleri Varat'ın gün doğusu tarafındadırlar. Ama bu Kolojvar kalesinden ta Erdel Belgradına varınca kıble tarafına gidilir. Bu Kolojvar kalesinde duydum ki Erdel kralı Apofi Mihal, Hayduşak vilayetine gitmiş. Mecbur olarak biz de geri dönüp o taraflara gitmemiz gerekti. Kolojvar'dan bazan kuzeye, bazan batıya, bazan da güney taraflarına bir hafta gezip, nice köy, kasaba, kale ve seyrettiğimiz yerler çoktur. Am meşhur olmayanları anlatmakta fayda yoktur. Nice menzillerin isimlerini daha bilmiyoruz. Adını bilmediğimiz bir menzilden kalkıp beş saat gittik.

Kalo Kalesi :

Daha önce Rakofçi lânetinin tahtı olduğunu Ali Paşa zamanını anlatırken yazmıştık. Zira bu metin ve kuvvetli kale Ali Paşa'ya itaat etmeyince varoşu yıkılmış, hesapsız mal alınmıştı. Şimdi gayet mâmur gördük. Kalesi geniş bir uz içinde, beş köşeli, güzel bir yapıdır. Ama küçüktür. Buraya Samuş nehri doğu tarafından gelir. Hayat suyudur. Bu kalede bir gece misafir olduk. Kapudanından hediyeler ve yoldaşlar aldık. Samuş nehrini atlar ile geçtik. Yedi saat yol alıp köyleri ve tarlaları geçerek Lense menzilinden batıya doğru beş saat gittik.

Samuc Şehri :

Bunu da Ali Paşa zamanında yerle bir etmiştik. Şimdi onarılmış. Şehir Samuş nehri kenarında, iç açıcı, gönül ferahlatıcı, İrem bağı bir yerde kurulmuştur. Bu sözü edilen Samuş nehri tâ Senyal dağlarından do-

ğup, Tise nehrine yakın akarak, yirmi parça kaleden Sokmar, Karul, Ahtuvar, Yenamin, Kalu kaleleri sahralarında nice varoşların ve nahiyelerin köylerini sulayıp, Kolu nahiyesinde Tise nehrine karışır. Buradan kalkıp beş saat gittik.

Torde Varoşu :

Bu yerin dağlarından tuz keserler. Bu ibret verici hali görmeyen dünyayı gezip, dolaştım demesin. Allah korusun, yer altının tuz çıkarılan mağaralarında kanlı ve hırsızları çalıştırıp, tuz keserler. Asla insana benzemeyen bir alay korkunç çöl yabanisine benzer, adam görünüşlü suçlulardır ki Ferhat gibi güçlü külünkler ile dağcı misal yüksek dağları mağara, mağara delip tuz çıkarırlar. Kırk bin altın gelir getiren büyük emanettir. Bütün hudud boylarına tuz bu Torde şehrinden gider. Gayet lezzetli tuzdur. Şehir halkı hepsi tuzcudurlar. Hatta Ali Paşa 1071 (1660) senesinde bu şehri viran edip, yüzlerce esir almış olduğunu daha önce yazmıştık. Şimdi acayip mâmur olmuş. Tuz mağaralarını gezip, gördük. Buradan altı saat kıble tarafına gidip, Dijle köyünü geçip, beş saat daha gittik.

Entvar Kalesi :

Bu da evvelce buraya geldiğimizde mâmur küçük, güzel bir kale ve büyük bir varoş idi. Budin veziri Çarhacı İsmail Paşa, Budin askeriyle burayı yakıp, yıkıp, viran edip, halkını esir ettiği daha önce anlatılmış idi. Şimdi evvelkinden bin kat daha güzel imar edilip, geliştirilmiş. Ama kalesi daha yeni onarılıyordu. Kalesinin engeli olan dağlar hep bağlıktır. Güzelleri çoktur. Halkı çalışkan ve sıhhatli kişilerdir. Zira su ve havası güzel, binası ve tarlaları çoktur.

Zenvar Varoşu :

Eskiden kale imiş. 1070 (1659) tarihinde Yanova yılında Tatar Hanı kardeş Kazakla buraya gelip, kaleyi berbat etmişti. Halen o halde kalmış. Ama gelişmiş, güzel ve büyük varoşu var. Benzeri Orta Macar diyarında ancak Dobrovçin şehridir. Ali Paşa zamanında yıkılmışsa da yine imar olunmuştur. Ben daha önce görmemiş idim. Bir dağ dibinde kurulmuştur. Tamamen bağ ve bahçeler içindedir. Suyu ve havası güzeldir. Buradan ayrılıp, kıbleye doğru gidip, dağlar aşıp bizim Yanova kalemizle Göle kalemize uğrayan Kerş nehri başından atlar ile geçtik. Oradan kıble tarafına dağları aşıp Jedek köyü menziline geldik. O kadar mâmur köy değildir. Buradan da iki saat kıbleye doğru yol aldık.

Şebeşvar Kalesi :

Serasker Ali Paşa ile vardığımızda berbat etmiştik. Şimdi evvelkinden bin kat daha mâmur ve gelişmiş olarak gördüm. Buradan kıble yönü-

ne dört saat gidip Kalbesin köyü menziline geldik. Merhum olan Köprülü vezirin çırağı Barçay kralın hası köyüdür. Buradan bir saatte ismini bilmediğim küçük bir varoşa, beş saat daha gidip dağlar içindeki Yonac köyü menziline geldik. Gayet güzel bir köydür. Halkı Kara Eflâk kâfiridir. Buradan tâ Saz Macarı vilayetine varınca halkın hepsi Kara Eflâk'tır. Zira Eflâk vilayetinde beyleri son derece zulüm ettiklerinden bütün Eflâk halkı adaletlidir diye Erdel diyarında yerleşip krala birer altın haraç verirler. Başka vergileri yoktur. Ama Kara Ulah halkı temiz değildir. Macar halkı ve askeri temizdir. Oradan yine kıbleye doğru dağlar ve ormanlar aşıp sekiz saat gittik.

Erdel Kralının Tahtı Erdel Belgrad'ı Kalesi :

Bu yeryüzünde dört Belgrad vardır. Rumeli'de Arnavud Belgradı, Tuna Belgrad'ı ve İstolni Belgrad'ı. Bu Erdel Belgrad'ı gayet gelişmiş ve mâmur idi. 1069 (1658) tarihinde Yanova fethine giderken Kırım Hanı Mehmed Giray Han Sultan kardeş Kazak ile bu Belgrad'ı kuşatır. Bir günde fetheder ve yakar. 1071 (1660) tarihinde Seydi Ahmed Paşa ile yine berbat ettik. Sonra imar olunur. Sonra yine 1071 (1660) senesinde Serdar-ı Ekrem Ali Paşa ile gelip harab ettiğimizi daha önce genişçe anlatmıştık. Ama şimdi Apofi Mihal, kalesini, kiliselerini, çarşı ve pazarı, hamam ve hanları, saray ve hanedanları tâ Moroş nehrine varınca ve bir tarafı da tâ Dar ağacına varınca öyle imar etmiş ki anlatılamaz. Kralara ait olan uğursuz saray o kadar mâmur ve süslü olmuş ki benzeri ancak Çek vilayetinde, Çek kralının sarayı ola. Allah'a şükür kralı burada bulduk. Büyük bir divânda buluştuk. «Hey Evliyâ Çelebi! Hoş geldin,» deyip saygıda bulundu. Zira daha önce Ali Paşa ile Erdel diyarında tâ Tise nehri kenarına ve Yaşgil vilayetine varıp geldikten sonra Odvarhil kalesi altında bu keferenin elinden Melek Ahmed Paşa Efendimiz yapışıp, Serdar Ali Paşa'ya götürmüş ve bağımsız kral olmuştu. Bu suretle Melek Ahmed Paşa'nın asaleten çırağı olduğundan geçmiş hukukumuz vardı. Şimdi bize bir hayli saygı ve ikramda bulunup, yanında tahta oturdum. Varat veziri Hısım Mehmed Paşa'nın, Yanova veziri Cerrah Kâsım Paşa'nın mektuplarını krala verdim. Okunduğunda ayağa kalkıp, son derece memnun kaldı ve: «Niçin sizin Varata' yakın Sigelhit kalesini ve Adurban kalesini yaktılar? Bir gün size lâzım olurdu,» dedi.

Ben «Sigelhit kalesinin yıkılmasını Nemse çesarı imparatoru rica etti. Onun için yaktık. Adurban kalesini Ali Paşa barışta yıkıp, siz yine yapmışsınız. Padişahtan ferman gelip yıktık» dedim. Son derece üzüldü. Sonra koynumdan Nemçe çesarının bana verdiği yedi krallık yer için yazısını Erdel kralının eline verdiğimde aklı başından gitti. Ayak üzeri kalkıp çesarın kâğıdını divânda bulunan bütün kâfirlere gösterince bütün

kâfirler başlarındaki çeşitli kalpaklarını çıkarıp, benim verdiğim kâğıda doğru sanki secde edip, şükrettiler. Kralın gözlerinin hemen yaş ile dolduğunu gördüm. Tercümanlar çesarın yazısını okudular. Kral hemen kalkıp, benim koltuğuma girip: «Hoş geldin, yüzüm basa geldin, benim eski dostum,» diyerek beni çekip kendi evine götürdü. Büyük ikramlarda bulundu. Kendi sarayında üç adet oda döşetti. Şeker, tarçın ve karanfile kadar her türlü yiyeceği verdi. Gece, gündüz, kendisi, Mayfera adlı karısı ve bu kadar güzel Macar kızlarıyla eğlenirdim. Allah biliyor, gecemiz kadir gecesi, gündüzümüz kurban bayramı ve Harzemşah nevruzu idi. Ama yine adamlarımla beş vakit namaza devam edip Ezan-ı Muhammedi'yi yüksek sesle okumamıza engel değiller idi. Ama Çek vilayetinde iken kral sarayında adamlarımın yüksek sesle ezan okumalarına engel olmuşlardı. Ezanı alçak sesle okurduk. Bu Erdel kralı yanında zevk ettik. Ertesi gün yedi sandığımdan Nemse çesarı veziri Koca Rodolkoş'un, vezir Platonaş'ın, vezir Zoza'nın, vezir Manti Kokul'un, baş erşeklerin ve bazı kimselerin mektuplarını Erdel kralına verdim. Son derece memnun kaldı. Çesara bizim elçi Kara Mehmed Paşa'nın buluşup, nice ikramlarda bulunulduğu ve ne yüzden buluşup, nasıl işlem yapıldığı hakkında sorduğu sorulara cevaplar verdim. Sonra yine bizi konağımıza getirdiler. Tama üç hafta padişah gibi çeşitli avlarda bulunup, zevk ve sefalar ettik. Sonra bana üçyüz Erdel altını, bir kese Nekban Ejder kalesi kuruşu, bir partav çuka, on top kumaş, beş karabina tüfek ve beş saat hediye etti. Karısı May Frau da ayrıca hediyeler verdi hatta iç oğlanları dahi çuka hediye ettiler. Kral, Eflâk ve Boğdan beylerine, iş erlerine, Leh kralına ve varsalığa, Tameşvar vezirine, Yak ağasına Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan'a, Kırım Hanı Mehmed Giray Han'a götürmek için yükte hafif, bahada ağır hediyeler ile mektuplar, Eflâk ve Boğdan beylerine mektuplar verdi. Yanıma da üçyüz adet yararlı kâfir yoldaşlar koşup, kral ve diğer iş erleriyle vedalaştık.

ERDEL BELGRAD'INDAN TAMEŞVAR, EFLÂK VE BOĞDAN VİLAYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDADIR

Viçan Kalesi:

Daima Erdel krallığına bağlı kalmıştır. Moroş nehri kenarında büyük bir şehir idi. 1068 (1657) senesinde İsmail Paşa yakmış idi. Şimdi o kadar mâmur olmamış. Kalesi Moroş nehrinin karşı tarafında ucu gökle beraber bir yalçın, yüksek dağ başında yapılmış olup, dört köşeli, kârgir yapı, güzel bir kaledir. Nice dert ve belâ çekip kaleye çıktık. Gezip görmeme izin vermediler. Ancak kapudanı dışarıda ziyafet verdi. Biraz hediyeler verip gittim. Bu kale halkı Erdel kralına isyan eden kefelerdir. Buradan batıya doğru sekiz saat gittik.

Sazvar Kalesi :

Kalesi bir su kenarında ve bir dağ eteğinde, kârgir, taş yapı, güzel bir kaledir. Güzel bir varoşu vardır. Bunu da Ali Paşa yakıp, yıkmıştır. Şimdi yine eskisi gibi imar edilmiş. Zira gayet verimli, zengin ovalı, bağ ve bahçeli yerdir. Oradan batı yönüne yedi saat Moroş nehri kenarıyla gidip birçok köyü geçtik.

Devevar Kalesi :

Moroş nehrinin karşı tarafında yüksek bir kaledir ki Erdel vilayetinde, Çek ve Leh'de böyle Kahkaha gibi bir kale yoktur. Moroş köprüsünden geçip, kalede bir gece misafir kaldık. İstediğimiz kadar gezip, seyrettik. Batı tarafındaki yüksek dağlar bu kaleye engeldir ama onlardan bu kaleye asla zarar yoktur. Hiçbir şekilde bu kalenin yanına varılmaz. Hatta Ali Paşa ile 1071 (1660) tarihinde Erdel'e girdiğimizde bu kale itaat etmemiş ve İslâm askerine Moroş suyunu içirmemiş olduğunu genişçe yazmış idik. Sonra Varat kalesine giderken bizim Litove kalesinden bu Deve kalesine Varatlı Ali Ağa, biraderini esirlikten kurtarmaya gelmiştik. Bu kaleyi gezip, görüp kapudanından hediyeler alıp, kıble yönüne üç saat sahralar içinde gittik. Luna boğazını aşıp Barçay kral köyüne geldik. Büyük, mâmur Macar ve Eflâk köyüdür. Oradan altı saatte Hasek ve (Haçek de derler) sahrasını geçtik. Yine batıya doğru İskender Zülkarneyn'in yaptırdığı Demirkapı'yı geçtik. Hamd olsun selametle geçtik. Ama 1071 (1660) tarihinde Ali Paşa ile Erdel seferinden geldiğimizde bu Demirkapı'nın iç yüzünde Hasek sahrası tarafında kar üzerinde konakladık. Üç gün, üç gece esir kırıldı. Büyük bir kıtlığın başgösterdiğini de evvelce anlatmıştık. Hamd olsun şimdi selametle Demirkapı'yı geçtik. Batıya doğru, yokuş aşağı İslâm diyarı içine gittik. Şebeş kalesine geldik, daha önce burayı etraflıca anlatmıştık. Oradan yine batıya doğru altı saat gidip Logoş kalesine geldik. Bunu da Köprülü Mehmed Paşa'nın 1069 (1658) senesinde Yanova fethine giderken fethettiğini ve iki kere geçtiğimizi evvelce yazmıştık. Şimdi bu Logoş'a uğramadan yine batı yönüne dört saat yol aldık. Tameşvar kalesine geldik. Vilayetin valisi olan Cerrah Kâsım Paşa, Yanova'da oturduğundan Erdel kralının mektuplarını ve hediyelerini Tameşvar'daki kaymakam Ahmed Ağa'ya verdim. Burada bir gece misafir olduk. Sabahleyin Ahmed Ağa'nın mektuplarını ve hediyeleri ile adamları alıp Tameşvar'dan ayrıldık.

EFLÂK VİLAYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Tameşvar'dan ayrılıp arkadaşlar ile bir saatte Ordun köprüsünü geçtik. Bu köprü altı gözlü, büyük bir ağaç köprüdür. Altından akan Tameşvar nehri Erdel diyarından doğup Şebeş ve Logoş kalelerinin hendek-

leri içinden geçerek bir kısım akar suların da karışmasıyla bir kolu Tameşvar kalesi hendeğinden akıp Pençovan palangasını geçip Tuna nehrine karışır. Ordun köprüsünü geçtikten sonra yedi saat sahra içinden kıbleye doğru gittik.

Verse Kalesi :

Bu serhadleri beş, altı sene gezip, dolaşmıştım. Ama bu Verse kalesini görmemiştim. Sırp krallarından Destot yaptırmıştır. Fetih babası Sultan Mehmed Han zamanında Gazi Bâli Bey fethetmiştir. Sonra Erdel kâfiri ele geçirmiş, 936 (1529) tarihinde Süleyman Han zamanında İkinci Vezir Ahmed Paşa Tameşvar fethine giderken bu kaleyi de fethetmiştir. Şimdi Tameşvar eyaletinde voyvodalıktır. Yüzelli akeç kazadır. Sipah kethüda yeri ve yeniçeri serdarı vardır. Ama iç il olduğundan yukarı kale dizdarı, neferleri ve imareti yoktur. Kalesi ucu gökle beraber yüksek bir dağ üzerinde, badem şeklinde, taş yapı, güzel bir kaledir. Fakat bazı yerleri harabtır. İçinde kış günleri şehrin ileri gelenlerinin çobanları koyunlarını kışlatırlar. Başka insan oturmaz. Bu kale dört yanından altışar, yedişer konaklık yerden görünür. Batı ve kıble tarafları uçsuz, bucaksız sahradır. Bu Verse kalesinin aşağısındaki bir gölceğiz kenarında dört köşeli, dolma ve rıhtım yapı güzel bir palanga vardır. Çevre uzunluğu tam dört yüz adımdır. 936 (1529) tarihinde Tameşvar fatihi ikinci vezir Ahmed Paşa, Erdel kâfiri için bu aşağı varoş palangasını yaptırmıştı. Erdel eşkiyaları şehri yağma edemezler. Dizdarı, yirmi hisar erin, dört adet şâhî top ve yeteri kadar da cephanesi vardır. Kale içinde tahta örtülü ve tahta minareli bir cami, sekiz adet yine tahta örtülü nefer evleri var. Kalenin kıbleye bakan ağaç kanatlı bir kapısı, kapı önünde ağaç bir köprü ve hendek kenarında da güzel bir mahkeme yeri var. Kalenin batı tarafı küçük bir göldür. İçinde çeşitli balıklar avlanır.

Verse Dış Varoşu :

Bu aşağı palanga, kalenin kıble tarafından üçyüz adet altlı, üstlü, geniş, tahta örtülü evlerden kurulmuştur. Üç mihraptır. Mahkeme önünde bir camii olup çarşı içinde olduğundan cemaati çoktur. Diğerleri mahalle mescidleridir. Bir medrese, bir tekke, iki mektep, bir hamam, iki han, yüz on dükkân, üç sebilhanesi vardır. Buranın da evleri tahta örtülü, bağlı, bahçeli geniş evlerdir. Bütün sokakları kumsalca bir yer olduğundan kaldırımı azdır. Zira o kadar çamur olmaz. Şehrin doğu tarafı tamamen bağlıktır. Havasının güzelliğinden halkı sıhhatlidir. Kırmızı üzümü çok lezzetlidir. Buranın suyu biraz acıcadır. Halkı zengin tüccarlardır. Son derece ucuzluktur. Zengin bir yerdir. Güzelleri çoktur. Halkı garip dostudurlar.

Bu Tuna nehrinin Tameşvar tarafında ve Eflâk tarafında görmediğim şehirler olduğundan Tuna kenarıyla gitmeye karar verip Verse voyvodasından yarar kılavuzlar alıp kıbleye doğru altı saat gittik.

Yeni Palanga :

Fetih babası Mehmed Han Gazi zamanında Gazi Bey, Sırp kâfiri elinden almıştır. Zamanla harab olduğundan 1072 (1661) tarihinde Varat fatihi ikinci vezir Ahmed Paşa, Sultan üçüncü Mehmed Han'ın fermanıyla eski temeli üzerine yeniden yaptırmıştır. Tuna nehri kenarında, dört köşeli, dolma rıhtım ile yapılmış güzel bir bina olduğundan adına Yeni Palanya derler. Ama ilk yapısı eskidir. Hisar içinde bir Hünkâr camii, elli adet tahta örtülü evleri vardır. Sadece paşanın sarayı baştan başa kiremit örtülüdür. Medova beyi burada oturur. Üçüncü Mehmed kaydı üzere Tameşvar eyaletinde Medova beyinin merkezidir. İki tuğlu paşalara da sadaka olunmuş güzel bir sancaktır. Beyinin hası 260.080 akçedir. Bütün zeameti onüç neferdir. Tımar sahibi yüzyirmiüç adettir. Çeribaşısı, yüzbaşısı ve alay beyi vardır. Sefer zamanında kanun üzere zeamet ve tımar sahipleri ile beyinin askerleri toplam beş bin seçkin asker olur. Hepsi Tameşvar muhafazası ile görevlidirler. Kanun üzere sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, yirmi adet kale neferi, yüzelli akçe pâye ile kadısı, muhtesibî, emini, bacdârı, şehir kethüdası ve yedi adet kale ağaları vardır. Şeyhülislâm ve nakibüleşrafı yoktur.

Yeni Kalenin Şekli :

Tuna nehri sahilinde bir bayır üzerinde dört köşeli bir palanga olup iki kapılıdır. Kapının biri doğu tarafına açılır. Diğeri küçük kapıdır ki bu kapıdan yirmi basamaklı merdiven ile Tuna kenarına inilir. Tuna taştığında on basamak kalır. Varoş tarafına açılan büyük kapı üzerinde yüksek bir köşk vardır. Şerî mahkemesi de civarındadır. Kapı önünde geniş ve derin hendeği üzerinde makaralı ağaçtan köprü var. Bu köprüden geçip büyük varoşa varmak için Tuna üzerinde yüz adım gidip, bir ağaç köprüden daha geçildikten sonra varoşa girilir. Bu hesap üzere kaleyi Tuna nehri kuşatır ki bir ada gibidir. Zira Tuna'dan ayrılmış bir kol daha vardır.

Büyük Varoş :

Önce sözü edilen köprünün başında elli adet dükkân, bir han, bir camii vardır. Hepsi üç mihraptır. Dört mahallesi var. İkisi Müslüman, ikisi kâfir mahallesidir. Üçyüz adet ev olup, bağlı, bahçeli, şendire tahta örtülü güzel evlerdir. Güzel bir de hamam vardır. Ama temmuz günleri olduğundan kullanılmaz haldedir. Bütün halkı Tuna nehrine girerler. Şe-

hir ileri gelenleri ise evlerindeki sobalı hamamlarına girerler. Zira her evde, çömlekten soba bulunur. Şehrin batı tarafından Karaşva nehri akar. Bu yere yakın Tuna'ya dökülür, hoş sudur. Ama küçüktür. Bu nehrin doğduğu yer Erdel vilayetinin Karaşva dağlarıdır. Ondan akıp Verse kalesiyle bu Yeni kale ovasından akıp Tuna'ya karışır. Turhal nehri de Çalmaş yaylasından gelip bu şehrin doğu tarafının dibinde Tuna'ya karışır. Yeni palangadan arkadaşlarımla bir gemiye binip Tuna'nın karşı tarafına kıble yönüne geçtik. Karşıya geçerken çeşitli güçlükler çektik.

Namlı Kale İhram Hisarı :

897 (1579) tarihinde bizzat Sultan Bayazıd Veli yaptırmıştır. Budin eyaletinde Semendire sancağı toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Nahiyeleri ve köyleri gelişmiştir. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, elli adet neferi, şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, muhtesibi, gümrük emini, bacdarı, haraç emini, mimar ağası ve altı nefer kale ağaları vardır.

İhram Kalesinin Şekli :

Tuna nehri kenarında, yalçın bir kaya üzerinde, beş köşeli, beş adet sağlam ve kuvvetli kuleli, beşyüz adım çevre uzunluğunda, iki kat sert, yontma taş ile yapılmış, metin bir kaledir. Beş kulesi de şendire tahta örtülü, sivri kubbeli yüksek kulelerdir. Hisar içinde bir Hünkâr camii, bir dizdar evi, kulelerde cephaneler ve erzakları ile bir su kuyusu olup başka bir eser yoktur. Batı tarafına açılan bir demir kapısı olup, iki kat kapıların arası silah ve aletler ile donanmış olup kapıcılar beklerler. Gerçi iç ildir, düşmandan emindir ama dağların Sırp ve Bulgar hırsızlarından korkup kapıyı devamlı beklerler. Zira bütün şehir ayanlarının kıymetli eşyaları bu iç kalede saklıdır. Bu kale kapısı olan yüksek kale biribiri içinde iki katlı, sanat işi bir kuledir. Bu kapının üst eşiği kemeri üzerinde şu tarih yazılmıştır :

«Ey veya hayrest bedez câm nev
Rûnemâ billûrdur cencân hamrâh nev»

Sene: 897 (1491)

Aynı bu nakış üzere yazılmış. Kalenin topları çoktur. Doğu tarafında hendeği vardır. Ama çok dardır. Batı tarafı yalçın kayalıktır. Tuna kenarında olduğundan bu kayalık tarafında hendek yoktur.

İhram Kalesi Varoşu :

Bayezid Veli bu yere gelip bir ihram üzerinde konaklamış ve bu ihramın yerinde bana bir kale yapın diye emir buyurmuş ve mübârek ih-

ramın etrafına taşlar koymuştur. Bunun için bu kaleye İhram kalesi adı verilmiştir. Kalenin yeri halen ihram büyüklüğünde olup yüksek bir kaledir. Şirin ve güzeldir. Kalenin kıble tarafında biraz engeli bulunur. Yüksek bir kısmında büyük bir varoş yapılmış. Henüz birkaç ay evvel yanmış olduğundan bazı yerleri harab haldedir. Kalenin önünde taş yapı bir hanı durmaktadır. Tameşvarlı Cimcime defterdarın hayrıdır. Şehir henüz imar edilmiş olup ikiyüz kadar şendire tahta örtülü yeni yapılmış evleri var. Yirmi adet dükkânı da yeni yapılardır. Bir camii var, bu da yanmış olduğundan vakıf tarafından yaptırılmaktaydı. Kaleden aşağıda küçük bir hamamı var. Elhâsıl bu varoş o kadar gelişmiş değildir su ve havası, bağ ve bahçeleri güzeldir. Halkı Rumeli usulü giyinirler. Boşnakça, Sırpça, Bulgarca ve Türkçe konuşurlar. Bu şehri de gezip gördükten sonra yine gemiye binip karşı tarafta tekrar Yeni Palanga'ya geldik. Ertesi günü yine gezip, görmek için birkaç arkadaş ile Tuna gemisine bindik. Tuna nehrinin yukarı tarafına batıya doğru çeşitli güçlüklerle beş saat gittik. Tuna'nın karşı güney tarafı ki Semendire kalesi tarafıdır, o tarafa yanaşıp bir saat daha gittik.

Göc Binası Yani Göylöc Kalesi :

Bir Göylöc kalesi de Bosna eyaletinde Hersek sancağı toprağında deniz kenarında Bore kalesinin kuzeyinde Acemga sahrası sonunda, yüksek bir dağ üzerinde yapılmış olan Göylöc kalesidir. Bu ise Tuna Göylöcüdür. Fetih babası Sultan Mehmed Han zamanında Gazi Bâli Bey eliyle Sırp kralının elinden güç ile alınmıştır. Şimdi Budin eyaletinde Semendire sancağı toprağında voyvodalıktır. Semendire kadısı nâibliğidir. Kalesi, Tuna kenarında düzlük bir yerde, beş köşeli, üç katlı taş yapı, güzel bir kaledir. Çevre uzunluğu tam bin altıyüz germe adım olup, kıble tarafında büyük kapısı, liman tarafında da su kapısı vardır. Eski yapı olduğundan beyaz kale değildir. Yani yoğun bir eski kaledir ki kapı ve duvarları karaca, bazı yerleri alaca ve yıkıktır. Semendire kalesi gibi acayip ve garip onyedi adet sivri, tahta külahlı kubbeleri var. İç kalesi dış kat kaleden yüksektir. Yirmi parça şâhî topcağızları var. Ama beş adet topu acayip görünüşlüdür. İç kalesi küçüktür. Sadece dizdar, kethüda, imam ve müezzinin evleri vardır. Cephaneleri, erzak ambarı, bir hünkâr camii olup tahta örtülüdür. Aşağı Tuna'ya inen bir su yolu, bir kapısı olup başka birşey yoktur. Dış kalede yüzkırk adet şendire tahta örtülü evler var. Hepsi iki mihrabtır. İki mahalledir ve kara tarafı metin hendeklidir ki içinden Tuna nehri akar. Şehir dışındaki dağlar, hep bağlıktır. Beyaz ve sulu kirazı, siyah eriği ve armudu beğenilen şeyleridir. Su ve havasının güzelliğinden güzelleri çoktur. Güzel kızları gayet edeplidirler. Vilayet halkı Macar Zuvar, Bera Buhar olup hacısı çoktur. İyi

huylu, yumuşak ağır başlı, cömert, garip dostu Boşnak adamlardır. Son derece namusludurlar. İki yerde medresesi ve mescidleri vardır. Bu kalenin doğu tarafına yakın büyük Morova nehri, Çaçka, Rudnik ve Alacahisar dağlarından toplanıp Belgrad'ın Yoğudebna semtindeki ağaç köprüden geçip bu Göylöc kalesi yakınında büyük nehir Tuna'ya karışır.

Buradan yine gemiye binip, bir saat yokuş aşağı inip, tekrar Yeni Palanga kalesine gelip Ali Medova Beyinden arkadaşlar alıp, şehir kenarında Turhal nehrini geçtik. Beş saatte Gazi Ali Bey'in adamları ile dağları ve sarp yolları geçtik. İki saat daha Tuna nehri kenarıyla doğuya doğru gittik.

Eski Medova Palangası :

Sırpça'da bal ovası demektir. Ama söylenen değişik adı geçerli olduğundan, Modova derler, Eskiden kanun üzere Medova Beyi'nin taht merkezi burası idi. Fatih zamanında Gazi Bâli Bey fethetmiştir. Tuna kenarında dört köşeli, iki kapılı, viranca küçük bir palangacıktır. İçinde elli adet tahta örtülü nefer evleri, tahta minareli küçük bir camii, dizdarı, üç yüz adet hisar eri ile yeni palanga binası ve voyvodası var. Başka yöneticileri yoktur. Dış varoşunda ikiyüz adet bağlı ve bahçeli, şendire tahta ve saz örtülü reaya evleri, küçük bir tahta örtülü camii, bir ekmekçi dükkânı olup hanı, hamamı ve başka dükkânı yoktur. Ama balı o kadar meşhur olduğundan Medova derler. Buradan yine bir gemiye binip Tuna nehri üzerinde bir saat aşağı doğru akıp Semendire toprağına geçtik.

Güvercinlik Evi Yani (Âşiyan) Güvercinlik Kalesi :

Rumeli'de Dimetoka yakınında bir Güvercinlik kalesi daha var. Ama harabtır. İçinde insanoğlu yoktur. Bu Tuna Güvercinliği ise gelişmiş bir kaledir. Fetih babası zamanında Said ve Şehid Koca Mehmed Paşa, Sırp elinden kuvvet ile fethetmiştir. Şimdi Budin eyaletinde, Semendire sancağı toprağında voyvodalıktır. Kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, elli adet hisar eri, emini, haraç emini, bacdarı, muhtesibi, mimarbaşı, mirahur ağası yedi adet kale ağası, şeyhülislâmı nakibüleşrafı yüzelli akçe payesiyle kadısı ve yüzkırk adet nahiye köyü vardır. Kalesi Tuna nehri sahilinde ucu göğe yükselmiş yüksek, yalçın bir kaya üzerinde, altı köşeli, kârgir, yontma taş ile yapılmış metin, yedi kuleli güzel bir kaledir. Beş kulesi yalçın bir tepe üzerinde, iki adet kulesi de Tuna kenarındadır. Sarp, yüksek kulelerdir. Kalenin dört yanı yalçın kayalık olduğundan bir yanından asla lâğım, metris ve sibe ile girip zafer kazanmak mümkün değildir. Sanki sütunsuz bir dağ gibi Tuna içine uzanmış yüksek bir burun üzerinde yapılmış yüksek bir kaledir. İç kalede yedi ev, bir erzak ambarı kulelerinde çeşitli cephane ve zahire için kırmızı darı durur. Bir Mah-

mud Paşa camii, batı tarafına açılan bir demir kapısı var. O kapının kulesinden aşağı tâ Tuna nehrine inen garip bir su yolu vardır ki acayip bir sanattır. Dış kalede, aşağı Tuna kenarında üç mahalle ve üç mihrap vardır. Hacı Ali Câmii Tuna kenarında yeni bir camidir. Diğerleri mesciddirler. Medrese, tekke, sıbyan mektebi, Koca Mehmed Paşa'nın yaptırdığı bir hamam, elli adet dükkân olup bedestan ve imareti yoktur. Ama Mahmud Veli Paşa sefer zamanında bu kale halkına hayır dualar edip gayet zengin kimseleri olur. Tahıl ve sebzeleri boldur. Batı tarafında Tuna sahilleri hep bağlık ve bahçelıktir. Havası mutedil olup diğer şehirlerden biraz sıcaktır.

Bu kaleyi de gezip, görüp yine arkadaşlarımızla gemiye binip, hemen kale karşısında, Tuna içerisindeki adaya geçtik.

Baba Sultan Ziyareti :

Bir sivri kaya üzerinde iki tane yüksek ağaç vardır. Dede Sultan bu iki ağacın gölgesinde yatmaktadır. Allah'ın hikmeti yılda bir kere Tuna nehrinin bütün balıkları bu Baba Sultan adası kenarına gelip öyle yığılırlar ki Tuna'nın iki kolu çeşitli balıklar ile donanıp, balıkların yığılmasından Tuna'nın üzerinden biraz balık yağı akar. Ta bu derece balıklar yığılıp, Baba Sultan'ı ziyaret ederler. Burada balıkların ziyaret günleri balık avcıları ve başka bir kişi bile balık avlamazlar. Balıklar da o gün asla insandan kaçmazlar. Ziyaret yerine gidenler nice balıkları ellerine alıp yine suya korlar. Burada gördüm ki balığın dili yoktur. Zira İstanbul premesi ve kayıkları kadar balıklar yedi başlı ejder gibi başlarını nehirden dışarı çıkarıp, mağara gibi ağızlarını açıp su içtiklerinde ağızlarının içine baktım ki asla dilleri yoktur. Balığın su içmesi, başını sudan çıkarıp rüzgâr içmesidir. Bu konuda balık da insan gibidir. Eğer balık dışarı çıkıp su yerine rüzgârı çok içerse ölür. İnsan da suya girip su çok içerse boğulur. Ama insana rüzgâr zarar etmez. Balıklara da su zarar etmez.

K I T A

Şu mâhiler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler,
Hem akıl olan âdem tehlikedir yaya girmezler
Benî âdem dahi bir içre asla rıyhı görmezler,
Acîb sırr-ı Hüdâdır kim bu sırra kimse ermezler.

Elhâsıl bu adacık içinde Baba Sultan'ın ziyaretgâhına gönül sahipleri ve bütün Güvercinlik halkı her zaman gidip, toprağına yüzlerini sürerler ve ziyaret ederler. Ben de ziyaretlerinde bulunup, mübârek ruhlarından yardım isteğinde bulundum. Oradan yine gemi ile aşağı aktık. Tuna'nın Güvercinlik boğazındaki yüksek kayalarda binlerce güvercin yu-

vası olduğundan bu kaleye Güvercinlik kalesi derler. Nice kimseler bu kayalarda Eflâtun'un güvercin toplamak için tılsımı vardır derler. Ama ben tılsımı görmedim. Yalan haramdır. Allah'ın sırrıdır. Bu kayalarda yüz binlerce güvercin yuvalarında bulunan yavruları ne yılan, ne çıyan, ne şâhin, ne doğan ve zağnoş kuşları avlamazlar. İnsanoğlundan da hiç kimse bu kayalara çıkıp güvercin yavrularını almazlar. Bu güvercin kayasının iki tarafı göğe kadar yükselmiş dar kayaların arasında Tuna nehri öyle hızlı akar ki ok atsan suya ermez. Bütün gemiler de yıldırım gibi şakıyıp geçerler. Bu derece dar boğazdır. Ziyaret yeri olan Baba kayasının bir ok menzili karşı tarafına yani Tameşvar toprağına geçtik.

Tuna Varatı Kalesi:

Tameşvar eyaletinde, Tuna nehri kenarında, yalçın bir kaya üzerinde sarp bir kale imiş. Mahmud Paşa velî, Güvercinlik kalesini fethedip bu kaleyi balyemez toplar ile Güvercinlik kalesinden döver. Varat içinde bulunan kâfirler «Elaman! Ey Osmanlı askeri,» diyerek aman ile kaleden çıkıp Erdel'e giderler. Halen elimizde olan Varat kalesini bu Varat adıyla yaptıklarından adına Varat derler. Diğer bir söylenişe göre ise evvelce anlatıldığı üzere Varat kalesi içinde Menücehir oğullarının tunç ve altından yaldızlı atlarının heykelleri tılsım olduğundan var atlardan galat olarak Varat denmiştir diye halk ağzında söylenir. Ama bu Tuna Varatı o zaman kâfir tarafında olduğundan sağından ve solundan kalesinin nice duvarları lâğımlar ile harab edilmiştir. Bazı kuleleri ile cehennem kuyusu gibi zindanı halen durmaktadır. Gayet metin, geniş ve sarp kale imiş. Bunu da gezip, görüp Tuna ile yukarı doğru yine, Medova kalesine geldik. Orada dizdardan arkadaşlar aldık. Kılavuzlar ile atlarımıza binip beş saatte ılgar ile Gazi Ali Bey derbendinden tepe aşağı inip, yine Tuna kenarıyla ovalık yerlerde yol aldık.

Labakova Palangası:

Osmanlı yapısıdır. Tuna kenarında, Tameşvar eyaletinde, Medova Beyi'nin hasıdır. Subaşı idaresinde naibliktir. Dizdarı ve altmış neferi var. Kethüda yeri ve yeniçeri serdarı yoktur. Kalesi Tuna nehrinden ikiyüz adım uzakçadır. Düz, geniş, yeşillik, ağaçlık bir sahadadır. Dört köşeli, küçücük bir palangacıktır. İçinde beş hanesi vardır. Dizdar, kale mehteri ve kethüdası olup, başka bir eser yoktur. Hendeği iki kattır. Kâfir zamanı gayet mâmur imiş. Beş adet top, kapısı önünde hendek aşırı varoşunda tahta minareli, tahta örtülü bir camii var. Bu varoşta yüz kadar bağ ve bahçeli Müslüman evleri ve yüz kadar da kefere evleri var. Hepsi tahta örtülü ve tahta avlulu fukara evleridir. Hamamı, hanı, çarşı ve pazarı asla yoktur. Ama bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Bu kalenin karşısından gezip, görmek için gemiyle bir anda karşıya geçtik.

Güzel Dobrinova Kasabası :

Semendire sancağı toprağında voyvodalıktır ve naibliktir. Kalesi harabça olmuş, evleri Tuna kenarında düzlük, çimenlik, meşelik, dinlenmelik bir yerde dağların eteğinde olup bağ ve bahçeli ikiyüz adet tahta örtülü, tahta avlulu güzel evlerdir. Mahsulleri çok olduğundan, Lâtince Direnova yani Eniova demek olur. Bir tahta örtülü ve bir tahta minareli camii, bir ekmekçi dükkânı olup, başka imareti yoktur. Halkın hepsi Tuna gemicileridir.

Burayı da gezip, görüp gemiyle tekrar karşı tarafta Labakova'ya geçtik. Dizdardan kılavuzlar aldık. Beş saat doğuya doğru gittik. Nice uçurum kayalar üzerinden gidip, Tuna kenarında bir bağlı, bahçeli ve çayırlı yerde çadırlarımız ile konakladık. Etraf köylerden koyun, kuzu, yiyecek ve içecekler getirdiler. Adamlarımız yemek pişirmeye başladılar. Bu sırada ben hemen birkaç arkadaş ile bir gemiye binip Tuna'nın karşı tarafına geçtim.

Dernakova Kasabası :

Semendire sancağı temiz toprağında voyvodalık ve naibliktir. Eskiden gelişmiş bir palangası var imiş. İç il olduğundan harap olup imar olunmamıştır. Ama şimdi Tuna kenarında, bir dağ eteğinde ve geniş bir dere ağzında tamamen bağlı ve bahçeli güzel, şirin bir kasabadır. Bir camii var, ancak minaresi tahtadan olup, küçük bir camidir. Bir de mescidi vardır. Keferesi çoktur. Hamam, hanı, çarşısı ve pazarı yoktur. Sadece bir ekmekçi dükkânı, bir bozahanesi, bir balıkçı dükkânı vardır. Bütün imaretleri tahta örtülü ikiyüzonyedi evdir. Su ve havası güzeldir. Buranın da halkı hep Tuna gemicileridir. Âyan ve eşrafı yoktur. Ama bahçe gibi bağları çoktur. Burayı da gezip, gördükten sonra gemi ile tekrar beri tarafa Dernakova'ya geçtik. Yine dizdardan kılavuzlar alıp doğu tarafına dört saat gittik.

Tahtalı Girdab :

Allah korusun bu girdapta her sene yetmiş, seksen parça Tuna gemisi parça parça olup binlerce insan ölür. Gerçi dar bir boğaz değildir ama Allah'ın emri Tuna nehri içinde beri taraftan karşı tarafa kadar balık sırtı gibi tahta, tahta döşeli taşlar ve kayalar olduğu için buraya tahtalı girdab derler. Tuna nehrinin buradaki akışına, feryat ve figanına insan dayanamaz. Burada bir transa gemiyi bin adam iplerle zorla çekip kurtarırlar. Bazı gemilerin halatları kopup gemiler bin parça olur. Hatta Tuna içinde morina balıkları ve kerş balıkları tahtalı kayaların arasından geçerken sersem olurlar. Kiminin beli kırılıp karaya düşerler. Haki-

katen zorlu bir girdaptır. Hüda gemileri ve insanları o girdabın acısından korusun. Bu tahtalıdan aşağısı selamettir. Bu yerleri de görüp, gezdikten sonra yine arkadaşlar ile Tuna kenarınca doğuya doğru beş saat gittik.

Üç Kule Menzili :

Medova toprağında bu üç büyük kule eskiden mâmur imiş. Erdel kâfiri harab etmiş. Zira bu üç kulenin kuzey tarafındaki dağlar ve yaylaların arkası hep Erdel vilayetinin Kolçavar kalesi yaylalarıdır. Bu üç kule yerinden bir gemiye binip Tuna ile karşı Fethülislâm kalesi tarafına geçtik.

Poraça Kasabası :

Bu yer Vidin sancağı toprağı ve Fethülislâm kalesi kadısının naibliğidir. Vidin subaşısı hakimidir. Bu şehir Tuna nehri sahilinde bir dere ağzında ensesindeki dağlar hep bağlıktır. Bağlarında kargalar bağların üzümlerinden yedikçe bağların sahipleri kargalardan feryad edip ağlarlar. O bağlı dağların eteğinde kurulmuş, bir kasabacıktır. Bir cami, üç mahalle mescidi, bir hanı, bir hamamı, on adet dükkânı, bir medresesi, bir tekkesi ve bir mektebi var. Buranın da halkı hep gemicidirler. Suyu ve havası gayet hoştur. Bu kasaba Tuna nehrinin bir bucağında kurulmuş olup, büyük bir limandır. Tahtalı girdabından kurtulan Tuna'nın transa adlı gemileri hep bu limanda yatarlar. Bu kasabayı da gezip gördükten sonra tekrar karşıya üç kule tarafına geçtik. Oradan kılavuzlar alıp doğuya doğru Tuna kenarınca beş saat gittik.

İnlik Kalesi :

Bu yerler, dar, fena bir boğazdır ki Tuna'nın iki tarafı ucu göğe başçekmiş yalçın kayalar üzerinde karşı karşıya iki tane kale var ki, her biri derbend gibidir. Şimdi bu iki kalenin içlerinde hiç insan yoktur. Lâkin Tuna gemileri buradan geçtiklerinde gemiler Tuna haydudu basıp, yağma etmesinler diye İrşova Beyi bu boğazda İnlik kalesine ve karşı tarafta Gühpeşte kalesine de Vidin Bey'i tüfekliler koymuşlar. Tuna kapudanı da gemiler ile bu İnlik boğazında on iki parça fırkateler ile yalpa aleste hazır olup Tuna gemilerinin buradan geçmelerini sağlarlar. Zira bu İnlik kaleleri boğazı Tuna üzerinde gerçekten korkulu bir girdaptır. Bu boğazda her zaman Tuna kâfirleri gemileri basıp yağma ve talan ederler. Kâfir zamanı bu iki kaleden birbirlerine Tuna üzerinde insan kolu kalınlığında kat, kat demir zincir gerip bir gemi değil bir çırnık bile geçirilmezmiş. Zincirlerin dolap yerleri halen iki taraftaki kayalarda görü-

lür. Bu iki yanındaki kayaları Madyanoğlu Yanko (ilk defa İstanbul kalesine temel bırakıp yaptıran) nun kardeşi Yenvan kral bu kayaların Tuna kenarlarını oyup iki araba geçecek kadar geniş kesme yollar yapmış. Halen Tuna gemileri kaptanları kalın palamar ipler ile gemileri bu kesme kayaların yolunda güçlükle çekerler. Zira bu dar boğazdan Tuna nehri yokuş aşağı yıldırım gibi aktığını göz farketmez.

Elhâsıl bu kayaları Ferhat dahi kesemez. Öyle bir dar ve heybetli bir boğazdır ki bütün askerler bu dar yerden geçtiklerinde gemi kaptanlarının bağırışlarından dağlar gök kubbesi gibi güm, güm gürleyip ses verir. Görülmeye değer bir yerdir. Sözü edilen bu iki taraf kalelerin altları Tuna nehrine bakan kayalar delik, delik mağaralardır. İnlik Beyi tarafında olan kale bir kaya üzerinde olduğundan Yenvan bu kale kayasının ardını bir hayli kesip Tuna'yı akıtıp kaleyi bir ada gibi yapmak istemiş ama ömrü yetmemiş ve öyle kalmış. Bu kayayı böyle kesip Tuna'yı akıtmak öyle insan işi değildir. Eğer öyle olsa idi bu İnlik kalesi İskender seddi olurdu. Hatta kâfir zamanı bu boğazdan geçen bütün gemilerden gümrük alınır imiş. Burayı şöyle bir görüp geçtik. Garip bir yerdir. Bu İnlik beleni geçip doğuya doğru dört saat Tuna kenarınca gittik.

Köhne İrsova Kalesi:

Fetih babası (Fatih) emirlerinden Gazi Bâli Bey, Erdel kâfirinin elinden almıştır. Nice sene boş ve kullanılmaz halde kalmıştır. 933 (1526) tarihinde Süleyman Han zamanında Tameşvar fatihi ikinci vezir Ahmed Paşa tamir ettirerek Tameşvar eyaletine bağlatıp sancak beyi merkezi yapmıştır. Halen Süleyman Han kanunu üzere beyinin hası 310.000 akçedir. Merkez livasında zeamet sahibi onüç tımarı beşyüz ellialtı'dır. Alay beyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kanun üzere cebelüleri ile beyinin askeri savaş sırasında toplam üç bin seçkin asker olur. Kanun üzere bu sancakta sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, yüzelli adet hisar eri, azab ağaları, mertolos ağaları, gümrük emini, muhtesibi, bacdarı, haraç emini, mimar ağası ve şehir kethüdası vardır. Şeriat tarafından şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, yüzelli akçe payesiyle kadısı ve yetmiş adet nahiye köyleri var. Kalesi Tuna nehri kenarında dört köşeli, dolma rıhtım, güzel bir palangadır. Çevresinin uzunluğu sekizyüz adımdır. İki kapılıdır. Biri Tuna kenarında doğu tarafına bakar, küçük ağaç kanatlı kapıdır. Diğeri batı tarafında, Tuna kenarında varoş kapısıdır. Kalenin güney tarafını Tuna döğer. Ama kuzey tarafı engelli yerlerdir. Hendekleri alçaktır. Kalede beyin sarayı bütün hanedanlardan güzeldir. Tuna kenarındaki duvar üzerinde çeşitli köşkler ve konaklar vardır. Tahta şendire örtülü evleri elli adettir. Büyük kapı dibinde, Tuna'ya bakan küçük, ferah bir camii var. Cemaatı çok olur.

İç Kale:

Kâfir zamanından kalmış, dört köşeli, taş yapı güzel bir kaleciktir. İçinde sadece dizdarı, imam, müezzin ve mehterbaşısı oturur. Zindan kulesi dibinde, iç kale kapısı üzerinde bir saat kulesi var ki tahta örtülüdür. Saatinin çanı bir fersah yerden duyulur. Bu kalenin batı tarafında, geniş bir alanda büyük varoş kurulmuştur.

Büyük Varoş:

Üçyüz adet altlı ve üstlü, kimi kârgir, kimi şendire tahta örtülü evlerdir. Bir camii, bir mescidi, bir medresesi, bir mektebi ve yüzon adet dükkânı vardır. Bedestanı yoktur. Lâkin her çeşit mal bulunur. Kalenin hendek kenarında bir hamamı ve bir tüccar hanı var. Tuna nehri kenarınca mâmur, bahçeli Rum keferesi evleri ve bir kiliseleri var. Kalenin engeli olan bayırları tamamen bağlar, halkının işi ağlardır. Hepsi balık avlarlar. Şehrin doğu tarafındaki dağların ardı Eflâk vilâyetidir. Bu şehir hudud sonunda olup Eflâk serhaddidir.

Burada sancak beyinden Eflâk beyine yazılmış mektuplar aldım. Eflâk diyarının bu İrşova tarafından gidelim diye düşündüğümüzde «Eflâk kâfiri henüz isyan üzeredir. Tuna'nın karşı Fethülislâm tarafından gidip, Vidin'den yahut diğer iskelelerden Eflâk vilayetine geçin» diye karar verdiler. Hemen orada atlarımızla gemilere binip Tuna nehrini geçtik. Kıbleye doğru, Tuna kenarından selametle yol aldık.

Garip ve Acayip Demirkapı Girdabı:

Garip, korkulu ve tehlikeli bir adadır. Rum'da, Arap ve Acem ve bütün Avrupa gemicileri arasında meşhur olmuş bir Tuna nehri girdabıdır. Otuzaltı yıldır yedi iklime seyahat etmekte olup, onsekiz padişahlık ve krallık vilayetlerde birçok derbend gibi demir kapılar gördüm. Önce Diyarbekir eyaletinde Şat nehri başı yakınında Ergani kalesi ile Çınarlıdere arasında İskender'in Şat nehri aksın diye kayaları kestirdiği Ergani demir kapısı denilen kapı. Biri Misis kalesinden öte giderken derbend durumunda olan demir kapı. Diğeri Râhımeşakkat demir kapısı. Biri Şirvan ve Şumahı kaleleri ile Dağıstan padişahının Tarha adlı ülkesinin yakınında, Hazer denizi kenarında İskender Zülkarneyn'in yaptırdığı demir kapıdır ki Arap tarihlerinde ona «Rabülebvâb» derler. Osmanlılar elindeyken hile ile Acemler almıştır. Halen Acemlerin elinde bulunan Demirkapı kalesidir. Hakikaten o da sarp bir demir kapıdır. Biri de nice kere geçtiğim ve bu ay içinde de geçtiğimiz Erdel vilayeti demir kapısıdır. Biri uğursuz, Hürbaş demir kapısıdır. Biri İstanbul'da Kâğıthane nehri üzerinde tılsımlı demir kapıdır. Binlerce kişi bu demirkapıda yok olmuşlar-

dır. Bir demir kapı da Mısır vilayetinden İsvan vilayetine giderken Nil nehri içinde Selat boğazlarının bulunduğu yerdeki demir kapıdır. Buradan da bir geminin yüküyle geçmesi imkânsızdır. Nice gemiler yüklerini boşaltıp geçerler. Gayet aksi derbend halidir. Gerçi sayılan bu demir kapılarda halen demir kapı yoktur. Ancak İskender-i Zülkarneyn bu demir kapıları yaptırdığından bu yana Hazreti Risâletin doğumuna kadar 882 sene geçmiştir. Demir kapıları yok olmuş ama kalıntıları halen görülmektedir. Bu anlatılan demir kapılardan en zorlusu bu Tuna demir kapısıdır. Her sene yüzlerce gemi ve binlerce insan burada yok olurlar. Elhâsıl Şattülarap nehrindeki Yemzod seddinden daha güçlüsü ve tehlikelisi bu Tuna demir kapısıdır. Ama bu demir kapıyı İskender-i Zülkarneyn yaptırmamıştır.

Tuna Demir Kapısının Yapısı ve Şekli :

Bu Demirkapı denilen yerde akan Tuna nehrinin içinde sıra, sıra hamam kubbesi kadar iri taşlar vardır. Hatta Tuna nehri temmuz ayında alçaldığı zaman merdlik gösterisi yapan genç yiğitler taştan taşa sıçrayıp oyunlar oynarlar. Bu şekilde nehrin bir tarafından öbür yakasına geçilebilir. Lâkin her zaman o büyük taşlar görünmez. Ancak Tuna'nın alçaldığı zaman olur. Onun için bu taşlar sebebiyle nice gemiler parçalanırlar. Ne zaman ki Tuna taşıp coşkun halde akarsa bu taşlar su altında kalır ve gemiler rahatlıkla geçerler. Ama yine de korkarlar. Bu girdabı geçen gemiler ister aşağıda, ister yukarıda olsun her Tuna transa gemileri sekiz adamla giderler. Allah korusun bazı gemiler taşlara vurup, yahut yedek ipleri kopunca gemi bir kenara vurur ki gemi ve adamları yok olurlar. Onun için nice evhamlı tüccarlar gemilerinden çıkıp, biraz karadan gidip, gemiler girdaptan kurtulunca yine gemilere binerler. Bu girdap yerinde Tuna'nın çıkardığı gök gürlemesi gibi seslere insan dayanamaz. Sesler bir konak yerden duyulur. Buradan aşağı gemiler giderken yıldırım gibi giderler. Yukarı giden gemiler bir kısım yüklerini aşağıda boşaltıp, bütün giyecekleri arabalara ve ufak kayıklara yükleyip Demir kapı'dan yukarıda dağlar gibi yığarlar. Sonra boş gemileri kalın halatlar ile biner, binbeşyüzer kişi derd ve belâ ile Allah, Allah diyerek çekerler. Yukarıdaki yükleri beş, altı günde yine gemilere yükleyip gidecekleri vilayetlere giderler. Burada gemileri geçiren ayrı usta adamlar vardır. Girdabın her yanını taş ve taş, tehlikeli yerlerini bilirler. Gemilerin selametle geçmelerini sağlarlar. Bu işi yapan kılavuz kişiler Moralı olup, her gemiden gemisine göre beşer yüz, ikişer yüz kuruş alırlar. Eğer gemilere bir zarar olursa kanunen gemilerin parası o adamlara ödetilir. Elhâsıl Okyanus denizindeki okyanus girdabı, Murat nehrindeki Ca'ber kalesi boğazı, Cayka nehrinde Maskük Zenun kalesi boğazı, Erdel nehrinde yine Maskük Heşdek kalesi girdabı, Hazer Denizi'nde Demirkapı ka-

lesi boğazı, Karadeniz'in boğazı, Şatt ül-arab nehri üzerinde Nemrud boğazı, yine bu Tuna nehrinde İnlik kalesi girdabı, yine Tuna nehrinde Tahtalı girdabı hepsi tehlikeli ve korkulu yerlerdir. Ama bu Demirkapı boğazı Okyanus girdabından daha zorlu, acı veren, amansız bir boğazdır. Ama yapmadır. Tahtalı ve İnlik boğazları gibi kendinden olma değildir.

Demirkapı Girdabının Sebebi :

Tarihçi Yunanlı Yenvan ki İstanbul şehrini kuran Madyan oğlu Yanko'nun kardeşidir, bu Yenvan 346 sene yaşamıştır. Filozof Aristo akıllı, yanlış inançlı bir kral idi. Ama kendi tarihinde «Hazret-i Süleyman oğlu Ruhbeam'a iman getirmişim» diye yazmış. Sözün kısası bu Yenvan, Alman, Erdel, Çek ve Leh kralı olup Tuna sahillerini çok gezmiş bilgili ve akıllı bir kral idi. Ama Melik Ruhbeam'dan duyar ki «Babam Hazret-i Süleyman Kudüs-i Şerif'te ve Mescid-i Aksa'yı, Sahretullah'ı ve Kudüs'ü öyle imar etti...» diye Melik Ruhbeam Kudüs'ün imaretlerini anlatınca hemen kral Yenvan'ın Kudüs'ü ziyaret etmek için gitme arzuları hareket eder. Hiç durmadan yol alıp İstanbul toprağında olan Makedonya şehrine gelip kardeşi Medyan oğlu Yanko ile buluşur. Görse ki kardeşi İstanbul kalesini yapmaya başlayıp bir ucu Sarayburnu'nda, bir ucu güney tarafında iki konaklık yerde tâ Silivri şehrinde, diğer ucu kuzey tarafında Terkos kalesinde Karadeniz'i kesip Silivri kalesi dibinde Akdeniz'e karıştırmak üzere dört kat hendek kesmişler. Yine Berkoz (Tierkoz)'dan Karadeniz kenarıyla Karadeniz boğazı yerinden tâ Kurşunlu mahzen burnuna, oradan Galata, Kasımpaşa ve Hasköy'den Kâğıthane, deresi üzerinden köprüler ile Eyyube'l-Ensârî kapısı olan yerde kale çevresi tamamlansın diye bu on saf yeri kuşatan kale hendeklerinin yerini gören Yenvan kral kardeşi Madyanoğlu Yanko'ya derki:

«Bre birader, ne acayip olmayacak sevdaya düşmüşsün. Kazdığın yer on konaklık yeri kuşatır. Hendekler üzerine kale yapmak imkânsızdır, bre birader.» deyince o da «İnşallah Hazret-i Süleyman himmetiyle ve oğlu Ruhbeam padişahımızın duası ile bu Makedonya şehri etrafına bir büyük Makedonya kurarım ki içinde bin parça kent ola ve etrafı üçer kat hendek ve üçer kat duvar ola,» der. Yenvan kral: «Behey birader, Melik Ruhbeam padişahımızdan bildiğimiz bilgilere göre yine bizim Yunan padişahlarımızdan Aleksandır, yani İskender adlı namlı bir ulu padişahımız, Muhammed'in geleceğinden 881 yıl evvel, Karadeniz boğazını kesip Karadeniz'i Akdeniz'e akıtırken bu senin kuracağın Makedonya şehrini ve Kaydfane kızının şehirlerini Karadeniz'in suyu harab edecektir diye Süleyman Peygamberin oğlu Ruhbeam kral efendimizden dinledim» dediğinde Madyan oğlu Yanko der ki:

«Evet, ben de kral Ruhbeam ve babası Süleyman kraldan öyle işit-

tim. Ama ben de önce Karadeniz'i Terkoz kalesi yapacağım boğazdan kesip Aaztlı derelerinden Karadeniz'i tâ Silivri kalesi dibinde Akdeniz'e karıştıracağım. Bu kazdığım yeri on konaklık yer kuşatacak kale etsem gerek,» dedi. Yenvan.

Kral der: «İmdi birader, Allah ile ahdim olsun ve Davut nebi dini hakkı için olsun. bu büyüklükte kale yaptırıp tamamlarsan ben de Kudüs'ten gelip bu kale temelini görem, bu senin Makedonya ki ben de Tuna nehrini senin kale içinden akıtam.» diye söz verip Kudüs'e gider. Kral Yanko hemen «Benim hayatımda kardeşim Yenvan'ın hayratı olmasın» deyip Istıranca dağlarında akan bütün suları İstanbul içine akıtmaya söz verip İstanbul içinde Kırkçeşme sırtındaki aşağı kat su kemerlerini yaptırır. Bir yılda kırk çeşme sularını Eyüp Sultan sırtındaki dağları deler. Tâ o günden beri İstanbul'a su girer. Sonra Osmanlı padişahlarından Sultan Süleyman Han (Rahmet ve gufran üzerine olsun) İstanbul içinde Kırk çeşme, Ebülfeth ve Sultan Bayezid Velî sularının yetmediğini görüp İstanbul'dan bir konak uzaklıkta Karadeniz yakınındaki dağlarda olan suları büyük havuzlara toplayıp, Mimar Sinan'ın hesabı ve işçiliği ile tâ İstanbul'un içlerine kadar kat, kat su kemerleri yaptırır. Sultan Mehmed Câmii avlusu yanından kemerleri geçirip daha önce yapılmış olan Madyan oğlu Yanko'nun yaptırdığı Kırkçeşme başındaki alçak ve kara taşlı kemerler üzerine bir kat kemer daha yaptırır. Bâb-ı hümayun önünde terazi ile Yeni Saray'a su girip orta kapıda kuyulara dökülür. Oradan bostancı ocağında dolapçılar atlar ve sığırlar ile suları çekip has hareme, padişah mutfağına, helvahâne, ekmekhâne, has ahır, iç oğlan, hamam ve çeşmelere sular dağılıp hayır işlenir. İstanbul halkı su ihtiyaçlarını giderir. Daha önceki Osmanlı padişahlarına ve hiçbir hâkana böyle hayır yapmak kısmet olmamıştır. Hatta bina emini ve mimarbaşı Sinan bin Abdülmennan ağaların kayıtlarına göre Süleyman Han sadece bu su hayrına 896.383 flori harcanmıştır. Şimdiki hesaba göre 2.241 yük akçe eder. Eğer İstanbul içindeki Madyan oğlu Yanko'nun su kemerleri üzerine yeni kemerler yapılmasa idi 3.000 yük akçe ederdi. Kırkçeşme kemerlerini ve su yollarını da tamir ettirmekle de üçbin yük akçe masraf dilmiştir diye yazılmıştır. Sözün özeti ve meramın sonu yine konumuza dönelim.

Ne zaman ki Madyan oğlu Yanko, İstanbul içine bu kırkçeşme sularının kemerlerini yaptırıp önce Kırkçeşme suyunu akıtır, bütün halk bu sudan içerler. İstanbul'un temellerini yer altından toprak üstüne çıkarırlar. Hatta su duvarları bir insan boyu yükseldiği sırada kral Yenvan Kudüs'ün ziyaretinden büyük ağırlıklarla döner. Kardeşi Madyan oğlu Yanko ile buluşur. İstanbul'un temellerinin bir iki adam boyu yükseldiğini görünce altı yüz bin insanın gayret ve çalışmalariyle elbette bu kalenin ortaya çıkacağını anlayan kral Yenvan, kardeşi kral Yanko'ya der ki: «Bi-

rader, Allah mübarek eyleye, yirmi yılda bu kale tamamlanır. Ben de yeminim üzerine Alman diyarlarına varıp, hesap ve usturlap ilimlerine göre Tuna suyunu senin Makedonya şehri içine akıtayım.» Yanko, utancından bizim Kırkçeşme suyumuz yeter diyemeyip önleyemedi. Yenvan hemen kardeşi Yanko ile vedalaşıp İstanbul'dan ayrılır. Süratle yol alır. Hesap ilmine göre Tuna suyunun İstanbul'a geleceği yolların şakul ve teraziler ile yüksekliğini ölçer Tuna kenarında Severin kalesine gelir. Tuna nehrinin bu Severin kalesinden İstanbul'a gideceğini hesaplar. Zira oranın arazisi İstanbul arazisinden yedi arz yüksektir. Ama işin sonunu düşünen ileri görüşlü Yenvan kral, tahmin edip bu Severin kalesinden iki konak uzağa Tuna kenariyle biraz daha yüksek kısmı gider. Sekizinci arzda Demirkapı denilen yerde yükseklik hesaplanır. Anlar ki Tuna nehri İstanbul'a başaşağı yıldırım hızı ile akar. Hemen o an Alman'ın yedi krallık yerinden, Felemenk, İsveç, Çek, Leh, Tot, Korul, Macar, Moskof Rus askerlerinden bir milyon kişi işçi yiyecek ve içecekleriyle bu Tuna nehrinin bulunduğu yere gelir. Önce bu Demirkapı denilen yerde bir demir kapı yaptırır. Oradan içeri ta Vidin, Niğbolu, Surva ve Musrar dağlarından ve Ferankaya balkanlarından bir milyon kişi hesap üzere sözü edilen vilâyetleri ve dağları delerler. Karinabat kasabası sırtındaki dağları da delip nice yerlerindeki derelere sed ve kemerler yapar. Bir yılda Tuna suyu yolları Istıranca dağları sırtlarından Cisli köyü bayırlarına, oradan İstanbul'a bir merhale kala Azadlı köyüne gelir. Buradan aşağı İstanbul'a varınca yokuş aşağı gitmesi kolay olur. Su yolları arazi üzerine çıkarılır. Taklalı köyü derelerinden geçip Topkapı ile Edirnekapı arasındaki girdesinden akıp kalenin duvarındaki demir ızgaralardan, İstanbul'un iç hisarından, Yenibahçe içindeki Aksaray deresinden, Langa'nın üç kalesi ortasından akıtılıp Akdeniz'e (Marmara denizi) karışır der. Yanko da bu yollarda İstanbul yakınında yardım edip Tuna'nın gelmesini beklediğini kardeşi Yanvan'a haber gönderir. Yanvan da Tuna suyu İstanbul'a çok aksın diye yüzbinlerce işçi Tuna nehri içinde ceraskal ilmi ile hamam kubbesi büyüklüğünde, biri Demirkapı önünde Karaşvarşova tarafında fil büyüklüğünde taşlarla dağlar yığarlar. Sonra Tuna önü kapanır. Bu Demirkapı önünde girdap olan yerdeki taşların Tuna içinde Madyan oğlu Yanko'nun kardeşi tarih sahibi Yenvan'ın yığdığını yine Yenvan kendi tarihinde genişçe yazar. Tuna yollarını Demirkapıdan o kazmıştır. İstanbul yakınında Madyan oğlu Yanko'nun yaptırdığı Kırkçeşmelere Yenvan, Tuna'yı akıtmak için ayrı bir yol da kazmıştır. Yedi yılda bu su yolları ta Demirkapıdan İstanbul'a varınca tamam olduğunda Yenvan kral vezirlerine der ki :

«İşte ben sözümde durup Davud dini aşkına bu su yollarını tamam ettim. İşte ben Makedonya şehrinde kardeşim Yanko krala gidiyorum. Siz kızıl yumurtanın ilk günü bu Demirkapıda kurbanlar kesin. İçine birkaç

adam inip suyu koyverin» diye tembih eder. Sonra hızla yol alıp İstanbul'a kızıl yumurtanın ilk günü girer. O an meğer ikindi vakti imiş. Tuna nehrini Demirkapı'da sabahleyin koyuvermişler. Burada Yenvan kardeşi Yanko ile buluştuğunda:

«Yâ kardeşim, hani Tuna suyu gelmedi!» deyince Yenvan kral hemen gururlanıp der ki:

«Bu sabah Tuna'yı Demirkapıdan koyverdiler. Onu bir avrat gibi saçından sürüyüp getirmedim, köpek gibi ardıma düşüp gelmektedir.» deyince o an, Allah'ın hikmeti Tuna nehri, İstanbul yakınındaki Azadlı köyü deresinden yokuş aşağı İstanbul'a akarken Allah'ın emri ile geriye döner. Bir kolu Büyükçekmecede, bir kolu Küçükçekmecede kaynayıp deniz gibi göl olur ve denize karışır. İşte Çekmece göllerinin kaynağı Tuna nehridir. 1040 (1630) tarihinde İbrahim Hanın tahta çıkışında Büyükçekmece gölünde Tuna balıklarından bir morina balığı çıkar. Topkapılı Mustafa Ağa o balığı Kara Mustafa Paşaya, o da Sultan İbrahim'e getirir. Sultan İbrahim'in ilk tahta çıkışında Tuna'nın morina balığını yiyip Diyarbakır'ın içinden ulakların getirdiği Hamravat suyundan içmişti. Hâlâ yine Çekmece göllerinde Tuna'nın sıga, istofa ve sum balıkları çıkar. Tuna nehrinin bir kolu da Karadeniz sahilinde, Varna kalesi yakınında Duya değirmenlerinin suyudur. Diğer bir kolu da Kırkkilise şehri yakınında Yenihisar ve Pınarhisarda çıkar. Zira onlarda da bazan Tuna balıkları çıkar diye yaşlı kişiler söylerler. Hatta ben bir kere Fatma Sultanın oğlu Süleyman bey merhum ile kırk, elli kişi beraber beş, on tane meşale, fanus ve mumlar yakıp Azadlı köyündeki Tuna nehrinin aktığı mağaralara girdik. Bir saat yol aldık. Mağaraların dörder, beşer adam yüksekliğindeki kanallarında Tuna nehrinin çamurlu sularının aktığını gördük. Hayret verici bir haldir. Daha ileri gitmek istedik ama çaylak ve güvercin kadar yarasa kuşları üstümüze kanatlariyle çarptılar. Hepimizin elbiseleri yarasa kuşu pisliklerinden berbat olup geriye döndük.

Sonra 1061 (1650) tarihinde efendim Melek Ahmed paşa sadrazamlıktan alındığında kendisine Özü eyaleti ihsan olunduğu zaman Rusçuk kalesinden beni Vidin nazırının hesaplarını görmeğe gönderdi. Bu sebeple Tuna sahillerinde defalarca seyahat ettim. O sene Tuna nehri o kadar alçalmıştı ki nehrin içinde adı geçen kral Yencan'ın Demirkapıda doldurduğu hamam kubbesi, fil cüssesi büyüklüğündeki kayalar görünüyordu. O yerde Tuna kenarında yüzlerce kişi ile Demirkapıyı görmemiz nasip oldu. O Demirkapının yeri ve Tuna içinde olan girdap seddi Fethiislam kalesi tarafında, bir yar kenarında olup bir saray kapısı kadar demir kafes kapıdır. Demirlerinin kalınlığı insan beli kalınlığında vardır. Ama zamanla kapının yarısı çamur içinde kalmıştır. Üst kısmı da bir insan boyu kadardır. Ama şimdi Osmanlı padişahı istese yolları temizleyip Tuna

nehrini İstanbul'un Aksaray semti içinden akıtması kolay bir iştir. Ama çok masraf ister. Faydası da az olur. Hak Teâlâ Sultan Mehmed'e, Sultan Bayezid'e ve Sultan Süleyman'a bol bol rahmet etsin, bütün İstanbul halkını Tuna'ya ve diğer suya muhtaç etmediler. Hak Tealâ öyle istemiş ki İstanbul halkı Tuna suyunu içmesinler. Eğer içmiş olsalar çoluk, çocuk, küçük büyük herkesin huyları başka olup idare edilmeleri güç olurdu. Kadınları âsi huylu olurlardı.

Sözün sonu, sözü edilen Yenvan kral, Tuna nehrinin geri döndüğünü görünce bir ah çekip, ruhunu teslim eder. Yanko kral, Yenvan'ın cesedini Zeyrek başı kilisesinde defn eder. Namına ancak Yenvan tarihi kalır. Bir de Demirkapı'da Tuna'ya sed yaptığı büyük girdap kalır ki bütün gezginler ve gemiler arasında meşhur olmuştur. Bu Demirkapıdan aşağı tâ Fethiislâm kalesine varınca Tuna nehri içinde adalar vardır. Her adanın arası ikişer ve üçer yüz kadar balık dalyanlarıdır. İki saatlik yere varınca o kısmın Tunası içinden bir balık bile kurtulmayıp avlanır. Tuna kenarında her ne kadar kaleler var ise gelirleri bu balık dalyanlarından sağlanır. Büyük emanettir ki Vidin sancağı beyinin yetmiş yük akçe ile iltizamındadır. Hatta Özü kalelerinin bütün askerleri de bu mukataadan maaşlarını alırlar. Ben bu yerleri seyrederek altı saatte doğu tarafına, Tuna kenarınca yüksek ağaçları seyredip yol aldım.

DÂR-I İSLÂM ŞEHRİ YANİ FETH-İ İSLÂM KALESİ

Ebü'l-Feth Mehmed Han emirlerinden Gazi Bâli Bey yaptırmıştır. Vidin sancağı toprağında, yüzelli akçelik kazadır. Yüz yetmiş adet köyü vardır. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, dizdarı, üç yüz adet kale neferi, muhtesibi, bacdarı, balık emini ve haraç emini vardır. Kalesi Tuna nehri kenarında, bir bayır üzerinde, dört köşeli, oniki adet tahta örtülü yüksek, kârgir kuleli sağlam bir yapıdır. Kale iki kat duvarlıdır. Hendeği ve kıbleye bakan demir bir kapısı vardır. Kapının üzerindeki kule içinde uzun minareli Süleyman Han câmii var. Ayrıca dizdar evi de var. Kalenin çevresi bin yüz adımdır. Taş bina metin bir kaleciktir. Tuna kenarında olan dolma hisardaki evler haraptır. İçlerinde kimse oturmaz. Tuna nehri tarafı üç kat kale duvarıdır. Orada eşi olmayan toplar var. Cephanesi ve silahları mükemmeldir. Kale kapısı önünde bir namaz yeri meydanı ve cenaze kaldırma taşı bulunur.

Varoşun içi:

Bu kalenin kıble tarafında dış varoşu hepsi dört mihraptır. Dört yüz adet bağlı ve bahçeli, şendire tahta örtülü, kırmızı kiremit kaplı, tek ve katlı, geniş, kârgir evlerdir. Hepsinden gösterişlisi Mustafa Ağa ve Çalık Osman Paşanın evleridir. Büyük türbe kapıları var. Dükkânları elli adet-

tir. Hepsi çarşı içindedir. Yine çarşı içinde güzel, havası hoş ve aydınlık bir hamamı var. Hanı da bir tanedir. İçinde zengin tüccarlar kalırlar. Medresesi iki tanedir. İki derviş tekkesi ve beş adet de sıbyan mektebi var. Hepsi Tuna kenarında elli kadar cephane dükkânı ve elli adet balık mahzeni bulunur. Zira halkın hepsi zengin balıkçılardır. Son derece garip, dost ve fukara sever ikramı bol kimseleri var. Suyu ve havası güzel olduğundan seven ve sevilenleri kuvvetli aşkla bağlıdırlar. Zira Tuna suyunun gereği budur. Buranın halkı Boşnakça, Türkçe ve Eflakça bilirler. Hepsi kırmızı kalpak ve serhadli elbisesi giyerler. Yüz renkleri kırmızımsı olup kadınları ve çocukları zevk sahibidirler. Hovarda kimseler olup bilgili kimse yoktur. Ancak genç yiğitleri çarşı ve pazarda iyi kopuz, dilli düdük ve çağırtma düdük çalarlar. Şehrin dışında bağ ve bahçelerin hesabı yoktur. Bu şehirde üç gün, üç gece zevk ve sefalar edip Çalık Osman Paşa ile nice kere ava gittik. Oradan bir gemiye binip atlarımız ile Tuna nehrini geçtik.

EFLÂK VİLÂYETİ

Ben nice kere bu Eflâk diyarına geçtim. Gezip dolaştım. Üç kere savaş ettik. Çeşitli ganimet malları aldık. Ama bu taraflarda görmediğimiz köy ve kasabaları anlatırız. Önce Feth-i İslâm kalesinin karşısında, Tuna nehri kenarındaki **Çırnas** köyünde konaklandı. İki yüz hanelidir. İki kilise üç manastırı vardır. Eflâk Beyi tarafından tayin edilen bir boyar kâfirin idaresindedir. Boyar, voyvoda demektir. Bu nahiyenin disiplini boyar elindedir. Beş yüz kâfir askere sahiptir. Yüz elli parça kasaba benzeri köy buraya bağlıdır. Ama kâfirler diğer azınlıklara karşı son derece zâlimdirler. Vilâyetleri güvenlidir. Bu köyden atlarımıza binip, birkaç adet kefere arkadaş alıp bir ok menzili gittik.

ESKİ SEVERİN KALESİ

Gazi Bâli Bey, Semendire kalesinden bu kale üzerine serasker olarak gelip fethettiğinde kaleyi nice yerinden lağım ile harap etti. Taşlariyle demir kapıları, cephaneleri ve toplarını karşı tarafa geçirip Feth-i İslâm kalesini yeniden yaptı. Hâlâ bu Severin kalesinin Tuna kenarında bazı kuleleri durur. Bu kalenin yapılmasının sebebi Yenvan tarihinde şöyle anlatılır: O zamanda Eflâk vilayeti Erdel Macarının elinde idi. Tuna'nın karşı tarafında Feth-i İslâm yeri Vodin, Blevo, Srobovi, Leskofça, Lotça, Niğbolu ve Rastovi adlı kaleler de hepsi Eflak kâfirleri ve Lazoğulları ellerinde imiş. Sonra bu Severin kalesinden Tuna'nın karşı tarafında sözü edilen varoşlara ve şehirlere geçmek için Eflâk ban'ı Koca Mihalko ban, Tuna üzerine on iki göz büyük bir köprü yapar. Köprünün her tâkı Ayasofya kilisesi kemerleri kadar yüksek ve derindir. Köprünün öte ba-

şında yani Feth-i İslâm kalesi tarafında büyük bir kale de yaptırıp adını Severin kalesi koyar. Hâlâ bu Severin kalesi ve karşıda Severin kale, orta yerde Tuna nehri üzerinde oniki gözlü görülecek köprünün ve iki üç kalenin sadece kalıntıları kalmış. Ama o asırda bu üç kalenin Tuna nehri köprüsü gibi su üzerinde bir büyük köprü yapmak için oldukça kuvvet sahibi olmak lâzım. Binlerce yıl bu büyük köprü Tuna üzerinde ayakta kalmış. Ta ki 761 (1359) tarihinde Bursa şehrinden Gazi Hüdavendigâr, Rum diyarına geçip Edirne kalesini Rum kralı Edrona kralın elinden alıp, küçük Makedonya olan Filibe ve Sofya şehirleri ile Üsküp kalesini, ayrıca yüz adet kaleyi de fethederek Tuna kalelerine gelir. Bu sırada kâfirler haber alıp Severin ve Sevri kalelerinde savaşa hazırlanıp beklerler. Allah'ın hikmeti Gazi Hüdavendigâr Kosova'da yedi kral kâfiriyle cenk edip, yedi kralın askerini kırıp, zafer kazanır. Yenilgiye uğrayan Eflak kralı kılıç artığı kalan bütün askerleri ile kaçarken Belviyeli Gazi Mihaloğulları eşkinci askeriyle kaçan Eflâk askerini kova, kıra kovalayıp Tuna üzerinde olan Severin ve Sevri kalelerinin köprüsüne gelen kâfirler kalabalıktan köprüyü geçemediler. Müslüman gaziler de onları kılıçtan geçirip binlercesinin pis canlarını cehennem zebanilerine ısmarladılar. Eli kılıç tutan kâfir kalmayınca İslâm askeri hemen Allah, Allah deyip kılıç vurarak Tuna köprüsünden geçip yedi gün, yedi gecede Eflâk, Boğdan ve Erdel diyarlarını yağma ve talan edip, harap ederek zengin ganimet malı ile Severin ve Sevri kalelerine geldiler. Bu iki kaleye muhafazası için koydukları gazilere hisse verip, iki kaleyi de yer, yer yıkıp selametle Kosova sahrasına geldiler. Burada gördüler ki Gazi Hüdavendigâr sahrada kırılan düşman askerlerini gezip dolaşırken Miloş Koblanlı adlı bir kâfir askeri ölüler arasından kalkıp Gazi Hüdavendigâr'ı bıçak ile vurup şehit eder. Gerçi kâfiri de İslâm askeri parça parça ederler ama ne fayda, padişah-ı sahip kıran elden gitti. İslâm askerleri perişan olur. Gazi Murad Han'ın cesedini Bursa'ya getirip eski kaplıca yanındaki câmii avlusuna defnederler. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Sonra kâfirler bu Tuna üzerinde yaptıkları köprüyü yaptıklarına pişman olup «kötü bir tedbirimizle Osmanlı askerinin beri Eflâk topraklarına geçmeğe yol etmişiz» diyerek köprüyü yıkarlar. Sonra Kosova'da Murad Han'ın şehit olduğunu duyup köprüyü yıktıklarına üzülürler. Şimdi o zamandan beri o köprü harap olarak kalmıştır. Ne zaman ki Tuna nehri temmuz ayında alçalır, o vakit köprünün su içindeki on iki kademe boyundaki duvarları görünür. Horasandan ve tuğladan yapılmıştır. Burada bana bu köprü ayaklarını görmek nasip olmuştur. Ama ayaklarına göre köprünün oniki göz olması gerekir. Bu Severin ve Sevri kalelerini görüp gezdikten sonra yine Eflâk vilâyeti toprağında doğuya doğru beş saat meşelikler içinde gidip Flordin menziline geldik. Buradan yine doğuya doğru dört saat gidip Poroşuk iskelesi menziline, oradan üç saatte Kala-

fat iskelesi menziline geldik. Burası da yüz evli, gelişmiş bir köydür. Bir boyar idaresindedir. Bütün Eflâk vilâyetinin Tuna kenarı iskelelerinin idaresi bu boyarın elindedir. Bu boyarlıkta atlarımızı bıraktık. Bir gemiye binip Tuna'nın karşı tarafında Vidin kalesine vardık.

VİDİN KALESİ

Daha önce 1070 (1659) tarihinde Niğbolu paşası Kadızâde Şehit İbrahim Paşa ile Uyvar savaşına giderken bu Vidin kalesi ve şehrinin özellikleri genişçe yazılmıştır. O kısma bakıla. Tekrar yazmaya gerek yok. Ama şimdi çarşıdan bazı eşyalar alıp eski dostlarla görüştük. Buradan ayrılıp yine gemi ile Eflak tarafına geçtik ve Kalafat köyünde yattık. Sabahleyin boyardan arkadaşlar alıp doğuya doğru yol aldık. Önce Boyana köyüne geldik. Sonra sırası ile Poyeşti, Pesenkola ve Orç köylerini geçtik. Bu köylerin hepsi Kalafat iskelesi boyarının idaresinde, beşer, altışar yüz evli, bağlı, bahçeli, büyük manastırları olan gelişmiş kâfir köyleridir. Oradan üç saat meşelik içinden gidip Berk köyüne, sonra Komoştiz köyüne geldik. Zil nehri kenarında üç manastırlı ve bin evli gelişmiş bir kenttir. Jil nehri Erdel vilâyetinden gelip buraya yakın Rahova kalesi önünde Tuna nehrine karışır. Buradan Sadoka, Kokolna köylerini geçtik. Bu köylerin meşe ormanı içinde büyük bir manastırları var ki sanki Meram bağıdır. Buradan üç saat gidip doğu tarafta Jil iskelesi menziline geldik.

Jil iskelesi menzili :

Jil nehri kenarında, beş yüz evli, gelişmiş bir köydür. Jil nehri Erdel'in Brasav dağlarından gelip, burada Tuna nehrine karışır. Ayrı bir boyar idaresindedir. Gelişmiş bir iskeledir. Atlarımızı burada boyara bıraktık. Ben birkaç adamımla bir gemiye binip karşı tarafta Rahova kalesine geldik.

RAHOVA KALESİ

Kürdistan vilayetinde, Bitlis kalesi yakınında Rehova ovası sonunda Rahova adlı küçük, sarp bir kalecik var. İçinde çobanlar otururlar. Bu Tuna kenarındaki Rahova gelişmiş bir kaledir. Sırp kralı yaptırmıştır. Yıldırım Bayezit Han fethetmiştir. Fethinde güçlük çektiğinden fetihten sonra kalenin bazı yerlerini yıkmıştır. Bir dağ başında, Tuna kenarlarına varınca, sarı topraklı bir bayır üzerinde, beşgen şeklinde, taştan yapılmış güzel bir kale imiş. Ama gün geçtikçe iç il olduğundan gözden uzak kalıp daha çok harap olmaktadır. İçinde sadece beş ev, bir cami ve viran bir hamamı var. Başka eser yoktur. Sultan Ahmet Han zamanında çok gelişmiş imiş. Eflâk beyi olan koca Mihal kâfiri Tuna nehri donunca is-

yan edip, yüz bin kâfir askeriyle Osmanlıların Tuna kenarındaki yüz yetmiş parça kale ve şehirlerini yağma ve talan ettiğinde bu kale de harap edilmiştir. O zamandan beri bu kalenin içi harap kalmıştır. Yüksek bir dağın tepesinde olduğundan halk kaleye inip çıkmakta güçlük çektiğinden tamir edilmemiştir. Aşağı varoşu kaleden yüz adım aşağıda, Tuna nehri kenarında, bir dere ağzındadır. Bütün evleri bir bayırlı sırta, birbiri üzerine yapılmıştır. Dört yüz evli bir kasaba olup evlerin hepsi şendire tahta örtülü, kârgir yapılardır. Bir camii vardır. Onu da Hacı Mustafa adlı bir tüccar henüz yaptırmıştır. Ayrıca bir mescid, bir medrese, bir tekke, on beş kadar dükkâncık ve bir hancağızı var. Niğbolu sancağı toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle, yetmiş parça nahiye ve köyü olan şirin bir kazadır. Bütün bağ ve bahçeleri şehrin sırtındaki dağlardadır. Su ve havası gayet hoştur. Halkı fakir olup ticaret yaparlar.

Burayı da gezip, gördükten sonra tekrar bir gemiye binip karşıya Eflâk tarafına geçtik. Orada boyardan arkadaşlar alıp doğuya doğru yol aldık. Dört saatte Dobolen köyünü geçip Batka köyünde dinlendik. Bütün boyarların bize arkadaş verdiği keferelerin her biri ulak beygirleri çıkarırken bütün köy kâfirleri ellerinde tırpanları, harbeleri ve kılıçları ile üzerimize hücum ettiler. Bir saat onlarla çarpıştık. Bizden bir at yaralandı. Onlardan bir çocuk öldü. Sonunda çarpışmaktan vaz geçildi. Onların ölen bir atı yerine bizim bir atımızı alıkoyup götürürlerken geriden boyarları yetişip atımızı alıkoyup «siz bizimle cenk edersiniz, biz de yakında Tatar ve Osmanlı elinde esir olmaktan henüz kurtulduk» diye köy kethüdası olan kefereye vurdu. Sonra bizimle arkadaş olup giderken «zor ile ulak atları almayın, zira bu Eflâk kefereleri âsidirler» diye nasihatler edip gittik. Doğuya doğru beş saat gidip Ejlen köyüne, oradan da Kırla köyüne geldik. Burada bir gemiye binip, karşıya geçerek biraz dinlendik. Bu suyu bol nehir ta Erdel diyarı yaylalarından bu Eflâk vilâyetine gelinceye kadar üç yüz adet küçük nehir karışır. Niğbolu kalesi karşısında, Çul kalesi yakınında nehirlerin anası olan Tuna'ya karışır. İçinde bazı ufak gemiler ve kayıklar ile çarnıklar işler. Eflâk vilâyetinden Osmanlı vilâyetlerine mal getirip, götürürler. Bu nehri gemilerle geçtikten sonra yine doğuya doğru gidip yarım saatte Çul kalesine geldik.

ÇUL KALESİ

745 (1344) tarihinde Niğbolu kalesini Yıldırım Bayezit Han fethettiğinde Eflâk kâfirleri yine isyan edip Eflâk'ı tekrar fethetmişti. Sonra Eflâk tarafında Niğbolu karşısında bir kale yapmağa başlar. Ama son derece batak ve çataklı yer olduğundan bütün reayadan ve askerlerden yüz binlerce çul torba ve garar var ise toplatır. Torbalara çalılar doldurulup batağa atılır ve bataklık doldurulur. Buraya bu kaleyi yaptıkları

için Eflâk halkı kaleye Çul kalesi demişlerdir. Çevresi üç yüz adımdır. Küçük bir kalecik olduğundan buna kule de derler. Sonra dış kısmının Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmet küçük bir varoş yaptırır. Etrafına sağlam palanga duvar çeker. Beri Tuna nehri kenarına kapılar yapar. Çul kale, bir iç kale gibi ortada kalır. Galata kulesi gibi yuvarlak, sanat eseri, üstü şendire tahta örtülü, sivri kubbe gibidir. İçinde dizdar evi, anbar ve cephaneden başka bir şey yoktur. Doğu tarafında küçük, demir bir kapısı ve önünde ağaçtan asma bir köprüsü vardır. Ama dış varoşu üç yüz evlidir. Reayası oturur. Ayşe Sultan hasıdır. On yük akçe iltizamdır. Gerçi Eflâk toprağındadır ama Niğbolu sancağına bağlı naipliktir. Eflâk vilâyeti içinde ekilecek bir hayli toprağı vardır. Sonra bu kaleden yine atlarımızla gemiye binip Tuna nehrini, karşıya çıkıp Niğbolu kalesine geldik.

NİĞBOLU KALESİ

740 (1339) tarihinde Yıldırım Bayezit Han Gazi fethetmiştir. Sancak beyinin merkezi olarak kayda geçtiğini daha önce genişçe yazmıştık. Şimdi Çelebi Hasan Paşalı Çerkez Ömer Ağa'da üç gün, üç gece kalıp sohbetler ettik. Ömer Ağalardan ve Niğbolu mütesellimi Mehmed Ağa'dan Eflâk beyine yazılan sevgi mektupları ile hediyeler ve arkadaşlar aldık. Bütün dostlar ile vedalaştık. Bir gemiye binip tekrar karşıda Çul kalesine geçip kale dizdarından da arkadaşlar aldık.

EFLÂK TAHTI OLAN BÜKREŞ ŞEHRİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDA

Önce bu vilayete nice kere seyahat edip, defalarca savaşlar ettik, avlar aldık. Ama bu yollara hiç gelmemiştik. Çul kalesinden doğuya doğru üç saat gidip Mayli köyüne geldik. Bizim kule nahiyesidir. Oradan yine doğuya gidip önce Uluc sonra Komşan köylerine geldik. Bunlar gelişmiş Eflâk köyleridir. Bunları geçip beş saatte birçok köyleri geçip Palusin köyüne geldik. Palusin nehri kenarındadır. Palusin nehri Erdel dağlarından gelip, büyük nehir Ergene'ye karışan küçük sudur. Buradan batıya doğru biraz gidip Varşan varoşuna geldik.

VARŞAN VAROŞU MENZİLİ

Ayrı bir boyarlıktır, Eflâk vilayetinin gayet güzel yerleridir. Öyleki balmumu yerde biter. Sıcaktan yerler çatlayıp, bal arılarının azgınları yerin çatlaklarında bal yapıp kalır. Kış günlerinde bolca yağmur yağdığından yerler şişip, yarıkları delip, bütün balmumları dışarı çıkar. İşte Eflâk diyarında balmumu yerde biter dediklerinin aslı budur. Hakikaten

gayet verimli nahiyedir. Boyarına seksen kese iltizam olur. Boyarı altıyüz adamı ile hükümet edip ve vilayetin etrafını her zaman dolaşır. Kasabası düz, geniş, çimenlik bir sahada kurulmuştur. Bin evli, yedi manastırlı, bir hanlı ve üçyüz dükkânlı kasabadır. Bu şehirde yılda bir kere büyük panayır yani pazar kurulup, kırk gün, kırk gece Hind, Sind, Arap, Acem ve Rum'un tüccarları çeşitli mallar getirip satıp, alırlar. Allah'ın hikmeti ben orada iken kiraz cemiyeti günleri idi. Cihânı kara şapkalı, kalpaklı kâfirler pazar yerini süslemişlerdir. Üç gün, üç gece burada bütün kefereleri, genç kızları seyredip buradan ayrıldık. Yedi saat yol alıp Deliorman kasabasına geldik.

DELİORMAN KASABASI MENZİLİ

Nehir tâ Erdelden gelip, bu kasabadan geçerek Çuyan nehrine karışır. Bu Deliorman nahiyesi köylerden ibarettir. Ayrı bir kasaba değildir. Ama boyarlık olur. Gelişmiş bir nahiyedir. Buradan kalkıp Körtün köyünü geçtik. Ağaçlı dağlar içinden geçerken Laveho, Rajovi ve Erciş nehirleri kenarında, çimenlik bir sahada Yeseçin köyü menziline geldik. Bu adı geçen nehirler Boyzar tarafından Erdel vilayeti yaylalarından gelip Eflâk vilayetinden geçerek Tuna nehrine karışırlar.

EFLÂK'IN MERKEZİ BÜYÜK BÜKREŞ ŞEHRİ

Sultan Dördüncü Mehmed Han zamanında Köprülü Mehmed Paşa sadrazam iken Boğdan diyarında Burunsuz Kostantin isyan edip Yaş şehrine kapanarak İsmail, İbrail ve İshakçı şehirlerini harab etmişti. Eflâk vilayetinde Kenan Paşa sultanı Atike sultan elinde büyüyüp oğulluğu olan Civan Urum «Mihne Çelebi» denilen melun, Osmanlı hanedanının sevilen kişisi iken Eflâk beyi olmuş, sonra da isyan edip kırk, elli bin Müslüman tüccarı Eflâk'ta kılıçtan geçirmişti. Yer köyü kalesinde Fazlı Paşa, Han Arslan Paşa, Kanakçı Kara Ali Paşa ve nice paşaları da Yer köy'de kapatıp cenk etmişti. Boğdan beyinin isyan ettiğini de haber alan Köprülü Mehmed Paşa, Yedikulede hapis bulunan eski Boğdan beyi Leopot'un oğlu İstefan beyi Boğdan'a bey tayin eder. Gazzazzâde Ahmed Ağa da sancak ağası olur. Kızlar ağası Fazlı Ağa Efendimiz beni Gazzazzâde Ahmed Ağa'nın yanında görevlendirdi. Edirne'den süratle İstefan Bey ile çıkıp onyedi günde İsmail şehrine vardık. Toplam yirmibin asker olduk. Ama çamapur askeri gibi her milletten Ermeni, bakkal, çakkal, bozacı ve meyhaneci hep vardı. Yalnız Yahudi yok idi. Bu kadar çamapur asker ile İsmail şehrinden kalkıp ikinci menzilde Allah'a şükür Bucak tatarı ile Mehmed Giray Han ile Mübarek Giray Kalga Sultan'ın kırk bin rüzgâr gibi askeri ile buluştuk. O gün, o gece ılgar edip Boğdan'ın Yaş şehri içine kapanan Burunsuz Kostantin'e bir Muhammed satırı vurduk. O saatte

kâfirlerin murdar leşlerini beyaz kar üzerine yığın, yığın ettik. Kılıçtan kurtulanları bağladık. Kaçanların peşlerine Kaga Sultan ile düştük. Ben hakir dahi gençliğimiz ile birlikte seğirtip üç gün, üç gecede Eflâk vilayetine ayak bastık. Oradan da üç günde çapul bırakıp yaka, yıka aniden Bükreş şehrini bastık. Çok sayıda esir ve ganimet malı aldık. Şehri ateşe verdik. O kadar büyük şehir bir anda yerle bir oldu. Sonra Barkos şehrini vurup, oradan da o kadar mal aldık. Oradan Yerköyü kalesi önünde Eflâk beyi olan Mihne Civan'ın taburunu bozup, kırkbin askerini kılıçtan geçirdik. Kılıçtan kurtulanlar da can korkusuyla Tuna nehrine [illegible]ndilerini atıp boğuldular. Daha önce bu savaşlarımızı genişçe anlatmıştık. İşte Bükreş şehrini yakıp yıktığımız o zamandan bu güne kadar şehir o kadar gelişmiş ki, sanki İrem bağı olmuş.

BÜKREŞ ŞEHRİ

Macar Arşak tarihinde ilk kurucusu şöyle anlatılır: Hazreti Ömer'in halifeliği zamanında şeriate göre bir kısas kararına razı olmayan Kureyş-oğulları kabilesinden Cebelüllahme adında biri Hazret-i Ömer'den kaçıp Antakya'da Rum Kayser'ine sığınır. Cebelüllahme'ye Şam Trablusu denizi sahillerinde sarp, kayalık dağlarda yer verilir. O da buralarda yerleşip kaleler yaptırır. Halen oralara Cebelüllahme adına Cebeliye derler. Sonra Hazret-i Ömer Kudüs'ü fethedince Cebelüllahme orada duramayıp korkusundan karısı ve çocukları ile gemilere binip onyedi çocuğuyla birlikte Akdeniz'den geçip İspanya'ya varırlar. Orada kendilerine yerleşmeleri için Avlanya dağlarında Kariliş dağı verilir. Birkaç oğulu da İstanbul'da Ceneviz kıralına gelirler. Birine Karadeniz sahilinde Abazid'e Esâre dağlarını, Çerakis'e Çerkes dağlarını, Lazki'ye Köbne dağlarını verir ki Laz kavmi olur. Kureyş adlı oğulu da Tuna sahillerinde gezdirir. Bu Kureşy gezip, dolaşıp temiz ve güzel bir yeri beğenip orada yerleşir ve geliştirir. Bu şehri Ebu Kureşy kurduğundan yanlış söyleniş ile Bükreş derler. İşte ünlü tarihci Macar Arşak böyle anlatır.

Hatta Erdel vilayetinde Seydi Ahmed Paşa ile kışladığımızda Sin kalesinde bir Macar esirimiz vardı. O tarihi genişçe okuyup, ondan dinlemiş ve yazmıştım. Bükreş şehri nice hükümdarların eline geçtikten sonra 793 (1391) tarihinde Eflâk elinden Sultan Yıldırım Bayezıd eliyle fetholunup Osmanlıya geçmiştir. Kalesi fetih sırasında yerle bir edilmiş olup bir daha yaptırılmadı. Kalıntılarda bir kale işareti kalmamıştı. Zira Yıldırım Han zamanında bu Eflâk kâfiri onbir kere isyan etmişti. Hele bir yıl içinde yedi defa isyan edip Yıldırım Han birisinde Sinop yani Sinap kalesinden Eflâk'a geçmiş ve yedisinde de kâfirleri kırmıştı. Bir yılda yedi kere yıldırım gibi yetiştiği için Emir Sultan ona «Bayezidim sen yıldırım oldun» dediğinden Bayezid'e «Yıldırım Bayezid Han» dediler. Hat-

ta Eflâk'ı yedinci bozuşunda Tatar askeri Eflâk kâfiri ile birlik olmuştu. Zira o sırada Tatar hanları Osmanlılara bağlı değillerdi. Tâ Sultan İkinci Bayezid Velî zamanında Kili, Akkirman ve Kefe kaleleri fethedilirken Mengli Giray Han, Osmanoğullarından Bayezıd Han'a bağlılığını bildirmiş ve bir oğlunu da rehin vermişti ki Yedikule'de göz hapsinde dururdu. Sonra Gedik Ahmed Paşa, Ceneviz Frenki elinden Kerhale kalesini alıp fetih müjdesiyle İstanbul'a geldiğinde onun ricası üzerine Mengli Giray Han'ın oğlunu Yedikule hapisinden çıkarılıp, kendisine Edirne yakınındaki Yanbolu şehrinde padişah hası verildi. O zamandan beri görevden alınan hanlar, han oğulları ve sultanlar Yanbolu, Eslimye, Kızılağaç, Tavşanbeli, Zagra ve Zagra Yenicesi'nde yaşarlardı. Süleyman Han Malta, Olin ve Rodos kalelerini fethettikten sonra görevden alınan Tatar hanları ve rehin sultanlar Rodos kalesine gönderilmeye başlandı. Ama Fetih babası Sultan Mehmed Han Gazi, İstanbul'u fethettiğinde Kostantiniye patriği yani rahiplerin ve keşişlerin başı Hazret-i Peygamber'in mübarek ellerinin ceylan derisi üzerine işlenmiş nakışını Sultan Mehmed'e gösterir. Sultan Fatih Peygamber'in avucunu yüzüne sürer. Bunun üzerine patrik, Hazret-i Osman'ın yazısıyla yazılmış olan bütün papazların haraç ve diğer bütün vergilerden affedilmiş olduklarına dair muafnâme ile Emevî, Abbâsî, Çerakize, Ekrad ve Türkmen padişahlarının muafnâmelerini de Mehmed Han'a gösterir. Sultan Mehmed de aynı şekilde muafnâmesini patriğe verir. Her türlü vergiden affedilirler. Fatih Sultan'ın, Resulü Ekrem'in pençesinin nakışının mübarek kendi ellerinin resmi olduğuna şüphesi kalmaz. Bu resmin niçin papazlarda bulunduğunu Akşemseddin Hazretlerinden sorar. Onlar da şöyle anlatırlar :

«Hazret-i Resulü Ekrem çocukluğunda amcası Ebû Tâlip ile Basra şehrine ticarete gelirler. Buhayra adlı papaz Hazret-i Resulü görünce, bildiğim bu ahir zaman peygamberi olacak Muhammed emindir, gördüğüm de çocukluğunda Hazretin gölgesi yere düşmez, üstünde bir parça bulut gezer, asla güneş tesir etmez, muhakkak bu Muhammed olacaktır» deyip ilâhî ilham ile kalben şehadet eder ve «hele bu oğlan kırk yaşında olup, buna nübüvvet tâcı geldiğinde ne var ki iman getiremem» deyip üzüntüye kapılır ve Ebû Tâlib'e «Bu oğlan senin neyindir?» diye sorar. Ebû Tâlib: «Bu oğlan benim kardeşim Abdullah'ın oğludur ki babası Medine yakınında Dârüttâbea denilen yerde ticarete gidip Şam'dan gelirken merhum olur. Nâ'şını Medine'den Kâbe'ye getirip defnettirdim. Bu Muhammed'in doğumundan altıncı senede annesi, Abdullah'ın hanımı Âmine Hatuna kardeşimin mirasını almak için Medine'ye gittim. Bu Muhammed'i altı yaşında iken yanımda götürmüştüm. Bir ay orada kalıp Abdullah'ın mallarından az, çok bir şeyler bulup yine Mekke'ye Muhammed ve anne-

siyle gelirken Mekke yakınında Ebva denilen yerde annesi de vefat etti. Naşını Mekke'ye getirip defnettirdim. Bu Muhammed babadan ve anneden öksüz kaldığından bütün Kureyş kabilesi ona Yetim Muhammed derler. Kardeşimin oğlu olduğundan benimle birlikte ticaret için bazan Şam'a bazan Basra şehrine getiririm» diye Ebû Tâlib bu hikâyeleri Buhayra papaza anlatır. Bilgili ve ileri görüşlü papaz der ki: «Şimdi müjde sana, bu senin kardeşinin oğlu âhir zaman peygamberi Muhammed olacaktır. Bütün dünya bunun ümmeti olup Arap, Acem, Hind, Sind, Tatar ve Türkmân Müslümanları elinde olacaktır. Bu yeryüzüne ayak bastığında o gece nice kere yüzbin alâmetleri dünyada görülmüştür. Nemrud'un ateşi, Kisra'nın tahtı, Ayasofya'nın kubebsi Rum Kızılelması kubbesi, Alman Kızılelması, Budin'in manastırlarının çanları, İstanbul'un 366 adet tılsımı, hepsi bu oğlanın doğduğu gece yıkıldı. Ey Ebû Tâlib, sen bu oğlanı Mekke düşmanlarından pek koru. Böyle vilayet, vilayet ticaret için gezdirme. İnşallah bu temiz masum kırkına erdiğinde ben buna iman getiririm. Ama hele şimdi bizi ceylan derisi üzerine mürekkeple sağ elinin pençesini basıp, pençesinin nakışı bende dursun. Eğer ömrüm olursa o pençe bende durup, onun sebebiyle vergiden affedilirim. Benden sonra diğer papazların herhangisinde bu Muhammed'in elinin nakışı bulunursa vergiden muaf olurlar» der. Ebû Tâlib, papaz Buhayra'nın hatırı için: «Yâ Muhammed, şu kâğıda mürekeple bir parmağını bas» diye rica eder. Hazret de amcasının ricasını kabul edip, bir kâse içindeki mürekebe mübârek şahâdet parmağını bastırayım derken papaz Buhayra hırsa kapılıp, Hazret-i Risâletin mübârek eline yapışıp büsbütün mürekkebe batırıp ceylân derisi kâğıda bastırır. Ama, Allah'ın emri ile eski mürekkeb siyah iken mübârek elinin nakışı kâğıt üzerine yeşil olarak nûru mübin gibi basıldı. Papaz Buhayra bu mübarek elin nakışını alıp, öpüp, başına koyup sonra mücevherli bir kutu içinde saklar. Keremli oğul Hazret, bundan hoşlanıp: «Yâ Buhayra, bu benim elimin gölgesiyle cihan kâfirleri ele geçirilsin. Bu benim pençem her kimde bulunursa o, vergiden afv edilip, hâkim ola» diye buyururlar. Sonra bu Buhayra ölüp, Resulün pençesi Ruha'daki Azer kilisesindeki papaz Angeli'ye geçer. Ondan Kudüs'teki baş ruhban olan Felvarli'ye döner. Ondan gele, gele İstanbul patrikliğinde karar kılar.»

Akşemseddin Hazretleri böyle hikâye edince İstanbul Patriği :

«Evet padişahım, bizim tarihlerimizde de böyle yazar,» deyip, Akşemseddin Hazretlerinin anlattıklarını güzel sözler ile tasdik eder. Bunun üzerine Fetih babası Sultan Mehmed :

«Efendi, ben bu şerefli elin resmini bu murdar papazlardan alıp hazineye koyarım,» dediğinde bütün papazlar padişahın ayağına düşüp: «Hepimizi kırarsın. Sonra Hazret-i Muhammed'in kendi mübarek eliyle bize emanet verdiğini alırsın» diye feryad ederek: «Padişahım, bu mübâ-

rek elin resminden bir tane daha Rum Papa Kızılelması ki Rumiyetü'l-Kübrâ'da Rim Papa hazinesinde, bir resim de Van gölü içinde «Akdim var» adasındaki Ermeni kilisesi papazlarında durur. Biz bu mübarek resmi onlardan daha iyi şekilde mücevherler içinde saklıyoruz. Bu bizim bütün kâfir ülkeleri papazlarından daha üstün olmamıza sebebtir. Biz de bundan iftihar ederiz» diye bütün papazlar, rahipler, keşişler, patrik Vladika ve keşiş Palaş Poşan rica ederler. Mehmed Han, ricalarını kabul edip: «Ama bir hoşça, temiz şekilde saklayın, bir kefere el vurup, görmesin» diye tembih eder. Bir de ferman yazıp buyururlar ki:

«Benden sonra oğullarım ve oğulları bu emaneti papazlardan alırlarsa Firavun, Karun ve Yezid'in lânetini almak isteyenlerin üstüne olsun.»

Ayrıca bir ferman daha yazıp:

«Bu mübarek elin resmi kimin elinde olursa o, bütün patriklerin üzerinde olup baş patrik Palaş Poşan Mesih milletinden olup bütün kâfir ülkesine hükmü geçer ola,» diye buyururlar. Sonra o papaz da Fetih babası'nın bu derece ikram ve ihsan edip, her ricasını kabul etmesine karşılık Urfa'daki Azar kilisesinde olan ve ruhaya sarılı bulunan Hazret-i Resulü Ekrem'in elinin resmini getirtir. Meğer resmin sarılı olduğu mendil Hazret-i İsa'nın mübarek yüzünü sildiği su, o mübarek yüzünün aksi mendile geçip kalır. O mendil, Antakya kalesinde mübarek başı bulunan Habib Neccar'ın eline geçer. Ondan havarilerden Şem'un Safa'ya, ondan Ruha papazlarına geçer. Onlar da Hazret-i Peygamber'in mübarek elinin resmini sarıp saklarlar. Bir defa kirlendi diye mendili yıkamak isterler asla su değmez ve bir damla su tesir edip ıslanmaz. Mendli ateşe korlar yanmaz. İsa'nın mucizesidir deyip saklarlar. Nihayet burada İstanbul patriği, Fâtih'in ihsan ettiği muafnâmelerden haz duyup Hazret-i İsa'nın yüzü nefesli mendili mübarek el resminin dış tarafına sarılık olarak hediye verir. Fatih o kadar memnun olur ki, hemen mendili nûrlu yüzüne sürüp saklarlar. O zamandan beri özel hazinede zarfiyle beraber saklanır. Sonra Fatih papaza şöyle der:

«Bre papaz, bana bir yeni dünya bağışladın. Dile benden ne dilersen?.»

Baş patrik başını yere koyup, padişahın huzurunda yeri öpüp:

«Padişahımdan ricam ve temennim odur ki, büyük deden Yıldırım Bayezıd Han (sırrı uzun olsun), 789 (1387) tarihinde Eflâk vilayetini fethedip ele geçirdiğinde o zaman benim Burakloha kardeşimi Eflâk beyliğine getirir. Allah'ın hikmeti bütün halk kardeşim etrafında toplanıp Yıldırım Han'a isyan ederler. O sene haraçlarını vermezler. Yıldırım Han da hemen ılgar ile Anadolu iskelelerinden Sinob'a gelir. Oradan beşyüz parça gemilere binip, karşıya geçip ansızın Eflâk vilayetini basar. Binlerce Eflâk kâfirini kılıçtan geçirir. Birçok beyini de esir edip, zincire vurur. O zaman kardeşim de esir olur. O zamandan beri günahsız iken Bursa ka-

lesinde hâlâ hapistir. Padişahımdan ricam odur ki, bizde emanet olan Hazretin mübarek elinin resmi hürmetine ve sizde emanet olan Allah'ın kulu mendili hürmetine olsun benim kardeşimi hapisten çıkarıp yine Eflâk beyliğinin sadaka olarak verilmesini rica ederim,» der ve yer öper. Mehmed Han:

«Kardeşin yine isyan ederse senin halin nice olur?» der.

Baş patrik :

«Padişahım, siz ihsan ediniz. Eğer isyan ederse Abbasoğullarından Hârun Reşid tâ Bağdad'dan Seyyid Battal Gâzi ile İstanbul'a gelip, feth edip, Silivrikapısın'daki zincirli servi yaylasındaki kızlar kilisesini kale yapıp, Ayasofya kilisesinin çamlığına Seyyid Battal'ın Eliye kralımızı astığı gibi siz de beni o halkaya asıp, âleme ibret olayım. Yine kardeşim beydir. İsyan etmeyeceğine ben kefil olurum. Sene başı tamam olmadan Eflâk hazinesi için kanun üzere üçyüz keseyi padişahıma bir gün, bir gecede teslim edeyim» der.

Fetih babası Mehmed Han, bu sadakat gösteren hoş söz ve edâlardan memnun kalır. Hemen bir ferman yazıp patriğin kardeşini Bursa hapishanesinden çıkartır. Geldiğinde görse ki bir meyhane eskisi ve kemer sahibi bir keşiş yine Eflâk beyi olmuştur. Eflâk'a vardığında adalet üzere olur. Padişah hazinesini ılgar ile devlet kapısına gönderir. Bu Kureyş şehri ile Berkoş şehrini öyle ma'mur eder ki bu iki büyük şehir Belgrad ve Edirne gibi olur. Bir yıl sonra koca bey ölür. Oğlu yine İstanbul patriğinin kefâletiyle bağımsız bey olur.

Sözün kısası, Fâtih, Bayezid Han ve Birinci Selim zamanlarında Eflâk beyleri hep İstanbul patriklerinin kefâlet ve korumalarıyla bey olurlar. Eflâk vilayetinde isyan olmayıp, Osmanlılar rahat edermiş. Bayezid Han ve Birinci Selim zamanlarında Boğdan beyleri, Tatar hanlarının ricasıyla bey olup o tarafla sakin geçinirlermiş. Sonra Süleyman Han zamanında Rüstem Paşa tamah edip Bayezid Han kanunundan fazla vergi istediğinde Eflâk ve Boğdan Süleyman Han'a karşı isyan eder. Süleyman Han bizzat kendisi Boğdan'a sefer ederek güç ile fetheder ve Yaş şehrinde bir câmi yaptırır ki şimdi kilise yapmışlar. Ne çâre İslâm gayretini kayırır kalmadı. Eflâk'ı da fethedip Berkoş ve Basen şehrinde birer câmi yaptırıp şimdi eser ve temelleri bile kalmamıştır. Burada yine esas konumuza gelelim.

Gerçi bu Eflâk vilayetini ilk defa Yıldırım Beyazid Han fethetti ama Süleyman zamanında fazlasıyla imar edilmiş ve beylerine önem verilmişti. Mora Paşası payesiyle iki tuğlu idiler. Sancak, bayrak ve yedekleri, mehterhâneleri, mataracılar ve tüfekçileri, şâtırları, ahır emini, pazara gideni, altı nefer, çuhadarı, altı adet saraçları, bir divan efendisi, onar adet sekban bölükbaşıları hep padişah tarafından Müslüman kimselerden

verilirdi. Eflâk ve Boğdan beylerine tâ b ı derece yetki verildi. İlâ inşallah bütün beyler öyle muhteşem Müslüman askerleriyle hüküm sürerek hükümet edip, padişah malını toplarlardı. Kendi gücüne göre ne kadar turnas ve ne kadar piyâde tüfeklisi asker olacağını kendi yazıp bilir. Ama hâlâ kanun üzere sancakları ardında Osmanlı mehterhânesi çalar, önü sıra alarkada keferelerin boruları ve davulları çalınırdı. Hâlâ kanun üzere yüzelli akçe pâyesiyle bir kadısı vardır. Zira Müslüman tüccarlar çoktur. Nice şeri davalar olur. Müslüman ağalara kanun üzere imam ve müezzinler vardır. Beylerin bilgin, olgun ve yol gösterici hocası olur. Kendisine ait olan keferelerden yaşlı, yetmiş adet saygı gösterilir hatmânları, kapudanları, poparo, emuse logofetleri vardır. Bunlar yeri gelince anlatılacaktır. Bütün vilayette 670 adet boyar ve emus hâkimleri var. Hepsi, idaresi altında 3600 adet, çiftlikli gelişmiş köyleri vardır. Her biri bir çarşı, pazar ve büyük binalar olan köylerdir. Yüzyirmi adet şehir olup, her birinden bir hazine gelir olur. Aşağıda anlatılacaktır. Bu Eflâk vilayetinde asla kale yoktur. Hepsini Tatar ve Osmanlı harab etmiştir. Zira verimli vilayet olduğundan halkı Kârun zenginliğine sahip olup, kiremit şarab içip utanmaksızın bütün kâfirleri isyan ederler. Onun için Tatar ve Osmanlı bunları kıra, kıra nice beylerini de esir ederek kalelerini de harab ederler. Osmanlı, isyanlarına bakmayıp yine de aynı bey tayin eder. Bu vilayetin beylerinin tayinleri ve alınmaları Osmanlı padişahının elindedir. Ama Tatar hanının ricasıyla tayin olunan bey isyan edemez. Eğer isyan ederse Tatar han, Kırım vilayetinden üç gün, üç gecede yüzbin asker ile Boğdan vilayetine ve Eflâk vilayetine girip, halkı kırıp, nice beyini esir edip zincire bağlayarak şehirlerini yakıp, yıkar.

Bu vilayetin uzunluğu, geçen günlerde uğradığımız bizim Osmanlı hududundaki Issızavo kalesinden doğu tarafında Fohşan şehrine varınca tam onbeş konaktır. Fohşen şehrinin öte doğu tarafı Boğdan vilayeti hudududur. Eflâk vilayetinin eni, kuzey tarafında Erdel vilayeti ile komşudur. Tuna kenarlarına varınca beşer, altışar ve üçer konaklık yerleri vardır. Osmanlı Devleti'ne bağlı reayâlı, mâ'mur, şenlikli, büyük bir vilayettir. Üç yerde bakır, gümüş, zümrüt, altın, cevher ve güherçile madenleri vardır. Hele Okna adlı tuz madenleri görülmeğe değerdir. Her sene bir Mısır hazinesi gelir olur. Zift, neft, katran ve balmumu madenlerinden başka yetmişaltı çeşit maden ve ürünleri vardır. Burada üretilen bal, yağ, pastırma ve nebat ancak Erdel vilayetinin Buhar nahiyesinde olur. Bu vilayette olan at, sığır, camış ve koyunun hesabını Allah bilir. Ama deve, katır ve eşek asla bulunmaz, yer yer keçiler vardır.

Ebû Kureyş Yani Bükreş Şehri :

Şehir bayırlı bir yerde kurulmuştur. Şehir içinden Dumboşse nehri akar. Bu nehirin iki tarafı şehirdir. Bir taraftan bir tarafa yirmibir yer-

den ağaç köprülerle geçilir. Büyük bir şehirdir ama kalesi yoktur. Ondört büyük manastırı vardır. Her biri birer kale gibi duvarlıdır. Koca Mihal Kilisesi bir bayır üzerinde, kârgir odalı kilisedir. Kasım Voyvoda manastırı, Asbot Vikola manastırı, Kostantin bey kilisesi, Erdol bey kilisesi, Sarı Saltık kilisesi, Meryemana kilisesi. Bu kiliseler hepsi demir kapılı, kale gibi manastırlardır. Özellikle kral koritası yani bey sarayları.

Bey Sarayı:

Şehrin tam ortasında olup, etrafı kalın meşe ağaçlarından yalın kat palanga duvarlı saraydır. Sarayın içinde çeşitli kârgir odalar, salonlar, güzel bir manastır var. Sarayın dört yanını ikiyüz adet altlı ve üstlü tüfek atar trabanas yani yeniçeri odaları sarar. Sarayın ortası geniş bir meydandır. Bir tarafı büyük ahırdır. Divanhânesinden içeri iç oğlanları odaları, çeşitli küçük köşkler, harem odaları, domine yani beyin karısının odaları, hamamları ve yüzlerce yapılar ile donanmıştır. Süslü bahçeleri ile de bezenmiştir. Osmanlının bir tarafa seferi olduğunda kanun üzere Eflâk beyi oniki bin asker ile sefere katılır. Su aşırı karşısında hoş havalı bir hamam vardır. Bu şehrin oniki bin evi saz ve sendire tahta örtülü, çoğu tek katlı evlerdir. Kârgir yapıları azdır. Zira kefereleri yedi, sekiz yılda bir isyan eder, Tatar ve Osmanlı bu şehri yakarlar. Yine o yıl içinde evlerini yaparlardı. Bin kadar dükkânında hep güzel kızlar oturup satış yaparlar. Dükkânların altları mahzen olup çeşitli şaraplar, bal suyu, horluka ve mudanya adlı içkiler bulunur. Lâkin bağları yoktur. Zira şiddetli kışı olur. Her mevsim isyan ettiklerinden şehirlerini, bağ ve bahçelerini Osmanlı ve Tatar harab ederler. Olan bağlarının da üzümleri ekşi olur. Hepsi yedi adet tüccar hanı ve gümrük hanları vardır. Şehir günden güne imar olmaktadır.

İslâm Misafirhanesi:

Padişah tarafından ve sadrazamdan başka gelen Müslümanlar için şehir dışında Bombo ve Çise nehirlerinin karşı tarafında bir ağaç köprü başında, han gibi, elli odalı, kârgir bir saray var. Sarayın içinde bir mescidi olup ayrı mezarlığı ve içaçıcı bahçesi bulunmaktadır. Özel adamları olup hepsi keferedir. Bey tarafından gelen yiyecekleri aşbazlar pişirir. Bu saraya bitişik su aşırı, ferah bir kadınlar hamamı var. Su ve havası gayet güzel olduğundan şehirde güzeller çoktur. Özellikle bakire kızları başlarına siyah kâküllerini takıp, sarı pabuç ile edalı, edalı yürüdüklerinde insanın aklı perişan olur. Ama çoğu fahişeciklerdir. Bütün kadınlar yüzü açık gezerler. Zîbâ, dîba, şîb, zurbâf ve renkli fistanlar giyerler. Ama bütün kefereleri mavi dolamur, çuka, kontuş ve serhadli giyip, başlarına Tatar kalpağı giyerler. Küçük ve büyüklerinin boğazlarında altın-

dan, gümüşten veya pirinçten bir haç asılıdır. Zira bu kefereler Hıristiyan olup kitapları İncil'dir. Bâtıl âyinleri ve bayram yerine acayip günleri yani Kızıl Yumurta, Rumlarla aynıdır. Ermenilerle de hoş geçinirler. Yahudileri hiç sevmezler. Bilginler çoktur. Kimya, felsefe ve astronomi ilminde ileridirler. Hatta şehirlerinin imar tarihi için akrep burcunda, merh beytinde mâi diye bulmuşlardır. Onun için merih cellat, Tatar düşman avlardır. Birkaç senede bir gelip kılıç vururlar. Astronomi ilmine göre şehirleri beşinci iklimdedir.

Şehrin beğenilen şeylerinden balı, yağı, balmumu ve horluka denilen rakısı, francala denilen beyaz ekmeği meşhurdur. Beyinin tayini ve görevden alınışında padişaha bir kese, sadrazama ikiyüz kese, bütün iş erlerine de ikiyüz kese gelir olur. Binbeşyüz kese de beyine kalır. İkibin kese de vilayet zabitlerine, boyarlara, hatmanlarına, kapudanlara gelir sağlanır. Her sene üçyüz kese padişah hazinesine gelir. Süleyman Han kanunu üzere saray mutbahına üçyüz keselik bal, yağ, balmumu ve tuz getirilir. Tersane içinde üçyüz keselik sığır gönü, gemileri yağlamak için don yağı, esirlere kara kendir bezi ve gömleklik bez verirler. Her yıl Silistre paşasına onar kese, bu kadar çuka, atlas, birer nakışlı araba ve çeşitli hediyeler gönderirler. Diğer mirlivalara da hediyeler gönderirler. Tatar hanlarına her yıl birer hınta araba yükü çeşitli hediyeler ile elli baş yorga beygir ve yirmi kese para gönderdiklerinden başka yine her yıl Tatar hanı tarafından bir mirza ağa gelip yüz fıçı bal alır. Ayrıca ağaya da on kese verip gönderirler. Bal ağası adıyle söylenen bir ağalıktır. İstanbul'da padişah mutbahına koyun, sadrazama günlük, kapu kethüdasına bin okka et, üçbin okka koyun eti, molla ve kazaskere, İstanbul kadısına, ileri gelen kişilere de belli şeyler gönderirler. Gerçekten bunlar gibi binlerce masrafları vardır. Ama vilayetlerinden beş Mısır hazinesi gelir sağlanır.

Bu şehrin birçok durumunu öğrendik. Ama âlem yazarı gibi her şeyi yazmak mümkün olmadığından bu kadarla yetindik. Kendi halimizle meşgul olduk. Bir gün bey ile binlerce asker atlanıp gezintiye çıktık. Doğu tarafına bir saat gittik. Kolentina nehri sahiline vardık. O kadar büyük, değildir. Başı kuzey tarafındaki dağlarda olup yakındır. Nehrin kenarında beylere mahsus büyük bir köşk var. Bütün krallar burada zevk ve safalar ederler. Burada bulunan küçük bir gölden ve akan bir pınardan çeşitli balıklar avlayıp beye hediye getirenlere bahşişler verilir. Bu güzel yerde içip eğlenirler. Hakikaten güllük, çimenlik, lâlelik, kışlık bir yerdir. Binlerce güzelliği ve nimetleri insana hayat verir... Bir tarafta çalgıcı ve şarkıcılar rehâvî makamında şarkılar söylerler. Bir yanda da çimenlik bülbülleri hazin sesleriyle ötüşüp, oynaşırlar. Hakikaten su ve havası güzel, gün görmez, yüksek ağaçların gölgesinde, yeşillikler üzerinde gerek Müslümanlar, gerekse Müslüman olmayanlar, bütün yaratıklar

çok, çok olup, zevk ve şevk edip, gayretli padişaha dua ve şükür ederler. Sözün kısası böyle bir meram bağı Ulah ülkesinde görmedim. Cenab-ı Hak daima geliştirip, kullarını şen ve sevinçli eylesin. Burada büyük bir ziyafet olunmuştur ki, her bir aç kimse boğazına kadar doyup, her insanoğlu emanet bulmuş gibi telaş ile yediler. Ziyafetten sonra yemeğin hazmı için atlara binip batıya doğru avlanmaya gittik. Kölentina manastırında da beş vornik akşam ziyafeti verdi. Bu da acayipten idi. Üçyüz adama hediyeler verdi. Bana da bir yorga beygir eğer takımı hisse değdi. Oradan yine atlara binip binlerce meşalelerle mehterhâneler çalınarak yatsı vakti büyük bir alay ile Bükreş şehrine döndük ve istirahata çekildik.

Şehir İdarecilerinin İsimleri ve Rütbeleri :

Baş Logofet: Bütün boyarların yani beylerin başıdır. Bütün vilayetin mührü onun elinde durur. Küçük Vornik: vilayetin yarısı onun idaresindedir. Gelen dâvâları o dinler. İkinci Vornik: vilayetin yarısının davalarını da bu dinler. Baş hatman: Bütün vilayet askerinin baş kumandanıdır. İkinci hatman: Bu da vilayetin askerini toplar. Postilik: Beyin kapucular kethüdasıdır. Behrail ve Kopar: Bunların ikisi de beyin güvenli kimseleridir. Daima bunların elinden şarap içer. As batar: Beylerin yanında kılıç tutar silahtar gibidir. Vestiyar: Defterdar. Komisin: Ahır emiri. Ziyenkâr: Arpa emiri. Üçüncü logofet: Tezkerecidir. Ama Müslüman divan efendisi ayrıdır. Avşar: Baş kapıcıbaşıdır. Şatrar: Çadır mehterbaşısı. Kamaraş: Bey hazinedarı. Armaş: Asesbaşıdır. Allah korusun, suçlulara bunlar işkence ettiklerinde Erdel diyarında bile öyle işkence etmezler. İstolnik: İskemleci. İstonik Çaşnigirbaşı. Tah: Çavuşlar kethüdası. Boyar: Nahiye beyleri. Perklâb: Hakimler. Kolçar: Kilercibaşı. Medenenkâr: Sofracıbaşı. Selçar: Kasabbaşı. Dırabans ağası: Yeniçeri ağası. Emoş: Gümrük emiri... Daha binlerce kendilerine ait deyimler vardır. Biz bu kadarı ile yetindik. Bu adları sayılan idareciler şehrin düzen ve intizamında padişah tarafından görevlendirilirler. Adı geçen bu rütbe sahipleri hepsi temiz, silahlı asker kişilerdir. Bunların sancak ve bayraklarında iki kanatlarını açmış, şahin kuşu resmi vardır. Her rütbe sahibinin koğuşlarında bir çeşit davullar çalınır ve alay, alay olup silahlanmış olarak giderler.

Penz Denilen Paralarının Şekli :

Eski zamanda, Osmanlının çıkışından evvel bunlar da ayrı krallık idi. Altın ve gümüş madenleri olduğundan Patka denilen beşlik, Yozkat denilen altın ve tayka adıyla kuruş keserlerdi. Osmanlı idaresine geçtiklerinden sonra paraları kaldırılıp sadece bakırdan kesilen penz adlı paraları vardır. Penz, Bükreş ve Berkaş şehrinde kesilirdi. Şimdi onu da

kesmez oldular. Eski penzler ve Erdel penzleriyle alış veriş ederler. Penzlerinin bir yanında beylerinin ismi, bir yanında Hazret-i İsa'nın resmi ve tarihi vardır.

Ak Eflâk Halkının Dili:

Boğdan halkı ile bunlar Hıristiyandırlar. Ama mezheplerinde bazı şeyler birbirine karşı ve değişiktir. Dilleri aynıdır. Bazı lakapları tekil olmayıp ayrı özel sözleri vardır. Paralarını hesaplarken şöyle sayarlar:

Uno 1, Dövi 2, Tri 3, Patri 4, Tenes 5, Şeş 6, Sapt 7, Opet 8, Novi 9, Zeş 10, Şovne 11, Şodvi 12, Şitri 13, Şipatri 14, Şiseş 15, Şişeş 16, Şisapt 17, Şiopt 18, Şinovi 19, Dövizeş 20, Trizeş 30, Patrizeş 40, Seneşzeş 50, Şeşzeş 60, Şabtzeş 70, Obetzeş 80, Novizeş 90, Osute 100. Bu hesaplar Leh, Erdel, Ulah, Tot ve Korul dillerine benzer.

... Allah, ... peygamber, peyna ekmek, apa su, karn et, perenze tulum peyniri, kaş kaşkaval peyniri, mel bal, onet yağ, ferina un, oçto sirke, laytakro yoğurt, oye koyun, perun erik, meri elma, peri armut, eşkoreşe ovez, perumberk güvem yemişi, çoma üzüm, perseş şeftali, şerş kiraz, peşne vişne, noka ceviz, evo yumurta, gayna tavuk, gananoruşka Mısır tavuğu, ganaska kaz, perumeb güvercin, Zeynkoç şed: Gel otur buraya; Iskolida dec; Kalk, var git; Dadavruc: Arpa getir; Onda doc jeviyon?: Ağam nereye gidersin?; Uskul: Kalk.

Bunlar gibi nice yüzbin söylenen kelimeleri vardır. Yazmadık, ama dünya seyahatine çıkan ve insanoğluna hizmet eden kimselere her dilden bilmeleri lâzımdır. Senden hoşlanmayıp, aleyhine bir söz söylediklerini anlayıp, bilesin. Karnını doyurmak için, yiyecek ve içecekten birşey isteyecek kadar bilmek gezginler için mutlaka lâzımdır. Hatta kurtulmak için, her şeyin cehaletinden, bilmek yeğdir. Özellikle böyle kâfir ülkesine düşünce veya çok dillerinden mutlaka bilmek gerekir. Ama konuşmak daha iyidir.

Bu Bükreş'i de gezip, gördük. Beyden Boğdan beyine, Bıldır kaymakamına, Yalı ağasına, Akkirman ağalarına, Özü beyine, Kırım hanı olan Mehmed Giray Han Efendi'me, oğlu serdar Ahmed Giray Sultan'a, Kalga Sultan'a ve Nureddin Sultan'a mektuplar ve hediyeler aldık. Eflâk beyi bana da bir kese kuruş, bir samur bâce kürk, iki yorga at ve iki beygir hediye etti. Adamlarıma da yirmişer altın ve çuka kumaşlar verdi.

EFLÂK VİLÂYETİNDEN BÜKREŞ ŞEHRİNDEN KIRIM VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ MENZİLLER HAKKINDADIR

Bükreş şehrinden kalkıp kuzey yönüne doğru sahralar, bayır ve çayırlar içinde mâ'mur ve şenlikli yetmiş parça İrem bağı gibi köyleri beş saatte geçtik.

İkinci Taht Büyük Terkoviş Şehri :

Bu şehri de Cebelülhemme oğlu Ebû Kureyş kurmuştur. Sonra Erdel kralı, Leh kralı ve nice devletlerin eline geçmiş bir vakıf şehirdir. Bir kere Timur Han, bir kere Toktamış Han ve nice kereler Tatar hanları bu şehri yakmışlarsa da yine imar olunmuştur. 782 (1380) tarihinde Yıldırım Bayezid Han, Ulah kâfirinden almış ama yine kâfirlere geçmiştir. 975 (1567) tarihinde Süleyman Han şehri fethetmiştir. Eflâk beylerinin bir taht merkezi de budur. Eskiden büyük bir şehir imiş. Daha önce burayı görmemiş idim. Şimdi viran buldum, henüz imar olunmaktadır 1071 (1660) tarihinde Eflâk beyi olan Mehne Civan Bey isyan ettiğinde bütün pazarcı Müslümanları kırıp, mallarını almışlardır. Yerköyü kalesinde serdar Fazlı Paşa'yı ve üç veziri kapatıp cenk ederken ben Boğdan vilayetinde, Yaş şehrinde Tatar askeriyle Burunsuz Kostantin'i Yaş altında bozup kırmıştık. Sonra Eflâk diyarından akın ve çapul bırakıp. Eflâk diyarını yakıp ganimet malları ile binlerce esir aldık. Aynı anda bu Terkoviş şehrini de Konakcı Kara Ali Paşa ile Dobruca ve Deliorman askerleri baskın yapıp, hesapsız mallarını alarak şehri yakıp, yıkmışlardı. Şimdi beşyüz kadar şendire tahta ve saz örtülü evleri henüz imar edilmektedir. Sadece dokuz adet kale gibi, kârgir manastırları kalmış. Bağ ve bahçeleri dahi viran idi. Hepsi elli kadar dükkânı, iki adet hanı var. Şehir yüksek bir yerde kurulmuş. Su ve havası gayet güzeldir. Zira Erdel vilayeti yaylalarına çok yakındır. Biz burada bey boyar ile zevk ve safalar ederdik. Bu sırada İstanbul'dan bir kefere ulak geldi: «Bey azlolunmuştur. Esir Debecioğlu ..... beye Eflâk eyaleti sadaka olundu,» dedi. Orada bulunan kâfirler, kaymakam ve boyarlar şaşıp kaldılar. Hemen ulak ile Bükreş'e görevden alınan beya haber gönderdiler. Ertesi gün büyük bir alay ile yeni Eflâk beyi Esir Debecioğlu ..... bey, iskemle ağası ve sancak ağasıyla gelip bu ikinci taht şehri Terkoviş'de iskemle ağasının koyduğu padişah tarafından gönderilen iskemle üzerine oturdu. Önüne padişahın ihsan ettiği tuğlar, sancak ve bayraklar kondu. Eline topuzu alıp divan toplantısı yaptı. Bütün rütbe sahibi boyarlar beye bağlılıklarını bildirip yerlerine oturdular. Sonra para toplanmasına başlandı. O gün arkadaşlarımla birlikte yeni beye tebrik için gittik. Beni görünce: «Hay, canım Evliyâ Efendi, bre safâ geldin! Ya biz seni Beç krallığından Alman diyarına gitti diye işittik. Bre sen hoş geldin!» diyerek hoşça karşıladı. Kendisine başımdan geçenler, yedi krallık yeri ikibuçuk yılda seyahat ettiğimi anlattım. Son derece hoşlandı. Bana bir konak döşetip paralar verdi. Tam bir hafta onunla da zevk ve sefalar ettik. Sonra ondan da Boğdan beyine, Tatar Hanına ve Han oğullarına mektuplar aldım. Bana iki yorga ve üç beygir ile iki top çuka, iki top kumaş ve üçyüz kuruş verdi. Ayrıca yoldaşlar da aldım.

BOĞDAN VİLÂYETİ ÜZERİNDEN KIRIM VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Terkoviş'den çıkıp doğuya doğru yedi saat gittik.

Çırpa Köyü Menzili:

Eflâk beyinin hasıdır. Beşyüz evli, mâ'mur, şenlikli, bahçeli bir köydür. Bu köyde acayip şekilli, garip, korkunç yüzlü, ihtiyar bir kefere gördüm. Bütün uzuvları yerinde idi. Ama başı boynundan ensesine doğru tahta gibi yassı idi. Bir kulağı, bir gözü ve bir kaşı tahtanın bir tarafında; bir kulağı, bir kaşı ve bir gözü tahtanın sağ tarafındaydı. Sanki altı olacak yeri, ağzı, burnu ve çenesi tahtanın kenarında idi. Tahtanın iki tarafında ikişer tane deve dişi gibi dişleri dışarı çıkmış. Ama gerdan yeri biraz tahta gibi yassı başından kalınca olup, kulakları iki tarafında fil kulakları gibiydi ve devamlı oynarlardı. Kulaklarının içinde neft yağı gibi bir sarı su akıp sinekler üşüştüğünden kulakları oynardı. Gözleri öğü kuşu gözleri gibi yuvarlaktı. Ama o kadar güzel kirpikleri ve nergis gözleri vardı ki görenler hayran kalırdı. Kaşları ağzındaki bıyıklarına karışmış, sanki kaşları ile bıyıkları bir yaratılmış. Sakal yeri yani çenesi tahta gibi yassının bir kenarında çıkmış olduğundan hepsi kırk, elli kadar kıllardı. Her ne bulursa yerdi. Hatta bir manastır önünde oturmuş, bütün gelip, geçen kefereler ona her çeşit yiyecek ve içecek getirirlerdi. Çoğunlukla buğday, arpa ve saman çok yerdi. Fil ve camız kadar su içerdi. Kalkıp çarşı pazarda gezinir, arı gibi vızıldayıp, söyleşirdi. Yattığı zaman arkası üstü yatar, başka türlü yatamazdı. Acayip bir hikmettir. (Allah her şeye kâdirdir). Bunu seyrettikten sonra Prahova nehrini geçtik. Serine köyü menziline geldik. Boyarlı, gelişmiş bir köydür. Yüksek bir manastırı var. Oradan beş saatte yine doğuya gidip Yaloniçse nehrini anlarla geçtik ve aynı yönde altı saat daha gittik.

Kerkeçse Kasabası:

Evvelce gayet mâmur iken görmüştük. 1071 (1660) tarihinde Boğdan ve Eflâk isyan ettikleri zaman ben Boğdan'ın Yaş şehrinden düşman avası, rüzgâr süratli Tatar askeri ile çapul çevirip, buraya geldik. Bu Kerkeçse köyünün mallarını alıp, köyü yakıp, yıkmıştık. Şimdi yeniden imar olunmaktadır. Şehir bir ovada kurulmuştur. Bağ ve bahçeli, iki manastırlı, elli dükkânlı bir Eflâk şehridir. Boyar hakimi Eflâk beyinin yazısına göre hareket edip bütün yiyecek, içecek ve yol harçlığımızı verip ikramlarda bulundu. Oradan kalkıp Prahova nehrini tekrar geçip, bir ovada dört saat doğuya doğru yol aldık.

Bozo Kasabası :

Bu da ayrı bir boyarlıktır. Burada da boyar bizi son derece ikramlarla ağırladı. Bir gece rahat ettik. Bu şehir düz bir alanda kurulmuştur. Beşyüz hanelidir. Biri yeni, biri eski iki manastırı vardır. Yüz dükkânlı, bağ ve bahçeli, şirin bir kasabadır. Güzelleri dahi pek şirindir. Oradan kalkıp yine doğuya doğru giderken şehir kenarında Pozavi nehrini atlarla geçtik. Beş saat ovada yol aldık.

Güzel Remlik Şehri :

Bu da ayrı boyarlıktır. Bu şehrin boyarı beni güzel bir saraya kondurdu. İkramlarda bulundu. Bu güzel şehir Remlik nehri kenarında, yüksek bir yaylanın eteğinde kurulmuş, bağlık ve bahçeliktir. Altı adet manastırı var. Beşyüz kadar dükkânında kızlar oturup alış veriş ederler. Buranın hakimi olan boyardan para ve yoldaşlar ile iki talika araba alıp ağır yüklerimizi arabalara yükledik. Ordan yine doğu tarafına doğru altı saat gittik. Yağmurdan güç ile büyük bir sahra içinden giderken Güherçile madeni menziline geldik. Burada konakladık. Yağmur dinip, hava açıldı. Etrafı biraz seyrettik. Evvelce bu geniş ovada Eflâk ve Boğdan kralları kırk gün, kırk gece cenk etmişlerdi. Hepsi birbirini kılıçtan geçirmişler. Leşleri yüksek bir dağ gibi yığılmış olup üzerleri toprak örtülü olarak halen durmaktadır. Bu tepenin eteğinde, bir çitle çevrili sahada ayrı bir emin oturur. Bütün o köy halkı vergiden muaftırlar. Bunlar dağdan güherçile çıkarırlar. Eski zamanda bu dağa gömülen kâfir kemikleri çıkarılır. Onlar da güherçile olmuşlar. Kazanlarda kaynatılıp, beyaz güherçile yapılır. Hatta ben İsveç ve Lâtin krallıklarını seyahat ederken kâfirler insan kemiklerini ateşte yakıp, külünden beyaz barut yaparlardı. Tüfekten kurşun atıldığında asla karadut çıkmaz, tüfek ses vermeden kurşun hedefini vururdu. Bu Eflâk vilayetinde bu adamların kemiklerinden güherçile yapıldığını görünce hayret ettim. Bu güherçile madeni üzerinde ayrı bir emin oturur. Hayli gelir sağlar. Burayı da gezip, görüp, yine doğuya doğru dört saat gittik.

Fokşan Büyük Şehri :

Karşı karşıya iki büyük şehirdir. Ortalarından Bovul nehri akar. Eflâk tarafındakinin hakimi Eflâk beyi tarafından tayin olunur. Köprünün karşı tarafındaki şehrin hakimi Boğdan beyinin boyarıdır. İki taraf da yeni yapılmış güzel şehirlerdir. 1071 (1660) tarihinde Tatar ile bu iki şehri harab edip, burada hayli av almıştım. Burası tâ kuzey tarafında Erdel diyarının Braşov dağlarının dibine varınca bu Fokşan suyu hudududur ki öte tarafı Boğdan vilayetidir. Yani suyun doğu tarafı Boğdan, batı ta-

rafı Eflâk'tır. Bu Fokşan nehri Erdel vilayetlerinden Sigel vilayeti dağlarından gelir. Fokşan şehri içinde ağaç köprüler altından geçip güneye doğru akar. Tuna nehrine karıştığı yere kadar yine doğu tarafı Boğdan ve batı tarafı Eflâk vilayetleridir. İkisinin arasında bu nehir hududdur. Fokşan köprüsünün beri başında Eflâk beyi tarafından tayin olunan bir gümrük emini oturur. Gelen gidenden pazar vergisi alırlar. Köprünün karşı tarafında da Boğdan beyi emini gümrük alır. Gayet büyük eminliktir. Her gelen geçen keferelerden haraç alırlar. İkiyüz bin kuruş gelir olur. İki taraf şehir de gayet gelişmiş limanlardır. Halen de gelişmektedirler. Evvelce yakmıştık. Hamd olsun şimdi yine imar olmuş gördük. İki tarafta beşerbin adet şendire tahta örtülü, sazdan ve saz örtülü, altlı üstlü güzel evler var. Ama çoğu tek katlıdır. Yine iki tarafın yedişer adet kârgir yapı manastırları var ki Tatar ile bu şehre baskın yaptığımızda binlerce kâfir bu kiliselere kapanıp, hayli cenk ettikten sonra kiliseleri ele geçirip içlerindeki keşişleri ve diğer keferelerin kimini kırıp, kimini esir etmiştik. Şimdi kiliseler daha iyi imar olunmuş. Özellikle Eflâk hududu tarafında Eflâk beyi olan Lugoroşlu Zimmi bey bir manastır yaptırmış ki gayet güzel olup evkâfı çoktur. İçinde bir hayat suyu kazmış ve bir imaret yapmış ki hergün buğday çorbası pişirilip Meryem Ana ruhu için yoksul keferelere, Müslüman ve Müslüman olmayan yolculara birer ekmek parçası ile adam başına birer çanak çorba dağıtırlar. Ben Alman diyarından sonra bu şehre gelinceye kadar yedi krallık yer gezip, gördüm, böyle bir ziyafet yeri yalnız burada gördüm. Alman, Donkarkız ve Danimarka vilayetlerinde aş evleri çoktur. Ama bu Fokşan şehrinin Eflâk tarafı köyleri mâ'mur ve gelişmiş olup Fokşan'a yakın köyler olduğundan Fokşan şehri de gayet zengin ve mâ'mur olmaktadır.

Fokşan Şehri Panayırı:

Bu şehrin Eflâk tarafında yılda bir kere yaz panayırı kurulur. Yılda bir kere de Boğdan tarafında güz panayırı kurulur. Ben şimdi Eflâk tarafındaki Temmuz pazarına rastladım. Garip ve acayip şeyler seyrettim. Yedi iklim, dört köşeden yüzbinden fazla kara şapkalı, renkli çuka kalpaklı tâ Kalibrak, Turan, Çin, Maçin, Fağfur ve Mahan vilayetlerinden Ademoğulları malları ile gelip binlerce çalıdan, çadırdan, iklimden yaptıkları dükkânlarda ve şehir kenarındaki kârgir yapı dükkânlarda zengin kâfir tüccarları dîba, şîb, zurbat, atlas gibi mallarını satarlar. Yük çözüp, yük bağlarlar. Kırk gün, kırk gece omuz omuza durup herkes çeşitli şeylerini asatarlar. Ama Eflâk tarafında beşyüz adet dükkân ve Boğdan tarafında da yine beş yüz adet eski dükkân olup onlarda da her çeşit değerli eşyalar satılır, kırk günün üç gün, üçgecesi yüzbinlerce kandil, çıra, fânus, meşale, balmumu ve diğer mumlar ile çarşı pazar aydınlanır. Her diyarın şarkıcı ve oyuncuları her köşede erganun ve lotriyan borularını

çalarlar. Binlerce fahişe de sazlı ve kıllı fasılları çalıp, can sohbetleri edip zevk ve sefalar ederler ki hiçbir diyarda görülmez. Üç gün, üç gece bunları seyrettik. Eflâk vilayetinden karşıya geçtik. Boğdan şehri boyarından arkadaşlar aldık.

Boğdan Vilayeti Hududu :

Fokşan şehrinden doğu tarafına üç saat gittik. Pokna nehrini atlarla geçtik. Bu nehir Secova dağlarından gelip Tuna'ya karışır. Oradan da beş saat daha gidip Seret nehrine geldik. Bu nehir Erdel vilayeti ile Le!- vilayeti arasından doğar, güney tarafında Boğdan vilayeti içinden akarak Tuna kenarında Kalaş kalesine yakın bir yerde Tuna'ya karışır. Bu Seret nehrini gemiyle güçlük çekerek geçtik ve dört saat daha gittik.

Tikveç Şehri :

Burada Boğdan boyarı oturur. Bağlı ve bahçelidir. Ama dükkânsız ve manastırsızdır. Bulad nehri kenarında bir küçük kasabacıktır. Ama nahiye köyleri gelişmiştir. Bulad nehri yine Boğdan denizinden gelip Sert nehrine karışır. Buradan yine doğuya doğru altı saat gidip, Bulad nehri kenarınca, geniş bir vadi içinde, safî bağlı ve bahçeli, yüz parça mâ'mur köyleri geçtik.

Berlad Kasabası :

Boğdan boyarı idaresindedir. Sarp bir bayır üzerinde kurulmuştur. İkiyüz adet tahta şendire ve saz örtülü evlerdir. Hepsi ikiyüz dükkânı ve bir bayır eteğinde kale gibi manastırı var. Ama bağ ve bahçeleri yoktur. Buradan da kılavuzlar ve arabalar aldık. Yine Bulad deresi vadisi içinde altı saat gittik. Sonra Bulad deresini sol tarafta, dağlar içinde bırakıp dört saat daha gittik. Vesloy nehrine geldik. Bu nehir de Boğdan dağlarından gelip Tuna nehrine karışır. Atlar ile geçilen bir küçük sudur. Bu su kenarınca ilerledik.

Vesloy Kasabası :

Boğdan toprağında, boyar idaresindedir. Şehir bir bayır üzerinde kurulmuştur. Bağsız, bahçesiz, çarşı ve pazarsız üçyüz adet tahta ve saz örtülü evlerden ve bir kiliseden ibarettir. Bulad nehri vadisi burada son buldu. Yine bu şehir boyarından arabalar ve kılavuzlar aldık. Gece yarısı mehtapta kalkıp Bulad deresi kenarıyla altı saat gittik. Sabahleyin Bulad nehrini sol tarafımızda bıraktık. Doğu tarafında karşımıza Iskıntı deresi çıktı. Bu dere kenarıyla altı saat gittik.

Iskıntı Kasabası :

Bu da Boğdan boyarı idaresindedir. Eski yapı kalıntıları yüksek, topraklı bir bayır üzerindedir. Üçyüz adet tahta ve saz örtülü evleri, dük-

kânları ve manastırları var. Ama şehir halkı tâun hastalığından dağlara kaçmışlar. Hayli yorgun olmamıza rağmen orada dinlenemeyip yine doğuya doğru dağları ve ormanları geçip, dört saat yol aldık.

Galata Kasabası Menzili :

Boğdan tahtı olan Yaş şehri gölü kenarında ayrı bir boyarlıktır. Evleri güzeldir. Çarşısı, pazarı, bağ ve bahçeleri gelişmiş olup bir manastırı vardır. Buradan gölü bir saatte dolaştık.

Boğdan Keferesinin Taht Beldesi Kalaş,
Yani Eski Gelişmiş Belde Yaş Şehri :

Evvelce Leopol Bey'in oğlu İstafan Bey, Enderun'dan Boğdan beyi olarak gönderilmişti. Tatar askeri ile bu Yaş şehrinde Burunsuz Kostantin'e kılıç vurup, şehri yağma ve talan edip İstafan Bey'in Yaş şehrine hakim olduğu sene şehir hakkında genişçe bilgiler yazmıştık. Şimdi bu gelişimizde bey ile buluşup Eflâk beyi ve Niğbolu beyi Mesleme'nin mektupları ile Beç kalesinde Nemse kralının bana verdiği aman kâğıdı ve tayinat defterlerini kendisine verdim. Boğdan beyi, Nemse çesarının yazısını yüzüne, gözüne sürdü. Ayağa kalkıp saygı duruşunda bulundu. Divan efendisi Mehmed Efendi'nin konağına bitişik bir konağı istirahat için bana verdi. Ulüfe ve belli ücretlerimizi verdi. Üç gün istirahat ettik. Dördüncü gün yol mektuplarını, boyarlarına, bender beyine, bal ağasına, bizzat Tatar hanı Efendimize bağlılık mektupları ile hediyeler verdi. Elli adet silahlı kefere ile arabalar ve bir kese yol harçlığı, adamlarıma da yüz altın aldık.

BOĞDAN DİYARINDAN KIRIM VİLAYETİNE GİTTİĞİMİZ MENZİLLER HAKKINDADIR

Önce Yaş şehrinden gün doğusuna doğru üç saat gittik. Jota nehri tâ Leh vilayetinden gelip burada Pezen nehrinden ayrılıp sonra yine Pezen'e karışır. Büyük sudur. Bu iki nehri bir gemi ile geçtik. İki saat daha gittik. Büyük nehir Purut, tâ Leh vilayetinden, dağlardan gelip Tuna nehrine karışır. Büyük bir nehir olup kenarında Sosore köyü gelişmiş bir köydür. Büyük bir manastırı vardır. Kazak vilayetinden gelen bütün kefereler hep burada konaklarlar. İşlek bir yerdir. Bu köyün Pür kulâbı bizi konaklatmadı. Vamuş derhal gemiler getirtti. Purut nehrinin karşı tarafına gemiler ile geçtik. Pür kulâb vamuş ve boyar kefereleri bizi uğurladılar.

Eski, Harab Çoçore Kasabası :

Yaş şehrinden kalkan kervanlar ve Yaş'a gidecek olan tüccarlar hep

bu Çoçore kasabasına konarlar. Zira Purut nehri kenarında olduğundan bütün gümrük burada alınır. Eski usul budur. Yetmiş yük akçelik büyük iltizamdır. Bu Çoçore kasabası eskiden büyük bender (liman) imiş. Halen sarayları, çarşı ve pazarları ile bütün sokaklarının kalıntıları görülmektedir. Revan ve Bağdad fatihi Gazi Sultan Dördüncü Murad Han zamanında Ak Kazak ile Eflâk orduları burada savaşırken Boğdan beyi olan Leopol Bey, Kazaklara galip geleceği sırada sabahleyin ansızın rüzgâr hızlı Tatar askeri yetişip burada Kazaklara ve Boğdanlılara bir cengiz satırı çeker ki halen bütün kâfirlerin kemikleri dağlar gibi tepe, tepe yığılıdır. Kazaklar burada bir tabur çevirmiştir ki bir günde ancak dolaşılır. Bu büyük Tatar fethinden sonra Tatar askeri Çoçore şehrini yakıp, çok miktarda mal ile Kırım'a giderler. O asırdan beri Çoçore şehri hep harab kalmıştır. Şimdi kasaba gibi bir nahiyeciktir. Yüz hanesi, bir kilisesi, elli kadar dükkânı ve Purut nehri kenarında gümrük binası vardır. Buradan kalkıp doğuya doğru bayırlar ve dağlar aştık. Sekiz saat bayırlı bir vadi içinde gittik. Teşrevan nehri küçük bir sudur. Dağlardan gelip Seret nehrine karışır. O dere kenarınca gidip, sol tarafımızda, bir vadi içindeki Perklâb köyünü geçtik. Üç saat yine doğuya doğru gittik.

Keşno Kasabası :

Bu da gelişmiş bir boyarlıktır. Testrol nehri kenarında mâ'mur bir kasabadır. Sanki güzel bir şehirdir. Onyedi kilisesi vardır. Ama manastırı yoktur. Küçük dükkânları çoktur. Bütün evleri saz örtülüdür. Bu vilayet köylerinin evlerinin çoğu saz ile örtülüdür. Hatta bağ ve bahçelerinde bulunan ağaçtan yapılmış köşklere fahişeler gelip, adamın dizine otururlar. Burayı da geçip, beş saat doğuya doğru gidip Beşnere nehri kenarındaki Bopoj ve Sahara köylerini geçtik. Bu nehir de Leh vilayetinden gelip büyük Seret nehrine karışır. Sahara köyünde bir gece misafir olduk. Acayip zevk ve sefa ettik. Oradan kalkıp yine doğuya doğru giderken Loçin köyünü geçip Eonaş nehrine geldik ve burada akşamlayıp, sabaha kadar sohbetler ettik. Zira bu köy Boğdan vilayetinin hudud köyüdür. Bender sancağı toprağı ile komşu olduğundan halkı gayet saygılı ve bağlıdırlar. Buradan yine doğuya doğru üç saat gittik...

Dârüsselâm Vilayeti Benderâbâd Kalesi Livası :

Buraya ayak basıp Paşa köyüne geldik. Üçyüz haneli, iki kiliseli, gelişmiş bir Osmanlı köyüdür. Bender Beyinin hassıdır. Voyvoda idaresindedir. Halkın hepsi Osmanlıya bağlı ve saygılı Boğdan keferesidir. Köy, Turla nehri yakınındadır. Buradan kalkıp yine doğuya doğru meyilli yerlerden gittik.

Süleyman Han Yapısı, Aman Yeri Benderâbâd Hisarı :

1068 tarihinde buranın yapılış sebebini ve kalenin şeklini Leh ülkesine Rakofçioğlu cengine giderken etraflıca anlatmıştık. Şimdi burada bulunan ahbablarımızla görüştük. Kale ağasından arkadaşlar alıp, doğuya doğru yola çıktık. Yeniköy, Koban, Lonta ve Luvaza köylerini yedi saatte geçip Çobluca Pazar köyü menziline geldik. Sonra Sultan Suvatı, Korkmaz, Hacı Hasan Kışlası köyleri (ki bu kasaba gibi köylerin Bender kalemiz toprağında ve Bal Ağası idaresinde olduklarını 1067 tarihinde ayrı, ayrı yazmıştık) ni geçtik.

Han Kışlası Menzili :

Bal ağası burada oturur. Meğer o sırada Kırım vilayeti Hanı Mehmet Giray Han Hazretleri sefere geldiğinde bu Han Kışlasında konaklamış. Bu hakir kulun canı yerine geldi. Hemen efendim, padişahım Mehmet Giray Han Hazretlerinin şerefli huzurlarına vardım. Baş vurup, Tatar lisanınca sesler edip, sadalar çıkarıp, başımdan çalmamı taşlayıp, huzurunda baş koyup, savsağlayıp, gözlerimden yaşlar akıtarak, şerefli ellerini öptüğümde Han bana :

«Bire karındaş, yoldaş karındaşım Evliyâ !Sen hoş geldin. Kanden bu görüp gelesin! Sen, benim oğlum Ahmet Giray Sultanımla Uyvar seferinde ve Rabe seferi bozgunluğunda beraber idin. Sonra sen Alman kralına elçi paşa ile gitmişsin. Şimdi kanden gelesin?»

Dedi. Ben ettim:

«Valahi padişahım benim bu seferlerde başımdan geçenler ve gördüklerim çoktur. Ama Nemse kralından şeyler alıp, Okyanus denizi kenarında Donkarkız, Danimarka, Lonçat, Felemenk, Amsterdam, İsveç, Çeh. Tot, Macar, Erdelistan ülkeleri ile, oradan Osmanlı ülkesi, sonra Eflâk, Boğdan elhasıl padişahım Uyvar seferinden beri yedi krallık yeri ve nice ban ve hersek vilayetlerini tam üç yılda dolaşıp Elhamdülillah padişahımın mübarek yüzlerini buraad yine gördüm. Şimden sonra öldüğüme gam yemem.»

Dedim, yine Han'ımım elini öptüm. Diz dize oturup nice sohbetler ettik. Sonra Han :

«Evliyam, biz de bu Akkirman altından Koban Bucak Tatarı ile Adil Nogay Tatarlarını Kırım'a götürmek için padişahın fermanı üzere geldik. Ama Allah biliyor, Tatar bizimle uruş eder gibi.»

Dedi. Ben :

«İnşallah padişahım, Mekke ve Medine padişahının fermaniyle sizin Kırım askerine onlar karşı duramazlar. Eğer karşı gelirlerse hemen kırk

kişi ile (Velâdiyatü) suresini okuyup, Nogay askeri üzerine üfürelim. Allah Teâlâ'nın emri ile onlar hezimete uğrayıp, bizler zaferi kazanırız,» dedim.

Han bu cevabımdan hoşlanıp, bana iki at, bir Samur kafası, don ve yüz altın ihsan etti. Bal Ağası Ahmet Ağa'nın yanında bana konak verdi. Konak banımız Ahmet Ağa oldu. Sözün kısası, han hazretleri üç gün, üç gece Nogay Tatarı ve Bucak ile görüşmeler yaptı. Adı geçen Tatarlar yurtlarını bırakıp Kırım'a gitmeye razı olmadılar.

Han:

«Biz sizi geçen günlerde gelen ferman gereğince urup, şapup, elbette Kırım'a götürürüm» dedi.

«Hanım, eğer kadirsen bizi Kırım'a götür. Seninle uruş edip, yurdumuzda kırılıp, senin askerini ve seni sokmayız, bildiğinden kalma.» deyip gittiler. Ertesi gün oldu. Nogay'dan bir Tatar sabahleyin Han'a gelip dedi ki:

«Padişahım, mina, yani işte Nogay ve Banlı Tatarları birleşip, atlanıp, silahlanıp Han'ımın üstüne saldırmaya gittiler,» deyip Han'ı haberdar etti ve tatar kayboldu.

AKKİRMAN YAKININDA MEHMED GİRAY HAN İLE ADİL NOGAY VE BUCAK TATARININ ETTİĞİ BÜYÜK URUŞU ANLATIR

Aynı ayın ..... günü hemen Han da, Taraglı, Mansurlu, Şirinli, Sicvitli, Evlanlı, Erkablı, Dayerli, Kersli, Çekoşkeli ve Erbatlı askerlerinden oluşan seksen yedi bin adet fedai, sadaklı, savatlı, kuş kol atlı, zorlu Kırım askerleriyle atlanıp hazır oldular. Öte taraftan da Adil Nogay ve Bucak Tatarı kırk elli bin asker ile Han askerine karşı hazır oldular. Cenk başlayınca önce Nogay askeri atbaşı beraber olup yuyu sesleriyle Han'ın askerinin kapıkulu askerleri üstüne düşüp, iki baştan islâm askerleri birbirlerine girdiler. Öyle ok yağdırdılar ki güneşin tesiri yere geçmez idi. At ve asker bağırışları göğe yükseliyordu. Tam üç saat Sultanî ok yağmuru olup sonunda Han tarafı (velâdiyatü dabhan) suresi hürmetine Nogay tatarları yenilgiye uğradılar ve kaçtılar. Kırım askeri de peşlerine düştü. Nogaylılar obalarına vardıklarında kadınlarından utanıp, geriye dönüp öyle bir vuruş ettiler ki Hoşenk Şah, Cengiz Han, Tohtamış Han, Timur Han ve Mengli Giray Handan beri böyle bir savaş olmamıştır. Zira bir yanda Adil Giray askeri, bir yanda obalardaki kadın, çocuk ve çolukları Kırım askeri üzerine üşüp evvelki cenkten daha çok bu obalar içinde Kırım askeri şehit olmuştur. Han dahi bunları bir şekilde men edemeyip öğle vakti Nogay askerinden el kaldıran kalmayıp, Nogay obalarını yağma ve talan ederek, binlerce bâkire kızı iğfal edip kanlar için-

de bıraktılar. Nice evli kadınlara erkeklerinin önünde tecavüz ettiler. O kadar mal alıp o kadar utanç verici rezillikler ettiler ki böyle kötülüğü Tatar Hülâgû Bağdad'a, Buhtunnâsır da ..... Kudüs ve Mısır'a yapmamıştır.

İki tarafın kavgasının sebebi:

Daha önce bu Adil Nogay, Sendak Nogay, Urmit Nogay ve Kör Yusuf Mirza Nogay itleri Kırım yarımadası vilâyeti dışında, Ur kalesi civarında Heyhat sahrasının sonunda, Kırım'a bitişik yerlerde konup, göçüp, zevk ve safa ederek Hanlara otlak hakkı verirlerdi. Ayrıca Kırım diyarını ve Osmanlı vilâyetlerini yağ, bal, sığır, koyun, kuzu ve Ak-Kazak, Moskov, Leh ve Karako vilâyetlerinden aldıkları esir ve mallarla İslâm diyarını zenginleştirirlerdi. Allah'ın hikmeti ..... senesinde Kalmuk padişahlarından Tayşi Şah ve oğlu Urmit Şah, Koya Kalmak Şah, Meyuncak Şah, Çin, Fağfur ve Mahan vilâyetlerinde şiddetli kıştan ve etrafında olan İslâm kavmi Turan'dan kaçıp Moskov vilâyetine gelirler. Burada birkaç sene kalırlar. Sonra orada da isyan edip Moskov diyarından azınlık olan on iki kere yüz bin Müslüman Heşdek kavmi gece, gündüz bu Kalmuk padişahları ile çarpıştıklarından malları kalmaz. Sonunda Saray şehri yakınında İdil nehrinin karşı tarafına Heyhat sahrasına geçerler. Orada da şiddetli kıştan, Ulu Nogay derdinden, bir yandan Koban nehri kenarında yerleşmiş bulunan Çerkez kavmi ve Dağıstan askeri derdinden Azak kalesi altına gelirler. Orada da Osmanlı askeriyle cenk ede ede, Azak muhafazasında bulunan Gürcü - Mustafa Paşa ile büyük bir cenge girişir. Kendilerinden yetmiş mızrak muscak şah düşer. Hüda yâr etmeyip Azak veziri Mustafa Paşa da Kalmuk elinde mızrak ile şehit olur. Sonra Kalmuk kâfirleri Azak altında Derin ve Olut ve Moş nehirlerini geçerler. Kırım dışında yerleşmiş bulunan Adil Nogay ve Şeydak Nogay illerini vurup, çok miktarda zengin mal alıp yine Azak tarafına giderler. Bu acı ve kötü durumu Adil Nogay ve diğer Nogay mirzaları Mehmet Giray Han'a bildirirler. Mehmet Giray Han:

«Ne çâre! Korkarım ki bir gün bu ayaklanan sarı ırk Kalmukluları Kırım adasına Ur ağzından yahut Çekişke ve Erbat boğazlarından içeri girerler. Bizi Köprülü oğlu, Uyvar seferine davet etmiş. Bu Kalmuk'a nasıl cevap verip sizin intikamınızı alayım,» der.

Nogaylılar hemen hikmet haberini Lokman'dan aldık deyip Han'a otlak hakkı vermeden bir gün geçip durmadan giderek Kılburun kalesine, oradan Özü nehrini gemilerle geçip Özü kalesine, oradan da beşinci günde Turla nehrini geçip Akkirman dolaylarında yerleşirler. Burada Bender beyine, Bal Ağasına ve Bucak Tatarının Ur ağalarına vergiler verip rahatça yatarlar. Ama birkaç aydan fazla rahat durmazlar. Boğdan ve

Akkirman halkının binlerce hayvanlarını çalıp, yolları keserler. Güvenli yol kalmaz olur. Buraların halkı Padişaha şikâyette bulunurlar. Padişah tarafından derhal Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Halil Ağa ile, Mehmet Giray Han hazretlerine ferman gelir. Şöyle ki:

«Sen ki Mehmet Giraysın, Nogay eşkiyalarını Akkirmanım toprağından kaldırıp Kırım vilâyetine koyasın.»

Ferman gelir gelmez Mehmet Giray Han Kalgay Sultan ile Kırım'dan kırk bin asker gönderir. Nogaylılar yerlerinden bir adım ayrılmayıp, Kalgaya (deh) deyip derler ki: «Biz padişaha kul olup, arabalarımızı kırıp, her kölesi evli kaydolunup Akkirman'da Sultan Bayezit Han reâyâsı olarak yazıldık» deyip Kalgay Sultana emirler ve fermanlar gösterirler. Kalgay Sultan, Nogay Tatarının bu şekilde cevap verip kalkmadıklarını Han'a bildirir. Ama ellerinde emir ve hattı şerif vardır diye bildirmez. Han, hemen seksen yedi bin asker ile önceden gelen fermana göre Kırım'dan hareket eder. Akkirman altında Nogaylılar ile cenk eder. Nogayı kırıp, geçirip yağma ve talan eder. İşte Nogay ile böyle büyük bir savaş olmasına sebep budur. Allah'ın hikmeti bu savaşta bulunmuştuk. Ama Allah biliyor, Nogaylıların bir şeyine el sürmedim. Özellikle ganimet mallarının en iyilerinin yanında bulunmuştum. Adamlarımın aldığı eşyaları dahi taşıtıp onlara da en ufak bir şey aldırmamışımdır. Ama ileri görüşlü Mehmet Giray, Akkirman askerinin köylerini yağma ve talan ettirmemiştir.

AKKİRMAN ALTINDAN KIRIM VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Yanık kalesi menzili :

Daha önce burayı anlatmıştık. Bir Yanık kalesi de Nemse Çasârı elinde, Tuna kenarında vardır. Ama bu Yanık kalesi Turla nehri kenarında Osmanlıların elindedir. Bu kalenin önünde Turla nehrinin bir kolu akar. Onun üzerindeki ağaç köprüden bütün Tatar askeri, yağma ve talan olunan Nogay halkı ile hayvanları geçip kamışlık, sazlık ve bataklıklar içinden altı saat yol aldık.

Meyak geçidi menzili :

Turla nehri kenarında, zorlu bir geçittir ki deniz gibidir. Han burada gemilerle Turlayı geçip, karşı tarafta küçük bir çadırda konakladı. Sonra bütün Tatar askeri hemen Turla nehrine urdular. Ben de Allah'ıma sığınıp, iki at ile karşı tarafa selâmetle vardım. Çok şükür Kur'an-ı Kerimim ve nice kitaplarım, Eflak ve Boğdan beylerinin Han'a verdikleri hediyeleri asla ıslatmadım. Orada hediyeleri ve mektupları Han'a teslim

ettim. Han son derece memnun oldu. Eflak ve Boğdan beylerinin durumlarını sordu. İyiliklerini ve tutumlarını arzettim. Ama Allah'ın büyüklüğü bu kadar yüz bin hayvan Turla nehrine girdiklerinde Turla nehri deniz gibi bulunup sanki akmaz oldu. Hemen bütün atlı tatarlar, suyun alt yanından göz kapayıp açmaya kadar çabucak geçtiler. Ama koyun, sığır ve diğer hayvanlar ile insanlar bağırıp, çağırıp bir hay, huy ile geçmişlerdir ki sanki mahşer günüydü. Beri tarafa geçenler selâmetle çadır ve obalarını kurup giyeceklerini kurutmağa başladılar. Zira yağma olunan Nogay kavminin çoluk çocukları çok idi. Nice koyun, at, sığır ve insan boğuldu.

Miyak Baba Sultan ziyareti :

Tatarlar Yağlı Baba derler. Zira bir defasında vilâyet halkı bu azizden bir keramet isterler. O da buyururlar ki; «Bizde bir şey yoktur, boş torba gibi bir kişiyim ve evliyalara keramet göstermek kadınların hayız bezini göstermesi gibidir. Ahirete göçmek görünüyor. Varın kuzular bende bir keramet yoktur» diye ricalar eder. Sonunda ellerinden kurtulamayıp, hemen o an Turla nehrine bakarak: «Yâ büyük nehir, Allahu teâlânın emri ile saf, sarı semen yağı ak» der. Allah'ın izni ile o an Turla nehri sarı say yağı akmağa başlar. Üç gün, üç gece yağ akıp Karadeniz'in yüzünü yağ kaplar. Akdeniz'e bile yağ akıp bütün deniz kenarında bulunan limanların halkı o kadar yağ toplarlar ki anlatılamaz. Bu şekilde keramet gösterdiğinde ruhunu teslim eder ve Sultanı orada defnederler. Sonra geçmişteki Hanlar mezarın üstüne kârgir bir kubbe yaptırırlar. Halen orada yatmaktadır. Etrafında da binlerce şehit yatmaktadır. Eskiden bu Miyak Baba Sultan yakınında metin bir kale varmış. Kalıntıları halen durmaktadır. Bu bölgede otlayan hayvanların yağı öyle çok olur ki miyak yağı diye satılıp, her yerde meşhur olmuş misk gibi kokulu bir yağdır. Yine burada otlayan koyunların bir çoğunun dişlerinin altın gibi sarı olduğunu söylerler ama ben görmedim. Nice gaziler bu vâdilerde kimya otu bulunduğunu söylerler, hatta birçok kere Leh ve Frenk kâfirlerinin bu yerlerde ot ve bitkiler topladıklarını görmüşlerdir. Buradan kalkıp Han ile kuzeye doğru Karadeniz sahiliyle on beş saat gittik.

Büke bulağı :

Hoca Bay'ın bükesinin koyunları bu yurtta otlarmış. Onun için buraya büke bulağı derler. Tatarcada büke hâtun kadıncıklara derler. Meşhur galatı kadıncıktır ama aslı hatuncuktur. Sonra bütün Tatar askeri ile batı tarafta Kazak vilâyeti içine gidildi. Çünkü Berzen nehrini baş taraflarından yaya olarak geçmek gerekiyordu. Deniz kenarından gemi ile geçmek çok güç idi. Ama ben, Han ile gemilere binip, Berzen nehrini geçip, sekiz saat daha gittik.

Çakkirman yani Özücan kalesi:

Daha önce 1067 tarihinde geçtiğimiz bu beller ve kaleleri etraflıca anlatmıştık. Tekrarına hacet yoktur. Zira o mübarek senede bu Özü kalesinde kırk bin Kazak ile yedi gün, yedi gece büyük cenk ettiğimiz anlatılmıştı. Bu Özü kalesi ağaları Han için yüz parça gemi ve sal hazırladılar. Han ve askerleri gemilere binip karşı tarafa geçtiler. Askerin hayvanlarından at ve sığırları başına birer rubu, koyun başına da birer akçe almışlardı. Ben de Hüdaya sığınıp selâmetle karşı tarafa geçtim ki burası Kırım toprağında Heyhat sahrasının bir ucudur.

Kılburun kalesi menzili :

Burayı da daha önce 1068 tarihinde genişçe anlatmıştık. Heyhat sahrası bu Kılburun kalesi ile son bulur. Buradan kalkıp doğuya doğru sahra içinde on beş saat gittik.

Kupkuyu vadisi menzili :

Özü nehri ile Karadeniz arasında kumsal bir alanda biraz tatlı sulu kuyular olduğundan Tatar halkı buraya kupkuyu derler. Yani çok kuyulu yerler demektir. Bina diye bir şey yoktur. Ancak kâfirlerin yolları üzerinde pusu yerleri çoktur. Oradan kalkıp doğuya doğru oniki saat gittik.

Sarıkamış menzili:

Özü nehri kenarında korkulu, tehlikeli ve kamışlık bir yerdir. Kazak kefereleri o kamışlık içinde gizlenip gelen geçenleri avlayıp esir ederek zincire bağlarlar. Buradan da yine doğuya doğru yol aldık.

Çorga menzili :

Özü nehri ile Karadeniz arasında ince bir yoldur. Karadeniz taştığında yolu kapatıp Özü nehri ile karışır. Özü nehri taşınca Karadeniz'e karışır. Kılburun dedikleri bu ince yoldur. Ama güvenli bir yerdir. Zira Kazak kâfirinin saklanacak yerleri yoktur. Oradan yine doğu tarafına Heyhat yolu ile on bir saat otlu ve sulu yerlerden gittik.

Bahşeli menzili:

Burada da acı ve tatlı kuyular avrdır. Nice askerler burada yatmaktadırlar ve ileride Gez kuyuya geçtiler.

Baydipi menzili :

Şiddetli bir kışta tipi ve boradan nice zengin boylar burada soğuktan helâk oldukları için Tatarlar buraya Baydipi derler. Oradan da yine doğuya doğru beş saat gittik.

Gıgac gölü :

Özü nehrinden ayrılmış büyük bir koldur. Bazan Kazaklar sırtlariyle kayıklarını getirip bu gölde avlanırlar. Bu gölü geçip yine doğu tarafına beş saat gidip, bu çöllerde acı sular içip, Kazak ve Kalmuk korkusunu çekip, süratle ilerledik. Bu çöl sahada Kılburun kalesinden doğuda Kırım adası ağzında ta Ur kalesine varınca otuz saatlik yer Heyhat sahrasıdır. Şenlik ve sevindirici hiçbir şey yoktur. Hatta güneş çölde doğar, çölde batar. Ama bu Heyhat Küçük Heyhattır. Doğudan batıya uzunluğu doksan yedi konaktır. Doğu tarafı Hazar denizinde son bulur. Batı tarafı da sözü edilen Kılburun'da son bulur. Acem tarihçileri bu Heyhat'ı Kıbçak çölü diye yazarlar. Ama bu Heyhat'a bitişik ta Moskov vilâyeti içinden bir yıllık yol olan Çin, Maçin, Fağfur, Forak, Kırlar vilâyetine varınca Büyük Heyhat'tır. İçinde gulyaban ve yaban adamları ile diğer cins hayvanlar bulunur. Eğer seyahatimiz nasip olursa bunları ayrı ayrı anlatırız inşaallah. Özü nehri kenarında, Heyhat sahrası ucundaki Kılburun kalesinden bu Ur kalesine gelince ve Ur'un dışından ta Azak kalesine varınca on günlük yer Osmanlı idaresindedir. Ur kalesinden içeri Kırım adası ortası Hanlarındır. Ama Kırım adası etraflarındaki kaleler yine Osmanlılarındır. Ancak bu Ur kalesi ile Güzelce ve Bahçesaray yakınındaki Cufud kaleleri Hanların olup diğer kaleler Osmanlılarındır. Hele, Allah'a şükür sıhhat ve selâmetle Han hazretleriyle bütün İslâm askerleri ve yağma edilen Nogay halkı birlikte Ur kapısından içeri girerken Han hazretlerine Ur kalesinden yüzlerce şâhî top atışı yapılıp şenlikler edildi. Ur beyi Karaş Bey gelip Han ile buluştu.

CENGİZ OĞULLARININ VİLÂYETİ SAL'AT HUDUDU YANİ SERHAD BAŞLANGICI UR HİSARI FERAH KİRMAN

Bütün Tatar tarihçileri bu Ur kalesini Ferah Kirman diye yazmışlardır. Bu Kırım adası Ceneviz kâfiri elinde iken önce buraya sahip olan Cengiz Han oğlu Cuci Han, bu Ur kalesi yerinde bulunan kaleyi Ceneviz kâfiri elinden alır. Azak denizi boğazından ölü deniz boğazına varınca bu Kırım adasının karaya bağlı kısmına bir ur yani hendek kazdırır. Onun için bu kaleye Ur kalesi yani Hendek kalesi derler. Ama Tatar tarihçileri Ferah Kirman derler. Sonra yine Cengizoğulları soyundan Sahib Giray Han akıllı, ileri görüşlü, tedbirli, cesur bir Han olduğundan büyük ceddi Cuci Hanın Ceneviz elinden fethettiği Ur kalesini temelinden yıkıp yeniden şimdiki Ur kalesini Kırım adasının Heyhat sahrasiyle birleştiği kısımda yaptırdı. Ferahlatıcı ve gönül alıcı olduğundan adını Ferah Kirman diye koydu. Arap tarihçileri ve Kitab-ı Fusus sahibi «Hazret-i Muhyuddin-i Arabî» bu Kırım adası ve Ak-Kazak vilâyetine Sal'at

beldeleri derler. Hatta bir cifir kitabında: «Ey Kırım halkı, sizin nefsinizden olan küçük gözlü kavimden çekinin, yani Kalmuk kavminden pek korkun» denmektedir. Çünkü Tataristana bilâd-ı sal'at dedikten sonra Hind, Sind, Keşmir, Çin, Maçin, Gülkenderkend, Hata, Hiten, Fağfur, Özbek, Belh, Buhara Acem vilâyeti Horasan, Kozak, Türkistan, Mahan, Moğol kavmi, Boğol kavmi, Kıtak kavmi, Dağıstan kavmi, Nogay, Kalmah, Heşdek, Moskov, Leh, Lia müslimi, Macar ve Kırım kavimleri olmak üzere yetmiş adet kavim hepsi tatardır. Hatta İsveç kralının hükümet merkezinde Moskov'un Heşdek tatarı gibi on kere yüz bin göçer evli tatarı var. Hatta Osmanlı soyu ve bütün Türkmen kavimleri dahi tatardır. Tuhfe adlı bir tarihte. Rum Yanvan tarihinde, Ermeni Ma'desi, Latin Mugiz, Menabıt ve Müşkülkeşa tarihlerinde öyle yazmışlar ki bu yeryüzü ki seksen yedi bin mil bir adadır, bu adanın yarısını sal'at yani Tatar kavmi tutmuştur. Yeryüzünde siyah araplar ile Tatar kavminden çok kavim yoktur diye yazmışlar. Yine yüzlerce hıristiyan kavmin de Tatarlardan türediklerini söylerler. Bir tarih kitabında. birkaç peygamberin mübarek sakallarından anlaşıldığına göre Cenab-ı Hakkın Hazret-i Ademi topraktan Tatar kılığında yaratmış olduğu anlatılır. Dünya tarihçisi müfessir İshak (Âli İmran) sûresindeki (En misli İsa indallahu kemisli Âdem) ayetinin tefsirinde Hazreti İsa'nın Baba Mahbubi (Tatar Mahbubi) şeklinde yaratmıştır diye acıklamıştır. Hatta Rum keferesi Yunan kavmi Mesih milletinden olduğu için Hazreti İsa Aleyhisselâmın bütün görünümünü. hal ve hareketlerini, mübarek sakalının şeklini hep Tatar şeklinde yazmışlardır. Ama bütün kâfirler Tatar kavmini sevmeyip hain düşmanları olarak bildiklerinden haşa Hazreti İsa Tatar şeklinde değil idi, ancak Hazreti Yahya, Hazreti İsa'yı kucağında gezdirirken görenler: «Bu İsa, Hazreti Yahya'va benzer, geçen ömrü de sal'at kavmine benzer» derlermiş. Ama Rum kâfirleri sal'at kavminin kendi Yunan kavmi olduğunu söylerler. Kısacası bu Tatar sal'at kavmi yeryüzünü tutmuştur. Elhamdülillah bu Kırım adası Tatarı üzerine Hazreti Peygamberin nazarı olmus, her ne tarafa yönelirlerse her seferinde zafer kazanarak dönerler. Bütün kâfir ülkelerine acımasız saldırılarda bulunurlar. Tatarın korkusundan kâfirlerin amanları kesilip imansız kalmışlardır. Allah'a şükür bu Tatar kavmi mü'min, muvahhit, ehli sünnet vel'cemaatten bir alay mücahit gazilerdir. Hazreti Muhammed Mustafa'nın duası berekâtiyle Kırım adasında ve diğer ülkelerde yerleşmiş olup. dört tarafta kâfirlerin karargâhları olan memleketleri alan, talan ederler. Kâfirleri esir edip, küçük, büyük, çocuk, kadın, kız esir aldıklarına nice işkence ederler. Onlara at derisi, at işkembesi ve at bağırsağı yedirir, onları İslâm ülkesine getirip, müslüman yaparlar. Hatta bu Tatar kavmi hakkında sahih hadis-i şerif vardır. Hakikaten bu Tatarlar acımasız bir kavimdirler. Osmanlıların önünde daima aşılmaz bir sed olup kâfirlerle cenk edip çarpışırlar. Son derece gözüpek

ve korkusuz askerlerdir. Zira Nogay Tatarlarının yanlarında saygı ve itaat diye bir şey bilmezler. Bir alay övünen kavimdirler. Zorunlu durumlardan başka yerlerde canlı bir soydan olup onun canı ola ve kanı çıka. Atı yerler ve kanına darı potagası karıştırıp bütün hayvanların kanını çorba gibi içerler. Daima yedikleri ettir. Her hayvanın derisini giyerler. Yani kürkünü giyerler. Ekmek yeseler yüreklerine yapışıp ölürler. Daima yedikleri darı, giydikleri deri, evleri saz, kendileri uymaz mücahit, gazilerdir. Hep bir çeşit yemek yerler, başka şey yemez ve bilmezler. Su ve havalarının oluşumundan mideleri çok çabuk hazım eder. Hatta bir Tatar üç, dört günlük yemeği ve bir fıçı bozayı yiyip, içip, dört gün yemek yemeyebilir. Yüzbinlerce Tatar vardır ki ömürlerinde su içmemişlerdir. Kımız denilen altı, yedi günlük at sütü içerler. Talkan denilen darıyı kavurup, değirmenden geçirip, un gibi yapıp, onu at veya deve sütü ile karıştırıp içerler. Açlığı giderir ama biraz sarhoşluk verir. Bir de ekşimiş ve yıllanmış yoğurdu ıslatıp ayran yapıp içerler. Bir de yarma dedikleri ilik gibi lezzetli, kaymağı alınmamış yoğurdu da at sütüyle ayran yapıp içerler. Yine ilik gibi lezzetli bozaları olur. Seferde ve barışta bu sayılan şeyleri yeyip içerler. Ekmeğe ve suya onun için rağbet etmezler. Ekmek niçindir, nerde olur diye sorarlar. Sorusuna şöyle cevap verirler: «Ekmek çöplükte yetkendir, değirmenkende yassadup, çamur edip, beş kendirüp ateşte gövendirirler, ekmek olur» dediklerinde, Allah, Allah deyip hayret ederler. Âdem Atayı cennetten çıkarmağa sebep şu çöplükte bitken ötmek midir? Behey atan, anan, çavlı bulayım üzüm sıkılursa da ben onu aşmamdır derler yani, ben ölürsem de ekmeği yemem derler. Garip ve acayip sofraları vardır.

Bu Nogay kavminden başka bizim Kırım adası içinde insanoğlu ile geçinmeyi huy edinmiş sanatkârlar olup bunlara badrâk denir ki badrakların içinde ömründe hiç ekmek yememiş ve su içmemiş kimseler vardır. Niçin su içmezsin diye sorulduğunda «çalab Allah bizi toprağı ve suyu çamur edip yarattı. Çamura çok su katılsa elbette çamurun bir yanı kopar. İnsanoğlunun da aslı çamurdur, suyu çok içmemek gerek. İşte at sütü ve deve sütü de sudur.» diye örnekler verirler. Gerçi bu kavim su içmezler ama lahsa çorbası deve, koyun, sığır, camus sütleriyle darı ve pasta çorbasını çok yerler. Lahse yani lâkşe çorbası Hazreti Peygamberin hadis-i şerifinde «yemeğin hayırlısı lâkşedir» buyurmuşlardır. Buna un çorbası ve dutmaş derler. Bütün Tatar bilginleri, salihleri, padişahları hep at eti yerler. Konuşmaları birbirine benzemez. Zira Tatarlar on iki dilde konuşurlar. Birbirlerinin dillerini tercüman ile anlarlar. Açık, seçik, edebi dilleri vardır. Çağatay, Komuk, Moğol, Nogol, Türkmen, Nogay, Kıtak, Morak, Heşdek, Dağıstan, Acem, Hind, Özbek ve Bulgar dilleri de Tatar dilidir ama ayrı şekilde olup ayrı kitapları vardır. Hiç biribirine benzemezler. Her birinin ayrı özelliği olur. Tatarlar arasında birbirlerine gıy-

bet etmek, kin gütmek, düşmanlık yapmak, kötülük etmek, büyüklük taslamak diye bir şey yoktur. Çok ayıptır. Bir kişinin gıybet ettiği işitilse ondan herkes nefret eder. Kin ve düşmanlıkları başka milletlere karşı olup, düşmanları üzerine gidip, yağma ve talan ederler. Kırım halkı Hanefi mezhebindendirler. Şafiî olanları da vardır. Kırım'ın dışındaki vilâyetlerde olan ulu Nogay, Şeydak Nogay, Urmit Nogay, Mansurlu, Secunlu, Şirinli, Manfetli, Çoban İlli, Burur illi, Doy illi gibi birçok ilin halkı hep Şafiî mezhebindendirler. O kadar isim yapmış bilginleri var ki anlatılamaz. Hepsi illeri ile diğer yerlerde kitapları ve edipleri ile konup, göçerler. Bu bilginlerin izinleri ile Tatar halkı hep at eti yerler. Halbuki Ebu Hanife (imam-ı Azam) mezhebinde at eti yemek mekruhtur. Zira at, savaş âletidir. At yemeğe izin verilse at nesli tükenebilir. Malikî mezhebinde kerahat-i tahrimdir. Şafiî ve Hanbelî mezheblerinde ise at eti helâdir. Bu konuda sahih hadis-i şerif olduğunu söylerler. Bunun için at eti yerler. Seferlerde güçlük çekmek vardır. Onun için Tatarlar seferlerde yanlarına yiyecek ve zahire almazlar. Ancak talikan, kurt, at kurusu ve karsı getirirler. Onlar da yetmeyince yollarda hastalanan ve yorgun düşer atları kâfirlere kalmasın diye hemen bu çeşit atları hak yoluna kurban edip paylaşırlar. Yanlarında taşıdıkları bu at eti parçalarının suları çekilince pişti deyip yerler ve açlıklarını giderirler. Sonra kâfir ülkelerine akınlar edip yağma ve talan ederler. Elde ettikleri esirleri de kendi diyarlarına getirerek müslüman ederler. Bunlar savaşçılıktan başka çiftçilikle uğraşırlar. Çoğunlukla darı ekerler. Zira bu diyarda bir kile darı yüz, yüz on kile ürün verir. Daima yedikleri de darıdır. Ama durumları iyi olan şeyhler ve sofiler arpa ekip, ekmeğini yerler. Çünkü Hazreti Peygamber hep arpa ekmeği yerdi derler. Onun için buğday ekmeği yemezler. Bir kısmı da tüccardır. Vilâyet, vilâyet esirleri getirip satarlar. Ayrıca çeşitli eşyalar da getirip satarlar. Halkın bir sınıfı da şeyh, bilgin, sâlih kimselerdir. Halveti ve cilveti tarikatinden kırk bin kadar sofi olduğu bilinmektedir. Kırım adası içinde yirmi bir bin câmi, mescit ve tekke vardır. Bütün Tatar şeyh ve sofileri gece gündüz zikir ve ibadet ederler. Son derece inançlı, tarikat ehli kimseleri vardır. Özellikle yukarıda anlattığımız Ur kalesindeki Sahib Giray Han camiinde tarikat şeyhi olan zat kırk yıldır halk ile görüşmeyip canlı hayvan eti ve buğday ekmeği yemeyip, el değirmeninde arpayı öğütüp, kendi eliyle pişirip yer. Kendi eliyle arpa eker. Gedik arazisini hayır sahibi sahib Giray Han, şeyhin babasına ihsan etmiş, miras ile şeyhe kalmıştır. On binden fazla Allah kapısı fukarası derviş sofular ile sahib Giray camiinde bütün âşıklar zikre girdiklerinde bütün Ur halkı hayrette kalırlar. Bütün Ur halkı sözü edilen şeyhe bağlıdırlar. Her gece Ur kalesinin kapı ve duvarları üzerinde kale neferleri gibi şeyhin dervişleri nöbet bekleyi, «Allah birdir, bir» deyip bank-ı Muhammedî vururlar.

UR YANİ FERAH KİRMAN KALESİNİN YERİ VE YAPI ŞEKLİ

Bu kaleyi Cengizoğullarından Sahib Giray Han yaptırmıştır. İki katlı olarak, yontulmuş taştan yapılmıştır. Yerden yüksekliği tam yirmi üç arşındır. Çevresinin uzunluğu duvar bedenleri üzerinden üç bin adımdır. Duvar dişleri 800 adettir. Beş köşeli kale olup, yirmi adet dört köşeli yüksek kuleleri vardır ki Heyhat sahrasının her yanından ta beşer konaklık mesafeden görünür. Kulelerin hepsinin üzerleri kırmızı kiremit ile örtülüdür. Ayrıca tahta örtülü, alçak kuleleri de var. Kalenin içinde hepsi seksen adet Tatar evleri var ki bunlar toprak ile örtülüdür. Kalenin dizdarı ve beş yüz adet tüfekli sekban askeri var. Ama hepsi Rum yiğitleridir. Zira Tatar halkı tüfek atmayı bilmezler. Tüfekten korkup tüfek olan yere varmazlar. Tatarlar tüfeğe mültık derler. Bu kalenin tam beş yüz adet, beş evli denilen Tatar illisi askeri var ki hepsi yarar, hüner sahibi, dilaver, güçlü yiğitlerdir. Şehrin dizdarı, on beş adet kale ağası, topçubaşı ve cebecibaşısı var. Kalenin engeli yoktur. Hendeği on beş kulaç, kesme toprak hendektir. Kıbleye bakan üçer katlı, metin ve kuvvetli demir kapıları vardır. İki tarafında hendeğe bakan acayip topları bulunur. İç kalesinde Sahib Giray Han mescidi, buğday anbarları, cephane odaları ve su kuyuları olup, başka şey yoktur.

Dış Kale:

İçinde yüz kadar toprak örtülü evleri olup çarşı, pazar, hamam ve han burada yoktur. Sadece kalenin sahibi Sahib Giray'ın bir camii var. Yüzelli ayak uzunluğunda ve yüz ayak enindedir. Mihrabının üzerinde de «Ayete'l-Kürsî» yazılıdır. Mermer ustası bu taşa bu yazıları öyle yazmış ki hakikaten kazmış. Minaresi camiin solunda, alçak, beyaz taştan, güzel bir minaredir. Cami dahi eski yapı tarzında, alçak, toprak örtülü eski bir camidir ki savaş malıyla yaptırılmış olduğundan ruhanî ve cemaati bol bir ibâdet yeridir. Camiin sol tarafında doğuya bakan, kalenin küçük bir kapıcığı var, ama atlı kişi güçlükle girer, çıkar; bu kapıcığın önündeki hendek üzerinde makaralı asma köprüsü var. Hendeğin karşı kenarında Mehmet Giray Hanın küçük, iç açıcı, aydınlık, hoş bir hamamı var. Varoş da yapılmıştır.

Ur kalesinin dış varoşu :

Hepsi on iki mihraptır. Bin beş yüz adet toprak örtülü, çoğu tek katlı evlerdir. Saz örtülü sarayı burada en güzel saraydır. Kale dibinde sadece bir hanı var. Büyük bir yolun sağında ve solunda hepsi beş yüz adet küçük, yararlı dükkânları var. Lâkin bezestanı yoktur. Keskin darı yani temiz Tatar bozası meşhurdur. Hatta ibret için bozası abdest testisine

koyup evlerine götürürler. Bir damla bile akmaz. Koyu, ilik gibi, tatlı bozadır. Tatar halkı ta beş konaklık yerden Ur'a boza içmeye gelirler. Bir kap boza içen sermest olup, kulalay ve bulalay türküsü söylemeye başlar. Bu derece keskin, sarhoşluk veren bozadır. Bu diyarda şarap içmek ayıptır. Bağ ve bahçe olmadığından şarabı da yoktur. Zira çok sert kışı olur. Bir ağaç bitmemiştir. Odunu dahi yoktur. Herkes sığır tezeği yakar. At ve deve tezeği de satılır. Halkın çoğu sığır pisliği kokar. Fakirleri çoktur. Bu varoş kumsal zemin üzerinde kurulmuş olduğundan şehir içinde hiç kaldırım yoktur. Etrafında kale duvarı dahi olmayıp, çepeçevre hendekle çevrilidir. Üç yerde geniş ağaç kapıları vardır. Varoş içinde bulunan İzzeddin Sultan ziyaretgâhı bütün sevenleri tarafından ziyaret edilir. Bu kaleye Ur kalesi denmesinin sebebi şudur: Bu Kırım vilâyeti Karadeniz kenarında 770 mil çevre uzunluğunda, üçgen şeklinde bir yarımadadır. Sağ tarafı batıya doğru bir ölü denizdir ki Karadenizden girmiş sığ bir denizdir. Karadenizden fırtınadan kaçıp buraya giren bir gemi veya kayık asla kurtulamayıp, adamları ile birlikte burada batıp öldükleri için buraya ölü deniz derler. Kıble tarafı Karadenizdir. Doğu tarafı Azak denizidir. Balisre denizi de derler. Bu üç deniz birbirine bitişiktir. Ama Kırım adasını bu üç deniz kuşatmıştır. Adanın kıble tarafı Balıklova kalesi burnudur. Doğu tarafı Kerc kalesi burnudur. Batı tarafı da bu Ur kalesi ağzıdır ki burada Kırım adasından dışarı çıkarken Azak denizi sağ tarafında kalır. Sol tarafı güneyi olup, Ölü denizdir. Ölü deniz ile Azak denizi arası sekiz bin adım uzunluğunda, Heyhat sahrasına bitişik karadır. Buraya geçmiş hanlardan İkinci Selim zamanında Semiz Mehmet Giray Han, Ur boğazına kâfir gelmesin diye bir denizden bir denize derin bir hendek kazdırır. Tatarlar hendeğe ur derler. Onun için kaleye de Ur kalesi derler. Ama Tatar tarihçileri bu kaleye Ferah Kirman derler. Hakikaten Heyhat sahrasından gelip Ur kalesine girenler ferahlayıp neşe bulurlar. O zaman bu hendeği öyle derin kazmışlar ki Azak denizi ile Ölü deniz birleşip Kırım bir ada olmuştur. Azak denizi kenarındaki Bâli Sıra kalesi ile Çekişge ve Erbat kaleleri önünden su çekilince kaleler karada kalırlar. O zaman da Ten nehri Kazakları iki yüz parça kayık ile Azak altında kazıklı Özek boğazından çıkıp dosdoğru, yeni kazılıp su geçen Ur kapısı boğazından geçerek Ölü denize girerler. Ansızın gelip, bizim Akkirman kalemizin dış varoşunu vurup, hesapsız mal ve esir alıp, yeni açılan Ur boğazından korkusuzca ve rahatça geçip, yerlerine dönerler. İkinci Selim zamanında Kılıç Ali Paşa, Kefe kalesine Osmanlı donanması ile gelip Kefe limanında demirlediğinde Semiz Mehmet Giray Han, Kefe'ye gelip, Ali Paşa ile buluştukta Ali Paşa der ki:

«Baka Han, niçin Ur boğazını kesip, Kırım'ı bütün ada edip, Azak kâfirine yol açıp bizim Akkirman kalesinin yağma ve talanına sebep oldun?»

Diye sorduktan sonra Semiz Mehmet Giray Han'ı Kefe'nin uzun çarşısı başında astırmıştır. Mehmet Giray Handan sonra yerine geçen Han görür ki durum hakikaten üzücüdür. Hemen Azak Denizi tarafındaki açılan hendeği biraz doldurtur ve Kırım yine kara ile birleşir. Kırım diyarı, Çekişge, Erbat ve Bâli Sıra kaleleri yine su içinde kalır. Böylece Kırım ve Akkirman kalesi güvenli hale gelir. Elhasıl öyle büyük bir hendektir ki bir denizden bir denize uzunluğu bir saatlık mesafe olup sekiz bin adımdır. İnsan içine bakmağa cesaret edemez. Hendekten yine su akıtılsa Kırım bir ada olur. Mora adası ve İnebahtı boğazı ile İne boğazı arası sekiz bin adım karadır. Onu da geçmiş krallar Ebulfeth Mehmet Han Gazi, Mora'ya gelmesin diye kesip, deniz akıtıp, Mora vilâyetini ada yapmışlardı. Kişi korktuğuna uğrar dedikleri gibi Mehmet Han Gazi, Mora'ya varıp, sözü edilen boğazı hemen üç saatte doldurup, Gördus, Mesire ve Badra kalelerini fetheder. Bu Kırım'ın Ur hendeği zamanla dolup, Kırım içinden esirler dışarı kaçmaya başlarlar. Dışarıdan da Ak Kazak ve Kalmuk Tatarları da kolaylıkla Kırım'a girmeye başladılar. Hemen efendimiz Mehmet Giray Han, Kırım vilâyetinin halkını ve yüz binlerce esiri bu Ur'da toplayıp daha önce Ur hendeğinin iç yüzünde yığılmış bulunan toprağın üzerine doğudan batıya doğru bir saatlik mesafe hendeğin temizlenen toprağını da yığınca dağlar gibi toprak yığını oldu. Mehmet Giray Han sonra bu toprağın üzerine bir denizden bir denize kadar kale duvarı çektirdi. Birbirinden bir tüfek menzili uzaklıkta, hendek içine bakan birbirlerini korur sedler yaptırdı. Metin kuleler yaptırıp, her birine beşer adet vuucu toplar ile ellişer adet, tüfekli yiğit koydu. Zira o asırda kâfirler çok sık isyan etmekte idi. Duvarın yerden on arşın yüksekliğindeki kısmını taştan yaptırdı. Duvarın eni üç arşın idi. Duvarın iki başındaki özel kuleler kale gibi büyük kuleler olup, her birinde ikişer yüz yiğit bulunuyordu. Ur kalesi dibinde, bu duvarda yan yana iki adet, ikişer kat büyük kuleler yaptırıp, her kulede ellişer adet erkin yani azap odabaşı yiğitler koydu. Bunları diğer kulelerdeki yiğitlere zabit yaptı. Her gece duvar dipleri üzerinde kol dolaşıp uyuyan nöbetçileri cezalandırırlardı. Bu orta kulelere de beşer adet şahane kolomburna topları, yüzer yiğit topçu, ellişer yiğit cebeci askeri koydu. Bu iki büyük kuleye birer geniş ve yüksek demir kapı yaptırdı ki bu iki kapıdan başka yerden Kırım'a girilmezdi. Sadece denizden gemilerle gelip girilebilirdi. Bu Ur'un iki kapısından çıkan kimse Heyhat sahrasından geçip isterse doğu tarafında Azak kalesine, isterse kuzey tarafında on saatlik mesafede Kazak'a, isterse batı tarafında üç yüz saat, çöl ile Kılburun kalesine gider. Ama bu sözü edilen yollarda yüz, iki yüz adam gidemez. Beş, altı yüz kişi gider.

Bu Ur şehrinin suları hep biraz acıca kuyu sularıdır. Ama Ur kapısından dışarıda, bir ok menzili uzaklıkta bir hayat sulu kuyu vardır. Herkes silahlanıp acele ile gidip o kuyudan su alırlar. Zira Kalmuk kavmi

ve Ak Kazaklar birçok kere pusu kurup suya çıkanları kapıp esir etmişlerdir. Mehmet Giray bu Ur kalesini ve Ur hendeğini imar edip, Ur kalesini yaptırdıktan sonra bunlar ile kulelerin bakım ve tamiri için Ur beyi ve Ur tuzlası eminini görevlendirmiştir.

Ur kalesi tuz gölü :

Bu Ur kalesinin iç yüzünde bir sahra başında bir göldür. Onda Kefe tuzu denilen tuz çıkarılır. Çıkarılan tuz Kefe'ye, Kırım vilâyetine, İstanbul'a ve diğer vilâyetlere gider. Kerpiç gibi parça parça, has, beyaz ve lezzetli bir tuzdur. Kırk yedi yük akçe iltizamlı emanettir. Ur halkının hepsi bu Ur tuzundan çıkarmaları için vergiden muaftırlar. Suçluları ve ölüme mahkûm olanları bu tuz gölünde çalıştırırlar. Temmuz ayında bu gölü, yüzü buz gibi tuz döküp, bir karış kalınlığında olunca kellem kadar parça parça kırıp, dağlar gibi yığıp, tüccarlara satılır. Elde edilen gelirden Ur kalesi neferlerinin, bilginlerin, şeyhlerin, Ur beyinin, Ur müftüsünün, kadısının ve nakibinin aylıkları verildikten sonra geri kalanı Han'a hazine için verilir. Gölün çevre uzunluğu beş mildir. Zehir gibi küçük bir göldür.

Ferah Kirman :

Kırım adası içinde, şanı yüksek Hanlar eyaletinde, Ur beyinin taht merkezidir. Üçyüz köye sahiptir. Beyi savaş sırasında üçbin asker çıkarır. Seferlerde Hanların ordusuna öncülük yaparlar. Ama Mehmet Giray Han zamanında Ur beyi onikibin askerle Uruş'a giderdi. Zira Ur beyi olan Kara Karaş Bey cengaver, dilaver, korkusuz bir yiğit idi. Bu Ur, Kırım'ın bir sınır kilididir. Düşman Kırım'a önce Ur tarafından gelir. Onun için burada onikibin atlı yiğit daima hazır durur. Ur, Şeyhülislâm'ı, nakibüleşrafı ve yüzelli akçe payesiyle kazadır. Bunların azil ve tayinleri Han tarafından olur.

Bu şehri gezip, gördükten sonra Han Hazretleri Akkirman'dan sürüp getirdiği Nogay kavmine, Kırım reayasına ve esirlerine Ur hendeğini temizletti. Kale duvarlarını yeniden sağlamlaştırıp İskender Seddi yaptı. Bütün Kırım halkına izin verdi. Akkirman'dan gelen Nogay kavmini Kırım içindeki köylere beş evli dedikleri reaya gidip yazıp gönderdi.Kendileri de Ur kalesinde askeri ile birlikte kaldı. Bir gün, acaba ne tarafın keferesine bir sefer etsek diye yakınlarıyla ve yaşlılarla görüşürken o sırada daha önce Kazak vilayetine çeteye giden gaziler geldiler. Kazaklardan şikayette bulunup, Kazak keferesinin Kırım üzerine geleceklerini söylediler. Şanı yüksek Han hemen bütün İslâm askerinin atlanıp hazır olmasını emretti. Borular çalındı. Ur kalesinin korunması için Nurettin Sultanı bir

aded tüfekli asker ile kalede bıraktı. Kendisi de kırkbin askerle davul ve kudüm çalıp Ur'dan dışarı çıkıp konakladı.

KAZAK VİLÂYETİNE SEFERE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Ur dışında konakladığımız gün kırkyedi bin asker ve ikiyüz bin at ile Heyhat sahrasına düşüldü. Kuzeye doğru tam onbeş saat yol aldık. O gece Kırım'dan yirmin bin atlı daha gelip yerleşti. Bu rüzgâr hızlı, düşman avası Tatar kavmi öyle uçarlar ki bunlara kuş yetişemez. Allah korusun, bu seğirtmede bir adam atından tekerlense ne atı, ne kendi davranamayıp, geriden gelenlerin ayağı altında parçalanıp adam herise, atı keşkek olur. Ertesi gün bu sahradan kalkıp yine kuzey tarafına üç gün, üç gece gittik. Bütün askerler «Tatar Hanı, Moskov vilayetine gidiyor deyip» gönüllerini hoş ettiler. Ertesi gün yani dördüncü gün bütün Ur ağaları, tuğu ve bayrağı çevirip, batı tarafına döndüler. Öyle yol aldık ki beşer kere at değiştirdik. Yirmialtı saat yer seğirttik. Oba ve Cirikli menzillerini geçtik. Atları onadıp, biraz talkan ve kurtlar yiyip istirahat ettik. Bu Cirikli denilen yer Özü suyu içinde kamışlı bir adadır. Bu ada içinde üçbin aded Kazak, komutanlarına dört defa isyan edip buraya kapanmışlar. Tatar askerini görünce binlerce tüfek ateşine tuttular.

Cirikli Adasının Fethi:

Meğer daha önce Ur'a gelir denen Kazak kâfiri bunlar imiş. Han'ın emri ile hemen tüfekçi askerler atlarından inip yaya oldular. Adayı çevirip kâfirlerle çarpışmaya başladılar. Geriden de kırk, elli bin Tatar askeri Allah, Allah deyip sazlık ve bataklık içine atlarıyla girdiler. Adaya ayak basar basmaz üç bin kâfire aman ve zaman vermeyip, daha kılıçtan geçirmeden hepsini yakalayıp zincire bağladılar. İki bin asker bunları Kırım'a götürmek için hemen yola çıktı. Allah'a şükür bu çatışmada sadece altı asker şehid olmuş, yirmi at ölmüştü. Şehidleri de Kırım'a götürdüler. Bütün Tatar askeri buna inşallah uğurdur deyip yine yola koyularak kuzeye doğru, çöl içinde yedi saat ilerledi. Yalkı nehrini geçtik. Bu nehir tâ Moskov vilayetinden çıkıp, dağlardan gelip, burada Özü nehrine karışır. Uğursuz Ruslar bu nehirden kayıklarla geçmesin diye Veziriâzâm Süleyman Paşa, Yalkı nehrini taş, toprak ve ağaçlarla doldurtmuş. Kâfirler burayı kayıklarla geçemeyince zor durumda kalmışlar.

Yalkı nehrinin bend tarihi:

«Evliyâ âşık didi itmamının tarihini
Devler bu mâi bend etdi Süleyman geçmeğe.»
Sene .....

Bütün Tatar askeri, Süleyman Paşa'nın bend ve sed ettiği Yalkı nehri yerinden geçtiler.

Küçük Şalzin Kirman Kalesi :

Şahin Giray Han yaptırmıştır. Özü nehri üzerinde dört köşeli, taş yapı, güzel bir kaleciktir. Kumsal bir yerde olup, çevre uzunluğu binyüz adımdır. Beş adet, kiremit örtülü, yüksek kulesi ile iki kapısı var. Biri kıble tarafında büyük kapıdır. Öbür kapısı Yıldız tarafına bakan, Özü nehri kenarında, demir kapıdır. Bu kapı Özü nehri karşısındaki Gazı Kirman'a yani Doğan Geçidi kalesine bakan iskele kapısıdır. Kalenin içinde sadece seksen kadar toprak örtülü Tatar evleri ve bir cami vardır. Camii Şahin Giray Sultan yaptırmıştır. Dükkânları hepsi sekiz adeddir. Han ve hamamları yoktur. Güzel camii Kırım kapısı üzerindedir. Kalenin kara taraflarında derin hendekler var. Kale dizdarı ile beşyüz aded kale neferi olup, kale Tatar Hanlarının olduğundan askerlerin aylıklarını Hanlar verir. Ama toprağı Osmanlınındır. Zira Ur kalesinden uzaktır. Bu kalenin yapılmasına sebep şudur: Rüzgâr hızlı Tatar askeri zaman, zaman Özü nehrini ansızın geçip Leh ve Kazak vilayetlerini yağma ve talan ederler. Dönüşlerinde Özü nehrinden beri geçerlerken çevredeki köylerde ve sazlıklarda pusu kuran Kazakların saldırısına uğrarlardı. Gazi Şahin Giray Han, Sultan Dördüncü Murat'ın izni ile bu kaleyi yaptırır ve Tatar askerleri de böylece buradan güvenle geçerler. Halen güzel bir barınak ve emin bir geçit yeridir. Kale altında yetmiş, seksen parça kayık ve çernik her zaman hazır durmaktadır. Kalenin dışında birkaç samanlık ve bozahâne vardır. Ama bağ ve bahçeleri yoktur. Bostanları ise çoktur. Kavunu, karpuzu ve darısı meşhur olduğundan bozası beğenilir. Burası da Kırım diyarının sınır kalesidir. Gâzi yiğitleri daima Moskov ve Kazak kâfirleri ile cenk ederler. Buradan Kırım'a üç merhale uzaklıktır. Ama hep Heyhat çölüdür. Tatar askerlerinin kimisi gemi ile kimisi atlarıyle «yu, yu» diyerek buran Özü nehrinin karşı tarafına selametle geçtiler. Ben, Gâzi Mehmet Giray Han Hazretleri ile birlikte gemi ile karşıya geçip, konakladık.

Gâzi Kirman Yani Doğan Kalesi :

Evvelce bu kalenin yerinde Kırım Hanlarından Toktamış Giray Han yani Durmuş Han'ın oğlu Doğan Han bir kale yaptırmış. Sonra Timur Han, Kıpçak'tan buralara geldiğinde bu kaleyi yerle bir etmiş. Tâ Sultan Beyazıd Veli zamanına kadar bu Doğan Han kalesi harab olarak kalmış. Sultan Beyazıd Veli, Kili ve Akkirman kalelerini Boğdan ve Kazakların elinden aldığında Özü nehri üzerinden birkaç Kazak kâfiri gelip Akkirman ve Kili kalelerini yağma ve talan ederler. Sonra Sultan Beyazıd

Veli, bu Doğan Geçidi yerinde eski temeller üzerine büyük bir kale yaptırır ve adını Gâzi Kirman kor. Böylece Kili ve Akkirman kaleleri Kazak kâfirlerinden korunmuş olur. Lâkin Sultan Beyazıd Veli, kardeşi şehzâde Korkud Han (Cem Sultan olması lâzımdır) ile Anadolu vilayetinde nice sene muharebede iken beri tarafta Kazaklar fırsat bulup Doğan Geçidi kalesini alırlar ve Timur Han'ın yaptığı gibi yerle bir ederler. Sonra ben 1051 senesinde İslâm Giray Han ile Kırım'dan Leh seferine Daniska vilayetine giderken Özü nehrini geçtiğimizde ordu ile birlikte biraz istirahat etmiştik. Bu sırada bu Doğan kalesinin yerini görmüştüm. Hakikaten burada ne acayip ve sarp bir kale olur. «Eğer Osmanlı burada bir kale yapmış olsa Kırım vilayeti, Özü ve Karadeniz etrafları Kazakların kötülüğünden korunmuş olurdu» diye İslâm Giray Han söz etmişti. Ben bu değerli sözlerin yerine gelmesi için hemen «Bu sene, El-Fâtiha» dedim. Bütün müslüman, mücahid Tatar askeri hep birden «Fâtiha» sûresini okuyup ellerini yüzlerine sürdüler. Sonra Han ile yıkık kale kapısı yerine geldik. Yerde dört köşe bir mermer üzerinde sülüs yazı ile yazılmış şu kitâbeyi gördüm: «Hâzâ Hisar-ı Doğan Gazi Kirman tarihahu fetihna, sene 889», «Ketebehu'l-abd-ü'l-müznibe el-Şeyh Hamiden ve musalliyen lillahi Teâlâ». Bu yazının bu kalenin Beyazid Veli zamanında tamir edildiği zaman yazılmış olduğunu anladık. Zira O, aziz muhterem şeyh, Beyazid Veli Han hattatlarından idi. 1067 tarihinde Özü kalesini kâfirlerin elinden kurtarıp, kâfiri kıra, kıra buraya geldiğimizde o yazılı taşı göremedim. Allah'a hamd olsun, İslâm Giray Han ile «bu Doğan Han kalesi yine imar ola» diye ettiğimiz dua kabul olunmuş ki, 1076 tarihinde Sultan Dördüncü Mehmet Han zamanında eski vezir-i âzam Süleyman Paşa, vezir-i âzam Köprülü Mehmet Paşa'nın ağasıyla ferman üzere Tatar Han, Rumeli ve Özü eyaletleri, Bucak Tatarı, Eflâk ve Boğdan eyaleti askerlerinden toplanan yüzelli bin asker ile Doğan Geçidi kalesini yeniden yaptırmış, sağlam, kuvvetli, metin bir kale olmuştu. Eskiden Doğan Han kalesi denildiği için Tatarlar buraya yine Doğan kalesi derler, ama Osmanlı, Gâzi Kirman kalesi der.

Doğan kalesi tarihi: (Evliyâ sözü)

«Evliya hayır dua ile didi tarihini,
Hak Teâlâ eyleye bu hısnı â'dâdan emîn.
Sene: 1072

Diğer bir güzel tarih:

«İde İslâm illerin Hak meğer a'dâdân emîn.»
Sene: 1072.

Halen Doğan kalesi, Dördüncü Mehmet Han kaydı üzere Özü eyaletinde sancak beyi merkezidir. Beyi padişah tarafından yıllık alır. Zira eyaletin nahiyeleri hep kâfir ülkeleri olup etrafı derbend ve hududdur. Osmanlı elinde böyle başka bir amansız Gâzi Kirman kalesi yoktur. Tımar, zeâmet, alaybeyisi ve çeribaşısı yoktur. Kapısından dışarı yüz, ikiyüz adım çıkılamaz. Kale, özü nehri kenarında, yalçın bir kaya üzerinde yapılmış olup, dört köşeli, güzel bir yapıdır. Bender kalesinden bin kat daha metindir. Çevre uzunluğu tam biniki yüz germe adımdır. İki kat, kuvvetli bir kaledir. İç hisarda hepsi yüzyetmiş kadar, küçük yararlı evleri, güzel bir Hünkâr Câmii vardır. Câmiin minaresi o kadar yüksek değildir. Yolları kesme kayadır.

Dış Kalesi :

İki kapılıdır. Biri Özü kenarında, biri kara tarafındadır. Bu kalenin duvarı tâ iç kaleden yokuş aşağı Özü nehri kenarına gelince, iki kat diş bedenli, güzel bir kuleli duvardır. Dış hendekleri kesme kayalardır. Özü nehri kenarındaki sağlam kulelerinde balyemez topları vardır. Evleri birbiri üzerine, Özü nehrine bakarlar. İç kalesi bir yalçın kaya üzerinde yapılmış olup, beş kulelidir. Bir tarafında lâğım ve metris korkusundan emindir. Ancak bir kapısı dış varoş kalesine açılır. Burada dizdar, imam, müezzin ve mehterbaşı evleri ile cephanelik ve ambarlarından başka çarşı, pazar, han ve hamam yoktur. Ama gayet metin, narin bir hisardır. Hendeklerine, kuzeye ve yıldız tarafına bakan balyemez topları kirpi tüyü gibi süslemiştir. Kara tarafındaki duvar tam yirmiyedi arşın yüksekliğinde, yirmi ayak enliliğindedir. Zira kalenin korkulan tarafı burasıdır. Bu taraftaki beş aded tabya kulesi gayet sarptır. Dizdarı, oniki aded ağası, altı oda ün salmış cebeci gazileriyle cebeci başıları var. Burada asla yeniçeri yoktur. Ayrıca iki oda topçu, bir aded topçubaşısı, binsekizyüz kale kulu, sekizyüz aded Tatar askeri vardır. Hatta savaş sırasında üç bin aded seçkin askeri olur. Cephanesi ve erzağı gayet çoktur. Küçük ve büyük olarak seksenaltı parça top vardır. Seçkin topları karaya ve Özü nehri taraflarına bakan kulelerde bulunur. Özü kalesinde böyle toplar yoktur. Ancak Özü'de Hasan Paşa kalesinde olabilir. Bu kale, Özü, Bender ve Ur kalelerine üçer konak mesafededir. Her tarafı çöldür. Kale, Özü nehri kenarında, yalçın bir kaya üzerinde adaya benzer, doğan gibi konmuş, ismine uygun bir doğan kalesidir ki her an avını gözetir. Allah Teâlâ daima düşmandan korusun. Amin...

Diğer uygun bir tarih :

Evliyâ çâr ismehû duzâidlehu târihin didim
Yâ aziz veya basîr veya kavî veyâ metin
Sene: 1072.

Bu güzel isimleri Hünkâr camiinde duvarın yüzüne yazmış idim. Bu isimler hörmetine Cenab-ı Hak bu kaleyi korusun. Zira bu kale İslâm diyarında dört, beş konak yer uzaklıktadır. Kâfirin gözü bebeğinde yapılmıştır. Bu kale yok iken Azbaras seferinde yenilgiye uğrayıp, yedi gün, yedi gece kaçıp bu yere geldiğimizde meğer kâfirler bizi tuzaklarda beklermiş. Atlarımız, erlerimiz, yorgun, argın gelir gelmez kâfirler önümüze geçip, bir cenke tutuştuk. Aldığımız ganimet mallarını ve esirleri bırakıp, can havliyle kendimizi Özü nehrine atıp, karşı tarafa Şahin Kirman'a geçtik. Yüzlerce atlarımız ve gazilerimiz suda yelda ederlerken, kâfirler kurşunlayıp, altıyüz kadar gazimiz şehid olup binden fazlası da yaralı olarak beri tarafa geçtiler. O sırada benim de bir kölem ile iki atım bu Özü suyunda boğulmuştu. Ama şimdi Hüda'ya hamd olsun bu kale yapılalı iki üç kadar atlı. Şahin Kirman'dan Doğan Kirman'a geçip, kâfiristandan avlarını alıp, salimen ve malları ile doğan gibi avlarıyla Doğan kalesine gelirler. Sonra yine korkusuzca karşı Şahin Kirman'a dönerler' Oradan da Kırım vilayetine giderler. Kalenin dış hisarında henüz yapılmış küçük, yararlı yetmiş, seksen kadar dükkâncık vardır. Bir han da yapılmak üzere. Dışarda küçük bir hamam, yirmi, otuz kadar da bozacı dükkânı, saz örtülü samanlıkları ve boza koyacak bonataları da yapılmakta idi.

Kalenin kara tarafında varoşu, bağ ve bahçesi yoktur. Ama bostanları gayet çoktur. Havası çok soğuktur. Bu kale ile Şahin Kirman arasında Özü nehri içinde büyük ve geniş adalar vardır. Eğer bu adaların birine Osmanlı gayret edip, boğaz kısmında metin bir kale yapmış olsa Kazak gemilerinin geçmesine asla imkân yoktur. O bölgede çıkarılan tuzlar da Osmanlıların eline geçer ve kâfir kazaklar tuza muhtaç olup bütün kale askerlerinin geçimleri de sağlanmış olur. Bu kaleyi de gezip, gördükten sonra Tatar askerleri beri tarafa selâmetle geçtiler. Hareket boruları çalınıp kuzeye doğru sekiz saat yol aldık. Büyük Aksu nehrini geçtikten sonra Han biraz dinlendi. Bu Aksu tâ Moskov ile Leh arasından gelip, Sirke Kazağı içinden geçerek Doğan kalesinden aşağı gider. Özü nehri bazan kuzeye, bazan kıbleye akarak Moskov ile Leh diyarı arasından gelip, buradan geçip, Özü kalesi önünde, Hasan kalesi burnunda Karadeniz'e dökülür. Sonra Aksu'nun Koyun Geçidinden kuzeye doğru oniki saat gittik.

Kazak Dorujonka Vilâyeti :

Özü nehrinden berisi hep Dorujonka vilayetidir. Daha önce Kardon, Kazak'a bağlı idi. Şimdi asî olup, yüz parça şayka yapıp, İstanbul Boğazını vurmaya kastetmişti. Aksu üzerinde bütün şayka gemileri bulup, hepsini yakıp, vilayete çapul yani akın seferi edip, vilayet yakıp, yıkılarak talan edildi. Tam yedi (?) aded seçkin esir alınıp Doğan kalesine gönde-

rildi. Oradan yıldız rüzgârı tarafına beş konak yer gidilerek köyler ve kasabalar harab edilip esirler alındı.

Sirke Kazak Vilâyeti :

Bu da Leh'e bağlılıktan Kardaş Kazak ile birlik olmuşken ondan da ayrılarak Durojunka Kazağı ile Karadeniz etrafını vurup, yakıp, yıkmak isterdi. Bununla ülkesini elekten ve felek elinden geçirip, elli parça gemilerini Tasma nehrinde yaktık. Altıbin altmış kadar esir ve bu kadar ganimet mallarını aldık. Oradan batı tarafına giderken Kardaş, Kazak ülkesine ayak bastık.

Kardaş Kazak Ülkesi :

Bunlar Mehmet Giray Han ile kardeş, yani barşak olduklarından bu keferelere kardaş derler. Büyük ülke ve elem verici asker sahibi melunlardır. Daha önecleri bunlar Leh krallarına bağlı idiler. Sonra Lehliler ve Leh yahudisi hakiminden bezmişler ve seksenbin tüfekli Kazak, Kırım Hanı İslâm Giray Han'a bağlandılar. Bunların yardımı ile İslâm Giray Han yedi sene Leh krallığına tam yetmişbir kere sefer etmiştir. Karaku, Daniska, Çeh, Forula ve İsfac ülkelerinin altı krallık yerlerinden yedi yılda sekizyüzbin esir alıp, illerini harab etmiştir. Ayrıca Leh diyarından ikiyüzbin yahudi esir alıp bir lüle tütüne bir yahudi satmışlardır. O zamandan beri Tatar halkının beyleri samur kürk, don, samur şapurtma kalpak giymeye başlamışlardır. Kardaş Kazak da Leh'in zengin mallarına sahip olup samur kalpak, kırmızı çuka, gümüş düğmeli dolamalar giymeye başlayıp zengin kefereler olmuşlardır. Ama isyan etmediklerinden vilayetleri yağma ve talan edilmedi. Onbin seçkin, tüfekli asker yardım verdiler. Kendilerine itaat etmeyenleri yağma ve talan etmeye niyet edip batıya bir gün ve kuzeye doğru üç gün il ve vilayeti harab edip gittik.

Körlo Kalesi :

Bu kale Kazak (Karaku, Karamuk) vilayeti toprağındadır. Leh kralı idaresinde iken 1054 tarihinde İslâm Giray Han zamanında Kardaş Kazak bu kaleyi Han kuvvetiyle Kazak (Karaku, Karamuk) kralı elinden alıp içinde nice zaman oturmuştu. Sonra yine Leh kralına verip, kendileri kale içinde asker olarak kalmışlardı. Bunu daha önce genişçe anlatmıştık. 1067 tarihinde yine Mehmet Giray Han ile Leh diyarında Rakofçioğlu'nun Erdel Macarı taburunu bozduğunda Han ile bu Körlo kalesi altında konaklamıştık. Şimdi bu kaleden Kardeş Kazak hatmanı, Han Hazretlerini karşılamaya çıkmış, kırk, elli atlı ile gelip Han'ın ayağına yüz sürmüştü. Büyük ziyafetten sonra zengin hediyeler verildi. Kardeş Kazak askeriyle atlanıp burada Özü nehrinin karşı tarafına kayıklar ile geçtik.

Brabaş Yunak Kazak Vilâyeti :

Eskiden ve şimdi, hep Moskov krallarına bağlı ellibin kadar kâfir Kazak'tır. Han bunlara elçi ile mektup gönderdi. Mektubu okumadan «Han bildiğinden kalmasın» deyip elçimizi geri kovdular. Han da derhal Özü nehrini kolayca geçip, yıldız yönüne yönelip, Brabaş Kazağı vilayetini alan, talan edip, kâfirleri esir alarak batıya doğru ilerledi.

Kirmancık Kalesi :

Moskovlar Yaşlovuz Kirman derler. Bu da ağaçtan yapılmış kaledir. Ama iç kalesi taştır. Kale halkı Hatman'a bağlı olduğundan 1067 tarihinde yine Mehmed Giray Han ile Leh vilayetine gidip Rakofçioğlu taburu ile cenk ettiğimizi anlatırken bu kaleyi de anlatmıştık. Şimdi kale Nemrut ateşi içinde kalıp toplar atmadan geri kalmadığı için, Tatar askerleri kalenin yanına varamadılar. Dört yanından beş gün, beş gece vurup kaleyi yaktılar ve sayısız mal ile esir aldılar. Sonra oradan ayrılıp yola koyuldular.

Carkazı Kalesi :

Durojunka toprağında metin bir kale olduğu yetmişyedi senesinde yazılmıştı. Tatarlar bu kaleyi de berbad edip sonra yine Özü nehrinin beri tarafına Kardeş Kazak toprağına geçtiler. Beş saat ağaçlı, bataklık ve kamışlı yerler geçildi.

Nijen Kalesi :

Bu kale Kardeş Kazak'ın olup kalden Han'a hediyeler ve ziyafetler geldi. Ağaç yapı küçük bir kaledir. Oradan batıya doğru köyleri alan, talan ederek nice ırmaklar geçerek beş saat gidildi.

Kanık Kalesi :

Büyük bir palangadır. İkinde beşbin ev olup Hatman'a bağlı olduğu evvelce anlatılmıştı. Bu kale Kirmancık kalesine bir merhale mesafededir. Bunun da nahiyeleri yerle bir edilip, binlerce esir alındı. Özü nehri kenarınca kuzeye doğru etrafı yakarak ve yıkarak gidildi.

Potkali Vilâyeti :

Bazan Leh kralına, bazan da Moskov kralına bağlanır. Bir alay kâfir köyleridir. Ama toprakları gayet darlık, sazlık ve bataklık olduğundan on gün, on gece bir yerde durmadan etrafa çapullar edip ülke harab ve berbad edildi. Güç ile yirmiyedibin esir alındı. Hepsi de evlerinde gafil bulundu. Özel bir günleri olduğundan bütün kâfirler evlerinde, ateş etrafında eğlenirlerken esir edildiler. Bu vilayetin karşı tarafı Brabaş toprağı olup daha önce harab etmiştik. Oradan batıya doğru bir gün gittik.

Paraziçse Eski Kalesi :

Özü nehri kenarında şirin bir kaledir. Ama içini göremedim.

MEHMET GİRAY HAN HAZRETLERİ MOSKOV MEMLEKETİNE SAVAŞA GİDİP ..... ADLI YERDE ÜÇYÜZBİN KÂFİR ASKERİ TABURUNA RASTGELİP ŞEREMET BAN'IN VEZİRİNİ BOZGUNA UĞRATTIĞI HAKKINDA

Mehmet Giray Han, bir sefer sırasında dört büyük savaş yaptı. Aldığı bu kadar ganimet mallariyle Kırım vilayetine gitmeye niyet etmişti. Bu esnada Kazak vilayetinde Praslovito yakınına gelindiğinde Moskov vilayetinde bulunan müslüman Heşdük Tatarlarından Han'a bir haber geldi.

Şöyle ki :

«Padişahım, işte üç kere yüzbin Moskov kâfiri vezir Şeremet Ban ile Han seferdedir ve Kırım vilayeti boştur diyerek Kırım vilayeti üzerine gitmektedirler. İkiyüz parça topları vardır. Ayrıca ikiyüzbin aded Kalmuk kâfiri de yardımlarında olup, hepsi beşyüzbin kâfir oldu. Yüzbinden fazla da ağırlıklarını götürmeye ve kondukları yerde arabaları tabur yapmak için demirden zincirler ile bağlı arabaları var. Halen büyük nehir İdil suyunu gemilerle geçip, Heyhat sahrası içinde önce Kırım diyarına varıp, oradan Azak kalesine gelip Azak'ı ve Kazak'ı alsa gerek. Şimdi Moskov'un ..... kalesi üzere deniz gibi ordu ile gitmektedirler. Bilin ve haberiniz olsun. Ona göre tedarik görün padişahım. Belki bu kâfire bu kırlıkta ve Heyhat sahrası çölünde rast gelirsiniz.»

Han Hazretlerine Moskov'un Heşdük müslümanlarından böyle haber gelince şanı yüksek Han sevinip, memnun oldu. Bütün iş erlerini, kart kişileri, kart atalıkları ve ot ağalarını toplayıp görüştü. Kendi yanında olan seksenyedi bin aded düşman avcısı yiğit Tatar askerlerinin bütün esirlerini ve ganimet mallarını Kırım'a gönderdi. Zira Kırım'a Tatar hızı ile bir merhale yer kalmıştı. Hemen sabah rüzgârından hızlı bir Tatarı da ferman ile Kırım'a gönderip at'a, don'a sahip olan mutlaka sefere gelsin diye haber gönderdi. O gün haber gidip, o gece kırkbin atlı gelip Praslav kalesi altında Han'ın emrine girdiler. Ertesi gün Kalga Sultan otuzbin asker ile yetişti. Yine o gece otuzbin aded Nogay askeriyle Nureddin Sultan gelip Han askerine katıldılar. Ertesi gün Ur beyi Karakaş Ağa onbin dış Nogay askeri ile gelip katıldı. Yine o gece Ur kalemizin kapısını açtıran Selim Giray, Hacı Giray ve Kırım Giray Sultanlar onbin aded seçkin yiğit Tatarlar ile gelip Han ordusuna eriştiler. Han Hazretleri «Bismillah, gazaya niyet» deyip Moskov vilayetine doğru yöneldi. Allah'ın büyüklüğü, ikiyüzbin müslüman askerinin sekiz kere, dokuz, on kere yüzbin aded atları olur. Ademoğlu denizi, Umman denizi gibi dalgalanıp, atlandıklarında insan denizi çalkalanıp, oluk gibi akıp, yerin tozu göğe erişip, bir ağacın kökleri üzerinden sabah rüzgârı gibi hızlı atın ayakları geçse ağacın kökleri sofi misvakı gibi tiftik, tiftik olur. Allah bizi koru-

sun... Hüdâ'ya hamd olsun bu büyük topluluğun gizli sırlarından hiçbir kâfirin haberi olmadan üç gün, üç gece Heyhat sahrasında yol alındı.

Âl-i Cengiz Kânunu Hakkındadır:

Bu kavim öyle yıldırım gibi bir kavimdir ki, düşmana bir iki merhale kalındığı anlaşılınca bütün askerlere çapul bırakmak yani ılgar ile gitmek ferman olunur. Bütün Tatarlar, önceden arpaya bağlanmış, yaranmış, kazaklanmış, ağırmak küheylan atlarına binip seğirtirler. Allah korusun o durumda bir adam attan tekerlense kurtulması mümkün değildir. Hemen atların ayakları altında parçalanıp şehit olur. Zira öyle anda Tatar kavmi ardlarına ve izlerine bakmazlar. Onar, on beşer kadar at birbirlerinin kuyruklarına urganlar ile bağlı olup, birbirlerini çekerler. Öyle ana, baba gününde bir at dahi yıkılsa o at bir daha davranamayıp atların ayakları altında helâk olur. Değil ki insanoğlu, attan yıkılıp kurtulsun. O at ile insanoğlu atların ayakları altında macun ve lahmacun gibi olur. Allah korusun. Hele ben bu korkudan Tatar askerinin arkasında Han, Kalga ve Nureddin Sultan koşulariyle giderdim. Kısacası akıllı hareket eden bu topluluğun içinden gitmeyip, (Eğer hâhi selâmet, der kenârest = selâmeti istersen kenardadır) deyip kenardan gider. Yaz emvsiminde askerin dışında gitmek rahattır. Kış günleri asker içinde giden atlar ve adamlar kan ve tere batıp asla üşümezler. Tatar askeri arasında Cengiz Handan beri süregelen bir kanun daha vardır ki, Hanlar bir sefere gitseler on iki ot ağası ileriye kılavuz tayin olunup, on iki adet tapkır olur. Yani asker on iki katar yol olur. Dere, tepe ve geçitler gelse bu on iki katar asker birbirlerinin ardlarından asla ayrılmazlar. Ama Kalga Sultan sefere atlansa elli bin asker olup sekiz adet tapkır asker olur. Nureddin Sultanlar sefere gitseler kırk bin asker gidip altı tapkır asker olur. Han'ın veziri, Kazak sultanlar, Yalı ağaları, Şirinli, Mansurlu ve Sevcetliler sefere atlansalar otuz bin asker olup beşer tapkır yol olurlar. Bunlardan başka Mirzalar ve Boy beyleri çapula gitseler onar bin asker olup, bunlar da dörder katar asker olurlar. Ama bunlara sefer demezler. Hemen onar bin adamla ayda bir, haftada bir çapula giderler ve onar bin asker olup giderler ki buna «beş baş» derler. Bir, iki haftada çalıp, çarpıp, avlar alıp Kırım'a dönerler. Yine ayrıca Karaçi halkı aralarından zengin biri baş olup, iki üç bin batar yiğiler ile bir top olup beş başa giderler. Bunlar nasıl olursa giderler. Tapkır hesapları yoktur. Hemen çamapur askeri gibi toplanıp giderler. Ama kâfirler bunlardan çok korkarlar. Daima hazır olarak, kuşku ile beklerler. Zira bunlar düşmana asla aman ve zaman vermezler. Sefere gitmeleri, zamanında olmayıp, ardı sırası kesilmeden kâfiristana biri beş başı, gider. Biri de diğer yoldan gider. Onun için kâfirler bunlardan çok korkarlar. Dağlara ve ormanlara odun kesmeye, tar-

lalara ekin ekmeğe ve köylerinde oturmağa rahatları yoktur. Kâfirler için bu Tatar kavmi sanki tâun askeridir. Bu anlatılan tapkır usulünü geçmiş Hanlar koymuşlardır. Sefere giderken tertip üzere gidip, adam ve at tekerlense helâk olmasın diye. Hakikaten bu doğru şeydir. Ama çapul koyuverildiği zaman ne tapkır, ne katar, ne de tertip vardır. Sanki mahşer günüdür. Allah bütün Tatar askerini korusun.

İşte bu düzen üzere Han hazretleri at ve adam deniziyle akıp, üç gün, üç gece yol aldı. Azak kalesi doğu tarafta sağ tarafımızda kaldı. Büyük Sud nehri başından bütün asker kolayca geçip, yeşil bir sahada konaklandı. Etrafa karakollar gönderildi. Allah'ın hikmeti, burada gece bir kâfir Kazak kayığı Sud nehri içinden geçerken Tatar askeri kayığı ok yağmuruna tuttu. Birçok atlı gazi suya girip kayığı kenara getirdiler. Kayıktaki kefereleri Hanın tercümanlariyle söylettiler. Vezir Şeremet, üç yüz bin asker ile bu Sud suyunun başında hazır durup, kraldan gelecek on parça top ile on Nokrad hazinesini beklermiş. Ondan sonra Kırım'a gideceklermiş. Şimdi Neski Kirman kalesinde otururlarmış. Kale buradan on bir konak yerdir. Bunun üzerine Han, Kalmuk askeri de beraber midir diye sorduklarında: «Evet, önce iki yüz bin Kalmuk askeri beraber idi, sonra İdil suyu kenarında Moynıcak Şah adındaki padişahları hasta olup, babası olan Tayşi Şahtan oğlum hastadır, seferi bırakıp gelesiz diye Kalmuk'a haber gelince Kalmuk da Şeremet Ban'dan izin istediler. İzin verilmeyip mal istediler. Mal da vermeyip inatla karşı geldiğinden Kalmuk da Şeremet Ban'a küsüp yedi gündür Heyhat sahrasına gittiler.» diye Han'a anlattılar. Ondan sonra yakalanan yirmi kâfir de kılıçtan geçirildi. Sabahleyin ateş saçan güneş Felek kulesinden baş gösterdiği gibi Han, sabah rüzgârı gibi hızlı atına bindi. «Mütevekkilen alallah lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah» diyerek hareket etti.

..... adlı kale altına varıldığında vadide kâfir askerinin görüldüğünü ot ağaları Han'a haber verdiler. Derhal Sultan cengi için turalar vuruldu. Bütün müslüman gaziler atlarına bindiler. Ağırlıkların hepsini yirmi bin asker ile kazan top ettiler. Her kuştan da onar kişi kaldı. Seksen bin adet seçkin sadaklı, savaklı, kübeli, zor batar yiğit ileriye öncü olarak atıldılar. Hemen Allah, Allah diyerek kâfir üzerine hücum ettiler. Kılıç şakırtısı ve at kişnemeleri göğe yükseldi. Büyük çapul çevrilip, mahşer gününden bir gün oldu. Yeryüzünün temiz tozu göğe varıp güneşin ışığı tutuldu. Bütün asker göz açıp kapayıncaya kadar kâfir taburuna çattı. Han hazretleri ise deniz gibi askeri ile ağır ağır bir çapul yerden gelmede idi. Biz kâfiri sahrada çevirirız zannediyorduk. Meğer kâfirler korkularından Sud nehrine arka vermişler. Her şeyleri ile birlikte sahraya kapanmışlar. Üç kat hendekli büyük bir tabur kazmışlar. Kırk, elli bin arabayı ve yirmi bin hanto arabayı çepeçevre dizip, kanat kana-

da, tekerlek tekerleğe kalın zincir ile bağlamışlar. Arabaların iç yüzlerine hendek kazıp, toprağını dağlar gibi yığıp, üstlerine balyemez ve şahi toplar koymuşlar. Kırk yerde dağ gibi topraktan tabyalar yapmışlar. Yedi yerde bu büyük tabura şarampoli sarıp, parmaklı kapılar yapmışlar. Taburun ta ortasında küçük bir tabur daha kazıp, buraya kadınları, çocukları, cephanelerini ve hazinelerini koymuşlar. Öyle bir sarp tabur yapmışlar ki bir tarafından yıkıp, zafer bulmak mümkün değildi. Bir top menzili uzaklıkta Tatar askeri ile alacaklarımızı kurup, taburun üç tarafını kapadık. Ama su tarafını kapamak mümkün değildi. O taraftan kâfire yardım ve zahire gelir diye Han, Sofi Giray Sultanı on bin seçkin asker ve iki bin tüfekli sekban ile suyun yukarı kısmında Sud boğazına tayin etti. Ayrıca kâfire kayıklar ile yardım gelmemesi için etrafa karakollar koydular. O gece atlarımızı sahraya saldık. Tatarlar âdetleri üzere mavi ve kırmızı gömlekleri ile tamanlarını çıkarıp uykuya yattılar. Gece sabaha kadar kâfirler rahat uyku görmedi. Ferhat gibi çalışıp taburdan dışarı bir kat daha tabur yaptılar. Ona da derin bir hendek kazıp toprağını ileri attılar. Üç yerden de kapı yaptılar. Yedi yerden büyük tabyalar çattılar. Her bir tabyaya onar parça balyemez toplar koyup, İslâm askeri üzerine attılar ve sonra uykuları gelip yattılar.

Acaba bu kâfire karşı nasıl hareket edip, taburdan çıkarsak diye yaşlılar ile görüşme yapılırken Heyhat sahrasının kıble tarafından bir toz göğe yükselir. Meğer bizim yılık atların yanında olan kuş kazan topu şureler imiş. At boynuna düşüp: «Bire medet, büyük bir asker gele duruyor, muna göründü» diye haber ettiler. Hemen bütün İslâm askerine haber salınıp, atlara binildi. Acaba Kalmuk gâvuru mu ki diye susmuş dururken, hemen Kızıl salgak ve yeşil sancak ve bayraklar göründü. Tatar askerlerinin canları yerine geldi. Bildiler ki İslâm askeri yardıma gelir. Meğer bizim Ulu Nogay, Keçi Nogay, Şaydak Nogay, Adil Nogay, Kör-Yusuf Nogay, Çobay ili Nogay, Nevruz ili Nogay, Arslan Bey ili Nogay, Urumitli Nogay ..... velhasıl bütün illerin yüz kırk bin adet düşman avcısı Tatarı geldiler. Üç bin adet tüfekli Çerkezistan askerinden beyler kavimleri ile gelip Han ile buluştular. İslâm askerinin bir tarafında ayrı oymak olup kondular. Kâfirlerin taburunu kuşatmaya koyuldular. Ertesi gün yine Sud suyu kenarında birkaç kâfir yakalandı. Onlar «işte tabura kırk bin hıristiyan yardıma geliyorlar» diye haber verdiler. Adil Mirza bunu işitip hemen Han hazretleri huzuruna varıp, dualar etti. Han da Adil Mirza'ya destur verip, başına bir şapurtma samur kalpak giydirerek: «Yürü âdem, Allah yolunu kolay etsin» dediler. Adil Mirza yanına, din uğruna canını koyan elli bin yiğit alıp, atlanıp, o saatte çapul çevirip, yıldırım gibi gittiler. Bir gün, bir geceden sonra çölde kâfire yardıma gelen kâfirle at üstünde rast geldiler. Ne Tatar askerinden, ne de kâfirlerden bir kimsenin burnu dahi kanamadan arabaları, topları, kadınları, oğlanları,

cephaneleri ve hazineleri ile birlikte kâfirleri esir edip zincire vurdular. Büyük bir alay ile davul ve borular çalarak kâfirin taburu önünden geçerlerken bazı acımasız Tatarlar kâfirlerin kocabaşlarını, çocuk ve uşaklarını kılıçtan geçirip, parça parça ederek geçtiklerini gören tabur içindeki kâfirler bu perişan hali görüp, şaşkına dönmüşler ve bir daha taburlarına yardım gelemiyeceğini anlamışlardı. Tabur içinde ses ve sedaları kesilip yattılar.

Sonra bütün kartlar, atalıklar, ot ağaları ve iş erleri «Biz bu kırlıkta ve kıtlıkta ne dururuz, hemen bir kere göz karartıp şu taburun bir yanından bir kere uğrayalım, vermek Allah'ındır.» diye karar verdiler. Hemen taburun sol kolundan on bin adet Mansurlu Tatarı, yirmi bin askerle sağ kolundan Şirin beyleri, yirmi bin bahadır atlı ile Hanın sağ tarafında Kalga Sultan, yirmi bin askerle sadaklı ve savaklı erleri ile Hanın solundan Nureddin Sultan, Han hazretleri ile ikı bin gönüllü Anadolu yiğidi tüfekli olarak, iki bin adet Hanın kapıkulu askerleri ve on bin köy halkı ile Badrak, kavmi, Sofî Giray Sultan, Hacı Giray Sultan, sadaklı, savaklı yirmi yedi sultan kul ve karavuşları ile bütün sekban askerleri kol, kol, saf saf hazır durdular. Ayrıca birçok kabileler Han kolunda hazır oldular. Sonra yardıma gelen Adil Mirza Nogayları da elli bin asker öncü asker olarak hazırlandılar. Çerkez beyleri de tüfekli askerleriyle bir saatlik yerlerde karakollar yaptılar. Bütün ot ağaları ile bilginler ve din adamları bir yere toplanıp «Fetih» suresini okumaya başladılar. Bir taraftan da askerler ağır ağır tabur üzerine yürüdüler. Tabura bir top menzili kaldığında askerler hep birden ellerini okluğa atıp, her yayın çilesine ikişer, üçer tane tabur okları gizlediler. Her okun demir uçlarına birer, ikişer kibrit bağlayıp, kibritleri ateşlediler. Bütün İslâm gazileri var kuvvetleri ile içten ve cânıgönülden «Allah, Allah» diye gürlediler. At kişnemesinden, Allah, Allah seslerinden, atların gürültüsünden yer ve gök inlemekteydi. Askerler hep birlikte bir kerede göz kararıtıp, tabur üzerin at bırakıp, ellerindeki yayların çilelerinden yüz binlerce av okları ve yüz binlerce çatal kurşunu havadan tabur içine lanet yağmuru gibi yağdırdılar. Sonra Tatar askeri yan verip alargaya gittiler. Allah'ın emri ile tabur içinden feryat ve vaveyle koptu. Sanki kıyamet günü idi. Hemen taburdan top, tüfek atışları başladı ki İslâm askeri Nemrut ateşi içinde kaldı. Hepsi sahranın sonuna doğru gittiler.

Şeremet Ban taburu savaşının sonucu:

Kâfirler gördü ki tabur içinde yaralanmadık adam, ölmedik kadın ve çocuk kalmıyor, çıplak bulunan yüz binlerce atların arkalarına, paçavralar bağlanıp ateşlenir. Zavallı atların arkaları yanınca bağlarından kurtulup birbirlerine düşerler. Binlerce kâfir atlar altında kalıp ölürler.

Bu hali gören kâfirler «ölmekten dirilik yeğdir, işte Tatarlar bir yaylım ok atıp gittiler. Arabalı toplarımızla onları ta Kırım'a kadar kovalım» derler. Kâfirler sonradan yaptıkları dış taburun kapılarını açtılar. Taburun siperlerinde bulunan yarar kefereleri taburdan dışarı çıktılar ve oklanmış domuz gibi İslâm askeri üzerine öyle saldırdılar ki, iki asker o meydanda birbirine girdiler. Bütün gün meydan ateşler içinde kaldı. Akşam vakti askerler birbirlerini ayırdedemez oldular ve savaşmağa güçleri kalmadı. İslâm askeri hemen bir dönüş yaptı. İki binden fazla asker yaralanmış ve bin kadar da şehit verilmişti. Hakikaten düşmanın o saldırısına dağlar bile dayanamazdı. Zira kâfirlerin tabur içinde sığınacak siperleri vardı. Zavallı Tatarın ne ateşi, ne de siperleri vardı. Sadece Resulullah sünneti üzere bir okları, bir yayları ve birer kamçıları vardı. Sözün kısası yeri cehennem olan kâfir, Tatarın bu yan verdiği hali görüp, kaçtı zannedip taburunun bütün kapılarını açtı. Ölüsü dirisine binip balyemez topları dışarıya çıkarttı. İki bin kadar arabayı taburda bırakıp, top ve tüfekleri atıp, erganon, trampet ve borular çalıp çapul askeri gibi üzerimize gelirdi. Ama taburundan da fazla uzaklaşmaya korkardı. Onun için ağır, ağır gelmekteydi. Savaş meydanında bizim şehit olan binden fazla askerimizin ölülerini görünce «Tatar kırılmış, onun için kaçmış, Tatarı kovalım, fırsat bizimdir» deyip taburlarından uzaklaşmaya cesaret buldular. Kâfirler üzerimize geldikçe Tatar askeri allak bullak geri gitmekteydi. Öyle bir yere gelindi ki kâfirler taburlarından iki saatlik mesafe uzaklaşmış, arabalariyle sahraya çıkmıştı. Bizim askerde bir yerde karar kılıp, kafadar olup, topluca durmuştu. Bütün Tatar askeri aralarında önce topluca kâfirin üzerine dalkılıç olarak yürüyüp, aman ve zaman vermeden taburu kuşatıp, kâfirler sahrada açıkta kalsınlar diye yemin ettiler. Kâfirler Tatarın çok kırılıp, harekete güçleri kalmadığını görünce, iç kat taburun da yedi yerden kapılarını açtılar. Önce üç bin kadar papaz ve patrikleri, sonra bini aşkın haçlı bayraklariyle ve boğazlarında İncil yaygılleri, ellerinde mücemmireleri boğazlarında, zinarlariyle yüksek sesle İncil okuyan kâfirler üzerlerine süpürge ile sular serpilerek çıktılar. Yavaş, yavaş toplarını çekerek gelip bir yerde toplu olarak durdular. Allah biliyor ya, samur kalpaklı, kara şapkalı insan denizi toplanmıştı. Önde yetmiş adet mavi ipek haçlı peykerler, kırk bölük alaylar, yüzelli adet küçük, büyük toplar ile göründü. Topların ardından kara şapkalı Nemse, Leh, Çek, İsveç, Tot, Korul, Macar ve Kurs kâfirleri tüfekleriyle çıktılar. Yetmiş yerden yejüj ve yejüj sesleri gelip, çam çakalları gibi uluşup, feryat ederlerdi. İslâm askerleri ise kâfir tarafına asla bakmayıp sahra tarafına yüz tutmuşlar idi. Kâfirler, Tatarın bu durumunu görünce tamamen hareketsiz kaldıklarını zannedip hemen bir uğurdan: «Tut bizi yâ İsa, ya Meryem Ana, ya Esvet Nikola, ya Avustos, yâ Kasım günü, ya sarı Saltuk sultanlar, size dayanıp Tatara gittik.» deyip domuz sürüsü gibi yürür-

ler. Batıl inançlarınca İsa, Meryem ve Kasım'dan yardım isteyip, haçlı bayraklarını açıp, içlerinde bulunan bir büyük balyemez top ve büyük bir havai fişek atıldığında deniz gibi asker bir kere çalkalanıp önce silahlı atlıları Han'ın alaylarına at koydular. Tatar askeri de hemen Umman denizi gibi bir kere dalgalanıp, sadağa el koyup, bir sadak uğultusu koptu. Arkadan Allah, Allah diyerek saldırıya geçti. İki taraf birbirine girdi. Siyah tozdan müslim ve kâfir birbirinden ayırdedilemiyordu. Tam yedi saat büyük ve mertçe bir savaş oldu. Hazret-i Davut'un Melik Talut ile bir olup Melik Câlut kâfirleri ile yaptığı savaştan beri insan oğlu böyle bir büyük cenk görmemiştir. Bu cenk esnasında Tatarın geride kalan yarısı, kâfir taburunu kuşatmak için at sürüp gittiler. Meğer taburun içi daha kâfir ile dolu imiş. Önce varan Nogay askeri açılan ateş karşısında çok kayıba uğradı. Aslan Bey, Çoban, Nevruz ve Doy illerinden çok sayıda yiğit o çarpışmada can verdi. Geri kalan Tatar askerleri yine büyük askerin arasına girip kâfir ile savaşa devam ettiler. Kâfire öyle bir Mehmet Han satırı vuruldu ki öğle vaktinden akşama kadar devam edip, savaşın devamına gece engel oldu. Akşam olunca herkes yerlerine çekildi. Gece sabaha kadar kâfirler taburlarının etrafında aydınlatıp şenlikler yaptılar. Beri tarafta Tatar atlıları savaş meydanında kalan şehitlerini atları ile kovuşlarına taşıdılar. Kırım'a getirecekleri cesetleri ayrıca tuzlayıp muhafaza ettiler. Nicelerini de temiz toprak içine defnettiler. Gece, Tatar askerinin bahadırları sabaha dek uyku görmeyip, kâfirin savaş meydanında kalan ölülerinden çok sayıda kıymetli eşya ve mücevherler ile binlerce araba ve atlarını toplayıp kovuşlarına getirdiler. Aldıkları ganimet mallarını paylaştılar. Sonra işli işlerinde, aklı başlarında olarak atlarını bağlayıp, kılıçlarını yağlayıp, yırtık ve söküklerini dikip, tekrar savaşa girmek için hazırlıklarını yapıp, yemin edip söz birliği ettiler. Sabahleyin deniz gibi asker atlanıp kâfir taburu üzerine üç taraftan saldırıya geçtiler. Meğer kâfirlerin yarısı gece taburdan çıkıp Sud suyu üzerinde büyük bir köprü yapıp karşı tarafa geçmişler.

Tatarlar bu hali görünce, «Bire kâfirler karşı tarafta da bir tabur yapmadan Sud suyunun karşı tarafına geçelim» deyip karşıya geçerler. İki bölük olmuş olan kâfir üzerine bir anda kılıç vurup binlerce kâfiri Sud suyuna dökerler. Kâfirlerden bir can kurtulmaz. Tatar askerleri aldıkları ganimet malları ile yine beri tarafa geçip taburu kuşatırlar. Tabur içindeki kâfirler ne yapacaklarını bilemeyip, bu vadilerde Tatar askerinin ellerinden aman olmadığını görürler. Kırk adet kâfiri taburdan dışarı çıkarıp elçi olarak gönderip, barış isterler. Han hazretleri barışa asla razı olmaz. Taburun etrafına karakollar koyup cengi sabaha alıkoydular. Zira suyun ötesinde yedi buçuk saat cenk eden askerlerin aldıkları mallar ile beri tarafa geçmeleri uzun zaman almış ve yorgun düşmüşlerdi. Geceleyin kâfirlere karşı taraftan kırk bin adet araba ile yardım

geldiği ve köprüyü geçtiklerine dair haber gelir ve kâfirler taze can bulurlar. Tabur içinde bulunan Moskof'a bağlı Heşdek halkından bir hayli müslüman taburdan çıkıp, bu haberi Han'a ulaştırırlar ve artık tabura da dönmediler. Han bu haberi alınca hemen bütün askere çâv çaldırır. Askerler hepsi temiz abdest alırlar. Kıbleye yönelik ikişer rekât hacet namazı kılınır. Duadan sonra el yüze sürülür ve bütün asker atlarına binerler. Nogay askerleri geride ağırlıklar yanında kalırlar. Sonra hazır olan İslâm askeri kâfir taburuna yönelirler. At başı beraber olup on iki kol oldular. Bu şekilde savaş meydanına varıp, kâfirlere karşı durdular. Han hazretleri ile Kalga ve Nureddin Sultanlar askerleriyle ağırmak küheylan atlarına binip, her biri alay çavuşları gibi askerler arasında iki tarafa selam vererek askere dualar ettiler. Mübarek Han, başını açıp, beyaz saçlarını dağıtıp: «Aman çevrelerim, aman batarcıklarım ve karacı kardeşlerim! Gün bugündür. Muhammed dini aşkına ve atamız Cengiz Han'ın ruhunu şadetmek uğruna...» diye sözler söyleyip, vaadlerde bulunarak askere nasihatler eder ve onları savaşa özendirir. Bu sırada güneş doğmuş ve iki adam boyu yükselmiştir.

Münasip beyit:

Seher çün kerem olub bâzârı mihrin
Asar altun terâzusun sipihrin
Anınçün Zühre germ etmişdi bâzâr
Ki nakd-i ömre kızgın müşteri vâr
Meğer mizâna çekmiş Yusuf'u mâh
Ki genc açmış Zeliyhay-ı sehergâh
Seherden doğdu çün nûr-ı ilâhî
Zümrüd kubebnin zerrin külâhî
Suvâr oldı kamû sâhibkıranlar
Pelengi bibri yendi pehlivanlar.

Bu beyitlerin anlamı üzere âlemi aydınlatan güneşin kızgınlığı her iki tarafın askeri üzerine yayılmıştı. Sıcaktan her iki asker kızışmıştı. Önce Han tarafından cenk davulları vuruldu. Cengiz kanunu üzere bütün çalgılar çalınarak askerler atbaşı beraber olup iki koldan cenk meydanına vardılar ve hazır vaziyette durdular. Karşı taraftan da kırk elli alay kâfir, taburlarından çıkıp domuz sürüleri gibi sürü sürü yayası, tüfeklisi, bayraklıları ve haçlı papazlariyle taburları yanında durdular. Ardından elli parça top meydana çıkarılınca taburun yedi kapısından birden askerlerde çıktılar. Ellerinde çalgılar çalarak, kimi kılıçlariyle oynayıp hora teperek, sarhoş vaziyette topların arkasında top gibi oldular. Topları zincirlerle birbirine bağladılar. Pis kâfirler domuz gibi suyun bataklığına arka vermişlerdi. Yaya kâfirler topların ve arabaların arkalarına

siperlenmişlerdi. Atlıları da cenk meydanına atlarını sürüp cenge başladılar. Bizden ve onlardan cenk iyice kızıştı. Kâfirlere gece yardıma gelenler de Tatarın kerametlerini görmemişlerdi. Lânet olasılar hemen var kuvvetlerince çarha savaşına çıktılar. Tatar askeri de önceden anlaştıkları şekilde top ve tüfek ağzından alarga hücum ederler şekilde görünür, kâh yan verip, bazan uğrar şekilli olup yine kâfirleri tabur ve arabalarından bir top menzili uzaklaştırdılar. Hemen o an Tatar askeri hep birden «Allah, Allah» diyerek at ata, özengi özengiye olup bir uğurdan kâfir üzerine yıldırım gibi bir dokunup sonra yan verdiler. Kâfirler top ve tüfeklerini bir kere boşa attı. Bir daha top ve tüfek atmağa fırsat kalmadı. Tatar askeri yedi günden beri kanıkmış, aç kurt koyuna ve koyun tuza sunar gibi sunup kâfir üzerine öyle girdiler ki önde bulunan kâfirlerden bir can kurtulmayıp, kanları, canları çıktı. Yaya olup birbirlerine bağlı olanlar topların yanlarından ayrılmıyarak topların altlarına girdiler. Bu şekilde savaşmak isterlerken kimi arabaların altına giriyor, kimi dışarı çıkıyordu. Kollarından birbirlerine zincirle bağlı olduklarından zincirleri kırmağa çalışırlarken arabaların atları ile birlikte kimi ok, kimi kılıç ve kimi tüfekten yaralanmatka idiler. Tatar askerleri gelip kâfirlerin sağ kalanlarını esir edip, arabaları, atları ve malları almaktaydılar. Beri tarafta Şirinli, Mansurlu ve Secvetli kırk, elli bin bahadır Tatar askeri de kâfirin taburuna girip taburu ele geçirmişlerdi. Kâfirler bu kavga meydanında kılıç pazarını görünce geriye dönüp, taburlarına kaçıp kapanmak isterlerken, görürler ki taburlarının içine Tatar girmiş, orada da başka bir kılıç pazarı vardır. O an ümitsizliğe düşen kâfirler hemen Sud suyu üzerinde yaptıkları köprü üzerine can havliyle koşup karşı tarafa geçmek isterler. Ama köprünün bütün arabaları kırılıp binlerce kâfir atlariyle birlikte suda boğulurlar. Beri tarafta bizimle sahrada savaşan Şeremet Ban taburun ele geçirildiğini ve köprünün kırıldığını görünce geriye kalan kılıç artığı askerleri ile darmadağınık olup, perişan halde (tut bizi ya İsa) diyerek kaçarlar. Hazreti İsa da ricaları üzerine binlerce kâfiri tutup, Tatar eline verip esir ettirir. Diğer tarafta Moskov kralzâdesi yüz bin askerle cenk etmekteydi. O da bu yenilgiyi görüp askeriyle tabura can atıp geldiğinde görür ki tabur içinde bir vâveyladır gidiyordu. Hemen tekrar geriye dönüp bir tarafa kaçıp kurtulayım derken iki Tatar askerinin ortasında kalır. Tatar askerleri yüz bin kâfire öyle kılıç vururlar ki Mısır diyarında Benî Seyf kabileleri Berberistan araplarına böyle kılıç vurmamıştır. Hatta bugünkü gün cenk hali karıştı. Her yiğit düşmaniyle dürüştü. Allah'a şükür zafer rüzgârı Han tarafına esti. Kâfirler kılıçtan geçip savaş meydanında kaldı. Sabah vaktinden ikindi vaktine kadar öyle cenk, savaş ve çarpışma oldu ki Moskov sahrası insan kanından kırmızı Nil nehri gibi oldu. At ve insanoğlu ayakları kan nehrinde şenlikler ederdi. Yetmiş bin kâfir savaş meydanında kılıç ateşinden ge-

çip, insan cesedinden tepeler olmuştu. Altmış altı bin kâfir de esir alınmıştı. Yüz bini de Sud nehrinde boğulmuştur. Şeremet Ban ile üç vezir esirler arasındaydı. Ayrıca iki yüz hatman, iki yüz mojak kapudan ve bu kadar kadın, çocuk ile yirmi altı bin bakire kız da esir alınmıştı. Moskov kralının başveziri olan Sarı Şeremet vezir Ban ki onun koynunda üç yüz parça elmas, yetmiş adet inci, kırk adet laal ve pedehşan olup karısı ile hanın huzuruna getirildi. Ayaklarına kalın zincir vurulup, karısı ile bir arabanın içine bağlandılar. Bütün elmas ve mücevherleri de alındı. Tatar askerleri bu kelleleri kılıçtan geçirilen kâfirlerin savaş meydanında kalan yetmiş yedibin murdar leşlerini soyarken çok sayıda elmas, yakut, zümrüt, altın ve çeşitli mücevherler buldular. Tatarlar zengin ve bay oldular. Murdar leşleri çıplak edip sahra ortasında kuşlara ve yılanlara gıda ettiler.

Bu savaşta tam kırk üç bin araba ganimet malı, sayısız samur post, beyaz samur, beyaz tilki, siyah tilki ve kırmızı tilki kürkleri, yüz araba balık dişleri, üçyüz kese altın ki her kesede onar bin altın vardı, sekiz yüz kese nokrad denilen akçe, sekiz yüz kese esedi kuruş ve diğer eşyalar —ki hesabını Allah bilir— alındı. Bütün bu mallar ile Kırım'a gitmek üzere büyük bir toplantı yapıldı. Sonunda bu kadar çok ağırlıklar ile başka yoldan gitmeğe karar verildi.

Ağır ganimet malları ile Kırım'a giderken beşer, altışar saat ileri, dört yana karakollar tayin edildi: Kalmuk Tatarı kâfirleri korkusundan kuşku ile gidilmekteydi. Büyük Heyhat sahrası boş alandır diyerek buradan geçmek üzere yolumuz batıya iken yedi gün doğuya doğru gittik. Uzun, yüksek ve büyük bir duvara rastladık. Birer top menzili yerlerinde birer tane büyük kuleler vardı. Ama kulelerin içinde insandan eser yok idi. Meğer bu duvarı geçmişteki Moskov kralları Kalmuk kavminin ülkelerini harap etmemeleri için yatpırmışlar. Duvarın uzunluğu tam üç aylık yolu kapatmaktaydı. Ucu ta Hazar denizine varır diye Moskov esirleri söylediler. Bu duvarın dibinde bir gece konakladık. Üç yerden duvarı yıktık. Gece taburdan alınan topları toprağa gömdük. Sabahleyin duvarın yıktığımız yerlerinden geçip, sür'atle yedi gün, yedi gece batıya doğru yol alıp Praslav kalesi altına geldik. Burada Han hazretleri verdiği sözü yerine getirip İslâm askerlerinin haklarına düşen esir ve ganimet mallarından yarım hisselerini aldı. Benim onsekiz esirimden bir şey almadığı gibi yedi esir ve iki at verdi. Sonra bütün askerlerin esirlerini altı bin askerle Kırım'a gönderdi.

Praslav eski kalesi:

Özü nehri ile Tasma nehirlerinin birbirine karıştığı yerde kurulmuş bir palangadır. Drojunka'ya bağlı olup üç bin askere sahiptir. Beş bin

kadar taha ve saz örtülü evlerin büyük kiliselerinin olduğunu daha önce 1067 tarihi olaylarında genişçe anlatmıştık. Şimdi daha da gelişmiş durumdadır. Kalenin yanında konakladığımızdan korkup, bütün gün, bütün gece ta sabaha kadar kalenin etrafında neft ve katran yakıp boş yere binlerce top ve yüz binlerce tüfek attılar. Bu kaleye hiç önem vermedik. Doğu ve kuzeye doğru Özü nehri kenariyle üç gün seğirtip Leh vilâyetinin Karakov diyarı dağlarının arkasında Ahmalnic vilayetine geldik. Burayı ansızın basıp vilayeti yağma ve talan ederek harabeye döndürdük. Bundan başka iki yüz parça şehir, köy ve kasaba ile yedi büyük şehri harap ettik. Harap edilen şehirler şunlardır:

Eski, büyük Karakov şehri:

Yedi gün, yedi gece bu şehrin altında kaldık. Ganimet malları aldık. Yıldız rüzgârının estiği şehrin üst yanında rüzgâra karşı şehre binlerce Tatar ateş edince bir gün, bir gecede nice yüz yıllık mamur ve gelişmiş şehir yerle bir oldu. Sâdece iç hisarı ve yüz beş parça kale gibi manastırın kârgir duvarları kaldı. Buradan Desne nehri kenarınca batıya doğru gittik. Desne nehri Karakov dağlarından toplanıp Özü nehrine dökülür. At ile geçilebilen küçük sudur.

Kiyor Kalesi:

Karakov hâkimi idaresinde Ahmalniç hatmanı kapudanıdır. Yedi sene bu Leh diyariyle Karakov vilâyetinden çıkmayıp yetmiş yedi kere savaşa katıldım. Bu kaleyi hiç görmemiştim. Düz bir alanda, sazlık ve bataklık içinde yapılmış büyük hendekli, İskender seddi gibi bir kaledir. İç kalesi yüksek yığma topraklı bir bayır üzerinde tuğla binadır. İslâm askerleri buraya hayli toplar attı. Tatarlar buraya pek bakmayıp, geniş bir sahrada, yağmurluk çadırlarımızla şiddetli kışta konakladık. Kiyor kalesi vilâyetlerinde üç yüz parça, kale, yüz seksen parça varoş, binlerce köy ve kasabayı yağma ve talan ettik. Binlerce esir ve çok miktarda ganimet malı alıp hepsini yedi bin Tatar ile Kırım'a gönderdik. Bütün askerler yine rahat ve serbest kaldı. Bütün kart askerler ve güngörmüş ot ağaları Moskov şehirlerini yağma ve talan etmeğe karar verip, gitmek için yemin etmişlerdi. Fakat 1070 senesi barış anlaşması için Leh kralı dostumuzdan elli adet kefere ulak mektuplarla geldiler. Mektupta şöyle deniliyordu:

«Padişahım, Osmanlı elinden yalı ağalığını alıp, yalı ağasını hükümetten kovup, bütün Bucak Tatarlarını Özü veziri Yusuf Paşa aldı. Bütün Kırım ağalarının ve bütün sultanlarının ve bizzat padişahımın kabilelerini dahi siz nasıl bu vilâyetleri yakıp, yıktınız ise Osmanlı da sizin otarlarınızı, kabile ve çiftliklerinizi ateşe verip, binlerce kul ve karavuşlarınızı, yüz binlerce koyun ve diğer hayvanlarınız sizin hasmınız olan

Ulu Nogaya vurdurdu. Daha önce Nogaydan aldığınız mal yerine Nogay ve Osmanlı mallarınızı alıp zengin oldular.»

Han bu haberi alınca aklı başından gitti. Yüzü kırmızı ve sarı renk oldu. İçten bir «ah» çekti ve bana: «Evliyam! Gördün mü? Osmanlı hain, bize ne zulüm ettiler!» diyerek üzünlü ile Leh kralının yazdığını birer birer okuyup: «Biz kâfire din-i mübin uğruna kılıç vurup, padişahımız, İstanbul'da, Karadeniz etrafında bütün canlılar rahat içinde olsunlar diye kâfir ülkelerine kılıç vururken bizim Akkirman ağalığımızı sürüp götürmüşler.» diyerek ağlar oldu. Bunun üzerine Çolak Dedeş Ağa, Süphan Gazi ve diğer kart ağalar derler ki: «Hânım, bu Leh mektubu sizin bu vilâyetten kalkıp gidesiniz diye yalandır, belki Daniska vilâyetini de vururlar diye korkusundan bu iftira mektubunu yazmıştır. İnanmayın Hanım. Bu vilâyetlere bu toplulukla gelmişken Moskov vilâyetini vurup, yerle bir edelim. Hayırlar olsun.» Bu türlü daha nice sözler ettiler. Hemen o an Yalı Ağası Ahmet Ağadan da üç yüz Tatar ulak geldi. Getirilen mektupta: «Aman Padişahım, beni yalıdan kovdular, bütün kışlalarda olan malları Osmanlı alıp, otarları ateşe vurdular.» deniyordu. Leh kralının feryadından daha çok Ahmet Ağanın mektubunda vaveyle yazılmıştı Han hemen hareket için borular çaldırdı. İslâm askerleri ganimet malları ile geriye kıble tarafına ılgar ile bir gün yol alındı ve Dorojonka vilayetine geldik. Buradan hemen ayrılıp yola koyulduk.

Ladcen Kalesi :

Bu kale altında konakladık. Dorojonka'ya bağlıdır. Buradan doğuya doğru gittik.

Oman Kalesi :

Büyük bir palanga ve eski bir beldedir. Bağlı ve bahçelidir. Dorojonka'ya bağlıdır. Buradan da ormanlar içinden doğuya doğru gittik.

Braslav Kalesi :

Tasma nehri kenarında büyük bir palangadır. Dorojonka'ya bağlı olduğunu daha önce atlatmıştık. Buradan da doğuya doğru bir konak gittik.

Doşka Kalesi :

Bu da Tasma nehri kenarındadır. Değirmenler dibinde olan geçitten Tasma nehrini geçtik ve yine bir konaklık yol gittik.

Kapuşna Kalesi menzili:

Tasma bataklığı içindedir. Gelişmiş bir palanga olduğu evvelce yazılmış idi. Yine bir konaklık mesafe gittik.

Vermedoka Kalesi :

Tatardan dönme Abu adlı bir kefere yapısıdır. İç kalesi taş, dış kısmı palangadır. Bir yanının Tasma nehri olduğu daha önce de yazılmıştı. Burada Tasma nehrinin uzun, ağaç köprüsünden iki saatte geçtik.

Çehrin Kalesi :

Cehril de derler. Ama Kazaklar Çehrelinçse derler. Sol tarafında Özü nehri dibinde, Tasma nehrine üç konak mesafede, üç kat hendekli sağlam bir yapıdır. Dış kalesi palanga hisardır. Dorojonka idaresinde olduğu evvelce yazılmış idi. Buradan Lomovat köyüne geçip doğuya doğru bir konak gittik.

Çar Kızı Kalesi Menzili :

Özü nehri kenarında, dolma palangadır. Bir kefere idaresindedir. Sonra çölde bir konak gittik

Kanı Kalesi Menzili :

Geçen günlerde bu kalenin bağlı bulunan köylerini berbat ettiğimiz yazılmıştı.

Kirmancık Kalesi :

Taş kaledir. Burayı da geçip, doğuya doğru ılerledik.

Bonbo Kalesi :

Özü nehri kenarında palangadır.

Karılo Kalesi Menzili:

Özü nehri kenarında, taş yapı kale olduğunu 1067 tarihi olaylarında anlatmıştık. Buradan yine Dorojonka vilayeti içinde bir konak kıble tarafına gittik.

Koblak Kalesi Menzili :

Kısrak kalesi demektir. Bu diyarın Rusları Özü nehrine Neprovda derler. Bu kale de altmışeydi ve yetmiş tarihlerinde etraflıca anlatılmıştı. Özü nehri kenarında olup, Dorojonka'ya bağlıdır. Hudud kalesi olup Özü nehrinin karşısı artık Kırım diyarında Ur kalesine kadar Heyhat çölüdür. Bu sevinçli seferimizde kâfir ülkesinin gelişmiş yerlerine girip yağma etmiştik. Bu Koblak kalesinin kıble tarafı on konaklık yer Sarıkamış

vilayetidir. Ruslar bu kavme Zanaruşka kavmi derler. Bir anlamda Cezayirli yiğit demektir. Başka bir anlamda kapı eşiği demektir. Sonra Han ile Koblak kalesi altından kalkıp bir konaklık yer gittik. Aksu'yu Kapuyer geçidinden geçtik.

ÖZÜ KALESİ'NİN FERYAD MEKTUBU

Burada Özü kalemizin ağalarından ve beylerinden üçyüz aded silahlı yiğitler gelip Han'a:

«Aman padişahım, Anderya Kazağı, Serge Kazağı ve Sarıkamış Kazakları Padişahımın sefere gidip, bozuldu diye haber çıkardılar. «Şimden geri Han'ın uğuru döndü ve Osmanlı dahi kendisinden yüz çevirdi, Akkirman'da Han elindeki Yalı ağalığını alıp, kışlalarının hepsini ateşe verdi, fırsat ganimettir, biz de Özü nehri askerinin mallarını sürelim» deyip bir seher vakti onbin kâfir gelip bütün hayvanlarımızı sürdüler. Henüz Anderya adasına doğru gitmektedirler. Lâkin hayvanları pek süremiyorlar. Eğer padişahım bu kadar bin askerle murad ederseniz ılgar edip, büsbütün malımızı kurtarıp, muzaffer olursunuz,» derler. Han der:

«Osmanlı bizi Akkirman'dan değil Hanlığından dahi etse, bütün mülk ve emlakim Akkirman'da talan etse biz selamet Giray Han'ın seçkin evladıyız, biz Osmanlıdan yüz çevirmeyiz. Biz yine Osmanlının eylediğine kalmayıp padişah uğruna bu işe sefer edelim. Allah'a sığınarak atlanınız kardeşlerim,» deyip yola çıkıldı.

AKSU KENARINDAN ANDERYA KAZAĞI ADASINA ÇAPULA GİTTİĞİMİZ GAZAYI ANLATIR

O gün Aksu sahilinden çöl ile ılgarladık. Anderya Kazağının kapandığı adanın etrafına vardık. Kâfirler bizi görünce «Bre hay meded, bizi Tatar bastı» deyip, Özü askerinin bütün mallarını ortaya koyup hepsi adanın etrafındaki metrise kapandılar. Han Hazretleri önce ateş parçası olup derhal tellallara: «At, don, mal, rızık, kul, karavuş isteyen bu adaya bir hal edip koyulsunlar» diye bağırttı. O an yetmişyedi bin Tatar yaylarının çilelerine ikişer tane temrinli tabur oklarını gizleyip Anderya adasını kuşattılar. Bütün İslâm askerleri hep birden «Allah, Allah» deyip ada üzerine her taraftan at bıraktılar. Adanın içine bir yaylım tabur okları atınca Allah'ın emri ile bütün oklar ada içinde olan hayvanlara ve adamlara isabet edince yüzbinlerce hayvan ürküp ada etrafındaki metrise girmiş olan kefereleri çiğneyerek suya vurdular. Tatar askerleri kâfirleri böyle şaşkın ve başıboş dururlarken görünce bir kere daha «Allah, Allah» diyerek onları ok yağmuruna tuttular. Adanın her tarafından göle at bırakıp, korkusuzca bataklığı geçip kâfirlere kılıç vurmaya başladılar. Kâfirlerin binlercesi adadan berı, bizim tarafımıza yüzüp selamet kena-

rına çıktıklarını zannederken yakayı ele verip esir oldular. O gün tâ ikindi vaktine kadar binsekizyüz kâfir kılıçtan geçirilip, ikibin Kazak yiğidi ile üçbinyediyüzaltmış aded kadın, kız ve çocuk esir alınıp zincire bağlandılar. Adadan dışarı sayısız mal çıkardık. Özü kulu damgalı olanları adalet üzere dağıtıldı. Ayrıca Özü'ye yedibinyüzaltmış aded hayvan verildi. Padişaha hizmet edilip Özü kulu memnun olarak gittiler. Şanı yüksek Han da bereket olsun deyip, bu kadar mal ve esirile yola koyulup muzaffer olarak doğuya doğru on saat seğirtti.

Aman Diyarı Doğan Hisar Menzili :

Bu kaleden Han'a top atışları ile şenlikler yaptılar. Han da kale ağalarına yüz aded at, sığır ve onbeş esir geçit hakkı verdi. O gece mehtapta askerler Özü nehrini gemiler ile geçtiler. Kırım topraklarından Heyhat sahrası içinde kıbleye doğru gidildi.

Şahin Kirman Kalesi Menzili :

Burada da Han'a şenlik topları atıldı. Kale ağalarına geçit hakkı verildi. Oradan kalkıp gece mehtapta Heyhat sahrası içinde yine kıble tarafına gidildi.

Kanlıcak Menzili :

Tatar lisanında araba yolu demektir. Burada Şahin Giray Han bir tabur kazmış dururdu. Han hazretleri kâfir ülkelerini vurmaya gittiğinde Kırım vilayeti boştur diye Sirke, Brenas, Anderya ve Zaburesta kazaklarından yedi hatmanla onbin Kazak ve ikibin Kalmuk Tatarı kâfiri bir olup Kırım'ı vurmak için buraya gelip kapanırlar. Allah'ın hikmeti, bu kâfirler Kırım'daki Ur kalesine gitmek üzere iken Han askerinin atlarını görünce hemen tabur içine kapandılar. Biz de deniz gibi asker ile taburun etrafını sardık. Han hazretleri hemen kumandanları ile görüşüp savaşa karar verdi.

Kanlıcak Yurd Taburu Cengi :

Hemen o an Kırım'dan Han'ı karşılamaya gelen beş, altı bin adama bütün ganimet mallarını teslim ettik. Onlar Kırım'a gittiler. Biz serbest ve rahat kaldık. Sabahleyin cenk davulları ve boruları çalındı. Kırım'dan gelen ikibin dinç asker önde olarak bütün askerler atbaşı beraber olup yaylarını ellerine aldılar. Her çileye ikişer, üçer aded tabur okları gizlediler. Sonra hep bir ağızdan Allah, Allah diyerek tabur üzerine hamle edip tabur içine lânet yağmuru gibi ok yağdırdılar. Kâfirler tarafından da toplar ve binlerce tüfek atışları yapıldı. Bizim asker karış, kuruş olup

bir yolunu bularak tabura yaklaşmak mümkün olmadı. Biraz geri durduğumuzda kâfirler «Hay, Tatar yan verdi» deyip hepsi birden domuz sürüsü gibi taburdan çıktılar. Bizim askerler de doğuya doğru yan verdi. Kâfirler yarım saat kadar arkamızdan geldiler. Bizim kaçtığımıza karar verdiklerinden kova, kova geniş bir meydana çıktık. O an Şirinli, Mansurlu ve Kapıkulu askerleri Ot ağalarının tuğları ile birden geri dönüp kâfir üzerine saldırıya geçti. At kişnemesi ve İslâm askerlerinin «Allah, Allah» deyişlerinden yer, gök titredi. Bir anda kâfirleri sahranın ortasına alıp aç kurt koyuna girer gibi girip bir kılıç şakırtısı, bir tüfek patırtısı ve bir sadak kütürdüsü oldu ki sanki büyük bir gök gürültüsü ve şimşek çakması ve yıldırım düşmesi olmuştu. Allah'a şükür 1067 senesi Kasım gününde kâfiri Kanlıcak taburuna er girmeden hezimete uğratıp kırmaya başladık. Ama Kalmuk Tatarı ile köpeği cengi edip bazan onlar bizi, bazan biz onları sürerek bu Potna başı mevkine varınca onları da kıra, kıra zafer elde ettik. Hamd olsun bu cenkte de yedibin esir alıp altı binini kılıçtan geçirdik. Altıyüz aded Kalmuk esiri de alınıp ikibini de kaçmaya çalışırken kılıçtan geçirildi. Han tarafından bütün gazilere hediyeler verildi. Genel olarak Tatar arasında baş getirmek ayıp iken Kalmuk başı getirenlere hediyeler verildi. Zira şimdiye kadar hiç Kalmuk başı alınmamıştır. Çünkü bu Kalmuk kavmi gayet yiğitçe cenk ederler. Daima Kırımlıyı boza gelip, Kırım halkını evlerinde bezdirmişlerdir. Kalmuk halkı hepsi Halveli mezhebinden olup, bir avrat karnındaki masum canına girip yine dünyaya taze geliriz derler. Cenk ederlerken daima sihir yapıp askeri bozarlar. Elhâsıl bir şekilde onlarla savaş edip intikam alınamazdı. Bu cenkte sadece üçyüz yiğidimiz şehitlik şerbetini içti. Hepsini atlara yükleyip Ur kalesi içinde defn ettik. Sonra zafer şenlikleri yaparak kıble tarafına doğru altı saat yol aldık.

UR HİSARI FERAH KİRMAN KALESİ VİLAYETİ

Buranın muhafazasında bulunan Nureddin Sultan kaleden yüzlerce şahane toplar attırıp büyük şenlikler edildi. Sonra İslâm askerlerine yüz sığır ve yirmi at kebabları ziyafet verildi, yüz fıçı boza içildi. Bütün İslâm askerlerinden esir başına beşer kuruş alındı. Defter gereğince bu mübarek yılda bir sefere çıkışta yedi kere savaş yapıldığı hiçbir tarihte yazılmamıştır. Yedi kere vuruşta binlerce esir, üçyüz bin at, sayısız mal alınıp hepsi yazılmıştır. Hüdâ'ya hamd olsun ben fakirin eline de onyedi esir ve kırk at geçmiştir. Sonra şanı yüksek Han bu Ur kalesinde muhafazaya kalıp bana beş köle, beş yorga at, bir samur don çekman ve adamlarıma da birer at, onar altın ve birer çuka kumaş hediye etti. Ben Han huzurunda baş vurup: «Padişahım nice kere Kırım vilâyetine gelip, sevindirici seferlerden bir türlü elim değip Kırım vilayetini hoşça gezip görme-

mişimdir. Hanım'a baş vurup rica ettim» dediğimde Han mübarek eline mücevherli kalemini alıp:

«Ey Kırım ataları, atalıklar, iş erleri, kocalaklar, herhangi bendere ve şehre Han buyruğu ile kardeş, serdaş, haldaş, seferdaş, yoldaşım en yakınım. Evliya Efendi her nereye varırsa özümün hatırı için ihsan ve ikramlar edip, giydirip, kuşatıp, altın harçlıklar verip, güvenilir yoldaşlar koşup, vilâyetimi gezdirip, atlarına ve kendisine ve arkadaşlarına kolaylık gösterip bütün azıklarını veresiniz. Sen ki Gözleve kalesi ağası Ahmet ağasın, Evliya çelebi kardeşim sana vardıkta bir saraya kondurup, bütün yiyecek ve içeceğini verip, her gün birer altın harçlık veresin. Gideceği zaman bir samur don ve yüz altın veresin. Hangi tarafa giderse güvenilir yoldaşlar koşasın vesselâm... Diye yazdığı kâğıtları alıp Han ile vedalaştım.

UR KALESİNDEN SONRA KIRIM VİLAYETİNDE SAYIM GÖREVLİSİ GİBİ GEZİP GÖRDÜĞÜMÜZ KÖY, KALE VE ŞEHİRLER

Önce Ur kalesinden kıble tarafına düz sahrada beş saat gittik.

Tuzla köyü menzili :

Acı sulu bir göl kenarındadır. Üç yüz evlidir. Evler toprak örtülü olup, duvarları sığır tezeği ve kereste ile yapılmıştır. Halkın hepsi cablaktır, gölden kaya, kaya tuz çıkarıp tuz eminine verirler. On bin kuruş geliri olan emanettir. Buranın emini, elimizdeki yarlığı görünce son derece saygı gösterisinde bulundu. Bir altın harçlığımızı verdi. Bizimle gelen arkadaşlarımızı kaytarıp başka sekbanlar hazırladı. Şimden sonra her konakta böyle harçlık ve arkadaşlar verirler diye emin bize yemin etti. Bizimle meşgul olup hoşnut ettirdi. Ertesi gün buradan ayrılıp kıbleye doğru üç saat gittikten sonra Keşkara köyüne geldik. Sonra Kenekes ve Celayırlı köylerini geçtik. Bu köyleri etraflıca anlatmış olsak ayrı bir kitap olur. Sadece isimlerini yazmakla yetindik.

Kocamak köyü menzili:

Bu köyler hepsi kırlıkta ağaçsız, bağ ve bahçesizdir. Halkı sığır tezeği, deve gemeresi ve at tersi yakarlar. Onun için hep tezek kokarlar. Lâkin ekinleri gayet bol olur. Hatta bir kilesi elli, altmış kile verir. Evlerinin duvarlar hep toprak kerpiçtir. Enli kerpiç mayısların dır. Kerpiçlerin araları da çürük samandır. Ama pek sağlam duvarlardır. Bu köyler çöl yerde olduğundan susuz yurtlardır. Yüzer, seksen ve ellişer kulaç kuyularından atlar ile sığır tulumları ile su çekip hayvanlarını ve kendileri-

ni sularlar. Buradan da kıble tarafına beş saat gidip, Beş evli, Eleksen ve Kocalık köylerini geçtik.

Botaş menzili:

Hân sancaktarlarının gelişmiş köyleridir. Bu köylerin evleri de toprak örtülüdür. Ama hepsi taş duvarlıdır. Bu köyde de tezek yakarlar. Misafire çok iyi bakarlar. Yiyecekleri boldur. Yedikleri at eti, lahsa çorbası, talkan, kurt, tarma ile maksama denilen bal gibi tatlı bozadır. Buradan yine kıble tarafına beş saat gidip Soğanlı köyüne geldik. Sonra Yayşili köyünü geçtik. Buranın halkı çok iyi yay işlediklerinden buraya Yayşili yani Yaycılık derler. Oradan sonra Şenike köyünü geçtik.

Bozyayşi köyü menzili:

Burada da acayip yay işlerler. Bunların da evleri tamamen taştan yapılmadır. Zira bu köye taşlık yakındır. Sonra nice gelişmiş ve güzel köyleri geçip altı saat gittik.

İbrahim Efendi Çiftliği:

Burada biraz dinlendik. Yeyip, içtik. Sonra yine kıbleye doğru giderken Karadeniz'den gelme bir göl kenarında, dört gözlü taş bir köprüden geçtik.

Gözlüev şehri yani şirin Gözleve kalesi:

Buranın böyle isimlendirilmesinin sebebi şudur: Önceki tarihlerde bu sahile Toktamış Giray Han tatarlarından bir kişi gelip yerleşir. Obasının yerine obası gibi tepesi delik bir göz ev yapar. Buranın havasının ve suyunun güzelliiğnden bu ev sahibi adamın soyu çoğalır ve nice gözlü evler yapar. Böylece büyük bir köy meydana gelir ve adına Gözlü ev derler. Gözlü evden değişmiş olarak şimdi Gözleve derler. Sultan Bayezit Veli zamanında Gedik Ahmet Paşa bu Kırım adası etrafında bulunan büyük kaleleri Cenevizlilerin elinden alıp Mingli-Giray Han ile Kırım adası sahillerinin Osmanlılara, ada ortasındaki kum sahrasının da Tatarlara ait olmasına dair anlaşıp yemin ederler. Mingli-Giray Han bir kardeşini verilen karar ve söz üzerine rehin olarak Osmanlı şehri olan Yanbolu'ya gönderir. Kırım adası bu şekilde düzene konur. Sonra o sene Kefe veziri olan Sencivan Paşa bu Gözleve limanına geldiğinde buraya büyük bir limanın yapılmasına karar verip padişahtan ferman alır. Hemen bu Gözleve limanının kenarına çepeçevre bin arşınlık bir alana temel bırakır. Kale, yerden iki adam boyu yükseldiğinde Sencivan Paşa ölür ve Gözleve kalesi tamamlanmadan kalır. Sonra Padişahın fermanı ile Sahip-Giray Han burayı tamamlarken o da vefat eder. Ondan sonraki Hanlar

bu kaleyi tamamladılar. Kalenin etrafındaki yirmi dört adet, dört köşeli kulelerin üstleri tamamen kırmızı kiremit ile örtülüdür. Her kulenin arası yüzellişer germe adımdır. Bu hesap üzere Gözleve kalesinin çevre uzunluğu üç bin dört yüz adımdır. Kale beş köşeli, yontma taştan yapılmış mamur, güzel bir savaş kalesidir. Deniz kenarında, düz bir alanda olup yalnız bir burunda karaya bitişik olduğundan ada gibidir. Beş adet sağlam ve dayanıklı demir kapısı vardır. Doğu tarafında, deniz kenarındaki iskele kapısıdır. Kalenin bu tarafını deniz dövdüğünden bu yanında hendek yoktur. Han tarafından tayin olunan Gümrük emini Ahmet Ağa bu gümrükte oturup bütün gelen giden gemilerden gümrük alır. Zira Kırım'ın büyük limanıdır. Bin parça gemi alır. Çok iyi demir tutar yataklı büyük limandır. Lâkin gün doğusu ve kıble yanı lodos rüzgârlarından korunmuş değildir. Zira bu limanın o tarafları ağzı açıktır. Kasaphane bu liman kenarında olup, günde yüz sığır ve on at boğazlanır. Esir pazarı da bu liman kapısının dışındadır. Her sabah yüzlerce cariye ve beğenilen köleler satılır. Kalenin doğu tarafında Odun pazarı kapısı var. Bütün kereste, direk ve odun bu kapının dışındaki meydanda satılır. Büyük pazar kurulur. Burada iki müslüman mahallesi var. Şirin bir camii olup minaresi taştan yapılmış güzel bir sanat eseridir. Ayrıca iki adet çingene mahallesi ile bir Ermeni kefere mahallesi vardır ki şirin bir kiliseleri bulunur. Rum, Frenk ve başka millet mahallesi yoktur. Bu varoşta hepsi yüz adet yararlı fukara dükkânları bulunmaktadır. Varoşun etrafında hendek ve palanga yoktur. Hemen denizden girme bir göl kenarında güvenli mahallelerdir. Poyraz rüzgârı tarafına açılan toprak kapı dışındaki ikinci varoşta bir müslüman mahallesi, bir mahalle mescidi, yirmi beş adet büyük bozahane var ki her birinde gece ve gündüz beşer, altışar yüz boza bikrisi Tatarlar temizce, ince elekten geçmiş koyu, lezzetli, ilik gibi boza işlerler. Üç kıyye bozayı bir Kırım akçesine verirler. Hatta bir Tatar at üzerinde beş akçelik bozayı içip sarhoş olup gider. Beş akçelik boza on beş kıyye eder. Hemen iki nefeste onbeş kıyye bozayı içerler. İddia ile bir günde yüz kıyye boza içip bir koyun yiyen Tatar çoktur. Bozayı hem içerler ve bir taraftan da işerler. Bu bozahane taraflarında on adet yüksek, taş kuleler üzerinde acayip ve garip yel değirmenleri var ki bu şekil yer değirmenini bir diyarda görmedim. Kalenin diğer kapısı yıldız rüzgârı tarafında Ak Molla kapısıdır. Şehirde içilen su büyük fıçılar ile dışarıdan bu kapıdan getirilir. Bu taraflarda elli adet bağlı ve bahçeli güze evler vardır. Bu semtte üç yüz adım yakınlıkta, batı tarafa bakan At kapısı araba sığmayacak kadar küçük kapıdır. Sadece atlı ve yaya kimseler girip çıkarlar.

Gözleve kalesinin iç imaretleri :

Bu büyük kalenin içinde hepsi yirmi dört mihrap vardır. On ikisi

büyük selâtin camii, diğerleri ileri gelen kişilerin yaptırdıkları camiler ve mahalle mescitleridir. On iki camiin on iki adet taş yapı güzel minaresi görülmektedir. Hepsinden güzeli ve mükemmeli Bahadır Giray Han camiidir. Enine ve boyuna kıble kapısından ta mihraba kadar yüzelli ayaktır. Bu camin sol tarafında Hanları namaz kılacak sanat eseri bir mahfeli vardır. İki adet yüksek minarelidir. Ama birini zelzele yıkmış. Sağ tarafında bulunan minaresine çıkıp şehrin her yanını seyrettim. Minareden inerken yüz beş basamak saydım. Gerçekten yüksek, sanat eseri bir minaredir. Zira Sultan Süleyman camiini İstanbul'da yapan Abdülmennan'ın oğlu Koca Mimar Sinan'ın yapısıdır. İç acıcı güzel bir camidir ama avlusu camie göre küçüktür. Zira şehrin kalabalık yerinde çarşı ve pazar içinde olup çok sayıda cemaati olur. Bu şehrin içinde bu camiden başka mavi kurşun ile örtülmüş kubebli cami yoktur. Kubeblerinin kurşunları bir fersahlık yerden parıldar. Camiin mihrabı önünde Sultanlar gömülüdür. Avluya karşı yol aşırı güzel bir hamamı var ki Şam'daki Defterdar ve Sinaniye hamamlarına benzer. Hizmetkârları temiz, dellakları sevimli olup istenilen şekilde hizmet görürler. Yine bu camiin avlusunun sol tarafında, yol aşırı şehrin iç kalesi bulunur. Hendeksiz, dört köşeli, taş yapı, nazik ve güzel bir hisardır. Çevre uzunluğu tam üç yüz adımdır. Bunda dizdar evi, zindan ve anbarlardan başka bir şey yoktur. Ortası meydandır. İç kalenin doğu tarafında büyük ve güzel bir kale var. Bu kalede bulunan acayip büyük toplar limana bakar. Her cuma günü bu kalenin duvarlarının dişleri dizdar ağa tarafından sancak ve bayraklar ile donatılır. Cuma namazından sonra kale kapısı kapanır. Sadece dış kaleye açılan demirden bir iç hisar kapısı vardır. Aşağı cephanelik yanında bulunan balyemez topları limana bakarlar. Zira nice kere Kazaklar şaykalariyle gelip limandan gemiler avlamışlardır. Bu iç kalenin deniz tarafında hiç hendek yoktur. Alçacık kumsal yerdir. Ama kalenin kara tarafları çepeçevre kesme kaya hendektir. Gazi - Mehmet Giray Han çok para harcayıp binlerce dağ delene bu hendeği kazdırmıştır. Akıl alacak şey değildir. Nureddin Sultan Camii sade, çatma kiremit örtülü, güzel, sevimli bir camidir. Minaresi gayet güzel bir sanat eseri olup yuvarlaktır. İçlerinde ibadet edip gördüğümüz camiler bunlardır. Çarşı ve pazar içinde birkaç güzel ve geniş mescit var ki cami olabilecek durumdadırlar. Şehirde hepsi beş adet hamam vardır. Sahib Giray Han hamamı, Eski hamam, Yeni hamam, Küçük hamam yapıları, havası ve suları gayet hoş, iç açıcı hamamlardır, ama hepsinden güzeli Han hamamıdır. Şehre gelip gidenler ve tüccarlar için on bir adet saray gibi han vardır. Bunların üç tanesi sanki kale gibidir. Demir kapılı, kuleli, mazgal delikleri bulunan kale benzeri hanlardır. Hepsinden mükemmeli ve sağlamı İslâm Giray Han efendimiz merhumun hanıdır. İçinde hayat sulu çeşmeleri vardır. Bu han kapısının üst kemerinde dört köşeli beyaz mermer üzerinde Celi yazı ile süslü tarihi yazılmıştır:

«Didi gûş eyleyüb bünyâdını târih içün Cevrî
Yapıldı hân-ı vâlâ menzil-i ehl-i sebil oldı»

Sene 1062.

Hanın iki yüz kırk beş adet kat kat altlı ve üstlü odaları var. Kapıcıları devamlı olarak her tarafı gözetirler. Kapıdan içeri herkesi koymazlar. Bu hanın karşısında bulunan Ulu camie bitişik efendimiz Gazi - Mehmet Giray Han'ın yaptırdığı hanın kapısı üzerindeki mermerde de şu tarih yazılıdır:

«Muhammed Şah Gâzi Han-ı A'zam
Menâzil-i kad bu hânı hayr-ı a'lâ
Lisân-ı ehl-i dilde düşdü tarih
Menâzil-i bâd güyend ez hân-ı zîba»

Sene...

Diğer bir tarih:

Bu tarih kale duvarı dibindeki kapısı üzerinde yazılıdır:

«Mehmed şâh Gâzi Hân-ı A'zam
Bina kerdend in hân-ı mu'azzam
Bigûyîd hânrâ-i manzûm tarih
Çia'lâ Han ve zîbâ hısn-ı muhkem»

Hakikaten bu han, Gözleve kalesinin iç kalesinden büyük, sağlam ve yüksek kale gibidir. Üst üste iki yüz seksen adet içli ve dışlı odaları olup demir kapılı, gayet güzel dinlenme yeri bir saraydır. Diğer hanlar bunlar kadar kuvvetli ve gelişmiş değildir. Ama hepsi de tüccarlar ile doludur.

İki adet Darül-ulûm-ı müfessirân medresesi olup, Darül-hadis ve Darül-kurâ'ları yoktur. Zira hadis bilgini ve Kur'an hafızı bilginleri yoktur. Sıbyan mektebi beş adettir. Âl-Abâyi, Celvetî ve Halveti tarikatlarına ait üç adet tekkesi var. Gülecli Ahmet Efendi halifenin tekkesi hepsinden mamurdur. Hayat suyu akan çeşmeleri yedi adettir. Şehir içindeki İslâm-Giray Han çeşmesi ve Çarşı çeşmesi tam şehrin orta yerinde dört köşe, kubbeli büyük çeşmedir ki tarihi şöyledir:

«Hân-ı Cem kevkebe-i İslâm Giray
Ki odur Gâzi-i Haydar gazavat
Didi tarih-i binâsın cevri
Canfeza çeşme zehî ayn-ı hayat.»

Sene 1061

Bu çeşmelerin suları At kapısından dışarı çeyrek saatlik uzak kuyulardan atlar ile çekilip teraziler ile şehre getirilerek han, cami ve hamamlara dağıtılır. Zengin, fakir ve bütün canlılar için Kerbelâ şehitlerinin ruhlarını anarlar. Acayip ve garip dolaplı kuyulardır. Görülmeğe değer. Büyük vakıfları üzerine bütün şehir ileri gelenleri bakıcı olduklarından bun-

lara herhangi bir zarar gelmesine imkân ve ihtimal yoktur. Yirmi adet sebil yeri vardır. Nice hayır sahipleri bazı köşelerde sebiller yapıp susayanları Allah rızası için sularlar. Altı adet bekâr odaları vardır ki sanatkârlar buralarda çeşitli şeyler işlerler. Çoğu pabuç, arakiye ve diğer şeyler işleyip satarak geçimlerini sağlarlar. Bunların da kapıcıları vardır.

Gözlevenin içinde ve dışında altı yüz yetmiş adet dükkân bulunmaktadır. Her ne almak istersen yedi iklimden getirilen en kıymetli şeyler bulunur. Ama kurşun örtülü, kârgir bina ve kubbeli bedestanı yoktur. Halkının yüz çehreleri çoğu kırmızı renklidir. Yer yer güzel oğlan ve kızları bulunur. Ama oğlanlarının çoğu sarı renklidirler. Şehir ileri gelenlerinin bazılarının isimleri şöyledir: Umur Atalık, Salman Atalık, Ah Mirza, Gaza Kabay, Saltık Atalık, Sevindi Bay, Gelgen Bay. Bu vilâyetlerde hasta kimse çok az görülür. Ama yine de büyük şehir olduğundan Alişâ Mirza ve Dudser Ata büyük hekimlerdir. Bu diyarlarda hâlâ cenk ve savaş eksik olmadığından üstad cerrahları bulunur. İmam, hatip, şeyh ve bilgin, derviş, tarikat ehli kimseleri çoktur.

Mehmet Giray Han, bu kalenin dış kısmına hendek kazdırırken tunçtan yapılmış büyük bir kumkuma bulurlar. Bunu güçlükle kırarlar. İçinden üç çeşit su çıkar ki birbirine karışmamış halde biri sarı, biri yeşil ve biri de kibrit rengindedir. O an bu kumkumayı kıran adamları sıtma tutar. Biri taun olur, biri de sinekten ölür. O günden beri şehrin havası bozulup halkı taun hastalığına tutulur. Çarşı ve pazarda karasinek çok görülür oldu diye hikâye ederler. Önceleri şehrin havası çok güzel olup hastalık ve sinek görülmez imiş.

Gözleve kalesi diğer kaleler gibi ikişer ve üçer kat duvarlı değildir. Sadece yalın kat duvardır. Ama kırk arşın yüksekliğinde ve dört arşın enliliğindedir. Duvar dişleri eşit aralıklarla dizilmiş olup mazgal delikleri vardır. Bir burunda yapılmıştır. Kıble, doğu ve poyraz tarafları deniz fırtınasından toplanmış bir gölün burnundadır. Odun kapısından dışarı çıkıp deniz ile, haliç ortasında üç saatlik yer karadır. Gölde çeşitli balıklar yetişir. Buranın idarecilerinden başta mülki emini Ahmet Ağa ve kale dizdarı gelir. Üç yüz kulları vardır. Paralarını Gümrük emininden alırlar. Şer'i hakimi, Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayan ve eşrafı bulunan yüzelli akçe pâyeli kazadır. Yüzelli parça kasaba benzeri köyleri vardır. Sipah kethüda yeri ve yeniçeri serdarı yoktur. Zira Tatar ülkesidir. Burada yeniçerilik ve sipahilik bir akçe etmez. Bu şehri de gezip gördükten sonra eminden Han'ın fermanı üzere iki yüz kuruş ve bir kat esvap aldık.

BALIKLIOVA'YA GİDİŞİMİZ

Gözleve'den doğu tarafına dört saat deniz kenariyle gittik. Gözleve emini tuzlasını geçtik. Burası da büyük bir göldür. Büyük bir tuzla olup,

tuzu çok lezzetlidir. Dağlar gibi tuz yığınlarıdır. Oradan Tuzla köyünü ve Mustafa Atalığı köyünü geçtik. Yine deniz kenarı ile gidip birçok köyleri geçtikten sonra üç saat daha gittik.

Elmalı köyü :

Bir vadi içinde kurulmuş, bağlı, bahçeli, havası ve suyu güzel bir dinlenme ve gezi yeridir. Kırım adasında ilk defa cennet gibi bağlık ve bahçelik yerlere bu köyde rasladık. Bu mamur kent içinden Elma nehri geçer ki Balıkloğa, Porgona, İnkerman ve Çadır dağlarından gelip burada Karadeniz'e dökülür. Bu Elma nehri kenarları İrem bağları gibidir. Nureddin Sultan sarayında bir gece misafir kaldık. Hakikaten padişah gibi zevk ve safalar ettik. Binlerce bülbülün tatlı ötüşlerini dinleyip ruhumuzu şenlendirdik. Kırım diyarında bu bağın benzeri yoktur. Bu Elma bağında Nureddin Sultan bir köşk yaptırırken ras geldiğimde hiç düşünmeden söylediğim şu tarih yazılmıştır:

Evliyâ bu kâha tarihin didi
Mübarek ola kasrın padişahım.»

Sonra bu İrem bağından doğuya doğru yol aldık.

Kaçı Köyü :

Kaçı nehri kenarında, üç yüz evli, bağ ve bahçeli, iki eski yapı camili, bir hamamlı, bir misafir saraylı gelişmiş bir köydür. Ama sanki güzel bir kasabadır. Burada Hızır Şah Efendi hazretlerinin tekkesinde misafir olduk. Her zaman kendilerinin şerefli sohbetleriyle şereflendik. Gece gündüz Halveti tarikatı üzere halka zikrine girip zikir ederdik. Bu şeyhin Kırımı vilâyetinde kırk bin müridi vardır. Kârgir kubbeleri olan büyük bir yapı ve ulu tekkedir. Gece gündüz gelen giden herkese nimet sofraları açık ve boldur. Burada Hızır Şah efendiye haddim olmayarak şu beyti söyledim:

Cihanda Hazret-i Hızır'a irem dirsen garib âşık
Tarik-i Hızır Efendi pişvadır Hızır'a ey sadık.

Hakikaten Hızır Efendi duası kabul olunan bir ulu kişidir. Son derece riyazat ve mücahede ile kûşenişin, hırkapûş erenlerden bir ulu sultandır. Babası Mehmet efendi ve dedesi Hüseyin efendi bu tekke bitişiğinde yüksek bir kubbe içinde yatarlar. O nurlu kubbe tekkenin sol tarafında olup herkes tarafından ziyaret edilmektedir. Bu tekke önünden akan Kaçı nehri Kırım'ın kıble tarafındaki Tat ilindeki Çadır dağlarından gelip, yüzlerce köyü ve tarlaları sulayıp bu Kaçı köyünden geçerek, güneye doğru akıp, yarım saat ileride Karadeniz'e dökülür. Sonra Hızır Şah Efendi

ile vedalaşıp buradan ayrıldık. Yarım saat gidip Sefer Gazi Ağanın Kaçı nehri üzerindeki taş yapı köprüsünü geçtik. Bir saat daha kıble tarafına gittik, bağ, dağ, bostan ve cennet gibi ormanlardan geçtik. Bu yerlerden geçen Kabarta nehri doğuda Tat ili dağlarından doğar. Yüzlerce köye uğrar. Bu Baalbek bağlarından geçip Karadeniz'e dökülür. Bu Baalbek bağları yetmiş bin dönüm bağdır derler. Bu bağlarda asla köy yoktur. Sadece bağları bekleyen sarfan denilen köleler çoluk çocukları ile otururlar. Baalbek bağları deresini geçip kıble yönüne üç saat dağlar ve ormanlar içinden, gelişmiş çiftlikleri seyrederek gittik.

İnkirman Kalesi :

Buranın kayalarında inleri yani mağaraları çok olduğundan Tatarlar bu kaleye İnkirman derler. Eski zamanda bu Kırım adası Cenevizliler elinde iken bu kale Onan Farav adlı bir kralın karısı tarafından yaptırılmıştır. Sonra Sultan İkinci Bayezit'in veziri Sencivan Paşa kaleyi Cenevizlilerin elinden güç ile almıştır. Halen Kefe eyaletine bağlı voyvodalıktır. Bu Kabarta nehrinden berisi ta Kefe kalesine ve Kersine kalesine varınca doğu ve kıble taraflarında Sadak, Tat, Anapa, Balıklava ve bu İnkirman kalelerini geçip ta Sarkirman kalelerine varınca bütün deniz kenarı, çadır dağları ve Menküb kalesi hep Kefe eyaletidir ve Osmanlı idaresindedir. Hanların zerre kadar dağlarda yetkisi yoktur. Sadece deniz kenarındaki Gözleve kalesi ve Kırım'ın ortasındaki çöl yerleri Hanların idaresindedir. Bu İnkirman kalesi, Balıklava kalesi kazasına bağlı nâiblik ve voyvodalıktır. Kalesi denizden kuzeye doğru beş bin adım içeridedir. Kazıklı Özek nehrinin kenarında, yüksek dağ ve yalçın, kırmızı ve alaca iri kayalar üzerinde yapılmış olup, beş köşelidir. Doğu tarafı beş yüz adım uzunluğunda kalın, yüksek, sağlam duvardır. Altı kulelidir. Duvarı aşağı hendek dibine kadar üç adam boyu yüksekliğinde olup kesme, sarp kayalı geniş ve büyük hendeklidir. Kıble ve güney taraflarında kale duvarı yoktur. Allah korusun insan aşağı bakmağa cesaret edemez. Zira yüksek dağ gibi altı boş kayalardır. Kapısı tarafındaki hendeği tam yirmi adım germe, kayadan kesme derin hendektir. Bu kayayı böyle kesip derin hendek yapmak insan işi değildir. Eski zamanda kâfirler Tatar korkusundan bu hendek için acayip gayret harcamışlar. Kale Cenevizlilerin elinde iken Sencivan Paşa lağım açmadan fethetmiştir. Bu dahi akıl alacak iş değildir. Zira bu kaleye bir taraftan sibe, metris ve lağım açmak mümkün değildir. Poyraz tarafında da büyük bir kalesi var. Orada kapalı bir demir kapı üzerinde Ceneviz yazısı ile bu kalenin tarihi yazılıdır. Bu kapı üzerinde küçük bir kilisecik var. Kapıdan içeride kefere krallarının divanhanesi bulunur. Kıbleye uygun düştüğünden burası şimdi Sultan Bayezit Veli camiidir. Minaresi yoktur. Mihrabı önünde kayadan kesme hayat sulu bir kuyu vardır. Tâ aşağı Kazıklı Özek nehrinden bu kuyuya su ge-

lir. Bu kale içinde sadece on adet ev vardır, ama içlerinde kimse yoktur. Kale kapısını bekçiler kapatırlar. Kale dizdarından başka neferlerin ellisi de hep aşağı dere kenarındaki bağ evlerindedirler. Korkulu durumlarda aşağı varoşta, etraf köylerde ve deniz kenarındaki köylerde oturan halk hep bu kaleye gelip sığınırlar. Çoğu zaman kazaklardan korkarlar. Kalenin yeteri kadar cephanesi, beş parça şâhi topu vardır. Kalenin altındaki kayalarda yüzlerce büyük mağara var ki her birine biner, ikişer bin koyun sığar. Kış günleri bu civar ileri gelenlerinin koyunları hep bu mağaralarda yatarlar. Onun için bu kalede evler azdır. İnsan çok olmuş olsa hep bu mağaralarda otururlardı. Bu mağaraların içinde sokak, sokak kayadan kesme yollar vardır. Kayaların bazı yerlerini dağ deliciler delip mağaraların içine ışık gelecek delikler açmışlardır. Vilâyet halkının mal ve erzakları hep bu mağaralarda kilitli olarak durur. Özel bekçileri vardır. Kalenin doğu tarafında, kale duvarı üstünde taş köprü ile geçilen hendek içinde metin ve kuvvetli bir zindan kulesi var ki cehennem kuyusuna benzer. Bütün şehir halkının esirleri bu zindanda hapsedilir. Ayrı bekçileri bulunur. Yine kapısı önünde ziyaret edilen şehitler kabristanı vardır.

İnkirman kalesinin dış varoşu :

Kalenin dışında doğu tarafında bir müslüman mahallesi var. Üç yüz adet üstleri toprak örtülü, taş duvarlı, kârgir yapı, altlı ve üstlü Tatar evleridir. Burada bir cami ve bir mahalle mescidinin kapısının kemerinin iç yüzünde celi yazı ile yazılmış tarihi şöyledir: «Kâne itmame hâzel mescidu. Sene 929.»

Bu mescidin bir sanat eseri minaresi, şerî meselelerinin okunduğu bir medresesi var. Mescidin sahasında Halveti tarikatinde şeyh Yakup efendi yatmaktadır. Kutbiyete ayak basmıştı derler. Hatta Kaçı köyünde yatan Hüseyin Efendinin rehberi bu Yakup efendidir. Ulu sultandır. Allah sırlarını aziz etsin. Bu sözü edilen varoştan aşağı varoşa giderken bir yalçın kaya üzerinde, geniş, yeşil bir sahada dört köşeli, metin bir kule var. Dört köşesinde top mazgallariyle süslenmiş bir kuledir. Kâfirlerin zamanında bu geniş yeşil alanda dört köşe bir kule ile dış varoş kalesi yapılmak istenmişse de yapılamamış. Eğer öyle olsaydı bu İnkirman kalesi emin bir yer olurdu. Sözü edilen bu dört köşe kulede de büyük bir kemer kapı vardır. Bu kapıdan kaleye ve dış varoşa çıkılır. Ardı, önü kesme kayadan hendektir. Güney tarafı uçurumdur.

İnkirman kalesinin aşağı varoşu :

Kulenin kapısından aşağı inerken önce yol üzerinde büyük bir hamam ve taş minareli vakit mescidi vardır. Bu mescide bitişik hâlâ Nureddin Sultan efendimizin bağlık içinde büyük bir sarayı var ki sanki şu yalan-

cı dünyanın cennetidir. Sarayda ve bahçesinde çeşitli havuzlar, fıskiyeler, şadırvanlı odalar bulunur ki, Kırım diyarında bir sarayda yoktur. Sarayın iç açıcı, havası ve suyu güzel, hoş bina bir de hamamı var. Bu da eşsiz bir yapıdır. Bu varoşta hepsi iki yüz elli kadar üstleri toprak örtülü, kârgir yapı müslüman evleri var. Ayrıca iki yüz kadar rum keferelerinin evleri ile bir kiliseleri vardır. Eskiden bu aşağı varoş Kazıklık Özek deresi kenarında kırk bin mamur evli bir yer imiş. Toktamış Giray Han savaşları sırasında Kazak kâfirleri yüz parça gemi ile İnkirman limanına gelip şehri harap edip yağma ederek yakıp yıkmışlar. Hâlâ o harabelerin kalıntıları görülür. Bu harap olan varoş deresinin iki tarafında bulunan yüksek kayalarda sıra sıra, mağaralar var. İnsan bunları görünce dehşete kapılır. Bunlardan eski zamanlarda İnkirman şehrinin çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Onun için bu şehre İnkirman derler. Bu harap varoş içinden akan Kazıklı Özek nehri doğuda Anapa dağlarından gelip bu İnkirman önünden geçerek aşağı tarafta liman içinde Karadeniz'e dökülür. Eski zamanda bu nehir üzerinde yedi bin su değirmeni olduğu kalıntı temellerinden anlaşılmaktadır.

İnkirman Limanı :

Büyük limanın çevre uzunluğu üç mildir. Boğaz, boğaz kayalar arasında kalmış sekiz adet limandır. Her bir limana biner parça gemi sığar. Birbiri içinde koylu limanlardır. Hava ve suları gayet hoştur. Binlerce çeşitli balık yetişir. Limanların etrafındaki dağlarda yetişen karaca, sığır, kebeş bir diyarda yoktur. Kış günleri liman içinde kaz, ördek, kuğu, balıkçıl, karabatak, sürhâb ve saka kuşlarının hesabını Allah bilir. Limanın bayırlarında, kadınların hamamda başlarına sürdükleri kil denilen bir çeşit yağlı çamur olur ki bu da bir diyarda yoktur. Gemiciler bu çamuru dağlardan kazıp, çıkarıp gemilere doldurup götürürler. Hatta İstanbul'da yağlı kefe kili diye sattıkları bu İnkirman kilidir. Yoksa Kefe'de tuz ve tirkeş balığından başka bir şey olmaz. Yine bu İnkirman etrafındaki dağlarda keklik, çil, turac, sülün ve toy cinsi kuşlar bol olduğundan buraları av ve eğlence sahalarıdır. Bundan sonra güney tarafına Karadeniz sahiliyle giderken Aluta limanı, Hamamlı limanı, Suluca limanı, Ulu liman, Bahçeli liman, Çorguna limanı ve diğer harap olmuş limanları, kaleleri ve kuleleri seyredip gezerek nice eserler gördüm. Karadeniz'in sağını ve solunu iki kere devretmem nasip oldu. Bu yerlerde bulunan limanlar gibi sekiz rüzgârdan korunan, emin liman ve sığınak yerler görmedim. Her ne günde bu limanlara gemiler girse asla demir bırakmayıp yatarlar. Bütün gemilerin başlarını bağlamadan yatmaları mümkündür. Bu limanların etrafındaki dağlarda hep sakız ağaçları bulunur. Kâfirlerin zamanında bu ağaçlar hep sakız verirlermiş. Şimdi kıymetini bilmeyip Tatarlar kesip odun ederler. Yine bu limanların etrafındaki dağlar-

da bulunan mağaralarda Kırım halkının koyunları kışlarlar. Büyük mandıralar vardır. Buraları tam on gün gezip gördüm. Mandıralarda çobanlar ile koyun, kuzu, bal, tereyağı, kaymak, kölemez, hoşmürem, ağız, katık, teleme peyniri, kesmik, sorutka ve çeşitli peynirler, lezzetli sütler yeyip, içip zevk ve safalar ettik ki Allah bilir. Yanımıza taze tekerlek peynirlerden alıp buradan ayrıldık. Doğuya doğru altı saat gittik.

Sarkirman Kalesi :

Eski zamanlarda Leh kralları yaptırmıştır. Sonra Cenevizlilerin eline geçmiştir. Yetmiş yıl sonra Leh kralı ile Akkirman sahibi Salsaloğlu bir olup kaleyi Cenevizlilerden tekrar almışlardır. Kalede bulunan Leh beyzâdelerinden birisi kardeşi ile geçinemeyip Mikâl adlı beyzâde Moskov kralına kaçar. Sonra Özü suyu ile üçbin kayık ve çok sayıda askerle Sarkirman üzerine asker çekip gelir. Nice zaman kardeşi ile savaş yapar. Sonunda kardeşi bir gece kaleden gemilere binip kaçar. Moskov'dan gelen kardeşi bu Sarkirman kalesinin tekrar kardeşine kalmaması için bir yıl burada oturup, bir yılda kaleyi tamamen harab eder. Hâlâ yer, yer kalıntıları durmaktadır. O zamanlar bu kale içinde yetmişbin aded ma'mur evler varmış. Kalenin yeri bir liman ağzında olup kıble tarafı büyük limandır. İçine onbin parça gemi sığar. Sanki Girit adasında Hanya kalesi yanındaki Sude limanıdır. Sarkirman kalesi iki büyük liman ortasında, bir burunda yapılmıştır.

Salonya Kalesi:

Sarkirman kalesi limanlarının karşı tarafında, bir mil uzaklıktadır. Burada da yüzseksen bin adet ev, kırkbin dükkan, köy başına birer kilise ve yüzbinlerce eserin mermer sütun ve diğer kalıntıları yerlerde yatmaktadır. Bu Salonya şehri ile Sarkirman şehri karşı, karşıya olup aralarında sözü edilen limanlar olup bir şehirden bir şehire kırkbin kayık insan taşırlar imiş. Burayı da Leh kralı beyzâdesi Moskov askeriyle harab etmiştir ki şimdi içlerinde yılan, çıyan gibi hayvanlar yerleşmişlerdir. Kış günlerinde ise bu harab kaleler içinde Kırım ileri gelenlerinin binlerce sürü koyunları kışlarlar. Kışlama hakkını Balıklava kalesi eminine verirler. Zira bu kalelelerin yerleri Osmanlı idaresindeki Kefe eyaleti topraklarında Balıklava'nın nahiyesidir. Ama bu yerler yoldan aykırı, bilinmeyen sapa yerde, Karadeniz sahilinin bir körfezi içinde, iki liman ortasında, yalçın kayalar üzerinde metin kaleler imiş. Eğer imar olsa her mahsulünden üç Macar hazinesi gelir olurdu. Buraları da gördükten sonra yine deniz kenarı ile giderken ma'mur köyleri üç saatte geçtik.

Cankurtaran Liman Balıklava Kalesi :

Tatarlar Balıklağı Kirman derler. Tarihçiler Caneva der. Yani Cenevizli tarihçilerinin anlattıklarına göre bu Caneva kalesi halkı, Hazret-i Mu-

hammed'in doğumundan önce 882 tarihinde Büyük İskender'in vefatından sonra Salsaliyan krallarının korkusundan bu Balıklava kalesini yapmışlardır. Balığı çok olduğundan Tatarlar bu kaleye Balıklağı demişlerdir. Sultan Beyazid Veli zamanında serdar-ı muazzam Gedik Ahmet Paşa Mingli Giray Han ile birlikte zor ve güç ile bu kaleyi Cenevizlilerin elinden almışlardır. Ceneviz banı beyzâdesi Karadeniz'den gemilerle Azak'a kaçarken Osmanlı donanması Ceneviz banı beyzâdesi gemilerine rastlar ve beşyüz aded gemisiyle birlikte onu da esir alırlar. Bu olay Tatar tarihlerinde genişçe anlatılır. Balıklava kalesi şimdi Beyazid Veli emri üzere Kefe eyaleti paşasının Voyvodalığıdır. Yüzelli akçe payesiyle Osmanlı tarafından sadaka olunur şerif kazadır. Han'ın kazalarından değildir. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipah kethüda yeri, kapıkulu serdarı yoktur. Fetvalarını ya Kefe'den yahut Bahçesaray müftisinden alırlar. Bir idarecisi gümrük eminidir. Büyük liman ve eski bir iskeledir. Diğer bir idarecisi de kale dizdarıdır. Yüzseksen aded kale neferi vardır.

Kalenin şekli :

Bir liman içinde, limanın doğu tarafında, yalçın, kırmızı renk kayalar üzerinde, yüksek, üç köşeli, eğri büğrü, iniş yokuş, taş yapı, sağlam bir kaledir. Doğu tarafındaki yalçın, kırmızı kayaları öyle yüksek'ir ki denizden tepesine kadar beş yüz mimar arşınıdır. Hep Anapa dağlarıdır. Bu yüksek dağlar ta Anadolu tarafında Sinop yani Sınab dağlarından, Rumelinde Belgrad dağlarından üç yüz mil uzak yerler olduğu halde görülür. Balıklava'nın iç kalesi ta o yüksek dağların tepesinde yapılmıştır. İnsan kaleden Karadeniz'e baktığında denizde gezen gemileri sinek gibi görür. Bu iç kalede bulunan Serâmid kulesinde bahar günlerinde Kasım günlerine kadar on adet fitilli kandil yanar. Zira denizde gezen gemiler bu kandilleri görüp Balıklava kalesini tanırlar. Ona doğru geldiklerinde Balıklava limanına girip selâmete ererler. Ama kasım gününden sonra gemilerin Karadeniz'de dolaşmaları imkânsızdır. Sadece ufak, tefek gemiler sahile yakın yerlerde giderler. Kalenin çevre uzunluğu tam üç bin adımdır. Denize bakan kayaları üzerinde kale duvarları yoktur. O tarafları Allah korusun Gayyâdır. Kırk adet dört köşeli, sanat eseri kulesi, duvar dişleri olan güzel bir kaledir. İçinde üç kat dolma hisar duvarları vardır. Kapılardan ve hendeklerden birbirine geçilir. Garip hikmettir ki böyle yüksek kayalardan sular çıkıp, kaleden dışarı hayat suları akar. Bu kaleye bir taraftan girip zafer bulmak mümkün değildir. Ancak kuşatma ile alınabilir. Kalenin poyraz tarafına bakan iki kat demir kapısı var. Bu kapının iç yüzünde candan tatlı bir hayat sulu çeşme akar. Kalenin etrafında asla hendek yoktur. Kapının kemeri üzerinde Ceneviz yazısı ile yazılmış tarihi vardır. Zira bu kale Bayezit Han zamanında Ceneviz frengi

elinden alınmıştır. Kale içinde elli adet, kiremitli nefer evleri var. Biri-biri üzerine, kayalara yapışmış evlerin pencereleri kuzeye ve batıya limana bakarlar. Bu tarafta liman ağzına bakan büyük bir kule olup kulede şahane topları var ki hepsi yirmi parçadır. Bu anlatılan eserlerden başka kalenin içinde çarşı, pazar, han, hamam gibi şey asla yoktur. Kale dizdarı, neferleri ile birlikte kapı önünde oturup nöbet beklerler. Bazan kaleden aşağı inip iskeleye giderler.

Balıklava kalesi varoşu:

Kaleden aşağıda, liman kenarında iki mihraplı (biri cami, biri mescit), iki mahalleli, iki yüz adet kiremit örtülü, kayalar üzerinde ikişer, üçer katlı evlerdir. Çoğu tek katlıdır. Hepsi bir küçük hamam; bir küçük han ve seksen adet dükkân imaretlidir. Gümrükhane de limandadır. Ayrıca yetmiş adet Rum keferesi evleri vardır. Taşlık zemin olduğundan bu varoşun bağ ve bahçesi yoktur. Burada çeşme dahi yoktur. Kuyu sularından içerler. Tatlı sulu pınar ve kuyulardır. Limanı beş yüz parça gemi alır. Sekiz rüzgârdan korunan emin bir limandır. Hatta bu limanda dört mevsim balıkları çıkar. Onun için Balıklava demişlerdir. Halkın hepsi balıkçılıkla geçinirler ve gemicidirler. Çoğu Laz halkıdır. Tatar halkı bu kayalar arasında duramazlar. Limana Karadeniz'den girip çıkmak çok zordur. Zira liman ağızları çok dardır. Karadenizden beri dışardan gelirken değme gemici reisleri boğaz ağzını bulamayıp gemilerini parçalatırlar. Allah korusun. Osmanlı idaresinde hatırı sayılır limanlardan birisi de bu limandır. Gemiciler arasında bu liman meşhurdur. Garip ve acayip bir limandır. Sanki bir çanak içindedir. Etrafı yalçın kayalıktır. Bu kaleyi de gezip gördükten sonra subaşı Ak-Mehmet paşadan ve Gümrük eminlerinden yol harçlıklarımızı alıp, yine geriye doğru üç bin adım gittik.

Kadıköyü menzili:

Tamamen Tatar müslümanlarıdır. Bağlı, bahçeli, bir hamamlı, iki yüz adet kiremit örtülü, mamur, güzel bir köydür. Oradan kuzeye doğru bir saat gittik. Kazıklı Özek nehri üzerinde İslâm Giray ve Mehmet Giray Han vezirleri Sefer Gazi Ağanın yaptırdığı dört gözlü taş köprüden geçerken bir sed üzerindeki namazgâh mihrabı üzerinde Celî yazı ile yazılmış şu tarih vardı.

Musallâ-yı Sefer Ağa, vezir-i Mehmed Giray Hân tarihi:

Âsaf-ı a'zam Sefer Gazi Ağa
Himmetiyle bu cesri itdi binâ
Hak muradın hemişe ide atâ
Kabbelallahu hayreküm tarih ola.

Sene 1068.

Buradan doğu tarafına Kamra denilen köyleri sağımızda bırakıp bir saat gittik.

Çorgana köyü menzili:

Kazıklı Özek nehri kenarında geniş bir vadi içinde bağlı, bahçeli, yüzelli adet kiremit örtülü, bir camili ve bir hamamlı ma'mur bir köydür. Misafir kaldığımız evin sahibi Çorganalı Mustafa Ağa ve Ahmet Ağaların evlerindeki yüksek kulelerin demir kapıları önünde asma köprüleri vardı. Bu hanedan sahiplerinin nimetleri herkese boldur. Oradan doğu yönüne dört saat gidip dağlar ve dereler geçtik.

Kırım vilâyetinin kahkahası Menkub kalesi:

Ceneviz kefereleri yaptırmıştır. Bayezit Han zamanında fethedilmiştir. Gedik Ahmet Paşa bu kaleye yedi kere sefer edip sekizincide yedi bin yeniçeri askeri kırdırıp fethetmiştir. Gedik Ahmet Paşa burada yedi bin yeniçeri kırdırdığı için şehit edilmiştir. Zira kalenin dört yanı fethedilmiş sadece ortada kale kalmıştı. Kaleyi kuşatıp zorlamadan acele ile yürüyüş yayıp askerleri kırdırdığı için Gedik Ahmet Paşa öldürülmüştür. Kale şimdi Kefe eyaletinde voyvodalık ve yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Yetmiş parça nahiye ve köyleri vardır. Başka hâkimleri yoktur. Sadece düzdarı ve on beş adet kale neferi var. Zira Kırım'ın iç ilidir.

Kalenin şekli:

Göğe yükselmiş bir beyaz kayanın burnunda yüksek bir kaledir. Kalenin çevre uzunluğu yirmi bin adımdır. Etrafı düz, geniş bir sahra ve yeşilliktir. Bu kayanın çevresi biner arşın alçaklığında cehennem kuyusu gibi derelerdir. Her yanının altları sütun gibi boşluktur. Sanki bir mantar gibi beli ince, yukarısı geniş kaya olup üzeri sahradır. Bir taraftan kaleye girme imkânı yoktur. Ancak kapısı tarafındaki yoldan girilebilir. Ama yedi kat burç kapıları vardır ki bu kapılardan geçmek zorunludur. Yukarıdan düşmanın oturduğu yere aşağı taş atılsa yeterlidir. Ayrıca top ve tüfek atmak gerekmez. Bu kayanın etrafında daha yüksek kayalar olmadığı halde Allah'ın hikmeti olarak bu kaya üzerinde üç yerde su kaynakları ve çeşmeler vardır. Kale bu yüksek dağın doğu tarafında bir burunda yapılmıştır. Sadece bir kat yalın duvar yapılmıştır. Diğer kaleler gibi bu kale duvarında bedenler yoktur. Uçurum yerlerde hiç duvar yoktur. Zaten lazım da değildir. Batı tarafında uçuruma açılan küçük bir demir kapı daha var ki araba değil at bile güçlükle girip, çıkar. Fetih sırasında bütün kapıkulu yeniçerileri burada şehit olmuşlardır. İç kalede hiç ev yoktur. Sadece taş kubbeli, kiliseden bozma bir mescidi, bir uzun, ki-

remit örtülü bina ve bir su kulesi var ki elli ayak merdiven ile inilip su alınır. İç kale kapısının üzerinde Ceneviz yazısı ile kalenin tarihi yazılıdır. Daha yukarıdaki dört köşeli kule de kâfir sarayı imiş. Şimdi içinde cepahne, top, tüfek ve diğer âletlerle mühimmat vardır. Bu kale çoğu zaman kapalı durur. Anahtarları dizdardadır. İçinde hiç adam yoktur. İç kale kapısından doğuya doğru yüz adım uzaklıktaki geniş bir alanda Sultan Bayezit Veli camii vardır. Eski üslûpta yapılmış, kiremit örtülü, minaresiz, küçük bir camidir. Kapısının üzerindeki dört köşeli bir mermerde celî yazı ile şu tarih yazılıdır.

(Tarih-i Cami-i Sultan Bayezid Velî be kal'a-i Menkûb Kahkaha):

Sahibü'l-hayrât Sultan Bâyezid
İtmişdi bunda bir câmi bina
Rüzgâr ile harabe müşrifin
Gördi ânı cizyedâr Mehmed Ağa
Hak Teâlâ'nın rızasın gözleyüb
İtdi ihya câmii kıldı bina
Haşredek ola ibâdet târihi
Mahz-ı lütfundan kabul ide Hüdâ
(Sene 1056)

Bu camiin sadece bir kapısı var. Etrafında hiç ev yoktur. Çimenlik yeşil bir yerde eski bir ibadet yeridir. Bu camiden biraz aşağıda bir müslüman mahallesi var ki yüz adet kiremit örtülü ev, bir mescit küçük bir hamam ve iki adet çeşmesi var. Başka imaret yoktur. Buradan aşağısı yedi adet çıfut mahallesidir. Bin kadar, kiremit örtülü, yahudilerin uğursuz evleridir. Seksen adet tabak dükkânları vardır. Bütün yahudiler güderi ve kösele işlerler. Kırım diyarında Menkub köselesi meşhurdur. Sadece iki adet kasap dükkânı bulunur. Bir de bozahane var. Bütün yahudileri Karanî mezhebinden çıfutlardır. Diğer yahudiler bu mezhepte olan yahudileri sevmezler. Yemeklerinde kaşer ve turfa nedir bilmezler. Her kimin yemeği olursa sağ yağlı da olsa, siniri çıkarılmamış her ne çeşit et olsa yerler. Bunlar yahudilerin kızılbaşlarıdır. Mahşer günü bunlar kızılbaşa binmezler. Ama öbür İsrailli çıfutlar Mahşer günü kızılbaşa binerler derler.

Mısra:

«Râfızî-i ruz-i kıyâmet harbuved zir-i yahûd.»

Demişler. Bu çıfutlar gerçi İsraili Musevidirler. Tevrat ve Zebur okurlar. Asla çıfut lisanı bilmezler. Tatarca konuşurlar. Hepsi mor sofdan dikilmiş Tatar kalpağı giyerler. Şapka giymezler. Güzelleri çoktur. Zira bu

Menkubun su ve havasının güzelliğinden yahudilerin yüz renkleri kırmızıdır. Karali, gazali gözlü, kırmızı yüzlü, şirin sözlü çocukları olur. Hatta Kırım diyarının bilgili dostları buraya gelip çocuk beğenirler.

Bu dış kaya kalesinin iki kapısı vardır. Biri bu çıfutların küçük kapısıdır. Kuzeye açılır. Buradan yüklü at giremez. Buradan dışarısı tamamen tabak dükkânlarıdır. Bir kapısı da doğu tarafında, iç kale altında Müslümanlar kapısıdır. Yalçın kayaları kesip yol etmişlerdir. Bu yoldan içeride bir kilise vardır. Kapısı üzerinde beyaz mermere oyulmuş olarak bir at üzerinde eli mızraklı bir adam, atının ayağı altında bir ejderhayı öldürmüş halde resim vardır.

Bu kalenin içinde ve dışında binlerce çeşit mağaralar var ki hayran kalır. Ama bütün Kırım vilâyeti halkının değerli malları bu Menkub kalesi mağaralarında saklıdır. Zira bu kale yeryüzünde olan ne Mardin, ne Şebinkarahisar, ne Van, ne İmadine, ne Dihle, ne Akriye, ne Acemdeki Makule, ne Kahkaha, ne Zındaniye, ne Moradaki Tenis, ne Afyonkarahisar, ne de Amik kalelerinin birine benzemez. Bu kalenin içinde zahiresi olduğu müddetçe Silifke sancağındaki Ermenak kalesine benzer. Onun için Cengizoğulları tarihçileri bu Kirman'a Kırım Kahkahası derler. Allah insanı korusun. Burası Kudretten kale için yaratılmıştır. Burayı görmeyen dünyada kale gördüm demesin. Kalenin etrafındaki kayalarda Şahin, Zağanos, belban, dolangec gibi yırtıcı kuşlar ve kartallar yuva yapmışlardır. Aşağı derelerde bir adam nara atsa kayaları yarım saat gök gürültüsü gibi gürül gürül gürüldeyip insan dehşete kapılır. Kırım vilâyeti fetholunup yedi yıl bu kale kâfir elinde kalıp Gedik Ahmet Paşa bu kadar asker kırdığı için kendisi de padişahın gazabına uğrayıp şehit olduğundan bu kaleye Menkub demişlerdir. Bu eşsiz kaleyi de seyredip Cühud kapısından aşağı inip kuzeye doğru geniş bir vadide ilerledik.

Koca Salası Köyü:

Bir camili, bir hamamlı, yüz adet kiremit örtülü müslüman evli, bağlı, bahçeli, hayat sulu dereli, iki yalçın kayalı dere arasında mamur bir köydür. Oradan yine dere içinde bir saat kuzeye doğru gittik.

Süren Köyü:

Kazıklı Özek nehri kenarında İrem bağı gibi bir köydür. Mehmet Giray Hanın burada bir sarayı vardır. Çeşitli köşkler, süslü kâşaneler var ki her biri birer çeşit Çin nakışhanesidir sanki. Eğer bu cennet gibi bağları her yönüyle anlatmış olsam bir tomar yazı olur. Cenab-ı Hak sahibine bağışlasın. Hatta bu duaya uygun bir beyit hatırıma gelmiş olup duvarın yüzüne yazdım.

«Sahibine mübarek ide Hüda
Tavvelallah ömrehu ebedâ.»

Deyip bir gece burada misafir kaldık. Bostan ve gülistanları içinde hayat sulu nehirlerinin kenarlarındaki köşklerde, binlerce bülbülün ötüşlerini dinleyip, kendimizden geçtik. Ertesi gün doğuya doğru üç saat, güzel köyler içinden geçerek yol aldık.

Gevher Kirman kalesi:

Ceneviz lisanında ismi Potmay'dır. Cengizoğullarından Cuci Han, Mahan diyarından gelip önce Kırım sahibi olur. Sonra Ceneviz elinden bu kaleyi alır. Tatar bilginleri bu kalenin ismine Gevher Kirman demişlerdir. Hakikaten o devirde bütün kapı ve duvarlarında ve kale burçlarında kıymetli cevher taşları bulunmaktaymış. Tatar eline geçtikten sonra sormak ne gerek cevâhir mi kalır. Ama hâlâ cevher kakılı yerleri bellidir. Sonra Cenevizliler bu kaleyi bir kere daha ele geçirmişlerdir. Mingli - Giray Han, Gedik Ahmet Paşa ile birlikte kaleyi Cenevizlilerden fethetmişlerdir. Kırım Hanlığının ilk taht merkezi bu kale olmuştur. O asırda gayet mamur olup, içinde seçkin asker var imiş. Eski Salaçık kalesinin üstünde yapılmış yüksek bir kaledir. Ucu göğe yükselmiş, yalçın, kırmızı bir kaya üzerinde, badem şeklinde Kudret eliyle yapılmış bir kaledir. Çevresi sekiz bin adım uzunluğunda bir kayadır. Etrafında asla kale duvarı yoktur. Zira her tarafı biner arşın şahin ve kartal yuvalı, kuş tırnağı ilişmez kayalardır. Aşağısı Gayya kuyusundan iz verir uçurumlardır. Bu kayanın kıblesi tarafında bir uçurumdan bir uçurum başına varınca kâfir zamanında usta dağcılar sert kayaları keserek derin hendek açmışlar ve hendeğin iç yüzüne yüz arşın uzunluğunda duvar çekerek üç büyük kale yapmışlar. Orta kalede bir demir kale kapısı yapılmış kıble tarafındaki dağlara bu kapıdan gidilir. Yine bu kapıdan içeri üç yüz adım kuzeye gidip bir uçurum dereden bir uçuruma varınca aykırı bir kat kale duvarı daha çekilmiş. Bu duvarda da üç adet büyük kuleler yapılmış. Eskiden olduğu gibi şimdi de orta kulede bir ağaç kanatlı kapı var. Anlattığımız bu iki duvar arasında iki yüz adet kırmızı kiremit örtülü çıfut evleri var. Bu iki kat duvardan başka yerde yapılmış kaleleri yoktur. Lâzım dahi değildir. Zira her tarafı yalçın ve uçurum kayalardır. Allah korusun, insan aşağı baksa ödü parçalanır. Kıbleye yakın fıraktan yıldızı tarafında küçük bir demir kapı daha vardır. Kale evlerinden yüz ayak kesme, kaya merdiven ile inilir yoldur. Bu yolun iki tarafı kesme mağaralardır. Oralarda fakir yahudiler otururlar. Bu kale içinde bin beş yüz otuz adet kiremit örtülü, kârgir yapı, güzel çıfut evleri olup, asla müslüman yoktur. Hatta kale dizdarı, neferleri, bekçileri ve kapıcıları hep yahudidirler. Kale kapıları aralarında savaş aletleri ve silahlar çoktur. Ama bu silahları

kullanmağa çıfutların yürekleri yoktur. Onun için bu kaleye çıfut kalesi derler. Ama adı Gevher Kirmandır. Topları ve tüfekleri yoktur. Zira çıfutların top ve tüfek kullanmak değil seslerini bile işitmeğe yürekleri yoktur. Hakikaten bir diyarda böyle sırf çıfut kalesi yoktur. Kırım vilâyetinin ve Bahçesarayın bütün dükkân sahibi ve zengin tüccar yahudileri hep bu çıfut kalesinde ve Menkub kalesinde otururlar. Her sabah kaleden yokuş aşağı inip, bir saatte Bahçesaraydaki dükkânlarına varırlar. Kalenin etrafındaki kayaların üstüne yahudiler yüz binlerce kaya parçasını dağlar gibi yığmışlar. Kuşatma sırasında düşmanın üzerine bu kayaları atarlar. Zira tüfek ve top atamazlar. Kale içinde geçmiş hanlardan Gazi-El-Hacı Giray Han bir cami yaptırmıştır. Kapısı üzerinde celî yazı ile şu tarih yazılıdır:

«Benâ hâze'l-mescide'l-mübâreke es-sultan el-a'zam ve'l-Hakan el-muazzam mevlâ mülûke'l-Arab ve'l-Acem es-sultan Hâcı Giray Han bin Giyaseddin Han bin Erdoğmir Han Ömrehu ve ebed devletehu sene tis'a ve hamsin ve semânimie (859).»

Ama bu fakir cami çıfutlar içinde kaldığından kapısı daima kapalı durur. Müslüman cemaatten nâm ve nişan yoktur. Kalede aslâ çarşı, pazar, dükkân, han, hamam, bağ, bahçe ve suları yoktur. Aşağı Hacı derelerinden eşeklerle kaleye su taşırlar. Eskiden sarnıçları varmış. Şimdi kullanmıyor. Bu kalede Han esirlerinin zındanı var ki cihanda böyle cehennemi zından yoktur. Ancak Tamışvar eyaletindeki Sulmus kalesi zındanı ile kâfir elindeki Yanık kalesi zındanı buna benzer. Bu çıfut kalesi zındanından kurtulmak mümkün değildir. Ancak tabut ile çıkıp kurtulunur.

Yukarıda anlattığımız Moskov vilâyetinde Şeremet Bân ile yapılan savaşta, Şeremet Ban vezirin üç yüz bin askeri kırılıp esir edilmişti. Bizzat Şeremet vezir ile yetmiş adet beyzade ve yedi yüz adet önde gelen kumandanları da esir edilip Kırım'a getirilmişti. Mehmet Giray Han efendimiz, Şeremet veziri bu çıfut kalesindeki zındana hapsetmişti. Ayağına yetmiş okkalı zincir vurulmuştu. Sonra Han'a üç bin kese nokrad hazine verip kurtulmayı ümit ederek ricalarda bulunur. Mehmet Giray Han buna razı olmaz. Şeremet vezir ölünceye kadar bu zindanda kalacağını anlar. Bunun üzerine karısının koynundaki henüz beş altı aylık yavrusunu alıp zindanın penceresinden aşağı fırlatır. Allahın takdiri olarak temiz ve günahsız yavru kundağiyle yüz kulaçlık kayalardan aşağı kuş gibi uçup inerken kayalarda yuva yapmış kartallar ve karakuşlar bu masumu av zannedip yuvalarından süzülerek yavruyu gagalarına alıp yuvalarına götürmeğe çalışırken birbirleriyle dövüşürler. Çocuğu yuvalarına götüremeyip, kundak bir kuşun gagasında kalır. Sonunda kundağı Hanlara mahsus bağın ağaçları dallarına bırakır. Masum yavru kundağı ile ağacın yüksek dalları üzerinde kalır. Bir zaman sonra çocuk ağlamağa başlar. Bir taraftan da yukarıda çocuğun anası feryat ederek ağlar. Allah'ın hikmeti ola-

rak bağda gezinenler yüksek bir ağacın dalları üzerinden bir çocuk sesi duyarlar. Derhal bir bağcı o ağacın tepesine çıkarak masumun kundağını alır ve Mehmet Giray Hanın huzuruna getirirler. Han çocuğun başından geçeni dinledikten sonra adının «Necati» olmasını buyurur ve bakıcılara verir. Sonra çocuk büyüyüp gelişerek güneş pençeli, ay yüzlü bir oğlan olur. İmdi azizim, Cenab-ı Hak teâlâ isterse kullarını böyle yırtıcı kuşların pençesiyle kurtarır vesselâm. Ben de bu zındanı gezip, Şeremet Ban ile görüşüp, birkaç kelime konuştum. «Elbette ben buradan kurtulup, Kırım vilâyetini yerle beraber ederim» demekten başka bir şey söylemiyordu.

Bu çıfut kalesinden aşağı şanı yüksek Hanların aşlama bağı yolu ile yahut çeşme yolu ile eski Salaçık'a gidilir. Yokuş aşağı dört bin adımdır. Ben bu yokuşu yaya olarak inip hesap ettim. İki bin adım inince çeşmeler vardır burada (Şeyh Mansur Medenî)nin ziyareti yeri var. Hazret-i Peygamberin (S.A.) sahabelerindendir. Hatta Akkirman cenginde lânet olası Salsal'ın ok ile şehit ettiği Mâlik Eşter hazretlerini bu Şeyh Mansur hazretleri yıkayıp, Kırım'ın Bahçesaray şehri dışında Eskiyurt denilen yerde defn etmiştir. Sonra Şeyh Mansur hazretleri bu kale cenginde şehit olup bu çeşmelerin yerinde defn edilmiştir. Halen büyük eser olan türbesi herkes tarafından ziyaret edilmektedir. Buradan aşağı batıya doğru kayalar arasında ilerledik.

Eski Salaçık kalesi:

Cengizoğulları tarihçilerinin anlattıklarına göre Tatar kamvi ilk defa Kırım'ı Cenevizlilerden aldıkları zaman Cuci Han ve Ertogum Han kırk bin Tatar askeri ile bu Kırım adasını gezmeğe çıkarlar. Gezdikleri hiç bir yeri beğenmezler. Bu eski Salaçık deresi kenarlarını kendileri için uygun görürler. Kâfir korkusundan bu dere içindeki eski Salaçık kalesini yassıdıp, yukarıda kayalar üzerindeki Gevher Kirman yani çıfut kalesini Cenevizlilerin elinden alırlar. Ama bu eski Salaçık yurdundan Tatarlar hoşlanırlar. Doğudan batıya dört bin adım enliliğindeki bu vadi içinin iki başlarında ve iki yanlarındaki yalçın kayalar göğe uzanmış olup altları boştur. Mağara, mağara inler ve üstleri şahin ve zağnos yuvlı kızıl kayalardır. Bu kayaların üzerine düşmanın bir yerden çıkma ihtimali olmadığından Cuci Han ve Ertogum Han burayı kendileri için güvenli bulurlar. Derenin daracık olan iki başlarına kayadan kayaya duvar çekerler ve birer ağaç kapı yassıtırlar. Hâlâ bu kapılar durmaktadır. Bu kapılardan başka bir yerden içeri asla kuş bile uçamaz. Kayaların arasında aşalma suyu akar. Bu tatlı su önce bu kayalardan çıkar. Hanların Aşalma bağlarını ve içlerindeki havuzlarla şadırvanları sulayarak geçip, Aşağı Salaçık mahalleleri içinde nice değirmenleri döndürüp, oradan aşağı eski Bahçe-

saray şehri derelerinden akar. Ama burada buna çürük su derler; çok kullanılan bir sudur, içilmez. Bu Salaçık'ta nehrin iki tarafı tamamen bağ ve bahçeler ile donanmış, çeşitli köşkler ile bezenmiş eski bir şehirdir. Üç bin adet kırmızı kiremit örtülü, kâgir yapı, mükemmel evlerdir. Yüzlerce odaları kayalar altındaki mağaralardadır. Temmuz ayında bu mağaralardaki evler gayet serin olup kışın ise sıcak olurlar. Beş mahalle ve beş mihraptır ki beş adet eski usulde minareleri vardır. Bu şehirde asla dükkân, han ve hamam yoktur. Zira Bahçesaray şehri bu şehrin bitişiğidir. Eskiden bu Salaçık şehrinde nice han, hamam, cami ve medreseler varmış. Mingli Giray Hanın medresesi halen mamur halde durur. Yüksek kapısı üzerinde Celî yazı ile şu tarih yazılıdır:

«Emere binâ-i haze'l-medreseti bi-avnillahi'l-melike'l-mennân Mingli Giray Han bin el-Hâcı Giray Han halledallahu mülkehu ilâ inkırazı'd-devran.»

Sene 956

Bu medreseye bitişik latif bir hamam kalmış olup suyu, havası ve binası dahi hoştur. Bu hamama karşı yol aşırı Cuci Giray Han'ın sarayı vardır.

Cuci Giray Han'ın eski sarayı:

Eskiden Hanlar bu hanedanda otururlarmış. Dört köşeli, kâgir yapı küçük bir kaleciktir. Çevre uzunluğu iki yüz adımdır. Etrafında dört adet kulesi ve batıya bakan demir bir kapısı vardır. İçinde iki adet alçacık minareli bir camii var. Ama minaresi küçük olduğundan insan sığmaz ve ezan okunmaz. Sarayın yol üzerinde yüksekçe bir adalet köşkü var. Orada Hanlar görünüş edip divan ederlermiş ki tahta örtülü, saf altın âlemli bir köşktür. Şimdi bu sarayda cephaneden başka bir şey yoktur. Ama Hanlara ait eşyalar çoktur. Kapısı daima kapalı durur. Kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır:

Bu mübarek saat içinde bi-avn-i müsteân
Kıldı abâdanda bir devlet sarayın bu zamân
Şah-ı evlâd-ı vâli-i şîb zafer peyker liva
Âl-i Cengiz yani kim sahib Giray ev hisân
Zâhir oldı çünki hicretten dokuz yüz kırk iki
Anda hatem oldı muhakkık bu mahallâ-i sekibnân.

Sene 924.

Sahib Giray Han medresesinde geçmiş hanların türbeleri olup sivri, sivri kubbeler içinde yatmaktadırlar. Bunları sırası geldikçe inşallah anlatırız. Bu eski Salaçık şehrinin üst yanında, doğu taraftaki çıfut kalesi kayaları dibinde irem bağı gibi Aşalma bağında Kırım vilâyetinin kazaskeri

olan Murtaza Ali efendi ile ziyafete gittik. Acayip zevk ve sefalar ederek gezintiler yaptık.

Cennet bahçesi Aşalma bağı:

Bütün Hanlar, Hanzâdeler, sultanlar, beyler ve bugeçler, bu bağda zevk ve safalar ederler. Öyle bir bağdır ki, cennet bağı gülistan köşklerde oturan cânlar, cananları ile sohbet ederlerken bülbüllerin tatlı ötüşlerini dinleyenlerin ruhları mest olup, dem be dem yiyip, içip, eğlenirler. Suyu ve havası o kadar güzeldir ki burada bir saat gezinti yapan kimse gam ve kederini unutup, neşe ve huzur içinde olur. Bütün hanların bu bağın bir tarafında çeşitli sanat eseri olan süslü köşkleri vardır. Sanki her biri birer Çin fağfurudur. Yine her bir Hanın fıskiye, havuz ve şadırvanlı yazlık köşkleri var ki mimarlık ilmine sahip olanlar gördüklerinde dehşete kapılıp akılları perişan olur. Burada bulunan çeşitli meyve ağaçları Kırım'da değil başka beldelerde dahi yoktur. O kadar sulu meyveleri çoktur ki diğer şehirlere hediye olarak götürürler. On fersahlık uzaklığa gitse yine meyvelerin tadı ve lezzeti bozulmaz. Bütün vilâyetlerden Hanlara hediye gelen binlerce meyvenin hoş kokuları insanın dimağını kokular. Özellikle Anadolu'da Bakraz beli misk soğanları, karanfillerin kanırtmaçları, İstanbul'un zerrini, Molla Çelebi'nin ablak lâlesi, çilli Hoca'nın Flandıre lâlesi, kâğıthane lâlesi, İstanköy sünbülleri ve yüz binlerce hediye gelen çiçek soğanlarının çiçekleri bu bağ içinde bezenmiş olup görenler, bu bağa girenler kendilerini cennete girdik zannederler. Bahar zamanı her meyveli ağacın çiçekleri açıp erik, elma, armut, kiraz, vişne ve diğer ağaçlar çiçek açtığında insan oğlu onların kokularından mest olur. Bu İrem bağı bir benzeri daha olmayan eşsiz bir bağ olup sanki şu geçici dünyanın cennetidir. Ama bu güzel bahçe Mehmet Giray Han zamanında böyle olmuştur. Zira kendileri şerefli bir kimse, zevk sahibi, keremli bir şanı büyük Handır. Çeşit çeşit yüksek ağaçların gölgelerinde çeşitli yeşillik, lâlelik, zevkli sofalarda çeşmelerden pınarlara sular akıp, yüzlerce yerde fıskıyelerden sular ağaçların üzerlerine fışkırır. Her ağaçtan yağmur gibi şadırvanların suları yağar. Her diyarın ustaları buraya gelip, bu bağ içinde hünerlerini göstermişlerdir. Bağın her yanında çeşitli sanat eserleri görülür. Bu eserlerin benzerleri ancak Belde-i Tayyibe yani Kostantiniyye şehri olan İstanbulumuzda görülebilir. Ama hepsinden değeri sanat eseri olan köşklerin tarihleri şöyledir:

Bahadır Giray Han efendimizin ibret verici köşkünün tarihi:

«Bir tâk-ı hoşnümâdır tâm olsa hemsezâdır
Revadır itmamına tarihi Kasr-ı hûbân»

sene 1049.

Mehmet Giray Han efendimizin köşkünün tarihidir:

«Nedir didi rızây-ı ana târih
Didik nâmına kasr-ı cennet abâd»

sene 1052

Bu da Mehmed Giray Hanın köşkünün tarihidir:

«Hesab-ı sâl benâyiş suâl kerd dilem
Hord be goft ki târih-i kasr-ı şehinşah»

sene 1052.

Diğer bir tarihi:

Benây-ı Mehmed Giray Hân begûy
Benâ-yı târih abadeş,

sene 1055

Diğer bir güzel tarih

«Eltâf-ı Hüdâvendi Kadri idüb güya
Tarihini bu kasrın rindâne düşündü gör.

sene 1056.

Sözün sonu, bu Meram bağının imaretlerin tarihlerini ve nice sanat eserlerini anlatmış olsak müsvedde yazılarımızı düzeltme yapmaya ve diğer diyarları seyahat etmeğe engel olur. Elhasıl Kırım diyarında böyle güzel bir yer daha yoktur. Cenâb-ı Hak dünyanın sonuna kadar burayı mamur ve şenlikli etsin (Amin). Burada zevk ve safalar ettikten sonra ayrıldık ve Eski Sala şehrinden geçtik.

Eski Salâ şehri:

İlk defa Kırım adasında cuma salâsı burada okunduğu için buraya Eski salâ şehri derler. Bu şehri geçerken batı taraftaki bağ ve bahçeler ile şehrin iki yanındaki yalçın kayaları ve mağaraları seyrettik. Salâ kapısından dışarı çıktık.

KIRIM'IN SEÇKİN ŞEHRİ, ESKİ BÜYÜK TAHT MERKEZİ GAZİ GİRAYLARIN DÂRI İREM MİSLİ BÜYÜK ŞEHİR BAHÇESARAY

Tatar tarihçilerinin yazdıklarına göre Kırım'ın ilk fatihi Eski Salaçık yurdunda yerleşir. Mahan, Ahlat, Kazan, Ejderhan ve Saray ülkelerinden Kırım'a Tatarlar gidip yerleşirler ve çoğalırlar. Böylece eski yurda sığmayıp Bahçesaray yurdunda yerleşmeye başlıyarak güç ve kuvvetleriyle Kırım adasını ele geçirerek yayılırlar. Ancak sahil bölgelerinde Cenevizliler halen kalelerinde kaldıklarından dışarı çıkmalarına imkân kal-

mayınca vilâyetlerinde kıtlık başlar. Ziraat ile uğraşan Tatarlara müracaat eden kâfirler çok miktarda mal ve para vererek erzak alırlar ve Tatar kavmi zengin olur. Böylelikle Bahçesaray'ı geliştirirler. Bahçesarayın ilk olarak imarına başlayan Kırım adası fatihi olan Cuci Han ve Ertogum Hanlardır. Bu şehir Eski Salaçık deresi içinden aşağı inen derenin iki yanında kurulmuştur. Salaçık kapısından tâ Eski yurt kenarına varınca Bahçesarayın doğudan batıya olan uzunluğu tam sekiz bin germe yiğit adımdır. Yoksa bir yalı adam adımı değildir. Yalı adam adımı ile tam bir fersah uzunluğunda güzel bir şehirdir. Bir fersah on iki bin adımdır. Ama zinde levent adımı ile sekiz bin adımdır. Bir vâdi şehri gibi iki tarafı yalçın kayalı, geniş dere içine düşmüş büyük bir şehirdir. Bunun da iki tarafındaki yalçın kayalar, Allahın emri ile at, fil, deve, keçi gibi şekillerde yaratılmış acayip, garip ve heybetli mağaralı kayalardır. Bu kayaların bazı yerleri topraklı bayırlardır. Ancak bu derenin doğu tarafındaki eski Salaçık yolu, batısında Eski yurt yolu, kuzeyinde Akmescit yolu, güneyinde Gözleve kalesi yolu var. Bu dört yoldan başka Bahçesaraya gelen büyük yol yoktur. Ama kayalardan keçi gibi tırmanan yaya yolları elbette çoktur. Diğer yerler gayet sarptır. Dört taraftan gelen yolların ta kayaları başına gelmeyince aşağı dere içindeki Bahçesaray şehri görünmez. Bu şehre saray denmesinin bir sebebi de şudur: Cuci Han ilk defa Moskov diyarında İdil nehri kenarındaki Saray şehrinden gelip bu şehri imar ederek adına Bahçesaray demiştir. Bu şehrin ta ortasından akan Salaçık nehrinden gelen Aşalma suyu çok kullanılır bir su olduğundan buna çürük su derler. Nice değirmenleri döndürüp nice pislikleri getirip şehrin batı tarafı aşağısındaki değirmen, bostan ve bahçeleri sulayıp Eski yurda gider. Bu çürük su üzerinde şehrin içinde kırk üç yerde taş ve ağaç köprüler olup, şehrin bir yanından öbür yanına geçilir. Şehrin sağında ve solunda kat, kat altlı ve üstlü, kâgir yapılı, baştan başa kırmızı kiremit örtülü, bayırlara ve kayaların diblerine varınca bağlı ve bahçeli evler vardır. Hepsi dört bin beş yüz kiremitli, taş duvarlı, servi gibi yüksek bacalı, balkonlu saraylar da var. Hepsinden görünüşlüsü şehrin içinden akan çürük suyun güney tarafındaki şanı yüksek Hanlar sarayıdır.

Bu Bahçesaray şehri geniş bir dere içinde olduğundan her ne kadar Cuci Han burada oturmuş ise de Allah yolunda mücahit olup şehrin imarına pek çalışmamıştır. Sahib Giray Han büyük bir padişah olduğundan Salaçık deresindeki Iba deresinde oturmayı kendisine uygun görmemiş yedi başlı ejder gibi görünen Salaçık dereleri mağarasından çıkıp bu Bahçesarayda yerleşmeğe karar vermiştir. Tam yedi yılda bu Bahçesaraydaki Görünüş sarayını tamamlatır. İnsan oğlu bu cennet gibi saraya özenti ile bakınca hayran olur. Akılları durduracak acayip ve garip saraydır. Gerçi anlatılmasında bütün diller âciz ve sözler yetmez ama, ben hakir imkân olduğu kadar denizde katre, güneşte zerre misali biraz anlat-

maya ve tanıtmaya çalışacağım: Dört yanı kale gibi dört köşeli, kâgir, taş duvarlı bir saraydır. Sarayın etrafında duvar dişleri ve kule yastıkları yoktur. Çevresinin uzunluğu beş bin altmış adımdır. Dört yerinde kuvvetli ve sağlam demir kapıları vardır. Biri kuzey tarafında Darphane kapısıdır. O tarafında mutfak bulunur. Kileri ve kiler hizmetlilerinin odaları da bu taraftadır. Bir kapısı da güney tarafında Bahçe kapısıdır. Diğer kapısı kıble tarafına açılan eski Görünüş kapısıdır. Diğeri ise yeni görünüş kapısıdır. Hareme bu kapıdan girilir. Arada bir bahçeyi geçip kara hadım ağaların durduğu büyük kapıdır. Bu kapıların aralarında kat kat şahnişin köşkler ve konaklar görülmeğe değer, nakışlı odalar halindedir. Her biri bir padişahın eseridir. Üç yerde görünüşler var ki her birine üçer bin adam sığar. Yani divanhanelerdir. Tatar lisanında divana görünüş denir. Görünüşün biri sahib Giray Hanın, biri Bahadır Giray Hanın, saray meydanına bakan yeni görünüş İslâm Giray Hanındır. Bu görünüşlerde Hanlar oturup, Cengizoğulları kanunlarına göre hükümet ve adalet ederler.

CENGİZOĞULLARI BEYLERİNİN DİVAN KANUNLARI

Şanı yüksek Hanlar hangi görünüşün tahtında otururlarsa bütün kapı kulları ve karacı halkları el kavuşturup, edep ve usul üzere yerlerinde dururlar. Han'ın sağ tarafında Kalga sultan oturur. Onun Kırım ülkesindeki taht merkezi Ak-Mescit şehridir. Kırım'ın doğu tarafı bölgesinin sonundaki Kerş kalesi ve Gülec köylerine varınca üç yüz parça köyün idaresi onun elindedir. Hanın sol tarafında Nureddin Sultan oturur. Kaçı deresinden Gözleve kalesine, Ur kalesine, Çekişge ve Arbat kalelerine varınca iki yüzelli parça köyün bütün davalarını Nureddin Sultan, Han huzurunda dinleyip idare eder. Alicenap Han, Kalga sultana ve Nureddin Sultana hükmedip şah yarlığını yani tuğralı Han fermanını yazar. Yine Hanın sağ tarafında Hanefi Şeyhülislamı ve diğer üç mezhep sahibi müftiler dururlar. Sol tarafında Kazasker Murtaza Ali efendi, onun alt yanında şehir mollası ve Kırım adasının yirmi dört kadısı otururlar. Kazalara düşen davalarda dikkatle kesin kararlar verirler. Allah korusun kadıların birisi kanuna aykırı veya zayıf bir karar vermiş olsa Tatar bilginleri öncelikle yanlış karar veren kadıyı taş ile tepelerler. Asla aman vermezler. Hanın veziri Sefer Gazi Ağa ayak üzere durur. Bazan Kalga Sultan tarafında oturur. Kapıcılar kethüdası elinde gümüş değnek ile gezinip şikâyetçileri ileri çeker. Bu divanda kapıcılar yoktur. Sonra ot ağaları da ayak üzere hizmet ederler. Defterdar, Kalga sultan tarafında ve divan efendisi ise Nureddin Sultan tarafında dururlar. Diğer eminler, hazinedarlar, mültezimler ve divan kâtipleri, ruznâmeci tarafında otururlar. Divan toplantısından sonra büyük ziyafet çekilir. Çeşitli yemeklerin içinde mutlaka bir

tay eti bulunur. Zira Tatar kavmi şâfiî mezhebindendirler. At eti onlarda helâldir. Han ile Kalga Sultan, Nureddin Sultan, müfti, kazasker ve şehir mollası birlikte oturup yemek yerler. Diğer kadılar iki tarafı yalçın kayalı, geniş dere içine düşmüş büyük bir şehirdir. Bunun da iki tarafındaki yalçın kayalar, Allah'ın emri ile at, fil, deve, keçi gibi şekillerde yaratılmış acayip, garip ve heybetli mağaralı kayalardır. Bu kayaların bazı yerleri topraklı bayırlardır. Ancak bu derenin doğu tarafındaki eski Salaçık yolu, batısında Eski yurt yolu, kuzeyinde Akmescit yolu, güneyinde Gözleve kalesi yolu var. Bu dört yoldan başka Bahçesaraya gelen büyük yol yoktur. Ama kayalardan keçi gibi tırmanan yaya yolları elbette çoktur. Diğer yerler gayet sarptır. Dört taraftan gelen yolların ta kayaları başına gelmeyince aşağı dere içindeki Bahçesaray şehri görünmez. Bu şehre saray denmesinin bir sebebi de şudur: Cuci Han ilk defa Moskov diyarında İdil nehri kenarındaki Saray şehrinden gelip bu şehri imar ederek adına Bahçesaray demiştir. Bu şehrin ta ortasından akan Salaçık nehrinden gelen Aşalma suyu çok kullanılır bir su olduğundan buna çürük su derler. Nice değirmenleri döndürüp nice pislikleri getirip şehrin batı tarafı aşağısındaki değirmen, bostan ve bahçeleri sulayıp Eski yurda gider. Bu çürük su üzerinde şehrin içinde kırk üç yerde taş ve ağaç köprüler olup, şehrin bir yanından öbür yanına geçilir. Şehrin sağında ve solunda kat, kat altlı ve üstlü, kâgir yapılı, baştan başa kırmızı kiremit örtülü, bayırlara ve kayaların diblerine varınca bağlı ve bahçeli evler vardır. Hepsi dört bin beş yüz kiremitli, taş duvarlı, servi gibi yüksek bacalı, balkonlu saraylar da var. Hepsinden görünüşlüsü şehrin içinden akan çürük suyun güney tarafındaki şanı yüksek Hanlar sarayıdır.

Bu Bahçesaray şehri geniş bir dere içinde olduğundan her ne kadar Cuci Han burada oturmuş ise de Allah yolunda mücahit olup şehrin imarına pek çalışmamıştır. Sahib Giray Han büyük bir padişah olduğundan Salaçık deresindeki Iba deresinde oturmayı kendisine uygun görmemiş yedi başlı ejder gibi görünen Salaçık dereleri mağarasından çıkıp bu Bahçesarayda yerleşmeğe kadad vermiştir. Tam yedi yılda bu Bahçesaraydaki Görünüş sarayını tamamlatır. İnsan oğlu bu cennet gibi saraya özenti ile bakınca hayran olur. Akılları durduracak acayip ve garip saraydır. Gerçi anlatılmasında bütün diller âciz ve sözler yetmez ama, ben hakir imkân olduğu kadar denizde katre, güneşte zerre misali biraz anlatmaya ve tanıtmaya çalışacağım: Dört yanı kale gibi dört köşeli, kâgir, taş duvarlı bir saraydır. Sarayın etrafında duvar dişleri ve kule yastıkları yoktur. Çevresinin uzunluğu beş bin altmış adımdır. Dört yerinde kuvvetli ve sağlam demir kapıları vardır. Biri kuzey tarafında Darphane kapısıdır. O tarafında mutfak bulunur. Kileri ve kiler hizmetlilerinin odaları da bu taraftadır. Bir kapısı da güney tarafında Bahçe kapısıdır. Diğer kapısı kıble tarafına açılan eski Görünüş kapısıdır. Diğeri ise yeni görünüş

kapısıdır. Hareme bu kapıdan girilir. Arada bir bahçeyi geçip kara hadım ağalarının durduğu büyük kapıdır. Bu kapıların aralarında kat kat şahnişin köşkler ve konaklar görülmeğe değer, nakışlı odalar halindedir. Her biri bir padişahın eseridir. Üç yerde görünüşler var ki her birine üçer bin adam sığar. Yani divanhanelerdir. Tatar lisanında divana görünüş denir. Görünüşün biri sahib Giray Hanın, biri Bahadır Giray Hanın, saray meydanına bakan yeni görünüş İslâm Giray Hanındır. Bu görünüşlerde Hanlar oturup, Cengizoğulları kanunlarına göre hükümet ve adalet ederler.

Kırım diyarının diğer kanunları:

Yalnız Kırım adasının çevre uzunluğu yedi yüz yetmiş altı mildir. Bu büyüklükte olan adada yirmi dört kadılık bulunmaktadır. Bu kadıların tayinleri ve görevden alınmaları Han'ın elindedir. Ancak dördü Kefe eyaletinde olduğundan Osmanlı elindedir. Kırım'da kırk beylik hükümet eder. Beylerin en büyüğü ve teşkilatlısı hudutta bulunan Ur beyliğidir. Tabl ve sancak sahibidir. Bazı zaman bu Ur beyliğini Kazak sultanlara verirler. Ur beyinden sonra kanun üzere Şirin beyi yirmi bin cirit atlı Tatara sahiptir. Han kullarından teşkil olunur. Bu da soy ve sopça Cengiz oğullarındandır. Zira bu Şirin beyi Hanlardan önce Kırım atalarının idi. Cuci Han Kırım'a sahip olurken önce Kırım'a girip kılıç vurduğunda Kırım beylerinin ecdatları vardı. Cuci Giray Han bu gazilere ilk defa temiz kızlarını verdiklerinden bu yana halen Cuci Han kanunları uygulanmaktadır. Bütün Kırım Hanları kızlarını bu Şirin beylerine verirler. Onun için bunlar Hanlara akrabadırlar. Şirin beyinin eli altında üç yüz adet mirza vardır. Hakikaten bu kavim ve kabileler onun oymaklarıdır. Çadır dağı altında, Nahşıvan ilinde otururlar. İkinci boy beyleri Şebhun beyleri, üçüncüsü Dayır beyleridir. Bunlar onar bin yiğit ile inip, binip şirin beyleri sayılır ki Kalga sultan ile sefer eşerler. Hanların solunda Nureddin Sultan ile sefer eşen beyler Mansurludur. Bunlar da gayet cesur ve yiğit oymaktırlar. Kumandanları Gazi Kaya beydir. Sadaklı, savaklı, silahlı ve kübeli yani zırhlı zorbalar yirmi bin yiğide sahiptirler. Hiçbir zaman düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Ne zaman ki bir vuruş ve savaş olsa önce kapı kulu askerleriyle bu Mansurlular kâfire at salarlar. Kaya beyin eli altında yüz kırk adet seçkin Mirza beyleri bulunur. Bütün Mankıt, Saruhan, Şebhun ve Ur ili beyleri Nureddin Sultan kolunda sefer eşerler. Şirin beyleri hepsinden üstündür.

Kırım'ın bin altı yüz köyü vardır. Altı bin adet oba yani çiftlik bulunur. Bu kadar köyden yüz yirmi altı bin asker toplanır. Ama sefer zamanı kırk bini gider. Eğer Hanlar isterse seksen bin Tatar askeri vuruşa gidip, gerisi Kırım'da kalır. Zira Kırım merkezinde dört yüz bin Ka-

zak esiri mutlaka bulunur. Dört yüz bin Kazak kadını ve yüz bin de onların çocukları ve kızları olur. Ayrıca yirmi bin de rum, ermeni ve yahudi kefereleri vardır. Ama Macar ve Frenk yoktur. Bu kadar Kazak esirleri Kırım içinde olduğundan bütün, Tatar askerleri sefere götürülmez. Ancak Hanlar, seksen bin adet «benim, başkası değil» diyen asker ile sefer edip, bütün kâfir ülkesinden intikam alıp, sürü sürü esirleri sürüp Kırım'a getirirler. Sonra vilâyet, vilâyet dağıtırlar. Bu seksen bin askerden başka devamlı oloarak Han'ın yanında Bahçesarayda ve Bahçesaray yakınında üç bin kapıkulu asker bulunur. Bunlar Sultan Bayezit Veli tarafından Mingli-Giray Han adına Osmanlı sarayı kullarından tüfekli askerlerdir. Ama o asırda tam on iki bin kapıkulları imiş. Zamanla bunlar bozulup üç bin kadarı kalmıştır. Fakat etraf düşmanlarca Kırım'ın on iki bin kapıkulu askeri olduğu bilinir. Şimdi Han kulu diye söylenirler. Bunlar Tatar değillerdir. Abaza, Çerkez ve Gürcülerdendirler. Osmanlılara bunlardan hiç zarar gelmemiştir. Hatta Osmanlı bir sefere hareket etse Tatar Hanlarına çizme bahası olarak gönderilen on iki bin altın bu kapı kulları aylıkları için gönderilip onlara dağıtılır. Hanın Padişah kanunu üzere geliri Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle on bir kere yüz bin akçedir. Bütün Hanlar hâslarını Kefe gümrüğünden alırlar. Sözü edilen emin Devlet kapısında defterdar ve ruznâmecilerle hesabı görür. Padişahın kanunu böyledir. Hanlar iki tuğlu, iki sancak ve bayraklı olup, mehterhane çalmalarına izin verilmiştir. Ama kendi askerleri önünde ecdatlarından kalma boru ve davulları kendi usullerine göre çalarlar. Hanlar, hakikaten her an hazır askere sahiptirler. Ne seyishâne, ne bârhâne, ne kiler, ne mutfak, ne araba, ne deve, ne katar, ne top, ne tüfek, ne çadır, ne de bir yük olmayıp, sadece seksen bin adet salt atlı, sadaklı, savatlı ve elleri şaydaklı asker altı, yedi yüz bin yedek atlarını koşun, koşun birbirlerine bağlarlar. Her koşunda yani yüz adımda bir hoşcu denilen kızanları bir beygir üzerine tokmak kayışıyla bağlarlar. Birkaç beygir üzerinde de koyun ve keçi derileri içinde yüz pastırması yani kavrulmuş darı ve beş kurtları vardır. Bunlardan başka yiyecekleri yoktur. İşte böyle bir alay sabah rüzgârı hızlı, düşman avcısı Tatarlardır ki daima âdetleri budur. On konaklık yeri bir günde alırlar. Gariptir ki atlarının yemi, yiyecekleri ve tımarları yoktur. Hemen attan indikleri gibi atları birer oğlanla sahraya salıverirler. Atlar, birkaç kere yuvarlanıp, onar ve oynaşıp otlamağa başlarlar. Eğer kış seferi ise atlar karı eşip altında olan otları yani kurumuş, baldırdan kalın otları bulup çıkarıp yerler. Atlara asla arpa vermezler. Sefer için at bağladıkları zaman kırk, elli gün atlara saman ve otluk vermeyip gece gündüz başlarından arpa dolu torbaları eksik etmezler. Tatarların kış günlerinde çadırları olmaz. Hemen dört çubuğu bir yere tokmak kışıyla bağlayıp, aşağı uçlarını yere sokup arkasındaki aba yağmurluğu çubuklar üzerine koyup çadır gibi yaparlar.

Atının çerkisini yani tekiltisini altındaki kar üzerine döşeyip, başı altına koyarlar. Eğerliğindeki kılıcı, sadağı yani okluğu bağlı olup, kendi gömleğini de çıkarıp gök donun üstüne örtünerek yatarlar. Sabahleyin kırmızı ve mavi bez gömleklerini koyup hemen kalkınca üstündeki yağmurluk çadırı arkasına keçe döşeyip atın eğeri üstüne koyarlar. Atın biri kolan yerinden, biri kasığından iki kolanı çekip atına atlarlar. Kılıcını ve okluğunu at üstünde koşunarak, atına bir iki kamçı vurup yortar. At ve kendisi o soğukta kızıp yola koyulurlar. Elhasıl sefer için yaratılmış kavimdirler. Seferde Hanın, Kalga'nın, Nureddin ve Şirin beyinin birer küçük keçe obacıkları ve Hanın sekiz hazineli sade bir çadırcığı olur.

Kırım hanlarının kaideleri ve hükümet şekilleri garip ve acayiptir. Osmanlı, Acem, diğer padişahlar ve krallar gibi büyüklük ve gösterişleri yoktur ve etmezler de. Zira ata ve dedemizden görgümüz yoktur, uygun görmeyiz derler. Ama para ve hutbelerine aşkolsun. Ayrı paraları vardır. Osmanlı akçesi Kırım'da geçmez. Ama Kefe'de geçer. Han akçesinin sekizi bir dirhem olup halis ayar, sırma gümüş beyaz akçedir. Sikkelerinde (Es-Sultan Mehmet Giray Han İbn Selâmet Giray Han azze nasarehu duribe Bahçesaray) diye yazılıdır. Bu diyarda gümüş madeni yoktur. Ama bütün kâfir krallarından gelen hesapsız hazineleri eritip para keserler. Hutbelerinde sırası ile Hüda celle celâluhu, Muhammed Mustafa, dört halife ve Kerbelâ şehitlerinin adları söylendikten sonra Haremeynü'ş-şerefeyn hâdimi, Arap, Acem, Irakeyn meliki, karaların sultanı, denizlerin hakanı Sultan Mehmet Han ibn İbrahim Han, ahî Gazi Murad Han ibn Sultan Ahmet Han deyip sonra Kıbçak ve Salgat sahibi, kuvvet ve kudret sahibi Sultan Gazi Mehmet-Giray Han ibn Sultan Selâmet-Giray Han ibn Sultan ..... deyip tâ Sahip-Giray, Hacı-Giray, Mingli-Giray Han'a varınca ecdat Hanlar yâd edilir. Hutbeden sonra (İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsân) âyetini okuyup hutbeyi tamamlarlar. Osmanlı padişahlarını kendilerinkinden önce söylerler. Zira Mekke ve Medine'nin padişahı ve bütün Hanların tayini Osmanlının elindedir. Hutbelerde okunan âyetlerin konuları hep müslüman gazileri kâfir ile savaşmaya teşvik ayetleri ve hadisleridir. Hakikaten aylıksız bir alay Allah yolunda savaşan mücahit gazilerdir. Vilâyetlerinde gayet emin, aman ve adaletlidirler.

GÜZEL AHLÂK VE HUY SAHİBİ MEHMET GİRAY HAN'IN ÖZELLİKLERİ (ALLAH ONU SELAMETE ERDİRSİN)

Son derece salih, olgun, sakin, güzel huylu, dindar, haramdan uzak duran, kanaat sahibi, nurlu bir ihtiyardır. Bilgin, keremli, yardımsever, hayır sahibi, gerçekçi, doğru sözlü, nice büyük evliyanın şerefli sohbetle-

rinde bulunmuş, zarif, binlerce hünere sahip, dünya ve âhiret ilimlerini bilen, tarikat ehli, varlıklı bir hükümdardır. Daima kara ve deniz gezginleriyle görüşür, seçkin ve ünlü bilginlerle ilmi sohbetler yapardı. Kendisinin de şiir biliminde bir divanı vardır. Çağatayca yazılmış bir divandır. «Hâni» mahlasını kullanırdı. Daima Allah'ı zikr ile meşgul olup, iş ve kazançları Allah yoludur. Kâfirlerden intikam alıp savaş mallariyle geçinirlerdi. Böyle bir yaratılışta ünlü, yarar, yiğit, tac sahibi, yüksek şanlı, vakarlı bir Han görmedim. Cenab-ı Hak vakarını ve şanını daima arttırsın. Ömürleri boyunca kendisine bağlı bulunanları, ailesini, yakınlarını ve hizmetkârlarını daima hoş tutup, Bahçesaray şehri içinde hayırlar ve iyilikler yaptırmıştır. Şehri imar etmeğe çalışmaktadır. Rabbülâlemin onu saadet evinde şenlendirsin.

Bahçesaray şehrinde yaptırdığı eserleri ile diğer eserleri:
Câmileri :

Saray şehrinin içinde yirmi dört mihraptır. Han sarayının bahçesi içinde iki adet mamur, kurşun örtülü, kubbeler içinde geçmiş Hanlar yatmaktadır. Birinde Selâmet-Giray Han oğlu İslâm-Giray Han ile ailesi ve çocukları yatmaktadırlar. Sandukaları yeşil sof ile örtülüdür. Kubbesi süslü ve güzeldir. Türbedarları ve evkafı vardır. Türbenin yanında Sahib-Giray Han camii var. Kapı ve duvarları sağlam kâgir yapıdır. Üstü çatma ağaç ve kiremit ile örtülü olup, eski tarz kubbeli bir ibadet yeridir. Gaza maliyle yapıldığından bu cami son derece ruhanidir. İçinde hal sahibi, keramet ehli, sâlih kimseler çoktur. Özellikle imamı Arap ..... efendi, topal ve felçli mektep hocası ve nice salih kişiler bu camide bulunurlar. Bu eski yapı camiin kıble kapısından mihraba kadar uzunluğu yüz on ayaktır. Eni yetmiş ayaktır. İçinde yetmiş adet hizmetlisi vardır. Cami içinde yirmi adet meşe ağaçlarından sütunlar olup, tavan bunların üstüne yapılmıştır. Camiin sağ tarafında Hanların ibadet ettikleri mahfeli vardır. Gümüş kandiller ve sanat eseri çeşitli avizelerle bezenmiş bir mahfeldir. Camiin avlusu yoktur. Zira Çürüksu deresi camiin kıble kapısı önünden akar. Kıble kapısı, Han kapısı, alçak bir minaresi, sağında, solunda ve kıble tarafında türbe bahçesine bakan pencereleri var. Koca-Baba camii: Çarşı içinde olduğundan cemaati çok olur. Bu da kiremitli ve taş minareli eski bir caimdir. Bunlardan başkası mescit, mahalle tekkesi ve zaviyelerdir. Hepsinden büyüğü Koba ve Sefer-Gazi Ağa sarayı önündeki Sefer-Gazi mescitleridir. Şehir içinde de beş adet taş minareli cami vardır. Salaçık'ta Mingli-Giray Han medresesi gibi tefsir, hadis, hıfız, Kur'an ve diğer bilimlerin okutulduğu medreseleri olup özel olarak Dârü'l-Hadis ve Dârü'l-Kurâları yoktur. On yedi adet sıbyan mektebi olup, Bahadır-Giray Han, İslâm Giray Han ve Mehmet Giray Han mektepleri en gelişmişleridir. Tekke ve zaviyeleri dokuz adettir. Hepsi yetmiş adet akar su-

çeşme var ki her biri ayrı lezzette, tatlı, hayat sularıdır. Sefer-Gazi Ağa sarayı yakınındaki Han-ı Cenab suyu o kadar soğuktur ki Temmuz ayında insan üç yudum suyu rahatlıkla içemez. Turna gözü gibi berrak, ince ve temizdir. Bunun gibi nice suların kayalardan aktığı görülür. Şehir içindeki Ahmet Ağa çeşmesinin tarihi şöyledir:

«Menba'-ı lütf u kerem ayn-ı adalet ya'ni
Sadr-ı Sultân-ı Kırım Hazret-i Ahmet Ağa
Kıldı bir çeşme bina kim anı görse Hıdırî
Reşk idüb anmaz idi ab-ı Zulâli aslâ
Oldı târihine Zihni kaleminden cârî
Eyledik kâ'ide-i ayn-ı hayâtı icrâ sene...

Bu Ahmet Ağa çeşmesi, Sefer-Gazi Ağa çeşmesi ve Mehmet-Giray Han aynı gibi nice akar sular daha vardır. Kırk yedi yerde Kerbelâ şehitlerinin ruhları için köşelerde sebiller vardır. İslâm-Giray Han sebili, Sefer-Gazi Ağa sebili, Tat Ağası Tanburi-Ramazan Ağa sebili, Alemşah sebili ve diğerleri.

Şehrin mahalleleri:

Han mahallesi, Sefer-Gazi mahallesi, Koba mahallesi, İslâm Ağanın mahallesi meşhur mahallelerdir.

Sarayları:

Hanların sarayı, Vezir Sefer-Gazi sarayı, Salaçık'ta Mingli-Giray Han sarayı, Kaytas Ağa sarayı, Defterdar İslâm Ağa sarayı, Yalı Ağası Ahmet Ağa sarayı, Şah Bolat Ağa sarayı, Ebû Ahmet Ağa sarayı, Emildeş-Ahmet Ağa sarayı ve daha nice büyük saraylar vardır.

Kervan sarayları:

Büyük bina olarak kervansarayları yoktur. Ama bu Bahçesaray şehrinin iki yanındaki kayalarda yüzlerce büyük mağaralar vardır ki içine yüzlerce insan girip, konut, göçerler. Acayip ve garip konaklama yeri kervansaraylardır.

Hanları:

Hepsi yedi adet handır. Çarşı içindeki Sefer-Gazi Ağa hanı kale gibidir. Yüz altmış yedi adet altlı ve üstlü, kâgir yapı odaları olan güzel bir handır. Kırım diyarında bir benzeri yoktur. Sanki şehrin kapalıçarşısıdır. Rum, Arap ve Acem'in tüccarları ve yolcuları burada konaklarlar. Demir kapısının üstündeki tarihi şöyledir:

«Yaraşur her gören dirse târih
Hân-ı ma'mure-i cây-ı zibâ
Sene: 1071.

Garip bekâr odaları:

Yedi adet bekâr odalarıdır. Her birinde çeşitli sanat sahibi, gurbet adamları oturup, çalışırlar. Çoğunlukla pabuççu, takkeci ve terzi bekârlarıdır. Bunların da hancıları ve vakıf yerleri vardır.

Çarşı, pazar ve bedestanı:

Hepsi bin yüz adet dükkândır. Kubbeli, kârgir yapı bedestanı hanlardır ki her çeşit mal bulunur. Terzileri, haffafları, attarları, kahvehane, kuyumcu ve bozahaneleri gayet çoktur. Ama zırhcıları yoktur.

Hamamları:

Hamamları hepsi dört adettir. Hepsinden mükemmeli ve mükellefi sıcak sulu, büyük, Mehmet-Giray Han hamamıdır. Baştan başa kubbeleri kırmızı kiremit ile örtülü, iç açıcı, aydınlık bir hamamdır. Böyle güzel bir hamam daha Kırım diyarında yoktur. Havası, suyu, binası eşsizdir. Bu hamamın benzeri ancak İstanbul'da Haydarpaşa hamamı olur. Bu hamamın kapısı üzerinde altınlı ve lâcivertli celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır:

«Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât es-sultân Gazi-Mehmet Giray Han ibn Selâmet Giray Han ibn Devlet Giray Han dâme ömrühu ve devletuhu ilâ nihâyetü'z-zaman ve nihâyetü't-devran âmin ya mu'în ve ya müste'an fi sene 1071.)

Hamamın camekânında bir tahtalı kâğıt üzerine yazılmış diğer bir tarih de şöyledir:

«Hân İbn Hân ibn Selâmet Giray Hân
Ya'nı ki Han Mehmet ev sultan bâ safâ
İz'ân-ı pakine tahsin sad hezâr
Kim bu arada itdi bu kermâ beyi bina
Gördükde resm-i tarhını dir ehl-i san'olan
Pe bârik özge makam-ı ferah fezâ
Faslı kemter eyledi tarihini beyân
Cây-ı sürur zât-ı musaffa dilkeşa
Sene: 1070

Yetmiş kadar böyle güzel tarihler yazılı aydınlık, güzel bir hamamdır ki sanki Ebû Ali Sina hamamıdır. Bütün duvarları çeşitli, beyaz mermerlerle kaplı hoş bir hamamdır. Altı adet halvetindeki kurnaları balgamî, yerkânî, parlak, sanat eseri kurnalar olup kurnalar üzerindeki lüleleri altın yaldızlı, tasları dahi halis altın kaplamadırlar. Hamamın orta sofası sekiz köşeli, geniş bir sofadır. Ortasındaki fıskıyeleri ta kubbenin tepesinde olan billur, necet ve moran camlara su fışkırtır. Bütün dellakları ibrişim fotalar ile yarım gün bedenleri kucaklarlar. Bellerinde tü-

si keseler, ellerinde hanalar örünmüş onar, onbeşer yaşında Çerkez, Abara, Gürcü, Rus, Leh dilberleri tavus kuşu gibi dönüp, gelip, insana yapışıp çeşitli hünerler ve cilveler ederek herkesin isteğini yerine getirirler. Bu durumda insanın can damarları depreşip, candan aziz siğnelerin o açıklığı karşısında can vermek işten değil. Bu derece temiz ve edebli dellakları var. Elhasıl öyle ferah ve hoş hamamdır ki insan hergün girse yine aynı şekilde davranırlar.

Sahib - Giray Han Hamamı:

Bu hamam Han sarayının yakınındadır. Kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır: «Bu makam-ı a'layı yasadır. Sultan adil Sahib Giray Han İbn Mingli Giray Han İbn Hacı Giray Han, sene 939.» Diğer hamamlardan Küçük hamam; eski bir hamamdır. Tabahâne hamamı; alçak, kaplıca, karanlık bir hamamdır. Ayrıca altıyüz adet hanedan sarayının hamamları olmakla Kırım halkı övünürler. Şehir içinde çürük su üzerinde tam kırküç yerde taştan ve ağaçtan yapılmış köprüler vardır. Aşağıda Hacı - Osman Ağa'nın bir göz kârgir köprüsüne şu tarihi yazdım:

«Mübarek eyleyüb daim bu cesri Hak Teâlallah
Deyu bedr-i Evliyâ târih bu hayr-ı sebîlullah (a).

Üç yerde fakirler aş evi vardır. Her zaman için herkese yemekleri boldur. Bunlardan Han Sarayı imaretine varan kimse mutlaka açlığını giderip geçmiş padişahlara hayır dualarda bulunur.

Yâran ve Aşıklar Mesireleri:

Yirmialtı yerde gezinti yeri İrem bağları vardır. Hepsinden üstünü ve beğenileni daha önce anlatmış olduğumuz padişahlara mahsus Aşalma bağıdır. Savaş ehli olanlara bağ bekçileri engel olmazlar. Aşıklar, sevdalılar, gezginler, oyuncular hep buraya gelip eğlenirler. Aşalma bağından başka Kaçı bağları ve Süren bağları, Sefer Gazi Ağa sarayı bahçesi, Koba bağları, Eski Yurd bağları, Musalla Mehmed - Giray Han meşhur gezinti ve iç açıcı yerlerdir. Mehmed Giray Han Musallası (Namazgâhı) Bahçesaray'ın kıble tarafında bir bayır üzerindedir. Yetmiş, seksen bin kişi alır, geniş, yeşil bir sahadır. Burada bir kere namaz kılan mutlaka saadete erer. Namazgâhın kıble kapısı üzerinde şu tarih yazılıdır:

«.....
Namazgâh-ı hayat Han Mehmed bir bedel bu da.»
Sene: 1071.

Bu ibadet yerinden yukarıya, kıble tarafına gidilince Mehmed Giray Han'ın yaptırdığı Yusuf köşküne gelinir. Yüksek bir köşk olup, Bahçesaray'ın bütün damları, bağları, bacaları buradan görülür. Bu köşk irili, ufaklı odalardan, sofa ve mutfaklardan meydana gelmiştir. Henüz ye-

ni dikilmiş ağaçlarla ve akar sularla bezenmiş, bağlı bahçeli bir gezinti yeridir.

Buranın halkının ihtiyarları uzun ömürlü, çok yaşlı kişilerdir. Kuvveti gitmiş, görünüşü yetmiş, yaşları yüzyetmiş, konuşmaktan aciz ihtiyarlar iken yine de yüz renkleri kırmızıdır. Taze yiğitleri ise zinde yiğitlerdir. Güzel kızlarına diyecek yoktur. Kimsenin eli değmemiş, günahsız, dindar, cemal sahibi güzellerdir.

Kendileri ile görüştüğümüz ve dostluk kurduğumuz can kardeşlerimizden Tat ili ağası Tanburi Ramazan Ağa, Kâtip Hasan Efendi, Ali Han, Muhsin Han, Havlak Dedes Ağa, Curganalı Mustafa Ağa, Ebu Ahmet Ağazâde Çelebi başta gelenlerdendi.

Bu eski şehir bilginler kaynağı, faziletliler topluluğu ve şairler meskeni olduğundan bilgini ve tabibi çoktur. Hele cerrahları son derece üstaddırlar. Aliş Ata ve Ebu Ahmet Ağa kölesi nabız ilminde sanki Caliyus derecesinde üstaddırlar. Bu diyar halkının bütün ömürleri daima cenk ve savaş ile geçtiğinden her çapuldan birkaç yüz adam yaralı olarak gelir. Han cerrahı Dede Masum, Tarkın köle ve Alp Akay cellat gibi usta cerrahlardır. Bu diyarlarda eşleri yoktur.

Sahib - Giray Han Camii imamı ve mekteb hocası Topal - Hoca, Zâri Efendi, Kola imamı ve Sarı Ata ..... önde gelen şeyhlerdendir.

Seçkin Şâirler:

Hepsinden üstünü Han hazretlerinin divan efendisi Kastamonulu Abdülmü'min Efendidir. Takma ad kullanır. Kaside yazarı, hattat ve ressamdır. Fazlı Çelebi: tarih ilminde eşsizdir. Selim - Giray Efendimizin Feyzi Çelebi'si on okunuş (Kıraat-ı Aşere) üzere üstad, gök ilminde olgun bir zattır. Hayalinde o kadar ilgi çekici fikirleri vardır ki helâl sihirlerdir. Han kâtibi Necati Çelebi de usta şâirdir. Hasan Kadı Efendi ve daha nice şâirler daha vardır.

Bu şehrin halkı çuka kontuş ve çuka çakşır giyerler. Kapıkulları, ot ağaları, atalıklar, mirza ve sultanlar hep samur don ve samur kalpak giyerler. Nadir kimseler vardır ki beyaz sarık sarıp, kabadî pabuç ve çizme giyip at ile gezerler. Kadınları hepsi çuka ferace giyip, yassı başlı olup, ayaklarına iç etek ve çizme çekerler. Sadece hamama gitmek için çıkarlar. Rabia Adviye derecesinde örtülü, saliha, güzel huylu kadınlardır. Şehrin havası gayet güzel ve mutedil olduğundan güzelleri zinde yapılı olup, vücut yapıları ve azaları, kulak memesi gibi yumuşaktır. Genç kızların ve çocukların çoğu Çerkez ve Abazadır. Leh, Rus ve Moskov güzelleri de vardır. Ama Gürcü azdır.

Bahçesaray halkının çoğunluk isimleri şunlardır: Aliş, Aka, Dedeş Aka, Sücan Gazi Ağa, Evlan Mehmed Ağa, Can Mirza, Can Atay, Veli Can, Çakir Ağa, Kıtas Aka, Aribdan Aka, Kutlubay, Can Kulu, Kerem Bay, Se-

vinç Bay, Boga Aliş ve bunlar gibi isimler. Kölelerinin ise isimleri çoğunlukla Timürşâ, Yaşarşa, Baycabay'dır.

Gök ilmi bilginlerince Kırım diyarı yirmisekizinci örfi iklimde ve beşinci hakiki iklimde bulunmaktadır. Gök (Astronomi) ilminde ün yapmış ve buluş sahibi Ali Kuşçu ve Mingli - Giray Han'ın söylediklerine göre Bahçesaray şehrinin kuruluşu Akrep burcuna rastlamaktadır. Bunun için askerleri savaşçı, acımasız ve korkulu gazilerdir.

Hastahane (Dârüşşifa) :

Gerçi her evde hasta olan kimleri hanedan sahibleri gözetirler. Ama bu Tatar kavmi tâun hastalığından korkup kaçarlar. O sebebten Sahib - Giray Han camii yanında bir iki oda hastahane olup, hastaları gözetirler.

Bahçesaray şehrinde rum ve ermeni kiliseleri vardır. Yahudi sinagogları yoktur. Bütün Yahudiler yukarı Çifut kalesinde oturduklarından Sinagog denilen kiliseleri de oradadır. Şehirde Leh ve Macar kiliseleri de yoktur.

Şehir halkının çoğu at eğeri, kamçı, güçken yelekli okları ve ak kenarlı bezler dokuyarak geçimlerini sağlarlar. Tahıllarından altı çeşit iri taneli, deve dişi buğdayı, bir çeşit siyah arpası olur. Dört okkasını bir at yiyemez. Bir kile buğdayı elli kile verir. Ayrıca boza darısı da çok yetiştirilir. Ondan boza yaparlar. Bir kile darı elli kile verir. Vadilerde tirfil, yonca, ayrık ve eğir otları çok olur. Karalı otadında dilber perçemi gibi bir ot yetişir ki o ottan bir at bir hafta yese şişmanlıktan yürüyemez olur. Soğan, tere ve nanesi de meşhurdur. Her yemekleri güzeldir. Ama Leh tavuğu denilen meşhur fil hortumu gibi sarkmış kırmızı et parçası burnunun üzerinde durur tavuğun kebabı ile araba tekerleği ateşinde pişmiş parça, parça koyun kebabı en çok beğenilen yemeklerindendir. Meyveleri suludur. Armut, vişne, kiraz, erik, ve elması gayet çok olur. Kışı şiddeli olduğundan üzümü suludur ama biraz tatsızdır. Zeytin, incir ve remani olmayıp Tat ilinden gelir. Yüzlerce hayat suyu gibi sularından başka ilik gibi, ince elektne geçmiş Tatar bozası ve dört, beş günlük at südü kırmızı, yağı alınmamış yoğurt yarması ile talkanı ve şeyhlerin içtiği makısma bozası beğenilen içecekleridir.

Muhtesib Ağası defterine göre Bahçesaray şehri etrafında dokuz bin aded bağ vardır. Bunlardan Kaçı, Süren, Kazıklı Özek ve Balen bağlarının semtleri açıklık olduğundan üzümleri lezzetlidir.

Bu şehrin ve Kırım'ın her tarafında gül, gülistan, sünbül ve reyhânistan, Cennet bahçesi gibi bağlar, bahçeler, bostanlar var ki hesabını Cenab-ı Hak bilir. Zira şehrin toprakları geniş ve öyle verimlidir ki yeryüzünde ancak Şamdaki Harran ovaları buralara benzer. Zira vilayet ma' mur, halkı ise daima düşmandan intikam aldıkları için mesut kimselerdir. Nafakaları güzel, toprakları temiz ve amber kokuludur. Zira atları,

hayırları ve bereketleri çoktur. Kıbçak çölleri ve Heyhat sahraları verimli olup, her tarafında av hayvanları bol olan bir vilayettir. Gerçi fakirleri ve gazi batar yiğitleri boza, talkan, kurt, yarma ve lahşe çorbasiyle geçinirler, ama zenginlerin ve ileri gelen kimselerin nimetleri boldur. Bahçesaray'dan başka dağ eteklerinde olan şehirlerden gelen akar suları bol olan şenlikli bir Bahçesaray'dır. Kış geceleri bütün Kırım vilayetinde evlerde sohbetler edilip, nice günler helvalar, yemekler, çeşitli şerbetler yenilip içilir. Hatta böyle sohbet gecelerinde elli kıyye gelir bir semiz koyun kurban edilip, parçalanır. Parça etler demir bir kebab şişine dizilir. Şişin iki başları ince, ortası kalın olarak sıkıca dizilip, bir araba tekerleği kırılarak yakılır ve şiş kebabı yapılır ki ilik gibi olur. Tatarlar arasında böyle pişmiş elli okka gelir bir koyun kebabını yiyen ve yüz kıyye boza içeni çoktur. Yani bunları bir oturuşta bir Tatar yemiştir. Ta bu derece lezzetli kebab yaparlar. Yeryüzünde böyle kebab bir yerde pişirilmez. Ama Tatarlar arasında araba tekerleği ile pişirmek şarttır.

Hikâye:

Bir kere Heyhat sahrasında, konar-göçer Tatarın birine bir Nogay Tatarı konuk olur. Oba sahibi, bu misafir Nogay'ı sılamak lâzım, yani hizmet etmek lazımdır der. Meğer oba sahibinin arabası üzerinde güzel bir gelini varmış ki canından aziz imiş. Hemen koyunlarından semiz bir koyunu basıp, boğazlar ve gelinin arabasının bir tekerleğini kırıp kebab pişirir. Ne çâre Kıbçak çölünde odun yoktur. Sevgilisini Heyhat çölünde bırakmayı göze alarak kebabı pişirir ve misafir Nogay'ı ağırlar. Sonra o Nogay, ilinden acele yedi araba mal getirip konak beyine verir. O zamandan beri Tatarlar arasında birbirlerine saygı gösterisi olarak araba tekerleği ile koyun kebabı pişirmek aded olmuştur. Arkadan da birkaç kulplu bardak boza içerler. Bir Tatar biriyle çekişse: «Neni görkünmen bana ne minnet kastarsın, yoksa araba tekerleğiyle bişmiş kebab mı aşadım» yani yedim diye Tatarlar arasında ata sözü haline gelmiştir.

Kırım'da armut, erik, elma, üzüm, vişne ve kiraz olur ama ayva, incir, zeytin, nar, övüz, muşmula, badem, fındık ve fıstık ..... yetişmez. Kavak ağacından başka yüksek ağaç yoktur. akin yüksek dağlarında ardıç ağacı gayet çoktur. Servi, çam, sanuber, şimşir, çınar, incir, nar ve dut ağaçları yoktur. Ama söğüt ağaçları çoktur.

Tat İli Nahiyesi :

Kırım'ın kıblesi tarafında, çadır dağının ardında, kıble tarafı ki Karadeniz sahilleridir. Kefe eyaleti olan yerler Tat illeridir. Kışı şiddetli değildir. Su ve havası güzeldir. Büyük bir nahiyedir. Halkının çoğu Rum keferesi ve Lazlardır. Bu ülkenin karşı tarafı üçyüz mil uzaklığı Trabzon vilayetidir. Onun için oranın halkı buraya gemiyle gelip yerleşirler. Su

ve havası güzel, Rum çocukları ve kızları sevimli olup, zevk ve eğlence yeri bir ülkedir. Kırım adasının yarısını bu yerler kaplar ki Karadeniz sahilleridir. Hatta dağlarında ve köylerinde incir, limon, turunç, zeytin, nar, şeftali, kiraz, vişne, dut, servi, kavuk, ur şimşir, muşmula, lezzetli ayva, kestane, çeşitli erikler, kayısı ve zerdali olur ki benzersiz meyve ailesindendir. Hatta Tarb-ı efzün yani Trabzon'da yetişen karanfiller gibi karanfiller olur ki kokularından insanın dimağı kokulanır.

Bu Tat iline Han tarafından görevlendirilen bir Tat Ağası bakar. O Ağa, her zaman Hanlara, Kalga ve Nureddin Sultanlar ile diğer sultanlara ve vezirlere meyvenin zamanında her çeşidinden getirir ki insan yemesinden doyamaz, hiç bıkkınlık gelmez. Bu derece sulu, lezzetli, tatlı, güzel meyveleri olur. Özellikle incir, ayva, üzüm ve narına aşk olsun. Atlarla iki merhalelik uzak mesafelerden geldiği halde meyvelerde en ufak bir bozulma görülmez. Tazeliklerini aynen korurlar. Henüz ağacından koparılmış gibidirler.

Badrak Kavmi ve Konuşmaları:

Kırım adası içinde yerleşmiş bir kabiledir. Gerçi bunlar Tatar'dırlar ama şehirlerde yaşadıklarından kendilerine has konuşmaları vardır. Onların konuşmalarından diğer Nogaylar anlıyamazlar. Nogay Tatarlarının konuşmları altı çeşittir. Bu Badrak kavminin konuşmalarından bazı sözler ve kelimeler şunlardır:

«Ababa baba sakalı kaba evine var ise itde kaba
Karganda börek, kaynasa gerek, çartâkda kızlar oynasa gerek.»

Birinci mısraın anlamı: Baba, baba, eğer senin evine bir sakalı kaba kimse onu da kapa. Yani o sakalı kayı evinde hapset.

Sultanlar, Emirler, Ağalar:

Önce Şam yüksek Han Efendimizden sonra Kalga ..... Giray Sultan servi gibi uzun boylu, şehbaz, gazi, dilaver ve sevimli bir sultandır. Derviş tabiatlıdır. Herkes ile hoş geçinmeyi huy edinen ve isteyen yeri yüksek, dilaver bir sultandır. Sonra Nureddin ..... Giray Sultan: Orta boylu, şecî, gazaplı bir sultandır. Daima büyük şeyhler ile sohbet edip, Kur'ân okumakla meşgul olan bir padişah oğlu, gazi idi. Kalga ve Nureddin Sultanlar selamet - Giray oğullarından oldukları için Mehmed - Giray Han'a (Aka Çayım) yani ulu ağam, karındaşım derlerdi:

Bahadır - Giray Han oğlu şehzâde Selim - Giray Sultan: Bunlar üç kardeş sultandırlar. Biri Mübarek - Giray Sultan'dır. Çerakise vilayetinde

Zaba kabilesi içinde üşmüştür yani, yetişip büyümüştür. Diğeri de Dede - Mehmed Giray Sultandı. Selim - Giray Sultan, kardeşlerinden üstündü. Dede - Giray Sultan ile Bahçesaray şehrinde yetişip, büyümüşlerdir. Birçok ilimlerin öğrenimini yaptıktan başka Kur'ân hâfızı olup, Farsça, Mesnevi'yi de okurdu. Son derece zeki, hükümdarlık ilminde üstaddı. Her ne tarafa yönelse Allahteâla'nın emri ile muzaffer olarak salimen ve kazançlı olarak Kırım'a döner. âle geçirdiği ganimet mallarından birşey almayıp hepsini adamlarına, fakirlere ve dervişlere dağıtır. Her ne zaman seferden dönse Mehmed - Giray Han hazretleri efendimiz bunlara son derece hürmet ve ikramda bulunup altın işlemeli hilatlar, postin kaplı mor kürkler ve altınlı birer Kurânı Kerim ihsan eder. Zira tecvid ilminde İbn Kesir ve on okunuşu (Kıraat-ı aşere) tamamen bilmekteydi. İlm-i hâric-i huruf (harf okunuşlarının, çıkışlarının ilmi, tecvid ilmi) ta eşsizdir. Gece gündüz Han Efendimiz hazretleriyle birlikte olup, sohbetler edip, şer'î ilminde ve diğer ilimlere ait konularda konuşmalar yaparlar. Hân Efendimiz her zaman onun için «Selim'in hakikaten selî olup, ismi ile isimlenmiş, Allah yolunda mücahidsin» deyip Selim - Giray'a ta'zîm ve hürmetle sevgi gösterisinde bulunur ve en kıymetli mücevherlerinden hediye ederdi. Gerçekten böyle büyük bir padişahın iltifatına sahip olacak bir gönlü büyük padişah oğlu keremli zattır ki, kendisine verilen şeylerden yanında birşey koymayıp hak edenlere dağıtırdı. Kendisine hiçbir zaman, hiç kimse gücenmez, zayıf bir karınca dahi incinmez. Daima marifet ehli kişilerle yakın olur. Bu fakir âlem seyyahı Evliyâ'ya da yakınlık göstermiş olup gece, gündüz gönül sahibi ve dervişler ile görüşürdük. Yani hâl erbabından olup dostluğu ve ilgiye yakınlık gösterir kimsedir. Şairlerden Lem'i Çelebi, Abdülmümin Efendi, Fazlı Çelebi, Erani Çelebi, Emir Medhî Çelebi, Nedimî Çelebi'dir ve diğer şairlerden yakın dostları vardır. Kendileri de duygulu ve coşkun zamanlarında yeni gazeller, müseddes, muhammes ve rubâîler buyururlardı ki Azm-i zâde Hâtî Çelebi böyle rubâîler söyleyemezdi. Bu ilimde dahi öbür sultanlardan ve kardeşlerinden üstün müslim ve müsellem Selim - Giray'dır. Akranları arasında zamanının eşsizidir. Dervişlerden veya gariplerden bir kimse bir kaside, bir hediye, küçük, büyük birşey getirseler, mutlaka o kimseye bir at, bir köle, bir güzel ve temiz kız çocuğu veya bir kat elbise ile bir hayli yol harçlığı verip, gönlünü hoş edip gönderir. Yahut yanında alıkoyup o kimseden bir şeyler öğrenir. Halk arasında gururlu ve vakarlı bir kişi olarak görünürse de özel sohbetlerinde «Meclis emanettir» deyip herkesle, açık kalplilikle görüşür. Gam götürücü, güneş pençeli, ay yüzlü, sevimli, güzel Çerkez, Abara ve Gürcü usta oyuncu ve çalgıcılar daire, tanbur, santur, çenk ve rubablarını ellerine alıp musikî usulleri üzere sözler okuyup, darb ve feth, nîm devr, nîm sakil usullerinde oniki makamı, yirmidört usulü ve kırksekiz terkibi çalıp, Hüseyin Baykara fasılları eder-

ler. Dinleyen dostlar hayran kalıp, kendilerinden geçerler. Oyuncular ise hoş şarkılar söyleyip usul üzere oynarlar. Ayrıca ay yüzlü rakkaslar meydanda dönüp durdukça sanki Zühre raks ederdi. Ben bu özel meclislerden bir an ayrı kalmadım. Herkes tenha köşelerde sevgilileri ile âlemden habersiz iken âlem talan, âdem harab olmadan günah işlemeksizin gece yarılarında Hüseyin Baykara sohbetleri ederdik. Yine âlem halkı rahat uykularında her şeyden habersizler iken yine şahımın gözdelerinden birkaç usta taklitçi açık, seçik sözlerle, edeblice taklitler yapıp güldürücü sözler söylerlerdi. Bu güldürü taklitçilerden Turbâ - Ahmet Çelebi, Edirneli neyzen, derviş, Receb Çelebi, Cilve Çavuş, Cakman Çelebi, borazan Osman Çelebi adlarındaki ünlü taklitçiler her biri birer çeşit lisan ile her kavmin anlamsız hal ve hareketlerini, kendi lisanları ile taklit ettiklerinde insan gülmekten kırılır. Bu oyuncular yetmiş hile ile birbirlerine öyle şakalar yapıp öyle sözler söylerlerdi ki hiç işitilmemiş ve görülmemiş söz ve hareketler olup, öyle şekillere girerler ki, insan korkuya kapılır. Sonra yine şakalar ederek meclisi şenlendirirler. Meclisten sonra hrkes odalarına giderken hepsine bol, bol ihsan ve ikramlarda bulunulur. Elhasıl bu yaratılışta bir hükümdar, Hâtem Tâî, Cafer Bermekî gibi kerem sahibi kişi Cengizoğullarından bir şehzâde daha gelmemiştir. Güzel ahlâkı gibi nurlu yüzlü, şirin sözlü, orta boylu, geniş pençeli, kuvvetli ve güçlü ele sahip, her ne tarafa el vursa düşmandan intikam alır, fakirlere ve yoksullara karşı gayet şefkatli davranır bir kimsedir. Bir bahane ile bir yeşil yaprak getirene veya bir kırmızı gül getirene veyahut hiçbir şey getirmeyip rast geldiği yerde bütün muhtaçlara en iyi şekilde yüz aded Kırım sikkesi ihsan edip, kimseyi katiyyen eli boş göndermez. Yaratılışı bu huy üzerinedir. İyilik ve güzellikle geçinir. Böyle iken her Cuma gecesi ve diğer mübarek gecelerde Bahçesaray'ın bütün bilgin, salih ve şeyhlerini hanedanına davet edip toplar ve ziyafetler verir, fıkıh, hesap, usul ve fürû, edebiyat ve şerî ilimleri konularında sohbetler edilir. Bu şekil mecliste edeb dışı hiçbir söz ve hareket görülmezdi. Çoğu zamanlarını ibadet ile geçirir. Beş vakit farz namazlarını kıldıktan sonra hazarda ve seferde olsun mutlaka teheccüd, işrak duha gibi namazlarını da kılardı. Son derece ibadet usullerine ve kâidelerine uyardı. Abdestsiz bir ayak basmamıştır, bir at sırtına binmemiştir. Elhasıl ibadet hali sayılan şeyhlerde bile yoktur. Hüda'nın emanetinde ve muhafazasında olsun. Böyle bir civan şehzâdeyi Cenab-ı Hak. Cengizoğulları tahtına nasib etsin. Amin... Bu seçkin şehzâdeye karşı olan sevgimizden dolayı hatırımızda olan vasıflarını imkân nisbetinde yazmaya cesaret ettik. Alemallah ve şehedallah ve kefâbillah Muhammeden Resûlullah. Denizde katre, güneşte zerre miktarı yazmış olduk. Allah'a şükür, böyle şanı büyük bir şehzâde ile bir müddet yakından görünmüş olup, şerefli sohbetleriyle şereflendik. Vesselâm.

Sefer Yoldaşımız Mehmet - Giray Han oğlu Ahmet - Giray Sultan:

Bu dahi Mehmet Giray Han Efendimizin gözünün nuru, ciğer parçası Ahmet - Giray Sultandır. 1073 senesinde Köprülü-zâde Fâzıl Ahmet Paşa, Uyvar savaşına giderken bu Ahmet - Giray Sultan altmışbin Kırım Tatarı'nın kumandanı olarak gelmişti. Bunlar ile Alman diyarlarında Macar, Uslovin, Hırvat, Doduşka, Orta-Macar, Tot, Leh, Çeh, Korul, Felemenk ve İsveç vilayetlerine kadar çapul savaşları ettiğimizi daha önce etraflıca yazmıştık. Bu savaşlardan elde edilen ganimet mallarından bir tane almamış, hepsini karacı halkına ve Osmanlı gazilerine vermiştir. Bu da böyle keremli bir şehzâdedir. Şimdi Kırım'da yine görüşüp, büyük ihsanlar aldık. Ahmet - Giray Sultan da ihtişamlı, bir hükümdar özelliğine sahip, daima ilimle meşgul olan ve bilginlerle görüşen bir zattır. Haftada bir kere dostları ile ava gider. İpek elbiseler giyer gezer. Allah ömrünü uzun etsin. Ivaz - Giray Sultan, Canbe - Giray Sultan, Mübarek - Giray Sultan ve Mehmet - Giray Sultan hepsi Mehmet - Giray Han'ın oğullarıdır. Ivaz - Giray Sultan henüz onbeş yaşına girmiş nurlu bir sultandır ki, ay parçası gibi güzelliğinden nazar değmesin diye daima haremde kalırdı. Onun küçüğü kardeşi Canbe - Giray şehzâde ondört yaşında, sert görünüşlü, inip binmeyi seven yiğit bir şehzâdedir. Onun küçüğü Mübarek - Giray henüz oniki yaşında olup, okuyup, yazmakla meşgul, haremde oturan bir şehzâdeciktir.

Bunlardan başka Kaçı bağları yakınında, kendi halinde, sakin bir şekilde oturan Hacı - Giray Sultan, Sâfi - Giray Sultan ilim ve sanatla uğrşır, Kırım - Giray Sultan ve daha sadaklı ve savatlı yetmişyedi aded küçük, büyük Kırım ve Yanbolu Sultanlarıdır. Elhasıl Kırım diyarı böyle sultanlar topluluğu görmemiştir. Allah teâlâ daha ziyade edip, düşmanlar ile uruş ve savaş edeler.

Kırım Vezirleri:

Mehmet Ağa, Sefer - Gazi Ağa, Kıtas Ağa, Ahmet Ağa, Şahbolat Ağa, Âlu - Ahmet Ağa, Defterdar İslâm Ağa, Sefer Ağa oğlu İslâm Ağa ve kardeşi Benas - Mehmet Ağa. Bunlar vezirler ve vezir oğullarıdır.

Etraftaki Köy Kale ve Kasabalar:

Bahçesaray'ın doğu tarafında, bir merhale uzaklıkta Akmescid şehri var. Kalga sultanların taht merkezidir. Kıble tarafında iki merhale mesafede Tat ili ve nahiyeleri vardır. Güney tarafına doğru bir menzillik yerde Menkub kalesi bulunur. Tam güneyinde iki konaklık yerde Balıklava kalesi, Batıya doğru iki günlük yerde İnkirman ve Sazkirman kaleleri var. Kuzeyinde üç konaklık yerde Ur kalesi, Kuzey ile doğusu arasında Çe-

kişke ve Erbas kaleleri var ki bu kaleleri Mehmet - Giray Han yaptırmıştır. Kırım adasının da etrafında ve uzaklarında olan köyleri, kasabaları ve kaleleri de inşaallah yerleri gelince anlatacağız.

BAHÇESARAY DIŞINDA YATIR OLAN GEÇMİŞ HÜKÜMDARLARIN VE SULTANLARIN, ŞEYHLERİN, KADILARIN VE BÜYÜK EVLİYALARIN «IRCI'İ İLA RABBÜKE» EMRİNE RAZI OLAN GUFRANA EREN PADİŞAHLARIN, FANİ MÜLKLERİNE VEDA EDİP SONSUZ SALTANATA GÖÇENLERİN, SAHÂBE-İ KİRAM'IN, İCTİHAD SAHİBİ İMAMLARIN VE MÜCAHİD GAZİLERİN NURLU KABİRLERİNİ BİR, BİR TARİF EDİP AÇIKLAR...

Bahçesaray şehrinin aşağı, batı tarafındaki bahçeleri ucunda, ikibin adım uzaklıkta bulunan Eskiyurt köyü eski zamanda büyük bir şehir imiş. Halen binlerce yerde eserlerin kalıntıları görülmektedir. Şimdi ise üçyüz evli, bağ ve bahçeli, her evinde hayat sularının aktığı ma'mur bir köydür. Burada üç aded kurşunlu kubbeler içinde geçmiş şehinşâh hanlar uyku vadii yataklarında başkoymuş olup yatarlar. Her nurlu kubbeler öyle bezenmiş, öyle sanat işi avizeler ve kandiller ile donatılmış ki, sanki birer nurlu muhabbet yeridir. Yüzlerce şamdan, buhurdan, çırağan, gümüş ve altın kandiller ile süslenmiştir. İbrişim halılar üzerinde, nurlu kabirler etrafında Hüsn-ü hat ile âyet-i kerimeler yazılı, sanat işi rahlelerin üzerini kaplayan kubbelerdir. Bazı padişahların saadetli başları yerindeki sarıkların üzerine turna kanatları ve çelenkler konulmuş durur. Her yerde türbedarlar bulunur. Her zaman hanlar ve sultanlar buraya gelip, ziyaret edip, öd ve amberler yaktırıp Hatm-i Şerif okuturlar. Böyle herkes tarafından ziyaret edilen nurlu bir yerdir. Allah, hepsine rahmet etsin.

Bu kubeblerin dışında ve etrafında bütün Kalgalar, Nureddinler, sultanlar, vezirler, mirzalar, atalıklar ile Bahçesaray'ın bütün ileri gelen kişileri yatmaktadırlar. Zira tâ Hazret-i Peygamberimiz zamanından beri burası kabristanlıktır.

Bereket Han Ziyaret yeri:

Cengiz oğullarına şöhret verip, Kırım diyarını mamur edip şenlendiren Bereket Han'dır. 666 tarihinde geçici dünyadan, ebedî dünyaya göç etmiştir. Kabri üzerinde tubbesi yoktur. Mezar taşının tarihinden tanınmaktadır.

Doğan Han ziyâret yeri:

Osmanoğulların amca oğullarındandır. Osmanoğulları ecdadı Serabay Bey oğlu Ertuğrul Beyin kardeşi Süleyman Şah, üç bin kişi ile birlikte Mâveraünnehir diyarının Mahân vilâyetinden Hülâgû Han Tatarla-

rının zulmünden kurtulmak için vatanlarından ayrılırlar. Anadolu'nun Konyasında Selçukoğullarından Sultan Alâeddin'e gelirken Fırat nehri sahilinde Caber kalesi adlı Kirman altındaki Erdoğrul suyu kenarında bütün oymak konaklar Allahın hikmeti, Ertuğrul Beyin biraderi Süleyman Şahın boy abdesti alması gerekir. Fırat nehrinde guslederken boğulur. Halen Caber kalesi altında yatmaktadır. Bu Süleyman Şah, Ertuğrul'un büyüğü olduğundan Ertuğrul kabilesi içinde ayrılık başgösterir. Süleyman Şah'ın dört oğlu vardı. Biri Kızıl - Togar Han'dır. Raka yani Urfa'ya varıp orada Bey olur. Savaşlar ede ede hayli nâm bulur. Halen Urfa'da İbrahim Halilullah türbesi yanında yatmaktadır. Süleyman Şah'ın bir oğlu da Bayındır Handır. O da babası boğulduktan sonra amcası Ertuğrul'a bakmayıp Ahlat padişahının yanına gider. Orada yatmaktadır. Süleyman Şah'ın üçüncü oğlu Boğa Han'dır. Dördüncü oğlu ise Yay-Doğar Handır ki babası Süleyman Şah boğulunca onun ölüm acısı ile üç yüz adamiyle amca oğulları yanına Kırım'a gelir. Kırım diyarında nice yararlıklarda bulunup ün yapar. Burada vefat edip bu Eskiyurt mezarlığında yatmaktadır.

Ertuğrul Bay'ın iki oğlu Bakı (Yatı) Bay ile Gürbay-düzboy (Gündüzbay) da babaları Ertuğrul ile Konya'da şeci, gazi, ileri görüşlü, yarar ve namlı kimsedir ve onun hizmetinden de hoşlanarak ona tuğ, sancak, bayrak, tabl verip boy beyi yapar. Ertuğrul nice sene savaşlar yapar. Sonra Bursa tekfuru ile Yalıkâbad kalesi üzerine büyük bir savaş yaparken şehit olur. Söğüt kasabasında yatar. Sultan Alaeddin hemen tuğ, sancak ve bayrakları küçük Osmancığa verip onu boy beyi yapar. O anda Osmancığın kardeşleri olan adları geçen Yatı ve büyük kardeşi Gündüzbay Beyler, kendilerine boy beyliği verilmeyip küçük kardeşleri Osmancığa verildiğinden gönül kırıklığına uğrarlar. Sonra bu iki kardeş doğru amcaoğullarının yanına Kırım'a gelirler. Biri Mankıt ve biri de Ur beyi olur. Nice zaman savaşlarda bulunurlar ve sonunda ikisi de Kırım'da vefat ederler. Bu Eskiyurtta amcaları Boy Doğan Han yanında yatmaktadırlar. Tatarlar, Osmanoğlu amcazadeleri bizim soyumuzdan akrabalarımızdır deyip ziyaret ederler. Hakikaten Osmanoğulları, Cengizoğulları tarihçilerinin yazdıklarına göre Cengiz Han'ın amcaoğullarındandır. Elli birinci babada Osmanoğullarının soyları Nuh Aleyhisselâm'ın oğlu Yafes'e ulaşır. Bütün soy ve sopları anane ile padişah ve padişah oğullarıdır. Onun için Tatar Hanları ile amcaları tarafından akrabadırlar. Anneleri tarafından ise Hazret-i Peygamber soyundandırlar. Peygamber soyundan olan birinden temiz, hanım bir kız alıp, ilk Hân bu kızdan doğmuştur. Bunun için anneden Peygamber çocuklarındandırlar ve güvenilir tarihlerde anlatılmaktadır. Ama Ertuğrul'dan öte amcaoğulları tarafından Cengizoğullarındandırlar. Hakikaten dikkat edilirse siyah zenci arap ve Hazret-i İsmail soyu beyaz Araplardan başka Hint, Acem, Özbek, Moğol, Bogol, Çin, Maçin, Hatâ, Hıten, Fağmur, Korah,

Türkmen, Moskov, Macar elhasıl bütün üç yüz yetmiş adet kâfir kavimlerin bile insanları hep Tatardan türemişlerdir. Arap, Acem, Latin, Kıpti ve Yunan tarihçileri böyle yazmışlardır. Onun için Tatar kavmi yüce soy olup Cengiz Handan beri evlatları yeni yeni devletler kurup genişlemişler ve Kırım vilâyetini ana vatan edinmişlerdir.

Cengiz Han oğlu Ebu Sait Han ziyaret yeri:

Bu Ebû Sait Han, Bâna sarayında Han iken babası Cengiz Handan önce müslüman olmuştur Irak diyarında Arap ve Acem bilginleri bunun yanında toplanmışlar ve ona Ebû Sait diye isim vermişlerdir. Ama babası Cengiz Han'ın koyduğu isim Tamuras Han'dır. Yedi sene Balkan'da yedi sene Ejderhan'da, yedi sene Kazan vilâyetinde, yedi sene İdil şehri sarayında, yedi sene de Kırım diyarında Han olmuştur. Cengizoğulları tarihçileri otuz beş sene Hanlık yaptıktan sonra vefat ettiğini yazarlar. Bu Kırım kabristanlığında yatmaktadır. Büyük, müslüman bir padişah imiş. Allahın rahmeti üzerine olsun.

Cengiz Han hakkında:

Tarihçilerin yazdıklarına göre Cengiz Hanın iki oğlu var idi. Biri rahmetli Tamuras yani Ebû Sait Han, diğeri de Kazan (Gazan) Han'dır. Bu da müslüman olup adını Mehmet Şam Kazan (Gazan Mahmut Şah olsa gerek) koydu. Tatar kavminde ilk defa Mehmet (Mahmut) adını bunlar koymuştur. Şerefli kabri, Azerbeycan vilâyetinin taht merkezi olan Tebriz şehri yakınındadır. İstanbul'daki Galata kulesi gibi yüksek bir kule içinde yatmaktadır. Halen herkes tarafından ziyaret edilen bir tekkedir. Moğol lisanında bu tekkeye Şembet Kazan derler. Moğollar bu Mehmet Gazan, Kazan vilâyetinde bizden idi, sonra Müslüman oldu derler.

Cengiz Han'ın bir oğlu da Olcaytu Han'dır. Cengiz Han öldükten sonra Şam - Kazan Han'ın annesini Kenkâe Han alıp, Mehmet-Şam Kazan Han'a üvey baba olmuştur. Kenkâe Han'ın babası Abakay Handır ki o da İran ve Turan'ı harabeye çeviren Hülâgû Han'ın babasıdır. Bu Hülâgû Han'ın on dört oğlu var idi. Bazıları Han oldular, bazıları olmadılar. Bu Abakay Han şeci, bahadır ve büyük bir kahramandır. Bütün Irak Dadyan'ında bunlar Nuşirevan oğlu Hürmüz'ün yanında Şembetler yani mezarlıklar yaptırmışlardır. Hülâgû Hanın babası Kutlu (Kubilay) Handır. Bu Kutlu Hanın yedi oğlu Irak Dadyan'a, Kazan vilâyetine ve Ejderhan vilâyetine Han olmuşlar, o diyarlarda Moğol, Bogol, Kalmak ve Moskov keferelerinden nâm ve nişan bırakmamışlardır. Bu yedi adet Han, bütün Irak Dadyan'da Hürmüz'ün yanındaki türbeler içinde yatmaktadırlar. Et-

rafları tamamen ardıç ağaçları ile kaplıdır ki bu cihanda öyle ardıç ağaçları ile kaplıdır ki bu cihanda öyle ardıç ağaçları yaratılmamıştır. Mezar taşlarının başlarında yaşları, saltanat yılları ve soyları hep yazılıdır. Sözü edilen Kutlu (Kubilay) Hanın babası Cengiz Handır. 61 tarihinde Hazret-i Risâletpenah, bu Cengiz Hana «Muaz bin Cebel»i elçilik göreviyle mektuplar göndermiştir (*). Muaz Hazretleri süratle gidip, Cengiz Hanın huzuruna varır. Han, «Safa geldin ya Arap» diyerek ayağa kalkıp elçiye saygıda bulunur. Sonra Hazret-i Peygamberin mektubu okunur ve elçi, Cengiz Hanı islâm olmaya davet eder. Cengiz Han der: «Ya Muaz bin Cebel, Ahir zaman Peygamberi Arap Muhammed'in bize öğretmek istediği mezhebi nedir?» Muaz bin Cebel: Önce Allahın emrettiği İslâmın farzlarını ve şartlarını emreden (Ekımussalate ve âtuzzekâte...) ayeti kerimesini okuyup birer, birer farzları öğretir. Cengiz Han: «Bu ne güzel, yerlerin, göklerin yaratıcısı ne güzel buyurmuş, dediğin bu beş adet şeyin hepsini kabul ettim, Allah iyi şeyler emretmiş.» Muaz: Peygamberimizin dahi sünnetleri budur ki beş vakit namazın önünde ve sonunda ikişer ve dörder rekât sünnet namazı kılına. Zeker (tenasül uzvu) ucundaki anlamsı etin kesilmesi de sünnettir. Ayrıca bütün sünnet, müstehap ve vâcib namazları yerine getirilmesi gerekli şartları ile anlatıp, öğretir. Cengiz Han: «Bu da ne güzel temiz mezhep, sünnet ve farzlar ne güzel temiz edeptir. Ama zekerden et kesmek, bu fena mezheptir. Bu bizim memleketlerimizde bir adam bir adamdan bir damla kan akıtsa biz o adamı öldürürüz. Vilâyetimizde kış çok şiddetli olduğundan teşennüe (sinirlerin gerilip, büzülmesi) hastalığı vardır. Elde, kolda ve başta açılan yaralardan bu vilâyette adam ölür. Hele insanın bütün damarlarının toplandığı zekeri kesilirse o adam mutlaka teşennüc hastalığına tutulur. Yetmiş, seksen, yüz yaşına girmiş bir kimseye mezhebin sünnetidir diye zekerinizin ucunu kesin diye söylesek bu sünneti deli olan kabul etmez. Allahın emrettiği tekliflerden en ağırı bu sünnet teklifidir. Yerine getirilmesi imkânsızdır. Zekeri kesilen kimse mutlaka ölür. Hele önce çocuklarımızı kesip sünnet ederek halkı inandıralım. Allahın emri ile ilkbaharda önce ben sünnet olayım. Yoksa bu kışta bizim vilâyetimizde bu sünnet teklifi elvermez» der. Muaz bin Cebel: Ama o kesilecek yer fazlalık bir ettir. Yıkanırken temiz olmaz, karısı ile bir hoş, huzur içinde münase-

(*) Cengiz Han, Asr-ı Saadetten birkaç asır sonra gelmiş olmasına rağmen Cengiz'i Asr-ı Saadette yaşatmak, sonra kendisine Muaz bin Cebel hazretleri ile Hazret-i Peygamber'in mektubunun gönderilmesi pek gülünçtür. Evliya gibi iyi öğrenim görmüş, özellikle İslâm Tarihini çok iyi bilen kimsenin böyle bir masalı yazması maksatlı olup, bunu yazarken mutlaka kendisi de çok gülmüştür. Onun maksadı bu masala inananların bilgisizliğini ortaya koymak olsa gerek. Cengiz'in vefat tarihi 624 tür. Evliya, her yerde olduğu gibi Kırım'da da yaygın olan hikâyeleri aynen anlatmaktadır.

bette bulunmaya engel olur. Öyle fazlalık bir ettir, der. Cengiz Han der ki: Alemin yaratıcısı, on sekiz bin âlemi ve Âdem oğlunu yarattığında asla faydasız bir şey yaratmamıştır. Hep, ezelî hikmeti ile isteyip yaratmıştır. Cenab-ı Hak onun fazlalık bir et olacağını bilmedi mi de yarattı. İman vücudunda değil bütün varlıkları kudreti ile, bilip, yarattı, diyerek Muaz bin Cebel'e itiraz ederek cevaplar vermeye başlar ve devam eder: «Allah, beş vakit namazı farz eylemiş, ne güzel Allah emridir. Ama Allahın emri olan farzlardan daha çok sizin sünnet namazlarınız var. Bu halkı rahatsız etmektir. Yâ, garip insan geçimini sağlamak için çalışmaya ve ailesi, çocukları için ne zamanı olur. Ben, Allahın farz ettiği namazdan başka namaz kılmam.» Sonra yine söze devam ederek: Yâ Muaz, Kâbetullah, Allah evidir. Ona ömründe malı çok olanın bir kere varması farzdır, dedin. Bunu ne güzel buyurmuş. Hem ziyaret, hem ticaret, hem de seyahat olur. Ama biz babâ ve dedelerimizden öyle işitiriz ki, Allahü Teâlâ evden, barktan ve altı yönde olmaktan ayrıdır. Zamandan ve mekândan münezzehtir bilirsin. Şimdi siz Allaha mekân mı ispat edersiniz? Hem Allah evine varan, Allahı görür mü? Eğer görürsem şimdi giderim, der .Muaz der ki: «Görmezsiniz ama Allah öyle buyurmuştur. Ayeti kerimede Allah emredip: «Malı olanlar beytime (evime) gelip hac edeler» buyurmuştur. Cengiz Han: «Vallahi, Hakkın emri ile bu yolda gidip, ziyaret etmek lisanım üzere iyi seyahattir. Ama bu bizim Balıkhan şehrimizden ta Kızıldeniz kenarındaki Allahın evine bir yıllık yoldur. Bu yol üzerindeki yedi adet padişahlar benim hasmım ve kuvvetli düşmanlarımdır. Onların vilâyetlerinden atlayıp, nasıl geçip, Mekke'ye gidip, geleyim. Bu dahi zekerden kesmek gibi zor bir tekliftir. Ama yılda bir kere oruç tutmak farzını kabul ettim. Zira Allahın hekimâne emridir. Bir adam ömrü boyunca yese, içse vücudunda çeşitli safra, sevda, balgam ve zararlı maddeler toplanır. Ama yılda bir kere bir ay oruç tutunca on bir ayda insan bedeninde meydana gelen çeşitli hastalıklar yok olup, zinde olunur. Yarın inşaallah oruçlu olurum. Bu Hakkın güzel emridir. Bütün vilâyetlerimin halkına haber salıp, Ramazan ayında şenlikler edip, oruç tutturup, hemen beş vakti kılmak için adamlar gönderirim. Ve Allahu teâlâ zekât verin demiş. Hakikaten güzel buyurmuş. Allahın bu emrini de kabul ettim. İnsan Kârun gibi mala sahip olsa, yığa yığa nereye götürür. Lâyık olan fakirlere malının kırkında birini zekâtın vermek ne güzel dindir, der.

Elhasıl Cengiz Han, Hacc-ı şerif farzı ile sünnet olunmaya kuvvetli özürler bulup, diğer farzları kabul edip, Müslüman olup, Allah birdir, Peygamber Muhammed hak peygamberidir, der. Muaz bin Cebel bunun üzerine ısrar ederek: Hacc-ı şerifi, sünnet olmayı, namazın sekiz şartını, altı erkânını, yedi vâcibini, on dört sünnetini, yirmi beş müstahabını, on

iki mekruhunu, on dört yerde namazı bozan şeyleri, dört yerde abdestin farzını, on yerde sünnetini, altı yerde müstehabını, 6 yerde adabını, 7 yerde nafilelerini; 6 yerde mekruhlarını, 5 yerde yasaklarını, 7 yerde noksanlarını; guslün üç yerde farzını, 6 sünnetini, 12 yerde guslün sebeplerini, 4 yerde gusul etmenin sebebini, elhasıl Muaz bin Cebel bir müctehit gibi bunları birer birer anlatır. Bunlardan birinin eksik olması, bunları şartları ve usulleri ile bilmiyenin namazı doğru olmayıp, imanının tam olamayacağı ve Peygamberimize ümmet olamıyacağını Cengiz Han gibi dağ adamı padişaha bu şekilde anlatınca Cengiz Han der: «Biz cahil adamız. Henüz İslâm dini ile şereflenip, Allah bir, Peygamber hak bilirim. Öbür dediğin sünnetleri de Buhara'dan Fıkıhçı getirip öğrenirim.» Muaz bin Cebel bu cevap üzerine hiddetlenir. Cengiz Han'a kelime-i Tevhidi ve iman duasını okutur. Batıl dinden çıkıp hak dine girip, Hazret-i İsa'nın Allahın kulu, Meryem Ana'nın cariyesi olduğunu ve dört kitaba inandım dedirmeyi unutarak kızgınlığından atlarına binerek yola çıkarlar ve acele Medine-i Münevvere'ye gelirler. Allahın hikmeti olarak Hazret-i Peygamberi altmış üç yaşında geçici dünyadan ahirete göç etmiş olarak bulur. Hazret-i Resulün vasiyeti üzere naşı şerifini Hazret-i Ali tenha yerde yıkayıp, Hazret-i Abbas'ın iki oğlu Fazlı ve Kasem de su dökerler. Hazret-i Ali, Peygamberin vücud-u şeriflerine el değmeden mübarek gömlekleri üzerinden yıkayarak, yine gömlekleri üzerinden iki kat kefen sarar. Sonra Medine-i Münevverede Ravza-i Mutahhare içinde defn ederler. Hazret-i Resulün dokuz evlâdı olmuştur. Fâtımatüzzehra'dan başka diğerleri hazret-i Peygamberden önce vefat etmişlerdir. Ama Fatma (R.A.), Hazret-i Ali'nin nikâhında iken Peygamberden altı ay sonra vefat etmiş olup, Resulün Ravza-i Mutahharasında sol tarafında, demir kafesli yere defnedilmiştir. Ömrü 28 senedir. Hazreti Peygamber ömürleri boyunca on beş adet hatun ile nikâhlanmıştır. Kendisinden sonra hayatta kalanlar: Hazreti Ebâ Bekir'in kızı Ayşe, Hazreti Ömer' in kızı Hafsa, Zem'a kızı Sevde, Cahş kızı Zeynep, Hâris kızı Meymune, Hay kızı Safiye, Hâris kızı Cevriye, Ebu Süfyan kızı Ümmü Habibe, Ebâ Ümmiye kızı Ümmü Seleme, Allah onlardan razı olsun. Ümmü Seleme'yi Hazreti Peygamber kırk dört yaşında iken nikâh etmiştir.

Hazreti Peygamberin çocukları: Dokuz çocuğun beşi erkek, dördü kızdır. Kâsım, Mekke'de doğmuştur. Tayyip, Tahir ve Abdullah üçü Hatice-i Kübra'dan doğmadır. İbrahim'i Mısır'dan Mukavkas adlı Kıbti hükümdarın gönderdiği cariye Marya adlı kıpti kızdan doğmuştur. Medine'ye göçten sonra ölmüşlerdir. Ama İsmail (yanlış olsa gerek) ve dört kızlar da Hatice anadan olmuşlardır. Resulü Ekrem'in kızlarından Zeynep, Ebu'l-As ile, Rukiye ve Ümmü Gülsüm Hazret-i Osman ile evli idiler. Onun için Hazreti Osman'a (Zinnureyn) derler. Fatma da Hazret-i Ali ile nikâhlı idi. Hicretin ikinci senesinde Medine'de nikâh olup, Fatma 18, Haz-

ret-i Ali 20 yaşında idiler. Hazret-i Peygamberin vefatından sonra Hazret-i Ebâ Bekir halife olduğu sırada Muaz bin Cebel, Cengiz Han'dan elçilikten gelmiş idi. Muaz, Hazret-i Ebâ Bekir'in huzuruna vardığında Hazret sorar: «Yâ Muaz bin Cebel, memur olduğun Cengiz Han işi nasıl oldu?» Muaz der: «Ya Emirelmü'minin, bütün farzları kabul edip, Allah bir, Peygamber hak dedi» Ama Hacca gelmeyi kabul etmeyip, «Yolumda bu yoktur, âsi padişahlar vardır, yol güvenli olmadığından Hacca gidemem» deyip özürler diledi. Zekerin kesip, sünnet olmayı da kabul etmedi. «Bu yaşta ve bu şiddetli kışta zekerim kesersem hasta olurum» diye özür dileyip kaldı. Ben de bunların biri noksan olsa dürüst müslüman olmazsın deyip, kızgınlıkla çıktım geldim.» Hazret-i Ebâ Bekir der: «Sünnet olmayıp, Hacca gelmemek mü'min olmamayı gerektirmez, hemen kelime-i tevhit ile iman duasını okuttun mu?» Muaz bin Cebel: «Yok, okutmadım yâ Emirelmüminin» deyince Hazret-i Ebâ Bekir hemen gazaba gelip: «İslâmın bütün şartlarını ve gerekenlerini kabul edip, mü'min olmuş. Tez bu bizim nâmemizi götür, selâmımızı bildir. Kelime-i tevhidi ve (Amentü billahi...) ayetlerini öğretip gelesin» diyerek Muaz'ı divandan kovar. Muaz, Ebâ Bekir'in mektubu ile tekrar bir yılda Kazan vilâyetine gelir. Orada, Cengiz Han'ın Kırım vilâyetine gittiğini söylerler. Muaz hemen Kırım'a gitmek üzere yola çıkar. Irak Dadyanına vardığında Cengiz Han'ın Ejderhan vilâyetinde öldüğünü ve orada gömüldüğünü öğrenir. Ama müslüman olarak öldüğü bilinmektedir. Zira daha önce bütün İslâmın farzlarını kabul edip, Allah bir, Peygamber hak demiş idi. Onun için Tatar bilginleri Cengiz Han'ın âhirete iman ile gittiğine inanmışlardır. Ama bazıları da A'raf'ta kalıp A'raf ashabındandır derler. Zira adaletli, gazi ve İslâm esaslarına razı bir padişah idi. Muhakkak iman ile göç etmiştir. Sözün kısası, Osmanoğullarının, amcaları tarafından soy ve sopları mümin ve müslüman olan Cengiz Han'a varıp, Tatar Hanları ile akrabalıkları vardır. Vesselâm.

Sonra Muaz bin Cebel Hazretleri, Cengiz Han'ın büyük oğlunun Han olduğu Kırım vilâyetine gelir. Kırım'ın bu Eskiyurdunda gömülü olan seçkin sahabelerin kabirlerini ziyaret eder. Cengiz Han'ın oğlu Handan Hazreti Ebâ Bekir'e ve kendisine hediyeler alır. Oradan gemilerle Kostantiniye (İstanbul) şehrine gelir. Burada da kraldan hediyeler alıp tekrar gemilerle Sayda vilâyetine oradan da Şam'a gelir. Bir müddet Şam'da kalır. Sonra Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Muaz vatanından ayrı olarak Şam'da vefat eder. Şam'ın Koyun kapısı denilen yerinde Bilâl Habeşinin yanında defnedilmiştir. Şimdi yine konuya gelelim.

Kırım Bahçesaray vilâyetinin ziyaret yerlerini anlatırken ilgileri dolayısiyle Cengiz oğullarının bazı durumlarını ve Eskiyurtta gömülü bulunan akrabalarından söz etmiştik. Bu Eskiyurtta yatmakta olan Muaz bin Cebel'in amcası Mâlik Eşter, bizzat hazreti Peygamber'in sahabele-

rindendir (*). Sipahiler ağalarından idi. Tebük savaşından sonra Yemen hududunda Yelemlem denilen bir yerde bir ejderhayı öldürdüğünden sahabeler arasındaki lakabı Mâlik Ejder idi. Ama mübarek gözünün biri savaşta yırtılmıştı. Gözü böyle olunca Hazreti Peygambere gitti. Hazreti Peygamber de ona inâm olarak tabut kurusu mâlikliğini verip Mâlik Eşter yani gözü yırtık lakabı verildi. Hazreti Risaletin vefatından sonra kederinden başını alıp Rum diyarında Erzurum şehrine, sonra da Dağıstan'a gelir. Burada üç bin kadar seçkin aznavur adamı müslüman ederek sırası ile Kazan, Ejderhan, Bakû, Saray şehri ve Heşned vilâyetine gelir. Bu kadar yerleri ziyaret ederek kırk bin kişiyi müslüman eder. Kırım vilâyetine gelip orada da on bin adamı müslüman ederek elli yedi bin seçkin askere sahip olur. Sonra adamları ile birlikte Özü ve Turla nehirlerini, Akkirman kalesinden yukarı Don nehrini geçip Akkirman kalesi altında Sarasay deresi içinde Sapık kral Salsal ile kırk gün, kırk gece savaş eder. Kâfirleri kıra kıra Akkirman altındaki Kamerulkam içine tıkar. Ecinne kavmi de Kamerülkam tılsımlarından kurtulur. Bütün kâfirleri sar'a hastalığı gibi ecinniler tutunca bin kâfir orada ölür. Sapık kral Salsal ile Mâlik Eşter karşı karşıya kalırlar. Sonunda Salsal lain, Mâlik Eşter'i bir mızrak ile yaralar. Kırk altıncı hamle Mâlik Eşter hazretlerine dönüp, sapık Salsal'ın göğsüne öyle bir mızrak vurur ki mızrağın ucu arkasından iki karış dışarı çıkar. Mâlik Eşter kendi yaralı durumuna bakmayıp Salsal'ın üzerine at sürüp, başını kesip, dişlerini çıkarır. Salsal'ın dişleri halen Akkirman kalesinin kapısının üzerinde kaburga kemikleri ile birlikte asılı olarak durmaktadır. Kellesi de hendek içinde, bir kaya deliğinde durur. Bir İstanbu güllesi kadar büyük kelledir. Sonra Mâlik Eşter askeri ile Kırım'a gelir ve aldığı yaradan burada şehit olur. Çıfut kalesi altında defnedilmiştir. Ziyaret ettiğimiz Şeyh Mansur hazretleri Mâlik Eşter hazretlerinin naşını yıkayıp defnetmiştir. Sonra Mansur da vefat eder. Ama bu Mâlik Eşter hazretleri Eskiyurtta yatmaktadır. Kabrinin üzerinde hiç bir şey yoktur. Yalnız Mehmet Giray Han efendimizin câmii sahasında gömülü olup, baş ve ayak ucunda birer yazılı taş vardır. Kabrinin boyu tam elli ayaktır. Etrafı sanki İrem bağı ve güllük gülistanlıktır. Allah rahmet eylesin. Kabrini ziyaretim esnasında hatırıma gelen bir beyti camiin duvarına yazdım:

«Rah-ı Hak üzere şehid olan o serverdir bu
Salsal'ı keşte iden Mâlik Eşterdir bu.

Bir fütüvvetname kitabında bu azizi hazreti Peygamberin sipâhiler

(*) Mâlik Eşter hakkında burada yazılanlar, Kırım'da yaygın olan uydurma bir hikâyedir. Evliya Çelebi orada dinlediklerini aynen yazmıştır. Yoksa gerçekleri bilmemesine imkân yoktur. Onun için bu anlatılanları inceleyip, doğru olanı kabul etmek gerekir.

çavuşu olduğundan Hazret-i Ali onun kemerini bağladığı için alay çavuşlarının ve divan çavuşlarının bu Mâlik Eşter'e dayandığı yazılıdır. Hakikaten güzel demiş.

Buradan tekrar Bahçesaraya geldik. On gün daha kalıp, zevk ve safalar ettik. Sonra Han hazretlerinin kaymakamı olan Kilercibaşı Hasan Ağadan Hanın elimizde bulunan yarlığı gereğince hediyeler aldık. Zira Han hazretleri Ur kalesi muhafazasında olup, şehri ve vilâyeti düzene sokmakta idi. Onun için Bahçesaray'da durmayıp, Han dönünceye kadar Kırım'ı dolaşmaya başladık.

KIRIM VİLÂYETİNİ GEZİP GÖRDÜKLERİMİZ HAKKINDA

Bahçesaray'dan doğuya doğru Darağacı yolundan giderek Badak nehrini atlarla geçtik. Bu nehir Çadır dağından gelerek Alma nehrine karışır. Yarım saat daha gittikten sonra Salkır nehrini geçtik. Bu da Çadır dağından doğar ve Alma nehrine karışır. Sonra yine doğuya doğru verimli ovalar ve tarlalar ile güzel köyleri geçerek dört saat ağır, ağır yol aldık.

Kalgay Sultanın taht merkezi eski şehir Akmescit:

Bütün Kalga sultanların taht merkezleri bu şehirdir. Cengizoğulları kanunu üzere üç yüz akçe pâyesiyle şerif kazadır. Üç yüz altmış adet köy ve nahiyeleri vardır. Nahiye naibi on adettir. Yöneticileri Kalga, Kadı, Subaşı ve muhtesiptir. Başka hâkimi yoktur.

Bu güzel, yeşil şehir geniş bir ova kenarında kurulmuştur. Kıble tarafında üç saatlik mesafede çadır dağıdır ki Kırım adasının göbeğidir. Her taraftan beşer konaklık yerlerden görünen yüksek bir dağdır. Nuh tufanından beri üzerinden kar eksik olmayıp, kar içinde canlı kar kurdu vardır. Bu Akmescit şehri yüksek dağın eteğinden uzakta, verimli, geniş bir ovada kurulmuştur. Şehrin doğu tarafı kesme, yalçın, mağaralı kayalar olup bu kayalar üzerinde iki bin adet, kırmızı kiremit örtülü, kârgir yapı, altlı ve üstlü evler bulunur. Bütün evleri taş duvarlı olup geniştir. İki yüz kadar dükkân vardır. Ayrıca iki başı kapılı, bezestan gibi dükkânları ve yanında bir Acem tüccarı hanı var. Bu şehirde asla bağ yoktur. Ama Sefer-Gazi Ağa sarayının bir İrem bağı var ki övülmesinde diller aciz kalır. Hepsi üç adet tüccar hanı olup Sefer-Gazi Ağanın karısı Anşe hatunun yaptırdığı kale gibi han, hepsinden üstündür. Deniz ve kara tüccarlarının zenginleri hep burada konarlar. Şehirde hepsi beş mihraptır. Kalga sultanlar sarayının avlusundaki Mingli-Giray Han Camii kiremitli, bir taş minareli, eski tarzda yapılmış küçük bir camidir. Şehrin dışındaki Abdurrahman Bey camii, budur. Kiremit örtülü, bir taş minareli eski bir ibadet yeridir. Kapısının üzerindeki tarih şöyledir:

«Bena hâzel-mescide'l-mübareke fi eyyâmi devlete's-sultan Mingli Giray Han ed'afu'l-'ıbade Abdurrahman bin Ali Bey gaferallahu lehu ve livâdiye sene şehr-i muharremü'l-harâm erba'a aşere ve tis'amie '(914).» Bu iki camiden başka diğer üçü mahalle mescitleridir. İki medresesi vardır. Ayrıca Halveti, cilveti, dökecli olmak üzere üç adet tekke bulunur. Mehmet Efendi tekkesinin başları misvaklı, kalpak üzerine sarıklı, bıyıkları tıraşlı sofileri vardır. Bıyıklarını boza içerken bulaşıp bozayı mekruh etmesin diye keserler. Acayip şekilli ve çirkin görünüşlü sofilerdir. Hatta bunlardan birine «sen müslüman mısın?» diye sorduğumda «çonuk men soyumen, yâni, yok ben sofiyim» dedi. «Ey şimdi sen müslüman imişsin» dediğimde darılıp: «çonuk hey kişi soyumen, soyumu ben, yani sofiyim, sofiyim, başımda misvağım var görsene» dedi. Ben «Mademki sen soylu kişisin, bizim hazret-i Peygamberin babası ve anası kimlerdir?» diye sorduğumda: «Şu anın anası, apası bilip savusladığım yoktur, ama bizim oran Kazağın peygamberi İsa kişinin anası Meryem ana imiş, babası bizim Kazak yahşi söyleni durur, ondan işittim» işte bu çeşit sofileri var. Ama Tatar bilginlerine aşk olsun. Şehrin üç adet sıbyan mektebi vardır. Hayat suyu akan çeşmeleri dört tanedir. Eski, küçük bir hamamı olup, ortası sofalı, camekânlı ve şadırvanlıdır.

Kalga Sultan sarayı :

Bu anlattığımız şehrin güney tarafına bitişik kayalar altında bir şehircik daha vardır. Bütün Kalga sultanların sarayı buradadır. İki yüz adet, kat kat üstüne kârgir, görünüşlü (divanhaneli), pencereli ve balkonlu odaları var. Ama o kadar mamur ve donatılmış değildir. Yani Bahçesaraydaki Han sarayı gibi değildir. Bir yanında sekban odaları ve zengin mutfağı vardır. Sarayın geniş meydanında yukarıda adı geçen taş minareli cami var. Bu şehircik üç yüz yetmiş adet kârgir duvar yapılı, kiremit örtülü evlerden kurulmuş güzel bir varoştur. Bütün evleri Salkır suyunun Akmescidi tarafındadır. Ancak birkaç dükkâncığı, bir hanı, bir camii ve bir mescidi var. Salkır nehri çadır yaylağı dibinden, yeşil ağaçlıklı, büyük bir kaynaktan doğar. Yüksek ağaçların sıklığından güneşin ışıkları toprağa etki etmez. Bütün padişahlar ve Kalga sultanlar bu dinlenme yerine gelip hayat suları kenarında çadırlarını kurup, birer, ikişer ay zevk ve safalar edip, dağlarında avlanırlar. Biz de burada üç gün kalıp safalar ettik. Bu yüksek dağın kuzey tarafından doğan akar sular hep kuzey tarafa akıp yıldız yönünde Azak denizine dökülür. Yine bu yüksek dağın kıble, doğu ve güney taraflarından doğan nehirler hep Tat ile topraklarından geçip Karadeniz'e dökülürler. Bu Akmescit şehrinin bağ ve bahçesi yoktur. Ama şehrin ortasından akan Salkır nehrinin karşı tarafında şehrin bütün bağ ve bahçeleri yer almaktadır. Zira o yaka topraklı, otlu, sulu verimli yerlerdir. Akmescit şehri hakikaten taşlık bölgede ku-

rulmuştur. Sefer Gazi vezirin İrem bağından iz verir saray bu taraftadır. Binden fazla bağ ve bahçelerdir. Meyvelerinden ayva, armut, elma ve eriği diğer meyveleri gibi sulu meyvelerdir. Zira havası ve suyu güzel bir şehirdir. Çadır yaylası dibinde kurulmuştur. Bu Akmescit şehri Kırım diyarı üçgeninin ortasında olup Tataristan'ın seçkin yerleri burasıdır. Sırf Tatardırlar.

TATAR KAVMİNİN DİLİ

Allah (Çalab), Peygamber (yalvaç), ekmek (gömeç), lapa (poşfa), çorba (oyan), yağ (may), ahlat armudu (kemirtme) Kızılca (çom), lakin (salabcı), ibrik (komgân), bardak (çömlek), çanak (âyak), maşrapa (buldok), orta bardak (melnirek), iki kulplu bardak (kuşkulak), saman (toman), tavuk (çepeç), kerkes (göykenek), atmaca (kargı), delice kuş (bökterek), çaylak (tobalken), şahin (lâçin), doğan (karuga), bıldırcın (bodna), serçe (turgay), ok yeleği kuşu (göcüken), çilat (boral alişe), kola at (çabdar at), al at (ceyran at), kır at (boz at), küheylan at (ağırmak), beygir at (alaşe), tay (taylak), seğirticidir (ceğürkendir), çavdar (ariş), ağa (aka), ana (aba), köle var mı (şore bar mı), kış (döke), karı (marya), dur (tohta), iyi (yahşi), iyi (cahşi), fena (yaman), fenâ (ceman), doğan vursun atmaca bursun), yarar yiğit aş çok olsun (batar cegit aş bulsun), koca adam (kart kişi), eğrilmiş (çönekliğin), neyleyim gönlüm düşer), ben seni severim (özmege seni severmen), çok (kup), kavrulmuş darı unu (talkan), kısrak südü (kımız), yoğurt ayranı (yazma), boza var mı yoldaş (bozka bar mı konak), kale (kirman), padişah (han), ferman (carlık, yarlık), kökler (salay), sarp ormanlar (beccenik), Allah görücüdür (Çalab tanıgandır) .....

Bunlar gibi yüz binlerce eski kelime ve sözleri var. Biz bu kadarı ile yetindik. Hakikaten eski ve zengin lisandır. Bu Kırım lisanı yine anlaşılır dildir. Ama Ulu Nogay, Keçi Nogay, Şadak, Ozak Nogay ve diğer nogayların on iki çeşit dilleri vardır ki birbirlerinin dillerini tercüman ile anlarlar. Kırım'ın Badrak tatarları bile diğer Nogay dillerini anlamazlar. Kendi aralarında konuştukları özel dilleri vardır. Yabancı kimseler anlayamazlar. Ancak bilgin okumuş kimseleri bilirler. Sırası geldikçe inşallah örnekler veririz. Bu Akmescit'ten de ayrılıp, doğu tarafına üç saat gittik.

Azizler köyü menzili:

Dereli, tepeli bir yerde Mehmet Giray Han efendimiz saray gibi bir han yaptırmıştır ki böyle bir eser hiç bir padişaha nasip olmamıştır. Yirmi ocaklıdır. Gayet geniş bir han olduğundan hanın içine yüz tavla at sı-

ğar. Tamamen kiremit ile örtülü, kârgir yapı bir güzel handır. Kapısının üzerindeki tarih şudur:

Âsuman rif'at Mehmet Han-ı hurşid iştihâr
Hayr içün itdi bu hânı gelüben fikrine hayır
Göricek fehhi bu hân-ı bî-nazîri sıdk ile
Didi bu han târihini fî sebilillah hayır .
Sene 1062

Gerçekten önemli bir mevkide büyük bir hayır eseridir. Bu hanın bitişiğinde (Baba Yadigâr)ın kabri vardır. Ulu bir sultandır. Türbedârı Baba Hindî'nin hana bitişik, İrem bağı gibi bir tekkesi var. Ailesi ve çocukları ile birlikte oturur. Gelen, gidenlere nimetleri boldur. Buradan yine doğuya doğru üç saat gidip, Olesin deresini ve mamur köyleri geçtik.

ESKİ BELDE MAMUR BÜYÜK ŞEHİR BENDERÂBÂD KARASU

Allahu teâlâ düşmanların kötülüğünden korusun, bu güzel, mamur şehir Kalga sultan ve Hanların gümrük emini Şeytan Baki Çelebi adlı kimsenin idaresi altındadır. Üç yüz akçe pâyesiyle kadısı olup, oniki nahiyesi vardır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, Kefe yeniçeri ağası tarafından yeniçeri serdarı olup, sipah kethüda yeri yoktur. Ayrıca muhtesibi, bacdarı ve şeyhbenderi de var. Yirmi yedi yük akçe iltizam ile eminliktir.

Mahalleleri ve hânedan evleri:

Şehir içinden Karasu nehri akar. Kıble tarafındaki bayırların üzerleri tamamen ermeni evleridir. Batı tarafı düzlük, bağlı, bahçeli olup, kiremit örtülü beş bin beş yüz adet, iki katlı evdir. Yer, yer toprak örtülü evler de görülür. Şehrin etrafında yüksek saraylar olup, şehir günden güne devamlı gelişmektedir. Halkının çoğu Anadolunun Tokat, Sivas ve Amasya şehirlerinden göçüp gelmiş kimselerdir. Onun için Kırım şehirleri daima gelişmekte ve güzelleşmektedir. Bu şehir Kırım'ın ortasındadır. Evlerin avluları çoğunlukla çitle çevrilidir. Burada korku olmadığından evlerin çoğu kârgir duvarlı olmayıp çitten yapılmıştır. Evlerin hepsinde su vardır. Şehre akan nehir üzerinde yüzden fazla su değirmeni bulunmaktadır. Nehir üzerinde sekiz yerde ağaç köprü vardır. Zira Karasu coşup taştığında kârgir köprüleri temelinden yıkıp götürür. Ama Temmuz ayında suyu azalır. Karasu da Çadır dağından doğup, bu şehrin ortasından geçerek, kuzey tarafında Şeyh ili köyünde büyüyüp Azak kalesi denizine dökülür.

Şehirde yirmi sekiz mihrap bulunur. Beşinde cuma namazı kılınır. Hepsinin cemaati çok olur. Halkın tamamı gayet dindar kimselerdir. Çarşı içindeki cami mamur ve güzeldir. Yaptıranı mihrabı önündeki bir kub-

bede yatmaktadır. Şehirde hiç kurşun örtülü yapı yoktur. Hepsi kırmızı kiremit örtülü hayır eserleridir. Beş adet medresesi olup özel olarak hadis ve Kur'an medresesi yoktur. Medreselerinde ve şehirde hadis âlimleri çoktur. Ama Tecvit ilmine, İbn Kesir ve yedi okunuş üzere Kur'an okuyan hafızları yoktur. Ama diğer bilimlerde «Bahr-i Me'ânî» ve «Kenz-ü Beyân Mebânî-i Fudalâü'd-Düher»den bütün ilimleri öğrenmiş Tatar bilgini çoktur. Erkek ve kadın halkın çoğu şâfii mezhebindendirler. Sıbyan mektebi sekiz adet, tekkeleri de dört adettir. Yarısı çarşı içinde olmak üzere yirmi yedi yerde sebilhane vardır ki bunlardan su içenler sonsuz hayat bulup bin şükür ederler. Şehirde sekiz adet büyük tüccar hanı bulunur. Şehrin ortasındaki çarşı içindeki Sefer-Gazi Akay hanı Karasu şehrinin sanki kalesidir. Zira bu şehrin kalesi yoktur. Hanın çevre uzunluğu dört yüz germe adımdır. Metin, kuvvetli, taş yapı bir han olup iki demir kapısı vardır. İçinde suyu da var. Han, iki katlı, içli ve dışlı olarak yüz yirmi odalıdır. Dört yanda mazgal deliklidir. Dört yanında karakol kulesi gibi kuleleri vardır. Kuşatma sırasında kaleden daha dayanıklı bir handır. Ancak etrafında hendeği yoktur. Zira şehrin dar yerinde, çarşı içindedir. Hanın içinde minaresiz, güzel bir tekkesi vardır. Kapılarındaki kapıcıları gelene gidene gözcülük edip herkesi hana koymazlar. Korsalar da her halini sorup, öğrenip, han içinde önemli işi olduğunu ve güvenilir kimse olduğunu öğrendikten sonra koyarlar. Bu derece sıkı kontrolden geçirirler. Zira her diyardan zengin tüccarlar bu handa kalırlar. İki adet demir kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır:

Âsaf-ı devr-i Sefer Gâzi Agây-ı dâna
Eyledi hendese-i akl ile bu hânı binâ
Görüb itmamını bu hân-ı imâretgâhın
Didi fethi ola târih-i bina-yı Agâ

Sene 1065

Bu güzel hanın yakınında huffaflar yani kavaflar içinde Şirin Bey hanı da Sefer Gâzi hanına benzerse de daha küçüktür. Bu ikisinden başka kale benzeri, demir kapılı han yoktur.

Şehirde dört adet iç açıcı, güzel hamam vardır. Çarşı içindeki Tayman Mirba hamamı küçüktür, ama havası ve binası hoştur. Şirin Bey hamamı hakikaten şirin ve ferah bir hamamdır. Kaban bezestanı çarşısı bin yüz kırk dükkânlıdır. Pabuşcusu, yaycısı ve bozacısı çoktur. Hemen yüz beş kadar bozacı dükkânı vardır Zira Tatarlar çok boza içerler. Kârgir yapılı bezestanı yoktur. Ama hanlarda her çeşit değerli mallar bulunur. Diğer esnaf çeşitleri de çoktur. Hatta on adet kahvehane, kırk adet meyhane vardır. İki çeşit sanatkâr diğer diyarlardan çoktur. Şöyle ki: Kırk, elli yaşlarındaki Kazak kölelerini önce hamama koyup, keseler sürüp, hamamdan çıktıktan sonra sakal ve bıyıklarını güzelce tıraş

ederler. Onları nur yüzlü, güzel görünüşlü hale getirdikten sonra yüzlerce esir alıp, satmış esircileri bile aldatıp bu aşlama dilber kölelerini satarlar ve diğer illere götürüp, getirirler. Bir, iki aydan sonra bu köleler yine ak sakallı ve bıyıklı hale gelip, bir akçe etmez, karavana Kazak köle olurlar. Diğer marifetleri de şudur: Yedi, sekiz kere doğum yapmış, memeleri torba gibi sarkmış avratları hamama koyup, temizleyip, paklayıp, ayva çekirdeği, şap ve mazı ile yaptıkları macunla yüzünü, gözünü ve belirli yerlerini ağdalayıp gül yanaklı, turunç memeli temiz bir kız haline koyup esir tahtaları üzerine oturturlar. Bunlar kendilerini genç ve güzel gösterip bir alıcıya yüz gösterdiklerinde elbette müşterinin biri bu güzel yüzlü cariyeyi görünce hemen alıp, imansızlık çukuruna düşer gibi düşer. Bu cariye aybaşında hayız (âdet) gördüğünde cariyeyi alan «ah canım, vah malım gitti» diye feryada başlar. Ama ne çare bütün ayıbiyle almıştır. İşte bu Karasu şehrinde bu şekil namlı esirciler vardır. Ama bunlar Tatar değildirler. Anadolu'dan Kayseri vilâyeti halkıdır. Yine ebe kadınlar vardır ki bu kız bakiredir demelerine inanmamak gerekir.

Bu şehrin içinde kaldırım azdır. Kış günleri yüzbinlerce atlı Tatarın şehre gelip gitmesinden şehrin çamuru derya olup, insan boğulur. Ama üstleri tahta örtülü çarşı ve pazarları kaldırım döşelidir. Bu sokakların başlarında Tatar atlılar girmesinler diye köşeden, köşeye direkler dikmişlerdir. Böylece bu çarşı ve pazar sokaklarında hiç çamur olmaz. Şehir içinde iki bin adet ermeni kumaşçısı, beş yüz adet rum kumaşçısı üç yüz adet de cıfut kumaşçısı vardır. Bütün kefere halkı da Tatar kalpağı gibi şapırtma denilen kalpak giyerler. Ama mavi ve mor kalpakları üzerinde rum ve ermeniler birer kuruş büyüklüğünde kumaş parçasını nişan taşırlar.

Yahudiler ise sarı kumaş parçası dikerler. Yahudilerin hepsi çifutların kızılbaşları gibidirler. Yahudi, ermeni ve rumlar hamamda ayaklarına nalın giymedikleri gibi topuklarına çıngırak bağlayıp başka bölmede yıkanırlar. Yahudi oldukları bu alametlerden anlaşılır.

Şehirdeki büyük köprü başındaki geniş meydanda bulunan Şirin Bey hanının duvarı dibinde büyük bir esir pazarı durur. Bu da hayret verici bir esir pazarıdır. (İnsan satan, ağaç kesen, taş kıran, dünyada ve âhirette Allahın lânetine uğramış) kimselerdir bu esirciler. Zira bunlar son derece acımasız kişilerdir. Bu pazarı görmeyen dünyada bir şey görmüş değildir. Anayı oğuldan, kızdan ve oğulu babadan, kardeşten ayırıp her birini feryat ve acı acı ağlar halde satarlar.

Garipler ve gurbetliler yeri yedi adettir. Bütün esirler buralardadır. Kimsesiz sanatkârlar ve bekârlar burada kalıp çalışırlar. Bu şehir içinde bahçesiz ev nâdirdir. Ancak kâfir evleri bahçesizdir. Ama servi gibi uzun yüksek kavak ağaçları çoktur. Servi ağacı hiç yoktur. Suyu ve havası

hoş olduğundan güzelleri çoktur. Özellikle Rus cariyeleri, Çerkez, Abaza, Leh kızları ve oğlanları çoktur. Şehrin iki başında Karasu'yun sağında ve solunda bağ ve bahçeler hesapsızdır. Üzümü lezzetsiz olduğundan beğenilmez. Kirazı, vişnesi, eriği, elması, bir buçuk kıyyelik ak ekmeği bir akçeye satılır, bir kıyyesi iki akçeye satılan koyun eti, okkası bir akçe sığır eti, beğenilen yiyecekleridir. Olgun değildir diye Tatarlar kuzu eti yemezler. Ama at eti alırken kavga edip ölürler. Zira at eti hem kuvvetli, hem de hazmı kolaydır. Bu şehir hakkında gördüklerimizi, duyduklarımızı tamamen yazsak hem büyük bir kitap olur, hem de seyahatimize engel olur. Burada dostluk kurduğumuz kimselerle vedalaştıktan sonra şehirden ayrıldık. Doğuya doğru bir buçuk saat gittik. Küçük Karasu'ya geldik. Bu da Çadır dağından doğar. Bir kolu da Kefe yakınında Sodak dağlarından gelir. İkisi birleşip Azak denizine dökülür. Bu küçük Karasu'yu atlarımızla geçtik. Hemen o yerde Küçük Karasu köyü var. İki yüz evli, bir mescitli, bir han ve hamamlı bir köydür. Oradan üç saatte Toylı köyüne vardık. Bir bayırlı dere içinde, yüz haneli ermeni köyüdür. Bütün evleri Erzurum diyarının evleri gibi kırlangıç kanadı gibi çam direklerinden yapılmış kubbeli evlerdir. Bir bayır başında kiliseleri vardır. Bu köyden sonra üç saat gidip Çerkez köyüne geldik. Yüksek bir bayır üzerinde bir camili, yüz adet Çerkez evli köydür. Oradan üç saatte Sovuksu köyüne geldik. Dere içinde, müslüman köyüdür. Koyunları çoktur.

KEFE EYALETİ

Kefe eyaleti toprağındadır. Osmanlı subaşısı idaresi altındadır. Bu Sovuksuyun batı tarafı Hanlıktır. Beri kıble ve doğu tarafı ise Osmanlınındır. Oradan yine kıble tarafına iki saat gidip Kurbağa kayasını ve Balık kayası derelerini geçtikten sonra yine iki saat dere içinde yol aldık. Ta Sodak kalesine varınca bu dereler otuz bin bağdır. Kefe valilerine bu bağ sahipleri vergi verirler. Bağların hepsi Kefelilerindir. Altı ay yaz günleri Kefe halkı bu bağlarda kalırlar ki Kırım adasında Sodak bağları daha üstündür. Zira Sodak bağlarının toprakları hem yüksek, hem açıklık, akarsuları bol ve tatlı, havası yumuşak olduğundan, her bağ cennet bahçelerinden iz verir meram bağlarıdır.

Sodak Kalesi :

Sultan Bayezit Velî zamanında Mingli - Giray Hanın yardımı ile Gedik Ahmet Paşa, Cenevizlilerin elinden fethetmiştir. Bayezit Han kaydı üzere Kefe eyaletinde voyvodalıktır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Dizdarı, elli adet kale neferi olup başka yöneticileri yoktur.

Kaleyi ilk olarak Emevilerin korkusundan bir Ceneviz kralzadesi Girit adasındaki Soda kalesini bırakıp gelerek burada bu Soda kalesini yaptırır. Ama Tatarlar Sodak Kirman derler. Kale, deniz kenarında yüksek

bir kaya üzerinde yapılmıştır. Dört köşelidir. Ayrıca bir de iç kalesi vardır. Fakat kale içinde hiç ev ve imaret yoktur. Sadece bir karakol olup, birkaç adam nöbet bekler. Zira Kazaklardan korkarlar. Eskiden iç kalede fener yanarmış. Karadeniz içinde yüz elli mil uzaklıktan görülüp, fenerinden Sodak kalesi olduğu anlaşılırmış. Bu şekilde gece yarısı gemiler limana girerlermiş.

Ucu göğe yükselmiş, bulutlar içinde bir kale olduğundan iniş ve çıkışında insanlar güçlük çektiklerinden burada bulunanlar hep kaçmışlar ve kimse kalmamıştır. Sadece birkaç nöbetçi bulunur. Kuzeye açılan bir demir kapısı vardır. İç kalede bulunan on adet kâfir evinin de kapıları kapalıdır. İçlerinde sahiplerinin eşyaları vardır. Kız kulesinde bir top vardır ki sadece haber verildiği zaman sesi duyulur. Gece gündüz ağzı kapalı durur. Şahane, uzun menzilli bir toptur. Çok gariptir ki, bu topu bulutlar içinde olan yüksek bir dağın ta tepesine nasıl çıkardılar! Bu iç kaleye Sodaklılar Kız kalesi derler. Aşağısı orta kaledir. Buraya iç kale derler. Bu da bir kat dolma, kârgir duvarlı kaledir ki çevre uzunluğu tam bin adımdır. Kuzeye bakan sadece bir kapısı vardır. Ama iki katlı demirdendir. Kalenin altı kulesi var. On adet kiremit örtülü nefer evleri bu kattadır. Burada da kimse oturmaz. Yalnız nöbetçiler bulunur. Bu ikinci kat kalenin deniz tarafında kale duvarı yoktur. Çünkü o tarafı denize ininceye kadar tam üç yüz arşın yüksekliğinde yalçın kayalıktır. Kayaların altına bazı ufak gemiler direkleriyle girip yatarlar. Ta bu derece yüksek zaganos, şahin ve kartal yuvalı kayalardır. Kuş tırnağı ilişmez, mavi, heybetli kayalardır.

Hikâye:

Kâfirler, bu kaleyi Gedik Ahmet paşaya vire ile verecekleri gece kale kayasına bir gecede üç bin ayak merdiven keserler. Bütün kıymetli eşyalarını gemilere yüklerler. Sonra asıl vatanları olan Girit adasındaki Soda kalesine gidip Soda'yı yeniden imar ederler. Onun için bu kaleye sodak derler. Kâfirlerin bir gecede kestiği merdiven halen durmaktadır. Orta kalenin aşağısı Aşağı hisardır. Yukarı kaleyi bu aşağı varoş hisar kavisli olarak kuşatıp, bir taraftan bir tarafa orta kale çevrelemiştir, çevre uzunluğu tam üç bin adımdır. Sağlam, taş duvarlı, dayanıklı bir hisardır. Aşağı hisar tam yirmi dört kulelidir. Her kulenin iki taraflarında dört köşe, beyaz mermerler üzerinde Cenevizlilerin armaları ve resimleri vardır. Bunlar kuleleri yaptıran bân, kral ve beylerin acayip şekilli resimleridir. Bu kalenin yapılmasında bin tane Frenk beyinin yardımı olmuş. Yoksa yüz yılda tamamlanmaz metin, büyük ve yüksek bir hisardır. Onun için her beyin resmi kulelere yapılmış. Aşağı hisarın poyraz tarafına açılan bir kapısı var. Liman kapısı ile bağlar tarafındaki kapısı daima kilitli ve kapalı durur. Bu büyük kalenin içinde kâfirler

zamanında tam bin adet küçük, küçük kilisecikler varmış. Halen durmaktadır ama içlerinde sığır ve sıpalar bağlanır. O asırda bu surun mamur ve şenliği o kadar imiş ki kale içindeki kayalara yapışmış, biribiri üzerinde yapılmış kırk bin ev varmış. Bunların varlığına ve o zamanki şenliğine işaret olarak halen duran kırk bin bağdır. Fakat şimdi bu aşağı varoş kalesi içinde yüz adet, kiremitli ve bazısı toprak örtülü evler vardır. İki adet cuma namazı kılınan camiden biri kalenin doğu tarafında, deniz kenarındaki Sultan Bayezit Veli camiidir. Taş kubbeli ve taş minareli eski bir camidir. Minaresi gibi yumuşak taştan oymalı ve işli bir mihrabı var ki insan hayran kalır. Sivas eyaletinde Keskin içindeki Şeyh Şâmi hazretlerinin camii mihrabı gibi bir sanat eseridir. Camiin yüksek kubbesinin üstündeki kireçler zamanla bozulmuş olduğundan tamire muhtaçtır. Kâfirler zamanında bir Özbek padişahının oğlu denizde gemisi ve adamlariyle birlikte bu Sodak kalesinin Ceneviz kâfirine esir düşerler ve kralın izni ile bu camii onlar yaparlar. Onun için kıblesi doğrudur. Sonra bu Özbek padişahının oğlunun soyu çoğalarak üç bin kadar Muhammed ümmeti olurlar. Kâfirler, bunların çoğalmasından korkarak bir gün camide Cuma namazı için toplanmışlarken hepsini şehit ederler ve camiin etrafına defnederler. Camiin duvarlarında bu şehitlerin kan izleri halen görülmektedir. Saadetli şehit Özbek şehzadesi de bir kubbe içinde yatmaktadır. Camiin yakınlarında hiç ev yoktur. Kalenin fethinden sonra bu şehitler camiini Sultan Bayezit yine cami yapmıştır. Ama cemaatten yoksundur. Ayrıca burada Hacı Bay mescidi olup, dükkân, han, hamam, medrese, mektep ve tekke yoktur. Bu kısımlar kalenin boş ve tenha kalmış yerleridir. Ama bağ ve bahçeleri çoktur. Bu kısımda su dahi yoktur. Büyük su sarnıçları bulunur. Şimdi kullanılmaz haldedirler. Henüz usta elinden çıkmış gibidirler. Bu Sodak kalesi yukarı iç kız kalesine varınca üç kat kale olmuş olur. Aşağı kalenin batı tarafında engeli vardır. Yine de bir şekilde yanına varılmaz. Zira her tarafı sarptır. Bir yandan lağım ve metris ile hendek kenarına ulaşılamaz. Ancak uzun kuşatma ile kale düşürülür. O da bir taraftan yardım ve erzak gelmez ise. Nitekim Gedik Ahmet paşanın vire ile aldığı gibi, Aşağı kale kapısından dışarıda bir müslüman mahallesi var. İki yüz adet toprak örtülü, bir mescitlidir. Hayat sulu çeşmesinin namazgâh sofası üzerinde, duvarda çeşmenin tarihi yazılıdır:

«Çeşme sâr idüb o kim buldu mahallinde vuku,
Zâhir oldu sanasın ayn-ı hayat-ı selsebil
Fendi bu hayr-ı şerifin hoş didi târihini
Hâcı Ahmet çeşmesi suyun ide câri celil,

sene 956

Bu çeşmeden aşağı olan varoşun da aşağısında bir kayadan bir kayaya varınca bir kat kale duvarı daha vardır. Ta yukarı orta kale kaya-

larına bitişir sağlam bir seddir. Eskiden kâfir zamanında büyük bir liman varoşu imiş. Yine deniz kenarında büyük, geniş bir kemer var ki derelerden akan sular bu kemerden geçip, nice değirmenleri, bağ ve bahçeleri sulayıp denize dökülürmüş. Ayrıca deniz kenarındaki liman varoşusunda kadırga yapılan tersaneler varmış. Çok güzel demir tutar, yataklı bir limandır. Sözün kısası eğer burada insan olup, imar olunsa Kırım adasının çok güzel bir yeri olurdu. Ama yine de kara ve deniz seyyahlarınca Sodak kalesinin bağ ve bahçeleri meşhurdur. Kırk bin adet bağlarında binlerce köşk, binlerce mutfak odaları, köşklerinde fıskiyeli havuzlar her yanı bezemiş ve süslemiştir. Bu Sodak bağları Rum, Arap ve Acem'de meşhurdur. Meyvelerinden beyaz kirazı çok lezzetli ve suludur. İnsan ne kadar yese hiç ağırlık yapmaz, hazmı kolaydır. Her yerde anılan hoş bir kirazdır. Ayvası da kirazı gibi lezzetli olup, meşhurdur. Elması yeryüzünde benzeri yoktur. Misk ve anber gibi kokulu ve tatlı elmadır. Malatya'nın ispoza, İzmit sancağı Kocaeli ilinin misket elmasından daha lezzetlidir. Sekiz tanesi bir okka gelir. Çekirdeği de çok faydalıdır. Hoş kokusundan yiyenin dimağı kokulanır. Beyaz kutular içinde, pamuklara sarıp, sarmalayıp bu elmaları Kırım Hanlarına, sultanlara ve vezirlere hediye götürürler. Hatta binlerce kutu ve sepetler içinde pamuklara sarılmış olarak gemilere yükleyip İstanbul'a Osmanlı padişahlarına, vezirlere ve ileri gelen kimselere de hediye olarak getirilir. Uzun zaman tadını, lezzetini ve kokusunu korur. Dalından henüz kopmuş gibi taze durur. Bu kaleyi de gezip, gördükten sonra buradan yine kuzeye doğru, bağlar içinde zevk ve safalar ederek beş saat gittik.

Tat ili yaylağı:

Yüksek bir dağdır ki tepesinden Kırım adasının her yanı görülür. Sözünü ettiğimiz Soday'ın doğu ve batı tarafları hep Tat ile dağlarıdır. Ama hep Kefe eyaletidir. Sarp dağları ve belleri çoktur. Halkı Rum kavimleridir, Rumca konuşurlar. On beş bin kadar tüfekli Tat kavmidir. Bunların da aralarında konuşma farklılıkları vardır. Zira bu Tat ile ve nahiyeleri Kırım adasının kıble tarafında bir burun ucunda, sapa yerde olduğundan ayrı konuşmalar olur. Ne Rum lisanıdır, ne de Çağta lisanıdır. Ayrı bir dildir. Kendileri konuştukları zaman insan hayran kalır. Tat ile nahiyeleri hepsi sahildir. Havası da sahil havasıdır. İnciri, üzümü, narı, zeytini, limonu, turuncu ve diğer meyveleri olduğunu Bahçesaray'ı anlatırken yazmıştık. Bu dağların kuzey tarafları olmaz. Bu Tat illerini de gezip gördükten sonra altı saat daha kuzeye doğru yol aldık.

ESKİ TAHT MERKEZİ YANİ ESKİ KIRIM KALESİ

Kırım adası Ceneviz frengi elinde iken Tatar hanlarından ..... Hanı, Kırım'ı ele geçirmeye başlar. Sahilde bulunan sarp kayalardaki Tat ili

dağları, Kefe kalesi, Sodak kalesi, Menküb kalesi, Balıklova kalesi, İnkirman kalesi, Sarkirman kalesi ve daha nice kaleler kâfirlerin elinde kalmak üzere Kırım adasının yarısını teşkil eden sahralar ta Orta kaleye varıncaya kadar Tatarların olarak Tatar Hanı, kâfir ile anlaşma yapar. Böylece Kırım adasının yarısı Frengin yarısı da Tatarın olur. O asırda Özbek padişahının büyük oğlu ticaret yapmak için çok miktarda mal ile bu eski Kırım yurdunda konaklar. Allahın hikmeti o gece kâfirler gelip Özbeklerin mallarını yağma ve talan ederek bir tarafa giderler. Bu kadar malından hiç bir şeyi kalmayan Özbek padişahzâdesi üzgün halde adamlariyle birlikte Sadak kralına varır. Saygı göstererek hallerini anlatır. Kral derhal bunların mallarının karşılığını ödeyerek ihsanlarda bulunur ve özürler diler. Kervan halkı kralın gösterdiği bu yakınlık ve ilgiden dolayı kendisine yalvarıp, mallarının yağma edildiği yerde kale benzeri bir bina yapmaları ve burada ticaretle uğraşmaları için izin isterler. Onların teklifinden hoşlanan kral «Varın, dilediğiniz yerde bir kale ve şehir yapıp yerleşin» der. Bunun üzerine Özbekler yağmaya uğradıkları yerde bir kale yapmaya başlarlar ve adına Kırım-Kirman derler. Yani düşmanlarından mallar alıp intikam aldıkları için Kırım-Kirman demişlerdir. Sonra bütün İran, Turan, Belh, Buhara, Horasan ve diğer ülkelerin zengin tüccarları Özbek padişahı oğlunun Kırım adasında bir şehir ve bir kale yaptırmağa başladığını işitince hepsi Kırım'a gelip, büyük yardımlarda bulunup bu eski Kırım'ı şenlendirip geliştirirler. Sanki Kırım'ın bezestanı olur. Bir yılda yedi kere yüz bin Özbek, Moğol, Nogol, Kıbçak, Kamuk ve diğer diyar kavimleri toplanıp günden güne büyüyen şehir büyük bir yerleşme yeri olur. İşte bu eski Kırım'ın kuruluşu böyle başlamış ve kırk yılda tamamlanmış bir diyardır. Bu eski Kırım sebebiyle Hülagû, Cengiz, Timurlenk ve Toktamış Han Tatarları nice kere Kırım'a gelip, yağma ve talan edip yine dönüp gitmişlerdir. Sonra yine eskisi gibi imar etmişlerdir. Nice hükümdarların eline geçmiş, başında nice kavga, cenk ve savaşlar yapılmış, alınmış verilmiş eski bir diyardır. Sonunda Kırım devleti Cuci Hana geçmiştir. Şimdiki şanı yüksek Hanların Kırım'a ilk sahip olan ecdatlarıdır. Mingli - Giray Han zamanında onun yardımı ile Cenevizlilerin elinden Sultan Bayezit Veli'nin eline geçmekle Kırım Osmanlı mülkü olmuş ve bu Eski Kırım Mingli-Giray Hana ihsan edilmiştir. Şimdi Hanların idaresinde olup, Kalga Sultanların yönetimindedir. Yüzelli akçe payesiyle şerif kazadır. Nahiye ve köyleri vardır. Başka yöneticileri yoktur. Hatta kale dizdarı ve kale neferleri bile yoktur. Zira Kırım vilâyetinin iç ilidir.

Eski Kırım kalesinin yapısı:

Kalenin batı ve doğu tarafları alçacık toprak zeminlidir. Alçak dağların arasında, geniş bir vadi içinde yapılmıştır. Kalenin çevre uzunlu-

ğu on yedi bin adımdır. Dört köşelidir. Yontma taştan yapılmış güzel bir kale imiş. Bazı yerlerinde duvarlarının yıkılan kısımları halen görülmektedir. Bu Eski Kırım geçmiş zaamnda öyle ma'mur ve şenlikli, büyük bir şehir imiş ki bin adet ibadet yeri olarak cami varmış. Bir kimse, bir kimsenin camiine varıp ibadet etmeğe tenezzül etmediğinden herkes kendi taraftarlariyle yaptırdığı camide ibadet edip, namaz kılarlarmış. Bin adet hamam, kırk bin dükkân, bin adet han, üç yüz altmış adet medrese, kırk adet aşevi, bin adet sıbyan mektebi, iki bin çeşme, üç yüz tekke, üç yerde bezestan, iki bin yerde sebilhane, üç bin müslüman mahallesi, bin kefere mahallesi, iki bin adet ileri gelen kişilerin sarayları, üç yüz adet kervansaray, altı yüz yerde garip odaları, yetmiş adet hastahane, altı yüz adet değirmen, kırk bin adet evde su kuyusu, üç yüz yerde gezinti ve eğlence yeri, hepsi iki merhale uzaklıkta yüz yetmiş altı bin bağı, sekiz yüz altmış adet kilise olan bu büyük şehrin bir ucundan bir ucuna bir merhale mesafe imiş. Bu büyük şehir ma'mur halindeki asırda yeryüzünde bulunan büyük şehirlerden Irak, Dadyan, Banhan, Ejderhan, Alatar, Medâyin, Kûfe, Benderâbat, Nihavent, Çin, Maçin, Kaşkar, Dabul, Kahire, Şam, Halep, Antakya, Kayseriye, Konya, Sivas, Bursa, Kostantiniye, Kavala, Atina, Paris, Karabita, Amsterdam, Akkirman gibi bir günde dolaşılmaz şehirlerden ve kalelerden daha büyük ve daha mamur imiş. Halen yukarıda saydığımız eser ve binaların çoğu bir fersah yere varınca durmaktadır. İçlerinde insan olmayıp, yırtıcı kuşlara yuva, karınca, yılan ve çıyanlara mesken olmuş harap bir şehirdir.

Evvelce halkı son derece zengin tüccarlarmış. Mallarının zekâtlarını vermez, güçlü olanlar hacca gitmez, yoksullara ve düşkünlere yardım etmez, misafir sevmez, hasetlik ve cahilliklerinden kapılarını kapayıp, âlim, salih ve gariplere yüz çevirir kişiler olmuşlar. Allahın hikmeti, bir gece zayıf, yoksul bir derviş kışta, kıyamette aç kalmış. Perişan ve ağlar bir halde zengin birinin evinin penceresine gelip, hazan yaprağı gibi titreyip, pencerenin önünde Allah rızası için bir şey diye feryat eder. Bu dervişin yüzüne bir kimse dahi bakmayıp onu kovarlar. Derviş hangi kapıya gidip bir şey istedi ise kimse bakmayıp misafir olarak kabul etmezler. O derviş her nasılsa bir köşede zar, zor sabahı eder. Seher vakti olunca derviş eline bir süpürge alır ve Kırım şehrinin sokaklarını süpürmeğe başlar. O günden Allahın emri ile şehir halkı süpürülüp kimi ölmeğe, kimi göçmeğe başlar. Bir yıla varmadan böyle büyük bir şehir harap ve yıkık kalır. Sözü edilen derviş de harap olan evlerde oturup, yatıp, kalkıp, zevk ve safalar ederek âhirete göç eder. İşte eski Kırım'ın harap olmasına sebep budur. Eğer benden yazdığım bu kadar eser ve binaları nereden bilip de yazdın diye sorulursa, halen bir merhalelik yerde yüz bin kadar eser, bina ve kubbeler durmaktadır. Kırım kapısının iç yüzünde, Mingli-Giray Han camiinin yanında bulunan mermerden yüksek bir sü-

tunun üzerinde Kırım'ın bütün imaretlerini, vakıf eserlerini ve sahiplerinin isimlerini yazmışlar. Ben buralardan alıp, bu kitabımıza yazdım. İnşaallah yerleri geldikçe geriye kalan imaretleri de yazarım.

Eski Kırım'ın imaretleri:

Beş adet mihraptır. İkisinde Cuma namazı kılınır. Diğerleri mahalle mescitleridir. Bir adet eski hamamı vardır. Dört müslüman mahallesi, bir yahudi mahallesi, beş adet de rum ve ermeni kefereleri mahallesidir. Beş yüz adet yer yer tek katlı ve katlı kârgir yapı, kiremit örtülü evlerdir. Birbirlerinden seyrek evler olduğundan etrafları gidip, evler meydanlarda kalmıştır. Şehrin diğer kısımları bağ, bahçe, çayır ve tarlalardır. İki tekke, iki medrese, bir sıbyan mektebi, bir han ile yirmi adet kiremitçi ve testici dükkânı var. Yirmi adet de diğer çarşı dükkânları. Bu eski şehrin içinde iki yerde dere vardır. Eskiden onların kenarlarında olan imaretleri ve harap olan eserleri yazsak bir harabe eseri olur. Su ve havası gayet hoştur. Beyaz gömeç balının yeryüzünde benzeri yoktur. Misk ve amber gibi kokulu olup yiyen kimselerin dimağları kokulanır. Balını ve sarı yağını testiler ile vilâyet, vilâyet hediye götürürler. Onun için bütün kefereleri bal ve yağ koymak için toprak testi işlerler. Öyle güzel temiz bir toprağı var ki çeşit çeşit sürahi bardaklar, çanaklar ve hoşaf kâseleri işlenir.

Şehirdeki imaretlerin tarihleri:

Ulu camiin kapısı üzerinde celî yazı ile yazılmış olan tarihi şudur:
«... Hazel - imaretül-mescidil-mübarek fî eyyâmi devletül-Hâne'l-a'zame Mehmet Özbek Giray Han» Bu mescidi cami yaptıklarına dair minber üzerinde şu tarih yazılıdır:

«Kad emere bi-inşaihâzel-minberü-ş-şerifül-mükerremu zürriyyetüsselâtin Mingli Giray Han hallede mülkehü sene 918.»

Bu camiin içinde dört adet sütun vardır. Nakışlı tavan üzerinde kiremit örtülüdür. Bir kıble kapısı vardır. Bu kıble kapısından mihraba varınca boyu iki yüz ayak, eni ise yüzelli ayaktır. Eski uslüp işlemeli mihrap ve minberi büyüleyici niteliktedir. Camiin mihrabı önünde bulunan İnci Bey Hatun medresesi var. Medresenin kapısının üzerindeki tarihte medresenin, 733 tarihinde Mehmet-Giray Han zamanında Kılburun beyinin kızı İnci Hatun tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu kapı son derece işli ve süslü bir sanat eseridir. Tahir Bey tekkesinin kapısı üzerindeki tarih: (Tekkeyi yaptıranın adının yeri boş bırakılmış olup uzun bir

tarih yazılıdır. Senesi yoktur.) Ama bu tekke sonradan mahalle mescidi yapıldığında yukarıda sözü edilen uzun tarihin yanında yine uzun bir tarih yazılmıştır. Bu tarihte binanın (825 senesi Cemaziyelâhir ayında Şeyh Ali El-Bâkırî) tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Ama halen büyük bir cami olmağa elverişlidir. Kırmızı kiremit örtülü, kârgir, büyük kubbeli bir mescittir. Kefe kapısının yanında El-Hacı Mehmet Camiinin kapısı üzerindeki tarihte camiin (Şâdi Giray Han zamanında 807 senesi Recep ayında) yapıldığı yazılı olup uzun bir tarihi vardır. Çarşıya yakın El-Hacı Ömer mescidi: 661 senesi, zilha'da ayında Buharalı Hacı Ömer tarafından yaptırılmıştır. Yine çarşı içindeki Paşa Hâtun mescidi vardır. (Tarihi olup, senesi yazılı değildir.)

Çarşı içinde (Kemal Ata Sultan) hazretlerinin kabri yanındaki çeşmenin tarihi şöyledir: «Ve minel-mai külle şey'in hay» ve «Kemal Ata ruhu içün fatiha. Sene 1057». Sözün kısası eğer bu eski şehirde olan sayısız han, cami, hamam, mescit, tekke, medrese ve diğer eserlerin tarihlerini yazmış olsam bir kitap olur. Nice binalar halen yeni usta elinden çıkmış gibi dururlar. Ama hepsi kuşlara ve hayvanlara yuva olmuş harap bir şehirdir. Allah yeniden imar edilmiş olarak görmeyi nasip etsin.

Hikâye:

Bu eski şehir ma'mur halde iken burada o kadar zengin adamlar ve tüccarlar varmış ki Kırım kalesinin Kefe kapısı iç yüzünde zengin bir tüccar bir cami yaptırmaya başlar. Hemen binlerce kişi toplanıp yardım etmeğe koyulurlar. O sırada Hıten, Çin ve Maçin'den büyük bir tüccar on katır deve yükü misk ve amber ile cami önünden geçerken camiin, kervan sahibine sorar: «Ey kervan ve kafile başı, nereden gelip, nereye gidersiniz, develerinizdeki yükleriniz nedir?...» Kervan sahibi tenezzül edip bu soruya cevap vermez. Cami sahibi, kervan başı epeyce ilerledikten sonra on katar deve yükü misk ve amberi yıktırıp, sahibinin gözü önünde camiin çamuru içine katıp, karıştırtır. Miskli, amberli bir çamur yaparlar. Kervancı bu hali görüp, hayretler içinde kalarak, telaşla söyleşmeğe başlar. Cami sahibi o tüccarı alıp evine götürür ve büyük bir ziyafet verir. Yemekten sonra on katar develerine on katar yük altın yükletip: «Var şimdi git, can kardeşim» deyip, gönlünü hoş ederek gönderir. İşte bu eski Kırım'da bu derece zengin, mal, mülk sahibi tüccarlar ve kimseler varmış. Ama şimdi buranın halkı bir akçeye bile sahip değiller. Sonra cami sahibi, camiin yapımını tamamlayıp ismini «Amber-i Çin camii» koyar. Şimdi bu cami eski Kırım'ın Kefe kapısı dibinde viran haldedir. Ne zaman ki yağmur yağsa, geri kalan duvarları misk ve amber kokar. Hatta ben denemek için toprağından bir parça ateşe koydum, hakikaten amber koktu. Bunun gibi daha nice câmiler harap durur.

Eski Kırım'ın ziyaret yerleri:

Kefe kapısı yanında (Kemal Ata Sultan); onun yanında bu Eski Kırım'ın harap olmasına sebep olan (Derviş Harabî) Kırım halkı bunu ziyaret etmeyip Allahın lâneti üzerine olsun derler. Ama nefes sahibi ulu sultan imiş; pazar yerinde Kemal Ata'nın kardeşi (çoban Ata); Eğri kapı yakınında (Alemdar Sultan) sahabelerdendir; hamam yanında (Pençeli Baba Sultan)... Bunlar gibi binlerce evliyalar daha bu şehirde yatmaktadırlar. Ama hepsini yazmak mümkün değildir. Allah hepsine rahmet etsin. Halen hayatta olup, Ulu camide kırk yedi senedir inzivaya çekilmiş olan, bir gözü kör (Kör Yusuf Dede) ile görüşüp, şerefli sohbetleriyle şereflenip hayır dualarını almak nasip oldu. Bana buyurdular ki: «Hakteâlâ sana saadet evini verip, seyahatten ayırmasın. Yakın zamanda Dağıstan padişahına varıp, oradan Acem vilâyetine, oradan Moskov vilâyetine, oradan Azak vilâyetine gidip yine bana gelesin. Sonra Kırım'ın diğer bir tarafına düşegelesin. Sonra Osmanlıya gidip 1087'de Malta'da Kandiye fethinde bulunup yurt sahibini bulasın.» diye nice nice sözler söyleyip hayır dualar etti. Allah hayırlar takdir etmiş ola vesselâm. Bu Kırım şehrini de gezip gördükten sonra doğu tarafına dört saat gidip bayırlar aştık.

ESKİ TAHT MERKEZİ BÜYÜK KALE ESKİ KİRMAN KIRIM'IN SEDDİ KEFE HİSARI

Yunan, Latin ve Avrupalı tarihçilerin inanılır sözlerine göre Hazreti Davut (A.S.)'un asrında Cenova kralı yani İkinci Ceneviz, Hazreti Davud'a iman getirir. Ama üç oğlu ise Davud'a iman etmezler ve babalarına gücenip üçü de vatanlarını terkederler. Birisi halen İspanya yakınında Ceneviz diyarı olan ..... şehrinde yerleşip, şehri imar eder. Diğeri Akdeniz içinde yüz parça gemi ile gezerek Sakız adasının su ve havası ile toprağını beğenerek burada yerleşir. Bir diğer kardeş de yine gemilerle Pozanta diyarının kralına (yani Kostantiniye şehrinin eski adı Pozanta'dır. Sonra Büyük Makedon demişler ve daha sonra da Kostantin imar ettiği için Kostantiniye adını vermişlerdir) gelir ve senelerce burada misafir olur. Pozanta tekfuru ölünce yerine bu Ceneviz kralının oğlu Pozanta rumlarının başına kral olur. İstanbul'daki Galata kulesinin dört katını da Ceneviz kralının oğlu ..... yaptırmıştır. Sonra bin parça gemi ile Karadenize çıkar. Karadeniz'in sağında ve solunda her ne kadar kale ve şehir var ise hepsini ele geçirip bu Kefe kalesi limanına demirler. Buranın su ve havasının güzel, bitkilerinin yetişkin, sularının bol bir liman olduğunu görür. Hemen «tez burada bana bir kale yapın...» diye emreder. Deniz gibi asker, binlerce işçi, binlerce usta ve mimar bir araya gelip yedi ayda yedi kapılı büyük bir kale yaparlar. Kralın kendi

adını Kefeyan olarak kaleye korlar. Zamanla değişerek (yan) kaldırılıp sadece Kefe denmiştir. Bazı tarihçiler de Kefâ'dan değişerek Kefe olmuştur derler. Sultan Bayezit zamanında Mingli-Giray Hanın yardımı ile Gedik Ahmet Paşa, Cenevizlilerin elinden kuvvet ile fethetmiştir.

Tarihi şudur:

«Kefe halkına Hak'tan irdi rahmet
Ki oldı fethinin tarihi sefkât.»

sene 880.

Fetihten sonra şehzade Selim Hân burada beylerbeyi olmuştur. Şehzade Süleyman Han da burada beylerbeyi olup, taht merkezi yapıp Osmanlı adına para kesmişler idi. Darphanesi ve tahtgâh olan saray binası halen durur. Sultan Bayezit Veli'nin kaydı üzere Kefe eyalettir. İki ve üç tuğlu vezirlere de ihsan olunagelmiştir. Paşasının padişah tarafından hassı 507766 akçedir. Ama tımar ve zeameti yoktur. Zira bütün toprakları Tatar Hanlarının köyleridir. Alay beyisi ve çeribaşısı da yoktur. Sadece mal defterdarı ve divan halifeleri vardır. Şehzade tahtı iken çavuşlar kethüdası ile üç yüz adet çavuş, çavuşlar kâtibi ve oniki divan kalemi var imiş. Şimdi onlar kaldırılmıştır. Onların da oturdukları odalar halen durmaktadır. Şimdi bir yöneticisi de Gümrük eminidir. Liman kapısı dibinde, elli nefer adamiyle gelen, giden gemilerden vergi alır. Büyük bir eminliktir. Bir oda yeniçeri ağası, bir oda cebeci ağası, bir oda da topçu ağası İstanbul'dan gelip kaleyi muhafaza ederler. İki yüz adam ile Kefe kapudanı beş fırkate gemi ile daima denizde gezer. Yeniçeri ocağından dizdarı, üç yüz adet hisar eri, sekiz adet, tuğ sahibi kale ağası var. Acayip, eski kanunları bulunur. Muhtesip ağası, bacdarı, şehir emini, harac emini, şehir subaşısı, balık emini, mimar ağası, barutçu başısı, meremmatçı başısı, mütesellim, kaymakam, sipah kethüda yeri ... elhasıl kırk adet askeri yöneticisi vardır.

Şer'î hâkimleri:

Beş yüz akçe mevleviyet payesiyle Hanefi mezhebinden şeyhülislamı var. Şâfi'î, Mâliki ve Hanbeli müftileri yoktur. Gerekmez de. Eğer lâzım olursa yine Hanefi müftüsü müşkülleri halleder. Diğer şer'î hâkimi Hazreti Muhammed soyundan nakibüleşrafıdır. Diğer bir şer'î hakimi de üç yüz akçe payesiyle kadısıdır. Nahiye ve köylerden kadısına adalet üzere üç bin kuruş peşin geliri olur. Paşasının belirli haslarından on altı bin kuruş, pazar vergisinden, suçlulardan ve diğer gelirlerden toplam yılda yirmi altı bin kuruş geliri olur. Ama Molla Gani Paşa, Ak Mehmet Paşa ve Sarhoş İbrahim paşa kırk bin, ellişer bin kuruş gelir sağlarlardı. Şehir kapısı naibi, muhtesip naibi ve taşra naibi de diğer şer'î hakimleridir.

Kefe eyaleti livaları:

Yedi adet mirlivalıktır. Kerş kalesi sancağı, Aday-Şâhi Taman kalesi sancağı, Tat ili sancağı, Azak denizi içinde Bâli Sıra sancağı; bu liva beyinin köyleri yoktur. Yirmi parça gemi ile Azak denizini muhafaza ettiği için Kefe gümrüğünden on kese yıllık alması kanundur; Adahun sancağı; bu sancak beyi de Çuçko boğazını, Yeleşke boğazını, Azak denizi boğazını, Koban nehri boğazını, Temerek kalesi boğazını on parça gemi ile muhafaza etmek şartiyle bu da Kefe gümrüğünden on kese yıllık alır; Azak kalesi sancağı; bunun da Azak balığı dalyanlarından yirmi kese geliri vardır; Kefe sancağı, paşaların taht merkezleridir ama 1067 tarihinden beri Kefe vezirlerinin taht merkezleri Azak kalesi olup, Azak beyliği kaldırılmış ve Kefe kalesi şehri gibi büyük bir kaymakamlık olmuştur. Köprülü Mehmet paşa bunu din ve devlet için iyi etti ama Azak'ı muhafaza eden vezirlere de azap ve acı olmuştur. Kefe kalesi eyaletinin kanun üzere yedi adet sancağı burada tamam olmuştur.

Kanun üzere Kefe'ye tabi olan Çerkes vilâyeti beyleri:

İkinci Selim Han zamanında Özdemir oğlu-Osman Paşa 991 tarihinde Şirvan ve Şumaki'ye Çerkezistan içlerinden giderken buraların beylerini Kefe eyaletine bağlar ve rehinler alır. Kendisi de Kabartı beyine bir kızı ile bir oğlunu rehin bırakıp Kabartı'dan bir kız alır. Böylece Çerkezistan ile akraba olur. Sonra yetmiş bin Çerkez yiğidi ile Gence, Şirvan, Şomahi, Tiflis, Tomanis, Demirkapı, Eriş, Niyazâbad gibi yetmiş altı adet büyük şehri Çerkes ve Dağıstan padişahı beyleri ile fetheder. Kabartı beylerinden İskender beyi Kefe paşası yapıp, Taman adasını Çerkes halkiyle doldurur. Böylece Azakın kâfir Kazakları Karadeniz'e çıkamaz oldular. Tatman adasından doğu tarafında yetmiş konak yer ta Elbruz dağına varınca kırk adet Çerkes beyi vardır. Osmanlının bir seferi olsa bunlar Kefe paşasiyle sefer eşüp, yıllık ödenekleri yerine aba, kebe, tüfek, kurşun, barut, astar ve bez alıp Osmanlı eli altına girerler. Tayinleri ve azilleri de Osmanlı tarafından olur. Bir bey ölse yerine oğlu veya akrabalarından uygun biri tayin olunur. Tuğ, sancak, bayrak ve tablları yoktur. Ama davulcuları vardır. Özdemiroğlu - Osman paşadan beri Osmanlıya gayet bağlı ve itaat edici idiler. 1031 senesinde Sultan Osman'ın Hotin seferinden beri bu Çerkez beylerinin yıllık hakları kesilmiş olup, onlar da ne âsî, ne de itaat eder olup, harbe ucu ile geçinip, hizmete gelmeyip, bazan Kırım hanlarına gidip, gelip, bazı şeylerde müracaat eder oldular. Ama hoş geçinir, ulufesiz, lâzım olacak Çerkez askerleridir. Gerçi müslüman ve bir mezhepten değillerdir ama Allah sayılarını artırsın. Bir çeşit sevimli dağ adamlarıdır. Müslümanlık ve kâfirlik nedir asla bilmezler. Ama haşir ve neşri de inkâr etmezler. Bir garip kimselerdir.

Kefe eyaleti kazaları:

Kefe ile hepsi yedi kazadır. Tat ili, Balıklava, Sodak, Menhüb, Kerş, Taman, Temerek ve Azak kazaları. Sekiz adet voyvodalıkları yine bu kazalardadır. Bu voyvodalık haslarından elde edilen gelir ile paşası üç bin asker ile sefere gider. Eğer Çerkez beyleri eski kanuna uyup gelirlerse yirmi bin asker olur.

Kefe kalesinin yapısı ve şekli:

Karadeniz sahilinde, büyük bir körfez limanın batısı ve güneyi arasında, deniz kenarından ta yapraklı denilen yüksek dağın tepesine varınca kavisli şekilde bir kaledir. Yontma taş ile yapılmış, savaş için hazır baş bir aman yeridir. Çevresinin uzunluğu sekiz bin adımdır. Hani Selânik kalesi ile adımda ve adam ile dolmada birdir. Kefe'nin kara tarafı tam altı bin, deniz tarafı da iki bin adımdır. Hatta üç kere kendim adımlamışımdır. Kara tarafı birbiri ardında iki katlı hisardır. İç hisarı elli arşın yüksekliğinde ve beş arşın eninde duvardır. Onun önündeki duvar da otuz arşın yüksekliğinde ve yedi arşın eninde olup, fil cüssesi kadar iri taşlarla yapılmıştır. Daha önde ise yirmi arşın derinliğinde ve elli arşın eninde kesme kaya hendek vardır. Kapılarının önünde ağaç köprüler var. Kuşatma sırasında bu köprüleri kaldırıp kalenin demir kapılarına dayarlar. Kalenin kara tarafının duvarlarında yüz on yedi adet çeşitli burç ve barolar olup her ihat duvarında iki bin altı yüz adet beden dişleri vardır. Deniz kenarında ise sadece yalın kat bir duvar yapılmıştır. Yüksekliği yirmi arşın, eni beş adımdır. Deniz kenarı olduğundan bu tarafta hendek yoktur. Ama kuleleri ve duvar dişleri çoktur. Ne kadar olduklarını bilmiyorum. Bu anlatılan kalenin etraflarında büyük, sağlam, kuvvetli on iki adet demir kapı vardır. Dört tanesi kara tarafındadır. Kule kapısı yıldız tarafına bakar; onun yukarsında Yakup Ata kapısı güneye açılır; kıble tarafında Yusuf Han kapısı ve yine kıbleye doğru açılan Arslan kapısıdır. Bu kapılar ikişer kat demir kapılardır. Nöbetçileri ve gümrükçü kolcuları devamlı olarak kapılarda nöbet beklerler. Her gece gün battığında kapılar kapanıp, anahtarları Yeniçeri ağasına teslim edilir. Sabahleyin yine alıp dua ederek ve Gülbankı Muhammedi çalınarak açılırlar. Şehzâde Selim ve Şehzâde Süleyman Hanlar bu kalede hâkimler iken her sabah kapılar açılırken her kapıda birer kurban kesilip öyle açılırmış. Şimdi bir tavuk bile boğazlamazlar. Bu haberi iki yüz yaşındaki kart Tatarlardan işitip yazdım. Deniz tarafındaki duvarda sekiz kapı var. İkisi liman kapılarıdır. Gayet sağlam ve kuvvetli sanat eseri kapılardır. Biri iskele kapısıdır ki bütün gemiler buraya yanaşırlar. Gümrük emini bu kapının dışındaki Gümrükhanede oturur. Denize karşı, balkonlu ve pencereli, güzel ve noksansız bir eminhanedir.

Bütün odalarının ve divanhanenin balkon ve pencereleri hep limana bakarlar. Bu iskele kapısının dışında, kapıdan içeri girerken sağ taraftaki kale duvarında yere yakın üç adet, adam pazusu kalınlığında demir halkalar var ki içlerinden insan geçebilir, limanda demir atmış gemiler kıçlarını bu demir halkalara bağlarlar. Sonra Balıkpazarı kapısı, yalın kat demir kapıdır. Boyacı kapısı, bu da yalın kat, küçük demir kapıdır. Orta kapı, Küçük kapı, Lonca yahut Uğrun kapıları da küçük demir kapılardır. Ama çoğunlukla kapalı durup, gerektiği zaman açılırlar. Bu saydığımız sekiz kapının hepsi de limana açılan işlek kapılar olup, önleri kumsaldır. Kalenin yüz on yedi adet yüksek kulesi olup, kalenin içinde ve dışında kaleye bitişik bina yoktur. Sadece devlete ait Gümrük paşasının sarayı vardır. Olanca binalar kaleden ayrıdırlar. Gerçi deniz tarafının duvarı alçaktır ama kuleleri, bedenleri ve karakolları sık, sıktır. Kale duvarının çok yerini deniz dalgaları döver.

Kefe kalesinin iç hisarı:

Bu iç kaleye vilâyet halkı Frenk hisarı derler. Bu da dış kalenin doğu tarafı köşesi içinde bir kat bölme duvarlı metin kaledir. Fakat büyük dış kale gibi değerli değildir. Zira bu iç hisar şehrin içinde kalmıştır. Duvarının uzunluğu iki bin germe adımdır. Hendeği yoktur. Bu kalenin deniz tarafı dış kale duvarıdır. Frenk duvarı şehir içinde kalmış bir kat enli, yüksek duvardır. Beş kapısı olup, kapıların hepsi de şehir içine açılır, ağaç kapılardır. Eskiden demir kapılarmış. Aşağı çarşı yolunda, Dedefırını dibinde Atlı kapısı var. Bu kapının üst kemeri altındaki beyaz mermer üzerinde at üstünde bir adam ve atının ayağı altında bir ejderha resmi olduğu için bu kapıya Atlı kapı derler. Daha yukarıda Hamam kapısı ve diğerleridir.

Nârin hisar:

Frenk hisarından yukarıda, büyük dış hisarın doğu köşesinde, sarp kayalı bir tepe üzerinde bir burunda yapılmıştır. Deniz tarafından engel olan heybetli bir kaya üzerindedir. Şehrin yükseğinde olduğundan şehirdeki bütün binalar ve eserler buradan görülür. Selim Han, Süleyman Han ve diğer şehzadeler burada hakimler iken sarayları, darphaneleri ve türbeleri hep burada imiş. Bu kalenin etrafı yalçın kayalar olduğundan hendeği yoktur. Sadece Frenk hisarına açılan bir kapısı vardır. Kırk, elli kadar ev, bir cami, erzak anbarı, cephane odaları ve dizdarın evi bulunan gayet metin bir hisardır.

Kefe kalesinin câmileri:

Hepsi altmış adet mihraptır. On tanesinde cuma namazı kılınır. (Şehzade Süleyman Han câmii) hepsinden büyüktür. Burada hâkim iken yap-

tırmıştır. Camiin içinde ve dışında bütün imaretlerinin kubbeleri mavi kurşun ile örtülüdür. Nurlu ve aydınlık bir camidir. Kıble kapısından mihraba kadar olan uzunluğu yüzelli ayak, eni de tam yüz ayaktır. İki yan kapısı ve bir kıble kapısı vardır. Dış sofaları altı adet sütun üzerinde beş işli kubbedir. Camiin içi bir hayli geniştir. On bin kişi alır. Çarşı ve pazar içinde olduğundan dış avlusu küçüktür. Camiin büyüklüğüne göre değildir. Minaresi, minber ve mihrabı eski uslupta eserlerdir. (Müfti camii): bu da kurşun ile, taş minareli güzel bir camidir. Kıble kapısının ve avlu kapısının üzerlerinde altın yaldızlı tarihleri yazılıdır. (Yeni cami): Bu cami de ferah bir ibadet yeridir. Yakın zamanda yapıldığından Yeni cami derler. Kurşunsuz, kiremit örtülüdür. (Gölbaşı camii): Bu da kiremit ile örtülüdür. Yeni kapının iç tarafında (Tâtir Hacı Nebi Camii): kurşun örtülü, eski uslupta yapılmış, büyük ve güzel bir sanat eseridir. (Kule kapısı camii) kurşunsuz ama gayet güzel sanat işli bir camidir. Büyük kıble kapısı kanatları son derece güzel oyma işlemeli, ibret verici bir sanat eseridir. Binlerce hüner sahibi ressam Bursalı Fahri Çelebi kâğıttan öyle oymalar işleyemez. Allah biliyor ya, sanat erbabı ancak bunu bilir. Bunu anlatabilmek için sihirli kalemler gerekir. Sanki henüz oyulmuştur. Bu kapı üzerindeki tarihten camiin 888 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Meşhur camiler bu yazdıklarımızdır. Bunları gezip, görüp, içlerinde ibadet dahi edip, yaptıran hayır sahipleri için fatiha-i şerifler okurdum.

Mescitleri:

Elli adet mahalle mescidi vardır. (Hacı İdris mescidi): Cami olmaya elverişli, kurşun örtülü yüksek bir kubbeli mescittir. Kule kapısı yanında (Köprü başı mescidi), (Orta kapı mescidi), (Kapı Ağa tekkesi), (Azabtar tekkesi), (Hatuniye tekkesi), Müfti camii yanında (Çanlı mescidi), daha yukarıda (Hâtuniye tekkesi), Frenk hisarı yanında (Ahmet Ağa mescidi), (Müfti secdeliği), (Çineli mescidi), (Hisar namazgâhı mescidi)... gibi daha nice mamur mescit, tekke ve namazgâhlar vardır. Gördüklerimiz bunlardır.

Bu şehirde yirmi yerde kurşunlu imaretler vardır. Kırk adet kârgir minare olup, diğerleri alçak minarelerdir. Bu imaretlerin hepsini bayraklı kuleden seyredip öyle yazmışımdır. Beş adet medrese olup Hacı Ferhat medresesi hepsinden mükemmeldir. Darülhadis ve Darülkuraları yoktur. Dokuz adet derviş tekkesi vardır. Kefe'nin batı tarafındaki Topraklı denilen varoş içinde olan (Ahmet Efendi tekkesi) hepsinden üstündür. Gelene gidene nimeti boldur. İki yüzden fazla Halveti tarikatinde dervişe sahiptir. (Damat efendi tekkesi.) Bu da ulu bir derviş tekkesidir. Sabah ve akşam ziyaretinden herkes nimetlenir. Burada yapılan zikir ve

dualar bir tekkede yapılmaz. Zira Damat efendi hazretleri öyle bir takva sahibidir ki ruhaniyetlerinden bütün aşıklar, sadıkların başları dönüp Allah aşkı ile kendilerinden geçerler. Böyle ihtişamlı bir tekkedir. Kefe topkapısının iç yüzünde yine diğer bir (Damat efendi tekkesi) var. Bu da mamur bir tekkedir. Kısacası bu Kefe halkı tarikat ehli olduklarından Halveti, Cilveti, Kadiri, Gülşeni tekkeleri vardır. Ama Mevlânâ tekkesi yani Mevlevihanesi yoktur.

Kırk beş adet sıbyan mektebi vardır. Çocukları son derece zeki, tez anlayışlı ve olgun tabiatlıdırlar ki birçok kitabı ezberlemişlerdir.

Hamamları:

On adet sıcak sulu hamamdır. Frenk hisarı içindeki Hacı Murat hamamı, Tatlı hamam, Büyük Kalede Sultan Süleyman Han Gazinin burada şehzade hâkim iken temelini attırdığı ve padişahlığı zamanında tamamlanan hamamı öyle iç açıcı, aydınlık, su ve havası güzeldir ki benzeri ancak Bahçesaraydaki Mehmet-Girat hamamı olabilir. Bütün kubbeleri baştan başa mavi kurşun ile kaplıdır. Kefe halkının makbul esir çocukları burada toplanmış olup, her hizmete hemen koştururlar. Elhasıl renkli mermerlerle donatılmış, altı halvetli, geniş bir hamamdır. Buna yakın Çömlek hamamı o kadar makbul değildir. Kule kapısından dışarıda Eski hamam güzeldir. Dellakları ve adamları iyi hizmet ederler. Bunlardan başka iki hamam daha var ki isimlerini bilmediğimden yazılmadı. Ayrıca, burada dost edindiğimiz kimseler Kefe şehri içinde altı yüz adet de ev hamamı olduğunu övünerek söylerler. Sözlerinde doğrudurlar. Ben elliden fazla saray hamamını bilirim. Zira kadınları pazar hamamlarına gitmezler. Sokağa dahi çıkmazlar. Aralarında hâtun kişilerle sokağa çıkmak gayet ayıptır.

Hanları:

Çoğu kırk üç adet zengin kişiler hanlarıdır. Koca-Kasım Paşa hanı hepsinden eskidir. Kapısının üstündeki tarihi şöyledir:

Cenâb-ı hazret-i paşây-ı ekrem
Olubdur Kasım ihsân ve in'âm
Ki hayra sarf idüb mâl-ı ferâvân
Bu hân-ı dilküşâyı itdi itmâm
Olub târihi anın akla mülhem
Dener oldum sarây-ı râhat-ı encâm

sene 981

Bir de sıçanlı han var ki bu iki han Frenk hisarı içindedir. Dış kalede Vezir hanı, Sefer-Gazi Ağa hanı, kapısının üzerindeki tarih şöyledir:

Selâmî didi itmamına tarih
Zehî hân-ı müzeyyen bârekallah
sene 1069

Bunlardan başka Esir hanı, Pazaryeri hânı ve daha nice hanlar vardır. Ama kale benzeri büyük hanlar bunlardır. Sanatkârların ve gariplerin bulunduğu bekâr odaları dokuz adettir.

Çarşı, pazar ve bedestanı:

Bin on adet dükkândır. Dışarıdaki Topraklı varoşu dükkânları da sayılmıştır. Uzun çarşı, Orta meydanı pazarı ve Huffafhane çarşısı hepsinden mamur geniş ve büyük pazar yerleridir. Yirmi üç adet çalgılı ve oyunlu, şairli ve meddahlı mükemmel ve mamur altlı, üstlü kahvehane, bozahane ve meyhaneleri var. Ama kârgir yapı ve kubbeli bedestanı yoktur. Yirmi yerde çeşme vardır ama suları acıdır. Yüz beş yerde sebil yeri bulunur.

Kefe'nin içinde ve dışında seksen adet müslüman mahallesi olup, ermeni, rum, yahudi, çingene, alacıklı ve obalı mahalleleriyle birlikte hepsi yüz yirmi mahalledir. Topraklı denilen varoş yanındaki Tatar obalıları mahallesi çok fakirdir. Şehrin içi ise kırmızı kiremit örtülü, büyük saraylar ve eski konaklardır. Dokuz bin altmış adet hanedan vardır. İbrahim Efendi sarayı, Kaymakam sarayı, Abdülbaki Çelebi sarayı, Paşa sarayı, Yağcızadeler sarayı, Damat Efendi sarayı ve Müfti Efendi sarayı meşhur hanedanlardır. Bu hanedanlar ile çarşı ve pazar caddeleri tamamen beyaz kaldırım taş döşeli caddelerdir. Yetmiş sokak sayılmıştır. Hepsi temiz sokaklardır. Bazı yolları iniş yokuş yerlerdir. Çoğu Kırım toprağında olan balkon ve pencereleri kuzeye liman denizine bakan evlerdir.

Topraklı varoşu:

Kefe kalesinin batı tarafı dışında büyük bir varoşu var ki Topraklı varoşu derler. Çünkü binlerce evinin üstleri hep toprakla örtülüdür. Ama kırmızı kiremit örtülü yüzlerce hanedanlar da vardır. Burada üç adet cami, ayrıca mescit, medrese ve tekkeler de var ki niceleri yukarıda anlatılmış idi. Topraklı şehrini muhafaza için bir bayır üzerine yuvarlak şekilde, kârgir bir kule yapılmıştır. Çevresi iki yüz adımdır. Bir demir kapısı olup batıya açılır. Ayrıca demir kapılı top mazgalı delikleri var. Ama etrafında hendeği yoktur. Deniz kenarında, yüksek bir tepe üzerinde yapılmış sarp bir kuledir. İçinde ancak bir dizdarı, on adet hisar eri ve yeteri kadar cephanesi vardır. Kantimur Han, Osmanlıya isyan ettiği sırada Osmanlı Kaptan Paşası donanma ile bu Kefe limanına demirler. O zaman bu kuleyi yaptırır. Hakikaten tam yerinde bir kule yap-

tırmıştır. Şimdi gece, gündüz kapısı kapalı durur. Kulenin etrafı mezarlıktır. Kulenin yakınında sözünü ettiğimiz Ahmet Efendi tekkesi bulunur.

Kefe şehrinin dört bin altmış adet evinde kuyu olduğu sicilde kayıtlıdır. Sarmaşıklı bayırı dibinde olan evlerin kuyu suları tatlıdır, ama aşağıdaki kuyular biraz acıcadır. Çok evlerinde kuyuya ihtiyaç vardır. Un değirmenleri yüzaltmış adettir. Hepsini atlar çeker. Çünkü şehir içinde akar su yoktur. Birçok fakirleri de el değirmeni çekerler.

Bu şehirde dost olduğumuz ve yakınlık gördüğümüz kimselerin başında Hüsam efendi, Ahmet efendi, kaymakam Ak-Mehmet Paşa, yardımcısı Durmuş Ağa, Abdülbaki Çelebi, Şeyhülislam efendi, Yağcızadeler, Emir Efendi ve oğlu Seyyid Çelebi, İbrahim efendi mahkemede naiptir, Kâf ilminde üstattır. Hanlardan fakirlere kadar herkese nimeti boldur. Ben kırk yıldır âlemi gezmekteyim, bu İbrahim Efendi gibi kimya bilgini görmedim. Binlerce taklitçi, ile görüşmüştüm, bu ilmin aslı yoktur derdim ve Kâf ilmine inanmazdım. Ama bu Kefe şehrinde naib İbrahim efendide bizzat gözlerimle yakından gördüm. Bana da bir külçe altın hediye etti ki elimde balmumu gibi ovalardım. Hatta İbrahim efendi bu altınlardan haplar yapıp birini sabahleyin ve üçünü de akşam yutup o gün ve o gece hiç yemek yemedi. Fakat bunları yapabilmek için olgun, dürüst ve son derece hesap ilmine sahip, gizli sırları bilen, halktan uzak duran, ermiş bir kimse olmak lâzım.

Kefe şehrinin havası gayet güzel ve mutedildir. Ama suları biraz acıdır. Bağ ve bahçeleri azdır. Sadak dağlarında olan bağlar bu Kefelilerindir. Kefe'nin tereyağı misk gibi kokuludur. Lâlesi, limanda tezkin, levrek, tekir ve uskumru balıkları ünlüdür. Hatta yerki denilen balığı tuzlayıp, gemilerle her diyara götürürler. Ama ayrı balık eminliği vardır ve eminin izni olmadan kimse bir balık avlayamaz. Gece karanlığında çocuklar kulaklı kefal balığı tutup yerler ki balık emini onlara bir şey demez. Ama şehir subaşısı duyarsa onları cezalandırır. Kefe'nin ayrıca beyaz ekmeği, okkası bir akçeye satılan semiz eti, birçok okkası bir akçeye satılan sığır ve deve eti, okkası iki akçeye satılan at ve eşek eti beğenilen yiyeceklerindendir. Şehirde karadut ağaçlarından başka ağaç yok gibidir.

Kefe şehri altıncı iklimdedir. Sevr (Öküz) burcu ve Zühre evi toprağı hanesinde olduğundan halkı Zühre gibi zevk, safa ve eğlencede olup, halim, selim kimselerdir. Öküz burcundan oldukları için de bütün sığırları semiz ve iri ve sütleri bol olur.

Şehrin havası güzel olduğundan, kadın, kız ve oğlanları sevimli ve güzel yüzlüdürler. Konuşmaları düzgündür. Dişleri inci taneleri gibi. eşsiz genç kızları olur ki büklüm büklüm saçlarını sarkıttıklarında âşıkla-

rının gönüllerini kendilerine can ve gönülden akıtırlar. Temiz kızları var ki kuyumcu eli değmemiş inci tanesidirler. Eteklerine diken ilişmemiş birer ay parçasıdırlar. Çerkez, Abaza, Gürcü ve Leh vilâyetlerinden gelme güneş pençeli, ay yüzlü, gümüş bedenli, nazik gulamları vardır. Hatta kavaflar pazarı yanında her sabah esir pazarı olur. Burada bulunan dilberler topluluğu İstanbul'daki oğlan şeyhi tekkesinde olmaz.

Kefe şehrinde yüzaltmış yedi çeşit esnaf ve sanatkâr bulunur. Terzisi, kuyumcuları, ayakkabıcıları ve seccade yapıcıları son derece usta sanatkârlardır. Diğer halkın çoğu tüccardırlar. Bal, yağ ve esir alıp, satarlar.

Kefe'de rum ve ermeni keferelerinin üç adet kiliseleri vardır, bâtıl âyinler yaparlar. Yahudilerin de bir sinagogları var.

Bu eski şehir ulema topluluğu, fazıllar kaynağıdır. Bilginleri her çeşit fen bilimlerine sahiptirler. Hekimleri ve cerrahları çoktur. Şehrin etrafındaki misk kokulu toprakları gayet verimlidir. Buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla ve nohudu bol olur. Gerçi bağ ve bahçeleri azdır ama bostanları çoktur. Onun için kış geceleri oda sohbetlerinde bol bol ve çeşit çeşit yiyecekleri olur.

Ziyaret yerleri :

Topraklı varoşunda (Topçu Baba sultan), yanında (Şeyh Efendi Sultan) (Damat efendi sultan) başı ucunda, bir köşede, dört köşeli bir mermer üzerinde şu tarih yazılıdır:

«Kutb-ı âlem rıhlet itdi bu fenadan âliye
Ey ahî fırkat odiyle rüz uşeb bağrını yak
Mahlası Dâmad efendi târihin kıldı ayân
Nâim aç kalb gözünü ol cennet a'lâya bak»

sene 1031.

Yukarı iç kalede mermer sandukalar içinde Osmanlı şehzadeleri yatırları bulunur. Şehzade Meymendi, şehzade Alemşah, şehzade Süleyman Şah oğlu Ali Han, bunların yanıbaşında biraz harapça mermer sanduka içinde şehzade Kubad Şah, şehzade Bayezit Şah, Meryem Bânu, Neslihan Bânu. Bunlar şehzade Süleyman Han'ın çocukları ve kızlarıdır. Aşağı Süleyman Han camiinin avlu kapısı önünde Mustafa Paşa kabri olup, mezar taşında şu tarih yazılıdır:

«Mirmiran itdi ukbâya sefer
Ver Hüdaya ana hüsn-ü hâtime
Bir ziyade eylesen tarih olur
Oku ruh-ı Mustafa'ya Fâtiha.»

sene 1070

At kapısının iç yüzünde yatır (şehit Baba) kabri, Şeyh Ebu Bekir ziyareti...

Bu Kefe şehrini de gezip, gördükten on beş gün sonra Ak-Mehmet Paşanın kaymakamı olan Derviş Ağa'dan fermanlar ve hediyeler alıp Kefe'den ayrıldık. Doğuya doğru gidip, nice köyleri geçip acı sular içip, Tataristan içinden geçip beş saatte Yozmak köyü menziline geldik. Oradan yine sahralar içinde doğuya doğru beş saat yol aldık.

Kerç kalesi :

Tatarlar Kerş derler. Ceneviz yapısıdır. Sultan Bayezit Veli zamanında Gedik-Ahmet paşa fethetmiştir. Kefe eyaletinde Kefe subaşılığıdır. İskelesinde Kalga sultan emini oturur. Üç yüz akçe payesiyle kadılıktır. Kalesi deniz kenarında, bir körfez kucağında, büyük bir liman ağzında dört köşeli, taş yapı güzel bir kaledir. Çevresinin uzunluğu tam bin adımdır. Etrafında iki kapısı vardır. Deniz tarafındaki küçük demir kapısı doğuya açılır. Bu kapıdan arabalar geçemez. Kapının üzerinde tarihi yazılıdır. Sol tarafında beyaz mermer üzerinde dört ayaklı, kanatlı, deve başlı bir resim vardır ki gök ilminde ve falcılıkta söz sahibi olan kâfirler bu resmin anlamını şöyle açıklamaktadırlar: Bir zamanlar bu vilâyete Tatarlar develer üzerinde kuş gibi uçup gelirlermiş. Bu kapı iki kattır. Deniz kenarında olduğundan hendek yoktur. İskele başıdır. Karadeniz ve Azak denizi gemileri bu iskeleye yanaşırlar. Büyük limandır. Lodos, yıldız, batı rüzgârlarından emindir. Bin parça gemi alır. Çok güzel demir tutar. Balığı çoktur. Kara tarafında olan büyük kapı batıya açılır. Bu da iki kattır. İki katın arasında iç yüzünde ve kapının üzerinde bulunan bir mermer üzerinde bir arslan resmi var ki sanki Behzat Şahkulu veya Ağa Rıza'nın resmidir. Bu kapının dışarısı denizden denize tamamen hendektir. İki kat, sağlam ve sarp duvarı üzerinde elli adet kulesi olup, bunlar da denize bakan şahane topları vardır. Kale hendeğinde kâfir zamanı deniz suyu varmış. Zamanla dolmuş ama açmak mümkündür. Zira iki deniz tarafı arası yakındır. Bu Kerç kalesi içinde sadece Sultan Bayezit Veli camii vardır. Kiremit örtülü, eski usulde yapılmış bir camidir. Minaresi bir kere zelzeleden yıkılmış ve sonra yeniden yapılmıştır. Kale içinde iki yüz adet kârgir yapı, bağ ve bahçesi, sık, kiremit ve toprak örtülü evler vardır. Bir hamam, on iki dükkân, elli adet kârgir mahzen, bir kâfir kilisesi var. Bayezit Han camiinin tarafında iç kale bulunur. Batıya açılan bir küçük kapılıdır. Bu iç kalede yirmi kadar ev, bir mescit, bir anbar, cephanelik, su sarnıcı, dizdar evi olup yüzelli adet kale neferleri de burada otururlar. Şahane topları hepsi denize bakarlar. Hendeği her savaşa hazırdır. Büyük kapıdan dış varoşa çıkılır. Varoşta bulunan hendek kenarındaki Mustafa Çelebi camiinin tarihi 995'dir. Deniz kenarında, beş yerden kol kalınlığında su akan

çeşmesi vardır. Bütün şehir halkı bu sulardan kullanırlar. Camiin bitişiğinde yüz adet dükkân vardır. Dış varoşta üç adet toprak örtülü evler bulunur. Bir cami de kayalar dibinde var ama ismi hatırımda değil. Yine dış varoşta bir mescit, bir hamam, bir han, bir sıbyan mektebi, bir tekke ve bir medrese vardır. Şehrin havası gayet sert olduğundan burada bağ ve bahçe yoktur. Beğenilen şeyleri kalkan balığı ve Tatar bozasıdır. Şehrin batı tarafında tepe tepe yığınlar var ki içlerinde birer kral yatmaktadır derler. Bazıları da define olduğunu söylerler.

Bu kaleden gidip doğudan kuzey yönüne doğru dönünce dört saatte Çerkez köyüne geldik. Tatar hanlarına bağlı, güzel bir Çerkez köyüdür. Oradan yine doğuya doğru bir saat gidip, köyleri geçip viran Kilisecik kalesine vardık. Kâfirler zamanında gayet metin ve müstahkem bir kale imiş. Kerç kalesi Osmanlı eline geçince Azak kazakları bu kaleyi yıkarlar. Zira geçit başıdır. Osmanlı, bu kaleden Kazak gemilerini Karadenize bırakmaz deyip yıkıp gitmişlerdir. Hakikaten imar olununca boğaz kesen kalesi olurdu. Zira Azak denizi ile Karadeniz'in birleştiği dar boğazda yapılmış bir kaledir ki yalçın kaya üzerindedir. Karşı tarafında Taman adası burnunda denize uzanmış Hoçka denilen sivri bir burun daha var ki bu iki burun arası dar bir boğaz olup iki mildir. Bu boğazdan içeri kuzey tarafı Azak denizidir. Bu Kilisecik adlı viran kale kenariyle sekiz saat kuzeye doğru gittik. Tanabay yani Danabay köyüne geldik. Bir mescitli, üç yüz adet toprak örtülü evli Tatar köyüdür. Oradan yine Azak denizi kenarınca dokuz saat gidip Kırım adası toprağında Şeyh ili adlı mamur bir vilâyet içinden geçtik.

Kara Alp köyü menzili:

Bütün Tatarları Güleçli-Ahmet efendi hazretlerinin bıyıkları tıraşlı, sakalı da dört, beş telli, köse Tatar sovuları yani sofileri köyüdür. Mükellef bir câmili, hamamlı, birkaç dükkânlı, biraz erik ve elma bahçeli, kasaba benzeri mamur bir köydür. Allahın hikmeti, bu köyde yatmış uyurken bir köse Tatar karşı Taman sahilinde durup beni çağırıp şöyle der: «Evliya akay, Han-Mehmet-Giray ile bu yakaya otup gelçi, bu yahşi eminlik yurtlardır.» diye kolunu sallayıp beni düşümde karşı yakaya çağırır. Hemen uykumdan uyandım. Meğer sabah imiş. Sabah namazını kıldım. Ev sahibi salih bir kişi idi. Rüyamı ona tabir ettirdim. O kişi dedi: «Elimi başıma koya, koya seni karşı yakaya çağıran ben idim. Sen Mehmet-Giray Han ile bundan sonra karşıya geçip, Dağıstan padisahına varın. Osmanlı padişahı Mehmet Han, Mehmet-Giray Han, azletse gerek. Sonra Mehmet-Giray Han, Tavustan'a gitse gerek. Sen de birlikte gidip yine bana çögür gel.» Rüyamı bu şekilde yorumladıktan sonra hayır ola deyip, Fatiha okuduk. Sonra bu köyden kalkıp Azak denizi kenarına Kırım adası içinde batıya doğru gittik.

Erbat Kulesi:

Azak denizine uzanmış bir sivri burunda, Kırım toprağında yeşil bir düzlükte yuvarlak, kârgir bir kuledir. Mehmet-Giray Han efendimiz yaptırmıştır. Sebebi şudur: Bir kere Kırım Kazaklarından birkaç köle Kazak fırsat bulup da burundan Azak denizi içine yüze yüze gelip karşı tarafa Heyhat sahrasına çıkarlar. Oradan Kalmuk Tatarlarına varırlar ve «İşte bu Erbat burnunda Azak denizi sığ imiş, oradan kaçıp size, gelip haber ettik. Hemen durmayın, varıp Kırım adasını vuralım ve Tatardan çok mal alalım, bu kadar esirlerimizi kurtaralım» derler. Sonra Kalmuk Tatarlariyle bu kadar kâfir Azak sığlığından yüzüp bu Erbat burnuna geçerler. Bir gün Kırım'a girip, aniden Kırım'ı alan talan ederek bu kadar mal ve bu kadar esir alırlar. Ta Güleçli Ahmet efendi köyü camiini ve Kerç kalesi etraflarını vururlar. Aldıkları mal ve esirlerle geri dönüp yola koyulurlar. Mehmet-Giray Han hemen kırk yedi bin Tatar gazileriyle atlanıp, Kırım'ın Ur kalesinden dışarı çıkar ve üç gün öne giden Kalmukun ardına düşer. Bir gün, bir gece gidip Heyhat sahrası içinde Kalmuk'a yetişir ve hepsini kılıçtan geçirir. Atlarını, malları ve esirleri alıp Kırım'a gelir. Sonra bu Erbat kalesini yaptırır. Hakikaten metin, sağlam bir kuledir ki çevresi yüzelli germe adımdır. Dizdarı, yüz elli adet sekbanı, cephanesi, şahane topları vardır. Toplar mazgal deliklerinde hazır dururlar. Kırım tarafına bakan yüksek bir yerinde demir kapısı var. Kulenin üstü tahta örtülüdür. Allaha şükür, bu kule yapılalı beri Kazak ve Kalmuklar Kırım'ın adını anmaz oldular. Bu kuleden kuzeye doğru dokuz saatlik mesafe bir ince burundur. Azak denizini bölmüş, sebzelik, çimenlik, bir vadidir. İki tarafı Azak denizidir. Bu burun içinde Kırım halkının hayvanları otlayıp, gezerlerken Kalmuk kâfiri yine bir gün bir yol bulup bu buruna çıkar ve Kırım halkının hayvanlarını sürüp götürürken, Mehmet - Giray Han yine hemen peşlerinden yetişip, bütün hayvanları kurtardı. Ama Kalmuklar kaçıp kurtulabildiler. Sonra bu burunun ta ucuna da bir kale yapılıp adına Çekşeke dediler.

Çekşeke kalesi:

Bunu da Mehmet-Giray Han yaptırmıştır. Bundan sonra Kırım'a Kalmuk Tatarı giremez olmuştu. Daha önce 1050 senesinde Bahadır-Giray ve İslâm-Giray Hanların zamanlarında Kalmuk'un bu Heyhat sahrasına girdiğini bile işitmedik. Şimdi bu senelerde Heyhat'ı, Azak kalesini ve Kazak vilayetini geçip Kırım'ı ele geçirmeye başladılar. Allah hayırlar vere. Ama bu kalenin buraya yapılması çok isabetli oldu. Zira karşı tarafı, Azak denizi aşırı Heyhat sahrasıdır. Kalmuk'un ve Azak Kazak'ının konup, göçtüğü sazlık yerlerdir. Mehmet - Giray Han bu kaleye çok para harcayıp yaptırdı. İçine dizdarı ile iki yük seksen adet sekban tüfeklisi,

cephane, şahane toplar ve zahireler koydu. Bunun da üstü tahta örtülü olup, güneye bakan demir bir kapısı vardır. Ama gayet amansız yerdir.

Buradan yine Azak denizi kenariyle Kırım adası içinde batıya doğru dört saat gittik. Karasu şehri içinden akan Karasu nehrinin denize döküldüğü yerden atlarımızla geçtik. (Yagub Ata) yani Yakup dede köyüne geldik. Tamamen ayvalık, yüzelli evli, bir camili, bir hamamlı Tatar köyüdür. Oradan yine dört saatte Nakşıvan ili yani Şirin beyleri ülkesi içinde güzel köyleri geçtik. Çonkar menziline vardık. Bu da Azak denizi kenarında tehlikeli bir geçittir. Nice at ve adamlar boğulmuştur. Sonra yine batıya doğru dokuz saat gidip Sasıklı geçidi kenarından Tatarların Tip dedikleri Töp geçidini geçtik. Sasıklı, kokar geçit demektir ki hakikaten pis kokusundan insan ve at ölür. Bu Tip köyünden kalkıp, mamur sılalara konup, lakse çorbaları içip, semiz taylak at etleri yiyip, zevk ve safalar edip, talkan, kurt, barma ve kımızlar içtik.

Diğer Ur kalesi menzili:

Allaha şükür iki buçuk ay sonra yine bu kaleye geldik. Yedi yüz yetmiş mil Kırım adasını devredip, seyahatimiz tamam oldu. Ur beyi olan Tiryaki-Fereş beyde bir gece misafir olduk. Mehmet-Giray han efendimizin Bahçesaray'a gittiğini işittik. Sabahleyin oradan kalkıp kıbleye doğru altı saat gidip Beşpavlı köyüne vardık. Mamur Tatar sılasıdır. Oradan dokuz saatte sahralar içinde yüz beş parça mamur Tatar sılalarını yani köylerini geçip, Han efendimizin devletinde zevk ve safalar etmiş olduk. Mamur, bir câmili Bulganak sılasını da geçtikten sonra beş saat daha yol aldık.

YİNE, CENGİZ OĞULLARININ TAHT MERKEZİ HANLARIN, SULTANLARIN EVİ BAHÇESARAY ŞEHRİ

Hüdaya hamd olsun, 1074 senesi şaban ayının yirminci gününde Mehmet-Giray Han efendimizi murat ettiğimiz gibi bulduk. Huzuruna vardığımızda: «Evliya, kardeşim, yoldaşım, safa geldin» deyip boynuma sarıldı. Sonra nice sözler söyleyip buyurdular ki: «Evliyam, bu kışı burada geçirip, can ve han sohbetler edelim.» Bana bir oda döşetip, iki köle, iki yorga at hediye etti. Evvelki atlarım ile birlikte her gün için on at yemi verdi. Her ihtiyacımız en iyi şekilde karşılanmaktaydı. Hanın çocukları, akrabaları, sultanlar, kapı kulları ve ağaları ile zevk ve safalar eder olduk. Gecemiz Kadir gecesi, günümüz kurban bayramı günü gibi idi. Gece gündüz Hanın yanında can sohbetler ederdik. Sonra Ramazan-ı şerif ayı geldi. Han hazretleri ve Kazak sultanlar ile özellikle Selim-Giray Sultan ile bir Ramazan-ı şerif zevkini etmişimdir ki bir diyarda etmedim. Sonra Ramazan bayramı gelip taraf taraf bütün ayan ve büyük-

ler, ağalar, sultanlar birbirlerini tebrik edip, evlerine gidip gelmede idiler.

Allahın hikmeti bayramın üçüncü gecesi rüyamda, daha önce Eski Kırım'da Kör Yusuf Dede diye duasını aldığım kişi ve Kara Alp köyünde rüyamda gördüğüm ev sahibini görüp «Kalkın, Osmanlıya âsi olmayın, Han ile sabah Dağıstan'a gidip, emin ve salim olup, Evliya sen yine Kırım'a gel, Han Dağıstan'da kalsın, Hanın vücudunu yine Kırım'a getirsinler» dediler. Hemen can boğazıma geldi. O an uykumdan uyandım. Henüz gün doğmadan, bayram gecesi olduğu için Hanın yanına varıp, Bismillah ile gördüğüm rüyamı Hana bir bir anlattım. Han hazretleri hemen Allah hayırlar vere deyip Ulu cami imamı Arap imamı getirtip, benim rüyamı aynen şeyhe anlattı. Şeyh efendi: «Allah bilir ve Resulü sondur. Cenabınınız Dağıstan tarafına bir seyahat edersiniz. Yahut Kırım adasının dağlı, taşlı yerlerine avlanmak maksadiyle bir müddet gidersin» diye bir iyi yorumda bulundu. Sonra El-Fâtiha deyip şeyh evine gitti.

SELAMET-GİRAY HAN OĞLU MEHMET-GİRAY HAN'IN AZLİ

Allahın hikmeti, bu rüyayı gördüğümün sabahı bayramın üçüncü günü idi. Yine Kırım ileri gelenleri birbirlerine gidip, gelmede idiler. O sırada İstanbul tarafından vezir ağalarından Tatar Dağlı'nın adamı Tatar Süleyman ağa adlı bir cavlak, solak adam sadrazam Köprülüoğlu Fazıl Ahmet Paşadan Padişahın emirleri olan mektuplar getirdi. Han divanında mektuplar okundu. Mektup şöyle idi:

«Eski Kırım Hanı Mehmet-Giray, saadetli Mekke ve Medine padişahı seni Kırım Hanlığından azledip Hanlığı Çoban-Giray oğlu ..... Giray Han'a ihsan edip merhum sait ve şehit Sefer-Gazioğlu İslâm Ağa veziri ve Mübarek-Giray Sultan Nureddini ve Kırım-Giray sultan Kalgası olup, Özü eyaleti askeri ve Eflak ve Boğdan askerleriyle Kırım'a varmak üzeredirler. Şimdi muhabbet üslubum mektup varup eriştikte padişah emrine itaat edip bütün sultanlarınla Asitane-i saadete gelesin. Bütün sultanlara ve sana kanunlarınızdan daha çok ihsan ve in'amlar olunur. Elbette devlet kapısına gelesin ve illa Girit adasına donanma-i hümayun gitmeden bir haber gönderesin vesselâm.»

Bu korkunç mektup divanda okununca bütün Kırım halkına haber salındı. Hân görünüşünde önemli görüşmeler yapıldı. Kırım askeri deniz gibi olup çalkandı, atadı ve bulandı. Deniz gibi bütün karacı halkı coşup, taşıp, taraf taraf toplanıp, kapı kulları söyleşmeye başladılar. «Bu olmaz! Han kuluyuz. Ve biz Osmanlının Sultan Bayezit Handan beri

Hanlar üzere görevli oniki bin kapı kullarıyız. Her hangi Han gelirse gelsin, Allah mübarek eylesin.» dediler. Karasu halkı, Badrak halkı, Nogay halkı, Şirinli ve Mansurlu ılgandı, çalkandı ve nice görüşüp, söyleştiler. Sonunda hiç biri sözü bir yere koyamadılar. Bazısı, «Hacı-Giray sultan varsın Kefe kalesini kapatsın,» bazısı, «Ur kalesinde yığınak edip gelecek Han veziri İslâm Ağayı, Kırım-Giray'ı Kırım'a koymayalım, Osmanlı ile vuruşalım», nicesi de «Yok, Osmanlı, Yanbolu, İslimye ve Pervadi şehri dağlarında tavşan avlarmış, biz de Kırım'dan atlanıp Edirne veya Selânik'e varınca adam avlayalım.» diye nice sözler söylediler. Ama akıllılar, iş erleri, kartlar ve atalıklar asla bu sözlere kulak tutmayıp, beleci ve geleci sözlere vücut vermeyip: «Öyle olur padişahım. Hem bu dünya görevi bir havlu gibidir. İki kez azledildin. Osmanlı sana Hanlık ihsan etti. Yürü Edirne'ye gidelim. Hayır ola. Ne olursa onu görelim...» dediler. Karacı halkı hemen «Eğer Hanım, Osmanlıya gidersem seni ve ötekileri öldürürler. Hemen Osmanlı ile bozuşup uruş edelim...» dediler.

Sonunda Han, (kul tedbir alır, Allah takdir eder) sözünce hareket edip, uzağı gören, sonunu düşünen, mümin ve müslüman büyük padişah, Kırım halkının sözlerine asla yüz göstermeyip, âsi olmayı kendine uygun görmeyip, içinden İstanbul'a gitmeyi de istemeyip, söylenenleri duymamazlıktan ve görmemezlikten gelerek.

«Devlet kapısına gidenler eğer denizden, eğer karadan gitsinler. Ben de işimi ve gücümü görüp karadan karacılarımla giderim.»

Der. Kırım halkı bu cevaptan hoşlanıp, Han karadan Osmanlı vilâyetini elbette çıpar diye düşündüler ve hayli teselli buldular.

Şânı yüksek Hanın görüşmelerinin sonucu:

Bir gece Han, kendi gözdesi, dost Kazakdaş yoldaşlariyle görüşüp der:

«Baka kişiler, yirmi yedi yıl evvel bir rüya gördüm idi. Dağıstan padişahının eteğini kaldırıp, başımı eteği altına sokup, sığındım padişahım dedim. O zaman bu sözümü Evliya Çelebiye söylemiş idim. O da, belki padişahım, Dağıstan padişahı üzerine gidesin dedi. İşte şimdi o düş bugünkü gün ortaya çıkıyor. Ben Komuk şahına gidip, başımı hırkaya çekip, şimden gerü bu yaşımda bana ne tac, ne rahat, ne baht ve ne de taht lâzım değildir.»

Diyerek, hazinesini açar. Meğer birkaç gece evvel yüz huruç yükü götürmede hazır yükte hafif pahada ağır şeyleri bıraktı. Büyük oğlu Ahmet-Giray Sultanı bırakıp Selim-Giray Sultanı, İvaz-Giray Sultanı, Canbek-Giray ve Mübarek-Giray adlı oğullarını aldı. Üç yüz adet yarar, kuşkul atlı asker hazırladı. Çıfut kalesinde esiri olan Şeremet Bân kâfirini demirden çıkarıp, bir ata bindirip, el ve ayaklarından bağlatıp ha-

zırlattı. O an anladım ki bu sefer Kırım'a gelişim uğursuz gün imiş. Ayrılık günlerini görünce acı bir ah çekip Han'a:

«Yâ Hanım, ben garibini kime bırakırsın? Senden sonra bana Kırım' da durmak haramdır. Ben Hanımla her nereye gidersen birlikte gelirim.» Dedim. Han:

«Evliyam, tac ve bahtım olan tahtımdan ayrıldığıma gam yemem. Yürü beraber gidelim.» Deyip bana bir samur kürk, yedi at ve üç yüz altın yol harçlığı verip: «Aferin, aferin Evliyam, geledur.» dedi. Sabahleyin Han, seçkin askeriyle Bahçesaray'da tacını, tahtını, ehlini, çocuklarını ve evini bırakıp dua ile saraydan çıkarak, Bahçesaray karşısındaki darağacı dibine geldi. Orada attan inip, iki rekat namaz kıldı. Sonra:

«İlâhi, beni tac ve tahtımdan bu ihtiyarlıkta ayıranları sen Allahım, Kara veziri, kaymakamı, Defterdar Hüseyin Paşayı ve kapıcıbaşı Halil Ağayı imamlarından ayırıp, padişahın böyle idam meydanına yakın zamanda başları gele. Ve Köprülüoğlu tazeliğine doyup, ömürlü olmaya.» diye dua edip, Fâtihayı okudu. Sonra atına bindi. Yola çıktığında bütün karacı, badrak halkı Hanın başına üşüşüp, «Hanım, kayda bir iş» dediklerinde Han: «Hacı-Giray ile Kırım-Giray'ı Kefe kalesini kapatıp, sularını kesmeğe gönderip, Akkaya altında dernek etmeğe giderim» dedi. «Şimdi Hanım Osmanlıyla vuruşsun, karacı halkına yüz kese para ver, sonra Osmanlıyla döğüşelim.» dediler. Han: «Hele bir yere toplanıp, Akkaya altında görüşelim» dediğinde bu sözü «bir yere koyup, sonra para verelim» demekti. Sonra yola çıkıp Akmescit'e varıp, orada bütün sadaklı ve salavatlı sultanların kırk adedini Balıklava'daki gemilere gönderdi. Onlar İstanbul'a gitmede idiler. Ben de hemen adamlarımla hazırlık görüp, yine Tatar gibi şapırtma samur kalpaklarımızı giydik.

1077 SENESİ BAŞINDA (*) BAHÇESARAY'DAN DAĞISTAN PADİŞAHI VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Mehmet - Giray Hanın Azli Sebebi :

..... tarihinde Köprülü Koca - Mehmet Paşa, Yanova savaşına gitti ğinde Mehmet - Giray Han da Yanova seferine memur edilmişti. Ama geciktirmek suretiyle bu seferde bulunmadı. Köprülü vezir de Yanova'dan dönüp, Celâli Hasan Paşanın öldürülmesi için acele İstanbul'a gelir. Mehmet - Giray Han, Köprülü ile buluşamadığından, Köprülünün içinde bir düşmanlık belirmiş ve bu düşmanlık Köprülüoğluna miras kalmıştır. Sonra Köprülüzade Fâzıl - Ahmet Paşa 1073 tarihinde Uyvar seferine çıktığında Mehmet - Giray Han da Padişahın emri ile bu sefere görevlendirilir. Çavuşbaşı İbrahim Ağa, Hana on iki bin altın getirir. Han, Uyvar'a

(*) 1077 senesi Şevval veya Zilkade ayı başında olsa gerek.

gelmek üzere iken Kalmuk kâfiri çavuşbaşının gözü önünde Kırım'ın içine girip birçok nahiyeleri ve köyleri vurup, çok miktarda mal alıp, rahatça Heyhat sahrasına çıkıp giderler. Bu korkudan Mehmet - Giray Han. Uyvar seferine gidemeyip, oğlu Ahmet - Giray Sultanı kırk bin adet Tatar askeri ile Uyvar savaşına gönderdi. Haset münafıklar Köprülü-zâdeye: «Vezir bir genç oğlandır. Benim oğlum da genç bir şehzâdedir. Oğlan, oğlan ile iyi geçinir. Ben onun Köprülü babasına bile varmadım, ya oğluna varır mıyım.» dedi diye söylerler. Köprülü-zâde buna «hayır ola» der.

Üçüncü bir sebep: 1076 senesinde Kalmuk derdinden Akkirman'a gelen Adil Nogay Tatarından, Eflak ve Boğdan keferelerinin beyleri şikâyette bulunurlar. Kapıcıbaşı Halil Ağa, ferman ile Hana gelir. Fermanda: «Bucak Tatarını ve Adil Mirza'nın Nogay Tatarını Kırım'dan mutlaka kaldır» diye emredilir. Han, Nogay Tatarları üzerine bir sultan gönderip, Akkirman altındaki Nogay tatarlarını kaldırmaya gayret göstermedi. Osmanlı da bu Nogay Tatarlarını yeni yapılan Valide camiine reâyâ kaydettiler. Nogaylar da arabalarını kırıp, başbelası reâyâ olduklarından Han bunu duyunca, geçen yıl gelen fermana uyup Akkirman'da Nogay ile savaş yapar. Bütün Nogaylıları Kırım'a sürüp götürür. Osmanlı bu hareketi de suç sayıp Mehmet - Giray Hanı azletmiştir. Nogay badraklarının Hanın azline sebep olduğuna dair şu tarihi düşürdüm:

Hân azline sebeptir tarihidir Nogay'ı
sene 1077

Sonra Hanın ardından Bahçesaraydan kalkıp, Allah'a tevekkül edip doğuya doğru yola koyulduk. Akmescit ve Eski Kırım'ı geçtik.

Güleç sılası:

Yani Güleç köyü. Kefe kalesi yakınında, iki yüz Tatar evlidir. Kubbeli ve taş minareli bir camii ve bir hamamı vardır. Bağlı, bahçeli, mamur bir köydür. Burada Güleçli - Şeyh Ahmet efendi hazretleri ulu sultandır. Halen kırk bin adet bıyıkları tıraşlı müridi vardır. Halveti tarikatındandır. Müritleri Kırım'da otururlar. Tekkesinde gece, gündüz herkese nimetleri boldur. Buradan yine doğu tarafına sekiz saat gittik. Kuyular köyüne geldik. Bu köylerin topraklarından neft yağları kaynayıp, çıkar. Su yüzünden kepçeler ile neft yağını toplayıp, kandillerde yakarlar. Osmanlıda olsa devlete bağlarlardı. Burada Han, Kefe kalesini kuşatır şekilde gidip, o gece Tatar askerinden ayrılıp dokuz saatte Kerç kalesi menziline geldik. Burayı daha önce anlatmıştık. Kale dizdarı kaleyi kapatıp Hânı kaleye koymadı. Daha doğuya gidip Kilisecik burnu menziline vardık. Burada gemiler bulup, bütün askeri ile Han, on sekiz mil Karadeniz doğazının içinden karşıya Şahi adasına geçti.

Taman kalesi:

Buraya Defter-i Hâkanide Ada-i Şahi (şâhi adası) derler ki altmış yedi mil adadır. Üç tarafı Karadeniz'in Cocka Boğazı sığlarıdır. Kıble tarafı Heyhat sahrası ile Çerkezistan arasından gelen Koban nehri kenarıdır. Altı köşeli şeklinde şirin ve mamur bir adadır. İçinde seksen parça Çerkez köyü vardır. Mehmet-Giray Han bu tarafa geçince karşı Kırım tarafında Tatar halkı uluşmaya başladı. (Hay, medet, Han âsi olmadı, elimizden kaçtı) deyip hayli üzüntü duyup dağıldılar. Han hazretleri Tatardan kurtulup Taman'da kaldılar.

Bu kaleyi Sultan Bayezit Veli zamanında Gedik - Ahmet Paşa, Cenevizlilerin elinden almıştır. Bu ada köy ve çiftliklerle donanmış olup, ada içinde üç adet kalesi vardır. Bu Taman kalesi hepsinden üstündür. Kefe eyaletinde sancaktır. Kanun üzere beyinin hassı 320 bin akçedir. Yıllık alır ama tımar ve zeameti yoktur. Voyvodalıktır. Yüzelli akçe payesiyle Osmanlı elinde şerif kazadır. Üç adet nahiyesi var. Bu Taman kalesi deniz kenarında, topraklı bir bayır üzerinde, beş köşeli, kârgir, eski yapı, güzel bir kaledir. Çevresinin uzunluğu altı yüz adımdır. Küçük bir kaledir. Etrafında üstü örtülü on adet yüksek kulesi var. On adet de üstü açık kuleler var. Batı tarafında yokuş yukarı köşesinde gayet büyük bir kule var ki, iç hisarcık kulesidir. Burada dizdar evinden başka ev yoktur. Tamamen cephane ile doludur. Bu narin kulede limana ve hendeğe bakan ince toplar vardır.

Dış hisarı:

Bu tarafta, batı yönüne bakan dış hisarın iki kat küçük demir kapıları var. Zira kalenin bu taraftaki duvarı iki kattır. Kapıların önündeki hendek üzerinde asma makaralı ağaç köprüleri var. Savaş sırsında o köprüleri makaralar ile yukarı kaldırıp kapılara siper ederler. Bu kapıcıklardan içeri girince şehir içine doğru, yokuş aşağı daracık yollardan gidilir. İskele kapısı da demir, yalın kat, kuvvetli, kuzeye bakan işlek bir kapıdır. Liman bu kapı önündedir. Bütün gemiler buraya yanaşırlar. Bu liman kapısının iç kısmında hayat suyu gibi tatlı suyu olan bir kuyu var ki bütün halk buradan su alır. Bu kapının önünde iç kalesi lonca köşkü şekilli oturacak yeri var. Bu tarafa bakan yirmi parça şahi topları bu lonca yerinden aşağıdır.

Aşağı iç kale:

Ayrı hendeklidir. Batı tarafına bakan bir demir kapısı ve içinde üç adet ev bulunan küçük bir kaledir. Kâfir zamanında liman kalesi imiş. Halen deniz tarafında liman kapısı vardır ama kapalıdır. Bu kapının iki tarafında beyaz mermer üzerine birer arslan resmi yapılmıştır. İç kalenin üç adet kulesi vardır.

Orta Kale:

Orta kalede bulunan Kasım Paşa camii toprak örtülü, eski yapı, güzel bir camidir. Minaresi ağaçtandır. Ama güzel bir sanat eseridir. Camiin içinde iki adet beyaz mermer sütun var ki billur gibi parlak olup sanki henüz usta elinden çıkmıştır. Kıble duvarının dışında, sokağa bakan tarafında dört köşe, beyaz mermer üzerinde celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır:

«Benâ hâzel câmi-i Hacı Giray Han»

Ama Kasım Paşa Camii derler. Bu camiin kapısı önündeki Kasım Paşa hamamı dahi gayet hoştur. Bir hamam daha var ama karanlıktır. Burada olan evlere Kasım Paşa mahallesi derler. Hepsi iki yüz adet, toprak örtülü evlerdir. Elli adet de dükkândır. Şer'î mahkemesi de buradadır. Sokakları çok dardır. Hiç kaldırım yoktur. Öyle sık yollardır ki hiç araba girmediğinden başka iki atlı karşılaşsa geçemezler. Hatta geriye dönemezler. Onun için bu kaleye atlılar dahi giremezler. Zira kapıları dahi küçüktür. Kalede bir medrese, bir tekke ve iki mektep var. Başka hayratları yoktur.

Dış varoş:

Taman kalesinin batı tarafında, kale ile varoşun tam ortasında tatlı sulu bir göl var. Ama kullanıldığından içilmez. Gölün batı tarafında, alçak, topraklı bir bayır üzerinde Taman varoşu kurulmuştur. Evlerin hepsi gölün kenarında toplanmıştır. Geniş, katlı, hepsi toprak örtülü evlerdir. Bin hanedir. Halk, hayvanlarını hep gölden sularlar ve bazı giyeceklerini de bu gölde yıkarlar. Gölün suyu etraftaki derelerden ve yağmur suyundan toplanır. Çevre uzunluğu bir mildir. Gölün ortasında sivri, sivri kayalar vardır. Gölün batı tarafında Hacı Ferhat camii olup beyaz bir minarelidir. Varoşun doğu tarafında Kâfir pazarı varoşu vardır. Bu da güzel bir varoştur. Hacı Ağa Camii toprak örtülü, yuvarlak bir minareli bu varoştadır. Cemaatı çok olur. Zira bütün yağ satıcıları buradadır. Yüzelli adet dükkânlıdır. Çoğunlukla burada Tat, rum ve ermeni kefereleri oturur. Göl etrafında bulunan bu iki adet varoşun çevrelerinde hisar ve hendek yoktur. Elhasıl bu Tatman şehrinin içinde ve dışında hepsi dokuz mihraptır. Beşinde cuma namazı kılınır. Diğerleri mahalle mescitleridir. Toplam olarak bin yüz adet toprak örtülü ev, üç medrese, yedi mektep ve üç adet tekke bulunur. İki hamamı olup, kalededir. Beş adet de küçük hanı var. Müfti ve nakibüleşrafı yoktur. Kale dizdarı, üç yüz adet hisar eri, muhtesip emini, bacdarı ve yeniçeri serdarı vardır. Başka hakimleri yoktur. Bağ ve bahçesinden de eser yoktur. Zira havası gayet serttir. Suları acıdır. Kuyulara muhtaçtırlar. Buranın böreği, sarı ya-

ğı, tereyağı, tokmak kayışı ve kamçısı meşhurdur. Han hazretleri burada iki oğlunu rehin gönderip: «Ben tacımdan ve tahtımdan vazgeçip, seyyah oldum.» diye Osmanlı devlet kapısına haber gönderdi. Kendisi de asker toplamak için birkaç gün burada kaldı. Ben de Taman kalesini gezip, görmeğe başladım. Taman'dan doğuya doğru ada içinde beş saat gittik. Şolomkay köyüne geldik. Han Arslan Paşanın köyüdür. Bu da bir göl kenarındadır. Gölün kenarınca beş saat gittik, acı sular içtik, kumsal yerler geçtik. Ramazan bey köyüne vardık. Ramazan Beyin büyük oğlu Mustaya bey burada oturur. Bu köy de Karadeniz'den azma göl kenarındadır. Burada kavun, karpuz turşuları yedik. Sonra nice şenlikli köyler geçtik. Tamanlı Osman Paşa oğlunun çiftliğine geldik. Göle yakın büyük hanedandır. Oradan Adahun boğazında Şanmerd köyü var. Bu da Şâhi adası Çerkez köyüdür. Buradan da doğuya doğru beş saatte Adahun boğazı ile Azak denizi arasındaki Dilburnu denilen yeri geçtik.

Temerek Kirman:

921 tarihinde Birinci Selim Şah yaptırmıştır. Süleyman Şah zamanında tamamlanmıştır. Kefe eyaletinde voyvodalıktır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Dizdarı, iki yüz adet hisar eri vardır. Yeniçeri serdarı ve sipah kethüda yeri yoktur. Poyraz tarafındaki kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır:

«Emr ider Sultan Süleyman Cihân
Yapmağa Temerekde bir dârü'l-amân
Pes dokuz yüz yirmi beş tarihi temam
Kal'a yapılanub temam oldu temam.»
sene 925.

Doğu tarafındaki küçücük kapının üzerinde, mermer üzerine celî yazı ile yazılmış tarihinde, (İkinci Selim Han oğlu Sultan Murat zamanında dizdar Hacı Ali Ağanın yaptırdığı) yazılıdır. Sene 983. Bu kapı araba girip, çıkamıyacak kadar küçüktür. Ama batıya açılan kapı büyüktür. İki kat demir, sağlam kapılardır. Bu iki kat demir kapı arasında, Selim Şahın binası olduğuna dair tarih vardır. Ama iki kapının arası karanlık olup okunamadığından yazılmadı. Kapının üzerinde bulunan cami Birinci Selim Han tarafından yaptırılmış, minaresiz, kiremit örtülü camidir. Kalesi bir kumsal alanda, dört köşeli, kârgir yalın kat duvarlı sarp bir kaledir. Çevre uzunluğu dört yüz adımcıktır. Her köşesinde birer kulesi vardır. Her burcunun üzerinde üstleri tahta örtülü kubbeleri var. Etrafında hendeği yoktur. Zira alçak ve kumsaldır. Bir karış kazılsa su çıkar. Hendek yapılması mümkün değildir. Kalenin içinde yüz adet, toprak ile örtülü ev vardır. Kıble tarafı Koban nehrinden azmış büyük sığ bir göldür. Suyu tatlıdır. Eskiden İstanblu gemileri bu Temerek kalesi dibine

yanaşırlarmış. Büyük iskele olup, gümrük emini otururmuş. Yüzlerce gemi, tuzlu balık ve binlerce fıçı balık havyarı yükleyip gidermiş. Şimdi boğaz kapandığından gemiler gidip gelememekte ve elli yük akçe gümrük geliri elde edilememektedir. Eğer buraya bir padişah donanması gelip, biraz hizmet ile bu boğazı açsa beher sene bir Mısır hazinesi gelir sağlanır. Bu kale kapısının önü geniş bir meydanlıktır. Meydanın etrafında altmış adet dükkân vardır. Kalede bir han, bir hamam olup hamamı kendisi girmek için bir şeyh yaptırmıştır. Ancak bir iki kişi sığacak kadar küçüktür. Bu varoş içinde beş mihrap var. Emir Bey camii, Mahmut Bey camii, yeni cami, diğerleri mescittir. Emir Ali efendi evinde bir hamam daha vardır. Yeni hamam da küçüktür, kadınlar girer. Bu varoşun bütün evleri hep toprak örtülüdür. Çoğu kamıştan ve halaş melaştan yapılmış küçük evlerdir. Hepsi yedi yüz adettir. Duvarları sazlardan örülüdür. Gerçi evler dardır ama havası yazdır. Çoğu halkı beyazdır. Güzelleri azdır. Dört yanı kumsaldır. Halkın hepsi Çerkez müslümandır. Kazançları balık avlamaktır, tokmak kıyısından Çerkez kamçıları yapmaktır. Gerçi güzelleri azdır ama özdür. Hatta birçok vilâyette Temerek güzelleri meşhurdur.

Kalenin yapılış sebebi:

Sultan Selim şehzade iken babası Bayezit Han ile Çorlu ovasında ikinci savaşta yine yenilgiye uğramış ve kaçarak Burgaz iskelesinden bir gemiye binip Trabzon vilâyetine gitmek isterken rüzgâr şehzade Selim'in gemisini bu Temerek limanına düşürür. Orada Temerek adında bir kişi bulup, dost ve arkadaş olurlar. Böylece silâhtar Yusuf Halife ile üç kişi olurlar. Birlikte Dağıstan, Belh, Buhara, Özbekistan, İran ve Turan'ı seyahat edip Acem vilâyetine gelirler. Burada Şah İsmail ile satranç oynayıp, şahı mat eder. Oradan Bağdat'a gelip İmam Hüseyin ve İmam Ali'yi ziyaret edip, sonra Kâbe-i Şerifi ve Medine-i Münevvere'de Resulü Ekrem'i ziyaret ederken: «Ya Resulâllah, bana Osmanlı tahtını nasip edip, Mısır'ın fethini müyesser eyle, Mısır'ı tamamen sana vakıf edeyim» diye samimiyetle içten duada bulunur. O an, Hazret-i Peygamber'in türbesinden: «Destur yâ Selim. Suy suy» diye bir ses gelir. Oradan Selim Dede Mısır'a gelir. Önce Ebussuud Hârici, Merzuk Kefâfi, İbrahim Kilisi ve nice büyüklerin himmetlerini kazanır. Sonra süratle Trabzon'a ve gemilerle Kete kalesine geçer. Oradan yüz bin Tatar ve diğer askerler ile üçüncü defa babası ile yine Çorlu ovasında büyük bir cenk eder. Bütün asker yine Selim Şah'ı isteriz der. Tahta çıktıktan sonra babasını Edirne yakınında Dimetoka'ya gönderir. Bayazit Velî, Edirne tarafında Havsa denilen yerde merhum olur. Sonra Selim Şah kendi başına padişah olur. Sadık dostu Temerek Bay'ın ricasiyle bu kaleyi yaptırır. Bu sebepten kaleye Temerek kalesi derler. Ama Tatar tarihçileri (Hâk-ı Berber zemin)

derler. İşte kalenin yapılmasına ve ismine sebep budur. Selim Hanın silahdarı olup birlikte seyahat eden ..... «Selimnâme» adlı tarihinde, Selim Han ile beraber geçen üç buçuk yıl seyahatlerini, cenklerini genişçe yazmıştır:

Sonra ben, bu Temerek bağ ve bahçesiz, ada yer olduğundan ertesi gün buradan ayrılıp yarım saat kuzeye doğru gittim.

Salsal Sal'at kalesi:

Azak denizi kenarında, kumsal bir alanda kuvvetli bir kale imiş. Burada Salsal ile binlerce hükümdarlar cenk etmişlerdir. Halen, şehitlerin kırkar, ellişer ayak boyu kabirleri vardır. Ama kaleyi Timurlenk harap etmiştir. Kalıntıları durmaktadır. Hakikaten berber-i zemin kale imiş. Diller ile anlatılmaz, kalemler ile yazılmaz. Yazmaya başlasak çok uzun olacak. maksadımız geri kalacaktır. Buradan batıya doğru gidip, göller ve bayırlar geçtik.

Adahun kalesi menzili:

Bu da sapık kral Salsal'ın yapısıdır. O asırda adı Kalhanca imiş. Sonra Bayezit Han zamanında burada Kazak kâfiri ile Gedik Ahmet paşa askeri arasında yapılan savaşta çok kan akıtılarak fetholunduğundan Ada-i hun yani Kan adası demişler. Fetihten sonra kaleyi yıkmışlar. Ama imar olunması gereken bir kaledir. Hatta 1048 tarihinde Sultan Dördüncü Murat Bağdat'ı döverken Piyale kethüda donanma ile bu Adahun boğazında seksen altı parça Rus gemisi ile on gün, on gece cenk etmiş ve zafer kazanarak kâfir gemilerini esirlerle birlikte Osmanlıya getirip Bağdat altında Murat Hana arzolunmuştur. Bu Adahunda bin yedi yüz adet şehit yatmaktadır. Bu şehit kabirlerini ziyaret ettikten sonra kıble tarafına iki saat gittik. Sovucuk köyüne geldik. Dört yüzelli evli, üç mescitli, bir camili, bir hanlı, on dükkânlı kasaba gibi bir köydür. Bu köyde Barzuk Bey, yıllık ile Çerkez beyidir. Halkı da hep Çerkezdir. Oradan yine kıbleye doğru üç saat giderek İdris köyünü, sonra da Ateş Bey kışlasını geçtikten sonra iki saat daha yol aldık.

Küçük Kızıltaş kalesi:

921 tarihinde bunu da Birinci Selim Şah yaptırmıştır. O asırda bu adayı nice kere Çerkez eşkiyası basıp, yağma ve talan etmişti. Onun için bu kale yaptırılmıştı. Adahun gölünün Karadeniz ile birleştiği yerde, deniz kenarında, dört köşeli, kârgir, kırmızı taştan yapılmış olduğu için Kızıltaş kalesi derler. Çevre uzunluğu iki yüz adımdır. Dört köşesinde dört kuleciği vardır. Duvarları yüksektir. İki adet üstü tahta örtülü kulesi ve

kuzeye açılan bir demir kapısı var. Ama hendeği yoktur. İçinde sadece dizdarı, kırk adet nefer odası, bir mescidi, anbarı, kuleleri içinde cephanesi, on adet şahi topu vardır. Kefe eyaletinde subaşılık ve Taman kadısı naipliğidir. Kalesi tamamen kum içindedir. Yıldız rüzgârı tarafında biraz engeli vardır. Dış varoşu seksen kadar sazdan yapılmış Çerkez evleri kalenin kuzeyi tarafında bulunmaktadır. Bir camii olup, minaresizdir. Bir at değirmeni bulunur. Çarşı, pazar, han, hamam, bağ ve bahçe diye bir şey yoktur. Ama bostanları çoktur.

Burada Ada-i Şahi çevresi ve Kefe eyaleti tamam oldu. Bu adanın Cocka burnunda nice harap kaleler daha vardır. Kefere zamanında bu ada kaleleri o kadar mamur ve şenlikli imiş ki buralarda iki yüz bin kâfir askeri varmış. Sonra Timurlenk birçoğunu yakıp, yıkmış. Ben buraları gezip görürken Taman kalesinden Han efendimizin çok sayıda askerleri geldi. Bu Kızıltaş kalesi dibinde Tatar askeri konakladı. Bir günde yüz parça gemi ile Kızıltaş kalesi dibinden Koban nehrinin karşı tarafına geçildi. Zira Han hazretleri, geriden yeni Hanın askerleri gelir diye endişe ediyordu. Ben yine bu Ada-i Şahiyi seyredip gezerek güneye doğru iki saat gittim.

Anapa kalesi:

Ceneviz yapısıdır. Gedik Ahmet Paşa fethetmiştir. İçinde tatlı suyu vardır. Paşa bu kaleyi gerekli görmeyip harap etmiştir. Halbuki bu kale imar olunsa idi. Azak boğazından kâfir gemileri Karadeniz'e çıkamazlardı.

Tuzla kalesi:

Anapa kalesine yakın, Tuzla burnu denilen mevkidedir. Bunu da Azap Kazakları harap etmişlerdir. Zaten pek önemli kale değildir. Eskiden öyle mamur ve şenlikli imiş ki Özdemiroğlu Osman Paşa Osmanlı askeriyle bu Cocka burnundan karşıya Kırım vilâyetine şiddetli kış sebebiyle geçemeyip yedi ay bu kalede oturup beklemiş ve askerlere asla bir zarar gelmemiştir. Halen bu Padişah adasında misafirler eğer kendi paralariyle bir şey almak isteseler ev sahipleri «Cânım, öyle ise gidip hanlara kon» deyip misafiri evlerinden kovmak isterler. Yani ta bu derece Taman adası köylerinde misafire çul, torba ve kese çıkartmazlar. Yedirip, içirip, kondurup, göçürüp saygı gösterirler. Bir adam bir evde on atı ile on gün otursa ev halkı memnun kalırlar. «Zengin» adını hak etmiş zengin Çerkez kişilerdir. Bu adada hiç Tatar yoktur. Duramazlar da. Zira Kefe eyaletine bağlı Anadolu toprağı sayılır. Rumeli tarafı karşı Kırım diyarıdır. Kırım ile bu Şahi adası arası on sekiz mil Karadenizdir, boğazıdır. Ondan içeri beş mil kuzey tarafına Çocka burnu ile Kilisecik

burnu arasında Azak boğazı vardır. Bu Taman'ın Ada-i Şahi yurdu gayet verimli yerlerdir. Bir kile tohumu yüz kile verir. Darısı ise yüzelli kile verir. Her yer bitki örtüsüdür. Adanın içi bir saatlik mesafe geniş düzlük, ovalık ve bir saatlik yeri de göl ve bayırlardır. Göllerinde çeşitli ördekleri, kazları, kuğuları, balıkçılları, karabatakları ve saka kuşları ile yetmiş çeşit balıkları yaşarlar.

Tuzla kalesinden bir günde tekrar Kızıltaş kalesine geldik. Burada o gün Han hazretleri de kendi kapıkulu askerleri ile gelince kaleden top atışı şenlikleri yapıldı. Orada hazır olan gemilerle Koban nehri üzerinden Adahun boğazını Kızıltaş dibinden kolaylıkla karşı tarafa geçtik. Han, arkası üzere yatıp dinlendi. Zira bu taraf halkı Çerkezistan adamlarıdır. Osmanlının Kefe valilerine harbe ucuyle vergi verirler. O kadar itaatkâr değildirler. Adahun boğazı Koban nehrinin Karadeniz'e karıştığı yerdir. Yarım mil enli büyük bir boğazdır. Koban nehri içinde gemiler rahatlıkla gezip ta Temerek kalesine, Yılanlı adasına, istendiğinde yukarılara gemilerle gidilebilir. Koban nehri Dağıstan vilayetinde Elbruz dağından doğar. Çerkezistan ile Heyhat sahrası arasında yetmiş konaklık mesafede akarak bu Kızıltaş kalesi yakınında, Adahun boğazında Karadeniz'e dökülür. Ben de gemilerle karşı tarafa geçtim.

MAMALUKA VİLÂYETİ YANİ ÇERKEZİSTAN ÜLKESİ VE BOZODOKA KAVMİ

Mehmet Giray Han ve Canbe - Giray Sultan ile Çerkezistan ve Dağıstan vilâyetlerine gittiğimizi anlatır.

Şevval ayının onuncu günü Çerkezistan ülkesine ayak bastık. Hızlı gidiş ile doğuya doğru dört saat yol alıp (Han tepesi) denilen yeri geçtik.

Nogay - Çoban İli ülkesi:

Yüz yaşındaki Çoban adlı bir mirza bütün Nogay Tatarlarının önderidir. Bu kavim Çerkezlerin Şugaki kabileleriyle kardeş olup, Çerkezden kız alırlar, ama kız vermeden akraba olmuşlardır. Bu Şugaki kabilesi Çerkezistanda yurt edinip yerleşirler. Dağlar ve ovalarda göçer evli on bin adet obadır. Hepsi yirmi bin adet Sadaklı ve savaklı zorbatar seçkin Nogay askeri olurlar. Bahadır, cirit, atlı, yiğit, silahlı erlerdir. Buradan yine doğuya doğru dağlar ve ormanlar aşıp beş saat gittik.

Çerkezistan hududu, Şugaki köyü:

Bundan sonra bu diyarlarda köylere Kabak derler. Tataristandaki köylere ise sıla derler. Bu Kabak halkı son derece asidirler. Ama Mehmet - Giray Hana itaat ederler. Han'a erzak verip saygıda bulundular. Ev-

lerine kondurdular. Şugaki kavmi, Nogay kavmi ile bir yerde karışmışlardır. Oradan yine doğuya doğru sarp dağlar içinde giderken Tatar askerlerinden biri Çerkez arabasından bir balık aldığı için kavga çıktı. Bir balıktan ötürü Çerkezler üç Tatarı öldürdüler. Bu derece kinci ve melun kimselerdir. Ama o kadar da yararlı, yiğit kişilerdir.

Çoban kalesi:

İslâm - Giray Han zamanında Çoban - Mirza, Çerkez eşkiyalarından korunmak için bu kaleyi yaptırmıştır. Dört köşeli, ağaçtan yapılmış bir palanga kaledir. Çevre uzunluğu dört yüz adımdır. Dört köşesinde birer tane yine ağaçtan yapılmış kuleleri ve kuzeye bakan bir ağaç kapısı vardır. Kalenin içindeki tek mescit kârgir yapıdır. Hamamı, çarşı, pazar ve hanı yoktur. Zira kale halkı sadece kışın kalede otururlar. Diğer zamanlar dağlarda, ovalarda obaları ve koyunları ile yaşarlar. Obaları yine Türkmen obaları gibi keçeden kubbe kubbe evlerdir. İçleri kafes, kafes örülüp, tokmak kayışları ile bağlı çubuk ağaçlardır. Gerektiği zaman obaları bozup, kayışla bağlı kafes çubukları bir yere toplarlar. Obaların tepelerinde birer delik olur. Oradan ışık girer. Kış günleri obaların içinde yanan ateşin dumanı da o delikten çıkar. Hamam gibi keçeden evlerdir. Göç zamanı bu keçeden oba evleri develere ve deve arabalarına kubbe gibi yüklenip, konup, göçerler. Bütün arabaları develer boyundurukla çekip konak, konak götürürler. Nogay Tatarları develer ile çift sürüp, buğday, arpa ve darı ekerler. Çoban kalesinin etrafı derin hendekle çevrilidir.

Dış varoşu:

İki yüz kadar keçeden oba evleridir. Bu çoban ili halkının sahip olduğu hayvanlar hiçbir diyarda yoktur. Esirleri de çoktur. Çok zengin bir kavimdir. Çoban kalesinin kıble tarafından Şugaki dağlarından doğan Pisi Babisi nehri akar, Adahun boğazı önünde Karadeniz'e dökülür. Nogay halkı orta boylu, geniş omuzlu, ince belli, iri başlı, kaba kulaklı, yassı alınlı ve küçük gözlü kimselerdir. Sakalları beşer, onar kıllı köse adamlardır. Başlarına kalpak giyerler. Tilki ve kuzu kürkü giyerler. Çatal atlara binip kılıç, sadak ve kamçı kullanırlar. Başka silahları yoktur. Asla buğday ekmeği yemezler ve su içmezler. Hep boza içerler. İçtikleri meksime bozası sarhoşluk vermez. Bu Nogay kavminin kendilerine has lisanları vardır. Sözün kısası bu çoban kalesinde Çoban - Mirza, Hana birkaç yorga at verip, at etinden ziyafetler çekti. Buradan ayrılıp dört saat ormanlar içinde gittik.

Beşgu Çerkez köyü:

Şugaki beyinin tahtıdır. Çerkez lisanında beylerin oturduğu yerlere beşgu derler, taht anlamındadır. Kasaba gibi büyük köydür. Saz ve çit

örülü, ikişer kapılı beş yüz evlidir. Bu diyarlarda akçe, pul, bağ, bahçe, çarşı, pazar, han, hamam ve kilise yoktur. Kâfir ve Müslüman değildirler. Kâfir deyince kızarlar. Müslüman desek göz yumarlar. Kıyamet gününü inkâr ederler. Kâfiri sevmezler, Müslümandan hoşlanırlar. Mecusi mezhebindendirler. Karşılıklı mal vererek alış veriş yaparlar. Ellerinden her türlü iş gelir, maharetli, sanatkâr kimselerdir. Beşgu köyünün kıble tarafında bir merhale uzaklıkta Karadeniz vardır. Şugaki beyi İnciruk Bey seksen yaşında, sakalı tıraşlı, iri yarı, kefere şekilli, müslüman olmayan bir adamdır. Mehmet - Giray Han onun evinde misafir oldu. Beyin üç bin adet silahlı askeri vardır. Halkın hepsi on bin kişidir. Burada Elbruz dağlarının etekleri son bulur.

Şugaki Çerkezlerinin ilk soyu Mekke-i Mükerremeden kaçan bir alay Kureyşlilerdir. Bunlar Irak Bağdadına çıkmışlardır. Kardeşlerden biri Yesvan'da kalmış ve Keys kabilesi olmuştur. Bir kabilesi Cebeliye'de Cebelü'l-himme'ye gelmiş, biri de Gazze'de amcası Haşim hazretlerine gelip sığınmıştır. Cebelü'l-himme'nin yanında kalan Nâs oğlu Kisva, Antakya'daki Rum Kayseri olan Herakli adlı krala gelip oradan da İstanbul'daki Pozanta kralı olan Ceneviz'in yanına gitmiştir. Kral Kisva ve kardeşlerini gemilere bindirip, onlara Karadeniz sahillerinde yurt verir. Lazka adlı Kureyş Arabı Trabzon'da kalır. Laz kavmi bu Kureyşli Lazka'dandır. Kureyşli Abbaz Abaza vilayetinde yerleşir. Kisva ise Anapa kalesine çıkar. Orada Şugaki oğlu ile Karadeniz sahilinde vatan edinirler. Sonra çoğalarak kırk adet kabile meydana gelir.

Mamaluka yani Bozodok Şugaki Çerkez Kavminin ortaya çıkışı:

Bütün Arap, Acem, Tatar, Latin, Rum ve Kıpti tarihlerinde anlatıldığına göre yeryüzünde ilk olarak yurt edinen kişi Âdem'dir. Ondan ve onun çocuklarından çoğalan insanlar yeryüzüne dağıldılar. Birçok kavimler meydana geldi. Çeşitli yerlerde yerleşip krallıklar ve sultanlıklar kurdular. Anadolu denilen vilâyetlere müslümanlar yayıldılar. Edirne Fatihi Gazi Hüdavendigâr, Gazi Ebulfeth ve Gazi Süleyman Han'a gelince Rumeli ve Anadolu denilen diyarda yetmiş yedi adet hıristiyan kavmi oluştu. Eski kavimlerden olan Arnavut, Laz, Abaza, Çerkez, Hırvat, Sırp, Bulgar, Lâtin, Macar, Leh, Çek, Rus, Gürcü, Dadyan, Rum, Ermeni, İngiliz, İsveç, İtalyan, Felemenk, Venedik, İspanya... velhasıl sayılan bu kâfirlerin diyarlarını Osmanoğulları harap ve yerle bir etti. Tatar kavmi hanları da Osmanlılara yardım ederek hesapsız mal sahibi olup zengin oldular. Osmanlı Devleti de büyük ve uzun ömürlü olup birçok ülkeyi fethetti. Kiliseleri cami ve mescit etti. Yukarıda adları geçen hıristiyan milletlerden İslâmı kabul edenler olup, İslâm diyarına gidip, gelenleri olur. Ama Kureyşli Abaza ve Kureyşli Çerkez kavimleri kitabî değiller-

dir. Bir alay dağlı, bağlı, sapık aptallardır. Bunların ataları Mekke-i Mükerremeden Kureyş kabilesindendir. Arapların şerefli kişilerinden oldukları gerçektir. Zira Hazret-i Peygamber efendimiz Samî soyundandır. Sonra değerli kavim Acem kavmidir. Acemlerin soyu Tatar kavmindendir. Bu iki kavimden çoğalan insanlar yeryüzünü mamur etmişlerdir. Binlerce diyarda yerleşmiş olan müslüman kavimlerin ve toplulukların hepsini içine alan (Seyyidül-Arap ve'l-Acem) sözü kullanılır. Arap kavminin Kureyş soyundan olup Rum'a kaçanlar hakkında tarihlerde şöyle anlatılır.

Arap Kureyş kavminden Arnavut, Lazka, Mekral, Abaza ve Çerâkiz kavimlerinin Rum'a gelip dinden döndükleri hakkındadır.

Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Medine-i Münevverede Kureyş kabilesinden Cebelü'l-Himme adlı bir kâfir bir Arap şeyhinin gözünü çıkarır. Mahkemesi görülüp Cebelü'l-Himme'nin de gözünün çıkarılmasına karar verilince Cebel, kardeşi Bîşe'yi vekil ederek bütün kabilesini alarak kaçar ve süratle Antakya'da bulunan Kral Herakli'ye gelip sığınır. Herakli de Cebelü'l-Himme'ye Antakya yakınındaki dağlarda yerleşmesi için yer verir. Cebelü'l-Himme, deniz kenarındaki İspanya kâfiri elinde bulunan bir kaleyi fetheder. Halen bu kaleye Cebeliye kalesi derler. Hazret-i Ömer, Kudüs'ü fethettikten sonra Cebelü'l-Himme'nin üzerine sefer eder. Cebelü'l-Himme, Hazret-i Ömer'e karşı tutunamayıp çocuklariyle birlikte gemilere binip kaçarak İspanya kralına sığınır. İspanya kralı, Cebelü'l-Himme'ye acıyarak ona şimdi Arnavut ülkesinde bulunan Avlonya ve Delvine vilâyetleri dağlarında yer verir. Cebelü'l-Himme Kureyş kavminden olduğu için bu dağlara halen Kureyş dağları derler. Dokadin adındaki oğlunun yerleştiği dağa da Dokat dağı derler. Cebelü'l-Himme kavmi ile İspanya kâfirleri karışıp, çoğalırlar. Kureyş Arapları Arap lisanını unutup Arnavut lisanı ortaya çıkar. Arnavut kavmi Kureyş Arabından meydana gelmiştir. Arnabüd'dan galat Arnavut olmuştur. Yani âr ve namuslarını terkedip kefere olduklarından Âr nâ-büd derler.

Sonra bu Cebelü'l-Himme Bey İslâm ile müşerref olup öldü. Elbasan şehri yakınında «Berzek Seng» adlı bir mesire yeri vardır. Arnavut kavmi o gezinti yerine «Boz Şek» derler. Bu yere yakın Arnavutların cedleri Cebelü'l-Himme o mesire yerinde yatar. Bu Cebelü'l-Himme'nin ... adet oğlu kalır. Arnavut Bân'dan bütün kardeşleri gücenirler. ... adet kardeş can, gönül ve gaye beraberliği ile bir gemiye binerek Bozanta şehrine, yani Kostantiniyye şehrinde Galata'da oturan Ceneviz kralına gelirler. O da bunlara acıyarak Karadeniz sahilleri nihayetindeki yüksek dağları bağışlar. Her birini bir yöne kabileleriyle gönderir.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Lazka:

Trabzon dağlarında karar eder. Gürcü kavmi ile dostluk kurarak, onlardan kız alıp vererek çoğalırlar. Bunlara Lazka kavmi demekten galat meşhur Laz derler. Başka lisanları vardır. Bundan evvelki cildimizde lisanları, kelime ve tabirleri, bazı vasıfları, seyahat ettiğimiz vilâyetleri yazılmıştı. Oradan gemiyle hareket ettik.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Mekral:

Künye yakınında Curup nehri sırtındaki Batum sancağı dağlarında oturarak çoğalırlar. Bunlara Mekral'den galat Mekrel kavmi derler. Bunların da soyu sopu yine Kureyş Araplarına dayanır. Gürcistan kavmi ile karışmadan önce, başka Mekrel lisanını konuştuklarını, Hıristiyan olduklarını evvelki cildimizde yazmıştık.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Abazka:

Karadeniz sahillerinde otururlar. Abaza kavmi denir. Kureyş oğullarından türemişlerdir. Başka lisanları olduğu ve yedi kabile beylerinin bulunduğu evvelki cildimizde belirtilmişti.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Şadman:

Dağlar içinde otururlar. Bunlara da Abazka kavmi denir. Bir mezheplerinin olmadığı, başka bir lisanları olduğu, cesur, yiğit kavim oldukları evvelki cildimizde anlatılmıştı.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Şefaki:

Çerkezistan dağlarında Anapa kalesine varıp burada mekân tutar. Hâlâ bu yazdığımız kavme onun için Şefaki kavmi derler. Bir kardeşinin maiyetine eklenmesiyle (Cebelü'l-Himme'nin oğlu Berbere) Taman adasını mesken ve vatan edindiği için bu Taman adasına tarihçiler «Berber-zemin» derler. Yüksekte bulunur. Ondan Berbera derler.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Mâmeluka:

Bir kardeşleri de Habeş dağlarında oturur. Onun için tarihçilerin dediğine göre bu Çerkezistan'a «Mâmeluka vilâyeti» derler.

Cebelü'l-Himme'nin oğlu Bozuduka:

Bir yüksek rütbeli kardeşi de Obur dağları dolaylarında kalır. Hâlâ bunlara Bozuduk kavmi derler.

Arap, Acem, Tatar tarihleri şöyle anlatırlar:

«Hz. Ömer'in halifeliğinde Cebelü'l-Himme şeriata göre gözünü çıkartmağa razı olmaz. Kâfiristana kaçar. Yerine kardeşi Beşe'yi hâkim koyup gider. Bu Beşe adlı şeyh Araptır. Kureyş arabına öyle hâkim olur, öyle kuvvetli bir iktidar kurar ki Yesrip, Batha, Yelemlem, Abbas, Hicaz diyarlarının insanları kürk ve koyun postu içinde iken bile titreyerek gezerler. Mekke, Medine, Yemen ve Aden taraflarının da bu derece güvenlik içinde olması Hz. Ömer (Radiyallahu anh)ın hoşuna gider. Beşe hâkimin ... oğullarına Hz. Ömer birer ülke verir. Her biri birer mulkün hüküm ve hükümetine sahip olurlar. İlk Arap şeyhi olan Beşe'nin büyük oğlunun ismi «Arap Meval» ondan sonra «Arnavud Zühd», ondan sonra «Umur», ondan sonra «Arnavud» ve sırasiyle «Hâtuka», «Janay» (Besnay), Balkay (Karabartak).

Onların hepsinin büyüğü «Şeyh Beşe oğlu Kis» dir. Bu adı geçen kişilerin hepsine Hz. Ömer'in beratıyla birer hanlık verilir. Çeşitli insanlara hâkim olurlar. Irak vilâyetine, Yesrip, Batha ve Konfuta, Muraga; Muhan, Zebid ve Ta'iz limanlarına, İp kalesine, Garan; Sanan kalelerine, Tul şehrine, Külyat kalesine, Urus kalesine, İmran vilâyetine, Demâr, Hibe kalelerine, Kahire kalesine, Dimiv şehrine ve zikr olunan Yemen vilayetlerinden ta Sebâ şehrine kadar şeyh Beşe evlâtları sahip oldular. Birkaç beğenilen evlatlarının kuvvetli iktidarları zamanında Habeş ülkesinde Zîli şehrine, Dehlek ve Mutan ovasına, Harak ovasına, Kîf ve Şüvaken ... şehirlerine sahip oldular. Birkaç evladı da batı topraklarında Ucle, Harbe, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Frangis, Telemsen, Sudan, İbse Üsvan, Likula, Berberistan ve Füncistan, Dahu vilayeti, Ma'an vilayeti, Efnu vilayeti, May Burnu vilâyeti, Seki vilâyeti; Hz. İdris'in doğum yeri olan büyük şehir Remiletü'l-hamalder, velhasıl Mısır yarımadasındaki bu kara vilâyetlerini kılıçları ile alıp, hâkim oldu. Allahın hikmeti olarak Hz. Ömer vak'ası savaşında Hz. Ömer Radiyallahu Anh ile Beşe Şeyhi şehit ettikleri zaman Sahabe-i kiram arasında bir velvele koptu. Bütün zaptedilen ülkelerdeki o vaktin hâkimleri birbirleriyle savaşa başladılar. Bu merhum adı geçen Şeyh Beşe'nin evlatları arasına da şiddetli ayrılıklar girdi. Birbirlerinin üzerine seferler ettiler. Sonunda birkaçı bir yere toplandı. Seçkin evlâdı olan Arap Meval, kardeşi Mehteri Kisu ile hilâfet için büyük harp yaptı. Emir Arnavud galip ve Emir Kisu mağlup oldu. Kisu dağ içinden bir gece kabilesiyle beraber kaçmağa karar verdi. Yerine Arap Ban tek başına hâkim oldu. Sabah olunca gördüler ki Kisüyan kaçmış. «Serâ Kisû» dediler. Yani «Kisu melik kaçtı» dediler. Hâlâ namları sera Kisu'dur. Zamanla bozularak (Serâkis) oldu. Ondan da galat (Çer Kese» diye şöhret kazandılar. Ama Rum lisanında Çerkez ve Çerkes derler. Tatar lisanında Ser Kis, Acem lisanında Serkeş, yani

baş çekici, gidici demektir. Doğrusu serkeş kavimdir. Çağatay lisanında Çârkes derler. Zira bu Çerkezistan'a ilk ayak basanlar Şefaki, Berberi, Mâmeluka, Bozuduka dört kişi olduklarından Çağatay kavmi bunlara Çârkes yani «dört kişi» derler. Moğol lisanında Çarkız, Arap lisanında Sera kise-i nâkese derler. Zira Mısır'da Çerkez kavmi çoktur. Arap evladını tora ile vurduklarından Çerkez kavmine Şerâkese-i nâkese derler. Mısır fellahlarının yüreklerine Çerkez kavmi kan oturtmuştur.

Kumuk lisanında Çarkes yani «komşumuzun adamları» demektir. Velhası her milletin lisanında değişik isimleri vardır. Ama işitilmiş olanları bunlardır.

Sonuç olarak, inanılır kişilerin söylediğine göre adı geçen Çerkezlerin hepsi yardımcılariyle birlikte amber gibi güzel kokulu toprağı olan Mekke, Yesrib ve Batha'dan kaçtıkları zaman 'Anh u Seleme' toprağında Cennet gibi bayındır Bağdat şehri ve eski bir şehir olan Musul yakınında oturdular. Çoğalarak binlerce Arap kavmi oldular. O temiz yerleri vatan edindiler. Hâlâ Kisu Arapları kavmi onlardan kalmadır. Araplar arasında bu Kisi Araplarına Serâ Kise Arapları derler. Arap diyarının dışında bulunan kavimler (Romalılar) Kis Arabı derler.

Sonra ... tarihinde Cennet Bağdat'ta yeryüzünün halifesi olan Abbasoğullarından El Musta'sım Billah üzerine Hülâgû Han gelir. Yetmiş gün büyük savaş edilir. Sonunda Emir-ül Mü'minin El Müsta'sım Billah'ı tutup yaş deve derisine sararak Bağdat levyesine bırakır. Halife deri içinde kıkırdak olur. Tatar kavminin gece boyunca vurdukları darbelerden El Müsta'sım Billah Hülagu Han'ın elinde ölür. Abbasoğulları bu El Müsta'sım Billah ile son bulur. Arap çöllerinde gizlenen Abbasi şehzadelerini Mısır'a kaçırırlar. Abbasioğulları Mısır'da yine halife olurlar ve yine Bağdat'ta sultan olurlar.

Gaddar Hülagu Han El Müsta'sım devrinde Bağdat'ı yakıp yıktı. Bir günde yetmiş bin kadının karınlarını yarıp nicesinin yuttukları cevahir taşlarını ve henüz doğmamış çocuklarını karınlarından çıkarttı. O vahşi hadisede yüz binlerce can Hülagu Han tatarı elinde öldüler.

Ondan sonra Hülagu Han geri gidip Maveraünnehir'e dönerken Eski Musul'a gelince anlattığımız Serâ Kis Araplarının hepsini Musul çöllerinden sürdü. Kıpçak çölünün güneyinde Kuban nehrinin öte tarafında Berz dağı eteklerinde ülke vererek oturmaya mecbur etti. Çerâkis yine oralara hâkim olarak dağlar içinde Kazak, Kınak ve Peşküları basmağa başladılar. Ondan sonra, Hz. Ömer hilâfetinde Medine'den gözünü çıkartmamak için kaçan Cebel'ül-Himme evlatlarından bu Çerkez dağlarında ilk önce oturan Şefâki, Bozuduka, Mâmeluka ve Berbere, bu dört kardeş beraberce yine Kırış kavminden olan Çerakise Araba «Hoş geldin,» safa

geldin,» dediler. Cümle akraba ve ta'allukatlar birbirleriyle görüşüp barışıp öpüşüp karıştılar. Hepsi anlaşarak hâkim oldukları yerleri bölüştüler. Emirlerini tek fermana bağladılar. Hâlâ Kubartı Çerkezinin oturduğu veri Peşkü'yü başşehir yaptılar. Bu diyarın su ve havasının güzelliğinden Çerkez'ler çoğaldı. **İki yüz beş** sene yaşadılar yetmiş nefer evlatları toplamış her birine birer ülke verdi, hâkim etti. İnşallahu Taala her bir kabilesinin isimleriyle yazılır.

Bundan sonra, Çerkez Ban Arab kavmine kızgın olduğundan Tatar ve Gürcü kavmi ile karışmaları sebebiyle bu iki lisandan bir lisan meydana geldi. Şimdi Çerkez lisanı Saksagan kuşu lisanı gibi bir çepürdek, acayip garib lisan oldu. Hâlâ Çerkez lisanı bu yüzden kaleme gelmez. Boğazdan, avurddan ve dil altından çıkan ufak sesler yalnız söylenir, kaleme gelmez. Sadalı seslerden meydana gelmiş, bir lisandır. Bu dünya seyyahı, insanlarla sohbet eden yalnız bilmeyen aciz kul, ben Evliya elli bir senede yedi iklimde on sekiz padişahlık yere ayak bastım. Her diyarın lisanıyla konuşmak için onların açık ve güzel sözleri, beyitleri ve şiirleriyle yüz kırk yedi lisanın hepsini gayet güzel yazdım ama bu Çerkez lisanı gibi Saksagan sadalı lisanı yazamadım. Ama gayretimle o lisanı da kaderin verdiği imkânlarla yazarız.

Kendilerine mahsus bir lehçeleri var. Gramerleri yoktur. Onun için kaleme gelmez. Zor dildir vesselam. İşte buradaki Çerâkese'nin aslı, soyu sopu Kırış Arabındandır. Fırka fırkadırlar. Yüce Tanrı'nın hikmetiyle belirttiğim diyarlara ne yüzden yayıldıkları fevkalâde şekilde yazıldı... Bu taraftan yine konuya gelelim. Çünkü bu Şafakî Çerkezlerinin doğuşları bu yüzdendir. Bu temiz toprakları vatan edinmişler. Su ve havasının Letafetinden güzel erkek ve güzel kadınları gayet çoktur. Hatta Mehmet Giray Han Hazretleri efendimize «misafirimizsin» diye iki tane melek yüzlü temiz, bekâr kızlar verdiler. Her biri henüz açılmamış bir gonca, güneş pençesi, ay parçası kızlardı. Her biri birer Mısır hazinesine değerdi.

ÇERKEZ KAVMİNİN ACAYİP KIYAFETLERİ

Hepsi kıllı kebeden siyah takke giyerler. Üzerlerine siyah koyun yününden eğrilmiş, ihram gibi dokunmuş, incecik, siyah, daracık aba, dolama giyerler. Ortasına kuşak bağlayıp gezerler. Üzerlerine başka şey giymezler. Zenginleri kış günlerinde kuzu kürkü giyerler. Bütün esvapları kısacık, dizleri hizasında hafif esvaplardır. İnce abadan çakşır giyerler. Çoğu donsuz gezer. Ayaklarında altı bütün, üzerinde bir çeşit düğmesi olan çarık vardır. Çarık bir diyara mahsus değildir. Kuşakları yine koyun yününden örülmüş ipek gibidir. Beyleri, bir çeşit kırmızı kumaştan üstlerine dikilmiş mestler giyerler ki ayaklarından güçlükle çıkar. Bu derece dar kırmızı mest giyerler. Diğer fukaraları kış günleri esvapları üze-

rine üç köşe dürülmüş siyah ve beyaz kebeleri boğazlarına bağlayıp gezerler. Ama onun kolu, yırtmacı ve yakası yoktur. Kalın, kıllık bir kebedir. Hatta savaşlarda bu kebeyi yüzüne tutup cenge giren Çerkez kavminin önüne Efrâsiyap, Rüstem ve ..... duramaz. Sanki o kebe onların kalkanlarıdır. Doğrusu o kebeye ok işlemez, onu kılıç kesemez. Bazı savaşlarda bu kebeyi ıslatıp arkasına alırlar. Kah önüne ve kah lüzumuna göre sağına ve soluna tutup kudurmuş ayı gibi cenge girerler. Askerlerinin elbette birer küheylan atları, birer zırhları, birer sadak ve okları, birer kılıçları ve birer mızrakları vardır. Ama kılıçlarının uçları dört köşe ve üç köşe süngü gibidir. Düşmanını önce kılıçla devirtir sonra kılıç çalarlar. Piyadelerinin hepsi tüfeklidir. Hepsi pireyi kurşunla gözünden vururlar. Zira siyah barutu kendileri yaparlar. Binlerce atlar üzerinde tüfek taşır, mızrak taşımazlar. Bu diyarda demir kırat ve siyah atlar gayet makbuldur.

Özdemir oğlu Osman Paşa atları soylu diye beş baş Çerkez esirine bir at alırlar ve verirler. Ama gayet hırsız kavimdirler. Hani bu diyarda hırsızlık etmeyenlere «yiğit değildir» diye kız vermezler. Onun için gece olunca siyah elbiseler giyip hırsızlığa giderler. Kızları, oğlanları, hatta kart adamları bile evde, dağda, tarlada bulduklarını alıp sağ salim köyüne dönerse kurtulur. Yoksa geriden kovalayıp yetişirlerse onu tutup esir ederler. Ya Osmanlıya veya Tatar'a satarlar. Veyahut bin baş, iki bin baş mal karşılığı kurtulur. Baş mal diye tabir ettikleri bin, iki bin canlı at, koyun, esir, gırh ve zırhlı-külâh şeylerdir.

Hâlâ işleri, güçleri birbirlerinin köylerini ve konaklarını vurup geçinmektir. Öylesine hırsızdırlar ki gözden sürmeyi çalar, göz yerinde kalır. Ta bu derece haramidirler. Ama misafirlerinin bir hardal tanesi uğruna ölürler. Herkes konuğunu yedirir, içirir, misafirperperlik ederek gideceği köye kadar götürür. Sen de bir ....., bir yay, bir ok, bir mahrama; velhasıl iğne, iplik ve ibrişim gibi ufak tefek şeylerden her ne verirsen memnun olurlar. Çoluk çocuğunu, karısını ve hizmetçisini senden sakınmazlar; yüzleri ve gözleri açık sana hizmet ederler. Gözü nurlu kızları seni bitleyip, döşeğini yapıp hizmet ederler. Ama laf atayım veya sarkıntılık edeyim diyen adamı evden kovarlar veya öldürürler. Selefe denen köle kız ve oğullarına el uzatanlara bir şey demezler. Ama onlara da kötü gözle bakmayandan «Bu hacı adamdır» diye hoşlanarak saygı gösterirler. Her sarıklı adamı görseler «Hacı» derler. Kendileri ekmek yemezken «Hacı çaku istermiş» diye beyaz külde pişmiş ekmek getirirler. Ekmeğe bu diyarda «Çaku» derler.

Çerkez Yemekleri :

Hepsi darıdan pişmiş pasta yerler. Yâ'ni darı lapasını kolayca pişirip ellerinde top top, sıcak sıcak sezbala batırıp yerler. Sezbal bir çeşit ye-

mektir ki cevizi havanda döğüp hardal ve tuz ile karıştırıp kâselere korlar. Cevizin yağını çıkarıp kırmızı frenk biberiyle döverler. O kırmızı ceviz yağıyla peynir yağını adı geçen sezbal içine koyarak pastayı bu sezbala batıra batıra yerler.

Semiz koyun ve kuzuları, başı, boynuzları, tırnakları ve bütün ciğerleri, işkembeyi pençeyi, böbreği ve böbrek yağı ile beraber tertemiz sularda yedi kat arıdırlar. Bahsedilen koyunu büsbütün tandırda, pişirip meydan ziyafetine getirirler. Koyunu tandırda öyle pişirirler ki sanki iliği dağılır. Dağlarında karaca, sığır ve kulaklı avlarını da böyle pişirirler. Dağlarındaki keklik, turaç ve karatavuk adlı tavukları, kaz ve ördekleri kebap edip yerler.

Çerkezlerin İçecekleri:

Hepsi at sütü kımızı, talkan, ayvan, kurt ayranı, keskin bozalar, keskin bal suları, tatlı bal suları ve tatlı maksime bozaları içerler. Ekserisi suyu az içerler.

Evleri saz ve kamış örtülü, çit çevrili, ikişer kapılı evlerdir. Atları başuçlarında ve silahları yanlarında yatarlar. Kış günleri büyük meşe ağaçlarını evlerinin orta yerinde yakıp cümle çoluk çocuğu, eşi ve hizmetçileriyle ateş başında düşünüp otururlar. Hamam gibi sıcak evleri vardır. Fukaralarının yataklarında otlar döşelidir. Yastıkları koyun derisindendir. Ama beğlerin evleri temiz kilim, kebe ve keçelerle döşelidir. Misafirhaneleri de başkadır. Her misafirhanede birer ikişer Çerkez, adamları uyumayıp misafirleri hırsızdan korurlar. Garip dostu adamlardır. Ama bir kötü şeyleri vardır, yüz yaşındaki adamların cümle sakalını traş ederler. Eğer sakallısı varsa bir haftalık uzamış traş kadar sakalı vardır. Her hafta sakallarını kırkarlar. Alınlarından, ta başının ortasından ensesine kadar başı traş edip kulaklarının üstlerindeki saçlarını iki yanlarına sarkıtırlar. Bazı fukaraları yemekten sonra ellerinin yağını saçlarına siler. Ama ileri gelenleri ellerini yıkayıp yerlere silerler.

Çerkezlerin Âyini :

Yemeğe başlarken ağaç sofraları meydana getirirler. Bir bal mumu yakarlar. Herkes balmumuna bir kere «Dânü dânü Mâmelük» deyip muma tapınır. Ondan sonra yemek yemeğe başlarlar. Yine yemekten sonra muma öyle deyip sofrayı kaldırırlar. Bir garip âdettir.

Çerkezlerin İsimleri :

Hafâl, Elbozdu, Bazruk, Mesüs, Canferi, Hâbeş...

Çerkez Kadınlarının Giyim ve Şekilleri:

Kadınlarının hepsi beyaz kebeden örülmüş beyaz takkeler giyerler. Başka diyarların kadınları gibi saçlarını sarkıtıp, ellerini kınalayıp gözle-

rini sürmelemezler. Beğlerin ve ileri gelenlerinin kadınları renkli bugaşi ve ipek daracık sıkma kaftan giyerler.

Çerkez Kadınlarının İsimleri:

Kısacası, Çerkez kavminin yüz bin çeşit acayip halleri vardır. Ama Çerkezistan kavminin hepsinin halleri, kazançları, yiyecek ve içecekleri yazıldığı şekildedir. Ve daha çeşitli cümbüş ve gidişleri görülürse İnşallahu Teâlâ yazılır.

Mehmet Giray Han efendimiz beş gün bu Şefaki kabilesi Peşkû'nda kaldı. Han bu yerden kalkarken Hacı Giray Sultan ve Selamet Giray Sultan İstanbul'a gitmeyip «Biz Hanımızdan ayrılmayız. Karakadaş oluruz» diye Han'a gelip başvurdular. Han da «Bu Şefaki de üç gün oturak» diye ferman edince hemen ben de Han'dan izin aldım. Arkadaşlarımla Karadeniz sahillerini seyretmek için Şefaki kabilesinden kıbleye doğru dağları, sık ormanları olan Balkanları aşıp 7 saat gittik.

Büyük Anapa Kalesi :

Eskiden Büyük İskender devrinde yapılmış sonra Ceneviz Frengi sahip olmuştur. ..... tarihinde Özdemir oğlu Çerkez Osman Paşa Çerkezistan'ı feth edince bu Anapa kalesini de Frengin elinden almıştır. Asi Çerkez ve Abaza tarafında olduğundan kalenin bazı yerlerini harap edip o şekilde bırakmış.

Kalesi Karadeniz kenarında bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak şekilde bir kârgir binadır. Güzel bir kaledir. Ama içinde insan yoktur. Ancak dışında yüz adet saz örtülü Şefâki çerkezleri konağı var. Arkasını Anapa dağlarına dayamış. Bu kale o kadar sanatla yapılmış eski tarz kaledir ki sanki mimar mühendis üstadın elinden henüz çıkmıştır.

Limanına bin parça gemi sığar. Hatta bu Şefaki kavmi Arabistan, Arnavudistan ve Kostantiniyye'den gemilerle ilk geldiklerinde bu Anapa limanına girip ilkönce bu yeri mesken edinmişlerdir. Karadeniz sahillerinde Eyn Kirman ve Uluta limanlarından sonra bu Anapa limanı gibi büyük bir liman yoktur. Ağzı daracık olduğundan sekiz zorlu rüzgârdan emin limandır. Hatta küffar zamanında, bu limandan inci çıkarmış. Hâlâ bazı zaman Rus şaykaları gelip bu limandan yine inci çıkarırlarmış.

Bu kale tamir olunup içine kul konsa bütün Abaza, Çerkes, ve Nogay kavimlerinin yağları, balları ve diğer mallarının geldiği bu yer, işlek bir liman şehri olurdu.

Hakir burasını da görüp seyrederek yine Şefâki aşireti içinden ovalar ve ağaçlar geçip Pisni Nehrinin atlarla karşı yakasına vardık. Oradan bir saat sonra (Beziçay nehrini) de atlarla geçtik. Bu iki nehir Abaza

vilayeti içinde Hayko dağlarından doğup yıldız tarafına Şefâki toprağı içinde akarak büyük Kuban nehrine ulaşırlar. Ab-ı hayat nehirlerdir. Kuban nehri de Edahun boğazından aşağı Karadeniz'e dökülür.

Oradan yine Şefâki kabilesi Çerkesleri içinde Kopsı nehrine geldik. Bu da Abaza dağlarından gelip Kubani ve Sıratı nehirlerini de atlarla geçtik.

Şankari Kalesi:

Kurucusu yine Ceneviz frengidir. Özdemiroğlu fethedip viran etmiş. Şefâki toprağında imar olacak bir kaledir. Nogay kavminin konduğu bu kalenin yanında Şankarı nehri ve bu nehre iki saat yakın Abirgan Nehri vardır. Bu nehirler de Abaza dağlarından gelip Kuban nehrine katılırlar. Oradan beş saat gittik.

JANA PEŞKU ÇERKESLERİ KABİLESİNİN VİLÂYETİ YANİ JANA KAVMİ BEYİNİN TAHTI

Abaza'nın Hayko dağları dibinde saz ve kamış örtülü beş yüz adet evleri vardır. Beyinin ismi Antenuk'tur. On bin bahadır, cirit atlı, sadaklı, yaya tüfenkli Çerkes yiğitlerine maliktir. Daima Sadşe Abazasiyle savaşırlar. Han hazretlerini burada buldum. Han'a ziyafetler çekip seçkin kızlar ve köleler verdi. Selamet Giray Sultana bir şey vermeyip bu diyarda alıkoydular. Zira validesi bu Jana kızlarından idi. Han'a bunlardan bin tüfekli askeri arkadaş verdi. Oradan yine şarka doğru iki saat gittik. Ada Kum nehrini ve ona yakın Sitaze nehrini geçtik. Bunlar Abaza vilâyetinden gelip Kuban nehrine gider. Oradan yine şark yönünde ormanlar ve yüksek ağaçlar arasından dört saat gittik.

Küçük Jana Vilâyeti:

Bu ülke Büyük Jana'dan daha mamur, daha cesur, bahadır yiğitlere sahiptir. Kırk parça Kubağı ve üç bin askeri vardır. Bu yere gelirken o gün Abın nehri, Hâyil nehri, Yil nehri ve Aburgan nehrini, bu dört Ab-ı hayatları atlarla bin bir eziyet çekerek geçtik. Bunlar da Abaza'nın uyuz dağlarından doğup bu Küçük Jana toprağından geçip Kuban nehrine karışırlar. Bu nehirlerin kimini ayaklarımızla geçtik. İkisine ağaç sallar yaparak geçtik. Çok coşkun akan Ab-ı hayatlardır. Oradan yine şark tarafına beş saat gittik.

Büyük Hatukay vilâyeti:

Beyinin ismi Can Geri'dir. Yani Can Giray'dır. Can Giray Sultan burada misafir iken bey o gece anasının karnından dünyaya gelince Can

Giray Sultanın ismini koyarlar, Can Giray derler. Hâlâ Çerakese âdetleri böyledir.

Birinin bir oğlu doğsa o gece onda her kim misafir varsa onun ismini oğlana korlar ve oğlanı o an bir köyden bir başka süt ana alıp götürür. Anasından ve babasından daha iyi onu besleyip severler. Hâlâ öyle gördük ki eğer evlerinde misafir yoksa komşunun adını oğlana korlar. Eski âdetleri budur.

Bu Hatukay beyi anka ve bol mal yani hayvanat ile sekiz bin adet silahlı askere sahiptir. Bu vilayet, sınırları geniş ve anlatılan malları ucuz bir diyar olduğundan Masku kralı şehzadesini öldürüp Kalmuk keferesi içlerinden cenk ede ede İdil nehrini geçip Heyhat sahrasını yarıp gelen Nevruz kavmi, Emir Jana Tatarları, bu Hatukay çerkesi toprağında Kuban nehri sahilinde oturarak çerkezden kız alıp kardeş olmuşlardır. Hepsi on bin asker ve altı bin obadır. Gayet sadaklı ve savaklı silahlarla donanmış bahadır askerlerdir.

Han, bu Hatukay'da otururken ben de arkadaşlarımla kuzeye doğru iki saat gittik.

Nevruz Kirman kalesi:

..... tarihinde Mehmet Giray Han Nevruz Mirza hatırı için yapmıştır. Büyük Kuban nehri kenarında bir düzlük orman içinde dört köşe, ağaçtan, toprak dolma kaledir. Dört köşesinde birer kulesi olan iki kapılı palangadır. Büyük kapı batı tarafına, küçük kapı Kuban nehri kenarına, doğuya bakar. Kale içinde bir cami, beş kârgir bina ve her kulede birer küçük şâhi toplar vardır. Topçuları, cephanesi, dizdarı ve neferleri yoktur. Kaleyi Nevruz Tatarları korurlar. Korkulu bir zamanda cümle Tatarın çoluk çocuğu, eşi ve hizmetçileri kaleye dolar. Kalmuk ile Çerkes eşkiyaları ile cenk eder. Bir alay Nevruz Tatarı kavmidirler.

Han, bu Nevruz ili içinden geçerken Yorga atlar hediye alıp Nogay güzellerini seyrederek beş saat ormanlar arasından geçtik, Vuben nehrine vardık. Bu nehir Abaza'nın Uyuz dağlarından gelip Kuban nehrine karışır. Onu da atlarla geçip bir saat gittik.

Akupes Kirman Kalesi:

Ceneviz frengi binası olup ..... tarihinde Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa tarafından fethedilmiştir. Çerkes kavimlerini itaat ettirmek için bu kaleye sağlam bir iç hisar yaptırmış, fakat zamanla bu hisar harabeye dönmüştür. Hâlâ ne dizdarı ne de neferi vardır. Hatukay çerkezleri toprağında imar olacak kaledir. Ama içinde Nevruz Nogayı oturmalı. Zira Çerkez kavmi otururşa yine âsilik ederler. Düz bir sahrada kârgir bina-

sı olan güzel bir kaledir. Bu kaleye yakın (Akupes nehri) var. Bu da uyuz dağından gelip Kuban nehrine gider. Oradan iki saat daha gittik.

Subay Kubakı:

Bir çimenlik, lalelik, ağaçlık alan içinde beş yüz evli kasabaya benzeyen bir Kubaktır. Bütün ahalisi sanayi ile uğraşır ama dükkânları yoktur. Hepsi evlerinde çalışır. Marifet sahiplerinin hepsi buradadır. Hatukay beyi olan Can Geri burada oturur. Büyük Peşkûdur.

Burada Han'a ziyafetler verdiler ve güzel köleler güzel kızlar hediye ettiler. Genç kölelerden bir tane de bana bağışlandı. Han efendimize arkadaş olmak için bin tüfekli Çerkes ve üç bin cirit atlı Nevruz Nogayı verdiler. Oradan yine bir saat doğu tarafına ağaçlık ve ormanlık yollarda gittik, Şekiz nehrine vardık. Bu nehir de Uyuz dağından gelip Kuban nehrine karışır.

Pedsi Kubakı:

Şebiz nehri kenarında. Hatukay Çerkezi ülkesinde Uyuz dağı eteğinde kurulmuştur. ... Üç yüz haneli mamur kubaktır. Bu adı geçen Uyuz dağı, Abaza ile Çerkez arasında, yaz kış karı eksik olmayan bir alaca kayalı yüksek dağdır. Bir ucu Berz dağına uzanır. Kuzey tarafında, beş konak ötede Heyhat sahrası vardır. Bu yüce dağ her taraftan, beşer ve altışar konaklık yerden görünür.

Uburat sahrasında çok acayip ve çok garip bir savaş:

Biz bu Kubakta iken Çerkez ile Abaza kavminin uyuzları yani sihirbazları arasında büyük bir savaş oldu.

1076/1666 Şevval ayının yirminci gecesi âdeta kıyamet koptu. Şimşekler çakıp yıldırımlar düştü. Yerle göğün birbirine karıştığı, zifiri karanlık bir gece gökyüzü sanki ateşle tutuşup o karanlık geceyi yok etti. Öyle parlak oldu ki Çerkez kızlarının nakış işlemesi mümkündü. Çerkezlerden sorduk.

«— Vallahi, yılda bir kere bu karakancoloz gecelerinde bizim Çerkez uyuzları ile Abaza uyuzları gökyüzünde uçup birbirleriyle büyük savaş yaparlar. Şimdi dışarı çıkıp korkmayarak seyredin...» dediler.

Meğer «uyuz» sihirbaz cadılara derlermiş. Biz de yetmiş seksen kişi, silâhlarımızla konaklarımızdan dışarı çıkıp bir yerde durduk, olanları gördük.

Hemen Uyuz dağı ardından Abaza büyücüleri köklerinden kopmuş büyük ağaçlar, küpler, baltalar, hasırlar, araba tekerlekleri, boynuzlar ve daha binlerce çeşit eşyaların üzerine binip havada uçarak Uyuz dağı üze-

rine geldiler. Hemen biri bizim Çerkezin Habeş dağı içinden saçlarını dağıtmış, fildişi gibi dişleri dışarı çıkmış, gözlerinden burun deliklerinden, kulakları ve ağzından gemi direkleri gibi ateşleri saçarak havalandı. Her biri bir ağaçtan oyulmuş balık çırnaklarına, at, sığır leşleri ve gemi direklerine, deve ölülerine binip ellerinde yılan ve çıyanlar; at ve deve kelleleri ile havada uçarak Abaza sihirbazları ve bu Çerkez uyuzları, o iki kavmin cadıları gökyüzünde birbirlerine girip öyle savaştılar gi binlerce çığlık haykırış ve bağırıştan kulaklarımız sağır oldu. Hepimize bir korku geldi. Tam altı saat kızışmış olarak büyük savaş yaptılar. Devamlı üzerimize keçe, hasır ve deri parçaları yağdı. Ardı sıra insan, at, deve kelleleri ve leşleri düşmeğe başladı. Ondan sonra küp kırıkları, balta parçaları, araba tekerlekleri parçaları fırın silecek sarıklı sünle sarıkları, aba, kebe, yapağı ve yine başlar düşmeğe başlayınca dışardaki atlarımız da acı acı bağırıp kişneyerek şaha kalktılar. Büyük bir ateş yayılıp üzerimize saçılınca boşanan atlarımızı güçlükle zaptettik.

Yedi Çerkez uyuzu ile yedi Abaza cadıları birbirine sarılıp, birbirlerinin gerdanlarının altına başlarını sokup yere düştüler. Çerkezler seğirtip birbirlerinden ayrıldılar. Ama iki Çerkes uyuzunun gerdanından Abaza uyuzu kanını içtiği için ölmüş. Beş sağ çerkes ve yedi Abaza cadıları yine yerden havalanıp gittiler. Çerkesle kanı emilip ölen Çerkes uyuzlarını o yerde yaktılar.

Sözün kısası, o gece iki kavim uyuzlarının savaşını ta horozlar ötmeye başlayıncaya kadar seyrettik. Gökyüzünde öyle dehşet verici bir savaş oldu ki ne dille anlatılır ne kalemle yazılır.

O gece çığlıklardan, şimşek ve gök gürültüsünden, dehşet ve korkusundan gözümüz rahat bir uyku görmedi.

Horozlar öttükten sonra bütün cadılar darmadağınık olup kaybolurken bir kütürdü koptu. Yere, orman ve dağlara büyük şeyler düştü. Sabah olduktan sonra çok sayıda silâhlı arkadaşlarla uyuzların havada savaştıkları yere gittik.

Yerde at, eşek ve domuzlar; küp, davul, balta ve uçları, sarıklı fırın paçavraları, birkaç fil menkerüs leşleri, mezardan çıkmış insan leşleri; bardak, çanak, hasır; yılan, çıyan, keçi, koyun ve ayı ölüleri vardı. Ve daha yüz binlerce bunlar gibi şeylerden çimenlik yer görülmez olmuştu. Bazı ayağı demirli esir adam leşleri, günden güne şişmiş kötü kokulu hayvanların leşleri çoktu.

Velhasıl ben bu gördüğüm şeylere inanmıyordum. Ama bizimle gelen askerlerin beyi görüp hayretler içinde kaldı. Eskiden onlarda bu garip halleri görmüş adamlar çoktu. Ama Çerkez beyleri yemin edip:

«— Kırk elli yıldan beri bu derece çok uyuzların cenklerini görmemiştik!» dediler. «Başka yaman beş on tanesi birbirleriyle yerde araba-

lariyle ve küpleriyle savaşırlarken havaya çıkarlardı. Ama bu gece hayret verici bir seyir oldu.» dediler.

Diğer ibret verici büyük seyir:

Bu diyarda asla taun olmaz. Bir adam hafif hasta olsun veya olmasın; o karankancoloz geceleri uyuzlar bir kubakta veya bir peşkûda istediği hastanın yahut sağ adamın kanını içerek öldürüp uyuzluğundan kurtulur. Ama gözlerinde elbette uyuz alâmeti kalır.

Bu diyarda «uyuz taşçı» yani cadı, sihirbaz, bilici; babadan oğula geçen' hükema şekilli ihtiyar çerkes adamları vardır. Onlara ölü sahipleri mal verir. Onlar da eskiden ölmüş uyuz mezarlarına gelip bakarlar. Uyuzun bu gece mezarından çıkıp toprağını bozduğunu görürler. Bu durum üzerine halk üşüşüp uyuz mezarını kazarlar. Görürler ki uyuzun gözleri kan çanağına dönmüş, yüzü insan kanı içtiğinden kıpkırmızı olmuş. Hemen mel'un uyuzun murdar leşini mezardan çıkarıp «böğürtlen» adlı çalının kazığını uyuzun göbeğine kakıp yere saplarlar. Allah'ın emri ile uyuzun sihri bozulur. Kanı içilip ölen adam Allah'ın emri ile ölümden kurtulur.

Eğer o ölünün bir kimseciği olmayıp Uyuz Taşçı bulmazsa o kanı emilip hasta olan adam gerçekten ölür gider. Ama bazı adamlar bu uyuzları mezarında buldurup kazığı göbeğine kaktırdıkları vakit ölüm hastası şifa bulur. Belki bir daha bu uyuzun murdar leşine hayatta olan bir başka uyuz girer diye göbeğindeki kazığı ile mel'un uyuzun murdar leşini ateşe atarlar. Ondan ve onun şerrinden bütün Allah'ın kulları kurtulurlar. Ama Allah'ın hikmeti, o uyuzların leşleri yerde asla çürümez!

Başka çeşit ibret verici uyuz:

Bir uyuz da hayatında gezerken onu kimse bilmez. Vakti gelip kudurduğu zaman bir adamı yahut evlâdını veya suya girmiş çıplak bir adamı kucaklar, kulağından kanını emip sömürür. O kişi bir müddet sonra kendine gelince «Beni uyuz dövdü ve kulağımdan kanımı içti.» diye haber verir. Akrabaları uyuz Taşçı sihirbazlara haber verir. Taşçılar peşkûları ve konakları gezerken adam kanı içmekten uyuz olup gözleri kan çanağına dönmüş birini görürler. Hemen o an, onu tutup birkaç gün zincirle bağlayıp boğazına ve ayaklarına hasır ipler geçirirler. Zira onu başka bağ tutmaz. Üç gün içinde hapis iken uyuzluğu günden güne ortaya çıkar. «Filan adamın kanını ben içtim. İşte kulağımın ardında kanı vardır» der. Ben sorduğumda «Uyuzlara görünmek ve uyuz dedelerimin yanına gömüldüğün zaman vücudumun çürümeden birkaç kere dirilip gökyüzünde savaşmak ve çok yaşamak için yaptım» dedi. O zaman herkesin izniyle bu uyuzun göbeğine yine «böğürtlen» kazığını sapladılar. Kanın-

dan, kanı içilerek hasta olan adamın yüzüne gözüne sürünce Allahü Teâlânın izniyle hasta şifa buldu ve uyuzu ateşte yaktılar.

Bu uyuz büyücü erkek ve kadınları başka bir soydur. Onlardan sakınıp Çerkes kavminde değme adama kız verip almazlar.

İşte bu Çerkes diyarında gerçi taun yoktur ama bu uyuz derdi doğrusu tauna eşittir. Ekseriya Masku, Kazak, Leh ve Çek diyarında olağandır. Allah korusun ama Rumda karakancoloz olması şüphesizdir.

Bu adı geçen Uyuz dağı dibindeki Pedsi kubağı etrafı kale gibi surla çevrilidir. Bütün çerkes vilâyetlerinin kubak ve peşkûlarının etrafları böyledir. Zira bütün Çerkes kavimleri böyledir. Zira bütün Çerkes kavimleri birbirlerine düşman köylerdir. Her zaman vuruş ve dövüşleri eksik olmaz. Birbirlerini çalıp satarlar. Dağlardan Art Abaza, Satşe Abaza, Cenbe Abaza, Kamış Abaza, Savuk Su Abaza, Aşağı Abaza, Yukarı Abaza, Karşan Abaza velhasıl bütün abaza kavimleri bu Çerkes aşiretlerine düşman köylerdir. Elbette her gün bir taraftan düşman gelince savaştan uzak kalmazlar. Onun için bu Çerkez kabilelerinin bir kubakta ve bir peşkûda on yıl oturmak garantileri yoktur. Bir beyi yahut büyük adamlarından biri veya birkaç adam, kubaklarında sık sık hasta olsa ve ölse yahut odunlukları uzakta kalsa «bu kubak uğursuzdur» diye bırakıp başka bir dağlık ve ormanlık içinde kale gibi yeni bir kubak yaparak eski kubaklarının hepsini ateşe verirler. Onun için bu Çerkez diyarının Abaza vilâyetleri gibi bağ ve bahçeleri, sabit yerleri, peşkûları ve kubakları yoktur. Bu Çerkez kavmine kâfir desek o an aman zaman dinlemeden adamı öldürüverirler. «Lâilaheillallah» derler ama semiz domuzları kuyruğundan yerler. Oruç tutup namaz kılmazlar. Domuzu olmayanı kubağa koymazlar.

Asla kiliseleri, çarşı ve pazarları, han ve hamamları yoktur. Bütün gelen gidenler evlere konarlar. Bir evde misafir olsan varını yoğunu ortaya koysa asla bir zarar gelmez. Her ne kadar hasmın olsa o konak banın kızanında olan komşulariyle senin uğruna ölürler.. Sana bir zarar getirmezler. Konakbânın yani ev sahibin bir tavuğa muhtaç olsa gayret edip ödünç alarak seni sılar; yani seni doyurup ağırlarlar. Lakin sen de gideceğin zaman küçük bir şey verirsen çok hoşlanır, dünyalar onun olur.

Methedilecek şeylerinden güzel erkek ve güzel kadınlarının dünyada eşi emsali yoktur. Meğer Nemsek ve Şâm-ı şerifin Havran vilâyeti güzeli ola. Küheylan atları vardır. Dağlarında samur gibi sarı çakalı, yaban kedisi, yaban tavuğu ve kır tavuğu meşhurdur. Su ve havası gayet hoştur. Lâkin bağ ve bahçeleri yoktur. Altıncı iklimde olduğundan şiddetli kışı vardır. Seksen günde türlü türlü mahsulleri olur. Dağlarında limon, turunç, zeytin, incir ve meyvesinden başka değişik çeşitte meyveleri vardır. Bu diyar Berz dağı eteklerinde olduğundan kışı erken gelir. Ama halkı sağlam vücutludur.

Buraları da gezip gördük. Han hazretlerine bin adet seçkin, silâhlı askeri arkadaş verdiler. Kırım'dan bizimle birlikte gelen askerden Şirin beyleri, üstün askerleri, Baderak kavimleri ve bütün kapıkulları Han'a gelip:

«— Sizinle halk bir olmaz! Han kullarıyız bizler. Geriye dönüp Çoban Girayoğlu yeni Han'a gideriz» diye izin istediklerinde Han izin verince hemen Şirin beyi:

«— Hanım! Şu kulunda olan Masku veziri Şeremet Banı bize elbette verirsin. Sen onu bizim kuvvetimizle aldın. Fazla mal versin diye açgözlülük ederek bu kadar zamandan beri hapsedip saklardın. Şimdi azledildin. O kâfir yeni Hanlık oldu. Sen onu nereye götürürsün? Şimdi biz yeni Han'a Şeremet'siz vardığımızda yeni Han bizlere ne der?» dedi. Han'dan zorla Şeremet'i esir aldılar. Han:

«— Bre Karacılarım! Etmen! Kavur benim kılıcımla alınmış kanım bahasıdır. Bana onun için bin kese verdiler. Bre benim esirim niçün alırsız?» diye nice feryatlar etti, asla fayda etmedi. Sonunda el açıp Şirin'liye beddua etti. Onlar Kırım'a, biz şarka doğru beş saat gittik. Han'ın yanında kendi kullarından ancak yüz adam kaldı. Oradan dağlar aşarak giderken Temeşa adlı bir mezarlığı geçtik. Meğer iki aşiret beyleri bu yerde birbirleriyle büyük savaş yapmışlar. İkisinden de bir can kurtulamamış. Burada tepe tepe yığılı tümsekler vardır. Bütün Çerkezistan mezarlığı öyle yığınlardan ibarettir.

Oradan Abaza ile Çerkes vilâyeti arasında Hayr Karhah dağını geçip yüzbinlerce değişik şeyler görüp Sub nehrini, yedi Kütük Nehrini, Küçük Peşe Kavbiş Nehrini atlarla geçtik. Bunlar Uyuz dağlarından gelip Kuban Nehrine gider. Peşe Kopsı Nehrini geçemedik. Han'ın askeri ve yardıma gelen Çerkez askerleri bu nehir kenarında çalılardan kaleler yaptılar. O gece büyük sıkıntılar çekerek orada yattık. Kebaplar çevirerek sabahı ettik. Bu nehre Nogay kavmi «Kızlar gitgen» derler. Zira bir Tatar düğününde gelinleri araba ile bu suya girip boğulmuştur. Onun için bu nehre Nogay «Kızlar gitgen» derler. Hakikaten mel'un bir sudur ama âb-ı hayattır. Sabah olunca nehrin suları sakinleştiğinden karşı tarafa geçebildik.

Âdemî Kavmi Vilâyeti:

İlk hudut Âdemî'dir. Oradan sekiz saat ormanlar içinden geçip sonunda bir küçük dere kenarında o gece misafir olduk. Sabah olunca üç saat kıbleye gittik.

Âdemî Peşkû'yu:

Abaza dağları dibinde «Kızlar Algan» suyu kenarında beş yüz evli Peşkû'dur. Âdemî beyi burada oturur. Beyinin ismi Diközi beydir.

Tamamı üç bin seçkin askere sahiptir ama o kadar yürekli ve yiğitlikte ünlü kavim değildirler. Lâkin malları yani hayvanları gayet çoktur. Hepsi soyu güzel Kırış kavmi Arabından, Çerkez evlâtlarındandır. Bu kavmi Çerkes ve Abaza kavimleri asla incitmeyip saygı gösterirler. Ama Tatar kavmi fırsat bulursa incitir.

Bütün hayvanlarının boğazlarında demirden ve tunçtan çıngıraklar vardır. Bu Peşkû halkının hepsi sanat ehlidir. Henüz Han olan Çoban Giray oğullarından Azimet Giray Sultan ve ..... Sultan burada emanettirler. Hatta bizim Han'ı azledilmiş görünce dünyalar kadar hoşlandılar, ilgi gösterdiler.

Bu Âdemî kavminin hepsi ağaca tapar.

Görülmeğe Değer Büyük Ağaç:

Bu kavmin tapındığı başta gelen ağaç Âdemî Peşkû'yunun güneyinde, bir hayli uzak mesafede, bir geniş çimenlik vadide ucu göğe değen bir ağaçtır. Kavağa benzeyen yaprakları vardır ama kavak ağacı değildir. Yaprakları sarıdır. Müşk, amber ve za'feran gibi kokar. Etrafı çepeçevre yapraktır. Ne zaman bir adam elinde bu yapraktan ovalasa güzel kokusu elinden bir hafta gitmez. Bazı san'at sahibi Çerkezler bu yapraklardan elbiselerinin içine koyarlar. Elbiseleri za'feran gibi kokar. Hatta bu yapraklardan diyar diyar hediye götürürler. Yüz yıl dursa rengi ve kokusu bozulmaz. Güzel kokusu gittikçe artar. Bu büyük ağacın aşağıdan genişliğini ölçmek için yirmi kişi elele tutup kucakladık; eller güçlükle kavuştu. Ta bu derece kalın ağaçtır. Tamamı yüz yetmiş dalı vardır ki bunların da her birini onar adam ancak kucaklar. Yüz yetmiş adet dalların her birinde beşer altışar adamın ancak kucaklayabileceği dal ve budakların hesabını Cenabı Allah bilir. Binlerce dalı göğün ucuna baş çekmiş bir ağaçtır. Bahsedilen büyük dalları kırk elli adam boyu yükseklikten sonra etrafına yayılmış yüz yetmiş büyük fidandır. Bu ağacın altına Âl-i Osman'ın otağı kurulsa gölgesinde kalır.

Bu ağacın gölgesinde tahminen bin sürü barınır. Hatta ben iyice görmek, anlamak ve öğrenmek için bu yüksek ağacın bir dalının gölgesini tam öğle zamanı adımladım. Gölgesi çimenlik, lâlelik üç bin kırk beş adım yere düşmüştü. Her tarafta bulunan dallarının gölgeleri çınar gibi geniş bir alana yayılmıştı.

Allah'ın emriyle bu ulu ağaç öyle garip şekillerde yaratılmış ki sanki her dal bir çeşit ruha sahip! Şimşek gibi nur çıkan bir ağaç! İnanarak bakan bu ağacı canlı ruh sanır. Bu büyük ağacın gölgesine hayır sahipleri binlerce çeşit sofalar; ve kaleler çimenlikler, maksüreler, mutfaklar ve pınarlar kenarında sofalar ve ibadet yerleri yapmışlar ki görmek

şarttır. Zira her sene temmuz ayında, kiraz mevsiminde bu yüce ağacın altında çeşitli milletlerden değişik lisanlar konuşan yüz binlerce adam toplanır. Bu Âdemi Çerkes kabilesi ile kırk gün kırk gece kızışarak alış veriş ve pazarlık ederler. Bu ağacın gölgesi insan denizi olur. Netice olarak Hint, Sind, Çin, Maçin, Hıta, Huten, Fagfur ve Masku, kısacası yedi iklimin tüccarları gelip bu yerde toplanır, kıymetli mallarını satarlar.

Ağaca tapanlar, bu ağacın renk, koku ve parlaklığını görünce onu —Allah göstermesin!— ma'bud edinirler. Ağaca tapınan bir alay ağaç imanlı kefereler burada toplanırlar.

İbret veren büyük seyir:

Her sene buraya gelip alış veriş ederek gidenler, elbette bu ağacın etrafına yüz binlerce balmumları ve yel mumları yakıp her gece eğlenceler düzenleyerek bâtıl ayinlerle ağaca taparlar. Herkes gideceği zaman bu ağacın kin dolu göğsüne öyle sayılamayacak kadar çok harp aletlerine ait demir parçaları ve ekseriya nal mıhı çakarlar ki dünyada kaç çeşit demir parçası varsa bu ağaçta mıhlıdır. Velhasıl binlerce yıldan beri bu ağacın cüssesi demirden Nahcivan çeliğine dönüp türlü türlü demirlere boğulmuştur. O batıl inançları üzere bu ağaca demirleri takarlar.

Her kimin bu ağaçta bir işareti olursa ağaç bu adamı unutmayıp cehennem azabına bırakmaz yahut şefaat edip kurtarır. Bu ağacın etrafında, bir adam boyu yerinde sivri bir iğne ve çuvaldız mıhlanacak yer kalmamıştır. Adamlar develerin üzerinde ayağa kalkıp çivi çakacak bir yer ararlar. Sonunda kementler ve ağaç merdivenlerle tırmanıp keser ve kırık silâh parçaları çakmak zorunda kalırlar.

Âdemî kavmi ve Nogay kavmi ihtiyarlarından bu ağacın aslına dair sual ettim. Şöyle cevap verdiler:

— İskender-i Zülkarneyn Ye'cüç Seddini yapıp bu yerde konakladığı zaman Cibril-i Emin, Cennet-i Me'vâdan bu ağacı İskender'e götürüp «Ya İskenderullah! Sana selâm eyledim. Hediye getirdiğim bu ağaç Tûba ağacının bir fidanıdır. Bu yere dik. Kıyamet gününe varıncaya kadar durur. Sen ve senden sonra gelenler de bu güzel kokulu ağaç altında ibadet etsinler,» diyerek Cibril-i Emin, bu ağacı cennetten Allah'ın emriyle İskender'e getirmiştir. İskender Peygamber yeri kazmış Hazreti Hızır da dikmiştir. İşte onun için bu ağacın altında balmumları yakıp ibadet ederiz.

— Ya Allah bu ağaca tapın dedi mi? dedim.

— Anı bilmeyiz amma cedlerimizden böyle gördük, böyle ederiz, dediler. Yani dinimiz ceddimizin dinidir.

Dinsiz bir alay kavimdirler.

Olağanüstü Görüntüler:

Doğrusu bu ağacın binlerce yıldır yaşadığına alâmet yüz binlerce dallarının Tuba ağacı gibi başaşağı bitmesidir. Binlerce yıldan beri içi kurumuş mu yahut öyle mi yaratılmış belli değil. Hasılı içi boş olup hayli geniş meydandır. Köşelerinde postlar döşelidir. Kıble tarafındaki gövdesinde yere kadar bir kulaç eninde ve iki kulaç yüksekliğinde bir kapısı var. Ama kapı yerinde çürüklük alameti yok. Dikkatle bakıp gördüm. Hatta bir hayır sahibi, gelen gidenlerin kötü niyetli olanlarından birisinin bu ağacın kapısının etrafını balta ile kesmesin diye kapının etrafını demir kaplatmış. Ama kapının kanatları yok. Hemen öylece açık durur. Hatta Nogay Tatarları ve Dağıstan müslümanları bu ağacın içine kıbleyi gösteren bir mihrap yapmışlar. Ağacın içine yüz, yüzelli kadar müslüman sığıp ibadet edebilir. Hatta dostluk ettiğim Memi Can adlı bir Kırımlı ile buraya geldiğimizde bir büyük yağmura rastladık. Yetmiş yedi adet atlı, bu ağacın içine girip yağmurdan kurtulduk. Doğrusu kubbe kubbe yaratılmış büyük bir meydan! İbret verici büyük bir ağaç! Gerçi Akdeniz içinde İstanköy adasının kale kapısının önündeki meydandaki çınar ağacı, Mora adasında Ballı Badra kalesinin bahçeleri içindeki servi ağacı, Bosna eyaletinde Revapa dağı içindeki gürgen ağacı ve binlerce çeşit büyük ğaçları seyrettim ama bu söylediğim büyük ağaçlar bu Âdemi vilâyetinde yaratılan güzel kokulu ağacın bir dalı olamazlar. Allah'ın yarattığı garip acayip, görülmeğe değer büyük bir ağaçtır. Otuz yıldır dünyaya misafirim böyle büyük bir ağaç görmedim.

ÂDEMÎ KAVMİNİN ADININ NEREDEN GELDİĞİ VE ESKİDEN KALMA ACAYİP TILSIMLARI

Bu Çerkes kavmine Âdemi denmesinin aslı şudur:

Adı geçen büyük ağacın kıblesi karşısındaki kayaların eteğinde daha önce bahsedilen «Kızlar Gitgen ve Kızlar Algan» suyu başında bir büyük mağara var. Kızlar Algan suyu bu mağaradan dışarı çıkar. Bu mağaranın içinde tunçtan bir adamı şekli var. Boyu iki insan boyu kadardır. Onun sağ elinde kubbe kadar tunçtan ağır bir gürz var. O tunç adam gürzü daima sallar, bazan omuzuna kor. Ama gürz omuzunda da hareket eder. Her kim mağaraya girmek isterse oradan çıkan Kızlar Algan suyunun kenarından yürüyüp o tunç adamın önünden geçmek zorundadır. Tunç adamın iç yüzünde bir kapı vardır. Bu kapıdan giren herkes ikinci bir kapıdan içeride yığılan Efrasiyab mezarının Karun gibi zengin mallarını görür.

«— Acaba daha ileri gidip seyretmek mümkün müdür?» dediğimde arkadaşlarımız Âdemî çerkezleri:

«— Biz çok gördük. Eğer siz de girip seyretmek ve sağ salim geri-

ye dönmek isterseniz içerde yığılı olan cevherlerden birini almazsınız. Hemen seyredip selâmetle çıkarsınız. Lâkin zerre kadar bir şey alırsanız kapılar kapanır, Kızlar Algan suyu taşar. Topuzla duran adam sizi vura vura hurdahaş eder.» dediler.

Dokuz kişi yemin billah ettik. «Bir tane almayız» diye yeminler edip yetmiş bin ta'viz vererek «Yâ Hâfız!» ismiyle dış kapıdan içeriye girmeye cüret ettik. Tunçtan adamın önünden geçerken gözleri saat rakkası gibi oynayıp omuzundaki gürzü kütür kütür hareket etmeğe başladı. Çerkez Âdemî arkadaşlarım:

«— Şimdi korkmayın, zararı yoktur. Ama dışarı çıkarken elinizde ve üzerinizde bir şey bulunursa o zaman korkun!» diye gönlümüze teselli verdiler. Kızlar Algan suyu gürleyip akarken kenarından selametle mağaraya girdik. İkinci kapıya varınca besmele çekerek içeri girdik. Anlatılamayacak kadar büyük bir meydan gördük. Her köşede yığılı olan cevherin parlaklığından mağaranın içi öylesine aydınlık ki sanki yüz bin yerde şeb-çerag taşları yanar.

Velhasıl âlemlerin Rabbı Allah yerde, gökte ve denizde her ne kadar canlı mahlûk yaratmışsa hepsinin altından, gümüşten, bakırdan; kısacası oniki çeşit madenden cüsselerini bu geniş mağaranın içinde görmek mümkün. Her mahluğun timsali birbiri üzerinde kat kat ayakta duruyor. Her suretin ayaklarının altında ba'l, yâkut, elmas, zümrüt, zeberced, sîlan, firûze, ayn-el har, ayn-el her, ayn-el semk, kehribar, kerpiç kerpiç altınlar ve gümüşler yatmaktadır. Mağaranın sağ tarafında altından ve gümüşten kazanlar, tencereler; sayısız murassa altın ve gümüş sahanhları var ki her bir kazan ve tencerelerin içlerine onar manda sığar.

Diğer gümüş ve altın tepsi, sahan, kebap şişleri, peşkenler ve altın iskemlelerin hesabını Allah bilir! Garip ve acayip şeyleri seyrederken birbirimize bakıp «Bir şey çalmayın» diye tembih ederek; yine arkadaşlarımızla bir saat sonra o tunç adamın önünden aklımız başımızdan çıkmış olarak geçip rahatladık. Ama hepimizin yürekleri ve dizleri hazan yaprağı gibi titredi. Eğer oradan bir altın yahut bir cevher alsaydık mağaranın içindeki su derya olacak ve tunç adamın gürzünün darbesinden ölüp keşkeğe dönecektik, bu kesindi. O gürzü yiyen insan İnegöl kurbağası gibi yamyassı olur. Ama bizler gibi seyredip bir şey almazsan sağ salim dışarı çıkarsın. Garip, acayip tılsımları olan gayet meşhur bir yerdir.

Bu Âdemî kavmine Âdemî denmesinin sebebi bu tunç adamdır. Onun için Âdemî aşireti derler.

Bu kavmin inancına göre İskender-i Zülkarneyn Ye'cüç ve Me'cüç seddini madenlerden yapıp bu yere geldiğinde bu tılsımı bu mağarada

yapmıştır. Bütün hazine ve değerli tahtını, zamanın gümüş ve mücevherlerini buraya gömüp Karadeniz boğazını keserek Karadeniz'i Akdeniz'e katmağa gitmiştir. Böyle naklederler.

Adı geçen mağaranın kapısı önünde akan Kızlar Algan suyunun sağında ve solunda o kadar kişi defnedilmiştir ki haddi hesabı yoktur. Mezarları açayım diyenler Hindî, Magribi ve Özbeki ölülerini görür.

Bu Çerkezistanda bunun gibi binlerce haddi hesabı olmayan mezar ve tılsımlar vardır. Lâkin hep Çerâkese kavmi gibi ebleh adamların içinde görülür. Bunların nasıl yapıldığını ve dağlarında nasıl madenlerin bulunduğunu asla bilmezler. Bir alay, bağı, dağı ve hayvanları olan soyu temiz adamlardır.

Âdemî kavmi de Han'a bin kadar tüfekli yardımcı asker verdi. Han doğu tarafına gitti. Ben de güneye doğru dağlar içinde beş saat gittim.

SERAKİS URBAN KUREYŞ OĞLU TEKAKÜ VİLÂYETİ

Bu kavim de Mekke'den kaçan Serakis Araplarının neslindendir. Bunların hepsi askerî kavim değillerdir ama tamamı sekiz bin kadar kavimdirler. Çok silahları yoktur. Ancak, dağlarında avlanmak için silah saklarlar. Zira bunları ne Abaza, ne Çerkes, ne Nogay Tatarı asla incitmezler. Bu kavmin bütün hayvanları gece gündüz dağlarda yatıp kalkar. Çobansız gezen koyun ve kuzularını kurtlar yemezler ve haramiler hayvanlarına zarar vermezler. Hayvanlarının her birinin boğazında birer çıngırak vardır.

Bunlar da aynı Çerkes gibi esvap giyerler. Siyah külah ve başlarının iki yanları saçlı kavimdir. Ama sakalları diğer Çerkesler gibi tıraşlı değildir. Hepsi sakallıdırlar. Allah'a secde ederler. Fakat kıyamet gününü, mizan ve terazisini bilmezler.

Bu Tekâku'da domuz ve tavuk asla yoktur. «Domuz ve tavuk pislik yerler» diye bunları yemezler. Haram şey giymezler, aşrap ve boza içmezler. Ancak maksime boza ve bal suyu içerler. Bu kavmin diğer Çerkeslere nazaran değişik mezhepleri olduğundan Çerkes kavmi bu Tekâku işaretine «Çıfıt kavmidir» derler. Onun için Çerkes kavmi bunların mallarına ve rızıklarına yapışmazlar ve köylerini vurup esir etmezler. Malları ve evlatları o kadar çoktur ki malları dağları ve taşları tutmuştur. Dağlarının güney tarafının ardı bütün Abazanın Sadşe kavmi vilâyetidir. Bunların hepsi sanat ehli kavimlerdir. Terzileri zarif sıkma ve sık düğmeli ve yakalı kaftanlar dikerler. İnsanın ismi ..... dir. Bana elli çift zerdeva derisi ve elli çift yaban kedisi verdi.

Oradan kalkıp kuzeye doğru ormanlar içinden bir gün gittik.

SERAKİS ARAP KUREYŞ OĞLU BOLATKAY AŞİRETİNİN BÜYÜK VİLÂYETİ

Bu kavim de Mekke ve Medine'den kaçan âsî Arabın soyundandır. Bunların temiz topraklarına girerek beş saat yıldız yönünde dağların, yolların ve mel'un yellerin kışlarını çekerek Matı Nehrine, oradan Çepaz nehrine vardık. Bu iki nehir Abazanın Habeş dağlarından gelip Kuban nehrine giderler. Bunları atlarla geçip viran bir konakta Han'a rastladık. Tekâku Beyinin verdiği zerdeva ve kedi derilerini Han'a hediye ettim. O gece, o harap konakta iken çok kar yağdı. Nice atlar ve adamlar tipi ve boradan öldüler. Sabahleyin erkenden kalkıp yıldız rüzgârı tarafına yedi saat gittik. Peşiş Nehrine, oradan bir at menzili uzak Sehakuş nehrine vardık. Bu iki nehir büyük coşkunlukla akar. Abazadan gelip Kuban nehrine koyulurlar. Bu nehirlerin biri kenarında Barzuk Bey Kubağı, tam yüz adet saz örtülü evlerden ibarettir. Bu konakta kalmayıp Sehakuş nehrini yüz bin sıkıntı ve belâlarla geçip bin adım kadar gittik.

Bolatkay Peşkûvi :

Sehakuş Nehri kenarında üç yüz elli, kale gibi etrafı çevrili Peşkûdur. Yani Bey tahtıdır. Bu vilâyetin sahibine Bulabuk oğulları derler. Yedi kardeştirler. En büyüğünnü adı Çerkes dilinde Sehaduk'tur. Ondan küçüğü El Bozden'dir. Onun küçükleri El Merze, Bazruk, Bakük'dur.

Bu Çerkes vilâyetlerinin halleri şudur: Oğlu doğsa misafirinin ismini oğlana kor. Misafirleri müslüman veya hıristiyan, farketmez.

Adı geçen yedi kardeş yüz adet mamur kabağa, on bin seçkin silahlı askere sahiptir. Bütün Çerakese kavimlerinden seçilmiş cesur, bahadır yiğitlerdir. Hasımları gayet çoktur ama, hepsinden üstündürler. Zira yerleri sarptır. Burada El Merze'nin evinde misafir olduk. Hepimize kazan kazan yemek verdiler.

Ertesi gün bütün Bolatkay kavmi silahlanıp hücum edercesine Han'ın üzerine gelip bir saksağan kuşu şamatası ile güya rica yolu ile Mehmet Giray Hanın üçüncü oğlu Canbe Giray Sultanı bağırta bağırta Hanın elinden alıp:

«— Biz besleriz. Bizde dursun efendimiz» dediler. «Belki zamanla Han olup bize iyiliği dokunur» diye genç şehzadeyi alıp dağlara götürdüler. Ne çare Han da taç, taht, rahat ve huzurundan ayrıldığına üzülürken bir oğlu daha elinden gidince perişan oldu. Ama Çerakese kavmi azat şehzadeyi aldıklarından dünyalar kadar sevinip bir yaylım ateş açarak şenlendiler. Türkülerinden:

«Varada varada vaş varada
Tene tene atahrı vaş varada»

yı söyleyerek saygı ile sultanın yoluna yüz yirmi koyun kurban edip sultanı götürdüler.

«Âdemî kavminde Çoban Giray oğulları var. Bizde de Mehmet Giray Han oğlu olsun. Dostluğa sebep olur. Belki giderek Han olur, bize faydası dokunur.» ümidiyle sultanı isteyip aldılar. Burada Selim Giray Sultan Han'dan izin alıp devletine döndü. Saadetli padişaha gitti. Cümle Şirin beylerinin geri kalanları Şeremet taburunda alınan Masku vezirlerini ve kaptanlarını Han'ın elinden zorla alıp Kırım'a döndüler. Fakir Han da bunlara el kaldırıp:

«İlahi! Sen Perverdigâr'ı Padişahtan dilerim ki yakın zamanda benim gibi evi darmadağınık olsun!» diye beddua etti. Ben yine bol bol teselliler verdim. Han bu kere yüz adamla kaldı.

Bu Çerkeste de akça, pul yoktur. Cümle mallarını değiş tokuş yaparak geçinirler. Aralarında bir çeşit «bölme» hesabı vardır. Kırk akçalık bir şişeye «bir bölme» derler. Bir kuruşluk şişeye üç bölme derler. Bu hesabı ederler. Bir ata, bir sığıra ve diğer hayvanlara «bir baş, iki baş» derler. Ama esir oğlan ve kızlara «yüz baş ve yüz, iki yüz bölme» hesap edip keselerinde altın, kuruş, akça olmadan bir acayip pazarlık ederler. Gayet ucuz ve bolluk yerdir.

Üç gün burada zevk ve safalar ettik. Han'a bol bol hediyeler verip ziyafetler çektiler. Ekmekleri yine pastadır. Yani darı lapasıdır. Yine koyun ve kuzuları başıyla paçalarıyla pişirirler. Meşrubatları bal suyu, maksime adlı boza, böndürme, keskin bozadır. At etini yemezler. Çoğu «müslümanız» diye namaz kılar görünüp semiz domuz yerler. Velhasıl bütün Çerkez kavimlerinin halleri böyledir. Ama bu kavmin güzelleri yer yüzünde meşhurdur. Hatta güzel kızları dizine oturup, seni bitleyip iltifat ederler. Ama sarkıntılık yapamazsın.

Nogay Kabilesi:

Bu kavim de Masku diyarından kaçarak İdil nehrini tutup beri yakada Heyhat sahrasında Kalmuk tatarı derdinden duramayıp Kuban nehrinin beri, Çerkes tarafına gelerek Bolatkay ve Âdemi dağları içine yerleşmişlerdir. Sekiz bin adet Şâfii mezhebinden mümin, Sadaklı ve Savatlı, güçlü, yiğit Nogay kavmidir. Bunlar da Han'a gelip yorga atlar ve güzel esirler hediye ettiler. Bolatkay oğulları bin adet silahlı arkadaş verdiler. Beyleri bile atlanıp kıble yönünde sarp dağlar içinde bizimle altı saat geldiler. Nice ab-ı hayat sular içip nice ismi bilinmeyen dereler geçtik.

Bozuduk Vilâyeti:

Bu kavim de Serakis Kureyş evlatlarındandır. Arnavudistan'a giden Cebelül-Himme'nin kardeşi Serakis oğullarındandır. Bu Çerkes vilâye-

tine ilk ayak basan bu Bozuduk ve Mameluka kavmidir. Bu Bozuduk vilâyeti Abaza kavmi ile gayet iyi komşudurlar. Daima alış verişleri Art ve Cenbe Abazaları iledir.

Şimdi Abaza ile bunların aralarında küçük bir dağ vardır.

Oradan bu ülkeye iki saat mesafede yüz evli (Kubak Pediş) Kubağa geldik. Oradan kıble yönüne üç saat gittik.

Peşku ve Bozuduk:

Bozuduk beyi Azimet Giray burada oturur. Üç bin askere sahiptir. Sarp Abaza dağları içinde olduklarından kaplan, vaşak, yaban kedisi, zev tuva, tilki, fil kadar geyikleri karaca, tablalı ve yağmurca adlı mahlukları gayet çoktur.

Bu kavim, diğer Çerkesler gibi ölülerini yere gömüp toprağı yığın yığın etmezler. İri meşe ve pelit ağaçlarının içlerini sandık gibi oyup ölülerini içine koyarak ağzını sıkıca kapatırlar. Sandığın başı ve ayak ucuna birer delik açarlar. Bu sandığı ağaçların dalları arasından ağaca sıkıca sarıp sarmalayıp korlar. Sonra deliklerden bal arıları girip bal yaparlarsa bilirler ki ölüleri cennetliktir. Eğer ölüleri bal yapmazlarsa «Vay ölümüz cehennemliktir!» diye gayet çok üzülerek ağlaşırlar. O ölülerinin ruhu için beş on domuz boğazlayıp evlere bölüştürürler. Batıl inançlarına göre ölüleri başucundaki delikten cenneti seyreder. Ayak ucundaki delikten cehennemi seyredip azabı onunla defolur.

Hoş ve Acayip Bir Hikâye:

Allah biliyor ki böyle olmuştur. Bir gün bu diyarda bir konakta misafir olduk. Ev sahibimiz Çerkes, insanlık edip dışarıda biraz oyalanarak muhabbet meydanına sığır derisinden sofra getirdi. Bir ağaç tekne revak gibi latif bal, bir tekne pasta ve bir tekne peynir koydu.

«Aşan konaklar! Helal bolsun! Benim babası canı savasın!» yani «balı yiyin, helal olsun, babamın canına değsin!» dedi. Biz de Manoğlu hapisinden çıkmış gibi açlığımızı gidermek için bala öyle giriştik ki ellerimizin gidip gelmesini göz takip edemez. Ama pek acayip, kılları çok bir bal! Kıllarını ağzımızdan çıkarıp sofraya koydukça, Çerkes:

«— Aşan! Bu benim babası baldır!» diyor. Biz de açlığımızı giderdiğimiz için aheste aheste kılları ayıklayıp bal yerken üstümüze Tamaklı Ali Can Bey geldi.

«— Ne yersin Evliya Efendi?» dediği zaman:

«— Buyurun siz de!» diye Ali Can'ı yemeğe davet etti.

«— Bir kıllı baldır. Ama acaba keçi tulumundan mıdır? yoksa koyun tulumundan mıdır?» dediğimde Ali Can ev sahibimize Çerkesçe:

«— Bu bal neredendir?» dedi. Çerkes hemen ağlamaya başladı.

«— Benim babası mezarından çıkardım!» dediğini ben anladım ama «mezarı» kelimesine aklım ermedi. Hemen Ali Can:

«— Geçen aylarda babası ölmüş. İşte dışardaki avlusundaki büyük ağacın dalına babasının cesedini sandık ile koymuş. Bal arıları babasının apışarasına bal yapmışlar. Simdi sizi çok sevdiğinden balı olduğu gibi getirmiş. Kılları çıkartıp bu balı yiyorsunuz .Arı boku yiyeceğinize karı boku yiyin!» deyip dışarı çıkınca benim de kusa kusa ciğerlerim söküldü. Kendimi dışarı zor attım.

«— Bre medet! gidi kâfir bize ne oyun etti!» deyip söverken onu gördüm. Ev sahibimiz Çerkes de dışarı çıkıp babasının olduğu ağaca tırmandı. Ağlayarak babasının sandığının kapağını sıkıca kapatırken kendi de bir hayli bal boku yiyip ağaçtan aşağı indi.

«— Hacı! Kaçan bal ister, ben seni babası canı bal çok getirir» dedi. «Şimdi dua eyle» dedi. Başımızı garip ve acayip bir derde soktu.

Sonra bu Peşkûda cümle Çerkes Hanın ayağına düşüp iyilikle rica ederek Hacı Giray Sultanı alıkoydular. Ama Hacı Giray Hacı değildir. Hacılar bayramında doğduğu için ismine Hacı Giray derler. Kırım Giray sultanın oğludur. Cömert bir insandır. Ağlayarak o da bu diyarda kaldı.

Bunlar da Han'a büyük ziyafetler ve peskesler çekip bin adet silâhlı seçkin asker yardımcı verdiler. Oradan doğuya doğru altı saat gittik, Yarkuy Kubak'ına vardık. Burası Bolatkay aşireti köyüdür. Üç yüz adet sazlı evi vardır. Bu Kubak Lap nehri kenarındadır. Lap Nehri Bozuduk dağlarından gelen bir küçük sudur. Kuban Nehrine katılmadan Sehakuş nehri ile birleşip Kuban'a gider. Oradan yine doğuya ..... saat gittik.

Serakis Kureyş oğlu Mâsuk vilâyeti:

Bu kabile de Mekke ve Medine'den gelen Serâkese'nin evlatlarındandır. Bunlar da Abaza dağları dibinde çok sarp dağlar ve ormanlar içinde otururlar. On binden az başsız ve buğsuz adamlardır. Cengâverlikle değil, okuma yazma ile uğraşan bir kavimdir. Her konakta birer ikişer Tekâku adamları vardır. Yani papazları var. Bunlar hâkimleridir. Ama kitapları yoktur. Bir mezhebe bağlı değillerdir.

Bunlar bir kavim ile asla alış veriş etmezler, diğer kabile adamlariyle asla yemek yemezler. Bir kabile bunların bir şeylerini almaz. Bunların da hayvanlarının boğazlarında çan ve çıngıraklar olup hayvanları dağlarda çobansız gezerler. Bunlar da tavuk ve domuz yemezler. Bir kimsenin malını ve rızkını alıp yemezler. Misafire fazlasiyle saygı gösterip bir şeyini çalmazlar. Kan akıtıp sefer etmezler. Bal ve peynir yemezler. Bakla, noyut ve pasta yiyecekleri yoksa o zaman semiz hayvan-

larını boğazlayıp yerler. Koyunları, kuzuları ve sığırları çoktur ama domuzları yoktur. Bal suyu içer, boza içmezler.

Bunların ne zaman bir oğulları ve kızları olsa bir araya gelip o gün, o gece ağlaşırlar. Bir adamları ölse yine hepsi bir araya gelip ölünün etrafında yer, içer, güler oynarlar. (Varada varada varada) türkülerini söylerler. Bir garip hikâyecileri vardır. Temiz silâhını kuşanır, eline on, onbeş kadar incecik, dört köşe tahtacıkları, birbirine bağlı şeyleri alıp ölen adamın yiğitliğini, dayanıklılığını, sevildiğini, kâr ve kazancını methettikçe tahtacıkları söz başında şıkırdatıp şıkırdatıp öttürür. Görülmeğe değer bir hikâyecidir ki türlü türlü şekillere girip ölünün başucunda halkı güldürür. Garip ve acayip bir seyirdir.

Bunlar da ölülerini yine dağlar içinde ulu ağaçların dallarına sandukalarla korlar. Zira yere gömseler Alman ayıları kadar fil gibi büyük ayılar o gece ölülerini çıkarıp yerler. Ölülerini onun için ağaçlara korlar. Ama fukaraları ölülerini toprağa gömerler. Yığın yığın toprakların üstlerine büyük ağaçlar, taşlar ve çalılar yığıp ölülerini birkaç gün tüfeklerle beklerler. Ayılardan, kurtlardan korurlar.

Bunlar Han'a bol bol saygı gösterdiler, ama yardım etmediler. Zira askeri yönleri yoktur. Oradan kalkıp dört saat doğuya gittik. Pesfese Nehrine geldik. Nogay kavmi bu nehre kara su derler. Oradan Gâgeh nehrine vardık. Ab-ı hayat sulardır. İkisi de Abaza dağlarından doğar, Kuban nehrine dökülür. Oradan iki saatte Mameşuh Kubakına geldik. Gâgeh nehri kenarında kale gibi etrafı sarp, çevrili mamur köydür. Oradan üç saatte Vil nehrine, oradan yine iki saat gidip Serâli nehrine, oradan Varp nehrine vardık. Bu üç nehir Abaza vilayetinin Çakal dağından gelip doğu tarafına akarak büyük Kuban nehrine ulaşır. Bu yerde de Mameşuh ülkesi tamamlanır. Oradan yine doğuya doğru ucu göğe değen ağaçlar içinden altı saat gittik.

ÇERAKİS ARAP OĞLU BESNİ BELDELERİ

Hülagu Han, zamanında, eski Musul'dan bu diyara girdiği yerde Serakis Arabın büyük oğlu Besni'yi buraya, kavmine hâkim tayin eder.

Oradan yine doğuya gidip Haterkay Kubak'ına ayak bastık. Besni kavminin Peşküyu bu imiş. Oradan kalkıp Lâpa Nehrini ve sarp dağları geçip Büyük Lâpa nehrine geldik. Bu iki nehir de Kubak nehrine gider. Oradan dört saat doğuya gittik.

PEŞKÜ VE BÜYÜK BESNİ BAY

Beyi burada oturur. İsmi ..... Tamamı beş bin adet cengâver atlı ve yaya askere maliktir. Gayet tuvana ve yarar bahadır kavimlerdir. Bu Peşkün iki yanı taşlı kaya gibi, bahçe-saray gibi bir geniş kayalı dere

içine bakar. Bu derenin iki başlarında biner evli mamur peşku vardır. Şehir denilse uygun olur. Bu Besni kavmi; Çin vilâyeti, Fağfur ve Masku diyarından sökün edip gelen, Kalmuk derdinden böyle sarp kayalı dere içinde vatan edinip kalmışlardır. Hatta bu kavmin her zamanki savaşları Kalmuk kavmiyledir.

Bunlar da Han'a büyük hediyeler, güzel erkek ve güzel kızlar verdiler. Zira bunlar Han ile vâlideleri ve ehli tarafından akrabadır. Burada beş gün zevk ve safalar edinip bütün sanat sahiplerini seyrederek oradan doğu yönüne üç saat gittik. Besni hududu burada sona erdi. Yine doğuya beş saat gittik.

ESKİ BÜYÜK KUBARTAY KAVMİ VİLÂYETİ

Kubartı veya Kubartay derler. Zira bu Kubartay Serâkis'in büyük oğlu idi. Bağdat topraklarındaki Tayy Kabilesi Arapları bu Kubartı'dan kalmış Tayy Kabilesinden galat Kubartay, Kubartı ve Kubarta derler. Hülâgû Han'ın Serâkis Arabına ve Tayy Kabilelerine ilk önce verdiği yurt bu gönül açıcı yer ve makamdır. Çerâkese kavmi şekâki vilayetinden sonra bu temiz topraklarda varlık ve sıhhat bulmuşlardır. Bizler de Han'la bu toprağa ayak basıp dört saat gittik. Gevgev Nehrine, oradan Kekne Nehri'ne vardık. Bu iki nehir birbirine pek yakındır. İkisi de Kuban nehrine gider. Oradan iki saat gidip (Ziyaretgah-ı İmam-ı Şehidan, sahib-i sadr ve hümam, âli kadr, şeyh-i millet, Kutb-ı devlet, zubde-i evliya ve umde-i asfiyâ ve makam-ı nazargâh-ı Kibriyâ ya'ni ziyaret-i Hazreti Hasan Radiallahuanh) ın şerefli makamlarına geldik. Kendileri bu mübarek yere gelmemişlerdir. Ama saadetli zamanlarında Dağıstan, Kumuk ve Kıtak kavimlerini dine davet etmeğe elçi gönderdiklerinde mübarek sağ elinin resmini mürekkeple bir kâğıda basıp bir yarlıg olmak üzere Kumuk ve Kıtak kavimlerine gönderdi. Onlar da: «Duyduk ve inandık» diyerek Müslüman oldular. Pençe-i Şerifin (Muhammedin) resmini burada demir sanduka içine koyup sandukayı da bir mermer taşa koyup yere gömdüler. Üzerine büyük binalar, büyük tekkeler, misafir sarayları yaptılar. Sonra Timur Han «Bu ne olacak?» diye bütün binaları yerle bir eder. Arkasından yine Dağıstan padişahları muhabbeten yüce kubbeler inşa etmişler.

Bu ziyaretgâhın dibinden Vârib Nehri akar. Bu nehir Kubartı diyarının Beş Tak, ya'ni Beş Dağ denilen mahallinden doğup kuzeye doğru akıp Kuban nehrine karışır. Penç-i Hasan ziyareti Besni Bay Kubakina gayet yakın büyük bir ziyaretgâhtır. Bu diyarda Penç-i Hasan, Kubartı hududunda ulu bir dergâhtır.

Bu vilayetlerde beylerden başka hâkim, kadı, papas ve kiliseleri yoktur. Zira bunların kitabî dinleri yoktur. Ama bu Penç-i Hasan ziyareti-

ne gayet itikad ettiklerinden bu tekkeyi kendilerine hâkim ve kadı etmişlerdir. Ne zaman bir kişinin malı çalınsa hemen suçlu sandıkları kişiyi Şeyh Hasan ziyaretine getirip kapısına el vurdururlar. Eğer o adam suçlu ise kapuya el koymaya korkar, malı çaldığına söyleyerek sahibine verir. Eğer suçlu değilse cesaretle kapıya el koyar ve kurtulur. Eğer suçlu ise halktan utandığından cür'et edip kapıya el koyarsa Allahu Teâla'nın emriyle kapkara yanıp ölür. Binlerce Hristiyan ve Müslüman bu büyük tekkenin kapısı önünde gömülüdürler. Bu el vurulan tekkenin kapısının tahtası «Hz. Nuh'un gemisi tahtasıdır» derler.

Penç-i Hasan Tekkesinin Şekli:

Bu Âdemoğullarının ziyaretgâhı, bir düz çimenlik, lâlelik ovanın ortasında, ucu göğe değen yüzbinlerce uçsuz bucaksız ağaçlar arasında büyük, parlak bir kubbedir. Altında bir beyaz mermer taş sanduka içindeki demir sanduka içinde İmam Hasan'ın mürekkeple basılmış şerefli ellerinin resmi vardır, derler. Bu mermer sandukanın dört bir yanı türlü postlar ve sığır derileriyle döşelidir. Ama bu tekkede şanlı dervişlerden bir fert yoktur.

Penç-i Hasan Ziyaretine Gelenler:

Bu iç açıcı ve gönül okşayıcı yerde; temmuz ayında yılda bir kere bu tekke etrafındaki sahrada Allah'ın eseri olan büyük ağaçların gölgelerine; Hind, Sind, Belh, Buhara, Hıta, Huten, Çin, Müçin, Masku, İsveç, Bulgar, Kazak, Kurak, Çek, Leh, Nemse, İngiltere, Felemenk, Daniska, Danimarka'dan, velhasıl Arap ve Acem'den bu tekke tarafına yüzbinlerce insan, tâcir, ziyaretçiler toplanıp çadırlar, otaklar, haymeler, çardaklar kurarlar. Lâlelik ova adam deryası olur. Kırk gün kırk gece Penç-i Hasan pazarı kurulur. Öyleyse, bütün mallarını muhabbet meydanına çıkarıp alış veriş ederler. Bir kimse bir kimsenin malına kötü gözle bakıp çalmak aklından bile geçmez. Ama diğer zaman Çerkez taifesi sürmeyi gözden çalar. O zaman Penç-i Hasan tekkesine Dağıstan'dan dervişler gelirler. Bir garip seyir yeri olur. Bu pazar yerinde Kubartı beyleri ve Dağıstan beyleri askerleriyle silahlanmış olarak bulunur, pazardan sonra yine Kubartı şehrine dönerler. Büyük bir ülkedir. Lisanı eskidir. Bizler de Penç-i Hasan ziyaretinden kalkıp dört saat ova içinde doğuya gittik.

DOBURKAY KUBAKI

Bu da Kubartı köyüdür. Gayet mamurdur. Bu vilayetlerde seyahat oldukça zordur. Bir makeme ve bir soğan için adam öldürürler; zira malları bulunmaz. Yılda bir kere çevrelerinde pazar olur; ama pazarları

da yoktur. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu diyarda yedi sene kışlayıp, Acem, Şirvan ve Şimâhîde savaştığında akçe olmadığından günden akçe kesip, yürüdüp geçindiler. Sonra bütün asker devleti gelip gön akçeleri hazineye verip yerine çil akçe aldılar. Hâlâ Kubartı beğlerinin hazinelerinde gön akçe çoktur. Hatta beş on tane bende de var. Sikkesi üzerinde «Sultan Murad bin Selim Han izz-i nusret duribe şimâkî, sene 976» yazar. Garip görünüşlü gönden akçedir. Çerkezistan dar geçitli, çalılık yerlerdir ki herkes seyahat edemez. Lâkin beylerine bir armağan verirsen, yanına adamlar koşar, yiye içe, kona göçe bir bey yahut bir konağa veya bir peşkûya seni sağ salim teslim ederler. Artık canından ve malından korkma! Eğer konduğun ev sahibine bir kile tütün veyahut bir iğne iplik versen dünyalar kadar hazzederler. Sana da fazlasıyla hizmet ederler. Malı, canı, evlat ve soyu, sopu ile yoluna kurban olurlar. Doğrusu misafirperverlikleri hırsızlıklarından bin kat üstündür. Bu özellik sadece ve sadece bu kavme mahsus değildir.

Oradan beş saat doğu tarafına gittik. Cincik Nehri'ne vardık. Bu nehir Beş Tag'dan gelip Kuban'a gider. Bu nehrin kenarında garip ve acayip eğir kökü biter ki doğrusu kökü, Kanije köyü ve Azakta Ten suyu eğirlerinden daha faydalı olur. «Eğir yi de geğir» demişler. Kırk kıyye gelen ilah balığı ve seve balığı çıkan bir abı hayat kuyudur. Oradan yine doğu yönüne iki saat gittik. Büyük İncik Nehri veya Büyük Cincik de denilen nehre geldik. Bu da Beş Dağ'dan gelir, Kuban Nehri'ne bağlanır. Bu İncik Nehri kenarından beş saat sarp yerler içinden gittik.

ARSLAN BEY KİRMAN'I

..... tarihinde bu Arslan Bey Nogay, on iki bin bahadır Nogayı ile Masku reayası iken cenk ede ede Haşdek kavmi içinden geçip İdil ve Cayık nehirlerini botlar, gemiler ve tulumlarla geçip Heyhat sahrasında Kalmuk askeriyle karşılaşır. Onlarla da büyük savaş yaparak Kazak vilayetine, oradan Alatar vilayetine gelip burasını vatan edinelim derken Kalmuk askerleri bunları kova kova Heyhat sahrasından aşırtır. Onlar da büyük Kuban nehrinin karşı yakasına geçerler.

Kubartı beylerine «El-aman!» diye sığınıp geldikleri zaman Mehmet Giray Han, şan ve şerefi büyük iken bu kaleyi Aslan Bey için yaptırıp ona yurt olarak verdi. Hâlâ bu güzel kale Cincik nehri kenarında dört köşe şeklinde sarp bir kaledir. Ancak kuzey tarafında bir ağaç kapısı vardır. Büyüklüğü dört yüz adımdır. İçinde ev yoktur. Ama keçeden obalar vardır. Bir küçücük mescidi ve tatar imamı var. Cephanesinden ancak üç şâhî topu var. Kalenin dışında Arslan Beyin ve diğer beylerin taş, kargir sağlam binaları bulunur. Hepsinin üstleri saz örtülüdür. Bunlar hergün Kalmuk Tatarıyle savaşırlar. Bu Arslan Bey, Han'a büyük at et-

leri, boza ve talkan ziyafetleri verdi. Yorga atlarla iki bin atlı yardımcı koştu. Arslan Bey de birlikte atlanıp geldi. Kalmuk korkusu çekerek beş saat gittik.

ŞAD KİRMAN KALESİ

..... tarihinde bunu da Mehmet Giray Han yaptırmıştır. Kubartı vilâyetini Kalmuk vurmaya başladığı zaman vilayet halkının mallarının korunması için bu kale inşa olunmuştur. Hâlâ kirmanı Cincik Nehri'nin Kuban Nehri'ne bağlandığı yere yakın, büyük ağaçlardan dörtgen şeklinde yapılmış bir çittir. Sağlam palangadır. Büyüklüğü beş yüz adımdır. Hendekli ve bir kapılı kirmandır. İç kalesi kârgir bir büyük kaledir. Onun da hendeği, bir kapısı, önünde asma tahtadan köprüsü vardır. Bu kalenin kirmandanı Mehmet Giray'ın Macar Mehmet Ağasıdır. Bir bayrağı ve nöbetçi sekban yiğitleri vardır. Kadısı Han tarafından Kumuklu Doktor Hacı Ali'dir. Hepsi şâfiî mezhebinden mü'min adamlardır. Doktor Kadı Ali bütün yıl oruç tutar, ama Dehrî mezhebinden değildir.

Mutaassıp müslümanlardır, bu müslümanın ve Mehmet Giray Han Efendimizin yardımıyla bütün Kubartı beyleri müslüman ve mü'min olmuş ve domuzlarını öldürmüşlerdir. Bir hamam, bir cami, bir han ve bir mescid yaptırdılar. Elif, be ve Supara'sı kitabı okumaya başladılar. Mehmet Giray Han azledilerek Şad Kirman kalesine gelince kaleyi koruyanların hepsi:

— «Padişahım! Bize bundan sonra ulufemizi kim verir?» diye beş saat şâhî topları bir gece kalenin bir yerine gömüp kaleyi bırakarak Han'a geldiler. Ne kadar yazık!

Mehmet Giray Han'ın devletinde Kubartı kavminin hepsi müslüman oldu. Kadı, imam tayin edilip, cami, hamam ve kale yapıldı. Şöyle övülecek bir İslâm vilâyeti olmuşken bundan sonra kim bilir nasıl olur?

Oradan iki saat sonra Kavdani Kubakı'na geldik. Bir topraklı, bayırlı dere içinde yüz evli mâmur Kubartı kulağıdır. Oradan yine doğuya, dört saat dağlık yerlerden gittik.

BÜYÜK KUBAN NEHRİNİN BAŞI

Berz Dağı'nın güneyinde Gürcistan'ın Dadyan vilayeti dağlarından inip bu yerden gelir. Buradan gelirken suyu azdır ama aşağı Karadeniz'e dökülünceye kadar büyük küçük sekiz yüz altmış adet su bağlanır. Hepsi bu bizim geçtiğimiz yollardaki sulardır. Hepsi Abaza dağlarından gelir. Allah'a şükürler olsun ki biz onların hepsini içip geçtik. Meşhur olan büyük sularını yazdık.

Kuban nehrinin kuzey tarafı tamamen Heyhat sahrasıdır. O tarafta asla bir su ve ağaç yoktur. Lâkin Kuban nehri kenarında ormanlık çok-

tur ama su yoktur. Suların hepsi Çerkezistan tarafından gelip Kuban nehrine karışır.

Bu Kubartı içinde Kuban nehrini atlarla ayakta geçtik ama hepimiz sulara gömüldük. Birkaç atın yularları birbirine dolandığından üstündeki adamlarla atlar boğuldular. Allah'a şükürler olsun ki yüz bin sıkıntı ve eziyet çekmemize rağmen Kuba'nın karşısına geçtik, üç saat gittik.

KUBARTI PEŞKÛVI

İsmi ....'dır. Bir büyük kayalı dere içinde üç yüz adet saz örtülü büyük peşkûdur. Bu derenin öte başında, yazdığımız bir peşkû daha vardır ama bu peşkû Kevmi nehri yakınındadır. Kevmi nehri bir kayalı dağdan gelir. Bir konaklık ötede kuzeye akarak Beberdekaç çölünde kaybolur. Bir ab-ı hayattır.

Bu peşkûda bütün san'at ehli mevcuttur. Herkes evlerinde çalışır. Bu kavim Müslüman olduktan bu yana bu peşkûda koca Neşveş beyleri bir hamam, bir cami ve iki mescid yaptırmışlar. Hutbe Âl-i Osman namına, sonra Kırım Hanlarına, Dağıstan padişahına ve Neşveş Bey namına okunur. Kubartı beyleri bazan burada otururlar.. Büyük bey, hanlarıdır. Küçüğü Neşveş beyidir. Ama bütün hüküm ve hükümet bu Meşveş beyi'nin elindedir. Bu Kubartı taifesi Müslüman olalı beri beyaz aba kalpak ve beyaz esvaplar giyerler. Saçlarının hepsini traş ederler, ellerinde tesbih taşırlar. Bir garip Müslüman oldular. Tamamı yirmi adet mâmur kabakları sarp yerdedir. On bin adet bahadır, namlı yiğitleri vardır. Hepsinin soyu ve sopunun aslı Karış Araplarındandır. Başka kimseden asla kul ve hizmetçi şelfe namında kız huri de olsa almazlar; başkasına kız da vermezler. Lâkin Tatar Han ve Sultanlarına kız verirler.

Bu üç adet peşkûyı yirmi beş yıldır Kalmuk korkusundan yerinden kaldırıp başka dağlarda yeni peşkû yapmamışlardır. Hâlâ yerinde durur. Büyük kasaba gibi mâmur peşkûlardır. Hatta ..... tarihinde Arslan Bey Tatarı, Masku vilâyetinden bu diyara gelince Kalmuk tatarı ardlarınca kovalayarak gelip Kubartı'dan Nogay'ı istedi.

KUBARTI ÇERKEZLERİNİN BAĞLILIĞI VE CESARETİ

Kubartı kavminin hepsi bir yere toplanıp:

— «Arslan Bey tatarı bir kuştur, bizim çalımıza gelip sığındı. Yurtlar verdik ve kardeş olduk. Biz bu Nogay taifesini, size veremezüz!» diye kesin cevap verince hemen o sene, Kalmuk padişahı olan Tâyesi, Şah yüz bin çeri ile Kinayu Kubartı'yı vurmaya geldi. Arslan Bey Nogay'ı ve cümle Kubartı askeri bunu işitince bütün dere ve tepelerini, güvenli yerlerini tüfekli askerlerle doldurup on bin kadar yiğitleri savaş meydanına yü-

rüyüp hazır beklediler. Kalmuk askeri, Çerkes ve Nogay'ı bir küçük küme halinde görünce bir kere «Hu!» deyip hemen saldırdı. Kubartı ve Nogay kaçarlar. Kalmuk bu hali görünce bunları dağların içine dek kovaladı. Kalmuk'un geride askerinin ardı tükenince pusudaki tüfekli Kubartı askerleri yedi başlı ejder gibi sığınaklarından çıkıp Kalmuk'a bir yaylım ateşe başladılar. Bir anda binlerce Kalmuk'u kara toprağa düşürdüler. Önden ve arkadan Kalmuk'u ortalarına alıp öyle bir Nogay satırı vurdulr ki, bir anda yirmi yedi bin Kalmuk keferesi kılıçtan geçti. Yirmi bini de esir oldu. Altmış yedi bin Kalmuk atı ele geçti. Bu fetih ve zaferden başka bizzat Tâyesi Şah'ları bu büyük vuruşmada öldürüldü. Kubartılar Tâyesi Şah'ın leşini alıp sakladılar. Geriye kalan Kalmuklar kaçtılar. Çerkesten ve Nogay'dan dinç, yiğit cirit atlılar kaçan Kalmukları ta Ejderhan şehrine kadar kırarak kovaladılar.

Bundan sonra bu yenilgiyi bozguna uğrayışı ölen Tâysî Şah'ın oğlu Müsencak Şah işitir. O da başına iki yüz bin asker toplar. Babasının kanını ve atasının intikamını almaya geldiğinde Nogay ve Kubartı onları da bir başka türlü san'atla Kubartı derelerine döküp bir Kubartay tüfeği vururlar ki Müsencak ancak iki bin Kalmuk ile canını kurtarabilir. Sonunda Müsencak Şah babasının murdar leşi için Çerkez Kubartı'ya elli bin baş mal verir. Ya'ni elli bin at, sığır, deve ve küpeya'ni zırh verip babasının leşini ister. Nogay «Vermezüz» der. Çaresiz Nogay Arslan Bey'e de yüz bin baş verip babası olan Tâyesi Şah'ın murdar leşini alıp bir de Kubartı üzerine gelmemeye söz vererek anlaşma yaparlar. Ama Kalmuk kavmi anlaşma bilir mi? Hâlâ o zamandan beri Kalmuk ile Kubartı birbirlerine can düşmandırlar. Onun için Kubartı kabileleri yirmi beş yıldır dağlar içindeki Peşku yurtlarını Kalmuk korkusundan değiştirememişlerdir. Biz han ile burada iken Mehmet Giray Han'ın bina ettiği, Şad Kirman kalesi içinden askerin kaleyi bırakıp çıktıklarını Kalmuk işitince, Kalmuk keferesi kaleyi bastı. Büyük bir savaş oldu.

ŞAD KİRMAN KALESİNİN KURTULUŞU

Fakir Han yine azledilmiş iken Allah rızası için kurduğu tuzağı anlatıp cümle Kubartı ve Nogay'ı kaleye koydu. Bir saat saklandılar. Gaflet içindeki Kalmuk'a Mehmet Giray Han kale altında öyle bir Muhammedî satırı vurdu ki Müsencak Şah'ları güç belâ kurtuldu. Bu kadar ganimet mallar, bu kadar at ve kellelerle büyük bir alay halinde Peşkû'ya gelip şenlikler yaptılar. Burada han'a yine büyük ziyafetler çekip on tane güneş parçası oğlan ve on beş baş genç kızları han'a hediye ettiler. Beş gün daha han'ı bu Kubartı'da alıkoydular. Doğrusu gönülleri sevgi dolu, açık yürekli, güzel bahadır kavimdirler. Bu Kubartı kavmi bütün Çerkezistan'ın

başı; soyu sopu en temiz, en seçkin olan kavmidir. Lisanları da kolay anlaşılır ve kaleme gelir.

Müsvedde defterimizde bulunsun, seyahatte lâzım olur diye bu lisandan da yazalım:

Mameluka Çerkezlerinin Lisanı:

Ze—1, tok—2, Si—3, Pele—4, Tufe—5, Şi—6, Beli—7, Bi—8, Bugu—9, Pesi—10.

Allah ismi— ....., çâkû—ekmek, pesi—su, le—et, kuye—peynir, ka—hınzır, mel—koyun, pîçen—keçi, sene—kuzu, şi—at, şedi—eşek, kadıağa—katır, lev—küçük domuz, gumul—bir yemektir. Ona Abazalar «şed harcı» derler.

Şebzi çahayu vâkâg—edepte, kısrak falan ederim; şıgıb çağ—yogurt, süvü—bal, kase—getir, tedüskı—nerede idin?, tünsi sıkı—evde idim, şediş peşik edepde, eşek filan ettim domuz!, şu fâşâ peş—hoş geldin! tukun—gidelim!, si konup—gitmem, şediş pesi—edepte eşek filan edici, vâşet—puşt, uyana gidi süvek—edepte valideni filan edeyim; şega çenâşed fesfekag—senden korkar mıyım? Niçin söylemem?, düşünce pesiz—edepte avradını filan edeyim; seda fukatgu—niçin böyle yave söylersin hırsız?, evde halleş—cadı, köpek eti ye!, vehalveş sedis-veg serha—köpek etini sen yersin, bana ye dersin!, sedâ seh kasadga—niçin bana puşt dersin?

Sonra, bu Kubartı da Han'a beş bin çerkez ve Nogay kavmi askerini yardımcı verdi. Kuzeye doğru yedi saat gittik, sarp dağlar geçtik. Ab-ı hayat sular içerek konup göçtük...

ÇERAKİS OĞLU BEBERDEKAÇ VİLAYETİ

Bunlar da Çerkez Arabın evlatlarındandır. Kuban ve Cincik nehirleri arasında otururlar. Bunların da kuzeyi Kalmuk tatarı keferesinin vilayetidir. Tâ büyük Terke nehrine varıncaya kadar Beberdekaç çerkezi vilayetidir. Bunlar dört kardeş beylerdir ki, ortak yönleri her birinin yüzer parça kubaklara hâkim olmalarıdır. İkisi Kubartı beylerine, ikisi Taviştan sultanına tâbidir. Bunların birisi Kalmuk ile komşu olduğundan Kalmuk'un Tâyesi Musencak Şahına tâbidir. Sene başında Kalmuk'a bir tay boğası ve nice hediyeler verir. Böylece Kalmuk derdinden saldırı ve yağmasından emin olup Kalmuk'a reâya olurlar.

Belirtilen dört kardeş beylerin her birisi ikişer bin askere sahiptir. Lâkin bunlar mü'min olmadıklarından bazan Dağıstan padişahı bunları yağmalar. Esir ve ganimet mallarıyla zenginleşir. Zira bunların dağlarında asla sarp kayalı dağlar yoktur. Hepsi düzlük alanlarda ormanlık, ağaçlık yerlerdedir.

Bu kavim de Tatar Han'a hediyeler verdiler ve yardımcı asker koştular. Şarka doğru İncik nehri kenarınca sekiz saat gidip yine Kubartı çerkezi hududunda sâhek kubakına vardık. Yüz elli mâmur kubaktır. Oradan beş saat yine doğuya gittik...

BURGUSTAN KİRMAN HORASAN KALESİ

Kubartı hükmündedir. Zira bu taraf Beberdekaç vilâyeti içine girmiş Kubartay hükmündedir. Ama bu kalede binadan birer eser yoktur. Ezelden yaratıcı Allah, kudretli eliyle san'atını göstermek için bu emsalsiz dağı kale diye yaratmış. Âl-i Osman elindeki hisarlardan bu ibret verici kale; ne Van kalesine, ne Mardin kalesine, ne Dehle kalesine, ne Amâdiye kalesine, ne İmre'ye, ne Sencar'a, ne Birecik, ne Mekr, ne Kırım'daki gözden düşmüş kalelere benzer!. Kudret eliyle yapılmış bir kaledir. Zira dört tarafında Bisütun dağı gibi derin kuyuları, aşağılara kadar inen direkleri ve derin dereleri ile görülmeye değer benzeri olmayan bir kaledir. Bahsedilen dereler içleri geniş, çimen ve bitkilerle örtülü ab-ı hayat sularıdır. Bu derelerin uzunluğu sekiz saat sürer. İrem dereleri gibi iki tarafı, ağaçlıktır, iki tarafı ucu göğe değen yalçın kayalarla çevrilidir. Bu kızıl, heybetli, yalçın korkunç kayalardan şahin sungur, toykun, karaçağa, karakuş ve dölengeç yuvaları vardır. Altlarında Demâvend dağı gibi binlerce mağara bulunur. Bu kayaların çoğu yerleri kar saçağı gibi aşağı sarkmıştır. Altından insan geçmez, korkar. Öyle yüksek ve cilalı kayalardır. Bir kuş tırnağı ilişecek yeri yoktur.

Her bir mağaranın içinde Arslan Bey Nogay'ları birer otak ve hayvanlarıyla oturur, «yerim dar» demez. Ta bu derece geniş mağaralardır.

Uzunluğu sekiz saat olan derenin başında Allah'ın emri ile aynı kapı gibi daracık kayalar vardır. İnsan o yığınlara ve mağaralara bakmaya cüret etse ödü patlar ve hemen orada ölür, Allah korusun! Sarp, kuyu gibi boğazlardır. Bu iki boğazdan başka yerden kuş uçmaz. Bu dar boğazların iki başlarınaeski zamanlarda İskender-i Zülkarneyn, üç yerde ikişer adamın yan yana sığabileceği, kemer üzerine demir kapılar yaptırmış. Kapıları gitmiş, ancak kemerleri kalmış. Bu kapı yerinden başka yerde, bu Burgusan deresine bir kuş, bir karınca girip çıkacak yer yoktur.

Hatta biz orada iken yine Kalmuk küffarları Arslan Bey ile Nogaylarını reaya etmek için iki yüz bin ordusuyla geldiğinde Nogay kavmi bütün çoluk çocuğu ve hayvanlarıyla bu dereye girdi. Derenin iki başındaki kapılara arabalarını yığıp korkusuzca oturdular ve Kalmuk'tan kurtuldular. Burguşan kalesine çıkmaya bile ihtiyaç duymadılar. Doğrusu acayip genişlikte ibret verici bir deredir. Gerçi Erdelistan Macarı içinde Macar küffarının bizi bozup kırdığı Sencevar deresi büyük bir deredir. Ama yine onun iki tarafındaki kayalardan yaya olarak bir adamın çıkması

mümkündür. Bu Burguşan deresinden bir tarafa kuş uçması mümkün değildir. Bu Kudret kalesinin deresi hem verimli ve ab-ı hayatlı hem de beş on yüz bin hayvan alabilecek muazzam bir deredir.

Timur Şah, bu Burguşan kalesi ve deresini görüp:

— «Yazıklar olsun ki bizim vilayetlerde böyle güzel, sağlam duvarlı bir kale ve dere yoktur. Yoksa cihangir padişah olurdum,» demiş. Buraları seyredip doğuya doğru beş saat gittik.

BEŞ TAK YANİ BEŞ DAĞ

Bu da Kubartı hududunda Kuban nehrinin batı tarafındadır. O semte yakın bir ağaçlı saha içinde birbirine yakın yaratılmış beş tane yüksek dağdır. Sanki her biri bir kalıptan çıkmış yüksek dağlardır. Orta yerdeki dağ hepsinden büyük ve yüksektir. Etrafındaki dört dağ kendisinden alçak, kolay çıkılır dağlardır. Ortadaki dağ üzerinde bir gemi tahtası var. Boyu üç yüz adım, genişliği, iki adım iki meşe tahtasıdır. Bazı yerlerinde çivi ve burgu delikleri vardır. Bu diyar kavimlerinin inançlarına göre bu uzun levha Hz. Nuh'un gemi tahtasıdır. Ama Allah'ın emriyle hâlâ demir gibi sağlam tahtadır. İki yüz yaşındaki kart Kalmuk kefereleri:

— «Üçyüz yaşındaki dedelerimizden «şolay tavuşladık» ya'ni «şöyle işittik» ki Penc-i Hasan ziyareti kubbesinin kapısı bu yüksek mertebeli Nuh'un tahtasındandır» diye naklettiler.

Yunanlı Rum kefereleri tarihlerinde «Ayasofya Camii'nin yüz bir adet kapısının tahtaları Hz. Nuh'un gemisinin tahtasıdır. Musul şehri yakınında Cudi Dağı'nda durduğu vakit tahtalarını oradan getirip İstanbul'da Ayasofya Kilisesinin kapılarını bu gemi tahtalarından inşa etmişlerdir» diye yazmışlardır.

Nuh Nebî gemisinin Cudi Dağı'na aşure günü vararak kurtulduklarını belirten âyet-i şerife Hud Sûresi'ndedir. «Ve kîle yâ arzu'ble'ı mâeki ve yâ semâu aklıç ve gîda'l-mâu ve kudiye'l-emrü vestevet ala'l-câdiyyi...» (Allah'ın emri olarak; «Ey arz, suyunu yut ve ey gök, yağmurunu tut» denildi. Su çekildi ve iş bitirildi. Gemi de Cûdi Dağı üzerinde kararlaştı» (44. âyet). âyetine göre tefsir âlimleri Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'nda karar kıldığını belirtirler. Denizin dalgaları ile Kubartı diyarındaki Beş Dağ denilen yere gemi tahtası gelmiş olabilir. Sözün kısası, ben o levha üzerinde iki rekat namaz kıldım. Bu Beş Dağ'ı seyrederek oradan yine doğuya beş saat gittik, pek çok ibret verici şeyler gördük. Büyük Gönü Nehri'ne geldik.

Berz dağından gelip Kubartı hududundan aşağıda Küçük Gönü nehri'ne bağlanır. Oradan bir saat ötede Zeluk nehri var. Bu da Berz dağının kıble yönünden çıkıp Kubartı ülkesinden geçip akar. Büyük Gömü,

Küçük Gömü ve Zeluk nehri kuzeye üç konak mesafede gidip Beberdekaç vilayeti akınından geçer. Masku'n Ejderhan kalesiyle Türk kalesi arasında büyük Hazar denizine dökülmeden iki saat evvel bir sahrada gayet büyük nehir olurlar. Bu Kubartı vilayetine gelince tâ Karadeniz sahilindeki Şefaki vilayetinden bu Kuraltı'ya kadar tam kırk konak yerde hep baş yukarı akan bütün suları atlayıp geçersin. Hepsi Kuban nehrine karışır. Kuban nehri deniz gibi olur. Bu Kubartı'nın Beş Dağı'ndan tâ Ejderhan vilayetine, Dağıstan ve Türk kalesine varınca kuzeye doğru bütün sular başaşağı gider. Suların hepsi Berz dağından gelip kuzeye akar. Kimi Masku'n Türk kalesinde, kimi yakın ve uzağında Hazar denizine dökülür.

Oradan yine doğuya doğru beş saat gidip Kubartı dağlarından aşıp Yaluk nehrine geldik. Bu nehir Berz dağından gelip Türk nehrine bağlanır.

TAVİSTAN VİLÂYETİ

Burası hayret edilecek büyüklükte bir vilayettir. Bir ucu kuzeyde tâ Masku vilayeti ile komşudur. Bir ucu doğuda Dağıstan padişahı ülkesiyle hudud komşusudur. Bir ucu güneyde Berz dağı eteklerinde Dadyan ülkesiyle komşudur. Tavistan, hududundan durduğumuz konağın arkasındadır.

DAĞLARIN BABASI BERZ DAĞI

Arap dilinde ismi Ebu'l-Cibâl'dır. Ama Berzî kavmi bu yüksek dağın eteklerinde oturduklarından Acem tarihçileri bu büyük dağa Berzî dağı dediler. Rum dilinde Petre Acan, derler. Moğol dilinde Tiltav, Kahtâni dilinde Peşte-i Dadyan, Lazki dilinde Zehunda, Kıtak dilinde Tavbân, Çerkezce'de ritav, Tatarca'da Çıldır Otak, Çağatayca'da Miyan dağı derler. Diğer tarihçiler türlü türlü adlarla beraber (Küh-el Berz) derler.

Eski filozofların, tefsir ve hadis âlimlerinin dediğine göre: «Bu yeryüzünde âlemleri yaratan Allah «Kün» sözü ile yüz kırk adet büyük dağ yaratmış. Bu dağlar olmasa yeryüzü devamlı sallanırdı,» O dağlar hakkında, Zümer sûresinde Lehû mekâlîdü's-semâvâtı ve'l-arz, bütün göklerin ve yerin hazineleri (kilitleri) onundur. (63 âyet); âyetini indirmiştir. Alemleri yaratan Cenab-ı Hak bu dağları kilit diye yaratmıştır. Yani tefsir âlimleri tefsirlerinde «mekâlîd» sözünü kilit diye yorumlamışlardır. Ya'ni «Habibim, Muhammed! Ben bu dağları yeryüzüne kilit olarak yarattım» buyururlar. Bir âyet-i şerife'de de (sûre-i neba'da, ya'ni sûre-i amm'da «ve'l-cibâle evlâden» (dağları da birer) kazık yaratmadım mı? (7. âyet) âyeti bu mânayı doğrular. Bütün eski seyyahlar, âlimler ve filozoflar şöyle derler:

«İlk iklimde ondokuz dağ, ikinci iklimde yirmiyedi, üçüncü iklimde otuzbir, dördüncü iklimde yirmidört, beşinci iklimde yirmidokuz, altıncı iklimde otuzaltı, yedinci iklimde otuziki dağ vardır. Ama hepsinin yükseği KAF DAĞI'dır. Onun hakkında Cenab-ı Allah'ın Kur'ân-ı Azîminde, Furkân-ı Mecîdin'de (Kaf sûresi)nde: **«Kaf, ve'l-Kur'ani'l-mecîd. Bel acibû encâehüm münzirün minhüm...» (Kaf, şanlı Kur'an hakkı için, doğrusu kâfirler kendilerine içlerinde korkutucu bir peygamber geldiğine şaştılar...»)** (1. 2. âyetler) âyetiyle belirttiği konusunda aynı fikirdedirler.

Koy dağı, bu yeryüzünün etrafını çeviren Bahr-ı Muhit, Bahr-ı Umman, Bahr-ı Mogılân, Bahr-ı Okyanus, Bahr-ı Girdap, Bahr-ı Zülümat, velhasıl bu dünya etrafındaki yedi deryayı birbirine bağlar.

Benim ve Nogay kavminin malumudur ki Masku vilayeti tarafına yakın —Kur'an-ı Azîm ile ispat edilen— Bahr-ı Zulumatın buz olduğu yerde Büyük İskender'in Ye'cüc Me'cüc seddine gittiği, Kalmuk kavmi üzerinden yetmiş günü yetmiş gecesi ya'ni gündüzü akşam vakti gibi olan Buz denizi karanlıklarını geçtiği; bu dünyanın tabanındaki aydınlık yerlerin otlu ve sulu yerlerinde yedi gün yedi gece Kalmuk atlarıyla seğirtip Kaz dağı eteklerinde benzersiz ka'belerine vardığı ve yine Buz denizi en uzun günde çözülmeden, beri taraftaki Helar vilayetlerine geldiği meşhurdur. Kalmuk kavminin İskender gibi, Ye'cüc Me'cüc Seddine, Kaz dağına yetmiş seksen yılda bir gittikleri ispatlanmıştır. Hatta Mehmet Giray Han' da bu şehirden rehin olan Belüş adlı yaşlı Kalmuk:

— «Ben üç kere Çaltırak tavda atamış ka'besine varan men,» ya'ni «Kay dağında kâ'bemize vardım,» diye anlattı. Kalmuk ne Hıristiyan ne Müslüman, bir alay mecûsi kavimdir. Ama onlarda yalan ve çekiştirme olamaz.

Bu yeryüzünde Kaf dağı'ndan sonra yüksek dağ Mısır yarımadasında ekvatordan güneye doğru yirmi yedi merhale içeride (Kamer Dağı)'dır. Mübarek Nil nehrinin kaynağı olan yüce dağdır. Her zaman Nil'in başına, öte yanındaki Bahr-ı Muhitten tarafa Portukal firengi, beri tarafında Kafan mülkü ve Dahu Arapları ticaret için doksan günde varırlar. Nil'in ilk kaynağı Mısır yarımadasındadır. «On yılda ve yedi yılda gitmişler, başına varamamışlar,» dedikleri sözler, bütün kahvelerde oturan afyon ve şarap içen tiryakilere ait sözlerdir. Zira bu dünyanın Telemsen vilayetinden Maskun zülümatı kenarındaki Hilar vilayetine kadar uzunluğu on bir aylık yoldur. On yıl gidilip Nil'in başına nasıl varılmaz? Bu büyük bir yalandır. Hatta ben Kuncistan, Kafanistan, Ekvator ve Sûdan vilayetlerine gittiğimde «Nil'in başına yirmi yedi konak yer kaldı. Ama gayet korkulu, tehlikeli, yılan ve çıyanlı yerlerdir. Eğer yedi ay beklersen Celâbe kavimleriyle Nil gemilerine binip Nil başına, Kamer dağına var,»

dediler. Şiddetli sıcaklara tahammül edemediğim için Hz. İdris'in vilayeti olan Remelü'l-Cemâl şehrinden dönüp Ekvator sınırına geldim. Oradan yetmiş günde Kuncistan vilayetine gelip rahatladım. Ama Nil'in başını göremedim.

Bir büyük dağ da Mander Dağı'dır. Tuna nehri'nin kaynağı buradadır. Bir yüksek dağ da Leh diyarıyla Erdelistan arasında Saçan Tanamur Dağı'dır. Peşte ve Turla nehirlerinin başıdır.

Velhâsıl yeryüzünde yüzbinlerce dağ ve yaylaların olduğunu yukarıdaki ciltlerimizde seyahat ederken gördükçe yazdık. Ama Batlamyus, Bokrat, Sokrat, Fisagor'un birleştikleri söz üzere yüz kırk sekiz adet büyük dağlardan biri de bu Berz dağı'dır. Bu Berz dağı, Bâbü'l-ebvâb'a yani Demirkapı'ya yakındır. Önceki seyyahların dediklerine göre bu dağ, yüz kırk sekiz dağın ortasındadır, belki dünyanın ortasındadır. Araştırmacılara göre böyledir. Yeryüzünde bundan daha yüksek dağ görmedim. Zira usturlabın işaretine göre bu yüce dağın aslında zeminindedir. Zira ülkenin genişliği ..... ve günlerin uzunluğu ..... derece ..... ve dakikadır. Her taraftan onar günlük mesafeden görülür. Buradaki mahlukların cinslerini Allah bilir!... Hele Gulyabanileri gayet çoktur. Ben gök gürültüsü gibi seslerini işittim ama vücutlarını görmedim. Kar üzerindeki ayak izlerini gördüm; hacminde beş adam oturur. Gullerin kara batmış izleri zaten biliniyordu. Âlemleri yaratan Allah'ın bildirdiği KAF DAĞI budur. Bahr-ı Muhit dışındaki, Kaf dağı dünyadır. İskender-i Zülkarneyn Hazar denizinden bu dağa gelinceye kadar altı merhale yer geçmiştir. Dağın zirvesi altı menzildir. Bu dağdan yokuş aşağı Karadeniz sahilindeki Fâşa nehri altı konak yerdir. Altı konak da Karadenizin Fâşa boğazıdır. Bu dağ ile Karadeniz arası on iki konak yerdir. Büyük İskender Hazar denizinden Karadeniz'e kadar bu on iki konak yere Berz dağı üzerinden bir sed çekmiş. Hâlâ binalarından eser vardır ve cehennem çukuru gibi hendekleri görülür. Gürcistan tarafındaki Lazki dağı bu İskender seddine yakın Berz dağına ulaşan bir büyük dağdır. Bu Berz dağının etrafında on bir adet ülke sahibi padişahlar oturur. Kendilerine mahsus yetmiş çeşit lehçeleriyle konuşurlar. Değişik lisanlı insanlardır. Birbirlerinin kelime ve tâbirlerini tercümanlar vasıtasıyla güçlükle anlarlar. Yeryüzündeki büyük ve küçük dağların doğrusu, aslı budur.

Arap tarihçileri bu dağı dağların babası Ebu'l-Cibâl diye adlandırmışlar. Zira bütün dağlar Çin, Maçin, Hıta, Huten, Fağfur ve Hindistan'a kadar bütün dağlar bu Berz Dağına bitişiktir. Bu dağın doğu tarafında İran toprağı vardır. Yani Acem vilâyeti bulunur ki Azerbeycan, Tiflis, Tumenis, Serirellan ve Keylan'dır. Bu dağdaki bitkilerin, ağaçların, otların çeşitleri ancak Hz. Âdem'in indiği Hindistan'ın Serendip Dağında olabilir.

Bu dağın eteğindeki Demirkapı dedikleri Anaseredin kalesini Nûşirevan bina etmiştir. Hududunu ta Berz Dağına varıncaya kadar sağlam bir sed halinde yaptırmıştır ki İskender'in bu Berz Dağı üzerinde yaptırdığı sedde kadar uzanıp son bulur. Doğrusu koca Nûşirevan kalede İskender'e eşit sağlam bir duvar yaptırmıştır. Nûşirevan bu Demirkapıyı yaptırınca İran arabından binlerce adam sürüp Demirkapı kalesine koyarak imar etmiştir. Hâlâ o taife, o Demirkapıda Arap lisanına yakın bir çeşit kelime ve deyimlerle konuşurlar. Zarif bir kavimdirler. Lisanlarına «Kâhtaniye» derler. «Abdurrahman Câni» kitabında bazı Kâhtaniye deyimi kullanmıştır. Bir çeşit kolay anlaşılır. inci gibi sözlerdir. Bu Demirkapı şehrinin doğu tarafında Hazar ülkesi, Türk vilâyeti ve Lan ülkesi şehirleri var. Hâlâ Masku kralı hükmündedir. Ta Berz dağı eteklerinde Türk kalesinde son bulan büyük vilâyettir.

Demirkapı 958/1558 senesinde Acemlerin elindeyken 986/1578 da Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa tarafından fethedilmiştir. 1033/1623 tarihinde Acemler Bağdat, Gence, Şirvan, Şimahi'yi ve Demirkapıyı istilâ ederler. İçinden Ağazadeler hanedanı vire ile çıkıp Kırım Hanına, oradan IV. Sultan Murat Hana gelirler. «Demirkapı kalesini niçin Aceme verdiniz?» diye sual bile sorulmaz. Hâlâ Bâb-ul-Ebvab yani Demirkapı Acemdedir.

Berz Dağının kuzeyindeki Kıtak, elli bin askere sahiptir. Masku kralına tabidir. Berz Dağının güney tarafında Sezki ve Sekzi derler bir Hıristiyan kavim vardır. Aceme tabi elli bin askeri vardır. Bu yüce dağın doğusunda Tiflis ve Tümenis kaleleri bulunur. Sultan Mustafa Hanın ikinci cülusunda 1031/1621 senesinde Acem, Tiflis ve Tümenis kalelerine de sahip olmuştur. Hatta Abaza Paşa Erzurumda Celâli iken bu iki kaleyi Acemin elinden almağa yerinden bile kıpırdamamıştır. Vezir Mahmut Paşanın İstanbul'dan Abaza Paşa üzerine asker gönderdiği duyulunca Abaza Paşa Tiflis ve Tümenis kalelerini Acem elinden kurtarmaktan vaz geçip can derdine düşerek Erzurum kalesine kapanır. O asırdan beri o iki kale Acem elinde kaldı. Hâlâ Acem vilâyeti ile bu Berz Dağı arasında Dağıstan Vilâyeti padişahı vardır. Berz Dağı eteklerinde yedi sancaklı bir Dağıstan ülkesidir. Padişahlarına Şamhal Han derler. Hutbe sahibi padişahtır ama sikke sahibi değildir. Şâfiî mezhebinden mümin kavimdir. Bu Dağıstan vilâyeti dilleri birbirinden farklı yedi kavimdir. İnşallah yerleriyle söylenir.

Bu Berz Dağının kıble yönünün arkası Dadyan vilâyetidir. Kıbleden güneye doğru Karadeniz sahillerindeki Abaza vilâyetleri vardır. Batı tarafında şimdi gelirken yazdığımız Çerkezistan vilâyeti bulunur. Komşuları Kubartı Çerkeziyle Tavistan Çerkezidir. Buradan batı tarafına doğru kırk yedi konak ötede Kırım vilâyeti vardır. Berz Dağının kuzeyinde Hazar Denizi kenarında Masku vilâyeti ve hudutta Türk kalesi vardır.

Kısacası bu mevkide, bu Berz Dağının etrafında yazdığımız on bir adet padişah oturur. Ta bu derece büyük bir dağdır. Öyle yüksek bir dağdır ki zirvesi yaz kış mavi bulutlar içindedir. Güzel, açık havada bile zirvesini gören yoktur. Öylesine yüksektir ki bulutlardan aşağıda görülen yerinde ağaçtan eser yoktur. Şiddetli fırtınalar ağaçları kökünden çıkarır. O yüksek yerlerinde kar da yoktur. Ama iki üç günde çıkılan orta yerlerinde Nuh tufanından kalma kat kat sararmış karlar vardır.

Lezzetli Ab-ı Zülaller:

O eski ve sararmış kar içinde Ab-ı Zülalleri yani canlı kar kurtları vardır. Bir çeşit insan uyluğu kalınlığında kara başlı kara gözlü buzdan canlı kurtlardır. Ona âlimler «âb-ı zülâl» derler. Sultanları, Mehmet Giray Hana hediye getirmiştir. Aynı ev saçaklarında diş diş sarkan buzlar ve dut yaprağı tırlı şeklinde, kol kalınlığında, canlı, buzdan kurtlar idi. Başlarını kırıp içinden çıkan pelte gibi suyunu emip içtik. Doğrusu ebedî hayat bulduk. Erkeklik damarlarımız harekete geçti. Etrafımızdaki Tavistan güzellerine bakmağa başladık.

Bu âb-ı zülâllerin hareketleri yalnız kar içinde ikendir. Dışarı çıkınca hareketsiz kalırlar. Hemen hemen bütün vücudu buzdandır ama içi koyuca, saf, lezzetli bir sudur. Zamanla suda koku meydana gelmiş. Bu macunlaşmış saf su badem kokusundadır. Yüce dağın daha yükseklerinde âb-ı zülâllerin daha büyükleri olurmuş, lâkin ben görmedim.

«Bu dağın iki günlük yerlerinde Tavistan Sultanının kavminin çobanları, temmuz ayında yüz binlerce koyunlariyle yaylaya çıkarlar. Oradan daha yukarı çıkamazlar, gulyabanilerden korkarlar. Zira daha yukarıda bulutlar içinde dağlardan heybetli dehşetli, korkunç bağırışlar gelir. Bütün hayvan ve çobanlar o türler ürpertici çığlıklardan kaçarlar, yukarı çıkmağa güçleri kalmaz» diye anlattılar.

Bu dağın etrafındaki on bir adet ülke ve vilâyetlere akan nehirlerin hepsi bu dağdan doğar. Kısacası, bu Berz dağı dünyanın göbeğidir. Allah'a şükürler olsun ki bunları ve daha ibret verici pek çok şeyleri seyredip oradan yine doğuya doğru beş saat gittik. «Kul Kocan nehri» ne geldik. Tatar kavmi buna «Kul Kaşgan Suyu» yani, bu suyu içen kul, yemek yemeğe doyamayıp kaçtığı için «Kul Kaşan suyu» derler. Bu nehir Dağıstan Padişahı ülkesinden doğar. Doğuda iki konak yerde Balfa nehrine bağlanır. Bu nehir kenarından kalkıp yine doğuya dört saat gittik. «Âdem Kubakı»na geldik. Burası Tavistan Sultanı hükmündedir. Oradan dokuz saat sonra «Balık Nehri» ne geldik. Bu da Berz dağından gelir, Türk nehrine gider ve Hazar Denizine dökülür.

Oradan beş saat doğuya gittik. Sarp yollarda ve sık ormanlarda sarık ve kalpaklarımızı çakıllara taktırıp kurtararak, elbiselerimizi yırttırarak

«Küçübeg Nehri» ne vardık. Onu geçerek karşı kıyıda bir çimenlik üzerinde eğlendik ama bütün gece ciğerlerimize işleyen soğuğu yedik. Yine de ateşler kenarında kebaplar çevirerek kolayca zevklendik.

Bu nehir de Berz Dağından gelip gider. Burası Tavistan hudududur. Oradan Berz Dağını kıblemizde bırakıp kolayca yedi saat doğuya gittik.

TAVİSTAN PEŞKU'YU

Tavislistan da denilen gayet bakımlı eski bir şehirdir. «Nûşirevan'ın oğlu Hürmüz'ün taç giydiği yerdir.» derler, hakikattır. Zira pek çok binası eski tarzın izlerini taşır. «Behisan Nehri» kenarında üstü tahta örtülü bin adet ev kalmış, diğerlerini Timurlenk harap etmiş. Bütün Çerkezistan ülkelerinin evlerinin hepsi, baştan aşağı saz ve kamışla örtülüdür. Bazıları yalnız kamışla örtülüdür. Ama bu Peşku'nun yapıları tahta örtülü, kârgir binalı evlerdir.

Bu şehirden başka yerde olmamakla beraber bazı meyve ağaçları var. Berz Dağı geride kaldığından bağ ve bahçeleri yoktur.

Tavilistan dedikleri, aslında Dağıstan Padişahlığı ülkesidir. Ama zayıf olduğundan beğine Şamhal Şah demezler. Dağıstan'ın eski baş şehri burasıdır. Şimdiki beylerinin adı Kuçur Bay Sekban ve Cevhan Bay Sekbandır. Lâkin padişah denilse soyları Tavistan'dır. Oradan Nuşirevan'a uzanırlar. Lisanları Gürcü ve Çerkezcedir. Tamamı on iki bin aznavur ve iki bin tüfekli askere sahiptir. Hepsi Şâfiî mezhebindendir ama Çerkez taifesi olarak bilinir. Çoğu zaman Gürcü kavmiyle dostluk kurduklarından lehçelerine Gürcü, Kumuk ve Acem lisanlarından kelimeler girmiştir. Tüccarları ve ileri gelenleri Masku dilini de bilirler.

Tavistan Ahalisinin Kıyafetleri:

Hepsinin elbiseleri Acem kapaması gibi nikendeli ve Deşli, koltuklarından bağlı, yakası yüksek kapamadır. Başlarına beyaz aba kalpakları giyer. Ayaklarında Acem papuçları vardır. Başları traşlı, sakalları kırkıktır.

Tavistan kadınlarının kıyafetleri:

Bütün kadınları ve kızları beyaz abadan tilki derisi kalpak giyerler. Saçlarını sarkıtmaz, tüyleri açık gezerler. Çeşit çeşit daracık sıkma ve renkli Acem bezi kaftan giyerler. Çerkez kızları gibi giyinirler.

Güzel erkek ve kadınları gayet seçkin, benzeri olmayan kişilerdir. Bu diyarda da diğer Çerkez vilâyetlerinde olduğu gibi akçe, pul, hamam, çarşı pazar; bağ ve bahçe yoktur. Ama bu Peşkû da iki cami ve yedi mescit var. Hutbelerini Dağıstan Padişahına sonra kendilerinin beyi Ku-

çur Sekban namına okurlar. Sehâbe-i Kiram gibi geçinirler; lâkin Müslümanları azdır. Reayalarının hepsi Çerkez Hıristiyanlarıdır. Buradan geçen Bahistan Nehri Gürcistan'ın Dadyan vilâyeti dağlarından gelir, Türk nehrine gider. Bu şehirdeki Tahistan nehrinde argı balığı derler bir balık çıkar. Asla bir derya balığına benzemez. Yuvarlak şekilli bir balıktır. Sanki altın işaretli kıymetli mücevherlerle süslenmiş bir parçadır. Lezzetli İngiltere adasının sardalya balığı lezzetindedir. Ortasında elif gibi bir kılçığı vardır, başka yerinde kılçık yoktur. Misk gibi bir çeşit kendine has tabii kokusu vardır.

Yabancı diyardan bir kekâr bu balıktan yese o gece dört beş kere düşü azar. Yahut çok tenasül edenin nefsi burnundan akar. Gayet kuvvetli, çabuk sindirilen Bahistan balığıdır. Kuvvetinden sakınılacak balıktır. Yüz dirhemden irisi nadirdir.

Tavistan'ın Hava ve Suyu:

Havası gayet yumuşaktır. Asla hummalı, sar'alı, cüzzamlı ve firengili insan yoktur.

Bu soy, başlarının derdini asla dinlemez. Halkı, bünyesi kuvvetli, vücudu sağlam insanlardır. Çoğu yüz, yüzelli yaşına kadar yaşar.

Oradan, Han ile üç gün eğlendikten sonra Balıkbay Nehrine geldik. Atlarla geçtik. Bu nehir Gürcistan'ın ta Açıkbaş dağlarından doğar, Türk nehrine kavuşur. Buradan sonra üç saat, yolumuzdan uzak kible tarafına gittik.

DAĞISTAN TOPRAĞINDA ESKİ VE BÜYÜK ŞEHİR YANİ DADYAN IRAKI

Tarihçi Mir Hand, Şeref Han ve Tatar Hanın dediklerine göre Dağıstan padişahlarının taç giydikleri yer burası idi.

Bu yeryüzünde dört adet Irak şehri vardır. Biri Arap Irakından eski kale Haleb-el Şehbâ'dır. Biri Anasene Irakında cennet Bağdat şehridir. Biri Acem Irakında Nuh-âvend şehri; yani Nehâvend şehridir. İlk kurucusu Tufandan sonra Nuh Peygamberdir. Nuh-âvend yanlışlıkla Nehâvend olmuştur. Dördüncüsü de Dadyan Irakıdır. İlk kurucusu Tufandan sonra Minûçehr Şahtır. Hazreti Musa Peygamber zamanında bu Dadyan Irakını yaptırmış, yüz yirmi yıl padişahlık etmiştir. Hükmündeki padişahların askerlerini toplayıp bu Dadyan Irakına büyük çukur ve derin hendekler kazdırmış ki sanki cehennem kuyusudur. Ondan sonra Anasere şehinşahlarından Nuşirevan'ın oğlu Hürmüz yaptırmıştır. Burası Anasere'nin başşehri idi. Ondan sonra Tatar kavminden Hülagû Hanın eline geçer. Kısacası, bu büyük şehir pek çok ülkeden ülkeye geçmiş, sonunda Dağıstan padişahlarının başşehri olmuştur. Öyle bayındır bir şehirdir ki

hâlâ iki yerinde binalarından izler görülür. Ama Timur Han Maveraünnehir'den çıkıp Kırım vilâyetinde Tohtamış Hanın üzerine yürürken bu Dadyan Irakı halkı Gürcü asıllı, güçlü ve yiğit kişiler olarak Timur Hana itaat etmezler. Timur Han da Dadyan Irakını kuşatır. Yedi gün yedi gecede bu şehri yedi adet kalesiyle birlikte harap ederek padişahları Bahsan Sultanı öldürür. Hâlâ Tavistan Sultanı hükmündedir. Ama denizde damla, güneşte zerre kadar bayındır değildir. Eskiden Anasereler asrında iki yüz bin İrhem evine sahiplermiş. İki yüz bin dükkân, yüz bin çeşme ve sebil, camiler, medreseler, Hadis ve Kur'an mektepleri, tekkeler, seçkinler sarayı, kervan saray, hoca evleri, hanları ibret verici bayındır hamamlar, rahip kiliseleri, aşevleri, düşkünler evlerine ait kalıntılar var. Adı geçen bu binalar bir günde gezilemez. Yüz binlerce binaların kapılarında yakılarak Müsta'sımî tarzı yazılarla çeşitli sanatla yazılmış tarihler var.

Van gölü kenarındaki Ahlat şehri, eski Kırım, Medayin, Kûfe, Musul, Bestîn, Mısır diyarında Üstüvan şehri gibi bu Dadyan Irakında da yatırlar içinde baykuş ve emici hayvanlar yuva yapmışlar. İnsan yoktur; ancak bir köşesinde bir cemaat kadar Tavistan halkı oturur.

Bu harabe dünyanın bu mahallesini seyretmek için on iki adet Memluk kölelerimle silâhlanarak harap şehrin güneyinde, iki saat uzaklıkta Tavise adlı yüksek bir dağa çıktım, oradan seyrettim. Eşiği dünyayı tutmuş bu yerde, hizmetkârlarımla sekiz yüz minare saydık. Yeşil, sarı, kırmızı, mavi sırçalı çeşitli bir sürü kubbeleri hâlâ ayakta durur. Yüz binlerce büyük taktan iz var. Başları göğe değen türlü süste takları dimdik durur. Velhasıl bu harabelik şehir kırk gün anlatılsa zerre kadar pek az şey anlatılmış olur. Dünyanın işi böyledir.

Bozulur nice bin işler düzülür nice cünbüşler
Bu kâr-ı bu'l-acebdim buna olmaz kârger peydâ

Bu harabelik yeri kazmak ve anlatmakta fayda yoktur, o kadar değeri olmayan nesnelerin boşuna övülmesi bıkkınlık verir. Ama görülmeğe değer acayip ve garip mezarları vardır. Mezarlığı iki fersahlık yeri tutmuştur. Bazı mezarlarında güzel bir yazı ile şöyle yazılmış:

«Ey sual eden! Ben bu mezarın sahibi Boğabay'ım. İki yüz yaşında iken, muradıma eremeden, ekmek yerken yüreğime yapıştı, ölümüme sebep oldu.» Bir mezar taşında da şöyle yazılmış:

«Ey sual eden! Bu mezara iyi bak. İki yüz kırk beş yaşında muradına eremeyen Harmebiğe Hatun idim. Yüz beş yaşında kız oğlan kız iken kocaya vardım. Sonra bir çocuk doğururken su içip öldüm. Ölüm sebebim budur.» Diğer mezar yazısında:

«Ey sual eden! Şu şehitliğin sahibi üç yüz yaşında Kupa Alptır. Zorlu bir yiğitken Ejderhan savaşında ok demiri göğsüne battı, ölümüme sebep oldu. Özüm için bâtiha» yani Fâtiha demiş...

Bu türlü lisanlar ekseriya bu diyarda Moğol, Kıtak, Kumuk, Sekzi, Sazki, Çıktay, Kahtaniye ve Lavi lisanlarında vardır. Ekseriya hepsinin mezarlarındaki yazılar adı geçen lisanların yazı tarzlarıdır. Hesapsız tarihler vardır. Ama müsveddelerimizde eksik olduğu için yazılmadı.

Sam, Neriman, Zâl-i Güstehem'in Mezarları:

Bunlar Hz. Musa Aleyhisselam'a Minûçehr ile beraber iman getirmişler. Zira bunlar aynı asırda yaşamışlardır. Hâlâ bu Dadyan Irakı kabilesinin dışında, bir ağaçlık bahçede dördü birden, yüksek bir kubbe içinde gömülüdürler. Bütün âletleri, silahları, mızrak ve gürzleri baş ve ayak uçlarındaki büyük direkler üzerinde asılıdır. Bu diyarın kabilelerine göre Sam, Neriman ve Zal-ı Güstehen peygamberdir. Onun için âlet ve silahlarına hiç zarar vermeden ziyaret edip giderler. Türbelerinde Kumuk kavminden pek çok türbedar vardır.

Hülâgu Hanın oğlu İBGAY Hanın Mezarı:

Pek çok tarihçi, «Hülâgu Han küfür ve sapıklık içinde öldü» der. Ama oğlu İbgay Han'ın Müslüman olarak öldüğü ispatlanmıştır.

Hülâgu Hanın on dört oğlu vardı. En büyüğü İbgay Handır. Cem gibi şerefli, cihanı süsleyen bir padişah olup İran toprağı ve Hindistan, Lehistan, Mulyan, Çin, Mâçin, Hıta, Huten'e varıncaya kadar yerler hükmünde idi. On dört adet Hülâgu Han oğullarının kimi padişah oldu, kimi olmadı. On beş kardeşin hepsi, bu Dadyan Irakında İbkay Han ile Nuşirevan oğlu Hürmüzün yanında, bir büyük ardıç ağacının gölgesinde, mezar taşlarının tarihleri ve isimleri sırasına göre gömülüdürler. Cengiz Hanın oğlu Tuli Han da bunların yanında gömülüdür. Hülâgu Hanın babası Kolın Hanın yedi adet oğlu yani Hülâgu'nun yedi kardeşi bu Dadyan Irakına hâkim olmuş, yedisi de hükümdar Hürmüz'ün yanına gömülmüştür. Bunlar da Müslüman olmuşlardır.

Bu eski şehinşahları yazmaktaki muradım, kabirlerinin boylarının yirmi, yirmi beş adım olmasıdır. Fâni dünya bunlara da kalmamış. Ölüm vadisinde, ayaklar altında, gaipten bir haberci gibi yatarlar. Hatta bu mezarlığa yakın güristan yanından, Hazar denizinden Karadeniz'e varıncaya kadar ..... konak uzunluğu olan İskender seddi görülür. Göğe baş kaldırmış büyük bir duvardır.

Bu harap şehri de seyrettikten sonra yine Mehmed Giray Han Efendimizle doğuya doğru büyük ağaçlar içinden yedi saat gittik. Hayat veren sular içerek «Çikem nehri»ni atlarla geçip iki saat daha gittik. Lâcek neh-

rine vardık Her iki nehir Dağıstandan gelip Türk nehrine karışır. Bu nehri de geçip «Yarkay Kubakı»na geldik. Yarkay Kubakı Tavilistan hükmünde gayet mamur kubaktır. Oradan dört saat daha gittik. Emin yerlerden çıktığımız için Kalmuk korkusu çekerek «Çaruk Nehri»ne ulaştık. Bu da Tavilistan'dan gelir buralara yakın bir yerde Türk nehrine karışır. Bunu da atlarla geçerek dört saat gittik.

BÜYÜK NEHİR, AB-I HAYAT-I TÜRK

Bu büyük nehir Gürcistan.da ve Tedi Teng'den Tiflis, Acem ve Dağıstan padişahı dağlarından su toplayıp Ceyhun ve Seyhun gibi büyük bir nehir olur. Batıya doğru akarak Masku'n Türk kalesi dibinde Hazar Denizine dökülür. İçinde Masku, Ejderhan ve Keyban gemileri gezer. Allah'a şükürler olsun bu Türk nehrinin karşı yakasına hızla, Tatar askerleri vasıtasiyle gemilerle sağ salim geçtik.

DAĞISTAN SULTANI HÜKMÜNDE KUMUGİSTAN VİLÂYETİ HUDUDU

Büyük ülke ve eski beldedir. Bu diyarda Masku Türk kalesi, sol tarafımızda altı saat uzakta Hazar denizinin bir körfezinin sonunda beyaz Kuğu gibi göründü. Ama içine ve yakınına varamadık. Zira Mehmet Giray Han... tarihinde Masku kralı taburunu kırıp Şeremet veziri esir ettiği için Tatar Han ile can düşmanı olmuşlardı. Hâlâ askerimizin içinde üç yüzden fazla Masku esirleri olduğundan Türk kalesine varılmadı. Altı saat uzaklıktaki mesafeden geçtik. Oradan 1076/1666 Zilkadenin birinci günü temiz İslâm toprağı olan Dağıstan padişahı hududuna ayak bastık. Türk nehri kenarınca doğuya on beş saat gittik. «Süyenç Nehri»ne vardık. Gürcistan'ın Açık Baş diyarından gelip büyük Türk nehrine karışır. Allaha şükürler olsun Bedersti islâm ülkesine ayak basınca bize Dağıstan'ın Müslüman askerinden on bin adet öncü karşılamağı geldi. Dağıstan Padişahı «Sultan Mahmut Şamhal şah»tan bin bir çeşit hediyeler, yiyecek ve içecekler getirerek Han'a büyük ikramlarda bulundular ve saygı gösterdiler ki anlatılamaz! Hatta Hanın ayak bastığı yere iki yüz adet koyun kurban ettiler. Fukaralara dağıtarak bayram yaptılar. Buradan doğuya gittik.

DAĞISTAN VİLÂYETİNİN DOĞU VE BATIDAKİ KALE VE ŞEHİRLER

Bu vilâyette köylere burdan itibaren Çerkezistanda olduğu gibi «Kubak» demezler. Hepsine «kend» derler... Şehir ve kale derler.

Bu diyar öyle emniyetlidir ki bir kadın, bir güzel kız, bir güneş parçası oğlan, cevherleri, lal, yakut ve diğer kıymetli eşyalariyle bir şehirden bir

kente ve bir kentten bir şehre dağlar içinden tek başına gidip gelebilir. Asla bir kimse o hareme, o avratın yanına varıp başını kaldırıp yüzüne bakmağa kalkışmaz. Bütün vilâyet halkı mümin, Allah'ın birliğine inanan Şafiî mezhebinden kimselerdir. Hiç bir zaman haram yemezler, haram kumaş giymezler. Bizler de bu ülkede yedi saat kaldık. Doğuya doğru yüzlerce mamur kentler geçerek Çak Say nehrine geldik.

Çak Say nehri Gürcistan dağlarından çıkarak Türk nehrine gider. Bu nehir kenarında «Çârbag» şehri vardır. Kamuk kavmi bu şehre «Çarbak» derler. Sezki kavmi «Çârbak» derler. 976/1568-9 senesinde Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa bu şehri Gürcü elinden alıp şehir kalesini harap ederek toprağını Dağıstan padişahına verir. Bu imaret çok geniş bağ ve bahçelerden ibaret imiş. Onu da geçip beş saat doğuya gittik. Sarp ormanlık dağlar geçtik. Burada Şamhal şah tarafından Han Hazretleri geleceği için on bin adet seçkin askerleri büyük bir alayla karşılandık.

BÜYÜK TARHU ŞEHRİ

Bu şehrin dışında sultan Şamhal Mahmut Şah Hanı karşıladı. İkisi de atlarından inip birbirleriyle kucaklaşıp öpüştüler, görüştüler. Yine atlarına binen iki dertli nefer şah, parlak bir törenle Şamhal Şahın sarayına vardılar. Büyük ziyafetler verildi. Kaleden sevinç topları atıldı. Hanın yanındakilerin hepsine konaklar verdiler. Herkes misafirhanelerine gitti. Han ile Sultan Mahmut bir yerde kalarak sohbete başladılar. Sonra Han konağa gelerek «Üç gün oturacağız» diye fermanlar verdi. Ben de Tarhu şehrini seyre çıktım.

TARHU ŞEHRİ

Bu şehrin toprağı, Kulzum Denizi yakınında bir düz ağaçlık içinde İrem bağlarına benzeyen büyük ve güzel bir vilâyettir. Ama Şam, Halep, Bursa, Manisa, Pire ve Konya şehirleri gibi büyük bina ve hanları yoktur. Lâkin bakımlı ve süslü binaları vardır. Hepsi yedi bin adet kârgir, çit ezbar binalı, altlı üstlü sahabe-i kiram evleri gibi baştan aşağı toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Şamhal Şah sarayı, Yafi Han sarayı, Korhor Bey sarayı, Ulu Bey sarayı, Kasım Bey sarayı, Kızan Alp Pay sarayı ve nice mamur evler vardır. Ama sultan Mahmut sarayı diğer padişahlar sarayı gibi değildir. İhtişama, debdebeye meyilli değildir. Dağıstan âlimleri «şöhret âfettir» diye halkını sevmeğe, seçkin asker beslemeğe ve düşmanlariyle savaşa izin verirler. Zira bu diyarda hüküm «Bu Allah'ın kitabının hükmüdür» din ulemalarınındır. Hatta dört şeyhülislâm padişahlarının hep üst yanında oturur. Kazaskerler Şamhal'ın alt yanında oturur. «Nakib-ül eşraf» ı Şamhal'ın bizzat karşısında oturur. Veziri, karşısında hizmete hazır ayakta bekler. Veziri üç bin askere sahip-

tir. Müftü, nakip ve kadı olabilmek için Anadolu'da olduğu gibi «yüz elli akçe, üç yüz akçe kaza pâyesi» demek yoktur. Her kim şeriat ehlinden ve derin bilgisi olan âlimlerden ise müftü ve kazasker olabilir. Yoksa orada Alizade, Haşimzade, Memekzade gibi ahmak çelebilere vazife vermezler.

Bu diyarda timar ve zeamet yoktur. Asker taifesi ekip biçip padişaha öşür vermez; öşürü kendilerine ulûfe olarak alırlar. Sefer olunca atlanır, görevli olduğu orduya vezirle, beylerle veya Şamhal Şah ile gider. Tamamı seksen yedi bin askerdir. Hepsi seçkinler vadisinde Tatar gibi pür-silah askerdir. O kadar çadır ve evleri yoktur, yalnız askeri çoktur.

Dağıstan ülkesinin içinde yedi hanlık ve kırk yedi kadılık vardır. Hepsi kırk bir mamur şehirdir. Elli altı mamur kalesi vardır. Bu kale askerlerinin sakatları dahi vuruşa katılırlar. Gerçi hepsi seksen yedi bin askerdir ama defalarca Acem şahı askerlerini bozguna uğratıp kırıp geçirmişlerdir. Hâlâ kızılbaşlarla savaşırlar. Zira bunlar Acem'i asla sevmezler, onlarla yiyip içmezler, ticaret etmezler. Ama Masku keferesiyle alım satım yaparlar. Hepsi Şâfiî mezhebinden mutaassıp adamlardır. Sakalını tıraş eden insana selâm vermezler; yabancılarla yemek bile yemezler.

«Eğer sen sünnî mezhepten olsan sakalını yolutmazdın» derler. «Ne var hey yoluk kişi!» diye sakalsız adamı yanlarına uğratmazlar.

Vilâyetleri son derece aslan ve kaplanlı, vaşaklı sarp, sık ormanlı dağlar olduğundan Dağıstan Padişahına karşı bir düşmanın zafer kazanması hayaldir. Gerçi Rumeli, Anadolu kadar ülkesi yoktur, küçüktür. Ama mamur ve bayındır bir memlekettir. Dört bir yanındaki yedi padişah, yedi han ve yedi ülke sahipleri Dağıstan vilâyetini kendilerine bağlamak için gece gündüz her bir taraftan cenk ederler; yine düşmanlarının hepsine cevaz veren yiğit insanlardır.

DAĞISTAN ETRAFINDAKİ VİLÂYETLER

Evvelâ Tarhu şehrinin doğu tarafı Hazar Denizidir ki üç Karadeniz kadar bir iç denizdir. Başka bir denizle bağlantısı yoktur. Başlı başına büyük bir denizdir. Etrafında on bir padişah, yetmiş ülke sahibi han, ban, kan, hakan, tan, kral, konan ve kurgan adlı melikler vardır. Bu denize Şirvan Denizi, Demirkapı Denizi, Keylan Denizi, Harzem Denizi, Fağfur Denizi, Kızlar Vilâyeti Denizi, Masku Denizi, Ejderhan Denizi, Ilatar Denizi, Türk Denizi derler. Her diyarın ismi ile anılan bir iç denizdir. Karadeniz gibi, Mısır'da Süveyş Kulzumü gibi Panzehiri olmayan öldürücü deniz değildir. İnşaallah bu da yeri gelince yazılır. Burada Dağıstan Denizi, Şirvan Denizi derler. Şamahi kalesi hâlâ Acemdedir. Bu denize yakın Demirkapı kalesine altı konak mesafede Şamaki kalesi Şir-

van eyaleti hükmündedir. Adı geçen kaleler daha önceleri Osmanlılarda idi.

Özdemiroğlu Osman Paşa eliyle fethedilmişti. 985/1577-8 tarihinde Acem mülkü varisleri oldukları için belirtilen tarihte adı geçen kaleleri istilâ etmişlerdir. Belirttiğimiz şehirler bütün Dağıstan vilâyeti ile altı konak kıblesi tarafında Şirvan'a varıncaya kadar huduttur. Dağıstan'ın güneyine Gürcistan'ın Temris Han ülkesi sınır komşusudur ki Gürcistan'ın şehirlerinden Kem şehri, Çıkem, Tiflis kalesi, Küme kalesi, Tomanis kalesi, Serirellan şehri, Akçaka, Çıldır sahrası, Haris kalesiyle aynı toprak üzerindedir. Yine keşişleme yönünde Berz Dağı yakınında Tavistan Süleyman aşireti vardır. Batısında Çerkezistan, kuzeyinde Masku, Türk kalesi ve Ejderhan, İlatar vilâyetleri vardır. Yıldız rüzgârı tarafı Heyhat sahrasıdır ki Kalmukistan vilâyetleri vardır. Tatagü Han ve İdil nehri kenarındaki Saray şehrinde son bulur. Heyhat, Kıpçak çölüdür, kumdur. Nogay ve Kalmuk kavimlerinin otlakları, gezinti yerleri olan büyük bir sahradır ki ucu bucağı belli değildir.

Dağıstan'ın Tarhu şehrinde ..... menzilde Türk nehri vardır. Oradan bir menzil uzakta Büyük Kutay Nehri geçer. Her iki su Dağıstan diyarının Karabudak Han ülkesinden toplanıp Dağıstan'ın pek çok kent ve şehirlerini geçip Hazar Denizi'ne dökülür. Adı geçen Kutay nehirlerinin doğusu Dağıstan Padişahının hükmündedir. Denizkenarı ile Tarhu şehrinden beş günde Demirkapı kalesine gidilir. Burada Acem ile Dağıstan Pâdişahı komşudur. Demirkapı'dan bir merhale uzaklıkta Baş Tepe adlı yer vardır. Hatta Osman Paşa Demirkapı'yı fethedip Devlete davet edildiğinde Kıpçak çölünden Kırım vilayeti üzerine gitmek gerekince bu Baş Tepe adlı yerde «Kanlı Sevinç Nehri» kenarında Masku kralıyla büyük savaş yapmıştı. Yüz bin serkeş Kazak küffarı baştan başa kılıçtan geçirir. Hâlâ beş yerde murdar küffarın leşleri dağlar gibi yığılı olduğundan Beş Tepe yanlışlıkla Baş Tepe olarak anılır.

Oradan selametle iki günde Türki nehrine vardık. Bizim Han'la geçtiğimiz yollara yaklaştık. Adı geçen Baş Tepe adlı yer Hülâgu Han'ın Moğol taifesi şehirlerinden bir büyük şehir imiş. Hâlâ binaları, kilise süprüntülükleri ve oymaları görülür. Bu harabeliği Timur Han yakıp yıkmış, halkını da öldürmüş. Hâlâ Sam, Neriman, Menuçehr adlı şehin şahları oğulları bu Baş Tepe mezarlığında, kırkar ve ellişer adım boyunda uzanıp yatarlar. Baş Tepe adlı yer Türk kalesi hududunda, Masku kralı hükmündedir. Eğer sual olunursa Masku vilayeti Heyhat sahrasının kuzey tarafında İdil ve Çayık nehrinin öte yanındadır.

«Dağıstan padişahının ülkesindeki sayısız, kale, nahiye ve temiz topraklara nasıl sahip olabilir?» denilirse anlatalım:

Masku'n donanması İdil nehri ile akıp Hazar Denizine girer. Oradan gemilerle Dağıstan sınırındaki Türk kalesine, nice kent ve nahiyelere sa-

hip olur. Hatta ben 1057/1647 tarihinde Revan Han'ına elçilikle gittiğimde Masku kazağı bu diyara gemilerle, Hazar Denizine çıktı. Acem vilâyetlerinden Geylan şehrini vurup yağma etti. Pek çok Acem esir ve ganimet mallarla sağ salim Maskuv'a gitti. Onun için gemilerle Dağıstan'a hudud komşusu olur. Bu yerde Dağıstan padişahının etrafında komşu olan padişah, han ve hakanlar ve ülkeler bu kadardır.

DAĞISTAN'IN ÖZ VİLAYETİ

Yedi hanlık yerdir, inşallah onları da gezdikçe yazarım. Adı geçen yedi hanlık yerin sahiplerinin hepsi Tarhu şehrine gelip cefa çeken han'ımızın şerefli ellerini öptüler. Şerefli sohbetleriyle şereflendiler. İsimleri şunlardır: Veziri Taki Han'dır. Kur'anı hıfzetmiş, cömert tabiatlı bir adamdır. Ondan sonra Karabudak ülkesi Hanı ..... Beğ, Ulu Beğ, Ali Beğ, Kasım Beğ, Kızan Alp Beğ, Mahmut Beğ, Vakkas Beğ, Levardı Beğ, Haydar Beğ, Halil Beğ, Çoban Beğ ..... birbirinden üstün yüzlerce beğleri vardır. Ama hükümet sahipleri bunlardır. Her zaman Sultan Şambal'ın divanından eksik değildirler. Bunlar han divanına «görünüş» derler. Buradaki ülke sahibi hanlar bu kadar...

Tarhu Şehrinin İmaretleri:

Eskiden beri Dağıstan şahlarının başşehridir. Mü'min kişilere mesken ve vatan olmuştur. İran ve Turan hanı Timur Han bu Tarhu şehrini harap etmeden geçerek Kırım vilayetine, Tohtamış Han üzerine gittiğinden bu yana Tarhu şehri mamurdur.

Şehrengiz :

Bu memleketin erkek, kadın güzellerini görmek mümkün olmadı. Yüzlerinin güzellikleri, yüzlerinin renkleri de yazılamadı. Kadınlar burada yalnız başlarına, kapıdan dışarı çıkamazlar. Beş on adam, bir kadın görseler onu «Vahdehu Veşerikeleh» diyerek korkutmadan yerine götürürler ve oraya gömerler. Bir daha evine girmezler. Bu kadınlar için büyük seyirliktir. Onbeş yaşlarında saç ve sakalı olan genç çocuklar olur. Sakalına ustura değdiren çocuğu ve berberi âlem-i ibret ederler. Ama kargir binalı bedestanları yoktur. Her evde bahçe vardır ve akarsuları çoktur. Fakat bu ülkede de akçe, pul yoktur.

Ancak her şehirde haftada bir meydanda büyük pazar kurulur. Herkes mallarını ortaya çıkarır. Sehâbe-i Kirâm gibi değiş - tokuş ederek geçinirler. Her pazar, meydanlarda ezanlar okunduğu zaman, herkes mallarını olduğu gibi bırakır, camiye gider, namazlarını kılarlar. Bu şehirde asla zulüm, iftira, yalan, zoraki şahitlik olmaz. Beyleri ve kadıları asla

rüşvet almaz. Bir alay sünnî mezhebinden adamlardır, ama senevî değillerdir. Hepsi hoca yolunda mü'min insanlardır. Bunlar 119/737 tarihinde Emevilerden Hişâm bin Abdülmelik, Acem diyarında Hakan Şâhî bozguna uğrattığı zaman bütün Dağıstan, Kıtak, Kumuk emirleri ve Tabseranlılar Müslüman oldular. O asırdan beri Müslümandır.

Tarhu Şehrinin Şehitliği :

..... Bu ziyaretleri ve şehri seyredip döndüm. Mehmet Giray Han'ı Dağıstan padişahının eski şehri olan İder'e götürmeye davet ettiler. Oradan doğuya beş saat gittik. Nuşirevan'da Mihman - Saraya vardık, ismi hatırımda değil. Bir küçük su kenarında üstü toprak örtülü sert, kârgir güz bir binadır. İçine on bin adam sığan bir misafir sarayıdır. Gelen gidenler ocağıdır.

Oradan yine beş saat kıbleye gittik, Carik Nehri kenarına vardık. Gürcistan'ın Dadyan vilayeti dağlarından gelir, Hazar denizine gider. Onu da geçip beş saatte dağı taşı koyun, sığır, at ve diğer hayvanlarla dolu şen ve bayındır kent ve nahiyeleri geçtik. Lezzeti benzersiz olan at, sığır ve karaca etlerinden kebaplar yiyerek (Ceman Nehri)'ne vardık. Tatar kavmi Ceman, Dağıstan kavmi Teman Suyu der. Doğrusu Teman şiddetli, coşkun deli dolu akar bir sudur. Dadyan vilayetinden gelip Carık Nehri'ne bağlanır. İkisi birden Hazar Denizi'ne dökülür. Oradan kıbleye doğru yedi saat gittik.

AKTAŞ NEHRİ MENZİLİ

Bu suyu tatlı nehre, beyaz taşlık içinden aktığı için Aktaş suyu derler. bu ülkenin dağlarından doğup Hazar Denizine karışır. Atlarımızla kolayca geçtik. Karşı kenarda iki padişah, karşılamağa çıkan askerlerle atbaşı giderek öyle büyük bir alay meydana getirdiler ki anlatılamaz! Meğer Dağıştan Padişahının en son muradı bizim Han'a askerini göstermek imiş. Doğrusu küheylan atlara binmiş seçkin, temiz gübeli, yani zırhlı askere sahipti. Hepsi İder şehri halkının küçük, büyük caddelerini, sağlı sollu doldurmuş yığın yığın adamlar idi. Bu tertip ile İder şehrine gireceğimiz yerde İder Hanı Ulu Bey Han, büyük bir ordu ile, iki padişahı karşılamağa çıktı. Yirmi bin cübbeli, zırhlı, küçük külahlı ve Dağıstanın geruge adlı zırhlarını giyinmiş tüfekli piyadeler, binlerce okçu ve çeşit çeşit silahlarla soyu temiz, küheylan ve karaçubuk atlara binmiş binlerce askerle; arkasında sûr, ney, hâkânî kösü, Afrasiyab neyiğ İskender davulu, kudûm ve daha ..... lar çalarak yürüyen büyük bir alayla geldiği zaman o da atından inip iki padişahın ayak bastıkları yere yüz sürüp yine karaçubuk atına binerek padişahları selamladı. Öncü asker olarak sıra sıra dizilmiş kalabalık alayı ile İder şehrine girdi.

Büyük ziyafetler verildi. Bizim Han Hazretlerine bir saray sunuldu. Zevkle safa ile ziyafetlerle meşgul olduk. Ertesi gün bizim Han da Dağıstan padişahına ziyafet verdi. Sultan Mahmut'u karşılamağa çıkıp yüz adım mesafede belinden kılıcını, başından şapırtma kalpağını çıkarıp atından indiğini Dağıstan padişahı görünce o da yüz adımlık uzaklıkta atından inerek birbirlerine yayan eriştiler, sarılıp öpüştüler, görüştüler.

«Hoş geldin canım. Safa geldin padişahım!» diye birbirlerine sevgi ve saygı göstererek tekrar atlarına bindiler.

Sultan Mahmut, Hanın sarayına geldi. Bir büyük ziyafet verildi. Ziyafetten sonra Dağıstan padişahına bir mücevher eğerli ve yularlı at; iki misvanlı Çerkez kölesi ve bir Maskulu esir kaptanı hediye etti. Sultan Mahmut sarayına döndü. Ben de şehri gezmeye başladım.

BÜYÜK ESKİ ŞEHİR İDER

Büyük şehirden murat, Dağıstan vilâyetinin diğer şehirlerine göre büyüktür. Yoksa öyle Halep, Şam, Bağdat ve Diyarbakır gibi şehirlere benzemez. Onlara nazaran küçük bir şehirdir. 986/1589 senesinde Özdemiroğlu Osman Paşa bu şehri Acemden kuvvet zoru ile almış, ancak zaptının mümkün olmayacağını bilerek Dağıstan vilâyetinde kışlamaya karşılık bu şehri Dağıstan padişahına bağışlamıştı. Onlar da o zamandan beri bu şehri başşehir yapmışlar, diledikleri gibi kullanmışlardır. Hâlâ padişahları kâh burada, kâh Tarhu vilâyetinde oturur. Hâlâ bu diyarın padişahının ismi Mahmut'tur. Lâkap ve künyesine Şembal, Şemgal, Şemhal, Şamhal derler. Bunların da asıl nesilleri Arap kavmine dayanır. Şamlıdırlar. Onun için Şamhal derler. Meselâ Osmanlılara hünkâr, Acem'e Şah, Kırım hanlarına Giray, Özbek padişahlarına Han, Hakan; Hind padişahlarına Hakan, Yemen padişahlarına Teba', Mısır halifelerine Aziz derler. Her padişahın bir çeşit lâkabı vardır ama bu Dağıstan padişahlarına Şamhal derler. Zira soy ve sopları Şamlıdır. Emevilerin nesillerindendir. Bunlar, Emevilerden Mervan Hamar'ın derdinden, ona yüz döndürerek bütün kavim ve kabilesiyle Şam'da Kayser toprağı üzerine gelmek bahanesiyle Mervan Hamardan kaçar. Dosdoğru Horasan vilâyetinde Ebu Müslim Mervî Hazretlerine katılırlar. Mervan Hamar'ın şeriata ters düşen davranışlarından, Minberde Hazreti Ali'ye sövüp saydığından ve türlü türlü basitliklerinden şikâyet ederler. Ebû Müslim Horasan'dan Emevilerin üzerine yürüyerek Yezit oğullarından olmayan İmam Hasan'ın ve Kerbela çölünde şehit edilenlerin kanını istemeğe gider. Bu kavim de Dağıstan'dan yüzlerce adamı arkadaş alarak Belh diyarında kalırlar. Ebu Müslim yüz binlerce baltalı Emevi ve Yezit askerini, Hâriciler ve Revafızları kıra kıra Şam'a gelip Mervan ile büyük savaş etti. Sonunda Mervan bozguna uğradı. Şam'dan Araba, oradan Hasan'ın memleketi olan Bilbis'e, oradan Mısır'a, oradan da Ebu Müslim kor-

kusundan kaçarak Nil nehri karşısında Ceyze şehri tarafına geçti. Busîr adlı yerde «İşte Müslim'den kurtuldum» diye rahat bir uykuya daldığı zaman arkasından kovalayan Âmir bin Gürcanî ve Abdullah bin Mazmî Mervan'ı uykudan kaldırır. Mervan «Büyük dedem Hz. Yezit ruhu için şimdi ben sizi rüyamda görüyordum. «Bana tâbi olmağa geldiniz...» dedi. Âmir Cürcanî ve Abdullah Maznî:

«— Vallahi biz de Ebu Müslim başı için seni burada tepelemeğe geldik,» deyince eli baltalı Mervan el kaldırırım sandı. Abdullah Maznî, Mervan Hamar'a öyle bir Müslim satırı vurdu ki kellesi temiz toprak üzerine düşerek yuvarlandı. Mervan'ın tebası Abdullah üzerine el kaldırırım sandılar. Abdullah ve Âmir Cürcanî yüz on adam da Mervanîlerden öldürüp başlarını Şam'daki Ebu Müslim'e götürdüler. Hâlâ Mervan'ın ve teb'asının mezarları Mısır'ın Ceyze toprağında adı geçen Busîr adlı yere yakın güneş altında gömülüdür. Bazı Mervanî ve Yezidîler hâlâ varıp ziyaret ederler. Sonra Ebu Müslim, askerleriyle muzaffer olarak Horasan'a gelir. Şamhal hazretlerini çağırıp: «İşte senin can düşmanın öldü. Seni vatanından ayrı düşüren Mervan'ı ve yüz binlerce Yezidi askerini kırdım. Bundan sonra Şam'a git, ecdadının Emeviler tahtını sana verdim. Var, ömrünün geri kalan kısmını Şam'da geçir» dedi.

Şamhal:

«— Bu yaştan sonra bana taç ve taht lâzım değildir. Bu vilâyetlerin su ve havasından hoşlandım. Bana bu Dağıstan yurdunu ver.» diye rica etti. Ebu Müslim Şamhal'ın ricasını kabul etti.

«— Var şimdiden sonra evlât ve nesebinle Dağıstan padişahı ol» dedi. Bu toprağın hakkını, idaresini Şamhal'a verdi.

Şamhal ve Ebu Müslim ölünce Şamhal'ın bazı evlatları İslâm dininden döner. 119/737 tarihinde Hişam bin Abdulmelik bunları İslâma davet eder, Müslüman olurlar. Hişam sonra Şam'a gelir. 125/742 tarihinde Pekserende Ritka adlı yerde ölür. Ömrü 55 senedir. 19 senelik halifeliği zamanında 8 şehir ve Dağıstan kavmi Müslüman olurlar. Tarihçiler bunlara Acem Kumuk taifesi derler. Bu İder şehri arkasında İder kalesi varmış. Özdemiroğlu, Kıtak ile Acem elinden alarak berbat etmiştir. Bu şehrin bir tarafından «Büyük Koy Nehri» akar. Kaynağı Dadyan vilâyetidir. Hazer Denizine dökülür. Âb-ı hayattır. Bu şehrin batı tarafından Tavistan Çerkezi vilâyeti vardır. Kumuk kavminin seçkinleri bu şehrin kuzeyinde tâ Hazar Denizi kenarına varıncaya kadar uzanan yerlerde otururlar. Yine kuzey tarafında, Hazer Denizi kenarında Bâbü'l-ebvâb yani Demirkapı kalesi vardır. Bu kale altı kapılı, altı büyük kuleli, İskender sedli bir yapıdır. Acem elinde kaldığı ..... tarihinde Revan, Gence, Niyazâbâd, Şirvan ve Şimakî'yi gezdiğimiz zaman bu Demirkapı kalesinden ikinci cildimizde geniş olarak bahsetmiştik.

Allah'a şükür yine bu yere gelip seyahatimizi devam ettiriyoruz. Kumuk kavmi bu Demirkapı kalesiyle huduttur. Aralarında başka şey yoktur. Bu İder şehrinin Hanı Ulu Bey bir tüvana Handır. Dağıstan padişahının yedi nefer hanından biri de bu İder Hanıdır. On bin askere sahiptir. Padişah burada olmadığı zaman bu Han hükmeder. Yirmi nahiye, tahtına bağlıdır.

İder Şehrinin yeri ve imaretleri:

Bu şehir, Koy nehri kenarında, suyu ve havası hoş, halkı güzel, bir geniş ovada bağlı bahçeli bin adet toprak örtülü evlere sahiptir. Hepsi ..... adet mihrabı, mamur ..... camileri vardır ..... cami .....

İDER ŞEHRİNİ TAMAMLAYICI BİLGİLER

Bu eski şehir ulema ve filozoflar kaynağı, şairler ve salihler yeridir. Altıncı iklimde olup ulemaları Arapça ve bütün ilimleri bilirler. Hekim ve cerrahlarının kan almakta üstüne yoktur. Halkının hepsi Acem, Gürcü, Çerkez, Kumuk, Kalmuk, Kıtak, Moğol, Bagul, Haşdek, Rus, Masku, Lazki, Lekzi, Kahtaniye, Kıpcak, Çağatay, diğer kavimlerin dillerini bilirler. Bunların da esvaplarında asla ipek yoktur. Zira (Men libase Fiddünya yelbse fil ahirete) hadisi üzerine erkek ve kadını asla ipekli giymezler. Altın ve kuruş da burada yoktur. Ancak gelip giden bezirgânları çoktur. Bütün kazançlarını mallarını değiştokuş ile elde ederler. Elbiseleri koyun yününden ve renkli bezden nikendeli ve iki peşli Acem libası gibi kaftanlar giyerler. Beyleri başlarında beyaz bugasiden nigendeli sivrice kavuk giyerler. Başlarına beyaz tülbent sararlar. Ayaklarına sarı yassı taban-pây, pûş yani pabuç, giyerler.

Eğer bu şehrin vasıflarını olduğu gibi yazsak bir mecmua tutar.

İder Şehrinin ziyaret yerleri:

Sultan Şamhal Takyiddin Han, Şamhal Mu'temeddin ziyareti... Velhasıl buraya ilk geldikleri günden bu ana kadar kırk yedi adet Şamhal Hanlar İder şehrinde, Tarhu şehrinde, Konda şehrinde ve diğer şehirlerde gömülüdür. İleri gelenleri kubeblerde ve kubbesiz gülbahçelerinde yatmaktadırlar. Nice büyük evliyalardan Hacı Cem cenapları, Hacı Yesevî Sultan, Hacı Abdullah Taşkend Hazretleri, bunlardan başka daha nice ziyaretler ettik.

Rahmetullahi aleyhim ecmain, Kaddesallahu sırrıbilmübin. Burada bir hafta iki padişahın yanında oturup şerefli kişilerle tanışıp pek çok zevk ve safalar ettik. Han, Şamhal'e; Şamhal bizim Han'a ziyafetler ver-

di. Şamhal Şah bana pek çok hediyeler verdi. Bizim Han'a Karabudak Han ülkesinde yurt verdi. Altmış adet kentin yarlığ balığını bağışladı. Birbirleriyle vedalaştılar. Yanımıza bin adet seçkin askeri refakatçi verdi.

İDER ŞEHRİNDEN KARABUDAK ÜLKESİNE GİDİŞİMİZ

Evvela İder'den çıkıp güneye doğru beş saat mamur kentler geçip «Yesi kentine» vardık. Burası mamur han ve camileri olan Kumuk kavminin kentidir. Oradan bir saatte Koyun Kalesine geldik.

KOYUN KALESİ

Eski zamandan beri Şamhal şahlara aittir. Emini ve kadısı vardır. Hanı üç bin askere sahiptir. Kalesi bir sarp kaya üzerine dimdik taş bina, bir sağlam kaledir. Şekli yuvarlaktır. İçinde dizdarı, üç yüz adet korucu yasavulu vardır. Başka bir şey yoktur. Bu şehir koyun nehri kenarında olduğundan bir kere Masku kazağı kuvvet zoruyla gelip almıştır. Bu Koyun nehrinden gemilere binip ganimetlerle Hazar Denizine girmişler. Oradan Türk kalelerine, oradan da uğursuz evlerine gitmişler. Bu kalenin iki kapısı vardır. Biri kuzeye doğru İder kalesidir. Biri Sevince dağlarına doğru geniş kapıdır. Bu kaleden aşağı Koyun nehri kenarında Aşağı şehir vardır. Bu diyarda kalenin dışında olan mahallere varoş demezler. Aşağı şehir, aşağı kent derler. Yani aşağı şehir derler. Bağ ve bahçeli, akar sulu mamur şehirdir.

Yirmi yedi mihrap ve yedi camisi vardır ..... camii ..... mâdâ mamur mescitlerdir. Evleri seyrek seyrek dağlar ve ormanlar içinde; bir yerde bir eve bir yerde bir hana, seyrek seyrek rastlanır. Bu Dağıstan'ın ekseriya evleri böyledir. Hepsi toprak örtülü sahabe evleridir. Asla kiremitli ve kurşun örtülü ev görmedim.

Hutbelerini kendi isimlerine okurlar. Bazı camilerde Osmanlı padişahını anarlar. Eğer hutbelerinde okuduklarını yazsak kitapta yer kalmaz. Söz uzar. Ama Osmanlıların muzaffer olması için bütün Dağıstan ülkesinde kırk hatm-i şerif okurlar. Zira onlar Mekke ve Medine padişahıdır, diye itibar ederler. Bu şehirde üç hamam ve bir aşevi yedi ilk mektep üç adet medrese iki adet Nakşibendî hoca ve derviş tekkesi, üç adet tüccar hanı vardır. Çarşısı ve pazarı ..... burada da akça ve pul yoktur. Bağ ve bahçe çoktur. Havası gayet hoştur, ama güzelleri yoktur. Bu kentlerde birlikte yaşamak ve dostluk kurmak yoktur. Şarap, rakı ve diğer içkilerden içmezler. Diyarlarında bu kabil keyif verici ve haram şeyler nedir bilmezler. Ama gençleri kımız ve boza içerler. Ulemaları ve ihtiyarları maksime adlı sarhoş etmeyen ilik gibi koyu ve tatlı boza içerler. Koyun kalesi Acemin Demirkapı kalesinin bir konaklık yakınında-

dır. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bir gelişte Acem diyarına bu ülkeden girmiş. Hâlâ nice ağırlıkta akçe burada, bu Koyun kalesinde saklıdır.

Koyun şehrinin ziyaret yerleri ..... Oradan doğu tarafına beş saat gittik.

BÜYÜK ÜLKE VE ESKİ HAYDAK ŞEHRİ

Bu da Dağıstan padişahı hükmünde başka hanlıktır. Beyi Ulu Bey Handır. Üç bin askere sahiptir. Yer yer Gürcistan'ın Aznavur kumandan ve yiğit askerleri vardır. Müftüsü ve kadısı vardır, ama başka hâkimleri yoktur. Ülkesinde yedi nahiyesi bulunur.

Şehri Hazar Denizi kenarında gayet mamur ve adaletli bir ticaret limanıdır. Reâyâsının çoğu Kumuk, Kıtak, Lazki, Gök Dulak'tır. Hepsi 3000 adet topraklı evleri vardır. ..... adet mihrabı ..... adet camii ve mescitleri vardır.

Bu Haydak şehri Acem'in Demirkapısına ortaktır.

Haydak Şehrinin Ziyaret yerleri:

Evvela meczup ve hiddeti alınmış (deli) izzetli, pir ve zevk sahibi. Allah'a yakınlığı şüphesiz olan yalnız oturan, bi-nişan (Şeyh Bagator Sultan) a gittik. Oradan kudret sahibi ve dostların sonuncusu, agâh, Allah'ın kulu olmayı isteyen «Şeyh Sultan Minnetullah»a vardık. (Kaddese sırrıhi'l-aziz). Hazretlerin ikisi de bu şehrin dışında gömülüdür.

Bu ziyaretleri yapıp kuzeye doğru iki gün dağlar, sık ormanlar içinden gittik.

MAMUR TABESERAN BELDESİ

Acemin Demirkapısına bir merhalelik mesafededir. Demirkapının kuzeyinde dağlar, bağlar ve güller içinde süslü bir şehirdir. Hava ve suyunun letafetinden Nüşirevan hoşlanarak her sene Bağdattan bu Tabeseran'a gelip yazı geçirirmiş. Yer içer «benim yayla sarayım» der imiş. Doğrusu ruh okşayan havadar bir şehirdir.

MAMUR ŞEHİR GÜBEÇELİ KALESİ

Yani zırhçılar kalesidir. Bina edeni bilinmiyor. Güzel, eski, akik kaledir. Yani kapı ve duvarlarının taşları öyle cilâlı ve parlaktır ki sanki Yemen akikidir. Bu kale; Acem'in hükmünde olan Demirkapının doğu yönünde iyi bir yere kurulmuş, güzel ve muazzam bir kale ve sevilen bir şehirdir. Kalesi ..... şehri, hepsi ..... adet toprak örtülü evlerdir. Hepsi ..... adet mihraptır. Hepsinden ..... cami ..... başka mescitlerdir. Allaha sığınarak sık ormanlı dağlardan geçip pek çok sıkıntılar çektik.

SEVDAGER KENTİ

Üç yüz haneli bir camili, bir hamamlı ve iki hanlı bir mamur kenttir. Karabudak ülkesine huduttur. Bu Dağıstan vilâyeti padişahının başkenti olan Tarhu ile İder şehrinin kuzeyindedir. Bu ülke de Acem'in Demirkapısı ile komşudur. Hazar Denizine yakındır. Başka Hanla idare edilen bir büyük ülkedir.

Oradan yine dokuz saatte sarp dağlardan kıble tarafına giderken nice vak'alarla karşılaştık.

KARABUDAK HAN ŞEHRİ

Eskiden 1025/1616 tarihinden beri Ebu Müslim Mervî Hazretleri bu Dağıstan kavmini Belh, Buhara ve Horasan'dan geçirip bu ülkeyi onlara bağışlamıştır. Büyük bir ülkedir. Mamur şehir, Hazar Denizine o kadar yakındır ki Hazar Denizi görünür. Doğu tarafında Acem ile komşudur. Dağıstan'ın yedi hanlığından biri de bu Karabudak ülkesidir. Yedi beylik ve yedi kazalık yerdir. Baş beyinin ismi ..... Handır ki üç bin askere sahiptir.

Mehmet Giray Han bu şehirde üç gün misafir oldu. Ziyafetler çekildi. Sonra Han'a Karabudak beyi yardımcı asker verdi. Doğuya doğru bir saat gittik.

PİRBAY KENTİ

Burası Karabudak Hanın oğlunun hükmündedir. Mehmet Giray Han'a Dağıstan padişahının hediye ettiği kentlerden biri de budur. Yardıma gelen bütün Dağıstan askerleri:

«— Hanım! Kentini ve yurdunu Allah mübarek eyleye...» diye dua ettiler. Gittiğimiz yerde Han bunlara üç yüz adet elbise dağıttı. Hepsi memnun olup gittiler. Han hazretleri efendimiz 1076/1666 senesinin zülkadesinin on birinci günü Karabudak Hana kavuştu. Yakın olan kentlerin hepsinden yiyecek ve içecekleri ve diğer eşyalar Şamhal'da hediye geldi. Kendisi yalnız bir köşede ibadetle, tarih ve hadis ilmiyle meşgul oldu. Dağıstan'dan Molla Nebi, Molla Kulu, Molla Şirvanî, Molla Cebrail, Molla Câmi, Molla Azrail, Molla Kasım, Molla İsrafi, Molla Şeyh Kend adlı nice bilgileri deniz gibi geniş ve engin olan âlimler ve salih ümmetlerle gece ve gündüz Arap ilimleri okuyup şaşılacak derecede meşgul oldu. Ben de çoğu gün Dağıstan âlimlerinin en şereflileriyle şereflendim. Hayırlı duaları ile mesut oldum. Allah'a şükürler olsun.

Bir gün Mehmet Giray efendimizin şerefli ellerini öperek:

«— Hanım! Allah'u Teâlâ Hanıma, evlatlarına ve soyuna uzun ömürler versin. İşte Hanım bize geçen hukukunuz, tuz ve ekmek hakkını gözederek, dervişane hakikat gözederek pek çok yerleri aşıp kesin yer tutarak şerefli zatınızın isteği olan Dağıstan vilayetine geldik. Mihman sa-

raylar mübarek ola. Bundan sonra bu talihsiz kulunuza izin verin başka diyarları da görerek doğduğumuz yer İstanbul'a gidelim» diye Hana başvurduk. Han:

«— Evliyam! Acele etmeyip benimle burada birkaç yıl dursana! Sana ben burada bağlı bahçeli mülkler, peri gibi güzel çerkez kızları, ay ve güneş parçası köleler hazırladım. Elbette kalacaksın...» dediğinde yine Han'a baş vurup:

«— Padişahım! Arkadaşlarım «gideriz» derler. Ben onlardan onlar benden ayrılmazlar...» dedim.

«— Ben onlara da mal ve mülk veririm» dediğinde onlar da:

«— Hayır padişahım! Biz garip dervişleriz. Dünyaya bağlı değiliz,» dediklerinde Han izin vermeyip:

— Bir zaman daha oturun. Görelim âyine-i devran ne suret gösterir, mısraını söyledi. Velhasıl bir hafta daha misafir olduk. Bir gün yine Han'a rica ettik, izin istedik. Sonunda izin verdi:

Bana iki Çerkez köle, bir Abaza ve iki Çerkez kız, üç Çerkez atı, bir karaçubuğun alaca çapar atı, bir kılıç, birkaç Çerkez elbisesi, üç yüz güzel işlenmiş altın sikke; Kırım Hanına, seçkinlerine, Dağıstan padişahına mektuplar verdi. Yedi adet köleme birer at ve birer kat elbise ve ellişer kuruş hediye etti. Arkadaşlarım Baba Mansur'a, Derviş Ahmet Halhâliye, Baba Türabi Selmaniye, Aşçı Baba Şecâa ve dervişlere de ellişer altın ve birer kat elbise bağışladı. Han ile vedalaştık.

DAĞISTAN, HORASAN, BELH, BUHARA, İRAN VE TURAN'A GİDİŞİMİZ

Karabudak'tan kuzeye doğru on üç saatte Kolguç konağına, oradan dokuz saat kuzeye giderek Baytogar kentine, oradan tekrar Koyun kalesine, oradan yine Büyük İder şehrine geldik. Burada Şamhal Şah ile buluşup Hanın muhabbetnamelerini verdik. Belh ve Buhara'ya gitmeğe izin istediğimizde rıza göstermedi. «Kalmuk çoktur. Selâmetle gidemezsiniz» dediler. Sonunda Masku vilâyetinden Azak'a geçmeğe izin aldık. Masku'n Türk kalesi kaptanına ve Kalmuk padişahına, Demirkapı, Şirvan, Şemahi hanlarına mektuplarla Sultan Şamhal'den bol bol ihsanlar, kaplan postları ve Vaşak kürkleri ve daha nice hediyeler aldık, vedalaştık. Yola koyulduk.

1076/1666 SENESİNİN ZİLKADESİNDE DAĞISTAN PADİŞAHI ŞAMHAL ŞAHDAN İZİN ALARAK ACEM VİLÂYETİNE, ORADAN MASKU VİLÂYETİNDE, HEYHAT SAHRASINA, EJDERHAN, BAKU HAN VE KALMUK ŞAHINA, ORADAN AZAĞA GİTTİĞİMİZ

Evvelâ Dağıstan padişahının başkenti olan İder'den doğuya doğru

..... gittik. 1057/1647 tarihinde görüp ikinci cildimizle tafsilatlı olarak yazdığımız Bâbü'l-ebvâb kalesine, yani Demirkapı'ya geldik. Acem Hanı ..... Hana, Sultan Mahmut Şamhal Şahın mektuplarını verdik. Bizi bol ikramlarla karşılayarak hürmet etti, misafirhane verdi. Üç gün zevk ve safa sürdük. 1056/1646-7 tarihinde bu şehre geldiğimizde Acem dostlarımız sıhhatte idi. Onlarla ve Demirkapı Hanı yani Taki Han ile candan sohbetler ettik. Bu şehri o ülkeden daha mamur olmuş gördüm. Doğrusu büyük ülkedir.

Demirkapı etrafındakı Kale ve Şehirler!

Dağıstan padişahının Şehriban sarayı. Bu Demirkapının doğusunda, bir konaklık mesafededir.

Kara Budak Şehri. Demirkapı'nın doğusunda bir günlük yoldadır.

Şâburan şehri. Büyük şehirdir. Yetmiş mihrabı vardır. Demirkapının Şâburanende nahiyesinden gelişmiş bir şehirdir. İkinci cildimizde bahsetmiştik.

Niyâzâbâd şehri. Şâburan şehrine bir merhale mesafededir. Önceleri büyük bir şehir iken Ferhat Paşa ..... tarihinde harap etmiştir. Hâlâ kırk adet mihrabı ve altı bin adet hanesi olduğu Acemlerin elinde bulunduğu önceki ciltlerimizde yazılmıştı.

Şimahi kalesi. Demirkapı'nın doğusunda ..... menzilde, Acem elinde bir kaledir.

Bakû Kalesi. Demirkapı'nın kuzeyinde beş konak mesafede Acem elinde bir kaledir.

Bu kalenin kuzeyinde Hazar Denizi kenarında ..... konakta Büyük Seyhan şehri vardır. Reâyâsına Terekeme kavmi derler. Acem diyarının en büyük şehirlerindendir.

Eriş kalesi. Demirkapının doğusunda ..... merhale yerdedir. Hâlâ Acem elindedir.

Gence-i Dilnevaz Kalesi. Demirkapı'nın doğusunda ..... merhale mesafededir.

Serîrellan Şehri Dağıstan hududunda Acem elinde kalmıştır. Kâhat şehri. Dağıstan'ın idi. Gürcü Şevdâd elinde kaldı. Hazar Denizi kenarında Masku kralının Türk kalesi. Demirkapının batısında ve Dağıstan'ın kuzeyindedir. Velhasıl yukarıda anlatılan kale ve şehirlerin hepsi Demirkapı kalesinin dört bir yanındadır. Hâlâ Acem elinde olan bu diyara 1057/1647 tarihinde geldiğimizde adı geçen kalelerden ikinci cildimizde tafsilatlı bir şekilde bahsetmiştik.

Sonra Demirkapı Hanı ile birkaç gün zevk ve safalar edip, Hanın nice hediyelerini alıp Demirkapı'dan kara yolu ile Türk kalesine gitmek için Kalmuk'tan ve beş konak boş çölden gitmeğe korktuğumuzdan bü-

tün atlarımızı ve eşyalarımızı bir acem gemisine koyarak yola çıktık. O gün gemiyle Hazar Denizinde «Müte vekkilen alallah» diyerek kıble rüzgârıyla sahilden giderken Allah'ın hikmeti olarak, yarı yolda iken zorlu rüzgâr esti. Hazar Denizinin dalgalarıyla yedi saat boğuştuktan sonra nihayet sahile yanaşıp demir atabildik.

BAKÛ KALESİ

Müslümanlarla sulh halindedir diye gayri müslimlerin kalesine düştük. Allah'a şükürler olsun ki sağ salim dışarıya çıktık. İskele başında Mir Hıdır hanında iki gün misafir kaldık. Alüfte ve aşüfte Acem kavmi ile, Terekene ve Gökdolahlar kavmi ile, Arap Kâhtaniyeleriyle dostluk ettik. Korkulu denizi unutup şehri seyre koyulduk. Şirvan eyaletinde başkan Hanlık olduğu, karşı batı yakasında deniz aşırı üç yüz mil mesafede Masku vilâyeti bulunduğu, kalesinin Hazar Denizi sahilinde Peşte-i Âli üzere Nuşirevan'ın binası olup aşağı varoşunun gayet mamur ve müzeyyen olduğu, yedi minaresinin göründüğü, pek çok yerinde neft yağı madenleri olduğu, neft yağının madenlerden nasıl alındığı 1057/1647 senesinde Revan Hanına geldiğimiz zaman yazılmıştı. Buradan Hocalardan Acem şahlarının büyük ecdatlarından Şeyh Safî Hazretlerinin halifesinden Şeyh Şerîmi Sultanı ziyaret ettik. Meram bağlarında dinlendik. Ağaçlarında biten elmalarından yedik. Yalınayak ve başı kabak mahir, saf hocaları ve kalender abdalları var ki her biri fenâfillah mertebesine erişmiş, nefsi terbiye ile vakit geçirmişlerdir.

Öyle şanlı derviş ve arifleri var ki görmeğe giden kimseler bu fukaraların olgunluğa erişmiş güzel, nurlu yüzlerine baksalar, dehşete kapılırlar. Bir alay mümin ve muvahhit, ehli sünnet, imam Hanefi mezhebinden, Şafii mezhebinden padişah ahlâklı, Aristo gibi akıllı fukaralardır. Hatta Osmanlılardan Ferhat Paşa namında vezir bu Bakû kalesini fetheder. Bu fukaralara vakfettiği şehirlerin mahsullerinden hükümdarlarının mutfağına yiyecek ve içecek geldiğinden gelip gidenlere ikramları boldur.

Oradan bütün fukaralar ve Bakû Hanı ile vedalaşıp yine uygun bir günde «Tevekkelen alelrahman» deyip gemilerimize bindik. Hazar Denizinin dalgaları bir gün boyu coşup taşarak bizi sahile vurdu.

BÜYÜK GEYLAN ŞEHRİ

Önceden de şimdi de Acemindir. Lâkin bir iki kere Türkmen kavmi, Maskun Kazak kavmi gemilerle gelerek bu şehri istila etmişlerdir. Hâlâ Acemin elinde başka hanlıktır. Hanının ismi Sofi Kulu Han'dır. Yedi bin seçkin düz çevgen, yasavul ve Terekeme askerlerine maliktir. Bu vilâyette Kumuk, Hindi, Kıtak, Lazki, Lekzi, Kâhtaniye kavimleri yoktur. Ama Moğol, Bağul, Karabatak, Lağacak, Yemen Sudak kavimleri çoktur.

Geylan şehri:

Hazar Denizinin doğu kenarında bir körfezin sonunda Şâburân nahiyesinde, bereketli bir ovada, uçsuz ve bucaksız bağ ve bahçeleri olan muazzam bir şehir ve işlek bir ticaret limanıdır. Hepsi beyaz kireç ile badanalanmış on bin adet mamur evlerden ibarettir. Başka bir gülneri, bir davurgası, bir kadısı, bir şehbenderi, bir kazavol ağası hâkimleri vardır. Tamam yetmiş altı adet mihraptır. Evvelâ ..... cami .....

Bu Geylan etraflarında nice şehirler, kaleler ve kentler seyrettik. Oradan yine gemiye bindik. Ne olursa olsun deyip sakin günlerde giderken Allah'ın hikmeti Arapça beyit:

Makülli mayümni elmer bedir ki
Bahrilyah bimala teşhiy elsünun

sözünce yine muhalif rüzgârlarla karşılaştık. Karşıda Ejderhan ve Bâlû Han taraflarına geçelim derken belâ girdabı bizi yine bu Hazar Denizinin kıble yönünde Dağıstan toprağı yakınında Kanlı Sevinç Nehri kenarına savurdu.

Kanlı Sevinç Nehri:

Üçüncü günü sahile yanaşıp demir attık. Biraz soluklanarak yattık. Bu mel'un Hazar Denizi ne Karadeniz'e, ne Bahr-i Kulzume, ne Bunduhan denizine ve ne Akdeniz'e benzer. Amanı olmayan bir denizdir. Bir yerinde sığınacak yeri adası yoktur. Daha önce ikinci cildimizde içindeki mahlukatları yazılmıştı. Ama içinde gemilerle yüzüp elem, sıkıntı ve cefa çekmemiş idik. Ama şimdi Allah'ın yardımına sığındık.

Doğrusu hiçbir zaman deniz seyahatlerinden hazetmem. Cezayir, Tunus, Trablus ve Hindistan'ı görmemiş idim. Allah hayırlısıyla nasip etsin.

Bu Kanlı Sevinç Nehri kenarında iki gün istirahat ettik. Bu büyük nehir Dağıstan dağlarından, Açık Baş Dağından gelir, Demirkapı'dan üç konak mesafede Hazar Denizine karışır. Bir kolu Türk nehrine karışır. Âb-ı hayattan nişan verir bir ak nehirdir. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu nehrin denize kavuştuğu yerde Tatar askerinin Kırım'dan gelmesini izlemiş, kırk gün Sevinç nehri kenarında kalmıştır. Namazgâh inşa ettirip türlü ağaçlar diktirdi. Hâlâ bir ok menzili yer ağaçlık ve gülistanlık bir koydur. Orada bir saat kalan insan taze can bulur. Doğrusu ben de bu namazgâhta ibadet edip Allah'a şükredince Hazar Denizinin bütün musibetlerini unuttum, taze can buldum. Bu nehirden bütün gemiciler ve tüccarlarla dinlendikten sonra «Allah'a emanet olalım» deyip tehlike gemisine bindik. Güzel kokulu rüzgârla yedi saat gittik.

KİRMAN, İMANIN TERKİ VE AMANSIZ TÜRK KALESİ

Gemiden çıkıp Kale kaptanına varıp Dağıstan padişahının mektuplarını kale kaptanına, kalede rehin olan Kubartı ve Tavistan beylerine verdim. Bize saygı gösterdiler ve cömert davrandılar. Kaptan sarayında bir yer verip, bütün yiyecek ve içeceklerimizi sağladılar. Hamd edip bir daha gemiye binmemeğe tövbe ettik. Türk kalesini seyre koyulduk. Bu Türk kalesi Acem'in Bakû kalesinin batı tarafında üç yüz mil deniz mesafesindedir. Bir iki ay önce Mehmet Giray Han efendimiz Tavistan ülkesine giderken ve Türk nehrini geçerken bu Türk kalesi solumuzda deniz kenarında görülüyordu. Hamdolsun ki şimdi sıhhatle gelip görmek nasip oldu. Altı gün burada zevk ve safalar eyledik. Eskiden Kumuk elinde bir küçük kale imiş ki Nüşirevan binasıdır. Sonra Masku gemilerle gelip zorla almıştır.

UĞURSUZ RUS SAKALİBE VİLÂYETİ, MASKU KEFERESİNİN İNATÇI KAZAKI

İskender seddi gibi olan bu kale, Türk nehrinin Hazar'a karıştığı yerde, Hazar Denizinin güney ucunda bir dere körfezinin ta Dağıstan ülkesine girmiş bir dil gibi düz ve geniş ovada üçgen ve dörtgen arasında bir şehirdir. Yarısı tuğla, yarısı kârgir taş, güzel bir kaledir. Dokuz bin adamlık kuvveti vardır. Daire şeklinde dönen iki kat kaledir. Hendeğinden Türk nehri akarak Hazar Denizine ulaşır.

Masku kralının Dağıstan hududunda bir ticaret limanıdır. Bütün Masku bezirgânları buradan gemilerden çıkıp Dağıstan, Gürcistan ve Acem diyarlarına giderler. Bu kalenin kuzeyi Hazar Denizidir. Güney ve kıble tarafı Türk nehridir. Dağıstan ülkesiyle komşudur. Batı tarafı karadır. Çerkezistan ve Kıpçak çölüne gider. Etrafında yedi adet kapıları vardır. İki kapısı suların kenarındadır. Biri Kırım tarafındadır. Diğer kapıları küçüktür. Su alınan kapıcıklardır. Ama kara tarafı gayet sağlam, çetin üç kapılı çok büyük bir kaledir. Her kapı arasında ellişer adım enli hendekler vardır. Kale içinde hepsi dokuz bin adet bağ ve bahçesiyle daracık tahta örtülü kârgir evleri vardır. Sokakları satranç gibi örtülmüştür. Yetmiş adet kilise ve on adet manastırı, kale kuleleri gibi yükselen çamlıkları vardır. Üç bin dükkâna sahiptir. On adet küçük Hanı ve iki kaptanı var. Biri kaleye hükmeder. Biri dıştaki varoşa hükmeder. Ama kale varoşundan başka yerde hükümleri geçmez. Zira Heyhat sahrası kenarındadırlar. Ma'mur ve bayındır yerler yoktur. Kıpçak çölü Kalmuk kâfirleri ve Yaman Sadah Tatarı hükmündedir. Ama ticaret limanı bir kaledir. Kaptanları on bin askere maliktir. Kırk parça, kadırga gibi, Urus şaykaları gibi küpeşteleri saz ile örtülü firkateleri vardır. Demirkapıya, Bakû kalesine, Geylan ve Masku Kralı vilâyetlerinde bin mil

mesafede ..... şehr ..... gider. Gemileri, bezirgânları getirip götürür şaykaları vardır. Bu gemiler İdil nehrine girerler. Maskunun ta ..... şehrine ..... nam tahtına gider. Gayet yararlı ve silâhlı gemilerdir. Bazı yerlerde Masku Kralları Acem ile sulhu bozarlar. Bu adı geçen gemiler Hazar Denizi kenarlarında olan kale ve şehirleri vurup yağmalarlar. Hatta Bakû kalesini vurup Geylan şehrinin pazar köylerinden yüz binlerce esir almıştır ve selametle Masku'ya gitmiştir. Acem kavmi bu Masku kazağından pek korkarlar. Hatta Osmanlılar bile Masku kazağından korkarlar. Defalarca Ten nehri ile Osmanlıların Azak kalesi önünde Kazak keferesi geçip Kradeniz etrafını geceleri vurur idi.. Allah'a hamdolsun Sultan IV. Mehmet Han İbni İbrahim Han, Köprülü vezirin fikri ile Azak kalesinden yukarı İslâm Seddi adlı iki adet meşhur kaleleri nehrin kenarında karşı karşıya bina edip bu nehir üzerine çıkamaz oldu. İşte bu Masku kazağı gayet cesur keferelerdir. Hazar Denizi etrafında olan Acem kalelerinin halklarının ödlerini patlatmışlardır. En seçkin kâfirleri bu Türk kalesine gelirler. Zira gayet mamur, ganimetli Türk kalesidir. Tâ Fağfur, Çin, Hıta, Huten, Özbekistan, Gence, Şirvan ve Şemâhi vilâyetlerinden ganimet alıp yağmalarlar.

Türk Kalesinin Dış Varoşu:

Türk nehri kenarında on bin kadar bağ ve bahçeli dört bir yanı hendekli büyük varoştur. Hava ve suyu gayet latif olduğundan güzelleri çoktur. Hakir, bu şehirde zevk ve safalar ederken bir gece dışarda, varoşta bir gürültü ve feryat koptu. «Acaba bu ne ola?» derken bir Nemrut ateşi göründü. Dışardaki büyük varoş Nemrut ateşi içinde kaldı. Meğer Kalmuk Tatarı o karanlık gecede şehri basıp ateş etmiş. Hemen o saat kaleden seher vaktine kadar bin parça balyemez toplar atıldı. Sabah olunca Varoşta gördüler ki insandan ve evlerden bir iz kalmamış. Ancak kârgir manastır binası, han ve dükkânlar kalmış. Tam on üç bin altmış adam esir almış, geriye kalan kefereler gemilere binip denizde kurtulmuşlar. Ne çare, çünkü sabah oldu. Kaleden beş bin kadar atlılar ve üç bin kadar Tatarlar, arabalarla Kalmuk Tatarlarını hayli kovdular...

Onlar ise avını almış kara kuş gibi süzülüp, sabah rüzgârı gibi esip gittiler. Yine kale kefereleri Kalmuk'a eremeyip, hiçbir şey elde edemeden döndüler. Varoşun yanan kısımlarını söndürdüler ve yeniden inşa etmeğe başladılar.

— Burada bir Kalmuk Mirzası rehin iken niçin böyle ettiler, dedim. Meğer rehini olmayan diğer Kalmuklar gelip şehri yakıp, hesapsız esir ve ganimet malı almışlar.

Sonra Allah'ın hikmeti, bu Türk kalesine Kubartı'dan bir iki rehin Çerkez beyi geldi. Öbür Mirza, Kubartı'ya gitti. Bu yeni rehin bey ile

daha önceden çok hukukumuz olmuş, ondan dünya kadar hazzetmiştim. Mehmet Giray Han'ın ve yine Dağıstan Padişahı Şamhal Şahın mektuplarını yeni rehin olan Kubartı beyine gösterdim, dünyalar kadar büyük memnuniyet duydu. Hakire ikramlar etti. Her defasında onunla candan sohbetler ederdik.

İlk defa bu şehirde beyaz ve siyah samurun sağlarını gördük. Rum sansarı gibi bir mahluktur. Gayet yumuşak ve arkadaş canlısı bir hayvandır. Şehrin oğlancıkları omuzlarında gezdirip beslerler. Beyaz samur gayet güzel oluyor. Beyaz kâkum da gayet çoktur. Kedi gibi evlerde beslerler. Bu da kediden küçük güzel ve uysal bir hayvandır. «Çokran» adlı sincak gibi tüylü bir mahluk var, ama kuyruğu sincap gibi uzun değildir. Lâkin o kadar şuh ve şakrak hayvandır ki ne zaman karnı acıksa kendi kendine insanların önünde taklalar atar ve dans eder. O kadar hokkabazlıklar eder ki adam gülmekten hayran olur. Ama karnı doyduktan sonra hareketsiz olup insanın yanına gelmez, o kadar gözü toktur. Hatta incecik çubuk ile vursan çığlık atıp oynamaz, kedi gibi mırlar. İnsandan uzak bir yerde yatar. Pisliği Habeş vilâyetinin Zibad kedisi gibi kokar. Keferelerde bu hayvan gayet makbuldur. Kedi gibi et ve ekmek de yer. «Çokran» adlı soytarı hayvandır.

Bu Türk kalesinde binlerce şey gördük ama fakir Evliya hangi birisini yazsın. Hepsini yazdım desek uzar gider; seyahatimize mani olur.

Velhasıl biz burada iken Allah'tan, Masku kralından gemilerle bir küçük elçi Dağıstan padişahına gelip gitti. «Birisi karadan uzağa gider» dediler. Hakir, binlerce hamd ve senalar edip «iyi arkadaş ve uygun dost bulduk,» dedim.

O gün Türk kalesi kaptanına daha önce Alman diyarında Nemse Çasarından yedi adet krallara hitaben aldığımız mektupları gösterdim. Nemse lisanını tercümanları okuyup sarı yüzüne nameyi sürdü. «Başüstüne Bizim Masku kralının dostu Alman ve Macar vilâyetinin Çesar-ı imparatorudur» dedi. Yine o iğrenç yazıyı bana verdi, sakladım.

Kaptan hakire elli tane samur derisi ve bir samur paçası kürk ve beş adet kıymetli balık dişleri; her birimize birer çuka ve birer kumaş, beş bin nekrat (akçe) verdi ki Masku diyarında kıymetlidir. Sırma gümüşündendir. Sikkenin bir tarafında kral ismiyle cülus tarihi, bir yanında da güya Hz. Hızır timsali su üzerine yazılmıştır.

Bu kalede rehin olup dostumuz olan Kubartı beyinin yazıları olmamakla Tayesi Şah, Mubencak Şah olan Kalmuk padişahlarına, Masku vezirleri ve Masku kralına Kubartı Çerkezi beyinin mektubu yerine bir ağaca kertilmiş bir çeşit çetele nişanlarını alıp mendiller içine sakladım. Garip görünüşlü çetelerdir, asla taklit kabul etmez. Ağacın bir yanında ateşte kızmış demir damgası var. O da yeni bir şeydir ki, asla ona benzeyen bir şekil yoktur.

Hakire Çerkez beyi on adet cirit atlı, Türk kaptanı, yirmi atlı ve yüz adet piyade, tüfekli asker verdi. Bu hakir denizden gitmeğe tövbe etmişken «evdeki hesap çarşıya uymadı.» Mecburi olarak arkadaşlar ve elçinin adamları ile bütün atlarımızı yedi parça gemilere koyup yine Hazar sahilleriyle Kalmuk korkusundan emin olarak denizde bir gece poyraz rüzgârıyle gittik, hafif fırtınalar atlattık.

Şâmrân vilâyeti yani eski Ejderhan kalesi:

Kıpçak çölünün sonunda, Hazar denizine İdil nehrinin on sekiz yerde bağlanan bir kolu kenarında, eskiden Tatar kavminin ecdadı olan Cengiz Hanın yaptırdığı bir başşehir idi. Ondan sonra Kıtak Hana, ondan Hülâgû Hana, ondan Toktamış Hana geçerek o kadar mamur olur ki bir ucundan bir ucuna Tatarın Çapar atlısı eremezmiş. Sonra ..... tarihinde Maveraünnehirden Timur Han çıkıp bu şehri Toktamış Hana rağmen yerle bir eder. Ondan sonra Masku Kralı eline geçince imaret ederler. Hâlâ Masku kralı keferesi hükmündedir. Büyük İdil nehri kenarında üçgen şeklinde iç hisarı ve altıgen şeklinde dış kale, bir Ejderhandır ki üç katlı, çok büyük, taştan yapılmış güzel bir kaledir. Hatta bu diyarlarda da kalelere «Kirman» derler. Çevresi on dört bin adımdır. İç kalesi, başka hendekli ve şedadi ve üçgen şeklindeki iki bin adım büyüklüğünde iki kapılı kaledir. Kuzey ve doğu yönünde İdil nehri vardır. Batısı ve güneyinin tamamı Heyhat çölüdür. Seksen merhalede Tamân adası vardır. Doksan yedi konaktan, Kırım yarımadası önünden geçip ta Kıl Burnu kalesinde son bulur.

Ejderhanın Serüsle adlı veziriyle küçük elçi ve hakir buluşup Dağıstan padişahının mektuplarını ve Türk Kalesi kaptanının Paliz adlı kâğıtlarını verirken rehin olan Çerkez beyinin ağaç-çetele ve damgasını da verdik. Nemse çesarının Patente hattını kaptana gösterince kaptan:

— Adam! Senin ne çok padişah dostların var. Sen bilgili bir adamsın, diye hakire çok büyük iltifat etti. Yiyecek ve içeceklerimizle bir saray - konak verdi. Her sözü kavrayan anlayış sahibi bir kaptandır. Yirmi bin askere ve yirmi bin Hoşdek müslümanlarına ve reaya olarak Muhammed ümmetine sahiptir. Gece ve gündüz Kalmuk Tatarıyla büyük savaşlar ederler. Lâkin bu Heşdek reâyâsı olan ümmeti Muhammedlerin üzerlerine hâkimleri yine kendileridir.

Kazan Alp Bay Mirzadır. Âyanlarıdır. Şehirde otururlar. Binlercesi de şehir haricinde İdil nehri kenarında obalarda otururlar. Bunların aslı Tatardır. Nogaylar gibi obalarıyla konar göçerler.

Ejderhan şehri:

Eski zamanda bu şehir harap haldeydi. Burada bir ejderha türeyip bütün Heyhat Sahrasında olan insanları ve bütün cins hayvanları yiyip

nice vilâyetleri berbat ederdi. Sonra bir bahadır han bu ejderhayı öldürüp vilâyetlere emniyet sağladığı için bu diyara Ejderhan derler. Hâlâ nice imar sarayları vardır. İç kalesinde beş manastır ve dokuz kilise bulunur. Hepsi bin elli adet, kamış ve saz örtülü sağlam kefere evleri vardır. Bu iç kale daracık olduğundan burada çarşı ve pazarı yoktur.

Aşağı Kirmen varoşu:

Hepsi on üç bin saz ve toprak örtülü mamur evlerdir. Kırk kilise on yedi manastır ve yedi mescidi var. Zira Heşdek taifesi kavmi, Hülagû Han'dan beri, onun zulmünden Moskofa sığınıp reâyâ olmuştur. Bunların bu fırkasını da Mehmet Buhari Saltuk Bay, yani Sarı Saltuk Sultan İslâm ile müşerref etmiştir. Hâlâ Masku vilâyetinde on iki kere yüz bin (1.200.000) adet ümmet-i Muhammed vardır. Kendi rivâyetleri üzere altıncı iklimin ortasından yedinci iklimin sonuna varıncaya kadar Masku vilâyetinde yetmiş yedi bin mihrabımız vardır, diye övünürler. Krala «Sana, adam başına birer altın haraç veririz» dediler. Bu Heşdek kavmi Maskı vilâyetinde bizim reâyâlarımız gibi haraç verirler ama içlerinde zeamet sahibi beyleri ve padişah çocukları var. Onlar haraç vermeyip yüz elli bin askerle Masku kralı ile birlikte cenge giderler. Bu Ejderhandaki Heşdek kavimleri de onlardan bir alay mümin adamlardır. Ejderhandaki mescitler onlarındır ama cuma namazı kılmazlar. Gayet kaba ve mutaassıp müslümanları var. Hatta hakirin, birkaç hizmetkârının sakalları tıraşlı olmakla beraber başlarında beyaz Muhammedî sarıkları varken «Bu adamlarınız kâfirlerden midir?» diye usal ettiler. Hakir «Başlarında beyaz sarıklarını görmez misiniz ve demin cemaatle namaz kıldıklarını görmediniz mi?» dediğimde onlar:

«— Biz de ona hayranız. Müslüman şekilli ola da sakalları tıraş ola» dediler. Hakir:

«— Osmanlı kulları töresi böyledir» dedim.

Yani bu derece mutaassıp müslümanlardır. Kendileri bir iş işlese sakallarını ikişer çatal edip bellerinde kuşaklarına sokarlar. Her birinin sakalı, on Rum'a sakal olur. Türk ve Tatar dili bilmezler. Sakallarını asla yolumazlar. Aralarında şeriatle hareket eden kadıları var. Ekseriya İmadü'l-İslâm (İslâmın Direği) kitabını, Bezzaziye (Kumaş ticareti) Kadı Han, Tatar Hâniye, Fıkıh, Ferâiz ve Muhammediye kitabını Masku diline tercüme edip okurlar. Maskuca ve Rumca konuşurlar. Kadınlarının yüzleri yine Nogay kavmi kadınları gibi açıktır. Bu Heşdek kavmi Ejderhanda ulufeli koldur. On yedi bin küffar ordusu bu Ejderhan'da mevcuttur. Zira ticaret vilâyetidir. Acem'e Dağıstan'a ve Çerkez vilâyetlerine yakın büyük sınır kalesidir.

Bu Ejderhan, eski bir şehir olduğundan nice yüz bin büyük Evliyaullah ve Sahabeler gömülüdür. (Ziyaret ettiğimiz bu büyüklerdir.) Bay Büre ziyareti, Taymaz Han ziyareti...

Sonra bu şehirden hepimiz atlanarak Kaptan ve Haşdek beylerinden hediyeler alıp küçük elçi ile İdil nehri kenarından altı saat gittik.

Büyük İdil Nehrinin Doğduğu yer:

Tatar kavmi İtil derler. Çağatay kavmi İtil Nehri derler. Masku kavmi ..... derler. Seyyah ve tarihçilerin dediğine göre dünyada, karada ve denizde kolları olan nehirler içinde ondan daha büyük bir su yoktur.

Ondan küçük nehir Caykadır. Ondan küçük nehir Tuna'dır. Ondan küçük Şattülarap'tır. Ondan küçük Mısır'da Asna ve Assuvan ve Sudan diyarında Nil nehridir. Coştuğu zaman büyüktür. Ama kış mevsiminde küçüktür.

Ondan Ceyhun, Seyhun, Cihân-Rum, Aras, Gür suyu, Rumda Sava, Dirava, Varda, Meriç, Tunca, Tise, Turla, Aksu, Süt Suyu, Özi Suyu, Muş Suyu, Ten Suyu Arak dibindedir.

Bu İdil suyu ile Ten suyunun arası bir konak yerdir. Ama bu adı geçen suların hepsinden büyüğü doğrusu bu İdil nehridir. Bundan büyük nehir görmedim. Menbağı Masku memleketinden gelip Hazar denizine, yani Şirvan ve Geylan, Demirkapı denizine kırk yerden derya gibi olup girer. Her kolundan binlerce gemiler Maskuya gidip gelirler. Yeryüzünde Nil ve İtil'den leziz ve derin su yoktur... Lâkin Tuna nehri İscakalmî ve Silistre, İbrail vilâyetleri önlerinde Tuna nehri de derindir. Bu İdil nehrinin yirmi, yirmi beş, otuz mil enli yerleri vardır. Haşdek kavminin rivayetleri üzere «altmış yetmiş mil enli yerleri vardır» diye naklederler. İlk başı Maskun şehri ..... dağlarından doğup yedi yüz adet şehir ve kalelere uğrayıp beş aylık yerden sonra Hazar Denizine kırk yerden dökülür...

Bu Ejderhan'dan yine İdil nehri kenariyle kuzeye doğru bir günde «Beştepe menzili» ne vardık. Beş tane gelişi güzel dikilmiş yüksek dağlardır. Beşine de kolay çıkılır. Mısır'da Cize tarafındaki üç adet Ehram dağları gibi yığılmış dağlardır. Her biri üç merhale yerden görülür. Bu yerlere Timurlenk Han beş kere gelip durup beklemekle her gelişinde alamet için birer dağ yığmıştır. Doğrusu Şahlara yakışır bir alâmet.

Bu yerlere kasım günlerinde rastgeldik. Yedinci iklim olduğu için o kadar şiddetli kışlar çekmeğe başladık ki arkadaşlarımızdan Hindi Baba Mansur zayıf ve nahif olmakla hilal derecesine erdi. Tam on gün İdil nehri kenarından kuzeye doğru gittik.

CENGİZ HANIN BAŞŞEHRİ YANİ BÜYÜK SEVAD SARAYI ŞEHRİ

Bu hakirin bu kadar zamandan beri seyahat ettiği yeryüzünde ..... adet «Saray» isimli şehirler vardır. Evvelâ Rum diyarının Bosna-sarayı, Vize-sarayı, Yanbolu yanında Çelebi sultan Mehmet'in ve Musa Çelebi'nin Yanbolu-sarayı, Anadolu'da Aksaray... Azerbeycan vilâyetinde Saray şehri var. Acem kavmi ona «Serav» derler. Cıgal oğlu vezirin bozguna uğradığı Serav'dır. Moğol kavmi de bu Saray şehrine «Serâv» derler.. Ama «Cengiz Han Sarayı» derler. Pek çok hükümdardan hükümdara geçtikten sonra Hülagu Han Mâveraünnehirden Hakim Tüsi ile gelip Saray şehrini harap etti. Ahalisinin hepsini kırıp öldürdü. Sonra İbkay Han ve Tohtabay Han imar etti ..... tarihinde Timur Han Kırım'da Tohtamış Han üzerine giderken bu büyük şehri ne yazık ki yerle bir ederek halkını da yaktı. Hâlâ binaları iki merhale yerden görülür ve seçilir.

Sonra Masku kralı, Timur Han öldükten sonra ..... tarihinde imar etti. O zamandan beri bu Saray şehri Masku kralı hükmündedir.

Saray şehrinin yeri:

Tarihçiler Geylan Acemi deryasına Hazar Denizi derler. Bu Saray şehri Hazar Denizi kenarından iki merhale uzaklıkta kuzeyde büyük İdil kenarında bir büyük şehir imiş. Hâlâ o kadar imar değildir. Geylan Denizi Saray şehrinin doğu tarafındadır. Hazar Denizinin karşı tarafında üç yüz mil mesafede Acem vilâyetinde, Geylan şehri vardır. Yukarıda vasıfları yazılmıştır. Bu Saray şehri İdil nehri kenarında iskele olarak yapılmıştır. İdil nehri bu şehrin kuzeyinden ve batısından akarap gelip güneye doğru iki günden sonra bir kolu Hazar'a kavuşur. İdil nehrinin Hazar Denizine kırk yerden döküldüğü yukarıda anlatılmıştı.

Tatar kavmi Çin, Maçin, Hıta, Huten, Fağfur ve Mahândan sökün edip geldikleri zaman bu şehir toprağını vatan edinmişler, çoğalarak şöhret bulmuşlar. Cengiz Han İskender gibi cihangir olmayı ister. Kendisine boyun eğmeyen kralların il ve vilâyetlerini yerle bir ederek esirlerini kebap ederlerdi. Hâlâ Tatar kavmi merhametsizdir.. Hatta Cengiz Hanın Hz. Peygamber asrında hayatta olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu Tatar kavmi hakkında Hz. Risalet buyururlar ki:

«İnnallahü cenüdan bi'l-maşrıki İsmühümü't-Türk.»

Hâlâ Masku elindedir ama bütün halkı ve askerlerinin yarısı Haşdek kavmi Tatarıdır. Mümin Müslümanlardır. Askerlerinin diğer yarısı Masku keferesidir. Bütün Müslüman ve kefere ..... adet güzide orduya sahiptir. Başka vezir makamında Kaptan hâkimi vardır. Başka, kırk parça gemi sahibi İdil nehri kaptanı vardır ki üç bin silâhlı Kazak keferesine sahiptir.

Saray şehrinin yapılışı:

Hepsi dokuz bin tahta, saz ve kamış ile örtülü uğursuz evlerden ibarettir.

Yedi adet muazzam kilisesi vardır.

Saray Şehrinin külliyatı:

Hâlâ bu Saray Şehri Tatar kavminin soyu ile dolu bir şehirdir. Masku kavmi Hıristiyan milletindendir. Ama bunların asılları da Tatardır. Haşdek Tatarı Müslümandır. Nogay Tatarı da Mümindir. Yaman Tatarı, Teb Tatarı, Başdak Tatarı ve çeşitli Tatar soyu bu diyarı vatan edinmiştir. Buraları asıl vatanları olup Masku'ya yenildikten sonra reâyâsı olmuşlardır. Bu Tatar kavmi yanlarında hal ve hürmetten bir şey bilmezler. Hepsi övünürler. Canı olan ve kanı çıkan ne bulurlarsa o mahluku yerler, ekmek yemezler. Eğer ekmek yeseler ekmek karınlarına yapışıp ölürler. Hepsinden ziyade sevdikleri at etidir. Pekçok kabilesi at eti pişirirler ve pek çok kabilesi de kanını akıta akıta çiğ yerler. Su yerine boza, at sütü kımızı ve deve sütü içerler.. Zira atları ve develeri sayısızdır.

Bu Saray Tatarlarının çeşitli lisanları vardır. Birbirlerinin lisanlarını tercüman ile anlarlar. Bu Tatar kavminde asla dedikodu, kötülük, yalan ve iftira yoktur. Yalan, bir insandan yahut hâkimden korkunca söylenir. Bunlar ise asla bir kimseden korkmaz ve çekinmezler. Onun için yalanı seçmezler ve yalan nedir bilmezler.

Bunlar her zaman bir çeşit soğuk yemek yerler. Ateşi bilmedikleri için bunlarda çeşitli hastalıklar yoktur. Gayet sağlam vücutlu kavimdirler. Tatarların hepsi kırda bayırda otururlar. Deve sırtlarına binip göçerler. Bu kavim Cengiz Han'dan beri mümin, muvahhid, Hanefi ve Şafii mezhebinden olmuşlardır.

Hatta bu Tatar kavmi Hıristiyan kavimlerinden inatçı Kazak, Leh, Çeh, İsveç, Masku, Karaku, Erdel, ..., Orta Macar, Kurus, Nemse ve Felemenk kâfirlerinin memleketlerine gece baskınları yaparlar. Her ay ve yıl kâfir diyarlarına akınlar düzenleyip keskin kılıçları ve kaza oklarıyla ansızın vurup ölümden kurtulan büyük ve küçük kâfirleri zorla, sürükleye sürükleye İslâm diyarına getirirler, şerefli İslâm ile şereflendirirler. Zira bu Saray Şehrinin Nogay Tatarları daima Heyhat sahrasını geçip Çerkez vilayetlerinde oturan Nogay Tatarı illerine esir getirmede, onlar da o esirleri Kırım diyarına götürmektedirler.

Hatta bu hakir, 1050/1640 tarihinde İslâm Giray Han devletinde Kırım'dan Sübhan Gazi Ağa ile yüzbin Tatar atı, altıyüz bin at tazılar ile yirmi gün, yirmi gece seğirdip ta Bahr-ı Muhit kenarında İsveç kralı

memleketini yağmaladık. Kırk iki bin esir çıkardık. Lâkin o asırda Kardeş Kazağı henüz Tatar ile kardeş idi. Onların yardımlarıyla ta İsveç vilâyetine varıp İslâmiyet gazası yaparak ganimetler aldık.

Doğrusu bu Tatar kavmi kâfiristanın büyük vebasıdır. Bu Saray şehri Tatarı bütün kâfiristanın ortasına ulaşmıştır. Her taraftaki kâfirlere saldırırlar, fakat Masku kıralı vilayetine saldırmazlar. Zira kendilerinin krallarıdır.

Bu Saray şehrinde çok şiddetli kışlar olduğundan ağaç ve meyva namına bir şey olmaz. Yalnız söğüt ve kavak ağaçları olur.

Cengiz Han'ın Saray Şehrinin İklimi:

Yeni ve Eski Dünyayı gezen seyyah Hakim Tâdüh adlı bir kefere, «Fetahna» sözünün söylendiği zaman Yeni Dünyayı bulmuş ve eski dünyayı çepeçevre dolaşmış. Maşku diyarını altıncı ve yedinci iklimde bulmuş. Kışlarının şiddetinden, gecesinin bir saat, gündüzünün yirmi üç saat olduğundan ve şafak gibi karanlık bir ülke olduğundan bahsetmiştir.

Onun İlim Ölçüsüne Göre Bu Cengiz'in Saray Şehri :

İklimin yirmi sekizinci tabakasında bulunur, gecesi 3 saattir. En uzun günü 21 saattir. Yeri elli derece ve otuz dakikadır. Zira altınca iklimin sonunda ve hakiki iklimin doğu tarafındadır. Ortalama olarak Azak vilayetindedir. Burası Osmanlıların elindedir. Onun için Osmanlıların yedi iklimde hissesi vardır. Birinci iklimdeki hissesi Mısır yarımadasında Dunkala vilayetinden içeri ekvator sınırıdır. Burada Mısır'ın hükmü vardır.

Yedinci iklim de Osmanlıların hükmünde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vardığı İdil Nehri kenarıdır. Burada Azak kalesi ile komşu olduğundan Osmanoğulları yedi iklime hükmeder. İktidarda bulunan başka hiçbir padişaha nasip olmamıştır. Dünyanın sonuna kadar Osmanlı Devleti ebedi olsun.

Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu Saray şehrini almıştı. Ama yine Masku kıralı istila etmiştir. Hâlâ onun hükmündedir.

Saray Şehrinin İlk Yapılışı :

Eski müneccimlerin dediğine göre bu şehrin esas kuruluşu, Allah'ın hikmetiyle Akrep burcunda ve beyti Merih maiyyede bulunmuştur, beyt-i maiyye onun için pekçok kere ma'mur ve pekçok kere harap kalmıştır. Her zaman içinden Merih gibi kılıç ve kan eksik değildir. Beyt-i maiyye bulunduğu için halkı hemen su gibi bir tarafa akmaya meyyaldir. Gayet

çiftçi ve ikinci kefereleri vardır. Lâkin kırk günde ekip, biçip, anbara korlar. Hemen ellinci günde kar yağar. Ama bir kilesi, yetmiş seksen kile da rıverir. Ekseriya halkı darı yer darı ekerler.

Ölümsüzlük Veren Hava ve Suyu:

Suyu İdil nehridir, çok çabuk hazmettirir. Havası fazla sert olduğundan halkının ekserisi eğri bellidir, güzel kadın ve erkeklerinin yüzlerinin rengi kırmızımtıraktır. Halkı gayet (müsn?) olurlar. Kefere askerleri ekseriya Muzik kavmindendir. Bahadır değillerdir. Eğer aralarında Haşdek Tatarı olmasa bu şehri Kalmuk Tatarları çoktan almıştı. Onun için her sene Masku vilayeti kralı yirmi bin yiğidini Muzik kavmi askerine yardım gönderir.

Masku Kralının Aslı:

Bu Masku krallarının asılları tâ Heşenk Şah ve Mimüçehr zamanından beri Gürcistan'ın Dadyan kavmi neslindendir. Hâlâ bir kral doğru yoldan ayrılsa Dadyan vilayeti banlarından bir ban-zâde getirip Masku kralı ederler.

Tam dokuz bin kalesi vardır. Binlerce şehir, binlerce kent ve köye sahiptir. Bütün kale ve şehirler krallarının mirasıdır. Başka kâfiristan kırallarının kaleleri kendilerinin değildir. Her kalenin başka başka sahipleri vardır. Onun için her kaleyi almak mümkündür. Ancak Masku, Osmanlı, Hint ve Acem padişahlarının kaleleri kendilerinindir.

Bu Masku vilayeti gayet büyüktür. İki iklim içinde bulunur. Lakin şiddetli kışlardan ve sert havasından dolayı çok yerinde insan oturmaz. Çoğu Heyhat sahrasında ve Karanlık vilayetinde ve Kaf Dağı eteklerinde yıldırak tav'a kadar olan yerde otururlar.

Cins hayvanları samur, kalum, çomran, siyah tilki, süt beyaz tilki, süt beyaz samur, balıkdişi tabir ettikleri sürük, tilatın, sincap, yeşil tüylü tavşan ..... yedi çeşit altın, gümüş, bakır ve demir madenleri ve nice madenleri çoktur. Ama şiddetli kışlar olduğundan muz, üzüm ve sair meyveleri yoktur. Yer yer bahçelerinde elması olur. Bostanlarında kavunu, karpuzu ve kabakları çok olur.

Saray Şehrinin Ziyaret Yerleri:

Evvela bu şehrin kıblesi haricinde Ümmet-i Muhammet ve diğer peygamberlere iman getiren Ümmet-i Peygamberden olanlardan ilki, bu şehrin güneyinde İdil Nehrinden uzak bir toprak yığını üzerinde Huşenk Şah Ziyaretgâhı var. Bu eski ziyaretgâha, ülke kavminin müslümanları ve diğer müslümanların hepsi «Bu Huşenk Şah peygamberdir» diye itibar

ederler. Bütün müslüman Huşenk tatarları da itibar edip ziyaret ederler. Dört bir yanı kale gibi yüksek duvardır. Kabrinin uzunluğu yetmiş adımdır. Başucunda üç adamın ancak kucaklayabileceği bir somaki sütun dikilidir. Ayak ucunda beyaz mermer sütun vardır. Bu sütunda mühür yazısı gibi eski tarz bir yazıyla «Kırk sene padişah olup, beş yüz yıl yaşayıp başına tac giyen ilk padişah ben idim» diye mezar taşına bütün hallerini yazmışlardır.

Huşenk Şah'ın Tacının Şekli:

Bu değerli tac, Huşenk Şah'tan sonra Hz. Muhammed'in doğumundan 889 sene evvel İskender-i Zülkarneyn'e değdi. Ondan sonra sıra ile padişahlardan Nûşirevan'a, Nûşirevan'dan oğlu Hürmüz'e değdi. Ondan Dadyan banlarına, ondan Minuçehr evladlarından Mencâr'a değdi. Mencâr kardeşleriyle kavga ederek askeriyle birlikte vatanını terk etti. Eğri kalesi yakınında Eğri Fatihi Sultan Mehmet Han 1005/1596 tarihinde yedi kralı bozguna uğrattı. Yedi yüz bin kâfiri kırdığı Hıristas sahrasını adı geçen Minuçehr oğlu Mencâr vatan edindi. İsmi Mencâr iken yanlışlıkla Macar diye şöhret buldu.

Sonra bu tac, Minuçehr oğlu Mencâr (Macar) dan Nemse Çâsarına değdi. Hâlâ Nemseliler o taca «Gurüne» derler. Sonra bu değeri biçilemeyen taşlarla süslü tac, Veşgrad kalesinde iken Sultan Süleyman kaleyi feth etti. İskender tacı, Veşgrad kalesiyle birlikte alınıp Süleyman Han'a geçti. Padişahın hazinesinde dururdu. Süleyman Han Budin'i 936/1549 tarihinde feth edip, kırallığını Erdel banı olan Yanoş krala verdi. Hazinesinden Gurüne tacı da çıkarıp mustakil kral olarak Budin'i zapt etsin diye krala verdi. Yanoş Osmanlılar tarafından tac sahibi oldu. Kefere kanununa göre tacı bir ban alıp saklardı. Allah'ın hikmeti olacak, tacı korumaya (sakliveş'e kalesi beği Perin-Petur adlı kefere gurüneyi Sakliveş'e götürürken Seksar kalesi yakınında Saruber nehri kenarında tac ile konaklamışlarken Peçoy kalesinin Peşbek adlı beyi bir gece gaflet içindeki Perin Petur banını basıp, cümle askerini kırdı. Tacı alıp Nemse Çesarı olan Yanoş'a tacı teslim etti. O da Peşperun kalesinde tacı saklar. Sonra Süleyman Han ikinci defa Budin'e gelirken Pesperun kalesinden tacı çıkarıp hazineye alarak korur. Sonra Süleyman Han Alman kralıyla Zirin Oğlu, Begân oğlu velhasıl yedi Yersek beylerini ve köpeklerini ortadan kaldırmaya Nemse kralıyla anlaşma yaparlar. O şarta göre tacı Süleyman Han hazinesinden çıkarıp Nemse kralı olan Ferdinand'a verir. O zamandan beri Nemse krallarına Çasar İmparator derler. Zira İskender ve Huşenk Şah tacının sahibi oldu. Sonra bu anlaşma üzerine Çasar yardım istedi.

Süleyman Han, Zirin oğlu vilayetlerinden yüz kırk adet kalesini etkisi altına alıp selametle geri döndü. O asırdan beri Nemse Çâsarında bu

Huşenk Şah tacı kaldı. Hatta bu hakir, 1073/162-3 tarihinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Uyvar kalesini feth edip ertesi yıl Rabe nehrinde İslâm askeri bozguna uğrayınca Nemse Çâsarı tarafından anlaşma istendiğinde elçi Mehmet Paşa ile Nemse Çâsarına gidip Beç kalesi sarayında kralın başucunda o İskender tacını görmek nasib oldu.

Yedi kubbeli bir mücevher tacdır. Orta kubbesinde bir cevahirli murassa büyük halkası var. Her kral tac takındıkça bu taca iltifat olarak birer tane murassa altınlı zincir korlar. Bu tacın büyüklüğü bir Rum kilesi kadar vardır. Kötü günlerinde ve elçilerin geldiği günlerde ve bunun gibi büyük zatların bulunduğu cemiyetlerde Çâsarın başında belirttiğimiz zincirlerle asılmış durur. Dışardan gelen adamlar Çâsar tacı giymiş zannederler. Öyle kıymetli bir Huşenk Şah tacıdır.

Eskiden Tuna kenarında Pozan kalesinde bu tac emanet dururdu. 1073/1662-63 tarihinde Osmanlılar Uyvar kalesini feth ettikleri zaman Pozan kalesi Uyvar'a iki konak yakın kaldığından küffar korkarak tacı Pozan'dan kaldırıp Beç'den ..... konak içeri ikinci başkent olan Barok kalesine getirdi.. Orada saklar oldular. Ama İnşallahü Teala, küffar korktuğuna uğrayıp Beç kalesine Barak'ı ve Levincat kalelerini fethedip Kızılelmayı Rimpapada karar ederiz. İşte bu Saray şehrinde ilk Huşenk Şahının giydiği tacın aslı ve şekli böyledir.

Huşenk Şahın ziyaret ettiğimiz mezar taşında tacın şeklini anlatmıştır. Beç kalesinde gördüğümüz gibi en aşağıya «Huşenk Şahının tacıdır» yazılmıştır.

Huşenk Şahın Kabri Yanında Huşenk Şahın Oğlu Tahmürs Han Ziyareti Var:

İdil nehri kenarında iki tarafı ağaçlıklı bir bağ içinde bir çimenlik üzerinde gömülüdür. Mezarının boyu tam yetmiş yedi adımdır. Çepeçevre somaki sanduka içinde gömülüdür. Bunun mezar taşında da ecdadı ve saltanat zamanı ile tarihi şöyle yazılmıştır:

«Ömrü dört yüz yirmi sene idi. Ülkeler fetheden, şeytanı bağlayan kişi idi. Ata, katıra, deveye eğer ve semer vurup binerdi. Sığıra ve mandaya yük vururdu. Baytala eşeği çekip katır kolanlatırdı. Pars, tazı ve köpekleri birbirlerine çekmekle çeşitli tavlalar meydana getiren kişi idi. Ele ve nala yatkın tazılarla av avlamak bu Tahmürs Ban'a aittir. Dünya geçici ki ona dahi kalmadı.

Silâh âletleri takımından nebut, kılıç, hançer ve bıçağı ilk yapandır. Türkistan'da Yesi şehrini, Sabaristanı ve bütün Türkistan'ı kurandır. Allah'ın rahmetini bulandır» diye bu vasıfların hepsi Moğol yazısı ile mezar taşına yazılmıştır. Sikkesini mermere kazmışlar.

Tatar Hanların Ecdadlarının Ziyareti
Tolu Han Ziyareti:

Bu Saray şehrinde bir ulu servi dibinde gömülüdür. Kabri o kadar uzun değildir. Ondan bir hayli uzak bir yerde İdil nehri kenarında Tagar Han ziyareti var.

Yanında babası Münkerim Han var. İkisi bir yüksek kubbe altında gömülüdür. Bu adı geçen hanların hepsi, Cengiz Han evlatlarındandır. Hepsi müslüman olarak ölmüşlerdir. Ama Huşenk ve Tahmüns şahlar daha eskidir. Bu Saray şehri eski hanlarının başşehridir. İdil nehri kenarında olmakla o kadar bayındırmış ki çapar at ile bir günde bir başından bir başına yetişilmezmiş. Burada öyle görülmeye değer, bina ve yüksek kubbeler var ki, Mısır diyarında Asnı, Assuvan ve Sûdan eyaletlerinde yoktur.

Saray Şehrinin Harab Olma Sebebi:

690/1291 tarihinde Toktamış Han büyük kahraman oldu. Mezhebe girerek Kırım vilayetinde İslâm ile müşerref olan Özbek Han üzerine Toktamış Han beş yüz bin askerle, Kırım yarımadasına vardı. Özbek Han Allah'ın emri ile bozguna uğradı. İlini, vilâyetini, Toktamış Han yağmalayarak yerle bir etti. Özbek Han da doğru varıp Timurlenk Han'a sığındı. Güçlü Timur Han, Özbek Han'ın hatırı için Maveraünnehirden üç yüz bin Moğol, Bugul, Kıtak, Lazki, Lekzi, Türk, Türkmen, Terekeme ve Çağatay kavmi askeriyle geldi. Kahraman Toktamış Han'ın şehri olan bu Saray yakınında iki ordu birbirine karışıp, iki taraftan yüzbinlerce oklar atıldı. Allah'ın hikmetiyle Toktamış Han yenildi. İki yüz bin asker, kılıç, baltadan geçirildi. Ölümden kurtulanlar İdil nehrinde boğuldu. Timur Han Saray şehrini yakıp yıktı, o zamandan beri anlattığımız kadarı bayındır oldu.

Sonra Timur Han, Özbek Han ile Kırım'a geldi. Özbek Han'a Kırım'ı bağışladı. Özbek Han Kırım'ı imar etmeye başladı. Timur Han da Özü nehrinin karşı tarafına geçip Kazakistan'a, Leh ve Maskuvistanlara akınlar yaparak Kıpçak Çölü'nden sağ salim, ganimetlerle Maveraünnehir'e gider.

İşte Saray şehrinin harap olmasının aslı budur. Zamanla Cengiz Han da bu Kıpçak Çölü'nün yani Heyhat Sahrasının etrafında yüz yetmiş parça büyük şehir kurmuş. Hâlâ harabelerinde Kalmuk şahlarından Tayisi Şah ve Muncak Şah iki yüz bin keçeden obalarıyla konup göçerler.

Bütün bu şehirleri güçlü Timur Han harapetmiştir. Bu Kıpçak Çölünde Beş Tepe adlı bir yığma tepe üzerinde bir kalın mermer direk yükselir. Bunu Timur Han alâmet için diktirmiş. Bütün harap ettiği şehirleri, sağlam kaleleri, on sekiz adet padişahları boyun eğdirerek önü sıra

on sekiz padişahları ortada bıraktırıp yayan konaktan konağa önünde yürüttüğü padişahların isimleri adı geçen sütunda yazılmıştır.

Azarbeycan Şahı Uzun Hasan Şahı yanı sıra yürütüp konaktan konağa sohbet edermiş. Onu da öyle mermere yazmış. Padişah kanunu isteyen, her kavim ve kabilenin hayvanlarına damga vurmak isteyen herkes o sütuna varıp seyretsin. Lâzım gelen damgaların, nakışını alırlar ve Timur'un kanunnâmesini görürler. Timur Han soyu sopu ile, Çağatayca olarak mühür yazısı gibi bir yazıyla taşa kazılmıştır.

Bütün mezarların yüksek eşikleri ve mezar taşları üzerine her kabir sahiplerinin ömür derecesi, hayır ve güzel huyları velhasıl hayatta iken her neye malikler ise; ne işledi ve ne kişi idi ise bütün mezarlarının taşlarında yahut hayratlarının duvarlarında celî yazısıyla yazılmıştır. Bir acayip Anka kavimleri imiş, sonra bu Saray şehri hâkiminden hediyeler aldık. Masku elçisine beş bin tüfenkli yardımcı asker verdi. İdil nehrinden gemilerle karşıya kırk yedi milde geçtik. İdil nehri kenarından batıya doğru on saat gittik. Heyhat Sahrasında şiddetli kışlar çekip, görülmeye değer eski eser gördük.

ABADAN VİLAYETİ, HESDEK KAVMİ

İdil Nehri'nin sağında ve solunda yüzbinlerce keçeden obalar, keçeden cami, medreseler, keçeden mektep ve dârü'l-kurralar ile Heyhat Sahrası çadır, ev, meyvelik ve ekinliklerle süslenmiştir. Bunlarda olan hayvanat ve arabaların hesabını Allah bilir. Elçiyi Elban adlı bir mer'anın köşe yerine kondurdular. Hakiri Belüs Bay kişinin köşe yerine yani arabalarına kondurdular. O gece ateş kenarında candan sohbetler ettik.

HAŞDEK KAVMİ DİLİYLE MÜ'MİN KAHRAMANLARI İÇİN DESTAN

Gerçi, hepsi Masku lisanının kelimelerini konuşurlar ama kendilerine has bir başka türlü lehçe ve gramerleri var. ..... Bu Haşdek kavmi yurdundan kalkıp yine İdil nehri kenarına batıya doğru gidip tam iki gün Haşdekistan'da konup göçüp üçüncü gün...

GAZİLER YURDU KAZAN VİLAYETİ

Eskiden bu da Cengiz Han'ın başşehri imiş. Nice padişahtan padişaha geçmiş. Hâlâ Masku elinde uğursuz bir mülktür. Binlerce adet han, cami, imaret, mescid, medrese, tekke, hamam, dükkânlar ve pazar yerlerinin kubbeleri, kırılmış direkleri ve kaideleri pek bol durur. İbret verici acayip ve gariplikleri çoktur. Hâlâ üç yüz bin kadar saz ve kamış örtülü evleri ve yirmi adet kiliseleri, yedi adet mescidleri var. Zira bu-

rada Nogay ve Haşdek kavmi Müslümanları çoktur. Altı yüz kadar dükkânları var...

Kalmuk korkusundan o gece bütün atlara geçen seneden kalma otlar yedirdik. Bunun da hâkimi Masku kralı tarafından tayin edilen Rakayriye adlı vezirdir. On bin Muzik keferesi ve Haşdek kavmi askerine sahiptir.

Şehrinin Yeri:

Burada da bağ ve bahçe yoktur. Lâkin ağ gibi bir birine girmiş bostanları çoktur. Bu diyarlarda şarab olmaz. Bütün kefereleri, rakı, kurluka, benukmed adlı sarhoşluk yapan içkileri içerler. Ama Haşdek kavmi at etleri yer, boza kımız, talkan ve yazma içerler. Hava ve suyunun hoşluğundan güzel erkek ve kadınları çoktur. Hepsi âşıktırlar. Erkek ve kadınlarının elbiseleri çuhadır. Başlarında kalpakları vardır. Ama Tatar başlıkları gibi değildir. Değişik tarzda surahi kalpak giyerler. Haşdek kavminin ve Hıristiyan Masku milletinin kadınları yüzleri açık gezerler. Bu Kazan şehri de yedinci iklimdendir. Gurub vakti atlara yem asıp akşam namazını kıldık. Atlar bir saatte yemi yediler. Biz de yemek yiyince Şefaat vakti geldi ve sabah oldu. Bir saat olmadan gün doğdu.

Velhasıl bütün gecesi dört saat, bir çeyrek oldu. Zira yedinci iklimin ortasındadır. Gerçi, uzun günü vardır. Dünyayı aydınlatan güneşin diğer vilayetlerdeki gibi gücü yoktur. Allah'a hamd olsun, bu Kazan şehrine gelmemizle yedi iklime ayak basıp seyahatte hissemiz olmuş oldu...

Kazan Şehrinin Ziyaret Yerleri:

Sanki Azerbaycan vilayetindeki güzel Tebriz'dir. Onun yakınında bir kubbe içinde gömülü olan Mehmet Şam Kazan bu Kazan şehrindedir. Şenbet Kazan'dan bozma olanda Şam Kazan derler. Validesi olan Hülam Han adlı hatun bu Kazan'da pişip yaşlanıp ölür.

FERİDUN HANIN BAŞŞEHRİ YANİ BÂLÛ HAN KALESİNİN BİNASI

Tarihçilerin dediklerine göre ilk kurucusu Tatar Feridun Handır. Tufandan sonra Nuh'un gemisinden çıkıp bu vadileri beğenip kendine bir yer edinmek için bu şehri yaptırır. Sonra Cengiz Han evlatlarından Bâlû Han adlı zamanın ülkeler fetheden kahramanı bu yerin hava ve suyundan hoşlanır. Kendisine kaçıp sığınılacak bir yer olarak bu kaleyi yaptırır.

Sözün kısası bu hakir Evliya atlanarak bu kaleyi güçlükle bir günde gezdim. Gerçi Nemse, Alman, İsveç ve Felemenk kâfiristanlarının kaleleri gibi Ye'cüç setti gibi sağlam kale değildir.

Hemen hemen tek kat duvarlı ve bir saatte bir kapısı ve her kalede bir büyük kulesi olan büyük bir kaledir. Ancak bir günde devrettik. Lâkin adımlamadım. Zira at ile bir günde devrolunan surunu bu hakir yaya nasıl adımlasın?

Bu da İdil Nehri kenarında başka banlığı olan bir kaledir. On bin Müjik Kazağı, on bin Haşdek Tatarı, bin kadar Kalmuk Tatarı askerine sahiptir. Hepsi, yirmi dört saatte yirmi dört kapısı vardır. Çarşı ve pazarı o kadar süslü değildir. Ama kilise ve manastırlarının imaretlerine âşık olursun. Zira Bâlû Han Gazi zamanında bu kiliselerin hepsi cami ve mescit imiş. Bu şehri de Timur Han harap etmiş. Hatta Haşdek kavmi bu şehir içinde cami olan kiliseye Hızır Bakkan İlay Bakkan mezketi derler. Yani «Hızırın ateşe baktığı, Vallah yaktığı cami» derler.

Bâlû Han bu camiyi yüz yılda tamamlar. Sanki bir cennet köşesi (Ürd-i behişt) imiş. O asırda Tatar kavmi Kâbeye gitmez olup «bu cami Kâbedir,» diye buraya gelip ibadet ederlermiş. Bu camiin eni ve boyu biner adımdır. Ama kale dışında başka bir kaledir.

Timur Han bu Bâlû Hanın kalesini harap ettiği zaman bu camiye kıyamayıp alıkor. Hazreti Hızır Aleyhisselâm meğer Timur askeri içinde imiş. Hemen insan şeklinde görünüp «Mekke-i Mükerremeden başka Kâbe olmaz» diye bu camiyi yaktırmış. Bu şehirde olan Haşdek kavmi Tatarlarından görenler rivayet ederler. Zira Yıldırım Bayezit Hanımız zamanında Timur'a yetişmiş, Haşdek tatarlarının iki yüz yaşında olanlarının dilinden işiterek bu caminin yanmasını yazdım. Ama vah, vah ve eyvah böyle cennet gibi güzel büyük cami yanmış nur iken karanlık olmuş. Ama yine böyle iken bu caminin içinde ve dışında olan çeşitli yüzük taşı mukavvim mahkûkkâr mermer bir İlla Mısır'ın padişah sarayı civarından Sultan Kalavun camiinin duvarlarının yüzleri ola.. Doğrusu o süslü yapı da bu Bâlû Han camii ayarındadır. Daha pek çok cami gibi bu Bâlû Han da kilisedir. Yedi adet hanları, üç adet hamamları, yedi bin kadar saz ve toprak örtülü evleri vardır.

Bâlû Han Şehrinin yeri
Bâlû Han şehrinin ziyaret yerleri:

Bu şehrin dışında, kıble tarafında bir çimenlik tepe üzerinde «ülkeler sahibi Feridun Hanın Ziyareti» var. Arap tarihçileri bu Feridun'a (Ebultatar) derler. Arabistan, Mekke ve Medine ve Kulzum sahillerinde çok seyahat ettikten sonra bu Heyhat sahrasında Bâlû Han kalesini ilk defa yaptırmıştır. Tarihçilerin dediğine göre Hz. Nuh'a iman getirip Tufanda Nuh'un gemisine binmiştir. Beş yüz yıl yaşamış ve Hud peygamber Aleyhisselama yetişmiştir. Şam-ı Şeriften Kâbe'ye giden ve Tufanda kaybolan yolları bu açmıştır. Hz. Nuh ile Kâbe yerinde olan Beyt-i

Mamurun yerini Hz. Nuh ile temizleyip Kâbe'yi ortaya çıkarmışlardır. Şam-ı Şerif yoluyla Kâbe-i Şerife giderken Hud peygamberin şehri vardır. Allah'ın emriyle yerin dibine geçmiştir. Bazı binalarının temelleri göle bakar. Gören kimselere örtülü değildir.

Bu şehri Hud Peygamber imar ederken bu Feridun ırgatlık edip Hud Peygamber ile şehri birlikte yapmışlardır. Hazreti Hud, Feridun'a:

— Tatar oğlun çalışan olsun, diye dua ettiğinden (hadis) (Külli Nebi, Mustecab-el dua) Bütün peygamberlerin duası kabul olur...) mazmununca Hud Peygamberin duası kabul oldu. O sene Feridun'un bir evladı doğdu. Hz. Hud o çocuğa «Tatar» diye isim koydu, bağrına bastı. «Benim manevi oğlum olup, evlatları cihangir olsun» buyurdu. Tatar çocuğun başına Hz. Hud nebi kendi başından mübarek terliğini çıkarıp Tatarın başına koydu. Dahkak yılanı ile Demirci Gâve savaşında o Hud Peygamberin terliği (takkesi) kayboldu, derler..

Bazıları hâlâ Çin padişahı hazinesindedir, derler. Öbür taraftan Feridun, zamanın sahip-kıranı olup Hud Peygamberin bina ettiği ârifler şehrinin dışında sahip-kıran alâmeti olması için bir yüksek sütun diktirmiştir. Hâlâ yol üzerinde durur. İsteyen hacılar gider görür. Küfi hatta benzeyen bir çeşit hatla kazılmış ve yüz türlü suret ve şekiller yazılmıştır. Hikmet sahibi ve marifet erbabı kişiler için bu suretler gizli rumuzlardır. Kıyamete kadar gelecek padişahların, gelecek kavimlerin, gelecek mahlukların Allah'ın emriyle tasvirleri bu sütun üzerine yazılmış ve kazılmıştır. Büyük ibretler veren yüksek bir sütundur.

Feridunoğlu İrecoğlu Kûşenk Oğlu Padişah Minuçehr Ziyaretgâhı:

İran, Turan Semkân, Leristan ve Multan padişahlarından olup, ülkeler alan düşmanlar yenen ulu bir padişah idi. Mnuçehr, Hazret-i Nuh'a iman edip gemiye binenlerdendir. Hz. Musa'ya kadar yaşamış, ona da iman getirmiş ulu bir padişahtır. Yüz yirmi yıl padişahlık edip yedi yüz sene yaşamıştır. Kazan şehrinin dışında hazırlanmış bir künbed içinde gömülüdür. Mezar taşında ömür müddeti ve saltanatı yazılıdır. Ben de onlardan alarak yazdım. Bu Minuçehr ile Sam, Neriman, Zal ve Küstehem'in aynı asırda olduklarından, ölen evlatları Minuçehr'in yanında yatarlar. Kendileri Heyhat Sahrasının yönünde Irak Dadyan şehri dışında gömülüdürler. Silahlarının baş ve ayakları uçlarında duran yüksek mermer sütunlar üzerinde, öldürücü mızrakları, kalkanları ve topuzlarının asılı durduğu yukarıda söylenmiştir.

Feridun Şah'ın Oğlu, Ülkeler Alan İran Hükümdarı Tur'un Ziyaretgâhı:

Bu Tur da babası Feridun ile Hz. Nuh'a iman getirip Nuh'un gemi-

sine binmişler ve Nuh Tufanı'ndan kurtulmuşlardır. Ondan sonra bu Heyhat Sahrasında Tur'un nesli çoğalmış, yüzlerce yıl yaşamış, İran ve Turan'ı alıp Kazan şehrinde Minuçehr yanında gömülmüştür.
Bu Tur Şah'ın oğlu Râdim'dir. Onun oğlu Püşenk'tir. Onun oğlu Efrasiyab'dır.

Tur'un oğlu Râdim: Babasının yanında gömülüdür.

Tur'un oğlu Puşenk'in ziyaretgâhı:

Bu da Kazan şehri dışında yatmaktadır.

Oradan nice ziyaretler, nice aciyip ve garip eserler seyrederek Kazan şehrinden gurub zamanı yıldız rüzgârı tarafına gittik. Bir gün bir gece yine Heyhat Sahrası içinde Huşdenk kavminin obalarını seyrettik. Giderken Kalmuk Tatarları korkusu çektik.

CENGİZ HAN'IN VİLÂYETİ YANİ İLATAR KAZAN ŞEHRİ

Tarihçilerin naklettiklerine göre bu şehir Tufandan hemen sonra yapıldı. Feridun oğlu İreç Şah yaptırdı. Sonra Cengiz Han başşehir edindi, imar etti. Sonra Hulâgü Han harap etti. Sonra «Aykolub oğlu İlatar Han» imar etti. Sonra Tohtamış Han başşehir edinmişken Zorlu Timur Han, Toktamış Han'ı bozguna uğratarak bu İlatar şehrini ne yazık ki harap eder. Masku kralı bir fırsat bulup bu şehri imar eder. Hâlâ Masku elinde sade bir şehirdir. Başka veziri vardır. Bin askerle hükmeder. Askerinin yarısı Muzik kazağıdır. Yarısı da Haşdek'in yaman ok atan askeridir. Bunlar Kalmuk'la anlaşıp kardeş olmuşlar, yani barışmışlar. Şehir içinde Kalmuk Tatarları gördük, pazarlık ediyorlardı.

Bu İlatar şehri Heyhat Sahrasındadır. İdil nehrinden bir merhale uzaklıkta verimli geniş bir yerdir. Yeşilliği ve lâle bahçeleriyle büyük bir güzelliğe sahiptir. Hava ve suyu hoştur. Mujik kavminin güzel kızları vardır ki dünyaya bedeldir. Ama bu diyarın çok şiddetli kışları olduğundan halkı kat kat elbise ve kürkler giyerler.. Güzel erkek ve kadınları bu yüzden Bikri (kurt) şeklinde görülür.

Şehir müslümanların elinde iken yapılmış çeşit çeşit camileri var ki dillerle anlatılıp kalemlerle yazılamaz. Rengârenk sırçalarla mücevherler gibi süslenmiş binaları var. Uzun servileri var. Gökleri delen minareleri var. Camilerinin vasıflarını anlatmakta lisanlar ve kalemler yeterli değildir. Hatta hakir, bir caminin kapısının önünden geçerken kapısına dikkat ettim. Sanki yüzbinlerce kıymetli taşlarla yapılmış bir yüksek kapı idi. Sakınmadan bakan insanların gözleri kamaşır. Sivas şehrinde Kılıç Arslan Şah medresesi kapısına benzemektedir.

İlatar Han Camii öyle büyük ibadet yeridir ki letafet ve zarafetinde benzeri yoktur. Hatta mühendis var gücünü öyle sarfederek bu ca-

minin binasını yapmış ki Felek-i Atlas'ta böyle kârgir binayı yapacak dülger önceden bulunmamıştır. Mihrabı ve minberi Anadolu eyaletinde Afyonkarahisar'ın yüksek kayasının üzerinde olan iç hisarın camisinin mihrabı ve minberi gibi değerli bir mihrap ve minberdir.

Sözün kısası bu İlatar şehrinde olan cami ve mescitlerin vasıflarını anlatabilmek hayaldir. Allah'ın hükmüyle böyle nurlu camiler kâfirlerin elinde kalmıştır. Yetmiş yedi adet camileri kilise olup İsa âyinleri yapılır. Ama minare, mihrap ve minberlerinin hepsi, mücevherlerle işlenmiş kılıç gibi hâlâ durur. Hâlâ bu şehir içinde altı bin adet saz örtülü uğursuz evleri, altı yüz adet dükkânları, yedi adet hanları, üç adet hamamları ve yedi adet Haşdek Müslümanları mescitleri var. Lâkin açıkça ezan okumak yasaktır. Ama cemaatle namaz kılmalarına mâni olmazlar...

Bu şehri de seyredip, yine kuzeye doğru bir gün gittik.

İstanbul'da, Avrat Pazarındaki şekilli Dikili Taş gibi çok yüksek bir taştır.

Feridun'un, Hud peygamberin duası bereketiyle Tatar oğlundan sonra on bir oğlu olur. Birincisi (Tur)dur. Onun oğlu Radim'dir. Onun oğlu Püşent'tir. Onun oğlu Efrasiyab'dır. Feridun'un bir oğlu da İrec'dir. Onun oğlu Küşeng'dır. Onun oğlu Mniüçehr'dir ki Macar kavmi ecdadıdır. Bu Minuçehr'in İslâmdan dönen oğlu Mençar'dır. Mençar'dan galat hâlâ Macar derler. Huşenk Şahın tacı Mençar'dan nice ele geçti. Hâlâ Nemse çesarı elindedir. «Gurüne», «Kürune», «Mânelifke», «Kalevine» derler. Hatta Osmanlılarda «Kalevî sarık» adı ondan kalmıştır.

Minüçehrin bir oğlu da Ejderbandır. Erdel Macarı olmuştur. Bir oğlu da Nik Yezder Bandır ki Orta Macar olmuştur. Bir oğlu da Kurus Bandır ki Kaşe Macarıdır. Mençar olan, yani dört kardeş Macar olan bu Minuçehr evlatlarıdır. Ama Kurus Ban olan Minüçehr oğlu hepsinden yiğit ve halkını seven biridir. Nice şehirler yaptırdı. Hâlâ Kurus adlı Macar evlatları onundur.

Feridun'un bir oğlu da Selem'dir. Onun oğlu Gâv-ı İsfehanî'dir.. Onun oğlu Karp pehlivandır. Bunlar hepsi oğulun oğulları, torunları bir yerde, Bâlû Han kalesinde, güya Mısır'ın piramitleri gibi kümeler altında gömülüdür. Kendilerinden sonraki padişahlar, mezar taşlarına bütün hallerini, uçsuz bucaksız ömürlerini ve saltanatlarını yaptırdıkları ve aldıkları şehir ve memleketlerin hepsini yazmışlardır. Hakir de oradan alarak bu müsvedde defterimize geçirdik.

Bu Bâlû Han şehrini seyrettikten sonra yine İdil nehri kenarından kuzeye doğru bir gün gittik. Yine şiddetli kışlar çekerek Müjik kâfirin içine girdik.

Kâfir Müjik şehri:

Cengiz Han asrında, Ulu Nogay, Yamanca Nogay, Şidak Nogay, Urmiyet Nogay ve yüz binlerce adet Nogay kavmi bu büyük şehirde ve büyük Heyhat sahrasında otururlarmış.

Timur Han gelip bu şehri harap edip Masku kralına da boyun eğdirmek istediği zaman bakmış ki gecesi çok az, vaktinden evvel sabah oluyor. Hak Teâlânın farz eylediği beş vakit namazın yatsı namazı vakti yok. «Bu diyarda ne kârım vardır?» diye Molla «Akşehirli Nasreddin» ve ..... ulemalar ile Kur'an ayetinin açık hükmü üzerine büyüklerin ileri gelenleri ile konuşurken bir Tatar gelip:

— Hanım. İdil suyu bu gece kasadı; yani dondu diye haber getirdi. Hemen Timur Han buzlaşmış İdil'i kolaylıkla geçip geriye döndü. Bu Müjik şehrinden içeri Maskuya girmedi. Döndü, gitti. Bu Müjik şehri bir müddet sonra yandı. Sonra Masku krallarından Serbaneska adlı kral imar etti.

Şehrin yeri:

Büyük İdil Nehri kenarında bir ticaret iskelesidir. Bu İdil nehrinin özellikleri daha önce anlatıldı. Bu yeryüzünde yedi deniz üzerinde yüz seksen yedi bin mil genişliği olan muazzam bir yarımadadır. Bu dünya içinde Cenab-ı Allah bu İdil nehri gibi büyük nehir yaratmamıştır.. Bazı yeri kırk mil, bazı dar boğazları otuz mildir.

Bu Müjik şehri iskelesinde büyük gemiler var. Her birine ikişer bin adam sığar. Bunlar Çin, Fağfur, Kuzak, Türk, Mejak vilayetlerini vurmaya gidip gelen gemilerdir. Büyük toprakları var. Düşmanları Fağfur kavmi, Kujak kavmi ve Müslümanlar imiş. Onların da gemileri varmış. Ama bunlarınki kadar büyük gemiler değilmiş. Yiğit ve cesur bir kavim olarak Hazar Denizinden Cayka nehrine girip Masku kralı vilâyetinde iki üç ay kayıklarla gezerler, çok miktarda mal ve ganimet alarak yine sağ salim Kujak vilâyetlerine giderlermiş. Kulzum Denizi iki Karadeniz'den büyük bir deniz imiş. Kırk gündür sahillerinde mesafeler aldık ve uzak konaklar geçtik. Daha bir kıyısının sonunu göremedik. Bir denize bağıntısı olmayan başka bir denizdir. Allah bilir ki çepeçevre etrafını dolaştım. Karadeniz'in etrafını da iki kere dolaşmışımdır. Bu Hazar Denizinde olan gemiler asla bizim Akdeniz, Karadeniz, Umman Denizi, Okyanus, Melunan denizi, Hint Denizi gemilerine benzemez. Başları ve kıçları alçak hafif gemilerdir. İki yanlarında minare kalınlığı hasırları vardır. Zira bu denizin çok büyük fırtınaları olur. Demirkapı'dan binip Geylan vilâyetine düştüğümüz zaman çektiğimiz fırtınaları hakir bilir.

Bu şehir yine Heyhat sahrası içindedir. Hâlâ Masku veziri hükmünde yirmi bin Mujik keferesi ordusu ve on bin Haşdek askeri kolu vardır..

Hepsi yirmi adet kiliseleri vardır. Bunlar önceden Selatin camileri imiş. Hepsi ikişer ikişer minareli manastırlardır. Elli kadar mamur Haşdek kavmi mescitleri vardır. Bu şehirde yedi gün durarak dört vakit namaz kılardık. Bu diyarda asla yatsı namazı kılınmaz. Zira akşam yemeğinden sonra vakit yoktur. Hemen pirinç pilavı suyunu kaynatıp pirinci salıp yağ ile haşlayıncaya kadar sabah namazı vakti gelir, namaz kılınır. Yatsı namazının vakti yoktur. En uzun gecesi tam bir buçuk saat, üç derece ve iki dakikadır. Hakir kaç kere dairenin dörtte birini tuttum, en uzun günü yirmi iki buçuktur. Gece ile gündüzün arası oldukça farklıdır. Ama güneşin harareti yoktur. En parlak günü hemen vakt-i şâfii gibi olur. Kışları gayet şiddetli geçer. Meyve ağaçlarından ve diğer ağaçlardan söğüt ve kavaktan gayrısı yoktur. Ama bol miktarda bostanları ve ziraate elverişli tarlaları vardır. Mutaassıpça olduğundan hizmetkârlarımla akşam namazından sonra tekrar (yatsı) namazını kıldığımı Haşdek uleması gördüler, menettiler.

— Bundan önceki Müslüman âlimler geldiler. Yatsı zamanını bulamadılar. Yatsı namazını kılmayarak kitaplar yazdılar, dediler. Yüz cilt muteber kitabı hakire gösterdiler. Sonunda ben de yanımdakilerle yatsı namazı kılmadım. Lâtife ile:

— Bu ne güzel vilâyet olur. Doğrusu kalacak yerdir, dedim. Baba Hahalı arkadaşım:

— Be hey imanım! İşte Elhamdülillah yatsı namazı kılınmaz diyara geldik. Bir de şu sabah namazı kılınmaz vilâyete de gidebilsek! Ah canım sabah namazı! Vah canım şâfii namazı! diye latife etti.

Doğrusu şu cilveli ömrümüzde bir de bu diyarı görmüş olduk. Bu Mujik şehrinde dört-beş yüz bin mümini ve temiz, namaz kılınacak yeri olan Haşdek kavmi vardır. Onlar da asla yatsı namazı kılmazlar. Bu diyarı Haşdek kavminin ve Nogay kavminin nice türlü ili tutmuştur. Hatta biz burada iken...

MUJİK VE MASKU KÂFİRLERİ İLE HAŞDEK KAVMİ ARASINDAKİ BÜYÜK SAVAŞIN DESTANI

Bu gece bu Mujik şehrinden iki üç yüz bin Haşdek kavmi kayboldular. En geç sabah olunca hareket etmek niyetinde iken vilâyet veziri, bizim arkadaşımız olan elçiye telaşla geldi. Bütün sözlerini perişan bir şekilde söyledi. Biz de hareket etmekten vaz geçip kaldık. O zaman şehir dışına çıktım. Mujik şehrinde bir Haşdek müslümanı yok, hemen hemen kefereler kalmış. Her kefere samur ve sincap kürkleri, balık dişleri ve diğer kıymetli mallarını saklamağa başladılar. Onu gördük.

Ertesi gün seher vaktinde iki yüz bin Haşdek kavmiyle yüz binlerce Masku küffarı cenk ede ede bizim misafir olduğumuz Mujik şehri önüne

geldiler. Büyük bir savaş oldu. Ta seher vaktine kadar sürdü. Küffardan bir can kurtulmadı. Bütün Haşdek kavmi gemilere bindi. İlatar vilâyetine geçti. Âl-i Osman'a kul göndeririz diye bir gün bir gece bütün çoluk çocuklariyle Heyhat sahrasında oturup kaldılar. Mehmet Giray Han azledilmeseydi bu Haşdek kavmini Azak kalesi altındaki altı sütun adlı yere getirip oturacaktı. Öyle olunca da Azak vilâyeti Masku ve Kalmuk'tan emin olundu.

Meğer bu Haşdek taifesini Masku kralının oğlu iki yüz bin asker ile gelip güzelce vurup yağmalayacak imiş. Zira bu Haşdek kavminde olan at, deve, sığır ve koyun bir padişahta yoktur. Bunlar da Yamanca Nogaydan ve İç İli Haşdekinden haber alıp o gece atlanıp kaybolmalarının aslı o imiş. Bir sahrada kralzadeyi konmuş bulup gaflet içinde iken basmışlar. Bu kâfirler silahlarına davranmadan öyle bir Haşdek kılıcı vururlar ki bir kralzadeyi öldürüp, bir kralzadeyi esir ve üç adet vezirlerini zincirlere bağlarlar. Cenk ede ede bizim misafir olduğumuz Mujik şehrine gelirler. O gün İdil nehrinin karşı tarafına geçmelerinin aslı bu imiş.

Bu Haşdek kavminin çok hızlı atları, güzel zırhları, ucu sivri Mâhan vilâyeti kılıçları, Mazenderan vilâyetinin çok güzel tüfenkleri, Şiraz ve Geylan vilâyetinin güzel ok ve yayları, güzel kalkan ve süngüleri vardır. Hepsi konar göçer kavim ve kabiledir. İçlerinde Dadinyâ'dan iki nefer şehzadeleri vardır. Ulemaları gayet çoktur. Gece gündüz Kalmuk ile savaşırlar. Zira gayet cesur, güçlü kuvvetli, kibirli yiğitleri vardır. Yüz bini tüfenkli, yüz bini okçu takımıdır. Altı adet şâhi topları vardır. Hatta bu şehzadeleri, Mujik şehrinde hakire gelip:

— Aman! El aman! Ey Osmanlı ordusunun seçkin kişisi! Bize bir yeşil bayrak ile birkaç bin asker gelip görüşsün! Şu Masku vilâyetlerinde yayılıp duran ümmet-i Muhammetlerimizi çıkarıp şu Heyhat sahrasına geçirelim. Size Masku vilâyetini fethedelim. Heyhat sahrasından on iki adet Kalmuk padişahlarını kaldıralım. Azak'ı ve Kırım'ı, Kazak'ın ve Kalmuk'un derdinden kurtaralım. Sizin İstanbul'unuza Karadeniz ile Say yağı akıtalım. Her yıl yüzbinlerce koyun ve yağı padişahınızın mutfağına gönderelim» diye yalvardılar.

Hemen bizimle birlikte olan elçi keferesi:

— Sakın bunları Azak'a koman! Azak Kazak'ı ile bir olup Azak'ı elinizden alırlar. Zira bunar iyilik bilmez bir kavimdirler. Bizim bu kadar yüz yıldan beri halkımız iken işte şimdi isyan ederek iki yüz bin Hıristiyanlarımızı kırıyorlar. Bir şehzademizi öldürüp, birini esir ediyorlar. İşte İdil suyunun karşı tarafına geçtiler. Hele ben padişahınıza varırsam bu Kalmuk için neler söyliyeyim? diye gazaba gelerek kükredi.

Bölük bölük binlerce Haşdek kavmi İdil nehrini geçtiler. Bundan sonra kâfirler bu Heşdek'e bir söz söylemeğe kadir olmadılar. Ama içeri Mas-

ku vilâyetinde olan Heşdek Müslümanlarının hesabını Allah bilir! Bunların isyanları sebebiyle elçiyle Mujik şehrinde tam bir hafta oturup zevk ve safalar ettik.

Mujik Kavmi Lisanı:

Gerçi bunlar da Masku gibi Hıristiyan olup Maskuca konuşurlar ama bunların kendilerine has lehçeleri vardır.

... Bu şehirden de kalkıp kuzeye doğru bir gün gittik. Geniş bir ovadan Pije Buzluca, bu Mujik lisanınca «Pije Göze» derler, gayet mamur köye geldik. Buradaki Haşdek kavminin hepsi göçmüşler.

Buradan kalkıp yine kuzeye doğru bir gün gittik. «Pije Buhaca» ya geldik. Bu da mamur bir köydür. Meğer Haşdek tatarları bu köyün altında Masku askerine yetişip öyle kırmışlar ki Heyhat sahrası kâfir leşleriyle dolmuş. Sahibi olan murdar leşleri henüz arabalarla taşırlardı. Oradan yine bir gün sonra «Pije Kuhâna'»ya geldik. Bu da Mujik köyüdür.

Velhasıl bu Mujik vilâyetinde sahralar içindeki köyleri geçip on sekizinci günde büyük Cayık nehrine geldik.

Büyük Cayık Nehri:

Bu da Masku vilâyetinin batı yönünde ..... vilâyeti dağlarından gelip üç aylık yollarda yüzlerce şehre ve binlerce kalelere uğrayıp Hazar Denizine ..... şehri dibinde ulaşır. Hayat veren büyük bir nehirdir; ama İdil nehrinden küçüktür. Şiddetli kışların yoketmesinden kurtulmuştu. Üzerinden yüz binlerce arabalar geçerken hakir atlarla karşıdaki büyük Masku toprağına tam bir saatte geçtik. Ta bu derece enli sudur. Ne derece derin olduğunu bilmiyorum. Zira buzlap olmuştu, yani donmuştu. Ama İdil nehrini gemilerle Mujikistana yedi saatte geçmiştik. Kırk kola ayrılıp Hazar Denizine ulaştığı söylenir. Sonra Cayık nehri kenariyle o gün kuzeye meylederek gittik.

Salup Kirman :

Bu diyarda ağaçtan kaleyi ilk defa gördük. Küçük bir kaledir. Veziri ve altı bin Kazak askeri vardır. Burada da Haşdek kavmini gördük. Kilise ve çarşı pazarı azdır. Yedi adet Haşdek mescidi var. Burada da asla bağ ve bahçe yoktur. Ama bu Cayık nehri kenarında ağaçlar çoktur.

Buradan kalkıp kuzeye doğru bir gün gittik.

Büyük şehir ve Eski uğursuz ev:

Eskiden beri Masku kralının başşehri imiş. Lâkin Heyhat sahrasına Kalmuk Tatarı gelince kral tahtını bırakıp Cayık nehrinin karşı tarafında yirmi konak içerde (Başşehir...) gitmiş. Hâlâ orada oturur. Hepsi ...

adet tahtı vardır. Şehirde ... adlı sikkesi kesilir. ... bu büyük şehri gayet mamurdur. 1073/1662-63 tarihinde Mehmet Giray Han'ın esir ettiği Şeremet Ban burada vezirdi. Ama şimdi Banı ... adlı Pir-i Mugan bir ünlü keferedir. Hepsi 70 bin tüfekli askere sahiptir. Zira Kalmuk düşmanları çoktur. Kalesi gayet sarptır. Cayık nehri kenarında bir yalçın tepe üzerine Şedâdi taş binası ve yukarı hisarı vardır. Bir manastır çanlığı görülür. İçine girmedim ama aşağı hisara elçi gönderip konduğumuz zaman içhisar ve aşağı kaleden bin pare top atılıp şenlikler yapıldı. Meğer o gece Zemheri gecesi olup, küffarın domuz kırkımı gecesi bayramı imiş. Sabaha kadar top ve tüfek şenlikleri ettiler. Sabahleyin elçiye büyük ziyafetler verdiler. Nemse Çesarının mektuplarını kaptana ve başkumandana gösterdim. Yüzlerine gözlerine sürerek hakire hayli iltifatlar ettiler. Seyahatimizle ilgili pek çok sualler ettiler.

Aşağı Hisar:

Cayık nehri kenarında bir geniş sahrada kare şeklinde iki kat, muazzam yükseklikte eski bir şehirdir. Daire şeklindeki hacmi altı bin adım eder. Kırk kapısı, kırk manastırı, yetmiş kilisesi ve yirmi altı bin saz ve şendire tahta örtülü uğursuz evleri vardır. Bu kaleye silah ile Haşdek kavmini koymazlar. Kapılarda silahlarını bırakıp giderler. Bütün Haşdek kavmi kale dışında obalarıyla otururlar. Hepsi yetmiş adet ticaret hanları, altı bin dükkânları ve altı yerde hamamları vardır. Ban sarayı o kadar mamur ve süslüdür ki dillerle anlatılamaz. En yüksek parmaklıkları Cayık nehrine doğrudur. Bu şehrin de bağ ve bahçeleri yoktur. Zira şiddetli kışları olur. Bunun da gecesi kısa gündüzü uzundur. Karanlığı az olduğundan, yatsı namazını kılamazdık.

Bu şehirde soylu, cömert ve bilgili kefereler çoktur. Ekseriya halkı tüccardır. Samur, sincap, balık dişi, geyik derisi ve pilatın satarlar. Dükkânlarında kadınları oturur. Her ne malları varsa satarlar. Ayıp değildir. Hepsinin temiz çuha dolamalarının kolları ve göğüsleri gümüş düğmeli ve başları renkli kalpaklıdır.. Samur kürkü ve geyik kürkü giyerler. Kadınları yüzleri açık gezerler. (Masku keferesinin isimleri) ... (Esma-i zinâne-i naniye-i sekû) (Eski Masku lisanı) ...

..... tarihinde Leh vilâyetinde Rakofçı oğlu taburunu bozup Leh vilâyetinden Mehmet Giray Han ile Masku vilâyetine sefere gittiğimiz sene Masku lisanını mufassal olarak yazmıştım. Bu Heyhat sahrası semtinin Masku lisanı, bu yazılan kelimelerle olur. Gerçi Masku vilâyetinin on sekiz banlık yerinde on çeşit lisan kullanılır. Ama işittiğimiz ve kullandığımız lûgatlar yazdıklarımızdır.

Sonra bu..... şehrini de seyrederek bânından hediyeler alıp yine elçi keferesiyle Cayık nehri kenarından batıya doğru bir gün gittik.

Surna Kermen Konağı :

Cayık nehrinden azmış gelmiş bir göl kenarında sarp bir ağaç kaledir. Kış kıyametten kaleye girince taze can bulduk. İyi ruhlu bir kaptanı ve kumandanı var. İki bin askere maliktir. Allahın hikmeti ve yardımıyla bu yere Masku kralı tarafından **Osmanlılar**'a bir büyük elçi geldi. Daha önceden bizimle Türk kalesinden beri gelen küçük elçiyi bu büyük elçinin yanında muzammihcik oldu. (Küçük elçi büyük elçiye kethüda oldu.) **Surna Kermen**'den büyük toplar atıldı, şenlikler oldu. On bin askerle kalenin içinde ve dışında bekleyip, yanına vardım görüştüm. Alman'dan beri Nemse çesarına ve iki buçuk yılda yedi krallık yeri gezip Erdel'e Eflak ve Boğdan'ın Kırım Hanı Mehmet Han ile Dağıstan padişahına gittiğimizi, üç yılda çektiğimiz sıkıntı ve eziyetlerimizle, maceralarımızı naklettim. Nemse Çesarının verdiği pasaportu gösterdiğimde ayağa kalkıp yazıyı yüzüne gözüne sürdü. Hakirden dünyalar kadar hazzetti. İstek ve gayemiz, bu tehlikeli diyara gelmekteki niyetimiz nedir diye sorunca:

— İnşallah Masku kralı şehinşahına gidip görüşür, vilâyetini gezersin, dedim. Elçi:

— Sizin bana rastgelmeniz iyi oldu. Bundan sonra siz bize lâzımsınız. Bu kardeşimiz küçük elçilikle Âl-i Osmana gidecek idi. Ama şimdi başka iş çıktı. Kralın şehinşahı beni büyük elçi tayin etti. Bin külçe çeşit çeşit kürkler, bir külçe tahta samur kürkler, bin çift balık dişi; elli çift doğan, sungur ve toygun kuşlar; iki bin çift kırmızı telatinler, bin külçe dane samurlar, üç çift beyaz samur kürkler; üç çift siyah tilki kürkleri; bir kantar şamama amberleri ve binlerce ufak tefek hediyelerden başka padişahımıza yüz kese altın, vezir, ulema ve diğer ileri gelen büyüklere de çeşit çeşit hediyelerle yüz kese altın da onlara götürüyorum. Zira geçen günlerde bizim reayalarımızdan olan Heşdek kavminin yüz elli bin kişisi kralımızın bir oğlunu öldürüp bir oğlunu da esir etti. İdil suyunun karşı tarafına Heyhat sahrasına geçerek Osmanlı hududuna girip kaldılar. Biz de üzerlerine asker çekip savaş etsek Osmanlı ile sulhu bozmuş oluruz. Şimdi bu kadar hediyelerle Osmanlıya gidip şehzadęmizin cesedini ve esir olanı isteriz. Besbelli siz Osmanlının itibarlı kimsesisiniz. Ben sizin gibi adamı gökte ararken yerde buldum. Elbette kralımıza gitmekten vaz geçer bizimle Azak kalesine, oradan Osmanlı devletine birlikte gelirsiniz. Her türlü işimizde yardımcı olur, şehinşahımıza hizmet ederseniz kraldan ziyade lutfumuzu görürsünüz, diye hakire ricalar etti. Hakirin canına minnet ama «Krala gidip Nemse kralının muhabbet mektubunu verirsem yine hizmet borcumu ödemiş olurum» dediğimizde:

— Yok. Elbette ben sizi alıkoymam, canım, diye hakirin boynuna sarıldı. Tercümanı olan kefere dahi fazlasiyle rica etti:

— Elbette siz bize Edirne ve İstanbul'da lâzımsınız, diye hakire peşin bir kese akçe ve üç yüz altın; bir kat elbise, kıştır diye bir samur kürk; iki at verdi. Hizmetkârlarıma da birer kat elbise birer çalkva kürkler, ellişer Memsek altınları verdi. Arkadaşlarımız olan dervişlere de aynı hediyelerden verdiler. Atlarımızın taşıdığı yükleri taşımak için üç araba ve yiyecek ve içeceklerimiz için iki araba verdi. Hediyelerden ve ziyafetlerden sonra bu kış kıyamet, erbain ve zemherirde şiddetli kışlar çekmekten kurtulmayı canımıza minnet bilerek, başımızı derde sokmaktan kurtulduk diye Anadolu'ya gitmeye karar verdik. Bütün hediyeleri alarak yola çıktık.

MASKU VİLAYETİNDE SURNA KERMEN'DEN AZAK KALESİNE GİDERKEN UĞRADIĞIMIZ KONAKLAR

Evvelâ maceramızı anlatalım. Bu elçi, on bin askerle acele ile şehzadesini kurtarmağa gitti. On gün on gece Heyhat sahrası içinde o şiddetli kışı çekerek, bazı yerlere konarak on birinci günde yine İdil nehri kenarına geldik. Ama yine Kalmuk Tatarının korkusunu çekmeğe başladık. Hemen elçi ban tedbir olarak on parça topu arabalarla ileri on parça şâhi topu da geriye koydu. At başı beraber gittik. Ertesi gün şimale yöneldik.

Menzil-i Tabur İslâm Türk uru:

Bu yere Türk uru, yani Osmanlı hendeği denmesinin sebebi şudur:

976/1568 tarihinde II. Sultan Selim zamanında veziriâzam Sokollu'nun düşüncesiyle Acem şahından intikam almak için Şirvan, Şimâki, Demirkapı ve Bakû kalelerinde muhafaza olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, Hadım Cafer Paşaya, Cığalzadeye ve Koca Ferhat Paşaya yardım gitmesi kolay olsun diye Karadenizden gemiler cephane getirip Azak'a giderdi. Oradan Ten nehri ile Şayha gemilerle Ten nehrinin İdil nehrine yakın yerine gelir. İki nehrin arası bir günlük yerdir. İki nehri birbirine bağlamak için Kefe valisi Çerkez Kasım Paşa, Kırım Hanı Semiz Mehmet Giray, Eflak ve Boğdan askerleri ve hepsi yüz bin kadar yer götürmez askerler ve yüz binlerce adet kazma, nacak, balta, külüng, kürek ve diğer mühim eşyalarla cephane, yüz adet şâhi toplarla bu şimdi bizim konduğumuz Türk uru adlı yerde, İdil nehri kenarında İslam askeri konmuş. Önce düşmandan emin olmak için bir büyük tabur kazmışlar. Bütün İslâm askeri o tabur içine girmiş. İdil nehrinin bir kolunu kazmağa başlamışlar. Tam sekiz ay İdil nehri ile Ten nehrinin arasını kazmışlar, sağına ve soluna hendeğin toprağını yığmışlar. Ten nehrini iki konak yere deniz gibi getirmişler. İki nehrin arası birbirlerine karışmağa iki saatten eksik yer kalmışken Tatar kavmi bizim askerin çalışmasını baltalamış: «Bu kışta kı-

yamette bu iki su birbirine ne zaman karışır? Ne zaman buradan gemiler geçer de Hazar Denizine varırlar? Oradan ne zaman Demirkapıya, Şirvan ve Şimâkiye varırlar?» diye askerin fikrini bozmuş. Bir gün:

— Bre! İmdat! Üzerimize düşman geliyor. Kızıl kıyamet kopmuş geliyor! diye askere korku ve dehşet verirler. Bütün mühim eşyaları, cephane ve topları bu Türk uru yerinde bırakıp kaçarlar. Kasım Paşa feryat eder. Kimse feryadına ve ardına bakmadan Heyhat sahrasından on gün on gecede kaçıp Taman adasına gelirler. Ama eğer beş on gün daha kazılsa İdil nehrinin bir kolu Ten nehrine bağlanacaktı. Azak'tan Ten nehri ile büyük gemiler girip İdil nehrine, oradan Hazar Denizine girecekti. Oradan İslam askerine mühimmat ve zahire almak kolay olacak, donanma gemilerimizin ta Hazar denizine kadar gitmesi mümkün olacaktı.

Gence, Şirvan, Şimâki, Şâburan, Niyâzâbat, Demirkapı, Bâkû ve Geylan kaleleri ve vilâyetleri fethedildikten sonra oradan Kızılbaş ve Şiileri kaldırmak kolay olurdu. Ama (El abd yedebdir vallah yüfeddir) Cenab-ı Allah'ın hikmeti var.

Bu kazılan Türk Uru seyrettim. Sanki cehennem dereleri ve derin çukurları var. Adam aşağı bakmağa cesaret edemez. İki yanlarında, başı göğe değen dağlar gibi yığılmış topraklar var. Şimdi bu Urun içinde iri ve yüksek ağaçlar bitmiş. Bazı zaman kış çok sert olunca bu hendek içinde Kalmuk'lar otururlar. Bu çukurdan İdil nehri aksaydı Heyhat sahrası mamur olurdu.

Bu Urda kalan cephaneyi II. Sultan Selim Sokollu Mehmet Paşaya ödetmiştir. Mehmet Paşa da Semiz Mehmet Giray Hanı Kûfe kalesi çarşısında boğazından astırmıştır. Tatarı zaptedemeyip kaçırttığı için.

Sözün kısası görülmeğe değer bir urdur. Yani hendektir. Onun için bu yere Türk uru derler. Bunu da seyredip, İdil nehrini geride bırakarak batıya doğru bir gün Heyhat sahrasında gittik. Heyhat sahrasında konakladık. Orada, araablarımızın yanlarında çadırlar kurup yattık. Ama o gece çektiğimiz şiddetli azapları ancak Allah bilir. Oradan ertesi gün yine Çıpçak çölünde ikindi vaktine kadar gittik.

Heyhat sahrası, Kalmuk yurdu ve Mehmelat kavmi:

Doğrusu Mehmelât lanetlenmiş, çapulcu, haşarat gibi küçük bir alay pis kavimdir. Bu taifeye bütün tarihçiler Kalmuk, Kalmak, Kalamak, Kalmah ve Kalmag gibi adlarla sarı ırk derler. Hatta gaipten haber veren kitapta (kelâm-ı Cafer) Hazreti Ali: Ya beladaları vessalaat ahzer anh sığarülayyun min nefse) buyurmuşlardır. Hatta Câmide bu Kalmuk hakkında çok şeyler yazmış yani (ya beladar-ı vessalaat) tan maksadın Rey vilâyeti halkı veya Kırım halkıdır demişler, «Küçük gözlü adamlar-

dan çekinin. Onlardan korkun» buyurmuşlardır. Yukarıda geçen; «Kâle resulullahi sallallahu aleyhi vesellem. İnnallahe cünûden bilhaşriki. İsmi hümü'l-Türk. Yentehabum» hadis-i şerifi için bütün müfessirler, muhaddisler ve âlimleri «Bu Kalmuh hakkındadır» demişlerdir. Hatta bu Kalmuh kavmi yirmi sene önce, Heyhat sahrasında yoktu. Nogay kavminin yüz kırk kabilesi Heyhat sahrasında konup göçerken yaptıkları bütün say yağını Taman Adasına getirip satarlardı. O zaman Say yağının bir kıyyesi (okkası) İstanbul'da beş akçe idi. Ama bu Kalmuk Heyhat sahrasına ayak basınca Nogay kavmi darmadağın olmuş sarı yağ da pahalı satılmaya başlanmıştı. Kısaca bu Kalmuk kavmi öyle mel'un bir topluluktur ki bütün halk bunlardan korkar. Hatta Masku kralı gibi cihangir olmak üzere olan bir kral da bu Kalmuklardan korkar. Her sene hediyeler verip kardeş olmuşlardır. Ama yine de Masku vilâyeti vurgundan uzak kalmaz. Bizim Banın elçisi Heyhat sahrasına ayak basar basmaz büyük bir alayla hediyelerini alıp Kalmuk şahına götürdü. Ben hakir de gidip tam üç saat obaları içinden geçerek Tanyesi adlı padişaha vardım. Oğlu Muncak şahtır. Bunların yüz bin askeri vardır. Heyhat sahrasında oba ve ocaklarla konup göçerler. Elçiye iyi muamele edip hediyeleri aldı ve hemen onları mirzalarına ve halkına dağıttı. Yanında hiçbir şey kalmadı. Bir yanına beni, bir yanına da elçiyi oturttu. Elçiden çok bana ilgi gösterdi. Sarığıma, elbiseme, bıçağıma ve hançerime baktı. Beni elçiye sorup kim olduğumu öğrenmek istedi. Elçi de tercümanlara: «Bu dünyayı dolaşan Osmanlı askerinden biridir. Mehmet Giray Han ile Dağıstan'a gidip oradan bizim Türk kalemizden Saray vilâyetine ve oradan da bize gelmiştir. Şimdi bizimle Türk (İstanbul'a) gidiyor» dedi. Tercüman Nogay Tatarıydı. Ben Nogay dilinin pek çoğunu bildiğimden tam beş saat beni konuşturdu. Çok memnun oldu.

Ecmad Mirza adlı bir adam vaktiyle Kırım'a gelip üç yüz adamla Müslüman olmuştu. Onunla Kırım'da dost olmuştuk. Muhammed Giray Han azledilince Ecmad Mirza Kırım'dan kaçıp yine Kalmuk Tayesi Şaha gelmiş ve Mirza olmuştu. Allah'ın hikmeti bu, beni orada görünce hemen koşup geldi, öptü, konuştu. Beni Tayesi şaha tanıttı. «Mehmet Giray Hanın musahibi ve kardeşidir» deyince Tayesi Şah çok memnun oldu. Mehmet Giray'ın Dağıstan'da kalışını sordu. Hepsini Nogay dilince anlattım. Mehmet Giray Han'ın mektubunu ve Türk kalesinde rehin olan Kabartay beyinin ağaç çetele ve damgasının işaretini Tayesi Şah'a Berkıya Sultanın makramasıyla verdiğim zaman makramanın nakışına evire çevire baktı ve hayran oldu. O kadar memnun oldu ki elçinin hediyelerinden çok onu beğendi. Makramayı başındaki kopağı üzere koyup durdu. Hakirle nice konuşmalar yaptı ve dedi ki: «İnşallah biz de sana böyle çetele damga veririz. Ta Çin, Huten, Hita ve Fağfur vilâyetlerine varınca istersen seyahat edersin. Bizim o vilâyetlerde ve karanlık di-

yarda ve daha ötede Yıldırak vilâyetinde akrabalarımız vardır. Orada muazzez olur, kıymet görürsün.» O an hazine bir ardıç ağacı gibi kırmızı ağaç parası üzerine kendi bıçağıyla bir çeşit kertikler yaptı. O ağaç üzerine kızgın nakış demirini basıp bir çeşit nakış yaptı. Dünyanın nakkaşları öyle değişik nakış yapamazlar.

Hemen ben nakışlı çetele ağacı öpüp başıma koydum. Bir sarığa sarıp koynuma koydum. Yine konuşmaya başladık. Elçi beye: «Burada bir hafta kalın. Sefere gitmiş askerimiz vardır. Yolda onlara rast gelirseniz sizi vururlar. Birkaç güne kadar gelirler. Sonra gidersiniz,» dedi ve beş bin koyun ve yüz deve yüklü zahire verdi.

Tayesi Şahın kabası ve Muncuk Şah:

Bizzat Tayesi Şah, şiddetli kışta geyik derisinden kürkünün üzerine ters giymişti. Yine içinde geyik yavrusu derisinden Özbek elbisesi gibi peşli deriden kaftanı vardı. Kuşağı at derisinden, çakşırı mavi keçedendi. Mest yerine yine çakşırla yapılmış keçe giymişti. Başında kalpağı kırmızı tilki kürkündendi. Üzeri bir beyaz deri idi. Fakat kalpağının tepesinde çeşit çeşit ipek parçalarından yapılmış püsküllleri vardı. Aralarında yumurta kadar bir delikli elmas vardı. Oğlu Muncak Şah da öyle bir elbise giymişti. Ama tacının üstünde püsküller ve elmas taş yoktu. Bunlar padişahlarına kendi deyimleriyle «Tayesi Şah» derler. Oğluna, veziri yerinde durumunda olanlara «Muncak Şah» derler. Obaları ve dürümleri hep deve yünündendir. Hepsinin geyik, kaplan, at ve koyun postlariyle döşeli evleri var. Onlara göre tuzdan ve katrandan kıymetli ve lezzetli bir şey yoktur. Kendileri ve bütün hayvanları tuzsuz duramaz. Katranı karıları misk yerine kulaklarının arkalarına sürerler.

Kalmuk Kadınlarının Kıyafeti:

Bunlar da hep kestikleri hayvanların derilerini giyip gezerler. Başlarına deriden kalpak geçirip, ata binerler, mızrak, kılıç kuşanıp kocalarından çok savaşırlar. Bazı kadınların kalpakları üzerinde ipek parçalarından püsküller çoktur. Nice kadınların da Çin ve Hıta bezinden kaftan diktiklerini gördüm. Yine ayaklarına keçe çakşır ve domuz derisinden pabuç çizme giyerler. Bu iki padişahın elli bin kadar Nogay tayfası ve reayası vardır. Bunların da yedikleri darı, giydikleri deridir. Evleri obadan az, kendileri de uymaz bir alay Nogay kavmidir. Ama bu Nogay kavmini Kalmuklar on yılda bir vurur, yani malını yağma ederler. Kalmuk kavminde olan hayvanın sayısını Allah bilir. O kadar hayvan yedikleri halde denizde damla, güneşte zerre kadar eksilmez. Çünkü Heyhat sahrası öyle otlu yerlerdir ki at, deve ve sığır çayır içinde çok olur. Ama

ağaçtan zerre kadar bir eser yoktur. Ama İdil, Cayık, Kuban nehri kenarlarında ve Ten, Gügümlü nehir kenarlarında ve ovalarında ormanlar çoktur.

Allah'ın Hikmeti :

Bu sahralarda asla su yoktur. Ama yeri bir karış kazsan su kaynar. Çıkan suyun yanına havuz gibi bir çukur kazsan, çıkan su bu havuza akar ve âb-ı hayat olur. Bütün insanlar ve hayvanlar bu sudan içip susuzluklarını giderirler. Ama Tatar kavmi ömürleri boyunca su içmek ve yemek yemek nedir bilmezler. Eğer ekmek yeyip su içerlerse hemen o saat ölürler. Devamlı at sütü, deve sütü, boza ve talkan içerler. At sütüne kımız derler. Deve ve sığır, at, koyun keçi, domuz, yaban devesi, yaban atı, yaban mandası ve yaban eşeği yerler. Yaban sığırını tutup arabaya koşarlar. Zayıfladığı zaman serbest bırakırlar ve bir başkasını tutarlar. Bütün arabalarını develer çeker. Develerle çift sürüp ekin ekerler, darı yerler. Buğday ve arpa nedir bilmezler. Helâl ve haramı da tanımazlar. Hepsi mübahidir. Eti asla pişirmezler, çiğ yerler. Çiğ et yedikleri için pislikleri hiç kokmaz. Doğan kuşu gibi beyaz edip saklarlar. Buralarda hiç gıybet, kötülük, gevezelik, sövme kötü düşünce, kibir, kin ve düşmanlık yoktur. Ama başka kavimlere düşmanlık ederler. Üzerlerine gidip mallarını yağmalarlar. Bütün Kalmuk kavmi on iki padişahlıktır. Her biri beşer, altışar yüz bin adama sahiptir. Hepsinin dilleri birbirlerine başka olup on iki dilleri olduğu inşallah yerleriyle birlikte yazılacaktır. Karanlık dünyaya varınca dünyayı sarmış çeşitli Kalmuklu kavmi gördüm. Mezhepleri başka başkadır. Bir kavmi Mecûsidir, biri Hululîdir, biri ateşperesttir, biri güneşperesttir, biri zeminperesttir, biri ayperesttir ve bir oymağı da öküzperesttir.

İnşallah bunları da mezhepleri, âlet ve silahları, tarz ve tavırları ile yazarız. Bu Kalmuklar Büyük Heyhat, Küçük Heyhat, Kıpçak çölü ve Masku vilayeti içinde, Çin, Mâçin ve Fağfur'a kadar olan yerlerde otururlar. Önceleri İdil nehrinin Masku yakınında otururlardı. Nogay kavmine galip gelince İdil Nehri'nin berisine geçip Kıpçak çölüne ve Heyhat sahrasına yerleştiler. Azak ve Kırım çevresini yağmaya başladılar. Bu kavimlerde asla taun, sancı saplıcan, humma ağır hastalığı, cüzzam ve frengi hastalığı ve diğer hastalıklar görülmez. İki yüz, iki yüz elli ve üç yüz yerinde olup tabii şekilde ömür sürenler vardır. Başını tutamayıp başı omuzuna düşen ölmüş adam olursa bayıra gömerler veya ateşte yakarlar, yahut suya atarlar, veyahut da yerler. Mezheplerine ve kuraya göre amel ettikleri de yazılıdır. Bunlarda asla pire, kehle, tahtabiti, yılan, çıyan ve akrep olmaz. Çünkü evleri arabalar üstündedir ve sahralarda otururlar.

Kalmukların Kıyafeti :

Bu vadilerde tuz madeni olmadığı için gözleri gayet küçüktür. Ama batıdan doğuyu seçerler. Sanki gözleri dürbün aynasıdır. Ama beş on adım yerden bakan adam Kalmuğun gözleri gibi yoktur zanneder. Anadan doğdukları zaman bazısının gözleri köpek gibi bir hafta sonra açılır. Bazısının gözleri açılmayıp ustura ile gözlerini kesip açarlar ve tuz sürerler. Bu kavmin başları Adana kabağı kadar büyük olur. Her Kalmuk'un elleri ne kadar ise kulakları da o kadar büyüktür. Gözleri asla görünmez, kör zannedersiniz. Ama gece ipliği iğneye geçirecek kadar keskin görürler. Erkeklerin kaşları ve kirpikleri yoktur. Yüzleri tabak gibi yassıdır. Boyları çok kısadır. Başları hemen hemen omuzlarına bitişiktir. Boyunları kurt boynu gibi kalındır. İki tarafa bakmak istese gövdesiyle dönüp bakarlar. Ardlarına bakamazlar. Gerdanları yoktur. Hepsinin omuzları oldukça enlidir. Bir adam oturur. Geniş omuzları vardır. Gövdeleri kasıklarına kadar yekpare kalın bir sepet gibidir. Boyunları kısa, butları, ayakları uzundur. Ama kemikleri içeri eğridir. Atlara bindikleri zaman eğri ayakları atın karnını kucaklar. Boyları hep bodurdur. Yaya yürümeye güçleri yoktur. Parmakları hıyar gibidir. Bazıları kısa ve kalındır. Pençelerini insan çeviremez. Vücutlarında kıl yoktur. Sakalları seyrektir. Kırk elli kadar kılları olur, deve dişi gibi iri iri pazıları vardır. Diş ağrısı nedir bilmezler. İnci gibi dizilmiş dişleri vardır. Ömürlerinde sıcak yemek yemezler, vücutları tıknaz ve semizdir. Hepsinin elbiseleri hayvanların derilerindendir. Ama üstleri başları öyle murdar ve pis ve öyle fena kokar ki adamı kendinden geçirir. Böyle pis kokuları vardır. Onun için bunlarda pire ve kehle olmaz. Çünkü kehle nazik teksaslıdır, temiz yeri sever. Cüzzam olan vücudu sevmez, cüzzamlı ve miskin adamda kehle olmaz. Olmamak ve çok olmak da fenadır. Nicesi yüz yaşına varıncaya kadar yaşar. Hatta Mehmet Giray Han Efendimizin meclislerine üç yüz yaşında bir Kalmuk gelip yemek yedi. Başından geçenleri anlattı. Yine Mehmet Giray Han Efendimiz, dindar salih bir padişahtır. Huzuruma iki Kalmuk getirdiler. Biri iki yüz yetmiş yaşında ve biri üç yüz on yaşında idi. Cengiz Han oğlunun oğlu Bereket Han'a yetişmiş. Bütün gördüklerini anlattı. Bunların hepsi Cengiz Han tarihinin hikâyelerine uygundur.

Kalmuk kavmi Hulûlî mezhep (ruhların birinden birine geçtiğine inanma) oldukları için ölümden korkmazlar. «Ölürsem ruhum filan kadının karnındaki filana canım girer veyahut karımın karnına canım girip yine dünyaya gelirim,» diye ölümden korkmazlar. Çünkü bir biri ardınca domuz gibi girip vurulup ölürler. Canları cehenneme... Yahut bir ölüm sebebi de kulağı kanı ... Başını tutamaz ve ölür. Bundan başka hastalık nedir bilmezler.

Kalmuk Kavminin Garib İşi:

Bazı Kalmuklar iki yüz ve üç yüz yaşına varıncaya kadar yaşarlar. Kuvvetleri kesilip elden ayaktan düşünce, akrabaları bunu gezdirmekten bıkarlar. İki semiz domuzun kuyruğunu pişirip adamın ağzına birbiri ardı sıra sokarlar ve öldürürler. Şehit oldu derler... Hepsi birbirlerini yerler. Ama Kur'aya göre amel edip birbirlerinin leşini ölünce yerler. Meselâ: Karpa adlı bir laşileri vardır. Tayesi Şah'larından sonra söz onundur. Karpa'dan dört köşe bir ağaç kur'a vardır. O kur'a nice yıldan beri ecdatlarından kalmıştır. Her tarafı birer çeşit tabii renkte boyalı ... Bir ulu adamları ölse onun talihine kur'a atarlar. Eğer kırmızı tarafı gelse kur'a «ateşe yak» dedi deyip leşini ateşte yakarlar. Eğer kur'a siyah gelse «kara yere göm» dedi deyip leşini yere gömerler. Eğer kur'a mavi gelse «suya at» dedi deyip leşini ya İdil suyuna veya herhangi suya yakın konmuşlarsa girip suya atarlar. Eğer yeşil gelse, leşini pişirip yerler... Ama hemen adı geçen kur'aya göre amel ederler. Bundan başka hükümleri yoktur. Hatta bir gün Muncak Şah'ın bir oğlu ölmüş onu ateşte kebap ederek yağını ve kanını akıttıktan sonra yemişler. Hem güle oynaya yemişler. Hakim geçerken beni de sofraya çağırıp: «Gel padişahımın oğlundan sen de yemiş ol» dediler. «Ya adam eti yenir mi?» dedim. Onlar da «Bah yenir, ya biz onun etini yiyoruz ki canı birimizin canına girip ölmesin. Babamız domuz, yılan ve adam etinden tatlı bir şey yaratmamıştır» dedikleri zaman «Babanız kimdir?» diye sordum. Hâşâ, sümme hâşa «Si sî ..... dediler. Yani hâşa, sümmü hâşa, bu sözü yazmaya cesaret edemem. Öyle dediler. Küfür dalalet, haşir, neşir, mizan, terazi, cennet, cehennem, âraf nedir bilmezler. Dört kitap, peygamber, farz sünnet nedir hiç bilmezler. Hepsi hayvan artığı, insan suratlı sarı yaratıklardır.

«Bre adamlar, bu adam eti yenir mi? Leş değil mi?» dedim. Bir yaşlı Kalmuk, «Acıdır, sen yeme. Eğer lezzetini bilir de istersen bu kadını bin defa öp. Gör ne kadar lezzetlidir. Eğer adam eti yersen lezzetinden ebedî hayat bulur bizim gibi çok yaşarsın» dedi. O saat bir adam leşi kebabını kırk elli ... Kalmuk yediler, yağını yüzlerine gözlerine ve vücutlarına sürdüler, kemiğini de toprağa gömdüler. Acayip ve garip bir manzaraydı. Ama (.....) eğer Rum'un, Kırım'ın Tatarlarını esir etseler akşama bırakmayıp kur'a atmadan evvel adamı pişirip yerler. Böyle adam yiyen bir kavimdirler. Muncuh Şah'tan başka, hâşâ, vükelâ, Tanrı, peygamber, cennet cehennem nedir bilmezler. Hep tayesi ve Muncuk Şahlarını bilirler. Şahlarının ölüsünü yerler. Ateş yaksalar ateşe taparlar. Onun için ölülerini ateşte yakarlar. Ama bunların bir iyi halleri var: Asla yalan söylemezler, yalan nedir bilmezler. Zina, livata ... nedir hiç bilmezler. Bütün kadınları yüzleri açık gezerler. Erkekleri ne kadar çirkinse kadınları o kadar güzeldir. Siyah kaşlı siyah kirpikli, ceylan gibi sür-

me gözlü olurlar. Kadınları nikâhı bilmezler —Kur'a ile iş görüp alırlar.— Cesur yaratılışlı kavimdirler. Asla ölümden kaçmazlar. Hululî mezheptirler. «Bu vücudum ölürse canım elbette birinin karısının karnındaki çocuk ile yeniden dünyaya taze olarak gelirim» derler.

Silahları:

Hepsi ok, yay, mızrak taşır. Okları Çin ve Fağfur oklarıdır. Parmak kalınlığındadır. Uçları avuç içi kadardır. «Seng-i ferah» denilen taşla bilerle ve ustura gibi yaparlar. Oku çok yakından atarlar. Okları pek uzağa gitmez, okluğunda ya beş ya altı ok vardır. Fazla değildir. Çünkü uçları ağır demirden yapılmıştır. Yayları kol kalınlığında Hıta ve Huten yaylarıdır. Kılıçları nadirdir. Ellerinde mızrakları mutlaka vardır. Asıl maharetleri süngü iledir. Bellerinde yüzer, yüz ellişer yıllık ucu sivri, uzun nacakları vardır. Yaka yakaya gelseler, aman zaman vermeden düşmana vururlar. Hepsi de beşer onar iri atlarıyla gezerler.

Garip Bir Manzara:

Bunlar at üstünde dizgini tutmazlar. Ağaçtan bir çeşit Çin üzengileri vardır. Dizginin iki ucu üzengilere bağlıdır. Dizginin diğer iki ucu da atın iki burun deliği kulaklarına demir halkalarla geçirilmiştir. Ağızlarında gemleri yoktur. Bütün dizginler atın iki burnuna bağlanmıştır. Atlarını sürerken dizginleri üzengilerine bağlı olarak ayaklarıyla kullanırlar. İki elleriyle silah tutarlar. Kıpçak sahrasında maden olmadığından bunlarda da akçe pul yoktur. Demir madeni de bulunmadığından bir bıçağı atalarından miras olarak kullanır giderler. Demir kıtlığından kılıçları ve demir üzengileri azdır. Mızraklarının uçlarının çoğu yakan mandası ve geyik boynuzundandır. Ama sert taşa geçen mızraklardır.

UĞURSUZ KALMUKLARIN KÂBE ADLI ZİYARETGÂHLARI

Bu kavimde yalan yoktur. Bunların mü'min ve muvahhid Nogay esirleri vardır. Ziyaretlerine bile gittik. Nogay Müslümanlarının hayvanları üzerine, elli yılda bir, altmış yılda bir, yüz elli bin adamla ve beş altı yüz bin ata talkan, kurt ve kuru balık yükleyerek giderler. Bu kadar asker. Kaf Dağı'ndan giderken Karanlık vilayetinde Bahr-i Zulumât üzerindeki buz denizini süratle üç ayda geçer ve yine aydınlık dünyaya çıkarlar. Kendileri çiğ at eti, atları da ot ve kuru balık yer. Altı ay yine süratle giderek aydınlık dünyaya giderler. Kara ve Sarı kartallarla savaşa giderler. Ama kartallar Kalmuk tayfasını atlarıyla kapıp havaya çıkarırlar. Gagalarından bunları yere bırakınca atları ve kendileri param parça olurlar. Sonra kartallar bunları yerler. Kartallar bu kadar büyük

olurmuş. Bunlar da kartallardan kurtulmak için o aydınlık dünyada kırk elli gün gündüz gitmezler. Her yerde geçen yıldan kalmış ..... adını verdikleri otlukları yakarak otururlar ve kuşlardan korunurlar. Hayvanları kapan kartallar iki fil ve iki deve kadardır. Kanatları bir fersah yeri kaplar. Ne zaman bizi kapmaya gelse, kanatlarının gürültüsünden vücudumuz titrer, kanatlarının yelinden atlarımızla taş gibi yuvarlanmaya başlarız. Orada bizi kapacağını söylediler. Ama bu kuşlar ateşten gayet korkarlar. Gündüz asla yanımıza ateşten gelemezler. «Alçakta dolaşır, kapmaya uğraşır ama kanatlarım yanar diye gelmez» dediler. Böyle kırk gün bu kuşlarla bu Kalmuk gündüz cenk eder.. Akşam olup gece karanlığı basınca bütün kartallar yuvalarına giderler. Kalmuklar da fırsatı ganimet bilerek bütün gece süratle giderler. Sabah olunca yatıp, gece tekrar gitmek suretiyle altında ayda Kaf Dağı eteklerinde İskender Seddi dibindeki Kâbemize varır, yüz süreriz, dediler... Ben de bunlara Kâbelerinin ne olduğunu sordum. Hâşâ sümme hâşâ «Bizi yaratan babamız hakkı için şolkaydır» yani şöyledir dediler.

Kendi sözleriyle Kalmuk Kalesinin şekli:

«Kaf dağının Yıldırak Tak dibinde yani Yalap yalap eden dağ dibindeki Kâbemiz, yeşil zümrüt gibi tunçtan büyük bir kubbedir. Göğe yükselen bu binanın ne kapısı, ne bacası vardır. Dört köşesinde birer kalın demirli pencereleri vardır. Yüz, yüzelli bin asker olan biz Kâbemizin etrafındaki misk kokan çayır çimen içinde, mest oluruz. Bu ovada kış yaz yağmur olmaz. Babamızın kudretiyle öyle çiçekler olur ki Kâbemize bir konak mesafede kokusundan bayılırız. Buradaki yemiş ağaçları ne Çin'de ne Hıta ve Huten'de ne Maçin'de ne Hint'te ve ne Serendil'de, Zenan'da ne Mulyan'da ve ne de Fağfur vilâyetinde olur. Bu ağaçların üzerindeki siyah, yeşil, kırmızı, beyaz, mavi, kırmızı ve her renkte olan ötücü kuşlar, başlarımıza konup öterler. Babamız da ömrümüzü artırır, biz de neşemizden fazlasiyle sarhoş ve sabev oluruz. Yani mest ve methuş oluruz. Ama bu kuşların birine dokunmadan bu ağaçlardan yemişleri koparıp yeriz. Hemen o saat erkeklik organlarından nefisleri olmazmış. Bu derece kuvvetli meyvelermiş. Yemişleri yeyip o an getirdikleri kadınlarla beraber yatarlarmış. Orada gebe kalan kadın taze olurmuş. Yani beş yüz yıl yaşarmış.. Doğurduğu oğlan veya kız asla ölmezmiş. Vücudu eskiyince yere gömüldüklerinde canı başka bir kadının karnındaki yavruya geçermiş. Böylece nice bin defa dünyaya gelip giderek ulu soy meydana gelirmiş.

Kâbelerinin bulunduğu yeşil ovada bin çeşit yeşil, sarı, mavi, kırmızı, rengârenk âb-ı hayat suları akar. Bazıları süt gibi beyaz, koyu bulamaç gibi sudur. Bazıları da kırmızı, sarı bulamaç gibi koyu sulardır. Biz

ömrümüzde su içmezken ondan içince ak sakallı olanların sakalı kararır, ihtiyarlarımız genç yiğit oldu. Ama her gece düşleri azıp, nefislerini tutamazlar. Her gece karılariyle birleşirler. Karılarımız o sulardan içince yılda ikişer ikişer oğlan doğururlar. O sudan içenlerin etleri yani vücutları misk gibi kokar. Kâbemizin bulunduğu bu ovada ötücü kuşlardan başka hayvan olmaz. Yerde gezen arslan gibi iki ayaklı ve kanatlı ötücü kuşlar, yere dökülen yemişleri yerler, çiftleşip gezerler. Bu yemişlerden saklayıp Çin'de, Maçin'de, Hita'da, Huten'deki dostlarımıza hediye ederiz. Onlar da karılariyle birleşmekten bıkmışlardır. Biz de Kâbemizin yanında et, kalkan, balık gibi yiyeceklerden hiç birini yemeyiz. Hep Kâbe yemişinden yeriz ve sularından içeriz. Atlarımız da çiçeklerinden yiyerek beslenirler. Erkek atlarımız birbirlerine aşmağa başlar, yani çiftleşmeğe başlarlar. Onun için bu Kâbeye çok kısrak götürürüz. Kâbe de gebe kalan kısraklardan doğan atlar yüz yıl yaşarlar. Onun tayları öyle güçlü at olur ki bir at ona yetmez. Düşman vursa da ölmezler. Babamızın Kâbesinde gece yoktur. Hep aydınlıktır. Kâbe ovasındaki ağaçların altında kırk gün otururuz. Ay ve güneş doğmasa da gecesi gündüz gibidir. Ay da güneş gibi parlaktır. Onun için bütün zamanı gündüz gibidir...» diye uzun uzun anlattıkları zaman hayran kaldım. «Kırk gün Kâbemizin etrafında oturur ziyaret ederiz,» dediler. Önce hepimiz Kâbe etrafında durup dururken Kâbe içinden bir koku çıktı. Canlarımız hayat buldu. Bir ses, «Bana gelin, bana gelin» dedi. Hepimizin tüyleri ve sakalları ürperdi. Yani kımıldayıp hareket etti. Bundan, ziyarete davet olunduğumuzu anladık. Elbiselerimizi giydik. Hepimiz Kâbenin kubbesi etrafında yine yeşil tunçtan döşenmiş yekpare büyük bir meydanda toplandık. Onun üstünde kat kat ayak üzere durduk. Önce uluca koca kişiler. Kâbenin dört köşesindeki dört adet mermer pencereleri vardır. Evvelâ batı tarafındaki pencereden içeri bakarız. Kâbemizin yeşil tunçtan olan büyük kubbesinin ortasında havada boşlukta duran kırmızı bir sanduka vardı. Bu sandukada büyük bir çelik nahşevanî yani demir sandık üstünde durur. Hiçbir tarafında bağı, zinciri yoktur. Kubbenin ortasında yerden dört adam boyu yükseklikte durur. Biri Bedehşan lâlinden, biri çelik nahşevaniden sanduklardır ki havada dururlar. Bu sandukanın altında bir melek oturur. Ama kanatları yoktur. Adam suretindedir. Fakat omuzları yerinde siyah saçları ve başında kıvrım kıvrım kâhkülleri var. Vücudu lâl, yakut ve cevherle donanmıştır. Yüzünün nurundan Kâbenin dört penceresinden yüzümüze aydınlık vurur» dediler.

NOGAY VE KALMUKLARIN ACAYİP VE GARİP KIYAFETLERİ

İşte batı tarafındaki pencereden bakıldığında bu melek görünüşlü, peri yüzlü görünür. Görenin başı sersemleşir. Doğu tarafındaki pencere-

ye gelip baktıklarında yine o sandukanın altında meleğin oturduğu yerde kocaman beyaz bir dev görürler. Bazı Kalmuk onu görünce korkudan titreyip ölecek gibi olur. Bunlarla azap görür, günahlarından kurtulurlarmış. Nice korkudan ölen Kalmuk'u da oraya gömmüşler.

Yıldız tarafında yani Demir kazık yıldızı tarafında olan pecereden bakıldığında melek görünüşlü, peri yüzlü, inci gibi, temiz bir kızın oturduğu görülür. Güzelliği o kadar fazlaymış ki saçlarının her teli sanki geceden iz taşırmış. Benlerinin her biri hâl-i hâşimiden iriymiş. Hak eli değmemiş, eteğine asla diken ilişmemiş ay gibi bir hanım otururmuş. Bu periyi görenin aklı perişan olurmuş. Kâbenin kubbesinin güney tarafındaki pencereden içeri bakınca yine sandukanın altında yaşlı bir cadıya benzer mel'un bir kadının oturduğu, gözlerinden kan ve irinin aktığı görülür. Halka öfkeyle bakıp ağzından ateşler çıkarır. Dişleri domuz dişi gibi sivri sivri dışarı çıkmıştır. Bunu da görenin aklı başından gider, sersem olurmuş. Görenin yine azabı gidermiş. Korkudan ölenleri oraya gömerlermiş.

Diğer büyük acayip ve gariplikler:

Bu kâbe dediklerinin dört penceresinden dört çeşit garip şekiller görüp giderlermiş. Ertesi sabah yine bir ses «Bana gelin, bana gelin» deyince bütün Kalmuklar kalkıp önce batı tarafındaki demir pencereden içeride olan güneş parçası oğlan, «Ey oğullarım, size müjdem olsun. Bu yıl size ekini bol vereceğim. Kadınlarınızı ikişer ikişer doğurtacağım. Düşmanlarınızı sizinle helak edeceğim. Ey filan, sen üç yüz yıl yaşayacaksın, ey filan, sen yüz yıl yaşayacak ve sonra bana geleceksin. Ey filan, senin bir oğlun ve bir kızın doğacaktır. Kızını falana vereceksin, ülkenizde kışı sert yapmayacağım. At, deve ve koyunlarınızı ikişer ikişer doğurtup malınızı çoğaltacağım» diye tam bir gün bunları dinledik. Güneş batıp ay doğunca bizler de dağılarak kuşlarımızın yanına geliriz. Babamıza şükürler ederiz. Ertesi gün yine bir ses işitiriz. «Bana gelin, bana gelin...» der. Bu defa doğu tarafındaki pencereye geldiklerinde koca dev yine görünür. «Ey kullarım ve oğullarım, korkmayın! Size falan zamanda ekin vermem, yağmur vermem. Sizi düşmanınız falana bozdurmam, kırdırmam. Siz de falan kadar oğlumu öldürüp bana getirin» diye o gün bütün felâketlere ait ne varsa, ne olacaksa hepsini söylermiş. Ay doğunca dağılıp giderlermiş.. Ertesi sabah yine bir ses onları çağırır, bu defa güney tarafındaki pencerenin önünde oturan güneş parçası gibi güzel kız şöyle dermiş: «Oğullarım, hoş geldiniz. Size müjde olsun. Filan adlı düşmanınız size gelip onları kıracak, mallarını, kadın ve oğlanlarını alacaksınız. Karılarınız çok doğurup yurdunuz kuvvetlenecektir. Malınız çoğalacaktır. Cümleniz sağ ve esen yurdunuza gideceksiniz. Kartallardan kork-

mayın. Buz denizini geçersiniz... O gün hep bunun gibi rahatlatıcı sözler söylermiş.. Yine ay gündüzü doğunca yurtlarına gidip yatarlarmış.

Ertesi günü, Kâbelerinin güneyindeki pencereden korkunç bir ses yine onları çağırırmış. Bu defa cadı karısı onlara: «Korkmayın oğullar, size kış sert olacak. Hayvanlarınız kırılacak.. Yurdunuzdan bir yurda giderken sizi düşman basıp malınızı alacak. Düşmanlarınız sizi soyup canlarınız bana gelecek. Ey falan, senin canın filanın karısının karnındaki yavru ile yine dünyaya gelecek. Ey filan, sen falan kişinin canını sıkıp bana göndereceksin. Yirmi yıl sonra senin canın bana gelecek. Yine canını filanın çocuğuyla dünyaya getiririm. Siz buz denizinden geçerken buz altına falan kişiyi, filan kişiyi geçiririm. Canlarını bana getiririm. Ondan sonra sizi Masku oğullarına kırdırırım...» dermiş. Hep böyle kötü şeyler söylermiş. Ay doğunca kuşlarına gelip tam kırk gün bu Kâbe dedikleri kubbenin etrafında karşılıklı oturup her gün birkaç defa yüz bin haber alıp, bağ ve bahçelerde akarsu kenarlarında yeyip içerlermiş.. Her gün taze can bulurlarmış... diye anlatan Kalmuklar, «bir daha bu savadesi görebilecek miyiz...» diyerek ağlarlardı. «İşte Kâbemiz budur» diye tarif ederler ve eğlenirlerdi. «Kâbemizde kırk gün kırk gece zevkü safa edip yaşarız. Babamıza canımızın ne yüzden varacağını öğrenmek, nice haberler almak Kâbe sofasına nail olmak için Karanlık vilâyetini, Buz denizini, kartalları geçip gideriz» dediler.

GARİP BİR KALMUK HİKÂYESİ

«Kâbemizin güneş çıktığı tarafındaki dağlar hep pırıl pırıldır. Bunlar Yıldırak Taklardır ki kimi altından kimi gümüşten, kimi bakır, kalay, kurşun, demir, çelik, tihtab, kükürt, tunç, somaki, üstübeç, şap, selmen, sıçanotu, zehirtaşı, serttaş, camtaşı ve civadan donmuştur. Hepsi pırıl pırıl ettikleri zaman biz bu dağlara «Yıldırak Tak» deriz. Bir defa Özdemiroğlu zamanında bu dağların arasındaki kavimden bir ses geldiğinde Kâbede olan dedelerimizin atlarının ve kendilerinin başları yarılmış, beyinleri de kulaklarından akmıştır. Yıldırak Tak dibinde dedelerimiz hep kırılmış, seksen bin adamdan kırk adam, beş yüz bin attan da beş yüz at kurtulabilmiş ve Çin, Hita ve Hute n vilâyetine selâmetle gelebilmişlerdir. Meğer dedelerimiz Yıldırak Tak ardındaki kavimleri görmek için altın ve gümüş dağlarına çıkmışlarmış. Hepsi bu sesten helâk olmuştur. O zamandan beri yetmiş yıl geçmişti. Kâbemize gitmeğe korkardık. Şimdi bu yıl inşaallah elli bin kişi olduk. Elli bin daha olsun, Kâbemize öyle gidelim» diye anlatıp derinden ah çekerlerdi. Bunlar böyle anlatırlarken gelen mümin, muvahhit Nogay ve Haşdek esirleri de yemin billah ederek böyle gördük diye şehadet ettiler. Ben de bu acayip ve garip hikâyelerini can kulağıyla dinledim. Anladım ki bu macera hi-

kâyelerinin hepsi de şer'i tarife uygun değil. Bu bana bir iç yarası oldu. Bu ne acayip ve garip manzaradır. Ah, bir mümkün olsa da ne kadar sıkıntı çeksem çekeyim, tek bir defa da olsa görsem, diye hasret çektim. Kaç defa Kalmuklardan ve Nogay Haşdeklerinden sordum. «Evet, öyledir ve öyle gördük» dediler. Doğru olacağına inanırım ki Kalmuk, Nogay ve Haşdek kavimleri yalan nedir bilmezler. Bunlara itimat ederek «Gerçektir» dedim. Ama aklım yine almadı. Bir gün Nogay ve Haşdeklerin ayanları ve halk bir yere toplanmışlarken bu Kâbe dedikleri yerin durumunu sordum. «Nasıl gidip gelirsiniz ve Kâbenizi kim yaptı?» dediğimde .....

KALMUKLARIN KÂBE HAKKINDAKİ CEVAPLARININ DOĞRU OLUP OLMADIĞI

Şöyle dediler: Önce giderken Karanlık dünyayı, Masku diyarının güneyinden ..... günde geçip Karanlık ..... kenarındaki Buz Denizi kıyısına vardığımız zaman atlarımızın ayaklarına buz çivileri çakarız. Çivileri olmayan, atlarının ayaklarına keçeler sarar.. Boş olan koşu atlarımıza kuru balıklar yükleyip Buz Denizi üzerinde gideriz. Atlar kuru balık biz de bazı atları kesip çiğ yeriz. Buz Denizi üzerinde ..... çapula gider gibi hızla koşarız. Bu Buz denizi öyle bir yerdir ki vakt-i şâfii kadar kısa gecesi olur. Karanlık dünya da öyledir. Bu Buz denizi her zaman donmaz. Kırk elli yılda ve seksen yılda bir defa pek katı donar. Diğer yıllar yalın kat donar.. Hatta bir kere giderken Karanlık dünyada, Çin'den gelip Leh ülkelerindeki Danha İskelesine giderken buza tutulmuş iki Portukal gemisi gördük. Kâfirler buz üstünde geziyorlardı. Bizim atlarla buz üzerinde koştuğumuzu görünce o kadar çok bav yani top attılar ki nice adamlarımızı ve binlerce atlarımızı helâk ettiler.

Biz gemileri yağmalamaktan vazgeçip gittik. Meğer gemilerin attıkları topların darbelerinden buzlar çatlamış. Geminin yakınından Buz denizini geçemedik. Bir hayli uzak mesafeden gidip ..... günde Buz denizinin öte yanına vardık. Aydınlık dünyaya çıkıp kartalların korkusundan atlarımızın yurdu olan otları, yani geçen yıldan kalan otlukları atların kuyruklarına bağlayıp kibritle yakarız. Sürüte sürüte giderek kartallardan emin oluruz. Sonunda kartalların çoğu yuvalarına varır. Gündüz gitmek tehlikelidir. Gündüz ateş yakarak otururuz. Gece yürütüp ..... de Kâbemize varırız» dediler. Ben de «Canım, o Kâbeyi kim yaptı?» diye sorduğumuzda «Dedemiz ulu babamız yaptı.» dediler. «Dedeniz kimdir?» dedim. Onlar da şöyle cevap verdiler: «İşte siz Celin Türkü ekmek ağacı yediğiniz için sizi gölgeliğinden kovdu. En ulu babamız bu Kâbe evini yaptı. Oradaki ağaçları baldan şekerden yaptı ve sütten tatlı suları akıttı. Kâbenin ortasında hazinesini ve cümle kullarının canlarını

demir sandukada muallakta durduran babamızın evidir. Bizimle söyleşen dedemizdir. Siz dedemizin yarattığı kullar, bizim köklerimizsiniz. Nogaylar da Haşdekler de Kalmuklara yan yan baktılar. Kalmuk kavmi benim sorularıma bir çeşit cevap verdi.. Yani hâşâ sümme hâşâ bunlar Cenab-ı Rabbil-izzetin falanı olurlar. Bizler bunların kulları oluruz. Hâşâ minessâmiîn. Şu bir gerçektir ki bu dünyayı dolaşıp İskender gibi âb-ı hayata varan bu Kalmuk kavmidir. Su ve havasından üç dört yüz yıl yaşayan dünyayı görüp gezen bu Kalmuk kabilesi ve kâfir Portukal kavmidir. Fakat Portukal kâfiri denizden Kalmuk Tatarı da karadan dünyayı gezer durur. Bu iki kabilenin yeryüzünde ayak basmadıkları yer yoktur. Hatta bu Kalmuk kadar varıp yeni dünyaya giderler. Hâlâ Yeni Dünya kavmi de bu Kalmuk kavminden korkarlarmış. Doğrusu dünyayı gezen dolaşan kavim, Kalmuk kavmidir.

Benim kısa aklıma göre, Kalmuk kavminin, Kâbemiz dediği adı geçen tunç kubbe, İskender-i Zülkarneynin Zulumatı geçip öbür dünyaya ayak bastığı Kaf dağı yanında Sedd-i Yecuc'u, Allah'ın sûre-i Kehf'deki: «Kalü yâ zâ'l-Karneyni inne ye'cüce ve me'cuc müfsidûne fi'l-arzı...» Şöyle dediler:

«— Ey Zülkarneyn Yecuc ve Mecuc bu yerde fesat çıkarıyorlar...» (9. âyet).

Kat'i emriyle İskender Seddi dağlarını bütün madenlerden yaptığı dağ, Kalmuk kavminin «Yıldırak Tak» dedikleri Sedd-i Yecuc'tur. Sonra İskender bunların Kâbe dedikleri kubbeyi yapıp eski hâkim ve âlimlerden Bokrat, Sokrat, Filofos, Filosof, Fileḫos, Padere, Ristalis, Eflatun, Fisagores adlı filozoflarına Mutallisemat garip ve acayip şekiller ettirip Hz. Hızır'ın öğrettiği şekilde bu kubbeyi inşa ettirmiştir. İskender'in bütün serveti bu tunç kubbede gizlenip müvekkiller tayin etmiştir. Bu Kalmuklarla konuşanlar Allah ve resulü bilir ya, müvekkil olan ifrit hizmetçilerdir. «Yıldırak Tak» dedikleri yüksek görünen dağlar Sedd-i Yecuc ve Mecuc dağları olmalıdır. Dedelerimiz o dağdan gelen sadadan çatlayıp helâk oldu dedikleri, Yecuc kavminin sadası olmalıdır. Bu Kalmuk kavmi hayvan sınıfından olduğu için Kitabı yoktur. Kâbe dedikleri binadaki acayip ve garipliklerin ne olduğunu bilmezler.

KALMUK KAVMİNİN ÇEŞİTLERİ

Bunlar, dünyayı istilâ etmiş ve cihangir olmuş on iki padişahlıktır. Bizim elçi Ban ile buluştuğumuz Tayesi Şah ve oğlu Muncak Şah idiler. Muncak Şah, bu küçük Heyhat sahrasında devamlı oturur. Ama babası Tayesi Şah ise büyük nehir İdil'in öte tarafındaki büyük Heyhat sahrasında oturur. Bu büyük Heyhat sahrası ta Çin ve Mâçine Hita, Hutan ve Karanlık dünyaya kadar uzanır. Bu Heyhat sahrasında adı ge-

çen bu padişahlar, üç dört yüz bin savaşçı askere sahiptir. Kalmuklara tâbi olanların ve Nogay, Haşdek esirlerinin sayısını Allah bilir.

KALMUK TAYESİ ŞAHIN HALKI

İdil'den kuzeye doğru üç aylık mesafede bulunan Cayık Nehri kenarında oturan iki yüz bin askere ve altı yüz bin konar göçen Nogay ve Haşdek reayaya sahiptir.

(ÇAKA) TAYESİ ŞAHIN ÖVGÜSÜ

Cayık Nehrinin Hazar Denizine karıştığı yerlerde otururlar. Diğer Kalmuklar gibi göçer evleri azdır. Çoğu büyük şehirlerde otururlar. İçlerinde Moğol ve Moğol reayaları olup üç yüz bin askere maliktir.

KUBA KALMUK TAYESİ ŞAHIN ÖVGÜSÜ

Cayık nehrinin öte yanında yani öte tarafında oturan beş yüz bin askere sahiptir. Bunlar Masku diyarına vâveyla salmışlardır.

DURUSEYT KALMUK TAYESİ ŞAH

Bu da Cayık nehrinin kuzeyinde oturur. İki yüz bin Kalmuk'a sahiptir. Ama Muncak Şahın kavmi bu kadar reayaya sahip olduklarını bilmezler. Maskular da bilmezler.

Gökdelin Kalmuk Tayesi Şah

Bunlar balık dişi çıkan göl civarında otururlar. Aç saç gezerler. Üç yüz bin askere iki yüz bin reayaya sahiptir. Zayıf kavimdirler.

Bu Kalmuk Tayesi Şah:

Bunların sayısını Kalmuklar bile bilmezler. Onun için sayıları yazılamadı. Ama Taşmal'in sonundaki Okyanus kenarında bulunan Zenane vilâyetine kadar uzanan sahrada otururlarmış.

Bike Kalmuk Tayesi Şah:

Moğolcada «Bike» kadınlara derler. Bu Kalmuk kadınları Zenan yani kadın vilâyetine hükmederler. Bu kavim acayip ve garip büyük bir kavim imiş. Hatta Kalmuk Muncak Şah yanında Zenane vilâyeti kadınlarından altı adet kadın vardı. Ben gördüğümde «Lekad halak na'l-insâne fî ahseni takvim» (Biz gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık.. Tin suresi, 4. âyet.) âyetini okudum. Ama çocuk doğurmazlar. Erkekle temasları bildiğimiz temasa benzemez diye Muncak Şah söyledi «Dilersen

bu gece biriyle yat» dedi. «Hâşâ lâzım değildir...» dedim. Ama sanki cisim olmuş bir nur ve şekil almış bir ruh idiler. Bunların öyle boy, bos, kilo, gümüş gibi gerdanları, Allah'tan sürmeli Çin ceylanı gibi siyah gözleri ve tatlı Çağatay dilleri var ki görenlerin, duyanların bağrını kan eder. Fakat kan dökmezler. Her defasında Muncak Şahın yanında onları gördüğüm zaman sersem olurdum. Meğer Zenan vilâyetinde kadınların hepsi böyleymiş. Bike Tayesi Şahın Kalmuk'u bunlarla birleşirmiş. Ama hamile kalmazlarmış. Kendi nesillerinden erkek adamları yokmuş. Kadınlar ne zaman doğurmak istese büyük bir göl varmış o göle yılda bir defa girer hamile kalırmış. Allah'ın emriyle hamile kalan kadın, hamilelik sonunda erkek doğurursa başı ve elleri adam gibi, fakat gövdesi ve iki art ayakları köpek gibi olurmuş. Köpekler analariyle ve kız kardeşleriyle birleşse onlar hamile kalmazlarmış. İnsanla birleşseler de olmazmış.

Kudal Kalmuk Tayesi Şah:

Bu kavim yedinci iklimin sonunda Karanlık vilâyetine yakın «Medin Herat» adlı yerde otururlar. Sayılarını Rabbülâlemin olan Allah bilir. Haşdek kavmi, içlerinde esir olarak bulunurmuş.

Uluban Kalmuk Tayesi Şah:

Bu kavmin oturdukları ambar gibi yerler, Batlamyos ve filozoflar tarafından «Boş yerler» olarak isimlendirilen uçsuz bucaksız yerlerdir. Bunlarda asla akşam olmazmış. Hemen karanlık bir hava olur, arkasından da sabah olurmuş. Ama güneş yere ve halka hiç tesir etmezmiş. Bu yüzden hiç ekinleri olmazmış. Hayvan etleri yerleşmiş. Sözün kısacası, bu Kalmuk kavmi on iki padişahlı ve on iki dillidir. Birbirlerinin dillerinden bir harf ve bir söz bile anlamaları mümkün değildir. Hakir elli bir yıl seyahatte on sekiz adet sikke ve hutbe sahibi padişahlık yerleri ve yedi iklimi dolaştım, yüz kırk yedi adet dil tesbit ettim. Hafızamın kuvvetiyle her dilden birer parça kelime öğrendim. Ama bu Kalmuk dilleri kadar zor ve Samsun köpeği gibi güm güm öten lâm, mim ha ve nun harfini hiçbir dilde işitmedim.

Kalmuk Kavminin Dili:

Evvelâ, birisi hesaplarının sayısını şöyle sayar: Niken 1, Kayur 2, Karban 3, durban 4, taben 5, durgan 6, dolan 7, harman 8, yesen 9, arban 10, arban niken 11, arban kayur 12, arban karban 13, kurun 20, gular: ekmek, usun: su, mahan: at, kudusun: çizme, mahalay: kalpak, dibel: kü-

rek, buce: kuşak, kutgar: bıçak, nehar yire su: gel otursan, mendire su: hoş geldin, ebusun: otlak, bu: tüfek, püsürge: çadır, oldı: kılıç, temun: yay, ogün kız, udan: söğüt ağacı, ulasın: kavak ağacı, sare: ay, haren: güneş, udun: yıldız, mendutak: Selâmün aleyküm, tavmendu: Aleyküm müsselâm, neluguy mini: başı zerhalli, kayurmini: kulaklar, çeki mini: diş, ok koysın dud mini: iki gözler, çun kayursın: burun, kambar mini: kaşlar, âme mini: ağız, haz göl mini: kollar ve ayaklar, dercidav mızrak, kazar: at uyanı yani at gemi, togul: at eğeri, cidav male kat: mızrağını getir.

Nice yüz bin çeşit meseleleri sözleri vardır. Muncak ve Tayesi şahın kavimleriyle nice zamandan beri konup göçtüğümüz için dillerinden birkaç kelime yazıldı.

Eğer on iki adet olan Kalmuk şahlarının her birinin dilinden kelime yazsak, kitabımız bir Kalmuk-nâme olur. Sözün kısası, yukarıda yazılı olan Kalmuk kavimlerinin her biri başka bir dilde konuşsun. Birbirlerinin dillerini asla anlamazlar. Dünyaya yayılmış büyük kavimdir. Ta Çin, Maçin, Fağfur, Hıta, Huten, Kaf dağı ve Sedd-i Yecuc ve Mecuc'a varıncaya kadar olan yerleri istilâ etmişlerdir. Sarı renkli kavimlerdir. Bu on iki Kalmuk kavminin padişahlarına «Tayesi» derler. Meselâ Kırım hanlarına «Giraz», Osmanoğullarına «Hünkâr», «Sultan», «Kayser» ve «Padişah» derler. Bunlara (Tayesi) derler. Ama hepsinden büyük ve muhteşem Muncak Şahın babası büyük Tayesi Şahtır. Büyük Tayesi Şahlarını Kabartay Çerkezlerinin öldürdüğünü yukarıda yazmıştık. Her Tayesi, beş yüz bin veya bir milyon askere sahiptir. İnsanları atları ve dilleri birbirine benzemez. Her biri başka mezheptendir. Allah'ın hikmeti, atları semiz, yere yakın kısa ayaklı, öküz yapılı, tırnakları yivli yani tırnakları çatal gibi olur. Ama çatal değildir. Somun ekmeği kadar iri tırnakları vardır. Karınları yere sürünecek gibi yakındır. Önleri ve arkaları geniştir. Gerdanları öküz gerdanı gibi kısadır. Yeleleri gayet çok olup yerde sürünür. Çok saçlı, güçlü ve kuvvetli atlardır. Kuyrukları beş ata kuyruk olacak kadar uzun olup yerde sürünür. Kalın kuyrukları vardır. Ağızlarının iki tarafında, azı dişleri gibi dışarı çıkmış birer dişleri vardır. Onlar birbirleriyle cenk etseler, birbirlerini helâk ederler. Onun için Kalmuklar, atlarının ağızlarına o dişlerden gem vuramayıp gem yerine dizginleri demir halkalarla atlarının burunlarına geçirirler. Atları burunlarından zaptederler. Dizginlerinin birer uçları da iki üzengilerine bağlıdır. Dizginleri bütün Kalmuklar, ayaklariyle kullanıp iki elleriyle silahlarını kullanmaya çalışırlar. İşte atlarının şekilleri de böyledir. Ama üç gün, üç gece yemeden içmeden yürüyüp giden atlardır. Onar onar birbirlerinin kuyruklarına bağlı olup burunlarının kulakları hep bıçakla yarılmıştır. Yürüme esnasında atlar soluklarını alıp rahat koşarak burunları gırıldar. Doğrusu sarı adamların atlarıdır. Bütün müfessirler ve

Tatar âlimleri, Beni Asfer'in Kalmuklar olduğunu söylerler. Bu Kalmuk kavmi de olmazsa Masku kâfiri bütün dünyayı eline alırdı. Onlar da sayısız Hıristiyan millettir. İdarelerinde on sekiz padişah, ban ve kral oturur. Bunlar da karanlığa varınca Yeni dünyanın bir ucuna hükmederler. Yeni Dünyaya yeni ayak bastıkları için kaleleri yoktur. Masku kâfiri hakkında bazı müfessirler ve muhaddisler onların sarı oğullarından olduğunu söylemişlerdir. Zira bu hakirin vardığı Müjik vilâyeti Masku keferelerinin gözleri de Kalmuk gözleri gibi küçük gözlü Mujik keferelerdir.

Hz. Ali'nin, Şam mezarlığında medfun bulunan Muhyiddin Arabi hazretlerinin «Fusus» adlı eserinde buyurdukları gibi Masku kavmi, Kalmuk kavmidir, demişlerdir. Can kulağıyla dinleyen kardeşlerimiz bilsinler ki eğer bu Kalmuk kavminin çeşitlerini ve üç defa Masku diyarını yağmalayıp bildiğimiz ve anladığımız kadar bu iki kavmin hallerini vakalariyle yazacak olsak, Allah bilir, kitabımız başka bir cilt kitap olur. Bu kadarla yetinip elçi bey ile Azak vilâyeti tarafına gitmeğe çalışırken Tayesi Şahın Kalmuk'undan sefere gidenler, sayısız mal ve ganimetlerle geldiler. Bütün Kalmuk reisleri elçiye destur verdiler. Hakire, Tayesi Şah ve oğlu Muncak şah, ikişer adet at, ikişer adet geyik yavrusu derisinden Hitayî kâğıt gibi parlak ve yumuşak kürk, ikişer adet Nogay ve Haşdek esir oğlanları hediye ettiler. Dostlarımıza da birer elbise, geyik derisinden kürkler ve birer iyi at verdiler. Elçi Ban'a: «Melikten cömertlik olsun» diyerek on bin koyun ve beş bin sığır verdi. Çünkü onlarda akçe, pul ve diğer şeyler asla yoktur. Yedikleri at, giydikleri onun derisidir. Hatta gömlekleri ve donları bile deridir. Ama ne deridir. Sanki beyaz Hıtayî kâğıttır.

Daha sonra Tayesi Şah, oğlu Muncak Şah, oğlu Kudal Alp, Dar Alp, Kubat Alp, Ulguy Alp, Suluy Alp, Banı Alp ve diğer mirzaları ile vedalaşıp kurtulduğumuza yüz binlerce hamdü senalar ettik. Bütün Masku arabalarını tabur gibi gören çattık. Toplarımızı ileri geri hazırlayarak silahlı Masku askerimizle atbaşı beraberce Kalmukistan içinden bir gün kuzeye doğru gidip uçsuz bucaksız Heyhat sahrasında koştuk. «Büyük İdil Nehri» kenarında durduk. Allah'a şükredip o gün ve gece bütün askerlerle yüzelli parça gemiye bindik.. İdil Nehrinin karşı tarafındaki Küçük Heyhat sahrasına ayak bastık ve öylece Kalmuk kavminden kurtularak emin olduk. Ama Haşdek ve Nogay kavmi burada da çoktur. İdil Nehri kenarından tam on gün Masku kaleciklerinde dinlene dinlene gittik. Ten nehri kenarındaki kalenin hepsi sağlam ağaç kalelerdir. Çünkü İdil Nehrinin bu kısımlarının iki tarafı dağlar ve ormanlarla çevrilidir. Kaleleri de hep ağaçtır. Önce Şive Kirmen'e, oradan sırayla Hulu Kirmen'e, Kayuşa Kirmen'e, Sonhev Kirmen'e, Kadine Kirmen'e, Poluşe Kirmen'e, Vasilev Kirmen'e, Mahal Kirmen'e, Eskani Kirmen'e Kapusa Kir-

men'e geldik. Bu on kalenin Hatman ve kaptanları başka başkadır. Her biri beşer altışar bin askere sahiptir. İçlerinde Haşdek Müslümanları da vardır. Sağlam kalelerdir. Fakat küçüktürler. İçlerinde birer ikişer kiliseleri, çarşı ve pazarları vardır. Yiyecek ve içecekleri balık, rakı, bozadır. Diğer meyve vesaire yiyecekleri nadirdir. Koyunları ve domuzları çoktur.

Bu on kaleden elçiye on bin kadar sığır ve koyun hediye edildi. Her kaleye konunca top şenlikleri yaparlardı. Bu kalelerin karşısında İdil'in öte tarafında büyük kaleler görünür. Onlardan atılan top sesleri de güçlükle duyulurdu. Çünkü bu yerde İdil Nehrinin eni kırk elli mil kadardır. Onun için karşı kalelerin top sesleri zor duyulurdu. Bu kaleleri yakından görüp isimlerini öğrendim. Ama içlerine girmediğimiz için şekilleri yazılmadı. Oradan on birinci günde kuzeye giderken büyük Ulu Ten nehrine vardık.

Büyük Ulu Ten nehir Konağı:

Burada artık İdil nehir arkamızda kaldı. Ten nehri kenarında konup göçmeğe başladık. Bu Ten nehri tâ Masku vilâyetinin ..... vilâyeti dağlarından gelir. Yukarıda yazılan «Türk Özü» (Uru) adlı konduğumuz yerde İdil Nehri ile araları bir konak mesafedir. Osmanlı Ten nehri ile İdil Nehrini birbirlerine karıştırmak için kazdıkları büyük hendeğin yanından Ten nehri geçip buradaki **Jive Kirman** altından akar. Bugünden sonra batıya doğru akıp Azak kalesi dibinden Azak Denizine dokuz boğazdan karışır. Bu Jive Kirman'ın kaptanı ve hatmanı elçiyi büyük bir törenle karşıladı. Kaleye girerken haylice top şenlikleri yapıldı. Elçiye büyük ziyafetler verildi. Bu kirmen de Ten nehrinin kuzey tarafındadır. Karşı tarafı Azak kalemizin toprağı olup Küçük Heyhat sahrasıdır. Burada Ten Nehrinin sağ ve solunda öyle ulu ağaçlı ormanlar var ki yayan adamlardan başka domuz ve karacanın dışında hiçbir canlı giremez. Burada Ten nehri, Heyhat sahrasını ikiye bölmüştür. Allah'ın yardımıyla biz bu Jive Kirman kalesinde misafir iken gece şiddetli bir kış oldu, kuru bir poyraz esti. Allah'ın emriyle Ten nehri soğuktan dondu. Üstünden nice arabalar, kızaklar geçmeğe başladı. Bütün kâfir kavimlerinin yüzleri güldü buzları çoğaldı. Ama öyle şiddetli bir soğuk oldu ki Jive Kirman kâfirlerinin evlerinden dışarı çıkmağa kuvvetimiz olmadı. Çünkü erbainin (kışın, şiddetli olduğu 19 Aralık - 17 Ocak arası) ve Zemberi kışının tam ortası olup 7. iklimde olunduğundan kışın soğuğundan yerler çatladı. Araları gayya deresi gibi olurdu. Hele her ne hal ise Jive Kirman'dan kalkıp batıya doğru, Ten nehri kenarından gittik. Bazı yerde Ten suyu buzu çatlamıştı. Heyhat sahrasını baştan başa Ten suyu kaplamıştı. Heyhet sahrası donmuş ve parlak buz olmuştu. Ne arabalarımız

ne atlarımız ve ne ayaklarımız yürüyebiliyordu. Kısaca, her ne ise dert, bela, sıkıntı, eziyet çeke çeke o gün yürüyüp Peras Kirman'a vardık.

Peras Kirman :

Yorgun argın bu kaleye can atıp selâmetle girdik. Kalmuk Tayesi Şahın verdiği koyunlardan ve sığırlardan çoğu buz üzerinde kaldı. Peras Kirman hatmanı beş altı bin kefere ile Kazaklarını alıp Heyhat sahrasının buzu üzerinden kızaklarla kuş gibi uçarak gitti. Akşam vakti, geride kalan atları, sığırları ve bütün hayvanları kaleye getirdiler.

Bir gün bu Peras kalesinde kalıp safalar ettik. Kale hatmanı elçi bani yollamağa hazırlıklar yaptı. Kale gayet sağlam ağaç kaledir. Daha önceki ve şimdi de Masku kralının emrindedir. Ten Nehri kenarında, dörtköşe şeklinde sağlam bir bina olup boyu, tam üç bin adımdır. İçinde bin adet saz ve kamış örtülü evler vardır. Bütün sokakları satranç gibi taşla örülmüştür. Bin kadar Kazak ve bin kadar Haşdek Tatarı vardır. Beş altı kilise, elli kadar kürkçü dükkânı ve bir adet hanı vardır. Üçü balyemez topu olmaz üzere pek çok topu vardır. Hatta biz elçi ile kaleye girdiğimizde büyük top ve tüfek atışları oldu. Bu kaleden dışarı çıkan Kalmuk Tatarları obalariyle konup göçerek bu kaleye gelir ve alışveriş yaparlar. Burada Ten nehri azdır. Çünkü kaynağa gayet yakın olduğundan at ile geçilir dediler. Ama burada donmuştur. Sel geldiğinde bu Ten nehri at ile geçilmezmiş. Burada içmek için buzu bir yerden delerek su alırlar. Ab-ı hayat nehirdir. Ejderhan şehrinden, Türk kalesinden ta buraya gelinceye kadar Küçük Heyhat sahrasında kale yoktur. Bütün Kalmuk kavmi konup göçerler. Bu kalenin hatmanı beş yüz adet tüfekli askeri elçiye yardımcı verdi. Bütün emrindeki kayalar boğazlarında demir tüfekleri, ayaklarında demir çivili çarıkları, üzerlerinde kış kürkleri ile Heyhat sahrasında rakılarını içip buz denizi üzerinden ceylan gibi koşarak hizmet ederlerdi. Kale hatmanı da elçinin hatırı için askeriyle birlikte giderdi...

Acayip ve Garip Kazak Gemileri :

Heyhat sahrasında buz üzerinde at adam ve hayvanın gitmesi mümkün değildir. Masku kavminin kefereleri bir çeşit kızak gemiler yapmış ve kızakların altına da kalın kiriş ağaçlar, domuz dişleri, sığır kemikleri ve ..... sığır boynuzları koymuşlardır. Kızaklar buz üzerinde güçlükle durur. Zerre kadar bir bahaneyle kızak gemiler uçacak gibi olur. Bütün kızakların ikişer üçer yerlerinde çam direkleri ve ona bağlı sazdan, kamıştan, örülmüş hasır yelkenler vardır. Her kızak gemide yirmişer otuzar at bağlayacak genişlik ahırlar, tahtadan çatılmış ocaklı odalar, mutfaklar ve helâlar vardır. Buz denizi üzerinde olduğu için bu gemilerin ne dü-

meni, ne küreği ve ne de kürekçileri vardır. Ancak hasırdan yelkenleri, gemisine göre beşer onar adet kâfir yelkencileri vardır. Lâkin her geminin ileri başı olan kayalığı üstünde ikişer kefere iskemle gibi tahtalarda otururlar. İkisinin de ellerinde uzun sırıklar, ucunda demir olan mızrak gibi harbeler vardır. Gemiler, hasır yelkenlerle yıldırım gibi şahlayıp gider. Gemilerin başlarını döndürmek için bu iki kâfir, ellerindeki harbeleri buza vurup geminin başını istedikleri yere çevirirler. Gemiyi bu iki kefere ellerindeki harbelerle kullanırlar. Eğer gemi dursun derse, geminin başındaki kayalığında iki yerde at kellesi, sığır delikleri vardır. Hemen o kefereler ellerindeki harbeli uzun sırıkları o iki adet deliklere sokup nice sırıkları buz üstüne vururlarsa, sırık harbeler buza saplanır ve gemiler durur. Yelkenleri olan hasırları sarıp sarmalarlar. Eğer rüzgâr ters yönden eserse gemileri buz üstünde istedikleri yere götürmek imkânsızlaşır. Veyahut hiç rüzgâr esmezse, soğuk hava olsa, her geminin onar, on beşer kadar olan gemi banları ellerine o ucu harbeli sırıkları alıp geminin iki yanlarına ayak üzere dizilip usul ve ahenkle «ya Jorj, ya Jorj, ya Jorj, Mâriye kuvvet Hıristosu, ey Niko, ey Koçu, ey Aşub Nikola ve ey Dostu» derler. Yüksek sesle söyleyerek ellerindeki harbeleri buza vurdukça hasır yelkenden çok gemileri kuş gibi uçar. Zira gemilerin altlarına safi domuz dişleri çakılmıştır. Altı billur gibi buz denizidir. Gemi durur mu. Bütün asker, elçik, ben «bütün, yanımızdakiler ve takıntılarımızla yük ve çadırlarımızla bu gemi kızaklara bindik. Ateş başında kebaplar çevirdik. Kefereler rakı içtiler. Gemi, billur gibi buz denizi üzerinde yaydan ok çıkmış gibi giderdi. Allah'a şükürler olsun, benim gemim yıldırım gibi giderdi. Ama Kalmuk şahının verdiği koyun, sığır ve arabaların bulunduğu gemiler geride kalırdı. O gün gidip Tukay Kirman'a vardık.

Büyük Tukay Kirman Kalesi :

Bu da Ten nehri kenarında, altıgen şeklinde, ağaçtan, sağlam bir kirmandır. Başka hatmanlık ve kapudanı vardır. Ten nehri donup, yüz parça Rus şayka gemileri havada dururdu. Bu da Masku kralınındır. Bu kaleden de toplar ve tüfekler atılıp şenlikler yapıldı. Büyük ziyafetler verildi. Elçiye ve ben hakire kaptan ve hatman bol hediyeler verdiler. Burada da başka kızak gemileri hazırlamışlar... Ama küçük kaledir. İçinde elli kadar saz ve kamış örtülü uğursuz evleri vardır. Üç yüz kadar iç hisar kulu vardır. Dış hisarı, yine Ten nehri kenarında üç bin evli, yedi kiliseli ve üç yüz kadar dükkânlı şehirdir. Buradan da kışın şiddetinden bağ ve bahçe yoktur. Ama ormanları ve bostanları gayet çoktur. Mahbup ve mahbubelerine nihayet yoktur. Bu taraftaki Masku kâfirlerinin başka lehçe ile kelimeleri vardır. Ama isimleri bu çeşittir .....

Bu kaleden de seher vakti yine kızaklara binip şimşek gibi giderek Müjharu Kirman'a vardık.

Müjkaru Kirman:

Bu kale de Ten nehri kenarında olup, Masku emrinde iki bin askerli ve başta hatman ve kaptanlı dört köşe bir kaledir. Bu kirmanda elime bir Kalmuk atı geçti. Atı gemiye koyup sakladım. Ama nice defa binmek gerektiğinde muazzam suları yıldırım gibi yarıp karşı tarafa geçti. Hasmına aman ve zaman vermeden çatardı. Önüne bir hendek, bir dere gelse kendisini karşı tarafa ceylan gibi atardı. Doğrusu küheylan bir Tatar atıydı.

Allah'a şükür, buralarda havalar yumuşak oldu, yüzümüz güldü. Oradan yine gemilere binip buz denizi üzerinde şimşek gibi giderek Escet Kirmen'e geldik.

Escet Kirmen :

Bu da Masku emrindedir. Ten nehri kenarında, ağaçtan yapılmış sarp bir kaledir. Hatmanı yedi bin askere sahiptir. Kalenin içinde her imareti mevcuttur. Allah'ın hikmetiyle havalar yumuşadı. Hıristiyan milletinin de yılda bir kötü günleri olurmuş. Bütün kale kaptanları hatmanları âyan ve vilâyetleri elçiye rica edip bir iki gün daha kalmasını istediler. Kâfirler yeyip içip eğlenmeğe başladılar. Kâfirler, gemilerden atlarını çıkararak her biri bir tarafa at koşturmağa gitti. Hemen hakir de «fırsat ganimet»tir diyerek arkadaş ve hizmetkârlarımla atlara bindim. Alman diyarından beri taşıdığım üç adet Samsun köpeklerini de yanıma aldım. İki şehirli Masku keferesiyle av yapa yapa Ten nehrinin buzu üzerinden karşı tarafa geçtik ve yola koyulduk.

Hakir ve Fakirin Macerasının Sonu, Palu Adlı Köpeğin Hakikati, Hüna ve Çakır:

Arslan iriliğindeki köpekleri zincirlerinden yedeğe alıp üç adet de zağar köpekleri av arayarak, çöl ve ovayı gezdik. At üstündeyken bu hakirin gönlüne «Allahım, bu zavallı kulun 1074/1663-64 senesinden 1076/1665-66 senesinin sonuna kadar üç senede Alman, Donkarkız, Danimarka, İsveç, Nemçe (Avusturya), Felemenk, Çek, Karol, Leh, Erdel, Eflak, Boğdan, Kırım, Dağıstan, Acem, Çerkezistan, Haşdekiştan, Kalmukistan, Moskuvistan gibi on dokuz vilâyeti sıhhat ve selâmetle seyahat etti. Sana hamdü senalar olsun. Bu kadar kâfir ülkesinde beni bir an perişan, halsiz, dermansız bırakmadın. Bu Masku vilâyetinde de sıhhat ve selâmetle beni Samsun köpekleriyle avda gezdirirsin. Sana yüzlerce şükürler ol-

sun...» demek geldi. Böylece Allah'a dua edip bir tarafa yöneldim. Ama Samsun köpeklerimin her biri birer Bağdat arslanına benzerdi. Aslında 1051/1641-42 tarihinden 1054/1644 tarihine kadar kâfir Leh, Çek ve Kırakov ülkelerini bu kadar seyahat ettim. Öyle köpekleri hiçbir ülkede görmedim. Hatta nice mutaassıp kimseler «Vallahi Evliya Çelebi sen çok murdar olan köpeği nasıl besliyorsun?» dediklerinde «Vallahi birader, ben bir vâiz, nasihatçi, tarikatçı, şeyh değilim. Halktan dünyayı dolaşan bir seyyah, insan dostu ve garip bir kimseyim. Bu öğretilmiş köpeklerle av avlar gezerim. Eğer köpekte olan hakikat insanoğlunda olsaydı, kırk günde olgun bir insan olurdu. Bu köpeklerimle gezerim. Çadırcığımı ve atlarımı her gece beklemeleri bana yetişir...» diye cevap verdim. «Behey adam! Köpekte ne hakikat var ki... Onlara verdiğin ekmeği fukaralara ver. Yoksa halin Allah katında haraptır...» diye nice mutaassıplar uzun uzun laf ederlerdi. Asla onların mânasız sözlerini dinlemeyip köpekler, tazılar ve zağarlarla geçinmeğe devam ettim. Eğlenerek gizlice avlanmaya giderdim. Allah'ın himmetine bakın ki Palu adlı Samsun köpeği, Masku vilâyetinde o kadar büyüyüp semiz ve iri oldu ki sanki Sivas vilâyetinde Merzifon şehrinin ve Mısır diyarında Cerh şehrinin eşekleri kadar iri bir köpek oldu. Hatta bülûğa ermemiş (sekiz on yaşlarındaki) bir çocuk her zaman bu köpeğe binip korkusuzca bir saat kadar gezerdi. Ne zaman köpek yorulsa hemen yatardı. Oğlan da tekrar atına binerdi. Yani, bu derece heybetli, kaplan kadar köpek olmuştu.

Bunlarla Heyhat sahrasında birkaç yabanî koyun alıp bir hayli uzakta görünen bir kaleye varmıştım. Kale hatmanı ile buluşup hemen koyunlardan birini kebap ettik, karşılıklı yedik. Hatmanlarla dostluk kurduk. Kış olduğu için günler kısaydı. İkindi vakti olduğu zaman yine yola koyulduk. Menziller aldık. Merhaleler uçtuk. Ten nehrinden, bir ırmak kenarındaki Daaniçe adlı buzlu bir geçitten geçtik. Oradan Kırım toprağı olan Azak kalesi yanına geldik. Kirman Şahlığı göründü. Onu da geçip en sonunda Heyhat sahrasında akşam oldu. Elçinin oturduğu kale de uzak bir mesafede kaldı. Nihayet «Çerikli» adlı bir yerde atlarımız, kendimiz ve köpeklerimiz güçsüz, kuvvetsiz kaldık. Mecburen Heyhat sahrasında kilimlerimizi döşedik. Ve «hava iyidir» diyerek yattık.

Köpeklerin Hakikati (Bağlılığı) :

Bütün arkadaş ve hizmetkârlarım kendilerinden geçip sanki ashab-ı kehf uykusuna dalmışlardı. Ama ben ve Baba Mansur-ı Hindî uyanık idik. Bütün silahlarımızla köpeklerimiz yanımızda, fakat henüz gece yarısı idi. Ay da yeni doğmuştu. Başak adlı bir zağarımız bizden uzak bir yerde yatarmış. Köpek hemen hüngürmeye ve haykırmağa başlayınca ben ve dostum Baba Mansur arkadaşlarımızı ve kölelerimizi, üç kılavuz

Masku keferesini uykudan uyandırdık. Hepsi silahlanıp hazırlandılar. Hemen o an yedi çıplak Tatar Nogayı ellerinde dalkılıçla üzerlerimize at saldılar. Palu adlı köpeğin boğazından tasmasını aldım. Hüna, Çakır adlı Samsun köpekleriyle bu atlı Tatarlara arslan gibi saldırdılar. Tatarlar bizim üstümüze gelmeğe cesaret bulamadılar. Biz de atlara binip kol tüfekleriyle Tatarların üzerine vardık. «Bre uş Palu, kış kış» diye köpekleri kışkırtınca, Allah'ın büyüklüğü bu, hemen Palu adlı köpek Hüna, Çakır, Şakı ve Cenyi adlı zağarlar da Tatarın atlarına sarılıp, Tatarları ve atları yere devirdiler. Anında üç adet Tatarı köpekler parça parça kıymık kıymık ettiler. Yedi Tatarın dördü kaçarken gece karanlıkta atlarından yuvarlanıp tepetaklak oldular. Hindî Baba Mansur ileri gidip yaya Tatarların birisini baltayla parça parça etti. Biz de öbürlerine yetiştik. Hizmetkârlar onları da temizleyip dördünün atlarını avladılar. Etlerini köpekler yiyip parça parça ederek bıraktılar. Meğer geride üç adet Tatar daha varmış. Onlar bu hali pürmelâli görüp firar ederken atlarının tavuşen olduğunu duyduk. İşi sıkı tutup bırakmadık. Bir zaman sonra onu gördük. Üç at, bizim atların yanına geldi. Hemen bizim hizmetkârlar atlara sarılıp yedeğe aldılar. Bize dost olan Masku kefereleri, «bu atların sahipleri bu Heyhat sahrasında nereye giderlerse gitsinler biz onları buluruz,» diye hakirden izin aldılar.. Halhali Derviş Ahmet ve Derviş Türâb atlanıp gittiler. Biz yine Tatar askerinin yanına geldik. Hizmetkârlar, elbise ve silâhlarını alıp yedisinin de leşlerini keserek terkelerine astılar. Bir saat sonra onu gördük. Masku kefereleriyle Derviş Ahmet ve Derviş Türabi, at sahipleri olan Tatarları bağlayıp getirdiler. «Bunları diri olarak elçinin yanına götürelim» dediğimde Moskular «Bunlar çok idi. Diğerlerini kaçırdık. Bunları hemen başedelim» dediler. Birisini Derviş Ahmet Halhalî kelle ve paça edince ikisini de Moskular kırıp başlarıyle elbiselerini aldılar. «Hemen buradan kalkalım, yoksa bu sahrada şimdi bunların gerisi gelip bizden bir canı sağ bırakmazlar» dediklerinde hemen başları alıp o gece kıbleye doğru yola çıktık. Sabaha kadar yürüdük. Yine Eşcet Kirman konağına geldik. Elçiyle buluşup başları önüne yuvarladık. Elçi başları görünce hayrette kaldı. Bizimle obana Moskular, başımızdan geçen macerayı birer birer anlattıkları zaman dünya kadar hazzettiler. «Müslüman Müslümanı öldürür mü?» deyince «Üstümüze bizi öldürmeğe gelen kardeşimiz de olsa öldürürüz.» dedik. Hakire bir samur kürk, bir at ve bir imamesi haçlı inci tesbih, arkadaşlarıma ellişer altın ve Moskulara da yirmişer altın verdi. Oradan Şeremet Kirmen'e gittik.

Şeremet Kirmen... Bağaş Kirmen... Şulum Kirmen...
Poluş Kirmen... Hunaş Kirmen... Apuhen Kirmen...
Gürün Kirmen... Tapurduk Kirmen... Hevre Kirmen Mesiresi...
Rahuca Kirmen... Solat Kirmen... Maçku Kirmen...

Büyük Japoha Kirman'ı:

Bu da Ten nehrinin kuzeyinde, Masku kralının emrindedir. Büyük bir kale imiş. Ta Ejderhan vilâyetinden beri böyle temiz bir toprak, mahsuldar bir yer, bir ülke görmedim. Buralara da «Deşt-i Kıpçak» derler. Hâlâ Nogay Tatarının otlağı, dolaştığı bir çimenlik, laleli sahraları vardır. Kalesi yine ağaçtır. Ama iç hisarı tuğla ile yapılmıştır. Başka hatman ve başka kaptanı ve on bin adet Mujik askeri vardır. Ama buralarda Haşdek kavminin reayalarını komazlar. Zira «Azak kalesi yakın olduğu için kaçamayıp Osmanlıya gider» diye buralara Haşdek Müslüman reayalarını komazlar. Daha önce bu büyük şehir Müslüman şehri imiş. Hâlâ nice binlerce cami, mescit, hamam, medrese ve imaretleri harap şekilde durur. Bu şehri de Timur Han harap etmiştir. Bir günde bu şehrin harabelerini zorlukla gezebildik. Yine on bin kadar saz ve kamışla örtülü evleri ve kırk adet kiliseleri vardır. Çarşı ve pazarı gayet süslüdür. Ama bu Japoha Kirmenin yeri dağlık ve ormanlık olduğu için hasırdan yelkenli kızak gemilerimiz artık işlemez oldu. Kızaklardan çıkıp atlara binmemiz istendi. Üç gün bu Japoha kirmende oturmamız öğütlendi. Allah'ın hikmeti, burada bir marifet sahibi bir kölem, dostum, samimî arkadaşım perişan oldu. Onun için bir kızak araba peyda ettim.. Yukarıda yazılan Peras kirmenden beri hasır yelkenli kızaklar üstünde billur camlı odalarda, ateş başlarında zevkü safalar edip durduk. Bütün atların, hayvan cinsinden olan diğer canlıların hepsi safada idiler. Ertesi gün bu Japoha kirmenden kalktık. Yine Ten nehri kenarından kar ve buz derdi çeke çeke atlarımızla batıya doğru o gün gittik.

Sarayış Kirmen:

Allah'ın hikmeti, bu kaleyi 1105/1693-94 tarihinde sultan ..... asrında, Mosku küffarı Azak kalemizi istila edince, Azak kalemizin kurtarılmasına Deli Hüseyin Paşa büyük bir donanma ile gelmiş. Deniz gibi askerle karadan ve denizden Azak kalesini kuşatmış. Kaleyi toplarla döverken Selâmet Giray Şahın tatarlariyle Mosku vilâyetine yağmaya gittik. Yedi gün yedi gece yağmalayıp süratle Sarayış Kirmen'i vurduk. Pek çok ganimet mal alıp zengin olmuştuk. Allahı'n hikmeti, o zamandan beri ..... yıl geçti. Şimdi bu sene 1076/1665 tarihinin Miraç gecesinde yine görmek kısmet oldu. Ama o zaman dikkatle bakmadan yağmalayıp geçmiştik. Şimdi gayet mamur bir iskele şehir olarak gördüm. Yine Mosku kralı emrinde, Ten nehri kenarında ahşap bir kaledir. Başka kaptanlıktır. Yirmi bin kadar tüfekli kazak askerine sahiptir. Bunlar yetmiş parça kaledir ki Mosku krallarına harbe ucuyla itaat etmişlerdir. Zira bu kefereler gayet eşkiya ve âsidirler. Bizim Azak tarafına ve kralları tara-

fına çokça başeğmezler. Buradan da kalkıp o gün yine Ten nehrinin buzu üzerinde batıya doğru maceralar geçirmeğe gittik.

Domahay Kirmen:

Bu da Ten nehri sahilinde ağaçtan, dört köşe bir kaledir. Başka hatmanı ve kaptanı ve yedi bin askeri vardır. Şimdi, vefalı kardeşlerim! Bu ben aciz kul Hindistan'a varıp ne kadar askeri olduğunu bilemem. Kendilerinin rivayetlerine göre «hakanımızın yetmiş bin ulufeli askeri vardır» derler. Ama pek bilgim yoktur. Bu Mosku vilâyetinde olan kefere askerinin ve diğer insanların hesabını bizi yaratan, âlim Allah bilir. Hele ben kısa aklımla, Cenab-ı Allah bu dünyada ne kadar acayip ve garip mahluk cinsi yarattıysa bu Mosku vilâyetinin iki ülkesinde beşten fazla kâfir kavmi ve on kadar da sayısız yaratık cinsi vardır. Bu Pomakay kalesinde bir gün otururken önce hasta olan kölem beni yanına çağırarak vasiyette bulundu. Gönlümden kopan nice sözleri şöyle yazdım:

Hüsrev ü Şirin Mersiyesi Hakkında:

Dest-i Kıpçağa giderken nâgehân
Vâr idi yedi sekiz gamhâr cân

Bir gulâmım var idi yâr-ı sâdık
Olmuş idi bana ol şeyh-i şefik

Savm-ı Dâvud'a muhîd idi ol
Men araf sırrına böyle buldu yol.

İsmi Hüsrev idi hem şirin idi
Yâr-ı hem-râz seher-gâhım idi.

Nâgehân nehr-i Ten'in sâhiline
Varıcak şehr-i Sarâyiş dâhiline

Didi memlûkum olan Hüsrev-i şîr
Böyle takdîr eylemiş Hayy-ı kadîr

Ben hakîri bunda defn eylesin
İki günden sonra durup gidesin

Gitme illa var selâmet Azağa
Bunda muhtaç olma sakın Kazağa

Sana sün verirken âhir önce hand
Nice ferdâlarla ider rîş-i hand

Musakkat re'sim budur bunda beni
Almış idik Tatar ile ey seni

Bu gice gördüm Habibullahı ben
Didi ya Hüsrev gelesin bana sen

Ben de bildim kulum olıser revân
Ola Firdevs-i berin ana mekân

Ol gicede leyle-i Mi'râc idi
Rûhu Firdevse azîmet eyledi

Hak Teâlâ rahmet eyleye ana
Kim anı bir Fâtiha ile ana

Merhum ve mağfur ruhu için, Allah rızası için el-Fâtiha. O sadık dostum, kölemi, Sarayış şehri girişinde Pomahay kalesi dışında İslâm mezarlığında Volp Alp hazretlerinin mübarek kabrinin yanına defnettik. Dört tarafına iri taşlar çaktık. Baş ve ayak uçlarına büyük taştan işaretler koyduk. İsmini ve künyesini Fâtiha-i şerife ile yazıp gittik. Dostları, cennet melekler olsun.

Oradan kalkıp, Ten nehri kenarından batıya doğru kar ve buz eziyetlerini çekerek bütün gün gittik.

..... Kirmen

..... Kirmen

Ten nehrinin iki tarafındaki irili ufaklı yüz yedi kaleyi iki ayda gezdik. Nice acılar ve eziyteler çekerek ..... Ama yazılan bu ..... adet büyük kaleler, Azak toprağında olan kalelerdir. Yine bu kalelerin yanlarında bulunan ufak kaleleri de görüp geçmiştik. Uzun laf ve çok kitap olur diye o küçük kaleleri yazmadık.

Bu Ten nehri kenarında olduğu yazılan kalelerin hepsindeki âsi Kazak keferelerinin tamamı İsevi millettir ve İncil'e inanırlar. Rum keferelerinin mezhebindendirler. Azak boğazlarından Karadeniz'e kayıklarla çıkarak Karadeniz'in sağında ve solunda yağma yapan keferelerin hepsi yüzelli bin Japoruşka, yani Cezayir levendi gibi serkeş, yarar ve namlı âsi Kazaklarıdır. Mosku krallarına bile çoklukla başeğmezler. Ama bu Ten nehri kenarındaki kaleler ne zaman imar oldu?» diye sorulursa Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad zamanında akıllı vezir Sokollu Mehmet Paşa tarafından olmuştur. Paşanın «Azak kalemizin dibinden geçen gemilerin, Ten Nehrinden İdil nehrine oradan da Hazar Denizine geçip İslâm askerinin imdadına yetişmesi, Paşa (Özdemiroğlu Osman Paşa)nın Şirvan ve Şımak ve Demirkapıya yardıma koşması için iki nehri birbirine birleştirmeğe çalıştığı yukarıda yazılmıştı. Birbirlerine karışması kısmet olmadı. Sonra kâfir âsi Kazaklar, bu kalelere, Deşt-i Kıpçak ortasından akan Ten nehrinin sağ ve soluna, Azak kalesine gelince ..... adet kaleleri yapıp, imar etti. Bu kaleler yüzünden bir daha İdil ile Ten nehrinin birbirlerine karıştırıp Acem diyarının Demirkapı, Şirvan ve Şı-

makes kalelerine gitmek güçleşti. İşte bu kalelerin imaret sebebi bu yüzden olmuştur, vesselâm. Çünkü bu Horuz kalesine elçi ile gelip kaldığımızda Azak kalesine yaklaşmıştık. Elçi, hakiri beş yüz kefere ile Azak kalesinde Mehmet Paşaya ve kul kethüdalığından Şam-ı Trablus ..... olup, hâlâ Azak muhafızı olan budur. «Süleyman Paşaya elçi geliyor» diye haber göndermeğe hakire nice hediyeler verip Azak'a gidecek mahalde, o gece bu Horus kalesinde güneş parçası gibi bir güzel kızla aynı fikirde olup oğlan kıyafetine sokarak çeşit çeşit şerefli elbiseler giydirip şapırtma Tatar kalpağını soğuktur diye gözlerinin ve kaşlarının üzerine eğip beş adet hizmetkârımla ileri yolladım. Oradan seher vakti biz de beş yüz Mosku keferesiyle yürüyüp ..... sene ..... ayı ..... günü Azak Kalesine vardık.

KAZAK MOSKU TAHTGÂHI YANİ SERHADİN SONU AZAK KALESİ

İzak ta derler. Böyle isimlendirilmesinin sebebi fetih zamanında bu kale dibinden akan Ten nehri taşarak Müslüman gazilerin metrislerini doldurmuş. Gedik Ahmet Paşa «Hey mübarek nehir ırak» diye dua ederlerken Allah'ın emriyle kale fetholunmuş. İsmine Irak demişler. Ondan bozma Azak demişlerdir. Nogay Tatarları Azov derler. Çerkes tayfası Azog, Kalmuk kavmi Uzak, Osmanoğulları Azak, Laz kavmi Asak derler. Mosku dilinde ise ismi ..... Frenk Cenevizlilerinin dilinde ..... dir. Kurucusu yine Ceneviz krallarından ..... kral Dal'dır. Zira İstanbul'da Galata'dan ta Karadeniz'in iki tarafındaki 770 kale, Trabzon hariç Azak'a kadar olan bütün kaleler Ceneviz kralının emrindeydi. Bir tahtı Galata, bir tahtı Kefe, bir tahtı Sakız Adası, bir tahtı hâlâ Akdeniz sahilinde İspanya kralıyla ortak olduğu ..... şehridir. Allah'a şükür, bu kadar kâfir ülkesini üç yılda dolaşıp sıhhat, selâmet ve ganimetle İslâm ülkesine geldik.

1045/1635 tarihinde Donanma-i Hümayun ile Deli Hüseyin Paşa Serdar-ı Muazzam, Gürcü Piyale Ağa Tersane Amire Kethüdası olarak Azak Kalesi'ni kuşattılar. Yetmiş gün yetmiş gece durmadan döğüp kalenin kulelerinden ve duvarlarından başka hiçbir şey bırakmadılar. Bütün kâfirler yerin altına girip bir yolunu bulurlar ve zaferi kazanırlar. Böylece Azak Kalesi'nin fethi kısmet olmaz. Karadeniz'in şiddetli kışı gelmeden selâmetle buradan çıkalım diye bütün İslâm askeri Karadeniz yoluyla İstanbul'a gidince hakir ..... Giray Han Efendimle Kırım vilayetine geldim. Oradan ertesi sene 1046/1636-7 senesinde Donanma-ı Hümayun ile devlet kapısından genç kapıcıbaşı Vezir Mehmet Paşa, Serdar-ı muazzam olarak Azak Kalesi'ni muhasara ettiği zaman kale içinde kâfirlerden hiçbir eser kalmamıştı. Kazaklar kaleyi bırakıp gitmişler. Bütün

gaziler hamdü sena ederek Mehmed Paşa derya gibi askere Azak Kalesi'ni yeniden inşa ettirdi ve içine yeteri kadar kullarını, cephanelerini koydu; veziri Koca Kenan Paşa'yı da eyaletiyle muhafazacı tayin etti. Kendileri de Donanma-ı Hümayun ile mansur ve muzaffer olarak devlet kapısına gittiler. Onun için halk dilinde «Büyük savaşı Deli Hüseyin Paşa yaptı. Kaleyi Mehmed Paşa aldı» derler.

Allah'a şükür fethinde, gazasında, binasında bulunmuştum. Daha, imar olmadan elçi Kefe şehrine gelmiştir. Şimdi elhamdülillah ..... yıldan sonra yine gelip ma'mur gördüm. Vilayetin valisi olan velinimetim efendim Ak Mehmed Paşa'ya gittim. Beni görünce, «Bre Evliyam, sen hoş geldin, sefa geldin. Bre canım, Evliyam nereden yeller esti de sen bu Azak azabına geldin. Yedi aydır Azak Denizi donmuştur. Gemi işlemez. Kara tarafındaki Heyhat Sahrası'nda Kalmuk Tatarı derdinden kuş uçmaz. Kış ve kıyamette kapıdan dışarı çıkmaya asla mecalımız yoktur. Bre sen nereden geldin» dedi.

«Sultanım efendim, maceram dillerle anlatılmaz, kalemlerle yazılmaz. Sözün kısası, bu hakir hâlâ üç aydan beri menziller gidip, mesafeler aşarak Mosku, Kazan, Palu Han, Haşdek İlatar, Ejderhan, Muzik, Kirman vilayetlerini dolaştım. Sultanıma müjde olsun, size öyle bir elçi getirdim ki onda asla değişik ve zengin eşya ile hiçbir elçi Osmanlı padişahına gelmemiştir. Hemen durumu devlet kapısına arzedin ve elçiye birkaç bin asker göndererek karşılayın» diyerek elçinin mektuplarını paşaya verdim. Tercüme edilip okunduğu zaman fakir Mehmed Paşa başını açarak, «Allah'ım, sana bin hamd ü senâ olsun. Çabuk tellallar çağırın, kapılar açılsın. Herkes ata, otluğa ve oduna gitsin. Hayvanlarını dışarı çıkarsın. Bütün asker silâhlanıp hazırlansın. Üç bin yiğit elçiye karşı gitsin» diye ferman buyurdu. Bütün Azak kavmi sanki büyük bayram gelmiş gibi öyle sevinç ve neşe içinde kaldılar ki anlatılmaz. Hemen Mehmed Paşa sırtındaki samur kürkünü arkama giydirdi, alnımdan öptü ve bana bir oda hazırlattı. Hakirle gelen beş yüz atlı kefereye kaleden dışarı Kara Kale Tatarları içinde konaklar verdi. Onlar da orada kaldılar. Ertesi gün bütün Azak askeri silahlanıp hazırlandı. Mehmed Paşa, kethüdasıyla elçiyi karşılamaya çıktı. Büyük bir törenle elçiyi Azak Kalesi'ne getirirken kalenin kulelerinde, burçlarında ve tabyalarında bulunan balyemez toplarından üçer defa top atıldı. Şenlikler yapıldı. Azak Kalesi Semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Paşa, elçiye bir padişah elbisesi giydirdi. Kale dışında konaklar ayrıldı. Bir gece bütün kâfirler misafir oldu, ertesi gün on bini geriye döndü. Elçi, beşyüz kefere ile Azak Kalesi'nde kaldı. Ama alemlerin rabbı olan Allah'a açıktır ki bu Azak'ta öyle şiddetli bir kış vardır ki nice insanlar ateş başında odalarında otururken donup ölürlerdi ve yere defn edilmeleri de mümkün

olmazdı. Zira toprak kışın soğuğundan demir gibi olurdu. Ferhad'ın kazması yere geçmediğinden ölüler bir ay evlerinde dururdu. Havalar biraz yumuşayınca yüz bin meşakkatle yeri kazıp gömerlerdi.

KAZAK FÜTUHATININ FETHİ VE AZAK KALESİNİN ŞEKLİ

Bu Keder şehrinin kalesini, önceleri Ceneviz Frengi, morino ve mersin balığı avlamak için bir dalyanhane olarak yapmıştı. Gide gide kefereler balık avından ankalar bu sağlam kale üzerine bina ederler. Sonra tarihinde Sultan Bayezid-i Veli İbni Ebü'l-feth Sultan Mehmed Han fetheder. Padişah tarafından, Bayezid Han kanununa göre dört büyük hasa ayrılır. İskelesinde, gümrüğü, ihtisabı ve bac pazarı, paşalara padişah hası olarak yazılıdır. Hâlâ eyaletinde tüccar, zeamet, alay beyi, çeribaşısı, köy ve kasabaları yoktur. Ancak Paşası, Heyhat Sahrası'nın padişahıdır. Mahsulleri sekiz adet rüzgâr rüzgâr ovadır ki paşalarının işleri Allah'a kalmıştır. Azak Denizi tarafından başka bir yerden yardım gelecek yeri yoktur. O da yedi, sekiz ay donar hiçbir gemi gidip gelmez. Böyle amansız kale olduğu için Kefe Paşaları üç tuğlu vezir olup hâlâ Ak Mehmed Paşa ve kul kethüdalığından çıkan bu vezir vardır. Süleyman Paşalar bu Azak Kalesinden Kazak'tan korunup beşer yüz adamlarıyla balık yeyip otururlar. Başka yiyecekleri azdır. Devamlı kuraktır.

Müftüsü, nakibüleşrafı ve yüz elli akçe pâyesiyle kadısı vardır. Altı oda kapı kuluyla haseki ağalardan yeniçeri ağası vardır. Hepsi dört bin adet olan seçkin yeniçerileri vardır. Dört oda ile cebeciler ağası vardır, hepsi iki bin adet, silahlı cebecilerdir. Dört oda ile topçular ağası vardır, hepsi iki bin adet hazır topçulardır. Kale dizdarı ağasının hepsi üç yüz adet neferi vardır. Sağ kol, sol kol, azap hisar kolu ve gönüllü kolu ve beş ulu kolları ve karabatak askeri kollarının, kırk adet ağaların cümle altı bin adet neferi vardır. Muhasara zamanında bütün paşasının ve diğer ağaların askeriyle on üç bin yarar, namlı, hazırbaş, güzide askeri olur. Gece gündüz, Ten Nehri Kazağı ve Kalmuk Tatarı ile şiddetli savaş ederler. Hiçbir gün rahat yüzü görmezler. Paşa tarafından gümrük emiri bacdarı, mimar ağası, mütemet ağası ve kaptanı firkatelerle gezer. Başka ağaları yoktur. Azak Kalesi, Ten Nehri kenarında dört köşe, yalın kat taştan güzel bir binadır. Çevresi mimar arşını ile dört bin arşındır. Güney tarafı yüksek bayır üzerine yalın kat, çetin duvardır. Yirmi ayak enli kalın duvardır. Bu tarafı yedi kulaç derin ve elli arşın enli derin bir hendektir. Bu taraf duvarları da su üzerine kemerlerle oturmuş ince duvarlar şeklindedir.

Duvarlarının temelleri, toprak altında suya karşı ızgaralar üzerindedir. Ama bu kalenin doğu ve batı tarafındaki hendekler sarptır. Zira

bu kalenin korkusu dolma çok bu taraflardandır. Bu yüzden duvarları on beş kulaç yüksekliğindedir. Bu tarafında hepsi kırk kadar sağlam kule vardır. Topları kirpi tüyü gibi dizilmiştir. Hendek ve tabur bayırlarına bakan şahane topları vardır. Bu kara tarafında asla kapısı yoktur. Hepsi üç adet kapısı vardır. Kuzey tarafına bakan Ten Suyu kapısı, üç adet sağlam demir kapıdır. Biri iskele kapısıdır ki Ten Nehri kenarında gümrük ve bozahaneler ve yetmiş seksen kadar dükkân vardır. Hepsi karaca binalardır. Kargir değildir. Muhasara zamanında bu binaların (kapıları) kaldırırlar, yahut ateşe verip yakarlar. Kapının biri yıldız tarafına bakar. Frenk Hisarı kapısı derler, küçük bir kapıdır. Bu kapıdan arabalar girip çıkamaz. Önceleri kâfir zamanında bu küçük kapı dibindeki kulede bir gemi limanı kapısı varmış. Bütün kayıklar oradan içeri girerlermiş. Hâlâ o liman kapısı duvarla örülüdür. Bu liman kapısının kemeri üzerinde olan kulenin Ten Nehri'ne bakan tarafına on arşın yüksekte bir kanatlı arslan tasviri vardır. Dört köşe beyaz mermer üzerine işlenmiştir. Bir Frenk ustası, mermer ressamı bu arslana öyle bir emek vermiş ki gören canlı zanneder. O yüzden bu kuleye Arslan Kulesi derler.

Ama Frenk kavmi böyle kanatlı arslan tasvirlerine Sen Marko ve Santa Marko derler. Hatta «Bundırkanı» dedikleri Venedik kâfirinin sancak ve bayraklarında taşıdıkları kanatlı arslan tasviridir. Bu Arslan Kalesi'nden batı tarafına yüz adım gidilirse orta kale kapısına varılır. Bu da yıldız rüzgârı tarafına açılan küçük bir kapıdır. Bu kapının üzerine taş gürzler asılmıştır. Bu kapıdan batı tarafına tam yüz adım gidilirse toprak kale kapısına varılır. Bu da küçük bir demir kapıdır. Lâkin doğu tarafına bakan kapıdan ve bu kapıdan batı tarafına üç yüz adım daha gidilirse bu toprak kalenin Kara Tak Varoşuna açılan küçük bir demir kapısıyla daha karşılaşılır. Bu Kara Tak tarafındaki kale köşesinde olan kanlı kuleden ta doğu tarafındaki Suluk Kulesine varıncaya kadar Ten Nehri kenarında olan bu dört kapı arası bin arşın gelir. Ten Nehri kenarında asla hendek yoktur. Hatta Ten Nehri taştığı zaman suyu bu dört kapıdan içeri girer. Dükkânları, bozahaneleri ve gümrükhaneleri basar. Onun için bu taraftaki dükkânların çoğu kızakların üstüne yapılmıştır. Hatta fetih zamanında bu kale Civan Kapıcıbaşı adlı Mehmed Paşa tarafından tamir edildiğinde alelacele yapılmış. Ten Nehri tarafı da toprak ve taş dizdirilerek kapatılmıştı. Kısaca bu Ten Nehri tarafı asla kale duvarı giib sağlam değildir. Ama bu kalenin içinde asker çoktur. Bu Azak Kalesi üç kısımdır: Doğu tarafındaki kısma: «Frenk Hisarı» derler. Gedik Ahmed Paşa'nın fethettiği kaledir. Bütün yeniçerileri, ağası, kale dizdarı, cebeci topçuları ve çorbacıları bu Frenk Hisarı'nda otururlar.

Bütün cephane, mühimmat, levazımat ve hububat ambarları buradadır. Bu Frenk Hisarı içinde tam yirmi üç adet dükkân vardır. Sultan Bayezid-i Velî Cami'nin eni yüz ayak, boyu yüz elli ayaktır. Eski usul-

de yapılmış, toprak örtülü, tahta minareli eski bir camidir. Bu caminin sol köşesindeki bakkal dükkânı içinde dört köşe beyaz bir mermer üzerinde Celî yazıyla caminin tarihi şöyle yazılıdır: «Emr-i biimareti hezâ'l-câmii'ş-şerif e's-sultan ibni's- sultanu's-sultan Bayazid Han ibni Sultan Mehmed Han, ide Allah saltanatına ..... sene .....»

Yeniçeri ağası sarayı yanında şeriat mahkemesi var. Ona yakın ..... mescidi var. Ama minaresi yoktur. Bu Frenk Hisarı'nın yukarı baş kalesi dibinde merdivenle çıkılır gizli bir kapısı vardır. Bedenler üzerine çıkıp toprak kaleye gider. Yaya adam bu kapıdan güç sığar. Bu Frenk Hisarı'nın aşağı hamam dibinde bir küçük kapısı daha vardır. O da toprak kaleye açılır ve hamam bu Frenk Hisarı'nın içine düşer. Ama mükemmel hamam değildir. Hatta bu hakir kurna başında yıkanırken mermer üzerinde ayağım kaydı. Meğer kurna buz tutmuşmuş. İşte Azak'ın kışının şiddeti bundan anlaşılır. Bu hamamın kapısının karşısındaki yol üstünde «Hindi Baba Tekkesi Ziyaret»inin nurlu mezarı vardır. Hayatlarında nice kerametler göstermiştir. Bu Frenk Hisarı içinde bin adet küçük ev vardır. Ancak beş altı kadar evin ölü yıkayacak kadar avluları vardır. Hasır ve kamış duvarlı toprak örtülü evlerdir. Paşa sarayı, yeniçeri ağasının, Cebeci başının Kul kethüdasının, Dizdar Ağasının, Azab Ağasının ve diğer kırk kadar ağaların evleri bunlardan genişçedir. Mutfakları, at ahırları ve odaları vardır.

Azak Kalesi'nin Orta Hisarı'nın Şekli :

Frenk Hisarı ile toprak hisarın arasında dört köşe bir iç kaledir. Çevresi beş yüz adımdır. Bir tarafı Frenk Hisarı'nın duvarıdır. Bir tarafı da Ten Nehri tarafı duvarıdır. İki tarafı Toprak Hisarı duvarıdır ki bu sağlam surun orta yerinde olduğu için Orta Hisar derler. Bu Orta Hisar'ın nehirden taraftaki kapısının iç yüzünde Paşa Sarayı vardır. Ancak elli, altmış adet odadır. Altında yüz kadar at alan ahır ve küçük avlusu vardır. Ten suyuna bakan kale duvarı üzerinde Ak Mehmed Paşa bir köşk yaptırdı, sarayda güzel bir gezinti yeri oldu. Bu Orta Hisar'ın güney tarafında bir kapısı vardır. Hepsi elli adet eski küçük dükkâncıklar vardır. Üç kahvehanesi var.

Hepsi beş yüz adet hasır ve kamış çevrili, toprak örtülü yüksek evleri vardır. Orta Hisar'ın toprak kale tarafındaki Şahin Paşa kalesi, gayet sağlam büyük bir burçtur ki sanki İskender Seddidir. Azak Kalesi demek, bu Şahin Paşa Kalesinden ibaret demektir. Doğrusu Azak Kalesi bununla kuvvet bulmuştur. Dört tarafında derin hendekler vardır. Kapısına kementlerle çıkılır. Yukarıda küçük bir kapısı vardır. Kısaca, Orta Hisar içinde bu sağlam kule, bir iç hisar olmuştur. Paşa Sarayına ya-

kın yerde Recep Ağa Camii vardır. Taş minareli, kalabalık cemaatli, toprak örtülü sevimli bir camidir. Dış sofasında Kalmuk Tatarı'nın şehit ettiği Gürcü Mustafa Paşa gömülüdür. Camiye yakın bir et değirmeni vardır. Bu Orta Hisar'ın batı tarafında «Toprak Kale» bulunur.

Toprak Kale:

Önceleri bu kalenin dışında etrafı hendekli Kara Tak adıyla bilinen mamur bir varoş imiş. Masku Kazak'ı bu varoşu yağma ede ede oturur yer olmaktan çıkarmış. Nihayet 1025/1616 tarihinde Sultan Ahmed Han asrında Sencivan Paşa adlı bir tedbirli adam, Orta Hisara bitişik taş duvarlı, dört köşe, müstahkem, sağlam bir kule yapmış. İki tarafına büyük hendekler kazmış. Ten Nehri tarafına hendek kazmamış. Zira Ten tarafındaki kale duvarlarını bazı zaman Ten Nehri dövdüğü için hendek kazacak yeri yoktur. Su dolar. Bu hesap üzere Azak Kalesi, üç parçalı acayip bir kaledir. Üçünün duvarları birbirine bitişiktir. Çevresi dört bin adımdır. Hemen hemen İstanbul'daki Eski Saray büyüklüğündedir. Toprak Kale kısmı içinde hepsi bin yüz elli adet geniş evler vardır. Bunlar da saz, kamış ve çitten tahtalı, üstleri topraklı evlerdir. Fakat bunlar da geniş avlulu ve ahırlı evlerdir. Zira bütün halkı at besler. Bunlar, Tatar kalpaklı bir alay asker taifesinin evleridir. Altmış adet bozahaneleri ve diğer dükkânları vardır. Buraya da at arabaları giremez. Çünkü sokakları ve kale kapıları dardır. Kaldırımı olmadığı için sokaklar öyle çamur olur ki adam boğulur. Ancak Temmuz ayında kurur. Diğer zamanlar buz donar. O mevsimlerde bu kale içi güzel olur, çamur olmaz. Bu kalede Zeynel Bey Camii, ağaç minareli eski tarz bir Müslüman mabedidir. Ve ..... mescidi vardır. Bir Tat ili Rum kefere mahallesi ve bir kilisesi vardır.

Yeni Kara Tabak Varoşu:

Azak Kalesi'nin batı tarafında Ten Nehri'nin Azak Denizi'ne karıştığı yerin burnunda, dört köşe büyük bir varoştur. Çevresi üç bin adımdır. Dört tarafı deniz hendektir. Bazı yerine Ten Nehri girer.

Bu varoşun etrafında asla kale duvarı yoktur. Büyük sur gibi çetin hendeklidir. Her sene hendeği temizlerler. İçinde hepsi bin beş yüz kadar saba gidişli, düşman avlayan Tatar evleri ve obaları vardır. Hâlâ yüz adet obalı Kalmuk Tatarları gelip İslâm ile müşerref olmuşlar ve bu Kara Tabak Varoşuna konmuşlardır. Bu Kara Tabak Varoşunun batı tarafı dışında, bostanları vardır. Oldukça güzel kavunları, karpuzları ve kabakları olur. Ama şiddetli kıştan bağ ve bahçeler yok olur. Bu varoşun ova olan kıble tarafına büyük Nogay hendekleri çekilmiştir. Bütün şehitler ve diğer ölüler orada gömülüdürler. Bu hendeklerin dışı tamamiyle Heyhat Sahrasıdır. Bütün Azak kavminin atları bu Heyhat Sah-

rasında yetişen biten otlardan yiyip gezerler. Dört tarafında atlı yiğitler gezip nöbet tutarlar. Bir taraftan Kalmuk Tatarı göründüğü zaman hepsi hayvanlarını şehre sürüp hendeklere doldururlar.

Azak Kalesi'nin Özelliklerini Tamamlama:

Bu kalenin çevresinde yetmiş adet kule vardır. Ama doğu tarafında Frenk Hisarı köşesindeki gözcü kulesi oldukça sağlam, metin büyük bir kuledir. Ten Nehri tarafındaki su kulesinden sağlam, dayanıklı kule yoktur. Üzerinde tam on iki adet balyemez topu vardır. Ten Nehri'nden lâğım ile bu kuleye Ten Nehri'nin suyu gelir. Muhasara zamanında bütün askeri suyunu buradan aldığı için Su Kulesi derler.

Ten Nehri Kenarındaki Varoş:

Bu Su Kulesinin batı tarafındaki Toprak Kale köşesinde Ten nehri kenarında bir kat kayıkçı evleri vardır. Hepsi üç yüz adet küçük evdir. Ten nehri kenarında bir sıra üç yüz kırk adet küçük dükkânlar vardır. Ama her gece bu dükkânlarda hiçbir şey bıramazlar. Kaleye götürüp sabah yine getirirler. Elli adet bozahanesi vardır. Meyhaneleri var ki harabat ehli olan sarhoş canlar gece gündüz burada otururlar.

Acayip ve Garip Bir Manzara:

Bu bozahanelerde oturan boza sarhoşu canlara asla hâkim, zabıta ve rabıta karışmaz. Çünkü her bozahanenin bir Kart adında hâkimi vardır. Yani vakar sahibi, ihtiyar dayı adamları var ki meclisin başkanıdırlar. Salip ve siyaset ve tağyiri beliğ, Bedir sünneti bu Kartlarındır. Bu bozahaneler ve meyhaneler içinde bir sarhoş kavga etse, o an Kart'ın izniyle meclisten kovup bir daha asla bozahane ve meyhaneye sokmazlar. Eğer katil ise o an katili bağlayıp hâkime verirler. İttifak üzere bir Kart'ın sözüne, hiçbir mert adam karşı koymağa kendinde cesaret bulamaz. Bey, Paşa ve yeniçeri ağası bile bu bozahaneleri basıp içinden suçludur diye adam alamaz. Her Kart'ın meclisinde olan kadeh çekicilerine yine Kart'tan caba olarak birer tostuğan boza verilip tek nefeste, yudumlamadan içerler. Ama içtikleri tostuğan yani çömçe ve çoptakları ikişer okkalık gibi temiz, pis boza olur. Bundan sonra içtikleri bozaların çömçeleri iki buçuk okka boza alıp yavaş yavaş içerler. Sarhoş olurlar. Önce Kart elinden içtikleri zaman her biri birer birer ayağa kalkar. Ama Kart kendi içtiği zaman hepsi ayağa kalkıp Kart'ın selâmını alır ve çevresine otururlar. Bazı yiğitler birbirlerine «doen» adında boza verdiğinde ona muhabbeten çömçeyi eliyle tutmayıp hemen mendille kavrar, başını yukarı kaldırıp iki okka gelen bozayı eliyle tutmadan çömçeyi dişiyle ısırarak yudumlamadan içer. Acayip bir seyr ü temaşaları vardır. Haftada bir ke-

re ziyafet Kart'ındır. Ertesi günü bir Kart da bir başka mecliste ziyafet verir. Bu üslup üzere, bu Çalındırda yarımadasında bütün gaziler eğlenip safa ettik zannederler. Ama bu taife pis, mendebur olduğundan Ten nehri kenarındaki kayıklarına binip, nehrin karşı tarafında horozlarının sesi duyulan Mosku Kazaklarının kalelerini vurup bol ganimet ve esir alırlar. Tekrar Azak'a dönüp ganimetleri satarlar ve geçinip giderler. Her üç ayda bir Osmanoğullarından muayyen vazifelerini alıp bu amansız derbent Çalındır'ı beklerler. Onun için bu kadar bin adama hâkimler izin vermişlerdir. Bu varoşta iskele başında, Paşa tarafından gümrük emini, çaşnigir başları oturur. Bütün gelen ve giden gemilerden gümrük alınır. Bunun için bütün gemiler bu gümrük önüne yanaşırlar. Bu iskele başında Ten nehri kenarında hepsi yetmiş adet balık mahzenleri vardır.

Doğu Kara Tabaki Varoşunun Manzarası :

Bu varoş, kalenin doğu tarafında olduğu için Doğu Kara Tabak'ı yani Şark varoşu derler. Frenk Hisarının hendeğinden alarka varoştur. Bunun da etrafı derin hendekle çevrilidir. Çepeçevre tam iki bin adımdır. Hepsi beş yüz adet kamış ve saz evlerdir ki üzerleri yine toprak örtülüdür. Burada da hep Nogay taifeleri otururlar. Bu varoşta cami, han, hamam ve dükkân yoktur. Lâkin Ten nehri kenarında buz mahzenleri çoktur. Şiddetli kış ayında nehirden beyaz billur gibi buzları kesip bu mahzenlere doldururlar. Temmuz ayında safasını sürerler. Bu buzhane mahzenleri yanında kırk adet donanma firkateleri vardır. Bunları karadan Ten nehrine indirip kâfiristanı yağmalamaya giderler. Buradan ta yukarı Ten nehri kenarında olan Şahin Kulesine varıncaya kadar olan bir saatlik yer, hep Mişbek bostandır. Acayip kavun ve karpuzu olur. Bu varoşun üç adet yerinde elma, vişne, erik ağaçları var. Ama soğuktan donma zamanında meyve vermezlermiş. Ama bostanları lâtif olur.

Öğülecek Şeyleri :

Ten nehrinde tutulan mersin ve morino balığı, kara havyar yani balık yumurtası, beyaz ve hassas saat kumu, Ten nehri boğazlarında sivrisineği, beyaz billur gibi buzu, sarhoşluk veren ilik gibi bozası, soğuğu ve ..... soğuğu o kadar çok olur ki sobalı evlerinde ve ateş başlarında adam donup helâk olur. Erzurum, Gerede ve Akkirman soğuğundan şiddetli soğuğu olur. Burada asla meşe ve pelit odunu bulunmaz. Zira her tarafı Heyhat sahrasıdır. Bütün halkı saz ve kamış yakarlar. Adalarda bir çeşit çalılar olur ki onu da yakarlar.

Genç ve İhtiyarlarının Yüzünün Rengi:

Gerçi kışı şiddetli olur ama ekseriya bütün halkı tendürüstler olup yüzleri kırmızıdır...

Güzelleri:

Hepsinden latif ve gümüş tenli, duledar Rus cariyeleri, Mosku oğlanları, Kara Tabak varoşlarının Nogay kızları gayet meşhurdur.

Güzel Su ve Havası:

Suyu ve havası güzeldir. Halkın ağzında darbı mesel olmuş bir söz vardır: «Cennet-i meva cennet kokulu Şam'ın ya altındadır ya da üstündedir.» Soğuk yönünden de cehennem ya altındadır ya üstündedir. Yani Azak Kalesinin kendisi bu kadar cehennemdir. Zira eski müneccimlerin sözüne göre bu Azak Kalesi, altıncı iklimde olup 56. arzdadır. Gündüzün uzunluğu altı saatten çeyrek saat eksiktir.

Yaşlıların Eski Sözü:

Bu Azak Kalesinin imareti akrep burcunda olup Mavi Merih evinde olduğu için halkı da Merih gibi öfkeli, merhametsiz, gaddar, öldürücü, parçalayıcı, cellat ve hunhardır. Gece gündüz işleri kılıç sallayarak geçinmektir. Ama hepsi, yiğit, kahraman gazilerdir.

Acayip ve Garip Bir Olay:

Azak kavminin bütün atları, sığırları, koyunları doğanları, Kara Tabak Tatarları hep balıkları çiğ yer. Hatta Ten nehrinden balıkları canlı tutup atların önlerine atarlar. Canlı balıkları atlar kavraya kavraya harp hurp ısırıp ağızlarını köpürdeterek yerler. Doğanları salıp nehirden balık tutarlar. Zavallı balıklar, nehrin yüzüne soluklanmağa çıkınca hemen doğan ve çakırlar balıkları gagalariyle kapıp sudan kenara çıkarırlar. Acayip bir manzaradır. Kışı şiddetli olduğundan sekiz ay, beş ay Azak Denizi, Ten nehri donar. Cesaret sahibi olan güçlü yiğitler, kış kıyamet demeyip nehrin buzunu delerler. Buz deliklerine soluklanmak için gelen balıkları yiğitler, harbeler, oltalar ve çengellerle yakalayıp satarlar. Bazı adamlar balıkları kendilerine, bazıları da atlarına ve diğer hayvanlarına ayırır. Kısaca amansız bir kaledir. Lakin serhaddin sonu olduğu için buradaki Müslüman gazilerin yatıp oturmaları bile ibadet sayılır. İnşallah bu kalede oturanlar cehennem azabı görmezler. (Beyit):

«Kutl-ı İslâm budur ismine derler Azak
Bu hısn içre gelen anca diye yâ Rezzak»

Bu şehrin balığından ve Kara havyarından başka pek yiyeceği yoktur. Bu varoşumuzda seksen dirhem ekmek bir akçeye ve bir koyun sekiz kuruşa, bir at yemi on akçeye, bir sığır yirmi kuruşa, bir tavuk bir kuruşa, altı tane fındık bir akçeyedir ve diğerleri de buna göre kıyas

olunsun. Çünkü deryası sekiz ay donup Kefe'den ve başka yerlerden gemi gelmez. Eğer gemiler gelse bol mal bulunur. Başka çeşit küçük gemileri vardır. Azak Denizi dar bir deniz olduğu için bu türlü gemiler gelir. Rum gemileri Azak'tan elli mil öteye gelir mal bırakırlar. Oradan küçük kayıklarla mallar taşınır.

Erkeklerin Kıyafeti :

Bütün Osmanoğlu taifesi çeşit çeşit çuhalar ve kıymetli kumaşlar giyerler. Ama Kara Tabak kavimleri hep yine Tatarlar gibi kalpak, koyun ve kuzu derisinden elbiseler, renkli kaftanlar giyerler.

Kale Güzellerinin Kıyafeti :

Rum potinleri, çuha ferace ve ipekli kaftanlar ve ayaklarında sarı içli edik ve sarı papuçlar giyerler. Ama sokağa çıkmazlar. Çıkacak ve sokağa bakacak yerleri yoktur.. Ama Kara Çatak Tatarı kadınları abâ ve koyun derisinden kürkler ve başlarına çeşitli kalpaklar giyerler. Yüzleri çık gezerler. Irzına, namusuna düşkün olanlar yüzlerini örtüp gezerler.

İleri Gelen Kişilerin isimleri:

.....

Azak Kalesinin Ziyaret Yerleri:

Evvelâ güney tarafındaki adı geçen Nogay kavminin hendekleri içinde «İşçi Baba Ziyareti», ona yakın «Başçı Baba ziyareti» ve «Yoğurtçu Baba» var. Bu sultanların üçü de kardeşmiş. Gedik Ahmet Paşa ile bu kalenin muhasarasında bulunmuş ve her gün pişmiş bir koyun başı, bir çanak aşı ve bir çanak yoğurt ayraniyle İslâm askerini doyurmuşlar. Çanakları asla boşalmazmış. Allah sırrını mübarek etsin. Hâlâ büyük ziyaret yeridir. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

Bu Azak Kalesinin enderun birununda şehit ve şehitler o kadar çoktur ki Kadir gecelerinde bazısının kabirlerinin üzerine nur yağdığını nice sâlih ümmetten kimseler görmüşlerdir. Bu Azak kalesini birkaç gün gezip, bir gece Ten nehri gayet sert dondu, Allah'tan geçit oldu. Hakir de fırsatı ganimet bilip birkaç dostumla, silâhlanıp yaya Azak'tan çıktım. Buz üstünde batı tarafa giderek Kanlıjak Üzegen, Çatal Üzegen ve Kaz Kılı Üzegen'i geçtim. Tam sekiz bin adım acele yürüdükten sonra Sedd-i İslâm Kalesine vardım.

Sedd-i İslâm Kalesi :

Yukarıda adı geçen üç adet Üzegen Ulu Ten nehrine karıştığı yerdedir. Bu Ulu Ten Nehri de Azak Denizine karıştığı yerdedir. Ama Ulu

Ten nehri iki parça olup güney-batıdaki kolun üzerinde bu Sedd-i İslâm kalesi vardır. Bu kolun denize karıştığı yerde kale yapılmıştır. Bu nehrin iki koluna da Ulu Ten derler. Azak Kalesi dibinden akan Ten nehrine Deri Ten derler. Ama Ulu Ten de Deri Tenden ayrılmıştır. Bu Sedd-i İslâm kalesi, sene ..... tarihinde Sultan IV. Mehmet Han binasıdır. Köprülü Mehmet Paşanın fermanı ve Mehmet Giray Hanın yardımıyla Mosku Kazağı Ulu Ten nehrinden geçmesin ve Kara Deniz'in etrafını yağmalamasın diye yapılmıştır. Dört köşe, çok sağlam, yontma taştan bir kaledir. Çevresi tam üç yüz elli germe adımdır. Dört tarafı Ten nehri ile çevrilidir. Bazen Ten nehri taşar, balıklar kale kapısından içeri girer. Askerler de yakalarlar. Onun için kale askerlerinin evleri hep direkler üstündedir. Batı tarafına bakan küçük demir kapısı üzerinde bir cami vardır. Ama minaresi yoktur. Bir evde yeniçeri, bir evde topçu ve bir evde cebeci ağaları oturur. Dizdar ağa, erleriyle beş yüz adet kuldur. Hepsi ergendir. Burada asla kadın yoktur. Han gibi genişçe kaleciktir. Ama suya bakan acayip, şahane topları vardır. Hatta bir kere yirmi bin Mosku Kazak'ı gafletle gelip on bir gün bu kaleyi toplarla dövmüş, perişan ve meyus olarak giderlerken Muş nehri kenarında konaklamışlardır. Bu kale Kırım vilâyeti toprağında olduğu için Mehmet Giray Han, kâfirin bu halini duymuş ve kırk seçme askeriyle bir gün bir gecede Süol suyu kenarında kâfire yetişmiş. Öyle bir satır indirmiş ki anlatılamaz. Kılıçtan kurtulanlar zincirle bağlanıp Kırım'a getirilirler. Ta o zamandan beri bu Sedd-i İslâm Kalesine uğursuz Kazak kefereleri bir daha gelmemiştir. Tövbe etmiştir. Bu kalenin olduğu yere «Timurlenk Adası» derler. Bu adada beş tane tepe olduğu için «Beş Tepe Adası» da derler. Bu adaya Timurlenk Han Maveraünnehir'den beş defa gelip işaret olmak üzere her gelişinde birer tepe yığıp beş tepe olmuştur. Onun için «Beş Tepe Adası» derler. Bu adada olan iri kavun ve karpuz, Azak bostanlarında olmaz. Bu kalenin her tarafı bölük bölük, ada ada olmuştur. Safi sazlık ve kamışlıktır. İçinde Rus kayıkları görünmez. Bu kaleyi de gezip oradan yine yaya olarak buzlu Ten nehrini geçerek tekrar Azak Kalesine geldik. Oradan yine sabahleyin arkadaşlarımızla silâhlanıp Azak'ın Su kulesi dibinden geçtik. Poyraz tarafına Ten nehri kenarından Baş Yukarı kenarından dört bin adım gittik.

Şâhî Kulesi :

Bunu da 1071/1660 tarihinde Sultan IV. Mehmet Hanın babası İbrahim Han yaptırmıştır. Sofi Mehmet Giray Hanın eli, Köprülü koca vezir Mehmet Paşanın fikri ve tedbiriyle, yuvarlak, çevresi yüzelli adım gelen sağlam bir kuledir. Yerden elli arşın yüksektir. Batıya bakan, safi demir küçük bir kapısı vardır. Yani ağacı yoktur, sağlam bir kuledir.

Bu kule içinde beş kat oda oda elli hane vardır. Askerlerinden bir

oda Yeniçeri, bir oda topçu, bir oda cebeci ağaları ve dizdar ağası vardır. Kul kethüdalığından çıkma Nafrağ Süleyman Paşa bu kulenin ta en tepesinde yüz adet adamlariyle oturur. Nice maksureler ve şahnişinler yapmıştır. Bu şâhi kulesinde Ten suyuna doğru demir kapılı mazgal deliklerinde altı parça balyemez topu var ki Azak kalesinde yoktur. Yirmi adet başta gelen Şâhî topları ve yetecek miktarda cephaneleri vardır. Hâlâ bu kule dibinde Süleyman Paşa, bir kat toprak çimden büyük tabyalar yapmış, etrafına derin hendekler kazdırtmış ve kalelerden daha sağlam, müstahkem olmuştur. Hendekten gemiler geçer. Çevresini baştan başa Ten nehri sarmıştır. Bunun da içinde Süleyman Paşanın askerleri saz ve kamış evlerde tek başlarına otururlar. Bunların da karıları yoktur. Ama oğlanları çoktur.

Bir mescidi, kule içinde yüz adam alabilen bir cami ve yiyecek ambarları vardır. Herkesin odası darı ve buğdayla doludur. Bütün halk buğday ve darı üstünde yatarlar. Zira kâfir çalar diye zahirelerini çok korurlar. Bu kuleyi de gezdikten sonra Ten nehrinin buzları üzerinde yine yaya gidip üç yüz adım sonra Ten nehrinin diğer kolunun karşısındaki Mosku vilâyeti tarafında olan «Sultaniye kulesi»ne vardık.

Sultaniye Kulesi:

Bu yüksek kuleyi 1072/1661-62 tarihinde Sultan IV. Mehmet Hanın validesi bina ettirdiği için, Sultaniye Kulesi» denilmiştir. Gürcü Mustafa Paşanın eli ve Mehmet Giray Hanın yardımı ve Köprülü Mehmet Paşanın fikriyle yapılmıştır. Sedd-i İskender gibi büyük, yüksek bir kuledir. Bu kule Mosku vilâyetinin toprağında olduğu için bu son derece büyük bir dikkat, ciddiyet ve ihtimamla inşa edilmiştir. Bunun da tepesi tahtadan yüksek bir külahla örtülmüştür. Süslü Muğyirli kurşunlu Medineli ve mazgallı, kat kat top delikli, İstanbul'daki Galata kulesi gibi yuvarlak, sağlam, güzel, yüksek bir kuledir. Bu da Azak tarafındaki gibi hünkâr kalesine benzer. Boyda, cephane ve zahirede, sağlamlıkta, askerde, druzelerde aşağıdaki çimden tabur hendekli tabyada karşıdaki şâhî kulesine varınca Ten nehri üstüne üç kat kol kalınlığında demir zincirler çekerler. Büyük dolaplar var. Zincirleri bağlayacak büyük somaki taştan direkleri vardır. Bu zincirler gece ve gündüz Ten nehri üstünde terneke gerili durur. Bir Rus kayığının, bir tomruğun, bir kütüğün geçme ihtimali yoktur. Bu büyük kuleyi tamamlayıp her mühimmat ve levazımatını yerli yerine koyup bütün İslâm askeri «Allah'a ısmarladık» diyerek kuleden gittikleri ayın sonunda yine bir Mosku kâfiri ve yer götürmez Kalmuk Tatarı bu kuleyi muhasara etti. Yirmi gün yirmi gece toplarla dövüp, birçok yerini harap ederken bir gün seher vaktinde büyük kulenin topları ateş etti. Nice kâfiri top gülleleri helâk etti. Allah'ın hik-

meti bu, baş hatmanları ve baş vurnikleri ölünce kâfirler arasında bir bağırtı çağırtı, vaveylâ koptu. Kuleyi istilâ etmeden ümit kesip kaçtılar. Heyhat sahrası içinde giderlerken yine bunlara Mehmet Giray Hanın oğullariyle Kalga Sultanı yetişti. Ok, kılıç, çıkarmadan hepsini esir edip Kırım'a getirdiler. Burada hâlâ serdengeçti gaziler çoktu. Burada da kadın ve kız yoktur. Hepsi, tek, pak, sadık gazilerdir. Süleyman Paşanın ethüdası, yeniçeri ağası, cebecibaşı, topçubaşıları olup burada otururlar. Kulenin içinde bir cami vardır. Ama minaresi yoktur. Aşağı tabyada da biraz avlusu vardır. Kâfir korkusundan bu Sultaniye kulesinin adamları bir yere gidemezler.

Şehitlerin Ziyaretgâhı:

Kâfir muhasarasında yüzelli adet gazi mücahit şehit oldu. Kule dışında gömülüdürler. Rahmetullahi aleyhim ecmain (Allah'ın rahmeti hepsinin üstünde olsun). Bu Sultaniye kulesini de dolaştıktan sonra yine Ten nehrinin buzu üzerinde kamış yüklettikleri kızaklara binerek tekrar batıya doğru gittik. Yine «Azak Kalesi»ne geldik. Mosku elçisini bulup sohbet ettik. Ertesi gün Ak Mehmet Paşa yine Mosku elçisiyle Süleyman Paşayı ziyafete davet etti. Yemekten sonra konuşurken Allah'ın hikmeti, devlet tarafından gönderilen Edirne kaymakamı Kara Mustafa Paşanın ağalarından Boşnak Mahmut Ağa 1077/1666 yılının ..... ayının ..... günü fermanla çıkageldi. Padişahın fermanı okundu: «Azak eyaleti Molla Gani Paşaya sadaka olarak verilmiştir. Sen ki Mehmet Paşa, lalamsın, Konaklar aşarak yanıma gelesin» dediğinde zavallı Ak Mehmet Paşa hemen kalkıp iki defa şükür secdesine vardı. Binlerce hamdü sena etti. Yedi deve kurban edip fukaraya dağıttı. Mosku elçisi bozulup «Ya ben burada kiminle kalıp dostluk kurayım. Ben sizden ayrılmam, sizinle giderim» deyince Ak Mehmet Paşa elçiye «Padişahıma senin geldiğini bildirdim. Senin için padişahımdan emir geldiğinde sen de benim arkamdan gelirsin. O zamana dek havalar düzelir, yaz günleri gelir. Rahatlıkla gelirsin...» dedi. Elçi kalkıp konağına gittiğinde ben Ak Mehmet Paşaya: «Sultanım, bu elçinin bin adet silâhlı kâfirleri var. Size bunlar iyi arkadaş olurlar. Beraber gitseniz padişaha hizmet etmiş olursun. Mosku'dan elçi çıkarmış olursun» dedim. Mehmet Paşa da: «Canım Evliya Çelebi, bu kefere keşke Azak Kalesinde yiyecek ve içeceğiyle on yıl otursa, göz hapsinde dursa, Azak Kalesi, Kazak'tan emin olur. Ali Sühel gelsin» deyip «İmdi, Evliyam, sen de hazır ol. Seninle devlete beraber gidelim. Yollarda av avlar, zevkü safalar edelim» diye ilâve etti. Ben de: «Sultanı, Mosku vilâyetinin Mujik kalesinde bu elçiye rastgeldik. Padişahın kapısına beraber gitmeğe taahhüt ettik. Nice eşsiz hediyelerini aldık. Şimdi elçiye yalan söylemiş oluruz» dedim. «Bre, yabana söyleme, kâfiristanda geze geze kâfirlerle dost olmuşsun. Bu elçiden sana icazet

alırım» deyip o an hakire yüz altın, bir saat, bir kat elbise, bir Azak çalgavası kırmızı kürk, kölelere ve arkadaşlara elbiseler ihsan etti. Sonra Mehmet Paşa hakir için elçiden izin aldı. Zavallı elçi hayli üzüldü. «Seni Edirne'de bulayım» diyerek hakire üç yüz kuruş, bir samur kafası kürk ve nice ihsanlarla dost ve kölelerini sevindirdi. Her birimize birer iri Mosku atları ile hizmetimdekilere birer Azak ceylanı kürkü hediye etti. Ak Mehmet Paşa da o kışta ve kıyamette beş yüz adet tüfekli, bin adet silâhlı cengâver, cirit atlı Tatar ve Çerkez askeri hazırladı. Yüz adet arabaya eşyalarını koydu. Altı parça şâhî topu arabalara yükleyerek arabaları birbirlerine bağladı. Arabaları kale gibi tabur yapmak için birkaç yüz kulaç zincir buldu. Yola koyulurken Azak kulundan bütün ağalar beş yüz adam verdiler. Süleyman Paşa da iki yüz adam verdi. Mosku elçisi beş yüz adam kattı. Hepsi 2007 adet silâhlı asker oldu. Hepsi ahbap ve elçi ile vedalaştı. Cenab-ı Allah'a sığınık «Tevekkeltü Alallah» (Tevekkül Allah'adır) diyerek seher vakti kışın şiddetinde (yola çıktılar.)

AZAK KALESİ'NDEN KALKIP HEYHAT SAHRASI İÇİNDEN ÖNCE KIRIM VİLAYETİNE ORADAN İSTANBUL'A ORADAN BÜYÜK SAVAŞ YAPILAN GİRİD ADASINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Önce Besmele ile Azak'tan çıktık. Kıble tarafına doğru Heyhat Sahrası içinden iki saat gittik. İleriye, geriye, sağa ve sola ince karakollar gönderildi. Bütün arabalar kale gibi çatılıp, üç top ileri ve üç top da geriye kondu. Beşyüz aded cirit adlı gaziler ileriye çarhacı olarak gittiler. Bu tertip ile altı saat gidildi.

Kökemli Nehri Menzili:

Kalmuk Tatarının korkusundan bu nehrin sazlı ve kamışlı kenarında arabalarımızı çatıp konakladık. Allah'ın hikmeti burada şiddetli kışa rağmen dört yerden güneş doğdu. Allah'ın âdeti üzere doğudan doğan güneşin hangisi olduğu bilinmemekteydi. Beraberimizde bulunan yaşlı kişiler kırk, elli yıldan beri böyle dört yerden güneş doğduğunu görmedik dediler. Sebebi şudur: Kışın çok sert olmasından bu Heyhat Sahrası üzerine güneş etki etmez. Sahillerde bulunan diğer vilayetler devamlı güneş gördükleri halde Moskov vilayeti üzerine ise hiç güneş doğmaz. Kıble tarafında, güney semtlerinde, Kırım ve İstanbul üzerinde dört yerden, güneşler balık ağları gibi yani torba gibi sarkar. Ama Allah'ın emri ile bazı kere altı ve yedi yerden güneşin doğduğunu Nogay kavmi ve Haşdek kavmi ihtiyarları söylerler. Sözün kısası bir gece Kökemli denilen yerde cansız yatıp, şiddetli soğuk, tipi ve boradan askerlerin çektiğini Allah bilir. Sabahleyin hareket etmek üzere iken Azak'taki elçiden ve Azak ağa-

larından kırk, elli atlı gelip mektuplar getirdiler. Mektuplarda, yolumuz üzerinde beşbin Kalmuk Tatarının bizi çarpmak için pusu kurduğu, gâfil bulunmamamız bildiriliyordu. Ama ne çâre, Allah kerîmdir deyip Kökemli nehrinde oturup Azak'tan gelecek yardımı beklemeye koyulduk. Kökemli nehri donmuş idi. Bu nehir Heyhat Sahrası ortasından akıp, burada Azak denizine dökülür ki burası Heyhat Sahrasına girmiş sazlı, kamışlı, büyük bir körfez boğazıdır. Kökemli nehri, Hazer denizi yakınından doğup, büyük İdil nehrinden ayrılıp, Heyhat Sahrası içinden iki aylık yol gelir. Bu nehri iki defa Heyhat Sahrası gelişsin diye İdil nehrinden ayırıp akıtan Tohtamış Giray Han'dır. Şimdi bazı yerleri çamur, toprak ve moloz taşlarla dolmuş olup suyu her zaman akmaz.

Buradan kalkıp hareket etmek üzere iken Azak kalesinden bin aded seçkin, silahlı asker yardıma geldi. Hepimiz taze can bulduk. Heyhat sahrası içinden kıbleye doğru ilerledik. Azak denizi kenarında kamışlı bir yer olan (Ak Kumlar) menzilini geçtik. Beş saatte (Ak Kuğular) menziline geldik. Bu da Azak denizi kenarında, yılan zehiri gibi acı sulu bir yerdir. Yine kıbleye doğru beş saat gidip (Cibir Suyu) menziline vardık. Tatlı sulu kuyuları vardır. Burayı geçip (Kaburkalı Eşim) menziline geldik. Buranın da tatlı kuyu suları var. Beş saat daha gittikten sonra (Vadiye) menziline geldik. Burası sığınılacak bir yerdir ama suları acıdır. Buraya gelinceye kadar Kalmuk korkusundan tam onüç saat yürüyüp, sazlar ve kamışlar içinde konduk. Sonra yine kıbleye doğru gittik. (Özengilik Suyu) menziline geldik. Sazlı, kamışlı, yılan zehiri gibi acı sulu bir yerdir. Sazlık içinden sekiz tane domuz askerin üzerine saldırdı. Nice atları yaraladılar. Her biri Marzivan eşeği kadar var idi. Askerler domuzların üzerine ok yağdırdılar. Azak denizi buzu üstüne çıktıklarında buz üzerinde tırnakları tutmadığından yürüyemiyorlardı. Hemen Palu ve Çakır adlarındaki köpeklerim bu domuzlara saldırıp yedisini parçaladılar. Elçinin gönderdiği Moskov kâfirleri bu domuzları yeyip sanki Kızıl yumurta bayramı yaptılar. Sonra bu Özengilik'ten kalkıp yine kıbleye doğru yol aldık. (Ahiryan deresi)ne geldik. Kamışlı bir deredir ama suyu yoktur. Burayı geçip (Kuru Eşim Suyu)na vardık. Bu da Azak denizinden azmaktır. Burayı da geçip beş saat kıble yönüne ılgar ile gittik. (Çalbaş), acı sulu kuyuları olan bir menzil yerdir. Ama bizler Kalmuk korkusundan burada konmayıp yine kıbleye doğru beş saat gidip onuncu saatte (Akbaş) menziline geldik. Burası da sazlı, kamışlı ve tuzlu sulu yerdir. Oradan kalkıp oniki saat yine kıbleye doğru gidip (Çilli) menziline geldik. Burada da kuyular var ama suları tatlıdır. Azak'tan getirdiğimiz etler, söğüşler ve ekmekler burada soğuktan taş gibi olup yenmeden kalmıştı. Allah'ın hikmeti gaziler Heyhat sahrası içinde iki tane fil büyüklüğünde yaban dombayları gördüler. Atlarına binen gazilerin bu yaban camızlarını yakalamağa gideceklerini anlayan diğer gaziler onla-

ra: «Bire kovmayın, bu dombaylar bu kışta darlık ve yüklük yerlerden çıkmazdı, ama bunlar Kalmuk Tatarı derdinden gelmişlerdir. Bire sakının, bu camışları kovmayın» diye tembih ettiler. Söz dinlemeyen nice adamlar silahlanıp camışları kova, kova o saatte Kalmuk obaları içine düşerler. Kalmuklular hemen onları çevirip çatışmaya başlarlar. Kalmuk tatarları çok sayıda idi. Bizimkiler ise yetmiş, seksen nefer yiğit idiler. Ama gayet seçkin, bahadır, zorbatar, silahlı adamlardı. Kalmuk ile bunlar uğraş ve savaş ede ede, üzerimize geldiler. Bizler de topları hazır etmiştik. Hemen hepimiz atlanıp, Allah Allah diyerek Kalmuk üzerine bir hücum ettik. El kaldırmaya dahi fırsat bulamadılar. Göz açıp kapatmaya kadar bin altmış adet Kalmuk kılıçtan geçirildi. Yetmiş tanesi esir edildi. Bu kadar giyecek ve silah alınıp gaziler pay ettiler. Esirlere: «Koşularınızla daha adamlarınız var mı?» diye sorduk. «Yanımızda bu kurtulanlarımızdır. Elimiz, ulumuz koşumuzda yalnız kaldılar.» dediler. Bunun üzerine gaziler hemen silahlanıp, Ak-Mehmet paşadan izin alarak bir anda Kalmukların borçlarını bastılar. Binlerce hayvan, avrat ve oğlanlarını alıp döndüler. Ne zamanki Allah bir kuluna kerem etmek ister, önce onun sebebini yaratır. Şimdi Allahu Teâlâ o yaban dombaylarını onlara sebep gönderip, o çamaşırları kovalarken Kalmuka götürüp, onları askerimiz üzerine getirip, bütün Kalmukları askerimize kırdırır. Mallarını da askerimize ihsan eder. Bir kimsenin bundan haberi yok iken iki camış bahanesiyle müslüman gazilere o şiddetli kışta hesapsız ihsanlar olur. Sonra bu Çilli denilen yerde o gece nice yaban dombayları avlandı. Buraya gelince Kalmuk korkusundan ateş yakmayıp durduk. Bir gece sazlar ve kamışları yakıp semiz dombay kebapları pişirdik. Azak'tan getirdiğimiz söğüş koyun etleri ve ekmeklerin hepsi buz olmuştu. O pişmiş koyun etlerini baltalarla parçalayıp, kimini kazanda tekrar pişirip, kimini de kabap yapıp, ekmekleri de küllere gömüp, ısıtıp yiyerek gece zevk ve safalar ettik. Sabahleyin yine âdet üzere etrafa karakollar koyduk. Arabalarımızı çatıp, Kalmuk esirlerini atlariyle ortaya alıp, yorta yorta yola koyulduk. Kar yağmağa başladı. O gün de kıble tarafına seğirtip ikindi vaktine kadar gittik.

Kertemeli Kalesi menzili:

Cenevizliler tarafından yaptırılmış olup, eskiden büyük bir şehir imiş. Sonra Timurlenk harap etmiş. Bu kale, Azak denizinden girmiş bir acı göl boğazındadır. Bayırlı bir yerde olup büyük hendekleri ve bazı kalıntıları görülmektedir. Burada da iki yaban atı görüldü. Bunları kova kova peşinden yetişip, birine yedi tane ok vurdum, yine de yıkılmadı. Her vurduğum ok sanki yağ tulumuna girer gibi girip atın vücudunda kayboluyordu. Atlar kıçlarını serperek sahraya kaçıyordu. Ben atın birinin önünü kesip, atın gözüne bir ok vurdum. At tepesini yere dikip, oku kı-

rıp kalkarken kılıçla atı arka ayaklarından yaraladım ve artık davranamadan kaldı. Geriden diğer arkadaşlar yetişip, iki atı da derileriyle parçaladılar. Yüzlerce kişi payını alıp, o gece at eti kebapları fasılları ettik. Azak'tan getirdiğimiz ve buz olan et ve ekmekleri de ısıtıp yedik. Sabahleyin oradan ayrılıp, kar üzerinde yola koyulduk.

Bey Suyu:

Sazlı ve kamışlı su içinden tam bir saat bin güçlük ile düşe kalka bu acı göl suyunu geçtik. Bu su ne buz tutmuştu ne de dürüst bir su idi. Atlarımızın ve Kalmuk'tan ganimet aldığımız hayvanların kolları ve göğüsleri buz parçalarından parça parça olmuştu. İki saatte gölün karşı tarafına geçip canımızı kurtardık.. Ama çok hayvan bu gölde kaldı ve iki kişinin de at altında kalıp boğulduğunu söylediler. Fakat ben görmedim. Gerçi derin göl değildi ama kar, tipi, bora, batak ve çataklı bir göl idi. Buradan yorgun bir halde çıkıp altı saat yine kıbleye doğru gittik.

Göl-Konur menzili :

Tatar halkı Altı su boyu dedikleri bu yer için can verirler. Zira burası Azak denizinden girme altı adet su kenarlarıdır. Yaz günlerinde bu suların kenarları öyle otluk ve yeşillik olur ki atlar ve develer çeşitli çiçek açmış yeşillikler arasında kaybolurlar.. Onun için Tatarlar bu güzel yerlere can verirler.. Ama Kalmuk tatarları buraları ellerine geçirmiş ve yerleşme yeri yapmışlar. Kış günleri bile buralarda otururlar. Çünkü Azak'ın geçit başıdır. Hüda'ya çok şükür burada Kalmuk'a rastlamadık. Askerlerimiz avlanmaya çıktılar. İki yaban devesi, iki ısgul yani yaban sığırları avladılar. Ben de adamlarımla avlanırken bir yaban atına rast geldik. Fil büyüklüğünde semiz bir yaban atı idi. Arkadaşlarım ile bu ata on yedi ok ve yedi, sekiz kurşun vurduk asla etkilenmeyip yine kaçardı. Ama gide gide yaraları onu halsiz bıraktı. Bir adamım atın kızılca koltuğunda kolan yerine bir çatal kurşun vurunca bir, iki kere dizleri üzere gelip kalkarken adamlarımla seğirtip, boğazlayıp, parça parça ettik. Bu olayı anlatmamdaki maksat şudur: Çocukluğumda gördüğüm bir rüyamda bu Heyhat sahrası gibi yeşil bir sahada tazılar ve av köpekleri ile avlanıp gezerken bir yaban atına birkaç ok vurup öldürmüştüm. Kırk yedi yıldan sonra bu rüyam gerçek olup, bu yerde iki kere yaban atları vurdum. Garip hikmettir.

Bu Göl-Kanur mahallesine gelince altı yerde Azak denizinden girme büyük sular geçtik. Kimi bir saat, kimi iki saat enli sulardır ki Heyhat sahrasına birer günlük yol mesafesinde girmiş körfez boğazlardır. Aralarında tatlı su kuyuları ve kaynakları vardır. 1045 senesinde buralarda Azak kalesini fethettiğimizde bu altı suyun da Ulu Nogay, Geçi Nogay,

Urumit Nogay, Sadak Nogay, Yaman Sadak Nogay, Doy ili, Yozoz ili, Çoban ili, Arslan Bey ili ve yüzlerce Nogay kavmi konup, göçerlerdi. Azak altındaki İslâm askerine erzak taşıyıp yardım ederlerdi. Okkasını üç akçeye misk gibi say yağı verirlerdi. O zaman bu vadilerde eşimler kazıp, suların içerlerdi. Ama şimdi Kalmuk derdinden Koban nehrinden beriye bu Heyhat sahrasına geçemeyip başka konak yerleri edinmişlerdir.

Heyhat Sahrası Hayvanları:

Heyhat sahrasının otları, otlukları, sazlık ve kamışlıkları içinde kazlar, ördekler, kuğular, toy, öget, portkal ve yüz binlerce çeşit yabani uçucu hayvanlar olur. Bu hayvanlar Kıbçak çölünün çayır ve otlukları içine çakıl taşı gibi yumurtlarlar. Tilkiler, çakallar ve diğer hayvanlar bu yumurtaları yiyip safa ederler. Birçok ülkeden ilk baharda bu Heyhat sahrasına gelen uçucu hayvanlar buralarda yumurtlayıp, yavru çıkarırlar. Arabistan'da yumurtlamaz ve yavru çıkarmazlar. Zira şiddetli sıcaktan yumurtalar pişerler. İlkbaharda, sahil ülkelerinden sökün edip bu Küçük - Heyhat'a ve İdil nehrinden öte Büyük - Heyhat'a gelirler. Hatta ben İdil nehri kenarlarında ve Cayga nehrine varınca seyahat ederken turna, kaz ve ördek yavruları atlarımızın ayakları altında gezinip, ezilirlerdi. Semiz olanlarını alıp, pişirip yiyerek safalar ederdik. Bu İdil sahrasında olan Karaağa yani doğan, toykun, sonkur, ilbay, lâkin, budne, topalkin, gargi, köykönek adlı doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşlar hiçbir diyarda yoktur. Hatta kaz kadar beşer, onar kere tülemiş toykun ve sankur adlı doğanlar varki yaban atı, yaban devesi ve yaban dombazlarını alıp yerler. Bir kişi bir deveyi, atı ve bir camışı nasıl yer diye sorulursa? Şöyle yere inip, gözleri kırmızı mercan gibi olup, kendisine gıda olacak bir av bulunmamışsa hemen yaban atı ve devesine saldırır. Önce atı sağrısından pençeler. Yani tırnak vurup arkasını parçalayıp atın başına konar. Atların veya devenin gözlerini kapayıp kaçmasına meydan vermeden gözlerini oyup, çıkarır ve hayvanı halsiz bırakır. Sonra kasığından yer ve doyunca kanat vurup gider. Onun arkasından da kurtlar, tilkiler, çakallar ve diğer hayvanlar o at ve deve leşlerini yemeğe başlarlar. Ama bu toygun ve sonkur denilen kuşlar ayı, kurt, tilki, çakal ve arslana saldırmazlar, zira onlar yırtıcı hayvanlardır. Heyhat arslanının Bağdat gazanferi gibi tüyü parlak değildir. Ankara vilayetinin sof keçisi gibi salkım saçak tüylü, heybetli arslanlardır. Onun için toygun ve sonkur kuşları bu arslanlara pençe vurmazlar. Nogay ve Heşdük kavmi bu İdil'in sonkur, toygun ve diğer doğan kuşlarını öyle öğretirler ki, düşmanı olan bir kimse sahrada veya bayırda yalnız giderken iki tane kuşu hasmına koyuverip yakalatıp, atından düşürtürler ve sonra ona yetişip hasmından intikam alırlar. Ama Cenab-ı Allah bu kuşları öyle sevimli, öyle güzel yaratmıştır ki, insan seyrederken hayran olur. Beyaz süt gibi,

süt mavisi ve kırmızı akik gibi renkli olup tüylerinin üstünde düz çubuk gibi, siyah çizgiler çekilmiştir. Gözleri kırmızı mercan gibi, kulakları püsküllü, gagaları kokonus burnu gibi kırmızı olup, pençeleri, arslan pençesi gibidir. Her yiğit bu doğanları kolunda taşıyamaz. Her biri sekiz, on, onikişer okka gelir. Bazı adamlar at sağrısında, bazıları kollarında götürürler ama kolu altında çatal bir ağaç keçe sarıp, koluna dayak ederek ağacın ucunu atın özengisine yaslar. Bazı yiğitleri bu kuşları başlarında taşırlar. Onları öyle eğitip öğretirler ki konaktan konağa başı üzerinde uçarak gelip, hû, hâ, diyerek koluna konar. Bir avın üzerine salındığında saldırısından hayvan şaşırıp kalır. Bu kuşları kaz, turna ve kekliğe salmazlar. Zira bunlar, sankur ve toykunun saldırısına tâkat getiremezler. Çoğunlukla yaban atları, yaban develeri, sığır ve dombayları üzerine salarlar.

Heyhat sahrası içinde olan yaban koyunu, kuzusu, geyiği, yağmurcası, tablalısı, karacası, yünlü Çin âhusu, yaban güri yani arkası, siyah çizgili yaban eşeği, kurt, çakal, tilki, domuz, ayı ve diğer hayvanlar otak, otak yani bini, ikibini bir yerde sürü gezip, birbirlerini yiyip geçinirler. Onun için sahrada hayvan kemiklerinden geçilmez. Azak yakası dedikleri kırmızı tilki kürkleri hep bu Heyhat'tan gelir. Heyhat sahrasının bütün özelliklerini bir yıl yazsak yine bitiremeyiz. Bu kadarla yetinelim. Sonra Gölkonur denilen yerden kalkıp yine kıble tarafına sekiz saat gittik.

Yamançe - Karaağaç Menzili :

Azak'tan buraya ellidört saatlik yoldur. Ama hızlı gelindiğinde ellidört saattir. Yoksa ağır ağır gidilirse yirmi konaklık yer olur. Sahranın doğuda Hazar denizi kenarından batıda Özü nehri kenarında Kılburun kalesine kadar uzunluğu doksanyedi konaktır. Hamd olsun Karaağaç'a kadar selametle gelip, bu ormanlık içine girdik. Büyük ateşler yaktık. Yaban atı, yaban devesi ve dombay etlerini pişirip, zevk ve sefâlar ettik. Ama yine etrafımıza karakollar kor idik. Heyhat sahrasında buradan başka ağaçlı orman yoktur. İdil, Cayık ve Koban nehirleri ile Hazar denizi kenarlarında ise orman çoktur.

Bu Yamançe - Karaağaç ormanından çıkıp, batı tarafında Koban nehrine yakın Ablat armudu, kökem, kızıl elma ve pelid meyveleri yiyerek seğirtip, Allah'a şükür selâmetle büyük bir ormana girip, gizlendik. Bizi Azak'tan getiren askerler ağır yüklerini arabalardan çıkardılar. Arabaları bırakıp, bizimle kalan kaldı, gitmek isteyenler de izin alıp gitmek üzere iken Azak valisi olan Molla - Ganî Paşa bir anda buz üstünden Koban nehrini geçip Heyhat tarafına, üçbin askerle gelip, bizim konakladığımız orman içine kondu. Burada Ak - Mehmet Paşa ile buluşup bir samur vezir kürkü giydirildi. Mehmet Paşa'dan Azak âyanına ve Süley-

man Paşa'ya mektuplar aldı. O gece onlar mehtapta ve şiddetli kışta Heyhat sahrası içine bizi getiren askerler, arabalar ve elli parça top ile geriye döndüler. Ak - Mehmet Paşa'dan on aded Kalmuk esirini kadınları ve çocukları da rehin olarak yanlarına aldılar. Amanca yüz aded akıllı kimse Azap paşası Molla - Ganî Paşa ile Koban nehrini buz üstünden geçince bizim askerlerin de çoğu karşıya geçip Çerkezistan vilayetine girip, konaklara kondular.

Bizler Koban nehrinin karşı tarafında Heyhat sahrası toprağında, büyük orman içinde kaldık. Ateşler yakıp, kebaplar pişirip, zevk ve safâlar ettik zannettik. Ama her kim o tipi ve borada acı ve eziyet çekip bu ormanda ateş başına oturdu ise elleri ve ayakları dökülüp, gözlerine kara sıvanıp, kör ve kötürüm oldular. Nice adamlar bu ormanda ateş başında helâk oldular. Allah'a şükür ne kendim, ne de adamlarım ateş başında oturmayıp tipi ve borada ağaçlar altında, kar üzerinde oturduk. Baharlı sıcak şerbetler içip, sıcak çeviriler yedik. Ahlat armudu, elma ve kökem erikleri fasılları ettik. Bu gece bu orman etrafına nöbetçiler koyduk. Her köşede yüzer, yüzellişer aded tüfekli asker metrislere yerleştirdik. Kalmuk korkusundan ve Çerkez hırsızı derdinden sıkı tedbirler aldık. Bütün ağırlıklarımızı buz üstünden Koban nehrinin karşı tarafına geçirdik. Beri tarafta sadece salt atlılar kaldı. Allah'ın hikmeti Koban nehrinin buzu sabahleyin koptu. Ne buz, su oldu. Askerlerimizle beri tarafta ormanda kaldık. Nehir üzerinde harman gibi buz parçaları yüzdüğünden karşı tarafa geçmek imkânsızdı. Nihayet birkaç yiğit nefes keskin bal suyu ve bozalar içip, ağaçlardan ve sazlardan sallar çatıp arabaları ve yükleri karşıya geçirdiler. Herkes atlarını sallara bindirip karşıya geçtiler.

Karşı tarafta Çerkez ve Nogay halkı evlerinin ahırlarına koydular. Karşı taraftaki Bozoz Mirza Nogayları ve Çerkez beyleri çarnık kayıkları ve botları beri tarafa geçirip, Ak - Mehmet Paşa'yı, iç ağalarını, paşanın imamı İbrahim Efendiyi ve Câfer Ağa'yı selâmetle karşı tarafa geçirdiler. Ben yüklerimden ayrılmadım. Botların karşıdan beri tarafa geçmesini bekledim. Nice ateşli yiğitler ile bir olup, kukum, okluğum, tüfeklerim ve diğer hafif eşyalarımı keçi tulumlarına doldurdum. Tulumları üfleyip şişirerek ağızlarını bağlayıp atların kuyruklarına bağladım. O şiddetli kışta iki at arasında elimde kamçım ve sadağımla atlara yu, yu diyerek adamlarımla birlikte nehrin karşı tarafına geçtik. Ama dizlerime kadar ıslandım. Bu arada bir alaşa atım suyun soğuğundan kaçıp, suya girmeyip karşı tarafta kalmış, yahut sudan yine geriye dönmüş. Gördüm ki, karşı tarafta kişneyip durur. Hemen yine cesaret edip, Allah'a sığınıp, karşı tarafta kimse kalmamış, herkesin kendi canına düştüğü anda, Kırım kazaskeri Murtaza Ali Efendinin bana hediye ettiği boz aleşe üstüne binip, elimde kamçı ile ata vurup, Koban nehrini buzlar ara-

sından geçtim. Geri dönen atı döve, döve suya soktum. Şak adında cins ve bilgili köpeğim kalmış idi. Onu da eğere aldım. Sonra yine at ile nehre girdim. Köpeği bir buz parçası üzerine bıraktım. Köpek bazan buzdan buza sıçrayıp, bazan da yüzerek birlikte selâmetle karşı tarafa geçtik.

Elbiselerimizi ve kürkümü giyerken karşı taraftan kırk, elli bin kadar Kalmuk askerinin geldiğini gördüm. Bir anda Koban nehri kenarına geldiler. Nehrin buzlu olarak aktığını görünce çaresiz kalıp Azak tilkisi gibi ulumaya başladılar. Beri tarafta Mehmet Paşa askerinin elleri ve ayakları tutar gazileri, kırk, ellişer dirhem tüfekleri ve şâhi topları ile Kalmuk askeri üzerine bir yaylım ateş açıp kurşun ve gülle serpince bir elde yüzlerce Kalmuk orman içinde, kar üzerine serildiler. Yetmibeş aded Kalmuk kadını da atlarından çuval gibi yere düştüler. Diğer kadınların bir kısmı ölüp, bir kısmı da kaçtılar. Çerkez namlıları Kalmuk kâfirinin böyle kırıldıklarını görünce hemen karşı tarafa geçip Kalmukları kıra, kıra ikibin kadar kelle ve üçyüz aded diri esir aldılar. Nehir kenarına gelip ölen Kalmukların atlarını, silahlarını ve elbiselerini alıp nehrin beri tarafına geçtiler. Kelleleri Mehmet Paşa'nın huzuruna getirip ihsanlarını aldılar. Koban nehri yine buz tutup, Kalmuk askeri gelir diye askerlerimiz Nevruz kalesine çekildiler. Kaleye sığmayanlar etraftaki metrislere sığındılar. Dört yana karakollar tayin edip Çerkes hırsızlarından da korundular. O gece bütün askerler rahat uykuya yattılar. Üç gün istirahat edilmesi için emir olundu.

Nevruz Kalesi Menzili :

Geçen sene Mehmet Han ile Dağıstan'a giderken bu kaleyi gezip, gördüğümü etraflıca anlatmıştım. Şimdi Nevruz - Mirza, kaleyi üç gün, üç gece Mehmet Paşa'ya ve askerine yahşi konak etti. Paşa, Nevruz Mirza'ya bir değerli hilat giydirdi. O da Paşa'ya ve oğlu beyefendiye birer at, birer yonga aleşe, birer köle, birer de Çerkez kızı, kethüdaya, divan efendisine ve bana da birer Nogay aleşesi hediye verdi. Buradan ikiyüz adet çirit atlı, sadaklı, savaklı ve köbeli yiğitler kılavuz alıp yola koyulduk.

NEVRUZ KALESİNDEN ÇERKEZİSTAN'A GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Buradan Edirne kaymakamı Kara - Mustafa Paşa'nın bizi Azak'tan çıkaran ağası Mehmet Ağa ulaklı ile İstanbul'a gitti. Mehmet Paşa da askerleri ile batıya doğru ormanlar içine yola koyuldu.

Hatokayda Vilâyeti, Doy İli Nogayı:

Bu Nogay kavimi önceleri Moskov diyarında reâyâ iken cenk ede ede

kırk yıldan beri kaçıp bu yurtlarda yerleşmişler. Koyunları, sığırları ve develeri gayet çok olduğundan Doy ili derler. Mirzalarının ismi dahi (Doybay Mirza) diye ün yapmış kart bir adamdır.. Beş bin askere sahiptir. Raba, Şua kavimleri ve Hanukay kabileleri Çerkezleri ile kardeştir. Çerkezlerin dağlarında yaşayıp, hoş geçinirler. Zira Hanukay beyi olan Canbe Giray adlı kefere Çerkezinden kız almıştır. Hanukay Çerkezi beyi zengin bir kişidir. Canbe Giray adını almasına sebep şudur: Bu Çerkezistan halkının bâtıl inançlarına göre evlerinde bir misafirin bulunduğu gece ev sahibinin bir oğlu dünyaya gelse misafirinin adını oğluna veya kızına koyarlar. Canbe Giray Han, Acem seferine giderken bu Çerkezistan'dan geçip, bu Hanukay Çerkez vilayetinde konaklayıp beyin evinde misafir olur. O gece beyin bir oğlu dünyaya gelir. Adını Canbe Giray korlar. Yaşlı, tıraşlı, koca keferedir. Ama küfür ve sapıklık nedir bilmez. Ak-Mehmet Paşa da Canbe Giray beyin evine misafir oldu. Diğer kızanlara da paşanın askerleri kondu. Sabaha kadar bütün paşalıların çalmadık giyeceklerini bırakmamışlar. Bazı atların ayaklarından nallarını söküp çıkarmışlar. Bazı kimselerin sürmeden gözlerini çalıp, adamları kör bırakmışlar. Tâ bu derece Çerkez hırsızları vardır. Bu diyarda hırsızlık ayıp değildir, yiğitliktir diye hırsız olana kız verirler. Sabahleyin paşaların kimi donum, kimi gömleğim, bıçağım, hançerim diye feryad ederlerdi. Şükürler olsun ben adamlarıma önceden tembih ettiğimden dikkatli olup birşey çaldırmadık. Sabah olunca paşalıların kiminin atı gitmiş yaya giderdi. Kiminin kürkü gidip, o şiddetli kışta kürksüz olarak gitmekte idi. Kiminin kılıcı, tüfeği ve diğer silahları yoktu. Herbiri şaşkınlık içinde, perişan halde giderlerdi. Ben bunlara gülüp, şakalar ederek batıya doğru gittik.

Kabak Hatukay Menzili :

Bu diyarda köye kabak derler. Hatukay köyü ma'mur bir köydür. İçinden Eburgen nehri akar. Bu nehir Abara dağlarından doğup, burada Koban nehrine karışır. Bu gece bu köyde misafir olduk. Paşa, alay çavuşlarına ve ağalara dikkatli olmalarını tembih etti. Bu hâl üzere sabahı ettik. Bir de gördük ki, paşanın iki tane çok değerli kölesini çalmışlar. Bütün ağaların atlarında paybent ve köstek kalmamış. Paşa hiddetlenip «Bu çalınan kölelerim bulunmayınca bu yurttan bu kadar asker ile kalkmam» dedi. Gördüler ki bu şânı büyük vezirdir. Her gece yüzer koyun ve biner at yemi gider. Hemen dağlara adamlar düşürdüler. Köleleri çalan Çerkez hırsızları tutup paşaya getirdiler. Kölelere beşeryüz deynek ve hırsızların da boyunları vuruldu. O an borular çalınıp, batıya doğru yola çıkıldı. Dağıstan içinde giderken benim bir şeyim çalınmadı diye şükrederken bir saat sonra altımdaki atım topallamaya başladı. Acaba bu at kardan ve çamurdan ökçeledi mi ki, yoksa ayağını buz mu kesti diye düşünürken kölemin birinin de atı topallamaya başladı. «Bre bu ne hal-

dir, şu atların ayaklarına bakın» dedim. Gördüler ki Çerkez hırsızları gece yedi aded atımın ayaklarından nallarını söküp çıkarmışlar.. «İlâhi, Hak belâ versin» diyerek yedek ata bindim. Kölemin biri de boş bir ata bindi. Nalbant, çarşı ve pazar yok ki nal vurdurasın. Çaresiz bu tipi ve borada batıya doğru, ormanlar içinde sekiz saat gittik.

Küçük Zana Vilâyeti Menzili :

Burada konakladığımızda paşanın nalbantbaşısına bir altın verip, heybelerimizde bulunan nallar ile sekizbaş atımızı nallatıp rahatladık. O gece adamlarım rahat uykuyu kendilerine haram edip halsiz kaldılar. Sabahleyin gördük ki, Çerkezler, bütün ağaların atlarının kuyruklarını ve yelelerini kesip koca atları üçer, dörder yaşında tay etmişler. Ne çare ki bu diyarda güvenli bir yer yok ki gidip orada konaklıyasın. Bu perişan hâl üzere, binbir güçlük çekerek, her menzilde kırkar, ellişer yerde çataklı bataklı buzlu, buzsuz akar suları geçerek giderken atların ayakları buza geçerdi. Ama canı başında olan iş görmüş yiğitler atların yularlarından tutup, buzları kırıp, atları suda yüzdürürlerdi. Bazılarının elleri ve ayakları donardı. Adamlar atların başından ve kıçından tutup çekerek buzdan dışarı çıkarırlardı. Elhâsıl yirmialtı gün Koban nehri kenarında yol aldık.

Kebürke Menzili :

Burada Çerkez beyleri, paşaya ve askerine hayli şenlik yaptılar. Paşaya bir Çerkez dilberi bağışladılar. Paşa da onlara birer yay ve birer deste yelekli ok, büyük beye bir küheylan at, kardeşlerine de birer hilat verdi. Hepsi memnun kalıp, sevindiler.

Oradan kalkıp yine şiddetli kış çekerek, tipi ve bora azabı görerek giderken kolunda duran toykun doğanı birden dondu. Padişaha lâyık mercan gözlü, yedi tülek güzel bir kuş idi. Saadetli padişaha hediye etmek için tâ İdil nehrinden beri getirir idim. Allah'ın emri. Öbür toykun ve sonkur kuşlarım sağ kalsın diye ölen kuşun iplerini ve halkasını ayaklarından ve boğazından çıkarıp, derisinden bazı tüylerini alıp cesedini attım. Zira vahşi kuşları, kedi ve köpekleri mezarsızdır derler, yani yere gömmezler. Onun için ben de bu toykunun cesedini yere atıp geçtik. Bugünkü günde şiddetli soğuktan perişan olup, soğuk cehennem azabı çekerek giderken bir kimsenin atının yükleri yıkılsa adamların yüklemelerine imkân olmayıp, geçip gidilirdi. Herkesin elleri ve ayakları hatta bütün vücutları soğuğun şiddetinden asla tutmaz olmuştu.. Tâ bu derece sert kış vardı. Sözün kısası bu dert ve belâları çekerek günlerde gittik.

Şugake Köyü Menzili :

Daha önce Mehmet Giray Han ile Dağıstan vilayetine giderken bu konak yeri anlatılmıştı. Şimdi yine burada konakladık. Ateş başına oturanlardan bazılarının gözlerine kara su inip kör oldular. Ak - Mehmet Paşa efendimizin iç ağalarından Sarraç-zâde Mehmet Çelebi'nin, birkaç iç ağasının, çaşnıgirin ve müteferrikalardan birkaç kişinin elleri ve ayakları donmuş olup donan elleri ve ayakları testerelerle kesilerek kaynar katranlara batırıldı. Kimi iyi olup, kimi feryad edip, kimi öldü. Evvel Allah herkes biliyor ki adamlarımın ve arkadaşlarımın vücudlarına bir zarar gelmeden menzil, menzil giderdik. Ama çoğu zaman attan inip yayan yürürdük. Atlar üşüyünce yine atlara binip biraz koşturur, atları ısıtırdık. Bu şekilde bin azap ve acı çekerek bir konağa daha gelirdik. Kırk yıldan beri böyle şiddetli kış görmedik diye ihtiyarlar söylerlerdi. Elhâsıl bu konakta yedi adamı defnedelim dedik. Yere bu kadar külenk vurdum, bir parça toprak koparamadık. Sonunda Çerkez evlerinde kazan, kazan sular kaynatıp, yere döküp, güçlükle birer adam defnedecek kadar çukur kazıp, defnedip gittik. İki saat sulu, bataklı, çataklı yerden geçip büyük bir orman içine girdik. Biraz soğuktan kurtulduk. Yaban armudu, ahlatı, kökemler ve kızıl elma yiyerek (Çatal Özek) denilen menzile gelip, konakladık. Burası Koban nehri adalarından ormanlık, büyük bir adadır. Nogay kavmi bu adaya Çatal Özek derler. Buradan kalkıp, Koban nehrini buz üstünden karşıya Heyhat sahrası toprağına geçip, batıya doğru tam yedi saat gittik.

Han Tepesi Menzili :

Koban nehrine yakın, Heyhat sahrası, içinde bir yerdir. Sahranın içinde belli olması için Timur Han buraya tepe yapmış. Onun için Timur Han tepesi derler.

Çatal Özek Nehri :

Koban nehri batağından ayrılıp, Taman adası yakınında Adahun boğazına dökülür. Buradan yine batıya doğru sazlı ve kamışlı yerlerden geçip beş saat yol aldık.

Peçigar Nehri :

Bu nehir Çatal Özek nehrinden ayrılıp yine Koban nehrine karışır. Bu nehri buz üstünden geçip, batıya doğru bataklık içinde bir saat gittik.

Keçi Peçigar nehri :

Bu da büyük Peçigar'dan ayrılıp, aslı olan Koban nehri ile birleşip Adahun boğazında Karadeniz'e dökülür. Bu Keçi Peçigar donmamış ol-

duğundan saz ve kamışlardan potlar yaptık. Potları atların kuyruklarına bağlayıp suyun karşı tarafına geçtik. Sonra dört saat çöl içinde gittik.

Yaman nehri:

Bu küçük nehir, Pecigar nehrinden ayrılıp, bir adayı çevreleyip tekrar Peçigar'a karışır. Burayı da geçip, yine batıya doğru ilerledik.

İrani kalesi menzili:

Ceneviz yapısıdır. Bir tepe üzerinde harap bir kaledir. Timur Han harap ettiğinde harap sözü tarihi olmuştur. Sene 803. Zira eskiden büyük bir şehir imiş. Çok yerde kalıntıları halen durmaktadır. Yaman nehri bu şehri kuşatırmış. Yerleri şimdi taş, toprak, moloz ve kum ile dolmuş haldedir. Zamanla Yaman nehri bu harap kale altından akmaz olmuş.

Ulu Haman Su:

Yani büyük Yaman sudur. Bu da Koban nehrinden ayrılmadır. Adahun boğazında tekrar Koban nehrine karışır. Bu nehri de potlar ile geçip, üç saat gittik.

Yılanlı Bayır kalesi:

Evvelce güzel bir kale imiş. Timur Han yerle bir etmiş.. Bu diyarda yılan, çıyan ve akrep çok olduğundan kalede de birkaç yılan görülüp artık imar olunmadığından burası sadece Yılanlı bayır denilen bir tepe halindedir. Bu Yılanlı kalesini geçip, Beleşke ve Koban boğazlarından karşı Temerek kalesine yani Taman adası toprağına düşelim dedik. Beleşke boğazı ne sudur, ne buz. Adahun boğazı da öyledir diye haber geldi. Bütün askerin ilikleri kesildi. Çaresiz bir günlük yol geri, güney tarafına dönüp yine Koban nehrini buz üstünden geçip Şugaki Çerkezi toprağı ayak bastık.

Ömer Ağa çiftliği menzili:

Mehmet - Giray Han efendimizin veziri olan Sefer - Gazi Ağanın akrabası olan Ömer Ağanın otarıdır, yani çiftliğidir. Burada tam yedi gün kaldık. Bir tarafa gidip selâmete çıkamadık. Zira ne Beleşke boğazı, ne de Adahun boğazı ne buzdu ne de su. Allah'a şükür sekizinci gün Kızıltaş kalesinin önünün donduğu haberi geldi. Hemen hepimiz şükredip, ağırlıklarımızı arabalara ve hayvanlara yükledik. İki gün batıya doğru gidip Koban nehri kenarına vardık. Gördük ki ne buz donmuş ne de gemiler var! Öyle bir derde düştük ki anlatılamaz. Meğer Çerkezler sekiz

gündür bizi besleyip, daha fazla erzak vermek istemedikleri için Koban nehri dondu diye yalan haber vermişler. Çadır kurmak istedik ama buzdan yere kazık geçiremedik. Çadırları arabalara ve bağı ağaçların diplerine bağlayıp kuralım derken birden hızlı bir rüzgâr esip bütün çadırlarımızı parça parça edip, arabalarımızı baş aşağı devirdi, bazı arabalarımızı sahra içine sürükledi. Hatta zavallı Ak-Mehmet Paşa vakarlı bir vezir olduğu halde bir araba altına girip sığınmış idi. Rüzgâr arabayı devirince Mehmet Paşa güçlükle canını kurtardı. Öyle bir kargaşalık ve şaşkınlık oldu ki herkes kendi canına düştü. Bazı iş görmüş yaşlı Tatar gazileri sihire uğradık dediler. İleri görüşlü Mehmet Paşa bütün iç ağalarına tembih edip hemen «Mavize» suresini okumaya başladılar. Allah'ın emri ile rüzgâr hemen sakinleşip, hava biraz açtı. Ama Koban nehrinin beri tarafında ne köy, ne kent, ne yiyecek vardı. Herkes hazan yaprağı gibi titreyip, şaşkınlık içinde kaldı. Bu sırada koca, köse bir Kalmuk Tatarı gelip Paşaya: «Bana zararın dokunmaz mı yemin et!» dedi. Paşa da Kur'ana el basıp, yemin edip: «Benden ve adamlarımdan sana zarar yoktur,» diye yemin edince Kalmuk der: «Şimdi sizin başınıza rüzgârın kızıl kıyametini koparıp, bu kadar arabaları, bu kadar çadırları yele götürüp kıyamet gösteren ben idim. Size sadece bir marifetimi gösterdim. Eğer bu suyun karşı tarafına geçmek isterseniz bana bir at, bir yay ve ok, bir kürk ve don ile yüz kuruş verin. Şimdi yine kızıl kıyamet edeyim ve bu suyu dondurup, buz edeyim. Hepiniz kolaylıkla karşı yakaya geçip, bu yabanın açlığından kurtulup, karşıya selametle çıkasınız.» dedi. Bunun üzerine Mehmet Paşa: «Bire medet, öyle olsun» deyip, Kalmuk başı her ne istedi ise fazlasiyle verdi. Kalmuk, atı alıp bir tarafa bağladı ve kendisi orman içine girip gitti ve ileride bir yerde durdu. Kimse işin aslını bilmiyordu. Sadece Paşa, ben ve divan efendisi biliyorduk.

Kalmuk Tatarının sihiri:

Burada âlemi aydınlatan güneş ışıklarını saçmış parıldar iken ben, Kalmuk'un arkasında uzak bir yerde, ağaçların arasında gizlenip Tatarı gözlüyordum. Kalmuk Tatarı, yüksek bir ağacın altında durup apdes eder gibi soyundu. Dübürünü açıp havaya döndü, doğrulup, çıkardığı tersini ağzına koyup, yerde üç kere kar üzerinde takla attı. Sonra yine pisliği yanına geldi. İki elini yere koyup, ayaklarını havaya kaldırarak ağaca dayayıp başaşağı durdu. Sol eliyle pisliğini karıştırıp, parmaklariyle alnına sürdü. Bir hayli bu şekilde durdu. O an gördüm ki doğu, batı ve kuzey tarafları kararıp, üzerimizde bulunan güneşin ışığı kaybolup, karanlık oldu. Sonra şiddetli bir rüzgâr ve soğuk çıktı. Sanki bulutlar parçalanıp yere düşmüştü. O an Kalmuk, ağaca dayadığı ayaklarını indirdi. Üç, dört kere pisliğinin etrafında döndü. Ara sıra pisliğini eline alıp havaya attıkça yıldırımlar şakayıp, kıyametler kopardı. Bu sırada bizim as-

kerler Koban nehri kenarında kaynaşmağa başladılar. Kalmuk da alnındaki pisliği kar ile silip askerlere doğru yürümeğe başladı. Ben de onun arkasından hızlıca yürüyüp, ona yetiştim ve onların diliyle selam verdim. O da selâmımı aldı. Ağzından ceviz kadar bir sarı taş çıkarıp, gözlerine sürdükten sonra koynuna koydu. Alnındaki pisliği de kar ile temizleyip döne, döne paşanın yanına geldi. Paşayı Koban nehri kenarında ayak üzere bulduk. Kalmuk Paşaya: «Karşı tarafa geçmez misiniz ya!» deyip önce kendi buz üstünden seğirte seğirte geçip tekrar bizim tarafa geldi. Bütün yaya askerleri de beriden öteye, öteden beriye geçmeğe başladılar. Ama buz henüz kâğıt kadar kalındı. Adamlar buz üzerinden geçtikçe ayaklarının altında sofra kadar çukurlar açılıp, çatır çatır buz öterdi. Burası Kızıltaş kalesinin karşısında olduğundan kale halkı hepsi yaya olup, buz üzerinden Ak-Mehmet Paşaya gelip, buluşup, etek öpüp durdular. Paşa da onlara: «Tez, bu saatte buz donmuş iken bizim ağırlıkları, arabalarımızla, askerlerin yüklerini karşıya Kızıltaş kalesine geçirin» diye tembih etti. Kale neferleri hemen yine karşıya geçip, kaleye giderek birkaç gün çuval ve torba saat kumu getirip, buzun üstüne döktüler. Birkaç yerde yol yaptılar ki atların ayakları kayıp buzları delmesin diye. Her şeyden önce Kızıltaş kalesi halkının koyunlarını karşı Çerkezistana geçirdiler. Allah hem bilicidir, hem şahittir ve Muhammed Resulullah da şahittir, yemin ederim ki böyle olmuştur. Koban nehri gibi bir ok menzili genişliğinde bir nehir bir anda donup buz oldu. Ama Alllah biliyor, Moskov vilâyetinde olan İdil ve Cayık nehirlerinin buzları gibi parlak değildi. Bazı yerleri kumlu ve siyah çamurlu buz idi. Bazı yerleri de parlak idi. Bu yerde Koban şehrinin genişliği İstanbul'da Unkapanından karşıya Kasımpaşa'da Meyyit iskelesi arası kadar geniş ve derindir. Bazı yerleri o kadar berrak buz olmuş ki, buz altında oynaşan iri balıklar görülmekteydi. Bu geçidin alt yanında Karadenizin dalgalarının sesi duyulur. Bazan Karadeniz'in dalgaları tâ bu Kızıltaş kalesi önündeki buzlar üzerine gelirdi. Yine böyle iken Kızıltaş kalesi halkı ve çocukları Paşa geldi diye şenlikler edip, buz üzerinde ceylan gibi sekip, korkusuzca gezerlerdi.

Kale halkı Paşayı önceden iki uzun direkli pota üzerine oturtup, uzaktan urganlar ile potayı çekip karşı tarafa selâmetle geçirdiler. Sonra Paşa bir seccade üzerine oturup askerlerin geçişlerini seyretti. Paşanın ardı sıra bütün iç ağaları turna katarı gibi buz üstünde seğirte seğirte geçtiler. Her kim ağır ağır geçmek istedi ise karşıya geçemeyip, buz altına geçti ve boğuldu. Her kim buza bassa buz çukur olurdu. Bu kadar ince yerleri vardı. Atlar da birer birer karşıya geçtikten sonra boş arabalar geçmeye başladı. Zira arabaların yükleri önceden taşınmıştı. Arabaların tekerlekleri çıkarılıp, tekerlekler ve arabaları iplere bağlayıp çeke çeke karşıya geçirdiler. Bizim kölelerimiz de on sekiz baş atı ve

atlı arabaları ile Kızıltaş kalesine geçip geçen yıl kondukları konaklarına yöneldiler. Geride divan efendisi ile yedi, sekiz tane mutaassıp adamlar kalıp, «biz sihir ile oluşan buzdan geçmeyiz» diye geride kalmışlardı. Paşa hemen: «Tez geçsinler, yoksa kendileri bilir!» diye tembih edince divan efendisinin keyfi kaçıp araba içinden dışarı çıkmadı. Kendisi ile kalan Dağıstan kavmi mutaassıpları, efendimin arabasını yaya olarak çekerlerken hepsi ayrı ayrı okuyup, dua ediyorlardı. Divan efendisinin arabası birden buza geçip bir yanı buz üstünde kaldı. Zavallı divan efendisi İbrahim Çelebi can havliyle kendini arabadan dışarı, buz üstüne attı. Sürünerek arabadan uzaklaştı. Altı adet mutaassıp Dağıstanlı da buz altına geçip boğuldular. Ayrıca on yoldaşı da okuyarak buza bastıkça boğuldular. Birkaçı bir kenara çıkabildi. Meğer bu boğulanlar sihirden korunmak için can ve gönülden okuyup, dua ettikleri için sihir bozulup, buz çözülüp kimi boğulup, kimi kurtuldu. Bu perişan hali gören Kalmuk Tatarı, Paşanın yanına gelip, başından kalpağını yere vurup der: «Vay benim emek çektiğim sihirime!» diye feryat edip ağlayıp Paşaya: «Şu geçenlere tembih edin, geçerken Arapça okumasınlar, hemen seğirte seğirte geçsinler. Yoksa öğle vakti olunca artık benim sihirim bozulur, hemen bu yöne geçsinler» diye rica etti. Bütün askerler acele beri tarafa geçtiler. Zavallı divan efendisi İbrahim Çelebi maymuna dönmüş haliyle boğulmadan canını kurtarıp, Paşanın yanına gelip ağlamaya başladı. Bir kelime söylemeye gücü yoktu. Sanki cansız kalmıştı. Adamları onu konağa götürdüler. Bütün askerler beri tarafa geçtikten sonra Paşa da alay ile Kızıltaş kalesi altına geldi. Kaleden Paşaya, selâmetle hoş geldin, safa geldin diye on parça top atışı yapıldı. Paşanın kardeşi, beyin hocaları ve nice tiryakiler de topçulara ve kale dizdarına ağır sözler edip: «Bire hey koca oğullar! Bu kış kıyamette ne top atıp bizim keyfimizi kaçırırsın» diye bir mil mesafeden feryat edip «Etmeyin ey dinsizler» diye söylendiler. Paşaya gelip: «Sultanım, aziz başın için şu kale dizdariyle, topçuların boyunlarını vurun» diye rica ettiler. Paşa: «Niçin öldüreyim?» diye sorar. «Sultanım bu şiddetli kışta top mu atılır» derler. Paşa: «Dizdarlık kanunudur. Her vezire top atagelmişlerdir. Deyince hoca efendi: «Kanunlarına falan edeyim» diye ateş püskürerek konağa gitti. Sonra dizdarın verdiği ziyafet yenildi. Öğle vakti oldu.

İbret verici olay:

Kızıltaş kalesi minaresinden müezzin can ve gönülden Allahu ekber, Allahu ekber deyip ezan okumaya başlayınca Allah'ın emri ile sihir ile oluşan buzlar birden top gibi gürleyip, parça parça olup buzdan eser kalmadı. Sanki bu büyük nehir üzerinde hiç buz olmamıştı. Bir hayal gibi kaybolmuştu. Allah biliyor ki Kızıltaş kalesi önünde bu buzu böyle geçmişizdir. Kalmuk Tatarı sonra bütün ihsanlarını aldı ve kayboldu. Paşa

da Kızıltaş'ta on adet kurban kesip fakirlere dağıttırdı. Kızıltaş kalesinden ayrıldıktan sonra batıya doğru giderken Temerek kalesi sağ tarafımızda kalmıştı.. Üç saat gittikten sonra (Soğucak) köyünü geçtikk. Sonra (Selumkoy) köyü menziline geldik. Buradan kalkıp batıya doğru dört saat batıya doğru balık gölleri kenarına geldik.

Covucka kalesi menzili :

Ruslar covucka diye domuz yavrusuna derler. Eskiden gelişmiş bir kale olduğunu Mehmet - Giray Han ile Dağıstan'a giderken genişçe anlatmıştık. Buradan sonra batıya doğru beş saat gittik.

Taman kalesi:

Bu kaleye girerken bütün Taman halkı Paşayı karşılamaya çıkmış, kaleden top atışları yapılmıştı. Osman Paşa-zâdeler ve Kefeli Seyyid ..... efendi kadı olup bütün paşalılara konaklar verildi. Mehmet Paşa, Osman Paşanın sarayında konuk oldu. Herkes misafir oldukları yerde istirahat ettiler. Haber alındı ki Taman adasından karşı Kırım adasına geçmek için Cocka burnundan karşı Kırım tarafındaki Kilisecik burnu arasındaki buz akıp, Azak denizi buzu çözülüp safi buz akıp, karşı tarafa Kırım'a geçmek imkânsızdır. Bunun üzerine Taman'da oturulması ferman olundu. Evvelce Mehmet - Giray Han ile Dağıstan'a giderken bu Taman kalesinin bütün özelliklerini etraflıca yazmıştık. Bu seyahatimizde Hazar denizi sahilinde Moskov'un Terek kalesinden tâ Buluhan, Ejderhan, Alatra, Kazan, Saray, Mojak - Kirman, İdil nehri kenarı, Cayık nehri sahili, Türk Uru kenarı ve diğer yerlerde Moskova'nın yüzelli parça kalesini görüp, seyredip, Don nehri kenarına gelip ta Azak kalesine gelince Don nehrinin sağında ve solunda bulunan ün yapmış kaleleri, hasırdan yelkenli kızak gemilerle buz deryası üzerinde geçip, Azak'a geldik. Oradan Heyhat sahrası içinde erbain ve zemheri soğuklarını geçirip, gece gündüz binlerce güçlük, elem ve acı çekerek o şiddetli kışta Çerkezistan'a düştük. Hamdolsun bin dert ve acı çektiğimiz halde Cenab-ı Hakka bir âh çeker söz söyletmeden bu kadar insanı İslâm diyarında bulunan bu Taman kalesine sıhhat ve selâmetle getirdik. Çektikleri bütün acı ve yorgunlukları giderildi. Sabah ve akşam hane, hane sohbetler edildi, ibadetler yapıldı, Allah'a şükürler edildi. Çekilen bütün sıkıntılar unutuldu. Bu dünyada sıhhat ve derman, Ahirette iman nasip olsun. Amin. Alemi yaratan Cenab-ı Hakka sonsuz şükürler olsun ki bu alçak, günahkâr Evliyâya bu sıkıntılı dünyada bir gün bile ah çektirmedi, kapısından bir gün bile boş döndürmedi. Elhamdülillah sıhhatli bedenle yedirip, içirip giydirip, kuşatıp, iyilik ve güzellik veren Allah'a binlerce şükür ve dualar olsun.

Sonra bu Taman kalesinde Paşa ile on gün, on gece vilâyet ileri gelenlerinden Osman Paşazade Derviş Ali Bey, oğlu Ali Can ve diğerleriyle hoş sohbetler edip zevk ve safalar etmekte idik. Bir gece aniden şiddetli bir kış olup, sert bir rüzgâr esip Taman adası ile Kırım adası arası olan on sekiz millik alan üç arşın buz olup kapandığı haberi geldi. Paşa hemen hareket borularını çaldırdı. Bütün yük ve ağırlıklarla göçüp, Taman'dan bir saatte (Çoçka burnu) menziline varıldı. Burada Paşa, atından inip bir seccade üzerine oturdu ve: «Yükü olmayanlar bu buz üzerinden karşı tarafa geçsinler» dedi. Hemen ilk olarak ben ve beş yüz kadar yaya «Bismillah» deyip ben at üzerinde olarak karşıya geçtik. Ben atımı orada adamlarıma bırakıp, tekrar yaya olarak elimde mızrağımla korkusuzca geri döndüm. Ama soğuktan adamın iliği kesilirdi. At üzerinde durmağa dayanamayanlar attan yıkılırlardı. Geri döndüğümde hemen Paşaya gidip: «Müjde sultanım, buz öyle katılaşmış ki fırsat ganimettir. Bu sabah soğuğunda hemen karşıya geçelim.» dedim. Hemen Paşayı iki uzun direkli bot üzerine bindirdiler. Uzun urganlar ile botu çektiler. Ben Paşanın yanı sıra yine yaya gidip, buzu adımladım. Beş yüz adam da acele ile yürüyüp Çoçka burnundan karşı Kırım tarafındaki Kilisecik burnu menziline vardık. Paşa burada kızaktan çıkıp bir seccade üzerine oturdu ve diğer askerlerin beri tarafa geçmelerini bekledi. Sonra Paşanın ağırlıkları, yükleri ve hayvanları bir saatte geçtiler. Benim de adamlarım ağırlıklariyle beri tarafa geçip selâmete ererek Kırım toprağına yüz sürdüler. Üç saat sonra güneşin sıcaklığından deniz üzerindeki buz çatır çatır ötüp yer yer çözülmeğe başladı. Buzun karları toprağın sıcaklığından diş diş olup erimeğe başladı. Geride hayli tüccar, çiftçi ve Tatar halkı ağır hareket ettiklerinden vakit geçmiş, öğle vakti olmuş ve güneşin etkisi arttığından deniz üzerindeki buz güp güp ötüp, bazı buzlar çatır çatır çatlayıp ayrılmıştı. Paşa, adamlarından birkaçını karşı tarafta kalan adamlara gönderip, buz çatladı, artık kimse gelmesin diye haber yolladı. Onlar haberin doğruluğuna bakmayıp buz denizi üzerine yürüdüler. Henüz buz üstünde olan aklı başında Tatarlar gerek atla, gerek yaya olarak seğirte seğirte beri geçip selâmet buldular. Arabalariyle geride kalanlardan on beş araba ve yirmi kadar adam buza gömülüp, boğuldular. Bazısına urgan ipler atıp çıkardılar. Geridekiler ise iş işten geçti diye atlarının yularlarını ve eğerlerini çıkarıp, atları buz üstünde bırakıp kendileri kargı ve mızraklariyle buzdan buza sıçrayarak geçip kurtuldular. Kimisinin ayakları buza geçip, elindeki sırığı buz üzerine aykırı gelip, buz üstüne basamayıp, güçlükle buzdan dışarı çıkıp kurtulmuştu. O sırada lodos rüzgârı esip, buzları parça parça edip, buzlar akmağa başlayınca yirmi kadar kişi atlariyle buz parçaları üzerinde kaldılar. Yetmiş, seksen kadar adam da yaya olarak buzlar üstünde kalıp akmağa başladı. Her ne tarafa gidilse denizdi. Yirmi kişi de buz

üzerinde Mevlevi gibi döne döne Karadeniz'e, ah vah ile feryat ederek gittiler. Aklı başında olup iş görenlerden yiğit kimseler hangi tarafta bir buz parçası yakın ise ona atlayıp beri tarafa selâmete çıkıp kurtuldular. Bazı güçlü, dilaver gençler suya batmış atlarının yularlarını ellerinden bırakmayıp, kendisi küçük bir buz üzerinde kalıp, atı onu buz arabalarından çeke çeke, o da kendisini buzdan buze kenara yakın olan taraflara ata ata, atiyle birlikte Kerç kalesi boğazı tarafına selâmete çıktılar. Bütün askerler o yiğidin cesaretine hayran kalıp, onu endişeyle seyrettiler. Hakikaten mucize gibi hareketti. Ama yiğide de küheylan at gerekir. Zira at insan oğlunun kardeşidir. Şimdi binilen atların soy ve sopunu cenab-ı Allah kudret eliyle Hazreti Adem'in Kâbe çamurundan yarattı. Ama Adem yaratılmazdan önce yeryüzünde atlar vardı. O zaman omuz başlarında kanatları olup, tırnakları iki çatallı, başka şekilde atlar idi. O sırada üç nefer yiğit daha görüldü ki atlariyle yüze, yüze Karadeniz'e çıkıp gidiyorlardı. Hemen atlarının eğerlerini çıkarıp buz üzerine bıraktıkları kendileri de soyunup, Allah'a tevekkül ederek çıplak atlarına binerek buz üstünden kendilerini Karadeniz'e vurup atlarının yelelerine yapışıp üçü de yirmi mil kadar atlariyle denizi söküp gelirken Kerş kalesinden bazı adamlar elbiseleriyle bu yiğitlere yetişip üçünü de Kerş kalesi tarafına çıkardılar. Allah'ın hikmeti olarak bu Tatar yiğitlerinin birisinin atının kuyruğuna boğulmakta olan biri yapışsa at onu da çıkarıp, iki kişiyi kurtarmış olur. Atlar böyle şerefli hayvanlardır. Küheylan atlar hakkında Kur'anı Kerîmin (Sad) sûresinde âyet-i kerime vardır. Onun için ben atları pek sevip, elli bir yıldan beri beş, on adetten az atsız kalmamışımdır. Yedi nefer yüze yüze Kerş kalesine, yedisi karşı Taman adası tarafına çıkıp, yedi kişi de gözlerimiz önünde döne döne Karadeniz'e gidip, on bir at da buz üzerinde kişneye kişneye kaldılar. İnşaallah onlar da kurtulurlar. Belki denizde bir gemi ile Hızır'a rast gelirler.

Kerş kalesi menzili :

Bu kalede üç gün kaldık. Buzdan ve denizden yüze yüze kurtulup gelenlere Mehmet Paşa efendimiz birer kat elbise verip hayır dualar aldı. Allah onu da hoşnut etsin. Bu Çoçka burnu boğazı Azak denizi ile Karadeniz'in arasında iki milden biraz eksik bir boğazdır. İki tarafta kaleler olsa Don nehri Kazakları Azak kalesi dibinden geçip Karadeniz'e çıkamazlardı. Taman adası tarafı bir mil yerdir. İnsan boyu ve birer arşın kadar sığ ve kumsal yerlerdir. Eğer hükümdarlar istese o Taman tarafındaki bir mil sığ yerleri Çoçka burnuna kale yaparak bir milden daha yakın edip kuş geçmez olurdu. Bugün geçtiğimiz Çoçka ve Kilisecik burnu boğazı o boğazın karşısına düşer. 976 tarihinde Sultan İkinci Selim zamanında daha önce anlattığımız İdil nehri kenarında Türk Uru

denilen hendeği Sokullu - Mehmet Paşa kazdırmağa başlamıştır. Asker kışa kalıp, hendeği kazmaktan vazgeçmişler. Heyhat sahrasında bizim geldiğimiz gibi şiddetli kışta bu boğaza gelmişler. Buz üzerinden Kırım'a geçerlerken buz çözülüp on binden fazla İslâm askerinin boğulduğu uğursuz bir boğazdır. Allah'a şükür bizler selâmetle geçtik. İki gün Kerş kalesinde kaldık. Bu kalenin şekil ve yapısını, özelliklerini Mehmet - Giray Han ile Dağıstan'a gitmezden önce Kırım'a seyahat ettiğimizde etraflıca yazmıştık. Sonra Kerş kalesinden kalkıp batıya, Kırım adası içine gidip yedi saatte (Halil Ata) sılası adlı mamur Tatar köyünü geçtik. Sonra altı saat daha batıya doğru gittik.

Kefe kalesi:

Bütün Kefe halkı Mehmet Paşayı karşılamaya çıktılar. Paşa ve yakınları için konaklar ayrıldı. Herkes kendi yerinde vilâyet ileri gelenleriyle görüşüp, sohbetler etmeğe başladılar. Ertesi gün Karadeniz'den on parça şayka gemi ile Trabzon'dan Sarhoş - İbrahim Paşa Kefe valisi olarak geldi. O da büyük bir alay ile Kefe'ye girince bütün vilâyet halkı onu da karşılamaya çıktılar. Merasimle sarayına gelirken kaleden elli parça top atışı yapıldı. Ak - Mehmet Paşa, İbrahim Paşayı tebrik için yanına vardı. Zira İbrahim Paşa, bostancıbaşılığından beri eski vezir idi. Büyük bir ziyafet verildi. Ertesi gün de İbrahim Paşa, Ak - Mehmet Paşaya geldi. Yine büyük ziyafetler verildi.

YENİ TATAR HANININ GELİŞİ

Ertesi gün sene 1077. Zilhicce ayının onuncu günü Kurban bayramı idi. Karadeniz'den Ammar-zâde kaptan paşa on beş parça kadırga ile Kefe limanına girip demir attı. Büyük şenlikler yapıldı. Limandaki bütün gemiler safa geldiniz top ve tüfek atışları yaptılar. Meğer bu kadırgalar içinde yeni Kırım Hanı olan Çoban - Giray Han varmış. Han, kaptan paşanın baştardasında üç gün, üç gece kaldı. Bütün Kırım halkı yeni Hanın geldiğini duyunca Kefe'ye geldiler. Kefe insan denizi oldu. Yollar kalabalıktan geçilmez oldu. Gariptir ki biz Mehmet - Giray Han ile bu kadar Çerkezistan'dan geçip, Dağıstan padişahına varıp, oradan ben Hazar deniziyle Acem diyarının Geylan vilâyetine, oradan Moskov'un Terek kalesine, oradan yine Moskov diyarında Ejderhan, Baluhan, Kazan, Alatra, Heşdük, Kalmuk vilâyetlerini bu kadar zaman gezip dolaştım. Azak vilâyetinden şimdi Kefe kalesine geldiğimizde yeni Tatar Hanının henüz gelip, Kırım'a girmesi gariptir. Mehmet - Giray Han belki isyan edebilirdi; bütün Kırım halkı Mehmet - Giray Han taraftarıdır diye düşünüp bu kadar zamandır Kırım'a Han gönderilmemiştir. Sonra dördüncü gün Ak - Mehmet Paşa, Kefe vâlisi Sarhoş - İbrahim Paşa, ayan, eşraf ve di-

ğer ileri gelenler kadırgaya varıp Han ile buluştular. Büyük bir merasim ile Hanı Kefe şehrinde Mehmet Bâki Çelebi'nin evine misafir ettiler. Kaleden top atışları yapıldı. Ertesi gün Kırım vilâyetinden grup grup Tatar askerleri ile Kalga Sultan, Nureddin Sultan, Han veziri merhum Sefer Gazinin oğlu İslâm Ağa, defterdar İslâm Ağa, eski Mehmet - Giray Hanın veziri Kıtas Ağa, Kazasker Murtaza Al' efendi ve binlerce âyan Çoban - Giray Hanı tahta oturtmak için Bahçesaray'a götürmeğe geldiler. Çoban - Giray Han gitmezden önce Ak - Mehmet Paşa efendimize gelip, ziyafetler verildikten sonra Ak - Mehmet Paşayı Bahçesaraya birlikte gitmek için davet etti. Mehmet Paşa: «Padişahım, önceden siz saadetle varıp, yüksek tahtınızda karar kılıp, sonra bizi davet edersiniz. Bizler de eteğinize yüz sürmek için Bahçesaray'a yola çıkarız. Şimdi bizim Evliyâ Çelebi kardeşimizi beraberinizde götürün. Bizim orada konakçımız olup, adamlarımıza konaklar hazırlasın.» dedi. Ben hemen hazırlığımı gördüm.

YEDİNCİ CİLDİN SONU

YEDİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

Amansız Küfiristan Vilâyeti, İmansız Alman Diyârının Fetihlerini Anlatır ... 5

Beleşke Kalesi Yakınından Kanije'ye Dönüp Ganimet Mallarımızı Satmağa Giderken Gördüğümüz Konakları ve Kaleleri Anlatır ... 19

Kanije'den İstolni Belgrad'a, Oradan Rabe Nehri Gazasına Gittiğimiz Konakları Anlatır ... 25

Macar, Nemçe, Lâtin ve Yunan Tarihlerine Göre Büyük ve Eski Balatin Gölü ... 27

1011 (1602) Senesinde İstolni Belgrad'ın Düşman Elinden Kurtarılışını Anlatır ... 35

İstolni Belgrad'dan Kabe Suyu Tarafına Sefere Gittiğimiz Konakları, Kaleleri ve Çektiğimiz Acıları, Elemleri Anlatır ... 42

Rabe Nehri Gazâsının Özeti, Sonra Kötü Tedbir Yüzünden Rabe Kenarında İslâm Ordusunun Bozgunu ... 46

Doğru Fikir ve Kahraman Sadrâzâmın Güzel Tedbir ve Fermanı ... 56

Rab (Rabe) Nehrinden Dönüp Uyvar'a Yardıma Gidişimizi Anlatır 59

Uyvar Kalesi Altında Rehin Olan Elçi ile Belgrad'a Dönüşteki Konaklar ... 75

Budin'den Kalkıp Eğri Vilâyetine Gittiğimiz Konakları ve Kaleleri Anlatır ... 84

Eğri'den Mehmed Paşa ile Orta Macar Diyarında Feth Olunan Kaleleri, Gittiğimiz Konakları Anlatır ... 96

Uğursuz Engerüs Vilâyetini ve Amansız Alman Diyarlarında Gittiğimiz Konakları Anlatır ... 107

İslâm ve İslâm Olmayan İki Elçinin Buluşmaları ... 111

Medihsiz, İmansız, Gelişmiş Komran Kalesi ... 115

Alay İle Beç Kalesine Girişimiz ... 136

Uğursuz Alman'ın Payitahtı Engerüs Kralı Kalesinin Yapısı ve Özellikleri ... 139

Gâzi Süleyman Han'ın Kerâmetleri ... 142

Beç Kalesinin Seyre Değer Yerleri ... 148

Şirin Sözlü Elçi Kara Mehmed Paşa ile Vakarlı Çesar'ın Görüşmeleri 162

Macaristan Vilâyeti ... 193

Tameşvar Eyâletinde Çanad Sancağı Toprağına Ayak Basıp Yine Kaleler Yoklamağa Gittiğimiz Menzilleri ve Kaleleri Anlatır ... 211
Varat Vilâyetinden Erdel Diyarının Hayduşak Vilâyetine ve Diğer Kalelere Gittiğimiz Konaklar 232
Eflâk Vilâyetine Gittiğimiz Konakları Anlatır 248
Dar-ı İslâm Şehri Yani Feth-i İslâm Kalesi 265
Eflâk Vilâyeti 266
Eflâk Vilâyetinden Bükreş Şehrinden Kırım Vilâyetine Gittiğimiz Menziller Hakkındadır 281
Kazak Vilâyetine Sefere Gittiğimiz Konakları Anlatır 303
Cengizoğulları Beylerinin Divan Kanunları 349
Kırım Vilâyetini Gezip Gördüklerimiz Hakkında 373
1077 Senesi Başında Bahçesaray'dan Dağıstan Padişahı Vilâyetine Gittiğimiz Konakları Anlatır 403
Mamaluka Vilâyeti, Yani Çerkezistan Ülkesi ve Bozodoka Kavmi ... 411
Tavistan Vilâyeti 448
İder Şehrinden Karabudak Ülkesine Gidişimiz 466
Dağıstan, Horasan, Belh, Buhara, İran ve Turan'a Gidişimiz 469
Cengiz Hanın Başşehri Yani Büyük Sevad Sarayı Şehri 479
Kazak Mosku Tahtgâhı Yani Serhadin Sonu Azak Kalesi 525
Azak kalesinden Kalkıp Heyhat Sahrası İçinden Önce Kırım Vilâyetine Oradan İstanbul'a, Oradan Büyük Savaş Yapılan Girid Adasına Gittiğimiz Konakları Anlatır 538